

SRIMAN NELATURU RAMADAS AYYANGAR
VYĀKHYĀTĀ

Ac = 100, 14.25

శ్రీ
కూడ్రకమహాకవి విరచితమ్

మృచ్ఛికటికనాటకమ్

—❖—
సంస్కృతమూలముతోను

నెల్లూరి

శ్రీమాన్ నేలటూరు రామదాసయ్యంగారి

తెలుగు రసాస్వాదినీవ్యాఖ్యతోను

ముద్రితము

ప్రకాశకులు

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి

కళాభవనము, నైఫాబాద్, హైదరాబాదు - 4

ప్రథమ ముద్రణము 1974

కాపీరైటు

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమివారిది

జే.ఎం. గృహ
1991.22
SHU

వేల రు. 20 - 00

ముద్రాపకాలు

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్

మదరాసు - 1

అవతారిక

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీవారి ప్రోత్సాహమున
 కీ. శే. శ్రీమాన్ నేలటూరు రామదాసయ్యంగారు సంస్కృత
 వాఙ్మయమునకు రత్నశిఖరములవంటి నాటక రాజములైన ఉత్తర
 రామచరిత్ర ముద్రారాక్షస మృచ్ఛకటికములకు చక్కని వ్యాఖ్యలు
 రచించిరి. తత్పూర్వమే వీరి అభిజ్ఞానశాకుంతల వ్యాఖ్య వెలువడి
 యుండెను. కీ. శే. శ్రీ అయ్యంగారు మాతాతగారు శ్రీ వేదము వేంకట
 రాయశాస్త్రిగారికడ చెన్నపురి క్రైస్తవ కళాశాలలోను తర్వాత
 కొన్ని సంవత్సరములును అంతేవాసిగా నుండి సంస్కృతాంధ్రము
 లను, అందును సంస్కృతనాటక రహస్యముల నెన్నింటినో
 గ్రహించియుండిరి. వానినెల్ల ఈ వ్యాఖ్యలలో నిక్షేపించినారు. వట్టి
 టీకాతాత్పర్య అలంకారాది నిర్వచనములతోడి విద్యార్థి మాత్ర
 ప్రయోజనము నుద్దేశింపక ప్రౌఢ పరిశోధకోపయోగి నాటక
 ప్రయోగరహస్య, తచ్ఛరితోద్ఘాటన పూర్వకములైన వ్యాఖ్యలు
 రచించిరి. పైగా చరిత్రాచార్యులునుంగాన చారిత్రకభాగములను
 కూడ చక్కగా చర్చించిరి. అభిజ్ఞానశాకుంత లోత్తరరామచరిత్ర
 వ్యాఖ్యలలో చాలభాగము తాతగారి యభిప్రాయములపైనే ఆధార
 పడినను ముద్రారాక్షస మృచ్ఛకటికములలో తమ యమూల్యాభి
 ప్రాయముల నిచ్చియున్నారు. ఈ మృచ్ఛకటిక ముద్రణమును
 సాంతముగా కన్నారంగాంచు భాగ్యము వారికి లేకపోయినది.
 అకాడమీవారు ముద్రణకార్యమును నా కప్పగించినందున, అక్షర
 ముల కూర్చి పూపులు దిద్ది చివరి పూపులు వారికి పంపుచుంటిని.

అందులోను వారేవో తమకుతోచిన మార్పులు చేయుచుండిరి. ఉపాధ్యక్షమున కూడ ఏదో చేర్చ దలంచియుండిరి. కాని సగమునకు పైబడిన గ్రంథమును చూచి వారు ఆకస్మికముగ తమ రికివ యేట పరమపదించిరి. ఇందువలన నా బాధ్యత ఇనుమడించినది. వారి రచన ననుసరించి మూలముతో సరిచూచుకొని సాధ్యమైనంత జాగరూకతతో ముద్రణస్థాలిత్యములు రాకుండ, నాశక్తికొలది నిర్వహించితిని. బాగోగులకు సహృదయులే ప్రమాణము.

ఇట్టి నాటకరాజములకు వ్యాఖ్యలు వ్రాయించి, మహాపండితులను పోషించి ఆధ్రవాణికి మహత్తరమైన సేవ చేయుచున్న ఆంధ్ర సాహిత్య అకాడమివారు ఎంతయు సంస్తుతి పాత్రులు.

16-4-1974

కాశ్మీ మనుమడు

మదరాసు

వేదము వేంకటరాయ కాశ్మీ

విషయ సూచిక

విషయము	పుట
ఉపోద్ఘాతము	
నాన్ది	1
ఆముఖము	7
ప్రథమాంకము	27
ద్వితీయాంకము	113
తృతీయాంకము	171
చతుర్థాంకము	222
పంచమాంకము	290
షష్ఠాంకము	354
సప్తమాంకము	401
అష్టమాంకము	416
నవమాంకము	505
దశమాంకము	580

చివర శ్లోక సూచి

ఉపోద్ఘాతవిషయసూచిక

విషయము	పుట
1. వ్యాఖ్యానతరణిక	1
2. మృచ్ఛకటికము క్రొత్తరకపు నాటకము	3
నూత్నవిధనామకరణము	4
నియమానేతువు క్రైస్తవులు	5
లోకసామాన్యపాత్రములు. చేష్టలు	6
కృత్యములు ...	7
హాస్య ప్రాచుర్య వైవిధ్యము	8
కవి వ్రాతరీతి	„
ఆటను సామాన్యజనమునకు అందించుట	9
3. నాటకవస్త్ర్యంగాంగ్యనురూపత	13
ప్రధానకథతో అంతరకథకు పెనకువ	25
వాత్సల్యమున నాగరకవృత్తి వైకికాది	27
4. పాత్రలశీలాదికము	32
1. చారుడతొడు	„
2. వసుంతసేన	41
3. సంస్థానక శకారుడు	49
4. మైత్రేయ్యుడు	52
5. ధూతాదేవి	56
6. రోహసేనుడు	57
7. విటులు	68
8. శర్వలకుడు	61
9. మదనిక	63
10. దుర్దరకుడు	„
11. సంవాహకుడు	64
5. మృచ్ఛకటిలో హాస్యము	65
6. నాటకమున స్థల కాలములు	73
7. కాలగమనము	75
8. మృచ్ఛకటిక ప్రయోగము	80
9. మృచ్ఛకటిక రచయిత, కవి యెవరు	87
10. మృచ్ఛకటికమున తోచు దేశ కాల పరిస్థితులు	92

మృచ్చ క తీ క ము

ఇందలి పాత్రలు - పురుషులు

సూత్రధారుడు.

చారుదత్తుడు - నాయకుడు

రోహసేనుడు - బాలుడు

మైత్రేయుడు - విదూషకుడు

వర్ధమానకుడు

సంస్థానకుడు - శకారుడు

విఘ్నము

స్థావరకుడు

ఆర్యకుడు - క్రొత్తరాజు

శర్వీలకుడు

సంవాహకుడు

మాధురుడు

దర్బరకుడు

ద్యూతకారుడు

కర్ణపూరకుడు

అధికరణికుడు

శ్రేష్ఠి

ధనదత్తుడు - కాయస్థుడు

చందనకుడు

వీరకుండు
వసంత సేన విటుండు
కుంభీలకుండు
చండాలురు
శోధనకుండు

స్త్రీలు

వసంత సేన - నాయిక
ధూత - చారుదత్తుని పత్ని
వృద్ధ - వసంత సేన తల్లి
మదనిక
రదనిక

ప్రస్తావితులు

పాలకుండు - రాజు
రేఖిలుండు
సిద్ధుండు

స్థలము - ఉజ్జయిని. కాలము - నాలుగు దినములు.

ఇందలి ప్రాకృతములు - శౌర సేని, అవంతి, ప్రాచ్య, మాగధి,
అపభ్రంశములు.

శ్రీ

మృచ్చ క టి క మ్

(ర సా స్వా ది ని)

ఉపోద్ఘాతము

౧. వ్యాఖ్యావతరణిక

మా సాహిత్యవిద్యాగురువు, కవినహృదయ చక్రవర్తి, కీ. శే. వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రిలవారు హర్ష ప్రయదర్శిక నాటికకు సంస్కృతటిప్పణిని సంపూర్ణాంధ్రటికను 1909 లో రచించి ప్రకటించినారు. దాని ముద్రణమున పుటలో పై సగమును మరల నిలువుగా రెండు సగములు చేసి అందు ఎడమతట్టు మూలమును కుడితట్టు సర్వగద్యముగా ఆంధ్రానువాదమును కూర్చినారు. క్రింది సగమున సంపూర్ణాంధ్ర వ్యాఖ్యయు, కూర్చినారు. అంతకును ముందు ఇది యొక క్రొత్తపద్ధతిగా శారదారంజకారే పండితుఁడు శాకుంతలమును పుటక్రిందిసగమున తనసొంత సంస్కృతవ్యాఖ్యయు, పైసగమున ఎడమతట్టు సంస్కృత మూలమును కుడితట్టు ఆంగ్లానువాదమునుంగా ప్రకటించెను. దానింగాంచి శాస్త్రిలవారు ఆ తెలుగున తామును సంస్కృత నాటకములను తెలుగు వ్యాఖ్యాదితో తెలుగువారికై ప్రకటింప వలయునని మోజువడిరి. అందుల తొలి ప్రయత్నముగా ఆ ప్రయదర్శికం బ్రకటించిరి. ఆ 'రే' పండితుని మార్గమునే అవలంబించి శాకుంతలమునే, గణేంద్ర ఘడ్కరులను పండితులు పుటక్రింది సగమున సొంత నూత్న సంస్కృతవ్యాఖ్యయు, పైసగమున ఎడమతట్టు సంస్కృత మూలమును కుడితట్టు ఆంగ్లానువాదమునుంగా ప్రకటిం

చిరి. వాకిని ఆవిధము ప్రియమయ్యెను. అది 1920 లో. 1916 లోనే శ్రీ శాస్త్రిల వారు వేంకటగిరి మహారాజాగారికి తమ యార్థికస్థితింగూర్చి ఒక జాబువ్రాయుచు తెనుఁగు సేవకైన తమ యుద్యమములం దెలుపుచో 'మన్ముదితగైర్వాణ నియదర్శికా నాటకముద్రణ మార్గమున సంస్కృత నాటకములం బెక్కింటిని శాకుంతల మాలతీ మాధవ మహావీరచరి త్రోత్తర చరిత్రాదులను మూలవిరుద్ధార్థముగా ఆంధ్రీకృతములై యున్నవానిని వాస్తవార్థబోధకముగా వ్యాఖ్యానమేతముగా భాషాంతరీకర్తృ కృత రస భంజన భంజనముగా ప్రకటింప వలసియున్నది.' అని వ్రాసిరి. ఘడ్కరుల ప్రకటనం గూర్చి - 'అది యొకటి వచ్చినది' అని శిష్యులు వారితో అనఁగా, అన్నియు నాకు కోరి కలుగానేయుండఁగా వానికి ఇతరులు కార్యరూపముం గలిగించుచున్నా రని నిరాశ. దుఃఖము చెందిరి. మఱి యేనుఁగు వారెక్కడ దోమను నేన్గెడ! - అను సంతవాసి మాకు కలిగియున్నను ఈ నాటకవ్యాఖ్యాకార్యమును నామిత్రులైన వారి మనుమల చేతను ఇంకను పలువురిచేతను ప్రేరితుఁడనై, శాకుంతలమునకు రసాస్వాదిని యను నొకవ్యాఖ్యాను, వారివద్ద నేర్చుకొన్నదానినే, గ్రంథము చేయువాఁడనై రచించి ఆ మను మలకే 1957లో ఒసంగితిని. మిత్రులు మరలనుం బ్రోత్సహింపఁగా ఆ యతిశాకుం తలమగు ఉత్తరరామచరితకును శ్రీ శాస్త్రిలవారికడ నేర్చుకొన్నదానినేతద్రసా స్వాది నిగా నొక వ్యాఖ్యావ్రాసి ఆ ప్రజానురంజనపాలన దీక్షే చరితమును భారత ప్రజానురం జక మహామాత్య నెహ్రూపండిత స్మారక సమర్పణ సేయంగా దానిని ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి యధ్యక్ష డాక్టరు.గౌ. బెజవాడ గోపాలరెడ్డి దొరగారియు తత్కార్య నిర్వాహక శ్రీ రామానుజరాయనింగారియు ఆదరమున అకాడమి ప్రకటింప అంగీక రించినది. అది వారిచే అట్లు 1965లో ప్రకటింపబడినది. ఇట్లు శ్రీ శాస్త్రిలవారి యుద్య మమైన నాటకవ్యాఖ్యా ప్రకటన కొంత సాగినది. అంతట ఆ యకాడమీవారే ఇంకను గొప్ప ప్రాచీన సంస్కృతగ్రంథములను సవ్యాఖ్యానముగాఁ బ్రకటింపఁ గోరియున్నారని యెఱింగి, నేటి భారత స్వరాజ్యమున సాధుకార్యదీక్షయు స్వార్థత్యాగమును లోక శివంకరాభినివేశమును సర్కారుసమవేతులకు ప్రజాహితపరాయణతయు, రాజ్యమును స్వతంత్రమును పొంతముం జేసికొన్నప్రజకు దానిని శాంతముగాను భద్రముగాను ఉంచుకొను తత్పరతయు నేర్పును వలంతి యగును అని రాజనీతి ప్రయోగ చతురమగు ముద్రారాక్షస నాటకమునకుంగూడ నేను శ్రీ శాస్త్రిలవారికడ నేర్చుకొన్న సాహిత్య మార్గమున వ్యాఖ్యావ్రాయఁగా దానినింగూడ ఆ మహనీయులే అకాడమీ తర ఫున ప్రకటింప గ్రహించి నన్ను ధన్యుం జేసినారు. అంతట ఆ మార్గమునే మృచ్ఛ

కటిక నాటకము మిక్కిలి యతివృత్త వైచిత్ర్యము పాత్రవైవిధ్యము కలిగి తక్కిన నాటకములకన్న పలుతెఱంగుల వేఱు తీరుదై విశ్వనాటక కవియగు షేక్స్పియరుం దలఁపించుచు వానికి వేయేండ్లు పూర్వగామి యైనట్టిది, ప్రయోగమున ప్రేక్షకుల మనసును ఎంతయు చూఱగొనునట్టిది కాఁగా, పదియంకముల పొడవుగల దానికిని ఆ మహనీయులయు ఆపరిషత్తుయొక్కయు ఆదరమును ఆశ్రయించి యథామతిగా ఇట్లే వ్యాఖ్య రచించితిని. ఇంతట మా గురువుల యుద్యమమును కొంత నిర్వర్తించిన వాడనై తినని ధన్యమనుష్యుడనై తిని.

౨. మృచ్ఛకటికము క్రొత్తరకపు నాటకము

మృచ్ఛకటికము గీర్వాణమున పలుతెఱంగుల అనన్యదృశమైన నాటకము. దశరూపకములలో ఇది ప్రకరణలక్షణ లక్షితమగును.

‘ఆత్మశక్త్యా కవి ర్యత్ర కథాన్తాయకమేవ చ
బౌత్పత్తికం ప్రకరుతే తద్ధి ప్రకరణం విదుః
ద్విధా ప్రకరణం తత్తు శుద్ధం సజ్జీర్ణమేవ చ
కులస్త్రీ రచితం శుద్ధం సజ్జీర్ణం వేశ్యయా కృతమ్.’

భరత నాట్య.

‘భవేత్ ప్రకరణే వృత్తం లౌకికం కవికల్పితమ్,
శృంగారోఽశ్రీ, నాయకస్తు విప్రోఽమాత్యోఽథవా వణిక్
సాపాయధర్మకామార్థపరో ధీరప్రకాస్తకః
నాయికా కులజా క్వాపి వేశ్యా క్వాపి ద్వయం క్వచిత్.’

సా. ద. vi 224-6.

మృచ్ఛకటికము విజముగా ఏ తల్లక్షణలక్షితముగా నున్నది. ఇందు అంకములు పది. ఇందు వివిధ రసములున్నను శృంగారము అంగిగానున్నది. ఇతివృత్తము పురాణ బృహత్సభాది పూర్వాకరములనుండి గ్రహింపఁబడినది కాదు, మఱి కేవలము కవికల్పితము. నాయకుఁడు పుట్టువుచే బ్రాహ్మణుఁడు, వృత్తిచే వర్తకుఁడు. ‘ద్విజసార్థవాహుఁడు.’ అతఁడు ధీరకాంతలక్షణములు గలవాఁడు - నాయక బోగముది, కులజయు ఒకతె కలదు. కావున ఇది సంకీర్ణ ప్రకరణమగును.

ఇట్లు వట్టి లక్షణపారాయణ మాత్రమున మృచ్ఛకటియొక్క నిజమైన తత్త్వము తీటు తెలియరాదు. ఈ శాస్త్రమును గ్రహించి యనుసరించుచునే శూద్రక కవి దానిని ఉల్లంఘింపఁ దివురును. అతనికి క్రొత్త మార్గములమీదనే కన్ను, విజముగా నతఁడు ఒక క్రొత్త తెఱఁగు నాటకమునే రంగమునకు తెచ్చినాఁడు.

శూద్రకుఁడు సంప్రదాయనియమ సేతువును బహువిధముల ఉల్లంఘించి నాఁడు. ఇందు శాస్త్రముబడి, ప్రత్యంకమును 'అసన్ననాయకము'గాదు. ఎన్నింటినో నాయకుఁడు అగపడఁడు విననుంబడఁడు. నిద్రంబోని యసాధారణ దృశ్యములు నిద్ర జోరావరి (బలాత్కారము) జగడములు మొదలైనవి రంగాన చూపక మానవలసినది అని భరతానుశాసనము. మఱి శూద్రకకవి యీ యసాంప్రదాయకముల నెన్నింటినో ప్రదర్శించినాఁడు. ఇట్టి యుల్లంఘనమునకు భానుఁడు ఇతనికి కొంత మార్గదర్శకుఁడు కానోపును. శృంగారమునను ఇందు నాయకుఁడును నాయికయు రంగాన నొండొరుల గాఢాలింగనము చేసికొందురు. శాకుంతలమున ఒక్క అధరచుంబనమును మాన్ప కవి యెంతో నైపుణి చూపినాఁడు. అయినను ఇట నాయిక వేశ్యయగుటచే అది కొంత మర్షణీయము కాబోలును. తన నాటకమునకు పేరిడుటలోను క్రొత్త దనము ఉన్నది.

నూత్నవిధ నామకరణము

'నాయికా నాయకాభ్యానాం సంజ్ఞా ప్రకరణాదిషు' అన్నది శాస్త్రము. నాయికా నాయకుల పేరులంబట్టి పేరిడఁదగును అని. మఱియిందు ఈ మృచ్ఛకటిక - చిన్న మట్టిబండి—నాటకమున ఎక్కడనోవచ్చు నొకయలంతి ప్రస్తావము. దాన నీ పేరు గృహీతము. ఐనను నాటకములకు గర్భితార్థప్రకాశముగా పేరుపెట్టఁ దగునన్నారు. శాకుంతలమున అభిజ్ఞానముంబట్టి కదా పేరు. ఐనను అది నాయికపేరునకు తగులు కొనియున్నది. ఈమట్టిబండి ప్రస్తావమును ఇందు కథలో గొప్పప్రయోజనమునే సూచించును. శూద్రకుని సూత్రధారుఁడు సంస్కృతభాషణమునే తొడంగి తటాలున ప్రాకృతభాషణమునకుం దిగును. అందులకు కారణముం జెప్పును—'కార్యవశాత్ ప్రయోగవశాత్'—అని. తనభార్యకు ప్రాకృతము సుబోధమగును, మఱియు ఇంటను బయటను ఎక్కువగా ప్రాకృత భాషణమే ఆకాలమున వాడుకయై పోయినది. అది ప్రేక్షకులకు సులువుగా తెలియున దగును, అని. ఇందు నాటకములం గూర్చిన శూద్రకుని యభిప్రాయమును కొంత మనసునకు వచ్చుచున్నది. అంతకు పూర్వము

ప్రాయకముగా నాటకములు 'ఆర్యమిత్రులకోసము' 'విద్వాంసులకోసమును' వ్రాయఁ బడుచుండినవి. అట్టివారే నాటక ప్రధానప్రేక్షకులు. భవభూతి యుత్తరవరితమున 'కాలప్రియనాథస్య యాత్రాయాం' అని యా తిరునాళ్లలో ప్రయోగింపఁబడునని, యాత్రిక సామాన్యజనమును ఉద్దేశించినట్లు తోచునుకాని, 'యత్స్పృథత్వ ముదారతా వ వచసాం యచ్ఛార్థతో గౌరవం' అని తన నాటకపు భాషంగూర్చి చెప్పికొన్నందున అది పైయంతస్తు పండితులకే ఉద్దేశింపఁబడినదని తోచును. అది యట్టిదే. మఱి మృచ్ఛకటికము సామాన్యజనమునకు పామరుల మూఁకకు వీధినో ప్రహసనమునో చూచుచుండిన వారికిని బోధపడి హృదయంగమముగా నుండవలయునని కవియుద్దేశము కానోపును. ఇక, నితరప్రేక్షకులకును దర్శనీయమే యనుటను వేఱుగా చెప్ప వలయునా :

ఇట్లు నాటకమును మూఁకకును అందుపాటు చేయఁగోరిన శూద్రకకవి అందు లకు కేవలము సర్వసూతనవస్తువుం గొనుట సరిగాదు. అప్పటికే కొంత పేరుగన్న చారుదత్తనాటకమునకు క్రొత్త చేర్పులు మార్పులు తీర్పులు ప్రజామోదావహ మగు నట్లు చేయుట లెన్నయగునని దానికి తన ప్రజ్ఞపరునమును (=పరుసవేదిని) పోకింపఁ గోరినాఁడు. అట్లు ఈ ప్రకరణము రచించి తన యభీష్టమును సాధించుకొన్నాఁడు.

నియమసేతుపుత్రెంపులు

మృచ్ఛకటికమున వస్తువు కవికల్పిత లౌకిక వృత్తమే. ఇందు నాటక సంప్రదాయనియమసేతుల్లంఘనమును కవి కడు ధీరముగా కావించినాఁడు. ఇందు రెండవయంకమున జూదరులు వీధి కెక్కి జగడమాడి కొట్టులాడుదురు. ఆఠవ యంకమున పోలీసధికారులు వీధిలో తీవ్రముగా పరుసములాడుకొని కాలితో తన్ను కొందురు. అట్లే మూఁడవ యంకమునను ఇంటికి కన్నమువేసి చొచ్చి దొంగ నగలను నిద్రించుచున్నవాని చేతినుండి దొంగిలించుకొని పోవును. ఎనిమిదవ యంక మున ఒక యప్పరసం బోనిది వనిత వసంతసేన ఒక భూతుకునిచే నిండు ప్రాజాన గొంతుపిసికి చంపఁబడును. తొమ్మిదవయంకమున ఒక నిరపరాధియగు బ్రాహ్మణుఁడు కొఱుత వేయఁబడుటకై రాజమార్గమున కొలచోటికి మనసమునకు గుంపులువడిన జనము నడుమ చాటింపులతో నడిపించుకొని పోఁబడును. కత్తితో మెడనఱుకును పూనఁబడును. అట్లే ఒక వతివ్రత చిత్రాగ్ని జ్వాలలలో పడనుఱుకును. ఇట్టి దృశ్య ములు నాటక రంగాలలో ఎంతయు నరుదు.

లోకసామాన్య పాత్రములు—చేష్టలు

అట్లే “మృచ్ఛకటికమునందలి పాత్రములందొందలి సాంప్రదాయక నాటకములలో అంతగా అగపడునవి కావు. ఆ నాటకములలో మామూలుగా రాజులు రాణులు వారి కంచుకులు దొవారికులు పరిచారకులు దాసీజనము మంత్రి సేనాధిపతి - అందఱును లోకాన పై అంతస్తులవారు - ప్రాయశముగా లక్షణానుగుణముగ కూర్చుండినవారు. లోకమున సాధారణముగా జీవముతో అగపడునట్టివారు కానట్లు తోచుచుండురు. కాళిదాసుని చెందినవానిని పోలీసులను పోలినవారు అరుదు, వారగపడిన యాకొన్ని నిమిషములయొక సామాన్య జనమునకు కానక కానక కన్నదాని సంతసముం గూర్చును గదా. శూద్రకుని స్థావరక చేటుఁడు చాలక్రిందితరగతి బానిస, అయినను వాని పరలోకభీతి, అర్జవము, ఒక నిరపరాధి ప్రాణముంగావ తన ప్రాణమును ఒడ్డి మేడపైనుండి నడిపిథికి దూకుట; మదనికి బోగముచేటి, పుట్టుబానిస, తనసానికి ఎంతయుం గూర్చునదయ్యు, బజాబీ తనము మానుకొని ఒక సాహసిక బ్రాహ్మణయువను వలచి, వానిగుండ తన బానిస తనమును వెలయిచ్చి పోగొట్టుకొనం గోరుటయు, వాడు వెలకాగలదని బంగరు శగను కన్నపు దొంగతనమునం గొనిరాగా అది దైవికముగా తనసానిదై ఎందోయిల్లడయించినది యని కనిపట్టి అది పనికిరాదని, తనకు దాన స్వేచ్ఛకులుగు ఏకైక మార్గము రుద్దమగునని తలంచి ఓడక దానిని సానికి ఇల్లడ తీర్పుగా మరల ఇప్పింపఁగోరిన సత్యనిష్ఠయు బౌదార్యమును; కొలమాదిగలును జీవహింస చేయని స్వభావము గలిగి, రాజాజ్ఞనిర్వాహ మాత్రమునకు యథావిధిగా, పథసేయ వలసినవారమని తమ పరలోకభయమును దైవచింతను చెప్పికొనుటయు; పోలీసు వీరకుఁడు తన నొకరి ధర్మమందలి నిర్వహణతత్పరతలో తన నాయనైనను నాయనయని చూడనను సర్కారు సేవాదీక్షయు; ఇట్లు హీనజాతిజనమందును మేలుములు గలవని చూపి శూద్రకుఁడు తన నాటకమునకు జనాకర్షకతఁ గూర్చినాడు. అట్లే రాజపరివర్తనమును ఇందలి యంతర్నాటకవస్తువున ఎట్టి పాత్రలం గూర్చి సామాన్య ప్రేక్షకులను చమత్కరించినాడు! దర్బరకుఁడు ఆఠిశేఠీన జూదరి, ఇట్లు నడిపిథిలో జూదగానితో కొట్లాట పర్యంతము జగడమాడును, అటు రాజపరివర్తనకైన పితూరిలో వీరుఁడును అగును. శర్విలకుఁడు కులముచెడిన బ్రాహ్మణుఁడు ఇట్లు తా వలచిన తన్ను వలచిన బోగము దానిని భార్యగా విలుచుకొను ధనమునకై ఒక యింటికి నేర్చుగా కన్నము వేయును, అటు ఆపితూరిలో ప్రధాననాయకుఁడై మొన నడుపును. ఇటు

దొంగ అటుదొర. ప్రధాన నాయకుడును బ్రాహ్మణుడు, కోమటి వృత్తి గలవాడు బికారియైన ఒకనాటి లక్షాధికారి - మఱి బిచ్చమెత్తడు, పరువు ప్రతిష్ఠలకు ప్రాణము ఒడ్డును. నాయక వసంతసేనయు బోగముదియయ్య కులాంగన యనిపించుకొనుటకుం జాలిన మనసిచ్చినరాగము పాతివ్రత్యముంజూపి, కాంతునికై పరునిచే గొంతు పిసి కించుకొను ధీర యగును. మైత్రేయుడును వట్టి యెద్దె విదూషకుడుగాక నాయకుని సర్వకాలమిత్రమై అతనికోసము జగదమాడి శకారుంగొట్టి తానును దెబ్బలుతిని, మిత్రుని చావును విననొల్లక తాను ప్రాణత్యాగమునకు అతని పతివ్రతభార్యతో చిత నిష్ఠులతో పడ నుంకించును. వీరందఱి కల్పన ఒకయెత్తు. శూద్రకుని శకారకల్పన ఒకయెత్తు. వాని యెద్దెతనము, అహంకారము, క్రోధము, పశువృత్తి - అరరే! అందఱును జీవము తొనుకాడు నిజమైన మానుసులు - బ్రాహ్మణుని యెత్తునుండి చూదిగయంతటి క్రిందివఱకు ఎన్నియంతస్తులవారు ఎన్నితెగలవారు పాత్రములు! ఎవరికి వారే, మఱి పోలికలు లేనివారు.

కృత్యములు

మఱి కృత్యములో? పోదాలు, విటులు ఒక విలాసినిని నడివీధిలో తఱుము దురు. అది యొకరియింట దూఱి తప్పించుకొనువఱకు - జూదగాడు జూదగానిని, ఓడి పందెముకట్టక నడివీధిలో పరువెత్తినవానితో జగదమాడి కొట్టును, వాడు ఒక యింట దూఱి తప్పించుకొనును - ఒక దొంగ రాత్రి ఒకరియింట కన్నమువేసి దొంగిలి వీధిలో పరువెత్తును. అనురక్త బోగముదానిని విలుచుకొని ఒకడు బండిలో ఎక్కించు కొని పోవును, నాయక ఉఱుముల మెఱుముల వానలో సందెవీకటిలో వీధిలో కాంతుని అభినరించును, వీధిలో బండ్ల మాటుపాటు, పోలీసుల జగదము, ఒక తోటలో భయంకరమగు శ్రీహత్య. కచ్చేరిలో ఒక దుఃఖకరమైన పిర్యాదు విచారణ, దోషిని చాటింపులతో కొలమసనమునకు దానింజూడ గుంపులు వడ్డ ఊరిజనుల నడుమ నడిపించుకొనిపోవుట, - ఎన్నిదృశ్యములు! ఎన్నిభావములు! సంతోషము దుఃఖము ఎగతాళి నిర్వేదము ఎత్తిపొడుపు - ఈ పదియంకముల పొడుగు ప్రకరణ మున ఎన్ని యెట్లు కల్పించి నానా రసవాహిగా చిత్రించినాడు కవి! బ్రహ్మ సృష్టి సంతటిని అట్లే నాటకాన ఇమిడ్చినాడు.

హాస్యప్రాచుర్య వైవిధ్యములు

ఈ క్రొత్తనాటకమున హాస్యమును వాస్తవికతయు ఎంతేని నిండియున్నది. మాటలహాస్యము, పాత్రల హాస్యము, సంవిధానములందోచు హాస్యము - ఎన్నియో తెలుగులది. అది సామాన్యముగా గొప్ప నాటకములలో అరుదు, కాళిదాసు నాటకములలో వానియంతస్తుకు తగినది సరసమైనది మొండుగానే కలదు, తక్కినవాన అట్లు తోచదు. 'మానా'ను దిద్దినట్లు తోచును, మోటుగా నుండును. శూద్రకుని హాస్యము మెండుకొని నవ్యముగాను సరసముగానే యుండును. మఱి ప్రహసన మనిపించుకొనదు. వాస్తవికత వచ్చిది దిద్దుడు సోకనిది మన సాంప్రదాయక నాటకాలలో అరుదు. శూద్రకుని సభికద్యూతకరులు ద్యూతము జగడము మొదలైన దంతయు పచ్చివాస్తవము, మఱెందును దొరకనిది. పాచికలు వేయుట, వాని గలగల, ఓడినవాడు పరువెత్తి యొకదేవళాన దూఱి విగ్రహముగా దాగుట, వానిని పట్టుకొని బజారున అమ్ముజూపుట, జగడము, సభికుని కండ్లలో వీధి దుమ్ముకొట్టుట - వీనిలో దాగితోచు రాజ్యముయొక్కయు ప్రజలయు స్థితిగతులు, ఇదెల్ల వచ్చి వాస్తవికతయే. నగరమందలి రాత్రి జీవితము. వీధులలో రాజవల్లభులు వారి తోడువారు అనుచరులు విశృంఖలముగా తిరుగుచుండుట, పోకిరితనము చేయుచుండుట, దారిబోవు స్త్రీలను తఱుముట, పిఱికి బ్రాహ్మణులను హేళనము చేయుట, కన్నపు దొంగ కృత్యముల పూర్తి వివరము, కారాగార బద్ధుడు సంతెల పగులగొట్టుకొని విడివడి ఒకకాల తగులుకొని ప్రేలు సంతెల తునుకతోడనే పరారియయి దాగి తప్పించుకొనుట, వీధిలో బండ్ల సందడి, వాని యెడ్లను బండివాడు డిర్ డిర్ అని తోలుట, వీధిలో 'టామ్ టామ్' చాటింపులు, ఇవియు ఇట్టివియు ఆ వాస్తవికతకు దాఖలాలుగా ఉజ్జయిని వీధులను మనకనుల యెదుట ఎంతచక్కగా నిలిపినాడు కవి!

క వి వ్రా త రీ తి

శూద్రకుని వ్రాతరీతిలో కాళిదాసుని విపంచీస్వరసౌభాగ్యముతోడి విలాసము కాని భవభూతి ప్రాధికాని లేకున్నను, కల్పనలలో ఉపమలలో ఉత్ప్రేక్షలలో ఉఱుముల మెఱుముల గాలుల జల్లుల వర్షనలోను నవ్యత సూటి చమత్కారము నిండి యున్నది. అతని శ్లోకములలో సామెతలైపోయిన వాచ్యముక్తులు లెక్కలేనివి కలవు. అలతియలంతి వాక్యముల గద్యపద్యముల పాత్రోచిత భాషితములు.

సాంప్రదాయక నాటకము రాసురాసు పేరునకు దృశ్యమయ్యు అనుభవమున రంగాన నడ చలనము నటన లేని కేవలపఠనముగా పరిణమింపఁ జొచ్చినది. మఱి మృచ్ఛకటి ప్రతిక్షణచలన నిపుణాభినయ సమృద్ధము.

ఇట్లు ఎల్ల తెలుగుల మృచ్ఛకటికము సాటిలేని ఒక క్రొత్త మోస్తరు నాటకము.

ఆటను సామాన్య జనమునకు అందించుట.

శూద్రకుఁడు ప్రతిభయు ఉపజ్ఞయుగల మహాకవి. ఉన్ననాటకముల తీటు సరిగా లేదని గ్రహించినాఁడు. రాజసభలలోనుండి నాటకమును సామాన్య ప్రజల యందుబాటునకు లోకాన దింపి పఠపవలసిన దని తలంచినాఁడు. అందులకైన తన నక్షీతి చారుదత్తము భానుదిది కర ముపయోగపడునని తలంచినాఁడు. అతనికి ఎంతేని లోకజ్ఞానము శాస్త్రజ్ఞానము పురాణ బృహత్కథా కావ్య నాటకముల జ్ఞానమును గలదు. షేక్స్పియరు మహాకవియొక్క గొప్ప నాటకములు ఎన్నియో అతనికి ముందు ఏదియో యొక యాకారమున నున్నవే. మఱి యతఁడు ఆయనమును సత్తును రాగినే సువర్ణము చేసినాఁడు. అట్లే శూద్రక కవియు. గణికలు బాపలతామై కామించిన ప్రసంగ మందందు కథాసరిత్సాగర దశకుమార చరితాదు లందు ఉండెను. దేవళాన విగ్రహముగా దాఁగికొనుటయు కలదు. గోపాలపాలకు లనురాజకుమారులు వాసవదత్త తోఁబుట్టువులు. కావున ఆపేరులు లోకాన ఉండినవే. చారుదత్తమునందలి భాషితములయు శ్లోకములయు ప్రతీకములు మృచ్ఛకటికమున నున్నవే యన్న. కథాసరిత్సాగరమందలి గద్య పద్య ప్రతీకములు తన్మూలకమగు హర్షనాగానంద రత్నావళి ప్రియదర్శిక లందుఁ గలవు. షేక్స్పియరునందును అతని పూర్వులవి గలవు. "Emerson's essay on Shakespeare - 'Great men are more distinguished by range and extent than by originality.' It is one of the common places of criticism that Shakespeare's works are not remarkable for originality of plot and incident Delineation of character, with the treatment of incident as a medium of characterisation is primarily what constitutes his supremacy." Verity.

చారుదత్తము దొరకినముక్క అనమగ్రమని తోచినను ఆయనమగ్రతయే శేషము కలదనుటకు తొలిసాక్ష్యము. ఇంకను ఇతరము ఈ దొరకిన చారుదత్తమున లేనివియు భోజనియు అభినవ గుప్తనియు లక్షణ గ్రంథములందు చారుదత్తములోనివి

యనఁబడు ఉదాహరణోద్దరములును అట్లే సూచించును. వాఘనుఁడును చారుదత్తమును మృచ్ఛకటికమును వెవ్వేటుగా నిర్దేశించినాఁడు. అట్లే నాట్యదర్పణ మనుదాని యందును దరిద్రచారుదత్తమును మృచ్ఛకటికమును రెండును ఉదాహరణముంగన్నవి. చారుదత్తముననే దొరకినదానియందే-ఎవఁడో మఱి యొకఁడు చేసిన నేరము దరిద్రునిపైన మోపఁబడును (i-6). అనుటయు శకారుఁడు విదూషకునిచే చారుదత్తునికి చెప్పిపంపిన బెదరింపును (i) ఉత్తరకథ హత్యయు అధికరణమున అభియోగమును. చారుదత్త నాటకపూరణము వేఱు ఉండవలయు నని సూచించును. వసంతసేన వాక్యమును ‘నేను చారుదత్తుం గలసికొన నభినరించునపుడు నగలను ధరింతును’ (iv) అనుటయు, చారుదత్తుఁడే దారిద్ర్యముందెచ్చిన విధాతయే మరల ఒకనాటికి సంపద తేఁగలఁడు. (i) అని పలుకుటయు. అట్లే సూచించును. కావున భాసుని చారుదత్తము, సంపూర్ణమైనది ఉండియుండఁదగును. అతని నాటక చక్రమున కంతటికిని ఏదియో దెబ్బ తగిలినది. తఱుగులు విఱుగులు అసలునకే మోసములు కలిగినవి. అంతియకాక చారుదత్త మందలి ప్రాకృతమునకన్నను మృచ్ఛకటికమందలి ప్రాకృతము తరువాతి దగుటయు, చారుదత్తరచనకన్నను మృచ్ఛకటికము నాణెముగా నుండుటయు రాజపరివర్తనరూపాంతర్పాటకము మెలఁకువతో నాటక కథతో పెనఁపఁబడి యుండుటయు కాలమునను కార్యమునను చారుదత్త మృచ్ఛకటికములకు గల సంబంధమును స్పష్టపఱుచును.

శూద్రకునికి ఒక చారుదత్తము కాదు, భాసనాటక చక్రమంతయు సుపరిచితము. భాసుని ప్రయోగములు ఉపమలు భావములు ఎన్నియో మృచ్ఛకటికమున మెఱుఁగుతోను మార్పుతోను దొరలి అగపడుచునేయుండును.

జూదరుల వృత్తమును, రాజపరివర్తనమును, హాస్యవైచిత్రరామణీయకములును శూద్రకుని సొంతము.

ఇట్లు శూద్రకుఁడు అంతయు తనసొంత నగిషీగా ఈయసాధారణ నాటక రాజమును వెలయించినాఁడు. ‘వాస్త్యచారః కవిజనః’ అన్నారు. వ్యాస వాల్మీకులకును వేదములయందు ఉద్బోధకసామగ్రి ఒకపాటి యుండెనేమొ. ఐనను ధ్వని మార్గముంబట్టి కవుల ప్రతిభాగుణము ఆనంత్యము పొందుననియు,

‘అతో హ్యన్యతమే నాపి ప్రకారేణ విభూషితా

వాణీ నవత్వమాయాతి పూర్వాధాన్వయవ త్యపి’

అని క్రొత్తరచయితలకు ఉత్సాహము కూర్చుచునే ధ్వనికారుడు 'అస్మి' అతి విచిత్ర కవిపరమృరావాహిని సంసారే కాలిదాస ప్రభృతయః ద్విత్రాః పశ్చిషా వా మహాకవయః' అని యీ లోకాన కాళిదాసప్రభృతులు ఏయరువురు మువ్వరో ఏవు రార్వరో - మహాకవులు అనిపించుకొందురు అన్నాడు. శూద్రకుడు ఆ యేవురార్గు రిలో లెక్కకువచ్చువాడ యనఁదగును.

మఱి చారుదత్తము, (లేక దరిద్ర చారుదత్తము) అని యిటీవల ప్రకటిత మయిన భాసనాటకము మృచ్ఛకటిక ప్రకృతిక మనియు, దానిని తక్కిన భాసనాటక ములంటేలే ప్రదర్శనమునకుం దగినట్లు కత్తిరింపఁగా, అది ఆ దొరకిన విధాన నున్నదనియు చెప్పవారు లేక పోలేదు. ఐనను మృచ్ఛకటికమందలి భాషితములును శ్లోకాలును కొన్ని చారుదత్తమున మార్పులేకయే యున్నట్లు తోచినను, ఏదియో కొంత భేదముగల వానియందు నిజముగా మృచ్ఛకటికమందలివానియందమును మెఱుఁగును డిందుపడియున్నవి. మఱి కత్తిరింపులు సవరణలు వాని మట్టుకైనను మృచ్ఛకటిని మించియో, దానిపాటిగానో ఐన నుండక తక్కువపడుట ఆ తత్ ప్రకృతిక మనువాదమునకు సరిపడదు. మఱియు ఆ చారుదత్తమందలి ప్రాకృతము మృచ్ఛకటి ప్రాకృతమునకన్న పాతదిగా తోఁచుటయును అందులకు విరోధమే. మఱియు కొన్ని యెడల భాషితములు ఇందు లేనివిగా అతి విస్తరముగాను, ఇందు లేని శ్లోకములుం గలిగియు ఉన్నది. కావున ఆ రెంటికిని ఏదియో సంబంధము కలదని చెప్పనే వలసియున్న చారుదత్తము మృచ్ఛకటికముగా సంస్కరింపఁబడిన దనుటయే సమంజసముగాఁ దోచును. అంతియకాక చారుదత్తము అదే ధరిద్రచారు దత్తమని, భాసునిదే ఈయన్నతీటుది అసమగ్రవస్తువు. అట్టిది సమగ్రమగు నొక నాటక ముండెనని పెక్కుకారణములచే తలంపఁదగియున్నది. వామనుడు రెంటిని వెవ్వేటుగా పేర్కొని తన కావ్యాలంకారమున ఉదాహరించి యున్నాడు. అభినవ గుప్తుడు నాట్యశాస్త్ర వ్యాఖ్యలో అభినవభారతిలో 'అత ఏవ దరిద్ర చారుదత్తాది రూపకాణి తద్విషయాణి' అని దానిని నామగ్రహణపూర్వముగా సూచించినాడు. అట్లే రామచంద్ర గుణచంద్రులు తమ నాట్యదర్పణమున దరిద్రచారుదత్తమును మృచ్ఛకటికమును వేర్వేరుగా ప్రక్క ప్రక్కనే పేరులతో ఉదాహరించియున్నారు. మఱియు భోజదేవుడు సరస్వతీకంఠాభరణమున విటుని గుణములం జెప్పు నొక శ్లోకమును ఉదాహరించినాడు. అది శకారునితో పలుకఁబడినట్లును, తాను ఎట్లును

పాపకార్యముం జేయను అన్నమాటగాను ఉన్నది. అది మృచ్ఛకటిలో ఉండునది కాదు. కావున, చారుదత్తములోనిది కదా కావలయును? అట్లు భోజవాక్యము చేతను సమగ్ర చారుదత్తము ఉండినదనుటను ఊహింప నగును.

‘శకార కిం ప్రార్థనయా ప్రావారేణ మిషేణవా
అకార్యవర్జం మే బ్రూహి కిమభీష్టం కరోమితే?’

దీనినే మృచ్ఛకటిలో గద్యవాక్యముగా విటుడు చెప్పియున్నాడు—‘బాధం కరోమి, వర్జయిత్వా అకార్యమ్,’ అని. మఱియు సాగరనందియనువాడు తన నాటక లక్షణ రత్నకోశమున దరిద్ర చారుదత్తమునుండి ఉదాహరించి యున్నాడు—అవ శకునపుఁ గాకి కూతవర్జన.

‘శుష్కద్రుమగతో రాతి ఆదిత్యాభిముఖం సితః
కథయ త్యనిమిత్తం మే వాయసో జ్ఞానపణ్డితః.’

ఇది మృచ్ఛకటికమునందలి సమనంవిధానపు భాషితానిని ఎంతయు పోలియున్నది. పోలుటయే కాని, మఱి అది వేరే. సాగరనంది మృచ్ఛకటిం గూడ నెఱుఁగును. అందుండియు ఉదాహరణములం గైకొని యున్నాడు.

ఈ యుద్ధారములంబట్టి చారుదత్తము—పెద్దదే బహ్వంకముల నాటకమే యగుననియు, అచ్చుపడి దొరకినది ప్రయోగార్థమై సంకలితమైన దాని తునుకయనియు విర్పడును గదా.

మఱియు ఈతునుక లోనివి—

‘చారు - పాపం కర్మ చ య త్వరై రపి కృతం త త్తస్యసంభవ్యతే’

‘శకారః - మా తావ త్తవచ మమచ దారుణం కలహో భవతు ఇతి.’

‘సంవాహకః - కో హి నామ ఆత్మనా కృతం ప్రత్యుపకారేణ వినాశయతి’

‘గణికా - యదా అర్య చారుదత్తః అభిసారయితవ్యః తదా మణ్డియిష్యామి ఇతి.’

‘చారుదత్తః - భాగ్యక్రమేణ హి ధనాని పునర్భవన్తి’—

‘ఇతరులు చేసిననేరము మీదవాని మీదికి బనాయింపబడును.’ శకారుని బెడ రింపు అధికరణపు విచారణయంతయు కాగలదని సూచించును. సంవాహకుడు తాను

ప్రత్యుపకారము చేయు నవకాశము దొరకునా అనుకొనుటయు, తాను వసంతసేనం బ్రదికింపఁగనుటను సూచించును. 'అప్పుడు నేను అలంకరించుకొందు ననుట' వసంతసేన యభినరణమును సూచించును. చారుదత్తుఁడు 'దారిద్ర్యము వచ్చినట్లే భాగ్యవశమున మరల సంపద కలుగవచ్చును'—ఈ భాషితపు తునుకలన్నియు ఆ దొరకిన వస్తువు కొఱతయనియు తరువాతి కథ యెంతయో యున్నదనియు, పెద్ద శేషమే ఉండునని సూచించుననియు - గ్రహింపఁదగును.

అట్టి చారుదత్తము ఉండఁగా దానిని శూద్రకుఁడు మృచ్ఛకటిగా పెంచి మార్చి చేర్చి మెఱుగిడి చాల గొప్పనాటకముగా తన నేర్పున రచించి తీర్చెననుట సాధువగు నూహయే యగును.

3. నాటకవ స్త్వంగాం గ్యనురూపత

యథా శాస్త్రపు సంధిబంధ విమర్శగాఁగ్రాక వస్తువున అంగాంగుల కుడిరికను కొంత విచారితము. ఇందలి యతివృత్తమును కవియే నేర్పుగా రెండు శ్లోకాల సంగ్రహించినాడు. ప్రస్తావన 6, 7.—

“అవ నిపుర్యాం ద్విజ సార్థవాహా
యవా దర్శిదః కిల చారుద త్తః,
గుణానురక్తా గణికాచ తస్య
వసన్త శోభేన వసన్తసేనా,
తయోరిదం సత్పురతోత్స వాశ్రయం
నయప్రచారం వ్యవహరదుష్టతామ్
ఖలస్వభావం భవితవ్యతాం తథా
చకార సర్వం కిల శూద్రకో నృపః.”

రాజు శూద్రకుఁడు చారుదత్తుఁడను ఉజ్జయినియందలి యొక బీద ద్విజ సార్థవాహ యువకుని యొక్కయు, అతనిని గుణములకై వలచిన వసంతశోభంబోని వసంత సేనయను బోగముదానియొక్కయు సత్పురతోత్స వాశ్రయమగు కథను నాటకము చేసినాడు. మఱి యందే (రాజపరివర్తన ఫలకమగు) సీతి ప్రచారమును, అధికరణమున ఫిర్యాదు అధర్మముగా తీర్మానింపఁబడుటయు, ఒక్క ఖలని స్వభావ సిద్ధమగు నెత్తు గడలును, అట్లే కడకు భవితవ్యత సర్వనిర్ణయముం జేయుటయు—కూర్పఁబడినవి— అని.

కాగా ఈవస్తువున కథ మూడు పురులతో నిపుణముగా పేనబడినది. చారుదత్త వసంతసేనల శృంగారము, శర్వలక మదనికల దాసీ విష్క్రయ శృంగారము, రాజ పరివర్తన వీరాయితమును. ఈ దాసీ విష్క్రయ శృంగార కథ ప్రధాన శృంగార కథలో అంతర్భవించునదే. రాజపరివర్తనకథకు వానితో అంతగా సంబంధము తోచదు. ఇది కూడ్రకుడు క్రొత్తగా చేర్చినది. చారుదత్తమున దీని పొడయు లేదు, రెండు కథలలోను దైవపుబలిమి దుర్వారము.

చారుదత్త వసంతసేనల శృంగారకథలో ఇంచుక అసాధారణత కలదు. మన్మథుని దేవళము తిరునాళ్ళలో ఒండొరులం జూచుకొని వారు చక్షుఃప్రీతి పొంది నారు.* కాని, కలయికకు సాధారణముగా నాయకుడు నాయికను అరయునట్లుగా కాక ఇందు వసంతసేనయే వానిని చూడను కూడను వచ్చును. అది నాయిక గణిక యగుటచేతను నాయకుడు దరిద్రుడైనను నిజాభిమానమును వీడమిచేతను, సద్భవ శమే యగునేమో, చారుదత్తుడు దరిద్రుడగుటచేత వెనుదీయునేమో యని శంకించి ఆతనియందు తనకు నమ్మకము గౌరవము కలదని ఉపాయములం దెలిపి నేర్పుతో ఆత్మప్రసాదం జేసికొని, వానలో అభిసరించి వచ్చి, నాయిక నాటకమునడుమ అరాత్రి ఆతనిం గూడి రతులందేలును. మఱునటి యదయము ఆతనిని మరల నతడు పోయిన తోటలో కలిసికొని విహరింపఁ జరిగిన యేర్పాటుమేరకు రోహసేనునికి మట్టి బండిలో తన నగలుపెట్టి యిచ్చి తరలి, బండ్ల మాటుపాటున దారితప్పి, వసంతసేన శకారుని చేతికి చిక్కి, వానిం దిరస్కరించి కాలదన్ని, ఆతనిచే గొంతుపిసికి పేయఁ బడును. శాకుంతలమున శృంగార కథ దుర్వాసఃశాపముచే పెడదారిం బట్టినది. శాపము అమానుషపు దెబ్బ, దాని కల్పనకు కాళిదాసుని ఎంతేని మెచ్చుకొనువారు

* మాలతీ మాధవమునను ‘నకల నగరాజునా ప్రవర్తిత మహాత్మ్యవాభిరామ కామదేవో ద్యాన యాత్రా ప్రతినివృత్త మన్యాదృశమివ భవన్త మవధారయామి.’ అని మాలతీమాధవులు కాముని తిరునాళ్ళలోనే తొలిమాటుగా ఒండొరులం జూచుకొని చక్షుఃప్రీతి తృప్తిలాపలు పొందిరట. మఱియు ఆ తిరునాళ్ళలో అంగనలు ఎక్కువగా పనివడుదురునియు నూచితము, తనయింట సొంతముగానే ఒక కాముని గుడి పెట్టుకొనియున్న వసంతసేన మాట చెప్పవలయునా; విశేషముగా ప్రతి దినము ప్రాతఃస్నానముచేసి సొంతముగా దేవతాపూజాదికమును ఇంట చేయు భక్తశిల! మఱి ఆయుత్సవాన యెట్టి పాలుగొన్నదో, ఆ శరణాగ తృప్త్యుపపత్తులు ఎట్లు పొసఁగినవో.

కలరు, ఐనను శాపమేమిటి—అని దుష్టంతుని అసత్యవాదిగా భారతమూలమునే నమ్మి ఉదాత్తతనుండి దిండువారును కలరు. బండ్ల మాటుపాటును ఎంతయు సహజ మార్గమున ఎంతయు విశ్వసింపఁ దగినట్లు కల్పించినాఁడు శూద్రకుఁడు. శాకుంతల మున ఉంగరము దొరకి అభిజ్ఞానశాకుంతలముం గావించినది. మృచ్ఛకటికమున సొమ్ములు దొరకి చారుదత్తుని హత్యనేరము రుజువుచేసి అతనికి ప్రాణాంతకరము లైనవి. మృచ్ఛకటికమున ఎట్టి యమానుషానుప్రవేశము లేనందున చారుదత్తుఁడు కొలమాదిగవాని కత్తికి మెడవంచయు అప్పుడు దానిని దైవమే తప్పించినందున కొట్టుమీదికి ఎత్తఁబడుచుండఁగా అప్పటికి వసంతసేనయే బ్రదికి రావలసి వచ్చినందు నను చారుదత్తునికి చావు తప్పుటయు ప్రియాపునఃసంయోగము కలుగుటయు చాల ఆలస్యముగా ఊపిరాడని భయముతోడి విసుకును తోచిన తర్వాత ఘటిల్లినది.

చారుదత్తుఁడు దరిద్రుఁడయ్యి కులాభిమాన గర్వితుఁడు. ఆ తిరునాళ్ళలో వసంతసేనం జూచినప్పుడు, చక్షఃప్రీతిం బొందినాఁడు. దాని చూపునందును తనకు వలపుమతి కలిగినదిగాని విశ్వయము ఎఱుఁగవలసి యున్నది. తన దారిద్ర్యముం బట్టి తన్ను ఆ జనము ఎట్లు తలంచునో, పరువునకు ప్రతిష్ఠకు వెలితిగా తలంచిన తాను ఒల్లఁడు. వసంతసేనకును తన్ను ధనముకోరు వట్టిబోగముదానిగా తలంచునో, అట్లు తలచిన అతఁడు తనవద్ద అది లేదేయని జంకునేమో, తాను ధనమునకుం గాక గుణమునకు వలచునది యని అతఁడు నమ్మవలదా—అని వారు అన్యోన్యవిప్రసంభము కలిగించుకొన వలసి యున్నది. తనకు ధనము గడ్డిపరకయే యనియు చారుదత్తునందు తనకు ఎంతేని నమ్మకము గలదనియు, అతనికి అన్నివిధాల జంకు తీర్చవలయు ననియు వసంతసేన కోరిక. అతఁడు దానిపై తనకుఁగల కోరికకు ఎట్లో అని మనసు ననే కుందు చుండును. తొలియంకమున ప్రదోషమున శకారవిటాదులు తన్ను వీధిలో తఱుమఁ జొచ్చిరే. తాను ఎక్కడినుండి ఎక్కడికి పోవుచుండెను? ఇందులకు గమ కము నులుపుగా నాటకాన అగపడదు. అదియు చారుదత్తునింటికే కానోవును. ‘ఏషా గర్భదాసీ కామదేవామతనోద్యానాత్ ప్రభృతి తస్య దరిద్ర చారుదత్తస్య అనురక్తా’ అను శకారుని మాటవలన ఆ చెలువ అతనియింటికే పయనమైన దనుకొనవలయును. ‘అతనికడ కెందులకే, నాతో రావే’ అని అతని యభిప్రాయము. ‘వామత స్తస్య గృహం’ అని శకారుఁడనుటయు ‘యత్సత్యమ్ అపరాధ్యతామి దుర్జనేన ఉప కృతమ్; యేన ప్రియసङ्గమః ప్రాపితః’ అని వసంతసేన యనుకొనుటయు తాను బయలుదేరినది యిక్కడికే అని సూచించును. తా మొందొరులం జూచుకొన్నది తిరు

నాళ్ళ త్రయోదశి. అదినమునకు 5, 6 దినములైనవి, ఒండొరులం జూచుకొని. ఏ జంకుననో అతఁడు అగవడకపోవచ్చును, తానే మరల నొకమాటు పోయిచూతును గాక అని తరలినది. మౌగ్యము పూనని యీ ధీరత వేశజాతిసులభము. ప్రావారకపు జాజివాననం జూచి - అతఁడు రసికుఁడు, పేద వడినను ఉదాసీన యౌవనుఁడు కాఁడు - అని తనియును. అతఁడు విసరిన ఆ గుడ్డచేత ఆ మేఘము కమ్మిన చంద్ర లేఖం బోని దానిని అతఁడు దూషించితినేమో అని యనుకొనఁగా వసంతసేన తాను 'నను భూషితా' అను కొనును. 'బలాత్కారానుగమ్యమానా' అను శకార భాషితము చారుదత్తు చెవింబడి తాను ఉత్త సామాన్యపు బోగముదికామి అతనికి తెలిసి నది కదా అని సంతపించును. 'మన్దభాగినీ ఖల్వహం తవాభ్యున్నరస్య' అని, నేను నీయింటి లోపలికి రాదగిన పున్నెము చేపికొనినదానను కాను గదా అని యనుకొన్న వసంతసేన మాటలోను, 'కథం, దేవతోపస్థానయోగ్యా యువతిరియం' అను చారు దత్తుని మాటలోను ఉభయులకు వట్టి బోగము సంబంధము గాక తమకు భర్తృ భార్యల సంబంధము ఐన శ్రేయ మగును కదా అనునంతపర్యంతపుటాన చిత్తాన దాఁగుడుమూతలాడు చున్నట్లు తోచును. [అట్లే నిర్వహణమున వధూశబ్దమును అవకుంఠనమును వసంతసేనకు రాజదత్తములుగా వచ్చినవి] మఱి చారుదత్తుఁడు ఈ దారిద్ర్యమున నాకు దీనిమీద మరులు కలిగినదే అది ఫలించునా అట్లా—అని జంకును.

‘యయా మే జనితః కామః క్షీణే విభవవిస్తరే

క్రోధః కపురుషస్యేవ స్యగాత్రేష్వేవ సీదతి.’

అయినను మగవారితో ధారాళముగా మాటలాడు ప్రగల్భయయ్య నా మాటకు బదులు పలుకకున్నదే. ఆ బిడియము నామీది మరులును సూచింపఁ బోలును అని ధైర్యము గొనుచున్నాఁడు. గుడ్డ విసరినదానికి నన్ను మన్నించు అని చారుదత్తుఁడును, చెప్పక ఈయింటిలోనికి అడుగిడినందులకు నన్ను మన్నించు అని వసంతసేనయు ఒండొరుల బతిమాలు కొందురు. అంతట ఇంచుక ధైర్యముగొని, మఱి నాజాకు గానే ఈపూట ఇక్కడ ఉండిపో అన్నట్లు ‘తిష్ఠతు ప్రణయః’ అని చారుదత్తుఁడు అనును. దాన ఉభయప్రార్థన కలదన్న విశ్రంభ ధైర్యములు వసంతసేన చిత్త మున హత్తుకొనును. ఐనను వసంతసేన అప్పుడే తాను అక్కడ నిలువరాదు- అట్లు చేసిన తనకు మరల అక్కడికి వచ్చుటకు సాకు ఉండదు. అతఁడు తనయింటికి

వచ్చునాయన్న, బోగముదానింటికి ఉత్తచేతులతో పోవుటెట్లు, అని జంకునేమో ఆజంకు తీర్పును తనకుగల విప్రంభమును అతనిమనసు కెక్కింపను బంగారునగను 'దారిలో భయము, తర్వాత కొందును' అని అతనికడ ఇల్లడపెట్టి పోగోరును. అతడును కైకొని నేను వెంటనే నీకు చేర్తునులే అనును. మైత్రేయుడు తాను ఆపెకు ఇంటికి తోడుపోను అనగా చారుదత్తుడు తానే వెన్నెలలో కనువిందుగా దానిం జూచుచు తోడుపోయి ఇల్లుచేర్చి అనురాగముతో ఒండొరుల వీడ్కొనినంతట తాను మరలును.

రెండవ యంకమున విరాళిం గూరియున్న వసంతసేనతో నిపుణయైన చేటి 'ఆ తిరునాళ్లలో శరణుఁజొచ్చిన నిన్ను కాచినాడే అతఁడా ఈ పరధ్యానకారణము' - అని యానవాలు పట్టి యడుగఁగా వసంతసేన 'అవును' అనును. మఱి యే యాపదకై శరణుఁ జొచ్చినదో ఎట్లు కావఁబడినదో అది తెలియఁదాయెను. ఐనను అంతకు మునుపు రూపగుణములు చెవికెక్కి వలపు పుట్టించినవారు నాగానంద ప్రియదర్శికారత్నావళి మాలతీమాధవాదులలో ఉద్బంధనము నుండియో ఘాతుక మృగము నుండియో రాక్షసినుండియో కావంబడుచు దాన వలపు మఱితంత మనసున నాటకొన్న పలుచెలువలు గలరు. శకుంతలయు తుమ్మెదకు భయపడినది, ఇటను అట్లేయగును. వివరము తెలియలేదు. ఖలులు తఱుముటం దప్పించుకొని అతనియింటఁ జొచ్చి తప్పించుకొన్నదే దానికి కాదు ఈ నిర్దేశము. తర్వాత సభిక ద్యూతకరుల బారి నుండి వసంతసేన యౌదార్యమున తప్పించుకొనుటకు తనయిల్లుచొచ్చి వచ్చిన సంవాహకుఁడు ప్రస్తావనకమున తాను చారుదత్తుని సంవాహకుఁడనని చారుదత్తుం బొగడిన మాత్రకు అతనిని ఆదరించి కాపాడి ఆపొగడ్తకు ఎంతయు తనిసి చారుదత్త మనస్కు యైపోయినది. కట్టు తప్పించుకొని ఆనరాక వీధిలోఁబడిన తన మదపు పేనుఁగును తన నౌకరు కర్ణపూరకుఁడు కొట్టి పట్టి కట్టిన సాహసమును ఆదారిం బోవుమండిన చారుదత్తుడు చూచి మెచ్చుకొని తనకడ ఇనామిచ్చుటకు మఱేమియు లేనందున తన జాజులవాసనప్రావారకమును వానికి ఇనాము ఈయఁగా వాఁడు దానిందెచ్చి తన దొరసానియైన వసంతసేనకు చూపఁగా, సమయాన అట్టి ఇనాము ఇచ్చువాఁడు మఱెవఁడగును, అతఁడే యగు నని, వసంతసేన దానిని చారుదత్త శేష మని, మునుపు రోహసేనుం గప్పుమని రదనికా భ్రాంతిచే తనమీదికి విసరినదే అని గుర్తుపట్టి, తాను ఆసతో గ్రహించి కప్పుకొని ప్రియాలింగనముం బోలె అనుభ విండుచు వానికి ఒండునగను పారితోషికమిచ్చి పంపుచు - అతఁడు చారుదత్తుఁడు

ఎందుడియో ఈ వీధినే పోవుచున్నాఁ డనఁగా తటాలున మేడయెక్కి అందుండి అతనిని చూపుమేర దాటువఱకు చూచి తనిసినది. సంవాహకుఁడు చారుదత్తుం బ్రస్తావించి మెచ్చుకొనుటను కర్ణపూరకుఁడును అట్లే చారుదత్తుం బ్రస్తావించి మెచ్చు కొనుటను విన్నవనంతసేనకు వీనులవిందై అతనిని మరల వీధిం బోవఁ గనుట కన్నులకు ఆమెతయై, ప్రావారకము అల్లయానాటి సాయంకాలమున అతఁడు చూపిన యాదరమును జ్ఞప్తిపెసి మనసునకు సుఖముఁగూర్చి దాన దేహముంగప్పి కొనుట ఇప్పుడు తదాలింగన సుఖముంబోలెఁ గూర్చి ఆ యనురాగమును ఎంతయుం బెంచినది.

మూఁడవ యంకములోని కన్నపు దొంగతనమునకు ఈ చారుదత్త వనంత సేనల యనురాగమును నాటక ప్రధానాంగమునకు ఏమి సంబంధము? ఇందు వనంత సేనయిల్లడ సువర్ణభాండము, దేనిం గొనిపోవ తాను మరల చారుదత్తు నింటికి రాదగియుండు ననుకొన్నదో అది, యీ కన్నపు దొంగతనమున దొంగిలించి కొని పోఁబడినది. మఱి నాలవయంకమున అంతలో మరల పదివేల వరహాల వెల నగను పంపిన శకూరువీలుపును బండిని బీకొట్టి ఏవవడి తఱిమివేసినది వనంతసేన. మదనిక కైన విస్మయధనముగా శర్వీలకుని చేత తనయిల్లు సేర్పఁబడి, మదనికబోధన వలననే న్యాసప్రత్యర్థముపేర చారుదత్తునికి తెలియకయే సువర్ణభాండము మరల వనంతసేన చేతికే వచ్చినది. ఇక దానికొనమని తాను చారుదత్తుం జూడఁ బోవ వీలు లేదు. మఱి యెట్లు? ఇంతలో అందులకు అనుకూలమగునట్లుగా మైత్రేయుఁడు తెచ్చి యిచ్చిన చారుదత్తు రత్నావళి తన చేతికి రాఁగా దానింగూర్చి చారుదత్తునితో మాట లాడుటకు అని వనంతసేన సువర్ణభాండ రత్నావళుల గుట్టు ఎఱింగినట్టిది ఎంతోసంతోషముగా పంచమాంకమున ఉఱుముల మెఱుముల గాలుల నందె బీకటిలో జల్లులలోనే, చారుదత్తుని అభినయించును. సువర్ణభాండమునుఓసిన జూడగాఁడని చమత్కారముగా పలుకరించి ఆ చెలువ యతని విలక్షింజేయును. మఱి రత్నహారముం బంపిన శౌంధీరుఁ డని తాను సంతపించి వనంతసేన అతనిపై కామమును మనసున ఇముడ్చుకొనలేక ఖొర్రలించుకొనును. ఇక ఒక క్షణమైనను ఆ విరహమును తా పట్టఁజాలకపోవును. పోయి అతనిం దరిపి పూలువల్ల సుఖమడిగి కూరుచుండును. రత్నహారము జూదాన ఓడఁబడినది. దానివెలయెంత యని మందహాస చమత్కారముతో తన చేతిచే అడిగించును. దానిని వెదకి పట్టువఱకు ఈ సువర్ణభాండ ముండనీలే అని శర్వీలకుని వలనఁ గొన్నదానిని చూపును. అంతట అట నందఱును రత్నహారముం గూర్చినది.

సువర్ణ భాండముం గూర్చినదియు నగు జూదపుబోటమి మాట ఉత్తదియని గుసగుసలు వోయి యొండొరులు నిజములు చెప్పుకొందురు. మలికిత మంతయు తీటిపోవును. వసంతసేనకు వక్కన చేటియు చారుదత్తునికి వక్కన మైత్రేయుఁడును తమ సాని స్వాములకు అవినయసంకోచము కలిగించుపాటివారు కారు, ఇఁకను నన్నిధివియోగ మేల? మరలనపుడు మబ్బుకమ్మి మెఱుము తళుక్కుని మింటిం బెనచికొనఁగా, ఇఁక తమకము పట్టలేక వసంతసేనా చారుదత్తులు ఒండొరులను ప్రగాఢముగా తొలి యాలింగనము చేసికొని, జల్లు తొడంగగానే ఇంటిలోపలికి పోవుదురు.

అది చారుదత్త వసంతసేనల ప్రధానశృంగారముయొక్క తొలి పర్యవసానము.

ఇట్లు ముగిసిన ఇందులోని కొన్ని యవాంతర విషయములు పరికింపఁ దగును. తొలియంకములోనే శకారుఁడు వసంతసేన తనకు దొరకక చారుదత్తునింబఁ దూఱఁగా దానిని తనకడకు చేర్చి నెయ్యము నెఱువుమనియు లేకున్న తాను పగఁగొని ఆ యిరువురిని చారుదత్త వసంతసేనలను ఏమేమో చేయఁగలననియు బెదరించి పోయియున్నాఁడనుట. శర్వలక మదనికల పెండ్లియైనది. మఱి అదియైనతీఱున వా రుభయులును వసంతసేనకు కృతజ్ఞులై అంతరంగికులై యుండవలసి ఏర్పడినది. తన పాదాలలో వాలి మ్రొక్కిన మదనికను వసంతసేన అభినందించుచునే ఇఁక నీవు గాదు నాపాదాలలో వ్రాలవలసినది, వధువవై పోయిన నీపాదాలలో తాను వ్రాలఁదగును, అనఁగా తన మనసులో లోతున దాఁగియున్న చారుదత్తుని మీది యనురాగమున నిమిడియున్న కులాంగనతా వాప్తికైన మెఱుమెఱ సూచితమైనది. ఈ బృందములోని యావీరచోరుఁడు శర్వలకుఁడు తటాలున అప్పుడే తన మిత్రము ఆర్యకుఁడు నిష్కారణ ముగా సిద్ధాదేశ భీతుఁడైన రాజుచే చెఱులో పెట్టఁబడినాఁ డని విని వానిని విడిపింపఁ బోవుటచే ఆ రాజుపరివర్తన పితూరీ దారులతో ఇందఱును, చారుదత్తుఁడును తదీయులును, వసంతసేనయు తదీయులును వారి ప్రయత్నములన్నియుం గూడ ఈ తట్టుకు, రాజునకు ఎదిరికి చెందినవగుననియు వారు తదీయులలో హార్షముగా లీనులని లోలోపల గ్రహింపఁ బడుదురనియు తోచును. నాటక ప్రధానాంగమగు చారుదత్త వసంతసేనల కథతో ఈ పితూరీ యోగక్షేమమును ఇఁక నొకపాటి పెనఁగొనును. అనును చారుదత్తుఁడు కడపట శర్వలకునితో—మా యీపొందు - ప్రణయము - నీవు కూర్చినదే - (సువర్ణభాండముచే - X - 49) అని

అటవ యంకము, పరివహణవిపర్యయమనునది ఈ నాటకవస్తువునకు ఒక కీలుమేకు వంటిది. అంతవఱకు కథ ఒకవిధముగా పైకి నడచుచున్నట్టిది ఇతను క్రిందికిని, క్రిందికి నడుచుచున్నట్టిది ఇత పైకిని పాటును. చారుదత్త వసంత సేనల కథ ఒక తీటున మెల్లగా పైకినదని చారుదత్త చతుఃశాలాభ్యంతరమున వారి 'నక' సురతోత్సవ సుఖమున ముగియును. ఇతను ఇందుండి వసంతసేన హత్యవంకకును చారుదత్త మరణదండన వంకకును పేరెము పాటును. ఆర్యకుండు రాజు కాలగలఁడను సిద్ధాదేశము మెల్లగా పర్వరాజు చెవిందాకి అంతట శంకింతుడైన వానిచే కారాబద్ధుడై యున్న యార్యకుండు తప్పించుకొని తనయిల్లుచేరి తన మిత్రులం గలపిఁకొనును, ఉజ్జయిని రా జగును.

ఈ యంకమున రెండు విషయములు ఉన్నవి—ఒకటి మృచ్చకటిం గూర్చి నది, దాని మహిమచే అది నాటకమునకు పేరైనది. మఱి యొకటి బండ్ల మాటు పాటు, దాని మహిమచే అది ఈయంకమునకు పేరైనది.

చారుదత్తుని కొడుకు రోహసేనుఁడు ప్రక్కయింటి పిల్లవాని బంగారు ఆట శకటికం జూచి అది కావలయునని యేడ్చి, చేటి, దానింబోనిది ఒక మట్టి శకటిక చేసి యీఁగా ఒల్లక మకురుదనము చేయుటను నిద్రలేచి శయ్యాగారమునుండి వచ్చి ఇంటిలో అందఱికి స్వజనమువలె నైపోయిన వసంతసేన చూచి జాలిగొనును. ఆ బండి ప్రస్తావముచే ఇంటి యప్పటి దారిద్ర్యమునకు తనకు మనసు కక్కునును. పిల్లవానిని బుజ్జించును. వాఁడు ఎవరీమె అనఁగా రదనిక మీయమ్మరా అనును. వాఁడు కొదు పో - ఈమెకు ఒళ్లంతా నగలేనే అనును. పిల్లవానిచే అమ్మ యనిపించుకొనుటకును ఆదారిద్ర్యము మాపి వానికిని బంగారుబండి కలిగించుటకును వసంతసేన తన సువర్ణ భండములను ఆబండిలో నింపి 'నాయనా, ఇదిగోమాడు, మీయమ్మనైతిని, ఇందము. బంగారుబండి చేయించుకో' అని యిచ్చును. ఈ నగలు నాఁడు నమ్మకముతోఁపింప చారుదత్తునిచేత ఇల్లడయైనవి. దొంగిలింపఁబడి మరల వసంతసేన చేతికి చేరినవి. అందుండి మరల ఇట్లు ఈ బండిలోనికి వచ్చినవి. అవి మనకెందుకు వసంతకు చేర్చు అన్న చారుదత్తుని మాటబడి మైత్రేయుఁడు వానిం గొనిపోవుడు ఇంతలో చారుదత్తుఁడు ఫిర్యాదులో చిక్కుకొని విచారణలో నున్నాఁడని విని అక్కడికిపోయి శకారునితోడి జగడాన సంకనుండి అధికరణకుని ఎదుట పొరపాటున పడవేయఁగా అగపడి చారుదత్తునిపైకి ప్రబలప్రతికూల సాక్ష్యమై వానిని

కొర్తికి నడిపించును. అట్లు వసంతసేన మృచ్ఛకటిం గూర్చిన ఆనగలు ఎంతవని చేసినవి అన్నట్లుగా తజ్ఞాపకముగా నాటకమునకు కవి మృచ్ఛకటి అని ఆ పే రిడినాడు.

ఇకను బండ్ల మాటుదల. అది న్యాయముగానే విశ్వసనీయముగానే ఏ యసాధారణతయు తోపకుండునట్లే యున్నది. ముందు బయలుదేరినబండి పద్ద మానకుడు తోలు చారుదత్తుని పెట్టెబండి. అది యింటి దిడ్డి వాకిటి చెంతకు వచ్చినది. వసంతసేన ఎక్కవచ్చును అన్నాడు. మఱి వసంతసేన 'ఉండు, కొంచెము, నేను అలంకరించుకొని ముస్తాబయ్యెదను' అన్నది. వర్ధమానకుడును, సరే నేనును బండిలో పఱుపు మఱచి వచ్చితిని. ఎడ్లు నిలువకున్నవి. బండితోనేపోయి దానిని వేసికొని వచ్చెదను. అని పోయినాడు. వసంతసేన తన కాంతుం గలిసికొనును పోవుట, తాను అలంకరించు నేర్పుగలజాతిది. రాత్రి నలకడలో పడుకలో తలరేగి ఒళ్లునలిగి ఉన్నది. కావున ముస్తాబగుటకు కొంత యాలస్య మగుచున్నది. ముస్తాబు ఐనది. ఇంతలో స్థావరక చేటుడు పుష్పకరండ జీర్ణోద్యానమునకు శకారునికై తోలు కొనిపోవు బండిని అది దారియగుటచే దారిలో బండ్లు అడ్డముగా నిలిచియున్నందున చారు దత్తు నింటి పక్ష ద్వారముకడ నిలిపినాడు. బండినేమి శబ్దము వినవచ్చినది. అదియు పెట్టె బండియే. అడ్డమున్న బండ్లను తానే సాయపడి చక్రమువేసి తొలగించి వత్త మని పోయినాడు. ఇంతలో వసంతసేన ముస్తాబై వచ్చినది. తెలియక ఆ సిద్ధముగా నున్న స్థావరక చేటుని బండిలో ఎక్కికూర్చుండి తలుపు వేసికొన్నది. స్థావరక చేటుడు బండ్ల చక్రాల నన్నిటిని కదలించి త్రిప్పి అలసివచ్చినాడు. తన బండిని కదలించినాడు. అది రవంతబరువుగా నున్నట్లు తోచినది. తాను అలసిపోయి నందున అట్లు తోచుచున్నది అని సమాధానపడినాడు. అప్పుడే 'అర్యకుడు కారాగారము నుండి తప్పించుకొన్నాడు. జాగ్రత్తగా కనిపట్టుడు' అని యఱుపులు వీధిలో సంభ్రమము ఎక్కువ కా జొచ్చినది. అందులకై స్థావరకుడు ఎడ్లను త్వరగా తొలగడంగి నాడు. ఇది యొక మాటుపాటు. వసంతసేన శకారుని బండిలో ఎక్కుట ఐనది.

ఆ తప్పించుకొన్న యార్యకుడు ఒంటికాల అరతెగిన సంకెల గలగల యనుచుండగా ఎవరైన చూతురో అని దాపుననున్న చారుదత్తునింట జొచ్చి దాని మెల్లగా దిడ్డి వాకిటికడకు పోయి అక్కడ అప్పటికి సరిగా చేరవచ్చిన వర్ధమానకుని.

బండిలో వెనుకనుండి ఎక్కినాడు. ఎద్దులమీద కన్నుంచినవాడు, సంకెల గల్లుతో ఆర్యకుడు వెనుకతట్టు బండిలో ఎక్కి కూర్చుండగా ఆగల్లు వసంతసేన కాలి యందెల గల్లు అనుకొని, సరి ఆమె ఎక్కివనదని కదలించి తోలుకొని పోయినాడు. ఇది రెండవ మాటుపాటు. ఆర్యకుడు చారుదత్తు బండిలో ఎక్కుట వనది.

తర్వాత దారిలో వర్ధమానకుని బండి వీరకుడు చందనకుడు అను లాతా దారులచే అటకాయంపబడినది. అందు వీరకుడు కర్కశుడు చందనకుడును కర్కశుడైనను స్థానాన కాలాన ఉదారుడు మృదువును కాగలడు. వారు ఎవరిదిరా బండి అందులో ఎవరున్నారురా అన్నందులకు చారుదత్తునిది అందు వసంతసేన యున్నది పుష్పకరండమునకు చారుదత్తుని కడకు పోవుచున్నది. అని చెప్పినాడు వర్ధమానకుడు. ఇరువురును ఉజ్జయిని పౌరాగ్రేసరులు. చారుదత్తు డెల్లరకు పూజ్యుడు, చందనకుని కెంతయు అతనియందు గౌరవము. వాడు వీరకుని ఉండరా యని తాను ఎక్కి లోపల సోదా చూచినాడు. వసంతసేన లేదు. ఎవనిం గనిపట్టను తమ సంభ్రమమో ఆయార్యకుడు అందున్నాడు. చందనకుని శరణు అని బతిమాలుకొన్నాడు. అతడు మనసున రాజు పరివర్తన పితూరీదార్లపై పక్ష పాతము గలవాడు. ఆర్యకుని మిత్రమును. తాను అతనికి అభయమిచ్చి, దిగి బండి తలుపుమూసినాడు. వీరకుడు నేనును ఎక్కి చూచెదను అన్నాడు. చారు దత్తుని ఎఱుగవటరా వనిబండి. అందు వసంతసేన ఉన్నది. వసంతసేనను ఎఱుగవా? నేను నీతోడివాడను ఎక్కిచూచి యైనది. దానిని పోనీదగును అని యనుచుంటినే మరల నీవు చూచుట. సాటివాడ నగునామాటను పాటింపమిగదా. అని వానిని నిరోధించి జగడమాడి కూలదన్నినాడు. వాడు కచ్చేరిలో చెప్పెదనని పోయినాడు. బండి దాటిపోయినది. వర్ధమానకునితో అన్నాడు, దారిలో మఱివ్వ రైనను సోదాచూడవత్తురేని లాతాల నాయకులు వీరక చందనకులు ఇరువురు చూచి దానికి గుర్తు ఇందమని వసంతసేన చేతికి రహదారి యిచ్చినారని చెప్పుమన్నాడు. మఱి వర్ధమానకునికి తన బండిలో నున్నవా డార్యకుడను మతి మొదటి నుండియు లేదు. వసంతసేన యనియే తలంచినాడు. అటకాయంపు సోదాలో ఆర్యక చందనక భాషితములు జనాంతికములు. మఱి యితరులకు వినబడినట్లుగా గ్రహింపఁ గూడనివి. కావున తోటలో చారుదత్తుడు చూచి దింపువఱకు ఆర్యకుని సంగతి వర్ధమానకుడు ఎఱుగఁడు

స్థావరక చేటుని బండికి, శకారునిది, రాజు మఱుదిది యని ఆటంకము కలుగకయే పోయియుండును. దానికి సోదా ప్రసక్తి అగపడలేదు.

మఱి గంతవ్యదేశమైన పుష్పకరండమునకు వెనుక బయలుదేరిన వర్ధమాన కుఁడు ముందును, ముందు బయలుదేరిన సావరకుఁడు వెనుకను చేరినారే అదిట్లు పొనఁగును, విశేషముగా వర్ధమానకునికి బండికి దారిలో పోలీసుల యటకాయంపు వలని జాగును కలిగినదే? ఇట్లు కాఁబోయను.

దారిలో బండ్లు జనుల సందడి అందందు అడ్డపడి వానిం దప్పించుకొనుటకైన జాగు కలిగించుననుట స్థావరక చేటుని మాటలవలనను. 'అలేలే గామలుఆ, ఓశలధ ఓశలధ' అను నటపుల వలనను తెలియుచున్నది. ఇంకను చారుదత్తుఁడు ఎన్నియో అలన్యకారణములు VII-2 లో సూచన చేసినాఁడు. వానిం దప్పించుకొనిపోవ జాగు ఉభయలకు కలుగునదే ఐనను వర్ధమానకుఁడు చారుదత్తసేవా తత్పరుఁడు. అలన్యము తప్పింప అడ్డదారులు దగ్గఱు సందలు దూఱి ఎట్లో ముందు చేరినాఁడు. స్థావరక చేటుఁడు మెల్లమెల్లగానే పోవుచు 'ఓరోరి బండోడ వగలమారి బండోడం' బోని పాటలు ఆలాపించుకొనుచు ఈలలువేసికొనుచు మిడియెండకు రస్తాయారల చెట్ల నీడలలో ఆగుచు మరల సాఁగుచు మట్టమధ్యాహ్నమునకు చేరినాఁ డనుకొనందగును. పుష్పకరండకోద్యానము ఊరిజనమునకు ఉమ్మడియైన సర్కారుతోఁట. అయినను అందులోనికి గొప్పవారు పోయి కాలక్షేపము చేయుచుందురు. అందు చారుదత్తుని వాడుక తట్టు అనియు, శకారునివాడుక తట్టు అనియు వారిపేరులతోనే వ్యవహరింపఁ దగు వాడుక ప్రదేశములుండును. కావున అట చారుదత్త శకారులు ఒండొరులను పరికింపరు. ఎవరిచోటవారే అని యనుకొనఁదగును.

ఈ బండ్ల మాటుపాటున అర్యకుఁడు చారుదత్తుం జేరి యాతని స్నేహశీస్సుం బొంది, ఆ బండిలోనే తదనుమతమున బాంధవులం గూడఁ బోయినాఁడు. చారు దత్తుని యీ కృత్యము రాజునకు ఎంతయు అప్రియమైనది. తాను ఈ యార్యక సమాగమపు సంబంధమున, తనకు గొంతులోనే మెదలుచున్నదైనను పసంతసేన సంగతియేమి యన్న ప్రశ్నను జనాంతికముగానేని వర్ధమానకు నడుగఁడు. అత్య గతముగానేని యనుకొనలేదు. ఇల్లు చేరవలయునను తొందరయు, అక్కడ విచారింపుకొందమన్న యోరువును వహించి అప్పుడు ప్రియురాలిం దలఁచుకొని ఉత్కంఠతో తరలినాఁడు.

అట్లే వసంతసేన దైవికముగా శకారునికి ఆతోటలోనే అగ్గమైనది తత్ సాన్నిధ్యమున పశూదేకము అతనికిని మననపు రోతయు భయమును వసంతసేనకును కలిగినవి. వాడు ఆపెం దటియుటయు ఆపె వానిని కాలం దన్నుటయు జరిగినవి, ఆపె విటుని గుడ్డ కొన పట్టుకొని శరణమగు మని ప్రార్థించినది. వాడు విటుని ఆపెను మెడనులిమి చంపుమనును. 'ఈ నగరానికే భూషణము, పిన్నది, శ్రీ - దీనిం జంపుదా? ఏమిచ్చినను చంపను' అనును అతడు. అంతట చేటుని, తన బానిసగదా యని ఆ చెలువం జంపుమనును. వాడు నీవు నన్ను చంపినను నేను ఆపని చేయను, ససేమిరా - అని పరువెత్తును. అంత తానే పూనుకొని కాపె బిగించు కొనగా విటుడు ఏమీ నాయెదురుగా ఆపెను చంపెదవా అని వాని మెడపట్టి గుంజగా క్రిందపడిలేచి, నే నూరక అన్నానుగాని, చంపుమనా అని, నీవు ఉన్న ఈపె సిగ్గుపడు చున్నది. నీవు పోయి పరువెత్తిపోయిన చేటుని వెదకితెమ్ము అన్నాడు. అట్లే సిగ్గుగ నేమో, బోగముది అని అతడును వసంతసేనను తన న్యూనముగా చూచుకొమ్మని, తరలి దాగి పొంచి చూచి వాడు పిల్లా పిల్లా రావే అనుటం గాంచి ఫర్వలేదు కామియైనాడులే అనుకొని పోవును. ఈ యొంటి పాటున మరల వాడు వసంతను బతిమాలగా, ఆపె తీయమామిడిని మాని మోదుగును తాకుదునా అని తిరస్కరింపగా చారుదత్తునే నాపోవు నాపెను మెడనులిమి చంపినాడు. విటుడు పాపము వాని మాటను నమ్మినాడు, తర్వాత వచ్చి చూచి యేడ్చి శకారునిసేవ మానుకొని పోయినాడు,

శకారుడును చారుదత్తుని మీద దారిద్ర్యముచే వసంతసేనను పుష్పకరండము నకు తెచ్చి నగలు పెంజుకుకొని గొంతుపిసికి చంపినాడని ఫిర్యాదు చేయును. అధిక రణికుడు తాను ఫిర్యాదును పట్టను అనగా శకారుడు తన బావతో చెప్పుదునని బెదిరించును. అంతట అతడు ఫిర్యాదును గ్రహించును. చారుదత్తుం బిలిపించి యడుగగా తానది ఏమియు ఎఱుగనని చారుదత్తుడు అన్నాడు. అధికరణికుడు చారుదత్తుని శీలఖ్యాతిని బట్టి రవంత వక్షపాతము గొన్నను వసంతసేన చారుదత్తుని బండిలో పోవుచుండగా తాను చూచితి నన్న తాజాదారు వీరకుని సాక్ష్యమును, వాడే అప్పుడు అపుష్పకరండమునకు పోయి తనిఖీ చూచినచ్చి అక్కడ కుక్కలు నక్కలు పెరికి తినుచున్న యొక శ్రీ శవము ఉన్నదని చెప్పినమాట యాప్రతికూల సాక్ష్యమును బలపఱచినది. ఇంతలోవచ్చి శకారునితో తప్పుడు ఫిర్యాదని జగడమాడి కొట్లాడిన మైత్రేయుని సంకనుండి వసంతసేన సువర్ణభండము జాటి అధికరణికుని

ఎదుటపడి వట్టువడగా దాన చారుదత్తునిపై ఫిర్యాదు గట్టిగా రుజువైనది. చారుదత్తుడు తానేమీని వివరములు చెప్పబూనిన, ఆర్యకుని సంగతి బయటవడుననియు నగలం గూర్చిన తన మాటలు దారిద్ర్య దోషమున నమ్మబడవనుపరువునకు వెలితియగు ననియును గట్టిగా నోరుమూసికొనియుండి శకారుని మాత్రము దూషించి రాజు ధర్మ శాస్త్రమును పాలింపలేదని రాజును శపించి చండాలురకు చంప నప్పగింపబడినాడు.

దశమాంకమున చారుదత్తుడు వీధులలో వధకు కొనిపోబడుట ఎంతయో జాలి గొల్పును; చూపజు తలలు వంచుకొని, కన్నుల నీరుకార్తురు. వీధిలో స్థావరక చేటుడు ప్రాణమునకు తెగి మేడమీదినుండి దూకి తాను కంటితోగన్న నిజముచెప్పి చారుదత్తుం దప్పింపఁ బ్రయత్నించుటయు మైత్రేయుడు చారుదత్తునికై ప్రాణము వదలనుంకించుటయు ఎంతయు శ్లాఘ్యము. చండాలురును రాజాజ్ఞయని చారుదత్తుం జంపుట నెఱవేర్చుముగాని మాకెంతయు దుఃఖాన మననుకరఁగి పాటుచున్నదనుటయు ప్రశంసనీయమే.

చారుదత్తునిచంపుప్రయత్నము విసివించునంత దీర్ఘముకాఁగా, అప్పటికి వసంతసేనయే బ్రదికి లేచివచ్చి యగపడి చారుదత్తుం గాచినది. ధూతయు నిష్ఫలం బడనీయక ఆపబడినది.

అప్పుడే రాజుం జంపి కొత్తరాజు ఈ వర్గముచే ఉపకృతుడు ఈ వర్గమునకు అనుకూలుడు వచ్చినాడు. అన్నివిధముల నిర్వహణము మంగళాంత మైనది. అందు శకారుని చారుదత్త పాపాక్రాంతుని ఉపకారహతుం జేసి అతడు విడిచిపెట్టుటయు ఎంతేని కొనియాడఁ దగినది.

ప్రధానకథతో ఆంతరకథకు పెనఁకువ

ప్రస్తావనలోని కథాసూచనలోని 'వ్యవహారదుష్టతాం' అనుటయందే రాజ్యాన పరిపాలన సరిగా లేదని సూచించినాడు. మఱియు సూత్రధారుడు జూర్జకవృద్ధుని పాలకరాజుచే కోయింతునిని ఆతని యధార్మికతను కొండిండ్రి వినుటను సూచించి నాడు. ప్రొద్దు క్రుంకి చీకటి పడఁగానే నగరవీధులలో శాంతియు మంచయు లేక గణికలు విటులు చేటులు రాజవల్లభులు విశృంఖలముగా తిరుగుదుచుందురు. వసంతసేనం దఱు ముటంబోని పోకిరితనములు పేదబ్రాహ్మణులను వైదికులను హేళనముచేసి వేధించుటలు ఇట్టి వన్నియు నుండునని తెలుపబడినది. జూదమును ఆడుటలోను ఆడించుటలోను

సర్కారువారును షరీకు అని ఆపులేని వారిపీఠిజగదాలలో తెలియవచ్చుచున్నది. అట్లే కన్నపు దొంగతనాలును. దేశాన పాలనయందు జనులకు అతృప్తి కలిగి ఉన్నది. కావున ఎవఁడో సిద్ధుఁడు గోపాలబాలకుఁడు రాజు కాఁగలఁడని ఆదేశించినాఁడు అని లోలోపల రహస్యముగా గోపాలబాలకవర్గ మని జనులలో క్రింది మెట్టునుండి పై మెట్టువఱకు ఏర్పడి పితూరీ రాజదొడఁగినది. ఈ విషయము దరిద్రచారుదత్తమున లేదు. శూద్రకుఁడు కల్పించి ఇందు ప్రధానకథతో చాల నేర్పుగానే పెనఁచి అల్లినాఁడు. ఐనను ప్రధానకథా ప్రాధాన్యమును డిందనీక ఈయంగ కథయు చక్కఁగానే వెలుంగు నట్లు అల్లినాఁడు.

ఇందు లెక్కకువచ్చు పాత్రములు గోపాలబాలకుఁ డార్యకుఁడు, శర్వీలకుఁడు, చందనకుఁడు, దర్దురకుఁడు, శకారుని విటుఁడు. ఆర్యకుఁడు గొల్లయైనను దైవము అతనిని వెదకి పైకి ఎత్తినదనఁగా వానిలో ఏవో రూపగుణాది విశేషములు ఉన్న వనియే. శర్వీలకుఁడు వాని మిత్రము. పితూరీ నాయకుఁడు, చెడిన బాపఁడు, కన్నపు దొంగతనమును విద్యగా నేర్పినాఁడు; బోగము మదనికను వలచి వెలయించి స్వతంత్రంజేసి తనకు భార్య కావించుకొన్నాఁడు. తనకుఁ దగిన రాజ్యాపరక్తులనెల్ల ఒక ప్రోగుచేసినాఁడు. శర్వీలకుఁడు మదనికతోను దాన వసంతసేనతోను అబ్బట్లు చారుదత్తునితోను లంకెవడినవాఁడైనాఁడు. చారుదత్తమిత్రము రేఖిలక భావుఁడు వానికిని ప్రియమిత్రము విప్రసంభస్థానము. దర్దురకుఁడు వట్టి రాలుగాయ. వాని బొక్కల చివు కుడుక్కిరియము అసింహాసన రాజ్యమైన జూదమునుండి వాఁ డెల్లెట్లు ఆగతికి వచ్చి నాఁడో తెలుపును. సఖికునితో బెడిసి పితూరివంకకు పోవును. శకారుని విటుఁడు శకారుని మూర్ఖతకును క్రౌర్యమునకును ఏవపడి ఆ రాజవల్లభునితో బెడిసి పితూరిలో చేరును. తన్న రాజు రాజ్యమునందలి జనుల యపరాగమును పితూరి లోలోపల రాజు దొడంగుటయు ప్రస్తావననుండి సూచిత మగుచున్నది. రెండవ యంకమున దర్దురకుఁడు అటు నడచినాఁడు. మూడవ యంకపు వైణిక రేఖిలక భావుఁడు ఆర్య చారుదత్త మిత్రము, శర్వీలకునికిని మిత్రము, నాలవ యంకమున మదనికం గొని పోవుచు శర్వీలకుఁడు పాలకునిచే ఆర్యకుఁడు బంధింపఁబడినాఁడని విని మదనికను రేఖిలకు నిల్లు నేర్పించి తాను వాని విడిపించు ప్రయత్నములకు పోవును. అజవ యంకమున ఆ ప్రయత్నము నెగ్గి ఆర్యకుఁడు సంతెల పగులఁ గొట్టుకొనివచ్చి చారు దత్తు బండియెక్కి - చారుదత్త వసంతసేనల పేరున పోలీసుసోదాలో తప్పించుకొని చారుదత్తుం గలసికొని అత్యంత కృతజ్ఞుఁడై అశిస్సు పొంది ఇంటికిం బోవును. అట్లు

వానిని బండిలో తప్పించుకొననిచ్చిన చందనకుడు ఆర్యకపూర్వమిత్రుడే పోయి ఆర్యకుం గూడును. ఇద్దెల్ల అతేడంకముల వృత్తము. ఎనిమిదిలోను శకారుని విటుడు శకారునిదిచి పితూరినాయకుం గలయును. తొమ్మిదవ పిర్యాదంకమున చారుదత్తుడు ఆర్యకునికి అపకారము కలుగునేమో అని తన కనుకూలము కాగల సాక్ష్య వివరములను పేనిని చెప్పక మూగగా నుండెను. పదవ యంకమున పాలక వధతో పితూరి నెగ్గి క్రొత్తరాజు, క్రొత్త యేర్పాట్లు కావింపగా నాటకవస్తువు చక్కని శుభావసానముం బొందును. ఇట్టిది ప్రధానవస్తువునకును అప్రధాన వస్తువునకును కవి కూర్చిన నమ్మేళనము.

కామసూత్ర నాగరకవృత్త వైశికాది

నాటకకవి ప్రస్తావనలో తన్నుం గూర్చి చెప్పదో —

“ప్రథితః శూద్రకః.....కలాం వైశీం జ్ఞాత్వా” అన్నాడు. ఇందు నాయకయు వేశ్య. కావున వాత్స్యాయన వైశికాది ప్రకరణమునుండి ఇది యుదాహరింపదగును.

IV. నాగరకవృత్త ప్రకరణమ్.

1. గృహీత విద్యః ప్రతిగ్రహజయక్రయ నిర్వేళాధిగతైర్గృహస్వయాగతై రుభయైర్వా గార్హస్థ్య మధిగమ్య నాగరకవృత్తం వర్తత — నాయకః.

.....

16. స ప్రాతరుత్థాయ కృతనియతకృత్య, గృహీతదస్తధావనః మాత్రయా అనులేపనంధూపం స్రజమితి గృహీత్వా, దత్వా సిక్తక మలక్తకంచ, దృష్ట్వా ఓదర్యే ముఖమ్, గృహీత ముఖవాసతామ్బూలః కార్యాణ్యనుతిష్ఠేత్..

.....

23. ప్రదోషేచ.....

24. తదస్తే.....

25. ఆగతానాం (అభిసారికాణాం) మనోహరై రాలాపై రుపచారైశ్చ... వర్షప్రమృష్టశేషధ్యానాం దుర్దిసాభిసారికాణాం స్వయమేవ పునర్వర్జనమ్, మిత్ర జనేనవా పరిచరణమ్.....

39. ఏలేన ఉద్యానగమనం వ్యాఖ్యాతమ్.....

40. పూర్వాహ్లా ఏవ స్వలంకృతా స్తురగాధిరూఢా వేశ్యాభిఃసహ పరిచారకాశు
గతా గచ్ఛేయః; దైవాసికించ యత్రాం తత్రై)వానుభూయ.
..... అనుమాలేశ్చ చేప్తితైః కాలంగమయిత్వా అపరాహ్ణే గృహీతి
తదుద్యానోపభోగచిహ్నైః స్తత్రైవ ప్రత్యావ్రజేయః. (ఉపభోగచిహ్నైః-
కుసుమస్తంబక కిసలయాదిభిః... శిరః కణ్ఠేషు కృతైః-ఇతి.)

46. ఏకదేశవిద్యస్తు క్రీడానకో విశ్వాస్యశ్చ విదూషకః వైహాసికోవా. (.....
వేశో గోమ్యంచ వివిధేన హాసేన చరతీతి వైహాసికః-ఇత్యుభయనామా.)

వేశికాధికరణమ్-1

1. వేశ్యా.....

6. నిత్య మలక్ష్మీరయోగినీ రాజమార్గావలోకినీ దృశ్యమానా న చాతివివృతా
తిష్ఠేత్ పణ్యసధర్మత్వాత్. (...అతి ప్రకటం పణ్యమపి న క్లాఘనీయం
భవతి.)

వేశ్యయా గమ్యస్య లక్షణమ్.

10. కేవలార్థా స్త్యమీ గమ్యాః, స్వతంత్రీః, పూర్వేవయసి వర్తమానః,
విత్తవాక్, అపరోక్ష వృత్తిః, అధికరణవాక్, ఆకృచ్ఛాధికతవిత్రః,
సంతతాయః, సుభగమానీ, క్లాఘనకః, స్వభావత స్త్రాగీ, దైవప్రమాణః,
విత్తావమానీ, సువిత్రః, ఏకపుత్రః (కేవలః ప్రీతిరహితోఽర్థః
యేభ్యః ఇతి. ప్రీతియశోఽర్థా శ్చ రతియశసీ అర్థః ప్రయోజనం యేభ్యో
ఽర్థస్తానుషజ్జికః, స్వతంత్రీః గురువ్యవసాయిత్రః, అపరోక్షా ప్రత్యక్షా,
న దేశాంతర వృత్తి రీవనం యస్య, అధికరణవాక్ అధ్యక్షః, యోఽర్థాధి
కారేఽధికృతః సోఽర్థదః-దైవప్రమాణః భాగ్యక్షయేణ క్షీయతే నోప
భోగేన సంపదితి మన్యమానః బహుదదాతివిత్తావమానీ కులసమం ద్రవ్యమిత్య
మన్యమానో దదాతి.)

11. ప్రీతి యశోఽర్థాస్తు గుణతోఽధిగమ్యాః. (యతో గుణవద్భ్యఏవ ప్రీతి
ర్యశశ్చ భవతి.)

నాయక గుణాః.

12. మహావలీనో విద్వాత్ సర్వసమయజ్ఞః.....వాగ్మీ, ప్రగల్భః,.....
మహాత్మాహో దృఢభక్తిః అననూయకః, త్యాగీ, మిత్రవత్సలః, ఘటా
గోష్ఠీ ప్రేక్షణక సమాజ సమస్యక్రీడన శీలో, నీరుజః.....ప్రాణవాక్,
అమద్యపః, వృషో, మైత్రిః. స్త్రీణాం ప్రణేతా, లాలయితా, న చాసాం
వశగః, స్వతన్త్రవృత్తి, రనిష్ఠురోఽనీర్వాణు, రనవశజ్ఞీ చేతి నాయక
గుణాః.

(ప్రగల్భః = ప్రతిభావాక్, దృఢభక్తిః = దృఢప్రీతిః న హరిద్రా
రాగః, అననూయకః = త్నమావాక్, ప్రేక్షణకం నటాదిదర్శనమ్, సమస్య
క్రీడా సంభూయ క్రీడా, ప్రాణవాక్ = బలవాక్, అమద్యపః - ఆర్థాత్
బ్రాహ్మణః, వృషః = వ్యవాయ (= మైథున) త్నమః, మైత్రిః = కరు
ణావాక్, అనవశజ్ఞీ = నిశజ్ఞీ ఆరమ్భవాక్, ప్రణేతృత్వం ఉత్త
దేశేన తాసాం సముదాచారేస్థాపనమ్).

13. నాయకా గుణాః -

రూప యావన లక్షణ మాధుర్యయోగినీ, గుణేష్వసురక్తా న తథా
రేషు, ప్రీతిసంయోగశీలా, సిరమతి, రేకజాతీయా, విశేషార్థినీ, నిత్య
మకదర్యవృత్తిః, గోష్ఠీ కలాప్రియా, చేతి నాయకాగుణాః.

(లక్షణం - సౌభాగ్యాదిసూచకమ్, ప్రీతిసంయోగశీలా ప్రీతిగ్రహణం
బాహ్యసంయోగ నివృత్త్యర్థమ్, రతిసంభోగశీలేత్యర్థః, సిరమతిః కర్తవ్య
మితి నిశ్చిత్య అన్యథా నకరోతి, ఏకజాతీయా ఏకప్రకారా, న మాయా
వినీ, విశేషార్థినీ న యత్ర క్వచనవస్తుని రమతే, అకదర్యవృత్తిః - ఆత్మ
వృత్త్యనురోధేన అర్థసంఘాతః కదర్యవృత్తిః సా న యస్యాః, త త్రాపి న
కదాచిత్ ఇత్యాహ నిత్యమితి;)

15. బుద్ధి శీలాచార, ఆర్జవం, కృతజ్ఞతా, దీర్ఘదూరదర్శిత్వమ్, అవిసంవా
దితా, దేశకాలజ్ఞతా, నాగరకతా, దైన్యాతిహాస వైఖున్య పరివాద
త్రోధలోభస్తమ్భ చాపలవర్జనమ్, పూర్వాభిభాషితా, కామనూత్రే
కాశలమ్, ...సాధారణగుణాః.

17. రాగః... ధర్మః యశః... ధన్యతా ... ప్రీతిః ... (రాగః స్వాభావికః
ఉత్పన్నః, ధర్మః ఆశిష్టసవిద్యద్బాధితాభి గమనాత్, ...ధన్యతా

పుణ్యవానయం, అతోఽస్య సంయోగాత్ కీర్తనీయాహం భవిష్యమి,
యత ఏష గుణవాక్ ఖలీనో ధనవాక్ రూపవాంశ్య,సాతత్వం
నిత్యసాహచర్యమ్,

21. ఉపనిమన్త్రి తాఽపి గమ్యేన సాహసా నప్రతిజానీయాత్. పురుషణాం
సులభావమానిత్వాత్.

24. సమ్భవితేన చ సహ విటపురోగాం ప్రీతిం యోజయేత్.

.....

28. కారణాపదేశేన స్వయంగమనమితి గమ్యాపావర్తనమ్

.....

గమ్యేన సహసంసృష్టా రజ్జయేత్తం తతః పరమ్.

II. 1. సంయుక్తా నాయకేన త ద్రజ్జనార్థ మేకచారిణీ వృత్త మనులిష్ఠేత్.

2. సజ్జయేత్ నతు సజేత్, సక్తవచ్చవిచ్ఛేదేత ఇతి సజ్జేహోక్తిః.

(సజ్జయే దితి - షష్ఠ్యో సజ్జే - ప్రయోజకవ్యాపారే జీచ్. నతుసజేత్

స్వయం సక్తాస్యాత్.)

.....

10. ప్రేక్షణ మన్యమనస్కస్య రాజమార్గే ప్రాసాదస్థాయాః.....

.....

మఱియు - మృచ్ఛకటిలో

ప్రస్తావన (6)

శ్లో. ఆవన్తిపూర్వాం ద్విజసార్థవాహా

యువాదరిద్రః కిల చారుదత్తః

గుణామరక్తా గణికాచరిత్య

వసన్త శోభేన వసన్తసేనా

తయోరిదం సత్పురతోత్సవాశ్రయం

'సత్పురతోత్సవాశ్రయం' అని అట్లు దానిని ప్రధానముచేయుట చేతను, మొదటి
యంకమందలి మధుకరికాపల్లవకాది చేటులతో వసంతసేన చారుదత్తు నభినయించు

చుట నట్లు చెప్పబడెను. 'నృత్తప్రయోగవిశదా చరణాక్షిపన్తి' I-87 ఇత్యాది చేతను, '....విటజన నఖమట్టితేవ వీణా' I-24. 'తరుణజన సహాయ శ్చిన్ద్ర తాం వేళవాసః' ఇత్యాది - I-31. 'వాప్యాం జనంవేశ్యాపి సర్వంభజ' I-32. 'గుణః ఖలు అనురాగస్య కారణం, న బలాత్కారః' ఇత్యాది వసంతసేన భాషితము లెల్లను, 'రత్నం రత్నేన నజ్గచ్ఛతే' మొదలగు విటభాషితము లెల్లను. రాజ వల్లభుఁడు రాష్ట్రీయుఁడు వెంటఁబడి తిరస్కంపఁబడుటయు, చారుదత్త వసంతసేనా సమాగమము సర్వమును, వెన్నెలలో తానే తోడుగా చారుదత్తుఁడు వసంతసేనను ఇంట వదలి మరలుటయు. రెండవ యంకమున వసంతవిరాళి వృత్తము సర్వమును, నాలవ యంకము సర్వమును. ఐదవ యంకపు దుర్దినాభి సరణసత్సరతోత్సవాది సర్వమును. ఆఱవ యంకమున చీకటితో తోఁటకు పోయిన చారుదత్తునిం గలసికొను టకు అతని యేర్పాటు మేరకు వసంతసేన తగినట్లు సొగసు చేసికొని బయలు దేరుటయు. ఈ సర్వమును వాత్స్యాయన శాస్త్ర వైశికాదికి అద్భుతోదాహరణము, అత్యంతము హృదయంగమము. IX లో వేశ్యామాత భాషితములును వృత్తమును, వసంతసేనం గూర్చిన చారుదత్తు మాటలును X లో అతని వసంతం గూర్చిన యేడ్పును అట్లే. మఱియు V న సాబోపకూట కపటాన్వత - ఇత్యాది శ్లోకమును. VIII లో 'హా వసంతసేనే, దాక్షిణ్యోదకవాహినీ' ఇత్యాది శ్లోకమును వేశ్యా వృత్త రహస్యములతో నిండియున్నవి. మల్లినాథుఁడో జయమంగళుఁడో వ్యాఖ్యానింపఁ దగినవి, మఱి మంచి వాఖ్యం బడసినవి కావు.

ఈ నాటకమున కవి చెప్పిన వైశిక వృత్తము, శర్వలకుఁడు మదనికను దొరసానికి నిష్క్రమ ధనమిచ్చి, విడిపించి, వధూకరింపించుకొనుటయు, అది లోకాన చెల్లుబడి యగుటయు, అట్లే వసంతసేన చారుదత్త యోగమున కులపాలికా త్వముం గోరుటయు, కొత్తరాజు దానినే, వధూత్వమును అవగుంతనమును ఒనంగుటయు, వారి యనురాగము సామాన్య వైశిక మార్గమునం బ్రవర్తిల్లకుండు టయు, తద్వధూత్వపర్యవసాయిగా నడచుటయు శూద్రకుని ప్రతిభా కల్పన, ఒక వేళ ఇదియొకపాటి యెందేని జరిగిన దాని యనుకరణమగునా? కాదని తోచును. సర్వము కవి కల్పనయ యగును, ఒక్కంత భాసుని సూచనలుండు నేమో.

వేశ్యామాత వైశికమున ఇంటి పెద్ద, చేట చేటికలు బానిసలు స్వేచ్ఛాపౌరులు కారు, కూతులును నాయికలు అమ్మకు పరాధీనలు II-42. మాత్రావినా నకిశ్చిత్

చేష్టేత. కన్నెటికము ఓలి - సర్వమును అమ్మ నిశ్చయించును, కైకొనును. ఇందు రాష్ట్రీయుఁడు పదివేల వరహాల నగను ఇచ్చి అమ్మద్వారా వసంతను ఒప్పించఁగోరి నాఁడు. వసంత ఒప్పుకొనలేదు. తాను చారుదత్తునే కూడుదు నన్నది. మదనికకు అభుజిష్యతను ధనము గొని ఇచ్చినది. వైశికమున నాయక ఇల్లువీడి ఇతఁ తాను నాయకుని ఇల్లాలుగ నుండఁగోరునేని తల్లికి అతఁడు ధనమియవలయును. కాదా రాజునకు తెలిపియేని విష్కరియము ఒనఁగి విడుపు పొంది వేఱు ఊరికిం బోవచ్చునని వాత్సాయనుఁడు II-19. తేన సహ దేశమోక్షం రోచయేత్ రాజని విష్కరియం. అమ్మ ఒప్పుకొనకున్నను రాజు నుత్తరువు లేకున్నను అమ్మ బలవంతముగా పిలిపింప వచ్చును.

౪. పాత్రల శీలాదికము

ఇట్లు సామాన్య జనులకును ఇంపుఁ గూర్పు రచించిన యీ నాటకమున దానికి తగినట్లే యున్న పాత్రల శీలాదికముం బరిశీలింపఁదగును.

1. చారుదత్తుఁడు.—కథానాయకుఁడు చారుదత్తుఁడు, సదాచారవరుఁడై వేతప్పక నిత్య సంధ్యా మాతృబలులు నిర్వర్తించు బ్రాహ్మణ యువ. జూర్ణవృద్ధుఁడు 'నిద్రీకృత దేవకార్యుని' అనును. వృత్తిచే సార్థవాహుఁడు. మైత్రేయుఁడు, వసంతసేన యెనిమిది లోగిల్ల బంగళాను దాని సంపదను చూచి కుభేరభవనమునకొని అంత సంపదకు మూలము ఓడలవ్యాపారమా 'కిం యుష్మాకం యానపాత్రాణి వహన్తి - మీకు ఓడ లున్నవా, నబురులు పోవునా?' యని యడుగుటం జూడ చారుదత్తునికి తాత తండ్రులనాటి నుండి - సాగరదత్తు డను పేరునకుం దగినట్లున్న ఓడ వ్యాపార పరిచయము కలిగినవాఁడని - చారుదత్తుని యతిమాత్రపుసంపదకు అట్టి కారణ ముండెనా అని ఇంచుక ఊహకు అందును. దాననే ఓడ మునిగియొ తప్పియొ ఆకస్మిక దారిద్ర్యము కలుగును, 'షేక్స్పియరు వెన్నిను మర్చంటుకుం బోలే. మఱి నాటకమున ఆకారణముం దడవలేదు. అంత ధనదసంపద నుండి ఎంతయు పేద వడిన ప్రస్తావమే కలదు. పుట్టు దయార్థ్య హృదయతచేతను లెక్కలేని యీవుల చేతను చాల దీనదశకు వచ్చినవాఁడు. మఱి యతనికి ధనములేదనుచింత ఇంచు కయు లేదు. సంపద బండి కంటియాకు. మిత్రులకు ఇచ్చినాఁడు పేదల పేదటికమును మాన్పినాఁడు, ఎవఁడు ఏ మంచిపని చేసినను తగినట్లు సత్కరించినాఁడు. నగరాన దేవళాలు సత్రాలు తటాకములు తోటలు అన్నింటిని సమకూర్చి యలంకరించినాఁడు. ఇట్టి

ఘనకార్య ధౌరంధర్యముచే పేదవడినందుకు అతనికి దుఃఖము ఇంచుకయు లేదు. మఱి అట్టిపనులం జేయలేకయు ఆట్లు ఈవులు ఈయలేకయు పోయితినే అనునది అతనికి దుఃఖము. అతిథులు ఇప్పుడు తన యింటికిరారే మిత్రులు తనతో పలుకరే అని యతని దుఃఖము. కర్ణపూరకుఁడు మదవుచేనుఁగువలన నొక శ్రమణకుం గాచిన పరాక్రమముం గన్నపుడు వానిని సత్కరింప వ్రేళ్లు తడవుకొని ఒక ఉంగరమైనను లేకపోయేనే యని మిన్ను చూచి అంగలార్చినాఁడు. ఈ పెద్దబంగళాలో సులువుగా ధనము దొరుకునని ఇంటికి దొంగ కన్నము వేయఁగా వాని కష్టమునకు ఇక్కడ ఏమియు దొరకక వాఁడు వట్టిచేతులతో ఏమనుకొని పోయెనో అని వందురును. అర్జవశాలి యతఁడు తనచే నుపకృతులు ఇప్పుడు కృతఘ్నులై తన్ను సరకు చేయరే అని దుఃఖించును. మైత్రేయ రదనికలు సయితము, యథాపూర్వానుసరణము కలిగి యున్నను, మున్నువోలె తన్ను లక్ష్యపెట్టుట లేదని బ్రమయును. మఱి ఇట్లుకదా అతని పరోక్షమున అతని చేటుఁడును మెచ్చుకొనును.

‘సుజనః ఖలు భృత్యానుకమ్ముకః స్వామీ
నిర్ధనకోఽపి శోభతే.....’ అని.

అది యింట రదనికాదులకునుం జెల్లును.

మైత్రేయుఁడేమో పగలు ఎక్కడ తిరిగినను సర్వకాలమిత్రముగా సంధివేళకు తన యింటికి తన కడకే వచ్చుచున్నాఁడు, ఉంటున్నాఁడు. వర్తమానక రదనికాది పరిజనులు తన్ను వీడక కొలుచుచునే యున్నారు. ధూత పాతివ్రత్యము కలిగి అనుకూలముగా ఉన్నది. సంవాహకుఁడు సేవ మానుకొని పోయినను ఎంతయు తొంటి గౌరవ కృతజ్ఞతలు కలిగియే యున్నాఁడు.

చారుదత్తుఁడు దారిద్ర్య మహిమను ఇట్లుగడించును. దారిద్ర్యమున పిగ్గు, పిగ్గున తేజోభ్రంశము, దాన పరిభవము, పరిభవమున వినుకు, దాన దుఃఖము, దుఃఖపుదెబ్బకు బుద్ధి కోలుపోవుట, దాన నాశనము గనుట - అని యతని యేడ్పు గొలుసువరున. నాటకాన అతని యనుభవము లన్నియు, కడకు వసంతసేనం జంపెనన్న ఫిర్యాదు బనాయింపు సయితము, నిజదారిద్ర్య ప్రభవములే అని తలంచును. సంపద నిలుకడలేనిదని అతఁడు లెన్నగా ఎఱుఁగును, కాని దాన స్వార్థపరమును కృతఘ్నుమును ఐ లోకము తన్ను చులకన చేయునే అని చేయకున్నను భ్రమగొనుచు అందులకు చింతిల్లును. సంపద తఱిగినందులకు కాదు, ఈవికి శక్తి విఱిగి

నందులకు అతఁడు పొగులుట. మదన శ్రయోదశి పండుగుకు కామదేవుని గుడి యుత్సవమునకుపోయి అట వసంతసేనం గాంచినాఁడు. ఎందులకో తన్ను శరణు జొచ్చినదానిం గాంచినాఁడు. దాని సౌందర్య విలాస విభ్రమములకు కన్నులు తనిసినవి. మనసున రాగము ఇగురొత్తినది. మరి ఆపె దరిద్రుని తన్ను సరకుసేయునా అని జంకి మరల తాను దానిని ఎవరితోను అనుకొననే లేదు. మఱి వసంతసేనయే వీధి కొంతెలం దప్పించుకొని తన గడప త్రొక్కి వచ్చినప్పుడును తనకు ఆ జంకు మాన లేదు. 'స్వగాత్రే ప్సేవ సీదతి' I-55. అని రాగమును చిత్తాన అడంచుకొన్నాఁడు....

ఉజ్జయిని నగరాన చారుదత్తుని కీర్తి మ్రోగుచునే యున్నది. మైత్రేయుఁడు 'పురస్థాపనవిహారామదేవాలయతాకకూపయూపైః నగరీ అలంకృతా' అనును. శకార విటుఁడు 'అన్మద్విదానాం ప్రణయైః కృశీకృతః' అనును. ఇంకను అతఁడు పలికిన పొగడికను వినఁదగును. (I-48)

‘దీనానాం కల్పవృక్షః స్వగుణఫలవతః, సజ్జనానాం ఖటుమిహ,
అదర్యః శిక్షితానాం, సుచరితనికషః, శీలవీలా సముద్రః
సత్కర్తా నావమన్తా పురుషగుణనిధి ర్దక్షిణోదారసత్త్వో
హ్యైకః క్షాఘ్యః స జీవ త్యధికగుణతయా చోచ్ఛ్వసన్తీర చాశ్వే.

వసంతసేన తనయింటికి చారుదత్తు మానిసిగా వచ్చిన మైత్రేయుని ఇట్లు గదా చారుదత్తు కుశలవార్త అడిగినది - “అపీదానీం

గుణ ప్రవాలం వినయ ప్రకాశం

విశ్రమ్భ మూలం మహనీయపుచ్చమ్

తం సాధు వృక్షం స్వగుణైః ఫలాఢ్యం

సుహృద్విహక్తాః సుఖ మాశ్రయన్తి ?”

(IV-32)

ఇద్దెల్ల వసంతసేన వినుకలియే. అట్టిది ఊరిలో చారుదత్తు ప్రసిద్ధి. ఆ పలుకును మైత్రేయుఁ డెంతయు మెచ్చుకొన్నాఁడు - ‘సుప్తు ఉపలక్షితమ్’ అని.

చారుదత్తుఁడు దొంగనని తనపై పిర్యాదు చేయఁడా యని శర్వీలకుఁడు అనఁగా మదనిక ‘న చన్ద్రా దాతపో భవతి.’ అనును. తాజాదారు చందనకుని మనమున చారుదత్తుఁడు ఎంత గొప్పవాఁడుగా నాటుకొని యున్నాఁడు! VI-13-14

‘కస్తం గుణారవిందం కీలమృగాబ్జం జనో న జానాతి
అపన్నదుఃఖమోక్షం చతుఃసాగరసారం రత్నమ్ ?
ద్వావేవ పూజనీయా విహ నగర్యాం తిలకభూతౌ చ
ఆర్యా వసన్త సేనా ధర్మనిధి శ్చార్జుదత్తశ్చ’

ఆర్యకుడును చారుదత్తుడు అమృతపన్న వత్సలుడు అనును. తాను ఆతని బండి దొరకగా ఆతని పేరుచేతను గుణాల ప్రసిద్ధిచేతను తప్పించుకొనఁ గలిగితిని అని ఎంతయు ఆతనికి కృతజ్ఞుఁడగును. అధికరణకుడును ఫిర్యాదు విషయమున తాను నిష్పక్షపాత మవలంబింపవలయునని ఎంత యెఱిఁగి నమ్మినవాఁ డైనను చారుదత్తుని గుణాలకును కీర్తికిని అటు వంగక యుండలేఁ దాయెను. ‘ఆర్య చారు దత్తః కథ మకార్యం కరిష్యతి?’ అనును. ఇంకను ఎంతయో ఆతని ఘనతం బొగడును. IX-22 ‘కృత్వా నముద్ర ముదకోచ్చ్యయ మాత్రశేషం’ ఇత్యాది. ఆతనికై శకారని ‘మూర్ఖ, వేదార్థాఁ ప్రాకృతస్త్యం’ ఇత్యాదిగా దూషించును. ఈ మహనీయ కోమల దేహాననా కిశలం గొట్టుట! అనుకొనును. చండాలురును. (X-14)

‘ఏష గుణరత్ననిధిః సజ్జన దుఃఖానా ముత్తరణశేతుః
అనువర్ణం మణ్డనక మపనీయతే ఽద్యవగరీతః’

అని వధ్యకు కొనిపోవుచును పొగడుదురు.

చారుదత్తుని గూర్చిన యీ పొగడ్త, మిత్రులు, తటస్థులు సయితము చేసినది, వట్టివారి కవనముగాదు, సత్యమైన దాఖలాలపై నెలకొన్నట్టిది. ఈ పేదటికపు దినాలలో కూడ అతఁడు తన యేపాటి మెచ్చుగన్న యెవనింగూడఁ దా సత్కరింపక పోనీఁడు. కర్ణపూరకునికి ప్రావారకదానము, కుంభీలకునికి ఉత్త రీయ దానము చేసినాఁడు. మైత్రేయుఁడు ఎంత వలదన్నను చతుః సముద్రసారమైన రత్నావళిని వసంతసేన తనయం దుంచిన మహా విశ్వానమునకు ఇది వెలయగునని వంపిన యుధారుఁడును మనస్వియు. ఈ యౌదార్య కృత్యములన్నియు ఒకయెత్తు ఆర్యకునికి అభయమిచ్చి సంతెల యూడ్చి తన బండిలో జేమముగా సాగనంపి, అది మనుజువతికి మహావ్యక్తికమగునని యెఱింగియు, దాన తనకేమి కానున్నను కానిమ్మని తెగించి అధికరణమునను ఫిర్యాదువిచారణ గుండరగోళమున దానిని బయటపెట్టక కాచి

తన ప్రాణమునకు తెగించుట ఒకయెత్తు. వసంతసేన ఇతని వలచి ఆతనిచే గొంతు పిసికించుకొనుటయు. ధూత తా దూకుటకు నిప్పుమంటలు లేవుటయు, రదనికయు మైత్రేయుఁడును - సహగమనము గాదు - పురోగమనముగా ప్రాణము వదలఁ బూను కొనుటయు, స్థావరక చేటుఁడు మింటి యెత్తు మిద్దెనుండి ప్రాణమును ఒడ్డి చారు దత్తుఁగావ మంటిమీదికి దూకుటయు - చండాలురును 'ఆర్య చారుదత్త, రాజ నియోగః ఖలు అపరాధ్యతి. న ఖలు వయం చణ్డాలాః' అని తమ కూరిమిని అనహా యతనుం గూడ చెప్పుటయు, నగరజనమంతయు చారుదత్తునికై జాలిపడుచు మొగాలుకప్పుకొనువారుగా కన్నీరువర్షించువారుగా ఆతనివెంట వీధిలో మూఁగుటయు ఇదెల్ల జనము చారుదత్తుని యౌదార్యమునకును కీర్తికిని చేసిన పూజయే. చారు దత్తుఁడు తన దారిద్ర్యమున తన్నెవరును లక్ష్యపెట్టరని వందురుట అతని మనో బలహీనతయు అప్పటి యతని జంకును ఒకవిధమగు అనుదార స్వభావమును దానిచే కొంతను కొండంతం జేయుటయు నగును.

చారుదత్తుని శీలమున ఎన్నఁదగినది. మఱియొకటి, యతని యాత్మశీలకుల కీర్తులందలి యసాధారణాభిమానము. దానిచేత నాతని నడువడితెఅంగు చక్కఁగా బోధపడును. అతని యభిమానము సాధువే న్యాయ్యమే యనఁ దగును, మఖశత పరిపూతమైన వంశమున పుట్టినాఁడు, అతని పూర్వులు పుణ్యాత్ములని ప్రసిద్ధి; ఏ కళంకమును గలవారు కారు. తానును అట్టివాడే. ఏమచ్చయు కలవాఁడు కాఁడు. ఎట్టి యాపద వచ్చినను శీలభ్రంశము ఓర్వఁడు. చెప్పును గదా,

‘సభీతో మరణాదస్మి కేవలం దూషితం యః
విశుద్ధస్య హి మే మృత్యుః పుత్రజన్మసమా భవేత్’
‘ఏకో మాం దహతి జనాపవాదవహ్నిః
వక్తవ్యం యదిహ మయా హతా ప్రియేతి.’

పతివ్రతయైన ధూతమ్మ నగను, భార్యసాయముననా నామరానా కాపాడుకొనుట అని తాను కొన నొల్లఁడు గదా - అతని యీ మరీకీ ఆమె మాటయే రుజువు. ‘అతి శౌణ్డీరతయా ఆర్యపుత్రః న గ్రహీష్యతి.’ ఎంతయు మనస్వి యనుట. వసంత సేనయు అందులకే సువర్ణభాండమును న్యాసము చేసినది, అతని యాత్మగౌరవ వినోదమునకు రత్నావళిని నిరభ్యంతరముగాఁ గొన్నది. ఎంత మనస్విరా యాయన యని యనుకొన్నది. అభినరించినది. అక్కడ సువర్ణభాండ రత్నహారములం గూర్చి

గుసగుసలు. 'కిమిదం కథ్యతే? కిం వయం బాహ్యః? ఏమిటి మీ రనుకొన్నది? నేను వినగూడదా?' అని తానును విని యెఱుంగును. వానిచే అన్ని మలికితములు తీటుట - నన్నిది వియోగదుర్భరత. వసంతసేన, ప్రగల్భ, తాను తొలుత చేయి చాచి కవుంగిలించుకొనగా చారుదత్తుడు తానుం జాచి కౌగిలి బిగించుకొని లోగిటికి నడిపించినాడు. అక్కడి రహాసంగఘ్నము పోనిండు. అందును ఆధరపాన చుంబనాది బాహ్య చేష్టలును అంతఃక్రియలును ఈతట్టును, అటు వసంతసేన తట్టును వెడ నవ్వలపాటియే కాని సర్వసన్దాహములు, ఈ గబ్బితనము నకు దూరమైనవి, అంతగా లేవు. చూ. X - 12

‘శశి విమల సయూఖ శుభ్రదన్తి
సురుచిర విద్రుమ సన్నిభాభ రోష్ఠి
తప వదన భవామృతం నిషీయ
కథ మవశో హ్యయశో విషం పిబామి?’

చూ. VI - వసంతసేన - సుప్తు న నిద్యాతో రాత్రౌ, త దద్య ప్రత్యక్షం ప్రేక్షిష్యే.

తెల్లవాఱగా నిదుర తాను ముందులేచి, వసంతసేనకుం జెప్పక దానిం గలుపుకొని పోక, తాను ముందు పుష్పకరండమునకు, వసంతసేనను బండిలో పిలుచుకొని రమ్మని వర్తమానకునికి రాత్రియే చెప్పినవాడు; వేకువను మరల మైత్రేయు ముఖమున చెప్పిపోవుటయు ఈ రసికుని శౌండిర్య విధానమే - అనురాగ మునను ఆ పుట్టుగబ్బితనము మానమి.

అధికరణమున ఫిర్యాదువిచారణసమయమునను ఈయత్సంతమనస్వితయు గబ్బితనమునే ప్రకట మగును, తనపై మోపబడిన నేరమునకు జవాబుగా రెండు మాటలు చెప్పినాడు చారుదత్తుడు. దుష్టుడు మత్సరి రాగాంధుడు ఘాతకుడు పుట్టు అబద్ధాలకోరు. ఈ శకారుడు - వీనిమాట గ్రహించుటయా, అరయక పోవుటయా? (X - 27) నేను తీగెగ్గెనను పూలుగిల్లను వంపనోడుదునే. అట్టి నేను ఏడ్చించి తీగెఱోడిని కొప్పు పట్టి చంపుదునా? (X - 28) అని. గొప్ప బ్రాహ్మ ణుడు వంశపుమడిని ‘మఖశతపరిపూతం’ అన్నవాడు, తాను వసంతసేన తన మిత్రమని సూటిగా ఒప్పుకొనడు. అది తన యౌవనపు టవరాధ మును. వసంత సేన యింటికిపోయినదో ఎక్కడికి పోయినదో తాను సరిగా ఎఱుగడు పోనీ.

సువర్ణభాండము ఏడ్చిన రోహసేనుని మృచ్ఛకటికకై తనయిల్లు సేరినదన్నమాటనుం తెప్పఁడే. దాన తన దారిద్ర్యము పరామృష్టమగును. కీర్తి కొఱఁబడునను గర్వాననే. చెప్పియున్న ఫిర్యాదుకైన ఒక సాక్ష్యము దిద్దువడి ఒకపాటి తేలిపోయి యుండును. మఱి ప్రవహణ విపర్యాసము, అందు ఆర్యకుండు తనబండి యెక్కుట - ఇది యతని నోటిని గట్టిగా మూసివేసినది. దాన ఆర్యకునికిని తనకునుంగూడ పితూరి యన్వితులని తప్పక చావు మూఁడును. తా నేమైన కానీ. శరణాగతుండు ఆర్యకుండు అరక్షితుఁడగును. మఱి యా శౌండిరుండు శరణాగతునికై తన ప్రాణమును తృణీకరింప వెనుదీయునా? చారుదత్తుని విజమైన దుఃఖకారణము -

‘ఏమి చ వ్యథయతి ఘోషణా మనోమే’

‘స్త్రీ రత్నం చ విశేషేణ శేషమేషోఽభిధాస్యతి (- వ్యాపాదితా)

‘ఏకో మాం దహతి జనాపవాదవహ్ని -

ర్వక్తవ్యం య దిహ మయా హతాప్రియేతి.’

చారుదత్తుని యీ యౌదార్యాది విశేషమువలని తేజస్సు ఊరక వినంబడుట మాత్రమే మైనను, అబ్బి! యెంతగొప్పది! ‘ఎంతటి వాఁడో!’ యని మిఱుమిట్లు గొల్పునఁ దగును. మఱి కొన్ని యెట్లుయెదుటం జూచినవారి వర్ణనంబట్టి మనకు అందుబాటులో నిది ఆకళింపులోనిది యగుచున్నది. అతనింగన్న యార్యకుండును - ‘న కేవలం క్రుతిరమణీయో, దృష్టి రమణీయోఽపి.’ అని. అధికరణీకుఁ డనును -

‘ఘోణోన్నతం ముఖ మపాఙ్గ వికాలనేత్రం

నైత ద్ధి భాజన మకారణ దూషణానామ్.

న హ్యేకృతిః సు సదృశం విజహతి వృత్తమ్.’

అని. బోగమువృద్ధ అందపు టంచన నిపుణ యనును -

‘అయం స చారుదత్తః! సునిశ్చీ ప్తం ఖలు దారికయా యశావనమ్’

అని. చండాలరును -

‘అనువర్ణం మణ్డనక మపనీయతే ఽద్య నగరితః’

అని. కావుననే వసంతసేన చూచిన మాత్రకు తానై వలచి అంత నేర్పుతో అతనిని తనవంకకు తిప్పుకొన్నది.

ఈ మహనీయుని గబ్బితన మట్లున్నందుననే, తన కులాంగవమీడి గౌరవమును ప్రాణేశ్వరి యైన యసురాగమును అతిప్రగాఢములే, మఱి అంతగా వాగారంభముం బొరయవు. తన కుమారుడైన రోహసేనుని ఎప్పుడు దింపక ఎత్తుకొని ఒడిలో నుంచుకొని వినోదించును. అతి వాత్సల్యము. మఱి అంతగా మాటలాడఁడు, ముద్దులు 'పీకఁడు', లాలన చేష్టలు చేయఁడు. మఱి యతనిమీడి మరులు ఇంతంత కాదు, వసంతసేనను కామదేవాయతనోద్యానమున చూచినాడు. కన్నులును చిత్తమును ఆ యందమున మునింగినవి, 'యయా మే జనితః కామః' అనును. మఱి ఆమాటను ఎవరి చెవిం బడను, మైత్రేయుని చెవిం బడ నైనను ఒకమాటు తల పోయఁడు గదా. దుష్కృంత వత్స రాజాది తక్కిన నాయకులు ఎంతెంత యాత్మగతము గాను మిత్రశ్రుతముగాను చెప్పుదురు.

'కామం ప్రియా న సులభా, మనస్తు తద్భావ దర్శనాశ్వాసి' ఇత్యాది యెన్ని రసవ దుక్తులు!

చారుదత్తుఁడు మఱి వసంతను వెదకుకొనుచు తాను పోఁడు. వసంతయే తన యింటికి వచ్చును. మిద్దెయెక్కి అతఁడు వీధిం బోవుటం జూచును. పుష్పకరండకము నుండి మరలిన తర్వాత వసంతసేన పోఁబడి కనుఁగొని ఆబండిలో ఇంటికిపోయిన దనుకొని తనకుఁగల పునర్దర్శనమునకైన యుత్కంఠకు సూచనగా ఆ మఱుసటి యుదయమే ఆ తన శౌండిర్యమునే ప్రకటించుచు సువర్ణభాండమును (రత్నమాలతోడం గూడిన దానిని) ఆవెకు ఇమ్మని, మైత్రేయుం బంపును ఇంతలో అధికరణమునకు పిలుపుకు పోవును. అక్కడ పిడుగుపాటువంటి మాట వినును; 'వసంతసేన గొంతు పిసుకఁబడి చచ్చినది' అని. ఆనేరమునకు తనమీఁదకే పిర్యాదు బనాయంపు ఉండనీ - మఱి ఆత్మగతముగా నైనను 'అట్లు ఎఱ్ఱైనదోగదా, ఎంత దిగులుపడినదో ఎంత బాధపడినదో ఎంత ఏడ్చినదో అని ఒక్క కరుణోక్తి యనుకొనఁడు గదా—

'త్రస్తైక హాయన ఖరజ్గవిలాల దృష్టేః

...

క్రవ్యాశ్చ రజలతి కా నియతం విలుప్తా'

'నష్టం సీతేతి నామాపి'

ఉ. రా. చ.

అనువానిం బోనివి.

ఇట్టిది యతని గబ్బితనము. వసంతసేనకై వీడువలయును. ఆర్యకుని కోసము ఎంతేని జాగ్రత్త పూనవలయును, తాను హత్యలో ముద్దాయి ఐ యున్నాడు. అదియు వసంతసేన విషయముగానే. ఎన్నియేని భయంకరపు టవశకునములై యున్నవి. పిర్యాదు బనాయింపున శకారుని నాటి బెదరింపు స్మృతికి వచ్చియుండును. అతని చిత్తము అపుడు భావముల పెనుకూడలియై, తా నేమియు పలుకకే మానరాని యే యొక్క మాటయో పలుకుదు అధికరణమున చారుదత్తుడు ఎంతేని అలవిపదని మెలకువ వహింపవలయును; కూడలిలో భావములు అహమహమికతో పొంగుదు ఉడుకుదు ఉన్నవి. పైన మరణదండనయు పడినది! అంత గబ్బితనము మనోబలమును గలవాఁడైనందుననే చారుదత్తుడు ఆపాటి నిలిచినాడు. మఱవఁడైనను నిలువున ప్రాణముపోయి వ్రాలియుండును. ఐనను ఈ లోతు పాఠుగా ఇమిడిన భావము లన్నియు అతని చావుసమయాన ఎంతయు వెలికి పొంగును.

ఇంతటి గాంభీర్యగుణోన్నతులతో చారుదత్తునియందు ఇవియు పరికింపఁ దగును. అతఁడు మంచి గృహస్థాచారసంపన్నుడు. శేషకు సంధ్యావందన జపములు చేయువాడు. ఆ తొలి యభిసరణమునాడు సాయంసంధ్య చేపియైనవాడు జపమునకు కూరుచుండి చాలపేపు సమాధిలో నుండును. దొంగతనము పోయిన రాత్రి వేగు జాముననే ‘అహమపి కృతశోచః సంధ్యాం ఉపాస్యే’ అని యతని ప్రాతః సంధ్యావందనము నిర్దేశింపఁబడినది. గృహస్థుడు నిత్యకర్మలను మానరా దను తన యధ్యవసాయముం జెప్పును. ఇతఁడు నిత్యదేవకార్య తత్పరుఁడని ఇతని మిత్రము జూర్జన్మద్ధుఁడెఱుఁగును. ‘సిద్ధీకృత దేవకార్యస్య’ అనును. (మడిపనికి వాసన యంగవత్తము కూడదా) గృహదేవతలకు బలియిడకం దప్పడు. చెప్పును.

‘త్రైపసా మనసా వాగ్భిః పూజితా బలికన్యభిః

తువ్యన్తి శమినాం నిత్యం దేవతాః, కిం విచారితైః?’

మఱియు అతనికి గాన చిత్రలేఖనాది కళలందు మంచి ప్రవేశము అభిరుచి కలదు. కన్నమువేసి చొచ్చిన దొంగకు మఱేమియు అగపడకున్నను అగవడిన వాద్యాదిచేత అతఁడు ఇదేమి నాట్యవార్యుని యిల్లా యని అనుకొనును. చారుదత్తునియింట పాట కచ్చేరీలో అటకచ్చేరీలో జరుగు చుండెడివా? ఏల? అట్లు జరిగిన దానివారు తమ సాధనములం దామె తెచ్చుకొందురు. తమ సొంతములను మానలేరు. చారుదత్తుఁడే వానిని వాయింపను నేర్పినాఁడేమో, రేభిలుని వీణపాటవిని అట్లు మైమఱచినాడు!

దాని మెచ్చుకొలున తన సంగీత జ్ఞానమును, మర్మములు సయిత మెఱుంగుటను అవిష్కరించినాడు. అది వట్టి 'శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి గానరసం' అను మొత్తపు సుఖానుభవ మాత్రము గాదు. పాటలో ప్రత్యవయవము యొక్కయు మేలిమిని సయితము మెచ్చనేర్చును. 'తం తస్య స్వరసజ్కృపం మృదుగిరః శ్లిష్టం చ తస్మిన్వనం' - ఇత్యాది III-5. అట్టి రసమిడు. కావుననే అట్టి యింటిదే ఐన రసకురాలు వసంతసేన తన గుర్తెఱిగిన విటుని మెప్పును

‘ఇయం రజ్జ ప్రవేశేన కలానాం చోపశిక్ష యా
వచ్చినా పణిత త్వేన స్వరనైపుణ్య మాశ్రితా’

అని పొందినట్టిది, రసకురాలు ఆతనిని స్వయముగా వలచినది.

తన గృహస్థ నిత్యధర్మాచరణము తన చిత్తమందలి దీనజనావన వ్రతము, సాధ్వార్యకుని రక్షణము, దేవాయతన విహార వాపీ తటాక నిర్మాణాది ధర్మైక నిరతి మొదలైనది చిత్తమునకుం గలిగించిన సంస్కారముచేతనే ఏతత్సర్వ ప్రభవ మైన జన్మాంతర వాసనచేతనే 'ధర్మోరక్షతి రక్షితః' అను సూక్తిబడి 'ప్రభవతి యది ధర్మో దూషితస్యాపి మేఽద్య' అని అవసానమున చిత్తాన నాధర్మమును శరణుగొను తలంపు మొలకెత్తినది. 'విద్యేవ సముపాగతా' అను లిలంపును మెఱసినది. చావు తప్పి బ్రదికి ఎంతయు తేజిర్లినాడు. ప్రవరుడు అగ్నిం దలచుకొనఁడా!

వసంతసేన—వసంతసేన యొక యసామాన్యమైన లే జవరాలు. తన యిల్లు ఇంద్రభవనము. ఎనిమిది లోగిళల యది సర్వకళలయు మేలి వస్తువులయు నిధానము. ఎట్లు అవులు గొట్టెలు గేదెలు గుట్టెలు ఏనుంగులు వక్షలు అన్ని ఉన్నవి. సంపద కుబేరుని చీకిం గొననిది. తా గా కావలయునన్న ఉజ్జయినినే కొనివేయఁగలదు. మఱి ఎంతయు పుట్టు వినీతి శీలౌదార్యములచే విరాజిల్లునది. దేవతా భక్తయు. ప్రతిదినము - ఉదయముననే స్నానమాడి సౌంతముగా దేవతార్చన చేయునది. ఇంటిలో సౌంత ముగా కామునిగుడి యున్నది. దేవతార్చన బ్రాహ్మణుఁ డున్నాడు. చేటులు చేటి కలు విటులు పరీక్షిత భక్తులు తన నౌకరులును ఆశ్రుతులును.

బోగమువాడం బుట్టియు అసాధారణ పవిత్రామోదము వెదజల్లు క్రొత్తగా పూచినపూవు, తాను తన యౌవనమును గుణవదర్పణకై మీఁడు కట్టియుంచినది. మఱి తాను బోగముదాని గుణాలు ఎంతలేనిదైనను కులాంగనకు సాటిరాగలదైనను,

బోగముది యన్నపేరును పోగొట్టుకొనఁ గలుగునా? తా నెంత యొల్లకున్నను ఏ బోగముదానిం గూర్చియుం బోలెనే విట శకరాదులు ఆపెం దఱియుదురు; ఆపెం గూర్చియు తలంతురు. చెప్పనుం జెప్పుదురు.

‘తరుణజన సహాయ శ్చిన్త్యతాం శేశవాసో
విగణయ గణికా త్వం మార్గశాతా లతేవ,
వహసి హి ధనహర్యం పణ్యభూతం శరీరం
సమ ముపచర భద్రే సుప్రియం చాప్రియం చ.’

I-31

‘వాప్యాం స్నాత్రి విచక్షణో ద్విజవరో, మూర్ఖోఽపి వర్ణాధమః

....

...

...

...

...

...

I-32

అందఱు మునుఁగు ఉమ్మడి బావి, అందఱు గిల్లు దారిప్రక్కని తీగ, అందఱు ఎక్కు ఓడ - అమ్మడు వస్తువు - బోగముది. అట్టి బోగముదిగా పుట్టి తనవృత్తి దైన యవమానమును తాను ఎట్లు తలఁగును?

ఐనను అప్పరనం బోని రూపముగల యీ యవతి ఆపెద్ద యుజ్జయిసి నగర మున బౌద్యార్య సౌశీల్యాదికమునకు తనకు మంచిపేరు సంపాదించుకొన్నది. చందన కుఁడు దానిని పూజనీయ అనును. ఆయూరి వెన్నెల యనును. ఊరి తిలకము అనును. శకారవిటుఁడును తొలినాఁడు వేదము గొని ఆతనికి తోడుగా ఆపె వెంటఁ బడినవాఁడె అనును. - ‘నగర సౌభాగ్యము, నగరాధిదేవత,’ అని చారుదత్తుఁడు దేవతో పాసనయోగ్య అనును.

ఊరిలో ఆపె గడించిన యీ యసాధారణమైన పేరుప్రతిష్ఠలు ఆమె యంతస్తు నకు సామాన్యమైనవి కావు. ఆపె తీరు వట్టి సాంప్రదాయకపు నాయకా లక్షణ నిర్వాహము కాదు. వసంతసేన కీర్తి వట్టి దబ్బర కాదు. అది యాపె యసాధారణ రూప గుణములం బట్టి వచ్చినది. చారుదత్తుఁడు అనుభవించి చెప్పును. - ‘శశి విమల మయూఖకుభ్రదన్తి’ ‘సురుచిర విద్రుమనన్నిభాధరోష్ఠి’ - అని. వసంతసేనం గొగిలించుకొని యా యరిది తాకుడు అనుభవించుచు ‘స్మరపీడితం మే సంస్పర్శ రోమాశ్చేత జాతరాగం గాత్రం’ అని పొక్కును. ఆపె నడచుచో అడుగులను ‘నృత్య ప్రయోగ విశదముగా’ వేయును. కదలాడు కమ్మల కాంతి ఆపె చెక్కిళ్లపై ఒరసి డాలు చిమ్మును. ఒడ్డాణపుఁ బేటల రతనాల నక్షత్రాల కాంతి మొల పావదం గమ్మును. ఆ మేని యందము ఆ భీతమ్మగతరళాక్షులు, ఆ కొప్పునం బూల

పరిమళంపు గుబాళింపు ఆ యందెల రవళి - ఇదెల్ల ఏ తరుణుని యుల్లమును ఊపదు ? మఱి యీ విభ్రమ మంతయు ఆపెకు సహజము గాని తెచ్చుకోలు గాదు. వసంతసేన విటుడు ఎంతయు నిత్యానుభవ రసికుడు అనును -

ఆపద్భాక్తీ రేష ప్రహరణ మనజ్గత్య లలితమ్

కులస్త్రీజాం శోకో మదన వర వృక్షస్య కనుమమ్

... ..

V-12

ఇదెల్ల యందపు వర్ణనయే ! అంతకన్న 'శకారుని విటుడు వసంతసేన చంపబడిన దని విని దుఃఖ మూర్ఛితుడై తెలివిపొంది ఆపెకై యేడ్చిన యేడ్పు పరికింపఁ దగినది - VIII-38. వాడు పరాయివాడుగా ఆపెం దఱిపి చక్కఁగా ఎఱిగినవాడు -

‘దాక్షిణ్యోదక వాహినీ విఘ్నతా, యాతా స్వదేశం రతిః, హా హా లంకృత భూషణే’, ‘ఆభరణస్యాభరణం’ -

అన్నట్లు ఇక లోకాన మన్మథుని దుకాణమును సొగసు మేలుముల సరకుల గిడ్డంగియు కొటారును మూయబడినవి అనును. వసంతసేన సౌభాగ్యము బోగమువారిదానిం బోనిది వట్టి సారాకైపు గలిగించు బజాబుది కాదు. సీతా శకుంతలాది కులాంగనల దానికి సదృశమై పవిత్రమైనది. దేవతోపస్థాన యోగ్య కన్నుల మిటుమిట్లు గొల్పు నీమె లేపు ననురాగము క్రమ పరిణామము పొంది హర్షమగు కూరిమిం గలిగించును. చారుదత్తుడు అనఁగానే జనులచిత్తమున అతని ప్రక్కన వసంతసేనయు పొలయును. ఆపె యందము, ఆపె నడువడిం దోడు మర్యాద సౌజన్యములు ఆభరణములై ఆపెను ఎంతయు వెలిగించును. వేశ్యతమచ్చను హద్దులను ఆపె మేలి గుణముల పళపళ సుతరాం తుడిచివేసినది. నిష్కావట్యార్జవములు తన జాతిస్వభావమును బొత్తిగా అడచి వేసినవి. నిపుణుడు శకారవిటుడు శకారుని తిరస్కరించుటను గుణమునకు వలతుని చారుదత్తుం దాన దఱియుటం జూచి అనుభవించి ఎఱిగి అనును - “వేగ్య మవేశ సదృశోపచారామ్” - “బోగముదయ్య, బోగమువీడికిని ఇంటికిని తగని స్నేహము అనురాగము చూపు మర్యాద గౌరవాచరణలు గల దానిని” అని. పుట్టువు వేశమందైనను ఆపె ప్రకృతి వేశ్యవృత్తికి ఎంతయు విపరీతమైనది. ధనికులు తన వెంటబడిన కిరాతునికి కదళివలెను లేడివలెను భేదరి పఱచును. శకారు దర్శనమునకే ఏవగించుకొనును. పదివేలవరహాల హారము నైనను

అతనిది కొనదు, తిరస్కరించును. తన యమ్మకు 'మఱొకమాటు ఇట్టి బేరము పంపిన ఇంక నీకు నే నుండను, ప్రాణము వదలుదును' అని నందేశించును. ఇంత కన్న ఆపె స్వభావ పవిత్రతకు తార్కాణ వలయునా?

వసంతసేన ఇంకను గంభీర భావములు గలది. రోహసేనుడు ఈమె మాయమ్మ కాదు, మాయమ్మకు సొమ్ములున్నవా అని యనగా అతని పని యుత్తాన హృదయతకు, దాన తన మనసునకు తగిలిన ధూతమ్మ దారిద్ర్య వేషమునకు చారుదత్త కుటుంబమున ఒక్క రాత్రిలోనే తానుం జేరిపోయినట్లు నిండు ఆత్మీయత గొన్న వసంతసేన ఎంతయు జాలివడి ఇంకను తక్కుటుంబగతయైన తనకు తగిన వేష మిది యని నగలన్నియు ఊడ్చి, వానికే ఇచ్చి వాని వద్ద తీర్చి ఇదిగో నాయనా మీయమ్మ నైతి నని తన చిత్తమున ఆ తల్లితనమును భావించుకొని వానిం గొగిలించుకొనును.

దేవుడిచ్చిన యీ సాధు బుద్ధిచేతనే తూటి చూచినట్లు ఇతరుల యింగితము నెఱింగి, తాను నమ్మిన, తన్ను నమ్మిన - మదనికయొక్క పురుషానురాగముం గని పట్టి ఆపెకు బానిసతనము ఊడ్చి స్వేచ్ఛ నొసంగుటకు తా నెప్పుడును తయ్యారు. కాని అందులకు ఇంటి పెద్దయైన తన యమ్మను ఒప్పింపవలయును. తాను ఆపాటి తన యమ్మకు పరాధీన. అమ్మకు వెలదబ్బు కావలెను. తాను ఉదారురాలు దయగలది. చేటికలను నిర్బంధింపదు - వేధింపదు, మఱి వారు తన కెంతయుం గూర్తురు. మదనికా శర్వలకులకు రహస్య గోప్యలు అనుమతించును. తాను పొంచి యుండదు. ఆ దినమైనను వారి మాటలు తన్నుం గూర్చినవిగా తోవగా అట్లు పొంచి విన్నది. శర్వలకుడు దొంగిలిన సువర్ణభాండము తన చేతికి రాగానే, దాని గుట్టు వేతైనను, అమ్మ తృప్తికి దానిని నిష్క్రయధనముం జేయుదునులే అని అనిముసమున మదనికను శర్వలవధువుం జేసి తన బండి యెక్కించి కులాంగనం బోలె పంపివేసినది. తనకు సొంతాన చారుదత్త వధువు కావలయునన్న కోరిక యున్నందున, ఆ మార్గాన మదనికగన్న యీ విజయమునకు తాను సుంతయు అసూయ చెందక, దానిని తన విజయముగా తలంచుకొన్నది.

చారుదత్తుడు తన్ను తొలుత రదనిక యనుకొని 'అభ్యంతరం ప్రవిశ' అన్నందులకు 'అభ్యంతరముం బ్రవేశించునంత పుణ్యమా నాకు!' అనుకొన్నది. చారుదత్తుడును అనును 'లోపలికి పోవే అని నే నన్నను' దేవతం బోనిది తాను

కదలదాయె - 'న చలతి భాగ్యకృతాం దశాం అవేక్ష్య' అని. అతఁడు 'ప్రకాశ నారీ ధృత' మని సువర్ణభాండముం గూర్చియే 'అలం చతుఃశాల మిమం ప్రవేక్ష్య' (III-7) అని యనును గదా. కావున తనకు తన బోగంపు మచ్చమీఁద అంత గిలియు దానిం దీర్చుకొన నంత యాన చిత్తాన మెరమెర లాడుచుండుటయు స్పష్టమే. కావుననే తన యౌవనమును మీఁదు (-ముడుపు) కట్టి తన కన్నెటికమును చారుదత్తునికి అర్పించి దన్య యైనది. 'కామః ఖలు నామ ఏష భగవాన్; తదను గృహీతో మహోత్సవ స్తరుణజనస్య.' అను చేటిమాటబడియు ఇదే తాను తొలి మాటు కాముని కగ్గ మ్మాట అని సూచింపఁబడినది. 'సునిక్షిప్తం దారికాయా యౌవ నమ్' అను వేశ్యామాత ప్రశంసయు ఇందులకే సూచన. వసంతసేనకు కుల వదూత్వ సంపాద నాభిలాషయు, ఇందులకే గమక మగును. నీ యభ్యంతర చతుః శాలం జొచ్చునంత పుణ్యమా నాకు' అను నిర్వేదోక్తియు 'నేను అభ్యంతర చతుః శాలం జొచ్చితి నచే!' (VI) అను చేటితోడి పరితోషోక్తియు దీనినే అను మానింపఁజేయును.

చారుదత్తుని మీఁది తన యనురాగము తన బోగము జాతికిని నీతికిని ఇనుము నకు పరుసవేదివలె సోఁకి తమాము కులాంగనతా సువర్ణ పరిణతిం గూర్చినది! చారుదత్తుని పక్కన వసంతసేనయు వసంతసేన పక్కన చారుదత్తుఁడును ఒండొరు లను లోకాన తమ కలరూపున ప్రకాశింపఁ జేసికొన్నారు. చందనకుని మాట 'య ద్యార్య చారుదత్తం వసంతసేనాం వా న జానాసి తదా గగనే జ్యోత్స్నా సహితం చన్ద్రమపి త్వం న జానాసి!' అనియు, వాని పితూరి నాయకుఁడు, విలాసికేఖరుఁడు శర్వలకుఁడును 'జ్యోత్స్నాధ్వం శశినమివ' అనియు - వారి యన్యోన్య పరభాగతా పాదకతను ఉగ్గడించినారు.

మదన త్రయోదశి కామదేవాయకనోద్యానమున అనఁగా ఆ తిరునాళ్ళలో చారుదత్త వసంతసేనలు ఒండొరుల కన్నులు కలుపుకొని చూచుకొన్నారు కాఁబోలు. అంతకు ముందును ఊరిలో ఒండొరులు కారణాంతరములం బ్రసిద్ధులు ఒండొరులం గూర్చి వినియున్నారేమో. అట్టిదియు కుతూహల పూర్వకమగు ననురాగముం గలిగింపఁ బోలును - అట్టిదానికి ఈ నాటకాన సూచనలేదు. వసంతసేనయు చేటియు ఆ యుద్యానమున అనఁగా యాత్రలో - తిరునాళ్ళలో వారు చూచుకొనుటం గూర్చి ఒండొరులు ఎకరారు పడుదురు. చేటి వసంతసేనల మాటలలో 'కిం న ఏవ, యే

సార్యా శరణాగతాభ్యుపపన్నా.' అన్న మూదలింపు గలదు. మఱి శరణాగతి ఎందు లకో? తెలియలేదు. అప్పుడే అతనిపేరు ఉండుచోటు అడిగి వారిచే కనుఁగొనఁ బడినవి. ఈ శరణాగతి ఈ యుద్ధాన మప్పటి-తిరునాళ్లనాటి-మాటలలోనిది. నిన్న శకారుఁడు తఱిమినప్పడు ఆయింటఁ దూఱి వాని బారిం దప్పించుకొన్నదే అది కానట్లు గట్టిగా తోచును. 'యయా మే జనితః కామః.' I-53 అను చారుదత్తుని మాటయు దానికే రుజువు. ఈ యనురాగరంభ ప్రకారమును వివరములు ఉభయులు అతి గాంభీర్యము గలవారగుటచే వారి మాటలలో ఇంతకన్నను బయటికి తెలియలేదు.

మఱి యది మొదలుకొని ప్రగాఢానురాగముగలదై వసంతసేనయు తన ప్రాగల్భ్యముచే చారుదత్తుని గబ్బితనమును జంకును ఉపాయములు పన్ని జయించును. ఆ కృష్ణప్రదోషమున ఒకపాటి యభిసారముం బ్రయత్నించినది. తనతో చేటుని పల్లవకుని చేటులను పరభృతికా మాధవికలను తోడుగొని బయలుదేరినది. పేరు చోటు విన్నందున అమ్మార్గాన బయలుదేరినది, చారుదత్తునియిల్లు సరిగా ఇక్కడ ఇది యని యెఱుఁగదు. విచారించి కనుఁగొనఁగల ననుకొన్నది. పాపము! శకారారులు వెంటఁ బడినారు. చీకటి. ఈ పరుగు తఱుముటలలో తన పరిజనము తప్పి పోయినది. అందఱును చారుదత్తుని యింటి చెంతకు వచ్చినారు. అది యసరి చితమైనందున ఆ గందరగోళములో చీకటిలో వసంతసేనకు తెలియదు. శకారుఁడు చెప్పినాఁడు. ఈలంజె అచారుదత్తుని మీఁద మోజుపడినది, ఇదిగో ఎడమతట్టు వనియిల్లు అందులోనికి తప్పించుకొని పోవునేమో అట్లు పోసీకుము - అని. అది విని గ్రహించి, తన నగలు ఊడ్చి సొమ్ముల రవళి తెలియనీకయు, పూలుతీసి వేసి వాసన తెలియనీకయు 'వామతః' అన్నందున వాకిలికై ఎడమతట్టు గోడ తడవుచుంబోయి దైవయోగమున తెఱవఁబడిన దిడ్డి వాకిటిగుండ లోనికిపోయినది. అట్లు ఈ పోకిరి మూఁతను తప్పించుకొన్నది; గంతవ్యమును చేరినది. అక్కడను బాగుగా దీపాలులేవు, ఒకపాటి చీకటియే. బయటి మూఁతలో విటుఁడు చారుదత్తుని మీఁది గౌరవాన ఇక వసంతసేన జోలి కూడదని, మఱిచేసిన రచ్చకు విదూషకుని మన్నింపు అడుగుకొని పోయినాఁడు. శకారుఁడు ఏమో బెదరింపులు పలికి పోయినాఁడు. వాఁడు ఉద్ధాన మప్పటి అనఁగా తిరువాళ్ళయప్పటి శరణాగత రక్షణాదికమందు వసంతసేనకు అతని యందమును గొప్పతనమును అత్యైహ్యమున దరిద్రుడగుటను మఱి వీడని పరువును ప్రతిష్ఠను లోకాన వినియున్న దానికి అతని కన్నులతో

ఉన్నారు నాటకాలలో కావ్యాలలో పతివ్రతలు, సీతా శకుంతలా దమయంత్యాదులు, మనము కేలోడ్వలసినవారు, ఎంతలేసి కష్టములనో ఓపికతో ఎదుర్కొన్నవారు మఱి యిట్లు ధగధగని తెంపుతో కంఠమోటనపు చావునే ఎదుర్కొన్నవారు ఏరీ!

సంస్థానక శకారుడు:—

సంస్థానక శకారుం బోలిన నరుడు మానవజాతిలో అరుదు. వానిం బోలిన పాత్ర నాటక ప్రపంచమున అరుదు. భాసుడు దరిద్ర చారుదత్తమున వానిం బుట్టించినాడు. మృచ్ఛకటిక కవి అమార్గమున ఇంకను వానిని వంకలొత్తి నిపుణముగా తీర్చినాడు. వాడు స్వభావ హింస్రుడు నృశంసుడు నరపశువు. వానికి మనసు వంకర; వానినుండి రోత నిండి కాటుచుండును. వాని మూర్ఖతకు సాటి వాని నక్కటకరితనమే. వాని వలపు, బెదరింపు. వాని యనుగ్రహము, చంపనులే అనుట. దుర్బోధమును బీభత్సము నగు విరుద్ధగుణముల రాశి శకారుడు.

అసాధారణ విపరీత భాషితము, తిండిపోతు తనము, రోతపుట్టించు కామోద్రేకము ప్రాణహింసన పరితోషము - ఇవి యీశకారుని ముఖ్య లక్షణములు.

వాని భాషితపు తరహా వానిదే, అందు శకారముల పెల్లిదముం బట్టి వానికి శకారు డనియే పేరుపెట్టబడినది. మాటలు పునరుక్తిమయము. వానికి కేళ అన్న చాలదు, 'వాల' 'శిరోరుహ' అనియు చేర్చవలయును. తన్ను వరపురుష మనుష్య వాసుదేవుఁ డని నిర్దేశించుకొనును. వసంతసేనకు దశవామ స్తోత్రమును రచించినాడు. ఉత్తపేరులో ఏమున్నది అని యనుకొన్నవాడు కాఁడు. పేరుల యావృత్తి చేతనే తాను ఎంతో భావము తెలిపి ఏమో సాధింపఁగల నని యతని మతము. ఎదిరిమాటను అర్థము చేసికొనుటయందు ఎంత తెలివితక్కువ నేర్పునైనను ప్రకటించును. వసంతసేన 'ఆ పాడుమాట తన చెవిం బడకూడదు' అని 'శాంతమ్' అని చెవులు మూసికొనఁగా వాడు దానికి 'శ్రాంత' అని అర్థము చేసికొని, తదాభిముఖ్యమును అశంకించును. శ్రమణకుడు తన్ను ఉపాసకుడు ధన్యుడు పుణ్యుడు అనఁగా వానికి నాపితుఁడనియు, సాలెయనియు కుమ్మరి యనియు ఇంకను ఏమో అపార్థము చేసికొని వానిం గొట్టును. సమయాన సరిగానే అర్థము చేసికొని, వసంతసేన వరభృతిక పల్లవక అని తన నొకరులను సాయమునకు పిలువఁగా, పిలుచుకో, వసంతమానమునంతటినే పిలుచుకో అని విజృంభించును. భూతవైద్యునికిం

బోలె పేరులతోనే పికాదములను వనబలుచుకొందు నన్నట్టి యావేశము కలదు. శకారునికి తన పునరుత్థలలో. మఱి యది శ్రోతలకు హాస్య జనకమును ఉద్వేజకమును. ఉపమానములకు పురాణములందలి పురుషులను స్త్రీలను ఎంతయు అననురూపముగా అసంబద్ధముగా తన భాషితములం గూర్చును. అన్నింటికిని ఒక్కచే ప్రయోజనము - వసంతసేనను బలాత్కారముగా వట్టుకొనుటయు ఎత్తుకొని పోవుటయు మఱి యేమో చేయుటయు. బడాయికి పురాణములను విన్నాడు. మఱి ఏమియు ధరింపలేదు.

శకారుని తిండిపోతు తనమున రుచుల విశేషములను జాణుటలు, లొట్టలును చప్పరింతలును త్రేప్పలును కలవు. పలుచవుల యనుభవముం జెప్పును. పాటకు గొంతు చికిలీచేసికొనం దగిన గంధద్రవ్యములయు నేతియు ఎఱచియు యోగము లెఱుగును - చేయింపుకొని తినును. చారుదత్తునికి వధ దండన విధింపించిన తన పగ తీర్చుకు ఇంటిలో పెను పండువు చేసికొనును - మేలి కాలి ఎఱచి చేపలు ఇంకను ఏమేమో. మిక్కుటముగా మెక్కి చారుదత్తుని వధ యాత్రం జూడఁ బోవును.

శకారునికి తిండి తృప్త యెంతో స్త్రీ తృప్తయు అంత యతిమాత్రము. కావున అట్లు వెట్టి యెత్తి వసంతసేన వెంటఁబడును. వశీకరణమునకు వాడు నేటి నాగరకుల యుక్తిని సయితము అవలంబించును. వసంతసేనకు పదివేల మొహరీల వెల గల నగను తన బండిని ఇంటికి పంపును. కాని అతఁడు మెచ్చిన యుపాయము వీడక వెంటఁ బడుటయే. తా వలచిన దానిని చుట్టు ముట్టి కత్తియు జళిపించి బెదరించుట బతిమాలకొనుటకన్న కార్యకరము, అన్యోపాయము లేదని యతని తలంపు. నాట్యమాడును పాదములం ద్రెళ్లును కోరికం దీర్చవే అని బతిమాలను కాని, ఈ యభినయమునను తన మగ బలమును చంపు శక్తిని మఱవఁడు. అతని బతిమాల టయు భయంకరమే - అనును వసంతసేన 'కథం! అన్య అనునయోపి భయ ముత్పాదయతి' అని. కట్టకడపట తన నేరము రుజువై తాను చావు తప్పించుకొన చారుదత్త శరణాగతుడై, వసంతసేన సిఫారసు నడుగునప్పుడును 'ఇంక నిన్ను మరల చంపనే!' అని కదా అనును.

కాని స్వభావముం బట్టి శకారుఁడు నిజముగా నీచపు పిఱికి పంద. తా రాజశ్యాలుఁడని మాటలలో ఎంతేని పొగరుపోతు బడాయికోరు. అడుదానిని బెదరించును. శ్రమజనుని మైత్రేయుని నన్నాసిని బావనయ్యను వేధించును. మఱి పురుషమాత్రునికి

భయపడును. అట్టిదే లోకాన ఖలుల తెలుగు. శకారుడు కాక మజేవడు 'తతే పశ్య ప్రథమం రాష్ట్రీయశ్శాల సంస్థానస్య కూరత్వమ్!' అని వసంతసేన పీనుగును విటునికిం జూపి సంతోషించును.

శకారునికి హింససప్రవణత యెక్కువో, పశుకామమే యెక్కువో, ఇతరుల సుఖమును నాశము చేయుట యెక్కువో, ఇతరుల బాధను, విశేషముగా శత్రువుది - గిజగిజలాడుటో కత్తితోనో అంపముతోనో నిలుపున చీల్చుబిడుటో, తానే సొంతముగా మెడ నులుమఱగా వసంతసేనవలె ఊపిరాడక తనుకులాడుటో - ఇట్టిది యేది చూచుట యెక్కువ ప్రయమో అతని స్వభావప్రకారచిత్తమునకు నిర్ణయింపరాదు. (వసంతసేనయు సమయాన మొక్కవచ్చిన యాతని తలను కాలదన్ని యాతని కోపము రగిల్చినదే యగుఁగాక.) తన బండిని విఠిగిపడిన ప్రాకారపు గోడ మీదుగా పుష్పకరండకములోనికి తెమ్మని, అట్లు చేసిన ఎడ్లు చచ్చును, బండి విఱుగును, నేనును చత్తునే, అని స్థావరకుఁడు అనఁగా - చావని, కొత్తయెడ్లు కొత్తబండి కొత్త చేటుఁడు వత్తురు. నాకేమి - అని అవాపులు విఱుగుటలు చూడ నానపడినాఁడు. వద్యస్థానమునకు పోయి అక్కడ చారుదత్తుని బిడ్డను రోహసేనుని చండాలురతో నాయనను విడిచి నన్ను చంపుఁడు అని జాలిపలుకులు పలుకుచున్న వానిని చూచి, చారుదత్తుఁడు వానిని సముదాయంపనగుచున్న విలంబమునుం జూచి శకారుఁడు చండాలురతో అబ్బాయితో కూడనే చంపుడు చారుదత్తుని యన్నాఁడు. కత్తి దెబ్బకు పిల్లవాఁడు ఎట్లు చేష్టించునో చారుదత్తుఁడు ఎట్లు చేష్టించునో చూడఁ గోరినాఁడు. వసంతసేనను చంపి, అప్పుడు మరలివచ్చిన విటుని, రా చెఱువులో ఈదులాడుదము అని పిలిచినాఁడు. వాని క్రౌర్యమునకు మితిగాని సాటువగాని యున్నదా? హృదయమే లేదు - వట్టిబండ, ఉక్కు! ఈ క్రౌర్యముననే వానికి ఎంత జిత్తులమారి తనము! చారుదత్తుని మీద ఫిర్యాదును ఎంత నేర్పుగా బనాయించినాఁడు! వానిం గావ చేటుఁడు మేడ మీడినుండి దూకి నిజమును శకారహత్యా కృత్యమును ఉద్ఘోషింపఁగా దానిని ఎన్ని జిత్తులతోనో మాపి చేటుని అవలికిఁ గొంపోయినాఁడు! వసంతసేనం జంపినప్పుడు విట చేటుల నందుండి పంపివేయ తన నక్కతనమును చాల నేర్పుగా ప్రకటించినాఁడు. వారిని సాక్ష్యమునకు రానీక ఒకనిని తన మిద్దెమీద సంకెలలుపెట్టి కట్టి యుంచినాఁడు, మఱియొకనిని 'నీవుకదలా చంపినది?' అని తన రాజశ్యాంతతో వధను వానిమీద పెట్టుదునని బెదరించి యిటు రానీక తఱిమి

నాడు. ఒక్క దెబ్బన ఎన్ని వధలకు దారితీసినాడు, శకారుడో దయ్యమో! చిత్తమునకు సంస్కారము లవలేశముకూడ లేని రాక్షసుడు! ఇట్లు చెప్పినాడు. వానితో వీడక మెలగినవాని విటుడు.

అహో మూర్ఖతా!

విపర్యస్త మనశ్చేష్టైః శిలాశకల వర్షభిః

మాంసవృత్తైరియం మూర్ఖై ర్భారాక్రాంతా వసుంధరా.

VIII - 6

మఱి వాని పిఠీకీతనముననే చావుకు భయపడి చారుదత్తు శరణుజొచ్చి 'పొనగ మేలుచేసి పొమ్మనుచే చావు' అన్న చావుం బొందినాడు.

మైత్రేయుడు -

కాళిదాసు విదూషకుడు రాచనగరివాడు. అట్లే శ్రీహర్షుని విదూషకుడును. శాకుంతల విక్రమోర్వశీయ మాళవికలు మూటిలోను విదూషకులు డున్నాడు. నాగా నంద రత్నావళి ప్రియదర్శికలు మూటిలోను ఉన్నాడు, విదూషకుడు. వారు నాయకులకు కామ సాహాయ్యము నేర్పుగానే చేయుదురు. అందఱియందును తిండి పోతుతనమును సంధ్యావందనమేని రాని బ్రాహ్మణాచార శూన్యతయు పిఠీకీతనమును రాణివాసములో చొరవయు చెప్పబడినవి. వీరందఱును ఇంచుమించుగా ఒకమూసలో కరగి పోయబడిన వారుగా అగవడుదురు. మైత్రేయుడు వారికంటె వేఱుతీరువాడు. అందులకు కొంత కారణము చారుదత్తుడు వేఱుతీరువాడగుటయు, వాని కథ వేఱుతీరు దగుటయు.

మైత్రేయుడు చారుదత్తుని సర్వకాలమిత్రము, ఋద్ధియం దున్నట్లే దారిద్ర్య మందును చారుదత్తుని వీడక కూటికి ఎక్కడ తిరిగినను సాయంకాలమునకు ఆతని పంచకు వచ్చును.

మైత్రేయుని యాకారముననే కొంత నవ్వుతోచు కురూపము. శకారుడు ఆతనిని కాకికాళ్ల తలవాడా అనును. తానే తన తల ఒంటెపిల్లి మోకాలివంటిది అనును. చదువు సంధ్యలు కల వాడుకాడు గాని వేదాలయు, యజ్ఞాదులయు వాసనకలవాడే. వానినుండి ఉపమానములం గొనును. రేఖిని పాటను చారుదత్తుడు ఎంతో మెచ్చుకొన్నదానిని ఒక ముసలి పురోహితుని వేదపఠనపు గొణుగువలె నున్నదని నవ్వును. శ్రీ సంస్కృతము నేర్చుకొనుట కొత్త ముక్కుత్రాడు వెట్టిన పెయ్య న్నకొట్టుటం బోరె, అట్లు అది ఆపాటియే, తనకు నవ్వు కలిగించినది అనును.

రావణుడు తపస్సు చేసి పుష్పకముం బొంది అందెక్కి ప్రపంచము నంతటిని స్వర్గాదులను తిరిగి చూచినాడట, అని తాను అదేదియు లేకయే వసంతసేన బంగళాలో తిరుగుచు లోకాలన్నియు స్వర్గముతోకూడ చూచినట్లైతినే అని బాటనివలె అబ్బురపడును.

మైత్రేయుడు తిండిపోతే, మఱి సూత్రధారుని నిమంత్రణమును లక్ష్యపెట్టి అంగీకరింపడు. మునుపు చారుదత్తుని బుద్ధికాలమున తాను తనచుట్టు గిన్నెలలో నానా భక్ష్యాలును పెట్టఁ బడగా వానిని విలాసముగా తినుచు తూఁగుచు ఉంటినే అని తలపోసికొనుచు కొంత జాలిగొలుపును. వసంతసేన వంటయింటిని చూచి అక్కడ నుండి తన ముక్కునకుం. గొట్టిన నానావిధముల కమ్మని వాసనలకు నోరూరి అది స్వర్గమే అనుకొని తన్ను భోజనానికి అక్కడ కూర్చుండు మనఁ గూడదా యని యువ్వెళులూరును. భగ్గుమనోరథుఁ డగును. దానికి వసంతసేన మీఁద వాని మనసులో కోపము అతృప్తి కలుగును. దానిని తంటాగా చారుదత్తునితో చెప్పి అతనికి దానిజోలి పెట్టుకొనకు అని హితవు చెప్పును.

మైత్రేయుడు వట్టి పిఱికి. తనయింట కుక్కయు పరాక్రమించును అన్నట్లు చారుదత్తుని వాకిట విట చేటి శకారాదులు రచ్చచేయుచు రదనికను జాటుపట్టిలాగు పోకిరితనము చేయఁగా తాను వారిని ఏమో చేయఁగల యట్లు కేకలు వేయును. శకారుం గూడ బెదరింపఁ బోవును. కాని వాడు కూర్చుండుమన్నను నిలుచుండు మన్నను ఏడుపుమన్నను నవ్వుమన్నను మనసున జంకుచునే పెంకె బదులు చెప్పును. వీధిలోనికి తోడు వెలుతురు లేక తాను పోను అనును. వసంతసేనకు తోడు పోవయ్యా అనఁగా సపేమిరా యనును. వీధిలో నాపై కుక్కలు పడును, రాత్రులు తిరుగాడు పొంటుగాయలు నన్ను పట్టుకొందురు అనును.

మైత్రేయుడు తెలివిలేని మూఁడు. మఱి చారుదత్తుని యాసరావలని పొగరునుం గలవాడు. వసంతసేనచేటుని ప్రశ్నలకు, సులువుగా జవాబు చెప్పఁ దగిన వానికే, తనకు జవాబు తోఁపక మిఱకరించి చారుదత్తు నడిగి ఎఱిగి చెప్పును. వసంతము సేన అన్న మాటలను చేర్పవయ్య అనఁగ అదియు చేయలేక తప్పుగా చేయును. మెఱుమునకు ఉలికినట్లు వసంతసేన చారుదత్తుం గొగలించుకొనఁగా, మెఱసి యీ యమ్మను బెదరింతువా అని మైత్రేయుడు మ్రుఱును తిట్టును. చారుదత్తుడు బంగరునగల న్యాయమును రాత్రుల నీవు కాపాడుము అనఁగా దానిని చేతఁ

గొనును గాని నాటినుండియు అది తనకు నిద్రాభంగ కారణమని ఎవడేని దొంగ దొంగిలించుకొని పోరాదా అనియే యనుకొనుచుండును. అది యొకపాటి మిత్ర నిరాదరణము అధర్మ ప్రావణ్యమును అగును కాని అది యాతని తెలివితక్కువచే కలిగినదే. ఎప్పుడును అదే తలంపు కాఁగా అదియే కలగనును. ఆనగలను శర్వలకుఁడు దొంగ కొనిపోవునట్లు కలలో తానే అతనిచేతపెట్టును. అధికరణమున ఎంతయు కూడని చోటను సమయమునకు ఒకపాటి దైవికముగను దానిని సంకనుండి క్రిందఁ బడవైచి దాన చారుదత్తుని ప్రాణము మీఁదికి వధ దండనం దెచ్చును. సర్వము అవివేక విలాసము.

మైత్రేయుని నోట ఎత్తి పొడుపు తప్పుపట్టుట తప్ప వేఱు మాటలు రావు. చారుదత్తుఁడు ఎంతో గొప్పవాఁడు పేదవడిన మాత్రకు వాని యింటిమీద గల్పా చేయుదురా అని అఱుచును. విటుఁడు తన్ను చారుదత్తునితో చెప్పుకు అని పాదాల వ్రాలి బతిమాలుకొనఁగా వానిని సత్పురుష అని గౌరవించి సరేలే అనును. మఱి వసంతసేన స్తోదరుం జూచి ఆ పట్టు ఉడుపులను ఆ నగలనుచూచి వల్లకాటే పూచిన చంపకము అనును. వసంతసేన యమ్మును మిక్కిలి లావుగా ఆననమునం గూర్చుండఁ బెట్టిబడినదానిని చూచి, అబ్బ! ఎంతలావు! డాకినియా! అనును. ఈమెను లోపల ఉంచి తరువాత గదికి వాకిలి పెట్టినారు కాఁబోలు, లేకున్న ఏవాఁకిటఁ బట్టును ఆ కళీబరము అనును. చచ్చినేని, అది వేయి నక్కల మేత యగును అనును. ఆయింట సంపదకు అబ్బురపడి ఓడలవ్యాపారమా అని యడిగి, కాదు అనఁగా - మీ కెందులకు ఆ యోడల వ్యాపారము? మీ చన్నులు పిఱ్ఱలు మొలలు ఓడలే కదా, మదన నముద్రాన ప్రేమ నిర్మలంపు నీళ్లలో పయనములు గావించునవి! - అని అది బోగమునృత్తి వలని భాగ్యమనును. బోగముది తగులుకొన్న అది చెప్పులోని రాయివలె తొలఁగింపరాక ఎంతయు వేధించును - నీవు వారి జోలి పెట్టుకొనకు అని చారుదత్తునికి హితవు చెప్పును. వసంతసేనకు మితిలేని డబ్బుమీఁదియాస అనును. అభినరించి వచ్చిన వసంతసేనను వెకలిమాటగా - 'మీరేమి ఈ రాత్రి ఇక్కడనే నిలుతురా? పిదానా వేయుదురా?' అనును.

ఎన్ని వచ్చినను మైత్రేయునియందు ఒక్క మేలి గుణము, చారుదత్తుని మీఁది పీడని హర్షమగు స్నేహ పక్షపాతము. సంపన్న దళయందుం బోలెనే ఈ దారి ద్రవ్యమునను అతనిం గాచుకొనియే యుండును. వీధిలో భయమని వసంతసేనకు

తోడు పోజాల ననెను గాని రత్నావళిని ఇచ్చి రమ్మన్నను, మృచ్ఛకటిలో రోహ సేనునికి వసంతసేన పెట్టియిచ్చిన నగలను మరల వసంతసేనకు ఇచ్చి రమ్మన్నను తాను కుదురుగా పోవును. నగలం గొంపోవుచుండగా చారుదత్తుడు అధికరణ మునకుం బిలువబడినాడని విని ఏలోకో అని భయమంది అటుపోక అధికరణమునకుం బోవును. అధికరణమున చారుదత్తుని మీద శకారు ఫిర్యాదు విని అధికరణికునితో చారుదత్తుని తట్టుగా ఏ బ్యారిష్టరును చెప్పలేనంత ప్రతివాదమును ఉపన్యసించును. 'ఓహో, అర్యులారా, పురములు స్థాపించి విహారములు ఆరాములు దేవాలయ ములు తటాకములు కూపములు యజ్ఞ యూపములు ఇన్నింటితో ఉజ్జయిసీ నగరమును ఆలంకరించినవాడు పాడు డబ్బు సద్దికూటి కోసము ఇట్టి యకార్యము చేయునా? ఓరోరి లంజాకొడుకా, రాజశ్యాల సంస్థానకా, నోటికి అడ్డములేని వాడా జనులకు దోషము చేయువాడా భండా ఒంటినిండ బంగరు వేసుకొన్న కోఠి, చెప్పరా నా యెదురుగా. నాప్రియవయస్కుడు పూచిన మాధవిని దాని చిగురు నలుగునో అని, పూలుకోయ వంపలేనివాడు ఇహపరములకు కాని యిట్టి పనిని ఎటువలె చేయును? ఉండ్రా లంజాకొడుకా ఉండు. ఇగిగో నాచేతి కట్టితో నీ హృదయమువలె వంకరగా నున్న దానితో నీతల పగులఁ గొట్టెదను' అని ఒళ్లుతెలియక కచ్చేరి సముదాచారముం జూడక కొట్లాడెను. అట్టి స్నేహపరవళుడు. చారుదత్తుని వధ్యస్థానమునకు కొనిపోగా ఆ నాయనను కడమాపు చూచుటకు కొడుకును తీసికొని అగుంపులో త్రోయుచు త్రోవుడు వడుచుం బోయి చారుదత్తునికిం జూపి ఆజాలి సమాగమము ననంతరము శకారిగాడు పిల్లవానిం గూడ నాయనతోఁ గూడ నటికివేయుఁడురా అని చందాలరతో అనగా, చారుదత్తుడు, రాజశ్యాలుని యామాటయు జరుపుదురో అని దిగులుపడి పిల్లవానిని తల్లికడకుం గొంపొమ్మని తనతో చెప్పగా, నీవుపోయిన నేను ఉండునను కొంటివా, మిత్రమా వేరుతెగిన చెట్టు ఉండదు అని బాలుని తల్లికిం జేర్చి తాను చారుదత్తునితో ప్రాణము వదలుదును అని పోవును. అటుపోగా అక్కడ ధూతాదేవి చారుదత్తుని యశ్రోతవ్యమును వినకముందే తాను అగ్నిం బడుదును అని జ్వాలా కరాళముగా మండుచున్న నిప్పులో దూఁకబోవు చుండగా, అమ్మా, ఏపనికిని బ్రాహ్మణ పురస్కారము వలయును, నిలు నన్ను బ్రాహ్మణుని పురస్కరించుకొని ఆపని చేయఁ దగును. నీకుముందు నేను దూతెదనని సంభ్రమ పడెను. అట్టి మిత్ర కుటుంబ పరాధీనుడు మైత్రేయుడు, వానిం బోలినవాడు మఱి ఎందును ఉండఁడు.

చారుదత్తుడును ఆ యాపదలో మొదటి స్మరణగా మైత్రేయుని స్మరించును. 'మైత్రేయ, భోః, కిమిద మద్య మమోపభూతః' అని. తరువాత బ్రాహ్మణిని భార్యం దలంచుకొనును. 'హా! బ్రాహ్మణి' అని. నిజముగా మైత్రేయుడు చారుదత్తుని సర్వకాలమిత్రము!

దూతాదేవి :—

దూతాదేవి పతివ్రతల మేలుబంతి. సంపదలో ఎట్లో దారిద్ర్యమున అంత కన్నను పతికుశ్రాషా పరాయణ. తన నగలన్నియు ఖర్చుపెట్టినది. ఒట్టి ఒళ్లు! పత్తైకదేవత! ఇంటికి దొంగ కన్నమువేసి పోయినాడని రదనిక అనగానే ఆమె మొదటి తలంపు ఆర్యపుత్రునికి ఏమి దెచ్చి గాయము తగులలేదు గదలే అని. 'ఏమియు లేదమ్మా, ఆయిల్లడ నగ ఎత్తుకొనిపోయినాడు అంతే' - అని యనగా, 'అదేమే ఏమీ తగులలే దంటేవే, ఒంటికి తగులుటకన్న ఇది చారిత్రమునకు దెచ్చి కదలే!' అని 'ఎట్లు లోకులు ఏమనుకొందురు, ఆర్యపుత్రుడు మ్రింగినాడనుకో రలే! దానికి బదులు ఈ నా రత్నాలహారమును ఇచ్చివేయుదును. కాని ఆర్య పుత్రుడు నాది తీసికొనడే ఎట్లబ్బా' - అని మైత్రేయుం బిలిపించి దానిని అతనికి తన రత్న షషి యుపవాసమునకు బ్రాహ్మణ దానమని చెప్పి ఇచ్చివేయును. వసంత సేన చారుదత్తు నభినరించి వచ్చి, ఆనాడు రాత్రి యింట నిలువగా తాను ఎంతో సంతోషించును. ఈసు చెందక చెల్లెలి ప్రీతిని ఉంచును. రత్నావళిని వసంతసేన తాను చారుదత్తు గుణనిర్ణిత దాసిని, అది తనకు వలదు ఇచ్చివేయుదును తీసికొమ్మ నగా తీసికొనదు - అది ఆజనమునకు చారుదత్తుడు ఇచ్చివేసినది - అని. తనకు నగలు వలదు, చారుదత్తుడే తన భూషణము అని పాతివ్రత్యానుష్ఠానమును ఇతరులకుం గలపునట్లు అనును,

దూత ఏమో ఉదాసీనవలె తోచుట నిజముగా బొదాసీన్యము గాదు, అత్యంత మనస్విని యగుటతో కూడుకొన్న గబ్బితనము, చారుదత్తునికిం దగినది. వానినే పోలినట్టి సార్వీ. అంతే. చారుదత్తునికైన యామె ప్రీత్యనురాగ గౌరవములు మేరలేనివి. చారుదత్తుడు కొర్తిం బడబోవుచు రోహసేనుని ఇరకను నీవు అమ్మతో ఆశ్రమమునకుం బొమ్ము అనగా అది అమ్మ నాయనకన్న ముందు నిప్పులో దూక నమకట్టగా అతడు కొంగు పట్టుకొని వీడకున్నను, అతనిని మైత్రేయుం బట్టు కొమ్మని తాను తన యిష్టముం జేయుదునని సంభ్రమించును, చారుదత్తుడు వచ్చి

కలసికొని తానుండగానే ఇదేమి సాహసము, సూర్యుడు అస్తమించినంగదా పద్మిని కన్నులు మూసికొనుట అనగా, కావుననే అది యచేతనము - నాకు 'మానా' లక్ష్యభూతము గాదు. అనును. బ్రతికి లేచివచ్చి చారుదత్తుం బ్రదికించిన వసంత సేనంజూచి 'దిష్ట్యా, కుశలినీ భగినికా:' అని గాఢానింగనము గావించుకొనును. ఎందరు లేరు పతివ్రతలు లోకాన, ఐనను ధూత ఒక యసాధారణమైనది, సాటి లేనిది, చారుదత్తునికి తగినది.

రోహసేనుడు :—

బాలుడు రోహసేనుడు చారుదత్తునికి అత్యంత ప్రేమభూమి, చారుదత్తుడు వానితోనే ప్రొద్దు పుచ్చును. వాడు చల్లగాలికి బయట పండుకొని నిద్రపోగా, ఆ వసంతర్తు ప్రదోషమున మంచుతోడి గాలివలన చలియెత్తునని వానిం దన ప్రావారక మున కప్పి లోపలికి గొంపొమ్మనును. వాడు అన్నెము పున్నెము ఎఱుగని నోరెఱుగని కందు, మేని నిండ నగలు దాల్చియున్న తల్లి ధూత పేదటికమున క్రమముగా నగలం గోలుపోవుట తల్లి యొడికెక్కు బాలుడు చూచుచు దాని కథలు వినుచుండినాడేమో తెలియకయే వానితోను తమ్ముపైకొనుచున్న పేదటికంపు బ్రస్తావములు వచ్చుచుండగా అది వాని చిత్తానను నాటుకొన్నది. వాడు 'మాయమ్మకు ఇప్పుడు నగలులేవు' అని యనుచు నుండును కాబోలు. కాక పేదటికము పైకొన్న తరువాతనే వాడు పుట్టినాడో! నగలతో ధూతను చూచి యెఱుగెడు. అట్టి వానిని ముద్దాడ వసంత యెత్తుకొనగా, రదనిక యీమె మీ యమ్మరా యన్నది. వాడు ఒంటినిండ నగలున్న యీమె మాయమ్మకాదు అనెను. ఆ మాటకు వసంత సేన యల్లమున రుల్లున కళక్కుమని. ఆ యింటిం బైకొన్న పేదటికము స్మారి తమై వానిమీద జాలినిండి కంట నశ్రువు లేటగా అప్పుడే తన నగల నన్నిటిని డిడ్చి, 'రారా నాయనా, ఇదిగో మీయమ్మనైతిని చూడు' అని కంట పోరెక్కిన యశ్రువుల మ్రింగుచు మాతృప్రేమ నిండ, బలికి, వానిని ఒడిలో నుంచు కొన్నది. ఆ నగలనే ఆ మట్టియాటబండిలో నించి వానికి ఇచ్చి, 'నాయనా దీనితో బంగారు బండి చేయించునురా రదనిక సీకు' అని బుజ్జించినది. అట్లే వధ్యస్థానమున చండాలురకు పట్టువడియున్న నాయనను మైత్రేయుడు అతనికిం జూపగా, అతడు ముద్దుకాట, దుఃఖముపేర, ఓరి చండాలురూ, మా నాయనను విడుపుడురా నన్ను చంపుడురా అనును, నిప్పు మంటలో దూకబోవు నమ్మ కొంగు పట్టుకొని ప్రేమ పారవశ్యమున సేనును కూడవత్తునని వీడడు గదా.

విటులు :—

ముని విటలక్షణముం జెప్పినాడు :—

‘వేశ్యోపచారభశలః మధురో దక్షిణః కవిః

ఉహాహాత్మ మో వాగ్మీ చతురశ్చ విటో భవేత్’

అని. వసంతసేన విటుడు ఈ లక్షణము లన్నింటితో కూడుకొన్నవాడు. చాల సమర్థుడు. వసంతసేన చాల గొప్ప యంతస్తు నాగరకత విలాసము గలది కావున ఆమె నాశ్రయించిన విటుడును విటులలో గొప్ప వాడగును. ఆమె చారుదత్తు నభినరింప గాలిలోను మబ్బులోను చత్రదారిణి మొదలగు పరిజనముతో బయలుదేరగా విటుడును కూడ తోడుగా పోయినాడు. దారిపొడుగునను వానవలని యద్దముగాని వినుకుగాని వసంతసేనకు తోపనీక ఆమెతో సమానముగాను మించుచును ఉత్సాహ పఱచుచు ఆదుర్దినమును వర్ణించుచునే పోయినాడు. మధురః, దక్షిణః, కవిః..... మొదలగు నన్ని గుణములును ప్రత్యక్షమగుచుండెను. కడపట వసంతసేన చారుదత్తు నింటం జొచ్చుచు. అతనిని ఇక నీవు పొమ్ము అనగా వసంతసేనకు ఆ రాత్రి చారుదత్తునితో శయనగృహమునం గడవబోవు దానికి అనుభవపరివాహముగా నెఱజాణతనముం గటపు నుపదేశమును V. 36 (సాబోపే త్యాదిని) పలికి ‘సుఖసిద్ధి రస్తు’ అను నాశంస పలికి మరలినాడు. ఐనను వసంతసేన నిజమగు మర్త్యి ఎఱుంగఁ దనఁదగును. ఆపెది సర్వము వేశవాస దూరము గదా.

మఱియొక విటుడు శకారునికి శృంగార సహాయుడు ఉన్నాడు. వాడు మోటు శకారుని మోటు శృంగారమునకు సాయము కావలసినందున అందులకు తగినట్లు తాను వ్యవహరింప వలసియుండెను. చారుదత్తునే తొలినాడు అభినరించుచున్న వసంతసేన శకారు విట చేటాదులు సందేహేళల వీధులలో విలాస విహారము చేయుచుండ శకారుని కంటఁబడినది. వానికి ఆమెను బలాత్కరించి పట్టుకొని కోడి పుంజు ననుకరణముం జేయుకొరిక కలిగినది. దానికి తగిన మాటలు, ‘డబ్బు ఇచ్చిన వానినెల్ల నీవు డబ్బుకు తగినట్లు కూడవలసిన దానవు’ అను నిత్యాది నేర్పుగానే చెప్పుచుండినాడు. ఇంతలో ఆ శకారుడే ఆమె దరిద్ర చారుదత్తుని వలచి తన్ను ఒల్లకున్నది అనెను. సమర్థుడైన యావిటుడు వసంతసేన

యందమును అంతస్తును గుణప్రసిద్ధిని ఊరిలో విని యున్నవాడు, కన్నవాడును 'సోఽన్మద్విధానాం ప్రణయైః కృశీకృతః....' I - 46 చారుదత్తుని యోదార్యాభి జాత్య రూపాదులను ఎఱింగి యతనియం దెంతయు తన మనసున గౌరవము నాటు కొని యున్నవాడు. ఇకను వసంతసేనం బట్టుకొను శకార ప్రయత్నమున తాను సాయపడుట చాల తప్పు అని మనసునకు తెచ్చుకొని 'రత్నము రత్నముం గూడి నదిపో' అని తలంచి వసంతసేనకు తప్పించు కొననుంగూడ సాయపడి. 'గుణఃఖలు అనురాగస్య కారణమ్. నపునర్పలాత్కారః' అను వసంతసేనమాటను పాటించి. 'హృదయే గృహ్యతే నారీ' అని ఇత్యాదిగా శకారుని మందలించి 'పో, అగపడక మాయమైనది వసంతసేన' అని యని. చారుదత్తు నింటికడ జరిగిన రచ్చలో తానగ పడుట అజ్ఞానము చేతనని మైత్రేయుని కాళ్ళంబడి మ్రొక్కి 'మన్నింపుము, చారుదత్తు నితో నాపై చెప్పకు' అని బతిమాలుకొని చెప్పనని యతని యభయవార్త విని శకారుం ద్యజించి పోయిన గుణగ్రహణవిసీతుడు. అట్లే, బండ్ల మాటుపాటుచే పాపము, వసంతసేన పుష్పకరంధ జీరోద్ధానమునకు చేరగా చూచి విటుడు, అమ్మమాట విని డబ్బుకోసము కడపటికి ఆ హంసనుమాని యీ కాకి కడకు వచ్చితివాయని, కాదు బండ్లమాటుపాటుచే ఇట్లు చిక్కు కొంటిని, యని తన్ను శరణు పొందగా. ఆమెం గాపాడ ప్రయత్నించి, తనవలన కాక, శకారుని తిరస్కరించి కాలఁదన్నిన యామెను వాడు చంప నిశ్చయించుకొని. తన విటుడు జీతగాడు కదా అని ఆపనిని వానిం జేయుమని, వాడు పరలోకభయాన ఎంత మాత్రము చేయననగా, అంతట తానె కాసేదిగించి అందులకు కడంగగా, ఏరా, నాయెదురుగా చంపెదవటరా ఆమెను. అని వానిని గొంతుపట్టిలాగి పడఁద్రోసిన వాడు శకారునివాడు, అంతట వాడు జిత్తుపన్ని, మీ యెదుట నన్నుం గలయుటకు జంకుచున్నది వసంతసేన, నేనామెను ఎందు లకు చంపుదును - నీవు అవతలికి పో, ఆమె నాకు వసపడును అనగా, అట్లును జరుగునేమో, బోగమువారి గుట్టుంతయు ఎవరెఱుంగుదురు అనుకొని శరణుచున్న దానినే వసంతసేనం బాటింపక, వానితో 'వసంతసేన నీచేత నా న్యాసము, కాపాడి నాకు అప్పగింపవలయు'నని చెప్పి. తాను కదలిపోయి, అయినను వానిని నమ్మక పొందిచూచి, వాడు పూబుదునిమి యలంకరించుకొనుటను, పిల్లా పిల్లాయని తఱియుటం జూచి, కామియు అనునయనశాలియు నై నాడు - ఇక పర్వాలేదు - అని అటక్కరిగానిం బొరపాటుననమ్మి తాను పోగా, ఆక్రూరుడు వసంతసేనను

మెడనులిమి చంపనే చంపి, రాలుడు పండుటాకులతో పీనుగును కప్పి, తొలగి నిలుచుండినాడు. వాడు మరలి ఏదీ వసంతసేన అని యడుగగా చంపివేసితిని. ఇదిగో చూడు నా పరాక్రమ కార్యమును అని చూప, ఆ పీనుగుం జూచి, అయ్యో, అయ్యయ్యో అని తన్ను శరణన్న దానిని విడిచిపోయితినే, ఉజ్జయినికి అలంకార మైన చంద్రలేఖయే, ఊరి లక్ష్మియే, నాబోంట్లకు ఆశ్రయమే. ఉపకారిణియే చెడితినే నేను - అని దుఃఖాతికమున మూర్ఛిల్లి తెలిసి వసంతసేనం దలంచుకొని 'అమ్మా! అట్టి దానవుగదే. ఇట్టి దానవుగదే, అని ముక్తకంఠముగా విలపించి, బోగముతనములేని సాధ్వివి కులాంగనవుగ పుట్టుదువుగాక అని ఆశంసపలికి, ఇక నీపొత్తు నాకు వలదు అని ఆ రాజశ్యామిని శకారుని దిగనాడి, రాజ్యపు బితురి నాయకుని శర్వరికుం జేరఁ బోయిన ధర్మవరుడు.

శకారుని చేటుడును వట్టిక్షుద్రుడు బానిస అని తొలగద్రోయఁ దగినవాడు కాదు. శకారుడు వసంతసేనను చారుదత్తుని యింటి దారిలో వీధిలో పట్టుకొనం గోరి తఱిమినపుడు, తన దొరతో రమింపవమ్మా మంచి చేపలు మాంసము తిందువు గాని అని దొరసేవను చక్కగా చేయును. ఓరి చేటా, మనమును ఇంటికి పోవు దము పద అనగా సరి అని, క్రిందపడియున్న కత్తిని దొరచేతనిచ్చి. వాడు ఉండనీలే నీ చేతనే అన్నను తాను దానిం బట్టుకొన నొల్లక వినయముం జూపినాడు. వసంతసేన పొరపాటున తన బండియెక్కుటను పాపము వాడు చూడలేదు. చూచి యున్న మాన్వియుండును. మఱి పుష్పకరందముం జేరినంతట తన బండినుండి దిగిన వసంతసేనం గాంచినాడు. ఈపె నీబండిలో ఎట్లు ఎక్కినది అని శకారుఁ డడుగగా తాను బిందలయద్దము తొలగించుకొనబోవుడు బండిని చారుదత్తుని దిడ్డివాకిట నిలిపి తిని అప్పుడు జరిగినట్లున్నది యీవని, నేను కనుగొనలేదని మెలకువతోనే సరిగానే యూహించి చెప్పును, కడపట శకారుడు వసంతసేనం జంప నిశ్చయించుకొని, చేటుని తన్ను ఆపనిచేయుము అనగా - తాను ఆహారపాపమును ఎంత మాత్రము చేయను, ఈజన్మను కూడ తాను పాపము చేసి పాడుచేసి కొనను. నన్నుకొట్టు, చంపు - నేనేమోచేయను అని తన పాపద్వేషమును ఊని చెప్పును. బండి మార్చున తాను తెచ్చితినే వసంతసేనను, పాపము ఇక్కడ ఇట్లు చంపబడుటకు అని తాను ఎంతేని పరాత్తప్రదై దుఃఖించును. తాను హత్యను బయట చెప్పుదునో అని తన్ను శకారుడు మిద్దెమీది కొట్టున సంకెలలంగట్టి యుంపగా. అక్కడికి వినవచ్చిన-

యార్యవారుదత్తుని వసంతసేనం జంపినాడని చంపగొని పోవుచుండుచాటింపును విని, పాపము, ఏ పాపము ఎఱుగని యాగొప్ప బ్రాహ్మణుడు అట్లుకొనిపోబడుచున్నాడే - నేనేతీగిన నా సామిమీది నిజముంజెప్పి వానిం గాచుటెట్లు. సంతెలలతో ఇక్కడ ఇట్లున్నానే అని వశ్చాత్తాప దుఃఖములుపడి, తాను కొంచెకాడను, చచ్చినం జత్తును. వానిం గాపాడకుండఁజాల నని ఆ మిద్దెమీదినుండి క్రిందికి దూకిన పరోపకార సాహసికుడు, సంతెలలాడి కాళ్లు వచ్చినవి, కాని తాఁజావలేదు! పుణ్య చింతఫలము! అంతట తాను ఆగుంపును వెదకుకొని తూటిపోయి, తనదొర శకారుడు వసంతసేనం జంపినది, చారుదత్తుడు కానేకాదు అని ఆ గుంపున చండాలురు విన నఱచి చెప్పినాడు. చారుదత్తుడును ఎపడోగదా యీ నిష్కారణోప కారియని యబ్బురపడి తన్నుం జూచినాడు. ఇంతలో శకారుడు వచ్చి బానిసనైన తన్ను పట్టుకొని, తాను ఇంట బంగారు దొంగిలించినందులకు చావగొట్టగా తనమీద నీయనత్యము చెప్పుచున్నాడని చండాలురతో చెప్పి వానిని తొలగించి లాగుకొని పోవగా తాను చారుదత్తుం గాంచి నాశక్తి కొలది ప్రయత్నించితిని. మఱియిట్లు లాగికొని పోబడుచున్నా నని చెప్పకొనెను. అర్యకుడు రాజుకాగానే, చారు దత్తుడు ఈ నిష్కారణబంధువైన చేటుని షుద్రుఁ డనక ఆ పరహితప్రవణతకు ఎంతయు మెచ్చుకొని 'అదాసోభవతు' అని బానిసతనమునుండి స్వేచ్ఛగా నుండు పొరుంజేసి యనుగ్రహించినాడు.

శర్వలకుడు—

శర్వలకుడు పితూరికి నాయకుడు, దేన అధర్మికుడును క్రూరుడును అపరక్త పౌరుడును అగు పాలకుడు రాజ్యమునుండి తొలగింపబడునో, అయినను అది నాటకమున విశేషాకారముగా బయలుపడక అంగముగా లీనముగా నడచుచుండును. కట్టకడపట ఈ శర్వలకుడు పాలకుంజంపి గోపాలదారకు పింహాసన మెక్కించి చారుదత్తుని యథోచితముగా నమ్మానింప నగవడును. అతఁడు ఇందు ముఖ్యముగా వసంతసేనచేటి మదనికం గామించి దానికి దాస్యము మాన్పి తన భార్యగా విలుచుకొను కాముకుఁడుగా తొలుత అగవడును. మంచి బ్రాహ్మణకుల మునం బుట్టిన వాఁడయ్యు, మదనికం గామించి దానికై ధన మార్జింప అతినిపుఁ జముగా దొంగలవృత్తి. కన్నమువేయుట మొదలగునది, విద్యగా అభ్యసించి అంధును ఎన్నియో ధర్మనియమములు పాటించుచుండి, ఒకనాడు చారుదత్తునింట

అతఁడు కాంచి మెచ్చుకొన్న మిక్కిలి యందమైన కన్నము కొట్టి, యెంతయు నేర్పుగా మైత్రేయునిచేతనున్న వసంతసేన యిల్లుడబంగరునగను హరించుకొనిపోయినాఁడు. తనకైన నిష్క్రయధన మని దానిని మదనికకుం జూపఁగా అది వసంతసేన దని చారుదత్తుని యింట నుండిన దని. చారుదత్తునికిం గలిగిన నష్టమునకు అచేటి (యు వసంతసేనయుం గూడ) మూర్ఛిల్లి తెలిసి యిట్టిపని చేసితివే, ఇకనెట్లు అని యనఁగా, అంతలో అది చారుదత్తునిమీది మదనిక మోజుమాట యని వాఁడు ఈసు చెంది, స్త్రీల యవిశ్వసనీయతను దూషింప జొరఁగా. మదనిక దాని నిజమును, దాన వసంతసేనకును అప్రియముకాఁగల దన్నమాటను పలుకఁగా విని, మదనికవలననే ఆయక్కట్టున తప్పించుకొను నుపాయమును నేర్చుకొని, తాను చారుదత్తుని మానిసిగా ఇల్లడ నప్పగింపవచ్చినవాఁడుగా నటించుచు వసంతసేనకు దానిని ఇచ్చును. ఈ కథయంతయు చాటున పొంచి వినుచు వికృతి ప్రకృతులఁ బొందుచున్న వసంతసేన, దానికి సంతోషించి నేర్పుమీఱ 'దానిం దెచ్చి యిచ్చిన వానికి మదనిక నిమ్మని ముందే చారుదత్తుఁడు తనకు సందేశము పంపినాఁ డనుచు మదనికను అతనికి వధువుగా ఇచ్చివేసినది. దాన తన కర్మ తాను తెలిసిపోయితిమే అని విలక్షణై వసంతసేనతో ఎకరారుపడి వసంతసేనకును చారుదత్తునికిం గూడఁ గూర్చిన బంధువుం బోలె నొక్కట మహోపకారతా బద్ధాంతరంగముతో కృతజ్ఞుఁడై మదనికం గొనిపోయినాఁడు. ఆ క్రొత్త ప్రేయసినే, తటాలున అప్పుడే వినంబడిన తన మిత్రమైన గోపాలబాలకు నిష్కారణ బలాత్కార కారాబంధనమునకు దుఃఖ క్రోధములు మనసున లేవఁగా, వానిం గావ దీనిని మిత్రునింట విడిచి వరువెత్తిన యుచితజ్ఞ కార్యకూరుఁడు. ఆ యజ్ఞయినీరాజ్యాన పాలకరా జ్యాపరక్తుల నెల్లరం గూర్చుకొని ఉపాయములు పన్ని యౌగంధరాయణుఁడు మునుపు వత్సేకునింబోలె తన మిత్రుని ఆగోపాలదారకుని విడిపించిన దక్షిణ - అట్లే సమయము వేచి యాపాలకుని యజ్ఞవాటమున పశుమారముగా జంపి, అనురక్తప్రజల జయధ్వానము లతో ఆగోపాలబాలుని రాజ్యసింహాసనమునం గూర్చుండఁజెట్టి, వానికి మంత్రియు నేనానియుంబోలె తాను చారుదత్తవసంతసేనలకు ఏది తగునో అది సాదించిన సాధు కార్యదీక్షితుఁడు. ఇ బ్లోక అనూచానపుత్రుఁడు శర్వలకుఁడు, కులము చెఱుచుకొని బోగముదానిని వలచి, దానికి ఈవలయు డబ్బుకై దొంగతన మభ్యసించి, దాని నైనను నీతితప్పకే చేయుచుండి, దానిని విలుచుకొని తన వధువుగాఁజేసికొందు నని బేరమాడుచుండి, అట్లే ఒకనాఁటి పెద్దదొంగతనాన దొంగిలించిన ధనముతో

దానిని విలుచుకొన్న రసికవిలాసి. నాటి రాజ్యపాలనా దోషములు ఎంచి, దానిం జక్కఁబెట్ట దీక్షఁబూని పితూరీ లేపి సాధించి, సాధు రాజ్యముం బ్రతిష్ఠించి సాధు పులం గాఁచి గౌరవించిన యొక కార్యశూర రణశూర పురుష విశేషము.

మదనిక :—

ఈశర్వలకునికి అనురాగాలంబనము మదనిక, బోగము దయ్య తన యందము నకు సాటియైన పురుషగుణానురాగముగలది. ధనానురాగమును బోగమువృత్తిని మానుకొన్న కులాంగనతనమునకు ఉద్విఘటించినది. తన సానికి వసంతసేనకు ఎంత యుం గూర్చునది. అపారమైన తెలివితేటగలది. శర్వలకుఁడు దొంగిలి తెచ్చిన యా యిల్లడకై ఇటు వసంతసేనకును అటు చారుదత్తునికిం గూడ అప్రియముఁ గావింపఁబడినదే యనియు తనకు విలువగా వసంతసేనదే యైన యానగను ఆమెకు చూపనగునా యనియు వందురి శర్వలకుం దూతీ, తప్పించుకొను నుపాయమును అతనికి నేర్పిన నిపుణురాలు. దాన నిక తనకైన బేరము చెడినట్లే, తాను నిష్క్రిత కాకపోవుదును. అని తోచినను చింతింపక సానికి అవకారము కూడదు, తా నేమైన కానీ అను స్వామిన్యనురాగర్జవశాలిని. మఱి దై వయోగమున సాని సౌజన్యమున దాననే నిష్క్రితయై వధువైనను, వసంతసేనను వీడిపోలేక కృతజ్ఞతకు ఆమె పాదాలలో అశ్రువులు రాల్చిన కృతజ్ఞయు ఋజుకయు. శర్వలకుని కెంతయుం గూర్చిన పత్రివత.

దర్దరకుఁడు :—

దర్దరకుఁడును ఒక తమాషామానిసి. రాలుగాయయు సొంటుకాయయు, పుట్టుజూదరి. అందు ఎంతో ధనము జయించి రాజువలె పెండ్లి చేసికొని మిత్రులం బొంది దాని లిచ్చి భోగా లనుభవించి జూదమే వృత్తిగా నుండి దాననే సర్వమును పోగొట్టుకొని, ఒక బొక్కలపేలికను, విప్రురానిదానిని కుచ్చెలుగా మడిచియే బుజాన దాల్చి. నిమున మొక్కచోట కాలు నిలువక దిన మంతయు ఖాషాలుగానే వీధులు తిరుగుచుండు వాఁడు; ఇప్పటికిని జూదపు మహిమను నమ్మినవాఁడు, తన పూర్వచరి తముం బట్టి నభికుని కంటఁ బడ జంకుచుండును. వీధి జగదాలలో కలుగఁచేసికొని తూతీ, దయగొని బలహీనునికి తోడై తా జగదమాడి ఎదిరి కన్నులు నిండ మట్టి దుమ్ము కొట్టుటకైన ఓడనివాఁడు. ఆపూటకు దొరకిన దానిని దొరకినంతే తిని గడుపు

చుండువాడు, స్వభావసాహసికుడు. అట్టివాడు రాజ్యాన పితూరియే లేచుచున్న అందు చేరకుండునా? శర్వలకాశ్రితుడైనాడు. నాటకాంతమున చందనకాదులతో ఆగవడియున్న బాగుగా నుండెడిది. మఱి అగపడలేదు.

సంవాహకుడు :—

సంవాహకుడు పాటలిపుత్రపు మంచి గృహస్థు కొడుకు. సంవాహనమును - ఒక్క ఆప్యాయముగా పినుకుటను - విద్యగా నేర్చినాడు నగరదర్శనకుతూ హలమున ఉజ్జయినికి వచ్చిన వానికి అది బ్రదుకుతెరువై వాడు చారుదత్తునికి సంవాహకుడుగా కుదిరి ఆతని దయోదార్యాదికి సంతసించుచు సేవ చేయుచుండినాడు. సాధారణముగా గొప్ప యాధ్యులు అంగసుఖపరాయణలు సంవాహకులచే అంగమర్దనము గావించుకొందురు. వసంతసేనయు అన్నది సంవాహన మెంతయు సుకుమారమగు కళ అని, చారుదత్తుని దారిద్ర్యము పైకొనగా (=ఆతడు చారిత్రమాత్రావశేషుడు కాగా) అట ఆవృత్తిం గోలుపోయి, ఆతడు జూదమునం బ్రవేశించినాడు. ఆ విద్య చక్కగా రాక ఆటలో ఓడి, పది సువర్ణములు కట్ట లేక, నభికునిచే తన్నులు తిని పరారియై దాగుకొనుటకు తలుపు తెరిచియున్న వసంతసేన యింటఁ జొచ్చి శరణు వేడి, పొంది, వసంతసేన తన్నుంగూర్చి యడుగఁగా తా నొకప్పుడు ఆర్య చారుదత్తాశ్రితుడ నని చెప్పినందులకు ఆమెచే ఎంతయు మన్నన యాదరములు పొంది జూదగాండ్రబాకీ యామె తీర్చగా, ఆమెవలన సెల్లవుగాని, అప్పటికి తన జీవితక్షేత్రములం దలఁచుకొని, రోసి, ఇక పరివ్రజింతు నని బౌద్ధశ్రమణకుడైనాడు. అట్లు అవ్యాజముగా అంతయుపకారము చేసిన వసంతసేనకు ప్రతి తాను ఏమి చేయగల నని నిస్పృహం జెంది, దానిం దలఁచుకొనుచునే యుండెను. ఇట్లుండ ఒకదినము తాను తన కావులం గుంజుకొనుటకు శకారుని పుష్పకరండకములోని కోనేటికి పోయి మరలువాడు గుడ్డ ఎండవేయను తగినచో టని ఒక యెండు టాకులరాశిపై పఱువఁగా, అది వసంతసేన పీనుగుపై కప్పియున్న పండుటాకుల రాశిగా ఏర్పడి అందు ప్రాణి కదలాడుటం జూచి, చేయి వెలికి నిగిడ్చిన మరల ప్రాణము వచ్చుచున్న వసంతసేనం జూచి యానవాలు పట్టి తేర్చి దాహము తీర్చి కాపాడి తమ మఠమున సేదదేర్చి, మఱుసటి దినము ఆమె కోరినట్లు చారుదత్తునిం టికి కొనిపోవుచు దారిలో చారుదత్తుం జంపఁ గొనిపోవుచున్న చాటింపు విని ఆమెను ఆగుంపులో చారుదత్తునెడటికిం గొనిపోయి కూర్చి - దాన వారిచావులు తప్పించిన కృతజ్ఞుడు, ప్రత్యుపకారశీలుడు. సాధువు. అతనికి చారుదత్తు

వసంతసేనా శకార శర్విలకాదులదై ఎగుడుదిగుడులతోడిదై న ఈలోకచరితముం జూడఁగా వైరాగ్యమే బలపడినది. అతనిని ఆదరించి ప్రత్యుపకరించుచు చారు దత్తుఁడు ఆ క్రొత్త యార్యకరాజ్యమున సర్వబౌద్ధ మతాధిపతిగా చేసినాఁడు. దేశాటన కుతూహలము, నమ్మిన సేవకునితనము, కృతజ్ఞత ప్రత్యుపకారపరత వైరాగ్యము - ఇవి నీని లక్షణములు.

౫. మృచ్ఛకటికలో హాస్యము

మఱి యే నాటకమునను ఇట్టి యొక శీర్షికకు అవకాశమే యుండదు. విదూషకుఁ డున్నచోట వాని నాశ్రయించినది ఏరవంతయో ఉండును, మఱి మృచ్ఛకటికమున అది యొక శీర్షికచేయగలయుట్లు పెక్కు తెలుగుల తొలినుండి కడవఱకు నిండి యున్నది. ప్రతిపుటలోను ప్రతిపాత్రమందును సంవిధానమునను అగపడుచునే యుండును. విసివింపదు. చప్పనగాదు, చమత్కారము కనిపించునది, క్రొత్త క్రొత్తగా, మొగ్గు తగ్గులుగా యథాపాత్ర సందర్భముగా పర్వయున్నది.

హాస్యముం గూర్చిన శాస్త్రము ఇంచుక. - సా. ద. III - 229.... 'వికృతము లయిన యాకారము వాక్కు వేషము చేష్టలు ఇత్యాదులయొక్క వేడుకవలన హాస్యముఁ గలుగును. ఉత్తములకు స్మితహాసితములును, మధ్యములకు విహాసి తావహాసితములును నీచులకు అవహాసితము అతిహాసితంబును. ఇంచుక నేత్రవికాసము అధరచలనంబును కలది స్మితము, అదియే దంతములు ఇంచుక యగపడుచున్నచో విద్వాంసులచే హాసిత మనఁబడుచున్నది. మధురస్వరము విహాసితము, అంసశిరఃకంప సమేతము అవహాసితము, బాష్పములతోడిది ఒడలు వినరుట కలది అతిహాసితము ?

హాస్యము శృంగారమున పుట్టును. కావుననే శాస్త్రమున శృంగారము వెంటనే హాస్యముం జెప్పుదురు.

'శృంగారాద్ధి భవేద్ధాస్యో..... భరత - VI - 44.

'శృంగారానుకృతిర్యాకు, స హాస్యస్తు ప్రకీర్తితః - 45.

ఎత్తుకొనఁగానే ప్రస్తావనలో సూత్రి చాల సేపు పాటపాడినందున అలసితి నని యింటికి పోయి నటిని తన భార్యను పిలిచి - 'తినుట కేమైన ఉన్నదటే

ఇంటిలో' అనగా - నటి 'అన్ని యున్నవి' అని, ఏమి! మన యింట నన్నియు ఉన్నవా? అనగా 'అంగడిలో ఉన్నవి.' అనుట హాస్యమై. ఈ నాటకాన హాస్యము దండి అని తొలుతనే సూచించును.

కొన్ని యెడల మాటలశ్లేష, వక్త ఒక యర్థమునం జెప్పినదానిని శ్రోత ఒం డర్థమునం గొనుట.

1. మైత్రేయుడు వసంతసేన యభినరించి వచ్చినప్పుడు.

ఆమె వచ్చియున్నది అని చెప్పవచ్చిన చేటునితో.

మైత్రే—ఓరీ ఎక్కడరా నీవు ఈగాలిలో వానలో పెంజీకటిలో వచ్చితివి?

చేటుడు—ఓరీ ఇదిగో ఆమె?

మైత్రే—ఎవరురా, ఎవరురా ఆమె?

చేటుడు—ఇదిగో ఆమె.

మైత్రే—ఏమిరా మెమ్మె, మెమ్మె, అందువు, కఱవులో ముసలి సన్నాసీవలె మెమ్మె అని ఎగతాళించెదవు!

చేటుడు—నీవు ఎందుకురా ఇంద్రోత్పనమునకు ఆసగొన్నట్లు కాకి వలె బిగ్గరగా కాకా కాకా అందువు!

మైత్రే—మఱి చెప్పరా?

చేటుడు—ఓరీ నీకొక ప్రశ్న వేసెదను రా.?

మైత్రే—నేనును నీతలపై నాపాదము వేసెదనురా.?

ఇత్యాది యెల్ల.

ఆ రెంటిని (వసంతము - సేన) ఒకటిగా కలిపి చట్టన చెప్పు. సేనవసంత. కాదురా పదాలు త్రిప్పి చెప్పరా. పాదాలు వెనుకకు మరల్చి నిలిచి. సేనవసంత, మూర్ఖ - పాదాలు కాదురా, మాటలు. వసంతసేన - ఇదిగో ఆమె వచ్చినది! చారుడ త్తునితో చెప్పు అనుట యెల్లను. వయస్య నీ ధనికుడు వచ్చినాడు. నాయంట ధనికు డెక్కడి వాడు? ఇదిగో వసంతసేన వచ్చినది. ఇందెల్ల ఎంత హాస్యము తొనుకు చున్నది!

చేట వేసగానికి సహాసమ్ అని అభినయసూచనయు ఉన్నది. తొలియంకమున శకారుడు వసంతసేనం దఱుమునపుడు, ఒల్లని దానిని వలచి తఱుము రసాభాసము ననే ఒకపాటి హాస్యము ఉన్నది. అంతియ కాక అప్పటి వాని మాటలతోనెల్ల హాస్యము తోచుచునే ఉండును. ఒల్లకున్న కత్తితో నఱుకుదును చంపుదును అనుటయు, ఓసి వర పురుష మనుష్యుడను వాసుదేవుడను - నన్ను కామింపవే! అనుటయు, అందులకు వసంతసేన కోపముతో మూయుము నోరు, పాపము ఆమాట - అన్నట్లుగా 'శాస్త్రమ్' అనగా - దానికి శాస్త్రమ్ అని ఛాయంగొని, నన్ను ప్రేమించి, నాకై పరువెత్తి 'అలసితివి' అని జాలిగొనుచున్నది యని చప్పట్లు చఱచి పకపకనవ్వుటయు ఎనిమిదవ యంకమున శ్రమణకుడు ప్రసీదతు ఉపాసకః అని శ్రమణకభాషగా ఉపాసకుడు మన్నించునుగాక అనియు నీవు ధన్యుడవు, పుణ్యుడవు అనియు మెచ్చుకోళ్లు పలుకగా వానికి మంగలి యనియు నాప్తికుడనియు తొట్టి యనియు కమ్మరి యనియు ఏమేమో యపార్థములు చేపికొనుటయు హాస్యమే. మఱియు శకారభాషితమంతయు - ఆపేరునకు తగిన 'శకారప్రాచుర్యము' చేతను 'ఆగమలిగ్గవిహీనం దేశకలాన్యాయ విపరీతమ్ వ్యర్థైకార్థ మపార్థం భవతి హి వచనం శకారస్య' అన్న యన్ని యవలక్షణములచేతను 'రావణ స్వేన కున్తిమ్', అనియు, 'హనూమాన్విశ్వానసో రృగిసీమివ సుభద్రామ్ -' అనియు మొదలుగా నున్న వానిం బోలినది ఎంతయు నవ్వను పుట్టించునదే యగును. ఆ నవ్వులతో, వానియెడ ఒక రోతయు తోచుచునే యుండును. ఇదియు, ఇంకను ఉన్నదియు హాస్యమయమే.

శకారుడు తాను పాడుదు నని గొంతెత్తి వికారముగా పాడి విటుని ఏమి ఎట్లున్నది నాపాట యని యడిగి, అతని కంటెను తన్ను తానే మెచ్చు కొని, ఎందులకు బాగుగా నుండదు, ఏల కాను గంధర్వుడను! గొంతు చికిలీయగుటకు ఎట్టి వస్తువులతోడి సాధకములను అన్నముతో తిందును -' అనుటయు హాస్యజనకమే.

విటచేటులతోడి శకారుని మాటలహాస్యమున రోతయు భయమునుం గూడఁ గోచుచుండును, విటుడు ఏ తప్పును చేయని యీబాలను నగరభూషణమును నేను చంపుదునేని ఏతెప్పతో వరలోకనదిని దాటుదును?' అని యనగా తోచుకొనకుండ నేనిత్తునులే నీకు మంచి పడవను అందులకు. అనును. వసంతసేనం జంపి వాడు పడిన సంతోషమెంత! నవ్వుచు నా యీ పరాక్రమములు మాయమ్మ చూడదాయెనే! మాయన్న చూడదాయెనే!—అనుట. మరలిన విటునితో 'చంపివేసితి నోయ్ దానిని.

నాపరాక్రమము చూడుము అని వసంతసేన పీనుగుం జూపుట. అందులకు పొందిన దుఃఖాన మూర్ఛిల్లి తెలిసి యెంతేని ఏడ్చుచున్నవానిని 'భావా, వత్తువా, తామరల చెఱువులో ఈడులాడుదము.' అనుట. చారుదత్తుడు కొత్తికింగొని పోబడుచుండగా వానింజూడఁ జుట్టువాతీన జనుల పెద్దగుంపును చూచి సంతోషించుచు, ఈదరిద్రునికే ఇంతగుంపు కూడినదే. ఒకవేళ రాజశ్యాలుని ఘనుని నన్ను ఇట్లుచంపఁ గొనిపోవుదు రేని అప్పుడు ఇంక నెంత పెద్ద గుంపుకూడునో అనును. ఆమూర్ఖత! అదెంత హాస్యము, వసంతసేన బ్రదికి వచ్చి, చారుదత్తుం గూడి వారు క్రొత్తరాజుచే దొర దొరసానులు చేయఁబడగా, తన్ను భటులు వట్టువఱుచుకొని పెడతెక్కలు విఱచి కట్టి వారి యెదుటికి తేగా. వసంతసేనం జూచి తొత్తుకూతురా నన్నుకాపాడవే. ఇంక మరల నిన్ను చంపనులేవే. అనును. ఇట్లు హాస్యము తోచని మాట లేదు. ముందు హాస్యము. తర్వాత మతేమేని.

ఆపోలీను అధికారులు వీరకిచందనకులు జగదమాడు కొనుటయు నవ్వల గొల్పునదే, అందులో ఒకఁ డొకనిని చేతి సంజ్ఞలతో, తాతితునుకపై కత్తిం దీటుట కత్తెరతో కత్తిరించుటం బొనివానితో నీజాతి మంగలి కదట్రా అనుటయు. మతోకఁ డును అట్లే నన్నలతో భేరీమొదలగు చర్మవాద్య నామములతో నీజాతి మాదిగ కదట్రా అనుటయు. నేను తనిఖీచేసిన దానిని మరల తనిఖీ చేయుటకు నీవెవఁడవురా అని ఒకఁ డొకనిని తన్ని కూలఁద్రోయుటయు, వాడు దొరతో చెప్పి నిన్నేమి చేయింతునో చూడు అని వెడలిపోవుటయు, చందనకుడు బండిలోనున్న ఆర్యకు నుద్దేశించి రహస్యముం గాచుచు వసంతసేనా అని పిలిచి బయటికి వ్యవహరించుటయు. 'ఇందము రహదారి తనిఖీ బనదిన్న చీటి నీకు,' అని తన కత్తి నిచ్చుటయు ఇది కథలో ఎంతయో ప్రధాన విషయ మయినను అంతయు హాస్యపూరితము.

శకారుని చేటుఁడును హాస్యముగా పలుకనేర్చును.

శకా—నాబిడ్డా స్థావరకా చేటా. నేను నీకు బంగారు మురుగులు ఇత్తునురా.

చేట—ఇచ్చిన వానిని నేను పెట్టుకొందును.

శకా—నీకు ఒక బంగారుపీట పెట్టెదనురా.

చేట—పెట్టిన నేను దానిమీద కూర్చుందును,

ఇట్లే ఇంకను.

శకా—మఱి నామాట విను, చంపరా వసంతసేనను.

చేట—అన్నియు విందును చేయుదును, ఆకార్యము తప్ప.

వసంతసేనాచేటుడును వసంతసేన - పేరు తటాణున చెప్పక - మామిళ్ళు ఎప్పుడు పూచును? వసంతమున - నగరాలకు ఏది రక్షణ? సేన - అని విడదీసి ప్రశ్నలువేసి, తర్వాత ఆజవాబులం గలిపి వసంతసేన యనిపించుటయు హాస్య జనకము.

విదూషకుడు గదా నాటకాలలో హాస్యగాడు. మఱి యిందు మైత్రేయుడు ఉన్నాడు. అతనిం గూర్చి ఒకవిధమైన హాస్యము పూర్వము ఉదాహరింపఁబడినది. ఇంకను ఎన్ని తెఱంగులదియో ఎంతయో కలదు. అతని మాటలలో ఉల్లకుట్టు - ఉత్పాసము ప్రాయికముగా నుండును. మైత్రేయునిది మాటలహాస్యము. రేఖలకుని యతిమధుర తంత్రీగాత్ర సమ్మిళితమైన పాటం గూర్చి, స్త్రీ సంస్కృతము పఠించుచో క్రొత్తగా ముక్కుతాడు కుట్టిన యావువలె ఎక్కువగా 'సుసూ' శబ్దము చేయును - మగవాడు కాకలి పాడుట వాడిన యెండిన పూలు చుట్టుకొన్న ముసలి పౌరో హితుడు వేదమంత్రము జపించున ట్లుండును అన్నాడు, దేనిని చారుదత్తుడు మైమఱచి మిక్కిలి మెచ్చుకొన్నాడో. ఇందు అతని సంగీతాజ్ఞానమును న్నష్టము. కలలో 'వయస్యా, నీవు ఈబంగరు నగను నాచేతనుండి తీసికొనకున్న ఒట్టు' అని పలవరించి ఆన్యాసమును దొంగశర్వించుచేత తాన పెట్టినాడు. వసంతసేనతల్లి అతిస్థూలకాయను చూచి అబ్బో! డాకినియే! అని ఎంతబొట్ట! ఈమెను పెద్ద దేవతావిగ్రహమువలె ముందు అక్కడ నుంచి, తరువాత వాకిళ్ళు అమర్చియుండ వలెను. లేకున్న ఈమె ఏవాకిటను పట్టదే! అనును. 'చాతుర్థికమును జ్వరముచే ఆమెయట్లు స్థూలయై పోయినది' అని అనఁగా 'బాబూ చాతుర్థిక జ్వరమా, నన్నును అట్లు అనుగ్రహింపవయ్యా నీకు మ్రొక్కెదను' అనును. 'చచ్చిన ఆమెను బయటికి ఎత్తుకొనిపోవ అలవిపడదు, వాకిళ్ళు పట్టదు. నక్కలను కుక్క, లను నూటిని ప్రవేశపెట్టి పీనుగును తినిపింపవలసినదే', అనును, జంట బంగారు నగలను జరియుదువులను ఒంటినిండ ధరించిన వసంతసేన తమ్మునిం జూచి నీపుజ్యము చేసిన ఈమె తమ్ముడుగా జన్మముకలుగునో - అనును. అంతలో వాడు వట్టి వల్లకాటి పూచిన చంపకవృక్షము - పో అనును, ఎత్తిపొడుపులేని మాట

తానై కలుగజేసికొని ఒకరి పక్షము చేరి వీధిలో కొట్లాటల పర్యంతమునకు వెనుకొదనివాడు, తన యుత్తరీయము, విప్పిచూపరాని ఒక బొక్కలపేలిక, దానిని విప్పి, చూపదగదని కుచ్చెగాడుట్టి దానిని లాలించినాడు.....అయం పట శ్చిద్రశతై రలంకృతః.....నంవృత ఏవ శోభతే! అని.

శర్వీలకుడు జందెమునకు ఎన్ని యుపయోగములు చెప్పును! దానితో కన్నమును పొడుగు వెడల్పులు కొలుతును అని కొలబద్దను, మఱచి వచ్చితినే యని యట్లుపయోగించును. ప్రతాపరుద్రుని వెట్టియుగంధరుడు వీపుగోకికొనుటకు పనికి వచ్చు ననడా!

సందర్భాలయు సన్నివేశాలయు హాస్యమును కలదు. వసంతసేనాచేటుడు మైత్రేయునికి ప్రశ్నలువేసి వానిని జవాబు చెప్పలేక మిణకరింపజేసి వానింగాంచి అందఱిని నవ్వునట్లు చేయుట, ముందే మాటలహాస్యమున ఉదాహృతము ఒకటి. శకూరునియు వసంతసేనయు ఆభాసశృంగారఘట్టము లెంతయు హాస్యజనకములే.

శకూరుడు చీకటిలో తాను మరల పొరబాటు చేయుననో అని విటచేటులను ఇక్కడ ఇక్కడ అని కూర్చుండఁబెట్టి గుఱుతు పెట్టుకొనుటయు, రదనికను వసంత యనిలాగుట, మైత్రేయుని నవ్వు ఎదువు మొదలుగా అని వాని పెంకెజవాబు వినుటయు హాస్యజనకమే.

సంవాహకుడు జూదాన ఓడి దెబ్బలకు వెఱచి పరారియై పాడు దేవళములో దేవతా విగ్రహమువలె నగుటకు పాదాలు ముందుకు త్రిప్పి తా వెనుకకు నడిచి గుడిలో చొచ్చి కదలక నిలుచుండుట రాతిబొమ్మ కొయ్యబొమ్మ అని వారు ఊచిన కదలకుండుట వాని యెదుట అంతట నభికుడును జూదరియు, వాని గుట్టు కనిపట్టి జూదమాడ తొడంగుటం జూచి వాడు తన్ను నిలువరించుకొన లేక ఆటకై బయటికి వచ్చి వారికి దొరకుట ఎంత హాస్యజనక సందర్భము! తరువాతి జగదాన దర్దరకుడు వచ్చి సంవాహకునికి సాయపడం గలయుట, కొట్లాట - సంవాహకుడు తప్పించుకొన లేక వసంతసేనయింటం జొచ్చి శరణుగుట - వాని బాకీ తీర్ప వసంతసేన ఒక బంగారునగ చేటిచేతనిచ్చి, ఆ జూదరులకు ఇచ్చి పంపుమని చెప్పుట, వారిని వెదుక వచ్చిన చేటిని దాని చూపులచే రసిక భుజంగుల జేరానికి వచ్చిన దానింగా బ్రమసి ఆ జూదరులు మే మాపాటి సంపన్నులముగాము, మఱెవ్వరినైనను చూచుకొ మ్మనుట, వారే సంవాహకు జూదపు జేతలని కనుగొని అది వారికి ఆ నగ నిచ్చి పంపివేయుట - ఇదంతయు ఎంతటి నవ్వుపుట్టించు సంవిధానము. శర్వీలకుని

ఒక కథ చెప్పినాడు - ఓరీ తటాలున చంపకు. క్షణము ఆగు, ఇంతలో ఏదేని కారణము కలుగవచ్చును వధ్యుడు విడుదలయై పోవుటకు - అనుటయు ఆఫూరాన కొంత హాస్యవమత్కారకారియే.

అరరే, ఇది యెటువంటి హాస్యజనక సందర్భము! శర్వలకుడు మదనిక నిష్క్రమమునకు వసంతసేన యుంచిన యిల్లడనే దొంగిలుటయు, దానిని కనిపట్టి మదనిక అది కానివని, సాని నగనే సానికి నిజనిష్క్రమధనముగా ఎట్టిచ్చుట, నీవు చారుదత్తుమానిసిగా వసంతసేనకు న్యాసప్రత్యర్పణము చేసినట్లు చేసిపో - అంతే. ఇట్లు మన పని కాదు, దానిదారి చెడినది యని శర్వలకుని చారుత్తుమానిసిగా నగతో వసంతసేనకడకుఁ బంపఁగా వాడు ఇదిగో అమ్మా, నీన్యాసము, చారుదత్తయ్య ఇచ్చి రమ్మన్నాడన్నట్లునుటయు, ఈనర్వము పొంచి చాటున వినుచుండిన వసంతసేన తన ప్రతి సందేశముంగొనిపో అనఁగా ఇక మరల నక్కడి కెవరు పోవుదురు అని గొణుగుకొనుటయు, అంతట తడవుకొనక నిజౌదార్యము మెఱయ, అట్టైన ఇదిగో ఈమదనికను నీవు గ్రహించు, దీనిని నాకు తెచ్చి యిచ్చిన వానికి మదనికను ఇమ్మన్నాడు నన్ను చారుదత్తయ్య యనుటయు శర్వలకుని తెలిసిపోయితినే అను వైలక్ష్యమును, మదనిక దొరకిన సంతోషమును, కృతజ్ఞతయు, మదనికా శర్వలకుల యాదాంపత్య పర్యవసానమును - ఈ సందర్భమెల్ల ఇంత యని కొలువఁదగిన హాస్యమా!

ఇట్లు మహాకవి అదినుండి అంతమువఱకు సందర్భములం బిగియు మనసును సుకముగా నడలించు హాస్యంపుఁ బెనుజాలును అలలతో పాటించి యున్నాడు.

౬. నాటకమున స్థలకాలములు

నాటక కథ యంతయు ఉజ్జయిని నగరముననే - దాని యాయా భాగములందే జరుగును,

I. మొదటి యంకము - చారుదత్తుని యిల్లు - దాని వీధి - అందు జరుగును. శకార విట చేటులు ఆవీధిలో వసంతసేనం దణుముదురు. వసంతసేన చారుదత్తునింటి దిడ్డివాకిటిగుండ లోపలి ముంగిటికిం జొచ్చును. అంతయు అక్కడఁ జరుగును - అందుండి ఆవీధిలోనే వసంతసేన యింటికి అందఱు పోయి మైత్రేయ చారుదత్తులు చారుదత్తునింటికి మరలుదురు.

II. వసంతసేన యిల్లు - వీధియారగా వసంతసేనగది. ఆపీఠిలో జూదరుల జగడాలు సంవాహకుడు ఇంటి లోపల చొచ్చి రక్షితుడై వెడలిపోవును. కర్ణపూర్ కుడు వచ్చి తాను ఏనుగును అణచి తఱిమినకథం జెప్పచో చారుదత్తయ్యం బ్రస్తావించుట, ఆపీఠం బోవువానిని వసంతసేన యింటనుండియే మిద్దెమీది కిటికీ గుండ చూపుమేర దాట చూచి సంతోషించును.

III. చారుదత్తునియిల్లు - మైత్రేయ చారుదత్తులు ప్రవేశించుట. చారుదత్తుడు తన పడకగదికిం బోవును. మైత్రేయ రదరికా వర్ణమానకులు తమతమ చోటులం బండుకొందురు. శర్వలకుని కన్నము, ప్రవేశము, వాడు ఇంటిలో నలుప్రక్కల తిరిగి వెడకుట - బంగారుం గొని కన్నముగుండ వెడలిపోవుట. తక్కిన దంతయు ఆయింటనే.

IV. వసంతసేనయిల్లు - వసంతసేనగది - ముంగిలి, ఒక తట్టు కామదేవుగది వాకిలి, మదనికా శర్వలకులు తమపనియై వెడలిపోవుదురు. ఇంతలో మైత్రేయుడు వచ్చి వసంతసేన బంగళా ద్వారము చొచ్చి, అందుండి యెనిమిదిలోగిళ్ళను చూచుచు దాటి వసంతసేనగదికిం బోయి - సందేశము జెప్పి రత్నమాల ఇచ్చి, ప్రతి సందేశముం గొని. అందుండి వెడలిపోవును.

V. చారుదత్తునియిల్లు - చారుదత్తుడు వృక్షవాటికలో తడిసి పొక్కిన చెమ్మ గోడచెంత క్రక్కదలిపోయిన నెలకట్టున గుంజల మీది చాందినిక్రింద కూర్చుండి యుండును - మైత్రేయుడు తఱియును. వసంతసేన చేటుడును; వానిచే వసంతసేన తెలుపబడును, వసంతసేనయు విట ఛత్రధారిణులతో వానలో అపీఠిలో వచ్చి, చారుదత్తువాకిటనే తక్కిన వారిం బంపి, తా బ్రవేశించి చారుదత్తుం గలసికొనును అందఱును అందుండి లోపలికి నిష్క్రమింతురు.

VI. చారుదత్తునింటనే ఆరంభము - వసంతసేన అందుండి నిద్రలేచి, జీర్ణపుష్పకరండకోద్యానమునకుం బోవ ముస్తా బగును. వర్ణమానకుడు బండిని తెచ్చి మరల వెనుకకు పోవును. ఇంతలో సంస్థానకచేటుడు తన బండిని దిడ్డివాకిట నిలిపి, దారిలో అడ్డముగానున్న బండ్లను తొలగింపఁ బోవును. ఇంతలో వసంతసేన సొగసు ముగించుకొని వచ్చి తెలియక ఆబండిలో ఎక్కి కూర్చుండును. ఇంతలో ఆచేటుడు వచ్చి బండిలో ఎవరో ఎక్కినది యెఱుంగకే తోలుకొని పోవును - అపుష్ప కరండకమునకే - ఇంతలో కారనుండి తప్పించుకొన్న యార్యకుడు దాగుటకు వాకిలి

తెఱచియున్న చారుదత్తునింటఁ జొచ్చి దిడ్డివాకిటికి వచ్చి అక్కడికి అప్పుడే వచ్చిన చారుదత్తుని బండిని ఎక్కి దాఁగును. ఎడ్లఁ త్రుళ్లున పెనుమరలి చూడలేక ఆర్యకు కాలి సంకెలమ్రోతను అందెల రవళిగా బ్రమసి వసంతసేనయే యెక్కిన దని బండిం దోలుకొని పోవును. ఇట్లు ప్రవహణ విపర్యాసము - చారుదత్తుని యింటి దిడ్డివాకిటి. చెంత. బండి కొంత సాఁగఁగా పోలీసుల సోదా, ఐ దాటిపోవును.

VII. పుష్పకరండకోద్యానము - మైత్రేయసహిత చారుదత్తుఁడు బండిలో ఆర్యకుం జూచి, అబ్బురపడియు, సంతోషించి, స్నేహము కలిపి, సంకెల యూడ్చి. అబండిలోనే భద్రముగా తనయిల్లు చేరుమని ఆర్యకుం బంపి, తాను, పోలీసులు చూతురో అని, అందుండి త్వరగా ఇంటికి మరలును.

VIII. ఆపుష్పకరండకమే. విటుఁడు వల దన్నను శకారుఁడు శ్రమణకుం దన్ని పొమ్మనును. ఇంతలో సంస్థానకుని బండిలో వసంతసేన విగును. చేట విట శకార వసంత సేనల సమాగమము. చేటవిటులఁ దొలఁగించి శకారుఁడు వసంతసే నను గొంతు పిసికి చంపి ఆకులం గప్పి దాఁచును. మరల వచ్చిన యాయిరువురు తొలఁగింపఁబడుదురు, శకారుఁడును నిక్క్రమించును. శ్రమణకుఁడు గుడ్డను ఎండవేసికొన నచటికి వచ్చి, ఆకులలో వసంతసేనం. గనిపట్టి బ్రదికించి లేపి, చేరువ తన మతమునకు కొంపోవును.

IX. ఉజ్జయిని యధికరణమండపము. దాని పచ్చిక ముంగిలి బయలు. మండపాన పిర్యారు విచారణ.

X. ఉజ్జయిని రాజమార్గము — దక్షిణ శ్మశానమునకుం బోవునది. చారు దత్తు వధయాత్ర - జనులగుంపు. శ్మశాన పరిసరము - వసంతసేన చారుదత్తుల కిలియక. ఒకతట్టుదూత అగ్నిలో ఉఱుకుటం దప్పించుట. ఎల్లర సమాగమము' ముగింపు శుభము.

౭ . కాల గమనము

I. అంకము - చైత్రబహుళ షష్ఠి ప్రాంతము. - అది బహుళ మేల యన కామదేవాయత నోద్యానము అనఁగా యాత్ర, తిరునాళ్ళమొదలు వసంతసేన చారు దత్తునిపై మరులుగొన్నది యని దానికి సాక్షి శకారుఁడు అసూయతో పలుకుచున్నాఁడు.

మఱియు మదనిక రెండవయంకము మొదట ఎందులకో ఆ కామదేవ యాత్రలో వసంతసేన చారుదత్తు శరణుజొచ్చి అతనిచే అభ్యుపసన్నయైనది అనును. అప్పుడే వారికి తొలిచూపులు, వజ్రఃప్రీతి. అది మదనత్రయోద(చతుర్)దశి, శుక్లము, కావున ఇది చైత్రబహుళము. మఱియు ఇది ప్రదోష సమయము - ఏలయన పగలంతయు ఎక్కడనో తిరిగి సంజకు చారుదత్తునింటికి మరలు మైత్రేయుడు అప్పుడే వచ్చినాడు. [ప్రస్తావనయు ఆసాయంకాలమే - రవంత ముందు - దినమంతయు సంగీతము పాడి సూత్రి యలసి నాలుగు మెదుకులు దొరకునా అని ఖటఖటపడు కనులతో అతని యింటికిం బోయినాడు. అక్కడ నతని భార్య నటి ఏదియో వ్రతపారణవంటల ప్రయత్నాన ఉన్నది. ఇక్కడ చారుదత్తు నింటికి మరలుచున్న మైత్రేయుని వారు బ్రాహ్మణునిగా నిమంత్రింపఁ గోరిన. వాడు ఒప్పుకొనఁడు - నాకు వేణు పని యున్నది యనును,]

చారుదత్తుడును సంధ్యాజపమునకుం గూరుచుండి ముగించును - వీధిలో గృహదేవతల సందెబలి పెట్టుమని రదనిక తోడున దీపపు వెలుతురుతో మైత్రేయుం బంపును. అంతియ కాక శకారాదులు వసంతసేనం బట్టుకొనం దఱుముట ప్రదోషముననే - అప్పుడు వసంతసేన చారుదత్తు నభినరించుచుండినది. అభినరణము ప్రాయికముగా ప్రదోషముననే, ఇంతలో కృష్ణవక్షపు సందెచీటి, మిన్ను కాటుకవాన కురియుచున్నట్లున్నది. వసంతసేన శకారుం దప్పించుకొనుటకు చారుదత్తు దిడ్డి వాకిటం జొచ్చి ముంగిట నిలిచి చారుదత్తునికి రదనికాభ్రాంతి కలిగించినది. అక్కడి యా సమాగమము ముగిసి చారుదత్తుడు వసంతసేనను ఇల్లుచేర్చ తోడు బయలుదేలు నప్పటికి దారికి దీపాలు అక్కఱ లేక 'రాజమార్గప్రదీపము' చంద్రుడు దుదయించి నాడు. కృష్ణవక్షము, కావున అప్పుడు రాత్రి యెన్ని గంటలు కావచ్చి యుండునో,

ఇట పాఠము ఇరు దెఱంగులుగా నున్నది — సిద్ధికృత దేవకార్యస్య, 'షష్ఠీవ్రత కృత దేవకార్యస్య' అని. ఇదేమో కృష్ణవక్షము, సాధారణముగా శుక్లషష్ఠియే వ్రతాచరణకుఁ గొనఁబడును. అన్ని శుక్లషష్ఠులును వ్రతదినములే, మార్గ శీర్షముం బోని కొన్ని నెలలది విశేష మగుఁగాక. దొంగ చొచ్చిన దినమునకుం బూర్వము వచ్చినది, రత్నషష్ఠి అట్టిది. న్యాసప్రత్యామ్నాయముగా తన రత్నమాలికను చారుదత్తుడు తనవలన సంగీకరింపఁడు - అని ధూతాదేవి అందులకు జిత్తుగా మొన్న రత్నషష్ఠి, తాను ఆవ్రతము పట్టితిని, నాడు సరిగా బ్రాహ్మణునికి పెట్టలేదు. దానఁ గలిగినదేమో ఈయనిష్టపు దొంగతనము, అన్న సూచనగా ".... బ్రాహ్మణః

ప్రతిగ్రాహితవ్యః; సచన ప్రతిగ్రాహితః, తతః తస్యకృతే ప్రతీచ్ఛ ఇమాం రత్న మాలికాం' అని మైత్రేయునితో అనును, అది పొసగఁబోయినను, మఱి యీకృష్ణష్ఠిం గూర్చి యెట్లా. 'కృష్ణప్రదోషమని వేణువిధాన తెలియు చున్నది, రాత్రి యెంతయైనదో ఊహించుకొనఁదగును - చంద్రోదయముచేత. షష్ఠిప్రాంతము కానోవును,

మొత్తమునకు మొదటి యంకము 3, 4 - గంటలు పట్టియుండును, -దినము వేళ ఒకపాటి నిశ్చయమైనది, మఱి యిది యేమిటువు? అదియు నిశ్చయమైనట్లే, చైత్ర బహుళ షష్ఠి ప్రాంతము కావున వసంతర్తువు - చైత్రమాసము - చారుదత్తునికి మిత్రము జూర్జవృద్ధుఁడు జాజులవాసన ప్రావారకముం బంపెనే. 'సస్యా జ్ఞాతీ వసన్తే' అని కలదుగదా యన్న, అది జాజియత్తరు పట్టించిన దగును. అత్తరు పట్టించిననే ఉత్తరీయము చక్కఁగా వాసనకొట్టును గాని, జాజిపూలు అందు ముడిచి నను అట్లు నిలిచి కమ్మటివాసన కొట్టదు, వాసంతాతపము తీష్ణముగా నుండును. అప రాజ్ఞమున ఇంటిలోపల ఉక్కగా నున్నందుననే రోహసేనుఁడు 'మారుతాభిలాషి' యై బయట పరుండి నిద్రించినాఁడు, ప్రదోషమున ఉక్క తీటి మలయము మళ్ళి చల్లఁగా నుండుటయే కాక చైత్రవిభావరులు మంచుగలిగియు నుండుటచే చలి యెక్కువగా నుండును, ప్రావారకమునం గప్పి వానిని లోపలికి కొనిపోవలసినది యని చారుదత్తుఁడు ఉత్తరువు చేసినాఁడు.

'ఉడుగజై రుదయోన్ముఖచస్త్రికా'

గతహిమై రివ చైత్రవిభావరీ.' మాళవిక.

'గత హిమై' మంచుకమ్మిన - నునుమంచు చైత్రవిభావరిచెలువకు పైతా దుకూలమువలె నుండును - అని వే. వేం. వివరణము,

'ఈషత్తుషారైః కృతశీతహర్ష్యైః'

అనియు ఋ. సం. న కాశిదాసే; దాననే చైత్రముననే ప్రదోషసమయశీతార్థః' అనియు, అనేన ప్రావారకేణ ఛాడ యైనం-' అనియు, చారుదత్తుఁడు సూచించినాఁడు.

II. రెండవయంకము దాని ముఱుసటిదినము, ఉదయమే అగును. నిన్నటి సందెరాత్రుల చారుదత్తుని యా సమాగమముం దలఁచుకొనుచు విరాళిచే పరధ్యానముగా నుండి వసంతసేన తన చేతికి మదనికకుం దెలిసిపోవును, అప్పుడు 8 - 9 గంటలప్పుడు ఆజాదరుల జగడము - సంవాహకుఁడు వసంతసేన యింట ప్రవేశించును - అతని నిజ

చారుదత్తు దాన్యప్రస్తావము - అతఁడు చారుదత్తు గుణములం బొగడుట, అది వసంతసేనకు ఆప్యాయముగా నుండుట. శ్రమణకుండ నయ్యెదననుచు అతఁడు నిష్క్రమించుట, కర్ణపూరకుండ కట్టుతెంపుకొన్న యేనుఁగును సమాశించి శ్రమణకుం గాఁచుట, దారిం బోవుచున్న చారుదత్తుఁడు దాని గాంచి మెచ్చుకొని జాజులప్రావార కమును వానికి ఇనా మిచ్చుట, దానిని తెచ్చి వసంతసేనకుం జూపఁగా చారుదత్తు నాకప్పడమును తాఁగొని వానికి వేఱు ఇనామిచ్చి సంతోషపెట్టి, చారుదత్తు స్పృష్ట స్పర్శకు ప్రియాలింగనమునకుంబోలె సంతోషించుచు, చారుదత్తుఁడు అపీఢినే తన యింటి ముందఱగా ఎఁదుండియో పోవుచున్నాఁడనఁగా వసంతసేన మిద్దెయెక్కి కిటికీగుండ చూచి కన్నులందనుపు కొనుట - అంతయు పూర్వాహ్లాము 10 గంటల లోపల నగును.

III. చారుదత్తుఁడు పాటకచ్చేరినుండి మరలు నపుడు అర్ధరాత్రి దాటు చున్నది, అతని చేతుఁడు ఇంట నున్నవాఁడు 'అతిక్రామతి అర్ధరజనీ' అనును. చారుదత్తునికి దారిలో చంద్రాస్తమయము అగును. iii. 6, 10. ఇది శుక్లనవమి - వైశాఖ మైన iiకి iiiకి నడుమ 17, 18 దినాలు జరుగును. మైత్రేయుఁడు ఎన్నాళ్ళు ఈపాడు సువర్ణభాండమును నేను గాఁచుట అనును, మైత్రేయ చారుదత్తులు ఇంటఁ జొచ్చి వారివారి చోట్ల నిద్రింతురు. అనంతరము చంద్రుఁడు క్రుంకి చీకటి పర్వటం జూచుకొని, శర్వీలకుఁడు కన్నము వేయుట, తన పని ముగించుకొని పరారియగుట. కావున ఇది శుక్లపక్ష రాత్రి, నవమి దశములు గాఁబోలును. ఇన్నాళ్ళును సువర్ణ భాండమును చూచుకొనవలయుటచే మైత్రేయునికి నిద్రాభంగముగా నున్నదనుటచే అపాటికాలము జరిగియుండును. దొంగతనముం గూర్చి చారుదత్తాదులు కలసి యన్నియు మాటలాడుకొని యగునప్పటికి తెల్లవాఱ వచ్చినది - వర్ధమానకుని కన్నము చక్కఁగా మూయుమని, చారుదత్తుఁడు, మైత్రేయుని ఇంక నెబటికైనం బోవు వానిని, నాఁడు అరత్నహారముతో వసంతసేనకడకుం బొమ్మని, పంసి, తాను శౌచము తీర్చుకొని సంధ్యావందనము చేసికొనం బోవును.

IV. ఆమఱునటి యదయము. వైశాఖ శుక్లదశమికాఁబోలు, శర్వీలకుఁడు వసంతసేన యింటికి 8, 9 గంటలకు సువర్ణభాండముతో పోయియుండును. అక్కడ మదనికబేరము తీర్మానమై ఆవధావరులు 10గ. కు అందుండి బండిలో తరలి యుందురు, ఇంతలో పూర్వాహ్లాముననే మైత్రేయుఁడు వచ్చి, వసంతసేన బంగళాను

చూచి యబ్బురపడి వసంతసేనం గలసికొని, రత్నాలహారమును ఒప్పించియిచ్చి 'నేను సాయంకాలము చారుదత్తుం జూడవత్తు' నన్న వసంతసేన సందేశముం గొని చారుదత్తునికడకు మరలును.

V. ఆసాయంకాలపుఁ బ్రదోషమే. పైశాఖసాయంకాలపు టాకస్మికపు మెఱుముల యుఱుముల గాలుల పెద్దవాన. అందులోనే వసంతసేన యభినరణము. వసంతసేన చారుదత్తుంగూడును. బయట వానగా నున్నదని లోపలికి అందఱును పోవుదురు. వసంతసేన ఆరాత్రి చారుదత్తునితో ఆతని యింట గడపును.

VI. మఱుసటి యుదయము. — వసంతసేన రోహసేనుని 'మృచ్ఛకటిలో' నువర్ణభాండమును - తన బంగారు సొమ్ములను పెట్టి యిచ్చి, తాను సొగసు చేసికొని ముస్తాబు ఐ, చారుదత్తునింటి దిడ్డివాకిట పొరపాటున స్థావరకచేటుని బండిలో ఎక్కి పోవును. ఇంతలో ఆర్యకుండును చారుదత్తు నింటఁ జొచ్చి, దిడ్డివాకిలి చేరి, అక్కడ వర్తమానకుండు తెచ్చిన చారుదత్తుని బండిలో ఎక్కి పోవును. ఇది ప్రవహణవివర్యానము. 8 గంటలు కావచ్చియుండును. దాని దారిలోనే పీరకచందనకులు ఆ బండిని ఆపి సోదామూచును జగడ మాడుకొని అంతట బండిని వసంతసేన కూర్చుండియున్న చారుదత్తయ్య బండి యని తీర్మానించి రహదారి రాజపీఠిలో పోనిచ్చును. 10 గంటలు ఐయుండును, పూర్వాహ్లాము. శుక్ల - ఏకాదశి కాఁబోలును.

VII. పుష్పకరండకోద్యానమున ఆర్యక చారుదత్త సమాగమము. మైత్రీ నిబంధనము. చారుదత్తు నాశీస్సుతో ఆర్యకుండు అబండిలోనే తన యింటి తట్టు పోవుట, చారుదత్తుండు ఆరాజ వ్యశీకమునకు భయపడుచు ఇంక నందుండఁగూడదని, వసంతసేనా దర్శనోత్సకుండుగా ఇంటికి వడిగా మరలును. పూర్వాహ్లాము 1., 11-30. గంటల ప్రాంతముగా నుండును.

VIII. పుష్పకరండకోద్యానమే, మట్టమధ్యాహ్నము కావచ్చినది, స్థావరక చేటుని బండి చేరును. వసంతసేన దిగును. చేట విలులం దఱిమివేపి శకారుండు వసంతసేనను మెడనులిమి, ఆకులు కప్పి దాచి, ప్రాకారముదాట దూకి తన యింటికి వెడలును. శ్రమణకుండు (సంవాహకుండు) వచ్చి వసంతసేనను మూర్ఛ తేఱుచున్నదానిని లేపి ఓదార్చి మెల్లగా చెంగటి తన మఠమునకు కొనిపోవును.

IX. మఱుసటిదినము — ప్రాతఃకాలము - శకారుండు అధికరణమండపమున నాడు అదే తొలి ఫిర్యాదుగా వసంతసేనఘాని చారుదత్తుని మీద తాను దాఖలు

సంస్కృతనాటకమున ఒక యంకము ఒక్క 'సీను' అన్న శాస్త్రనియమము గలదు. కాని యెన్నియంకములో అన్ని 'సీనులు'గా విడదీయఁదగినట్లును, అట్లు చేయ కున్న ఒకతట్టు కొందఱు బాషితములు పలుకుదు వ్యాప్యతులుగా నుండ, ఒక తట్టు కొందఱు తమ్ము వారు తమతో కలుపుకొనునంతవఱకు నిర్బాషితముగా నిరభినయ ముగా నుండవలసి యేర్పడు ఘట్టము లుండును. అతివిశాలస్థలమున చిన్నస్థలము లను విడదీసికొన్న బాగుగా నుండునని తోచునట్లును ఉండును, శ్రీ శాస్త్రులవారు తమ శాకుంతలానువాదమున అంకాలలో స్థలక (సీను) విభాగముం జేసి చూపి యున్నారు.

మన యీకాలమున నాటకకాలలు, ప్రక్కపరదాలు, నడిమిపరదాలు, ఎల్లెక్కిక్కు యంత్రాలు దీపాలమొదలైన వాని సాయము కలిగి యుండుటచే నాటకములను సీనులుగా భాగించుకొని మృచ్ఛకటికంబోనిదానిని చక్కఁగా నిపుణముగా ప్రయోగింపఁదగును. కాని భరతముని చెప్పిన ప్రేక్షగృహములలో, వానిని ఇమిడ్చి ప్రయోగించుట ఎంతయు కష్టముగా నుండి యుండును. కాళిదాసు తన శాకుంతల ప్రయోగముం జూచుటకును భవభూతి తన యుత్తరచరిత ప్రయోగమును చూడను ఎంతేని ఉవ్విళ్ళూరిరిని వాననే ఊహింపఁదగియున్నది. అవి అధ్యర్థయా మమున నిముడ్చు నెంతో క్లేశము కలిగించునవి. మఱి మనకు ఇప్పుడు ఆ క్లేశముల యాలోచనయు, వానిని పూర్వలు ఎట్లు దాటిరి అను చింతయు పెట్టుకొనుట ఏమియు ప్రయోజనకారి కాదు. అది చరిత్రాన్వేషక కుతూహల పూరణమాత్ర ప్రయోజనము. ఎల్లెట్లో క్లేశపడియే ప్రయోగింపవలసియు, లేకున్న మానుకొని నాటకమును దృశ్యమునే ఊరకదదివి విని తృప్తిపడవలసియు నుండియుండును, ఈకాలమున మృచ్ఛకటికమును అట్లట్లు సీనిమాతెరపైకి ఎక్కింపను ప్రయత్నము జరుపఁబడుచున్నది.

ఈనాటకకథ యల్లికలో జూదరులవృత్తము, ఆర్యకాధికృతమగు పితూరి వృత్తము, శర్వలకమదనికలది. శకారుని వసంతసేన ఖాని ఫిర్యాదు వ్యవహారము - ఇత్యాదులు చక్కఁగా పొందుపడక వాని యదుకులు అగపడుచున్నవను విమర్శలు కొన్ని కలవు. ఇవన్నియు ఎంతయు చక్కఁగా పొందుపడనే పడినవని పూర్వము అంగంగి సంయోగ విచారమున నిరూపితము, మాళవికకాళిదాసు శాకుంతల కాళిదాసుకన్న వేఱనియు, మాలతీ మాధవమున కపాలకుండలాంకము మాధవ విరహ విలాపాదికము అదు కగును అనియు, ఇట్టి విచారములు వట్టిప్రోద్దుపోనివి, అంగ

పండిత విమర్శల మనవారి యరగొఱజ్ఞానమునం బుట్టినవి, వానితో వృథాకాలయాపన యేల యని ఉభయ భాషా పండిత విమర్శక నిపుణులు నిర్ణయము కావించియున్నారు. మృచ్ఛకటికము అద్యంతము ఏకవారగా రసవంతము, 'భావో భావం నుదతి విషయాత్ రాగబద్ధః స ఏవ' అనుటకు ఎంతయు దగినది.

చారుదత్తుడు ఆర్యకుని అట్లు తన బండిలో సాగనంపినవాడు, ఇత నక్కడ పుష్పకరందమున నుండఁగూడదు, మనుజుపతికి మహావ్యశికము చేసినందున; చారులు చూతురేమో అని తరలుచు, మఱి కొంత వసంతసేన రాలేదే, అగపడ లేదే, ఏమైనదో అని తలపోపికొనుచునే ఆమెంజూడఁ గోరిన తహతహతో ఇల్లు చేరినాడు. మఱి వసంతసేన ఏమైన దన్న సంగతి అతఁడు విచారింప లేదా? తా నాసినము మట్టమధ్యాహ్నమునకు ఇల్లు చేరినాడు? తరువాత ఆదినము వసంత సేనం గూర్చి ఏమి చేసినాడు? ఇంటికి రాగానే విచారింపలేదా? మఱునటి యుదయము జాముప్రొద్దెక్కునప్పటికి అధికరణమునకు పిలుపు వచ్చినది. తన్నేమో రాజు పాలకుఁడు చక్కఁగా ఎఱుఁగును. తన కులశీలములు అతఁడు చక్కఁగా ఎఱిగినవే, మఱి దారిద్ర్యమునం గలిగిన చులకనచే గాకున్న తనకు అధికరణమునకు తటాలున పిలుపు ఏల రావలయును? ఆ తాను గావించిన రాజవ్యశికము బయటికి పొక్కి యుండునా?— అదొక్కటే అతని యూహయు చింతయు. వసంతసేనం గూర్చిన చింత లేనే లేదు. మఱి యధికరణమునకుం బోగానే క్రొత్త కథ ఎదురుకొన్నది— 'తాను వసంతసేనను నగలకు ఆనపడి చంపితి' నన్న కళారుని ఫిర్యాదుం గూర్చి తన్ను విచారింపఁ దొడంగినారు. చారుదత్తుడు అంతవఱకు నిన్న మధ్యాహ్నము మొదలు వసంతసేనం గూర్చి విచారింపలేదా?

తన యేర్పాటు మేరకు వసంతసేన తన బండిలో తోటకు రాలేదు. ఇంకి రాగానే అడిగి యుండును. చేటి తానునుకొన్నట్లు తమ బండిలోనే వసంతసేన పోయినది అని చెప్పియుండును. తాను వర్ధమానకచేటుని వసంతసేనం గూర్చి ఏల యడుగ లేదు? ఆర్యకుఁ డగపడుటయు, అది యొక గొప్పవిశేషమై చిత్తమును సర్వమును, మఱి దేనికిని అవకాశ మీయక, ఆక్రమించుకొనఁదగిన, విషయము, అది రాజవ్యశికము, పెద్దది. అప్పుడును తరువాతనుం గూడ చిత్తమున మఱి దేనికిని చోటు ఇచ్చునది కాదు. మైత్రేయుఁడు తోటలో అడిగినాడు అగపడఁగానే వర్ధమానకుని, ఏలరా ఇంత యాలస్యము అని. దానికి వాడు బండి వఱపు మఱపు, అందులకైన

తన యాతాయాతముం జెప్పినాడు. ఇంతలో వారికి బండిలో అర్యకదర్శనము, మఱి ఏప్రశ్నకును అవకాశము లేకపోయినది. వర్ధమానకుడు అర్యకునితో బండి తోలుకొని పోయినాడు. వాడు ఇంటికి ఎప్పుడు మరలినాడో. ఇంతలో చారుదత్తుడు చేటిని అడుగఁగా చేటి చెప్పినది. 'రోహసేనునికి నగలు ఇచ్చి తాముస్తాబై వసంతసేన మన బండిలోనే పోయినది' అని, అది తన బండి కామికి తానే సాక్షి. మఱివరిని ఏమి యడుగ నవకాశము?

వసంతసేనకు సొంతాన బండి యున్నది, అందే కదా మదనికా శర్వీలకులం బంపినది. వసంతసేన ఆధ్య, బహు పరిజనము కలది. తాను ఇంట చెప్పియే విటాదిపరివృతయయ్యే అభినరణము గావించినది. వారిని పంపివేసి రాత్రి చారుదత్తునింట నుండు తలంపు గలదు. రాత్రి చారుదత్తుని తోడి మదన వ్యాపారమునకైన సలహాను (V-36) 'సాబోపకపటాన్యతాదిని' ఒసంగి పోయినాడు, విటుడు. తాను మఱుసటి యుదయము వఱకును ఇంటికి రాకుండు నని వానితో చెప్పలేదు, ఎవరితోను తన వారితో చెప్పలేదు. చారుదత్తుడును అభినరణము గావించి వచ్చిన వసంతసేన సురతాదియంతమున రాత్రియే యింటికి మరలుదుననునో అని రాత్రియే వర్ధమానకునితో 'యోజయ రాత్రౌ ప్రవహజమ్. వసంతసేనా గచ్ఛతు' అని యేర్పాటు చేసెను. 'గచ్ఛతు - పోవునుగాక' అనుటను పరికింపఁదగును. ఆ యేర్పాటును చేటికిని జెప్పియుండెను. మఱి వసంతసేన రాత్రి యింటికి పోఁగోరక రతత్రాంతయై అందే పరుండెను. చారుదత్తుడు తాను వేఱువం బోవువాడు వసంతసేనను లేపి చెప్పక, చేటి వర్ధమానకులకు మాత్రము తాను వసంతసేనను పుష్పకరండకమునకు పిలువకొని రమ్మంటినని చెప్పుడని చెప్పి, మైత్రేయుని చేతను వర్ధమానకునికి చెప్పించి అతనితోకూడ పోయినాడు. చూ. VII.

చారు—వయస్య, చిరయతి వర్ధమానకః.

విదూ—భణితో మయా వర్ధమానకః - 'వసంతసేనాం గృహీత్వా లఘు లఘ్వాగచ్ఛ' ఇతి.

ఇక్కడ పుష్పకరండమునకు పోవలయుట ఈ యుదయాన తన్ను లేపిన చేటి మాటలవలన వసంతసేనకు తెలిసినది, అంతకు ముందు తెలియదు. కావున వసంతసేనకై అమ్మయో విటుడో చెప్పి పంపఁగా వసంతసేనబండియే వచ్చియుండును.

దానిం జూపి యిచ్చి, జూదాల కథలు వట్టివి అని రదనిక మైత్రేయాదులు వసంత సేనతో గునగునలుపోవఁగా - నేనేమి బాహ్యుడనా అని ఆ యెకరారులో కలసి కొని, అంతట వానకు గాఢాలింగన పూర్వముగా లోపలికిం బ్రవేశించినారు. కావున ఈ కామునిరాయబారమున చారుదత్తుని మించిన నేర్పుచూపి జాణగా ప్రగల్భగా వచ్చినదే కాని, విటుఁడు నేర్పిన సురతపాఠమునకు 'యది కువ్యసినాస్తి రతిః' ఇత్యాదికిని, 'సాదోప కూట కప టాన్యత జన్యభూమేః' ఇత్యాదికిని వసంతసేనకు పడకటింట అవకాశమే కలుగలేదని అది బోగముదానికి తగిన సలహా, కులాంగనకుం దగదని వసంతసేన తలఁచెను. నిజముగా వసంతసేన, తన యనురాగపుఁ జరిత మును తన నడువడియు వైశికమునకు దూరమైనందున తన గుట్టులను తన విట చేటి చేటికలకుం గూడ చక్కఁగా తేలియనీయలేదు. వెలయాలు తాను అట్లు శీలపుటాలు ఐనందున మనసున తగిన తెగువ ధీరత యున్నను, పడుకటింట నొకపాటి జంకు తోడి గల్బితనము, ముగ్ధకులాంగనకన్న నెక్కువగా చారుదత్తునికిం బ్రతి యగునది కలిగియే యుండెను. చేటితో 'రాత్రి నేను చక్కఁగా చూడలేదే ఆయనను' అన్నప్పుడు ముగ్ధకులాంగనలంగూర్చిన యీకాశిదాసు సూక్తిని .

‘కార్తైన్నియన నిర్వర్ణయతుం చ రూప

మిచ్చన్తి తత్పూర్వసమాగతానామ్;

న తు ప్రియే ష్వాయతలోచనానాం

నమగ్ర పాతీని వి లో చ నా ని.’

మాళ. IV.

చేమకూర వేంకటపతి సూక్తిని - (వాదప్రతివాదములు చేసి తన్ను అంగీ కరింపిండుకొన్న - ఉలూపింగూర్చిన దానిని -)

ఉ. చక్కెరబొమ్మ, నాప్రతము చందము దెల్పితి, నంతె కాక నీ

చక్కఁదనంబు గన్న నిముసంబయిన న్నిలుపోప శక్యమే

యక్కునఁ జేర్చి? కంచు దయ నానతి యీఁ, దలవంచె; నంతలో

నెక్కడనుండి వచ్చెఁ దరలేక్షణకుఁ నునుసిగ్గుదొంతరల్ !

తలంచుకొనఁదగును, (ఐనను వసంతసేనా చారుదత్తులు ఉలూప్యయర్జునులం బోలినవారు కారు. వారు మాటలలో అతిప్రౌఢ ప్రగల్భులు.) వసంతసేనయేమో పుష్పకరండకమునకు చారుదత్తుంగూడనే పోవలయును అని, ప్రసాధనము ముగించు

కొని బండిలో ఎక్కెను. దురైవయోగమున బండ్లమాటుపాటుచే శకారుబారిం బడవల సిన దయ్యెను, చారుదత్తుడు నిజముగా రాజవ్యకేకమునకు ఏమగునో అనియే యనుకొనుచుండెను, మఱి తన బండిప్రస్తావముగాని మఱి వసంతసేన ఏమైనది యను సందేహముగాని తాను తొడంగడు. వసంతసేన బండిలోనే పోయిన దని విని అది యేబండి మొదలగు విచారణలు అనావశ్యకమని చేయఁడు. వసంతసేన బండియే యని వాని నిశ్చయము, చారుదత్తుడు తన గబ్బితనాన తాను పుష్పకరం డమునకు పోవుదము అని అపెతో అననట్లే వసంతసేనయు తన గబ్బితనాన తా నింటికి పోగల నని తనతో చెప్పలేదు. ఆరాత్రికైన యభినరణమేగదా ఆపె చేసి వది, కావున వసంతసేన మరల కలసికొందములే యని ఉదయము తన బండిలో తన యింటికి పోయిన దని గట్టిగానే అనుకొన్నాడు. రోహసేనుని కిచ్చిన నగలను వసంతసేనకు ఇచ్చివేయు మని మైత్రేయుని చేతి కిచ్చివేసినాడు. మఱి యీకథలో, ఇల్లనుకొనుటలో, చారుదత్త వసంతసేనల నడువడి ఋజువుగాను వారిస్వభావములకు ఎంతేని అనుగుణముగానే ఉన్నది. సర్వమునకు చక్కగానే సందేహముల కవ కాళము లేనట్లే సూచనలు కలిగియున్నవి, మఱి దీనిం గూర్చి మృచ్ఛకటి యాంగ్ల టీకాకారులు ఎంతెంతో నిజమునకు మూరెడు బారెడు ఎడసిన విచారణలు చేసి యున్నారు. వట్టి వృథ.

౯. మృచ్ఛకటిక రచయిత, కవి యెవరు?

ఆ పాతముగా ఈ ప్రశ్నకు అవకాశము లేదు. ప్రస్తావనలో సూత్రి కవిం గూర్చి స్పష్టముగానే శూద్రకుఁడు, ఇట్టిట్టివాఁడు అని రెండు మూఁడు శ్లోకములలో సమగ్రముగానే చెప్పినాడు. ద్విరదేంద్రగతి, చకోరనేత్రుఁడు, పరిపూర్ణేందు ముఖుఁడు, సువిగ్రహుఁడు (= అందగాఁడు) ద్విజముఖ్యతముఁడు (= క్షత్రియుఁడు), ప్రథితుఁడు, అగాధనత్త్వుఁడును, ఋగ్సామవేదములను, గణితమును, వైశికి కళను, హస్తీక్షేను ఎఱింగినవాఁడు, కన్నుల తిమిరరోగమును శర్వప్రసాదమున మాన్పుకొన్నవాఁడు, కొడుకును సింహాసన మెక్కించి తాను అశ్వమేధము చేసి నూతేంద్ర పదిదినములు బ్రదికి, తానే అగ్నిం జొచ్చినాఁడు, జిగిషచే యుద్ధముల కెంతయు అనగొనువాఁడు, ఎందును ప్రమాదము (=పొరపాటు) ఎఱుంగనివాఁడు, మఱి వేదపండిత శ్రేష్ఠుఁడు, తపఃసంపన్నుఁడు, శత్రుల యేనుఁగులతో బాహు

యుద్ధమున కెంతయు ఉవ్విళ్ళూరువాడు. అట్టి వాడు దీనిని చేసినాడు - అని. మఱి యిన్ని వివరములు చెప్పినను అతడు ఏదేశపురాజో ఇందు చెప్పబడలేదు. ఆలోప మొక్కటే ఎన్ని సందేహములో లేవును.

ఈ యొక్క లోపముచే ఆరాజు దేశ కాల నిర్ణయము చేయు బెట్లు? ఇంత తెలిసియు, అతనింగూర్చి ఏమియు తెలియనట్లే అగును, లెవి (Levi) యను పండితుడు 'ఇండియా నాటకరంగ' మను తన గొప్ప గ్రంథమున ఈ శూద్రకుంగూర్చి టూకీగా నైనను సమగ్రమని తోచునట్లే ఇట్లు చెప్పియున్నాడు. 'శూద్రకనామము బహు గ్రంథగత మైనను, ఇందుకయు దేశచరిత్రలో తగులకయున్నది. విక్రమాదిత్యుని వలెనే శూద్రకుడు పెక్కు కథల నాయకుడు, కాదంబరిలో శూద్రకుడు విదిశ నేలిన రాజు. కథాసరిత్సాగరమున శోభావతి నేలినవాడు. బేతాళపంచవింశతిలో వర్ధమాన కమునకు రాజు. కథాసరిత్సాగర బేతాళపంచవింశతి హితోపదేశాది పాతకథలలో చావుమూడిన యతనిని ఒక బ్రాహ్మణుడు తన యాయువు దారపోసి శతాయువుం జేసె నని చెప్పబడి యున్నది. దశకుమార చరితమున అతని పలుజన్మల పీఠసాహస కార్యములు సూచింపబడినవి. హర్షచరితమున అతడు చకోరరాజు చంద్రకేతుని శత్రువుగా వర్ణింపబడినాడు. రాజతరంగిణీలో అతడు విక్రమాదిత్యునికిం బూర్వుడు, స్త్రైర్యమునకు పట్టుదలకు ఉదాహరణభూతుడు అని చెప్పబడినాడు. స్కాందపురాణమున అతడు విక్రమాదిత్యునికి ఇరువది యేడేండ్లు ముందు, కలియుగపు 3,290వ సంవత్సరమున అనగా క్రీస్తు 189వ సంవత్సరమున పాలించినట్లు చెప్పబడినాడు. దానికిం దార్కాణగా రామిలసౌమిలు లను కవులు, కాశిదాసునికిం బూర్వులు 'శూద్రకకథ' అని యొకటి రచించిరి. ఇట్లన్ని సూచనలం బట్టి శూద్రకుడు నిజమయిన మానిసి కాడు, మఱి కేవలము కట్టుకథలయు పుక్కిటిపురాణములయు నాయకుడు అగును," అని. కెయిట్ పండితుడును ఆ మాటయే యనును,

అయినను శూద్రకుడు గొప్ప కవి యని కొన్ని యాకరములవలన తెలియుచున్నది. వామనుడు తన కావ్యాలంకారసూత్ర వృత్తిలో శ్లేషయను సర్థగుణమును 'ఘటనా శ్లేషః' అని సూత్రించి. 'క్రమ కౌటి ల్యానుల్పణ తోష్వపవత్తియోగో ఘటనా. స శ్లేషః' అని వృత్తిచెప్పి, 'శూద్రకాదిరచితేషు ప్రబంధేషు అన్య భూయాః ప్రపణో దృశ్యతే' అని శూద్రకనామము గ్రహించినాడు, మఱి తత్ప్రబంధనామము, 'మృచ్ఛ

అట్లే II తంత్రమున మూడవకథలో 97 వ శ్లోకముగా ‘శజ్జనీయా హి సర్వత్ర నిష్ప్రతాపా రరిదతా’ అని మృచ్ఛకటి III - 24 శ్లోకము కలదు, మఱియు II వ తంత్రములోని 3 వ కథలో 92, 93, 103, 108 శ్లోకములు మృచ్ఛకటి I లోని దారిద్ర్యముం గూర్చిన సూక్తులను ఎంతేని పోలి యున్నవి. పంచతంత్రపు టిప్పటి పాఠము ఎనిమిదవ శతాబ్దికిముందే స్థిరపడినది. తరువాత మార్పులు చేర్పులు ఉన్నట్లు లేదు. కావున మృచ్ఛకటి 6 వ శతాబ్దికి ఐనను గాకున్నను, ఎనిమిదవ శతాబ్దికి తప్పక ముందుదే. శూద్రకుని వ్యాకరణ ప్రయోగములు కొన్ని పాణినీయమునకు సరిపడకున్నవి అని అభియుక్తులు అనుటయు అతని ప్రాచీనతకు ఇందుక సూచక మగును. బాణమహాకవికి శూద్రకుడు విదిశరాజు, అతడు భాసనాటకచక్రముం బ్రస్తావించును గాని శూద్రకుని రచనలం జెప్పడు, దాన నొకవేళ మృచ్ఛకటి బాణునికి తరువాతిది యందమా యన్న అట్టియూహ అనైకాంతిక ముగును.

ఇట్లు మృచ్ఛకటి కవులయు కావ్యములయు లోకమున ఎవరిది ఎప్పటిది అని కొంత తడవఁబడినది. ఇంతకు ముందుది కాదు, ఇంతకు తరువాతిది కాదు, అని కొంత విమృష్టమైనది. అట్లే ఇందు అధికరణికుఁడు చెప్పియు, రాజు బ్రాహ్మణుని దండించు విషయమున మనుస్మృతిని ప్రమాణీకరింపలేదు. దేనికిగాని, స్వర్ణ స్త్రీయమునకు గాని వేష్యాహత్యకు గాని, బ్రాహ్మణునికి మరణదండన విధింపఁగూడదు అని మనుస్మృతి వచనము, మఱియు బ్రాహ్మణుఁడు ఒట్టుపెట్టి ఇది నిజము అని చెప్పునేని దానిని నమ్మక పోరాదు. ‘సత్యేన శాపయే ద్విప్రమ్’ అని మనువు. అధికరణికుఁడు - ‘చారు దత్తయ్య, నిజము పలుకుము’ అనఁగా చారుదత్తుఁడు తాను ఎంతమాత్రము హత్య చేయలే దనెను.

“యో లహం లతాం కుసమితా మపి పుష్పహేతో -

రాకృష్య నైవ కుసుమావచయం కరోమి,

సో లహం కథం భ్రమరపక్షరుచౌ నుదీర్ణే

కేశే ప్రగృహ్య రుదతీం ప్రమదాం నిహన్తి ?

అని యంత మనసు కెక్కునట్లు నిజము చెప్పినాడు, దానిని సయితము పాటింపలేదు. మనుస్మృతి, చరిత్రనిపుణులు క్రీస్తుకుముందు 200 ఏండ్లును తరువాత 200 - ఏండ్లును కూడిన 400 యేండ్లలో అంతకు ముందు గాని అంతకు తరువాత గాని కాక, ఆనడుమ రచితమై యుండు నని నిర్ణయించినారు. మనుస్మృతి సాధారణ

ముగా చాలగొప్ప ప్రమాణము, ఉల్లంఘింపఁబడునది కాదు. మఱి యిట్లు ఉల్లంఘించినందున, అది యొకను జనదాటరానంత ప్రమాణముగా నాటకొనలే దని యనుకొనఁదగునేమో. ముందుదికాదు. కాదా పాలకుని పాలనము సరిగా లేదని నాటకాన ఎన్నియో సూచనలు, రాజస్థానదుర్వృత్తము, అతఁడు మాణావతో చెప్పుదు నని అధికరణకుల బెదరించుట, పోకిరితనముగా వీధులు తిరుగుట, నడివీధిలో బ్రాహ్మణులను స్త్రీలను బెదరించి కొట్టఁబోవుట, జూదము దాసఱికము లేక ఊరి వీధులలో ఆడబడుచుండుట ఇవన్నియు తార్కాణ వఱపఁగా ఆరాజు మనుస్మృతింగూడ పాటించని దుర్మార్గుఁ డనియు గ్రహింపఁదగునేమో.

మృచ్ఛకటిని వ్రాసినవాఁడు ఆచార్యదండి, ఆజవ శతాబ్దివాఁడు. అని కొందఱు పెద్దపండితులు దశకుమారచరిత్రలో వర్ణితములగు దేశకాలములకును మృచ్ఛకటిలోని వానికిని ఎంతేని సామ్యమున్నది. అనియు, దండిరచనలు మూఁడు అన్న ప్రసిద్ధి యుండఁగా కావ్యాదర్శ దశకుమారచరితములు అని రెంటి పేరులే ప్రసిద్ధమై యున్నందున, ఆమూఁడవది మృచ్ఛకటి యగును అని వాదించియున్నారు. ఈవాదములు వృధా కాలక్షేపములు, నిలువఁదగిన బలము గలవి కావు. అందఱును పేరును ప్రస్తావనలో కీర్తితో చెప్పుకొనుచుండ దండి, అంతటిగొప్పవాఁడు, తన పేరుం జెప్పుకొనక అన్యమును, కూద్రకనామమును ఏల చెప్పును?

మొత్తముమీఁద మృచ్ఛకటిక కవి శూద్రకుఁడే అనియు, అతఁడు దాక్షిణాత్యుఁడనియు ఊహలు సరిపడునట్లున్నవి. - 'దక్కను'లో ఏడవ శతాబ్దిలో బౌద్ధమతము ఎక్కువ వ్యాప్తియు ఆదరమును కలిగి యుండినది. సంవాహకుఁడు తటాలున శ్రమణకుఁడును కడపట బౌద్ధమతముల విచారణాధిపతియు ఐనాఁడు. జనుల యాచారములు అభ్యాసములును ఆవంకకే, దక్షిణాదికే. తిరుగుచున్నవి. వరియన్నమును అందు మాటిమాటికి ప్రాతరాశమును. చలిది యన్నమును, చండాలరు 'భగవతి సహ్యవాసిని' అని ఆయమ్మవారికి మొక్కుకొనుటయు, శకారుఁడు శ్రమణకుగడ్డను ఉలవచారువాసన కొట్టుచున్నదని యులవలం జెప్పుటయు, గుమ్మడితోడిమెకు పేడ పూసి కాపాడుటయు, చలికాలపు రాత్రి వండిన యన్నము పాసిపోక చిర ముండు ననుట దాక్షిణాత్యుల యనుభవమును సూచించు మాటయు, ఏవేళయందునుం గూడ నద్దికూడు ఉండునని అపరాహ్ణమున, కాదా సాయంసమయమునను సూత్రధారుఁడు దానిని అడుగుదు ననుటయు, చందనకుఁడు తాను దాక్షిణాత్యుఁడు మాటలలో

విధి విధానమున మేలు కీడు జనులకు కలుగునని నమ్మకము, విధి దాటరాని దను నమ్మకము కలదు. శుభాశుభశకునములయందు నమ్మకము బలీయము. ఈనాటకమునే విధిప్రాబల్యమును సోదాహరణముగా నిరూపించుటకు రచించితి ననును, కవి. 'భవితవ్యతాం చ' అని. మఱియు చారుదత్తునిచేతం బలికించును 'ఏష క్రీడతి కూపయన్త్ర' ఘటికా న్యాయప్రసక్తో విధిః' అని. సంసారము జననమరణ పరివర్తనము. పుణ్యపాపములు అనగా ప్రారబ్ధము అనువర్తించును అని శకూరుని విటచేటులకును ఎంతేని నమ్మకము, వారు వసంతసేనహత్య ఎంతమాత్రము తాము చేయ మందురు. చేటుడు భవిష్యజన్మముననైన తాను బాగుపడఁగోరును. ధూతాచారుదత్తులకు కొడుకు పెట్టవలయు శ్రాద్ధమునను తర్పణమునను నమ్మకము గలదు. జనులకు సిద్ధదైవజ్ఞాన్యదేశములయందు నమ్మకము గలదు. అర్యకుఁడు రాజుకాగలఁ డన్న సిద్ధాదేశమందలి నమ్మకమే పితూరికిని రాజపరివర్తనమునకును మూలకారణము. శకునములందును ఎక్కువ నమ్మకము గలదు - అక్షిస్ఫురణాది, చిత్తప్రసాదాది, వాయససర్పశ్రమణకదర్శనాది, ద్వారబంధఫాలహత్యాది - ఎన్నియో - ఇట్టి విశ్వాసమును మూఢవిశ్వాస మందురు గాని, ఇందు జ్ఞానులకును 'తలకుఁ దాకినపుడు' ఒకపాటి విశ్వాసము కలుగుచుండును - ఇది నాటి మతమున చేరియుండునట్లు తలంపఁదగును.

వైదిక బ్రాహ్మణమతము తోపాటు దేశాన శాద్ధమతమునకును ఆదరము గలదు. సంవాహకునికి జీవితక్షేమములవలన నిర్వేదము కలుగఁగానే శ్రమణకుఁడై పోవలయునన్న కోరిక కలిగినది. తరువాత చారుదత్తునిమీఁది తప్పుడుపిర్యాదు, అది నెగ్గుట, వసంతసేన చావుబ్రదుకులు, శకూరుని దుండగము, శ్రమణకులకు ముక్కుకుట్టి బాధించు పోకిరితనము, వానిమీఁద హత్య వసంతసేనసొంతమాటలలో రుజువయ్యు వాడు దండన పొందక తప్పించుకొనుట - వీనినెల్ల గన్నవానికి నిర్వేదము రూఢిపడి నన్నానమందు మఱింత పట్టుదల కలిగినది.

దేశమున రాజాధిరాజుల ప్రస్తావము ముద్రారాక్షసమందుం బోలె అగవడదు. ఉజ్జయిని పెద్దనగరము - దాని పాలన చుట్టుపక్కలకే కాని ఆసేతుశీతనగవ్యాప్తము గాదు. పెక్కురాజ్యములు బలాఢ్యుఁడు బక్కరాజును నడినగరమున పైకొని కప్పము దోచుకొనుట సూచితము - V - 17 'నృప ఇవ పురమధ్యే మన్తవీర్యస్య శత్రోః' అర్యకుఁడు చారుదత్తుని వేణాతీరపు కుశావతికి దొరగా చేసివాడు, రాజు నధికారమునకు మితిమేరలు లేవు. సర్వపాలన తన చేతనుంచుకొనుటయే కాక తన యిష్టమే

చట్టముగాఁ గలవాఁడు. శ్రుతిస్మృతులతో పనిలేక తన యిచ్చమెయి బోగమువసంత సేనకు వదూత్వము నొసంగఁగలడు. అధికరణికుల నేర్పఱుపను తీసివేయను అధికారము రాజుది. శకారుఁడు జావతో చెప్పి అధికరణికుని తొలఁగింపింతును అనును. దానికి అధికరణికుఁడు భయపడును.

రాజ్యమునకు రక్షకము సేన. ఫిర్యాదుల విచారణకు అధికరణ మున్నను, కడపటి తీర్పు రాజాధీనము. రాజు చారచక్షువు, పోలీసు సిబ్బంది కలదు, రాజ్యమున అధర్మముం బట్టుటకు, ధర్మముం గాఁచుటకు. అందు పెద్దపదవికి నైపుణ్యము సామర్థ్యము అవశ్యకము. అవికలవానిని మంగలినై నను మాదిగనై నను దేశాంతరాల వారినై నను ఏర్పాటుచేయును. రాజధానినగరమునకు చుట్టు కోట. నలుదిక్కుల ద్వారములు, వాని సమీపమున గుల్మస్థానములు - పోలీసు సిపాయి తాణాలు కలవు. ప్రధానదండధారకుఁడు అని పృథ్వీదండధారకుఁడని బలపతి అని రాష్ట్రీయుఁ డని - కొన్ని పేర్లు గొప్ప అధికారులకు. వారు అధికరణికునికి పరిచితులు, లోఁబడినవారు, వీరకుం బోలె. ఇప్పుడు 'మేజిస్ట్రేటుకు' 'పోలీసులు' పోలె. రాత్రి వీధులలో ఆరెకులు గస్తు తిరుగుచుదురు. ఆయుద్యోగస్థులు సమర్థతతోడనే వ్యవహరింతురు. రాజ ద్రోహులం బట్టవలసివచ్చినప్పుడు ఎంతెంత సోదాలో నేర్పుతోనే చేయఁబడును. అందు నేరగానిని, నాయననై నను, తప్పించుకొనిపోసిన వీరకుంబోనివారును, అర్హతంబట్టి పోనిచ్చు చందనకుంబోనివారును ఉందురు.

నగరములో రాజమార్గము, చతుష్పథములు పుష్పకరండకముం బోని తోఁబలుం గలవు. పన్నులు వసూలు చేయుసిబ్బందియు గలదు. జూదపుఁ గొట్టుల నాయకులు రాజునకై వార్తాహరులుగా పంపఁబడుదురు.

ధర్మవిచారణకు అధికరణము, దానికి మండపము, అధికరణికుఁడు, వానికి సాయముగా శ్రేష్ఠికాయస్థులు, ఇంకను నియుక్తులును గలరు. అందఱును రాజుచే ఏర్పాటు చేయఁబడుదురు. వారిని తొలఁగిందు నధికామును రాజునకే. అధికరణికుఁడు ఎంతటి ధర్మపక్షపాతముతో పిర్యాదును విచారింపవలయునో ix 3, 4, లలో చెప్పఁ బడినది. పురుష పక్షపాతము లేక ధర్మపక్షపాతమే కలిగి యుండవలయును. వినుకలి సాక్ష్యము కాక ప్రత్యక్షముగా అధికరణమున విన్నట్టియు కన్నట్టియు సాక్ష్యముం బట్టి పిర్యాదు తీర్మానింపవలయును.

వ్యవహారములు ఇరు దెఱంగులు - వాదిప్రతివాదులది, కేవలము సర్కారే ఘదిగా విచారింపవలసినది - వసంతసేనహత్యలం బోనిది. విచారణ యంతయు

కాయస్థుఁడు వ్రాసిపెట్టును. దానిని పర్యాలోచించి ప్రాడ్వివాకుఁడు తీర్పుచెప్ప వలయును. వధదండన విధింపఁబడినవానిని, దానికి తగిన వేషము వేసినడివీధిలో కొనిపోవుదు ఆయావ్రధానస్థలముల డప్పుకొట్టి నేరమును చాటి మఱెవ్వ రైనను అట్టి నేరము చేసిన అట్లు దండింపఁబడుదురు అను బెదరింపును చాట వలయును. ఇట్టిదెల్ల దేశాన నేరముల మాన్పుటకే. కత్తితో మెడ తెగఁగొట్టుట, కొఱ్ఱు నెక్కించుట - హత్యకు దండనలు. దానికి కట్టకడపటను ఎవఁడేని సాధువు ధన మిచ్చి తప్పింపవచ్చును. రాజునకు కొడుకుపుట్టిన యాయుత్సవమున మోక్షము కలుగవచ్చును. లేక ఏనుఁగు కట్టు కంబము తప్పించుకొని వీధివెంటఁ బడిన గందర గోళమునను మోక్షము కలుగవచ్చును. రాజుమార్పునను, క్రొత్తరాజువచ్చుటను అది తప్పిపోవచ్చును.

దేశము మంచి సంపన్నముగా నున్నట్లే తోచును. అనఁగా బిచ్చగాండ్రు బీదలు లేనేలే రని కాదు. మొత్తాన సంపన్నత తోచును. భాగ్యవంతులు వారి యాశ్రతులు, సాయంకాలమున వీధులు సందడిగా నుండుట, జూదపు చావడులు, బోగమువారు, సారాగిడ్డంగులు, ఇదెల్ల ధనమును సుఖమును సూచించును. వసంత సేన కుబేరసంపద, చారుదత్తుని దానాల ధర్మాల చరితము, శ్రేష్ఠిచత్వరము మొదలై నదియు అవంకమే. పరిమళు పండుట, పైరు పండి మడిపై మడి వాలుట, ఎండవారు చేలకు ఆకస్మిక ద్రోణమేషవర్షము సేద్యమును సూచించును. మంచి వర్తకము, ఓడల వ్యాపారము, నరకు అమ్ముడుపోయిన కోమటివాని సంతృప్తి - సంపద సూచకమే.

వణిజ ఇవ భాన్తి తరవః. పశ్యా సివ స్థితాని కుసుమాని

కుల్క మివ సాధయన్తో మధుకరపురుషాః ప్రవిచరన్తి,

ఇది ఉజ్జయిని బజారువర్ణన అనుకొనవచ్చును. గృహపతులు భూస్వాములు కాఁబోలు, సంవాహకుఁడు గృహపతికొడుకు. ఉజ్జయినిం జూచు నానతో సంచారము వెడలి శ్రమణకుఁ డగువఱకు మార్పులు చెందినాఁడు, అన్నివిధాల జీవనములును ఉన్నవి. బేల్దారులు (కామాటులు) వడ్రంగులు కంసాలులు - ఇంకను అన్నివనుల వారును కలరు. వసంతసేన బంగళాయు అందు అగపడినవియు ఈయన్నివృత్తుల యతిమాత్రపు నైపుణి సూచించును. చాతుర్వర్ణ్యమును, బ్రాహ్మణ ప్రాధాన్యమును స్పష్టము, వసంతసేన చారుదత్తులోగిట ప్రవేశింపరాదు. దాని నగలు వైతము మైల,

చారుదత్తుని యింటిలోపలికి కొనిపోదగవు. మఱి సంసారుల యిండ్లలో స్త్రీలు మంచి మర్యాద కలిగి యున్నారు. ధూతమ్మ పతివ్రతల మేలుబంతి. ఐనను స్త్రీలను గాని శ్రీలను గాని నమ్మరాదను హితబోధయు ఒక వంక కలదు. (చూ. IV. 12. 13) పురుషులకు బహుభార్యత చూపట్టును, వేశ్యలన్నేహమును. అగ్నిసాక్షిక వివాహము, పుత్రజన్మము, మొదలైనవి పండుగులు. వసంతతోత్సవము ఇంద్రోత్సవము మొదలైనవియు సూచితములు చావున చితాగ్నిదహనమును సహగమనమును సూచితములు.

ద్విజులు ఇంకను వేదవేదాంగముల నేర్చుకొందురు. ధర్మశాస్త్రముల జదువుదురు. ఇతిహాసకావ్యపురాణపఠనమును కలదు. నాటకాన రామాయణ మహాభారత జ్ఞాపకములు ఎన్నియేని కలవు. శూద్రకుడు గణితపండితుడు. జ్యోతిషమున ప్రవేశముకలదు, గజశిక్షయు అశ్వశిక్షయు. వసంతసేన సేవకుడు కర్ణపూరకుడు గొలును తెంచుకొన్న వసంతసేన యేనుగును పట్టి కట్టినాడు, కన్నపుదొంగతనము కలదు. శర్వీలకుడు దానిని విద్యగా నేర్పినాడు. అతడు దొంగలకును దేవుడును, చేయతగిన తగని పనుల నియమములును కల వనును. తన నేర్పును తాన వర్ణించును, (చూ. III. 20, 21), వైష్ణవభక్తుడైన తిరుమంగైయాళ్వారునకు దేవునికైంకర్యమునకై దొంగతనమునం బ్రవిష్టునకు 'నీటిపై నడచువాడు' ('మానిసి) నీడలో లీనమగు వాడు' అను మొదలగు దాగుడు విద్యలు నేర్చినవారు తోడుగా ఉండిరి అనువార్త కలదు. శర్వీలకునియొద్ద యోగరోచనమును కాటుక యున్నది. దానిం బెట్టుకొన్నవాడు మానుసులకంటికి అగపడడు. ఒక పురుషును పంపి దీపమును ఆర్పించును. లోపలిజనులు మెలకువగా నుండి తన్ను పట్టుకొందురా అని కను గొనుటకు, ఒక మానిసిబొమ్మను ఉంచుకొని ముందు కన్నమున దానిం బ్రవేశపెట్టి, ఎఱుగును, ఇట్టి యుక్తు లెన్నియో కలవు ఆ విద్యలో.

ఆదేశమున కళలు నేర్చినవారును ఉండిరి. నాట్యము, పాట, చిత్రలేఖనము, వీణ వాయించుట, ఇంకను ఎన్ని వాద్యములో వాయించుటను ఎఱింగినవారు ఉండిరి. వానికి ఆదరము మెప్పు కలదు. తనయింట అన్ని వాద్యములు గల చారుదత్తుడు గొప్ప రసికుడు రేఖిలార్యుని వీణపాట కచ్చేరికి పోయి మరలును. వసంతసేనకు నాట్యనైపుణి కలదు. చారుదత్తుని చిత్రురువున వ్రాసి విరహభాధను వినిోంచుకొనును. సంవహనము, ఒళ్ళుపిసుకుట - మానుసులకు మాలీష్ చేయు సుకుమార

విద్యయు నేర్చుకొనుటయు, దానిని జీవికగా నుంచుకొనుటయుం గలదు. గృహ నిర్మాణ నైపుణియు కలదు చారుదత్తునిది పాతబంగళా. వసంతసేనది యెనిమిది లోగిళ్ళ పెద్దబంగళా - అన్నివిధముల అలంకరింపఁబడినది, కుబేరభవనముం బోనిది. వసంతసేనకును శకూరునికి చారుదత్తునికిని - అనఁగా ఆధ్యులకు జంట యెడ్ల పెట్టె బండ్లు కలవు. వారు సాధారణముగా నడవక బండ్లలోనే పోవలసినచోట్లకు పోవు చుందురు. కాలినడకగాను షికారులు తిరుగుట గలదు.

సర్వమును పరిశీలించిన జనుల జీవిత విధానములు, సంస్కృతి నాగరికత ఈకాలమున ఉన్నట్లే ఉండినట్లు తోచును. మఱి యిప్పుడు పదార్థ రసాయన వైద్య విద్య దాది శాస్త్రజ్ఞాన మెక్కువ యైనందున వానివలన కలిగిన సౌకర్యములు అనుకూలములు అప్పుడు లేనివి ఇప్పుడు కలవు. అంతియ భేదము. నాడు పుష్పకముం బోని విమానములు నేటి గాలియోడలను మించినవియు దేశకాల విప్రకర్షన జయించిన భూత భవిష్య ద్వర్తమానముల నెఱుంగు సిద్ధులు, నైపుణి కాదాచిత్కముగా క్వాచితక్ముగా నుండినవే ఇప్పుడు వెల్లివిరిసినవి. అంతియ. అస్తిక హిందువునకు వానియందు నమ్మకము సిద్ధము.

మృచ్చ క టి క మ్

నాన్ది

శ్లో. పర్యజ్ఞ-గ్రన్థిబద్ధ ద్విగుణిత భుజగా
శ్లేష సంవీతజానో

రస్తః ప్రాణావరోధ వ్యపరత సకల

జ్ఞానరు ధేన్ద్రీయస్య

ఆత్మ న్యాత్మాన మేవ వ్యపగతకరణం

పశ్యత స్తత్త్వదృష్ట్యా

శ్లో. ౧. పర్యజ్ఞ-గ్రన్థి...జానోః—(గ్రన్థి=) ముడివంటి (పర్యజ్ఞ=) పీఠాసనముయొక్క సడలమిక్త రెట్టచేటగా చంకలగుండ రానిచ్చిన పాముచేత చుట్టబడిన మోకాలుగలవాఁడును ; ద్విగుణిత - మునుపుకలిగినదే. ఇపుడిబ్బడి. అస్తఃప్రాణా ... రుధేన్ద్రీయస్య = (దేహము)లోపల ప్రాణావాయువును - ఊపిరిని - (బయటికి ఆడనీక) బిగబట్టుటచేత ఉడిగిన శబ్దస్పర్శాది జ్ఞాన ధూపములైన చిత్తవృత్తులచేత అడ్డగింపబడిన ఇంద్రియములు గలవాఁడును, కలగని బాహ్యేంద్రియములును అంతరింద్రియములును గలవాఁడనుట - కావుననే, తత్త్వదృష్ట్యా = పరమార్థదర్శనముచేత, తన సారూప్యముం బొందుటయనెడు ప్రత్యక్షస్వరూప సాక్షాత్కారముం బొందుటచేత - అనుట, వ్యపగతకరణం = విశ్రాంతములైన (= అడంగిన) బహిరంతఃకరణ వ్యాపారములు గలయట్లుగా, ఆత్మని = తనయందు, ఆత్మానం ఏవ = తనకంటె వేఱుగాని పరమాత్మను, పశ్యతః = కాంచుచున్నవాఁడును, ఐన, శమోఘః = (కల్యాణముం

శంభో వః పాతు శూన్యేక్షణ ఘటిత లయ

బ్రహ్మలగ్నః సమాధిః.

౧

గూర్చువాడైన) శంభునియొక్క, శూన్యేక్షణ...లగ్నః = దేనియందును తగులు కొనని చూపుచేత - నిర్వికల్పమైనదానిచేత - కన్ను తెరిపు కలదు, చూపు లేదు. అనుట-కూర్చబడిన-సంపాదింపబడిన వాసనల (= పూర్వానుభూతార్థ స్మరణల) విత్తనము సయితము నాశనమైన హేతువున, పరమాత్మయందు గాటముగా తగులు కొన్న (మఱి యందుండి లేవని అనుట), సమాధిః = నియమము - తదేక ధ్యానము, వః = మిమ్ము (సామాజికలను), పాతు = రక్షించునుగాక.

పరమాత్మయందు లగ్నమైయున్న శంభుని సమాధి మిమ్ము ప్రోచునుగాక. ఆసమాధిలోనున్న శంభువు వీరాసనమునం గూర్చుండి యున్నాడు. ఆయాసము సడలకయు నుఖముగాను ఉండుటకు చంకలదూర్చి మోకాలిచుట్టు మెత్తిని పామును రెట్టపేటలుగా చుట్టుకొనియున్నాడు. ప్రాణాయామముచే బాహ్యంత రేంద్రియముల నడ్డుటచే అతనికి మఱి యేజ్ఞానమును లేకున్నాడు. కావున తనలోనే తనకన్న వేఱు కాని తత్త్వమును అనగా పరమాత్మను సాక్షాత్కరించుకొను చున్నాడు. కావుననే చూపు శూన్యమై ఆబ్రహ్మనుండు తగుల్కొని మఱి లేవకున్నది.

అట్లు పాముం జుట్టుకొనుట 'స్థిరసుఖం ఆసనం' అని యోగశాస్త్రాను శాసన ముండుటంబట్టి, అట్లు 'స్థిరసుఖము' కావన్న సమాధి కదురదు. ముక్కంటి యీసమాధిని కుమారసంభవమున కాళిదాసు లెస్సగాను అందము గాను వర్ణించినాడు.

"III 45. పర్యజ్ఞబద్ధ స్థిర పూర్వకాయ

మృజ్వయతం సన్నమి తోభయంసమ్

ఉత్తానపాణిద్వయ సన్నివేశాత్

ప్రపుల్లరాజీవ మి వాద్కమధ్యే.

46. భుజద్గ మోన్నద్ధ జటాకలాపం

కణావసక్త ద్విగుణాక్షనూత్రమ్

కణ్ఠప్రభా సద్గ విశేషనీలాం

కృష్ణత్వచం గ్రనిమతీం దధానమ్

47. కిచ్చి త్పృకాశస్తిమి తోగ్రతారై
 భూవిక్రియాయాం విరతప్రసజైః
 నేత్రై రవిస్పన్దిత పక్ష్యమాలై
 లక్ష్యకృత హూణ మధోమయూతైః

48. అవృష్టిసంరమ్భ మి వామ్బువాహ
 మసా మి వాధార మనుత్తరజ్ఞమ్
 అన్తశ్చరాణాం మరుతాం నిరోధా
 నివాతనిష్కమ్మ మివ ప్రదీపమ్.

.....

50. మనో నవద్వారనిషిద్ధవృత్తి
 హృది వ్యవస్థాప్య సమాధివశ్యమ్
 య మక్షరం తేత్రవివో విదు స్త
 మాత్మాన మాత్మ న్యవలోకయన్తమ్.

[తేత్రవిదః = తేత్రజ్ఞులైన పురుషులు, యం = ఎవనిని, అక్షరం = నాశములేనివానినిగా, విదుః = పఱుంగుదురో, తం ఆత్మానమ్ = ఆపరమాత్మను, ఆత్మని = తనయందే, ఆవలోకయన్తమ్ = సాక్షాత్కరించుచున్నవానిని - అని మల్లి నాథసంజీవనికి శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలవారి తెలుగు.]

ఈ విదు శ్లోకములం జెప్పినచెల్లను శూద్రకకవి 'పర్యజ్ఞగ్రన్థి' త్యాది తన ఒక్క శ్లోకమున చక్కగా ఇమిడ్చినాడు. మఱి కుమారసంజీవమున ఈ యొక్కవ యున్నది -

49. కపాలనేత్రాన్తరలబహగై
 జ్యోతిఃప్రరోహే రుదితైః శిరస్తైః
 మృణాలనూత్రాధిక సోమయాణం
 బాలస్య లక్ష్మ్యం గ్లపయన్త మింద్రోః"

పర్యంకాసనము అనగా వీరాసనము - కుమారసంజీవనియందు మల్లి నాథుడు. వసిష్ఠః -

ఏకపాద మథైకస్మి నివృన్య సోరౌ తు సంశితమ్
 ఇతరస్మిం స్తథై వోరుం వీరాసన ముదాహృతమ్.

తథా యోగసారే

ఉత్తానితే కరతలే కర ముత్తానితం పరమ్

ఆదా యజ్ఞగతం కృత్వా ధ్యాయే ద్య స్తస్య సోఽన్తరమ్.

ఈ శ్లోకమున యోగదశారోహక్రమము అసనమువేసికొని కూర్చుండుట మొదలుగా ‘_లయబ్రహ్మలగ్నత_’ వఱకు చెప్పబడినది. ‘ఏకైశ్వర్యే స్థితోఽపి ప్రణతబహుఫలే_’ మాళ. అన్నట్లు అకామునికైనను ఈశ్వరునికి ఈ సమాధి యేల యన అది కేవలము ఆశ్రితపరిత్రాణమునకు. అట్లే కాళిదాసు కవీశ్వరమున I-57.

‘స్వయం విధాతా తపసః ఫలానాం కే నాపి కామేన తపశ్చచార’

ఆఫలము ఆశ్రితపరిత్రాణమే.

ఇందు శంభుసమాధిని ఉన్నదియున్నట్లుగా అందముగా చెప్పినందున స్వభావోక్తి. ‘స్వభావోక్తిః స్వభావస్య జాత్యాదిస్థస్య వణికానమ్,’

ఇందు కొందఱు లింగము అవినశీతము కాఁగా, ఈ నాయికావిశేషణములు ఊహింతురు. ఎట్లనగా ‘శంభు’ శబ్దముచేత సుఖముకలుగు సాధనమైన వసంత సేనయు, ‘సమాధిః’ చిత్తమును లెస్సగా ఉంచుట యనఁగా అనురాగమును, ‘శూన్య’ అనుటచే నగుల మొదలయినవి లేమిని, ‘ఈక్షణేన’ అనఁగా చూచుటచేత, ‘ఘటిత’ అనగా ఊహింపబడిన ‘లయః’ అనఁగా విభవక్షయము అదే దారిద్ర్యము గల ‘బ్రహ్మ’ బ్రాహ్మణచారదత్తునియందు ‘లగ్న’ నాటుకొనుటయు, ఇట్టి విశేషణముచేత ‘అనురాగము’ నిరుపాధికముగా తనంతట కలుగుటయు. ‘పర్యబ్ధ’ పడుకయు, ‘గ్రన్థి’ ముడివలె గట్టిగా పెనచుకొన్న యొండొరుల యాలింగనముచేత, ‘ద్విగుణిత - ఒండొరుల (కావున) రెండుచేతుల పెనకువచేత, కామకాస్త్రమునం జెప్పబడిన భుజగాల్లేషముతో సదృశమైన సకలాంగపరిష్కృతమును, దాన ‘సంవీతజానోః’ - ఒండొరుల మోకాళ్ళు పెనకువయు, ‘ప్రాణావరోధ’ చేత చిత్తము అనన్యపర మగుటయు, మఱేదియు ఎఱుంగకుండుటయు. ‘తత్త్వదృష్ట్యా’ చేత పరమార్థానురాగమునకు నిమిత్తమైన గుణవిశేషముం గాంచుటచేత తనలో ప్రియవృద్ధయమే గాంచు సమానురాగ త్వమే (వసంత సేన) ఆపొందుకు హేతువుగా తలఁచుటయు. ఇందు సగము- (విదంకాల) నాటకకథ ఇమిడిపోయినది.

పి చ

శ్లో. పాతు వో నీలకణ్ఠస్య కణ్ఠః శ్యామామ్బుదోపమః
గౌరీభుజలతా యత్ర విద్యుల్లేఖో వ రాజతే.

౨

(నాస్తి నే)

అపి చ = మఱియు.

శ్లో. ౨. యత్ర = ఎందు, గౌరీభుజలతా = (బంగారునన్నెమేని) పార్వతి
కక్కు తీగంబోని బాహువు, విద్యుత్ + లేఖా ఇవ = మెఱపుగీతవలె, రాజతే =
కాశించుచున్నదో, (ఆ)శ్యామ అమ్బుద ఉపమః = నల్లమబ్బు సాటువగా
, నీలకణ్ఠస్య = నల్ల మెడదేవుని (= ఈశ్వరుని), కణ్ఠః = మెడ, వః = మిమ్ము,
తు = రక్షించునుగాక. సామాజికలను అనుట.

(గరళ)శ్యామలపు మెడగలదేవుని మెడను ఆలింగనము చేసికొన్నందున,
దు గౌరీబాహువు నల్లమబ్బుమీఁది మెఱపు గీతవలె ప్రకాశించుచున్నది. అట్టి
లింగనముఖ మనుభవించుచున్న నీలకంఠుడు మిమ్ముఁ బ్రోచునుగాక.

గరళశ్యామలతచే ఆర్తత్రాణపరత ధ్వనించుచున్నది. గరళ పానము
ముం బ్రోవనే కదా. శ్యామామ్బుదోపమయు జగత్సంతాపహరణమును
చించును. 'నీలకణ్ఠ' - గరళనైల్యముచేత విశేష్యము ఆశ్రితత్రాణపరమగుటచే
'రాంకురాలంకారము, 'విద్యుల్లేఖాఇవ' - 'వలె' ఇత్యాదిచే పూర్ణోపమ.

సాభిప్రాయే విశేష్యే తు భవత్ పరికరాఙ్కురః.

ఉపమా యత్ర సాదృశ్యలక్ష్మీ రుల్లసతి ద్వయోః.

ను 'అమ్బుద' అనుటచే మేఘమువలె యాచకుల సంతాపముం దీర్చి
రడిన చారుడతుండను, ...భుజలతా... విద్యుల్లేఖా అనుటచే మెఱపుతీగం
వ సంకసేనతో కూడుకొన్నవాఁడు అనుటయు - కావ్యార్థము నూచింపఁ
సి.

నాస్తి నే—నూత్రధారః.

ఆముఖమ్

సూత్రధారః—అల మనేన పరిష త్కు-తూహల విమర్శ
కారిణా పరిశ్రమేణ. ఏవ మహా మార్యమిశ్రా స్పృణిపత్య విజ్ఞాన

గావించునది. దానితో నాటకకవికి ఏమియు సంబంధము లేదనియు, 'రంగ
ద్వారము' మొదలుకొని కవి నాటకమును రచింపఁదగును, కావున ఈశ్లోకములు
రంగద్వార మగును అనియు సాహిత్యదర్పణకర్త విశ్వనాథకవిరాజు పాఠము.
'నాన్ద్యస్తే సూత్రధారః' అనఁగా నాందియైనతిర్వాత సూత్రధారుఁడు తానే
కాని, తన్నుంబోని మఱియొక సూత్రధారుఁడు, స్థాపకుఁడనియు చెప్పఁబడు
వాఁడు కాని ఈరంగద్వార మంగళశ్లోకములం జెప్పి ప్రస్తావనపం గడంగు
చున్నాఁడనుట.

'నాన్దీం ప్రయుజ్య పూర్వస్మిన్ సూత్రధారే వినిగ్తే తే
ప్రవిశ్య తద్వ దపరః కావ్య మాస్థాపయే న్నుటః.'

ఆముఖమ్

అలం అనేన - చాలు ఇది, ఇక వలదు. 'అలం' నిష్కేధార్థకము. దానిని
తృతీయతో యోగము. ఇప్పటికే ఈ పూర్వరంగము చాలసేపుపట్టినది. ఇంక
వలదు, సామాజికులు వినుగుకొందురు. అనుట. పరిష త్కు-తూహల విమర్శ కారిణా-
ప్రేక్షకబృందముయొక్క ఆటం జూచు కుతూహలమును పాడుసేయునదైన ఈ
పాట ఇక వలదు. ఆర్యమిశ్రా - (ఈ)మిక్కిలి పూజ్యులను. ఆర్య - పూజ్యుఁడు.
మిశ్ర అనుటయు పూజావాచకము, కావున మిక్కిలిపూజ్యులు అనుట. ఇది
పరిపత్తుతి. వారిని వశీకరించుటకు, తమకు ధన మొసంగి మెచ్చుకొనుటకును
ఓషికపట్టి 'గల్పా' చేయకుండుటకును. ప్రణిపత్య = నమస్కరించి, విజ్ఞాన
యామి = విన్నవించును. యత్ = ఏమనఁగా - మృచ్ఛకటికమ్ - మృదః శకటం
మృచ్ఛకటంత దన్తి అత్ర ప్రతిపాద్యతేయా ఇతి మృచ్ఛకటికమ్. మట్టిలో చేసిన
బండి ఇందు చెప్పఁబడినది గాన దీనికి ఆపేరు. లేక 'మృదః శకటికా అల్ప
శకటి యస్మిన్' ఇతి బహువ్రహిః. మట్టితో చేసిన చిన్నబండి యిందున్నది
కావున 'మృచ్ఛకటికమ్' - అనుట. చారుదత్తపుత్రుఁడు రోహసేనుని యాట
వస్తువు మట్టిలో చేసిన బండి ఇందు ఆటవయంకమునఁ గలదు. కావున 'మృచ్ఛ
కటికమ్.'

యామి - య దిదం వయం మృచ్చకటికం నామ ప్రకరణం
ప్రయోక్తుం వ్యవసితాః. ఏతత్కవిః కిల

శ్లో. ద్వీరదేన్ద్రగతి శ్చకోరనేత్రః

పరిపూర్ణేన్దుముఖః సువిగ్రహ శ్చ

ద్విజముఖ్యతమః కవి ర్బభూవ

ప్రథితః శూద్రక ఇ త్యగాధసత్త్వః.

3

ప్రకరణం — ఇది పది తెలుగుల రూపకములలో ఒక తెలుగుది. “ప్రకరణ మందు వృత్తము లౌకికము, కవికల్పితము, శృంగారము అంగి, నాయకుడు విప్రుడు గాని, అమాత్యుడు గాని; అపాయముతోఁ గూడిన ధర్మకామార్థములయందు ఆసక్తుడు, ధీరప్రకాంతుడును. విప్రనాయకము మృచ్చకటికము, అమాత్యనాయకము మాలతీమాధవము, వణిక్నాయకము పుష్పభూషితము. నాయక కొన్నిట కలకన్యగాను, కొన్నిట వేళగాను, కొన్నిట ఆయిరువురును గాను, ఉండును. అందువలన దీనియందు మూడు భేదములు కలవు. అందు మూడవభేదమున వంచకులు ద్యూతకారులు విటులు చేటులు మెండుకొని యుందురు. కలస్త్రీ పుష్పభూషితమున, వేళ్య రంగవృత్తమున, ఇరువురును మృచ్చకటికంబున. ఇది నాటకప్రకృతి గలది. కావున దీని కడను లక్షణము నాటకమునకుం బోలె నెఱుంగునది.” సా. ద. — వే. వేం.

ప్రయోక్తుం వ్యవసితాః = ప్రయోగింపం బూనుకొంటిమి.

శ్లో. 3. ద్వీరదేన్ద్రగతిః = గజరాజు నడకకు సమానమైన నడక కలవాఁ డును, చకోరనేత్రః = చకోరములవంటి కన్నులుగలవాఁడును (చకోరము చెన్నెల మేతరి), పరిపూర్ణేన్దుముఖః = నిండు చందురుంబోలు మొగముగలవాఁడును, సువిగ్రహశ్చ = (ఒక్కొక్కటిం జెప్పనేల?) సర్వాంగసుందరుఁడును, ద్విజముఖ్యతమః = త్రివిధములైనవాఁడు - త్రయోవణాః ద్విజాతయః - అన్నారు గదా - మహాకవీనఁ డనుట - అగాధసత్త్వః = ఇంతయని లోతు కొలువరాని దేహ(మనో) బలములు గలవాఁడును - గాంధీర్యశాలి అనుట - సత్త్వగుణమనియేని, శూద్రక ఇతి ప్రథితః = శూద్రకుఁడని ప్రసిద్ధుఁడు, వివ, కవిః = కవి, బభూవ = ఉండెను. చకోర-నల్ల-చూ.వసు. III. 92-ద్విరేఫములు-మహానల్లభు చూపులు.

మహారాజునకు ఉండవలయు మంచిగుణము లన్నియు చెప్పబడినవి. అట్టి యతఁడు గొప్పకవియై ఈ నాటకమును వ్రాసినాఁడు.

అపి చ,

శ్లో. ఋగ్వేదం సామవేదం గణిత మథ
కలాం వై శిక్షీం హస్తాశితాం
జ్ఞాత్వా, శర్వప్రసాదా ద్వ్యపగతతిమిరో
చక్షుషీ చోపలభ్య,
రాజానం వీత్య పుత్రం, పరమసముదయే
నాశ్వమేధేన చేష్టా,
లభ్యా చాయః శతాబ్దం దశదినసహితం,
శూద్రకోఽగ్నిం ప్రవిప్త్తిః.

౪

‘కవిః’ బధూవ - అని విశేష్యముగా చెప్పుటచే కవిత్వము ప్రధానలక్షణముగా నిర్దిష్టము - ఇన్ని గొప్ప విశేషములం జెప్పి ‘శూద్రక’ అని తన పేరం జెప్పుకొనుటచే అన్నిటికి మించిన భూషణముగా తన వినయము నూచితము.

అపి చ = మఱియు.

శ్లో. ౪. ఇంకను ఆకవిప్రస్తుతియే, ఋగ్వేదం = ఋగ్వేదమును, ప్రథమ గ్రహణముచే అది తన శాఖయనుట. సామవేదం = సామవేదమును, గణితం = లెక్కలవిద్యను, అథ = మఱియు, వైశిక్షీం = బోగమువారిదైన కళలను, హస్తాశితాం = వీనుగలమరఁపుటను, జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి, శర్వప్రసాదాత్ = ఈశ్వరుని యనుగ్రహమువలన, ద్వ్యపగతతిమిరే = గ్రుడ్డితనముకలిగించు ‘తిమిర’మను కంటి రోగము మాని (మంచిచూపుపొందిన), చక్షుషీ = కన్నులు, ఉపలభ్య = పొంది, పుత్రం = కొడుకును, రాజానం = పట్టాభిషిక్తునిగా, వీత్య = చూచి, పరమసముదయేన = మహాభ్యుదయముతో - నిర్విఘ్నముగాను తృప్తికలిగించిన దక్షిణలతోను అనుట, అశ్వమేధేన ఇష్టా చ = గుఱ్ఱముం జంపు జన్నముతో దేవతల సంతోష పెట్టి, దశదినసహితం శతాబ్దం ఆయుః లభ్యా చ = పదిదినములతోడం గూడిన నూతేంద్రియాయుస్సును - జీవించుటను - పొంది, శూద్రకః = శూద్రక (మహారాజు) అగ్నిం ప్రవిప్త్తిః = నిష్పలా చొచ్చెను. అట్లు స్వచ్ఛందముగా ప్రాణత్యాగము, చేసెను - అనుట.

అపి చ,

శ్లో. సమరవ్యసనీ ప్రమాదశూన్యః

కకుదం వేదవిదాం తపోధన శ్చ

పరవారణ బాహుయుద్ధ లుబ్ధః

క్షీతిపాలః కిల శూద్రకో బభూవ.

౫

అస్యాం చ తత్కృతౌ

వేదములు కాస్త్రములు కశలు అన్నియు నేర్చి కన్నులకు తిమిరరోగము రాగా ముక్కుంటిం గొలిచి ఆయనుగ్రహమున మరల మంచి చూపుపొంది, కొడుకునకు రాజపట్టముం గట్టి మహావిభముతో అశ్వమేధయాగము చేసి, నూతేండ్ల పదిదినముల పురుషాధికమగు ఆయువును ఆనుభవించి తనిసి, హోమాన్ని జ్వాలా భీలముగా జ్వలింపించి అందు స్వచ్ఛందముగా తన దేహమును వేల్చినాడు. అట్టి దొడ్డ మహానుభావుడు అనుట. జ్ఞానభక్తిక్రియాసమగ్రత చెప్పబడినది.

రామాయణారణ్యకాండమున శరభంగమహాముని రామదర్శనమునకు వేచి యుండి, రాముని నేవించి, అతనియెదురనే తాను వేల్చుచున్న యగ్నిలో తాను జొచ్చినట్లు ఇతడును. అది యొక యాగప్రక్రియ కానోపును, ఆత్మహత్యా దోషము లేనిది, గొప్ప యాముష్మిక గుణముగలది. ఎంతో తనివితో ధీరతతో చేయుపని.

శ్లో. ౫. సమరవ్యసనీ = యుద్ధములందు ఆసక్తిగలవాడు, ప్రమాద శూన్యః = మఱపు పొరపాటు లేని (ఎఱుంగని) వాడు, వేదవిదాం = వేద పండితులలో, కకుదం = ప్రధానుడు, తపోధనః చ = రాజరి యు, పరవారణ బాహు యుద్ధలుబ్ధః = శత్రుసేనాగజములతో (తన) బాహువులతోడనే యుద్ధముచేయు నాసగొనువాడు, ఏనుఁగులను ఓర్పు బాహుబలము గలవాడనుట, శూద్రకః కిల = శూద్రకుఁ డని ప్రసిద్ధుడు, క్షీతిపాలః బభూవ = రాజు ఉండెను.

శూద్రకుడు విద్వాంసుడు, పొరపాట్లెఱంగనివాడు, యుద్ధోత్సాహి, జిష్ణుడు, తపఃశాలియు, గొప్పరాజు. పరతనయేనుఁగు తనతో పోరరాదు.

అస్యాం చ తత్కృతౌ = ఈ యాతని రచితమైన కావ్యమందు.

శ్లో. అవన్తిపుర్యాం ద్విజసార్థవాహా
 యువా దరిద్రః కిల చారుదత్తః
 గుణానురక్తా గణికా చ తస్య
 వసన్తశో భేవ వసన్తసేనా.

౬

శ్లో. ౬. అవన్తిపుర్యాం = అవంతిరాజధాని (యైన యుజ్జయిని) యందు, ద్విజసార్థ = వాహా = వజీగ్వృత్తి కైకొన్న బ్రాహ్మణుడు, సాహుకారు, యువా = మంచి ప్రాయపువాడు, (మఱి) దరిద్రః = పేదవాడు, చారుదత్తః కిల = చారుదత్తుడని ప్రసిద్ధుడు - ఉండెను, తస్య = అతనికి, గుణానురక్తా = (రూపాదార్య మాధుర్యాది) గుణములచే మరులుగొన్నట్టి, గణికా = బోగముది, వసన్తశోభా ఇవ = వసంతశ్రీనిం బోనిది, అనఁగా చిగుళ్ళుం బూలుం బోని తన యంగములచేత నే మరుని పొగరు గొల్పునది అనుట, వసన్త సేనా చ = వసంత సేనయనునదియు - (ఉండెను - 'బధూవ' - అని అధ్యాహార్యశేషము).

[యస్య అనియు పాఠము. అది సాధువుగాదు. నాయికానాయకులకు సమప్రాధాన్యము ఇష్టము. కావుననే తర్వాతి శ్లోకమున 'తయోః' అని ద్వివచన నిర్దేశము. 'యస్య' అన్న నాయిక అప్రధానయై పోవును.]

‘వసన్తశోభా ఇవ’ అని ఉపమ.

ఈ సామాన్య నాయికా లక్షణమును తొలుతనే ఇటగ్రహించుట శ్రేయము - సామాన్య నాయిక ధీరయు కలానిపుణయు నగును. నిర్గుణుల నైనను ద్వేషింపదు. గుణవంతులయందును రాగ మానదు, ధనమునుమాత్రము గని అది బయటికి రాగము చూపును. తనకు మిక్కిలి యిష్టుడగువానింగూడ ధనము కోలుపోయినాఁ డని మరలఁ గూడెడునాసగలదై తల్లిచేత వెడల నడిపించును. వేశ్యకు ప్రాయికముగా దొంగలు, పురుషు లనిపించుకొనఁగోర నపుంసకులు, మూర్ఖులు, నులువుగా ధన మబ్బినవారు, తాఁటదమ్మండ్రు, ప్రచ్ఛన్న కాముకులు లోనగువారు వల్లభులు, వేశ్యయు మదనాయత్తయై ఒకానొకనియందు వాస్తవానురాగము వహించును. ఇది రక్త యైనను విరక్తయైనను దీనికడ రతము కడు దుర్లభము. ...రక్తకు ఉదా హరణము మృచ్ఛకటికాదియందు వసంత సేనాది.” వే. వేం. సా. ద.

ఇట్లు నాయికానాయకుల గుణాతిశయము ప్రదర్శింపఁబడినది.

శ్లో. తయో రిదం సత్సురతోత్సవాశ్రయం

నయప్రచారం వ్యవహారదుష్టతామ్,

ఖలస్వభావం భవితవ్యతాం తథా

చకార సర్వం కిల శూద్రకో నృపః.

2

‘చకోర్య ఏవ చతురా శ్చన్ద్రికాచామకమణి

ఆవస్త్య ఏవ నిపుణాః నుద్యో రతనమణి.’

అని అవంతిదేశముండే స్త్రీలకు ఎక్కడను లేని రతాదివైద్యుని చెప్పబడినది. ఇంక నందు నగరవాసినుటకును, మఱి అదియే కులవిద్యగా నేర్పబడిన గణికలకుం జెప్పవలయునా? అందులకు అవంతిపురి చెప్పబడినది.

“వేశ్యనామములతుదిని దత్త, లేక సిద్ధ, లేక సేన అనుశబ్దము ఉండవలయును, వణిజులపేర్లు ప్రాయశముగా దత్తశబ్దాంతములుగా నుండవలయును. వేశ్యకు ఉదా. వసంతసేన.” వే.వేం.సా.ద. వేశ్యంగూర్చి అల్లసాని పెద్దన - ‘పూతపండివంటి వలపుం బచరించునది’ అని.

శ్లో. 2. తయోః=ఆ యరువురియొక్క, సత్ సురత ఉత్సవ ఆశ్రయమ్=(తుల్య గుణతచేతను తుల్యానురాగతచేతను) క్లాఘనీయమైన, (ఇతరభావము లెల్ల అడఁగి ఆనందమొక్కటే రస మయిన) సురతహర్షము నాశ్రయించిన, ఇదం=దీనిని, నయ ప్రచారం=(అందులకైన ప్రతిబంధముల తొలగించుకొని ఒండొరుల సంగసిద్ధికైన యరువురి) ఉపాయవిధానమును, వ్యవహారదుష్టతామ్=(అందు) జగడాలయ్య వ్యాజ్యముల (పిర్వాలయ్య) సెబ్బరను. ఖలస్వభావం=దుష్టుల స్వభావమును, తథా=అట్లే—మఱియు అనుట, భవితవ్యతాంచ=విధివిధానమును—ఏపురుష కారమును అక్కటకు రామిని అనుట, సవం=లోకమున అనుభవమునకు వచ్చు సమస్త (అర్థజాత)మును, శూద్రకోనృపః=శూద్రకరాజు, చకార=చేసెను. గణిత మథ - తా నెఱిగిన విద్యలలో గణితమును ఇట్లు ప్రధానముగా చెప్పుటచే, శూద్రకుండు గొప్ప జోన్ముండను అగును. దాన, తన యనంతరమే ఇది ప్రయోక్తవ్యమని తలఁచె నేమో - ఇందు శ్లోకములలో నెల్ల ‘బభూవ కిల’అనియు, ‘చకార కిల’, అనియు—భూతకాల నిర్దేశముగా—జోన్యపు లెక్కలచే నూహించి వ్రాసి నాడు. ఇవి ప్రక్షిప్తములు గావు. అగునేని ఆప్రక్షిప్త ఇతని పేరనే వ్రాసి యున్న సరిగా వ్రాసియుండఁదా? ఇట్లు వ్రాయుట యసంభవము. శూద్రకుని

(పరిక్రమ్య వలోక్య చ) అయే, శూన్యేయ మస్మత్సంగీతశాలా!
 క్వను గతాః కుశీలవా భవిష్యన్తి? (విచిన్త్య) ఆం, జ్ఞాతమ్,

శ్లో. శూన్య మపుత్రస్య గృహం

చిరశూన్యం నాస్తి యస్య సన్మిత్రమ్,

మూర్ఖస్య దిశః శూన్యాః

సర్వం శూన్యం ద రి ద్రస్య.

౮

పేరనే ఇవి సంప్రదాయముగా ప్రాచీనులచే వ్యాఖ్యాతమై యున్నవి. అది పరికింపఁదగును. నాటకము తన మరణమునకు తర్వాత ఎప్పుడో ప్రయోగింపఁబడును, పఠింపఁబడును అని. తాను కల్పించిన యితీవృత్తపువశమున- విచిత్రలోకవృత్తము నెల్ల ఇందు సమకూర్చెను.

ఇందు ఈనాటకమందలి యితీవృత్తము తెఱిం గెల్ల నూత్నముగా నూచింపఁబడినది.

పరిక్రమ్య = రంగమున ఆటునడిచి — సంగీతశాలవంక పోవుట నభినయించి, అయే- ఆశ్చర్యము! ఈమాట విస్మయముం దెలుపును. శూన్యా...మాసంగీతశాలలో ఎవ్వరు లేరే! దీనిచే పేదవడిన నాయకుని యిల్లు బావురుమని యుండుట నూచితము కాఁబోలు. కుశీలవాః = (మా)నటు లందఱు. ఎక్కడికి పోయినారు! ఆం = మఱచినదానిని జ్ఞప్తిచేసికొనుటం దెలుపును. ఈనూత్రియు తన విభవములం గోలుపోయినట్లు లున్నది.

శ్లో. ౮. ఆపుత్రస్య = కొడుకు - సంతానము - లేనివానికి, గృహం = ఇల్లు, శూన్యమ్ = (మఱచేది యున్ననుం గూడ ఆప్రియతమవస్తువు లేనందున) శూన్యము (గా తోచును), యస్య = ఎవనికి, - సన్మిత్రం = మంచిచెలికాఁడు, నాస్తి = లేఁడో (తస్య = వానికి), చిరశూన్యం = ఆజన్మశూన్యత - మంచి మిత్రుఁడున్న పండువు, సంపద, మఱింత సంతోషదాయకము, లేమిడి తేలికగా ఓర్వఁదగినదిగా నుండును. చెప్పినాఁడు విశాఖదత్తుఁడు. ముద్రా. vi - 2 (ఛాయ)

‘సంతాపే తారేశానాం గేహోత్సవే సుఖాయమానానామ్

హృదయస్థితానాం విభవా విరహే మిత్రాణాం దూనయన్తి.’

మూర్ఖస్య = మూర్ఖుడు - తెలిసి తెలియనివానికి, దిశః = దెసలు - దేశాలు, శూన్యాః =

కృతం చ సంగీతకం మయా. అనేన చిరసంగీతోపాసనేన గ్రీష్మ
సమయే ప్రచణ్డ దినకరకిరణోచ్ఛ్వాసః పుష్కరబీజ మివ ప్రచలిత
తారకే త్కుఢా మ మాక్షిణీ ఖటఖటాయేతే. త ద్వావ ద్ధృహిణీ
మాహూయ పృచ్ఛామి, అస్తి కించి త్ప్రాతరాశో న వేతి. ఏషో
ఽస్మి భోః, కార్యవశా త్ప్రయోగవశా చ్చ ప్రాకృతభాషీ
సంవృత్తః. - అవిద, అవిద భోః, చిరసంగీతోపాసనేన శుష్క-

(ఎందును సారము గనలేనివానికి) సారహీనములు; దరిద్రస్య = బీదవానికి-(అందును
బ్రదికిచేడినవానికి విశేషముగా) సవం = సమస్తమును, ఇల్లు ఆత్మ దిక్కులు
అన్నియు - ఉన్నను - లేనివే. కొడుకు ఇల్లాలు మొదలగున దెల్ల ఉన్నను.
పోషింపలేమిచే - లేనట్లే - సర్వము దుఃఖదాయకమే అగును. అతనికి బుద్ధియే
తోచదు.

శూన్య మపుత్రస్య ఇత్యాది—ప్రస్తుత దారిద్ర్యముం గూర్చిన మంచి యెటు
కవ తక్కిన యప్రస్తుతమును ప్రశంసించుటచేత అప్రస్తుతప్రశంస. భంగ్యంతర
ముగా ఈనూక్తి హితోపదేశ పంచతంత్రములందును కలదు.

అపుత్రస్య గృహం శూన్యం సన్మిత్రహితస్య చ
మూర్ఖస్య చ దిశః శూన్యాః సర్వశూన్యా దరిద్రతా.

ఇది సుభాషితరత్నభాండాగారమున ఉదాహృతము.

సూత్రధారుడు పెద్దనటుడు, వానిది నటనటులబము, ఎందఱో నటులు
వాని సంగీతకాలలో శిక్ష పొందుచుండిరి. ఇప్పుడు తాను పేదనడిచినాడు. వా
రెవరును తనకడ లేరు, తోడు లేక ఒంటరిగా అలసట కలుగు నంత సంగీతము
పాడినాడు, అలసినాడు, తన లేమిడికి దుఃఖించుచున్నాడు ఇట్లు.

సజీతమ్ = నృత్యగీతవాద్య యోగము — అందు స్త్రీలుం గూడిన అది
'సంగీతకమ్' అనబడును. మఱి యిట సంగీతమే - చిరసంగీతోపాసనేన =
చాలనేపు పాడుచున్నందున, గ్రీష్మసమయే = ఎండకాలమందు ...ఉచ్ఛ్వాసః
పుష్కరబీజం ఇవ = మిక్కిలి యెండిన తామరగింజవలె, త్కుఢా = ఆకలిచేత,
ప్రచలితతారకే = మదియించున్న - తేలిపోవుచున్న - గుడ్లుగలవై, అక్షిణీ =
కన్నులు, ఖటఖటాయేతే = కటకటననుచున్నవి - శోషచే తేలిపోవుచున్నవి,

పుష్కరనాలా నీవ మే బుభుక్షయా మ్లూనా న్యజ్ఞాని, త ద్యావ
ద్భ్రహం గత్వా జానామి, అస్తి కిమపి కుటుమ్భిన్యా ఉపపాదితం
న వేత్తి. [అవిద, అవిద, భోః, చిరసంగీదోవాసణేణ సుక్ష్మప్రోక్షరణా
లాభం విల మే బుభుక్షావ మిలాణాభం అజ్ఞాభం, తా జావ గేహం
గదుల ఆణామి అత్తి కింపి కుటుమ్భిణీవ ఉపపాదితం ఇ వేత్తి.]
(పరిక్ర మ్యావలోక్య చ) ఇదం త దస్మాకం గృహమ్, త
త్ప్రవిశామి. [ఏదం తం అవ్హాణం గేహమ్, తా పవినామి]
(ప్రవి శ్యావలోక్య చ) ఆశ్చర్యమ్, కిం ను ఖల్వస్మాకం గృహే
ఽన్యదిన సంవిధానకం వర్తతే. ఆయామి తణ్ణులోదక ప్రవాహ
రథ్యా, లోహ కటాహ పరివర్తన కృష్ణసారా కృతవిశేష కేవ

గృహిణీం ఆహూ.ను = ఇల్లాలినిపిలిచి, ప్రాతరాళః = చల్దియన్నము, కార్యవశాత్ =
(స్త్రీలతో మాటలాడు) పని కలుగుటవలనను - వారికి నులువుగా తెలియుట
కయ్యను, (ప్రాకృతము నుపమార నుగుటచే దాని) ప్రయోగమునకయ్యను,
ప్రాకృతభాషీ = ప్రాకృతము మాటలాడువాడను, సంవృత్తః = ఐతని.

‘కార్యత శ్చోత్తమాదీనాం కార్యో భాషావ్యతిక్రమః’ అని నాటక
కాస్త్రము. పని కలిగినపుడు ఉత్తమాదులకును, సంస్కృతము మాటలాడువారికి
ప్రాకృతము పెట్టెదగును.

అవిద - అవిదా - ఆపదలో సహాయమునకైన అతిపు. శుష్కపుష్కర
నాళాని ఇవ = ఎండిన (వాడిన) తామరతూండ్లవలె, మ్లూనాని = దుర్బలములు -
కిం అపి = ఏదైనను - ఆకలిగొన్నవానికి రుచితోపక్వతతో పనిలేదు. ఆకలి రుచి
ఎఱుంగదు అనుట. ఉపపాదితం = సిద్ధముగా ఉంపఁబడినది. ఇదం త దస్మాకం
గృహమ్ - ఈమాటచే అక్కడ ఇల్లు ఉన్నట్లు నూచన - అట్టి నూచనలు ఈ
కాలమున రంగాన చిత్తరుల తెరలచే చూపఁబడును. హీమాణహే - ప్రాకృత
మున ఆశ్చర్యద్యోతకము. అన్యత్ ఇవ సంవిధానకమ్ - అనుకొననిదానింబోని
ఏర్పాటు, ఆయామి తణ్ణులోదక ప్రవాహ - పొడుగైన బియ్యపుఁడుగుయొక్క
జాలుకలదిగా ఉన్నది, రథ్యా = (ఇంటిముందటి) వీధి, లోహకటాహపరివతణన
కృష్ణసారా = ఇనుపఁగొప్పెరలను (వేడియు బరువును ఐ ఎత్తరామిచే) దొరలించి
లాగుటచేత నల్లచాఱులు గలదిగా ఉన్నది. కృతవిశేషకా = పత్రభంగముల నలం

యువ తృధికతరం శోభతే భూమిః. స్నిగ్ధగ్ధనే నోద్దీప్యమా నే
 వాధికం బాధతే మాం బుభుక్షా. త త్కిం పూర్వాన్వితం నిధాన
 ముత్పన్నం భవేత్? అథ వాహ మేవ బుభుక్షాతో న్నమయం
 జీవలోకం పశ్యామి? నాస్తి కిల ప్రాతరాశో ఽస్మాకం గృహే.
 ప్రాణాధికం బాధతే మాం బుభుక్షా, ఇహ సర్వం నవం సంవిధానకం
 వర్తతే. ఏకా వర్ణకం పినష్టి, అపరా సుమనసో గుమ్ఫతి.
 [హీమాణహే. కిం ణుష్ట అమృతాణం గేహే అణ్ణం విల సంవిహాణ ఇం
 వట్టది. ఆఆమి తణ్ణులోదల ప్పవాహ రచ్చా. లోహ కడాహ
 పరివత్తణ కసణ సారా కిదవిసేస ఆ విల జాలదీ అహిలదరం సోహది
 భూమి. సినిద్ధగ్ధనే ఉద్దీవిలన్తి విల అహిలం బాధే దిహం బుభుక్షా.
 తాకిం పువ్వజ్జదం ణిహాణం ఉవ్వణ్ణం భవే. ఆదు అహం జ్ఞేవ బుభు
 క్షాదో అణ్ణమలం జీలలోలం పే క్షామి. ణత్తి కిల పాదరాసో అమృతాణం
 గేహే. పాణాధియం బాధేది మం బుభుక్షా. ఇథ సర్వం ణవం
 సంవిహాణలం వట్టది. ఏక్కా వర్ణలం పీసేది, అపరా సుమణా ఇం

కృతము, భూమి - ఈ నేల అట్లు సాబగారుచున్నది. ఆఁకొన్నవానికి పెద్దపెద్ద
 వంటలు చేసినట్లు ఆగపడుచున్నది, స్నిగ్ధగ్ధనేన = నూనియ నేతుల కమ్మని
 వాసనచేత, ఉద్దీప్యమానా = మఱింత రగుల్పుబడినదై, బుభుక్షా = ఆకలి,
 పూర్వాజీవితం నిధానం = పూర్వులు - మాపెద్దలు దాచిపెట్టినధనము, ఉత్పన్నం
 భవేత్ = బయటపడి దొరకినదా? అథనా... పశ్యామి - కాదా, ఆఁకొన్న నేనే
 (ఈ) ప్రాణిలోకము నంతయు అన్నమయముగా తలంచుకొనుచున్నానా? నాస్తి
 కిల... గృహే = (నిజముగా) మాయంట చల్లియన్నముకూడ ఉండదుగదా, ఇహ
 సువం... వత్తతే = ఇక్కడ నంతయు క్రొత్త యేర్పాటుగా ఉన్నది. వణ
 కమ్ = కస్తూరీ కంకుమాదుల యంగరాగము. పినష్టి = నూలుచున్నది, అపరా
 సుమనసో గుమ్ఫతి = మఱి యొక తె పూలు గ్రుచ్చుచున్నది, ఏకా వర్ణకం పినష్టి -
 ఇత్యాది. చూ. ముద్రా - ప్రస్తా.

వహతి జల మియం పినష్టి గ్ధనా
 నియ మియ ముద్దగ్ధతే స్రజో విచిత్రాః

గుప్పేది.] (విచిత్త్య) కిం ను ఇదమ్. భవతు, కుటుమ్బినిం శబ్దాప్య పరమార్థం జ్ఞాన్యామి. [కిం జేదం. భోదు, కుడుమ్బినిం సద్దావిల పరమత్థం జాణిస్సమ్.] (నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) ఆర్యే ఇత స్తావత్. [అజ్ఞే, ఇదో దావ.]

నటీ—(ప్రవిశ్య) ఆర్య, ఇయ మస్మి. [అజ్ఞ, ఇల హ్ని.]

సూత్ర—ఆర్యే, స్వాగతం తే. [అజ్ఞే సాలదం దే.]

నటీ—ఆజ్ఞాపయ త్వార్యః కో నియోగో ఽనుష్ఠీయతా మితి. [ఆణవేదు అజ్ఞో కో జేటట అణుచిట్టీఅదు త్తి.]

సూత్ర—(‘చిరసంగీతోపాసనేన’ ఇత్యాది పఠిత్యా) ఆర్యే అస్తి కిమ వ్యస్థాకం గేహే ఽశితవ్యం నవేతి. [అజ్ఞే అత్తి కింపి అష్టాణం గేహే అసిదవ్యం ణ వేత్తి.]

నటీ—ఆర్య సర్వ మస్తి. [అజ్ఞ సవ్యం అత్తి.]

సూత్ర—కిం కి మస్తి? [కిం కిం అత్తి?]

ముసల మిద మియం చ పాతకారే

ముహు రసుయాతి కలేన హుంక్యతేన,

భవతు కుటుమ్బిని మాహూయ పృచ్ఛామి -

శబ్దాప్య = పిలిచి, పరమార్థం = వాస్తవమును - నేపథ్యాభిముఖం = తేరవంక (జూచి) - అనఁగాలోపల నట్టువులు ఉండు తట్టు - ‘కుశిలవకుటు మ్బస్య స్థానం నేపథ్య ముచ్యతే’ దశరూ. కాదా, తేరవంకనే.

ఇయ మస్మి - ఇదిగో నేను. ఆర్య - నటీసూత్రధారులు ఒండొరుల ‘ఆర్య’ - అని పిలుచుకొనవలయును. (సా.ద.) కో నియోగో ఽనుష్ఠీయతామ్ = (నీ)యే యుత్తరువును నేను జరుపుదునో చెప్ప. అశితవ్యం = (తినఁదగినది) అన్నమో అప్పచ్చియో.

నటీ—త ద్యభా, గుడొదనం ఘృతం దధి తణ్ణుభాః ఆర్యే
ణాత్తవ్యం రసాయనం, - సర్వ మస్తీతి. ఏవం తవ దేవా ఆశాసన్తు.
[తం జభా గుడొదనం ఘీదం దహీం తణ్ణులాయం అజ్ఞేణ అత్తవ్యం
రసాలణం సవ్యం అథి త్తి. ఎవ్యం దే దేవా ఆసాసేదు.]

సూత్ర—కి, మస్మాకం గేహే సర్వ మస్తీ! అథవా పరిహాససి?
[కిం అవ్వూణం గేహే సవ్యం అథి! ఆదు పరిహాససి?]

నటీ—(స్వగతమ్) పరిహాసిష్యామి తావత్. [పరిహాసిస్సా
దావ] (ప్రకాశమ్) ఆర్య, అ స్త్యావణే. [అజ్ఞ, అథి ఆవణే.]

సూత్ర—(స్వకోధమ్) ఓః అనార్యే, ఏవం త వాశా
ఛేత్స్యతే, అభావం చ గమిష్యసి, య దిదానీ మహం వరణ్ణలమ్ముక
ఇవ దూర ముత్తిప్య పాతితః. [ఓః అణజ్ఞే, ఎవ్యం దే ఆనా
ఛిజ్ఞస్సది. అభావం అ గమిస్ససి, జం దాణిం అహం వరణ్ణలమ్ముక
విల దూరం ఉక్తివిల పాడిదో]

గుడొదనం = బెల్లపుటన్నము - తియ్యని పొంగలి, ఘృతం... = నేయి,
పెరుగు, బియ్యము - అనఁగా ఉత్త అన్నము. అత్తవ్యం = తినవలసినది, రసాయనం
రసవంతమంతయు - తియ్యనివి, పుల్లనివి, ఒగరువి, చేదువి, కమ్మని వన్నియు, ఆశా
సన్తు = అనుగ్రహింతురుగాక.

అథవా పరిహాససి = లేక పరియాచకము చేయుచున్నావా? అ స్తి ఆవణే =
ఉన్నది, అంగడిలో. ఏవం తే ఆశా ఛేత్స్యతే - ఇట్లు నీయాశ(లు) తెగఁగొట్టు
బడునుగాక. అభావం చ గమిష్యసి = నాశనమైపోఁగలవు. యత్ = ఏలన, వరణ్ణ
లమ్ముక ఇవ = (వరణ్ణ =) ఏతపు దూలానికి ఒక తట్టు బరువుకై కట్టబడిన బరువైన
మట్టిగడ్డ లేక పెద్దబండవలె లేక మట్టిబొమ్మవలె కాదా—ఇరుప్రక్కల కట్టిన
ఎత్తైన యిటిక గోడల పైనుండి వాని నడిమిసందును నింపుటకు దబ్బున త్రోసిన
యిటికరాశివలె, ఆశచే మిన్నంట నెత్తి, నిరాశచేయుట అందుండి దబ్బున గోతిలో
త్రోయుటవలె నున్న దనుట. ఈ 'వరండ' యే వరాండా - Verandahకు
ప్రభవము కాఁబోలు - వరాండా రెం డెత్తైన గోడలపై నిలువబడునదికదా.
లమ్ముక - ఇటికలయో - కంకరయో మోపు.

నటీ—మర్నతు మర్న త్వార్యః. పరిహాసః ఖ లేషః [మరి
సేదు మరిసేదు అజ్ఞో. పరిహాసో ఖ్థ ఏసో]

సూత్ర—త త్కిం పున రిదం నవ మివ సంవిధానకం వర్తతే?
ఏకా వర్ణకం పినష్టి, అపరా సుమనసో గుమ్ఫతి, ఇయం చ పఞ్చ
వర్ణ కుసుమోపహార శోభితా భూమిః. [తా కిం ఉణ ఇదం ణవం
విల సంవిహాణవం వట్టది. ఏక్కా వర్ణలం పీసేది. అవరా సుమణాఽ
గుమ్ఫది, ఇలం అ పఞ్చవర్ణ కుసుమోపహార సోహిదా భూమిః.]

నటీ—అ ద్యోపవాసో గృహీతః. [అజ్ఞ ఉపవాసో గహిదో.]

సూత్ర—కిం నామధేయో ఽయ ముపవాసః. [కిం నామధేఽ
అలం ఉపవాసో.]

నటీ—అభిరూపపతి ర్నామ. [అహిరూపవదీ నామ.]

సూత్ర—ఆర్యే, ఇహలాకికో ఽథవా పారలాకికః. [అజ్ఞే,
ఇహలోఇట ఆదు పారలోఇట.]

నటీ—ఆర్య పారలాకికః. (అజ్ఞ. పారలోఇట.)

సూత్ర—(సరోషమ్) ప్రేక్షంతామ్ ప్రేక్షంతా మార్యమిత్రాః,
మదీయేన భక్తపరివ్యయేన పారలాకికో భ ర్వాన్విష్యతే. [పేక్షన్తు

మహాతు=మన్నించునుగాక. 'ఇది పరిహాసముగదా.' పఞ్చవర్ణ...మిః-
నేల విదువన్నెల పూల సమపాణిలో వెలుంగుచున్నది. ఉపవాసో గృహీతః=
ఉపవాస(వ్రత)ము పట్టబడినది. పట్టితిని - అనుట. కిం నామధేయః=ఏమేయ
గలది (ఈవ్రతము)? 'మేరు చెప్పిన దానిఫలము ఎఱుకపడునని. 'అభిరూపపతిః'
అందమైన భరణగలది. కలుగుటకై పూనబడినది - అనుట. ఇహలాకికః అథవా
పారలాకికః—ఈలోకమునకు చెందినవాడా పరలోకమునకు చెందినవాడా? మదీ
యేన భక్తపరివ్యయేన=నాదైనయన్నమును వెచ్చించుటచేత - ఖయశ్చేయుటచేత.
ఆర్య మిత్రాః=ఓపూజ్యులారా. ఆర్య=పూజ్యుడు, 'మిత్రః'యు పూజ్యవాచకము.
రెండును కలసిన 'అత్యంత పూజ్యులారా'—అని. అన్విష్యతే=వెదకబడు
చున్నాడు. కోరబడుచున్నాడనుట.

పేళ్ళు అజ్ఞమిస్సా. మమకేరకేణ భత్తపరివ్వవణ పారలోఁగట్ట భత్తా అణ్ణసీఅది.]

నటీ—ఆర్య, ప్రసీద ప్రసీద, త్వ మేవ జన్మాంతరే భవిష్య సీతి. [అజ్ఞ, పసీద పసీద, తుమం జ్ఞేవ జన్మాంతరే భవిస్ససి త్తి.]

సూత్ర—అయ ముపవాసః కేన త వోపదిప్తః. [అలం ఉవ వాసో కేణ దే ఉవదిట్టో.]

నటీ—ఆర్య వైవ ప్రయవయస్యేన జార్ణవృద్ధేన. [అజ్ఞస్స జ్ఞేవ పివవలస్సేన జార్ణవృద్ధేణ.]

సూత్ర—(సకోపమ్) ఆః దాస్యాపుత్ర జార్ణవృద్ధ, కదాను ఖలు త్వం కుపితేన రాజ్ఞా పాలకేన నవవధూకేశహస్త మివ సుగంధం కల్ప్యమానం ప్రేక్షీష్యే? [ఆః దానీవపుత్రా జార్ణవృద్ధా,

ప్రసీద=మన్నింపుము. త్వంఏవ జన్మాంతరే భవిష్యసీ-నీవే జన్మాంతరమందును నాకు పతిని కాఁగల వని-అగుటకు-ఈ యుపవాసము సంకల్పించుకొంటిని అనుట. కేన ఉపదిప్తః=ఎవరిచేత ఉపదేశింపబడినది? ఇది చేయుట మంచిది అని నీకు ఎవరు నేర్పినారు? ప్రయవయస్యేన=ప్రియుడైన మిత్రునిచేత. సక్రోధమ్=కోపముతో, దాస్యాపుత్ర=అంజాకొడుకా! కుపితేన రాజ్ఞా పాలకేన-పాలకుఁడని అప్పుడు ఉజ్జయిని రాజునకు పేరు. అతనిచేత. సుగంధం, చుట్టబడిన పూలతోను పూయబడిన పైపూతలతోను, పరిమళించుచున్న వానిని, కల్ప్యమానం=నఱక-తఱుగఁ-బడుచున్న వానింగా, ప్రేక్షీష్యే=చూతునోకదా. మేము పేదవడియుండఁగా ఇంత వ్యయము చేయవలయు ఈయుపవాస మేల చెప్పితినిరా, నీవు నాకనమెపోను. అని మిత్రుని తిట్టుట. 'బధ్యమానం'—అను పక్షమున-వబలకు అభేదమగుటచే, బధ్యమానం=చంపబడుచున్నవానింగా, నవ వధూకేశహస్తం ఇన-క్రోత్త పెండ్లికూతురు తలవెండుకల మొత్తమువలె. 'పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలూపార్థాః కచా త్వరే'—అని అమరుఁడు. కల్ప్యమానం=వాసననూనియపూసి దువ్వి(జడగా) తీర్చబడుచున్న, పా. బధ్యమానం=కట్ట-ముడువఁ-బడుచున్న.

కదాను క్షుతమం కువిదేణ రణ్ణా పాలవణ నివవహూకేసహస్థం
విల సులన్ధం కప్పిజ్జత్తం పేఠిస్సమ్?]

నటీ—ప్రసీద త్వార్యః, ఆర్యవైవ పారతాకికో య
ముపవాసః. [ప్రసీదదు అజ్ఞో, అజ్ఞస్స జ్ఞేవ పారలోఇట అలం
ఉవవాసో.] (ఇతి పాదయోః పతతి.)

సూత్ర—ఆర్యే, ఉత్తిష్ఠ. కథ యా త్రోపవాసే కేన
కార్యమ్. [అజ్ఞే, ఉత్తేహి. ఏత ఉవవాసే కేణ కజ్జమ్.]

నటీ—అస్మాదృశజనయోగ్యేన బ్రాహ్మణే నోపనిమన్తి
తేన. [అహ్మారిస జణ జోగ్గేణ బహ్మణేణ ఉవణిమన్తి దేణ.]

సూత్ర—అతో గచ్ఛతు ఆర్యా. అహ మ ప్యస్మాదృశజన
యోగ్యం బ్రాహ్మణ ముపనిమన్త్రయామి. [అదో గచ్ఛదు అజ్ఞా.
అహం పి అహ్మారిస జణ జోగ్గం బహ్మణం ఉవణిమన్తేమి.]

నటీ—య దార్య ఆజ్ఞాపయతి. [జం అజ్ఞో ఆణవేది.]
(ఇతి నిష్క్రిన్తా.)

సూత్ర—(పరిక్రమ్య) ఆశ్చర్యమ్! తస్మా త్కథం మయైవం

ఆర్యవైవ = ఆర్యునికే - ఆర్యునికోసమే చేయబడుచున్నది. ఈ పార
తాకికమైన ఉపవాసము. నీవే అందగాడవుగా నాకు ప్రియురాలికి, రాగల
జన్మమందును పతిగా కలుగవలయునని ఉపవాసోద్దేశము. పాదయోః పతతి =
పాదముల వ్రాలును. భర్త ప్రసన్నుడు కావన్న వ్రతము ఫలమియదు భార్యకు -
అని, తేర్చుచున్నది. 'ఆర్య, లేవే, చెప్పు, ఈ యుపవాసమున ఎవనితో పని,
ఎవడు కావలయును - అని.

అస్మాదృశజనయోగ్యేన = మనబోంట్లకు తగినవాడైన, బ్రాహ్మణేన ఉపని
మన్తి తేన = బ్రాహ్మణుండు భోజనమునకు పిలువబడవలయును అనుట. అతః =
అట్లునైన, గచ్ఛతు ఆర్యా = ఆర్య-నీవు, పోవుదువుగాక, పో, లోపలికి, నీపని చూచు

సుసమృద్ధాయా ముజ్జయిన్యా మస్మాదృశజన యోగ్యో బ్రాహ్మణో
 ౭ స్వేషితవ్యః. (విలోక్య) ఏష చారుదత్తస్య మిత్రం మైత్రేయ
 ఇత ఏ వాగచ్ఛతి. భవతు. ప్రత్యామితావత్. ఆర్యమైత్రేయ,
 అస్మాకంగృహే ౭శితు మగ్రణీ ర్భవ త్వార్యః. [హీమాణహే,
 తా కథం మవ ఏవ్యం సుసమిద్ధావ ఉజ్జయణీవ అవ్వూరిసజణ జోగ్గో
 బవ్వుణో అణ్ణేసిదవ్వో. (విలోక్య) ఏసో చారుదత్తస్య మిత్రం
 మిత్రేష ఇదో జేవ్య ఆలచ్ఛది. భోదు. పుచ్చిస్సం దావ. అజ్జ
 మిత్రేఅ, అవ్వూణం గేహే అసిదుం అగ్గణీభోదు అజ్జో.]

(నేపథ్యే)

భోః అన్యం బ్రాహ్మణ ముపనిమన్త్రయతు భవాన్.
 వ్యాపృత ఇదానీ మహమ్. [భో, అణ్ణం బవ్వుణం ఉవణిమన్తేదు
 భవమ్. వావుడో దాణిం అహమ్.]

కొనుటకు, నేను మనకు తగిన బ్రాహ్మణుని వెదకి తెచ్చెదను. సుసమృద్ధాయా =
 మిక్కిలి సంపదతో కూడుకొన్నదైన, అందఱును సంపన్నులే ఐన, ఉజ్జయి
 న్యాం = ఉజ్జయినియందు, అస్మాదృశ జనయోగ్యః = మాబోటి జనమునకు తగిన -
 మేము పేదలము, అందును చారణులము (= బోగమువారము.) అట్టి మూకు తగిన,
 ఏష చారుదత్తస్య మిత్రం = వీడుగో, చారుదత్తుని మిత్రము, చారుదత్తుడు
 దరిమిల్లడైనాడు. వాని మిత్రము వీడు నాపిలుపును అంగీకరింపకచ్చును అని
 ప్రత్యాశ. ఆర్య మైత్రేయ - సంస్కృతమున పూజావాచకమైన 'ఆర్య' 'అయ్య'
 మొదలైనవి పేరుకు ముందు చేర్పబడును. మైత్రేయయ్య అనుట, ఆశితుం =
 భోజనముచేయుటకు, అగ్రణీః = మొదటివాడవు. నీవు తిన్నతరువాత, తక్కిన
 యందఱిభోజనమును ఆనుట.

అన్యం బ్రాహ్మణ ముపనిమన్త్రయతు భవాన్ = వేఱు బ్రాహ్మణుని పిలు
 తువుగాక భోజనమునకు నీవు. వ్యాపృత ఇదానీం అహమ్ = నాకు ఇప్పుడు
 పని ఉన్నది.

సూత్ర—ఆర్య, సంపన్నం భోజనం నిఃసపత్నం చ. అపి చ దక్షిణాపి తే భవిష్యతి. [అజ్ఞ, సంపన్నం భోజనం నిఃసపత్నం అ. అపి అ దక్షిణా వి దే భవిష్యది.]

(పునర్నేపథ్యే)

భోః, ఇదానీం ప్రథమ మేవ ప్రత్యాదిప్టోఽసి త త్క ఇదానీం తే నిర్బంధః, పదే పదే మా మనురోద్ధమ్? [భో, దాణిం పథమం జ్ఞేవ పచ్చాదిప్టోసి, తా కో దాణిం దే నిబ్బన్ధో పదే పదే మం అనుబధేదుమ్.]

సూత్ర—ప్రత్యాదిప్టోఽస్మ్యేతేన. భవతు. అన్యం బ్రాహ్మణ ముపనిమన్త్రయామి. [పచ్చాదిప్టోఽప్లి ఏదిణా. భోదు అన్యం బహ్మణం ఉపనిమన్త్రేమి.]

(ఇతి నిష్కా)న్తః

ఇత్యాముఖమ్

సంపన్నం భోజనం=మృష్టాన్నము, నిఃసపత్నం=మతెవ్వరుకూడ ఉండనిది, అంతయు నీవే, నీకే. దక్షిణా అపి=దక్షిణయు-ఇంతఆశచెప్పినను వాడు ఒప్పుకొనలేదు.

ప్రత్యాదిప్టః అసి-తిరస్కరింపబడితివి, రాను పామ్ము అంటిని. పదే పదే మాం అనుబంధం=అడుగడుగున నన్ను మాటిమాటికి అడుగుటకు - బలవంత పెట్టుటకు, అనుట.

అన్యం బ్రాహ్మణం ఉపనిమన్త్రయామి=మఱొక బ్రాహ్మణుని పిలిచెదను, భోజనానికి.

ఈ సూత్రధార నటి సంభాషణలోను - కావ్యార్థసూచన మెండుగాఁ గల దందురు. 'కదా ను ఖలు త్వం కపిత్థేన రాజ్ఞా' - ఇత్యాదిచే చారుదత్తుడు వధ్యచిహ్నములు దండ పూత మొదలైనవి తగిలించి కొలుత వేయుటకు కొని పోబడుట నూచిత మందురు. 'మదీయేన భక్త పరివృయేన పారలౌకికో భతాః' - అన్యైష్యతే...త్వ మేవ జన్మాంతరే భవిష్య నీతి ...ఇవా లోకే త్వయి సతి కోఽయ మన్యోఽభిరూప' ఇత్యాదిచే వసంతసేన పాలకుని (మఱదిని) పరి

హరించి చారుదత్తుని వరించుట - నూచింపబడినది - అనియు. 'అన్నియు ఉన్నవి.' ఏదేది? తెల్లపుటన్నము నేయి - ఇత్యాది సంతయు చెప్పి, ఎందున్నదో చెప్పక ఇంటనే అనుభ్రమ కలిగించి, తరువాత 'అంగడిలో' అని చెప్పి నాకు మిన్నంటు నాన కలిగించి అటనుండి దబ్బున గోతిలోనికి త్రోసితివి. నీయాశలు కూలి నీవు నాశనమై పోవుదువు' అను నిత్యాదిచే వసంత సేనయొక్క బండి మాటు పాటు, దాన శకారునికి దొరకి హత్యగావించబడుట మొదలైనది - నూచిత మందురు.

కార్యవశమున అని నూత్రధారుఁడు ప్రాకృతభాషి యగుట నాటకములలో ఆరుదు. ప్రాకృతము సంస్కృతమున కన్నను మధురమును సుఖమారమును, స్త్రీలకు సుబోధతరమును అగుటచేత. ఈనాటకమునందు మెండుగా పలు తెఱంగులు ప్రాకృతభాషితములు ఆయావేషములంబట్టి వారివారికి తగునట్లు మార్పు చెందినవి కలవు. 'స్త్రీ యన ప్రాకృతం వదేత్' - స్త్రీలలో - వారినడును - అప్రాకృతము అనఁగా సంస్కృతము పలుకరాదు. అట్లే పని కలిగినపుడు ఉత్తములకైనను భాషావ్యతిక్రమము చేయవలసినది అన్నారు. ప్రాకృతభేదములు పెక్కు ఉన్నను శౌరసేని, అవంతిక, ప్రాచ్య, మాగధి అను నాలుగే నాట్య ప్రబంధములయందు ప్రయోగింపబడును. అట్లే అపభ్రంశభేదములును పెక్కు ఉన్నను కాకారి చాండాళి కాబరి డక్కదేశీయ, అను నాలుగును ప్రయోగింపబడును. ఈమృచ్చకటికముందు నూత్రధారుఁడు నటి రదనిక మదనిక వసంతసేన దానితల్లి చేటి చారుదత్తుని భార్య, కర్ణపూరకుఁడు శోధనకుఁడు శ్రేష్ఠి అను పనునొకండునుండి శౌరసేని బాపింతురు, వీరకుఁడు చందనకుఁడు అవంతికను భాపింతురు, విదూషకుఁడు ప్రాచ్యను, శకార వసంతసేన చారుదత్తుల చేటులు మువ్వరును సంవాహకుఁడు భిక్షువు చారుదత్తుని కొడుకు బాలుఁడు - పేగు ఆర్జునును మాగధి భాపింతురు. వీరు ప్రాకృత పాఠకులు. అపభ్రంశ పాఠకులు. రాష్ట్రీయుఁడు శకారుఁడు కాకారి. చండాలులు చాండాళి. మాధురుఁడు దూత్యకారుఁడును ధక్క. శౌరసేని యవంతిక ప్రాచ్య, వీనిలో దంత్యసకారము, అవంతికలో రేఘును ఎక్కువ, లోకోత్పలు మెండు. ప్రాచ్యలో స్వార్థక కకార మెక్కువ. ప్రాచ్యలో తాలవ్యశకారము మెండు. మాగధిలోను అట్లే. తాలవ్యశకార వకార ప్రాయలు కాకారిచాండాలులు. దంత్యసకారమును తాలవ్యశకారమును రెండును కలసి సంస్కృతప్రాయగా ఉండునది ధక్క. ఈ యన్ని భాషలయందును ద్వివచనములేదు. ఏకవచన బహువచనములే. చతుర్థికి షష్ఠి. పరస్మై పదాత్మనేపద నియము లేదు.

ఇతి ఆముఖమ్—ఇతి ముగింపును తెలుపును. ఆముఖమని ప్రస్తావనకు మఱి యొక పేరు.

నటి విదూషకో వాపి పారిపార్శ్వక ఏవ వా
 నూత్రధారణసహితాః సంలాపం యత్ర కవకతే
 చిత్రైర్వాక్యైః స్వకార్యోక్తైః ప్రస్తుతాక్షేపిభిః మిథః
 ఆముఖం త ద్విజానీయా ద్భుధైః ప్రస్తావ నోచ్యతే.

నటియేని విదూషకుఁడేని పారిపార్శ్వకుఁడేనియు నూత్రధారయితో స్వకార్యములం గూర్చి చిత్రవాక్యములతో నారంభించి నాట్యసమయము ప్రశంసించునట్టి సంభాషణ ఆముఖమనియు ప్రస్తావనయనియు పేర్కొనబడును.

నూత్రం కథానూత్రం ధారయ తీతి నూత్రధారః, నూత్రమును ఆనఁగా కథానూత్రమును ధరించువాఁడు నూత్రధారుఁడు, ప్రధాననటుఁడు. ఒక నూత్రధారుఁడు తెరచాటుననేని బయటనేని నాందిని పఠించును. ఆనంతరము ఆతఁడే యేని, ఆతఁడు పోయి (స్థాపకుఁడను పేరి) యింకొక నూత్రధారుఁడేని ప్రస్తావనను జరుపును. 'ద్విరదేంద్రగతి' మొదలగు స్లోకముల కవిప్రశంసయు, అనన్తిపుర్యాం ఇత్యాది కావ్యప్రశంసయు, పరివర్త్యంశం - ఇత్యాది ప్రశోచన ఆనబడును, ప్రస్తావనలో చేరును '...ఆతః ప్రీత్యుత్పత్తి ర్భవిష్యతి, తస్మా దవలోక్యతా మేత దితి సా ప్రశోచనా, ప్రకృష్టరుచిహేతుభూతత్వాత్' - అభినవభారతి.

“ప్రయోజనం ప్రయోజ్యస్య, నిర్దేశో దేశకాలయోః

కావ్యాథకనూచక్తైః నూక్తైః సభాయా శ్చిత్త రజ్జనమ్

కవికావ్యనటాదీనాం ప్రశంసా చ ప్రశోచనా”

ఎచట ప్రశంసచేత ఉన్ముఖీకరణమో అది ప్రశోచన. ప్రశంసచేత ప్రస్తుతాభి నయములయందు శ్రోతలను ఉన్ముఖులం జేయుట ప్రశోచన - ఈ ప్రస్తావన విధు తెగలలో కొంతమట్టుకు కథోద్ఘాతమున చేరునేమో - కథోద్ఘాత మన -

‘నూత్రధారయి వాక్యమును గాని, దాని యర్థమును గాని కొని పాత్రము ప్రవేశించు నేని అది కథోద్ఘాత మనంబడును.’ సా. ద., పే. వేం.

ఇందు నూత్రధారయి మాటకు తాను పలికిన జవాబునే, మరల పలుకుచు, అట్లు కథను ఉద్ఘాతము, ఆరంభము, చేయుచు పాత్రము విదూషకుఁడు ప్రవేశించి నాఁడు.

ప్రథమో ౭ జ్కః

[ప్రవిశ్య ప్రావారకహస్తః]

మైత్రేయః—(‘అణ్ణం బహ్మణం’ ఇతి పూర్వోక్తం పఠిత్యా)
అథవా మయాపి మైత్రేయేణ పరస్య మన్త్రాణాం సమీహిత
వ్యాని, హః అవస్థే, తులయసి, యో నా మాహం తత్రభవత
శ్చారుదత్తస్య ఋద్ధ్యాహారాత్రం ప్రయత్న సిద్ధై రుద్ధారసురభి
గన్ధిభి ర్మోదకై రేవాశితో ౭భ్యస్తరచతుశ్శాలకద్వార ఉప

ప్రవిశ్య ప్రావారకహస్తః - ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, రంగముపైన ప్రేక్షకుల
యెదుట నగపడి - అనుట. ప్రావారకహస్తః = ఉత్తరీయము చేతకలవాడై -
అథవా=అట్లు కాదు; మయాపి మైత్రేయేణ-మైత్రేయుడైన నాచేత సయితము,
పరస్య ఆ మన్త్రాణాం=ఇతరుల తిండికి పిలుపులు, సమీహితవ్యాని=కోరబడఁ
వలసినవచ్చినవే. ‘మైత్రేయుడను’ అని పేరు చెప్పకొనుట ప్రసిద్ధిద్యోతకము. అట్ల
వాని వయస్కుడనై యున్నవాడనీ, ఛాయాపాతాంతరము - ప్రత్యేష్టవ్యాని =
అంగీకరింపవలసినవచ్చినవే. హః=అయ్యో, అవస్థే = (నా) దశా! తులయసి = చులకన
చేయుచున్నావు. అస్తాసారం ఘన తులయతుం నానిలః శత్యుతి త్వామ్ - మేఘ.
తత్రభవతః - ఆ పూజ్యుడైన - ఎదురుగాలేని వానిని గౌరవించుమాట. ఆత్ర
భవతః - ఎదురుగా ఉన్నవానిని. ఋద్ధ్యా = సంపదచేత, అహారాత్రం = రాత్రిం
బవలు - సర్వకాలము, ప్రయత్న సిద్ధైః = పూనికతో - ఏర్పి కూర్చి - తయారు
చేయబడిన - సమగ్రగుణముగల యనుట - ఉద్ధారసురభిగన్ధిభిః = వెలువడుచున్న
(వానితేన్ములంబోని) కమ్మని వాసనగలవైన, మోదకైః ఏర=కుడుములు లడ్డులతోనే,
ఆశితః=తినఁబెట్టబడితిని - నేను ఆడుగకయే అనుట. ఆభ్యస్తర చతుఃశాలకద్వారే=
లోపలి (ఏకాంతమైన) చావడి (పెద్ద Hall) వాకిట, బాగుగా గాలితగులుచు

విష్టో మల్లకశత పరివృత శ్చిత్రకర ఇ వాఙ్మలీభిః స్ఫుప్త్యా స్ఫు
ప్త్యాపనయామి నగరచత్వర వృషభ ఇవ రోమన్థాయమాన
స్తిష్ఠామి. స ఇదానీ మహం తస్య దరిద్రతయా యత్ర తత్ర చరిత్వా
గృహపారావత ఇ వావాసనిమిత్త మత్రాగచ్ఛామి. ఏష చార్య
చారుదత్తస్య ప్రియవయస్వేన జూర్ణవృద్ధేన జాతీకుసుమావాసితః
ప్రావారకో ౭నుప్రేషితః సిద్ధీకృతదేవకార్య స్యార్యచారుదత్త
స్యోపనేతవ్య ఇతి. తి ద్యావ దార్యచారుదత్తం పశ్యామి,

హాయిగానుండుచోట-అనుట, ఉపవిష్టః=కూరుచున్న వాడనై, మల్లక శత పరివృతః=
గిన్నెల నూటితో చుట్టబడినవాడనై, నూలుగిన్నెలు చుట్టరా కలవాడనై,
నూలుగిన్నెలలో వివిధములైనవి ఉండఁగా, వానిని, చిత్రకరః ఇవ=చిత్రకారుఁడు
(ముచ్చి కుంచెతో) వలె, ఆఙ్మలీభిః=వేళ్ళతో, స్ఫుప్త్యా స్ఫుప్త్యా=తాకి చూచి
చూచి-మంచివిగా ఏలుకొని ఏలుకొని, అపనయామి=పనికిరాని వానిని పాఱవేయు
చుండి, రోమన్థాయమానః = నెమరువేయుచు (వానినే తలచుకొనుచు) నగర
చత్వర వృషభ ఇవ-పట్టణపు నాలుగు దారులు కలయుచోట-విచ్చలవిడిగా పరున్న-
ఆబోతువలె చూ, మాళ్-iv. భట్టిని, ఏష ద్వారదేశే సముద్రగృహస్య, వివశిగత
ఇవ బలివర్ద ఆర్య గౌతమ అసీన ఏవ నిద్రాయతే. అచ్చుపెద్దు-ఆబోతు, (హాయిగా
తృప్తుఁడనుగా), తిష్ఠామి=ఉండునో, సః=అట్టివాడను, అహం=నేను, ఇదానీం
తస్య దరిద్రతయా=ఇప్పుడు అతని పేదఱికముచేత - యత్ర తత్ర = ఎక్కడ దొరకిన
దక్కడ, చరిత్వా=భుజించి (తిరిగియు), గృహపారావత ఇవ=ఇంటి పెంపుడు
పావురమువలె, (అదియు పగ లంతయు అక్కడక్కడ తిరిగి మేసి సాయం
కాలము గూటికి మరలును), ఆవాసనిమిత్తం = ఇంటికై - ఉండఁదగినచోటునకై,
అత్ర ఆగచ్ఛామి = ఇక్కడికి వత్తును. ఏష చ=ఇదియు, జాతీకుసుమావాసితః=
జాజిపాల వాసన కొల్పి (పట్టింప)బడిన, ప్రావారకః = ఉత్తరీయము, ప్రియ
వయస్వేన = ప్రియుడైన మిత్రముచేత, సిద్ధీకృతదేవకార్యస్య = తీర్చిన - కావించి
ముగించిన - దేవతార్చన కలవానికి, ఉపనేతవ్యః = చేర్చవలసినది అని, ఆవేళ్ళకు
పోయి దీనిని అతనికి ఇమ్ము అని, చిత్రకారుఁడు తన చుట్టును పెక్కు రంగుల
గిన్నెల నుంచుకొని, కుంచెతో దాన దాన ముంచి, విడిర్చి, కావలసినంత మాత్రము
గొని చిత్తరువునం బూయును, యవత్ పశ్యామి = చూడఁగలను - లభోకు

(పరిక్రమ్యావలోక్యచ) ఏష చారుదత్తః సిద్ధీకృతదేవకార్యో
గృహదేవతానాం బలిం హరన్నిత ఏ వాగచ్ఛతి.

[అథవా మఏ వి మిత్రేషణ పరస్స ఆమన్తణకథం పచ్చిద
వ్యాఞం. హం అవత్థే, తులీలసి. జోణామ అహం తత్తథవదో
చారుదత్తస్స రిద్ధివ అహోరత్తం పలతణసిద్ధేహిం ఉగ్గారసురహి
గన్ధేహిం మోదకేహిం జ్ఞేవ అసిదో అబ్బన్తరచతుస్సాలదుఆవ
ఉవవిట్టో మల్లక సద పరివుదో చిత్తలగో విల అజ్ఞులీహిం ఛివిల
ఛివిల అవణేమి. ఇలర చత్తర వుసహో విల రోమన్థాలమాణో
చిట్టామి. సో దాణిం అహం తస్స దలిద్దదావ జహిం తహిం చరిల
గేహపారావదో విల ఆవాసణిమిత్తం ఇథ ఆలచ్ఛామి. ఏసో అ
అజ్ఞచారుదత్తస్స పిలవల స్సేణ జ్ఞాన్తథ్థేణ జాదీకుసుమవాసిదో
పావారట అణుప్పేసిదో. సిద్ధీకిద దేవకజ్జస్స అజ్ఞచారుదత్తస్స ఉవణే
దవ్వోత్తి. తా జావ అజ్ఞచారుదత్తం పేఛ్ఛామి. (పరిక్రమ్యావ
లోక్యచ) ఏసో చారుదత్తో సిద్ధీకిద దేవకజ్జో గిహదేవదాణం బలిం
హరేన్తో ఇదో జ్ఞేవ ఆలచ్ఛది.]

‘యావత్’ ఇప్పుడే అనియుం గొనవచ్చును. ఏషః = ఏడుగో, బలి = ఉపహారము -
హరణ = (చేతఁగొని) పెట్టువాఁడై, ఇత ఏవ = ఇతే. అనఁగా నేను నుము
మునకే వచ్చితిని అనుట. సత్తీవదకద దేవకజ్జస్య - అను పాఠాంతరము శ్రేయ
మగునా? ‘షష్ఠీవ్రతకృతం దేవకార్యం’ - షష్ఠి సుబ్రహ్మణ్యషష్ఠి కాఁబోలు -
దీన కొంత కాలనిర్దేశమును అగునా? దాని ప్రయోజనముం బరికింపఁదగును. అట్లు
పరికింపఁగా, ఇది కృష్ణపక్ష (ప్రదోష) మగుటచే ఆపాఠము పనికిరాదు. వ్రతము
కుక్లముననే. జాజాలవాసనం జెప్పుటచే జాజాలఋతువును ఎన్నఁదగునా? ఒక
వరో అత్తరు - జాజితైలము - ఋత్వనియతి సులభమును అగునా? ఆగును. గుడ్డ
పూత్రకు అదియే తగినది. పూలు కావు.

[తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్ట శ్చార్దుదత్తో రదనికా చ]

చారుదత్తః—(ఊర్ధ్వ మవలోక్య సనిర్వేదం నిఃశ్వస్య)

శ్లో. యాసాం బలిః సపది మద్భూదేహలీనాం

హంసై శ్చ సారసగజై శ్చ విలుప్తపూర్వః

తా స్వేవ సంప్రతి విరూఢతృణాఙ్కురాసు

వీజాఙ్గాలిః పతతి కీటముఖావలీధః.

౯

ఊర్ధ్వం అవలోక్య - పైకి - మింటివైపు - చూచి - ఇది నిర్వేదనాచ నానుభవము. నిఃశ్వస్య - నిట్టూర్చి - ఇదియు.

శ్లో. ౯. యాసాం మద్భూదేహలీనాం = ఏ నాయంటి గడపలయొక్క - అందు పెట్టిన - బలిః దేవతోపహారము, సపది = తత్త్వణమే, హంసైః చ = అంచల చేతను, సారసగజైః చ = బెగ్గురు గుంపుల చేతను, విలుప్తపూర్వః = మునుపు తినివేసి - అక్కడ లేకుండ చేయబడుచుండెనో, తాసు ఏవ = వానియందే, సంప్రతి = ఇప్పుడు, విరూఢ తృణాఙ్కురాసు = మొలచిన పుల్లు మొలకలుగలవైన వానియందు, వీజాఙ్గాలిః = గింజలదోసిలి - దోసెడు గింజలు, కీటముఖావలీధః = పురువులు - చీమలు మొదలైనవాని - నోట నాక (= తిన)బడినవిగా, పతతి = పడుచున్నది.

మునుపు నాయంటిగడపలకడ ఇడబడిన పూజోపహారము, పెట్టియు పెట్టక మునుపే హంసలును సారసములును తినివేయుచుండినవి. ఇప్పుడు అక్కడ చిమ్మట మొదలగు సంస్కారములును లేక పోయినవి, గడ్డి మొలకలు లేచియున్నవి. అందు దోసెడుగింజలు పడ చేయబడుచున్నవి. వానిని చీమలు పురువులు నోటకాచుకొని పోవుచున్నవి. దేహలీనాం - బ. వ. పెద్ద బంగళా - పెక్క.

అట్టిది పూర్వపు సంపన్నదశ, ఇప్పటి దరిద్రదశయు. అంచలను సారసములను చెప్పటచే, ఇంటి తోట, డిగ్గియ మొదలైనవియు. బలియందును వానికి తగిన వస్తువులునుండెను. ఇప్పుడు అక్కడ చిమ్మచల్లుటయు లేకపోయినది. ఆచార మునకైట్టివి ఏవో గింజలు చల్లబడుచున్నవని. దళావిపర్యాసము వర్ణింపబడినది. గడ్డి మొలచినది అనుటచే గింజలు వడ్లు అగునని. కావలు పిచ్చుకలు బలిభుక్తులు అని కూడ చెప్పబడలేదు. గడ్డి అడుగున పడిపోయినవానిని పురువులే పట్టుకొని

[ఇతి మన్దం మన్దం పరిక్ర మ్యాపవిశతి.]

విదూషకః—ఏష ఆర్యచారుదత్తః. త ద్యావ త్సంప్రత
ముపసర్పామి. [ఏసో అజ్ఞ చారుదత్తో. తా జావ సంపదం ఉవస
ప్పామి.] (ఉపసృత్య) స్వస్తి భవతే. వర్ధతాం భవాన్. [సోఽఞ్ఞ
భవదే. వడ్డదు భవమ్.

చారు—అయే సర్వకాలమిత్రం మైత్రేయః ప్రాప్తః! సఖే,
స్వాగతమ్. ఆస్యతామ్.

గలవు. అంచబెగ్గురులం జెప్పటచే మునుపు బలిగా ముత్తెములు పెట్టబడు చుండె
ననియు అంచలు ముత్తెములం దినునవి వానిం గ్రహించుచుండిన వనియు - వే. వేం.
కాస్తులవారు చెప్పియుండిరి. దాన చారుదత్తుని యతిమాత్రపు సంపద ఊహింపఁ
దగును అని. ముత్తెములమాట కాదంబరి కథాసరిత్యాగరాదులలో వెదకఁదగును.

ఒక్కటనే మఱి యొకటి చేయబడుటం జెప్పటచే అలంకారము
పర్యాయము.

ఏకస్మిక్ య ద్యనేకం వా పర్యాయః సోఽపి కథ్యతే.

దేహభులందే మునుపు అవి, ఇప్పుడు ఇవి అనుటచేత.

ఈశ్లోకము వామనాలంకారమున ఉదాహృతము.

మన్దం మన్దం=(చింతచే) మెల్లమెల్లగా, పరిక్రమ్య=రంగిన నడిచి, ఆ నటు
నికి ఎచ్చరిక, ఉపవిశతి=కూర్చుండును. ఉపసర్పామి = చేరబోయెదను. స్వస్తి
భవతే=స్వస్తి నీకు - స్వస్తితో చతుర్థి. వర్ధతామ్ = వర్ధిల్లుదువుగాక - చిరాయువు
తోను మేలుములతోను అనుట. ఇవి లోలుమాలు కలసికొన్నప్పటి ఆచారపు టుప
చారోక్తులు. వాని యర్థముతో అంతగా పనిలేదు.

అయే = ఓహో. తటాలున చూడఁగానే ఈతఁడే అని యనుకొనుటం
దెలుపును. సర్వకాల మిత్రం = మునుపు సంపదకాలములో నలె ఇప్పుడు ఈ దారి
ద్రవ్యకాలమునను ఏకవిధమైన ప్రీతిగౌరవములతో నుండు మిత్రము - ప్రాప్తః =
వచ్చినాడు. స్వాగతమ్=స్వాగతము - ఆచారోక్తి - ఆస్యతామ్ - కూర్చుండుము.

విదూ—య ద్భవా నాజ్ఞాపయతి. (జం భవం ఆణవేది.)
 (ఉపవిశ్య) భో వయస్య, ఏష తే ప్రియవయస్యేన జార్ణవృద్ధేన
 జాతీకుసుమవాసితః ప్రావారణో ౭నుప్రేషితః 'సిద్ధీకృతదేవకార్య
 స్యార్యచారుదత్తస్య త్వ యోపనేతవ్య' ఇతి. [భో వయస్య, ఏషో
 దే పితవలసేణ జార్ణవృద్ధేణ జాతీకుసుమవాసిదో పావారణ అణుప్రే
 సిదో, 'సిద్ధీకిదదేవకజ్జస్య అజ్ఞచారుదత్తస్య తువ ఉపనేదవ్యో' త్తి.]
 (సమర్పయతి)

[చారుదత్తో గృహీత్వా సచింతః స్థితః]

విదూ—భోః కి మిదం చింత్యతే. [భో, కిం ఇదం చింతి అది.]

చారు—వయస్య,

శ్లో. సుఖం హి దుఃఖా న్యనుభూయ శోభ తే

ఘనాన్తకారే స్వీవ దీపదర్శనమ్ ;

సుఖా త్త్ర యో యాతి నరో దరిద్రతాం

ధృతః శరీరేణ మృతః స జీవతి.

౧౦

సమర్పయతి=ఒసంగును, గృహీత్వా=గ్రహించి, సచింతః స్థితః=చింతించుచు
 ఉన్నాడు - చింత్యతే = ఏమి చింతించుచున్నావు?

శ్లో. ౧౦. ఘనాన్తకారేఘ = చిమ్మచీకటులలో, దీపదర్శనం ఇర = దీప
 మను చూచుటంబోలె, దుఃఖాని అనుభూయ=దుఃఖములను అనుభవించి(న తర్వాత)
 సుఖం = సుఖము, శోభతే హి = మిక్కిలి శోభిల్లును. సుఖాత్తు = సుఖమునుండి
 యన్ననో (సంపదవలని - అనుట) సుఖ మనుభవించినతరువాత అన్ననో, యః
 నరః = ఏమనుష్యుడు, దరిద్రతాం = దారిద్ర్యమును, యాతి = పొందునో, సః =
 అతడు, శరీరేణ=దేహము (ఉండుట)చేత, ధృతః = బ్రదికినవాడయ్యు, మృతః=
 చచ్చినవాడుగానే - జీవతి = బ్రదుకుచున్నాడు. దుఃఖాని - బ. వ. - పలు
 తెఱంగుల అనుట.

విదూ—భో వయస్య, మరణా ద్దారిద్ర్యా ద్వా కతర త్రే
రోచతే. [భో వయస్య, మరణాదో చాలిద్దాదో వా కదరం దే
రోచది.]

చారు—వయస్య

శ్లో. దారిద్ర్యా స్మరణా ద్వా మరణం
మమ రోచతే న దారిద్ర్యమ్;
అల్పక్షేపం మరణం, దారిద్ర్య
మన న్తకం దుఃఖమ్.

౧౧

చిరానుభూత దుఃఖముల యనంతరము_దారిద్ర్యానంతరము_ సుఖము అందుల
కారణమైన సంపదకలన కలిగినది యించుక యైనను ఎంతో శోభిల్లును! చాల
కాలము దట్టంపుఁ జీకటిచే కన్నులు వేసిం జూడక గ్రుడ్డివింబోలే నున్నప్పుడు
చిన్న దీపపు వెలుగును ఎంతో రమణీయముగా నుండును. బ్రదికివెడినవాడు_
సంపద అనుభవించి దరిద్రుడైనవాడు మనుషీనుంగే.

ఈ యొక్క శ్లోకమున - సుఖం హి దుఃఖా నీత్యాదిలో నాలుగు అలం
కారములు -

అనకారే ష్విర - అని ఇరచే ఉపమ. ఇందలి అప్రస్తుతము ప్రస్తుతాశ్రయి
యగుటచే అప్రస్తుతప్రశంస. మృతో ౭పి జీవతి అనుటచే విరోధాభాసము.
'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాసః' దుఃఖమునుండి సుఖము గన్నవానికన్న
సుఖమునుండి దుఃఖము గన్నవాని విశేషించుటచేత వ్యతిరేకము. వ్యతిరేకో విశేష
శ్చే దుపమానోప మేయయోః. ఇది సుభాషితరత్నభాండాగా రోదాహృతము.

మరణాత్ దారిద్ర్యాత్వా - మరణమును దారిద్ర్యమును సారిది ఆలోచించి
నంతట, కతరత్ = ఈవెంట నేది - లే రోచతే = నీకు ఇష్టము.

శ్లో. ౧౧. దారిద్ర్యాత్ మరణాత్ వా - దారిద్ర్యాత్ మరణం వా,
మరణాత్ దారిద్ర్యం వా అనుట - ఆరెండు తేజుగులందును, మరణం = చావు, మే
రోచతే = నాకు ఇష్టము, న దారిద్ర్యమ్ = దారిద్ర్యము కాదు - (ఏలన) మరణం =
చావు, అల్పక్షేపం = ఇంచుకే క్షేపము - కష్టము - గలిది. దారిద్ర్యం = పేదఱికము,
అనన్తకం దుఃఖమ్ = కడలేని దుఃఖము - క్షేపము - గలిది.

విదూ—భో వయస్య, అలం సంతప్తేన. ప్రణయిజన సంక్రామిత విభవస్య సురజన పీత కేషస్య ప్రతిపచ్ఛద్ధ్రో స్యేవ పరిక్షయో ౭పి తే ౭ధికతరం రమణీయః. [భో వయస్య, అలం సందప్తిదేన. పణభజన సంకామిత విభవస్య సురజన పీత సేనస్య పడివచ్ఛద్ధ్రస్య విల పరిక్షట వి దే అహిలదరం రమణీట.]

చారు—వయస్య, న మ మార్థాన్ప్రీతి దైన్యమ్: పశ్య,

మరణం అనగా - తెప్పపాటున ప్రాణము పోవుట - తీటుట - అదే సుఖము దారిద్ర్యమునకన్నను - దారిద్ర్యక్షేపము ఒకనాటికి ముగియునది కాదు.

ఇంచు ఉపమానోపమేయములకు గల విశేషము చెప్పటచేత - దారిద్ర్య మరణములకు - వ్యతిరేకము. ఇంచుక పా. భేదముచే హితోపదేశమున, సుభాషిత రత్నభాండాగారమునను ఉదా.

అలం సంతాపేన = సంతాప (దుఃఖ) పడకు, ప్రణయి జన సక్రామిత విభవస్య = మిత్రులకు - యాచకులకు - చెందజేయబడిన సంపదగలవాడవైన, తే = నీకు, పరిక్షయః అపి = దారిద్ర్యము సముత్తము, అధికతరం రమణీయమ్ = మిక్కిలియు శోభిల్లుచున్నది. ఎట్లనగా - సురజన పీత కేషస్య = దేవతలచే త్రాగబడి మిగిలిన వాడైన, ప్రతిపచ్ఛద్ధ్రస్య = శుక్లపక్ష ప్రథమనాటి చంద్రునికిం బోలె.

భర్తృహరి 'తనిమ్నా శోభన్తే' క్షయముచేతను శోభింతురు - అని ఒక జాబితా చెప్పుచు శ్లోకమున 'కళాకేష శృన్వః' అనియు, 'గళితవిభవా కృద్ధిక్షు నరాః' అనియు చెప్పెను. ఈ కళాకేషుడు ప్రతిపచ్ఛంద్రకళయా, కృష్ణచతుర్దశినాటి వేగుజామువాడా? ప్రతిపచ్ఛంద్రుడు క్షీణుడే కాని, ప్రతిదినవర్ధింపు - 'ప్రాచీమూలే తను మిత కళామాత్రకేషాం హిమాంశోః' అన్నాడు మేఘమున కాలిదాసు. రఘువునను... అకిష్ణవత్సవం మఖజం వ్యవక్తి పర్యాయపీతస్య సురై హిమాంశోః కళాక్షయః క్షాఘ్యతరో హి వృద్ధేః - అనియు. నాటకమున చారుదత్తుడు ఇంకను ఇంతకన్నను క్షేతములపాలై, చంపంబడబోవుచుండి అంతలో ఆకస్మికముగా దైవికముగా తప్పించుకొని మరల ఋద్ధి మంతుడగుట చెప్పబడును గాన - ప్రతిపచ్ఛంద్రుడు పనికిరానివాడు కాడు. ఆరెండు కళలును అట్లు ఎంచుకొనదగినవే.

న మమ అర్థాక్ ప్రతి దైన్యమ్ = ధనముంగూర్చి కాదు, అని పోయినదే అని కాదు నాకు దురవస్థ. మతేమన, పశ్య = చూడు.

శ్లో. ఏత త్త మ్మాం దహతి య ద్దృహ మస్మదీయం

క్షీణార్థ మి త్యతిథయః పరివర్జయన్తి ;

సంకుష్క సాన్ద్ర మదలేఖ మివ భ్రమన్తః

కాలాత్యయే మధుకరాః కరిణః కపోలమ్.

౧౨

విదూ—భో వయస్య, ఏతే ఖలు దాస్యాఃపుత్రా అర్థకల్య
వర్తా, వరటాభీతా ఇవ గోపాలదారకా అరణ్యే, యత్ర యత్ర న

శ్లో. ౧౨. ఏతత్ తు = మతేనున ఇది, మాం దహతి = నన్ను కాల్చి
వేయుచున్నది, యత్ = ఏదనగా, అస్మదీయం గృహం = నాడైన యిల్లు. -
అస్మచ్చబ్ధ బహువచనమునకు - ప్రకరణముం బట్టి ద్వివచనమును ఏకవచనమును
అర్థము. - క్షీణార్థం ఇతి = ధనము క్షీణించిపోయిన దని, అతిథయః = అతిథులు,
కరిణః కపోలం = ఏనుఁగు గండమును, కాలాత్యయే = (మద)కాలము గడచిపోయి
నపుడు, సంకుష్క సాన్ద్ర మదలేఖం = బొత్తిగా ఎండిపోయిన (పూర్వపు)
దట్టంపు మదపుటోడికల గీటులు గలదానిని, భ్రమన్తః మదకరా ఇవ = విడిచి
తొలగిపోవు తుమ్మెదలవలె, పరివర్జయన్తి = మానుచున్నారు - ఇట్లు రాక
తొలగి పోవుచున్నారే - అది నన్ను కాల్చివేయుచున్నది - అనుట.

ధనము లేకపోయిన దని నాకు దుఃఖము లేదు - మఱి దాన అతిథులు ఇంటికి
రాక పోవుచున్నారే అనుట నన్ను కాల్చివేయుచున్నది. మదకాలము తీటి
మదధార యెండిపోయిన ఏనుఁగు గండమును విడిచి తుమ్మెదలు ఎక్కడికో ఎగిరి
పోయినట్లు.

సంకుష్క సాన్ద్ర మదలేఖ మివ— ఉపమ.

కాలాత్యయే మధుకరాః కరిణః కపోలమ్ - వృత్త్యనుప్రాస.

ఏతే ఖలు దాస్యాఃపుత్రాః = ఈ లంజకొడుకులున్నారే - తిట్లు అర్థమై
నప్పుడు 'దాస్యాః పుత్ర' అని సమాసము, అలుక్. అర్థకల్యవర్తాః =
ధనమనెడు చల్లికూళ్ళు, అరణ్యే = అడవిలో, వరటాభీతాః = కందురీగలకు
భయపడిన, గోపాలబాలకాః ఇవ = పసులకాపరి (గొల్ల)పిల్లగాండవలె, యత్ర
యత్ర = ఎందందు, న ఖాద్యస్తే = తిన(అనుభవించు)బడవో (పెట్టవలసినదవో)

భాద్యస్తే తత్ర తత్ర గచ్ఛన్తి. [భో వలస్స, ఏదే ఖు దాసీప
పుత్తా అత్థకల్లవత్తా వరడాభీదా విల గోవాలదారత అరణ్ణే జహిం
జహిం ఇ ఖిజ్జన్తి తహిం తహిం గచ్ఛన్తి.]

చారు—వయస్య,

జ్ఞో, సత్యం న మే విభవనాశకృతాన్తి చిన్తా

భాగ్యక్రమేణ హి ధనాని భవన్తి యాన్తి.

ఏత త్త మాం దహతి నష్టధనాశ్రయస్య

య త్సేహృదా దపి జనాః శిథిలీభవన్తి.

౧౩

(వరటల పక్షమున కుట్టచుండరో, కొట్టచుండరో, చీనాల్లు పెట్టచుండరో ఆచోటికి
అనియు), తత్ర తత్ర = అక్కడక్కడికి - పిసిగార్లకడకు, గచ్ఛన్తి = పోవును.

జ్ఞో. ౧౩. సత్యం = నిజము, మే = నాకు, విభవనాశకృతా = సంపద
తొలగెడుటవలన కలిగిన, చిన్తా = దుఃఖము, నాన్తి = లేదు, హి = ఏలన, భాగ్య
క్రమేణ = అదృష్టముయొక్క వరుసన, ధనాని = సంపదలు, భవన్తి = కలుగును,
యాన్తి = తొలగెను, తు = (కింతు) మఱేమనఁగా, ఏతత్ = ఇది, మాం దహతి =
నన్ను కాల్చివేయుచున్నది - నాకు ఓర్వరాని సంతాపము కలిగించుచున్నది,
యత్ = ఏదనఁగా, నష్ట ధన ఆశ్రయస్య = ధనవలంబము లేనివానియొక్క -
శేదవడినవానియొక్క, సేహృదాత్ ఆపి = మైత్రీవలననుండియు, జనాః =
జనులు (పామరులు అనుట), శిథిలీభవన్తి = సడలుకొని పోవుదురే - అది నాకు
సంతాపకారణము అనుట.

నిజము చెప్పుచున్నాను, వయస్యా, ధనము పోయిన దన్న చింత నాకు
లేనేలేదు - అదృష్టమున్న అది యుండును, లేకున్న తొలగెను. ఆకాలము
వచ్చినది, శేదవడితిని, అంతే, దానికి నాకు దుఃఖము లేదు. మఱేమన నా
మిత్రులుగానున్న జనులు సయితము, ఆధనము వెంబడినే నన్ను విడిచిపోవు
చున్నారే, దానికి ఎంతేని దుఃఖంతును.

చింతలేమికి—భాగ్యక్రమేణ హి ధనాని భవన్తి యాన్తి - అని కారణోప
న్యాసమును, దహనమునకును 'య త్సేహృదా ది'తి కారణోపన్యాసమును
కావ్యలింగము -

సమర్థనీయ స్మార్థస్య కావ్యలింగం సమర్థనమ్.

అపి చ,

శ్లో. దారిద్ర్యాద్ధ్రియ మేతి, హ్రీపరిగతః

ప్రభ్రశ్యతే తేజసో,

నిస్తేజాః పరిభూయతే, పరిభవా

న్నిర్వేద మాపద్యతే,

నిర్విణ్ణః శుచ మేతి, శోకపిహితో

బుద్ధ్యా పరిత్యజ్యతే,

నిర్బుద్ధిః క్షయ మే, త్యహో నిధనతా

సర్వాపదా మాస్పదమ్!

౧౮

శ్లో. ౧౮. దారిద్ర్యాత్ = లేమిడి వలన, హ్రీయం = సిగ్గును, ఏతి = పొందును, హ్రీపరిగతః = సిగ్గరి, తేజసః = పరువునుండి, ప్రభ్రశ్యతే = తొలగి పోవును, నిస్తేజాః = లేజులేనివాడు, పరిభూయతే = అవమానింపబడును, పరిభవాత్ = అవమానమువలన, నిర్వేదం = దైన్యమును - హేయత తలంపును నిరుత్సాహమును, చింతను ఆపద్యతే = పొందును; నిర్విణ్ణః = ఉత్సాహములేని దీనుడు, శుచం ఏతి = దుఃఖమును పొందును, శోకపిహితః = దుఃఖము కమ్మినవాడు, బుద్ధ్యా = (బాగోగులను తెలియఁబాలు) వివేకముచేత, పరిత్యజ్యతే = వీడఁబడును, నిర్బుద్ధిః = బుద్ధిలేనివాడు, క్షయం ఏతి = నాశమును పొందును, త్యహో = ఆశ్చర్యము! నిధనతా = ధనములేమి, సర్వా ఆపదాం = అన్ని యాపదలకు, ఆస్పదమ్ = చోటు, మూలకారణము. [నిధనతా - తప్పు, నిర్ - కుదురదు, వి - యగును. కాదా, ని - ఉపసర్గాజ్ఞాం అనేకార్థత్వమ్.]

ఒక్క లేమిడి అనునది గొలుసుగా పరంపరగా క్షయ - నాశపర్యంతమైన ఆపదలకు మూలకారణము. 'బుద్ధి నాశాత్ ప్రభ్రశ్యతి' అను నూక్తి కలదేకదా. కావున దారిద్ర్యమునకై నాసంతాపము.

దారిద్ర్యాద్ధ్రియం ఇత్యాది పూర్వపూర్వమును ఉత్తరోత్తరమునకు కారణముగా వరుసగా చెప్పినందున కారణమాల

గుమ్ముః కారణమాలా స్యా ద్యథా ప్రాక్ప్రాప్తకారణైః

అహో విధనతా సర్వాపదాం కారణం.

అని సమర్థించుటచేత కావ్యలింగమును

ఇది హితోపదేశమునను నుభాషితరత్న భాండాగారమునను కలదు.

విదూ—భో వయస్య, త మే వార్థకల్యవర్తం స్మృత్వా
లం సంతాపితేన. [భో వయస్య, తం జ్ఞేవ అర్థకల్యవర్తలం
సుమరిత అలం సంతపిదేణ.]

చారు—నయస్య, దారిద్ర్యం హి పురుషస్య
శ్లో. నివాస శ్చింతాయాః పరపరిభవో వైర మపరం

జగుప్సా మిత్రాణాం స్వజనజనవిద్వేషకరణమ్

వనం గన్తుం బుద్ధి ర్భవతి చ కలత్రా త్పరిభవో

హృదిస్థః శోకాగ్ని ర్న చ దహతి సంతాపయతి చ. గృ
త ద్వయస్య, కృతో మయా గృహదేవతాభ్యో బలిః. గచ్ఛ; త్వ
మపి చతుష్పథే మాతృభ్యో బలి ముపహర.

తం ఏవ అర్థకల్యవర్తం = ఆ డబ్బు చలిదికూటి నే, స్మృత్వా = తలంచు
కొని, విదూషకునికి అన్నిటికి ఉపమానములు భోజనమునుండియే తోచుచుండును.
కావున ఆతడు ఆరమును చలిదికూడు అనుట. భోజనమున అన్ని మేలుములు
ఎఱిగి చలిదియన్నపు హీనతను ఎఱింగినవాడు గనుక ఆ యుపమానము.

దారిద్ర్యం హి పురుషస్య = దారిద్ర్యమేమో పురుషునికి.

శ్లో. గృ. చింతాయాః నివాసః = చింతకు - దుఃఖమునకు, ఇదెట్లు దొర
కునా అదెట్లు తెత్తునా అను ఆపలపాటుకు తావలము, పరపరిభవః = ఇతరులవలని
యవమానము, అపరం వైరం = అదొక వేటు శాత్రువు, మిత్రాణాం = సంగడి
కాండ్రకు, జగుప్సా = శోత, స్వజన జన విద్వేషకరణమ్ = బంధువులయొ,
(ఇతర) జనులయొ పగ కలిగించునది; వనం గన్తుం = అడవికి పోవుటకు, బుద్ధిః =
తలంపును కలుగును, భవతి చ కలత్రాత్ పరిభవః = భార్యవలన అవమానమును
కలుగును, హృదిస్థః = మనసులోనున్న, శోకాగ్నిః = శోకరూపపుటగ్ని, న చ
దహతి = కాల్చి (బుగ్గిచేసి) నేయదు, సంతాపయతి చ = మఱి సంతాపమును,
దుఃఖమును - కలిగించును.

దారిద్ర్యము ఇన్ని దోషములకు బాధలకు ఏకకారణము కావున నేను
తేలకువ కొనరే కున్నాను అనుట. శోకాగ్ని రూపకము అలం.

కృతః మయా.....నేను ఇంటిదేవతలకు ఉపహారము పెట్టితిని. పో,
నీవు పోయి ఆ నాలుగు దారులు కలయు చోట మాతలకు బ్రాహ్మ్యదులకు, స్వ
మాతలకు బలిని (ఉపహారమును) పెట్టు.

విదూ—న గమిష్యామి. [న గమిస్తామే.]

చారు—కిమర్థమ్?

విదూ—యత ఏవం పూజ్యమానా అపి దేవతా న తే ప్రసీదంతి. త తో గుణో దేవే వ్యర్చితేషు? [ఇదో ఏవ్వం పూజ్యజ్ఞా వి దేవదా న దేవసీదంతి. తాకోగుణో దేవేసు అచ్చిదేసు.]

చారు—వయస్య, మా మైవమ్. గృహస్థస్య నిత్యో ౭యం విధిః.

శ్లో. తపసా మనసా వాగ్భిః, పూజితా బలికర్మభిః

తువ్యన్తి శమినాం నిత్యం దేవతాః కిం విచారితైః ౧౬

న గమిష్యామి = నేను పోవను. యత ఏవం పూజ్యమానా అపి—ఏలయున ఇట్లు పూజింపబడుచున్నవా రయ్యును, దేవతలు నీకు ప్రసన్నులు కావన్నారు. తత్...తేషు = కావున ఏమి ప్రయోజనము, దేవతలు పూజింపబడిన - దేవతలం గారిచే? మా మా ఏవం = ఇట్లు కాదోయి, గృహస్థునికి ఇది నిత్యమైన - తప్పక చేయవలయు - నియతమైన పని. నైమిత్తికము వలె మానదగినది కాదు, చేయవన్న ప్రత్యవాయము - తప్పు - పాపము తెచ్చును - అనుట.

[బ్రాహ్మ్యదులు 'సప్త' అనియు 'అష్ట' - అనియు మతభేదము.

బ్రాహ్మీ మాహేశ్వరీ చణ్డీ వారాహీ వైష్ణవీ తథా

కామారీ చైవ చాముజ్ఞా చర్చి కే త్యప్తమాతరః.

బ్రాహ్మీ మాహేశ్వరీ చైవ కామారీ వైష్ణవీ తథా

మాహేశ్వరీ చైవ వారాహీ చాముజ్ఞా సప్త మాతరః.

పదునార్గు రను మతమును కలదు. శక్తి దేవతలు.

శ్లో. ౧౬. శమినాం = పితరాగులకు, తపసా = వ్రతనియమాదుల దేహమును వాడుటచేతను, (వాడు దేహముతోను అనుట), మనసా = (ధ్యానాదుల) మనసుతోను, వాగ్భిః = (జపాదులయు స్తుత్యాదులయు) వాక్కుతోను, బలి

తద్గచ్ఛ, మాతృభ్యో బలి ముపహర.

విదూ—భోః, న గమిష్యామి. అన్యః కోఽపి ప్రయుజ్యతామ్. మమ పున రాబ్రహ్మణ్య సర్వే మేవ విపరీతం పరిణమతి. ఆదర్శగ తేవ ఛాయా వామతో దక్షిణా దక్షిణతో వామా. అన్య మైతస్యాం ప్రదోషవేలాయా మిహ రాజమాన్తే గణికా విటా శ్చేటా రాజవల్లభా శ్చ పురుషాః సంచరన్తి. తస్మా న్మణ్డూక

కమ=భిః = ఉపహర నైవేద్యముతోను, నిత్యం = తప్పక ప్రతిదినమును, పూజితాః = పూజింపఁబడిన, దేవతాః = దేవతలు, తుష్యన్తి = సంతోషింతురు - ప్రసన్ను లగుదురు. కేం విచారితైః = ఎందులకు ఈయలోచనలు ?

విధుల ననుష్ఠించి పొందు దేవతాపరితోషము, స్వర్గ స్వారాజ్య నిశ్శ్రేయ సాంకమలైన పారలౌకిక (అముష్మిక) శ్రేయములం గూర్చును. మనులును అట్లు సర్వము అనుష్ఠింతురు. ఆ దెందులకు ఇ దెందులకు అని ఈ వత్సరము లేల ?

తపసేతి—ఇందు అలంకారము అప్రస్తుతప్రశంసా. ఇందలి యప్రస్తుతము గృహస్థునికి నావ నిత్యవిధి అను ప్రస్తుతమును ఆశ్రయించినది.

తద్గచ్ఛ... = కావున పామ్మ—భోః న గమిష్యామి = ఓయి నేను పోను. అన్యః కః అపి ప్రయుజ్యతాం = మఱివరినైనను పంపుము, మమ పునః బ్రాహ్మణ్యం = నా కన్ననో బ్రాహ్మణునికి, సర్వం ఏక విపరీతం పరిణమతి = అంతయు విరుద్ధరూపముగా ముగియును. ఎట్లనఁగా - ఆదర్శగ తా ఛాయా ఇవ... = అద్దము లోని నీడ - ప్రతిబింబము - వలె, ఎడమ వడిగాను, వడి యెడమగాను - అగును. (అంతియ కాదు.) అన్యత్ చ = మఱొకటియు. ఏకస్యాం ప్రదోషవేలాయాం = ఈ సందేహీకటివేళలో, ఇవా రాజమాన్తే = ఇక్కడ పెద్దబాటలో, గణికాః = బోగముసానులు, విటాః = (వారిని వెదకుకొని వెంబడించు) విలాసిగాండ్రు, శ్చేటాః = వారి నౌకరులు, రాజవల్లభాః పురుషాః చ = రాజునకు ప్రియులైన మనుష్యులు, సన్న్వరన్తి = తిరుగుదురు - ఇది నాటి పాలకుడు అను రాజపాల నలో ఉజ్జయిని నీతి గతి - అని ఊహింపఁదగును, తస్మాత్ = అందువలన, మణ్డూక

లుబ్ధస్య కాలసర్పస్య మూషిక ఇ వాభిముఖాపతితో వధ్య ఇదానీం భవిష్యామి. త్వం మిహ ఉపవిప్తః కిం కరిష్యసి?

[భో. ణ గమిస్సం. అణ్ణో కో వి పడ్డజ్జోలదు. మమ ఉణ బహ్మణస్స సవ్వం జ్ఞేవ్వ విపరీదం పరిణమది. ఆదంసగదా విల ఛాళ వామాదో దక్ఖిణా దక్ఖిణాదో వామా. అణ్ణం అ. ఏదావ పదోస వేలావ ఇథ రాలమగ్గే గణిత విడా చేడా రాలవల్లహం అ పురిసా సంచరన్తి. తా మండూలలుబ్ధస్స కాలసర్పస్స మూసిట విల హి ముహావదిదో వజ్ఞో దాణిం భవిస్సమ్. తుమం ఇద ఉపవిట్టో కిం కరిస్ససి.]

చారు—భవతు. తిష్ఠ తావత్. అహం సమాధిం నిర్వర్తయామి.

లుబ్ధస్య కాలసర్పస్య = కప్పలకు ఆసగొని (కనుపెట్టుకొని)యున్న నల్లత్రాచునకు, మూషిక ఇవ = ఎలుకవలె, అభిముఖ ఆపతితః = ఎదుటపడినవాడనై, వధ్యః ఇదానీం భవిష్యామి = ఇప్పుడు చంపబడువాడను కాంగలను. అది నా భయము, త్వం ఇహ ఉపవిప్తః కిం కరిష్యసి = నీవు ఇక్కడ కూర్చుండి ఏమి నేయుదువు? - నీవే పోరాడా అనుట. ఈ సర్వకాలమిత్రమును ఇట్లు చారుడత్తునికి ఎదురుపలుకుచున్నాడు - ఐనను అతని పితృతనము చారుడత్తునికి పరిచితమే కానోపును. కావుననే కోపపడక - భవతు - సరే కానీలే, రవంత ఉండు, లే - సమాధిం నిర్వర్తయామి = ధ్యానమును చేయుచున్నాను, ముగియనీ. విటః - కామతన్త్రకభాకోవిదః, వేక్యాకాముకో విటః, చేటః - సన్ధానకుశలః - (కాముకులను) కూర్చువాడు - రాజవల్లభుడు - రాష్ట్రీయుం బోనివాడు - రాష్ట్రీయుండు - రాజా బావముఁడి - భార్యకు తఱుచుగా అవరసర్థుడు, తమ్ముడు - విదూషకుని యీభాషితముచే ఒక విధముగా వసంతి నేనావిట చేట శకారుల ప్రవేశము నూచింపఁబడినది. 'నానూచితస్య పాత్రస్య ప్రవేశః' అని శాస్త్రము. శకారప్రాయ - భాషిత్యాత్ - శకాకో రాష్ట్రీయుః స్మృతః - రాష్ట్రీయుని మాటలలో ఎక్కువ 'శకారములు' ఉన్నందున వానిని శకారుడని యందురు. ప్రకరణమున శకారుడు, కట్టిని, చేటి, ధర్మశాస్త్ర బహిష్కృతులును. విటచేటాదులు మెండుకొందురు.

[నేపథ్యే]

తిష్ఠ వసంతసేనే, తిష్ఠ

[తతః ప్రవిశతి విటశకారచేత్తై రనుగమ్యమానా వసంతసేనా]

విటః—వసంతసేనే, తిష్ఠ, తిష్ఠ,

శ్లో. కిం త్వం భయేన పరివర్తిత సౌకుమార్యా

నృత్యప్రయోగ విశదౌ చరణౌ క్షీపస్తి

ఉద్విగ్న చఞ్చల కటాక్ష విసృష్ట దృష్టి

రవ్యాధానుసార చకితా హరిణీవయాసి.

౧౭

శకారః—తిష్ఠ వసంతసేనికే, తిష్ఠ, [చిట్ట వసంతశేణీవ, చిట్ట,]

తిష్ఠ వసంతసేనే = నిలు, వసంతసేనా.

శ్లో. ౧౭. కిం = ఏల, త్వం = నీవు, వ్యాధానుసార చకితా = వేటగాడు వెంట తలుముటచే భయపడిన, హరిణీ ఇవ = లేడివలె, పరివర్తిత సౌకుమార్యా = తొలగిపోయిన మార్దవము - ఇట్లు నడివడి నడకను పరువునకును తాళలేనిది - కలదానవై, నృత్య ప్రయోగ విశదౌ = ఆట ఆడుటలో - అడుగు వేయుటలో - అందమైన - అప్పటి యందము తోచునట్లుగా, చరణౌ = పాదములను, క్షీపస్తి = విసురుగా వేయుచున్నదానవై, ఉద్విగ్న...దృష్టిః = బెడరిలోలములైన కడకండ్లం బఱపు చూపుకలదానవై, యాసి = పోవుచున్నావు?

బోయ వెంటబడిన లేడివలె పరువెత్తుచున్నావే, ఎందులకు? నీ సౌకుమార్యము తొలగిపోవుచున్నది. పాదములు ఆటలో అడుగు వేసినట్లు అందగించుచున్నవి. చూపులు భయలోలములై కడకండ్లం బరపుచున్నవి. ఇదంతయుం గూడ నీపై మరులుగొన్న నాకు అందముగానే ఉన్నది. అట్లు విసవిస పోనేల?

‘గ్రీవాభక్తాభిరామం ముహూ రనుపతతి స్వంతసే బద్ధదృష్టిః’ - అన్నభయ తరళదృష్టి - స్మృతిత మగుచున్నది. చకితహరిణీవ - ఉపమ

వసంతసేనికే - అని శకారుడు గుప్తమారముగా సంబోధించుచున్నాడు.

చేటః—ఆర్యే, తిష్ఠ, తిష్ఠ, [అజ్ఞకే, చిట్ట, చిట్ట,]

శ్లో. ఉత్త్రాశితా గచ్ఛ స్వంతికా న్మమ
సంపూర్ణప డేవ గ్రీష్మమయూరీ,
అవవల్లతి స్వామి భట్టారకో మమ
వనే గతః కుక్కుటశాబక ఇవ.

౧౯

[ఉత్త్రాశితా గచ్ఛశి అంతికా మే
శంపుణ్ణ పచ్చా విఆ గిష్టుమోరీ
ఓవగ్గదీ శామిల భట్టకే మే
వణ్ణే గడే కుక్కుడశావకే వ్యా.]

అజ్ఞకే = ఆర్యే = అయ్య, తిష్ఠ = నిలు, చేటుడు వారి నొకరు కావున
సగౌరవముగా పలుకుచున్నాడు, ఆర్యా = అయ్య అని. వాని పని కామినీ
సంధానము గదా. అత్తికా - అనియు, పా. = అక్క, నీచజాతులకు బోగము
వారితో ఇట్లు బంధు వ్యవహారము వాడుక.

శ్లో. ౧౯. సంపూర్ణకాపిష్ఠా (పా. పుచ్చా) = నిండారిన పింఛము గల,
గ్రీష్మ మయూరీ ఇవ = ఎండకాలపు నెమలివలె, ఉత్త్రాశితా = బెడరి, మమ
అంతికాత్ = నా సమీపమునుండి, గచ్ఛనీ = పోయెదవు; - అట్టి నెమలి గ్రీష్మమున
ఎత్తుని పూవు చివురుం గాంచియు దావాగ్ని యని బెడరి పోవునట్లు, నీవును
సింగరముతో నిండినదానవై దొంగ యని భయముచే, నీమీద మరులుగొన్న
వాని నే నాసామిని చూచి పరువెత్తు చున్నావు - మమ స్వామి భట్టారకః = నాదొర,
వనే గతః = అడవిలోకి పోయిన, కుక్కుటశాబక ఇవ = కోడిపిల్లవలె, అవవల్లతి =
ఎగురుచు దుముకుచు ఉన్నాడు - నీమీది మరులుచే నిన్నుం గలసికొనుటకు.

చేటునికి తగిన భావములు ఉపమానములు - మీనమైనవి అనుట - వానికి
తోచును. కవియుచిత్రజ్ఞత. తల్లతల్లని నగలతో పళ్లపళ్లని చీరతో నిండార
పురి విప్పుకొన్న వేసంగి నెమలివలె మణిత. భయపడి పోయెదవు, నీకోసము
నాసామి - రాష్ట్రీయుడు - అడవికోడిపిల్లవలె గునగున ఎగురుచును దూకుచును
ఉన్నాడమ్మా.

మయూరీ ఇవ కుక్కుట శాబక ఇవ—ఉపమ.

విటః—వసంతసేనే. తిష్ఠ, తిష్ఠ

శ్లో. కింయాసి బాలకదళీవ వికమ్పమానా

రక్తాంశుకం పవనలోలదశం వహన్తి

రక్తోత్పలప్రకర కుట్కల ముత్సృజన్తి

టక్తైః ర్మనఃశిలగు హేవ విదార్యమాణా.

౨౦

శకారః—తిష్ఠ, వసంతసేనే, తిష్ఠ, [చిట్ట, వసంతసేనే, చిట్ట,]

శ్లో. ౨౦. బాలకదళీవ = జింకపిల్లవలె, వికమ్పమానా = వణచుచున్నదానవై, పవన లోల దశం = గాలికి కదలాడుచున్న చెఱుగు గల, రక్తాంశుకం = ఎఱు పట్టుచీరను, వహన్తి = తాల్చినదానవై, రక్తోత్పలప్రకర కుట్కలం = ఎఱుకలువ గుంపు మొగ్గలను, ఉత్సృజన్తి = వెలికి జార్చు(చల్లు)చున్నదానవై, యాసి కిం = ఏల పోవుచున్నావు? నీ నడకకు కొప్పునుండి ఆ మొగ్గలురాలుట ఎట్లున్న దనగా, టక్తైః = ఉలులతో, విదార్యమాణా = చీలబెడుచున్న - చీలగొట్టబడుచున్న, మనః శిల గుహా ఇవ = ఎఱుతాతి కొండ గుహవలె ఎఱుగలువ మొగ్గల పిండు రాలుట, రక్తాంశుకము గాలికి ఆడుట - ఉలులదెబ్బలకు ఆయెఱు బండనుండి తునుకలు ఎగురునట్లున్నది అనుట - అప్పుడే చీలి ఎగురువానికి కాంతి తగుకు ఎక్కువ.

పోవుచున్నా వేమమ్మా, జింకపిల్లవలె, వణచుచున్నావు, నీయెఱుచీర చెఱుగు గాలికి ఆడుచున్నది, కొప్పునుండి ఎఱుగలువ మొగ్గల పిండు రాలుచున్నది. ఆ యెఱుకాంతియు ఈ యెఱుకాంతియు, టంకముతో చీలగొట్టబడు మణిశిల గుహా వెళ్ళవలె నిగనిగలాడుచున్నది. నీ యీ గమనము మాదొరకు మఱియు వెఱి యెత్తించుచున్నది.

బాలకదళీ ఇవ, మనః శిల గుహా ఇవ - ఉపమలు.

నిలువనే వసంతసేనికా నిలు.

శ్లో. మమ మదన మనజ్గం మన్మథం వర్ధయన్తి
 నిశి చ శయనకే మమ నిద్రా మాక్షిపన్తి
 ప్రసరతి భయభీతా ప్రస్థలన్తి స్థలన్తి.
 మమ వశ మనుయాతా రావణ శ్యేవ కున్తి. ౨౦
 [మమ మలణ మణజ్గం మన్మథం వడ్డలన్తి
 నిశి ల శలణకే మే నిద్రలం ఆక్షిపన్తి
 పశలశి భలభీదా పక్షలన్తి క్షలన్తి
 మమ వశ మణుజాదా లావణ శ్యేవ కున్తి.]

విటః—వసన్త సేన,

శ్లో. కిం త్వం పదై ర్మమ పదాని విశేషయన్తి
 వ్యా లీవ యాసి పత గేన్ద్రభయాభిభూతా

శ్లో. ౨౦. మమ = నాకు, మదనం అనజ్గం మన్మథం = ఇట్లు అభావ భేదమున జ్ఞానము తాత్పర్యము లేకయే పర్యాయములం బలుకుట శకార భాషితముల ప్రకారము, వర్ధయన్తి = కామోద్ధీపనము చేయుచున్నదానవై, నిశి = రాత్రియందు, శయనకే = పడుకలో, మే = నాకు, నిద్రా ఆక్షిపన్తి చ = నిద్రను తొలగించుచున్నదానవును వి, జాగరము చేయుచున్నదానవై, ఆట్లు నేను మరులుకొనియుండఁగా. భయభీతా = నీవు భయముగొని, ప్రస్థలన్తి స్థలన్తి = మరల పర్యాయపదములు - తొట్టుపడుచు, ప్రసరసి = పరువెత్తు చున్నావు, రావణస్య = రావణునికి, కున్తి ఇవ = కుంతివలె, మమ = నాకు, వశం ఉపయాతా = వసమైతివి, నిన్ను నేను వదలనులే. ఈ భాషితమున నిరర్థక పునరుక్తులును హతోపమయు - రావణుఁ డెక్కడ కుంతి యెక్కడ! - పురాణవిరుద్ధము. నాకు కామోద్ధీపనము జాగరము కలిగించుచున్నావు. మఱి భయపడి తొట్టుపడుచు పరువెత్తుచున్నావు. రావణునికి కుంతివలె నాకు దొరకినావులే. ఇంక నెక్కడికి పోఁగలవు?

శ్లో. ౨౧. వరగాత్రి = ఓసుందరీ, పత గేన్ద్ర భ యాభిభూతా = గరుత్మంతునివలన భయముచే పైకొనఁబడిన, వ్యా లీ ఇవ = నాగి - పామువలె, పదై = (నీ) అడుగులతో, మమ పదాని = నాయుగులను, విశేషయన్తి = మించుచున్నదానవై - అంతవడిగా, నాకు దొరకకుండ, త్వం యాసి కిం = నీవు పరువెత్తెదవు

వేగా దహం ప్రవిసృతః పవనం న రుద్ధ్యాం

త్వన్నిగ్రహే తు వరగాత్రి న మే ప్రయత్నః. ౨౨

శకారః—భావ, భావ, [భావే, భావే,]

శ్లో. ఏషా నాణక మోషికా మకళికా

ఏలనే? అహం = నేను, వేగాత్ = వేగమువలన, ప్రవిసృతః = ప్రసరించినవాఁడను అనుట - ఐ, పవనం = గాలిని, న రుద్ధ్యాం = అడ్డగింప - పట్ట - లేనా? (పా. నిరుద్ధ్యాం = అడ్డగింతును.) తు = కాని, త్వన్నిగ్రహే = నిన్ను పట్టుకొనుటయందు, న మే ప్రయత్నః = నా ప్రయత్నము లేదు, నేను నిన్ను బలవంతముగా పట్టుకొనఁ గోరలేదు - నీవై చిక్కవలె నని నాయాస.

గరుడునికి కంటఁ బడి భయము గొని పలయ పామువలె, నేను వడిగా నడచుచున్నను, నాకన్న వడిగానడచుచు పోయెద వేమి? నేను పట్టుకొన వలయువన్న నీ వెంత? వేగమున గాలిని సయితము మించుదునే. నీవే దొరక వలయు నని నాయాస. విటుని రసికోక్తి.

వ్యాఖ్య...ఉపమా.

వేగా దహం ప్రవిసృతః పవనం నిరుద్ధ్యామ్ - అతిశయోక్తి, గాలిని నిరోధింపలేకున్నను నిరోధింతు ననుటచేత.

భావ = భావ. రవంత తనకంటె గొప్పవానిని భావ అనుట పండితుఁడా - అన్నట్లు. ఐనను భావ అని యనుట నాణెము, మర్యాద. విటుఁడు శకారుఁడు. ఇరువురును కూడి వసంతసేన వెంటఁ బడుట కుక్కలు కుక్కవెంట పడినట్లు రసాభాస మగును. అట్లు వానిం గలుపుకొని పలుకుచున్నాఁడు, శకారుఁడు.

శ్లో. ౨౩. ఏతాని = ఇవిగో, అస్యాః = దీనికి, మయా = నాచేత, దశ నామాని = పదిపేరులు, కృతాని = పెట్టబడినవి - అద్యాపి = ఇప్పటికిని, మాం న ఇచ్చతి = నన్ను ఒల్లకున్నదే! పేర్లు ఏమనఁగా - నాణక మోషికా = వెండి బంగారు నాణెముల - ధనము - మోసముచేయునట్టిది, దోచునట్టిది, కామకళికా = మదనుని కొరడా. ఎంత ధనమునైన హరించు కాముని కొరడా అని - కొరడా ఆడింపఁగా బాజుగలు అదరి వసమై ఎంతేని ధనమిత్తురు. కాంతితో దానిని మించినట్టిది - అనుట - కొరడాతోనుంబోలె కాముఁడు దీనిం బ్రయోగించి ధనివల వశపఱుచు కొనును, కొరడాఅనుటచే జవాబు నడుముతో తన్వంగిగా ఉండుట నూచితము.

మత్స్యాశికా లాసికా
నిమ్ననాసా కులనాశికా అవశికా
కామస్య మజ్జాషికా
ఏషా వేశవధూః సువేశనిలయా
వేశాజ్ఞనా వేశికా
ఏతా న్యస్యా దశ నామకాని మయా
కృతా న్య ద్యాపి మాం నేచ్ఛతి.

౨౩

[ఏతా నాణకమూశికా మకషికా
మచ్ఛాశికా లాశికా
ణిష్ణాశా కులనాశికా అవశికా
కామస్య మజ్జాశికా
ఏతా వేశవధూః సువేశనిలయా
వేశాజ్ఞనా వేశికా

మత్స్యాశికా = చేపలు తినునది, తన కిష్టమైనవానిం దినునది తనకు ప్రియురాలు,
శకారానికి చేపలు ఇవ్వము. లాసికా = అటకత్తె, నిమ్ననాసా = కుంగిన ముక్కు
గలది. ముక్కునకు ఉన్నతియే యందమైనను శకారాని మోటుమాటలలో అది
దోషముగాదు. 'నిమ్ననా' అనియు ఛాయాపాతము నీచమైన నీచులవినాద -
కేవలధనారమైన - ఆక గలది అనుట మేలు. కులనాశికా = కులమును నాశము
చేయునది, అవశికా = ఎవరికిని వశపడనిది, కామస్య మజ్జాషికా = కాముని
పెట్టె - బరిణి - కాముఁడు తనవి అన్నియు ఇందు ఉంచుకొనును - మరులుగొల్పు
సామగ్రియంతయు అనుట. వేశవధూః = బోగముపిల్ల, సువేశనిలయా = బోగము
వారి పీఠిలో ఉండునది - కాదా - మంచి వేషమునకు అందమునకు స్థానమైనది,
వేశాజ్ఞనా వేశికా = శకారాని పర్యాయపదాలు. ఇవి పది దీనిపేర్లు. ఇట్లు ముద్దు
ముద్దుగా పిలిచినను దొరకవచ్చుచే! దశనామస్తోత్రముచేసినను ప్రసన్న కావచ్చుచే.
నేను దీనికి పదిపేర్లు పెట్టి పిలిచినను, స్తోత్రపారాయణము చేసినను, ఇది న
వ్నొలకవచ్చుచే!

వేళే శే హాశ జామకే మమ కలే

అజ్ఞావి మం జేచ్చది.]

విటః—

శ్లో. ప్రసరసి భయవిక్లవా కిమర్థం,

ప్రచలిత కుణ్డల ఘృష్ట గణ్డ పార్శ్వ

విటజననఖ ఘట్టి తేవ వీణా

జలధర గర్జిత భీత సార సీవ.

౨౪

...కళికా ...చ్చకికా ...లాళికా - వృత్త్యనుప్రాస - శబ్దాలంకారము. కామస్య మజ్జాపికా - ఇందు పరిణామము - అలంకారము. ప్రకృతము వసంతసేన కామని పెట్టెగా పరిణమించి అన్వయము బొందుటచేత. పరిణామః క్రియార్థశ్చ ద్విషయా విషయాత్మనా!

శ్లో. ౨౪. భయ విక్లవా = భయముచే (ఇట్లు) నిలుకడలేనిదానవై - ఓపనిదానివై - అనుట, విటజన నఖ ఘట్టితా వీణా ఇర = విటజనుల గోశృతో గట్టిగా మీటబడిన వీణవలె, ప్రచలితకుణ్డల... = కడలుచున్న కమ్మలచే ఒరయఁ బడిన చెక్కిళ్ళప్రక్కలు గలదానవై, జలధర...సారసీ ఇర = ఉటుమునకు బెడరిన హంసివలె, కిమర్థః = ప్రసరసి = ఏల పరువెత్తుదువు?

ఎందుకే నీకు భయము? పరువెత్తుదువు. కమ్మలు చెక్కిళ్లను ఒరసికొను చున్నవి. విటులు గోట మీటిన వీణవలె నున్నావు. ఉటుముకు ఉలికిన హంస వలె పటచుచున్నావు!

వీణా ఇర—ఉపమ. సారసీ—అనఁగా ఇట బెగ్గురు కాదు. బెగ్గురు. ఇంచు మించుగా కొంగజాతిదే, బలాకంబోనిదే. దానికి ఉటుము, మేఘధ్వని ఇంచైనది - గర్భం బలాకా దధ తేబ్బయోగాత్—ఇతి కర్ణోదయే. అది మేఘోదయమున, దాననే గర్భముం దాల్చును. ఉటుము హంసికి ఉలుకు కలిగించును. సారస మనఁగా హంసయు. చూ. మేఘ. సంజీవని. I-32.

‘చక్రాజ్ఞః సారసో హంసః ఇతి శబ్దార్థః’

మఱియు నడక ప్రస్తావమగుట చేతను. హంసయైన అని కదా కవులమాట.

శకారః—

శ్లో. ఝణఝణమితి బహుభూషణ శబ్ద మిశ్రం
కిం ద్రాప దీవ పలాయసే రామభీతా
ఏష హరామి సహ సేతి యథా హనూమా
న్విశ్వావసో రభిగీసీమివ తాం సుభద్రామ్.

౨౫

[ఝణఝణంత బహుభూషణ శబ్ద మిశ్రం
కిం దోవదీ విల పలాయసి లామభీతా
ఏశే హలామి శహశత్తి జథా హనూమే
విశ్వావశుశ్చ బహిణిం విలతం శుభద్దమ్.]

చేటః—

శ్లో. రమయ చ రాజవల్లభం తతః

శ్లో. ౨౪. ఝణఝణాయమాన బహుభూషణ శబ్దమిశ్రం = జణజణ యని మొరయు పెక్కు నగల శబ్దముగల యట్లుగా, రామభీతా = రాముని వలన భయ పడిన, ద్రాపదీ ఇవ = ద్రాపదివలె, పలాయసే కిం = పరువెత్తెదవు ఎందులకే? హనూమా = హనుమంతుడు, విశ్వావసోః భిగిసీం తాం సుభద్రాం ఇవ యథా (పునరుక్తి) = విశ్వావసుని చెల్లెలిని ఆసుభద్రంబోలె, సహసా ఇతి = తటాలున ఒడిసికొని, ఏష హరామి = ఇదిగో కొనిపోయెదను.

నీ వడికి సొమ్ములు మఱిత జణజణ మ్రోగఁగా - పరువెత్తుచున్నావు! ఇతను నేను తాళను, ఒడిసి నిన్ను బలాత్కారముగా కొనిపోయెదను.

ఇట శకారుని భాషితమున పెల్లుగా వ్యాహతి, విరుద్ధములైన మాటలు ప్రయుక్తములు. దుశ్శాసనభీత ద్రాపది, రామభీత కాదు, అట్లే సుభద్రను హరించినవాడు అరుదుడు, హనుమంతుడు కాఁడు, సుభద్ర కృష్ణభగిని, విశ్వావసునికి కాదు, ఇతి నిరథాకము, ఇవ యథా పర్యాయములు కావున పునరుక్తి. శకారుడు బడాయిగా పురాణకాలక్షేపము జేయువాడు.

శ్లో. ౨౫. రాజవల్లభం చ = రాజునకు ప్రియుడైన ఈశకారుని సైతము, రమయ = సంతోషపెట్టుము, వానిని రతిం దెల్పుము, తతః = అంతట, దానివలన

ఖాదివ్యసి మత్స్యమాంసకమ్
 ఏతాభ్యాం మత్స్యమాంసాభ్యాం
 శ్వానో మృతకం న సేవన్తే.

౨౬

[లామేహి అ లాణవల్లహం తో

ఖాదిశి మచ్చమంశకమ్
 ఏదేహిం మచ్చమంశకేహిం
 శుణఆ మలలం ణశేవన్తి.]

విటః—భవతి వసన్తసేనే

శ్లో. కిం త్వం కటీతటనివేశిత ముద్వహన్తి
 తారావిచిత్రరుచిరం రశనా కలాపమ్
 వక్త్రేణ నిర్మథిత చూర్ణ మనఃశిలేన

(వాడు పెట్టెగలవానిని వానితోనే) మత్స్యమాంసకం = చేపలను ఎఱచిని, ఖాదివ్యసి = తినగలవు. - అవి దండిగా దొరకును. ఇవి లక్ష్యపెట్టెదగనివి, కోరదగనివి కావునుమా. ఏతాభ్యాం మత్స్యమాంసాభ్యాం = ఈచేపలచేతను మాంసముచేతను - వానిని మరగి - శునకాః = కుక్కలు, మృతకం = పీనుగును, న సేవన్తే = తినవు. అవి పీనుగుకన్న రుచి - అనుట.

ఈయనతో రమింపవమ్మో, ఈయన రాజునకు ప్రియుడు, గొప్పవాడు - నీకు దండిగా చేపలు మాంసము తినుటకు పెట్టెగలడు, తినుదువుకాని. చేటునికిం దగిన యుపములును విషయములును ఈ భాషితమున.

శ్లో. ౨౭. కటీతట నివేశితం = నితంబమున ఉంపబడిన, తారా విచిత్ర రుచిరం = ముత్తైములు - నానారత్నములు తాపినందున పలురంగులతో సౌభగార చున్న, రశనాకలాపమ్ = పెక్కు పేటల (= కలాప) మొలనూలు, ఉద్వహన్తి = ధరించినదానవై, నిమకథిత చూర్ణ మనః శిలేన = మెత్తగా నూతిన (చూర్ణ =) పరిమళద్రవ్యములు కలిపిన మనఃశిల పామిన, వక్త్రేణ = మొగముతో - నీ విటు త్రిప్పు కొన్న మొగము చూకు ఆగపడుచున్నదిలే, అనుట. త్రిస్తా = బెదరుకొన్నదానవై,

త్రస్తాద్భుతం నగరదైవతవ త్రప్యయాసి.

౨౭

శకారః—

శ్లో. అస్మాభి శ్చణ్డ మభిసార్యమాణా

వనే సృగా లీవ కుక్కురైః

పలాయసే శీఘ్రం త్వరితం సవేగం

సప్తస్తం మమ హృదయం హరన్తి.

౨౮

[అష్టేహి చణ్డం అహిశాలిలన్తి

వణే శిఘ్రే విల కుక్కురైః

పలాశి శ్చిగ్ం తులిదం శవేగం

శవేణ్డం మే హాలలం హలన్తి.]

నగరదైవతవత్ = (ఉజ్జయిని) నగరదేవతవోలె, త్రప్యయాసి = సోవుచున్నావు, దేవతకును మొగానికి జేగురు పాముదురు, అద్భుతమ్ = ఆశ్చర్యము! - దేవత యనుట చేతను ఆశ్చర్యమునుట చేతను, ఆరూపము - అందము - సాటిలేనిది అని భావము.

ఒక్కొక్కతూటి ఆసింగారములోని యొక్కొక్కదానిని పరికించి యెంచుకొని వర్ణించుచు తన ప్రణయమును వెల్లిపుచ్చుచున్నాడు. ఈతూటి మొలనూలును, ఎఱ్ఱపూత - పత్త్రాల - తోడి మొగమును, దేవతవలె ఉన్నది అయందము.

నగరదైవతవత్ - ఉపమ

శ్లో. ౨౮. వనే = అడవిలో, కుక్కురైః = కుక్కలచేత, శృ(సృ)గాలీ ఇవ = ఆడునక్కవలె, అస్మాభిః = నా(మా)చేత, చణ్డం = బిట్టు, అభిసార్యమాణా = నీతట్టు - నీవెంట - అనుసరింపఁబడుచున్నదానవై, సప్తస్తం = తొడిమతోకూడ - వేరుతోకూడ, మమ హృదయం = నామనసును, హరన్తి = ఒడిసి దొంగిలుకొనుచు, శీఘ్రం సవేగం త్వరితం = వడివడిగా - అనావశ్యకపు పర్యాయపదములు శకార సులభములు. పలాయసే = పరువెత్తుచున్నావే!

నా హృదయమును (నీమీఁద మరులుకొన్నదానిని) వేరూడ దొంగిలించుకొని, నాకు చిక్కక పరువెత్తుచున్నావే!

వసంతసేనా—పల్లవక, పల్లవక, పరభృతికే పరభృతికే.
[పల్లవక, పల్లవక, పరహుదివ, పరహుదివ]

శకారః—(సభయమ్) భావ భావ, మనుష్యా మనుష్యాః.
[భావే భావే, మణుశ్యే మణుశ్యే.]

విటః—న భేతవ్యం, న భేతవ్యమ్.

వస—మాధవికే, మాధవికే. [మాహవివ, మాహవివ]

విటః—(సహసమ్) మూర్ఖ, పరిజనోఽన్విష్యతే.

కుక్కురైః సృగాలీవ-నీచోపమ. అలం. నక్క కుక్కం బోలినది. ఆడు కుక్కభ్రమచేతనో నక్కయైన నేమి మనజాతింబోనిదేలే అనియో దాని పెంటఁ బడిన కుక్కవలె-నాచేత అనుట. ఇట్టి విజాలి ప్రణయమును జంతువులలో నుండును. శకారునికి తగిన నీచోపమ.

పల్లవకుండు-వసంతసేన చేటుండు, పరభృతిక ఒక చేటి, మాధవిక మఱి యొక చేటి-ఈపరిజన మంతయు చీకటిలో తనతో తోడుగా వచ్చుచుండినవారు, ఈపరువులలో తప్పిపోయినారు. వారు కూడనే ఉన్నారని వసంతసేన తలంపు. పిలుపుకు పలుకనందున ఎవరును లేరు తోడు అని భయపడుచున్నది. చీకటిలో వారు ఎట్లు తప్పిపోయినారో.

భావ భావ మనుష్యాః మనుష్యాః-భావ, భావ, మానుసులు మానుసులు-ఎవరో మనుష్యులు ఉన్నట్లు లున్నది, భయమగుచున్నదే-అని-వట్టి పిఠికివాడు మనుష్యమాత్రునికే భయపడునట్లున్నది. ఒంటిపాటున చిక్కినదని తఱుముటయు మానుసులు చూచుచున్నారన్న భయపడుటయు, న భేతవ్యమ్ = భయపడవలదు, సహసమ్ = నవ్వుతో-వాని యా పిఠికితనమునకు పీనికి నవ్వు, వీని కన్నులపాటి వాని కన్నులు చూడలేవా? ఏమేని కంటిజబ్బా? మూఖః = తెలివితేలివాడ, పరిజనః అన్విష్యతే-పరిజనము-సేనకులు, చేటి, చేటుండు-అట్టివారు, వెదకఁబడు చున్నారు-మఱివ్యో మనుష్యులు కారు.

శకారః—భావ, భావ, స్త్రీయ మన్వేషయతి? [భావే, భావే. ఇట్టిఅం అణ్ణేశది?]]

విటః—అథకిమ్.

శకారః—స్త్రీణాం శతం మారయామి. శూరో ఽహమ్. [ఇట్టిఅణం శదం మాలేమి. శూలే హగే.]]

వసంత—(శూన్య మవలోక్య) హాధిక్, హాధిక్. కథం! పరిజనో ఽపి పరిభ్రష్టః. అత్ర మ యాత్మా స్వయ మేవ రక్షితవ్యః. [హద్ధీ, హద్ధీ, కథం పరిలినో వి పరిబృహ్త్వో. ఏత్థ మేవ అస్మా శలం జ్ఞేవ రక్షిదవ్యో.]]

విటః—అన్విష్యతామ్, అన్విష్యతామ్.

శకారః—వసంతసేనికే విలప విలప, పరభృతికాం వా

స్త్రీయం అన్వేషయతి = స్త్రీని వెదకుచున్నదా? అథ కిం = అవును, ఈ మాటల మొత్తమునకు అది ఆరము. వానిని విడఁచియఁ గూడదు - తరువాత ఏమి అన్నట్లుగా, మొత్తముగానే గ్రహింపవలయును. స్త్రీణాం శతం - స్త్రీల నూర్ధ్వరసు (ఐనసు), మారయామి; శూరః అహమ్ = అడువారైన, నూర్ధ్వర నైనను చంపుదును - శూరుఁడను నేను - (ఏమనుకొన్నావో!), శూన్యం ఆవలోక్య = ఎవరు లేమిని పరికించి; హాధిక్ - ఆయ్యా, ఇహి - కథం = ఏమి! ఎట్లు! పరిభ్రష్టః = లేకపోయినది, ఎటుపోయినాలో, అత్ర - ఇక్కడ - ఇప్పుడు, ఆత్మా = దేహము - నేను, స్వయం ఏవ - సొంతముగానే, రక్షితవ్యః = కాపాడుకొనవలెదవలయును.

అన్విష్యతాం = వెదకఁబడునుగాక - వెదకుకో - అనుట. విలప - అటచుకో - పిలుచుకో - పరభృతికను, పల్లవకని - అది చేటికి పేరు, ఇది చేటునికి పేరు, మాధవిక - ఇదియు చేటికి పేరు - నాటకాలలో చేటులకు అట్టి పేరులు పెట్టుదురు - మధుకరికా పరభృతికలు కాకుంఠలమందును, తోటపనికి తైలు కలరు. పరభృతిక అనఁగా కోయిల, పల్లవక మనఁగా చిగురు, మాధవిక యనఁగా బండిగురి వెందతీగె ఇవన్నియు వసంతర్తువులో ఉండునవి. మఱి ఆసానిపేరు 'వసంత సేన'

పల్లవకం వా సర్వం వా వసంతమాసమ్. మ యాభిసార్యమాణాం
త్వాం కః పరిత్రాస్యతే. [వశంత శేణిప, విలప విలప పరహుదిలం
వా పల్లవలం వా శవ్యం ఏవ వశంతమాసమ్. మఏ అహిశాలి
అంతం తుమం కో పలిత్రాశ్శది.]

శ్లో: కిం భీమసేనో జమదగ్నిపుత్రః

కుంతీసుతో వా దశకన్ధరో వా

ఏషోఽహం గృహీత్వా కేశహస్తే

దుఃశాసన స్వానుకృతిం కరోమి.

౨౯

[కిం భీమశేణో జమదగ్నిపుత్రే

కున్తిసుదే వా దశకన్ధలే వా

ఏశే హగే గేఢ్ఠియ కేశహస్తే

దుశ్శాసణ శ్వాణుకిదిం కలేమి.]

కావున శకారుడు ఎగతాళిగా - సవకం ఏవ వసంతమాసమ్ = సకలమైన మాస
మును! మయా అభిసార్యమాణాం త్వాం = నాచేత వెంబడింపబడుచున్న నిన్ను,
కః పరిత్రాస్యతే = ఎవడు కాపాడఁగలఁడు? చేట చేటికల ప్రస్తావముచేతను,
వసంతసేన గొప్ప సింగారముచేతను, ఇది చారుదత్తునింటికి అభిసరణముని
ఊహింపఁదగును. అట్లే చెప్పనుంబడును.

శ్లో. ౨౯. ఏషః అహం = ఇదిగో చూడు, నేను, కేశహస్తే = (కేశముతో
చేరిన 'హస్తము'నకు మొత్తము అని యర్థము) కలవెండ్రుకల మొత్తమున - కొప్పున,
గృహీత్వా = పట్టుకొని, దుఃశాసనస్య అనుకృతిం కరోమి = దుఃశాసనుని
పోలుటను - (వాఁడు ద్రౌపదిని కొప్పు పట్టి యీడ్చుకొనిపోయినట్లు), కరోమి =
చేసెదను, కిం = ఏమి, జమదగ్నిసుతః భీమసేనః = జమదగ్నికొడుకైన భీమ
సేనుఁడా, కుంతీకొడుకా, రావణుఁడా - కః పరిత్రాస్యతి? - ఎవఁడు నిన్ను
కాపాడఁగలఁడు? మును పెవరైనను దుఃశాసను బారినుండి ద్రౌపదిని కాపాడఁ
గలిగిరా?

భీమసేనుని కుంతీకొడుకును పొందవుని జమదగ్నికొడుకు అనుట, రావణుఁడు
అనుట - అన్నియు శకారుని తప్పుడు మాటలు - అతని పురాణపు - పొరపాటు.

నను ప్రేక్షస్య, నను ప్రేక్షస్య [ణం పేక్ష, ణం పేక్ష],

శ్లో. అసిః సుతీష్ణో వలితం చ మస్తకం

కల్పయే శీర్ష ముత మారయామి వా

అలం త వై తేన పలాయితేన

ముమూర్షు ర్యో భవతి న స ఖలు జీవతి.

30

[అశీ శుతికే వలిదే అ మత్తకే

కప్పేమ శీశం ఉద మాలవమ వా,

అలం త వేదేణ పలాయదేణ

ముముక్షు జే హోది ణ శే ఖు జీవది.]

నసస్త—ఆర్య, అబలా ఖ ల్యహమ్. [అజ్ఞ, అబలా ఖ
అహమ్.]

నేను వెంటబడఁగా ఈ ప్రపంచాన ని న్నెవరు కాపాడఁగలరే. నను = ఓసి, ప్రేక్షస్య = చూడు.

శ్లో. 30. అసిః = (ఇదిగో నాచేతిలో) కత్తి, సుతీష్ణః = మిక్కిలి వాడి యైనది, వలితం = తిరిగిన (మాతెట్టుకు నీవు త్రిప్పియున్న), మస్తకం శీషకం = (శకారుని పునరుత్తులు) తలను. కల్పయేషు = నటికివేయుదును, ఉత = లేక, మారయామి వా = చంపుదును - (ఇదియు పునరుక్తియే), తవ = నీకు, ఏతేన పలాయితేన అలం = ఈపరువెత్తుట కూడదు - అలం తృతీయతో నిషేధముం దెలుపును, యః ముమూషుః = ఎవఁడు చావఁగోరినవాఁడు, భవతి = అగునో, సః = అతఁడు, న ఖలు జీవతి = బ్రదుకఁడుగదా. శకారుఁడు పుల్లింగముగానే పలుకును!

నీవు ఇట్లు నన్ను లక్ష్యపెట్టక పరువెత్తుట నాకత్తిదెబ్బకు తలపగిలి చచ్చుటకే. చావు మూఁడినవాఁడు ఎవఁడు బ్రదుకును?

అబలా ఖలు అహమ్ = అబలను, (బలము లేని దానను) = అడుదాననుగడటయ్యా నేను?

విటః—అత ఏవ ధ్రియసే.

శకారః—అత ఏవ న మార్యసే [అదో జ్ఞేవ ణ మాలీఅశి]

వసంత—(స్వగతమ్) కథం అనునయో ఒప్యస్య భయముత్పదయతి. భవతు, ఏవం తావత్. (ప్రకాశమ్) ఆర్య, అస్మాత్కిమప్యలంకరణం తర్క్యతే. [కథం అణుణట వి శే భలం ఉచ్చాదేది. భోదు, ఎవ్వం దావ. అజ్ఞ, ఇమాదో కిం పి అలంకరణం తక్కిఅది.]

అత ఏవ ధ్రియసే = కావుననే బ్రదికియున్నావు.

...న మార్యసే = చంపబడకున్నావు.

స్వగతమ్ - పాత్ర రంగాన ఉన్న యితరులకు తెలియనిక తన మనసులో అనుకొనుమాటలు - మనసులో అనుకొనుట యైనను దానిని నేర్పుకొంటి ఇతర విధముగా అభినయించుచునే, బిగ్గరగా అన్నిమాటలనెనే ప్రేక్షకులలో దూరాన నున్న కడపటివానికిం గూడ చక్కగా వినబడునట్లు పలుకవలెను. ఈకాలమున కొందఱు నాటకవిమర్శకులు నాటకమున స్వగతముం జూపుట కవినేర్పు చాలమి అనియు, సర్వము ప్రకాశభాషిత సందర్భముననే తెలియవలెను అనియు అందురు. కాని భరతముని త్రికాలజ్ఞుడు దానికి లక్షణముం జెప్పి యనుమతించి నాడు. మేక్సియరు కాళిదాసాది మహానిపుణుల నాటకాలలో అవి యుండి, అస్యాభావికత తోషక పోవుటయ కాక, తక్కిన భాషితములకన్న అవి రస వంతములై ఆనందముం గలిగించుచున్నవి. ఇట్టి విషయములలో సహృదయును భవాభిప్రాయములు ప్రమాణము.

కథం - ఎట్టా! ఏమీ! ఇది నాటకభాషితములలో ఇట్లు ఆశ్చర్యార్థముగా మిక్కిలి ప్రయోగింపబడును. అనునయః అపి అస్య = వీని సాంత్యము - ఊహించింపు సయితము, భయం ఉత్పదయతి = భయము కలిగించుచున్నది. ఏవం తావత్ = ఇట్లు పలికెదనుగాక, ఆర్య, అస్మాత్ (జనాత్ అనుట) నావలన, కిమపి అలంకరణం = ఏదేని నగ, తర్క్యతే కిం = (కావలయునని) అనుకొనబడుచున్నదా? ఎందులకు నావెంట వచ్చుట? తత్ కిం ఖలు ఇదానీం = మఱి యిప్పుడు ఇదేమి?

విటః—శాంతమ్, భవతి వసంతసేనే న పుష్ప మోష మర్హ్యుద్యానలతా. త త్కృత మలజ్జరజైః.

వసంత—త త్కిం ఖ ల్విదాసీమ్? [తా కిం క్షు దాణిమ్?]

శకారః—అహం వరపురుష మనుష్యో వాసుదేవః, కామయితవ్యః. [హగే వరపులిశ మణుశ్చే వాసుదేవకే, కామయిదవ్యే].

వసంత—(సక్రోధమ్) శాంతమ్ శాంతమ్, అవేహి. అనార్యం మన్త్రయసి. [శాంతం శాంతమ్ అవేహి అణజ్జం మన్తేశి.]

శకారః—(సతాలికం విహస్య) భావ, భావ. ప్రేక్షస్వ తావత్. మా మన్తరేణ సుస్నిగ్ధైషా గణికాదారికా నను. యేన మాం భణతి. - 'ఏహి. శ్రాన్తోఽసి క్లాన్తోఽసి' ఇతి. అహం న

శాంతమ్ = కాంతము - ఆమాట అనకు, నేను వినలేను; ఓర్వలేను, నీ దేహమునుండి నగ తీసి యిత్తువా? కూడదు. భవతి వసంతసేనే = ఆహ్వా, వసంతసేనా, ఉద్యానలతా = తోటలోని తీవ, పుష్పమోషం = పువ్వులకోయుటను, దోచుటను, న అహం = ఓర్వదు, కోయఁగూడదు, కృతం అలజ్జరజైః - కృతం = అలం, కూడదు.

అహం వరపురుషమనుష్యః = నేను నీమీఁద మరులుగొన్నవాఁడను, కామయితవ్యః = (నీచే) కామింపఁబడవలసినవాఁడను, మనుష్యః పురుష - ఇవి శకారుని మామూలు పునరుక్తులు. వాసుదేవుఁడనుట ఆంతటివాఁడను-అనుట. వర = శ్రేష్ఠ.

సక్రోధమ్ = అందులకు వసంతసేనకు కోపము వచ్చినది, శాంతమ్ = మాయము నోరు - ఆ దేటి మాట? అనార్యం = అగౌరవపు (పాడు)మాటను, మన్త్రయసి = పలుకుచున్నావు.

సతాలికం విహస్య = చప్పట్లతో (చఱచి) బిగ్గరగా నవ్వి, మాం అన్తరేణ = నాయెడ, నన్నుగూర్చి, సుస్నిగ్ధా ఏషా = ఇది చాల స్నేహము గలిగియున్నది, నను = కదా, యేన = ఏలయన, మాం భణతి = నన్నుఁగూర్చి పలుకుచున్నది, ఏహి = రా, శ్రాన్తోః అసి = అలసితివి, క్లాన్తోః అసి = వాడితివి - అని. అహం న

గ్రామాంతరం న నగరాంతరం వా గతః. భట్టాలికే, శపే భావస్య శీర్ష మాత్రీయాభ్యాం పదాభ్యాం. త వైవ పృష్ఠానుపృష్ఠిక యాహిణ్ణమానః శ్రాంతః క్షాంతోఽస్మి సంవృత్తః. [భావే, భావే, పేక్ష దావ. మం అంతరేణ శుశిణిద్ధా ఏశా గణితదాలితా ఇమ్. జ్ఞేణ మం భణాది - 'ఏహి శన్తే శి కిలిన్తే శి' త్రి. హగేణ మా మంత్రం వా గడే. అజ్ఞకే శవామి భావశ్చ శీశ్శం అత్తణకేహిం సాదేహిం. తవ జ్ఞేవ పశ్చాణుపశ్చిటప ఆహిణ్ణన్తే శాన్తే కిలిన్తే ఘ్ని శంవుతే.]

విటః—(స్వగతమ్) అయే, కథం! శాన్త మిత్యభిహితే శ్రాన్త ఇ త్యవగచ్ఛతి మూర్ఖః. (ప్రకాశమ్) వసన్తసేనే వేశవాస విరుద్ధ మభిహితం భవత్యా. పశ్య

గ్రామాంతరం, న నగరాంతరం వా గతః = నేను మఱొక పల్లెటఁగాని పట్టణము నటఁగాని నడచిన - పోయిన - వాడఁ గాను. భట్టాలికే = ఓదొరసానీ; భావస్య శీర్షం = భావతలను-ఆత్మీయాభ్యాం పదాభ్యాం = నాపాదాలమీఁదను, పెట్టి - అనుట - శ పే = బట్టు పెట్టెనను, 'శాన్తం' - నోరు మాయము అను కోపపు మాటను, శ్రాన్తం - అని ఛాయ చేసికొని, భ్రాంతిచే 'త్యయా' అని కలుపుకొని - నీచేతనే అలుపు గొనఁబడినది - అనఁగా నీవు బడలితివి, పాపము - అని నాయక యొక్క తనమీఁది నేహపు - అనురాగపు మాటగా బ్రమసి - విటునితో తన భగ్యతను చెప్పుకొనుచున్నాఁడు. ఓదొరసానీ, పృష్ఠానుపృష్ఠికయా ఆహిణ్ణ మానః = నీ వెంటనే నీ వెనుకనే అల్లాడు(తిరుగు)చున్నవాడనై, శ్రాన్తః క్షాన్తః - సంవృత్తోఽస్మి = అయినవాడనైతిని - తన ప్రణయ పరిశ్రమముం జెప్పుకొను చున్నాఁడు. మాం అంతరేణ - (= అనంతరజ్ఞేణ) మనసుచే (న - అనుటయు).

అయే - ఓహో - ఆశ్చర్యముం దెలుపును. కాంత మనఁగా శ్రాన్త అని అర్థము చేసికొన్నాఁడు ఈమూర్ఖు. వేశవాసవిరుద్ధం = బోగము పాశమునకు - పీఠిక - విరుద్ధము - అనుచితము - గా నున్నది. పశ్య = చూడు - ఏల యట్లు చెప్పు చున్నా ననఁగా - వాస - పా. వాట - మేలు.

శ్లో. తరుణజనసహాయ శ్చిన్త్యతాం వేశవాసో

విగణయ గణికా త్వం మార్గజాతా ల తేవ

వహసి హి ధనహర్యం పణ్యభూతం శరీరం

సమ ముపచర భద్రే సుప్రియం చాప్రియం చ. 30

అపి చ,

శ్లో. వాప్యం స్నాతి విచక్షణో ద్విజవరో

మూర్ఖో ౭పి వర్ణాధమః,

శ్లో. 30. చిన్త్యతాం = తలపోయుదువు గాక, వేశవాసః = బోగము వారియిండ్లు, తరుణ జన సహాయం = కోడెకాండ్రు సాయముగాఁ గలవి. కులాం గనల యిండ్లవలె అత్తమామలు అన్నయక్కలు అట్టి పెద్దలకాపుదారి కలవి కావు. గణికా త్వం = వెలయాలివి నీవు, మార్గజాతా లతా ఇవ = బాటజ ప్రక్క మొలచియుండు తీగంబోనిదానివి. విగణయ - ఆదియు తలపోయుము; ధనహర్యం = ఓలిచే = తోయిచే పొందఁదగిన, పణ్యభూతం = అమ్మకపు వస్తువైన, శరీరం = దేహమును, వహసి హి = ధరించి యున్నావుగదా, (కావున) భద్రే = ఓమంచిదానా, సుప్రియం చ అప్రియం చ = మిక్కిలి ప్రీయమైన వానిని ఎంతయు ప్రీయముకాని వానిని గూడ, సమం = సమానముగా, ఉపచర = సేవింపుము. కావున 'కాంతం' అని, 'అనార్యం' అని యనఁజెల్లదు.

బోగమువారి యిండ్లు కోడెకాండ్రువ కాపురపుఁ బోటు - వారే వారికి తోడు. ... గణికపు - గణముచే గుంపుచే సేవింపఁబడుదానపు - పలువురకు ఉమ్మడి దానపు, బాటలప్రక్కన మొలచిన తీగంబోనిదానపు, పణ్యాంగనపు - శరీర మును వెలకు అమ్ముకొనుదానపు. నీరూపముం బట్టి చెప్పచున్నాను. ఓ మంచి దానా - ప్రీయుని అప్రియుని సమానముగా సేవింపుము.

మార్గజాతాలతేవ - ఉపమ. 'హి' అని సమర్థనము చెప్పియున్నందున కావ్యలింగము. ఒకఁడు ఆకు పీఁకును ఒకఁడు పూవు గిల్లును !

శ్లో. 31. వాప్యం = బావిలో, విచక్షణః ద్విజవరః = విద్వాంసుడైన బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడును, మూర్ఖః = చదువని మొఱ్ఱకైన, వర్ణాధమః అపి = తక్కువ(కూడ్ర, మాత్ర)జాతివాఁడును, స్నాతి = స్నానమాడును. యా = ఏది -

పుల్లాం నామ్యతి వాయసోఽపి హి లతాం

యా నామితా బర్హిణా,

బ్రహ్మక్షత్రవిశస్తరన్తి చ యయా

నావా త యై వేతరే

త్వం వా పీవ ల తేవ నారీవ జనం

వే శ్యాసి సర్వం భజ.

3౨

వసస్త—గుణః ఖలు అనురాగకారణమ్, న పున ర్బలా
త్కారః. [గుణోక్త్య అణురాఅస్య కారణమ్, ణ ఉణ బలాత్కారో].

ఏతీగ, బహిణా—(పైనవాలిన) నెమలిచేత, నామితా=వంపబడినదో, పుల్లాం=
పూలు పూచియున్న, (తాం) లతాం = ఆతీగెను, వాయసః అపి = కాకియ, నామ్యతి హి = (వాలి) వంచునుగదా, బ్రహ్మక్షత్ర విశః = బ్రాహ్మణులు క్షత్రి
యులు వైశ్యులును, యయా నావా = ఏయోడతో, తరన్తి = (ఏటు మొదలగు
జలాశయములను) దాటుదుతో, తయా ఏవ = దానితోడనే, ఇతరే చ = ఇతరు
లును - అంతకు తక్కువవారును, దానినెక్కి కూరుచుండి - తరన్తి = దాటుదురు,
త్వం = నీవు; వాపీ ఇవ, లతా ఇవ, నాః ఇవ = బావివలెను, తీగవలెను, ఓడ
వలెను, వేశ్యా అసి = వేశ్యపు అగుదువు, సర్వం జనం భజ = ఎల్లజనులను
పొందుము - సేవింపుము. నామయతి అనుట సాధువు - మఱి వదురుదు.

మొదటి మూడు పాదములకు నాల్గవ పాదము తాత్పర్యమువలె నున్నది.
స్నాన నమన తారణములచే ఉపభోగ విశేషధ్వని కలదా? 'ఇవ'లచే ఉపమ,
వేశ్యా అసి అని సమర్థనము కావ్యలింగము.

గుణః ఖలు = గుణము గదా, అనురాగస్య కారణమ్ = స్నేహమునకు వలపు
నకు కారణము, కులాంగనలకు నిజధర్మ విధ్యాలు కారణము అగును అనురాగము
నకు. నాబోటికి గుణము - (నా) వలపునకు కారణము, పరుల బలాత్కారము
గాదు - మాకు చిత్తము లేదా చిత్తజాడు లేదా. గుంట తీగ యోడలవలె
ఆచేతనమునా నేను?

ఏటుని ఈమాటలచే తాము ఇప్పటికి కొన్నితూర్పు తిరస్కరింపఁ బడితిమి
అని సూచితము. అట్లే పూర్వోక్తమునను సూచితము. (31)

శకారః—భావ, భావ, ఏషా గర్భదాసీ కామదేవాయత
నోద్యానా త్ప్రభృతి తస్య దరిద్రచారుదత్త స్యామరక్తా న మాం
కామయతే. వామత స్తస్య గృహమ్. యథా తివ మమ చ హస్తా
న్నైషా పరిభ్రశ్యతి తథా కరోతు భావః. [భావే, భావే, ఏషా
గర్భదాసీ కామదేవాదణ్ణజ్ఞాణోదో బహుది తాహ దలిద్దచాలు
దత్తాహ అణులత్తా ణ మం కామేది. వామదో తశ్చ ఘలమ్. జథా
తివ మమ ఆ హత్థాదో ణ ఏషా పలిబ్భంశది తథా కలేదు భావే.]

విటః—(స్వగతమ్) య దేవ పరిహర్తవ్యం త దే వోదా
హరతి మూర్ఖః. కథమ్! వసంతసే నార్యచారుదత్త మనురక్తా!

ఏషా గర్భదాసీ - ఇది పుట్టుకనుండియు, దాసీ = పరవతి. పరాధీనురాలు,
స్వతంత్ర కాదు. మతేషా 'గుణము' అనుచున్నది. ఏమిగుణము? కామని గుడి
తిరునాళ్ళ మొదలుకొని. తస్య దరిద్ర చారుదత్తస్య అనురక్తా = అవీద చారు
దత్తునియందు అనురాగముగలదై, మాం = నన్ను, నకామయతే = కామింపకున్నది.
ఆదరిల్లునియందు ఏమి గుణము? వామతః తస్య గృహం = ఎడమతిట్టు వాని
యిల్లు (ఉన్నది.), యథా = ఎట్లు, తవ మమ చ హస్తాత్ = నీయొక్కయు
నాయొక్కయు చేతినుండి, ఏషా = ఇది, నపరిభ్రశ్యతే = తప్పించుకొని పోవో,
తథా కరోతు భావః = భావ అట్లు చేయునుగాక. ఆయాత్రలో వారి కన్నుల కలయిక
చూచినది మొదలు తాను ఈసెత్తి దాని పొందుకై ప్రయత్నించి పరాహతుడగు
చున్నాడనుట. ఉద్యాన - యాత్ర - తిరునాళ్ళ - వే. వేం. దీనికి వ్యాఖ్యాతలప
థము తెలియలేదు.

యత్ ఏవ = ఏది తప్పక, పరిహర్తవ్యం = మానవలసినదో - తెలుపక,
జప్తి సేయక, చేసినట్టైన అందులోనికి తప్పించుకొని పోవును. అందుండి ఎవరి
వైనను సాయమునకు పిలుచును, కథం = ఏమీ ఎట్లా! ఆశ్చర్యార్థకము. వసంత
సేనా ఆర్యచారుదత్తం అనురక్తా! ఏమీ, వసంతసేన చారుదత్తయ్యను కలిచి
యున్నదా? అవిషయము ఇంతవఱకు విలునకు తెలియదు. తెలిసియున్న ఇట్లు

సుష్టు ఖల్విద ముచ్యతే. — 'రత్నం రత్నేన సంగచ్ఛతే.' ఇతి.
తద్గచ్ఛతు. కిమనేన మూర్ఖేణ. (ప్రకాశమ్) కాణేలీమూతః,
వామత స్తస్య సార్థవాహస్య గృహమ్!

శకారః—అథకిమ్, వామత స్తస్య గృహమ్. [అథ ఇం.
వామదో తత్ఫలమ్]

వసంత—(స్వగతమ్) ఆశ్చర్యమ్! వామత స్తస్య గృహ
మితి యత్సత్యమ్, అపరాధ్య తాపి దుర్జనే నోపకృతమ్, యేన

అపె పెంటబడి వచ్చియుండఁదేమో. సుష్టు ఖలు ఇదం ఉచ్యతే - ఈమాట ఎంతో లెస్సగా ఉన్నదికదా - ఏ దనఁగా - రత్నం రత్నేన సంగచ్ఛతే - రత్నము రత్నముతో కూడును. ఇతి=అనుట. చారుదత్తుఁడు పురుషరత్నము; వసంత సేనయో స్త్రీరత్నము. కావున ఈయనురాగము క్లాఘ్యమైనది. తత్ గచ్ఛతు = కావున పోవునుగాక. కిం అనేన మూర్ఖేణ = ఈమూర్ఖునితో సేమి? దానికి అడ్డపడక పోనిచ్చుటే మంచిది. కాణేలీభ్రాతః, కాణేలీమూతః - అనియు పాఠము. కాణేలీ అనగా కన్యక - రాజునకు ఉంపుడుకత్తె, పెండ్లిచేసికొనఁబడనిది దానికి అన్న - కావున 'రాజ్ఞః క్యాళః' రాజునకు బావమఱిది అనియు వ్యవహారము. కాణేలీ మూతః - రాజశ్వకురస్య అనూఢాయాం కన్యకాయాం జాతః - రాజుమామకు ఉంపుడుకన్యకు కొడుకు. అతనికూతురు రాజభార్య. ఇతఁడు ఆమెకు లోబుట్టు వరుస. ఇది నాటి సంఘమున ఆక్షేపణ లేక చెప్పకొనఁదగిన సంబంధము - కావున కాణేలీత్యాదిసంబోధన శకారునకు గౌరవమైనదియు సంతోషపెట్టు నదియు. 'కాణేలీయాన్నా' 'కాణేలీకొడుక్కా' అని. వామతః తస్య సార్థవాహస్య గృహమ్? = ఎడమ తట్టు ఆ(బ్రాహ్మణ)వర్తకుని యిల్లా?

అథ కిం = అవును.

అమృతే = ఆశ్చర్యము! ... ఇతి యత్ సత్యం = అని నిజముగానే, అపరాధ్యతా అపి = తప్ప చేయుచున్నవానిచేత నైనను, ఈశకారునిచేత, దుజనసేన = దుర్మార్గునిచేత, దుష్టునిచేత, ఉపకృతమ్ = ఉపకారము - మేలు - చేయఁ

ప్రియసంగమః ప్రాపితః. [అమ్మహే! వామదో తత్స గేహం త్రి
 జం శచ్చమ్ అవరజ్ఞస్తేణ వి దుజ్ఞనేణ ఉవకిదమ్, జేణ పిలశబ్దమం
 పావిదమ్.]

శకారః—భావ, భావ, బలీయసి ఖి ల్విధకారే మాషరాశి
 ప్రవిష్టేవ మసీగుటికా దృశ్యమా నైవ ప్రసప్తా వనన్తసేనా. [భావే,
 భావే, బలీయే ఖ్వి అన్తకలే మాశలాశిప్పనిష్టా విల మశిగుడిల
 చీశ్వరీజ్జీవ పణిష్టా వశన్తశేణిల].

విటః—అహో! బలవా నన్దకారః. తథా హి -

శ్లో. ఆలోకవిశాలా మే సహసా తిమిరప్రవేశవిచ్ఛిన్నా

ఉస్సొలి తాపి దృష్టి ర్నిమాలి తేవాన్దకారేణ.

33

బడినది. యేన = ఏలన, (దాన) ప్రియస్థజయః = ప్రియునిం గూడుట, ప్రాపితః = పొందింపబడినది. యత్సత్త్వమ్-అసంభాష్యే-నమ్మలే కున్నాను. అంత సంతోషము!

బలీయసి అన్ధకారే = మిక్కిలిబలమైన (కన్నులకు అంధ్యముం గూర్చునట్టి) చీకటియందు, మాష రాశిప్రవిష్టా = మినుముల పెనుప్రోవుగా, (ప్రవిష్టా =) చొచ్చిన, మషీగుటికా ఇవ = మసి (నల్లనిబొగ్గు-) గుండువలె, వసంతసేనా, దృశ్యమానా ఏవ = (మనము) చూచుచుండఁగానే, ప్రణస్తా = అగపడక పోయినది.

శ్లో. 33. ఆలోకవికాలా = వెలుతురులో చూ, 'నిరాలోకం లోకం' -
మాలతి, పెద్దది - ఎంతటి నూత్నమైనదాని వైనను చూడజాలినట్టిది, మే దృష్టిః =
నా కన్ను, సహసా = తటాలున, ఒక్క-మృడి, తిమిర...న్నా = చీకటి(లో)
చొచ్చుటవలన, (విచ్చిన్నా =) ప్రతిపాతమై - పోయినదై, ఉస్మిలితా ఆపి =
తెలుచుకొనియున్నదైనను, అనకారేణ = చీకటిచేత, నిమిలితా ఇవ = మూయఁ
బడినటు (వినది). ఆలోకం - చూపు బలముగా ఉన్నది - అని యేని.

నాకన్ను, వెలుగురులో సూక్ష్మములను వైశము చూచునట్టిది, విప్పారి యున్నట్టిదే, తటాలున చీకటిలోనికి చొచ్చుటచేత, సోయినట్లైనది. తటాలునం

అపి చ,

శ్లో. లిమ్ప తీవ తమో ఒక్లాని వర్ష తీవాణ్ణానం నభః

అసత్పురుష సే వేవ దృష్టి ర్విఫలతాం గతా. 38

శకారః—భావ, భావ, అన్విష్యామి వసంతసేనికామ్.
[భావే, భావే. అణ్ణేశామి వసంతశేణిఅమ్].

విటః—కాణేలీమాతః అస్తి కింది చ్చిహ్నం, య దుప
లక్షయసి.

గాక క్రమక్రమముగా వియున్న - అట్లు బొత్తిగా పోదు. నేను తెలుసుకొనియే
యున్నను, చీకటిచేత, మాయబడిన ట్లయినది!

ఉ స్థిలి తాపి నిమిలి తేవ - ఇవ - ఉత్ప్రేక్ష. 'సంభావనా స్యా
దుత్ప్రేక్షా వస్తుహేతుఫలాత్మనా.' తిమిర ప్రవేశవిచ్ఛిన్నతాఫలాత్ప్రేక్ష.

శ్లో. 38. తమః = చీకటి, అక్లాని = (నా) యవయవములను, లిమ్పతీ
ఇవ = పూయుచున్నట్లున్నది, నభః = ఆకాశము, అణ్ణానం = కాటుకను, వషతి
ఇవ = కరియుచున్నట్లు ఉన్నది, 'కాటుకవాన' కరియుచున్నట్లున్నది, దృష్టిః =
చూపు, అసత్పురుష. నేనా ఇవ = దుర్జనుని సేవించుట (కొలుచుట) వలె,
విఫలతాం = ప్రయోజనము లేమిని, గతా = పొందినది.

చీకటి లోక మంతటను ఎంత దట్టముగా నున్నది! ఒంటికి (పూత అంటు
కొనునట్లు) పూతపూయునట్లున్నది, మిన్న మన్న ఒక్కట వ్యాపించుటచేత,
కాటుక వాన కరియుచున్నదో అన ఉన్నది. ఎక్కువ దట్టమగుటచేత, చీకటి
వస్తువు గావన్నను పెద్ద మనిషాతవలెను కాటుక వానవలెను అంగములను నల్లగా
చేసి వేయుచున్నది. దుర్జను కొలువుకు ప్రయోజనము లేనట్లు కన్ను చూచుచున్నను
చూడన ట్లయిపోయినది!

లిమ్ప తీవ తమోంగాని - మొదలైనది ఉత్ప్రేక్షకు ప్రసిద్ధిదాహరణము -
లిమ్పతీవ - వర్ష తీవ - లు స్వరూపాత్ప్రేక్షలు, విఫలతాంగతా - అని ఫలాత్ప్రేక్ష.

అన్విష్యామి = వెదకదను, అస్తి కిష్కిత్ చిహ్నం = కొంచె మైనను
గుఱుతు ఉన్నదా, యత్ ఉపలక్షయసి = దేనిచే నీవు కనిపట్టుదువో, వెదకుదు
నందువే, ఏమేని గుఱుతు తెలియుచున్నదా, నీకు, వెదకుటకు?

శకారః—భావ, భావ, కిమివ? [భావే, భావే, కిమిల?]]

విటః—భూషణశబ్దం సారభ్యాసువిధం మాల్యగన్ధం వా.

శకారః—శృణోమి మాల్యగన్ధమ్ అన్ధకారపూరితయా పున
ర్నాసికయా న సువ్యక్తం పశ్యామి భూషణశబ్దమ్. [శుణామి
మల్లగన్ధమ్ అన్ధకలపూరిదావ ఉణణాశితవీణ శువ్వత్తం పేక్షామి
భూషణశబ్దమ్.]

విటః—(జనాన్తికమ్) వసంతసేనే,

మాల్యగన్ధం = పూలమాలవాసన, శృణోమి = వినుచున్నాను - (కాంచు
చున్నా ననుటకు - శకారని లోకవిరుద్ధపు పలుకు - అట్లే.) అన్ధకారపూరితయా =
చీకటితో నింపబడిన, నాసికయా = ముక్కుతో, భూషణశబ్దమ్ = నగల
హేతను, సువ్యక్తం = స్పష్టముగా, పశ్యామి = చూచుచున్నాను - కంటితో
అనుటకు ముక్కుతో అనుటయు లోకవిరుద్ధోక్తి.

జనాన్తికమ్ = రంగాన ఒక పాత్రము, మఱియొక పాత్రముతో, ఉన్న
చోటినుండి కదలకుండనే మఱి యితరులకు వినబడని యట్లుగా, మాడుద్రవేష్య
ఎత్తి పట్టిన చేతితో వారిని ఎడముచేసి, మాటలాడుట. వినబడనియట్లుగా
అనగా వినబడమి వట్టి యభినయమే - బిగ్గరగానే ప్రేక్షకులలో దూరాన కడ
పడునున్నవారికిని వినబడనట్లుగానే పలుకవలయును - ఉన్నచోటినుండి కదలి
వినవలసినవారిని ఇంచుక అవతలికిం గొనిపోయి మాటలాడిన దానిని 'అపవారితము'
అందురు.

త్రిపతాకాకరే జాన్యా నపవా ర్యాన్తరా కథాం

రహస్యం కథ్యతే ౭న్యస్య జనాన్తే త జ్జనాన్తికమ్.

విటుడు చారుడత్త ప్రస్తావముచే వసంతసేనయందు గౌరవమును పొంది, మంచి
వాడై ఇతరులకు వినబడని యట్లుగా వసంతసేనా అని పిలిచి పలుకుచున్నాడు.
ఇంక ఈ మూర్ఖునితో ఏమి అని ముందే అన్నాడుకదా.

శ్లో. కామం ప్రదోషతిమిరేణ న దృశ్యసే త్వం

సౌదామి నీవ జలదోదర సంధిలీనా

త్వాం సూచయిష్యతి తు మాల్వసముద్భవో ఽయం

గన్ధ శ్చ భీరు ముఖరాణి చ నూపురాణి.

౩౫

శ్రుతం వసంతసేనే.

వసంత—(స్వగతమ్) శ్రుతం, గృహీతం చ. (నాట్యేన నూపురాణ్యుత్సార్య మాల్వాని చాపసీయ కించి త్వరిక్రమ్య హస్తేన పరామృశ్య) అహో భిత్తిపరామర్శసూచితం పక్షద్వారకం

శ్లో. ౩౫. భీరు = భయపడుచున్నదానా, ప్రదోషతిమిరేణ = ఈ ముని మాపు చీకటిచేత, త్వం = నీవు, జలద ఉదర స్థి లీనా = మబ్బు కడుపులోని పొరలో దాగిన, సౌదామనీ ఇవ = మెఱపుదీక్షవలె, కామం న దృశ్యసే = ఇంచుకయు అగపడవన్నావులే, తు = వినును, మాల్వసముద్భవః = (తలపై తాల్చిన) మాలెం బుట్టినట్టి, ఆయం గన్ధః చ = ఈ పరిమళమును, ముఖరాణి = మురియుచున్న, నూపురాణి చ = అందెలును, త్వాం = నిన్ను, సూచయిష్యతి = సూచించుచు(పట్టియిచ్చుచు)న్నది.

నీవు, పాపము, భయముగొన్నావు. ఈమునిమాపుచీకటిలో అగపడ వన్నావు కాని, నీ పూలమాలలవాసన నీ యందెలరవలి, నిన్ను సూచించుచునే ఉన్నవి.

సౌదామనీ ఇవ - అని ఉపమ.

సూచయిష్యతి - అని అనుమానాలంకారము. ముఖరతయు, గంధవర్తయు లింగములు అనుమానమునకు.

శ్రుతం వసంతసేనే = వసంతసేనా (నామాట నీవ) వినబడినదా?

స్వగతమ్ - వినియు వసంతసేన వానితో పలుకదు. వానిమాటలను తాను ఉపయోగించుకొన్నది. శ్రుతం = వినబడినది విన్నాను, గృహీతం చ = గ్రహించునబడినది. తెలిసి కొన్నాను. 'I have understood the hint' వే. నం. నాట్యేన ఉత్సార్య - తీసివేయుటను అభినయించి, కిచ్చిత్ పరిక్రమ్య = ఇంచుక నడిచి, భిత్తి పరామర్శసూచితం = గోడను తడుపుటచే సూచింపబడినది, పక్షద్వారకం = దిడ్డివాకిలి - ఇంటి ఒకప్రక్కనుండి చిన్నవాకిలి - రహస్యద్వారము -

ఖ లేవత్. జానామి చ సంయోగేన గేహస్య సంవృతం పక్ష ద్వారకమ్. [సుదం గహీదం అ. అమ్మో, భిత్తి పరామరిన సూఇదం క్షృ వదమ్, జానామి అ సంజోవణ గేహస్య సంవృదం పక్షదురరఅమ్.]

చారు—వయస్య, సమాప్తజపోఽస్మి. త త్సంప్రతం గచ్ఛ. మాతృభ్యో బలి ముపహర.

విదూ—భోః, న గమిష్యామి [భో, ణ గమిస్సం]

చారు—ధి క్కప్తమ్,

సింహద్వారము - తలవాకిలి - కాదు. అహో = సంతోష(నూచక)ము, ఖలు ఏతత్ = కదా ఇది, సంయోగేన = (చేతికి) తగులుటచేత, జానామి - తలంచెదను - గేహస్య = ఇంటియొక్క, సంవృతం పక్షద్వారం - మూయబడిన దిడ్డివాకిలి (అని). గడియ వేయబడినది కాదు. నాటక భాషితములలో 'జానామి' తలంతును - అనుకొందును అనునరమున మాటిమాటికి ప్రయుక్తము అగును - 'ఎఱుంగుదును' అని కాదు. కొన్నిచోట్ల ఆ యర్థమును గలదు.

వయస్య = చెలికాదా, సమాప్తజపః అస్మి - జపము ముగించినవాడ నైతిని. కవి నిపుణముగా చారుదత్తునికి ఈసమాధి కల్పించినాడు. ఆతడు రంగాన ప్రవిష్టుడై, కూర్చుండియున్నాడు - మఱి వసంతసేనా శకారాదులు ప్రవేశించి పెక్క పుటల, చాల నిమిషముల గ్రంథము నడిపినారు - ఇంతసేపు చారుదత్తుడు ఊరక మిణకరించుచు ఎట్లుండును? కావున ఈ సమాధి కల్పన శ్రేయమే. మైత్రేయుడు వానిం గాచుకొని యుండును. ఈ మెలకువ 'చారుదత్తున' లేదు. ఇది కూద్రవని కల్పన.

తత్ సాంప్రతం గచ్ఛ - కావున ఇప్పుడు పొమ్ము, మాతలకు బలి కొనిపోయి పెట్టుము. భో న గమిష్యామి - ఓయి నేను పోవను.

ధిక్ కష్టం = ఇహీ! కట్టా!

శ్లో. దారిద్ర్యా త్పురుషస్య బాధవజనో
 వాక్యే న సంత్పితే
 సున్నిగ్ధా విముఖేభవన్తి సుహృదః
 స్ఫూరీభవన్త్యాపదః
 సత్త్వం హ్రాస ముపైతి శీలశశినః
 కాన్తిః పరిష్టాయతే
 పాపం కర్మ చ య త్పరై రపి కృతం
 తత్తస్య సంభావ్యతే.

3౬

శ్లో. 3౬. దారిద్ర్యే = పేదఱికమువలన, బాధవజనః = బంధుగులు, వాక్యే న సంత్పితే = మాటన, నిలువరు. చెప్పినమాట వినరు, చేయరు; సున్నిగ్ధాః సుహృదః = గాటంపు స్నేహముగలమిత్రులు, విముఖేభవన్తి = పెడ మొగ మిడుదురు; ఆపదః = ఆపదలు, స్ఫూరీభవన్తి = మెండుకొనును, సత్త్వం = బలము - పనులకు పూనిక, తెలివి, వీర్యాతిశయమునం గలుగునది, హ్రాసం ఉపైతి = తగ్గిపోవును, సుహృద్బాంధవుల యనాదరమే సత్త్వహ్రాసమునకు కారణము. శీలశశినః = సద్వృత్తి రూప చంద్రునికి, కాన్తిః = కాంతి, పరిష్టాయతే = ఎంతయు మాసిపోవును, అంతయు కాదు, పరైః అపి కృతం యత్ పాపం కర్మ = ఇతరులచే కావింపబడిన పాపకార్యము నైతము ఏది కలదో, తత్ = అది, తస్య = అతనిదిగా, సంభావ్యతే = తలంపబడును - అతనిపై మోపబడును.

పేదఱికము ఎన్నివిధాల సెబ్బర తెచ్చును! బంధుగులు కొడుకు భార్యల బోనివారును మాట వినరు; ఎంతో చెలిమిగల మిత్రులు నైతము పెడ మొగ మిడుదురు. ఆపదలే ఒకటివెంట నొకటి పైకొనును. బలము ఉత్సాహము తఱిగి పోవును, చంద్రునివలె పొచ్చెము లేని నడువడి చెడ్డపని చేయుకున్నను మాసి పోవును. అంతయు కాదు, ఇతరులు కావించిన పాపకర్మయు, దొంగతనము హత్య మొదలైనది, తనకు అంటకట్టబడును.

అప్రస్తుతప్రశంస - అలంకారము.

ఈ దారిద్ర్యకార్యముల జాబితా చారుదత్తు దారిద్ర్య కార్యమును ప్రస్తుతమును ఆశ్రయించినది.

పాపం కర్మ ఇత్యాది 9, 10 అంకాల కథను సూచించును.

అని చ,

స్థో. సజ్జం నైవ హి కశ్చి దస్య కురుతే

సంభాషతే నాదరా

త్యంప్రాప్తో గృహ ముత్సవేషు ధనినాం

సావజ్ఞ మాలోక్యతే

దూరా దేవ మహాజనస్య విహర

త్యల్పచ్చదో లజ్జయా

మన్యే నిర్ధనతా ప్రకామ మపరం

షష్ఠం మహాపాతకమ్.

౩౨

స్థో. ౩౨. అస్య సజ్జం = ఇతని సంగతమును, న ఏవ హి కురుతే = చేయనే చేయఁడు గదా. (కశ్చిత్ = ఎవఁడును) ఆదరాత్ = మన్ననవలన - మన్ననతో, న సంభాషతే = మాటలాడఁడు, ఉత్సవేషు = పండుగులయందు, ధనినాం గృహం సంప్రాప్తః = ధనాధ్యుల యిండ్లకు పోయిన (వాఁడు), సావజ్ఞం ఆలోక్యతే = తిరస్కారముతో కూడుకొన్నట్లుగా, చూడఁబడును. అల్పచ్చదః = మాసిన చాలని బట్టలు కట్టుకొన్న వాడై (దాననే), మహాజనస్య = వెలపాడుగు ఉడుపులు దాల్చిన సంపన్నులకు, లజ్జయా = సిగ్గుచే, దూరాత్ ఏక = దూరాననే, దగ్గరక, విహరతి = తిరుగాడును, (కావున), నిర్ధనతా = ధనహీనత (పేద టికము), ప్రకామం = ఎంతయు, ఆవరం = జఘన్యమైన, పా. అపరం = వేలు తెఱఁగు, షష్ఠం = ఆఱవ, మహాపాతకమ్ - మహాపాతకములు ప్రసిద్ధముగా, పంచ = ఐదు కలవుగదా - 1 స్వర్ణాస్త్రాయము (= బంగారు దొంగిలించుట), 2 సురా పానము (= కల్లు త్రాగుట), 3 బ్రహ్మహత్య (= బ్రాహ్మణుం జంపుట), 4 గురుపత్నిగమనము (= గురునిభార్యం గూడుట), 5 ఇవి చేయువారితోడి సహవాసము - అని. అట్టి పాతకి సర్వథా సహవాసానర్హుడు.

ఎవరును అట్టివానితో కూడరు, ఎవరును అట్టివానిని ఎక్కడికిని రాసేరు, మిక్కిల ఆలక్ష్యము అవమానము సేయుదురు.

మన్యే - ఉత్పేక్షా వాచకము - అలంకారము ఉత్పేక్ష.

మహాపాతకమ్! అని స్వరూపాత్పేక్ష.

అపి చ,

శ్లో. దారిద్ర్య, శోచామి భవంత మేవ
మస్మచ్చరీరే సుహృ దిత్సుషితా
విపన్నదేహే మయి మద్దభాగ్యే
మ మేతి చింతా క్వ గమిష్యసి త్వమ్.

3౮

విదూ—(సవైలక్ష్యమ్) భోవయస్య యది మయా గంతవ్యం,
త దే హాపి మమ సహాయినీ రదనికా భవతు. (భో వలస్య, జగి
మవ గంతవ్యమ్, తా ఏసా వి మే సహాయినీ రదనికా భోదు).

మహాపాతకములు విదు, మనుప్రోక్తములు—ఇది ఆజ్ఞనది వానిని మించినది.

బ్రహ్మహత్యా సురాపానం స్త్రీయం గుర్వజ్ఞనాగమః

మహాన్తి పాతకా న్యాహుః సంసర్గ క్షాపి తైః సహ.

శ్లో. 3౮. దారిద్ర్య = ఓరి కేదటికముగా, భవంతం = నిన్ను - నిన్ను
గూర్చి నీకోసమే - ఏకం శోచామి = ఇట్లు దుఃఖపడెదను. ఎట్లనగా - అస్మత్
శరీరే = నాదేహమున, సుహృత్ ఇతి = మిత్రము అని, ఉషితా = కాపురముండి,
మద్దభాగ్యే మయి = అదృష్టవీనుడనైన నేను. విపన్నదేహే = ఆపదం బొందిన -
ప్రాణము పోయిన - దేహముకలవాడను కాగా, త్వం = నీవు, మమ ఇతి
చింతాం = ఇది నాది యను తలంపును, క్వ గమిష్యసి = ఎక్కడ పొందుదువురా?

ఒకే దారిద్ర్యగా, నీవు నాయందు ఇంత మక్కువతో ఇంత ప్రియవాసము
ఏర్పఱచుకొంటివే, కేపు నేను చచ్చినట్లైన మఱి యెవనియందు చేరెదవురా.
మఱి నావంటి దరిద్రుడు ఎందును లేడు అనుట. వ్యాజస్తుతి - అలంకారము.
వాసయోగ్యమును స్తుతి నిందగా ముగియునదే. ఉక్తిర్యాజస్తుతి ర్నిందాస్తుతి
భ్యాంస్తుతి నిందయోః.

సవైలక్ష్యమ్ - వైలక్ష్యము గట్టు తాళ నాడినపుడు కలుగు సిగ్గు - తాను
పోను అన్నందుకు - సుస్థిగా విముఖభవన్తి సుహృదః - ఇట్లెల్ల చారుదత్తుడు
వాపోయినందులకు - తనకు - అతనిచే నిత్యమహోపకృతునకు సిగ్గు కలిగినది.

యది మయా గంతవ్యమ్ = నేను పోవన వలయు నేని, తతే = అప్పటికి,
ఏసా రదనికా అపి మే సహాయినీ = ఈరదనిక కూడ నాకు తోడుగా, అగునుగాక.

చారు—రదనికే, మైత్రేయ మనుగచ్ఛ.

చేటి—య దార్య ఆజ్ఞాపయతి. [జం అజ్ఞో ఆణవేది].

విదూ—భవతి రదనికే, గృహణ బలిం ప్రదీపం చ. అహ మపావృతం పక్షద్వారకం కరోమి. [భోది రదణివ, గేష్ట బలిం పదీపం అ. అహం అపావృతం పక్షదుఆరలం కరేమి]. (తథా కరోతి).

వసంత— మ మాభ్యుపపత్తినిమిత్త మి వాపావృతం పక్ష ద్వారకమ్. త ద్యావ త్ప్రవిశామి. హా ధిక్ హా ధిక్. కథం ప్రదీపమ్! [మమ అబ్బుభవత్తిణిమిత్తం విల అవావృతం పక్షదు ఆరలమ్. తా జావ పవిసామి.] (దృష్ట్వా) హా ధీ హా ధీ, కథం పదీహో!] (పటాస్తేన నిర్వాప్య ప్రవిష్టా)

చారు—మైత్రేయ, కి మేతత్?

మైత్రేయం అనుగచ్ఛ = మైత్రేయని వెంట పొమ్ము, యత్ ఆర్య ఆజ్ఞాపయతి - సతే, అయ్యగారు ఉత్తరువుచేసినట్లే. భవతి రదనికే = అమ్మ రదనికా, గృహణ = పట్టుకో, బలిం ప్రదీపం చ = ఉపహారమును, దీపమును. అహం... కరోమి = నేను దిడ్డివాళిని తెలుచెదను. తథా కరోతి - అట్లు చేయును - దానిని తెలుచును అనుట.

మమ ఆభ్యుపపత్తి నిమిత్తం ఇవ=నన్ను కాపాడుట కోసమే యనునట్లుగా, పక్షద్వారం అపావృతం = దిడ్డివాళిని తెలువబడినది, తత్ యావత్ ప్రవిశామి = కావున ఇదే ప్రవేశించెదను, దృష్ట్వా = చూచి - చూరబోగానే, అగపడినది దీపము. - తనపై ఆ వెలుతురు పడి తాను అగపడకూడనివారికి అగపడునట్లు, తనకు రక్షకమైన చీకటిని భేదించునని, భయపడి - హాధిక్ - అయ్యో యిసీ అనుకొనుట, పటాస్తేన = కొంగుతో - విసరి యనుట - నిర్వాప్య = (దీపము) అర్పి, అది మైత్రేయ దులకును అగపడలేదు - వారు దీపము తెలుపు తెలుచిన గారికి అజీహాయిస

విదూ—అసాపృత పక్షద్వారేణ పిండీభూతేన వాతేన నిర్వా
 పితః ప్రదీపః, భవతి రదనికే, నిష్క్రమ త్వం పక్షద్వారకేణ.
 అహ మప్యభ్యంతరచతుఃశాలాతః ప్రదీపం ప్రజ్వాల్య గచ్ఛామి.
 [అవాపుదపక్షదురరవణ పిండీభూదేణ వాదేణ నిర్వావిదో పదీవో.
 భోది రదణివ, ణిక్ష్మమ తుమం పక్షదురరవణ. అహం పి అబ్బంతర
 చదుస్సాలాదో పదీవం ప్రజ్వాలితి ఆచచ్ఛామి.] (ఇతి నిష్క్ర)ంతః.

శకారః—భావ భావ, అన్వేషయామి వసంతసేనికామ్.
 [భావే, భావే, అన్వేషామి వసంతశేణిలమ్.]

విటః—అన్విష్యతామ్ అన్విష్యతామ్.

శకారః—(తథా కృత్వా) భావ భావ, గృహీతా
 గృహీతా. [భావే భావే, గహిదా గహిదా.]

విటః—మూర్ఖ, న న్వహమ్.

శకారః—ఇత స్తావ ద్భూత్వా ఏకాన్తే భావ స్తివత్తు.
 [ఇదో దావ భవితి ఏలన్తే భావే చిట్టదు.] (పున రన్విష్య చేటుం
 గృహీత్వా) భావ, భావ, గృహీతా గృహీతా. [భావే భావే,
 గహిదా గహిదా.]

దనుకొన్నారు. పిండీభూతేన వాయునా = మొత్తము విన గాలిచే, గాలి తటాకున
 విసరుగా కొట్టినదానిచే, నిష్క్రమ త్వం = నీవు వెలువడు, బయటికి పొమ్ము,
 అభ్యంతర చతుఃశాలం = లోపలి నాలుగుగదుల ముంగిలిలోకి, ప్రదీపం ప్రజ్వాల్య =
 దీపమును వెలిగించుకొని.

అన్విష్యతాం = వెదక (బడునుగాక - వెదకు - అనుట. తథా కృత్వా =
 అట్లు చేసి - చీకటిలో వెదకుట నభినయించి, గృహీతా - పట్టువడినది! నను
 అహం = ఓరీ నేను రా, నన్ను పట్టుకొన్నావు, ఇతః తావత్ భూత్వా = ఇక్క-
 డికి వచ్చి - ఏకాన్తే భావః స్తివత్తు = ఈ ఏకాంతమున భావ ఉండునుగాక -
 అనుచు గుర్తుగా విటుని ఒకతట్టు ఉంచినాడు - మరల పొరపాటు పడకుండుటకు.
 మరల వెదకుట అభినయించి, చేటుం బట్టుకొని - 'దొరకినది' అని అజుచినాడు.

చేటః—భట్టారక, చేటో ౭హమ్. [భట్టకే చేడే హగే.]

శకారః—ఇతో భావః, ఇత శ్చేటః. భావ శ్చేటః, చేటో భావః. యువాం తావ దేకాన్తే తిష్ఠతమ్. [పున రన్విష్య రదని కాం కేశేషు గృహీత్వా] భావ, భావ, సాంప్రతం గృహీతా, గృహీతా వసంత సేనికా. [భావే భావే, శంపదం గహిదా వశంత శేణి].

శ్లో. అన్ధకారే పలాయమానా మాల్యగంధేన సూచితా

కేశబృన్దే పరామృష్టా చాణక్యే నేవ ద్రౌపదీ.

3౯

[అన్ధకారే పలాయన్తి మల్లగంధేన శూచితా

కేశవిన్దే పలామిట్టా చాణక్యే జేవ్య దోపదీ.]

భట్టారక = దొరా, చేటః అహమ్ = నేను చేటుడను, త్వం తావత్ = నీవును, ఏకాన్తే తిష్ఠ = ఇక్కడ ఏకాంతమున ఉండు. అట్లు ఉంచి బాగుగా గుఱుగు ఉంచుకొనుచున్నాడు, ఇతో భావః = ఇక్కడ భావ, ఇతః చేటః = ఇక్కడ చేటుడు - అని రెండు మారులు చెప్పుకొనుచున్నాడు మరల పొరపాటు పడకుండుటకు, పున రన్విష్య = మరల వెదకి, రదనికాం కేశేషు గృహీత్వా = రదనికను వెండ్రుకలం - కొప్పునం - బట్టుకొని, ఈతూటి స్త్రీగా తోచినందున, తప్పుక వసంత సేనయే పట్టువడినది అనుకొని.

శ్లో. 3౯. అన్ధకారే = చీకటిలో, పలాయమానా = పరువెత్తుచున్నదై, మాల్యగంధేన సూచితా = పూలదండవాసనచే సూచింపబడినదై, చాణక్యేన ద్రౌపదీ ఇవ = చాణక్యనిచేత ద్రౌపదివలె, కేశబృన్దే = వెండ్రుకల మొత్తమున - కొప్పులో - పరామృష్టా = తడవి పట్టుకొనబడినది.

దుఃశాసనేన అనుటకు చాణక్యేన అనుట శకారుని ఇతిహాస విరుద్ధంపుల బలుకు.

విటః—

శ్లో. ఏ మాసి వయసో దర్శా త్కులపుత్రానుసారిణీ
కేశేషు కుసుమాధ్యేషు సేవితవ్యేషు కర్షితా.

౪౦

శకారః—

శ్లో. ఏ మాసి వాసు శిరసి గృహీతా
కేశేషు వాలేషు శిరోరుహేషు
ఆక్రోశ విక్రోశ లపాధిచణ్డం శంభుం
శివం శంకర మిశ్వరం వా.

౪౧

శ్లో. ౪౦. వయసః = యౌవనముయొక్క, దర్శాత్ = త్రుభ్యువలన, కులపుత్రానుసారిణీ = కులమునైన యువకుని, (అనుసారిణీ =) అభిసరించుచున్న దానపు, కుసుమాధ్యేషు = పూలుదాల్చియున్న (కాపుననే), సేవితవ్యేషు = కొలువఁ బడవలసినవైన - ఎంతయో - ఇంకను - పూలతో - పూజింపఁ దగినవైన, కేశేషు = వెండ్రుకలయందు - కొప్పున, ఏషా = ఇదిగో, కషికాతా ఆసి = లాగఁ బడినదానవైతివి.

ఈ తగని దుండగమునకు పాల్పఱుపఁబడితివి. శకారుడు దాని చారు దత్తాభిసరణముం జెప్పినప్పటినుండి విటుడు దానియొడ చిత్తవృత్తిని మార్చుకొని అనుకూలుఁడై చారుదత్తునిసాని యని గౌరవబుద్ధి వహించినాఁడు - సాయుపడనుం గోరినాఁడు.

ఆడుదానిని పరాయి మగవాడు లాగులే తప్ప. అందు విశేషముగా కొప్పున - జుట్టున - పట్టి లాగుట ఎంతయుత్తమముగాని, దండ్యమైన తప్ప. మఱి అది యిట శకారుని స్త్రీని బలాత్కరించి మరులుగొల్పు చేష్ట. ఆ తప్పిదమును అవివేకమును అవలంబమును వర్ణింపఁ దరముగాదు.

శ్లో. ౪౧. వాసు = బాలా, ఏషా = ఇదిగో, శిరసి కేశేషు వాలేషు శిరోరుహేషు = తలమీఁది కొప్పున - ఇవి శకారుని పునరుత్తును; గృహీతా ఆసి = పట్టుకొనఁబడితివి, అతిచణ్డం = ఎంతబిగరగా నైనను, శంభుం శివం శంకరం ఈశ్వరం వా = శంభుని ఏవేరు పెట్టి యైనను, ఆక్రోశ విక్రోశ వాలప = అఱపుము.

[ఏ శాశి వాశూ శిలశి గ్గహీదా

కేశేశు వాలేశు శిలోలుహేశు

అక్రోశ విక్రోశ లబాహిచణ్డం శంభుం

శివం శంకల మీశలం వా.]

రదనికా—(స భయమ్) కి మార్యమితై) రవ్యసితమ్ ?

[కిం అజ్జమిస్సేహిం వవసిదిమ్.]

విట—కాణేలీమాతః, అన్య ఏవ స్వరసంయోగః.

శకారః—భావ భావ, యథా దధిసరపరిలుభాయా మార్జా
రికాయాః స్వరపరివృత్తి ర్భవతి, తథా దాస్యాఃపుత్ర్యా స్వరసరి
వృత్తిః కృతా. [భావే, భావే, జధా దహిశరపరిలుద్ధాన మజ్జాలీప
శలపలివత్తే హోది, తథా దాశీప ధీవ శలాపరివత్తే కడే].

విటః—కథం స్వరపరివర్తః కృతః! అహో చిత్రమ్. అథవా
కి మత్ర చిత్రమ్.

శంభుం ఇత్యాదియు అక్రోశ - ఇత్యాదియు శకారుని పునరుక్తులు. ఇకను
ఏ పౌరషకాలియు నిన్ను విడిపింపజాలడు.

సభయమ్ = భయముతో, కిం ఆశ్చర్యమితైః వ్యగసితం = పూజ్యలచేత -
మితేత - ఏమి పూజించెడినది? నన్ను మీరు ఏమి చేయు గోరుచున్నారు, పూజ్య
లారా, అయ్యలారా, అన్య ఏవ ఏవ స్వరసంయోగః - ఈగొంతు, పలుకు
సవ్వడి వేటుగా ఉన్నది - వసంతసేనది కాదు. దధి సర పరిలుభాయాః = పెరుగు
మీగడపై ఆసగొన్న, మాజాఃరికాయాః = అడుపిల్లికి, యథా స్వరపరివర్తః =
ఎట్లు (గొంతు) పలుకుచున్నా, భవతి = కలుగునో, తథా = అట్లే, దాస్యాః
పుత్ర్యా = (ఈ) లంకెహుతు చేత, స్వరపరివర్తః = గొంతుమార్పు, కృతః =
చేయబడినది.

కథం = ఏమి, స్వరపరివర్తః కృతః = గొంతుమార్పు చేయబడినదా!
అహో చిత్రమ్ = ఆశ్చర్య మౌచ్యమ, అథవా = కాదు, అట్లుకాదు - కిం అత్ర
చిత్రం = ఇందు ఆశ్చర్య మే మున్నది?

శ్లో. ఇయం రజప్రవేశేన కలానాం చోపశిక్షయా
వచ్చనాపణ్డిత త్వేన స్వరనైపుణ్యా మాశ్రితా.

౪౨

[ప్రవేశ్య]

విదూషకః—హీ హీ. ఆశ్చర్యం భోః. ప్రదోషమన్దమారు
తేన పశుబన్ధోపసీత స్వేవ ఛాగలస్య హృదయమ్, పురపురాయతే
ప్రదీపః. (ఉపసృత్య రదనికాం దృష్ట్వా) భో రదనికే. [హీ హీ
భోః, ప్రదోష మన్దమారుదేణ పశుబన్ధోపసీదస్స విల ఛాగలస్స హీల
అమ్, పురపురాలది పదీవో. భో రదణివ.]

శకారః—భావ భావ, మనుష్యో మనుష్యః. [భావే భావే,
మణు శ్చే మణు శ్చే].

శ్లో. ౪౨. ఇయం = ఈషె. రజప్రవేశేన = నాట్యస్థానముం జొచ్చుట
చేతను, కలానాం = కళలయొక్క, ఉపశిక్షయా చ = నేర్పుకొనుట చేతను,
వచ్చనాపణ్డిత త్వేన = మోసము చేయుటయందలి పాండిత్యముచేతను, నేర్పు
చేతను - స్వరనైపుణ్యం = పలుకు (గొంతు అంతలో మార్పు నేర్పును,) నేర్పును,
ఆశ్రితా = పూనినది, పట్టినది.

వేశ్యకు సులభములగు విద్యలు - రంగప్రవేశము - ఆయావేషములు వేసి
నటించుట - కళాశిక్షణము - కోయిలకూత మొదలైనవాని యనుకరణము నైతము
నేర్చుకొనుట, వంచనా పాండిత్యము - మోసమును విద్యగా నేర్చి అందు
పాండిత్యము పొందుట. ఈ యన్నియుం గలది. స్వరనైపుణ్యము పట్టినది.

హీ హీ భోః - అయ్యో, రదనికా, ప్రదీపః = దీపము, పురపురాయతే -
పురపురలాడుచున్నదే - అదరుచున్నదే - ప్రదోషమన్దమారుతేన = మునిమాపు పిల్ల
గాలికి; పశుబన్ధ... = యజ్ఞపశువు కట్టు కంబమునకు ఈడ్వబడుచున్న మేక
యొక్క గుండెవలె.

మనుష్యః - ఎవడో మానిసి!

విదూ—యక్తం నేదమ్, సదృశం నేదమ్, య దార్య చారు
దత్తస్య దరిద్రతయా సాంప్రతం పరపురుషా గేహం ప్రవిశన్తి.
[జుత్తం జేదం, సరిసం జేదం. జం అజ్జ చారుదత్తస్య దరిద్రదావ
సంపదం పరపురిసా గేహం పవిశన్తి].

రద—అర్య మైత్రేయ, ప్రేక్షస్వ మే పరిభవమ్. [అజ్జ
మిత్రేయ, పేక్ష మే పరిహవమ్]

విదూ—కిం తవ పరిభవః? అథ వాస్మాకమ్. [కిం తవ
పరిహవో. ఆదు అహ్మాణమ్].

రద—నను యుష్మాక మేవ. [ణం తుహ్మాణం జ్ఞేవ]

విదూ—కి మేష బలాత్కారః. [కిం ఏసో బలాత్కారో].

రద—అథకిమ్. [అథఇం].

విదూ—సత్యమ్, బలాత్కారః. [సచ్చమ్, బలాత్కారో].

రద—సత్యమ్. [సచ్చమ్].

యక్తం - సదృశం - ను ఇదమ్ = ఇది పాడియా, ఇది తగినదా? యతే -
ఏదనగా, అర్యచారుదత్తస్య దరిద్రతయా = చారుదత్తస్య పేదతీకముచేత,
సాంప్రతం = ఇప్పుడు, పరపురుషాః = పరాయివారు, గేహం ప్రవిశన్తి = ఇంట
ప్రవేశించుచున్నారే, అర్యమైత్రేయ = మైత్రేయయ్యా, ప్రేక్షస్వ = చూడు -
మే పరిభవం = నా(పరిజరిగిన) అవమానమును.

కిం తవ - నీకా, అథవా = కాదు, అస్మాకమ్ = మాకే, నను యుష్మాకమ్ =
మీకే కదా, కిం ఏష బలాత్కారః = ఏమి ఇది బలాత్కారమా? బలవంతముగా
లాగుటయా? అథ కిం = అవును, సత్యమ్ = నిజమా? దణ్డకాంతం = చేతికట్టును,
ఉద్యమ్య = ఎత్తి.

విదూ—(సక్రోధం దణ్డకాష్ట ముద్యమ్య) మా తావత్ !
భోః, స్వకే గృహే కుక్కురోఽపి తావ చ్చుడ్డో భవతి. కిం పున
రహం బ్రాహ్మణః? త దేతే నాస్మాదృశజనభాగధేయకుటిలేన
దణ్డకాష్టేన దుష్ట స్వేన శుష్కవేణుకస్య మస్తకం తే ప్రహరైః
కుట్టయిష్యామి. [మా దావ. భో, స్వకే గేహే కుక్కురోవి దావ
చ్ఛుడ్డో భోది. కిం ఊణ అహం బహ్వుణో. తా ఏదిణా అహ్మరినజణ
భాలదేఅకుడిలేణ దణ్డక ట్టేణ దుట్టస్స విఅ సుక్ఖాణ వేణుఅస్స మత్థఅం
దే పహరేహిం కుట్టయిస్సమ్].

విటః—మహాబ్రాహ్మణ, మర్షయ మర్షయ.

విదూ—(విటం దృష్ట్వా) నాత్ర ఏనో అపరాధ్యతి.

మా తావత్ = కూడదు, కూడదు. స్వకే గేహే = తన యింట, కుక్కురః
అపి తావత్ = కుక్క సయితమును, చణ్డః = (కోపముతో) భయంకరము, భవతి =
అగును, కిం పునః = మఱి ఏమి చెప్పవలయునా! అహం బ్రాహ్మణః = నేను
బ్రాహ్మణుడను - ఎంత చేయలేను అనుట.

స్వకే గేహే కుక్కురః...కిం పున రహం బ్రాహ్మణః. ఇందు అలంకారము
కావ్యార్థపత్తి.

కిముత - మఱి చెప్పవలయునా? అనుచోట కావ్యార్థపత్తి. 'కైముత్యే
నార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థపత్తి రిష్యతే'

తత్ = కావున, ఏలేన దణ్డకాష్టేన = ఈ (చేతి) కట్టితో, అస్మాదృశ
జన భాగధేయ కుటిలేన = మాబోటి జనుల యదృష్టమువలె వంకరయైనదానిచేత -
కాష్టవికేషణము - విదూషకునికి చేతికట్టయు వంకరయైనదే. శుష్కవేణోః ఇన =
ఎండినవెదురుం బోలిన, దుష్టస్య తే మస్తకం = దుర్జనుడవైన నీతలను, ప్రహరైః
కుట్టయిష్యామి = దెబ్బలతో, కొట్టెదను.

మహాబ్రాహ్మణ = ఓ దొడ్డ బ్రాహ్మణుడా, మహాయ = మన్నింపుము, న
అత్ర ఏవః అపరాధ్యతి = ఇందు ఇతడు కాదు తప్పుచేసినవాడు, ఏవ ఖలు అత్ర

(శకారం దృష్ట్వా) ఏష ఖల్వత్రాపరాధ్యతి. అరేరే రాజ్ఞఃశ్యాలక సంస్థానక దుర్జన దుర్మనుష్య, యుక్తం నేదమ్. య ద్యపి నామ తత్రభవా నార్యచారుదత్తో దరిద్రస్సంవృత్తిః, తత్కిం తస్య గుణైర్నాలంకృ తోజ్జయినీ. యేన తస్య గృహం ప్రవిశ్య పరిజన స్యేదృశ ఉపమర్దః క్రియతే.

[ణ ఏథ ఏసో అవరజ్ఞది. ఏసో ఖ్వు ఏథ అవరజ్ఞది. అరేరే రాలసాలల సంట్టాణల దుజ్జణ దుమ్మణుస్స. జుత్తం నేదమ్. జఇ విణామ తత్తభవం అజ్జచారుదత్తో దలిద్దో సంవృత్తో. తా కిం తస్స గుణేహిం ణ అలంకిదా ఉజ్జయినీ. జేణ తస్సగేహం పవిసిల ఈరిసో ఉవమద్దో కరీలది.]

శ్లో. మా దుర్గత ఇతి పరిభవో, నాస్తి కృతాంతస్య దుర్గతో నామ.
చారిత్రేణ విహీన ఆఘోఽపి చ దుర్గతో భవతి. ౪౩

అపరాధ్యతి = వీడు కాదా - ఈ శకారుడు - ఇటు నాయెడ అపరాధము కావించినాడు, యది అపి నామ...సంవృత్తిః - చారుదత్తయ్య దరిద్రుడైన నేమాత్రము, తత్ = దాన. కిం తస్య గుణైః న అలంకృతా ఉజ్జయినీ = ఆయన గుణములచే ఉజ్జయిన అలంకరింపబడక యున్నదా? ఆయన మంచి స్వభావము దాశ్శృత్వము మొదలైనవి, ఉజ్జయినీకే అలంకారమైనవి, ప్రసిద్ధిం గోలుపోయినవాడనుట. యేన = ఏలన - ఏల యడుగుచున్నాననగా, తస్య గృహం ప్రవిశ్య... ఆతని యిల్లు చొచ్చి, ఆతని పరిజనమునకు ఇట్టి, ఉపమర్దః = నలగుడా? అరేరే = ఓరోరి, సంస్థానక = అది వానిపేరు, రాజశ్యాలక - రాజుమఱిది, దుజ్జణ = దుష్టుడా, దుమ్మణుష్య = హీనజాతివాడా, నీ వెంత రాజు మఱిది యైనను, ఇట్టి చెడ్డపని చేయుదువా?

శ్లో. ౪౩. దుర్గత ఇతి = దరిద్రుడు అని, మా పరిభవః = కూడదు, అవమానించుట. కృతాంతస్య = విధికి, దైవమునకు, దుర్గతో నామ నాస్తి = బీదవాడనుట లేదు - సాటింపబడదు, చారిత్రేణ హీనః = మంచి నడువడి - శీలము - లేనివాడు, ఆఘః అపి - భాగ్య - ధన - వంతుడైనను, దుర్గతః భవతి = బీదవాడు అగును.

[మా దుగ్గదో త్రి పరిహవో ణత్థి కలన్తస్స దుగ్గదోణామ
చారిత్రేణ విహీణో అడ్డో విల దుగ్గదో హోఞ్.]

విటః—(సవైలక్ష్యమ్) మహాబ్రాహ్మణ, మర్షయ మర్షయ;
అన్యజనశఙ్కయా ఖ ల్విద మనుష్ఠితమ్. న దర్పాత్. పశ్య
శ్లో. సకా మాన్విష్యతే అస్మాభిః

విదూ—కి మియమ్? [కిం ఇయమ్?]

విటః—శాన్తం పాపమ్!

ధన మనఃగా నిజముగా ఏమి? శీలము. అది కలవాడు నిజముగా భాగ్య
కాలి. అది లేనివాడు, ధనమున్నను పేదయే, నిర్భాగ్యుడే; పేదతీకము
యనుని దండన పొందునది కాదు, మఱి చారిత్రహీనత ఏమనుకొన్నావో అది వాని
కడ పేదతీకము.

నాస్తి కృతాన్తస్య - అను మొదలైన సమర్థనము కలిమి, కావ్యలింగా
లంకారము.

ఆఙ్గో అపి దుర్గతో భవతి - అను విరోధము చారిత్రేణ విహీనః అని
అభాసమైనందున విరోధాభాసము.

‘అభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే.’.

సవైలక్ష్యమ్ = గుట్టు తాళ నాడబడుటచే కలిగిన సిగ్గుతో, అన్యజన
శఙ్కయా = మఱొకతె అని యనుకొని కదా, ఇదం అనుష్ఠితమ్ = ఇది - ఈపని -
చేయబడినది, న దర్పాత్ = పొగరులన కాదు - విలుడు చారుదత్తుని పేరు
తొలుత విన్నప్పటినుండి వసంత సే నాభిసరణము మానుకొని పశ్చాత్తప్తుడు నగు
చున్నాడు - శకారుఁ డొకఁడే పోకిరిగా నుండుట.

శ్లో. ౪౪. సకామా = కామముతో - ణోరికతో - మరులుతో కూడు
కొన్నట్టి, (ఒకర్లు.) అస్మాభిః = మాచే, అన్విష్యతే = వెదకబడుచున్నది -
[ఇంతలో తొందరపడి యడుగుచున్నాడు ‘కిం ఇయం?’ ఏమి ఈపెయ?]-అని.
శాన్తం పాపమ్ = కాదు కాదు - అనుటకు - శాన్తం పాపమ్ - అనుట - అపైపై

కాచి త్స్వాధీనయావనా!

సా నప్తా, శఙ్కయా తస్యాః ప్రాప్తే యం శీలవత్సనా. రర
సర్వథా ఇద మనునయ సర్వస్వం గృహ్యతామ్. (ఇతి ఖడ్గ
ముత్సృజ్య కృతాజ్ఞలిః పాదయోః పతతి).

విదూ—సత్పురుష, ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ. అజానతా మయా త్వ
ముపాలభః. సాంప్రతం పున ర్జ్ఞాన స్మనునయామి. [సప్సరిస,
ఉత్థేహి ఉత్థేహి, అఆణస్తేణ మవ తుమం ఉవాలద్ధే. సంపదం ఉణ
జాణన్తో అణుణేమి.]

అట్టి యపవాదముం బలికిన పాపము శమించునుగాక.] కాచిత్ - ఒకానొకతె,
స్వాధీనయావనా = తన జన్మమును తన పరముగనే ఆమ్మకొనడగినట్లు ఉంచు
కొన్నట్టిది - భర్తను అత్తమామలకును పరాధీనము కానట్టిది - పరకీయకానట్టిది -
సామాన్య, బోగముది - అనుట. సా = ఆపె. నప్తా = అగపడకపోయినది, తస్యాః
శఙ్కయా = ఆపెయొక్క - ఆపెయను సందేహముచేత, ఇయం = ఈ, శీల
వత్సనా = నడవడి లోపము, పరస్మీని తాకుట యనునది, ప్రాప్తా = పొంద.
బడినది - దాన ఈ నిందకు పాల్పడితిని.

ఒక బోగముది ఇటు వచ్చినది. దాని వెంట వచ్చితిని. అంతయ. నేను
పరస్మీని బలాత్కరించు చెడునడువడి నడుచుకొనువాడఁ గాను. దానికి నేను
మఱింత, ఎట్లు తుమాపణ ఒనర్తును?

సవకథా = ఎల్ల తెలుగులైన, అనునయసవక స్వం = ఊరిడింపు మొత్తము -
బలిమాలకొనుట - గృహ్యతాం = గ్రహింపఁ బడునుగాక, నన్ను మన్నించి
కావుము - అని - కృతాజ్ఞలిః పాదయోః పతతి = చేతులు మోడ్చి పాదములం
బడును.

సత్పురుష = ఓయి సజ్జనుడా, ఉత్తిష్ఠ = లేమ్మ, అజానతా మయా =
ఎఱుంగని వాడనైన నాచేత, త్వం ఉపాలభః = నీవు దూఱబడితివి, సాంప్రతం
పునః = మఱి యిప్పుడు, జానక్ = ఎఱుగుచున్నవాడనై - అనునయామి =

విటః—నను భవా నే వా త్రానునేయః. త దుత్తిష్ఠామి
సమయతః.

విదూ—భణతు భవాన్. [భణాదు భవమ్].

విటః—య దీమం వృత్తాంత మార్యచారుదత్తస్య నాఖ్యా
స్యసి?

విదూ—న కథయిష్యామి. [న కథయిస్మమ్].

పిటః—

శ్లో. ఏష తే ప్రణయో విప్ర శిరసా ధార్యతే మయా
గుణశస్త్రి ర్వయం యేన శస్త్రవన్తో ఒపి నిజ్జితాః. రు.

(నేను)నిన్ను తేర్చెదను. నన్ను మన్నింపుము. బలిమాలెదను. నను = అయ్యా,
భవాన్ ఏవ అత్ర అనునేయః = నీవే ఇందు మన్నింపు అడుగబడవలసినవాడవు,
సమయతః ఉత్తిష్ఠామి = (నీవు నాకు ఈ) సమయము - ఒడంబడిక, వాదానము
చేసినట్లేన - (ఉత్తిష్ఠామి =) నేను (నీపాదములు వదలి) లేచెదను, భణతు
భవాన్ = నీవు చెప్పుదువుగాక - చెప్పుము అనుట - యది ఇమం వృత్తాంతం ఆర్య
చారుదత్తస్య న ఆఖ్యాస్యసి = ఈ జరిగినదానిని, నేను కావించినదానిని, చారు
దత్తయ్య గారికి చెప్పుకుందువేని, న కథయిష్యామి = నేను చెప్పును.

శ్లో. రు. విప్ర = బ్రాహ్మణుడా, ఏషః తే ప్రణయః = ఇదిగో ఈ నీ
స్నేహము, మయా = నాచేత, శిరసా ధార్యతే = తలపైఁ దాల్చబడుచున్నది,
యేన = దేన, శస్త్రవన్తః ఆపి వయం = కత్తి పూనినవాడ నైనను నేను,
గుణశస్త్రిః = సద్గుణము లనుఆయుధములతో, నిజ్జితాః - ఓడింపబడితిని,
చారుదత్తానికి ఆఱగిపోతిని, సత్పురుషులు లోకమును - లోకులను - గుణములతో
గెలుతురు. స్వాధీనము చేసికొందురు.

నీతోడి యీ స్నేహమును నేను తలం దాల్చును. నేను నీకు - మీకు - ఎప్పు
డును ఎందులకును వశ్యుడను. నాకత్తి ఎందులకు? నీ గుణములకు నేను
దాసుడను.

శకా—(సానూయమ్) కింనిమత్తం పున రాభావ ఏతస్య దుష్టవటుకస్య కృపణాజ్ఞాలిం కృత్వా పాదయో ర్నిపతితః? [కిం నిమత్తం ఉణ భావే ఏదశ్చ దుష్టవడులశ్చ కివిణలజ్ఞాలిం కదుల పాయేషు నివడిదే?]

విటః—భీతోఽస్మి

శకా—కస్మాత్త్వం భీతః? [కశ్చ తుమం భీదే?]

విటః—తస్య చారుదత్తస్య గుణేభ్యః.

శకా—కే తస్య గుణా యస్య గృహం ప్రవి శ్యాశితన్యమపి నాస్తి. [కే తశ్చ గుణా జశ్చ గేహం పవిశిల అశిదన్యం పి ణశ్చి]

విటః—మా మైవమ్.

శ్లో. సోఽస్మద్విధానాం ప్రణయైః కృశీకృతో

గుణశస్త్రిః - అని రూపణముచేత రూపకము.

విషయ్యభేతతాద్రూప్య రంజనం విషయస్య యత్ రూపకమ్. శిరో ధారణమునకు ... నిర్జితాః ఇత్యాది సమర్థనము కలిమి కావ్యలింగమును.

సానూయమ్ = అసూయతో, కిం నిమత్తం పునః = మఱి యెందులకు? భావః = భావ, దుష్టవటుకస్య = చెడ్డవడుగునకు, (క - నిందాభావము, వటుక అనుటయు.), కృపణం అజ్ఞాలిం = దీనపు చేమాడు, కృత్వా = కావించి, పాదయోః నిపతితః = పాదములం బడినాడు?

భీతః అస్మి = భయపడితిని, కస్మాత్ = ఎవనివలన? తస్య చారుదత్తస్య గుణేభ్యః = ఆ చారుదత్తుని గుణములవలన, కే తస్య గుణాః = ఏవి ఆతని గుణములు? యస్య = ఎవనియొక్క - (ఆతనియొక్క అనుట), గృహం ప్రవిశ్య = ఇంటఁ జొచ్చి, అశితన్యం అపి నాస్తి = తినఁదగినది - (కమికెడు) కూడైనను లేదే, మా మా ఏకం = ఆనకు, అట్లనకు.

శ్లో. ౪౬. సః = ఆయన, అస్మద్విధానాం ప్రణయైః = నాఁబోంట్ల యాచనలచేత, కృశీకృతః = సన్నగిలునట్లు - బక్కగా - సంపదలేనివాఁడుగా

న తేన కశ్చి ద్విభవై ర్విమానితః,
నిదాఘకాలే మ్వివ సోదకో హ్రదో

నృణాం స తృష్ణా మపనీయ శుష్కవాక్.

రజ.

శకా—(సామర్షమ్) కః స గర్భదాస్యాః పుత్రః? [కే శే
గర్భదాసీవ పుత్రే?

శ్లో. శూరో విక్రాంతః పాణ్డవః శ్వేతకేతుః

పుత్రో రాధాయా రావణ ఇన్ద్రదత్తః

అహో కున్త్య తేన రామేణ జాతః

అశ్వత్థామా ధర్మపుత్రో జటాయుః?

ర2

చేయబడినాడు, అడిగినవారి కెల్ల అడిగినట్లు పెట్టి, ఇట్లు పేదవడినాడు, విభవైః = సంపదలచేత, తాను కలవాడను అని, తేన = అతనిచేత, కశ్చిత్ = ఎవడును, న విమానితః = అవమానింపబడలేదు, ధనముకలిమి - ఈవికలిమి - గర్వములేమి - ఇన్నియు ప్రత్యేక గుణములు, నిదాఘకాలేషు = ఎండకాలములందు, సోదకో హ్రదః ఇవ = సీరు నిండిన మడువు వలె, సః = అతడు, నృణాం = జనుల, తృష్ణాం = ఆశను, దప్పినిఅనియు, అపనీయ = తీర్చి, శుష్కవాక్ = లేనినాడు - దరిద్రుడు - ఎండిపోయినవాడు - ఐనాడు.

నాబోంట్లవ పెట్టి తాను లేనివాడైనాడు. కలవాడ నని, ఎవనిని అవమానించి యెఱుంగుడు, ఎండకాలపు మడుగువలె జనుల ఆసదప్పిని తీర్చి తీర్చి, పాపము, ఎండి - దరిద్రుడై - పోయినాడు.

కః సః గర్భదాస్యాః పుత్రః - ఎవడు, ఆపుట్టులంజాకొడుకా! వాడా, నీవు చెప్పుట!

నిదాఘకాలేషు హ్రద ఇవ - ఉపమాలంకారము.

శ్లో. ర2. శూరః = విక్రాంతః = పరాక్రమకాలికి పునరుత్తులు. సర్వమును ఇతిహాసపురాణ విరుద్ధములు - శకారసులభములు - శూరుఁడును విక్రాంతుఁడు నైన పాండవుఁడు అర్జునుఁడు - దానికి బదులు శ్వేతకేతు వనుట. రాధకొడుకు కర్ణుడనుటకు రావణుఁడనియు, ఇంద్రదత్తుఁడనియు అనుట, అహో = లేక, కుంతికి ఆ రామునిచేత పుట్టిన - ఇత్యాది సర్వము ప్రల్లభములు.

[శూలే విక్రన్తే పణ్వవే శేదకేతు
పుత్రే లాభాయే లావణే ఇన్ద్రదత్తే
ఆహో కున్తియే తేణ లామేణ జాదే
అశ్వత్థామే ధన్యుపుత్రే జడాఙ్గా?]

విటః—మూర్ఖ, ఆర్య చారుదత్తః ఖ ల్వసా.

శ్లో. దీనానాం కల్పవృక్షః స్వగుణఫలనతః
సజ్జనానాం కుటుమ్భా,
ఆదర్శః శిక్షితానాం సుచరితనికషః
శీలవేలాసముద్రః,
సత్కర్తా నావమన్తా పురుషగుణనిధి
ద్వక్షిణోదారసత్త్వః,

ఇట్లు దుర్భాషలాడెదవేమిరా?

మూఖః ... = చారుదత్తయ్యగారు గదత్రా ఆయన?

శ్లో. ౪౮. దీనానాం = బీదలవ, స్వగుణఫలనతః = తన మేలిగుణములు -
బౌద్ధార్యాదులు అను పండ్లతో వంగిన - సులువుగా పొందఁదగిన అనుట, కల్ప
వృక్షః = ఈవిద్రాను - కోరికలెల్ల ఒసంగు దివ్యవృక్షము, సజ్జనానాం కుటుమ్భా =
సాధువులే తనకు కుటుంబముగా - పోష్యవర్తముగాఁ గలవాఁడు; శిక్షితానాం =
అభిజ్ఞులకు, ఆదర్శః = తమ జ్ఞాన మెంతో చూచుకొనుటకును, తప్పును దిద్దు
కొనుటకును, అద్దమైనవాఁడు; సుచరితనికషః = (ఇతరుల) మంచినడువడికి
ఒరగల్గు; దాని మంచియు ఇంతంతలు కొలుచుటకు అనుట, శీలవేలా సముద్రః =
సముద్రమువలె సంపదతో నిండినవాఁడైనను (దానికి) శీలమే - మంచి నడు
వడియే - దాఁటరాని తీరము - ఒడ్డుగా కలవాఁడు, మంచి నడువడియే 'పోటు'
'పొంగు'గా కల గుణసముద్రుఁడు, సత్కర్తా = (ఎల్ల వారిని) గౌరవించు
వాఁడు, న అవమన్తా = (ఎవరిని కాని) అవమానించు - తిరస్కరించువాఁడు
కాఁడు, పురుష గుణ నిధిః - ఒక్కొక్క దానినిగా ఎన్నింటిని, లెక్కింతును?
పురుషుల వండవలయు మేలిగుణముల సత్యతొచారుల నిధానము, దక్షిణోదార
సత్త్వః = మోమోటమియు దయయు శక్తియుం గూడినదియు ఉన్నతమైనదియు

హ్యోకః శ్లాఘ్యః స జీవ త్యధికగుణతయా
చోచ్చస్వస స్తీవ చాన్యే.

రూ

త దితో గచ్ఛామః.

శకా—అగృహీత్వా వసంతసేనామ్? [అగేష్టాల వశంత
శేణిలమ్?]]

నగు (సత్త్వము =) పునికయు ఉత్సాహము గలవాఁడు. ఇట్లెల్ల, అధిక
గుణతయా = అతిశయమైన గుణములు గలవాఁడగుట చేతను, శ్లాఘ్యః = పొగడఁ
దగినవాఁడై, స ఏకః = అతఁడు ఒక్కఁడే, జీవతి హి = నిజముగా జీవించి
యున్నాఁడు, అన్యే చ = ఇతరులన్ననో, ఉచ్చస్వస్తి ఇవ = ఊరక ఊపిరి
యాడుచుంబోలే ఉన్నారు - మను పీనుంగులు.

చారుదత్తునియందు లేని మంచిగుణమును లోకోపకారచింతయు మఱి
యెందును లేదు. కావున అతఁ డొక్కఁడే నిజముగా శ్లాఘ్యముగా బ్రదికి
యుండువాఁడు, మఱి యందఱును ఊపిరిమాత్రము ఆడుచుండువారే. అతఁడు
ఎవ రేది కోరినను ఇచ్చును; సజ్జనమును తన జనముగా పోషించువాఁడు. విద్వాం
సులు తమ్ము చూచుకొని యెఱింగి దిద్ది తీర్చుకొనుటకు అర్హము ... ఇట్లే తక్కిన
దానికి దాతృర్యము.

ఒక్కని పలువురు పలుగల నుల్లేఖించుట ఉల్లేఖము. బహుభి ర్బహు
భోల్లేఖా దేక స్యోల్లేఖ ఇవ్యతే. దీనులు కల్పవృక్షముగా సజ్జనులు కుటుంబిగా
శిక్షితులు ఆదర్శముగా ఉల్లేఖించుటచే ఉల్లేఖము అలంకారము. నుచరిత నికష
తాది - అహమహమికతో ఆర్య చారుదత్తునందు అన్వయించుటం జెప్పట -
సముచ్చయము, అహం ప్రాధమికాభాజా మేకకార్యాన్వయేపి సః (సముచ్చయః).
సజీవతి - అన్యే ఉచ్చస్వస్తి - ఉపమా నోపమేయములలో విశేషము కలిమి
వ్యతిరేకాలంకారము.

‘వృత్తిరేకో విశేష శ్చేదుపమానోపమేయయోః.’

త దితో గచ్ఛామః = కావున ఇందుండి పోయెదను (నేను,) బహువచనము
నకు ఏకవచన మర్థము. కాదా. పోవుదము - అందఱుం గలుపుకొనినమాట.
అందులకు శకారుని ఆక్షేపణ -

అగృహీత్వా వసంతసేనాం = కావపుచే ప్రశ్న - వసంతసేనం గొనక యేనా?

విటః—నష్టా వసంతసేనా.

శకా—కథ మివ? [కథం విల?]]

శ్లో. అన్ధస్య దృష్టి రివ పుష్టి రి వాతురస్య
మూర్ఖస్య బుద్ధి రివ సిద్ధి రి వాలసస్య
స్వల్పస్మృతే ర్వ్యసనినః పర మేవ విద్యా
త్వాం ప్రాప్య సా రతి రివారిజనే ప్రసస్తా.

౪౯

నష్టా ... వసంతసేన అగపడకపోయినది. ఆమెం గొనుటేమి? కథం ఇవ = ఎటువలె?

శ్లో. ౪౯. అన్ధస్య దృష్టిః ఇవ = గ్రుడ్డివాని చూపువలెను, అతురస్య పుష్టిః ఇవ = రోగియొక్క బలుపువలెను, మూర్ఖస్య బుద్ధిః ఇవ = మొఱకుని తెలివినలెను, అలసస్య = సోమరియొక్క, సిద్ధిః ఇవ = లొంగుత సప్రయత్నముడై సంపాదించుకొన్న, (సిద్ధిః ఇవ =) మంత్ర తప ఆది సిద్ధివలెను, స్వల్పస్మృతే = జ్ఞప్తికి ఇంచుకే ఐనవానికి - ధరింపరామిచేతను, వ్యసనినః = చెడువాడుకలు పట్టువడినవానికి - చేటు పరాకు ఎక్కువగుటచేతను - అనుట, పరమా విద్యా = ఉత్కృష్టయైన విద్య - బ్రహ్మవిద్య అనుట - దానివలెను, సా = ఆమె = వసంతసేన, త్వాం ప్రాప్య = నిన్ను పొందియు, నీబారింబడియు, అరిజనే రతిః ఇవ = శత్రువులయందు అనురాగము - ప్రీతి - వలె, ప్రణస్తా = అగపడకపోయినది. తాను నిన్ను ఒగ్గనిది. నీవు బలాత్కారముగా వెంటబడితివి. మఱి నీచే ఆమెకు చారుదత్తుని యింటిని, తాను తప్పించుకొను ఉపాయమును చూపితివి. నన్ను చేటుని రదనికను పట్టుకొని అఱచి ఎట్లెట్లో కూడని విధాన విలంబముం జేసితివి. కావున వసంతసేన బొత్తిగా అగపడకపోయినది.

వారివారికి అవియని ఎట్లు తటాకననే, గొప్ప కారణము కలుగుటచేత పోవునో, వసంతసేన అట్లు నీకు లేక అగపడక పోయినది.

అన్ధస్య దృష్టిరివ - ఇత్యాది - మూలాపమ.

ఏకత్ అపి న శ్రుతం త్వయా? = ఇదియు నీవు వినలేదా? ఏదనగా.

శకా—అగృహీత్వా వసంతసేనాం న గమిష్యామి. [అగే
ష్టేతి వసంతశేణిలం ణ గమిష్యమ్.]

విటః—ఏత దపి న శ్రుతం త్వయా?

శ్లో. ఆలానే గృహ్యతే హస్తీ, వాజీ వల్లాసు గృహ్యతే,
హృదయే గృహ్యతే నారీ, య దీదం నాస్తి గమ్యతామ్. ౧౦

శకా—యది గచ్ఛసి గచ్ఛ త్వమ్. అహం న గమిష్యామి.
[యది గచ్ఛశి, గచ్ఛ తుమమ్, హగే ణ గమిష్యమ్.]

విటః—ఏవమ్ గచ్ఛామి. (ఇతి నిష్కా)ప్రతి.

శ్లో. ౧౦. ఆలానే = కట్టు ప్రగమన, హస్తీ = ఏనుగు, గృహ్యతే =
వసము చేసికొనబడును, వాజీ = గుఱ్ఱము, వల్లాసు = కల్పేముల - గృహ్యతే =
వసము చేసికొనబడును, నారీ = స్త్రీ, హృదయే = చిత్తమునందు, గృహ్యతే =
పట్టువలుచుకొనబడును, ఇదం = ఇది, యది నాస్తి = లేకపోయెనేని, గమ్య
తామ్ = పోవచ్చును - నీవు అనుట.

పట్టు లేకున్న వసము చేసికొనుట శక్యము గాదు. ఏనుగునకు ప్రగమను,
గుఱ్ఱమునకు కల్పేమును స్త్రీకి అనురాగమును పట్టువలుచుకొనుటకు సాధనములు -
అది లేదేని మానుకొని పోవచ్చును.

ఆలానేత్వాది. ప్రతివస్తాపను.

ఉపమా నోపమే యోభయ గతమగు సమాన ధర్మమును వేలు వేలుగా
తెల్పుట.

నారీ హృదయే గృహ్యతే - హస్తీ ఆలానమున వాజి వల్లములను - అని
వేలువేలుగా చెప్పటచేత.

వాక్యయో రేకసామాన్యే ప్రతివస్తాపమా మతా.

యది గచ్ఛసి గచ్ఛ త్వం = పోవునువేని నీవు పొమ్ము, అహం - ... వేను
పోను. ఏవమ్ - గచ్ఛామి - అత్తే - పోయెదను.

శకా—గతః ఖలు భావోఽభావమ్. (విదూషక ముద్విశ్య)
అరే కాకపదశీర్షమస్తక దుష్టవటుక, ఉపవి శోపవిశ. [గడేళ్ళు
భావే అభావమ్. అరే కాకపదశీశమస్తకా దుష్టవడుకా, ఉపవిశ.]

విదూ—ఉపవేశితా ఏవ వయమ్. [ఉపవేసిదా జ్ఞేవ అష్టే.]

శకా—కేన? [కేణ?]

విదూ—కృతాస్తేన. [కలస్తేణ]

శకా—ఉత్తి ష్టోత్తిష్ట. [ఉత్తేహి ఉత్తేహి]

విదూ—ఉత్థాస్యామః. [ఉత్తిస్సామో]

శకా—కదా? [కదా?]

విదూ—యదా పున రపి దైవ మనుకూలం భవిష్యతి. [జదా
పుణో వి దేవ్యం అణుణాలం భవిస్సది.]

గతః ఖలు భావః అభావమ్ - భావ అగపడకపోయినాడు గదా. ఆతడు
ఉన్నట్టైన ఇతనికి ఈమాటలు పలుకు ధైర్యము లేదు, అరే - ఓరి, కాకపద
శీషకమస్తక - శీషక మస్తక - అనుట శకారు పునరుక్తి - కాకికాలినలె ప్రక్కల
వంకర మూలలు కలిగి ముందు పొడుగును సన్నమును విన తల గలవాడా -
వంకరయు విరూపమును విన తలగలవాడా. దుష్టవటుక - చెడ్డవడుగుగా. అంత
నిర్లక్ష్యముగా పలుకుచున్నాడు, ఉపవిశ = కూర్చుండుము - అనుటయు. ఉప
వేశితా ఏవ వయం = కూర్చుండఁబెట్టఁబడియే యున్నాను - బహువచనమునకు ఏక
వచన మర్థము. వ్యాకరణ సూత్రముచేత.

‘అస్మదో ద్వయో శ్చ - ఏకత్వే ద్విత్వే చ వివక్షితే, అస్మదో బహు
వచనం వా స్యాత్. వయం బ్రామః - పక్షే అహం బ్రహ్మి -’ సిద్ధాంతకాముని.

కృతాస్తేన = దైవముచేత - చదికిలఁబడియేయున్నాను, దైవముచేత. ఏపు
చెప్ప నక్కఱలేదులే - ఇదియు అలక్ష్యపు జవాబు, శకారునికి. అనఁగా దైవోప
హతుఁడనుగా ఉన్నాను - అనుట. ఉత్తిష్ట = లేము, ఉత్థాస్యామి - లేవగలను.
యదా పునః అపి దైవం అనుకూలం భవిష్యతి - ఎప్పుడు మరల దైవము అను
కూలము అగునో. శకారుని పొగరు మాటలు!

శకా—అరే, రుదిహి రుదిహి. [అలే, లోద లోద.]

విదూ—రోదితా ఏవ వయమ్. [రోదావిదా జ్ఞేవ అప్లే.]

శకా—కేన? [కేణ?]

విదూ—దుర్గత్యా. [దుగ్గదీవ.]

శకా—అరే, హస హస. [అలే, హస హస].

విదూ—హసిష్యామః. [హసిస్సామో].

శకా—కదా? [కదా?].

విదూ—పున రపి ఋ ధ్యార్యచారుదత్తస్య [పుణో వి ఋద్దీవ
అజ్జచారుదత్తస్య]

శకారః—అరే దుష్టవటుక, భణిష్యసి మమ వచనేన తం
దరిద్ర చారుతత్తకమ్ - ఏషా ససువర్ణా సహిరణ్యా నవనాటకదర్శ
నోత్థితా సూత్రధా రీవ వసంత సేనానామ్నా గణికాదారికా కామదేవా
యతనోద్యానా త్ప్రభృతి త్వా మనుర క్తాస్మాభి ర్బలాత్కరాను

అరే = ఓరి - అనుచున్నాడు, పొగరుగా, రుదిహి = ఏడుపుము, రోదితా
ఏవ = ఏదిపింపజేబడుచున్నాను, దుర్గత్యా = బీదతనముచేత, హసిష్యామః =
నవ్వగలను, పున రపి ఋధ్యా = మరల సమృద్ధి సంపద - (వచ్చుట) చేత.

భణిష్యసి - చెప్పగలవు - చెప్పరా - అనుట. ...దత్తకమ్ = చారుదత్తి
గానితో - 'క' ప్రత్యయము నిందార్థకము. అతడును అంత కంటికి దిసింపక
ఉన్నాడు - 'ఆపుటకు వాని యింట తిండి లేనివాడు' అని మునుపే 'యస్య
గృహం ప్రవిశ్య ఆశితవ్య మపి నాస్తి.' అని అన్నాడుగదా. నవ నాటక దశా
నోత్థితా = క్రొత్తగా ఆటను చూపుటకు నిలుచుండిన - సూత్రధారీవ = సూత్రధారి
వలె, అటకత్తైవలె, ససువర్ణా = బంగారు (సొమ్ముల)తో కూడుగొన్నదై,
గణికాదారికా = బోగముపిల్ల, కామదేవాయతనోద్యానాత్ ప్రభృతి - కామని
దేవశపు తిరుణాళ్ల - యాత్ర - (ఉద్యాన = తిరునాళ్ల అని. వే. వేం.) మొదలు
కొని, త్వాం అనురక్తా = నీయందు అనురాగముగలదై, అస్మాభిః = నాచేత,
బలాత్కర అనునీయమానా = బలవంతముగా (వసముచేసికొనుటకై) బలిమాల

నీయమానా తవ గేహం ప్రవిష్టా. త ద్యది మమ హస్తే స్వయ
మేవ ప్రస్థా వ్యైనాం సమర్పయసి, తతో ౭ధికరణే వ్యవహారం
వినా లఘు నిర్యాతయత స్తవ మ యానుబద్ధా ప్రీతి రభవిష్యతి.
అథవా అనిర్యాతయతో మరణాంతికం వైరం భవిష్యతి. అపి చ
ప్రేక్షస్వ.

[అలే దుట్టవడుకా, భణేశి మమ వలణేణ తం దలిద్ద చాలు
దత్తకమ్ - 'ఏ శా శశువణ్ణా శహిలణ్ణా ణవణాడల దంశణుట్టిదా
శుత్తదాలి వ్వ వశస్తశేణాణామ గణితిదాలితి కామదేవాలదణు
జ్ఞాణాదో పహుది తుమం అణులత్తా అమ్మేహిం బలక్కాలాణణీ
అమాణా తుహ గేహం పవిట్టా. తా జహ మమ హస్తే శలం
జ్ఞేవ పవిట్టావిల ఏణం శమప్పేశి, తదో అధిలణణే వవహారం విణా
లహుం నిజ్ఞాదమాణాహ తవ మవ అణుబద్ధా వీదీ హువిశ్శది. ఆదు
అణిజ్ఞాదమాణాహ మలణాంతికే వేలే హువిశ్శది. అవి అ పేక్ష.]

శ్లో. కూష్మాణ్డీ గోమయలిప్తవృన్తా

శాకం చ శుష్కం తలితం ఖలు మాంసమ్

కొనబడుచున్నదై - బలవంతము బలిమాలిట విరుద్ధారకములు, శకారనివి,
ప్రస్థాప్య = నడిపించి తెచ్చి-అధికరణే=వ్యవహారస్థానమున (=Court of Justice),
వ్యవహారం వినా = వ్యాజ్యము - తగవు - పిర్యాదు - లేకయే, లఘు = త్వరగా,
నిర్యాతయతః = అప్పగించు, తవ = నీకు, నీయెడ, ఆనుబద్ధా = వీడని, అథవా
అనిర్యాతయతః - అట్లుగాక, అప్పగింపవని, మరణాంతికం వైరం = మరణము
ముగింపు - కడ - గా గల, వైరం = విరోధము, పగ, అపి చ - మఱియు,
పశ్య = చూడు -

శ్లో. ౧౧. కూష్మాణ్డీ = గుమ్మడికాయ, గోమయ లిప్త వృన్తా = తొడిమకు
ఆవుపేడ పూయబడినది, శాకం = కూర - ఆకు పువ్వు కాయ వేరు గడ్డ మొద
లుగా పదిరకములైనది, శుష్కం = ఎండినదియు, తలితం = నూనెతో వేపబడిన,
మాంసం ఖలు = చెప్పవలయునా? తప్పకుండ - మాంసమున, ప్రామంతుక రాత్రి

భక్తం చ హైమన్తిక రాత్రి సిద్ధం

లీనాయాం చ వేలాయాం న ఖలు భవతి పూతి. ౧౧

[కళ్ళాలుకా గోచ్చడ డిత్త వేట్టా

శాకే అ శుక్లే తలిదే ము మంశే

భత్తే అ హేమన్తిక లత్తిశిద్దే

లీనేల వేవే ణము హోది పూదీ]

శోభనం భణిష్యసి, సకపటం భణిష్యసి. తథా భణిష్యసి య
ధాహ మాత్మకీయాయాం ప్రాసాదబాలగ్రకపోత పాలికాయా

సిద్ధం = హేమంతర్తు రాత్రుల వండిన, భక్తం చ = అన్నమును, ఋణం = అప్పును,
వైరం చ = వేరమును - పగయు, పూతిః = పాసిపోయినది - చెడ్డ కంపుగలది,
నడలిపోయినట్టిది, న భవతి ఖలు = కానే కాదుకదా.

కూష్మాణ్డిత్యాది అప్రస్తుతప్రశంస - ఇందలి యప్రస్తుతముప్రస్తుతాశ్రయి -
ఇది 'లీనాయాం చ వేలాయాం' అను పాఠము గొన్నప్పుడు. అట్లు కాక వీణే
... వేలే - అను పాఠమును ఋణం చ వైరం' అని ఛాయాయం గొన్న -
అలంకారము దీపకమగును. వర్ణ్యమును - వైరము - ఇతరముతో ఏకధర్మము చేయఁ
బడును గాన.

'వదంతి వర్ణ్యవర్ణ్యానాం ధర్మైశ్చం దీపకం బుధాః'.

శోభనం భణిష్యసి = శుభముగా - మేలుగా - చెప్పుదువా? సకపటం
భణిష్యసి = కపటముతో వంచనతో చెప్పుదువా? తథాభణిష్యసి = అట్లు చెప్పఁ
గలవు - యథా = ఎట్లు అనఁగా - ఆత్మీయాయాం = నాదైన, ప్రాసాద (వా)
బాలాగ్ర కపోతపాలికాయాం = మేడయొక్క (బాల =) క్రొత్త - నిర్మాణపు
పూతతో సాబగారు లేక (బాలమనఁగా) ఏనుఁగుగున్న - దాని ప్రతిమనిలిపియున్న -
(అగ్ర =) పైభాగము లేక దాబామీద, (కపోత =) గువ్వలగూళ్ళ చూరులో
అనఁగా లక్షణచే దానిమీద గదిలో - అనఁగా మేడ ముందుతట్టు గదిలో పరి
కించుచు అంతయొత్తుననున్న నాకు చక్కఁగా వినబడును. అట్లు వినబడునట్లుగా,
లేక బాలాగ్ర మనఁగా మత్తవారణము - అనఁగా మేడమీది చిన్నగది. 'A
turret or small room on the top of a large building' - Apte. దాని గువ్వల

ముపవిష్టః శృణోమి. అన్యథా యది భణసి, తదా కపాట ప్రవిష్ట కపిత్థగులిక మివ మస్తకం తే మడమడాయిష్యామి.

[శోశ్తకం భణేశి, లశ్తకం భణేశి. తథా భణేశి జథా హగే అత్తణకేలికావ పాశాద బాలగ్గ కనోదవాలిఆవ ఉవదిట్టే శుణామి. అణ్ణథా జధి భణేశి, తా కవాల పవిట్ట కవిత్థగుడిలం విల మస్తలం దే మడమడాఞ్శమ్.]

విదూ—భణిష్యామి. [భణస్సమ్].

శకా—(అపవార్య) చేట, గతః సత్య మేవ భావః. (చేడే, గడే శచ్చకం జేవ భావే.)

చేటః—అథ కిమ్. [అథ ఇం]

శకా—త చ్చీఘ్ర మపక్రమావః. [తా శ్చిగ్గం అవక్కమమ్].

నూళ్ళ చూరు కడ్డ - ఇకెల్ల శకారుని పొగరు కూతలు, విదూషకునితో, చారు దత్తునికి. ఉపవిష్టః = కూర్చున్నవాడనై, శృణోమి = విందును - అక్కడ కూర్చుండిన నాకు వినబడునట్లుగా, అన్యథా = అట్లు కాకుండా, యది భణసి = చెప్పుదువేని, కపాటప్రవిష్ట = తలుపునందున చొచ్చి చిక్కుకొన్న వెలగకాయ గుండువలె, తే మస్తకం = నీతలను, మడమడాయిష్యామి = మడమడయనునట్లు పగులగొట్టెదను, అపవార్య - ఇతరులకు తెలియకుండునట్లు తాను అవతలికి పిలిచి లేక మరలి - అపవారితమును జనాంతికము నంటిదే - 'ప్రిపతాకా కరేణ' - ఇత్యాది కలదే - మఱి భేదము - ఉన్న చోటనుండి ఇంచుక తొలగి లేక వెనుమరలి 'తాను చోటు మాటి వెనుమరలి అన్యనికి చెప్పు రహస్యము అపవారితము.' సా. ద. వే. వేం.

గతః సత్యం ఏవ భావః - నిజముగానే పోయినాడా? తత్ = అట్లైన, శీఘ్రం అపక్రమావః = త్వరగా తొలగి పోవుదము - మఱివరైనను నత్తురేమ,

చేటః—త ద్దృష్టాతు భట్టారకో యసిమ్ [తా గేణ్ణదు
భట్టకే అసిమ్.]

శకా—త వైవ హవే తిష్ఠతు. (తవ జేవ హత్థే చిట్టదు.)

చేటః—ఏష భట్టారకః. గృహ్ణా త్వేనం భట్టారకో యసిమ్.
[ఏశే భట్టారకే. గేణ్ణదు ణం భట్టకే అసిమ్].

శకా—(విపరీతం గృహీత్వా)

శ్లో. నిర్వల్కలం మూలకపేశివర్ణం

స్కన్ధేన గృహీత్వా చ కోశసుప్తమ్

కుక్కురైః కుక్కురీభి శ్చ

బుక్కుమానో యథా సృగాలః శరణం ప్రయామి. ౫౨

పట్టుకొందురేమా, తత్ = కావున, గృహ్ణాతు భట్టకః అసిమ్ = దొర కత్తిని
కైకొనును గాక. మాదొర విటుడు పోయినాడు గనుక నీవే ఇపుడు దొరపు
కత్తి విటునిది. వాడు ఇందాక పశ్చాత్తప్తృడై విదూషకు పాదముల వ్రాలినపుడు,
కత్తిని క్రిందవైచినాడే, ఆకత్తిని శకారునిచేత ఈబోయినాడు, వాడు తీసి
కొనక - 'నీచేతనే ఉండనిమ్ము' అన్నాడు. ఏష భట్టారకః = నీవే ఇపుడు
దొరపు. దొర కత్తిని గొనునుగాక, విపరీతం = తలక్రిందుగా - పిడిమాని కొన
చేతనుండునట్లుగా - ఏపనియందును వీనికి తెలివి తక్కువ.

శ్లో. ౫౨. నిర్వల్కలం = పై పొర తీసివేసినట్టి, మూలకపేశి వర్ణం =
ముల్లంగి తోలు రంగునంటి రంగు గలదియు, కోశసుప్తం = ఒరలో తూగిన -
దీనిని - ఈకత్తిని, స్కన్ధేన = బుజాన, గృహీత్వా = పెట్టుకొని, కుక్కురైః
కుక్కురీభిః చ = మగ కుక్కలచేతను ఆడు కుక్కలచేతను, బుక్కుమానః సకా =
మొఱుగుచు వెంట తఱుమబడినవాడ నగుచు, సృగాలః యథా = నక్కవలె,

రాత్రి వీధిలో పరువెత్తు జనుని కుక్కలు మొఱుగుచు వెంటబడి తఱుమును
గదా - అట్లు తఱుమబడుచు, బెదరి పఱచు నక్కవలె - ఇంటికి పరువెత్తెదను.
బుజాన కొన చేతనుపిడి వెనుకకు ఉండునట్లు ఉంచుకొనబడిన యెరలోని కత్తివో.

[ణివ్వక్కలం మూలక పేళివణ్ణం
ఖిన్దేణ ధేత్తూణ అ కోశశుత్తమ్
కుక్కేహి కుక్కీహి అ బుక్కలన్తే
జదా శిళలే శలణం పలామి.]

(పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతా)

విదూ—భవతి రదనికే, న ఖలు తే ౭య మపమాన
స్తత్రభవత శ్చారుదత్తస్య నివేదయితవ్యః. ద్వారత్యపీడితస్య మన్యే
ద్విగుణతరా పీడా భవిష్యతి. [భోది రదణీప, ణ క్షు దే అలం
అవమాణో తత్రభవదో చారుదత్తస్య నివేదయితవ్యో. దోగ్ధచ్చ
పీడితస్య మణ్ణే దిగుణదరా పీడా హువిస్సది.]

రదనికా—ఆర్య మైత్రేయ, రదనికా ఖ ల్యహం సంయత
ముఖీ. [అజ్ఞ మిత్రేయ, రదణిళ క్షు అహం సంజడముహీ]

విదూ—ఏవం ను ఇదమ్. [ఏవం జ్ఞేదమ్]

చారు—(వసంతసేనా ముద్దిశ్య) రదనికే, మారుతాభిలాషీ

భవతి రదనికే = అమ్మా రదనికా, తే ఆయం ఆవహానః = నీ యీ యవ
మానము, అయ్యగారికి చారుదత్తయ్యకు, న నివేదయితవ్యః = తెలుపఁగూడదు,
ద్వారత్యపీడితస్య = పేదఱికముతో బాధపడుచున్నవానికి, ద్విగుణతరా పీడా =
రెట్టింపు పీడ, జనిష్యతి = కలుగును.

ఆర్య మైత్రేయః = మైత్రేయయ్యా, రదనికాఖలు అహం = రదనికను కదా -
పెద్ద పండ్లు గలదానను కదా ... పండ్ల వరుసలను చేర్చిన, నోరు మూయఁబడును
గదా, సంయతముఖీ = మూసికొనఁబడిన నోరుగలదాననే, ఏవం ను ఇదం =
సరియే, ఆలాగే ఇది.

వసంతసేనాం ఉద్దిశ్య = వసంత సేనం గూర్చి - ఎఱుఁగక రదనిక యనుకొని,
వెలుతురు చాలనందున పొరపాటు - మారుతాభిలాషీ = గాలి కోరికవాఁడై -

ప్రదోష సమయశీతార్తో రోహసేనః తతః ప్రవేశ్యతా మభ్యస్తర
మయమ్. అనేన ప్రావారకేణ ఛాద యైసమ్. (ఇతి ప్రావారకం
ప్రయచ్ఛతి).

వసస్త—(స్వగతమ్) కథమ్ పరిజన ఇతి మా మవగచ్ఛతి.
(ప్రావారకం గృహీత్వా సమాశ్రూయ చ స్వగతం సస్పృహమ్)
ఆశ్చర్యమ్. జాతీకుసుమవాసితః ప్రావారకః. అనుదాసీన మస్య
యావనం ప్రతిభాసతే. [కథం పరిఅణో త్తి మం అవగచ్ఛది.
అప్టుహే, జాదీకుసుమవాసిదో పావారః. అనుదాసీణం సే
జ్జోవ్యణక పడిభాసేది].

చారు—నను రదనికే, రోహసేనం గృహీత్వాభ్యస్తరం
ప్రవిశ.

మొదట ఇక్కడ (పరుండి) ఉన్నాడు - ఇప్పుడు ఈమునిమాపు సమయపు చలికి
బాధపడుచున్నాడు, తతః ... అయమ్ = కావున ఇతనిని లోపలికి కొనిపోమ్మ,
అనేన ప్రావారకేణ = ఈ యుత్తరీయముతో, ఛాదయ ఏసమ్ = కప్ప, ఇతనిని.
అని ఉత్తరీయమును ఇచ్చెను.

పరిజన ఇతి = సేవకరాలు అని, అవగచ్ఛతి = తలంచుచున్నాడు, సమా
శ్రూయ = వాసనచూచి, సస్పృహం = ఆసతో - అప్టుహే = సంతోషము! ఆస్య
యావనం అనుదాసీనమ్ = ఇతని జవ్వనము వృధాగానట్లు, ప్రయోజనరహితము
గానట్లు, ప్రతిభాసతే = అగపడుచున్నది, ఏలన ఈ దారిద్ర్య దశయందును జాజి
వూల పరిమళము గుబాళించుచున్నది, ఇతని యంగవస్త్రము - భోగపరుడుగానే
ఉన్నాడు, కావున నా యనురాగము పాత్రమందే అలముకొన్నది. నన్ను
అంగీకరించును అన్న ప్రత్యాశ కలుగుచున్నది, అపవారితకేన = చారుదత్తునికి అగ
పడనిక - ఇంచుక తొలగి - అనుట.

నను రదనికే = ఓసి రదనికా, ... అభ్యస్తరం, ప్రవిశ = లోపలికి పోజే,
తవ అభ్యస్తరస్య = నీ శుద్ధాంతమునకు - కులాంగన యుండవలసినచోటికి - భోగము

వసంత—(స్వగతమ్) మందభాగినీ ఖ ల్పహమ్. త వా
భ్యంతరస్య. [మందభాయిణీ క్షు అహం తుష్టే అభ్యంతరస్య].

చారు—నను రదనికే, ప్రతివచన మపి నాస్తి. కష్టమ్!

శ్లో. యదా తు భాగ్యక్షయపీడితాం దశాం
నరః కృతాంతో పహితాం ప్రపద్యతే
త దాస్య మిత్రాణ్యపి యా న్త్యమిత్రతాం
చిరానురక్తోఽపి విరజ్యతే జనః.

౫౩

(రదనికా ముపసృత్య)

విదూ—భోః, ఇయం సా రదనికా. [భో, ఇలం సా
రదణిఆ]

దాన నగుటచే, మందభాగినీ ఖలు - అదృష్టహీనురాలను గదా, నను రదనికే =
ఏమే రదనికా, ప్రతివచనం ఆపి = జవాబైనను, న అస్తి లేకున్నది! కష్టం =
కష్టా! ఎట్టి కాలము వచ్చినది - అనుట.

శ్లో. ౫౩. నరః = మనుష్యుడు, యదా తు = ఎప్పుడుగన, మనుపటి
వలె కాక, కృతాంత ఉపహితాం = విధి పెట్టిన, భాగ్యక్షయ పీడితాం =
దారిద్ర్య బాధ గలిగిన, దశాం = స్థితిని, ప్రపద్యతే = పొందునో, తదా =
అప్పుడు, అస్య = అతని, మిత్రాణి ఆపి = మిత్రులు సయితము, అమిత్రతాం =
మిత్రులు గామిని - శత్రువు లగుటను, బౌదాసీన్యము చేసి, యాన్తి = పొందు
దురు, చిర అనురక్తః జనః ఆపి = చాలకాలమునుండి అనురాగముగలవారు సయి
తము - ఈ రదనిక బోంట్లును - విరజ్యతే = ప్రితి తొలగినవారగుదురు.

మాయంట ఎంతకాలముగా ఉన్నది, ఈ రదనిక - చెప్పిన మాటను
ఎట్లెట్లు వినుచుండినది. ఇప్పుడు బదులు చెప్పటయు మానుకొన్నదే!

యదా తు భాగ్యక్షయ ఇత్యాది. ఇందు అలంకారము అప్రస్తుతప్రశంస -
ఇందలి యప్రస్తుతము ప్రతివచనము చెప్పమి యని ప్రకృతాశ్రయి.

రదనికాం ఉపసృత్య = విదూషకుడు రదనికను సమీపించి - భోః = ఓ
వయస్యా, ఇయం సా రదనికా = ఇదిగో నీవుచెప్పుచున్న రదనిక, ఇయం ...
కా = సరి,

చారు—ఇయం సా రదనికా. ఇయ మపరా కా?

శ్లో. అవిజ్ఞాతావసక్తేన దూషితా మమ వాససా

వసన్త—(స్వగతమ్) నను భూషితా. [ఱం భూషిదా].

చారు—

ఛాదితా శరద్రభేణ చన్ద్రలే భేవ దృశ్యతే.

గౌర

అథవా, నయక్తం పరకలత్ర దర్శనమ్.

విదూ—భోః, అలం పరకశత్రశక్కుయా. ఏషా వసన్త సేనా; కామదేవాయతనోద్యానా తృప్తిభృతి త్వా మనురక్తా. [భోః, అలం పరకలత్ర దంసణసక్కువీ. ఏసా వసన్తసేనా, కామదేవా అదనుజ్ఞానాదో పచుది భవన్త మణురక్తా]

శేను చెప్పుచున్న యా రదనిక ఇది. (మఱి) ఇయం అపరా కా = ఈ మఱియొక తె ఎవరు?

శ్లో. ౫౪. అవిజ్ఞాత అవసక్తేన = పరమార్థము ఎఱుఁగజాలమిదే, (అవ సక్తేన =) తగిలింపఁబడిన - కప్పఁబడిన, మమ వాససా = (పరాయివాడనైన) నావస్తువుచేత, దూషితా = పరాయిదానిం గప్పట - పరాయివానిచేత కప్పఁ బడుట - అను దోషమునకు పాల్పఱుపఁబడినదే! నాచేత - అని శేషము, నను భూషితా = వసంతసేన తనలో అనుకొనుచున్నది - దూషితను గాను - నాకు దోషము చేయఁబడలేదు. మఱేమన - నిజముగా అలంకరింపఁబడినది... పడితిని అనుట. శరద్రభేణ = శరత్కాలపు - నీరులేని - తెల్ల మేఘముచేత, ఛాదితా = మూయఁబడిన, చన్ద్రలేఖా ఇవ = చంద్రలేఖవలె - ఉన్నదే!

శరశ్మేఘము కమ్మిన చంద్రలేఖ వలె, నాతెల్లని యుత్తరీయముం గప్ప కొని విరాజిల్లుచున్నదే - ఎవ రీమె? ఎవరో పరభార్య యగును. అట్టిదానిని - దశశంసం = చూచుట, నయక్తమ్ = కూడదు, ...శక్కుయా అలం = కూడదు, ఆసందేహము ఆభయము, ఏషా వసన్తసేనా = ఈమె వసంతసేన, ...ఉద్యానాత్ ప్రభృతి = తిరుణాళ్ళం దొడ్డి - తిరుణాళ్ళలో నిన్ను చూచినది

చారు—ఇయం వసంతసేనా (స్వగతమ్)

శ్లో. యయా మే జనితః కామః క్షీణే విభవవిస్తరే

క్రోధః కుపురుష స్వేవ స్వగాత్రే ష్వేవ సీదతి. ౫౫

విభూ—భో వయస్య, ఏష ఖలు రాజశ్యాలో భణతి. [భో వయస్య, ఏసో ఖ్లు రాజసాలో భణాది.]

చారు—కిమ్ ?

విదూ—ఏషా ససువర్ణా సహిరణ్యా నవనాటకదర్శనోత్థితా సూత్రధా రీవ వసంతసేనానామ్నా గణికాదారికా కామదేవాయత నోద్యానా త్ప్రభృతి త్వా మనుర క్తాస్మాభి ర్బలాత్కారానునీయ మానా తవ గేహం ప్రవిష్టా. [ఏషా ససువర్ణా సహిలర్ణాణాణామ చ

మొదలు, భవంతం అనురక్తా = నీపై వలుపు గొనియున్నది, అయే = అహో! ఇయం వసంతసేనా = ఈమె వసంతసేనయా! మైత్రేయుఁడు శకార భాషితముం బట్టి వసంతసేన అనిగ్రహించినాఁడు. ఊరిలో చాల ప్రసిద్ధ కావున మునుపును చూచి యాకారమునను గ్రహింప వచ్చును.

శ్లో. ౫౫. యయా = ఏమెచేత, మే = నాకు, విభవవిస్తరే = గొప్ప సంపద, క్షీణే = నశించిపోఁగా - ఇట్లు దరిద్రుఁడైన తర్వాత, కామః జనితః = కోరిక - మరులు - కలిగింపబడినదో, అది, కుపురుషస్య క్రోధ ఇవ - అల్పని - కొంచెకాని - యొక్క, కోపమువలె, స్వగాత్రేషు ఏవ = తన యవయవముల యందే, సీదతి = అడంగును.

పేదవాని కోపము పేదవులచేటు - అని సామెత కలిగినదే కదా. పేద వడిన తర్వాత, ఇప్పుడు నాకు ఈమెపై కామము కలిగినదే ఏమిప్రయోజనము? అపె వెలయులు, నేను దరిద్రుఁడను. ఇంకనదెట్లు?

ణాడల దంసుణ్ణిదా సుత్తదావి వ్వ వసంతసేణాణామ గణితదాలిత
కామదేవా అదణ్ణజ్జాణాదో పహుది తుమం అణులత్తా అన్ఱుహిం
బలక్కాలాణీ అమాణా తుహ గేహం పవిత్రా].

వసంత—(స్వగతమ్) బలాత్కారానునీయమా నేతి యత్స
త్యమ్, అలంకృతా స్త్యేతై రక్షరైః. [బలక్కాలాణుణీలమాణే
త్తి జం సచ్చమ్, అలంకిదహ్మి ఏదేహిం లక్ష్మరేహిం].

విదూ—త ద్యది మమ హస్తే స్వయ మేవ ప్రస్థా వ్యైనాం
సమర్పయసి, తతో ఽధికరణే వ్యవహారం వినా లఘు నిర్యాతయ
త స్తవ మ యానుబద్ధా ప్రీతి ర్భవిష్యతి. అన్యథా మరణాన్తికం
వైరం భవిష్యతి. [తా జయి మమ హస్తే నలు జ్ఞేవ పట్టావిల
వణం సమప్పేసి, తదో అధిలణే వవహారం విణా లహుం నిజ్జాద
మాణాహ తవ మవ అణుబద్ధా ప్రీదీ హువిస్సది. అన్యథా మల
ణన్తికే వేలే హువిస్సది].

గాత్రైః - బహువచనము - ఒక్కొక్క అయవమునకును ఒక్కొక్క
కోరిక - చుంబనాలింగనాలు - పొడమును. మఱి తీటునా? తీటుదు - ఆ
యంగములయందు అడంగవలసినదే. ఇదేమి! ఇప్పుడు నాకు అనుభవమునకు
దొరకు లేదు!

బలాత్కార అనునీయమానా = బలవంతముగా ఒప్పించు బ్రయత్నింపఁబడు
చున్నదై - అని 'బలాత్కారముగా' అను మాట చేత, యతో సత్యం = నిజము
గానే, ఏతైః అక్షరైః = ఈ యక్షరములచేత, అలబ్ధ్వాతా అస్మి = అలంకరింపఁ
బడినదాన నైతిని.

ఆ మాటలచే నే నెంతమాత్రమును అతనిం గోరినదానఁ గాను, మఱి కోరిని
దానను, అని నా ప్రియుఁడగు చారుడత్తుని చెవించుట నాకు ఎంత మంచిది!
దాన, వానిమీఁద నాద్వేషము తెలియుచున్నది కదా.

చారు—(సావజ్ఞమ్) అజ్ఞో ౭సౌ (స్వగతమ్) అయే,
కథం దేవతోపస్థానయోగ్యా యువతి రియమ్. తేన ఖలు తస్యాం
వేలాయామ్.

శ్లో. ప్రవిశ గృహ మితి ప్రతోద్యమానా
న చలతి భాగ్యకృతాం దశా మవేక్ష్య
పురుషపరిచయేన చ ప్రగల్భం
న వదతి య ద్యపి భాష తే బహూని.

గీ౬

సావజ్ఞమ్ = తిరస్కారముతో - అజ్ఞః అసౌ = మూర్ఖుడు వీడు, అయే =
ఆహా! కథం = ఎట్లు! దేవతా ఉపస్థానయోగ్యా = దేవతలకుం బోని సేవకు
దగిన జవరాలు ఈమె! (శకారవిటుండు నగరశ్రీ, నగర విభూషణం అనును.
చందనకుండు పూజనీయ నగరలీలకము అనును. కనుదోయిని మిటుమిట్లు గొల్పు
నది. శకుంతలను దుష్యంతుండు నూనం అప్పరః సంభవా! అనఁడా. తేనఖలు
కావుననే గదా - తస్యాం వేలాయాం = ఆవేశలో - ఆ సమయమున.

శ్లో. ౫౬. ప్రవిశ గృహం ఇతి = ఇంటిలోపలికి పొమ్ము, చారుము - అని,
ప్రతోద్యమానా = ప్రేరింపఁ బడినదయ్యె, భాగ్యకృతాం = దురదృష్టముచే కలిగిన,
దశాం = ఇపుడు కలిగిన శేదకమును, స్థితిని, అవేక్ష్య = పరికించి, అని యొక
వ్యాఖ్యాత. మఱి యట్లుగాదు - భాగ్యకృతాం = తన బోగముదాని జన్మమును
తన (దుర్) అదృష్టముచే కలిగిన స్థితిని, గృహభ్యంతర ప్రవేశానర్హతను,
అవేక్ష్య = తలంచి - అనుట మేలు, ఆపెయ్య మనుపే అనుకొన్నది, నాకు
నీయింట్ల చొచ్చు భాగ్యమా అని. చారుదత్తుండును ఆపెనగ నే చతుః కాలాభ్యం
తరమునకు తేఁగూడదనును. చూ. III. న చలతి = (అడుగెనను) కదలలేదు.
పురుషపరిచయేన చ = మఱి పురుషులతోడి యొక్కవ పరిచయముతో - బహూని =
పెక్కు, యది అపి భాషతి = మాటలాడున దైనను, ప్రగల్భం = ధీరముగా, న
వదతి = పలుకదాయెను.

ఇంటిలోపలికి పొమ్మని గట్టిగా చెప్పినను నా (యింటి) శేదకకపు స్థితిని
తలంచి అడుగెనను కదలదాయెను. మగవారితోడి చనవుచేత, తాను పెక్కు
మాటలాడునదే ప్రగల్భయే ఐనను ధీరముగా (నాతో) ఒక్కమాటయైనను పలుక

(ప్రకాశమ్) భవతి వసంతసేనే, అనే నావిజ్ఞానాదపరిజ్ఞాత పరిజనోపచారేణాపరాధోఽస్మి. శిరసా భవతీ మనునయామి.

వసంత—వీతే నానుచితభూమికారోహణే నాపరాధ్యర్థం

దాయెను. ఏల? మనసులోని రాగభరము మాటలాడ నీయలేదు. ధీర యైనను శాలీనవలె ఐనది! వసంతసేనయును రాగమును నిపుణముగా ఊహించుచున్నాఁడు.

వసంతసేన భావావిష్కరణముం గూర్చిన యీ చారుడత్తుని తలపోతను శకుంతల భావావిష్కరణముం గూర్చిన యీ దుష్యంతుని తలపోతతో పోల్చి పరికింపందగును. భేద మించుకయున్న వసంతసేన కులాంగనం బోని వేశ్య యగుటయు, శకుంతల కులాంగనయే యగుటయు కారణము.

చూ. కాకుం. I-౨౬.

దుష్య—నాచం న మిశ్రయతి య ద్యపి మే వచోభిః
కర్ణం దదా త్యభిముఖం మయి భాషమాణే;
కామం న తిష్ఠతి మదాననసమ్మభేనా
భూయిష్య మన్యవిషయా న తు దృష్టి రస్యాః.

II-౧౦

దుష్య—అభిముఖే మయి సంహృత మీక్షితం
హాసిత మన్యనిమిత్త కృ తోదయం
వినయవారితవృత్తి రిత స్తయా
న వివృతో మదనో న చ సంవృతః.

మృచ్చకటిక వియు ఎంతయు కామరహస్యవేత్త

భవతి వసంతసేనే = అమ్మా, వసంతసేనా - సగౌరవముగా పలుకుచున్నాఁడు, అవిజ్ఞానాత్ = ఎఱుగమివలన, అనేన = ఈ, అపరిజ్ఞాత పరిజన ఉపచారేణ = తెలియక చేసిన పరిజనోచిత వ్యవహారముచేత, తప్పుచేసినవాఁడనైతిని. కావున - శిరసా = తలతో - తలవంచి నమస్కరించుచు - భవతీం అనునయామి = నిన్ను బలిమాలకొనుచున్నాను - మన్నింపు మని. అందులకు వసంతసేనయు అనుచున్నది - అనుచిత భూమి ఆరోహణేన = ఈ నేనురాఁడని చోటికి

శీర్షేణ ప్రణమ్య ప్రసాదయామి. [ఏదిణా అణుచిదభూమి ఆరోహణేణ అవరజ్ఞ అజ్ఞం సీసేణ పణమిల పసాదేమి].

విదూ—భోః, ద్వా వపి యువాం సుఖం ప్రణమ్య కలమ కేదారావివాన్యోన్యం శీర్షేణ శీర్షే సమాగతౌ. అహ మ ప్యమునా కరభజాను సదృశేన శీర్షేణ ద్వా వపి యువాం ప్రసాదయామి. [భో, దువే వి తుష్టే సుఖం పణమిల కలమకేదారా అన్యోన్యం విల సీసేణ సీసం సమాదదా. అహం పి ఇమిణా కరహజాణు సదిసేణ సీసేణ దువే వి తుష్టే పసాదేమి]. (ఇత్యుత్తిష్ఠతి)

చారు—భవతు, తిష్ఠతు ప్రణయః.

వసంత—(స్వగతమ్) చతురో మధుర శ్చాయ ముపన్యాసః.

ఏక్కి వచ్చుటచేత, అపరాధా = తప్పు చేసినదాననైని. అయ్యగారిని ...తలతో మొక్కి, మన్నింపు అడుగుకొనుచున్నాను, ఇట్లు సగౌరవముగా పలుకుచు ఒండొరులకు తలవాల్చినారు.

ద్వా అపి యువాం = మీరు ఇరువురను, సుఖం = ఆప్యాయముగా, ప్రణమ్య=వంగి నమస్కరించి, కలమకేదారౌ ఇవ=రెండు వరిచేలవలె, అన్యోన్యం = ఒండొరులు, శీర్షేణ శీషణ = తలతో తలగా, సమాగతౌ = కూడినవారైతిరి, అహం అపి = నేనును, అమునా = ఈ(నా) కరభజాను సదృశేన = ఒంటె పిల్ల మోకాలిం బోలిన, శీషేణ = తలతో, ద్వా వపి యువాం = మీ యిరువురిని, ప్రసాదయామి = మన్నింపు అడిగెదను, తేర్చెదను.

భవతు = కానీలే - నాతప్పి నీతప్పి - అదియుండనీలే, ప్రణయః తిష్ఠతు = స్నేహము (అనురాగము తిరముగా) ఉండునుగాక. దీనిని సంభోగ ప్రార్థన అనియు అంగురు కొందలు, చతురః మధురః = నేర్పు మీటి చాల ఇంపుగా ఉన్నది - అయి ఉపన్యాసః = ఈ యుపన్యాసము - ఈపలుకు, కానీలే, పోనీలే, స్నేహము తిరముగా నుండునుగాక - అన్నట్టిది, దాన ననురాగము నూచితముంబలె, వచ్చినదానవు ఈ రాత్రి ఉండిపోవే అనునట్లు నాజానమాట, అదియే 'తిష్ఠతు ప్రణయః' అనుదానికి అర్థమని ఈ వసంతసేన వ్యాఖ్యచే తెలియుచున్నది కదా.

న యుక్త మ ద్యేదృశే నే హగతయా మయా ప్రతివస్తుమ్.
భవతు. ఏవం తావద్భవిష్యామి. (ప్రకాశమ్) ఆర్య, య ద్యేష
మహామార్య స్యానుగ్రాహ్యే త దిచ్ఛా మ్యహా మిమ మలంకార
మార్యస్య గేహే నిక్షేప్తమ్. అలంకార్య నిమిత్త మేతే పాపా
అనుసరన్తి.

[చదురో మధురో అలం ఉవణ్ణాసో. ఇ జుత్తం అజ్జ
వీరిసేణ ఇద ఆలదావ మవ వడివసిదుమ్. భోదు. ఏవ్వం దావ
భవిస్సమ్. అజ్జ, జఇ ఎవ్వం అహం అజ్జస్స అణుగేఱ్ఱాతా ఇచ్ఛే
ఇమం అలంకారలం అజ్జస్స గేహే నిక్షివిదుమ్. అలంకారస్స
ణిమిత్తం ఏదే పాపా అణుసరన్తి].

చారు—అయోగ్య మిదం న్యాసస్య గృహమ్.

ఐనను, తిష్ఠతు ప్రణయః - ఈ బతిమాలకొనుట, ఉండనీలే. తరువాత కొంత
చారుడత్త భాషితము లుత్తము. ఏవో? దానిమీఁది తలపోత ఇది - ఇట్టి
వానితో ఇత్యాది అని మేలువ్యాఖ్య, ఈదృశేన = ఇట్టివానితో, ఇహ ఆగ
తయా మయా = ఇక్కడికి వచ్చిన నాచే, ఆద్య = ఇప్పుడు, ప్రతివస్తుం = ఉండు
టకు - న యుక్తం = తగదు - ఇప్పుడే నేను ఇక్కడ నిలిచిపోవుట సరికాదు.
(కావున) భవతు = కానీ, ఏవం తావత్ భవిష్యామి = ఇట్లు చెప్పెదను గాక,
ఆర్య = ఆర్యా, ఆర్యస్య అనుగ్రాహ్యే = ఆర్యుని యనుగ్రహమునకు పాత్రమగుదు
నేని, తత్ - అట్లేని, ఇమం అలంకారకమ్ = ఈనగను, ఆర్యస్య గేహే =
ఆర్యునియింట, నిక్షేప్తం = ఇల్లడగా దాచిపెట్టుటకు, అలంకారస్య నిమిత్తం =
నగ(ల)కోసము, ఏతే పాపాః = ఈ పాపాత్ములు - శకారారులు, అనుసరన్తి =
వెంటబడింతురు.

ఇదం గృహం = ఈయిల్లు, న్యాసస్య = ఇల్లడకు, అయోగ్యం = తగనిది,
ఇల్లు భద్రము తక్కువయైనచో టయిపోయినది, అసత్యం = అబద్ధము, పురుషులు

వసంత—ఆర్య, అలీకమ్. పురుషేషు న్యాసా నిక్షిప్తస్తే,
నపున స్థేహేషు. (అజ్ఞ, అలీకమ్. పురుషేసు ణాసా నిక్షిప్తవిలన్తి.
ణ ఉణ గేహేసు.]

చారు—మైత్రేయ, గృహ్యతా మయ మలంకారః.

వసంత—అనుగృహీతాస్మి, [అనుగ్రహిదహ్మి]

(ఇ త్యలంకార మర్పయతి.

విదూ—(గృహీత్వా) స్వస్తి భవత్యై. [సోఽథి భోదీవ].

చారు—ధిజ్ మూర్ఖ, న్యాసః ఖ ల్వయమ్.

విదూ—(అపవార్య) య ద్యేవం తదా చోరై ర్హ్వియ
తామ్. [జగి ఏవ్యం తా చోరేహిం హరిజ్జడ].

చారు—అచిరే శైవ కాలేన

గాని న్యాసమునకు స్థానము, ఇండ్లు గావు. నీవు అందులకు మిక్కిలియు తగిన
వాడవు. నీబోంట్లు న్యాసహారణము చేయరు, గృహ్యతాం = తీసికొనుము,
అనుగృహీతా అస్మి = అనుగ్రహింపఁబడితిని. అపవయతి = అప్పనచేయును,
ఇచ్చును. గృహీత్వా = కైకొని, అది తన సొంతమునకు, మరల ఈనక్కల
లేనట్లు అనుకొని - దానముగా బ్రతునీ - స్వస్తి భవత్యై - అని స్వస్తి - ఆకింపు
పలుకుచున్నాఁడు.

ధిక్ మూఖః = చీ, తెలివిలేనివాఁడా, న్యాసః ఖలు = ఇల్లడ కదా -
కాపాడి తిరుగ కోరినపుడు ఇచ్చివేయవలసినదికదా. యది ఏవం హ్రియ
తామ్ = దొంగలచే కొనిపోఁబడవచ్చును, అని వాఁడు అటు మరలి చారుదత్తునితో
అనుచుండఁగా, దానికి జవాబైన యీ చారుదత్త భాషితపు భాగము దానికి
ఉపశ్రుతి శకునమగునట్లుగా వినఁబడినది.

అచిరేణ ఏవ కాలేన = చాల త్వరగానే - చాలకాలము కాకయే - నేఁడో
రేపో అన్నట్లు. దొంగలపా లగును అని. మఱి చారుదత్త భాషితము ఆపాటియే

విదూ—ఏపోఁ ౭స్యా అస్మాకం విన్యాసః. [ఏసో సే
అహ్మణం విణ్ణాసో].

చారు—నిర్యాతయిష్యే

వసంత—ఆర్య, ఇచ్చా మ్యహా మనే నార్యేణానుగమ్య
మానా స్వకం గేహం గన్తుమ్ [అజ్ఞ, ఇచ్చే అహమ్ ఇమిణా
అజ్ఞేణ అణుగచ్ఛిజ్జన్తి సకం గేహం గన్తుమ్.]

చారు—మైత్రేయ, అనుగచ్ఛ తత్రభవతీమ్.

కారు - 'అచిరేణ కాలేన నిర్యాతయిష్యే' - త్వరగానే - రేపో మాపో - ఆపెవ
చేర్చి, తీర్చివేయఁగలను. ఇట్టి యుపశ్రుతి శకునములు సంస్కృత నాటకము
లలో, అడుగడుగున కలవు. దాని ఫలితము - ఈన్యాసము ఇందు దొంగచే
కొనిపోబడును. అది ఇతివృత్తమున ఒక ప్రధాన సంగతి.

యది ఏవం ... హియతామ్ = అట్లేని దొంగలచే కొనిపోబడవచ్చును -
మైత్రేయుఁడు తన మాటలను అపవారితముగా చారుదత్తునితో చెప్పుచున్నాఁడు.
అమాటలకు ఇంకను శేషము ఉన్నది. 'ఏష అస్యాః అస్మాకం విన్యాసః' అని.
'ఇదిగో ఈమె మనకడ నుంచిన విన్యాసము - అనఁగా మైత్రేయుని పూర్ణవాక్యము -
ఇదిగో ఈమె మనకడ నుంచిన ఈ పెద్దన్యాసము దొంగలచే కొనిపోబడవచ్చును.
మనకు గ్రహచారము బాగుగా లేదు, మనకు అన్నియు పోయినవే అన్నట్లు.
దొంగలచే దొంగిలింపబడవచ్చును - అన్న మైత్రేయ వాక్యవయవమునకు చారు
దత్తుని పూర్తివాక్యము - 'అచిరే జైవ కాలేన నిర్యాతయిష్యే' అనుదానిలోని
'అచిరే జైవ కాలేన' అను అవయవము చేరి, అది యుపశ్రుతియై త్వరగానే
రేపో మాపో దొంగిలింపబడవచ్చును అని యర్థమై IIIవ యంకపు కన్నపు
దొంగతనము సూచితమగును. అప్పుడు 'ఏషః అస్యాః అస్మాకం విన్యాసః'
ఈమెది ఇది మనకు (అప్పటికి) పోయినన్యాస మగును - అనియు ఉపశ్రుతిశేషము -
'న్యాసము' 'విన్యాసము' - విశేషన్యాసము కాదా విగతన్యాసము (హే హే
హే) అనియు అగును అని చమత్కారము.

అనుగమ్యమానాం = తోడుగా వెంబడింపబడుచున్న దాననై.

విదూ—త్వ మే వైతాం కలహంసగామినీం అనుగచ్ఛ
నాజహంస ఇవ శోభసే. అహం పునర్బాహ్మణో యత్ర తత్ర
జనై శ్చతుష్పథోపసితః ఉపహారః కుక్కురై రివ ఖాద్యమానో
విపత్స్యే. [తుమం జ్ఞేవ ఏదం కలహంసగామినీం అనుగచ్ఛంతో
రాజహంసో విల సోహసి. అహం ఉణ బహ్మణో జహిం జహిం
జణేహిం చఉష్పహోవణీదో ఉవహానో కుక్కురేహిం విల ఖజ్జమాణో
వివజ్జిస్సమ్.]

చారు—ఏవం భవతు, స్వయ మే వానుగచ్ఛామి తత్ర
భవతీమ్. త ద్రాజమార్గ విశ్వాసయోగ్యాః ప్రజ్వాల్యంతాం
ప్రదీపికాః.

విదూ—వర్ధమానక, ప్రజ్వాలయ ప్రదీపికాః. [వడ్డమాణల,
ప్రజ్ఞావేహి పదీవిఆట].

త్వం ఏవ అనుగచ్ఛక్ శోభసే-నీకే పామ్మ, నీవైన ఈయంచయానమెంటు
రాజహంసవలె ప్రకాశింతువు, అహం పునః=నేను అన్ననో, యత్ర తత్ర=ఎక్కడ
నన్ను నక్కడ, చతుష్పథ = నాలుగుదారులు కలయుచోట, ఉపసిత = తెచ్చిపెట్ట
బడిన, ఉపహారము - దేవతా నైవేద్యము - వలె, కుక్కురైః = కుక్కలచే, ఖాద్య
మానః = తినబడు - కఱవబడుచున్నవాడనై, విపత్స్యే = అపదం బొందుదును,
ఏవం భవతు - సరే, అట్లే కానిమ్మ, 'ప్రణయః తిష్ఠతు' అనియో నుతేదియో
అనురాగోక్తి యన్నవాడు గావున, ఇప్పుడు వసంతసేన ఎదురుగా అంచలపోలికం
గూడ విని, తాను నులుపుగా ఇయ్యకొన్నట్లును, అనురాగముం గల యట్లును
ఈ యంగీకారము. రాజమార్గ విశ్వాస యోగ్యాః - పెద్దబాటలో నమ్మకమునకు
తగిన - గాలికి ఆఱిపోని, ఫలానావారు పోవుచున్నారు, చీకటి యభినారులు
కారు, అని అందఱును నమ్మి చూడఁదగిన - అందఱికిని మానునులు అగపడఁ
దగిన - ప్రదీపికాః = పెద్దదీపాలు, ప్రజ్వాల్యంతాం = వెలిగింపఁ బడును గాక,
ఇందాక ఆఱిపోయినట్లు ఆఱిపోనివి అనుట, వర్ధమానకుడు చారుదత్తుని నొకరు -
చేటుడు.

చేటి—(జనాన్తికమ్) అరే, తైలేన వినా ప్రదీపికాః
ప్రజ్ఞాల్పన్తే! [అలే, తేల్లేణ విణా పదీవిలట పజ్ఞావిలీలన్తి].

విదూ—(జనాన్తికమ్) ఆశ్చర్యం. తాః ఖ ల్వస్మాకం
ప్రదీపికా అపమానిత నిర్ధనకాముకా ఇవ గణికా నిఃస్నేహా ఇదానీం
సంవృత్తాః. [హీ. తాట ఖ్ఖ అమ్మాణం పదీవిలట అపమాణిద
నిర్ధణకాముక విల గణిక నిస్సినేహాట దాణిం సంవుత్తా.]

చారు—మైత్రేయ, భవతు. కృతం ప్రదీపికాభిః. పశ్య
శ్లో. ఉదయతి హి శశాంజుః కామినీగణ్డపాణ్డ

ర్ద్రహగణపరివారో రాజమార్గప్రదీపః.

తిమిర నికరమధ్యే రశ్మయో యస్య గౌరః

తైలేనవినా = నూనె లేక, ... దీపములు వెలిగింపబడుచున్నవి! — ఎట్లు
వెలుగునయ్యా - అనుట. అపమానిత నిర్ధణకాముకాః = అపమానింపబడిన
ధనహీన (ధనము విపోయిన) కాముకులుగల, గణికా ఇవ = బోగమువారివలె,
నిఃస్నేహా = నూనె (అనురాగము అని బోగముదాని పరము) లేనివిగా, ఇదానీం =
ఇప్పుడు, సంవృత్తాః = ఐనవి. ఈ మాటలు చారుదత్తుడు వినకుండునట్లు -
జనాంతికముగా - చేటునితో అన్నాడు - ఇంటి చారిద్ర్యము నూచించునవి - చారు
దత్తునికి సమయాన దుఃఖము కలిగించునవి. జనాంతిక మగుటచే వసంతసేన
యున్నను బోగముదాని లేని స్నేహ ప్రస్తావము. కృతం = వలదు - అలంకర
నిషేధార్థకము, తృతీయతో యోగము చెందును.

శ్లో. ౫౭. ఉదయతి హి = పొడుచుచున్నాడు గదా - కామినీ గణ్డ
పాణ్డుః = ప్రియ సంగమమునకు కోరికగల స్త్రీ, చెక్కిటివలె తెల్లనైనవాడు -
కాముముచే, ఉత్కంఠచే, తెలుపుకాంతి హెచ్చును - కామినీ స్త్రీ మాత్రమును
అగును - గ్రహ గణ పరివారః = నక్షత్రపరివారము - నౌకర్లు కలవాడై,
శశాంజుః = చంద్రుడు, రాజమార్గ ప్రదీపః - రాచబాటకు పెద్దదీపము ఐన
వాడు, యస్య = ఎవనియొక్క - అతనియొక్క - అనుట, గౌరః రశ్మయః =

స్రుతజల ఇవ పజ్జే శ్రీరధారాః పతన్తి.

౫౭

(సానురాగమ్) భవతి వసన్తసేనే, ఇదం భవత్యా గృహమ్.
ప్రవిశతు భవతీ.

(వసన్తసేనా సానురాగ మవలోకయన్తి నిష్కాన్తా)

చారు—వయస్య, గతా వసన్తసేనా. త దేహి, గృహ
మేవ గచ్ఛావః.

తెల్లని కిరణములు, స్రుతజలే = నీరు కారిపోయిన, పజ్జే = చిక్కని బురదలో,
(విరిసిపోవుచున్న చీకటిలో - చీకటిని విరియించుచు అనుట, శ్రీరధారా ఇవ =
పాల ధారలవలె, పతన్తి = పడుచున్నవి.

తడి బురదలో పడిన పాలు మడ్డియై పోవును - నీరు కారిపోయిన బురద
గల చోట పడినది ప్రవహింపనుం గూడ ప్రవహించును. ఆ బురదయు చాల
చిక్కగా నల్లగా నుండును. దానిమీఁది పాలు మఱితెల్లగా అగపడును.

చేతి దీపము లేల? రాజమార్గపు దీపము చంద్రుఁడు ఉదయించు
చున్నాఁడులే. వసంతసేన చెక్కిటివలె తెల్లగా నున్నాఁడు. నక్షత్రాలన్నియు
వాని పరిజనమువలె మిలుకైనచున్నవి. వెన్నెల పాలవానవలె పడుచున్నది.
చీకటి విరిసి పోవుచున్నది.

చూ. 'అభివ్యక్తాయాం చన్ద్రికాయాం కిం దీపికా పానరుక్త్యేన.' విక్రమో
II కామినీగణ పాణ్డుః - గణ ఇవ పాణ్డుః - అని ఇవచే ఉపమ, గ్రహగణమే సరి
వార మని రూపించుటచే రూపకము. రాజమార్గ ప్రదీపః - ప్రదీపముగా పరిణా
మముం జెప్పటచే పరిణామాలంకారము. స్రుతజల ఇవ పజ్జే - ఇవ - అధాతో
పమ. శ్రీరధారాః పతన్తి - ఉత్ప్రేక్ష - వస్తు - గమ్య.

సానురాగమ్ - గొంతునను పలుకుతీటునను ముఖరాగమునను అనురాగము
తోఁచునట్లుగా - అన్య, వసంతసేనా, ఇది నీయిల్లు, ప్రవేశింపుము. వసంత
సేనయు అనురాగము ఒలుకు మొగముతో చూపులతో చూచుచు వెడలిపోయినది.

వయస్య = మైత్రేయుఁడును, వారితో కూడ వచ్చియున్నాఁడు, గృహం
ఏవ = ఇంటికే. 'గతా' అని ఒకపాటి నిర్వేదవాక్కు.

శ్లో. రాజమాన్గో హి శూన్యోఽయం రక్షిణ స్సంచరన్తి చ
 వశ్చనా పరిహర్తవ్యా బహుదోషా హి శర్వరీ. గృ
 (పరిక్రమ్య) ఇదం చ సువర్ణభాణ్డం రక్షితవ్యం త్వయా రాత్రౌ,
 వర్ధమానకే నాపి దివా.

విదూ—యథా భవా నాజ్ఞాపయతి. [జథా భవం ఆణవేది.]

[ఇతి నిష్క్రమ్య]

ఇతి మృచ్చకటికే లలంకారన్యాసో నామ

ప్రథమో లఙ్కా:

శ్లో. గృ. ఆయం రాజమాన్గం = ఈ పెద్ద బాట, శూన్యః హి =
 మిక్కిలి నిర్జనముగా ఉన్నది - మాంటుమణిగి నట్లున్నది, రక్షిణః చ = విధుల
 సర్కారు కాపరులు - పోలీసువారు, సశ్చరన్తి = తిరుగుచున్నారు, వశ్చనా =
 మోసము, ఎవరైనను చేయఁగలది, పరిహర్తవ్యా = తప్పించుకొనవలయును,
 శర్వరీ = రాత్రి, బహుదోషా హి = పెక్కుదోషములు గలది, జాగ్రత్త.

వీధి, వెడల్పుగాను పొడవుగాను ఉన్నట్టిది మాంటుమణిగి బావురు మను
 చున్నది. గస్తు పోలీసులు (మాత్రము) తిరుగుచున్నారు. మోసము, దొంగ
 తనము - ఇట్టిది కలుగనిక జాగ్రత్తగా మెలఁకువగా ఉండవలయును. రాత్రి
 కాలము అన్ని తప్పులకును సమయము, అనుకూలమైనది.

పరిక్రమ్య = కొంత దూరము - కొన్ని అడుగులు నడచి, ఇదం చ = ఇది
 ఉన్నదే - నీచేత. సువర్ణభాణ్డం = బంగారునగ, త్వయా రాత్రౌ = నీచేత
 రాత్రియందును, దివా = పగటియందును, రక్షితవ్యమ్ = కాపాడఁబడవలసినది,
 వాఁడు పగలు తీరిని పనులలో నుండును, అప్పుడు వాని నడుమ దీనిని కూడ
 చూచుకొనఁ గలఁడు - రాత్రులు వాఁడు ఆయలయికచే నిద్రించును. అప్పుడు
 నీవు మెలఁకువగా జాగ్రత్తగా కాపాడవలయును.

నిష్క్రమ్య = వెడలిపోయిరి - రంగమునుండి. అంకాంతమున రంగము
 నుండి సర్వపాత్ర నిష్క్రమణముం జెప్పవలసిన దని శాస్త్రము.

కోటిశ్వరుడైన కలపుత్రుడు, చారుదత్తుడు దారిద్ర్యము పైకొన్నను. సంధ్య జపము దేవతోపహరములు పెట్టుట అను నిత్యకర్మలు మానక చేయువాడు, ఆ దేవతలు సంతోషింతు రను నమ్మకము గలవాడు. మఱి తన యింటికి అతి ఘలు మిత్రులు రారే, తన మాట ఎవరు మున్నువోలే విని ఆదరింపరే అని అభి మాన దుఃఖితుడు. అత్తరులు పూసిన యంగవస్త్రము ధరించుటంబోని నాజాకు తోడి యింద్రియ సుఖములు మరగినవాడు. కామదేవాయతన యాత్రలో శరణా గత వసంత సేనను గాచి కాంచి మోజుపడి, మఱి తన పేదఱికముం దలంచుకొని ఆమోజును అంగములందే ఆణచుకొన్నవాడు.

వసంత సేన బోగముదయ్య సంపన్న యయ్య, విలాసిని తాను అతనిని పేదవడినవానినే అతిలోక రూపసంపదయు శిల (గుణ) సంపదయు గలవాడని తానై మరులు కొన్నది. ఆ మదనత్రయోదశి యనంతరము నాల్గైదు దినాలకు ఒక్క ప్రదోషమున సింగారించుకొని చేటులం దోడుగొని అతని నభిసరింప వచ్చి నది. దారిలో తఱుమఁ జొచ్చిన శకారాదులను తన పూర్వసంభీతులను, గుణము కదా వలపునకు కారణము, బలాత్కారమా అని చెప్పి చీకటిలో తప్పించుకొని చారుదత్తునిల్ల సొచ్చినది. విటుడు చారుదత్తోపకృతుడు అది తద్రక్త యని విని సగౌరవముగా దానిజోలి మానుకొని చారుదత్తు వయస్సుని మన్నింపు అడుగు కొని పోయినాడు. శకారుడు వసంత సేనను నగలతో కూడ తన కప్పగింపు మనియు, అప్పగింపకున్న వైరము పూని ఫిర్యాదు చేసెద ననియు మైత్రేయునితో చారుదత్తునికిం జెప్పమని బెదరింపులు పలికి తన యింటికి మరలినాడు.

చారుదత్తుడు వసంత సేనను, చీకటిలో రదనికయనుకొని తన జాజుల వాసనయు తర్రీయము నిచ్చి దానితో అబ్బాయిని రోహ సేనుని చరికి కప్పి లోపలికి కొనిపోమ్మని చెప్పి, అది కదలక చూచుచుండగా ఇంతలో వసంత సేన యని యెఱిగి ఆరూపు పున్నెంపు డాలునకు ఆజనము ఉపసౌతక్య దేవతయే యని నివ్వెఱచెంది, ప్రగల్భయయ్య పలుకమి రాగభరమున అని యెంచుకొని, తన పొరపాటును మన్నింపుమనును. వసంత సేనయు అట్లు అననుమతముగా ఇల్లు త్రొక్కి యొక్కివచ్చినందున అతనిని మర్యాదగా తీమ వేడును. ఉభయులకును మనసున ఒండొరులపై అనురాగము పెరిగినది. చారుదత్తుడు వసంత సేనను రాత్రికి ఇందుండి పో అను నభిప్రాయముగా గల్పిగా నాజాకుగా స్నేహము ఉంపుమనియో (మఱేమనియో?) అన్నాడు. వసంత సేనయు ఎంతో ఆసయున్నను ఇప్పుడే ఇక్కడ

నుందునా? కూడదు, ఇప్పటికి ఇట్లు చేసెదను అని తలపోసికొని తన నగను అక్కడ ఇల్లడ పెట్ట నెంచి పెట్టి ఆ యుభయ ప్రార్థనకు తనిసి ఇంతలో చంద్రోదయమై వెన్నెల రాగా. మాటునుణగుచున్న రాజమార్గమున చారుడత్తుని తోడుగొని తన యింటికి పోయినది. ఇరువురును అనురాగ పుల జూపుల నొండొరుల జూచుకొన్నారు. ఎవరింటికి వారు చేరినారు. ఆ రాత్రివేళ అయిల్లడ నగ విదూషకుని రక్షణలో ఉంపబడినది. కథాంశముగా చారుడత్త వసంత సేనల అన్యోన్యానురాగము పెరుగుట, ఉభయప్రార్థనాస్థితి, విటుని పశ్చాత్తాపము, శకారుని ద్వేషపు బెడరింపు, నగయిల్లడ, సందేహుల సందడి, దుండగీంద్ర దుండగము - ఇవి ప్రస్తావింపఁ బడినవి. కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు ఈ యంకమునకు 'నగయిల్లడ' అని పేరుపెట్టినారు.

అంకము నాటకమందలి పరిచ్ఛేదము - అనఁగా భాగము, ఒక్క కథాంశము అక్కడికి ముగియునది.

అలంకారన్యాసము

ప్రథమాంకము ముగిసినది

ద్వి తీయో ౭ జ్క :

[ప్రవిశ్య]

చేటి—మా త్రార్యాసకాశం సందేశేన ప్రేమితాస్మి. తద్యావత్ప్రవిశ్య ఆర్యాసకాశం గచ్ఛామి. ఏ షార్యా హృదయేన కిమ ప్యాల్లిఖన్తి తిష్ఠతి. తద్యావ దుపసర్పామి. [అత్తావ అజ్జత సతసం సందేశేణ పేసిదమ్మి. తా జావ పవినీల అజ్జత సతసం గచ్ఛామి] (పరిక్ర మ్యావలోక్య చ) [ఏసా అజ్జత హిలవణ కింపి ఆలిహన్తి చిట్టది. తా జావ ఉపసర్పామి].

[తతః ప్రవిశతి ఆసనస్థా సోత్కణ్ఠా వసంతసేనా మదనికా చ]

వసంత—చేటి, తత స్తతః? [హజ్జో, తదోతదో?]

ప్రవిశ్య చేటి - చేటి తొలుత ప్రవేశించినది. 'విష్కమ్భాధి వినాకృతం' - విష్కమ్భములు మొదలైన ఆరోపక్షేపకములు 'ప్రకరణమున' ఉండవు - అని దాని లక్షణము. అన్నియు అంకములందే.

అత్తావ = అమ్మచేత, వసంతసేన తల్లిచేత - ఆమెను చేటి చేటారు లెల్లరుం గూడ అమ్మయనియే వ్యవహరింతురు, సందేశేన = సమాచారముతో - ఆనంగా చెప్పుమని అనుట - ఆర్యాసకాశం = అక్కకడకు, చేటి చేటులు సానిని అక్కా అని వ్యవహరింతురు, అది ఉపచారము; సమదాచారము. హృదయేన కిం ఆపి ఆలిఖన్తి = హృదయముతో దేనినో, ఆలిఖన్తి = వ్రాయుచు - హృదయమున ఎవనినో చిత్రించుచు - సాక్షాత్కరించుకొనుచు - తదేకధ్యానమగ్నగా - (ఎవనినో కాంతుని కోరి తలంచుకొని అభిలాషలం బెంచుకొనుచు), తిష్ఠతి = ఉన్నది - ఎంతయు పరధ్యానముగా, ఆసనస్థా = ఆసనమునం గూర్చున్నదై, సోత్కణ్ఠా = విరాళిం గొన్నదై, కోరబడిన వానికైన తపాతపాకలదై, మదనికా - వసంతి సేన చేటిపేరు, హజ్జో - ఓసి, తతః = తర్వాత తర్వాత, అంతకు

మద—ఆర్యే, న కి మపి మన్త్రీయసి. కిం తత స్తతః?
[అజ్ఞప్త, ఇ కిం పి మన్త్రీయసి, కిం తదో తదో?]

వసన్త—కిం మయా భణితమ్? [కిం మవ భణితమ్]

మద—తత స్తత ఇతి. [తదో తదో త్తి]

వసన్త—(సభూషేపమ్) ఆం ఏవమ్. [ఆం ఎవమ్]

[ఉపసృత్య]

ప్రథమా చేటి—ఆర్యే, మా తాదిశతి. - 'స్నాతా భూత్వా
దేవతానాం పూజాం నిర్వర్తయ' ఇతి [అజ్ఞప్త, అత్తా ఆదిసది -
'స్నాదా భవిల దేవదాణం పూలం నివృత్తే హి' త్తి.]

వసన్త—చేటి, విజ్ఞాపయ మాతరం - 'అద్య న స్నాస్యామి.
త ద్బ్రాహ్మణ ఏవ పూజాం నిర్వర్తయతు' ఇతి. [హజ్జే, విజ్ఞా
పేహి అత్తమ్ - 'అజ్ఞ ఇ హ్వాఇస్సమ్. తా బహ్మణో జ్ఞేవ పూలం
నివృత్తేదు' త్తి.

మనువు మదనిక, వసంతయేని ఏమియు చెప్పి - చెప్పుచు - ఉండలేదు, అట్లున్న
ఈమాటలు సంగతమగును, అట్లు లేదు, కావున ఇది అసంగత భాషితము.

ఆర్యే న కిమపి మన్త్రీయామి - ... యసీ = అక్కా నేను - నీవు - ఏమియును
చెప్పలేదే, నీవు 'తర్వాత' అని యడుగుటకు. ఇట్టి యసంగత జల్పనము విరాళిలో
ఉత్పాదకస్థము చెలువుచున్నది. కిం 'తతః తతః' - 'తర్వాత తర్వాత' అని
యడుగుచున్నావే! కిం మయా భణితమ్ - ఇంతలో ఇప్పుడే తా నన్న మాటను
మఱచిపోయినది. 'నేను ఏమంటిని?' అని యడుగుచున్నది, సభూషేపమ్ =
బొమలు ముడుచుటతో, పరాకు మానుటం చెలువును. జ్ఞప్తి కలుగుటను నూచించును.
ఆం ఏవమ్ = అవును, ఇట్లే (అంటిని అని శేషము.) ఆదిశతి = చెప్పుచున్నది,
(ఉత్తరపు చేయుచున్నది), స్నాత్వా = స్నానముచేసి దేవతార్చన చేయుము -
అని. అద్య న స్నాస్యామి = నేను ఇప్పుడు స్నానము చేయను. తత్ బ్రాహ్మణ
ఏవ - ... కావున బ్రాహ్మణుడే పూజ చేయునుగాక - అని. తనకు దానికి
ఓషికలేదు,

చేటి—య దా ర్యాజ్ఞాపయతి. [జం అజ్జిత ఆణవేది]

(ఇతి నిష్కాంతా)

మద—ఆర్యే స్నేహః పృచ్ఛతి, న పురోభాగితా; త త్కిం
న్విదమ్? [అజ్జిత, సిణేహో పుచ్ఛాది. న పురోభాగితా, తా
కిం జేదమ్?]]

వసంత—మదనికే, కీదృశీం మాం ప్రేక్షసే? [మదణివ,
కేరిసిం మం ప్రేక్షసి?]]

మద—ఆర్యాయాః శూన్యహృదయ త్వేన జానామి,
హృదయగతం క మ వ్యా ర్యాభిలష తీతి. [అజ్జితవ సుణ్ణ హిల
అత్రణేణ జాణామి, హిలలగదం కం పి అజ్జిత అహిలసది త్తి.]

వసంత—సుష్టు త్వయా జ్ఞాతమ్. పర హృదయ గ్రహణ
పణ్ణితా మదనికా ఖలు త్వమ్. [సుష్టు తువ జాణిదమ్. పరహిలల
గ్రహణపణ్ణిక మదణిల క్షు తుమ్.]

ఆర్యే స్నేహః ... = అక్కా. స్నేహః = స్నేహము - నీయందు నాకు
కలదే అది - అడుగుచున్నది. న పురోభాగితా = నీయందు తప్పపట్టుట కాదు.
తత్ కిం ను ఇదమ్ = మఱి యిదేమిటి అక్కా (ఇట్లున్నావే)? కీదృశీం మాం
ప్రశ్నసి = ఎట్టిదానినిగా నన్ను చూచుచున్నావే? నీకు నేను ఎట్టిదాననుగా అగ
పడుచున్నావే? ఆర్యాయాః శూన్యహృదయ ... అపతీతి = అక్క పరాకుగా -
ఏకతానముగా ఉండుటంబట్టి, మనసులో ఎవనినో అక్క కోరుచున్నది, ఎవని
మీదనో మనసుపడి యున్నది అని అనుకొనుచున్నాను. సుష్టు ... - చక్కగా
కనిపట్టితివి, నీవు. పరహృదయ ... పణ్ణితా ... త్వమ్ = దిగుల హృదయమును -
తలంపును కనిపట్టుటయందు పండితురాలవు - అది విద్యగా నేర్చిన నిపుణవు,
మదనికవు - నానుకోగతమును కనిపట్టి నన్ను సంతోషపెట్టు చున్నావు - మదను
సంతటి దానవు.

మద—ప్రియం మే ప్రియం. కామః ఖలు నామైష భగవాన్. అనుగృహీతో మహాత్సవ స్తురుణజనస్య. త త్కథయ త్వార్యా, కిం రాజా రాజవల్లభో వా సేవ్యతే. [పిలం మే పిలం. కామో క్షుణ్ణామ ఏసో భలవం. అణుగృహీదో మహూనవో తరుణజనస్య. తా కధేదు అజ్జిత, కిం రాజ రాజవల్లహో వా సేవీలది.]

వసంత—చేటి, రస్తు మిచ్చామి, న సేవితుమ్. [హజ్జే రమిదు మిచ్చామి, న సేవిదుమ్.]

మద—విద్యావిశేషాలంకృతః కిం కోఽపి బ్రాహ్మణయవా కామ్యతే. [విజ్ఞావిసేసాలంకిదో కిం కోఽపి బహ్మణజుల కామీలది.]

వసంత—పూజనీయో మే బ్రాహ్మణజనః. [పూలణీఁ టి మే బహ్మణజణో.]

మద—కి మనేక నగరాభిగమనజనితవిభవవిస్తారో వాణిజ

[ప్రియం మే = నాకు ఎంతయో ఇష్టముగా, సంతోషముగా ఉన్నది. కామః ఖలు ఏష భగవాన్ = ఈ దేవుడు కాముడను పేరివాడు గదా, కామ్యతే అనేన = కామింపఁ జేయువాడు, మరులు గొల్పువాడు గదా, అనుగృహీతః ... నస్య = జవ్వనము పైకొన్నవారికి పెనుబండువు అనుగ్రహింపఁ బడినది. మఱి యెవరో ఆయన, చెప్పవచ్చు అక్కా, కిం రాజా ... - ఆ సీచేత సేవింపఁ బడుచున్నవాడు, సేవలచేత వశపఱచుకొనఁ (కోర) బడుచున్నవాడు, రాజా లేక రాజునకు ప్రియుడు మఱివఁడైనను గొప్ప హోదా కలవాడు మంత్రీయ, సేనాపతియ? అనుట. దీన ఇది వసంతసేన కన్నెతికప్పుఁ దొలి వలపు అని సూచితము. హజ్జే, రస్తు ... = ఓసి రమింపఁగోరుదును, సేవింపను గాదు, మనసిచ్చి కులాంగనవలె సంతోషింపఁ గోరుచున్నాను. (అట్లైన) కిం విద్యా విశేషా ... మ్యతే = గొప్పవిద్యలే అలంకారముగాఁగల యెవఁడేని వయసు బ్రాహ్మణుడు వలనఁ బడుచున్నాడా?

పూజనీయః ... - బ్రాహ్మణుని సే పూజింతును (కామింపను అనుట) అట్లేని, కిం అనేక నగర అభిగమన ... - పెక్కు నగరములకు (చేరములకు)

యవా వా కామ్యతే? [కిం అణేలణలరాహిగమణ జణిద విహవ విత్థారో వాణిల జులవా కామీలది.]

వసంత—చేటి, ఉపారూఢస్నేహ మపి ప్రణయిజనం పరి త్యజ్య దేశాంతరగమనేన వాణిజజనో మహద్వియోగజం దుఃఖ ముత్పదయతి. [హఙ్గా, ఉపారూఢ సిణేహం పి పణిజణం పరిచ్ఛ ఇల దేశాంతర గమణేణ వణిలజణో మహంతం విఘటజం దుఃఖం ఉత్పదేది.]

మద—ఆర్యే, న రాజా, న రాజవల్లభః, న బ్రాహ్మణః, న వాణిజజనః. త త్క ఇదానీం న భర్తృదారికయా కామ్యతే? [అజ్ఞప్త, ణ రాజ, ణ రాలవల్లహో ణ బహ్మణో, ణ వాణిలజణో. తా కో దాణిం సో బట్టిదారికప్ కామీలది.]

వసంత—చేటి, త్వం మయా సహ కామదేవాయతనో ద్యానం గతాసి, [హఙ్గా, తుమం మవ కామదేవాలదణుజ్ఞాణం గదా అసి].

మద—ఆర్యే, గ తాస్మి. [అజ్ఞప్త, గదహ్మి].

పోయి, దానఁ గలిగిన గొప్ప సంపద గలవాఁడు, వణిగ్యవా ... - యావన వంతుఁడగు కోమటి కోరఁబడుచున్నాఁడా? హఙ్గా ఉపారూఢ ... - ఓసి, ఎంతో అనురాగము గలదానినైనను - తుణివియోగమును సయితము ఓర్వలేనిదానినైనను, (ఇంట) వదలిపెట్టి, దేశాంతరగమనముచే, కోమటివాఁడు ఎంతేని వియోగ దుఃఖమును కలిగించును. (కావున అట్టివాఁడును కాఁడు అనుట), ఆర్య ... = అక్కా, మఱి రాజు కాఁడు, రాజవల్లభుఁడుం గాఁడు, బ్రాహ్మణుఁడు కాఁడు, కోమటియుం గాఁడు, (అంటివే), తత్ ఇదానీం ... = మఱివఁడు వాఁడు, భర్తృదారిక చేత కోరఁబడుచున్నవాఁడు?

త్వం మయా సహ ... = నీవు నాతో కూడ కామదేవునికి తిరునాళ్ళకు వచ్చితివే, ... గతాస్మి = వచ్చితిని, తథా అపి = ఐనను, (అట్లు వచ్చి చూచి

వసన్త—తథాపి మా ముదాసీ నేవ పృచ్ఛసి. [తహ విమం ఉదాసీణా విల పుచ్ఛసి.]

మద—జ్ఞాతమ్. కిం స ఏవ యే నార్యా శరణాగతాభ్యుపపన్నా. [జాణీదమ్. కిం సో జ్ఞేవ జేణ అజ్ఞాత సరణాలదా అబుభవన్తా.]

వసన్త—కిం నామధేయః ఖలు నః? [కిం జామహేఽ ఖస్యో సో?]]

మద—స ఖలు శ్రేష్ఠీచత్వరే ప్రతివసతి. [సో ఖ్య సేష్ఠీచత్వరే పడివసది.]

వసన్త—అయి, నా మాస్య పృష్టాసి. [అథ జామం సే పుచ్చిదాసి].

మద—స ఖలు ఆర్యే, సుగృహీతనామధేయ ఆర్య చారుదత్తో నామ. [సో ఖ్య అజ్ఞవ, సుగహీదజామ హేఽ అజ్ఞ చారుదత్తో జామ.]

అంతయు ఎఱిగినదాన వైనను), ఉదాసీనా ఇవ = ఎఱుంగక ఊరకున్నదానివలె, అడుగుచున్నావే! జ్ఞాతమ్ = (ఆ,) తెలిసినది, కిం స ఏవ = ఏమి, అతఁడేనా, యేన ఆర్యా ... పన్నా - ఎవనిచేత, అక్క - శరణాగతయై - రక్షణ కోరినదై, కాపాడఁబడినదో, కిన్నామధేయః = ఏపేరుగలవాఁడు అతఁడు? అతని పేరేమి? స ఖలు ... = అయన, కోమటుల చదరములో - చాక్లో - నాటికలో - పేటలో - కాపురమున్నాఁడు గదా, అయి = ఓ మంచిదానా, నామ ... = అయన పేరు అడిగితివా? సుగృహీతనామధేయః - ఇది యొక గౌరవనూచకపు మాట - ఎవని పేరు పలుకుటయు మంగళశకరమౌ - బలి, యుధిష్ఠిరుఁడు - మొదలైనవారిం బోని వాఁడు - ప్రసిద్ధుఁడనియు.

వసంత—(సహర్షమ్) సాధు మదనికే, సాధు. సుఖం త్వయా జ్ఞాతమ్. [సాహు ; మదణిప, సాహు సుఖం తువ జాణిదమ్].

మద—(స్వగతమ్) ఏవం తావత్. [ఎవ్వం దావ] (ప్రకాశమ్) ఆర్యే, దరిద్రః ఖలు స శ్రూయతే. [అజ్ఞప, దలిద్దో ఖ్ల సో సుణీలది.]

వసంత—అతఏవ కామ్యతే, దరిద్రపురుషసంక్రాంత మనాః ఖలు గణికా లోకే ౭వచసీయా భవతి. [అదో జేవ కామీలది. దలిద్ద పురిససంక న్తమణా ఖ్ల గణిక లోవ అవలణీత భోది.]

మద—ఆర్యే, కిం హీనకుసుమం సహకారపాదపం మధుకర్యః పునః సేవంతే? [అజ్ఞప కిం హీనకుసుమం సహకారపాదపం మహులరీట ఉణ సేవంతి?]

వసంత—అత ఏవ తా మధుకర్య ఉచ్యంతే [అదో జేవ తాట మహులరీట పుచ్చంతి].

సాధు మదనికే = బలి మదనికా బలి, నీవుచక్కగా - తెస్సగా - ఎఱిగితివి. ఏవం ... = అట్లే, బాగుగానే ఎఱిగితిని, ఇది స్వగతము - వసంతకు తెలియనీక తాను తనలో అనుకొనుట - బాగుగానే ఎఱిగితిని ఈకోరిక అంత మంచిది కాదే అని తాను అనుకొనుట. బయటికిని ఇట్లు పలుకుచున్నది, ఆర్యే ... = అక్కా, (వట్టి) పేదవాడని కదా వానిం జెప్పకొందురు.

అత ఏవ ... = కావున నే, నేను వలచుచున్నాను, దరిద్ర పురుషునిమీఁద మేలుపడిన, బోగముది - లోకములో జనులగుంపునకు ఉమ్మడి యనుకొనబడినది, 'గణః ఆస్త్యస్యాభర్తృత్వేన ఇతి' - గణిక - (నిజముగా), అవచసీయా = నింద పాలుగాక మెచ్చుకొనఁ దగినది, ఆర్యా, కిం హీనకుసుమం ... = అక్కా, మఱి పూలులేని - రాలిపోయిన తీయమామిడిచెట్టును తేంట్లు, ముసరుగొనునా? అత ఏవ ... = అందులకే అవి 'మధుకరులు' = తేనె కూర్చునవి - చిచ్చ మెత్తునది అనియు ధనము ప్రోగుచేయువారు కదా - బోగమువారును - అనుట. తాము

మద—ఆర్యే, యది స మనీషిత స్త త్కిమర్థ మిదానీం
సహసా నాభిసార్యతే? [అజ్ఞప్ర, జగ్ర సో మణీసిదో తా కీస దాణిం
సహసా ఇ అహిసారీఅది?]]

వసంత—చేటి, సహ సాభిసార్యమాణః ప్రత్యుపకార
దుర్బలతయా, మా తావత్, జనో దుర్లభదర్శనః పున ర్భవిష్యతి
[హజ్జో, సహసా అహిసారిఅన్తో పచ్చుఅతరదుబ్బలదావ, మా
దావ, జణో దుర్లహదంసణో పుణో బవిస్సది.]]

మద—కి మత ఏవ సో లంకార స్తస్య హస్తే నిక్షిప్తః.
[కిం అదో జేవ సో అలంకారః తస్య హస్తే నిక్షిప్తో?]]

వసంత—చేటి, సుష్ణ త్వయా జ్ఞాతమ్. [హజ్జో, సుష్ణు దే
జాణిదమ్]

సాంతాన రతి, సుఖము - అనుభవింపఁ గోరువారు కారుకదా - యది స మనీషితః =
అతఁడు కొరఁబడినట్లైన, తతో కి మథఁ = మఱి యెందులకు, సహసా = వెంటనే,
న అభిసార్యతే = అతని యింటికి పోవకున్నావు? త్వయా - అని శేషము. అనఁగా
అతఁడు పేదవాఁడు, నీకడకు వచ్చుటకు ధైర్యము పునలేక యుండును. నీవే
అతనియింటికిం బోవుదువేని, నీకు దుర్లభుఁడు కాఁబోఁడు. సులభుఁడే అగును
గదా. ఎందులకు ఈ యాలస్యము చేయుచు బాధపడుచున్నావు? చులకన
విపోవుదునని భయమా? మఱేమి?

సహసా అభిసార్యమాణః - తటాలున - ఒండొరులకు నమృకము కుదురకము
నుచే, ప్రత్యుపకార దుర్బలతయా = నగ, చీర - ఇట్టిదానిని బదులు ఇచ్చి
తృప్తిపఱుచు శక్తి లేనందున, జనః = (అ) జనము, పునః = మరల మఱి, దుర్లభ
దర్శనః = అగపడని వాఁడు, భవిష్యతి = కాఁగలఁడు. కావున, మాతావత్ =
(అది యెంతమాత్రమును) కూడదు.

కిం అత ఏవ ... = అందులకే అనగను అతనిచేత ఇల్లడ పెట్టితివా? సుష్ణ
త్వయా జ్ఞాతమ్ = నీవు లెప్పుగా తలంచితివి - ఈ యర్థము నాటకాలలో తలచి,
కాదా - ఎఱింగితివి, కనిపట్టితివి, గ్రహించితివి - అని మెప్పు. నిజముగా నీవు

[నేపథ్యే]

అరే భట్టారక, దశసువర్ణస్య రుద్ధో ద్యూతకరః ప్రపలాయితః, ప్రపలాయితః, తద్గృహాణ గృహాణ, తిష్ఠ, తిష్ఠ, దూరా

చారిదొంగల భయమునకు అక్కడ పెట్టివచ్చినదానవు కావు, మతేమన, ఇంచులకు, వానికి నమ్మకముం గొలుపుటకు - నేను అట్లు చారిద్ర్యమునకు అలత్యుపెట్టుదానను కా నని అతనికి తోచుచున్నట్లు.

నేపథ్యే - తెరవెనుక - అరే భట్టారక - ఒరే సభాపతి, జూదగాండ్ర మేస్త్రీ, మధ్యస్థుడా - ఇపు డిచట మువ్వరు ప్రవేశించుచున్నారు. ఓడిపోయి పరువెత్తిన జూదరి - వానికి సంవాహకుడని పేరు. వాని విద్య సంవహనము - సంవాహము - ఒళ్ళు పిసుకుట - మానుసులకు 'మాలీష్' చేయుట. ఇందు వానికి పేరును - సంజయు - అదే వినది. మఱియొక జూదరి - వానికి సంజ లేదు; ద్యూతకరుడు - జూదరి అనియే ఉన్నది. వాడు గెలిచినవాడు - సభికుడు మధ్యస్థుడు, వీరి తగాదాలు నిర్ణయించువాడు.

యాజ్ఞవల్క్య మితాత్మరలో జూదము ఆడదగు ననియు, సర్కారునకు పన్ను కట్టి సర్కారు రక్షణ పొందదగు ననియు, కలదు.

సభికుః కారయేద్ ద్యూతం దేయ స్థేయా చ్చ తత్కృతమ్
దశకం తు శతం వృద్ధి స్తతః స్యాత్ ద్యూతకారితా
అథవా కితవో రాజ్ఞే దత్వా లాభం యథోచితం
ప్రకాశం దేవనం కుర్యా దేవం దోషో న విద్యతే. — ఇతి.

మునుపు కూడ దని నిషేధించినాడు.

ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ రాజా రాష్ట్రాన్నివారయేత్ ...
ప్రకాశ మేవ తాస్కర్యం య దేవన సమాహ్వయా. — అని.

దశ సువర్ణకాస్య = పది సువర్ణముల కోసము, సువర్ణము ఎనుబది రతుల బంగారు నాణెము - మొహరీ అనంబడునది - పెద్ద మొత్తమే, రుద్రః = పట్టువడి, ఓడి చిక్కి, జూదరి సంవాహకుడు పరారియైనాడు. తత్ గృహాణ గృహాణ - కావున పట్టుకో పట్టుకో. (ఇంతలో ఆపాటిపోయినవాడు దూరాన అగపడగా,

త్పద్యప్రో ౭సి. [అలే భట్టా, దశసువణ్ణాహ లద్దు జూదకరు
పపలీలు పపలీలు, తా గేణ్ణా తా గేణ్ణా, చిట్ట చిట్ట దూలా
త్పదిట్టో సి.]

(ప్రవిశ్యాపటిక్షేపణ సంభావనః)

సంవాహకః—అశ్చర్యమ్, కష్ట ఏష ద్యూతకరభావః.
[హీమాణహే, కష్టే ఏసో జూదీలలభావే].

శ్లో. నవబద్ధనముక్త యేవ గర్దభ్యా
హ తాడితో ౭స్మి గర్దభ్యా
అజ్గరాజముక్త యేవ హ శక్త్యా

వానిని (సంవాహకునింగూర్చి) నిలునిలు - దూరాత్ ప్రదృష్టో ౭సి = దూరము
నుండి అగపడినవాడవైతిని. ఇది యా జయించినవానిమాట - కొంత మేస్త్రిని
గూర్చియు, కొంత సంవాహకుం గూర్చియు.

అపటిక్షేపణ - పటిని - తెరను - వేయకయే - పట అక్షేపణ - అనియు
చెప్పబడును - పటము - తెర - వేయకయు. నూచిత సాధారణ ప్రవేశమునకు -
పటి - పట - క్షేపము - వేయుటయు, సంభ్రాంత - అనూచితమైన సంభ్రమము
(= వడి) లోడి ప్రవేశమునకు క్షేపము - వేయుట - లేమియు - నిబంధనము.

“పటాక్షేపము - తెర వేయమి; పాత్ర ప్రవేశమునకు తెర వేయుటయు,
సంభ్రాంత ప్రవేశమునకు తెర వేయమియు నియతములు.” (ప్రియద. వే. వం.
టీక. పు. 74.

హీమాణహే = అశ్చర్యము! ద్యూతకరభావః - జూదరివృత్తి, కష్టః -
కష్టమైనది - చిక్కులతో కూడుకొన్నది.

శ్లో. ౧. నవబద్ధన ముక్తయా = క్రొత్త కట్టునుండి విడిపింపబడిన,
గదఃభ్యా ఇవ = అడుగుడిచేతం బోలె, గదఃభ్యా = గర్దభము అను సారచేత,
హ = అయ్యో, తాడితః అస్మి = కొట్టబడితిని. అస్మే, శక్త్యా = శక్తి అను సార
చేత (సార = పాచిక), అజ్గరాజముక్తయా = అంగ దేశపు రాజైన కర్ణునిచేత

ఘటోత్క-చ ఇవ ఘాతితో ౭స్మి శక్త్యా.

౧

[ణవబంధణ ముక్కావ విల

గద్దహీవ హ తాడదో హ్ని గద్దహీవ

లజ్జలాలముక్కవ విల శత్రీవ

ఘడుకో విల ఘాదిదో హ్ని శత్రీవ].

శ్లో. లేఖక వ్యాపృతహృదయం సభికం దృష్ట్వా యుటితి ప్రభ్రష్టః

ఇదానీం మార్గనిపతితః కం ను ఖలు శరణం ప్రపద్యే? ౨

[లేఖలవావడ హిలలం శహిలం దత్తాణ యుత్తి పబ్బట్టే

వస్త్రీం మగ్గణివడిదే కం ణుత్తు శలణం పపజ్జే?]

ప్రయోగింపఁబడిన, శక్త్యా = శక్తి అను నాయుధముచేత, ఘటోత్క-చః ఇవ = ఘటోత్క-చుని వలె (హిడింబీ భీముల కొడుకువలె), ఘాతితః అస్మి = కొట్టఁబడిన వాడనైతిని, గర్దభి జాటి కాఁబోలు, గవ్యలుతాపిన ఉరిదాడెని?

జూదపుటాటలో ఓడిపోయి పంజెపు డబ్బు (చేత లేనందున) కట్టనందుకు పాచికలతోనే బిట్టు కొట్టఁబడితిని. సువర్ణము 80 గురిగింజల యెత్తు బంగారు నాణెము.

శ్లో. ౨. లేఖక వ్యాపృత హృదయం = (జూదర్ల మగత్తులు మొదలైనవి) వ్రాయుటలో పనివడ్డ మనసుగల - అపరాధలో నున్న, సభికం = జూదపుమేస్త్రిని, దృష్ట్వా = చూచి, యుట్ ఇతి = తటాలున, ప్రభ్రష్టః = తప్పించుకొని పరువెత్తి తిని, మార్గనిపతితః = దారిలో - బాటలో - పడితిని, ఇదానీం = ఇప్పుడు, కం = ఎవనిని, శరణం = రక్షణనిగా, ప్రపద్యేను ఖలు = పొందుదునో కదా.

జూదాన ఓడితిని. మేస్త్రి నాచేయి పట్టుకొన్నాడు, పోనీక, వాడు వ్రాతలో మనసు పెట్టియుండఁగా, ఏమరుపాటున చేయి లాగుకొని తటాలున పరువెత్తి వచ్చి ఇటు బాటలో పడితిని. ఇక్కడ ఎవరిని నన్ను కాపాడుమని అడుగఁగలను?

త ద్యావ దేతౌ సభికద్యూతకరా వస్యతో మా మన్విష్యతః, తావ
దహం విపరీతాభ్యాం పాదాభ్యా మేతి చూఢ్యదేవకులం ప్రవిశ్య
దేవీ భవిష్యామి. [తా జావ ఏదే శహిలజూదిలలా అణ్ణదో మం
అణ్ణేశన్తి, తావ హాక్కే విప్పడివేహిం పాదేహిం ఏదం శుణ్ణదేవ
ఉలం పవిశిల దేవీభవిష్యమ్].

(బహువిధం నాట్యం కృత్వా తథా స్థితః)

(తతః ప్రవిశతి మాధురో ద్యూతకరశ్చ)

మాధురః—అరే భట్టారక, దశసువర్ణస్య రుద్ధో ద్యూతకరః
ప్రపలాయితః ప్రపలాయితః. తద్గృహాణ గృహాణ, తిష్ఠ తిష్ఠ,
దూరా త్ప్రేదృష్టో ఽసి. [అరే భట్టా, దశసువర్ణాహ లుద్ధు జూద
కరు పవలీణు పవలీణు. తా గేణ్ణా గేణ్ణా, చిట్ట చిట్ట, దూరా
త్ప్రేదృష్టో ఽసి.]

తత్ = కావున, ఏతౌ సభికద్యూతకారకౌ = జూదపు మేస్త్రియు,
జూదగాఁడును, మాం = నన్ను, అన్యతః = ఒకతట్టు, యావత్ అన్విష్యతః =
వెదకులోపల, తావత్ = అంతలో, అహం = నేను, విపరీతాభ్యాం పదాభ్యాం =
ఎదురుమళ్ళిన - మళ్ళింపఁ బడిన - పాదములతో - అట్టి యడుగుల గుఱుతు కలుగు
నట్లుగా, ఏతత్ శూన్యదేవకులం = ఈ పాదుపడిన గుడిని, ప్రవిశ్య = చొచ్చి,
దేవీ భవిష్యామి = (అందలి) దేవతగా విపోయెదను, బహువిధం = పలు తెఱఱంగుల,
నాట్యం కృత్వా = నృత్యము చేసి, తథా స్థితః = అట్లు - దేశకాలములో విగ్రహ
ముగా - (స్థితః -) వినాఁడు.

ఎదురు అడుగులు వేయుటయు నృత్యమాడుటయు అడుగుజూడ గుఱుతు
తెలియకుండుటకును, ఒకవేళ అట్లు సంఘటించినను, లోపల లేఁడు, మరల
ఎటో బయటికితట్టు పరువెత్తి న్నాఁడు అను భ్రమ కలిగించి, తన్ను చేర రావీ
కుండుటకును, మాధురః - మధురపట్టణము నాఁడు.

ద్యూతకరః—

శ్లో. యది వ్రజసి పాతాల మిద్ధం శరణం చ సాంప్రతం యాసి
సఖికం వర్జయి త్వైవకం రుద్రోఽపి సరక్షితుం తరతి. 3

[జయి వజ్జసి పాదాలం ఇద్దం శరణం చ సంపదం జాసి
సహిలం వజ్జిల ఏకం దుద్దో విణ రక్షిదుం తరతి].

మాధు—

శ్లో. కుత్ర కుత్ర సుసభికవిప్రలమ్భక
పలాయసే రే భయపరివేషితాఙ్గక
పదే పదే సమవిషమ స్థల న్ములం
యశోఽతికృష్ణం కుర్వత్. ౪

శ్లో. 3. పాతాలం వ్రజసి యది = పాతాలమునకు - చీకటితో నిండిన
అశోలకమునకు పోయినను, సాంప్రతి = ఇప్పుడు, ఇద్దం చ శరణం యాసి
(యది) = (మింట) ఇంద్రుని శరణు జొచ్చినను, నమచ్చసే - అని శేషము -
విడువబడవు - విడుపు పొందవు - తప్పించుకొనలేవు, ఏకం సభికం వజాయిత్యా =
ఒక్క జూదపు మేస్త్రీని విడిచిపెట్టిన - అనగా వాడు తప్ప, రుద్రః అపి =
రుద్రుడు సయితము, రక్షితుం = కాపాడుటకు, న తరతి = సమరుడు కాడు.

పాతాలము చొచ్చినను, ఇంద్ర రుద్రులను శరణు జొచ్చినను నీవు
తప్పించుకొనలేవు, సభికుడు ఒకడే నీకు గతి - వాడే కావలయును, లేక విడువ
వలయును, ఒరుడు ఎంతటివాడును నీకు ఏమియు చేయలేడు.

శ్లో. ౪. రే = ఓరి, సుసభిక విప్రలమ్భక = మంచి సభికుని మోసము
చేయువాడా, భయ పరివేషితాఙ్గక = భయముతో మిక్కిలి వణికుగొన్న
దేహముగలవాడా, పదేపదే = అడుగుడుగునను, సమవిషమం = సరి, ఎగుడు,
దిగుడు - చోట్ల, ఒండుదానిని వేటొందుగా బ్రమసి, స్థలక్ = తొట్టుపడుచును,
కులం యశః అతికృష్ణం కువక్ = కులమును కీర్తిని ఎంతయు నల్లగాచేయుచు -
చెడ్డకులమున పుట్టినవాడు, ఆపయశస్సు కలవాడు అని యనిపించుకొనుచు,
కుత్ర కుత్ర = ఎక్కడెక్కడికి, పలాయసే = పరువెత్తెదవు ?

[కహిం కహిం సుసహిలవిప్పలమ్మళ
పలాసి లే భలవలివేవిదజ్జళ
పదేపదే సమవినమం ఖలంతృత
కులం జనం అదికసణం కలేంతృత.]

ద్యూత—(పదం వీక్ష్య) ఏష వ్రజతి. ఇయం ప్రసస్టా పదవీ
[ఏసో వజ్జది. ఇలం పణట్టా పదవీ.]

మాధు—(ఆలోక్య సవిత్కమ్) అరే విప్రతీపా పాదా
ప్రతిమాశూన్యం దేవకులమ్. ధూర్తో ద్యూతకరో విప్రతీపాభ్యా
పాదాభ్యాం దేవకులం ప్రవిప్త్తిః. [అలే, విప్పదీవు పాదు. ప
మాశుణ్ణు దేఉలు. (విచిన్త్య) ధుత్తు జూదకరు విప్పదీవేహి
పాదేహిం దేఉలం పవిప్త్తో]

ద్యూత—తతో ౭నుసరావః. [తా అణుసరేష్టు]

మాధు—ఏవం భవతు. [ఎవ్వం భోదు]

ఓరి, మన సభివండు ఎంత మంచివాఁడు, వానిని మోసగింతువు, భయ
ముతో అంత వణికెదవు. నేల సరిగా ఉన్నను మెఱక పల్లములుగా ఉన్నన
ఒక్క తీటుగానే తడఁబడెదవు, నీకులానికి కీర్తికి మసిపూసి చెడ్డవాఁడ వః
అనిపించుకొనుచున్నావు, ఎక్కడికి పరువెత్తెదవురా, నీవు?

పదం దృష్ట్వా = అడుగు (గుఱుతు) చూచి, ఏషః = ఇది, వ్రజతి = పోష
చున్నది, ఇదిగో ఇటు నడిచినట్లు ఉన్నది, ఇయం పదవీ = ఇదిగో దారి - అడుగు
జూడవరుస - ప్రణస్తా = అగపడకపోయినది, సవిత్కమ్ = విచుర్యతో - చక్కఁగా
ఆలోచించి ఊహించి, పాదా విప్రతీపా = అడుగులు తలక్రిందుగా ఉన్నవి, దే
వకులం = దేవశము, ప్రతిమాశూన్యం = విగ్రహము - బొమ్మ - లేనిది. జూదగాఁడ
బలు మోసగాఁడు - విప్రతీపాభ్యాం = తలక్రిందులైన, ముందువెనుకలైన.
పాదాభ్యాం = అడుగులతో - వెనుకకు నడచిన యడుగులతో, దేవకులం ప్రవిప్త్తిః = దే
వశము చొచ్చినాఁడు. అనుసరావః = వెంబడింతము, ఇరువురు దేవశములో ప్రవేశించి

(ఉభౌ దేవకులప్రవేశం నిరూపయతః దృష్ట్యానోన్యస్యం సంజ్ఞాప్య)
 ద్యూత—కథమ్ కాష్ఠ మయీ ప్రతిమా. [కథం కాష్ట
 మయీ పడిమా]

మాధు—అరే, న ఖలు న ఖలు, శైలప్రతిమా, [అలే
 ణహు ణహు, శైలపడిమా,] (ఇతి బహువిధం చాలయతి, సంజ్ఞాప్య
 చ) ఏవం భవతు ఏహి ద్యూతేన క్రీడావః. [ఎవ్వం భోదు
 ఏహి జూదం కిలేవ్వు.] (ఇతి బహువిధం ద్యూతం క్రీడతి).

సంవా—(ద్యూతేచ్ఛావికారసంవరణం బహువిధం కృత్వా
 స్వగతమ్] అరే;

శ్లో. కత్తాశబ్దో నిర్నాణకస్య హరతి హృదయం మనుష్యస్య
 ధక్కాశబ్ద ఇవ నరాధిపస్య ప్రభ్రష్టరాజ్యస్య. ౫

పరికించి (=నిరూపయతః), ఆనోన్యస్యం సంజ్ఞాప్య=ఒండొరులు సన్న చేసికొని, —
 అనగా అది ప్రతిమగాదు, సంవాహకుడే—అని కనిపట్టియు, కథం కాష్ట
 మయీ - న ఖలు న ఖలు - శైలి = ఏమీ - కొయ్యతోచేసినదిగా నున్నది! కాదు
 కాదు - కిలతో - తాతితో చేసినదిగా ఉన్నది ఇతి - ఇట్లునుచు - బహువిధం =
 పలు తెఱంగులు, చాలయిత్వా = ఆడించి - (నిజ మెఱిగి - ఎఱుంగనట్లుగా)
 ఒండొరులు సన్న చేసికొని.

ఏవం భవతు = ఇట్లుగం గాక - ఏహి = రమ్మ, ద్యూతం క్రీడావః = జూదము
 ఆడుదము. అని - బహువిధం ద్యూతం క్రీడతి - పలు తెఱంగుల జూదము ఆడును.
 వినోదార్థము ఆట ఆభినయింతురు.

ద్యూత ఇచ్ఛా సంవరణం బహువిధం కృత్వా - జూదమాడు కోరికను
 దాచుటను పలు తెఱంగుల గావించి, ఇముడ్చుకొనలేక - (స్వగతమ్ =) తనలో
 అనుకొనుచున్నాడు.

శ్లో. ౫. కత్తాశబ్దః - కత్త అని ఏదియో జూదపు సాధనము - కాదా -
 పాచిక - దాని ప్రాతః, ధక్కాశబ్దః = (యుద్ధ) దుందుభిప్రాతః, ప్రభ్రష్ట
 రాజ్యస్య = పోయిన రాజ్యముగల - రాజ్యమునుండి భ్రంశము పొందిన, నరాధి

[కత్తాశద్దే నిర్ణాణాంత్య హలః హడకం మనుశ్యశ్చ
 ధక్కశద్దే వ్యణడాధివశ్చ పబ్బట్ట లజ్జశ్చ].

శ్లో. జానామి న క్రిడిష్యామి సుమేరు శిఖరపతనసంనిభం ద్యూతమ్
 తథాపి ఖలు కోకిలమధురః కత్తాశబ్దో మనో హరతి. ౬

[జానామి న కీలిశ్యం సుమేలు శిఖరపడణశబ్దహం జూలమ్,
 తహ వి హు కోఱలమహులే కత్తాశద్దే మణం హలది]

ద్యూత—మమ పారే మమ పారే [మమ పారే మమ పారే].

పస్య ఇవ = రాజునకుంబోలే, యుద్ధాన ఓడి రాజ్యము కోలుపోయినవానికైనను, మరల రణభేరి మ్రోత చెవింబడిన - చేతులును చిత్తమును యుద్ధమునకు పురపుర లాడును, అట్లే - నీనాణకస్య - నాణెములు - పందె మొడ్డుటకు రూకలు - లేని, మనుష్యస్య హృదయం హరతి = నరుని మనస్సును ఆకర్షించును - ఆడు ఆడు అని యనును - ఆడ నాసగొల్పును. ధక్క - అయ్యో అట్టి విభవము పోయినదని ఏడ్చు.

పాచికలమ్రోత చెవింబడిన, రూకలేనివానికైనను, చిత్తము ఆగదు - ఆడుటకు ఎంతయు ప్రేరించును - వాడు తన్ను నిలువరించుకొనలేడు. నా కిప్పుడు అట్లున్నది.

శ్లో. ౬. సుమేరు శిఖర పతన సన్నిభం = మేరు - బంగారు - కొండ కొమ్మునుండి అక్కడికి ఎక్కి అందుండి పడుటంబోనిది - జయముచే బలుధనముచే బంగారుకొండకొమ్మనెక్కిన సంతసము పొంది, అంతలో ఓటమి కలుగఁగా అందుండి నేలను - పాతాళమునను - పడుటం బోనిది. నేను ఇప్పుడు అట్టి పాటు అనుభవించుచున్నాను - తథా అపి = అయినను, కత్తా శబ్దః = కత్తయొక్క ధ్వని, కోకిలమధురః = కోయిల - కూతవలె - చెవికి ఇంపై, మనః హరతి = చిత్తమును నెట్టిన లాగుచున్నది.

ఆడుటకు పట్టరాని కుతూహలము పెంచుచున్నది - ఈ యాట చూచుటయు దాని మ్రోతలు వినుటయు.

మమ పారే = నాకట్టు - నాదిపట్టు - నాదిపాట - నాది పందెము - ఇది జూదగాండ్ర భాషితవిశేషము - కత్తా - కలెనే, అన్యతః = ఒకకట్టునుండి,

మాధు—న ఖలు! మమ పాతే మమ పాతే! [ఓ హు,
మమ పాతే మమ పాతే]

సంవా—(అన్యతః సహ సోపసృత్య) నను మమ పాతే.
[ఓం మమ పాతే].

ద్యూత—లబ్ధః పురుషః. [లద్ధే గోపే]

మాధు—(గృహీత్వా) అరే లుప్తదణ్డక, గృహీతో ౭సి.
ప్రయచ్ఛ త ద్దశసువర్ణమ్. [అలే పేదణ్డా, గహీదో సి. పలచ్ఛ
తం దశసువర్ణమ్.]

సంవా—అద్య దాస్యామి. [అజ్జ దయిశ్శమ్]

మాధు—అధునా ప్రయచ్ఛ. [అహుణా పలచ్ఛ]

సంవా—దాస్యామి. ప్రసాదం కురు. [దణ్డశ్శమ్. పశాదం
క లేహి].

మాధు—అరే, నను సాంప్రతం ప్రయచ్ఛ. [అలే, ఓం
సంపదం పలచ్ఛ].

సంవా—శిరః పతతి. [శిలు పడది].

(ఇతి భూమౌ పతతి. ఉభౌ బహువిధం తాడయతః.

సహసా = తటాలున, ఉపసృత్య = సమీపించి, నను మమ పాతే = ఓరి నాతెట్టున
కదట్రా పట్టు - పందెము, గృహీత్వా = (వానిని) పట్టుకొని, అరే లుప్తదండక -
ఓరి దండమును, జూదాన ఓడి కట్టవలసినచ్చిన ధనమును, ఎగవేసినవాడా,
దండన తప్పించుకొన్నవాడా.

గృహీతః ... = దొరకినావురా, కట్టు, లేరా, ఆ పదిసువర్ణములను,
అద్య ... ప్రయచ్ఛ = ఇచ్చెదను లెమ్ము, ఇష్టాడు ఇమ్ము - ఇచ్చెదనులే, అను
గ్రహింపుము - మన్నింపుము. అరే నను ... పతతి - ఓరి ఇష్టాడే ఇచ్చివేయరా.
(ఇదిగో) తల పడిపోవుచున్నది - తిరుగుచున్నది - అని నేలం బడును. ఉభౌ ...
తః - ఇరువురును పలు తేజంగుల, కాళ్ళతోను చేతులతోను కొట్టుదురు. అంతట

మాధు—ఏష త్వం ఖలు ద్యూతకరమణ్డల్యా బద్ధోఽసి.
[ఏసు తుమం హు జూదిలరమణ్డలీప బద్ధోఽసి].

సంవా—(ఉత్థాయ సవిషాదమ్) కథం ద్యూతకరమణ్డల్యా
బద్ధోఽస్మి. కప్టమ్, ఏషోఽస్మాకం ద్యూతకరాణా మలబ్ధసీయః
సమయః. తస్మాత్కుతో దాస్యామి? [కథం జూదిలరమణ్డలీప
బద్ధోఽస్మి. హీ, ఏశో అష్టాణం జూదిలలాణం అలబ్ధణీప శమవ.
తా కుదో దణ్డశ్శమ్.]

మాధు—అరే, గణ్డః క్రియతాం క్రియతామ్. [అరే, గణ్డ
కులు కులు].

సంవా—ఏవం కరోమి. (ద్యూతకర ముపస్పృశ్య) అర్థం
తుభ్యం దదామి. అర్థం మే ముచ్చతు. [అర్థం తే దేమి. అర్థం
మే ముచ్చతు].

ద్యూత—ఏవం భవతు. [ఎవ్వం భోదు].

ఇట్లును బెదరింతురు - త్వం ... బద్ధః ఆసి - ఇదిగోనీవు జూదరల ముతాచేత కట్టివైవఁ
బడితివి. (-దురాయి పెట్టబడితివి.) నీవిషయము ముతాకు తెలిసిపోయినది -
ముతాపేర (నిన్ను) ఇప్పుడు నేను కట్టివైచుట. జూదరల యేర్పాటులం దాటుట
వారి కందఱకు కోపకారణము. నే నొక్కడను మన్నించు తెట్టు?

ఉత్థాయ సవిషాదమ్ - లేచి దుఃఖముతో. కథం ... స్మి - ఏమీ ... ముతా
చేత కట్టివైవఁబడితివా! కప్టమ్ = కట్టా = అయ్యో. ఏషః ... యః = ఇది జూద
గాండ్ర మగు ఘాతు దాటరాని నిబంధన - ఏర్పాటు - ఒడంబడిక ... కావున
ఎట్లు - ఎక్కడనుండి తెచ్చియిఁగలను? గణ్డః క్రియతాం = పూటకాపుం
బెట్టుము, ఆధం తుభ్యం దదామి - సగము నీకు ఇచ్చెదను. సగము నాకు

సంవా—(సభిశ్చ ముపగమ్య) అర్ధస్య గణ్ఠం కరోమి. అర్ధమపి మే ఆర్యో ముచ్చతు. [అర్ధశ్చ గణ్ఠే కలేమి. అర్ధం పి మే అజ్ఞో ముచ్చదు].

మాధు—కో దోషః. ఏవం భవతు. [కో దోసు. ఎవ్వం భోదు.]

సంవా—(ప్రకాశమ్) ఆర్య, అర్ధం త్వయా ముక్తమ్. [అజ్ఞ, అద్దే తువ ముక్కే]

మాధు—ముక్తమ్. [ముక్కే].

సంవా—(ద్యూతకరం ప్రతి) అర్ధం త్వయాపి ముక్తమ్. [అద్దే తువ వి ముక్కే].

ద్యూత—ముక్తమ్. [ముక్కే].

సంవా—సాంప్రతం గమిష్యామి. [సంపదం గమిశ్యమ్].

మాధు—ప్రయచ్ఛతం దశసువర్ణం. కుత్ర గచ్ఛసి? [పలచ్ఛతం దశసువర్ణమ్. కహిం గచ్ఛసి?]

సంవా—ప్రేక్షధ్వం ప్రేక్షధ్వం భట్టారకాః. హా, సాంప్రత

విడువుము ... అట్లే కానిమ్ము, అధికస్య గణ్ఠం కరోమి - సగమునకు పూట కాపు నేర్పఱుతును. ప్రమాణము చేయుదును. అధికం ... తు - సగము నాకు ఆర్యుడు - మేస్త్రి నీవు - విడిచిపెట్టును గాక. కోదోషః - (అందు) తప్పు ఏమున్నది? అట్లే కానిమ్ము.

అధికం త్వయా ... - సగము నీచే విడువబడినది - (అవును) విడువబడినది. సగము నీచే ..., సాంప్రతం గచ్ఛామి = (చేందుసగములు కలసి అంతయుంగదా. కావున అంతయు విడువబడినది. కావున ఇంకను) ఇప్పుడు పోయెదను. ఈయరా ఆపది సువర్ణములను - ఎక్కడికి పోయెదవు?

ప్రేక్షధ్వం ... చూడుడు చూడుడు దొరలారా. హా - అయ్యో - ఒక సగమునకు పూట కాపు పెట్టితిని. ఒక సగము విడువబడినది. కావున మొత్తమే -

మేవ ఏక స్యాద్ధే గణ్డః కృతః. అపర స్యాద్ధం ముక్తమ్. త థాపి
మా మబలం సాంప్రత మేవ యాచతే. [పేక్షధ పేక్షధ భట్టాలల,
హా, సంపదం జ్ఞేవ ఏకాహ అద్ధే గణ్డే కడే అవలాహ అద్ధే
ముక్తే. తవవి మా అబలం శంపదం జ్ఞేవ మగ్గది].

మాధు—(గృహీత్వా) ధూర్త, మాధురోఽహం నిపుణః.
అత్ర నాహం ధూర్తయామి. త త్ప్రియచ్ఛ తం లుప్తదణ్డక, సర్వం
సువర్ణం సాంప్రతమ్. [ధుత్తు, మాధురు అహం గిడణు, ఏత
తువ ణ అహం ధుత్తి జ్ఞామి. తా పలచ్ఛ తం పేదణ్డక, సర్వం
సువర్ణం సంపదమ్].

సంవా—కుతో దాస్యమి? [కుదో దశిశ్యమ్].

మాధు—పితరం విక్రీయ ప్రయచ్ఛ. [పితరు విక్రి-ణిజ్జ
పలచ్ఛ].

సంవా—కుతో మే పితా. [కుదోమేపితా].

మాధు—మాతరం విక్రీయ ప్రయచ్ఛ. [మాదరు విక్రి-ణిజ్జ
పలచ్ఛ].

సంవా—కుతో మే మాతా. [కుదోమేమాదా].

మాధు—ఆత్మానం విక్రీయ ప్రయచ్ఛ. [అస్పాణం విక్రి-
ణిజ్జ పలచ్ఛ].

రాశియంతయు - విడువబడినట్లే కదా. మఱి, తథా అపి - అట్లేనను, నన్ను
బలహీనుని - కట్టలేనివానిని - ఇప్పుడే (ఇమ్మని) ఆడుగుచున్నాడు! గృహీత్వా =
పట్టుకొని - ధూర్త - మోసగాఢా, నేను మాధుర్యుడనురా, నిపుణుడను -
సెప్పరిని - నీమాయను కనిపట్టగలవాడనురా, న ధూర్త్యే - మోసపోనురా.
కావున ఇమ్ము, ఆ యోడిన పందెపు సొమ్ము అంతయు ఇప్పుడే, ఆత్మానం
విక్రీయ ప్రయచ్ఛ = నన్ను ఆమ్ముకొని ఇమ్ము. (అట్లేని) నామీద ఆసుగ్రహిం
పుము. నన్ను రాజవీధికి నడిపించుకొని పొమ్ము.

సంవా—కురుత ప్రసాదమ్. నయత మాం రాజమార్గమ్.
[క లేధ పశావమ్. జేధ మం లాజమగ్గమ్].

మాధు—ప్రసర. [పసర].

సంవా—ఏవం భవతు. (పరిక్రామతి) ఆర్యాః, క్షీణీధ్వం
మా మన్య సభికన్య హస్తా ద్దశభిః సువర్ణకైః. (ఆకాశే దృష్ట్వా)
కిం భణత. — ‘కిం కరిష్యసి’ ఇతి. గేహే తే కర్మకరో భవిష్యామి.
కథమ్! అదత్వా ప్రతివచనం గతః. భవ త్వేవమ్. ఇమ మన్యం
భణిష్యామి. (పున స్త దేవ పఠతి) కథమ్, ఏహే ౭పి మా మవ
ధీర్య గతః. హా, ఆర్యచారుదత్తస్య విభవే విఘటితే ఏష వర్తే
మన్దభాగ్యః.

[ఎవ్వం భోదు అజ్ఞా, క్షీణీధ మం ఇమశ్చ శహిలశ్చ
హత్థాదో దశేహిం శువర్ణకేహిం. కిం భణాధ. ‘కిం కలగిశ్చశి’
‘త్తి. గేహే దే కమ్మకలే హవిశ్శమ్. కథమ్. అదగ్గల పడినలణం
గదే. భోదు ఎవ్వం. ఇమం అజ్ఞం భణిశ్శమ్. కథమ్. ఏశే వి
మం అవధీలిల గదే. హా! అజ్ఞచారుదత్తస్య విహవే విహడిదే
ఏశే పడ్డామి మన్దభావ].

ఆర్యాః - అయ్యలారా, క్షీణధ్వం మాం ... కైః - నన్ను పది సువర్ణములు
ఇచ్చి, యీ జూదగాని చేతినుండి కొనుడు, దృష్ట్వా ఆకాశే = మింటఁజూచి -
ఇది ‘ఆకాశభాషిత’ మనఁబడును. ‘కిం బ్రవీ ష్యేవ మిత్యాది వినాపాత్రం
బ్రవీతి యత్. శ్రుత్వే వానుక్త మక్యేక స్తత్ స్వా దాకాశభాషితమ్.’ అని
లక్షణము. మింటివైపు చూచి, ఏమి చెప్పుచున్నావు అని పాత్రములేకయే
పాత్ర మున్నట్లు అడిగి, తరువాత ఏదియో జవాబు వినవచ్చినట్లు అభినయించుచు
తానే ఇదియో నీవు చెప్పుట అని విన్నట్లు అనువాదము చేయుట ఆకాశభాషితము -
ఇది ఎక్కవమంది నేనములు వేయుటను మాన్పించుటకు నటుల యనుకూలమునకు
కల్పింపఁబడినది. సా. ద. 428. ఏమి చెప్పుచున్నారు, కిం ... దృశీ ఇతి =
నీవు ఏమి పనిచేయఁగలవు - అనియా? ఇంట నీకు పనివాడనుగా ఉండఁగలను.

మాధు—నను దేహి. [ణం దేహి].

సంవా—కుతో దాస్యామి? [కుదో దశశ్శమ్] (ఇతి పతతి.

(మాధురః కర్షతి)

సంవా—ఆర్యాః పరిత్రాయధ్వం పరిత్రాయధ్వమ్. [అజ్ఞా, పలిత్రాలథ పలిత్రాలథ]

(తతః ప్రవిశతి దర్శరకః)

దర్శరకః—భోః, ద్యూతం హి నామ పురుష స్యాసింహాసనం రాజ్యమ్.

శ్లో. న గణయతి పరాభవం కుతశ్చి

ఎట్టా! జవాబుచెప్పకే పోయినాడు. సరే కానీ ఈ మఱియొకనిని అడిగదను. కథమ్ - ఎట్టా! వీడును నన్ను లక్ష్యపెట్టక పోయినాడు - హా - ఆయ్యా - చారుదత్తయ్య సంపద నాశనమైనందున, మందభాగ్యుడను నేను ఇట్లున్నాను. నను దేహి = ఏరా ఇయ్యరా, కుతః దాస్యామి = ఎందుండి యిత్తును? - అని (పతతి =) నేలంబడును. మాధురః కర్షతి = ... లాగును.

ప్రవిశతి దర్శరకః - దర్శరకుడు మఱియొక జూదగాడు. ద్యూతం హి నామ - ... జూద మనగా ప్రసిద్ధమే గదా - పురుషస్య = పురుషునికి, రాజ్యమ్ = రాజ్యమే - రాజ్యాననుండు సకల సుఖభోగములు కలవు అనుట - అసింహాసనం = సింహాసనము లేని - ఓక్కసింహాసనము లేదు గాని ఇంకేమియు తక్కువ లేదు - అనుట.

శ్లో. 2. నృపతిః ఇవ = రాజువలె, (జూదరియు), కుతశ్చిత్ = ఎందుండియు, ఎవనివలనను, పరాభవం = అవమానమును, తిరస్కారమును, న గణయతి = చింతింపడు - రాజు తానే ఎల్లర పరాభవింప సమర్థుడు - అది తనకు ఎవనిచేతనైన కలుగునను చింత లేదు, జూదరికిని మానావమానములు తుల్యము లగుటచే - వాడు అవమానమును లెక్కనేయడు - అంతలో జయాన మానము, అంతలో ఓటమి - నవమానము కలుగుటచే వాడు జేనింగాని లెక్కనేయడు.

ధర్మత దదాతి చ నిత్య మర్థజాతమ్
నృపతి రివ నికామ మాయదర్శి

విభవవతా సముపాస్యతే జనేన.

౭

అపి చ,

శ్లో. ద్రవ్యం లబ్ధం ద్యూతే నైవ దారా మిత్రం ద్యూతే నైవ
దత్తం భుక్తం ద్యూతే నైవ సర్వం నష్టం ద్యూతే నైవ. ౮

నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, వతశ్చైత్ = ఎందుడియో, అర్థజాతం = ధనంపు మొత్తమును, వారతి = హరించును, కొనును, దదాతి చ - ఇచ్చును, రాజ్యాన విరామము లేక ఆయుమును ఉండును, వ్యయమును ఉండును. జూదానను జయాపజయముల ధనము వచ్చుచుం బోవుచు ఉండును. (నృపతి) నికామం ఆయదర్శి = మిక్కిలి రాజడిమీదనే దృష్టి నుంచును. (జూదము - జూదరి) నికామ మాయదర్శి = ఎంతయు మాయ - గారడము - గలవారిని చూపును, మాయా నిపుణులను చూపును, విభవవతా = సంపదగల, జనేన = జనులచే, సముపాస్యతే = సేవింపఁబడును - రాజు సామంతులచేత, జూదము ధనవంతులచేత - ఇట్లు రాజునకును జూదరికిని, రాజ్యమునకును జూదమునకును సామ్యము.

ఎందుండియు ఎవనివలనను పరాభవము లేక సేయమియు, ఎల్లకాలము ఎంతెంత ధనమునో కొనుటయు ఇచ్చుటయు ఆయనందే దృష్టి యిడుటయు మాయయందే, గారడమందే, దృష్టి యిడుటయు ధనవంతులచే సేవింపఁబడుటయు - ద్యూతమునకును రాజ్యమునకును పోలికలు.

శ్లో. ౮. జూదముననే అన్నియు పొందుటయు, (వచ్చుటయు) పోవుటయు - ద్యూతేన ఏవ = జూదముచేతనే, ద్రవ్యం = ధనము - ఆస్తి, ఎల్ల వస్తువులు - లబ్ధం = పొందఁబడును - ద్యూతేన ఏవ = జూదముచేతనే - దాన కలిగిన ధనముచేతనే, దారా = భార్యయు, మిత్రం = సావాసగాఁడును - పొందఁబడును అనుట, దత్తం = దానము, భుక్తం = భోగముభవము, ద్యూతేన ఏవ లభ్యమ్ - ద్యూతేన ఏవ సవకం నష్టం = సర్వనాశనము కలుగును -

జూదము ఏమేమి సాధింపదు, ఏమేమి కోలుపుచ్చదు! ధనము ఆస్తి అన్నియు జూదాన వచ్చును. ధనముతో భార్యయు, మిత్రులను వత్తురు. దానము ఇచ్చుట భోజనము భోగము అనుభవించుట ఆజూదానవచ్చిన ధనముతోనే - అది

అపి చ,

శ్లో. త్రేతాహృతసర్వస్యః పావరపతనా చ్చ శోషితశరీరః
నర్దితదర్శితమార్గః కటేన వినిపాతితో యామి.

(అగ్రతో ౭వలోక్య) అయ మస్మాకం పూర్వసభికో మాధు
ఇత ఏ వాభివర్తతే. భవతు. అపక్రమితుమిమం న శక్యతే.

తుదముట్ట నాశనమగుటయు జూదాననే. దారనాశము అనగా భార్యకు అ
రాగము అపేక్ష తొలగెనును ఉపేక్ష కలుగును. మిత్రుడును స్నేహము చూప
ఉదాసీనుడగును.

శ్లో. ౯. త్రేత - అనియు, పావర - అనియు, నర్దిత - అనియు, కట
అనియు - జూదమున పాచికల 'పాటులకు' పేళ్ళు. అవి తనకు పడిన జయము
ఎదిరికి అపజయమును కూర్చునవి. ఈ దర్దరకునికి అవి యన్నియు తనకు ప్రతికూలము
గాను, ఎదిరికి అనుకూలముగాను పడుటచే, జూదాన, ఒండు ముతాలో, సర్వస
పోగొట్టుకొన్నవాడై ఇటు వచ్చుచున్నాడు. ఒకప్పుడు ఈమే స్త్రీకిని ప
చితుడు. - తనకు కలిగిన గతిని చెప్పుకొనుచున్నాడు. - త్రేతా హృత సర్వస్యః
(పాచికల) త్రేత యను పాటు (ఎదిరికి అనుకూలించుట) చేత, నాసమస్తము
కొలుపోయినవాడనై, పావర - పతనాత్ చ - 'పావర' అను (పాచికల
పాటుచే (అదియు ఎదిరికి అనుకూలించుటచే) శోషితశరీరః = మాటిమాటికైన నష్ట
కలిగించిన చిత్తక్షోభచే, ఎండిన - మాడిన - దేహముగలవాడనై, నర్దిత
దశిత మార్గః = నర్దితము (అను పాచికల పాటు)చే, దారి చూపబడి
వాడనై - పోరా, ఇటునుండి వెడలి అని చెప్పబడినవాడనై - కటేన = కటకు
(అను పాచికల పాటు)చే, వినిపాతిత = సర్వనాశము చెందినవాడనై, యామి
పోవుచున్నాను.

జూదాన సింహాసన మొక్కటి మాత్రములేని రాజ్యము పొందఁ దగినన
నేను త్రేతయు పావరమును నర్దితమును కటమును - అన్నియు ఎదిరికే అనుకూ
ముగా పడఁగా - నాసర్వము పోగొట్టుకొని, కృశించి, ఇటువెడలి పోరా అ
తలుమగొట్టఁ బడినవాడనై, సర్వనాశనముం బొంది పోవుచున్నాను.

అగ్రతః అపలోక్య - ఎదురుగా చూచి - అయం ... = పీడుగో మా మున
పటి జూదపుమేస్త్రీ, మాధురుడు ఇటే వచ్చుచున్నాడు. అపక్రమితుం ...

దవగుణ్యాయా మ్యాత్మానమ్. [బహువిధం నాట్యం కృత్వా స్థితః. ఉత్తరీయం నిరీక్ష్య]

శ్లో. అయం పటః సూత్రదర్శితాం గతో

హ్యయం పటః శ్చిద్రశతై రలంకృతః

అయం పటః ప్రావరితుం న శక్యతే

హ్యయం పటః సంవృత ఏవ శోభతే.

౧౦

అథవా కి మయం తపస్వీ కరిష్యతి. యో హి

శ్లో. పాదే నై కేన గగనే ద్వితీయేన చ భూతలే

తిష్ఠా మ్యుల్లమ్భిత స్తావ ద్యావ త్త్రివృత్తి భాస్కరః.

౧౧

(అగపడవండ) తొలగి పోవ శక్యముగాదు - (వీనితో నాకు పాత తగాదా ఉన్నది. పట్టుకొనునేమో - అని, కాదా నేను పలుచూటు జూదాన భగ్నుడను. నాకు వీని దర్శనమేల అని ... (కావున) నన్ను మునుకువైచి కప్పకొందును - (ఉత్తరీయమును కప్పకొని, పలువిధముల - పోబోయినట్లు కాళ్ళకు అడ్డములు తగిలినట్లు నటన మభినయించి నిలంబడినాడు. ఉత్తరీయమును చూచి).

శ్లో. ౧౦. అయం పటః = ఈబట్ట, సూత్రదర్శితాం గతః = నూలు పోగులే లేని దయినది; అయం హి పటః = ఈబట్టయే, శ్చిద్రశతైః = నూల్ల బొక్కలతో, అలంకృతః = అలంకరింపబడియున్నది, అయం ... తే = ఈ బట్ట, కప్పటకు, నన్ను అగపడనీకుండుటకు, చాలదు, (శక్తముగాదు), అయం హి పటః ... తే = ఈబట్ట మూయబడియే, విప్పక మడువబడియే, అందముగా నుండును - రాజించును,

అథవా కిం అయం తపస్వీ కరిష్యతి - కాకున్న, దానితోనే అట్లైనను కప్పకొనక, పాపము ఈదీనుడు అనగా తానే ఏమి నేయఁగలడు? యతః (అహం) హి - ఏ నేను -

శ్లో. ౧౧. భాస్కరః యవత్ తిష్ఠతి = నూర్యుడు (పొడిచి అస్తమింపక) ఉండు సంతవరకు - పగటి వెలుతు రుండుసంతవరకు, గగనే ఏకేన పాదేన = మింట నొక్కపాదముతోను, భూతలే = మంట, ద్వితీయేన = రెండవ పాదముతోను, ఉల్లమ్భితః తావత్ = నేలను పట్టుకొని పైకివ్రేలు వానివలె, తిష్ఠామి = ఉన్నాడను, ముగ్ధువాలినట్లు.

మాధు—దాపయ దాపయ. [దాపయ దాపయ].

సంవా—కుతో దాస్యామి. [కుదో దశిశ్శమ్].

(మాధురః కర్వతి)

దర్దు—అయే, కి మేత దగ్రతః (ఆకాశే) కిం భవా నాహ -
'అయం ద్యూతకరః సభిశేన ఖలీక్రియతే, న కశ్చి న్మోచయతి'
ఇతి. న న్వయం దర్దురో మోచయతి (ఉపసృత్య) అన్తర మన్త
రమ్ (దృష్ట్వా) అయే, కథం మాధురో ధూర్తః, అయ మపి
తపస్వీ సంవాహకః.

పగలంతయు త్తణము వేసరక యల్లాడుటవలన, నిముసమైన రెండుపాద
ములు ఒక్కచోట పెట్టియుండుటకు శక్తుడను గాక ఉన్నాను. ఇట్లు అంతయు
పోగొట్టుకొని దేశ మంతట నల్లాడుచుండు నాకు ఎవనివలన భయము? (అనగా
ఈ సభికుఁ డేమిసేయఁజాలును?)

దాపయ = ఇష్టింపుము, పది సువర్ణాలకు అమ్ముడుపోయి ఎవనిచేతనైనను -
అనుట.

అయే కిం ఏతత్ అగ్రతః? - ఓహో ఏమి ఇది యెదురుగా? ఆకాశే -
మింట - మరల ఈదర్దురకుడు 'ఆకాశభాషితమును' జరుపుచున్నాడు, ఆర్థో
పక్షేపముగా, సంగతి ఎఱుంగనిచ్చుటకై, పాత్రము లేకయే, కిం భవాక్ ... =
ఏమంటివి, నీవు? ఈ జూదగాఁడు జూదపు మేస్త్రిచేత బాధపెట్టబడుచున్నాడు.
ఎవఁడును విడిపింపకున్నాడు అనియా? నను ఆయం ... = ఓరి, వీఁడుగో దర్దు
రుఁడు విడిపించును. అన్తరం అన్తరం - జనులు క్రిక్కిరిసి యుండగా, అను
చున్నాడు - సందు సందు, దారి దారి - ఇవి జనసమృద్ధమున చెప్పు మాటలు.
దృష్ట్వా - చూచి - అయే - ఓహో, కథం! = ఎట్టు! మాధురో ధూర్తః = మాధు
రుఁడు వంచకుడు, పోకిరి; ఆయం అపి తపస్వీ = ఈదీనుఁడును, వానిచేత చిక్కి
యున్నవాడు, పాపము, సంవాహకః - ఒళ్ళుపిసికేవాడు. [జూదిరియైనను
జూదరుల మాయలు మోసములు నేర్చినవాడు కాఁడనుట].

శ్లో. యః స్తబ్ధం దివసాంత మానతశిరా
 నాస్తే సముల్లమ్భితో
 య స్తోదరణలోష్ఠకై రపి సదా
 పృష్ఠే న జాతః కిణః
 త స్యైత చ్చ న కుక్కురై రహరహ
 ర్జఙ్ఘ్రైరం చర్యతే
 త స్యాత్యాయత కోమలస్య సతతం
 ద్యూతప్రసజ్గేన కిమ్ ?

౧౨

శ్లో. ౧౨. ఇందు అంతయు విపరీతలక్షణగా చెప్పబడుచున్నది - యః = ఎవడు, స్తబ్ధః = కదలక మెద్దువాతినవాడై, దివసాంతం = దినము ముగియు వఱకు - మరల ప్రొద్దుపొడుచువఱకు, అనతశిరాః = వంగిన తల గలవాడై, సముల్లమ్భితః = (చెట్టుకొమ్మం బోని దాన) వ్రేలాడుచున్నవాడుగా - నాస్తే - ఉండ లేదో! అనగా ఎప్పుడును అట్లున్నాడు అనుట, యస్య = ఎవనికి, సదా, ఉదయకాల లోష్ఠకైః ఆపి = (దురదకు) ఎల్లప్పుడు మిక్కిలిగా ఒరయిక్కున మంటిపెళ్ళలచేతనైనను, పృష్ఠే = పీఠన. కిణః - కాయ, న జాతః = కాయలేదో, కలుగలేదో! అనగా విపరీతయు అట్టికాయలే - అనుట, యస్య = ఎవనికి, ఆహరహః = ప్రత్యహమును - ప్రతిదినమును, జఙ్ఘ్రైరం = పిక్కలసందు, కుక్కురైః = కుక్కలచేత, న చర్యతే = నమలబడలేదో! - నమలబడుచునే ఉన్నదో - అనుట, అత్యాయత కోమలస్య = వ్యాయామములేని - శ్రమ యెఱుంగని ఈ నుకుమారునికి, అనగా నుకుమారుడుకాని మోటుమానిసికి - శ్రమపడియే జీవించిన యొళ్ళు పిసుకువానికి అనుట, సతతం = ఎప్పుడును, ద్యూతప్రసజ్గేన కిం = జాదముమీది యాస - జాదముజోలియేల ?

‘ఇది యొకసామాన్యోక్తి.’ వే. వేం. జాదమాడ నిట్టివాడర్హుడగునా? మఱి అట్టివాడుకానివాడు అర్హుడగుంగాని. అని.

సంవాహకుడు వీడు, సతత పరిశ్రాంతుడు, కాయలపీఠవాడు - పరుషగాత్రుడు వీనికి జాద మేల? జాదము విభవకాలియు ఏచింతయు లేని

భవతు. మాధురం తావ తస్మాత్స్వయామి. (ఉపగమ్య) మాధుర, అభివాదయే.

(మాధురః ప్రత్యభివాదయతే)

దద్దు—కి మేతత్

మాధు—అయం దశసువర్ణం ధారయతి. [అలం దశసువర్ణం ధారేవి].

దద్దు—నను కల్యవర్త మేతత్

మాధు—(దద్దురస్య కక్షతల లుప్టీకృతం పట మాకృప్య) భర్తారః, పశ్యత, పశ్యత, జర్జరపటప్రావృతో ఽయం పురుషో దశసువర్ణం కల్యవర్తం భణతి. [భట్టా, పశ్యత పశ్యత. జర్జర పడప్పావుదో అలం పులిసో దశసువర్ణం కల్లవర్తం భణాది.]

దద్దు—అరే మూర్ఖ, న న్వహం దశసువర్ణా న్కటకరణేన

వాడును, దేహశ్రమ వాడుక పడనివాడును - అనగా గర్భేశ్వరుంబోనివాడును విసవానికి ప్రాద్దు పుచ్చను వినోదమైనది. అట్టిది అది. మఱి యిట్టివానికి దానిజోలి యేల?

భవతు - కానీ, మాధురం తావత్ సాస్త్వయామి - మాధురనే మంచి మాటలతో ప్రసన్నుం జేసెదను. కిం ఏతత్ = ఏమి ఇది? ధారయతి = బాకీపడి యున్నాడు, ననుకల్యవర్తం = ఏతత్ = ఓయి, ఇది చల్దియన్నము (పాటియే) కదా - దానికి ఇంత చేయవలయునా అనుట.

కక్షతల లుప్టీకృతం = సంకలో చింపిగా దోపుకొనియున్న, పటం ఆకృప్య = బట్టను లాగి, భర్తారః = దొరలారా, పశ్యత - చూడుడు - జర్జర పట ప్రావృతః - ఈచింపి గుడ్డను కప్పకొనియున్న వీడు పది బంగారునాణెములను (ఒక పూట) చల్దికూడు అనుచున్నాడు! అరే మూర్ఖ = ఓరి తెలివిలేని వాడా, గుడ్డ చింపిది అని చూపి నా ధనహీనతం జెప్పెదవు! నను - చూడరా - కట కరణేన = (పాచికలను) కట(క)నును పాటున దొర్లించి, దాన గెలిచి, పది

ప్రయచ్చామి. త త్కిం య న్యాస్తి ధనం స కిం శ్రోడే కృత్వా
దర్శయతి, అరే

శ్లో. దుర్వర్ణో ౭సి వినష్టో ౭సి దశస్వర్ణస్య కారణాత్
పశ్యేద్ద్రియ సమాయుక్తో నరో వ్యాపాద్యతే త్వయా. ౧౩

మాఘ—భర్తః, తవ దశసువర్ణః కల్పవర్తః. మ మైష
విభవః. [భట్టా, తువ దశసువర్ణు కల్పవర్తు. మవ ఏసు విహపు].

దర్శ—య ద్యేవమ్, శ్రూయతామ్ తర్హి. అన్యాయ స్తావ
ద్రశ సువర్ణా న సైవ ప్రయచ్చ. అయ మపి ద్యూతిం శీలయతు.

సువర్ణములను ఇచ్చెదనురా - (ఏమనుకొంటివో!) యస్య అస్తి ... దశకాయతి -
డబ్బుగలవాడు తొమ్మిదవ బెట్టుకొని చూపునా ఏమి? ఎవనికి వీడు బాకీయో
వానితోడనే నేను ఆడి, కటమువేసి, వానిని పది దీనారములు గెలిచి అప్పు
తీర్చెదను చూడరా అనుట. అరే - ఓరి.

శ్లో. ౧౩. దశ స్వర్ణాస్య కారణాత్ = పది దీనారాల - బంగారు
(నాణెము)ల - కారణమువలన, దుర్వర్ణః అసి = (కోపాన) వర్ణము చెడితివి -
నల్లబడితివి, వినష్టః అసి = వినాశమైతివి - నాశనముపొందినవానివలె ఐతివి,
పశ్యేద్ద్రియ సమాయుక్తః = నీవలెనే విద్రియములుగల, నరః = (నీ బోడి)
మానిసి, త్వయా వ్యాపాద్యతే = నీచే చంపబడుచున్నవాడు, (పాపము!) ...
మానిసిని చంపుచున్నావు - అనుట.

పదిదీనారముల మాత్రకు నీవు వన్నెయే మాటిపోయితివే! సర్వనాశన
మైతివే! అన్ని యింద్రియములు ఆడుచున్నవానినే నీతోడిమానిసిని చంపు
చున్నావు! (పిల్లియు ఎలుకను, పులియు జింకను చంపును కాని పిల్లి పిల్లిని పులి
పులిని చంపునా?) పదింటికై ఐదు - గలవానిని ఆనియు చమత్కారము.

భతకః = దొరా - హేళనముగా పొడుపుగా పలుకుట - తర ... = నీకు,
పదిదీనారములు సద్దికాడు - అదే నాకు సంపద, సామ్రాజ్యము.

యది ఏవం ... = అట్లేని, అప్పటికి విను - వేలు పది దీనారములను వీనికే
ఇచ్చు, వీడును, ద్యూతమ్ శీలయతు = జూదమారంభించి ఆడునుగాక - నీని

మాధు—త త్కిం భవతు. [త త్కిం భోదు].

దర్దు—యది జేవ్యతి తదా దాస్యతి.

మాధు—అథ న జయతి. [అహం జాణాది].

దర్దు—తదా న దాస్యతి.

మాధు—అథ న యుక్తమ్ జల్పితుమ్. ఏవ మాచక్షాణ త్వం ప్రయచ్ఛ ధూర్తక. అహం మపి నామ మాధుగో ధూర్తో ద్యూతం మిథ్యా ఆదర్శయామి? అన్యస్మా ద ప్యహం న బిభేమి. ధూర్త ఖణ్డితవృత్తో ఽసి త్వమ్. [అహం జాత్తమ్ జప్సిదుమ్. ఎవ్యం అక్ష్ణంతో తుమం పయచ్ఛ ధుర్తక. అహం పి నామ మాధురు ధుర్తు జూదం మిథ్యా ఆదంసఆమి? అణ్ణస్స వి అహం న బిభేమి. ధుర్తా, ఖణ్డితవృత్తో ఽసి తుమమ్]

దర్దు—అరే, కః ఖణ్డితవృత్తః?

ఆడనిమ్మ, అనుట. తత్ కిం భవతు = దాన ఏమగును? యది జేవ్యతి ...తి = గెలుచునేని అప్పుడు ఇచ్చును (క్రొత్త ప్రాత అంతయు అనుట), అథ న జేవ్యతి? = గెలువఁడు అంతట? తదా న దాస్యతి = అప్పుడు ఇచ్చుఁడు.

అథ న యుక్తం జల్పితుం = ఇంక వడరుట సరిగాదు, ఏవం ఆచక్షాణః ... = ఇట్లు చెప్పుచున్నవాఁడవు, నీవు ఈయరా, మోసగాఁడా, నన్ను నీవు మాటలతో మోసము చేయఁ జూచుచున్నావు! అహం మాధురః ధూతకః ... అపినామ దశకయామి? = నేను మాధురుఁడను, జూదపు మోసగాఁడను - సభికుఁ డను - గా ఉండి, జూదము వట్టి యబద్ధము, అసత్యము అని - చూపింతునా? నిరూపణము చేయుదునా? కాదా, వృథాగా ఆడుదునా? అన్యస్మాత్ అపి న బిభేమి = నేను ఎవనివలనను భయపడను, ఖణ్డితవృత్తః అసి త్వమ్ = చెడ్డ నడువడి కలవాఁడవు, ఖలుఁడవు నీవు, జూదపు ధర్మమును న్యాయమును తప్పు జూచు చున్నావు.

అరే కః .. = ఓరి, ఎవఁడురా ఖండితవృత్తుఁడు? నీవు కదట్రా?

మాధు—త్వం ఖలు ఖణ్డితవృత్తః. [తుమం హు ఖణ్డి ఆపుత్తో].

దద్దు—పితా తే ఖణ్డితవృత్తః.

(సంవాహక స్వాపక్రమితుం సంజ్ఞాం దదాతి.

మాధు—వేశ్యాపుత్త్ర), ఏవ మేవ ద్యూతం త్వయా సేవితమ్. [గోసావితిపుత్త్రా, ఏవ్యం జ్ఞేవ జాదం తువ సేవితమ్].

దద్దు—మ యైవం ద్యూత మాసేవితమ్.

మాధు—అరే సంవాహక, ప్రయచ్ఛ త ద్దశసువర్ణమ్. [అలే సంవాహక పలచ్ఛ తం దశసువర్ణమ్].

సంవా—అద్య దాస్యామి, తావ ద్దాస్యామి. [అజ్ఞ దధిశ్శమ్. దావ దధిశ్శమ్].

(మాధురః కర్నతి)

దద్దు—మూర్ఖ, పరోక్షే ఖలీకర్తు శక్యతే, న మ మాగ్రతః ఖలీకర్తుమ్.

(మాధురః సంవాహక మాకృష్య ఘోషాయాం

పితా ... = నీ అబ్బరా, ఖండితవృత్తుడు, అని - సంవాహకస్య అపక్రమితుం సంజ్ఞాం దదాతి - సంవాహకనికి పాటిపొమ్మని సన్నచేయును, వేశ్యాపుత్త్ర) = ఓరి తొత్తుకొడుకా, ఏవం ఏవ ... = నీచేత ఇట్లే సేవింపబడినదట్రా - జాదము? ... ఏవం ... = ఇట్లే పరహింసలేకుండ - అనుట, అరే ... = ఓరిసంవాహక, ఈరా ఆపది దీనా (-బంగా-)రాలను, ఇవ్వడు ఇత్తును, ఎట్లో ఒకయట్లు ఇత్తునులే - మూఖ, పరోక్షే ... = ఓరి మూర్ఖుడా నానుటగనబాధింప శక్యమగును, నాయెదుర కాదు.

సంవాహకం ఆకృష్య ... = లాగి ముక్కుమీద పిడికిటం గ్రద్దను, సంవాహకుడు నెత్తురు వట్టిొడ్డుడు, మూర్ఖును నటించుచు నేలం బడును, దద్దుర

ముష్టిప్రహారం దదాతి. సంవాహకః సశోణితం మూర్ఛాం
నాటయన్ భూమా పతతి. దర్శరక ఉపస్మ త్యాన్తరయతి.
మాధురో దర్శరం తాడయతి. దర్శరో విప్రతీపం తాడయతి)

మాధు—అరే అరే దుష్ట పుంశ్చలీపుత్రిక, ఫల మపి
ప్రాప్స్యసి. [అలే అలే దుష్టభిణ్ణాలిఆపుత్తల, ఫలం పి పావిహసి].

దర్శ—అరే మూర్ఛ, అహం త్వయా మార్గగతి ఏవ తాడితః.
శ్వో యది రాజకులే తాడయిష్యసి, తదా ద్రక్ష్యసి.

మాధు—ఏష ప్రేక్షిష్యే. [ఏసు పేక్షిస్సమ్].

దర్శ—కథం ద్రక్ష్యసి?

మాధు—(ప్రసార్య చక్షుసీ) ఏవం పేక్షిష్యే. [ఏసు
పేక్షిస్సమ్].

(దర్శరో మాధురస్య పాంశునా చక్షుషీ పూరయిత్వా
సంవాహక స్యాపక్రమితం సంజ్ఞాం దదాతి. మాధురో
ఽక్షిణీ నిగృహ్య భూమా పతతి. సంవాహకో ఽపక్రామతి)

కుడు సమీపించి, నడుమసాచ్చి వానికి అడ్డపడును. మాధురుడు దర్శరకుం
గొట్టును, దర్శరకుడు - విప్రతీపం తాడయతి - ఆడెబ్బ తనకు తగులీయకయే తా
వానిం గొట్టును. దుష్ట పుంశ్చలీపుత్ర ... = దుష్టుడా, అంకుటాలి (= అంజా)
కొడుకా, ఫలం అపి ప్రాప్స్యసి = నన్ను కొట్టిన ఫలమును పొందుచువులేరా.
(వ్యాజ్యము చేసి రాజదండము గూర్తునురో.) ఏష ప్రేక్షిష్యే = ఇదిగో చూతునుగా.

కథం ... = ఎట్లా! చూతువా! రెట్టించుటచే - తప్పక ఫలము కుడుతువు
అనుట. దానిని - ఎట్లు చూతువు? ప్రకారప్రశ్నగా హేళనార్థము గొని 'ఇట్లు'
అని కన్నులు విప్పారఁ జూచుట. ప్రసార్య చక్షుషీ - కన్నులు విప్పార తెఱచి,
ఏవం ప్రేక్షిష్యే = ఇట్లు చూడఁగలను - (హేళనగర్భముగా పలుకుట), దర్శర
కుడు దుమ్ముతో మాధురకన్నులు నింపి సంవాహకునికి పాతీపో సన్నచేయును,

దర్శు—(స్వగతమ్) ప్రధానసభికో మాధురో మయా విరో
ధితః, త న్నాత్ర యుజ్యతే స్థాతుమ్. కథితం చ మమ ప్రియ
వయస్యేన శర్వలకేన యథా కిల — ‘ఆర్యకనామా గోపాలదారకః
సిద్ధాదేశేన సమాదిప్తో రాజా భవిష్యతి.’ ఇతి. సర్వ శ్చాస్మద్విధో
జన స్త మనుసరతి, త దహ మపి తత్సమీప మేవ గచ్ఛామి.

(ఇతి నిష్కా)న్తః.

సంవా—(సత్రాసం పరిక్రమ్య దృష్ట్వా) ఏత త్క స్యాప్య
నపావృత పక్షద్వారకం గేహమ్. త దత్ర ప్రవిశామి, ఆర్యే,

నిగృహ్య - నిగూహ్య - అనియు పాఠము - కన్నులు సమాశించుకొనను మూసి
కొని - చేతులతో మూసికొని - నేలం బడును. సంవాహకుడు పరారియగును,
నేలం బడుట అవశతచేతను, దర్శరసని చూపఱు తప్పుపట్టుదురుగాక - అనియు.

ప్రధానసభికః - జూదపుమేస్త్రీలలోను ప్రధానుడైనవాడు - మాధురః,
విరోధితః = పగగొల్పబడినాడు. (వాడు రాజవల్ల భుండు. కనుక నాకు
బెడద వచ్చును, ఎవరైనను రాజపురుషులు - పోలీసులు నన్ను పట్టుకొందురు.)
తత్ న అత్ర యుజ్యతే స్థాతుం = ఇక్కడ ఇంక నుండఁగూడదు. కథితంచ ... =
చెప్పినాడులే, నాప్రియవస్యుడు, శవిలకుడు, యథా కిల - ఏమన్నట్టు
అనఁగా - ఆర్యకుడు అనుపేరుగలవాడు ఒక గొల్ల పిల్లవాడు, సిద్ధుని - భూత
భవిష్యత్తులు ఎఱుఁగు మహిమ పొందిన యొక్కని యాదేశము - ఉపదేశము -
పలుకు - చేత చెప్పబడినాడు, రాజా కారణంబున. (కావున) సహశ్చ ... =
మాబోఁటి జను లందఱు వానిని అనుసరించుచున్నారు అని. కావున నేనును
అతనికడకే పోయెదను - అని నిష్క్రమించినాడు - రంగముమండి పోయినాడు.
శవిలకుడు ఒక బ్రాహ్మణుడు, దొంగతనము - వృత్తిగా - జీవనోపాయముగా
గొన్నవాడు - చారుడత్తయ్యయింట కన్నమువేయుచు మూడవయంకమున అగ
పడఁగలడు. వాడు ఈజూదాన చెడిన దరురకునికి తోడఁట - సదృశముగానే
ఉన్నది.

సంవాహకుడు - సత్రాసం పరిక్రమ్య = భయముతో పరిక్రమించి - ఎక్క
డికో పోవు నభినయముగా రంగాన నడిచి - అనపావృత పక్షద్వారకం = తెఱవఁ

శరణాగతోఁ 2స్మి. [ఏశే కశ్యపి అణపావుద పక్షదుయాలశే
గుహే. తా వత్త పవిశిశ్యమ్.] (ప్రవేశం రూపయిత్వా వసంత సేనా
మవలోక్య) [అజ్ఞే, శరణాగదే హిమ్.]

వసంత—అభయం శరణాగతస్య. చేటి, విధేహి పక్షద్వార
కమ్. [అభయం సరణాగదస్య. హజ్జో, ధక్కేహి పక్షదుఆరలమ్].

(చేటి తథా కరోతి)

వసంత—కుత స్తే భయమ్. [కుదో దే భలమ్].

సంవా—ఆర్యే, ధనికాత్. [అజ్ఞే, ధణికాదో].

వసంత—చేటి, సాంప్రత మపావృణు పక్షద్వారకమ్.
[హజ్జో, సంపదం అవాపుణు పక్షదుఆరలమ్].

సంవా—(ఆత్మగతమ్) కథం ధనికా త్తులిత మస్యా భయ
కారణమ్. సుష్టు ఖ లేవ ముచ్యతే. [కథం ధణికాదో తులిదం
శే భలకాలణమ్. శుట్టు ఖ్టు ఏవం వుచ్చది].

బడిన దిడ్డి వాకిలి గలది. తత్ ఆత్ర ప్రవికామి = కావున ఇందు ప్రవేశింతును.
రూపయిత్వా = నటించి, వసంతసేనాం అవలోక్య = వసంతసేనం జూచి -
ఆర్యే - అక్కా, శరణాగతః అస్మి = నేను రక్షణకోరు వాడను - అని పలికెను.
అభయం = ఇదె రక్షణ - భయ మక్కలులేదు - అనుట. ఓసి చేటి, దిడ్డితలుపు
మూయనే. కుతః లే భయమ్ = ఎవనివలన నీకు భయము? ధనికాత్ = (ఒక)
ధనవంతునివలన. అట్లు అనగానే, తాను భాగ్యవతి, ఎంత ధనమేయు
ఇచ్చి అధమర్షుని ఉత్తమర్షునిం గూడ తృప్తిపఱుపఁజాలుటచే - 'సామృతం
అపావృణు ... = ఇప్పుడు తెలుపుము ... కథం = ఏమీ! ధనికాత్ అనగానే
భయకారణము 'ఇంతేనా' అన్నట్లు (తులితం = చులకన చేయబడినది, లత్యము
లేక పోయినది; తీఱిపోయినది; సుష్టు ఖలు ఏవం ఉచ్యతే - ఇట్లు చెప్పబడుట
లెస్సయే గదా - ఎట్లనగా.

శ్లో. య ఆత్మబలం జ్ఞాత్వా భారం తులితం వహతి మనుష్యః
తస్య స్థలనం న జాయతే న చ కాంతారగతో విపద్యతే. ౧౮

[జే ఆత్మబలం జాణిల భాలం తులిదం మహేహ మాణుస్సే
తాహ ఖలణం ణ జాయది ణ ల కాంతారగదో విపద్యది].

అత్ర లక్షితోఽస్మి. [ఏతథ లక్ష్మిదహ్ని].

మాధు—(అక్షిణీం ప్రమృజ్య ద్యూతకరం ప్రతి) అరే,
దేహి దేహి. [అలే దేహి దేహి].

ద్యూత—భర్తః, యావ దేవ వయం దద్దురేణ కలహాయితా
స్తావ దేవ న పురుషోఽప్రకాంతః. [భట్టా, జావ దేవ అప్ప్లే
దద్దురేణ కలహాయితా తావ దేవ సో గోహో అవక్కన్తో].

శ్లో. ౧౮. యః మనుష్యః = ఏమానిసి, ఆత్మబలం జ్ఞాత్వా = తన బల
మును - శక్తిని - ఎఱిగి, భారం = బరువును, తులితం = తాను లగువు అని చూచు
కొని, మోయగలను అని యనుకొన్నదానిని, వహతి = మోయునో, తస్య = వానికి,
స్థలనం = తడబాటు, న జాయతే = కలుగదు. (వాడు) కాంతారగతః అపి =
ఇటుకు పేరడవిని - చెడ్డరస్తా కాని - చెందినవాడైనను, న విపద్యతే = విపత్తును -
ఆపదం - జొరయడు.

తన బలము ఎఱిగి, తాను చాలుదును అని బరువు ఎత్తు కొనువానికి ఎందును
అపాయ ముండదు. ఈమె నన్ను తాఁ గాపాడఁగల నను నమ్మికచే - తలుపు
తెరిపించినది.

అత్ర లక్షితః అస్మి = ఇక్కడ ఈశ్లోకార్థము తార్కాణపటము కొంటిని.
లక్షితవాక్ అనుట. ప్రమృజ్య = తుడుచుకొని, ద్యూతకరంప్రతి = జూదగానిం
గూర్చి - సంవాహకుడు ఎదుటనున్నాఁ డనుకొని - ఓరి ఇయ్యరా, ఇయ్యరా.
అన్నాడు - మఱియొకడు - అనఁగా ఎవనికి సంవాహకుడు ఓడి బాకీపడినాఁడో -
వాడు - కలహాయితాః = జగడము పెట్టుకొన్నవారమైతిమో, తావత్ =
అప్పుడు - ఆసందున.

మాధు—తస్య ద్యూత క ర స్య ముష్టిప్రహారేణ నాసికా భ గ్నాసీత్. త దేహి, రుధిరపథ మనుసరావః. [తస్య జూద కలస్య ముష్టిప్రహారేణ నాసికా భగ్నా ఆసి. తా ఏహి, రుహిర పహం అనుసరేష్టు].

(అనుసృత్య)

ద్యూత—భర్తః, వసంతసేనాగృహం ప్రవిష్టః సః. [భట్టా, వసంతసేనాగృహం పవిత్రో సో].

మాధు—భూతాని సువర్ణాని. [భద్రా ఇం సువర్ణా ఇం].

ద్యూత—రాజకులం గ త్వా నివేదయావః, [లాలఉలం గదుత నివేదేష్టు].

మాధు—ఏష ధూతో ౭తో నిష్కృ) మ్యాన్యత్ర గమిష్యతి. త దుపరోధే నైవ గృహీతావః. [ఏసో దుత్తో అదో నిక్కమిత అణ్ణత్త గమిస్సది. తా ఉలరోధే నేవ్య గేహ్నేహ్మ].

భగ్నా ఆసీత్ = పగిలినది ఆయెను. రుధిరపథం = నెత్తుటిజాడ.

వసంతసేనాగృహం = వసంత సేనయింట; ఉన్నాడు కదా అక్కడ - కావున - అనుట - భూతాని సువర్ణాని = (ఇక) దీనారములు దొరకినవేపో. - నిజములే, మనకు వచ్చినవే! - అనుట - కాదా - పోయినవే పో అని యేని. ఎట్లనుకొనియో - రాజునింటికి - కచ్చేరికి - పోయి, (వ్యాజ్యము) ఎటుక పఱతుము వేయదము - రా - అని తోడి జూదగాడు అనుచున్నాడు. మేస్త్రి యభిప్రాయము అది కాదు. అనుచున్నాడు - ఏష ధూతః ... = వీడు మోసగాడు, (మనము కచ్చేరికి తరలుదు మేని) (వాడు) ఇందుండి బయలు వెడలి మఱి యొక్కడికేని పోగలడు. వానిని పోనీక అడ్డగించియే - ... బాధించియే - కొనుదము. ఇక్కడ ఇట్లుండ, అక్కడ వసంతసేన యింటిలో -

(వసంతసేనా మదనికాయాః సంజ్ఞాం దదాతి)

మద—కుత ఆర్యః? కో వార్యః? కస్య వార్యః? కాం వా వృత్తి మార్య ఉపజీవతి? కుతో వా భయమ్? [కుదో అజ్ఞో. కో వా అజ్ఞో, కస్య వా అజ్ఞో. కిం వా విత్తిం అజ్ఞో ఉపజీవది. కుదో వా భయమ్?]]

సంవా—శృణో త్వార్య. ఆర్యే, పాటలిపుత్రం మే జన్మ భూమిః. గృహపతి దారకో ౭హమ్. సంవాహకస్య వృత్తి ముప జీవామి. [శుణాదు అజ్ఞత. అజ్ఞవ, పాడలిఉత్తే మే జన్మభూమి, గహవ ఇదాలకే హగే. సంవాహఅశ్య విత్తిం ఉపజీవమి.]]

వసంత—సుకుమారా ఖలు కలా శిషీ తార్యేణ. [సుఉ మారా క్షు కలా సిక్కిదా అజ్ఞేణ].

సంవా—ఆర్యే, క లేతి శిషీతా, ఆజీవి కేదానీం సంవృత్తా. [అజ్ఞవ, క లేతి శిక్కిదా, ఆజీవిత దాణిం సంవృత్తా].

మదనికాయాః సంజ్ఞాం ... = మదనికకు సన్నచేయును - వానిని అడిగి వివరము కనుగొమ్మని. కుతః ... భయమ్? - ప్రశ్నపరంపర. - అయ్య ఎక్కడి వాడు? (అయ్యది ఏయూరు అనుట), అయ్య ఎవరు? ఎవరివాడు? ఏ వృత్తిని - పట్టినవాడు - ఏమి జీవనోపాయము? - అనుట - ఎవరివలన భయము, ఎందులకు? అమ్మ వినునుగాక. వయసు బోగముదానిని అమ్మయనక అక్కయని యందరు విశ్వవహరింతురనియుఁ గొనఁదగును. అక్క వినునుగాక.

పాటలిపుత్రం ... వామి = పాటలిపుత్రము నాపుట్టిన చోటు, నేను ఒక ఊరిపెద్ద, పెదకాపు పిల్లవాఁడను - కొమారుఁడను. ఒళ్ళు పినుకుట అను జీవనోపాయమును ఆశ్రయింతును, బోగముది అధ్య గావున - పిసికిళ్ళ మేలిమి సొకు మార్యము దానఁ గలుగు నుఖము మరగినట్టిది, ఆకళ మెచ్చుకోలుం బలుకుచున్నది - సుకుమారా ఖలు ... = సుకుమారమైన కళను గదా అయ్య నేర్చుకొన్నాడు. ఆర్యే కళా ఇతి ... = అక్క - కళ అని నేచుకొన్నాను, ఇప్పుడు అదే బ్రతుకు తెరువువనది.

చేటి—అతినిర్విణ్ణ మార్జ్యేణ ప్రతివచనం దత్తమ్. తతస్తతః. [అదినిర్విణ్ణం అజ్ఞేణ పడివలెనని దిణ్ణమ్. తదో తదో].

సంవా—తత ఆర్యే, ఏష నిజగృహ ఆహిణ్ణకానాం ముఖాచ్ఛ) త్వపూర్వదేశదర్శన కుదూహలే నే హాగతః. ఇ హాపి మయా ప్రవి శ్యోజ్ఞయిసి మేక ఆర్యః శుశ్రూషితః. య స్తాదృశః ప్రియదర్శనః ప్రియవాదీ, దత్వా న కీర్తయతి, అపకృతం విస్మరతి. కిం బహునా ప్రలపితేన? దక్షిణతయా పరకీయ మి వాత్మాన మవగచ్ఛతి, శరణాగత వత్సల శ్చ.

[తదో అజ్ఞవ, ఏశే నిజగృహే ఆహిణ్ణకాణాం ముహూదో శుణితి అపువ్యదేశ దంశణ కుదూహలేణ ఇహ ఆగచ్ఛే. ఇహ విమవ పవిశితి ఉజ్జయిణిం ఏక్నే అజ్ఞే శుశ్శుశిదే. జే తాలిశే పిలదం

అతినిర్విణ్ణం = మిక్కిలియు హేయబుద్ధి కలిగినట్లున్నది దానిమీద, ఆర్యుడు జవాబు చెప్పటం జూడ.

ఏష ... ఇహ ఆగతః - ఈనేను, మాయింట (పాటలిపుత్రముననే) ... ఊరూరు తిరుగువారి నోటినుండి - బైరాగులు సన్న్యాసులు మొదలైనవారివలన అనుట - విని, క్రొత్త దేశమును చూచు కోరికతో ఇక్కడికి వచ్చినాడను. ఇహాపి మయా ... = ఇక్కడను ఉజ్జయిని (రాజధాని)నే ప్రవేశించి, ఒక అయ్యను శుశ్రూషించితిని - నేవించితిని - సంవహనాదిచేత కాబోలు - యః = ఎవడు - అనగా అతడు - అనుట - తాదృశః ప్రియదశకః ... అట్టి (సాటిలేని అనుట - ఒకసారి చూచిన మాటిమాటికి చూడవలయుననిపించు క్రొత్తయందము (సాటిలేని అనియే) తోచువాడు, ప్రియవాదీ = తియ్యనిమాటలవాడు, దత్వా ... = ఇచ్చి బయటికి చెప్పడు - 'దానేమానం' అన్నట్లుండువాడు; అపకారమును (మనసున ఉంచుకొనడు) మఱచును. కిం బహునా ... = ఎందుకు పలుమాటలు వదరుట - (దీనులయందలి) దయ - మోమోటముల - వలన, తన్ను ఇతరుని - అధీనుని - వసమున నున్నవానిగా తలంచును - వానికి కావలసినదెల్ల సమకూర్చును - అనుట - శరణు అన్నవారియెడ (బిడ్డలందుంబోలె) వాత్సల్యముకలవాడు.

శనే పిలవాదీ, దశల గ కిత్రేది, అవకిదం విశుమలేది, కిం బహుణా పలన్తేణ? దక్షిణదావ పలకేలలం విల అత్తాణలం అవ గచ్చది. శరణాగల వచ్చలే అ].

చేటి—క ఇదానీ మార్యాయా మనోరథాస్తరస్య గుణాం శోచరయి తోష్వజ్జయినీ మలంకరోతి? [కో దాణిం అజ్జతప మణో హరస్తరస్య గుణాం చోరిల ఉజ్జయిణిం అలంకరేది].

వసంత—సాధు చేటి, సాధు, మ యా ప్యేవ మేవ హృద యేన మన్త్రితమ్. [సాహు హజ్జే, సాహు మవవి ఎవ్వం జ్ఞేవ హిలవణ మన్త్రిదమ్].

చేటి—ఆర్య, తత స్తతః. [అజ్జ, తదో తదో].

సంవా—ఆర్యే, స ఇదానీ మనుక్రోశకృతైః ప్రదానైః, [అజ్జవ, శేదాణిం అణుక్కోశకిదేహిం పదాణేహిం]

వసంత—కి ముపరతవిభవః సంవృత్తి? [కిం ఉపరదవిహవో సంవృత్తి?]

సంవా—అనాఖ్యాత మేవ కథ మార్యాయా విజ్ఞాతమ్? [అణుజక్తిదే జ్ఞేవ కథం అజ్జతప విజ్ఞాదమ్?]

క ఇదానీం ఆర్యాయా ... = ఎవడు ఇప్పుడు అక్కకోరికలో - అంతర్గతుడుగా - ఉన్నవానియొక్క గుణములను దొంగిల్చి యుజ్జయినిని - అలంకరించుచున్నాడు - ...కి అలంకారముగా నున్నాడు అనుట. బలి, చేటి, బలి, నాచేతను ఇట్లే మనసున తలంపబడినది. - ఇతః దేవఙ్డో మణి యొకఁడు చారుదత్తం బోలినవాఁడు ఉజ్జయినియలంకారము ఉన్నాడే అని. అనుక్రోశకృతైః ప్రదానైః = దయచేచేసిన - ఒసంగిన - ఈవులచే - అని తరువాతను సంవాహకుడు వాక్యపూరితః చేయబోవుచుండగా దానిని వసంతసేవ పూర్తి చేయుచున్నది - విభవ మెల్ల పోయినవాఁ డాయెనా? - అని, అనాఖ్యాతమ్ ఏవ = ... చెప్పబడినదే, ఎట్లు అక్కయ్యకు తెలిసినది? ఇక్కడ ఎఱుంగవలసినదేమున్నది? గుణములును (వానితో కూడిన) విభవములును (లోకాన) అరుదు.

వసంత—కి మత్ర జ్ఞాతవ్యమ్. దుర్లభా గుణా విభవాశ్చ, అపేయేషు తడాగేషు బహుతర ముదకం భవతి. [కిం ఏతథ జాణీ అది. దుల్లహః గుణా విహవా అ. అపేవను తదూవసు బహువరం ఉదలం భోది.]

చేటి—ఆర్య, కింనామధేయః ఖలు సః? [అజ్ఞ, కింనామ ధేట ప్తు సా].

సంవా—ఆర్యే, క ఇదానీం తస్య భూతలమృగాజ్ఞాస్య నామ స జానాతి, స ఖలు శ్రేష్ఠిచత్వరే ప్రతివసతి. శ్లాఘనీయ నామధేయ ఆర్య చారుదత్తో నామ. [అజ్ఞే, కే దాణిం తస్య భూదలమిలజ్ఞాస్య నామ ఇ జాణాది. శోక్ష్మ శేష్టిచత్వరే పడివశది. శలాహణిజ్ఞానామధేవ అజ్ఞ చాలుదత్తే నామ].

వసంత—(సహర్ష మాసనా దవతీర్య) ఆర్య, స్యాత్మీయ మేత ద్దేహమ్. చేటి, దే హ్య స్యాసనమ్. తాలవృంతకం గృహాణ.

అపేయేషు ... = త్రాగుటకు పనికిరాని తటాకములలో నీళ్లు మొండగును. ఆర్య, కింనామ ... = అయ్య అతడు ఏషేరు గలవాడో గదా. క ఇదానీం తస్య ... = అక్క - ఎవఁ డిప్పుడు ఆధులోకపుఁ జంద్రునిపేరు ఎఱుంగని వాఁడు? అతఁడు పెట్ట 'చాక్'లో కాపురమున్నాఁడు, మెచ్చదగినపేరివాఁడు చారుదత్తయ్య అని పేర్గన్నవాఁడు. (పేరు = కీర్తి).

సహర్షం ఆసనాత్ ... = వసంతసేన మిక్కిలి సంతోషముతో ఆసనము నుండి దిగి. - చారుదత్తుని పేరు పలుకబడినందున - అంతట అతనికి గౌరవ నూచకముగా ఆసనము వీడి లేచి నిలుచుట - గొప్పవారు సమీపించినపుడు, వారిని గౌరవింప తక్కువవారు, కూర్చుండి యున్నవారు లేచి నిలంబడుదురు. భర్త సమీపించినపుడు, భార్య కూర్చుండియుండిన, తత్క్షణతే నిలంబడును - ఇట చారుదత్తునియొడను, తన్నామగ్రహణము చేయబడఁగా. తన భర్త - కాంతుఁడు అని యిది వసంతసేన సముదాచారము. (దక్షిణాదిలో ఎక్కువ వాడుక.)

ఆర్యస్య ఆత్మీయం ... అయ్యకు ఈయిల్లు సొంతము. చేటి, ఈయనకు పీట పెట్టవే - విసనకట్టం దీసికోవే, మిక్కిలి (= పరి) అలపు అయ్యను బాధించు

పరిశ్రమ ఆర్యస్య బాధతే. [అజ్ఞస్య ఉత్తణకేరకం ఏదం గేహమ్. హజ్జే, దేహి న ఆసణమ్. తాలవేణ్యలం గేహ్లా. పరిస్సమో అజ్ఞస్య బాధే ది].

(చేటి తథా కరోతి)

సంవా—(స్వగతమ్) కథ మార్యచారుదత్తస్య నామ సంకీర్తనే నేదృశో మే ఆదరః! సాధు ఆర్యచారుదత్త సాధు పృథివ్యాం త్వ మేకో జీవసి. శేషః పున ర్జనః శ్వసితి. (ఇతి పాదయో ర్నిపత్య) భవతు ఆర్యే భవతు. ఆసనే నిషీద త్వార్యా. [కథం అజ్ఞచారుదత్తస్య కామశంకీత్తణేణ ఈదిశే మే ఆదరే. శాహు అజ్ఞచారుదత్తో, శాహు. పుహవీప తుమం ఎక్క జీవశి. శేషే ఉణ జణే శశది, భోదు అజ్ఞవ భోదు. ఆశణే ణిశీదదు అజ్ఞత.]

వసంత—(ఆసనే సముపవిశ్య) ఆర్య కుతః స ధనికః? [అజ్ఞ, కుదో సో ధణిః]

సంవా—

శ్లో. సత్కారధనః ఖలు సజ్జనః ;

కస్య న భవతి చలాచలం ధనమ్?

చున్నది. కథం! = ఏమి! ఎట్లు! చారుదత్తస్యనామ ... = చారుదత్తస్య 'పేరు నోటినిండ పలికిన మాత్రమ నాకు ఇట్టి యాదరము! బలి, చారుదత్తస్య బలి. పుడమిలో నీవాక్కడనే జీవించుచున్నావు. తక్కిన జన మన్ననో' (= పునః) శ్వసితి - ఊపిరిమాత్రము విడుచు చున్నది - అని (వసంత సేన) పాదములం బడును - అట్లు పడుట వసంత సేనకు చారుదత్తుని గుణములయందు అంతగౌరవమున్నందు లకు. కానీ అక్కాకానీలే. ఆసనమునం గూర్చుండుము - అనుట - కూర్చుండునుగాక అనుట గౌరవోక్తి. (మఱి) అయ్యా ఏడీ ఆధనికుడు - నీవు అప్పు తీర్చవలసినవాడు?

శ్లో. ౧౫. సజ్జనః = సత్పురుషుడు - మంచివాడు, సత్కారధనః ఖలు = ఇతరులయొక్క-ఇతరులం గూర్చి తాను చూపు-ఆదరమే అస్తిగాఁగలవాడు. చలాచలం ధనమ్ = అస్థిరమగు ధనము, కస్య న భవతి = ఎవనికి ఉండదు? యః = ఎవడు,

యః పూజయితు మపి న జానాతి

న పూజావిశేష మపి జానాతి?

౧౫

[శక్కాలఘణే క్షు శజ్జణే

కాహాణ హోద్ధ చలాచలే ఘణే

జే పూజదుం పి ణ జాణాది

శే పూజావిశేషం సి జాణాది?

వసంత—తత స్తతః. [తదో తదో].

సంవా—తత స్తే నార్యేణ సవృత్తిః పరిచారకః కృతో

పూజయితుం అపి న జానాతి = పూజింపనైనను ఎఱుంగఁడో, సః = వాఁడు, పూజా విశేషం అపి = (ఇతరులు కావించు) సత్కారాతి శయమును, జానాతి = ఎఱుంగునా? - కావచ్చుచే ప్రశ్న. - ఎఱుంగ నే ఎఱుంగఁడు - అనుట,

చూ. స్వప్నవాసవదత్త - IV.

విదూ—ఉచితం తత్రభవతో మగధరాజస్య అపరాహ్ణకాలే భవంత మగ్రతః కృత్వా నుహ్మజ్జనదర్శనమ్. సత్కారోహినామ సత్కారేణ ప్రతీష్ఠః ప్రీతిముత్పదయతి. తదుత్పత్తు తావత్ భవాత్.

రాజా—బాధమ్ - ప్రథమః కల్పః. (ఉత్థాయ)

గుణానాం వా విశాలానాం సత్కారాణాంచ నిత్యశః

కర్తారః సులభా లోకే విజాతారస్తు దుర్లభాః. ౧౦.

లోకాన మంచినానికి ఆస్తి (వంటిది) ఏదనగా సత్కారము - ఇతరుల గాదరించుట. వట్టి డబ్బు, అదృష్టవశాన నేఁడు ఉండును అదృష్టవశాన శేపు పోవును - ఎంతయు ఆస్తియు, ఎవఁడు ఇతరుల ఆదరింప నెఱుంగఁడో, వానికి తన్నుంగూర్చి యితరులయు అట్టి యాదరింపులో అతిశయ మన నెట్టిదో తక్కువ యన నెట్టిదో ఎఱుకయా?

తతః తేన ఆర్యేణ ... = అంతట ఆయయ్యచేత, సవృత్తిః = బ్రదుకు తెరువుతోకూడ - అనగా జీతము ఇచ్చి, పరిచారకుడను (= సేవకుడను) చేయఁ

ఁస్మి. చారిత్రావశేషే చ తస్మిన్ ద్యూతోపజీ వ్యస్మి సంవృత్తః. తతో భాగధేయ విషమతయా దశసువర్ణం ద్యూతే హరితమ్. [తదో తేణ అజ్ఞేణ శవిత్తి పలిచాలకే కిదో హ్నిః. చారిత్రావశేషే అ తస్మిన్ జూదోపజీవి హ్ని శంవుత్తో. తదో భాలధేల విశమదావ దశసువర్ణలం జూదే హలిదమ్.]

మాఘ—ఉత్పాదితో ఁస్మి. ముషితో ఁస్మి. [ఉచ్ఛాదిదో మ్ని, ముసిదో మ్ని].

సంవా—ఏతౌ తౌ సభికద్యూతకరా మా మనుసంధత్తః. సాంప్రతం శ్రు త్వార్యా ప్రమాణమ్. [ఏదే దే శహిల జూదిలలామం అణుశంధలన్తి. శంపదం శుణిల అజ్ఞత పమాణమ్.]

వసన్త—మదనికే, వాసపాదప విసంస్థులతయా పక్షిణ ఇతన్తతో ఁప్యౌహిణ్ణన్తే. చేటి, త ద్గచ్ఛ. ఏతయోః సభిక

బడితిని. ఆయన (చారిత్ర అవశేషే =) ధన మెల్ల పోయి కీలము మాత్రమే మిగిలినవాడు కాఁగా, ఆ వృత్తి పోయినది. ద్యూత ఉపజీవీ అస్మి సంవృత్తః = జూదమును ఆశ్రయించినవాడ నైతిని. తతః భాగధేయ ... = అంతట, అదృష్టము ప్రతికూలించినది కాఁగా, పది మువర్ణములు జూదాన పోఁగొట్టుకొంటిని—ఓడితిని. అట్లు జూదగానికి అప్పపడితిని.

ఉత్పాదితః అస్మి ... = నాశన మైపోయితిని, (మోసపోయితిని =) డబ్బు పోఁగొట్టుకొన్నవాడ నైతిని. వీరుగో ఆసభికుడు జూదగాఁడును, నన్ను వెదకుచున్నారు. (ఇది నాకథ యంతయు) సాంప్రతం శ్రుత్వా ... = దీనిని విని ఆక్కయే ఏమి చేయఁదగునో అది చేయఁగలదు.

వాసపాదపస్య ... కాపురము చోటైనచెట్టు చారుదత్తయ్య యొక్క, కదలి పోయి యెగుడుదిగుడై నిలకడలేమిచేత పక్షులు ఇటు నటు తిరిగి అల్లాడును. (అట్లే ఇతఁడును అనుట) తతో గచ్ఛ... = మఱి పొమ్ము, ఈసభికద్యూతకరులకు, ఈయయ్యయే ఇచ్చుచున్నాఁడని ఈనాచేతి మరుగును నీవు ఇమ్ము,

ద్యూతకరయోః, అయ మార్య ఏవ ప్రతిపాదయతీతి, ఇదం హస్తా
భరణం త్వం దేహి. [మదణివ, వాసపాదవ వినంతులదావ పక్షిణో
ఇదో తదో వి ఆహిణ్ణన్తి. హజ్జో, తా గచ్ఛ, ఏదాణం సహి
అజూదిలరాణమ్ అలం అజ్జో జ్ఞేవ పడివాదే త్తి. ఇమం హత్థా
భరణలం తుమం దేహి].

(ఇతి హస్తా త్కటక మపాకృష్య చేట్యాః ప్రయచ్ఛతి

చేటీ—(గృహీత్వా) య దా ర్యాజ్ఞాపయతి. [జం అజ్జల
అణవేది]. (ఇతి నిష్కా)న్త

మాఘ—ఉత్సాదితో ౭స్మి ముషితో ౭స్మి. [ఉచ్ఛా
దిదో హ్ని, ముసిదో హ్ని].

చేటీ—యథైతా పూర్ధ్వం ప్రేక్షేతే, దీర్ఘం నిశ్వసతః,
అభిలపత శ్చ ద్వారనిహితలోచనా, తథా తర్కయామి, ఏతే
తౌ సభికద్యూతకరా భవిష్యతః. (ఉపగమ్య) ఆర్య, వద్దే. [జథా
ఏదే ఉద్ధం పేక్షన్తి, దీహం ణీసన్తి, అహిలహన్తి అ దుఆరణిహి
దలోఅణా, తథా తక్కేమి, ఏదే దే సహిలజూదిలరా హువిస్సన్తి,
అజ్జ, వన్దామి].

మాఘ—సుఖం తవ భవతు. [సుహం తువ హోదు].

చేటీ—ఆర్య, కతరో యువయోః సభికః. [అజ్జ, కదమో
తుష్టాణం సహిఁ].

యథా ఏతే ఊర్ధ్వం ... ఎట్లు వీరు పైకి చూచుచున్నారో, నిట్టూర్తురో,
చింతపడుదురో, ఆసతో వాకిటిమీదనే కన్ను ఉంచి యున్నారో (తథా =
అట్లు =) దానిం బట్టి, ఊహింతును, వీరే వారు, ఆ సభికుడును జూదగాడును,
అగుదురు. ... నీకు సుఖము కలుగును గాక, ఎవరు మీలో సభికుడు?

మాధు—

శ్లో. కస్య త్వం తనుమధ్యే అధరేణ రతదప్తదుర్విసీతేన
జల్పసి మనోహరవచన మాలోకయస్తి కటాక్షేణ. ౧౬

[కస్య తుహుం తణుమధ్యే అహరేణ రతదత్త దుర్విసీతేణ
జమ్పసి మణోహలవచనం ఆలోఅస్తి గడాక్షేణ]

నాస్తి మమ విభవః, అన్యత్ర వ్రజ. [ణత్థి మమ విహవో అణ్ణత్త
వ్వజ]

చేటి—య దీదృశాని నను మన్త్రయసి, తదా న భవసి
ద్యూతకరః, అస్తి కో ౭పి యుష్మాకం ధారకః? [ఇతి ఈదిసాధం
ణం మన్తేసి. తా ణహోసి జూదిఅరో. అత్థి కో వి తుహ్మణం
ధారః]

శ్లో. ౧౬. తనుమధ్యే = ఓ కృశోదరీ - సన్నని నడుముదానా, (ఓయ్యార
ముగా నడుము జవ్వాడించుచు - అనుట) రత దప్త దుర్విసీతేన = రతమందు
గాటుపడియు ఇంకను పొగరు అడఁగని అధరముతో, కటాక్షేణ ఆలోకయస్తి =
కడకంట జూచుచు, (ఇట్లు) దెందమును మ్రుచ్చిలించు పలుకుం బలుకు చున్నావే,
కస్య త్వం = ఎవ్వరిదానవే నీవు?

జవ్వాడు నీనడుము, సురతాన గాటుపడియు ఇంకను గాట్లకోరు నీక్రేపెదవి,
నీకడకంటిచూపు నీ (ముద్దు) పలుకు చిత్తము మ్రుచ్చిలుచున్నవి! ఎవరిదానవు నీవు?

నాస్తిమే ... = నాకు సంపద లేదు మ తెవనియొద్దకేని పొమ్ము. యతో
ఈదృశాని ... = నీవు దేన (= ఎందుచేత) ఇట్టివి - నాకు విభవములేదు ఇత్యాది -
పలుకుచున్నావో - తదా = అప్పుడు (= అందుచేతనే,) నీవు ద్యూతకరుడవు
కావులే - తప్పుక అగుదువు (టక్కరివి) అని కనుగొంటిని - అనుట. అస్తికో ౭పి
... = మీకు బాకీ పడినవాఁ డెవఁడేని యున్నాఁడా? ఉన్నాఁడు - పది ముక్క

మాధు—అస్తి. దశసువర్ణం ధారయతి? కిం తస్య. [అథి. దశసువర్ణం దాలేది. కిం తస్య?]

చేటీ—తస్య కారణా దా ర్యేదం హస్తాభరణం ప్రతిపాదయతి. సహి నహి, స ఏవ ప్రతిపాదయతి. [తస్య కారణాదో అజ్జిత ఇమం హస్తాభరణం పడివాదేది. ణహి ణహి, సో జ్ఞేవ పడివాదేది.]

మాధు—(సహర్షం గృహీత్వా) అరే, భణసి తం కుల పుత్త్రమ్—‘భూత స్తవ గణ్ఠః. ఆగచ్ఛ, పున ద్ద్యూతం రమస్వ’ [అలే భణేశి తం కులపుత్త్రమ్. - ‘భూదం తువ గణ్ఠే. ఆలచ్ఛ, పుణో జూదం రమల’] (ఇతి నిష్క్రాంతా)

చేటీ—(వసంతసేనా ముపసృత్య) ఆర్యే, పరితుష్టా గతౌ సభికద్యూతకరా. [అజ్జివ. పడితుట్టా గదా సహిలజాదిలరా]

వసంత—త ద్దచ్చతు. అద్య బన్ధజనః సమాశ్వసితు. (తా గచ్ఛదు. అజ్జిన్ధులణో సమస్సనదు).

సంవా—ఆర్యే, య ద్యేవం త దియం కలా పరిజనహస్తగతా క్రియతామ్. [అజ్జివ, జగి ఎవ్వం తా ఇతిం కలా పలితిణహస్తగదా కలీలదు].

(దీనార)ములు బాకీ పడినాడు. కింతస్య = ఏమి వానికి? తస్య కారణాత్ ... = వానితోసము అక్కయ్య ఈ చేతిమురుగు ఇచ్చుచున్నది. - కాదు కాదు - అతడే ఇచ్చుచున్నాడు,

అలే - ఒరే - భణసి తంకులపుత్రస్య ... = ఆదొడ్డకులమునం బుట్టినవానితో చెప్పు. డబ్బు ఎగవేయమికిని, మరల ఆడ నుత్సాహము గొల్పుటకును ఈప్రశంస - భూతఃతవ(గణ్ఠః =) నీ ప్రమాణము నెఱవేరినది. రమ్మ, మరల జూదము ఆడుము. అని. పరితుష్టా = మిక్కిలి తృప్తిపడినవారై - బాకీకి మించిన సొమ్ము దొరకుటచే. తత్ గచ్ఛతు ... = మఱి ఆర్యుడు పోవును గాక, చుట్టాలు (ఊహిడిల్లుదురుగాక.) - యద్యేవం ... = అట్లేని, అక్కా,

వసంత—ఆర్య, యస్యకారణా దియం కలా శిక్ష్యతే, స
ఏష ఆర్యేణ శుశ్రూషితపూర్వః, శుశ్రూషితవ్యః. [అజ్ఞ, జన్మ
కారణాదో ఇతి కలా సిద్ధిరది, సో జ్ఞేన అజ్ఞేణ సుస్సూసిదప్రవో
సుస్సూసిదవో].

సంవా—(స్వగతమ్) ఆర్యయా నిపుణః ప్రత్యాదిష్టో ౭స్మి.
కథం ప్రత్యుపకరిష్యే? (ప్రకాశమ్) ఆర్యే, అహ మేతేన
ద్యూతక రాపమానేన శాక్యశ్రమణకో భవిష్యామి. త త్సంవాహణో
ద్యూతకరః శాక్యశ్రమణకః సంవృత్త ఇతి స్మర్తవ్యా న్యార్య యైతా
న్యక్షరాణి. [అజ్ఞానం నిజేణం పచ్చాదిష్టో హి, కథం పచ్చువ
కలిశ్యమ్? (ప్రకాశమ్) అజ్ఞానం, అహం ఏదితా జూదిఅలావమాజ్ఞేణ
శక్యశ్రమణకే హువిశ్యమ్. తా శంవాహణకే జూదిఅలే శక్యశ్రమణకే
శంవృత్తే త్తి శుమలిదవ్యా అజ్ఞానం ఏదే అథలు]

వసంత—ఆర్య, అలం సాహసేన. [అజ్ఞ, అలం సాహసేన].

ఈనాకళ - సంవాహనవిద్య - నీ పరిజనమునకు నాచే నేపింపుము. (అట్లు
ప్రత్యుపకారముం గొనుము - అనుట) యస్యకారణాత్ ... = ఎవనికోసము ఈకళ
నేపింబడవలయునో, అతడే ఆర్యునిచే మునుపు శుశ్రూషింపబడినాడు.
(మెదియు) శుశ్రూషింపబడదగును. వద్దు, ఆపని (= నేపుట). ఆర్యయా
నిపుణం ... వద్దు కూడదని అక్కచే నేర్పరచి జవాబు చెప్పబడితిని. -
తన కేమియు ఇందులకు ప్రత్యుపకారమువలదు అని శుభమారముగా చెప్పినది.
కథం ప్రత్యుపకరిష్యే - ఎట్లు ప్రత్యుపకారము చేయగలను? (తోపలేదే - సరి.)
ఆర్యే అహం ఏతేన ... = అక్క, నేను ఈజాడకారులు కావించిన పరాభవము
చేత, విరాగముం బొందినాను - (ఇక) శాక్యశ్రమణకః భవిష్యామి = జాడ పరి
వ్రాజకుడ నయ్యెదను. తత్ సంవాహకః ... = కాపున సంవాహకుడు
ద్యూతకరుడు (ఐ.) శాక్యశ్రమణకుడు ఐనాడు - అను నీయక్షరములు - వివర
ముగా ఈమాటలవరకు - అక్కచేత జ్ఞప్తియం దుంచుకొనఁ బడవలయును,
ఆర్య అలం ... = అయ్య, సాహసము చేయకు - వలదు సాహసము ... = నిశ్చ
యము చేపికొనబడినది.

సంవా—ఆర్యే, కృతో నిశ్చయః. [అజప, కలేణిచ్చప].

(ఇతి పరిక్రమ్య)

శ్లో. ద్యూతేన త త్కృతం మమ య ద్విహస్తం జనస్య సర్వస్య
ఇదానీం ప్రకటశీర్షో నరేంద్రమాగ్ధేణ విహరిష్యామి. ౧౭

[జూదేణ తం కదం మే జు వీహత్యం జణశ్చ శవ్యశ్చ
ఏణహిం పాలడశీశేణలిప్తమగ్ధేణ విహలిశ్యమ్]

(నేపథ్యే కలకలః)

సంవా—(ఆకర్ణ్య) అరే, కిం నిద్దమ్. (ఆకాశే) కిం
భణత — ‘ఏష ఖలు వసంతసేనాయాః ఖుణ్ణమోడకో నామ దుష్ట

శ్లో. ౧౭. యత్ = ఏది, సవ=స్య జనస్య = ఎల్లజనులకు (వలన
అనుట), డబ్బు తండుటకు వచ్చిన సభివఁడో వాని మానిసియో అని. (పా.) భీయతే =
భయపడునో - ఎల్ల జనులకు భయపడుటయో, పా. విహస్తం (= చేతులు పోయి
నట్లు) ఎల్ల జనులకును శక్తి లేమియో, = ఏమియుం దోషమియో, తత్ = అది,
విహస్తవ్యావలౌ సమా - అమరము. ద్యూతేన మమ కృతం = జూదముచే
నాకు - ఆభయపడుట - ఆశక్తిలేమి - కలిగింపఁబడినది, (అందులకై ఇన్నాశ్శును
తలవాల్చుకొని - ఆధీరముగా - తిరుగుచుంటిని.) ఇదానీం = ఇప్పుడు, ప్రకట
శీర్షః = ఏల్ల రకు అగపడు తలగలవాఁడనై - తల యెత్తుకొని, నరేంద్రమాగ్ధేణ =
రాజమార్గమున - పెద్దరస్తాలో, విహరిష్యామి - హాయిగా - విహారముగా - సంచరిం
చెదను.

జూదముచేత నాకు ఎల్లజనులవలన డబ్బుతండుటకు వచ్చినవాఁడో అని
భయమును, (చేతులే పోయినట్లు) శక్తిలేమియుం (= ఏమియుం దోషమియుం)
కలిగియుండినది. ఇప్పుడు, అది తీసిపోయినది. ఇంకను భయము కాని శక్తిలేమి
కాని నా కెక్కడిది? తల ఎత్తుకొని రాజమార్గమున అందఱియెదుట విహర
ముగా సంచరించెదను.

నేపథ్యే - తెర వెనుక - కలకలః - అలబలము, గుంపున పుట్టిన మోఁత.

అరే కిం నిద్దమ్? ఆకాశే = మింట, కిం భణత = ఏమనుచున్నార ...
ఇత్యాది మరల ఆఫోకాపక్షేపము ఆకాశభాషితము. ఏష ఖలు ... = ఇదిగో,

హస్తీ విచరతి' ఇతి - అహో, ఆర్యాయా గర్భగజం ప్రేక్షిష్యే గత్వా. అథవా, కిం మ మైతేన? యథా వ్యవసిత మనుష్ఠాస్యామి. [అలే, కిం జ్ఞేదమ్. (ఆకాశే) కిం భణాధ. - ఏశే క్షు వశస్తశేణ ఆపి ఖుణ్ణమోడకేణామ దుట్టహాద్ధీ విఅలేది' త్రి. అహో, అజ్జఆపి గర్భగలం పేక్షిశ్యం గదుత. అహవా, కిం మమ ఏదిణా? జథా వవశిదం అణుచిట్టిశ్యమ్]

(తతః ప్రవిశతి అపటిక్షేపేణ ప్రహృష్టో
వికటోజ్జ్వలవేషో కర్ణపూరకః)

కర్ణపూరకః—కుత్ర కు త్రార్యా! [కహిం కహిం అజ్జఆ!]]

చేటీ—దుగ్మనుష్య, కిం త ఉద్వేగకారణమ్. యదగ్రతో ౭వస్థితా మార్యాం న ప్రేక్షసే. [దుమ్మణుస్స, కిం తే ఉద్వేల కాలణమ్, జం అగ్గదో వట్టిదం అజ్జలం ణ పేక్షసి].

కర్ణ—(దృష్ట్వా) ఆర్యే, వద్దే. [అజ్జపి, వద్దామి].

వసంత సేనయొక్క ఖంటమోటకమును (కంబమును విజుచునది అను) పేరుగల పోకిరి యేనుఁగు తిరుగుచున్నది - అనియ. అహో - సంతోషము, ఆక్కయ్య మదపుటేనుఁగును చూతును, పోయి - (అథవా =) ఎందుకు లే, నాకు దానితో ఏమి? నేను చేయఁ బూనుకొన్నదానినే - శ్రమణకుడ నగుటనే అనుష్ఠించెదను. తతః ప్రవిశతి ... = అంతట ప్రవేశించు చున్నాఁడు, సంభ్రాంతుఁడై - తొందర తొందరగా, అపటి క్షేపేణ - తెరపట్టకయే, పట్టరాని సంతోషముగలవాఁడై - వికటముగా (= మిక్కిలి) తళతళ ప్రకాశించు వేషము - కట్టు తొడుగు - కల వాఁడై కణకపూరకుఁడు - ఆపేరుగల వసంత సేన పరిచారకుఁడు. వసంత సేన పరిచారకుఁడును అట్టి ఉజ్జ్వలవేషుఁడగును. కుత్ర ... = ఎక్కడ ఎక్కడ ఆక్క! దుర్మనుష్య! ... = పాడు మోనిసి, ఏమిరా నీకు (ఈ) సంధ్ర మమునకు - కలవరమునకు - కారణము? యత్ అగ్రతో ౭వస్థితాం ... = ఏల అడిగెద ననఁగా - ఎదురుగానున్న ఆక్కనే చూడకున్నావు! ... = సంతోషము

వసంత—కర్ణపూరక, పరితుప్తముఖో లక్ష్మ్యసే. త త్కిం
న్విదమ్? [కర్ణపూరక, పరితుప్తముఖో లక్ష్మీ అసి. తా కి క్లేదమ్?].

కర్ణ—(సవిస్మయమ్) ఆర్యే, వశ్చ తాసి య యాద్య కర్ణ
పూరకస్య పరాక్రమో న దృష్టః. [అజ్ఞప్త, వశ్చదాసి, జావ అజ్ఞ
కర్ణాఢిరతిస్స పరక్రమో న దిష్టో.]

వసంత—కర్ణపూరక, కిమ్ కిమ్. [కర్ణాఢిరతి, కిం కిమ్].

కర్ణ—శృణో త్వార్యా, యః స ఆర్యాయాః కుణ్ఠమోటకో
నామ దుష్టహస్తీ, స ఆలానస్తమ్భం భజ్త్వా మహామాత్రం
వ్యాపాద్య మహాంతం సంక్షోభం కుర్వ న్రాజమార్గ మవతీర్ణః. తతో
ఽత్రాస్తరే ఉద్భుప్తం జనేన. [సుణాదు అజ్ఞత, జో సో అజ్ఞతఏ
ఖుణ్ఠమోడట నామ దుష్టహస్తీ, సో ఆలానస్తమ్భం భజ్జేతి మహా
మేత్థిం వావాదితి మహాంతం సంభోహం కరన్తో రాతిమగ్గం ఓదిష్ణో.
తదో ఏతస్తరే ఉద్భుత్తం జనేన].

శ్లో. “అపనయత బాలకజనం

త్వరిత మారోహత వృక్షప్రాసాదమ్

నిండిన మొగము గలవాడవుగా అగపడుచున్నావే! ఏమిటి ఇది? సవిస్మ
యమ్ ... = ఆశ్చర్యముతో - అక్కా, వశ్చేతాసి ... = మోసపోయితివి -
పోగొట్టుకొంటివి, నీ విష్కడు నీకణఠపూరకని పరాక్రమముం జూడవైతివే! ...
ఏమిటిరా ఏమిటి? శృణోతు ఆర్యా ... = అక్కా వినును గాక - అక్కా పోకిరి
యేనుఁ గున్నదే, ఖుంటమోటకము, అది కట్టుకంబమును విడిచి, (మహామాత్రం =)
మావటి నాయని చంపి, మిక్కిలి గొప్ప కలత కలిగించుచు, రాజమార్గం
మును చొచ్చినది. అత్రాస్తరే ఉద్భుప్తమ్ ... = అంతలో జనులచే బిగ్గరగా
చాటినట్లు ఆఱకబడినది. - ఏమనఁగా.

శ్లో. ౧౮. బాలకజనం = (దారిలో నున్న శిశువులను - పిల్లకాయలను,
అపనయత = అవలికి కొనిపొందు, త్వరితం = త్వరగా, వృక్షప్రాసాదం = చెట్లను

కిం న ఖలు ప్రేక్ష్యం
పురతో దుష్టో హస్తీ ఇత ఏతి.

౧౮

[అవశేష వాలలజణం
తురిదం ఆరుహాథ పుష్పసాదమ్
కిం ణమూ పేక్షధ
పురదో దుష్టో హస్తీ ఇదో ఏది.

అపి చ, [అవి అ],

శ్లో. విచలతి నూపురయుగలం
భిద్యస్తే చ మేఖలా మణిఖచితాః
వలయా శ్చ సుందరతరా
రత్నాంజురజాల ప్రతిబద్ధాః.

౧౯

[విచలతి శేషరజఅలం
భిద్యన్తి అ మేహలా మణిక్షృణ్తి
వలతి అ సుందరదరా
రఅణజురజాలపడిబద్ధా]''

మేడలను, ఆరోహత = ఎక్కుడు. కిం న ఖలు-పశ్యథ పురతః = ఏమి చూడరా, ఎదురుగా? దుష్టః హస్తీ ఇత ఏతి = దుండగాల యేనుఁగు ఇటు వచ్చుచున్నది.

ఇవి అటపు - చాటింపు - మాటలు.

శ్లో. ౧౯. నూపురయుగళం - అందెలజత, విచలతి = కదలుచున్నది - భయసంభ్రాంతిలై పడుచు స్త్రీలవి కాఁబోలు. భిద్యస్తే = తెంపఁబడుచున్నవి - మణిఖచితాః = రత నాలుతాపిన, మేఖలాః = మొలనూళ్ళు! రత్నా ... ధాః = రతనంపు మొలకలు - చిన్నరత్నములు - వలయాలలో తాపఁదగినంతటివి - వాని మొత్తము తాపినట్టివి. కావుననే - సుందరతరాః = మిక్కిలి యందమైనవియు, ఐన వలయములును - మురుగులును !

తత స్తేన దుష్టహస్తినా కరచరణరదనైః పుల్లనలినీ మివ సగరీ
ముజ్జయినీ మవగాహమానేన సమాసాదితః పరివ్రాజకః. తం చ
పరిభ్రష్ట దణ్డ కుణ్డికాభాజనం శీకరైః సిక్త్వా దంతాంతరే షీప్తం
ప్రేక్ష్య పునరభ్యుష్టుప్తం జనేన - 'హా, పరివ్రాజకో వ్యాపాద్యతే' -
ఇతి. [తదో తేణ దుష్టహస్థిణా కలచలణరదణేహిం పుల్లణలిణిం
విలి నాలిం ఉజ్జయిణిం అవగాహమాణేణ సమాసాదిదో పరివ్యాజట.
తచ్చ పరిబృహ్ట దణ్డ కుణ్డికాభాజనం సీతరేహిం సిద్ధిల దంతాంతరే శ్చి
త్తం పేక్షిత వుణో వి ఘ్నుట్టం జణేణ. - 'హా, పరివ్యాజట వావాదీ
అది' త్తి.

వసంత—(సంభ్రమమ్) అహో ప్రమాదః, అహో
ప్రమాదః. [అహో పమాదో, అహో పమాదో].

కర్ణ—అలం సంభ్రమేణ. శృణోతు తావ దార్యా. తతో
నిచ్చిన్న విసంఘలశృంఖలాకలాప ముద్వహంతం దంతాంతరపరిగృహీతం

కాశ్యపి, మొలవి, చేతులవి - అండలు నూళ్ళు మురుగులు - అదరి కదలి తెగి
విటిగి పోవుచున్నవి - సంభ్రమమున. చెలువలవి కాబోలు. వారు భయముచే
అట్లు ఉరవడించుచున్నారు - ఏనుగుం జూచి.

తతః తేన దుష్టహస్తినా ... = అంతట యాదుండగవు తేనుగుచేత.
తొండముతోను పాదాలతోను దంతాలతోను, పూచిన తామరకొలనిలోనుం
బోలె, ఉజ్జయినీనగరమున మునిగి కలంచుచుంబోలె పోవుచున్నదానిచేత పట్టు
కొనబడినాడు, ఒక సన్నానీ. వానిని, చేతికట్టయు కమండలుపాత్రయు జాతి
పడిపోయినవానిని, తుంపురులతో తడిపి. (ఎత్తి) దంతాలనడును వేసికొనబడిన
వానిని చూచి మరలను ఉర్లోపింపబడినది జనులచేత - అయ్యో, పరివ్రాజకుడు
చంపబడు చున్నాడు అని. సంభ్రమమ్ = తొట్రుపాటుతో - అయ్యో ప్రమా
దము (= అపాయము)! మాను తొట్రుపాటు - వినునుగాక అక్కయ్య - తతో
నిచ్చిన్న ... = అంతట తెగి చిక్కివడి అడుచున్న గొలుసుపేటలను మోచుచున్న
దియు, దంతాలనడునుం గొనబడిన పరివ్రాజకుని మోచుచున్నదియు నగు దానిం

పరివ్రాజక ముద్వహంతం తం ప్రేక్ష్య కర్ణపూర కేణ మయా, న హి
న హి, ఆర్యయా అన్నపిణ్డపుష్టేన దాసేన, వామచరణేన ద్యూత
లేఖకం ఉద్భుష్యోద్భుష్య త్వరిత మాపణాత్ తాహదణ్డం గృహీత్వా
అకారితః స దుష్టహస్తీ.

[అలం సంభవేణ. సుజాదు దావ అజ్జిత. తదో విచ్ఛిన్న
విసంతుల సింఖలాకలావతిం ఉవ్వహంతం దస్తస్తరపరిగ్రహిదం పరివ్వా
జతిం ఉవ్వహంతం తం పేక్షిత కణ్ఠ ఊరవేణ మవీ, ణ హి ణ హి,
అజ్జితవీ అన్నపిణ్డఉట్టేణ దాసేణ, వామచలణేణ జూదలేఖతిం
ఉద్భుసితి తురిదం ఆపణాదో లోహదణ్డం గేహ్లితి ఆరిదో సో
దుట్ట హస్తీ].

వసంత—తత స్తతః. [తదో తదో].

జాచి, కణపూరకుండనైన నాచేత, కాదు కాదు, అక్కయ్యన్న పుముద్దలం
బలిసిన దాసునిచేత, ఎడమకాలితో - దాసేన వామచరణేన ద్యూతలేఖకం (మాధు
రునే) ఉద్భుష్యోద్భుష్య త్వరితం ఆపణాత్ ... = ప్రాకృతము - ఉ గుసి ఆ
ఉ గుసి ఆ - అని ఒక పాతము. ఉద్భుష్యోద్భుష్య - ఎడమకాలితో అనగా అంత
యవలీలగా జూదపులెక్కగానిని - దారిలో అడ్డముగా నున్న వానిని, అవలికి నెట్టి
నెట్టి. నలిపి ఆరగదీసి ఉ గుసి ఆ అనుప్రాకృతమునకు ఛాయ ఉద్భుష్య అనియు
కావచ్చును, 'ఉద్భుష్య' (= అజిచి) అనియు కావచ్చును. 'అజిచి' యన్నదానికి
వాఁడేమైనాఁడో. బదులుపలికినాఁడో, తొలగినాఁడో - అది యిందులేదు. తనకు
సాయపడను కేక వేసినాఁడు అనుటకు తాను చెప్పకొనుచున్న తన బలాధిక్యమునకు
అది అసంగతమగును. నాఁడు దారిలో అడ్డముగా నున్న వానిని ఎడమపాదము
తోనే ఎత్తి అవలికి నెట్టుచు - అనుట ప్రేయము - 'ఉద్భుష్య' అనుట వే. వేం.
వారిచే అనుగృహీతము. త్వరితం ... = వడివడిగా అంగడి నుండి (లావు) యిసుప
కజ్జను - గుదియను - ఎత్తుకొని ఆదుష్టగజము అడల్చి అజిచి 'రా, ఇటురా' అని
యనంబడినది.

కర్ణ—

శ్లో. ఆహత్య సరోషం తం హస్తినం విద్యతే లలిఖరాభమ్
మోచితో మయా స దంతాస్తరసంస్థితః పరివ్రాజకః. ౨౦

[ఆహాణిడోణ సరోసం తం హస్థిం విద్యతే లలిఖరాభమ్
మోచివిట మవ సో దంతాస్తరసంస్థిత పరివ్రాజక]

వసస్త—సుష్టు త్వయా కృతమ్. తత స్తతః. [సుష్టు దే
ఓదమ్. తదో తదో].

కర్ణ—తత ఆర్యే, 'సాధు రే కర్ణపూరక, సాధు' ఇత్యే
తావాన్మాత్రం భణన్తి, విషమభరాక్రాంతా ఇవ నాః, ఏకతః పర్యస్తా
సకలోజ్జయి న్యాసీత్. తత ఆర్యే, ఏకేన శూన్యా న్యాభరణస్థా
నాని పరామృశ్య ఊర్ధ్వం ప్రేక్ష్య దీర్ఘం నిశ్వ న్న్యాయా ప్రావారకో
మ మోపరి క్షీప్తః,

శ్లో. ౨౦. విద్య ... = భం = వింజపుకొండ కొమ్ముంబోని, తం హస్తినం =
ఆ యేనుఁగును, సకోపం = కోపముతో (బుసకొట్టుచు ఘోరించుచు) ఉన్నదానిని,
ఆహత్య = కొట్టి, మయా = నాచేత, సః దంతాస్తరసంస్థితః = దంతాలనడుము నున్న,
ఆ, పరివ్రాజకః = సన్నాస్థిని - శ్రమణకుఁడు, మోచితః = విడిపింపఁబడినాఁడు.

ఆగుడియంగొని నేను వింజపుఁగొమ్ముంబోని ఆ యేనుఁగును, కోపముతో
బుసకొట్టు చున్నదానిని కొట్టి ఆసన్నాస్థినిని దాని దంతాలనడుము ఉన్నవానిని
విడిపించితిని.

సుష్టు ... = బేష్గా చేసితివి! తవాత తవాత. తతః ఆర్యే ... = అంతట
అక్కా, బళిరా కణాపూరక, బళిరా_అని మాత్రము పలుకుచు ఉజ్జయిని అంతయు,
మోయరాసంత బరువు ఒకతట్టు పేర్వబడిన యోడవలె, అటు ఒరిగి_ఒడ్డగిల్లి_
నట్టె నది - ఉజ్జయిని జనులందఱు మొత్తముగా ఆ యేనుఁగును నన్ను సన్నాసినిం

[తదో అజ్ఞవ 'నాహు రే కణ్ణఊరల, సాహు' త్తి ఎత్తి అమేత్తం భణన్తి, విసమభరక్కన్తా విలణావా, ఎక్కదో పల్లత్థా సలలా ఉజ్జయిణీ ఆసి. తదో అజ్ఞవ, ఎక్కేణ సుణ్ణాఇం ఆహరణ ట్టాణాఇం పరాముసిల ఉద్ధం పేఘిల దీహం ణిససిల అలం పావారట మమ ఉవరి ఘ్ఠో].

వసంత—కర్ణపూరక, జానీహి తావ త్తి మేష జాతీకుసుమ వాసితః ప్రావారకో న వేతి. [కణ్ణఊరల, జాణీహి దావ కిం ఏసో జాదీకుసుమవాసిదో పావారట ణ వేత్తి].

కర్ణ—ఆర్యే, మదగధేన సుష్టు తం గన్ధం న జాణామి. [అజ్ఞవ, మదగధేణ సుష్టు తం గన్ధం ణ జాణామి].

వసంత—నా మాపి తావ త్పేక్షస్వ. [ణామం పి దావ పేక్ష].

కర్ణ—ఇదం నా, మా రైవ వాచయతు. [ఇమం ణామం అజ్ఞత ఎవ్వ వావదు] (ఇతి ప్రావారక ముపసయతి.

వసంత—ఆర్యచారుదత్తస్య. [అజ్ఞచారుదత్తస్య].

(ఇతి వాచయిత్వా సస్పృహం గృహీత్వా ప్రావృణోతి.

జాచుటకు ఆత్మకు గుంపులువడి మూగిరి. అంతట, అక్కా - ఒకాయన. (తన) నగలు పెట్టుకొనుచోట్లు - చేతులు బుజాలు మెడ మొదలైనవి, తడవుకొని, అవి శూన్యముగా నున్నందులకు మిన్ను చూచి నిట్టూచి, ఈయ త్తరీయము నామీద జేసినాడు. కర్ణపూరక జానీహితావత్ ... = కణపూరక, ఎఱుగుదువా అది జాజాలవాసన గుప్పిన ఉత్తరీయ మవునో కాదో అని? ఆర్యే, మదగధేన ... = అక్క (ఆ) యేనుగు మదవువాసనచే, చక్కగా ఆవాసనను పనిపట్టనెత్తిని. నామాపి ... = పేరైనను చూడుము. ఇదిగో పేరు, అక్కయే చదువునుగాక - (నాకు అక్షరాలు తెలియవు) ఆర్యచారుదత్తస్య ... = చారుదత్తయ్యది. - అని

చేటి—కర్ణపూరక, శోభత ఆర్యాయాః ప్రావారకః. [కర్ణ ఊరల, సోహది అజ్జతప పావారట]

కర్ణ—ఆం, శోభత ఆర్యాయాః ప్రావారకః. [ఆ, సోహది అజ్జతప పావారట]

వసంత—కర్ణపూర, ఇదం తే పారితోషికమ్. [కర్ణఊరల, ఇదం దే పారితోషికమ్]. (ఇత్యాభరణం ప్రయచ్ఛతి.

కర్ణ—(శిరసా గృహీత్వా ప్రణమ్య చ) సాంప్రతం సుఖ శోభత ఆర్యాయాః ప్రావారకః. [సంపదం సుఖ సోహది అజ్జతప పావారట]

వసంత—కర్ణపూరక, ఏతస్యాం వేలాయాం కు త్రార్య చారుదత్తః? [కర్ణఊరల, ఏదావ వేలావ కహిం అజ్జచారుదత్తో?].

కర్ణ—ఏతే నైవ మార్గేణ ప్రవృత్తో గతుం గేహమ్. [ఏదేణ జ్ఞేవ మార్గేణ పవృత్తో గతుం గేహమ్].

వసంత—చేటి, ఉపరితన మలిన్దక మారు హ్యోర్యచారు దత్తం పశ్యామః. [హజ్జే, ఉపరిదణం అలిన్దలం ఆరుహిల అజ్జ చారుదత్తం పేక్ఖే హ్మ].

చదివి తమకముతోకై కొని తాను తన్ను కప్పుకొనును. కర్ణపూరక, శోభతే ఆర్యాయాః ... = అక్కట ఉత్తరీయము అందముగా ఉండలేదా? అవును అక్కట ఉత్తరీయము అందముగా ఉన్నది. కణపూరక, ఇదంతే ... = ఇంద నీకు ఇనాము అని ఆభరణము ఒసఁగుచున్నది. తలతో గ్రహించి, నమస్కరించి, ఇప్పుడు బలె ఒప్పియున్నది, అక్కట ఉత్తరీయము. కర్ణపూరక, ఏతస్యాం వేలాయాం ... = ఎక్కడరా ఈ వేళలో యిప్పుడు చారుదత్తయ్య? ఏతే వైర ... = ఈ మార్గాననే ఇంటికి పోదొడంగినాడు, చేటి, (రావే), ఉపరితనం ... = ఎక్కి మిద్దెమీది తలవాకిటి పైగది (ముంగిలి - మొగసాల)నుండి అయ్యగారిని మారము.

[ఇతి నిష్కాన్తాః సర్వే]

ఇతి ద్యూతకరసంవాహకో నామ

ద్వితీయో ౭ జ్ఞ :

నిష్కాన్తాఃసర్వే - అంకాంతమున సర్వపాత్రనిష్క్రమణముం జెప్ప వలసినదని శాస్త్రము.

తొలియంకము కడపట వసంతసేనయింటివాకిట ఆవెన్నెలలో అట్లు చారు దత్తవసంతసేనలు సానురాగదృష్టులతో ఒండొరుల వీడ్కొనిరి గదా. వసంత సేనకు ఆరాత్రి నిద్రపట్టని విరాళి కలిగియుండును - [చారుదత్తునికిని కలిగిన దని ఆతఁడు చెప్పఁగలఁడు - V - 37 - 'సదాప్రదోషో మమయాతి జాగ్రతః, సదాచమే నిశ్వ సతో గతా నిశా ...' అని] చారుదత్తుఁడు 'తివ్రతుప్రణయః' అని ఈపూట ఇక్కడ నుండుము అన్నను - [చారుదత్తుని యీవాక్యమునకు ఇది భావమని వసంతసేనయే వ్యాఖ్యానించినది. కాదేని మఱేదేని భావప్రదర్శన వాక్య ముండి, గ్రంథ పాతమాయెనా? I '... నయుక్త మద్యేదృశేన ఇహోగతయా మయా ప్రతివస్తుమ్.] అన్నందులకు అంతకు వచ్చినాఁడని సంతసించినను [చతురో మధురోఽయ ముపన్యాసః] ఉండక, ఉపాయమని యెంచి, నగయిల్లడపెట్టి వచ్చితిని గదా. అతనికి నామీఁద గట్టివలపే కలిగింపఁ గలిగితిని. కాని యింక పైయెత్తు, ఏమి, యెట్లు అని తలపోయుచు, ఆచారుదత్తుని యందమునే భావించు కొనుచు, ఒక్కటే తన్మయముగా పరధ్యానముగా నిదురించి అట్లేమేల్కొనినది. నాఁడు ప్రాదెక్కుచున్నను నిత్యస్నాన దేవతాపూజలకును తనకు ఓపిక లేదు. అప్పటికి మానుకొన్నది. ఆ పరధ్యానమున, మైహజపున, చేటి తనతో ఏమియుం బలుకకున్నను 'తర్వాత తర్వాత' అని. తన విరాళితో దానికి తెలిసి పోయినది. అంతట ఆయన పేరు పేట అంతయు దానిచే నొకసారి చెప్పించుకొన్నది. ధనము నకు కాదే, గుణమునకును రమించుటకును నేను కామించుట, మీరు నవ్వుదు రేమో; ఆయన మరల ఇక్కడికి వచ్చుటో నేను అక్కడికి పోవుటో జరుగనీ అని తాను నగను ఇల్లడ పెట్టివచ్చినట్లు దానితో తలపోసికొన్నది.

ఇంతలో జూదాన ఓడి సభికునిచే కొట్టి తఱుమఁబడుచున్న సంవాహకుఁడు ఇల్లు సొచ్చి శరణు అన్నాఁడు. బౌదార్యశీలముచే వానికి నిరభ్యంతరముగా 'సరి' అని, నాఁడు ప్రస్తావ వశమున చారుదత్తునికి సంవాహకుఁడుగా నున్న వాడని

అతనివలన చారుదత్తుని మేలి గుణములు మరల విని, తదీయఁడని ఉపచరించి, అతనిని అష్టలవారివలన విడిపించి పంపినది. ఈపెట ప్రత్యుపకారము ఏమి, ఎట్లు అన్న చింతతోనే వాఁడు సన్నయింపఁబోయినాఁడు.

ఇంతలో ఆదారిం బోవుచు చారుదత్తుఁడు వసంతసేన నొకరు కర్ణపూరకుఁడు అసహాయముగా కంబము విఱచుకొని కట్టు తెంపుకొని వీధింబడిన దుండగాల వసంతసేనయేనుఁగును అవలీలగా పట్టి కట్టుటం జూచి, మెచ్చుకొని, తనచేత మఱేమియు లేమి, ఆ జాజుల వాసన యంగవస్త్రము అతనికి ఇనాము ఇచ్చి, నిరుత్తరీయముగా ఆదారిం బోవుచుండెను. వసంతసేన కర్ణపూరకుని వలన ఈ కథ యెల్ల విని, ఆ యంగవస్త్రముం దాఁగొని, కర్ణపూరునికి వేఱు ఇనామిచ్చి పంపి, దాన తన్నుం గప్పకొని అట్లు తదంగస్పృష్ట స్పృష్టికతో తన విరాళి కాకను ఒకింత యార్చుకొనుచు, అప్పటికి తన వాకిటినే దాఁటి వీధిం బోవుచున్నాఁడు చారుదత్తుఁడు అని విని మిడవీడికి యెక్కి అతనిని చూపుమేర దాఁటి పోవు వఱకు కాంచుచు మొగసాలలో నిలంబడును. ఇది ఆ మఱునాఁటి పూర్వాహ్లావుఁ గథ.

జూదపు జగదాల వలన రాజ్య ధర్మపాలన తెఱఁగు కొంత ఎఱుకపడును. రాజుం దొలఁగింప పితూరి రాజుచున్నదని జూదభ్రష్టుఁడు దర్దరకుఁడు పితూరి దారులం జేరఁ బోవును.

ఇది ద్యూతకరనంవాహకము

అను రెండవ యంకము

ముగిసినది

తృ తీ యో ౭ జ్కః

(తతః ప్రవిశతి చేటః)

చేటః—

శ్లో. సుజనః ఖలు భృత్యానుకమ్పకః

స్వామీ నిర్ధనకో ౭పి శోభతే

పిశునః పున ద్ద్రవ్యగర్వితో

దుష్కరః ఖలు పరిణామదారుణః.

౧

[సుఅణో క్షు భిచ్చానుకమ్పకే

శామినీ నిర్ధణకే వి శోహదే

పిశుణే ఉణ ద్రవ్యగర్వితే

దుష్కలే క్షు పరిణామదాలుణే]

తతః ప్రవిశతి చేటః—అంతట చేటుడు, చారుద త్తయ్య నాకరు ప్రవేశించు చున్నాడు (= రంగాన అగపడుచున్నాడు.)

శ్లో. ౧. సుజనః = మంచి (సౌఖ్యదాహర్యమల నడవడి కల) వాడు, భృత్యానుకమ్పకః = నాకరులందు దయగలవాడు నైన, స్వామీ = ఓడయడు, నిర్ధనకః అపి = ధనములేని (బీద)వాడైనను, శోభతే ఖలు = రాజించును గదా - పిశునః = కొండీడు - ఉ త్త తంటాలు చెప్పువాడు - చీటికిమాటికి తప్పు పట్టువాడు - నీచుడు - క్రూరుడు, పునః = మఱియు, ద్రవ్యగర్వితః = ధనముచే పొగురుకొన్న వాడును, పరిణామ దారుణః = ఫలకాలమున క్రూరుడు - అనుగ్రహము చూపనివాడును ఐన, (స్వామి, మిడిమేళపుదొర) దుష్కరః ఖలు = కొలువను సాధ్యపడడు గదా - అట్టివాని కొలువు శక్యము కాదు గదా.

అపి చ, [అవి అ],

శ్లో. సస్యలమ్పటబలీవద్దో న శక్యో వారయితు
మన్యప్రసక్తకలత్రం న శక్యం వారయితుమ్
ద్యూతప్రసక్తమనుష్యో న శక్యో వారయితుమ్
యో ఽపి స్వాభావికదోషో న శక్యో వారయితుమ్. ౨

[శశ్వపలక్కవలహేణ శక్కి వాలిదుం
అణ్ణపశత్తకలత్తేణ శక్కి వాలిదుమ్
బాదపశత్తమణుశ్శోణ శక్కి వాలిదుం
జేవి శహవిఅదోశేణ శక్కి వాలిదుమ్].

కా ఽపి వే లార్యచారుదత్తస్య గాఢర్వం శ్రోతుం గతస్య. అతి
క్రామ త్యర్థజనీ. అ ద్యాపి న గచ్ఛతి. త ద్యావ ధృహిద్వార

మిక్కిలి దయగలిగియుండుటయు, కోపము లేకుండుటయు నొకరు కోరఁ
దగిన ఒడయని గుణములు. అట్టివాని కొలువు సులువు. కలిమిచే పొగరుపోతు,
చీటికిమాటికి తప్పులు పట్టి చాడిలు చెప్పి కడపటికి, ఏదేని యినాము ఈయనలనిన
సమయమున ఏదేని వంక పెట్టి, నీవక్కఱలే దని తఱుమువాఁడు నైన వానికొలువు
ఎంతయు కష్టము. మాచారుదత్తయ్య స్వామి అట్టి సుజనము! - అని యనుకొనుట.

శ్లో. ౨. సస్య లమ్పట బలీవదః = పైరుమరగిన - దాని నత్యాసక్త
మైన యెద్దును - ఏమరుపాటున పొలముపైబడి పైరు మేయ మరగినట్టిది అనుట,
వారయితుం న శక్యమ్ = మాన్పను అలవిపడదు, అన్య ప్రసక్త కలత్రం =
పరపురుషుని మరగిన భార్య, వారయితుం న శక్యమ్ = (ఆ పురుషునుండి)
మాన్సుటవ శక్యకాదు. ద్యూత ప్రసక్తమనుష్యః = జూదముమరగిన జనమును, వార
యితుం న శక్యః = (ఆడఁ బోనీక) మాన్సుటవ అలవిపడఁడు. అట్లే యః అపి
స్వాభావికదోషః = ఏది, తనంతటనే స్వభావము - పుట్టుక - చేతనే కలిగినదో,
ఆదోషమును, వారయితుం న శక్యః = మాన్పరానిది అగును.

కా అపి వేదా = అబ్బా! ఎంతనే పైనదయ్యా! ఆర్యచారుదత్తస్య
గాఢవః శ్రోతుం గతస్య = చారుదత్తయ్య పాటించుటకు పోయి! అతి
క్రామతి ... = దాటుచున్నది అధఃరాత్రి! అద్యాపి ... = ఇప్పటికిని

శాలాయాం గత్వా స్వస్వామి. [కావీ వేలా అజ్ఞచారుదత్తశ్చ
గర్భవ్యం శుణిదుం గదశ్చ. అదిక్కమది అద్ధలలణీ. అజ్ఞ వి ణ
ఆలచ్చది. తా జావ బాహిలదుఆలశాలావ గదుల శువిశ్వమ్.]

(ఇతి తథా కరోతి

(తతః ప్రవిశతి చారుదత్తో విదూషక శ్చ)

చారు—అహో అహో, సాధు సాధు, రేభిలేన గీతమ్.
వీణా హి నా మాసముద్రోత్థితం రత్నమ్. కుతః -

శ్లో. ఉత్కృణ్ణితస్య హృదయానుగుణా వయస్యా,
సంకేతకే చిరయతి ప్రవరో వినోదః,

రాకున్నాడు. తత్ ... = బయట వాకిటికాలలో, పహరావా రండుచోటికి
పోయి, నిద్రింతును. (ఇంతవఱకు ఎట్లో మేలుకొని యుండినాడు - ఇకను
వాకిటినుండి ఆయనపిలుపు సులువుగా వినబడఁగల చోటికిపోయి ఐనను నిద్రిం
తును - అనుట.) అహో ... = ఆహా ఆహా, బలె, రేభిలభావపాట! బలేపాడి
నాడు రేభిలభావ! వీణ యనఁగా సముద్రమునం బుట్టని రత్నము గదా - అసా
ధారణమైన చోట పుట్టినదానికి మామూలు చోటిదానికన్నను గుణమెక్కువ,
దానిని మించి నట్టిది అనుట. రేభిలుడు కోమటి - కావున మర్యాదగా భావ
యనుట. నోటంబాడుచు వీణను వాయించినాడు. కుతః = ఏలయన.

శ్లో. 3. ఉత్కృణ్ణితస్య = విరహమున, సమాగమమునకై తహ తహ పడు
వానికి, హృదయానుగుణా వయస్యా = మనసుకు అనుకూలయైన చెలి. - మధుర
శబ్దములతో ఇంపులు పలికి సంతాపము హరించి ఓదార్చునది, సజ్జేతకే =
ఇక్కడ కలసికొందునని ఏపాటుచేసికొన్నవాడు, లేక ఇక్కడ కలసికొందము
అను నిశ్చయము చేసికొన్నచోట. చిరయతి = స్త్రీయో పురుషుడో ముందువచ్చిన
జనము అన్యజనము రాక ఏర్పాటు వేళ అతిక్రమించు చున్నప్పుడు, ప్రవరః =
క్రేషమైన - పా. - ప్రచురః = గొప్ప, వినోదః = కాలయాప నోపాయము - ఆ

సంస్థాపనా ప్రియతమా విరహాతురాణాం,

రక్తస్య రాగపరివృద్ధికరః ప్రమోదః.

3

విదూ—భోః, ఏహి, గృహం గచ్ఛావః. [భో, ఏహి, గేహం గచ్ఛేష్టు].

చారు—అహో, సుష్టు భావరేభిలేన గీతమ్.

విదూ—మమ తావ ద్ద్వైభ్యా మేవ హాస్యం జాయతే
స్త్రియా సంస్కృతం పఠంత్యా, మానుష్యేణ చ కాకలీం గాయతా.

కను పెట్టుకొన వలయు వేళ తుణ మొక కల్పముగా నుండును గాన, ప్రియతమా
విరహాతురాణాం = (సమాసముగా) ప్రేయసివలని విరహముతో బాధపడువారికి,
కాదా - (వ్యాసముగా) విరహాతురాణాం = వియోగముతో బాధపడువారికి,
ప్రియతమా = ఎంతయు ప్రియమైన, సంస్థాపనా = దేహప్రాణములను నిలువరించు
నది. - మేఘమున యత్తుని వియోగమున కాంతంగూర్చి కాలిదాసు -

ఉత్సజ్ఞే వా మలినవససే సౌమ్య నిశ్శిష్య వీణాం

మద్గోత్రాజ్ఞం విరచితపదం గేయ ముద్ధాతుకామా - మేఘ II

రక్తస్య = ఆనురాగము గొన్న వానికి, రాగ = ఆయనురాగమును పెంచునట్టి,
ప్రమోదః = సంతోషోత్సాహముల కారణము.

ఇందు ప్రథమపాదమున తొలుసారిగా అయోగదుఃఖితుఁడైనవానిని
చెలికత్తె ఊఱడించుటయు, రెండవపాదమున సంకేతము అనుటచే పరకీయాజారుల
వినోదించుటయు, మూడవపాదమున పరిణయమై ప్రేమనిరూఢమైన వారి యెడ
బాటున వారికి దేహప్రాణముల నిలువరించుటయు, నాలవపాదమున అట్టి
యా యాపదను తొలఁగించుటయ కాక సంగడినికి అనురాగము బెంచుటయు
చెప్పబడినది.

భోః ఏహి గృహం గచ్ఛావః = రావయ్యా, ఇంటికి పోవుదము. అతనికి
పాటలో రుచి లేదు - ఇంటికి (నిదురింపఁ) బోవ తొందర. మఱి చారుడత్తునికి
ముగిసినను ఆపాట చెవిలో వినంబడు చున్నట్లే ఉన్నది రక్తిచేత ఇంకను. కావున
అతనికి అదే తలంపు - బలే పాడినాఁడయ్యా రేభిభావ!

మమ తావత్ ... = నాకన్ననో రెంటిచేతనే నవ్వుకలుగును - ఆడుది
సంస్కృతము పఠించుటయు, మానిసి - పురుషుఁడు - నూత్యైశ్యక్త మధుర

స్త్రీ తావ తస్మిన్మతం పఠన్తి, దత్తనవన స్యేవ గృప్తిః, అధికం సూసూశబ్దం కరోతి. మనుష్యో ౭పి కాకలీం గాయన్, శుష్క సుమనోదామ వేష్టితో వృద్ధపురోహిత ఇవ మన్తం జపన్, దృఢం మే న రోచతే.

[మమ దావ దువేహిం జ్ఞేవ హస్సం జాలది. ఇత్థిఆప సక్కలం పఠన్తి, మణుస్సేణ ల కాలలీం గాలన్తేణ. ఇత్థిఆ దావ సక్కలం పఠన్తి దిణ్ణణవణస్సా విల గిడ్డి, అహిలం సుసుఆలది. మణుస్సో వి కాలలీం గాలన్తో, సుక్ఖసుమణోదామవేట్టివో బుడ్ధ పురోహిదో విల మన్తం జపన్తో, దిఢం సేణ రోఅది].

చారు—వయస్య, సుష్టు ఖ ల్వద్య గీతం భావరేఖితేన. నచ భవా స్పరితుష్టః!

శ్లో. రక్తం చ నామ మధురం చ సమం స్ఫుటం చ

భావాన్వితం చ లలితం చ మనోహరం చ

ధ్వని చేయుచు పాడుటయు. స్త్రీ యన్ననో సంస్కృతము పఠించుచో ముక్కు త్రాడు వేసిన తొలియీత యాపురలె, ఎక్కువగా నూనూ శబ్దము చేయును. మానిసియు అవ్యక్త మధురముగా పాడుచు, ఎండిన పూలమాల చుట్టుకొని మంత్రజపము చేయుచున్న ముసలి బాపన పోలోహితునివలె - ఇది నాకు ఎంతయు - ఇంచుకయు అనుట - ఇష్టము గాదు.

సుష్టు ఖలు ... = ఇప్పుడు ఎంతో చక్కగాకదా రేఖితభావ పాడినాడు! మఱి అది నీకు పరితోషము కలిగింపదాయెను.

శ్లో. ౪. నామ - ప్రసిద్ధమేనుమా! (గీతము - పాట) రక్తం చ = పిణె గొంతుల స్వరము లొక్కటై మనస్సును హరించునది, మధురంచ = కమ్మగా, వినుటకు, తియ్యగా ఉన్నది, సమం చ = తొడంగినది మొదలు తుదివఱకు ఎట్లున్న ఒకే తీటుగా నుండునో అట్లుండినది, స్ఫుటం చ = మాటలన్నియు చక్కగా తెలియునట్లు విడివిడిగా నుండినది, భావాన్వితమ్ = అందులో భావ మేమో అది తోచునట్లు దానితో కూడుకొని యుండినది, లలితం చ = సుకుమారముగా ఉండినది, మనోహరం చ = (ఏల పలు మాటలు?) మనసును దొంగిలునట్లు ఉండినది,

కిం వా ప్రశస్తి వచనై ర్బహుభి ర్మదుక్తై
రస్తస్త్రితా యది భవే ద్వని తేతి మన్యే

౪

అపి చ,

శ్లో. తం తస్య స్వర సంక్రమం మృదుగిరః

శ్లిప్తం చ తస్త్రిస్వనం

వర్ణానా మసి మూర్ఛనాస్తరగతం

తారం విరామే మృదుమ్

హేలాసంయమితం పునశ్చ లలితం

మదుక్తైః = నేను పలికెను, ప్రశస్తి వచనైః = మెచ్చుకోలుమాటలు, బహుభిః = పెక్కులు, వః కిం = నీకు ఎందులకు? (ఒక్కటే మాట!) అస్తహితా యది భవేత్ = కనుమఱుగున నుండెనేని, వనితా ఇతి = ఎంతయు అనురాగముగల స్త్రీయే అని, మన్యే = తలంతును.

రక్తము - రక్తి - స్వరములు వేర్వేరునను ఒక్కటిగా పొందికపడుట. స్ఫుటం - అనగా అక్షరాలు పాల్లులు మాటలు లెస్సగా విడిగా వినంబడుట. పాటకు ఉండవలయు గుణము లన్నియు కలిగి సుకుమారమై ఒక యనురక్త స్త్రీయే మఱుంగున నుండి పాడుచున్నదా అనిపించినదే. మఱి నీకేమయ్యా బాగుగా లే దనుచున్నావు?

శ్లో. ౫. మృదుగిరః = చెవికి ఇంపైన పలుకు గల, తస్య = ఆ రేఖిలుని యొక్క, తం = ఆ - ఇప్పటికిని నాచెవిం బడుచున్న ప్లే ఉన్న, స్వరసద్భ్రమమ్ = స్వరము స్వరమునం జొరుటయు, శ్లిప్తం = దానితో - వీడరాక వేర్పడకుండిన - తస్త్రిస్వనం = వీణ (తం తెల) మ్రోతయు, వర్ణానాం అపి = (గానపు) అక్షరముల యొక్క, మూర్ఛనాస్తరగతం = గొంతు ఎత్తుట దింపుటల లోని, తారం = గట్టి - పెద్ద - ధ్వనియు, విరామే = ముగింపున, మృదుమ్ = తేలికయైన - సుకుమారధ్వనియు, హేలాసంయమితం = తాళము యతి మొదలగు నెడల, అశ్రమముగా ఆయాకట్టుబాట్లు కలదియు - ఆఁగినదియు, పునః చ = మఱియు, లలితమ్ = సుకుమారముగా - ఆయాసము లేనియట్లుగా (మరల) తొడంగబడినదియు -

రాగద్విరుచ్చారితమ్
య తస్యత్వం విరతే ౭పి గీతసమయే
గచ్ఛామి శృణ్వ నివ.

౫

అనగా ఆవసానమందేమి, ఆరంభమందేమి అనాయాసముగా - తన ఆభ్యాస
నైపుణులచేత - కలిగింపబడిన తాళము లయ మొదలగు కొలతలు కలదియు,
రాగద్విరుచ్చారితమ్ = రక్తివలన - తన(యు, శ్రోతలయు) తన్మయతచే, రెండు
తూర్పు - రెట్టించి - పలుకబడినదియు - అన్నియు. యత్సత్వం = నిజము చెప్పు
చున్నాను, గీతసమయే = పాటకాలము, విరతే అపి = ముగిసిపోయినను, అట
నుండి బయలుదేరినవాడనైనను, శృణ్వ ఇవ = వినుచుంబోలెనే, గచ్ఛామి =
నడచుచున్నాను.

కొన్ని పారిభాషిక పదాల వివరణము. —

- (1) తం తస్య స్వరసజ్జ్రమం - తం పూర్వశ్రుతం - స్వరాణాం నిమగ్న
భ గానారాదీనాం సం సమ్యక్ క్రమమ్ - ఆరోహోవరోహయాపమ్ -
తస్మి - వీణా; మూర్చనా.
- (2) 'యథాకుటుమ్బినః సర్వే ౭ప్యే కీ భూతా భవంతిహి.
తథా స్వరాణాం సందోహో మూర్చనే త్యభి ధీయతే'
ఇతి వచనాత్ స్వరసమూహానాం ఏకీ భావ ఇతి టీకాకారః.
'క్రమాత్ స్వరాణాం సప్తానాం ఆరోహా నావరోహణమ్,
సా మూర్చే త్యుచ్యతే గ్రామస్థా ఏతాః సప్త సప్తచ' ఇతి వచనాత్,
మూర్చనా స్వరాణాం ఆరోహోవరోహ ఇతి మల్లినాథః.
- (3) వర్ణానాం గానాక్షరాణాం మూర్చనా తస్యా అన్తర గతం మధ్యగతమ్.
తారమ్ ఉచ్చమ్ - విరామే సమాప్తా మృదుకోమలమ్.
- (4) హేలా రాగస్య ఆరోహోవరోహయోః అనాచిత్యం. తత్ర సంయమితం
నియమితం, అనాచిత్యాన్నివృత్త మితి భావః. తమోసాగా ముక్తా
యింపుట వచ్చును.
- (5) తథా లలితం లాలిత్యాఖ్యగుణాన్విత మితి భావః.
- (6) తథా రాగేషు ద్విరుచ్చారితమ్ ద్విరుక్తం ఏవం భూతం గీతం శృణ్వ -
ఇత్యన్వయః. రాగా ద్విరుచ్చారిత మితి పాతాన్తరమ్.

విదూ—భో వయస్య, ఆపణాంతర రథ్యావిభాగేషు సుఖం కుక్కురా అపి సుప్తాః, త ద్ద్రవం గచ్ఛావః. (అగ్రతో ౭వ లోక్య) వయస్య, పశ్య, పశ్య, ఏషో ౭వ్యన్ధకార స్యేవావ కాశం దద దంతరిక్షప్రాసాదా దవతరతి భగవాం శ్చంద్రః. [భో వలస్స, ఆవణాంతరచ్ఛావిభావసు సుహం కుక్కురా వి సుత్తా. తా గేహం గచ్ఛేత్తు. వలస్స, పేక్ష పేక్ష, ఏసో వి అన్ధఆరస్స విఅ అవఆసం దేన్తో అన్తరిక్షప్రాసాదాదో ఓదరది భలవం చన్దో].

రేఖిలభావ కారీరము ఎంతయు మధురమైనది. వీణ (తంత్రే) మ్రోత చెప్పవలయునా. రెండును విడదీయరాక ఒండొంటితో కలిసిపోయినవి. ఇంకను ఆపాట చెవికి ఆదంత మధుర మగును! అందు ఆ స్వరము స్వరములో చొచ్చుట, రాగాలాపన మూర్ఛనలలో ఆయావర్ణములు మొదట గట్టిగాను కడపట తేలిక - కోమలము - గాను ఉండుట. ఆవలీలగానే తాళ లయలు తప్పకుండుట, ఆకట్లు బాట్లున్నను, ఉన్నట్లు లోపక మరల సుఖమారముగానే యుండుట, చొక్క లలో రాగమును రెట్టించుట - ఆదంతయు, అరచే! నిజముగా పాటముగిసి నేను ఆటనుండి బయలుదేరినవాడ నైనను నాచెవులలో ఆపాట యింకను వినం బడుచునే ఉన్నదయ్యా!

భోవయస్య ... = ఓవయస్యా. (సరేలే త్వరగా నడువవయ్యా!) (అధశా రాత్రి చాటినది.) (వీధిలో) అంగశ్య నడిమి ప్రదేశములయందలి వీధిభాగముల యందు కుక్కలు సయితము హాయిగా నిద్రించుచున్నవి. (అది అధశా రాత్రి చాటిన గుఱుతు - అంతవఱకు అవి తిరుగుచు మొఱుగుచు నుండి ఇప్పటికి కన్నులు మూసినవి.) అగ్రతః అవలోక్య = ఎదుట చూచి, ఆవీధి తూర్పునుండి పడ మరగా పయ్యనది కావలయు, వారు పడమరకు నడుచుచున్నారు. నాడు అట్టమి యేమో - అధశా రాత్రానంతరము చంద్రుడు ఎదురుగా అస్తమించుచున్నాడు. (దానినే విదూషకుడు చెప్పుచున్నాడు) వయస్య, చూడు చూడు, వీడుగో భగవంతుడు, చంద్రుడు చీకటికి చోటు ఇచ్చుచుంబరే, మింటిపేడనుండి దిగిపోవుచు (= అస్తమించుచు) ఉన్నాడు. (రాజునెమర జనులు ఎడసి మఱు గున నుందురు. రాజులోపలికి పోగానే, అందఱును స్వేచ్ఛగా నడయాడుదురు.)

చారు—సమ్య గాహ భవాన్.

శ్లో. అసౌ హి దత్వా తిమిరావకాశ

మస్తం వ్రజ త్యున్నతకోటి రిన్దుః

జలావగాఢస్య వనద్విపస్య

తీక్ష్ణం విషాణాగ్ర మి వావశిష్టమ్.

క.

విదూ—భోః, ఇద మస్మాకం గేహమ్. వర్ధమానక, వర్ధ

శ్లో. ౭. అసౌ హి = వీడు - బాగుగా అగపడు చున్నాడు - శృంగ
ములు సమముగాలేవు - ఒక దానికన్న ఒకటి ఎత్తు. కుటుచదిముందు అదృశ్య
మగును - ఎత్తుది ఒకటిగా అగపడుచుండి తరువాత అస్తమించును. కావున,
ఉన్నత కోటిః = పైకి అగపడుచున్న కోటి (= కొన) కలవాడై, తిమిర అవ
కాశం దత్వా = చీకటికి అవకాశ మొసంగి, అస్తం వ్రజతి = అస్తమించు
చున్నాడు. - క్రుంకువో క్రింది కొన యగపడకపోయి, దేహమును క్రమముగా
అగపడకపోయి, అగపడుచున్న పైకొనయు అగపడక మటుంగునడు చున్నాడు.
అతః డెట్లున్నాడనగా - జలావగాఢస్య - (పెనుమడుగు) నీట మునిగిన, వన
ద్విపస్య = అడవి యేనుగుయొక్క, అవశిష్టం = మిగిలిన - (ఇక మునుగవలసి
యున్న) తీక్ష్ణం = వాడియైన, విషాణ అగ్రం ఇవ = కొమ్మ - దంతము - కొనవలె.

వీడుగో చంద్రుడు అస్తమించుచున్నాడు - అష్టమి యగుటచే అరబింబ
మగుటచే దానికి పైకోటి (కొన) క్రిందికోటియు గలవు, ఇప్పటికి క్రిందిది అస్త
మన మటుంగువడినది - పైది ఇంకను అగపడుచున్నది (అదర్శనము రమణీయ
ముగా నున్నది) ఇంతలో అదియు అగపడకయుం బోవును. ఏనుగును మడుగున
మునిగి యీదులాడ నేర్చును - అప్పుడు ఒక్క కొమ్మమాత్రము అగపడు
నట్లుగా, తక్కినదంతయు మునిగినట్లుగా ఉండనేర్చును, ఏనుగు - అదర్శ
నము రమణీయముగా నుండును.

ఏనుగే నల్లనిదైనను, దానిని మడుపులోముంచుట ఏక విషాణాగ్రదశకానౌ
పమ్యసిదికి. చీకటిపర్వమిన్ను, మునుగు ఏనుగువలె.

మానక. ఉడ్డాటయ ద్వారమ్. [భోః ఏదం అష్టాణం గేహమ్
వడ్డమాణల, వడ్డమాణల, ఉడ్డాటేహి దురమ్].

చేటః—ఆర్యమైత్రేయస్య స్వరసం యోగః శ్రూయతే.
ఆగత ఆర్యచారుదత్తః. త ద్యావ ద్వార మసోడ్డాటయామి. (తథా
కృత్వా) ఆర్య వద్దే. మైత్రేయ, త్వా మపి వద్దే, అత్ర విస్తీర్ణ
ఆసనే, నిషీదతా మార్యా. [అజ్జమిత్రేయ హ శలశంజోప శుణీలది.
ఆగదే అజ్జచాలువత్తే. తా జావ దురలలంశే ఉడ్డాటేమి. అజ్జ,
వద్దామి. మిత్రేల, తుమం పి వద్దామి. ఏత్థ విత్తిణ్ణో ఆశణే ణిశే
దన్తు అజ్జ].

(ఉభౌ నాత్యేన ప్రవి శ్యోపవిశతః)

విదూ—వర్ధమానక, రదనికా మాకారయ పాదా ధావి
తుమ్. [వర్ధమానక, రదణిలం సద్దావేహి పాదాఇం దోఇదుమ్].

చారు—(సానుకమ్పమ్) అలం సుప్తజనం ప్రబోధయితుమ్.

చేటః—ఆర్యమైత్రేయ, అహం పానీయం గృహ్లామి. త్వం
పాదా ధావ. [అజ్జమిత్రేల, అహం పాణిలం గేణ్ఠే, తుమం
పాదాఇం ధోవేహి].

ఉడ్డాటయ ద్వారమ్ = వాకిలి తెలుపు. స్వరసంయోగః = పలుకుసవ్వడి.
అత్ర విస్తీర్ణః ఆసనే = ఇటుంబుజచిన ఆసనమందు ఆయ్యలు ఇరువురం గూర్చుం
దురుగాక. నాత్యేన = అభినయముచే - వాకిలి మొదలగున దంతయు అందు రంగాన
అమరి యున్నదా? లేదు - ఉన్నట్లు. ప్రవేశించినట్లు, వట్టి అభినయము.
శబ్దాపయ = పిలుపుము, ధావితుమ్ = కడుగుటకు.

అలం సుప్తజనం ప్రబోధయితుమ్ - వలదు నిద్రించుజనమును లేపవలదు -
'అలం' - నిషేధార్థమున తృతీయతో నుం భోలే దీనికి తుమున్నతోను
యోగము. చేటునకు మైత్రేయునిపై గౌరవమే, వారి చనవు - వధామానకుడు -

విదూ—(సక్రోధమ్) భో వయస్య, ఏష ఇదాసీం దాస్యాః పుత్రో) భూత్వా సానీయం గృహ్లాతి. మాం పున రాబ్రహ్మణం పాదా ధావయతి. [భో వలస్స, ఏసో దాణిం దాసీం పుత్రో భవిల పాణిలం గేడ్డేది. మం ఉణ బహ్మణం పాదాఇం దోవావేది].

చారు—వయస్య మైత్రేయ, త్వ ముదకం గృహాణ. వర్ధ మానకః పాదా ప్రక్షాలయతు.

చేట!—ఆర్యమైత్రేయ, దే హ్యుదకమ్. [అజ్జమితైల, దేహి ఉదలమ్].

(విదూషక స్తథా కరోతి. చేట శ్చార్దుదత్తస్య పాదా ప్రక్షా ల్యాపసరతి)

చారు—దీయతాం బ్రాహ్మణస్య పాదోదకమ్.

విదూ—కిం మమ పాదోదకైః. భూమ్యా మేవ మయా తాడితగర్దభే నేవ పున రపి లోఽతితవ్యమ్. [కిం మమ పాదోదపహిం. భూమిం జ్ఞేవ మప తాడిదగర్దహేణ విల పుణోవి లోట్టిదవ్యమ్].

కూద్రుడు - నౌకరు. తాను పాదాలు కడుగవలసినవాడు, తాను నీరుపోయుచు ననియు మైత్రేయుం గడుగుచునియు అనుచున్నాడు, అందులకు మైత్రేయుడు చానిని దాస్యాపుత్రః - (అలుకొనమానము, తిట్టు) అంజాకొడుకు అనుచు న్నాడు. - చారుదత్తుడువారిని సరిపెట్టుచున్నాడు - వయస్య ... = గృహాణ, ... ప్రక్షాలయ - నీవు నీటిం గొనుము, వాడు పాదాలు కడుగునుగాక.

ప్రక్షాల్య ఆపసరతి = కడిగి ఆవతికి - తొలగి - పోవుచున్నాడు - మైత్రేయునికి నీళ్ళు ఈకయే. చారుదత్తుడు అనుచున్నాడు - దీయతాం ... = బ్రాహ్మణునికి కాలికి నీళ్ళు ఈబడునుగాక - ఈరా అనుట. కిం మమ ... = నాకెందులకు కాలికి నీళ్ళు. నేలమీదనే మరల నేను పొరలాడవలసియున్నది - తాడితగర్దభః - కొట్టబడినగాడిద - కొట్టబడినను, ఎక్కువ బడలిక పడినను,

చేటః—ఆర్యమైత్రేయ, బ్రాహ్మణః ఖలు త్వమ్. [అజ్ఞ మిత్రేల, బహుణే శ్చ తుమమ్].

విదూ—యథా సర్వవాగానాం మధ్యే డుణ్ణభః తథా సర్వ బ్రాహ్మణానాం మధ్యే అహం బ్రాహ్మణః. [జథా సర్వవాగాణాం మధ్యే డుణ్ణహో, తథా సర్వబ్రాహ్మణాణాం మధ్యే అహం బహ్మణో].

చేటః—ఆర్యమైత్రేయ, త థాపి థావిష్యామి, (తథా కృత్వా) ఆర్యమైత్రేయ, ఏత త్త త్పునర్లభాణ్ణం మమ దివా, తవ రాత్రౌ చ, త ద్రృహణ. [అజ్ఞ మిత్రేల, తథావి ధోఇశ్యమ్. అజ్ఞమిత్రేల, ఏదం తం శువణ్ణగణ్ణం మమ దివా, తుహ లత్తిం చ. తా గేణ్ణ]. (ఇతి దత్వా నిష్క్ర)ంతః.

గాడిద ఆనొప్పి అవయవములకు పోవుటకు నేలన వెల్లకిలి చాలసేపు పొరలాడును - దాన నొప్పిపోవును - (అట్లు గుఱ్ఱమును ఆలపు తీజ నేలంబడి కాళ్ళు విడిలించుచు పొరలాడును.) మైత్రేయునికి మాటల నాజాకు తెలియదు - గాడిదవలె, అని తానే చెప్పుచున్నాడు.

యథా సర్వ వాగానాం మధ్యే డుణ్ణభః ... = ఎల్ల పాముల నడుమ ఇరుదలపాము - విసము లేనిది, చూచుటకును రోత గానుండునది ఎట్టిదో, బ్రాహ్మణులలో నేను అట్టివాడను - ఎందుకును పనికిమాలినవాడను - అనుట. మమ దివా తవ రాత్రౌ - అని కదా యేర్పాటు. మఱి దానిని ఇప్పుడు ఇతనిచేతికి ఇచ్చుటం జూడఁగా, రాత్రి రాకముందే వీరు పాటకచ్చేరికి పోయినారా? లేక పోయినచున్నవలకు నీవు చూచుకో అని చారుదత్తుని సమ్మతితో అతనికడ ఉంచిపోయినాఁడు కాబోలు. (?)

కిం అత్ర ఉజ్జయిన్యాం ... = ఏమి ఈయుజ్జయినిలో దొంగ సయితము లేదా? దీనిని ఈలంజాకొడుకును (సువణ్ణభాణ్ణం =) బంగారునగను, భాణ్ణం... భూషణే - హైమః, 'భూషణమాత్రే' - ధరణిః. ... భూష - మేదినీ. నా

విదూ—(గృహీత్వా) అద్యా ప్యేత త్రిష్టతి. కి మ త్రోజ్ఞ
యిన్యాం చోరో ౭పి నాస్తి. య ఏతం దాస్యాః పుత్రం నిద్రా
చోరం నాపహరతి. భోవయస్య, అభ్యంతర చతుఃశాలకం
ప్రవేశ్యా మ్యేనమ్. [అజ్ఞ వి ఏదం చిట్టది. కిం ఏతథ ఉజ్ఞయిణీవ
చోరో వి ణత్తి, జో ఏదం దాసీవ పుత్రం నిద్రాచోరం ణ అవహరది.
భో వఅస్స, అభ్యంతరచతుస్సాలలం పవేసఆమి ణమ్].

చారు—

శ్లో. అలం చతుశ్శాల మిమం ప్రవేశ్య
ప్రకాశనారీధృత ఏష యస్మాత్
తస్మా త్స్వయం ధారయ విప్ర, తావ
ద్యావ న్న తస్యాః ఖలు భోః సమర్ప్యతే. ౭

(నిద్రాం నాటయన్, 'తం తస్య స్వరసంక్రమమ్'
ఇతి పునః పఠతి)

నిద్రను దొంగలించుదానిని - దేనికోసము నేను మెలఁకువగా ఉండవలయునో
దానిని అపహరింపను? ఓ వయస్యా, దీనిని నాలుగిండ్ల బవంతిలోఁగిట ప్రవేశ
పెట్టెదను, అనఁగా అక్కడికి దొంగ రాఁజాలఁడు, నగరక్షణ ములువగును - అని.

శ్లో. ౭. అలం = కూడదు, ఇమం చతుఃశాలం ప్రవేశ్య = బవంతిలోపల
దీనిని ప్రవేశపెట్టఁ గూడదు, యస్మాత్ = ఏలన, ప్రకాశనారీధృతః ఏషః =
గృహీతా కులాంగన గాక - ఎల్లవారికి ప్రకాశముగా తెలియునట్లు - వెలి (=ప్రకాశ
యైన ఆవగూరినము లేని) స్త్రీచేత ధరింపఁబడినది. - మెల వస్తువు, బంగారునగ
యైనను - తస్మాత్ = కావున, యావత్ న తస్యాః సమర్ప్యతే = దానికి ఈబడ
కుండు సంతరకు, విప్రుఁడా, నీవే పట్టుకొని యుండుము.

భవంతిలోపలికి తేవచ్చునట్లయ్య, వెలియాలు పెట్టుకొని తీసిన సొమ్మును.
భవంతి మెలపడిపోవును. దానికి అప్పగించువఱకు అది నీచేత నే ఉండును గాక.

విదూ—అపి నిద్రాతి భవాన్. [అవి జిద్దాలది భవమ్].

చారు—అథ కిమ్.

శ్లో. ఇయం హి నిద్రా నయనావలమ్బినీ
లలాటదేశా దుపసర్ప తీవ మామ్,

అదృశ్యరూపా చపలా జ రేవ యా
మనుష్యసత్త్వం పరిభూయ వర్ధతే.

౮

విదూ—త తస్యపివః. [తా సువేష్టు]. (నాట్యేన స్వపితి.

అపి నిద్రాతి భవాన్ - అపి ప్రశ్నం దొడగను. నీవు నిద్ర పోయెదవా? నీకు నిద్రవచ్చుచున్నదా? అవును.

శ్లో. ౮. నయనావలమ్బినీ = (నా) కన్నులం బట్టుకొన్న, ఇయం హి నిద్రా = ఈ నిద్రయన్ననో, లలాటదేశాత్ = నొసటిచోటునుండి, మాం = నన్ను, ఉపసర్పతి ఇవ = డగ్గఱుచున్నదియుం బోలె నున్నది, యా = ఏది - ఇది యనుట, జరా ఇవ = ముదిమివలె, అదృశ్యరూపా = అగపడని - చూడ నందని - రూపము గలదై, చపలా = (త్వరతో కూడుకొన్నదై -) వణుకు, ఊపు కలిగించునదై, మనుష్యసత్త్వం = మానిని బలమును, పరిభూయ = తిరస్కరించి, సరకునేయక పైకొని, వర్ధతే = ఎరుగుచున్నది - వృద్ధిపొందుచున్నది.

పురుషుడు ముదియుచున్న తన్ను చూచి కనుగొననే లేడుగదా, శిరమున వెంట్రుకలు నరయుట, ఒడ లంతట మడుతలు ఏర్పడుట, వణుకు అవము ములం బైకొనుట, శక్తి తఱుగుట - ఇవన్నియు కలుగుచునే యున్నను తాను ఆకలుగుటం జూడజాలడు. అట్లే నిద్రలోను తొలుత మనస్సుకు వృత్తి నిలిచి పోవుటయు తల వ్రేలాడుటయు కన్నులు మూత పడుటయు అయవములు ఓపక వ్రాలుటయు - ఇందు ఏది కలుగుటయు మన కెఱుంగ శక్యము గాదు. మఱి కలుగును - నిద్ర సిద్ధించును. మరోవృత్తినిలిచి తల వ్రేలాడును గాన - లలాటము నుండి డగ్గఱుచున్న దన్నాడు.

తత్ స్వపివః - సరి, అలాగైన నిద్రింతము, నాట్యేన - నిద్రించుట నభినియించును.

(తతః ప్రవిశతి శర్వలకః)

శర్వలకః—

శ్లో. కృత్వా శరీరపరిణాహ సుఖప్రవేశం

శిక్షాబలేన చ బలేన చ కర్మమార్గమ్

గచ్ఛామి భూమిపరిసర్పణఘృష్టపార్శ్వే

నిర్ముచ్యమాన ఇవ జీర్ణతను భూజజ్ఞః.

౯

తతః ప్రవిశతి శర్వలకః - అంతట శర్వలకడు ప్రవేశించును. శర్వలకడు ఒక బ్రాహ్మణుడు. దొంగతనము వృత్తిగా ఆవలంబించినాడు. వసంతసేన చేతిని కామించినాడు. దానిని విలుచుకొనఁ గోరినాడు. దానికి బానిసతనము మాన్పి తన భార్యం జేసికొన. దానికైన ధనార్జనకు దొంగతనము ఉపాయముగా ఆవలంబించినాడు. నేర్పు సంపాదించినాడు.

శ్లో. ౯. శిక్షాబలేన చ = అభ్యాస పాటవముచేతను, బలేన చ = దేహ బలముచేతను, శరీర పరిణాహ సుఖ ప్రవేశమ్ = దేహపు వైశాల్యము అంతయు - ఒరయిక గాయపడుట లేక - నులుపుగా చొచ్చుట గల - చొచ్చుటకు అనుకూల మైన - చాలినంత, కర్మమార్గం = [(నా)పనికి కావలయు దానిని] కన్నమును. - ఎక్కువ పెద్దదియుం గాక ఎక్కువ చిన్నదియుంగాక చాలినపాటి దానిని అనుట. పెద్దదాన వృథా కాలనష్టము, వృథా కష్టము, గోడకును సెబ్బర. చాలనిదైన చొచ్చుటకు కష్టము. - కృత్వా = చేసి - వేసి, జీర్ణతనుః = శిథిలమై ఊడుచున్న దేహపుఁ దోలును - కుబుసమును, నిముఁచ్యమానః = విడుచుచున్న, భుజజ్ఞ ఇవ = పామువలె - (వంపులు తిరుగుచు ప్రాచునది అని వు్య.) భూమిపరి ... శ్వః = నేలమీఁద ప్రాచుటచే రాచుకొన్న ప్రక్కభాగములు కలవాడనై, గచ్ఛామి = పోవుచున్నాను.

నేర్పుకొలదియు బలముకొలదియు నాదేహమునకు చాలినపాటి కన్నము చేసికొని, నేలమీఁద, ప్రక్కలు రాచుకొనుచు కుబుసము విడుచున్న పాము వలె, నులుపుగా పోవుచున్నాను.

వృక్షవాటికాపరిసరే సంధిం కృత్వా ప్రవిష్టో ౭స్మి మధ్యమకమ్.
త ద్యావ దిదానీం చతుఃశాలక మపి దూషయామి. భోః,

శ్లో. కామం నీచ మిదం వదన్తు పురుషాః

స్వప్నే చ య ద్వర్ధతే

విశ్వస్తేషు చ వశ్చనా పరిభవ శ్చైర్యం

న శౌర్యం హి తత్

స్వాధీనా వచనీయ తాపి హి వరం

బద్ధో న సేవాజ్ఞలి

వృక్షవాటికా పరిసరే = తోట చుట్ట - (అక్కడ చీకటి దట్ట మగును, ఎక్కువ మటుగ కలుగును గాన) మధ్యమకమ్ = రెండు గోడల నడుమ - అని కలియు మూలలో - (అచోటు తటాబున జనుల కంటబడదు, గాన), సంధిం కృత్వా = కన్నము చేసి, ప్రవిష్టో ౭స్మి = చొచ్చినవాడ నైతిని. అనగా - తోటలోనికి వచ్చినాడు - ఇంకను ఇంటికి కన్నముచేసి ఇంటిలో ప్రవేశింప వలయును. రెండు కన్నములు - తోట గోడలో ఒకటియు, ఇంటిగోడలో ఒకటియు.

శ్లో. ౧౧. పురుషాః = లోకులు, చౌర్యం = దొంగతనమును, ఇదం = ఇది, నీచం = క్షుద్ర (వ్యాపార) మనియు, స్వప్నే వధతే యత్ = ఏది-అనగా ఇది, నిదురలో పెంపొందును అనియు, విశ్వస్తేషు = నమ్మినవారియొద్ద, వశ్చనా చ = మోసము (చేయుట) అనియు, పరిభవః = (వారిని) తిరస్కారము చేయుట అనియు, న తత్ శౌర్యం హి = అది పరాక్రమవ్యాపారము (హి =) ఎంత మాత్రము గాదనియు - కామం నిదన్తు = నిందింతురు గాక, వచనీయ తా అపి = (ఈ) నిందా స్పృహత్యము, స్వాధీనా = పరాధీనము కాక, స్వాంత్యముగా నుండున దగుటం జేసి, వరం హి = మేలేగదా, (మఱియు, ఒకరిని దేవురించుచు), సేవాజ్ఞలిః = ఊడిగముతోసమై (నమః అని) చేతులు జోడించి నమస్కరిం)చుట, న బద్ధః = కూర్చబడలేదు. - (ఎంత ఏమి చెప్పినను ఇది సొంత యార్జనము, స్వతంత్రమైనది - ఊడిగము కాదు - అంతకన్నను మేలైనది. అంతియకాదు - ఇందులకు ప్రమాణ

తస్మిన్ స్త్రీజనదర్శనం చ న భవే
తస్మాదర్థసిద్ధి శ్చమే.

౧౨

(భిత్తిం పరామృశ్య) నిత్యాదిత్య దర్శనోదక సేచనేన దూషి తేయం భూమిః ఊరక్షీణా. మూషికోత్కర శ్చేహ. హస్త, సిద్ధో ౭య మర్థః. ప్రథమ మేత తస్మిన్దపుత్రాణాం సిద్ధిలక్షణమ్. అత్ర కర్మప్రారమ్భే కీదృశ మిదానీం సంధి ముత్పాదయామి. ఇహ ఖలు భగవతా కనకశక్తి నా చతుర్విధః సంధ్యుపాయో దర్శితః. త ద్యథా పక్షేష్టకానా మాకర్షణమ్, ఆ మేష్టకానాం ఛేదనమ్, పిణ్డమయానాం సేచనమ్, కాష్ఠమయానాం పాటన మితి. త దత్ర పక్షేష్టక ఇష్టి కాకర్షణమ్. తత్ర

భవేత్ = ఎక్కడనుండును? కస్మిన్ స్త్రీజన దశానం న భవేత్ = ఎక్కడ నాకు స్త్రీలు కంటబడకుండురు? స్త్రీల కంటబడ కుండును? (స్త్రీలు పిఠికివారు, నులువుగా మేలుకొందురు, కేకలు వేయుదురు, కావున), (ఎందు - ఏచోట), మే అథా = సిద్ధిః చ = ప్రయోజన సిద్ధియు, నాకు, (భవేత్ = కలుగును?)

ఇన్ని విధములుగా చోటును గోడను కనిపట్టి కన్నము వేయవలయును - అట్లు వేసిననే అర్థసిద్ధి కలుగును.

భిత్తిం పరామృశ్య = గోడను తడవిచూచి, నిత్య ఆదిత్య దశాన ... = (కప్పు ఏదియు లేమిచే) ఎప్పుడు సూర్యునికి అగపడుచు నే - అనగా - ఎండలో నే ఉండి, నీటి పోత చేత (తడిసి), చెడి - మెత్తబడిపోయి యున్నది ఈచోటు. ఉప్పురిసియు సన్నగిల్లినది, ఇక్కడ ఎలుకల త్రివ్యటలును - వాని బొక్కలును, బలి, సంతోషము, ఈపని సిద్ధించినది - స్కందపుత్రాణాం = స్కందుని కొడుకులకు - స్కందుడు చార్యకాస్త్రప్రణేత - అతని శిష్యులను అతని పుత్రులు అనుట. దొంగలకు - మాబొంట్లకు - ఏతత్ ప్రథమం సిద్ధిలక్షణము - పని నెఱవేటు ననుటకు - ఇది తొలి స్థూచన - కన్నమునకు మంచి నులువైన చోటు దొరకుట. అత్ర కర్మాకరమ్మే ... = ఇక్కడ కన్నమును - పనిని తొడంగుచో ఎట్టి కన్నము వేయుదును? ఈవిషయమున భగవానుడు కనకశక్తి (అను మా గొప్ప

శ్లో. పద్మవ్యాకోశం భాస్కరం బాలచంద్రం
 వాపీ విస్తీర్ణం స్వస్తికం పూర్ణకుమ్భమ్
 త త్కస్మి ద్వేశే దగ్ధయా మ్యాత్మశిల్పం
 దృష్ట్వా శ్వో యం య ద్విస్మయం యాన్తి పౌరాః. ౧౩

త దత్ర పక్షేష్ట కే పూర్ణకుమ్భ ఏవ శోభతే. త ముత్పాదమామి.

యాచార్యుడు - దొంగతనపు కాస్త్రము వ్రాసినవాడు.) నాలుగు విధములగు కన్నపు టుపాయములం జెప్పియున్నాడు. అదేమనగా-బాగుగా కాలిన యిటికలను లాగి వేయుట, పచ్చి యిటికలను తెగఁగొట్టుట, వట్టి (మట్టి) ముద్దలను తడుపుట, కొయ్యవానిని పగులఁగొట్టుట - అని. కావున ఇట కాలిన యిటికలదినియందు ఇటికలను లాగి వేయుట (చేయఁదగును). చారుదత్తునియిల్లు గొప్పది చక్కఁగా కట్టఁబడిన బంగారా యగును - కావున గోడ కాలిన యిటికలది.

శ్లో. ౧౩. కన్నములు ఆయాగోడలకు చోటులకు తగినవి పలుతెఱుంగులు చెప్పఁబడినవి - పద్మవ్యాకోశం = పద్మవికాసము - వికసించిన పద్మపు టాకారము గలది, భాస్కరం = సూర్యుడును - సూర్యునివలె గుండ్రముగా నుండునదియు. బాలచంద్రం = చంద్రరేఖయాకారము గలదియు - వాపీ విస్తీర్ణం = (లావుపాటి గోడయైన) బావివలె లోతుగా విస్తరించినదియు, స్వస్తికం = నాలుగు మూల చదుకపు రూపు గలదియు, పూర్ణకుమ్భం = పెద్దకడుపు సన్ననిమెడ - వీనితో పెద్ద బుంగవలె నుండునదియు, తత్ = కావున, కస్మిన్ ద్వేశే = ఏయెడ, ఆత్మ శిల్పం దశకయామి = నాకళ (నేర్పు)ను, చూపుదును? యం = దేనిని - దానిని, శ్వో దృష్ట్వా = రేపు చూచి, పౌరాః = పురజనులు, యత్ విస్మయం యాన్తి = ఎందులకు ఎంతయు ఆశ్చర్యపడుదురో, అట్లు అందులకు!

కన్నములు ఎన్నియో రకములు కలవు. ఇక్కడ ఏచోట ఏరకమైన దానిని వేసి, రేపు తెల్లవాఱ - జనులను వెఱుగుపఱతును!

తదత్ర ... = మఱి యిటు ఈకాలిన యిటికల గోడలో, 'నిండుకుండ' - ఆ యాకారముగలది - రాజించును. దానిని వేసెదను.

అన్యాయాను భిత్తిఘ మయా నిశి పాటితాను

తౌరక్షతాను విషమాను చ కల్పనాను

దృష్ట్యా ప్రభాతసమయే ప్రతివేశివగ్నో

దోషాం శ్చ మే వదతి కర్మణి కాశలం చ.

౧౮

నమో వరదాయ కుమారకార్తికేయాయ, నమః కనకశక్తయే
బ్రహ్మణ్యదేవాయ దేవప్రతాయ. నమో భాస్కరనందినే, నమో
యోగాచార్యాయ య స్యాహం ప్రథమః శిష్యః. తేన చ పరి
తుష్టేన యోగరోచనా మే దత్తా

శ్లో. ౧౮. మయా = నాచేత, నిశి = రాత్రి, పాటితాను = పగులఁగొట్టఁ
బడిన - త్రవ్వఁబడిన, తౌరక్షతాను = ఉప్పురిసినట్టి, అన్యాయాను భిత్తిఘ = వేలు
గోడలలో, వానియెడ అనుట, విషమాను = ఒక్కదానిం బోలక ఒక్కటిగా,
ఉన్న - కాలిచ్చిన యిటికలు, పచ్చి యిటికలు మొదలైన కారణమున అనుట -
కల్పనాను = (కన్నపు) రచనలయందు, ప్రతివేశివగ్నః = ఇరుగుపొరుగు జనుల
మొత్తము, ప్రభాతసమయే = తెల్లవాటినంతట, దృష్ట్యా = చూచి, మే కమణి =
నా(కన్నపుఁ)బని యందు, దోషాః చ కాశలం చ వదతి = పొరపాటులను
నేర్పును, వదతి = చెప్పుచుండును.

ఊరిలో నేను రాత్రుల వేసిన కన్నములను, ఆయాదెడలకు గోడలకు
తగినట్లు వివిధముగా నుండువానిని, ఇరుగుపొరుగువారు తెల్లవాఁగానే చూచి,
ఇదిగో ఇక్కడ పొరపాటు, ఇదిగో ఇక్కడ నేర్పు అని పలుకు కొనుచుండురు.

కుమారకార్తికేయండు, కనకశక్తి, బ్రాహ్మణులపం గూర్చువాడైన
దేవప్రతుండు, భాస్కరనంది, యోగాచార్యుండు. అందఱు చార్యవిద్యాచార్యులు -
ఇది వారి సంప్రదాయము కాఁబోలు. అందు కడపటివాడగు, యోగాచార్యునికి
నేను సాక్షాత్తు శిష్యుడను, తొలివాడను, అసాధారణ శుశ్రూషువను, అసా
ధారణ శిక్ష పొందినవాడను, పరితుష్టేన = నాయెడ మిక్కిలి సంతోషము గల
వాడైన యాతనిచేత, మే యోగరోచనా దత్తా = నాకు మందు మూలికలు చేర్చిన
గోరోచనము - ఒక పూత్రమందు ఈబడినది.

శ్లో. అనయా హి సమాలబ్ధం న మాం ద్రక్ష్యన్తి రక్షిణః

శస్త్రం చ పతితం గాత్రే రుజం నోత్పదయిష్యతి. ౧౫

(తథా కరోతి) ధి క్కప్తమ్. ప్రమాణసూత్రం మే విస్మృతమ్.
(విచిన్త్య) ఆం, ఇదం యజ్ఞోపవీతం ప్రమాణసూత్రం భవిష్యతి.
యజ్ఞోపవీతం హి నామ బ్రాహ్మణస్య మహా దుపకరణద్రవ్యమ్,
విశేషతోఽస్మద్విధస్య. కుతః

శ్లో. ఏతేన మాపయతి భిత్తిషు కర్మమార్గ

మేతేన మోచయతి భూషణ సంప్రయోగాన్,

ఉద్భాటకో భవతి యన్త్రదృఢే కపాలే

దప్తస్య కీటభుజగైః పరివేష్టనం చ.

౧౬

శ్లో. ౧౫. అనయా = దీనితో, సమాలబ్ధం = పూనుబడిన, మాం = నన్ను,
రక్షిణః ద్రక్ష్యన్తి = గస్తుతిరుగువారు, చూడలేరు - శస్త్రం చ = ఆయుధము -
కత్తియో కటారియో బాణమో, అది, గాత్రే = దేహాన, పతితం = పడినట్టిది,
రుజం న ఉత్పదయిష్యతి = నొప్పి - గాయము సయితమును - కలిగింపదు,
ప్రమాణ సూత్రం = కొలత త్రాడు నాచే మఱవబడినదే - ఆలోచించి, ఆం =
అవును, జ్ఞాపికి తెచ్చుకొనుమాట, యజ్ఞోపవీతం = జందెము, కొలత్రాడగునులే,
జందె మనగా బ్రాహ్మణునికి గొప్ప యుపకరించు వస్తువు. విశేషముగా -
అందును అనుట - నాబోటికి, ఏలన

శ్లో. ౧౬. ఏతేన = దీనితో, భిత్తిషు = గోడలో, కర్మమార్గం =
కన్నమును, మాపయతి = కొలుచును, ఏతేన = దీనితో, భూషణసంప్రయోగాన్ =
నగల చీలలను కొలుకులను, మోచయతి = విడదీయును, యన్త్రదృఢే = ...
చీల మొదలగుదానిచే గట్టిగా నున్న తలుపునెడ, ఉద్భాటకః భవతి = దానిని
ఎత్తి, తలుపు తెలుచుసాధనమును అగును, కీటభుజగైః = పురువులచేతను పాముల
చేతను. దప్తస్య = కఱవబడినవానికి - విసము ఎక్కనీక నెత్తురుకారనీక - పరి
వేష్టనం చ = చుట్టరా చుట్టుకట్టును. అగును.

జందెముతో కన్నపుదొంగకు ఇన్ని యుపయోగములు ఉన్నవి.

మాపయిత్వా కర్మ సమారభే. (తథా కృత్వావలోక్య చ) ఏకలోష్టావశేషో ౭యం సంధిః. ధి క్కప్తమ్. అహినా దష్టో ౭స్మి! (యజ్ఞోపవీతే నాక్లునీం బద్ధ్వా విషవేగం నాటయతి, చికిత్సాం కృత్వా) స్వస్థో ౭స్మి. (పునః కర్మ కృత్వా దృష్ట్వా చ) అయే, జ్వలతి ప్రదీపః, తథా హి,

శ్లో. శిఖా ప్రదీపస్య సువర్ణపిష్టరా
మహీతలే సంధిముఖేన నిర్గతా
విభాతి పర్యస్తతమః సమావృతా
సువర్ణరేఖేన కషే నివేశితా.

౧౭

(పునః కర్మ కృత్వా) సమాప్తో ౭యం సంధిః. భవతు. ప్రవిశామి. అథవా న తావత్ప్రవిశామి. ప్రతిపురుషం నివేశయామి.

మాపయిత్వా = కొలిచి, కమః = కన్నపుబినిసి, ఏకలోష్టావశేషః - ఇంకను ఒక్క మట్టి పెళ్ళ మిగిలియున్నది, కన్నము పూర్తియగుటకు, ఇనీ అయ్యో! పాముచే కఱవబడితిని! విషవేగం నాటయతి = విషమెక్కిన బాధను అభినయించును, చికిత్సాం కృత్వా = వైద్యము - ప్రతిక్రియ - చేసికొని, స్వస్థః అస్మి - మానసవాడను - విషబాధ లేనివాడను అగుచున్నాను.

శ్లో. ౧౭. ప్రదీపస్య = పెద్దదీపముయొక్క, శిఖా = జ్వాల - దివ్య. సువర్ణపిష్టరా = బంగారుపసిమిగలదై, సంధిముఖేన = కన్నపు దారిగండ, మహీతలే = నేలమీద, నిర్గతా = వెలువడినదై, పర్యస్తతమః సమావృతా = ఇటు నటు చీకటిచే ఆవృతయై, కషే = ఒరగంటిపై, నివేశితా = ఉంపబడిన - గీయఁబడిన - సువర్ణరేఖా ఇర = బంగారు గీటువలె, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది.

చుట్టును చీకటి నిండియున్న నేలపై, కన్నమునుండి వెల్వడిన దీపపు వెలుగు (కన్నపులావే గలది) బంగారు నొరగంటిగీటువలె ప్రకాశించుచున్నది.

అథవా = అట్లుకాదు - నేను ప్రవేశింపను, ప్రతిపురుషం = మారుమారుని సిని = మానిసి బామ్మను, నివేశయామి = అందు పెట్టెదను - ప్రవేశించినట్లైన, లోపల ఎవరైనను - మేలుకొనియుండి ఏమేని చేయుదురా అని పరీక్షించుకొనుటకు,

(తథా కృత్వా) అయే, న కశ్చిత్, నమః శార్త్తికేయాయ
(ప్రవిశ్య దృష్ట్వా చ) అయే, పురుషద్వయం సుప్తమ్. భవతు.
ఆత్మరక్షార్థం ద్వార ముద్ఘాటయామి. కథం జీర్ణత్వా గృహస్య
విరాతి కపాటమ్. త ద్యావత్సలిల మన్వేషయామి. క్వ ను ఖలు
సలిలం భవిష్యతి? (ఇత స్తతో దృష్ట్వా సలిలం గృహీత్వా క్షిప
స్సశంకమ్.) మా తావ ద్భూమా పత చ్చబ్జ ముత్పాదయేత్.
భవతు. ఏవం తావత్. (పృష్టేన ప్రతీక్ష్య కపాట ముద్ఘాట్య)
భవతు. ఏవం తావత్. ఇదానీం పరీక్షే కిం లక్ష్యసుప్తమ్, ఉత

దొంగతన కర్మకై యుంచుకొను సాధనసామగ్రిలో చేరినది, ఈబొమ్మ, అయే న
కశ్చిత్ = బళి, ఎవరును లేరు, ఆత్మరక్షార్థం = నన్ను కాపాడుకొనుటకు -
తటాలున పాటిపోవలసివచ్చిన పాటిపోవను సులభ మగుటకు - ద్వారం ఉద్ఘాట
యామి = వాకిలి తెరిచియుంచెదను, జీర్ణత్వాత్ గృహస్య = ఇల్లు చాల
ప్రాతదై శిథిలమై ఉన్నందున, కథం! విరాతి కపాటమ్ = ఏమి! తలుపు (తెరిచి
నపుడు) మ్రోత కలుగుచున్నది! తుష్టపట్టి బిగుసుకొని పోయినందున, క్వ ను
ఖలు ... = నీరు ఎక్కడ నుండును? (అది తన సామగ్రిలో లేదు. ఇటు నటు
చూచి, నీరు చేతం గొని చల్లుచు, అంతలో భయపడుచు), మాతావత్ ... =
అది నేలమీద పడుచు మ్రోత కలిగింపకుండునుగాక, కానీలే ఇట్లు - అని
తలుపును పీపుకు తగిలించుకొని - ఈక్ష ధాతువుకాదు ఇష్ తలుపు తెరిచి,
కిం లక్ష్య సుప్తం = ఏమి పైకి అగపడు మాత్రమైన కనుమూతయా? - అగపడు
నిద్రయా, నేను భ్రమించుచున్నానా - లేక నిజమైన నిద్రయేయగునా? ఇందు
నిద్రపోవువారి యభిప్రాయమునకు ఏమియు సూచన లేదు. వారినిద్ర తన
భ్రమయా - నిజమేనా? - no need to simulate - అని వే. వేం. ఆప్తే -
'feigned sleep' అన్నాడు, ఇచట భేదము సూక్ష్మము. నిద్రలో మెలకువ
వచ్చి మరల పట్టువటకు ఊరకే కనులు మూసికొని యుండుట కలిగినదే. అది
యగును గాని, అట్టి అభినయమునం దాత్మర్యముకలది గాదు. కావుననే త్రాసన
యత్నము - వ్యాజ - ఛద్య - సుప్తం - అని వ్యాఖ్యాతలు పొరపడినారు. ఆప్తేయు.

పరమార్థ సుప్త మిదం ద్వయమ్. (త్రాసయిత్వా పరీత్య చ) అయే,
పరమార్థ సుప్తే నానేన భవితవ్యమ్. తథా హి

శ్లో. నిఃశ్వాసో ౭స్య న శజ్జితః సువిశద

స్తుల్యాంతరం వర్తతే

దృష్టి గ్రాహ నిమిలితా న వికలా

నాభ్యంతరే చచ్ఛలా

గాత్రం స్రస్తశరీరసంధిశిథిలం

శయ్యాప్రమాణాధికం

దీపం చాపి న మర్షయే దభిముఖం

స్యాత్త్వస్య సుప్తం యది.

౧౮

'Feigned' అన్నాడే! లేక నిజమయిన నిద్రయా? త్రాసయిత్వా పరీత్య = భయపెట్టి పరీక్షించి చూచి, అయే పరమార్థం ... = ఓహో, ఇది నిజమైన నిదురయే కానలయును - వీరు నిజముగానే నిదురించు చుండబోలును, తథా హి = అట్లేగదా - అన్నియు నిజమైన నిదుర కాదగిన లక్షణములే గదా -

శ్లో. ౧౮. ఆస్య = వీరికి - ఈద్వయమునకు, నిఃశ్వాసః = నిట్టూర్పు, న శజ్జితః = జంకు, భయము కలిగినదిగా (విగబట్టినదిగా) లేదు, సువిశదః = స్పష్టముగా (తెలియుచు వినంబడుచు) ఉన్నది; తుల్యాంతరం వర్తతే = ఊర్పునకు ఊర్పునకు నడుమ సమానమైన ఎడము కలిగియున్నది - అభినయపు దొంగ నిద్రలో వారు ఎంత నేర్పరులైనను ఆయెడములో హెచ్చుతగ్గులు కలుగక పోవు అనుట, దృష్టిః = కన్ను - చూపు అని యేని, గ్రాహనిమిలితా = గట్టిగా సందు లేక అనికాదు, ఉన్నంతలు అంటుకొనినట్లు మూసికొనబడి యున్నది, న వికలా = అగపడి అగపడకుండునట్లు చూచుటలేదు, న అభ్యంతరే చచ్ఛలా = లోపల పాప కదలక అడకయ యున్నది; గాత్రం = దేహము, స్రస్తశరీర సంధి, శిథిలం = జాతిన - చిగువు లేని - కీళ్ళు కలిగియున్నది, సఖి (పడకం బడి) ఉన్నది, శయ్యాప్రమాణాధికం = పడుకొలతకు సరిగాకాక, మిగిలి ఉన్నది - అపిచ = మఱియు, అన్నిటికిపైగా లక్ష్యసుప్తం స్యాత్ యది = (దొంగ =) అగపడుటకు మాత్రమైన నిద్రయగునేని, అభిముఖం = ఎదురుగా, దీపం = దీపమును, న మర్షయేత్ = ఓర్పుదు, ఒప్పుదు.

(సమన్తాదవలోక్య) అయే, కథం మృదజ్ఞః, అయం దద్దురః, అయం పణవః. ఇయ మపి వీణా. ఏతే వంశాః అమీ పుస్తకాః. కథం నాట్యాచార్యస్య గృహ మిదమ్! అథవా భవనప్రత్యయా త్ప్రవిష్టో ఽస్మి. త త్కిం పరమార్థదరిద్రో ఽయమ్, ఉత రాజ భయా చ్చౌరభయా ద్వా భూమివృం ద్రవ్యం ధారయతి. త స్మ మాపి నామ శర్వీలకస్య భూమివృం ద్రవ్యం! భవతు, బీజం ప్రక్షిపామి

వీరి నిద్ర నిజమైనదే, సందేహము లేదు, ఊర్పులో జంతు కొంతులేకున్నది, సుప్తముగా విడుపు పట్టు తెలియు చున్నది, ఊర్పుకు ఊర్పుకు ఎడము ఏకరీతిగా ఉన్నది. కంటిమూత ఉన్నంతలోగట్టిగా ఉన్నది. సళ్ళు లేదు, లోపల పాప అడుట లేదు, దేహము కీళ్ళుసళ్ళి అవశముగా, ఒక కాలు పడకను ఒకటి పడకను తప్పియు, అట్లే చేతులును, పడకను వదలి మించి ఉన్నది. ఇంత ఏల? దొంగ నిద్ర ఎదుట దీపపు వెలుతురును ఓర్వనే ఓర్వదు.

సమన్తాత్ అవలోక్య - అంతటను కలయఁ జూచి, అయే - ఆశ్చర్యము! కథం = ఏమీ! ఎట్లా! దదురః = ఒకవాద్యము, పిల్లనగ్రోవిం బోలినది, పణవః = ఉడుక - హుడుక్క - అని అదియు నొక వాద్యము - మృదంగము డోలుం బోనిది, ఏతే వంశాః = ఇవిగో పిల్లనగ్రోవులు, ఇవిగో పుస్తకములు - అచ్చువియో, వ్రాతవియో, ఏమీ నట్లువొజ్జయిల్లా యిది! అథవా = అట్లు కాదు, నాకు తెలియదు - భవనప్రత్యయాత్ = ఇల్లు పెద్దదిగా నున్నదనుకొని ఆనమ్మకముతోనే, తత్ కిం - ... మఱి యితఁ డేమి నిజముగానే దరిద్రుడా? లేక రాజువలని భయమునను - (అతఁడు సాకుపెట్టి బలాత్కారముగా గొను నని), దొంగల భయమునను, ధనమును (ఎక్కడనేని) నేలలో (పూడ్చి) పెట్టి ఉంచు కొని యున్నాడా? ఏమి, నాకు శర్వీలకునికి సయితము ధనము నేలలో పూడ్చి నది యగునా? - నేను శర్వీలకుఁడను అన్ని యుపాయములు ఎఱిగినవాఁడనే - పాతాళమున పెట్టినను కనిపట్ట నేర్తునుగదా. కానీ - (కనిపట్టెదను, దాని యుపాయమును అనుష్ఠించి.) గింజ ఉంచెదను - (అది మంత్రంపఁబడినది - ఉంచి ఉంచిన గింజ.) నస్ఫూరిభవతి = ఉబ్బలేదు - ఉబ్బినధనము ఉన్నదని చోటును

(తథా కృత్వా) నిక్షిప్తం బీజం న క్వచి త్స్సార్థవతి. అయే, పరమార్థదర్శిన్ ౭యమ్. భవతు, గచ్ఛామి

విదూ—(ఉత్స్వన్నాయతే) భో వయస్య, సంధి రివ దృశ్యతే, చార మివ పశ్యామి. త దృష్టాతు భవా నిదం సువర్ణ భాణ్ణమ్. [భో వలస్య, సంధీ విల దిజ్జది. చోరం విల పేక్థామి. తా గేణ్ణదు భవం ఏదం సువర్ణభాణ్ణలమ్].

శర్వి—కిం న ఖ ల్వయ మిహ మాం ప్రవిప్త్తం జ్ఞాత్వా దరిద్రో ౭స్మీ త్యుపహసతి. త త్కిం వ్యాపాదయామి? ఉత లఘుత్వా దుత్స్వన్నాయతే? (దృష్ట్వా) అయే, జర్జరస్సానశాటీ నిబద్ధం దీపప్రభ యోద్దీపితం సత్య మే వైత దలంకరణ బాణ్ణమ్. భవతు, గృహ్ణామి, అథవా న యుక్తం తుల్యావస్థం కులపుత్ర)జనం వీడ యితుమ్. త ద్గచ్ఛామి.

పట్టియిచ్చును, ఆ ల్లెందును ఉబ్బలేదు, బీజమ్ - 'ఏక'వచనము - ఒకటే - అని - చే. వేం. జ్ఞాపిక. ఓహో ఇతఁడు నిజమైన దరిద్రుడే - సరే కానిమ్ము, ఇంక ఇటు నెందుకు? పోయెదనులే?

ఉత్స్వన్నాయతే = కలలో పలవరించును. కన్నమును దొంగను తలచు కొనుచునే నిద్రించి నాఁడు గాన - కలయు పలవరింతయు. ... కన్నము వలె అగపడుచున్నది! దొంగవలె అగపడుచున్నాఁడు, కావున ఈబంగారునగు నీవు తీసికో. కిం న ... ఉపహసతి? = ఏమియు ఎట్టి బంగారును లేని యీ చోటికి వచ్చితి నని ఇతఁడు నన్ను హేళనము చేయఁడుగదా. చంపుదునా? (మేలకొన్నాఁడు, నన్ను వీర దేమేని చేయునేమో యని), లఘుత్వాత్ = పిఠికీతనమువలన - మనసు తేలికయై (కన్నము దొంగ అని కలగని - అనుట) ఓహో! చింపిన్నానపు బేలికలో - గామంచాలో కట్టబడినది, దీపపు వెలుగున తళతళ యగపడుచున్నది, నిజముగానే ఇది, (అలంకార =) పెట్టుకొను బంగారు నగ! కానీ, తీసికొందును. అట్లు కాదు, కూడదు, సాటియవస్థలో - దారిద్ర్యములో అనుట - ఉన్న మంచి యింటిపుట్టువును వలీన బ్రాహ్మణుని వీడించుట. కావున, పోయెదను.

విదూ—భో వయస్య, శాపితో ౭ సి గోబ్రాహ్మణ
కామ్యయా, య దేత త్సువర్ణభాణ్డం న గృహ్ణాసి. [భో వలస్స
సాబిదో సి గోబహ్మణకామావ, జఇ ఏవం సువర్ణభణ్డం ఇ గేహ్ణాసి].

శర్వీ—అనతిక్రమణీయా భగవతీ గోకామ్యా బ్రాహ్మణ
కామ్యా చ. త ద్గృహ్ణామి. అథవా జ్వలతి ప్రదీపః. అస్తి చ
మయా ప్రదీపనిర్వాపణార్థ మాగ్నేయః కీటో ధార్యతే. తం తావ
త్ప్రవేశయామి. త స్యాయం దేశకాలః. ఏష ముక్తో మయా
కీటో యాత్వే వాస్య దీప సోపరి మణ్డాలై ర్విచిత్రై ర్విచరితుమ్.
ఏష పక్షద్వయానిలేన నిర్వాపితో భద్రపీలేన. ధిక్కృత మన్థకారమ్.
అథవా మ యా ప్యస్మద్బ్రాహ్మణకులేన ధిక్కృత మన్థకారమ్.

కాపితః అసి - ఒట్టుపెట్టుబడితివి, గోవు యొక్కయు బ్రాహ్మణుని
యొక్కయు కొరికచేత - అనగా వారి కొరికం దీర్చమి చేత - అట్టి పాపము
చేసినవాడ వగుదువు - అని ఒట్టు.

తతో గృహ్ణామి = కావున కైకొందును. ఊహా - కూడదు, కొనను, దీపము
వెలుగుచున్నదే - నేను తెలిసిపోవుదును - అనుట, గోకామ్యా = గోవులకు పెట్టి
కొరికం దీర్చుకొనుట - బ్రాహ్మణకామ్యా - బ్రాహ్మణుని కొరికం దీర్చుట - క్రత
విశేషము - ఆధిష్ఠాతృదేవతగలది, కావుననే భగవతి యనుట, అస్తి - అని ఆవ్య
యము - వాక్యాలంకారము - 'అవును' - అని సంభాషణలో పలుమాటు వాక్య
లంకారముగా పలుకుదురు, స్మరణార్థకముగా, ఆగ్నేయః - నిష్పమిడికి - వెలు
తురు మిడికి - ఎగురునది - ఒకజాతి మిడుత. దానిని భద్రపీఠము - అందురు, తస్య
అయం దేశకాలః - దాని (ప్రయోగాని)కి ఇదిచోటును. సమయమును. యాతి
ఏవ - చీకటిలో దూతి వెలుతురు లేక ఆ యొక్క దీపమే ఉన్నందున నూటిగా
దానిమిడికి పోయినది. దీపము చుట్టును వలయములుగా ఎగురగా దాని టెక్కల
గాలికి దీపము ఆటిపోయినది, ధికో = ఇనీ, కృతం అన్ధకారమ్ - చీకటిచేయఁ
బడినది - నాకైనను ఇంక నెట్లు చూచుటయు, చేయుటయు, నాపనిని, అథవా =
అంతియ కాదు - ఇ దేపాటి? అనుకొనుట - మయా అపి ... = నాచేతను, పురువు
చేత ఈ బ్రాహ్మణగృహముంబోలెనే, మా బ్రాహ్మణకులమున - బ్రాహ్మణులమైన

అహం హి చతుర్వేదవిద్ అప్రతిగ్రాహకస్య పుత్రః శర్వీలకో నామ బ్రాహ్మణో గణికామదనికార్థ మకార్య మనుత్తిష్ఠామి. ఇదానీం కరోమి బ్రాహ్మణస్య ప్రణయమ్. (ఇతి జిఘృక్షతి)

విదూ—భో వయస్య, శీతల స్తే అగ్రహస్తః. [భో వలస్య, నీదలో దే అగ్రహస్థో].

శర్వి—ధి కృప్రతూదః, సలిలసంపర్కా చ్చీతలో మే అగ్ర హస్తః. భవతు, కక్ష్యో ర్హస్తం ప్రక్షిపామి.

(నాప్యేన సవ్యహస్త ముష్ణీకృత్య గృహ్ణాతి)

విదూ—గృహీతమ్? [గహిదమ్].

మాయంట, నా యీ నడవడిచే, ఎంతయు మాలిన్యము - పాపము - చీకటిం బోనిది - కలిగింపబడినది! ధిక్ - చీ, చీ! అహం హి ... = నేనో నాలుగు వేదములు నేర్చిన గొప్ప శ్రోత్రియునికి, ఎవరివలనను ఏమియు దానమైనను గొనని అత్యంత శుచియైనవానికి, కుమారుడను, శర్వీలకుడని పేరువడ్డ బ్రాహ్మణుడను, (మఱి) మదనిక అను బోగముదానికోసము - మదనిక వసంత సేన చేటికదా - ఈకూడని పనిని - చార్యమును, అందును బ్రాహ్మణుని ధనము దొంగిలుటను - చేయుచున్నాను. ఇప్పుడు బ్రాహ్మణుని - మైత్రేయుని - కోరికను తీర్చెదను. నగను తీసికొందును.

శీతలః తే అగ్రహస్తః - నీ ముంజేయి చల్లగా ఉన్నదే! అది మైత్రేయునికి చారుదత్తుని నిద్రలో నున్నవాని చేయి కాదు అని సందేహము కలిగింపఁగా - అప్పుడే దానికి వేడి కలుగు ఉపాయము చేయుచున్నాఁడు, దొంగ. చల్లదనము నీళ్ళు తాకి తలుపుఘోత లేకుండుటకు పోసినందున, మైత్రేయుఁడు కలలో నువర్ణభాండమును చారుదత్తునికి అని, సమయానికి దానిని అందుకొన్న శర్వీలకుని చేత ఇచ్చుచున్నాఁడు, ప్రమాదః = పొరపాటు, కక్షయోః హస్తం క్షిపామి - సంకలలో చేయి పెట్టుకొందును, దాన వేడియెక్కును గదా, ఎడమచేతిని వెచ్చగా చేసి భాండముం (=నగను) గొనుచున్నాఁడు, గృహీతమ్? = కైకొనఁ బడినదిగదా?

శర్వి—అనతిక్రమణీయో ౭యం బ్రాహ్మణప్రణయః. తద్గ్రహీతమ్.

విదూ—ఇదానీం విక్రీతపణ్యా ఇవ వణిక్, అహం సుఖం స్వస్వామి. [దాణిం విక్రీణిదపణ్ణో విల వాణిః, అహం సుహం సువిస్సమ్].

శర్వి—మహాబ్రాహ్మణ, స్వపిహి వర్షశతమ్. కష్ట మేవం మదనికా గణికాధే బ్రాహ్మణకులం తమసి పాతితమ్. అథవా ఆత్మా పాతితః

శ్లో. ధి గస్తు ఖలు దారిద్ర్య మనిర్వేదితపారుషమ్

య దేత ద్ధర్మితం కర్మ నిద్దామి చ కరోమి చ.

౧౯

ఆనతిక్రమణీయః ... = బ్రాహ్మణునికోరిక మానఁగూడదని దానిచేత తీసికొనఁబడినది, ఇదానీం ... = ఇప్పుడు బేరపునస్తువును అమ్మివేసికొన్న - కోమటివలె, నేను సుఖముగా చింత లేక నిదురింతును. - కోమటికి వస్తువు అమ్ముడు పోయిన - దానిదైన వెలయు లాభమును చెందును, కాపాడవలయు క్లేశము పోవును - అతఁడు ఆదమఱచి హాయిగా నిద్రించును. ఇదంతయు మైత్రేయునికి కల పనియు, శర్విఅకునికి మేలుకొనియున్న దొంగపనియు - ఇ దేదియు చారు దత్తయ్యకు పాటకచ్చేరి విని ప్రాద్దుపోయినందున గాఢముగా నిద్రించుచున్న వానికి తెలియదు,

కష్టం = కట్టా - అయ్యో - మదనికాగణికాధే = బోగము మదనికకోసము - బ్రాహ్మణకులం = బ్రాహ్మణ చారుదత్త గృహమును, మా బ్రాహ్మణ శ్రోత్రియ కులమును దీప మార్పియు, పాపముచేసియు చీకటిలో - పాపమున - పడవేయఁబడినది, క్రమముగా క్లేషచే అన్వయమును. కాదు కాదు - నాయాత్మ (రారవనరకమునం) ద్రోయఁబడినది!

శ్లో. ౧౯. దారిద్ర్యం ధిక్ అస్తు కిల = దారిద్ర్యముం గూర్చి చీ! చీ! - చీకొట్టుదునుగాక - (అదెట్టి దనఁగా) అనివేదిత పారుషమ్ = దానిం దీర్చుకొనుట కైన పురుషప్రయత్నమునెడ రోతతోఁపనిది, యత్ = ఏలన, ఏతత్ గహికారం కమఁ = ఈనింద్యమైన పనిని, నిందించుచున్నాను, మఱి చేయుచును ఉన్నానే! కాదా దుఃఖములేని పురుషకారముగలది, దుఃఖపడవలసినవానిని దుఃఖపడనీక చేయించుచున్నది.

త ద్యావ స్మదనికాయా నిష్క్రియణార్థం వసంతసేనాగృహం
గచ్ఛామి. (పరిక్ర మ్యావలోక్య చ) అయే, పదశబ్ద ఇవ. మా
నామ రక్షిణః. భవతు. స్తమ్భిభూత్వా తిష్ఠామి. అథవా మ
మాపి నామ శర్వలకస్య రక్షిణః. యో ౭హం

శ్లో. మాధ్ధారః క్రమణే, మృగః ప్రసరణే,
శ్వేనో గ్రహలుఞ్చనే,
సుప్తాసుప్త మనుష్యవీర్యతులనే
శ్వా, సర్పణే పన్నగః,
మాయా రూపశరీర వేశర చనే

చీ చీ పాడు పేదటికము! (దానిం బాపుకొననైన) ప్రయత్నము నెడ
కోతగొనను కదా. నిందించుచునే చేయుచును ఉన్నానే - చీ! చీ!

తత్ = కనుక. ఇక, మదనికాయాః నిష్క్రియణార్థం = (ధనము
ఇచ్చి) మదనిక బానిసతనముం బాపుటకు - విలిచి నా భార్యం జేసికొనుటకు,
వసంత సేనయింటికి పోయెదను. అంతయు ఆరాత్రికాలముననే. పదశబ్ద ఇవ = అడు
గుల చప్పుడువలె నున్నది. మా నామ రక్షిణః = ఆరెటలు - పోలీసులు కారుగదా.
కానీ. స్తంభమ నయ్యెదను - స్తంభమువలె - నిలుతును. అథవా = ఏల? ఎందులకు
అట్లు చేయుట? చేయును, నాకును శర్వలకనికి పోలీసులా! నేను ఎట్టి వాడను
అనుకొందురు?

శ్లో. ౧౦. క్రమణే = దాటుటయందు లగువున, మాజాకారః = పిల్లి -
పిల్లి గంటలం బోవుదును. ప్రసరణే = పేరెమున, మృగః = జింకను. - మృగజన
మని ప్రసిద్ధి - గ్రహలుఞ్చనే = పట్టును చీల్చుకొని, ఒడిసికొని, ఒడుపు తప్పించు
కొని పోవుటయందు, - పట్టుకొనుట కాక విడిపించుకొనుటయే ఇట ప్రసక్తము -
శ్వేనః = డేగను. సుప్తాసుప్త మనుష్య వీర్య తులనే = నిదురించినట్టియు,
నిదురింపక (మేలుకొని) ఉన్నట్టియు జనుల వీర్యమును అంచనవేయుటయందు,
శ్వా = కుక్కను, సర్పణే = ప్రాణుచుం బోవుటయందు, పన్నగః = పామును,
రూపశరీర వేశరచనే = రూపమును దేహమును వేషమును - దేశ కాలముల నిష్ఠమై
నట్లు, - తాల్చుటయందు, మాయా = మాయాదేవి నే - దేవునికి సహకారిణిగా

వా దేశభాషాస్తరే,
దీపో రాత్రిషు, సంకటేషు డుడుమో,
వాజీస్థలే, నార్జలే.

౨౦

అపి చ,

శ్లో. భుజగ ఇవ గతౌ, గిరిః స్థిరత్వే,
పతగపతేః పరిసర్పణే చ తుల్యః,
శశ ఇవ భువనావలోకనే ౭హం,

మృక ఇవ చ గ్రహణే, బలే చ సింహః.

౨౧

ఎల్లవారికి ఆయాహాపదేహ వేషములను గొల్పునది, దేశభాషాస్తరే = దేశభాషల యొడ, వాక్ = వాగ్దేవిని, రాత్రిషు = రాత్రులయందు, దీపః = దీపమును. (నేను చీకటిని సరళగొనను, చీకటిలో దీపమెట్లో అట్లు నేను నడయాడుచును అన్నింటిం జూచుచును ఉండును, సజ్కటేషు = సంకటములందు, ఇటువలందు, డుండుమః = ఇరుదలపామును - పామే ఒరుగగలదు, ఇరుదలది మఱి చెప్పవలయునా? స్థలే = స్థల (పై గమనము)న, వాజీ = గుఱ్ఱమును, జలే = నీటి, నాః = నావను.

ఆయాపనులయందు ఆయాయని ప్రసేదములు, వానిని మించినవిలేవు. అట్లే ఆయాపనులయందు కరిను నెప్పురిని.

శ్లో. ౨౧. ఇంకను తన మహిమలం జెప్పుచున్నాఁడు. గతే = గమనమున, భుజగ ఇవ = పామువంటివాడను, మునుపు చెప్పినది సపకణము - ప్రాకుట - ఇటు వేగమునం దాత్పర్యము; కనఁబడి అంతలో అదృశ్య మగును; స్థిరత్వే = చలింపమిని, గిరిః = కొండను. స్త్రమ్భిభూత్వా తిష్ఠామి అన్నాఁడే, అంతికన్ననుం గూడ నేపుకం జూపుట; పరిసర్పణే = సుడిసి తిరుగుటయందు, పతగపతేః తుల్యః = గరుత్మంతునికి సమానుడను; అహం = నేను, భువనావలోకనే = (తా) నున్నచోటు (నాలుగుమూలలు ఆకళించి యెఱుంగుటయందు, శశఇవ = కుందేలువలె, గ్రహణే = పట్టుకొనుటయందు - పట్టుం గొనుటయందు మఱి యొడిసి తప్పించుకొననిక, మృకఇవ = తోడేటివలె. బలే = భుజబలమందు - ఎంతటివానిని నొంచుటయందును, ఎంతటిదానిని ఎత్తుకొని పోవుటయందును, సింహః చ = సింగ మును - ఎద్దుంబోని యెంతబరువైనదాని నైనను సింగము - నోటికొఱలతో పట్టుకొని ఎత్తుకొనిపోవును.

[ప్రవిశ్య]

రదనికా—హాధిక్, హాధిక్, బహిర్ద్వార శాలాయాం ప్రసవో వర్ధమానకః. సో ఒప్యత్ర న దృశ్యతే. భవతు. ఆర్య మైత్రేయ మాహ్వయామి. [హాద్ధీ హాద్ధీ. బహిరదుఆరసాలావ సుత్తో వర్ధమానః. సో వి వత్థ ణ దీసఞి. భోదు. అజ్జమిత్రేలం సద్దావేమి.] (ఇతి పరిక్రమామతి.

శర్వీ—(రదనికాం హస్తు మిచ్ఛతి. నిరూప్య) కథం స్త్రీ. భవతు. గచ్ఛామి. (ఇతి నిష్క్రమంతః.

రద—(గత్వా సత్రాసమ్) హాధిక్, హాధిక్, అస్మాకం గృహే సంధిం కర్తయిత్వా చారో నిష్క్రమతి. భవతు. మైత్రేయం గత్వా ప్రబోధయామి. ఆర్యమైత్రేయ ఉత్తి ష్టాత్తిష్ఠ

ఇట్లు తన మహిమలం దాఁ దనియునటకు ఉగ్గడించుకొని తనిసినాఁడు. బాపనవాడయ్య ఈపనిలో అనితరసదృశ మహిమను ఆర్జించినాఁడు.

రదనికకు మెలఁకువ వచ్చినది, వర్ధమానకుఁడేడి అని చూచినది - అగ కడలేదు.

హాధిక్ ... = చీ చీ, (అప్పుడు) బహిర్ద్వార ... = బయటి వాకిటికడ నున్న శాలలో నిద్రించినాఁడు, వర్ధమానకుఁడు ఇప్పుడు అక్కడ లేఁడు. మైత్రేయచారదత్తులు వచ్చినప్పుడు, వారికితలుపు తీసి, కాళ్లు కడిగికొన నీల్లిచ్చి, నగను మైత్రేయునికి అప్పగించి, తాను అక్కడలేక లోపలికి పోయి పరంఁడెను. అది రదనిక ఎఱుఁగదు. కావున వాఁ డక్కడలేమికి చీకొట్టుచున్నది. ... = కానీ, మైత్రేయయ్యను పిలిచెదను - ఇట్లు మేలుకొని మాటలాడు మానిసిని చీకటిలో చూచి దొంగ దిగులుపడి చంపఁబోయి, ఇంతలో స్త్రీ అని కనుగొని, మానుకొని, తాను బయటికి పోయినాఁడు దొంగ.

గత్వా = పోయి, అనఁగా మైత్రేయుం గాన నడిచి. సత్రాసమ్ = భయ ములో, అస్మాకం గృహే ... = అయ్యో అయ్యయ్యో మన యింట కన్నముకేసి,

అస్మాకం గేహే సంధిం కర్తయిత్వా చౌరో నిష్క్రాంతః. [హద్ధీ, హద్ధీ, అష్టాణం గేహే సంధిం కర్పిల చౌరో నిష్క్రామది. భోదు. మిత్తేలం గదఉ పబోధేమి. (విదూషక ముపగమ్య) అజ్జమిత్తేల, ఉత్తేహి. అష్టాణం గేహే సంధిం కర్పిల చౌరో నిష్క్రాంతో.]

విదూ—(ఉత్థాయ) ఆః దాస్యాః పుత్త్రికే, కిం భణసి 'చౌరం కర్తయిత్వా సంధి ర్నిష్క్రాంతః'. [ఆః దాసీవధీవ. కిం భణసి - 'చౌరం కర్పిల సంధి నిష్క్రాంతో'].

రద—హతాశ, అలం పరిహాసేన, కిం న ప్రేక్ష్యస వనమ్. [హదాస, అలం పరిహాసేన. కిం న పేక్షసి వనమ్].

విదూ—ఆ దాస్యాః పుత్త్రికే, కిం భణసి 'ద్వితీయ మివ ద్వార ముద్ఘాటితమ్' ఇతి. భో వయస్య చారుదత్త, ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ, అస్మాకం గేహే సంధిం దత్వా చౌరో నిష్క్రాంతః.

చారు—భవతు. భోః, అలం పరిహాసేన.

విదూ—భోః, న పరిహాసః, ప్రేక్షతాం భవాన్. [భో, న పరిహాసో, పేక్షదు భవమ్].

(కొట్టి,) దొంగ బయటికి పోవుచున్నాడు. కానీ మైత్రేయుని కడకు పోయి - ఇక్కడనుండి విలిచిన వినబడునో పడదో - నిద్రలేపెదను - అయ్య మైత్రేయయ్య, లేమ్మ లేమ్మ, మన యింట కన్నమువేసి దొంగ బయటికి వెడలిపోయినాడు!

ఆః దాస్యాః పుత్త్రికే ... = (నిద్ర లేపినదన్న చిరాకుతో) ఆః - ఏమే, లంజకూతురా, ఏమి చెప్పుచున్నావు? - దాస్యాః ... = అలుక్కు - అరముతిట్టు. దొంగను వేసి కన్నము వెడలిపోయినదా - అని ఆచూకలను హేళనగా విపరీతముగా త్రిప్పి పలికినాడు. వానికి నమ్మకము లేదు, అదరిగి పుటింటికి దొంగ వచ్చునని, కావున, హతాశ = చెడిబడినవాడా, అలం ... = మాను ఎగతాళి. ఏమి దీనిని చూడవా? ద్వితీయం ద్వారం ఉద్ఘాటిత ఇవ = రెండవ - ఉన్నది

చారు—కస్మి స్తుద్దేశే?

విదూ—భోః ఏషః. [భో, ఏసో].

చారు—(విలోక్య) అహో దర్శనీయో ౭యం సంధిః.

శ్లో. ఉపరితల నిపాతితేష్టకో ౭యం

శిరసి తను ర్విపుల శ్చ మధ్యదేశే

అసదృశజనసంప్రయోగభీరో

ర్హృదయ మివ స్ఫుటితం మహాగృహస్య.

౨౨

కథ మస్మి న్నపి కర్మాణి కుశలతా!

కాక మఱియొక - వాకిలి తెఱచినట్లున్నది - అనియా? కస్మిన్ ఉద్దేశే = ఏ ప్రదేశమున - ఏచోట? భోః ఏషః = ఓయి, ఇదిగో (ఇది). అహో ... దశశీయః = ఎంత అందముగా ఉన్నది, ఈకన్నము?

శ్లో. ౨౨. ఉపరితలనిపాతితేష్టకః = పైతట్టు పడఁద్రోయఁబడిన - యిటి కలుగల, ఉపరి = పైనను, తల = అడుగునను, పడఁద్రోయఁబడిన - అనియు, అయం = ఇది, శిరసి = పైన తలంబోనిచోట, అంతటికి పైన అనుట - తనుః = సన్నమును, మధ్యదేశే = నడిమి ప్రదేశమందు, విపులఃచ = విశాలమును ఐ, అసదృశజన సంప్రయోగ భీరోః = చెడునడవడిగల - దొంగ, ఘాతుకుఁడు - మానిసి పైన తాకుటచే బెడరి పిఱికివడిన, మహాగృహస్య = బంగాళాయొక్క, స్ఫుటితం = పగిలిన, హృదయం ఇవ = గుండెయొ యన - (తోచుచున్నది.)

పైన మెడవద్ద(ను, అడుగునను,) ఇటికలు పడఁద్రోయఁబడినవి. నడుమ విశాలముగా నున్నది, ఈకన్నము. దొంగ తన్ను తాఁకినందులకు బంగాళా పిఱికివడఁగా పగిలిన (దాని) గుండెయొ యనఁ దోచుచున్నది.

గుండెయొ - అను సంభావనచే ఉత్పేక్ష - ఆలంకారము.

కథం = ఎట్లా! ... = ఈపనియందును నేర్పు!

విదూ—భో వయస్య, ఏష సంధి ద్వాభ్యా మేవ దత్తో భవేత్. అథ వాగన్తుకేన శిక్షితకామేన వా, అస్య థా త్రోజ్జయిన్యాం కో అస్మాకం గృహవిభవం న జానాతి. [భో వయస్య, అలం సంధి దువేహిం జ్ఞేవ ద్విణ్ణో భవే. ఆదులగన్తువేణ, సిక్ఠిదు కామేణ వా, అణ్ణథా ఇథ ఉజ్జిణ్ణీప కో అహ్మణం ఘరవిహవం ణ జాణాది].

చారు—

శ్లో. వై దేశ్యేన కృతో భవే న్మమ గృహే

వ్యాపార మభ్యస్యతా

నాసౌ వేదితవా ధనై ర్విరహితం

విస్రబ్ధసుప్తం జనమ్

దృష్ట్వా ప్రా జ్ఞహతీం నివాసరచనా

ఏష సన్ధిః ... = ఈకన్నమును (ఈ) యిరువురే వేసియుండఁ దగును - ఈయూరికి క్రొత్తగా వచ్చిన పొరుగురివాడో - కాదా - (ఊరివాడే అగు నేని) పని క్రొత్తగా నేర్చుకొనువాడో - అనగా ఈయింటి గుట్టు ఎఱుంగని వాఁడు - అట్టివాడో, ఇట్టివాడో - అవ్యథా ... = కాకున్న, ఈ యుజ్జయి నిలో మనయింటి సంపద(పను) ఎవఁడు ఎఱుగఁడు?

శ్లో. ౨౩. (క్రొత్తగా నేర్చుకొనువాఁడైనను, ఊరివాఁడు ఏమియు దొరకఁబోనిచోట ఏల ఈశ్రమ పడును. కావున) వై దేశ్యేన = పరాయియూరి వానిచేత - అందును - వ్యాపారం అభ్యస్యతా = (ఈ) పని - దొంగతనము నేర్చుకొనుచున్నవానిచేత, మమ గృహే = నాయుంట, కృతః భవేత్ = (కన్నము) వేయఁబడియుండును. అసౌ = పేఁడు, ధనైః విరహితం = ధనములేని దియు - కావుననే - విస్రబ్ధసుప్తం = (దిగులు విచారము లేక) హాయిగా నమ్మక ముతో నిద్రించుచున్నదియు, అగు, జనం = ఇంటిలోని జనమును - కావున జనము హాయిగా నిదురించుచుండురని అనుట - న వేదితవా = ఎఱిగినవాఁడు కాడు. ప్రాక్ = తొలుత, అస్మాకం = మనయొక్క, మహతీం నివాసరచనామ్ = చాల

మస్కాక మాశాన్వితః
సంధిచ్ఛేదనఖిన్న ఏవ సుచిరం
పశ్యాన్నిరాశో గతః.

౨౩

తతః సుహృద్భ్యః కి మసా కథయిష్యతి తపస్వీ - 'సార్థవాహ సుతస్య గృహం ప్రవిశ్య న కించి న్మయా సమాసాదితమ్' ఇతి.

విదూ—భోః, కథం త మేవ చారహతక మనుశోచసి. తేన చిన్త్రితం మహా దేత ద్దృహమ్. ఇతో రత్నభాణ్డం సువర్ణభాణ్డం వా నిష్కామయిష్యామి. (స్మృత్వా సవిపాదమాత్మగతమ్) కుత్ర త త్సువర్ణభాణ్డమ్ (పున రనుస్మృత్య, ప్రకాశమ్) భో

గొప్పదైన యింటి యందమైన నిర్మాణమును (కట్టుటను), దృష్ట్వా = చూచి, ఆశాన్వితః = (ఎంతయో ఏమేమో దొరకునను) ఆసతో కూడుకొన్నవాడై, సుచిరం = చాలనేపు, సంధిచ్ఛేదనఖిన్నః = కన్నముకొట్టుటలో అలసినవాడై, పశ్యాత్ = అనంతరము, నిరాశః = ఆశభంగమైనవాడై, గతః = పోయినాడు,

అట్టివాడో ఇట్టివాడో అన్నావు. కాదు, వాడు పరాయయూరివాడును పనికి క్రొత్తవాడునుం గూడ. ఈ యూరివాడు కానేకాడు. ఈయింట ధనము లేదు, జనము హాయిగా - దిగులు లేక - నిద్రించుచుండు రనియు ఎఱుంగడు. ఇంటి యందమైన నిర్మాణము, బ్రహ్మాండమంతగా సున్నుండున, ఇందు ఎంతో ఏమో ఉండును అని చాల ఆసపడినాడు. పాపము, కన్నము కొట్టుకట్టము పడినాడు. చూడగా ఇం దేమియు లేకపోగా - నిరాశుడై, పోయియుండును. కన్నము కొట్టిన కట్ట మొక్కటే వానికి!

తతః ... = తర్వాత ఈ దీనుడు (దొంగ), తన స్నేహితులతో ఏమి చెప్పగలడు! కోమటి - సాహుకారుకొడుకు నింట చొచ్చితిని - కాని, నా కేమియు దొరక లేదు - అని (కదా).

భోః ... = ఏమయ్యా! (ఎంత నేపైనను) ఆదొంగముండాకొడుకునే తలచుకొని వానికై దుఃఖపడెదవు! ఇందుండి రతనాలనగయో, బంగారునగయో - బయటికి కొనిపోగల నని అనుకొన్నాడు. కుత్ర తత్ ... = ఆబంగారు నగ

వయస్య, త్వం సర్వకాలం భణసి - 'మున్ఘో మైత్రేయః, అపణ్డితో మైత్రేయః' ఇతి. సుష్టు మయా కృతం తత్సవర్ణభాణ్డం భవతో హస్తే సమర్పయతా. అన్యథా దాస్యాః పుత్రేణాపహృతం భవేత్.

[భో, కథం తం జ్ఞేవ చోరహదలం అణుసోచసి. తేణ చిన్తిదం మహాన్తం ఏదం గేహమ్. ఇదో రలణభణ్డం సువర్ణభణ్డం వాణిక్కమిస్సమ్. (స్మృత్వా ...) కహిం తం. సువర్ణభణ్డాలమ్ (పున ...) భోవలస్స, తుమం సర్వకారం బణాసి - 'మున్ఘో మిత్రేలట, అపణ్డిదో మిత్రేలట' త్తి. సుట్టు మవ కిదం తం సువర్ణభణ్డలం భవదో హత్థే సమప్పలన్తేణ. అణ్ణథా దాసీవ పుత్రేణా అవహిదం భవే.]

చారు—అలం పరిహాసేన.

విదూ—భోః, యథానా మాహం మూర్ఖ స్త త్కిం పరిహాసస్యాపి దేశకాలం న జానామి. [భో, జహాణామ అహం మున్ఘో తా కిం పరిహాసస్స దేశాలం న జాణామి].

చారు—కస్యాం వేలాయామ్?

విదూ—భోః, యదా త్వం మయా భణితో ౭సి - 'శీతలస్తే ౭గ్రహస్తః' [భో, జదా తుమం మవ భణితో సి - 'శీదలో దే అగ్రహత్తో']

ఏది? ... = నీవు ఎప్పుడును చెప్పుచుండువు - మూర్ఖ మైత్రేయుడు, చదువు సంధ్య లేనివాడు అని. నేను ఎంతయు చక్కగా చెప్పితిని. ఆబంగారునగను నీచేత పెట్టితిని. అది మంచిపని. అట్లు చేయవన్న (ఈ) అంజకొడుకుచేత దొంగిలింపబడియుండును.

మాను పరిహాసము. ఓయి, నేను మూర్ఖుడను ఐననే మాత్రము, ఎగతాళి కై నను వేళ పాళ ఎఱుగరా? ... ఏవేళయింద? ఓయి, ఎప్పుడు నేను 'చల్లగా ఉన్నదే, నీముంజేయి' అని నీతో అంటినో అప్పుడు, ఒకవేళ అట్లును అగునా?

చారు—కదాచి దేవ మపి స్వాత్. (సర్వతో నిరూప్య సహర్షమ్) వయస్య, దిష్ట్యా! తే ప్రియం నివేదయామి.

విదూ—కిం నాపహృతమ్? [కిం ణ అవహిదమ్].

చారు—హృతమ్.

విదూ—త థాపి కిం ప్రియమ్? [తవా వి కిం పిలమ్]

చారు—య దసౌ కృతార్థో గతః.

విదూ—న్యాసః ఖలు సః. [కాసో క్షు సో].

చారు—కథం న్యాసః! (మోహ ముపగతః).

విదూ—సమాశ్వాసితు భవాన్, యది న్యాస శ్చౌరే కాప హృత స్త్వం కిం మోహ ముపగతః. [సమస్ససదు భవమ్. జగ్గ కాసో చోరేణ అవహిదో తుమం కిం మోహం ఉపగదో].

చారు—(సమాశ్వాస్య) వయస్య,

నిరూప్య = పరికించి, దిష్ట్యా! తే ప్రియం నివేదయామి = బలి, నీకు తియ్యని - ఇంపైన - మాటం జెప్పెదను. ఏమి! దొంగిలింపబడలేదా? పడినది. దానిని ఎత్తికొని పోయినాడు, తథాపి కిం ప్రియమ్ = అట్టైనను ప్రియము ఏమి? ప్రియ మనుచున్నావే? యత్ అసౌ కృతార్థః గతః = ఏమనగా - పిడు (దొంగ) ధన్యుడై, పోయినాడు, (ఉత్తచేతులతో పోవండ, చేతులనిండ ఎత్తుకొని పోయినాడు.) న్యాసః ఖలు సః = ఇల్లడ కదా అది? (కాపాడి ఒడ యనికే అప్పగింపవలసిన వస్తువు!) కథం! న్యాసః! = ఎట్లూ! ఇల్లడయా! మోహం ఉపగతః = మూర్ఛపోయినాడు, యది న్యాసః ... = ఇల్లడ దొంగ చే దొంగిలింపబడినట్టైన, నీ వేల ఇట్లు మూర్ఛిల్లితివి?

శ్లో. కః శ్రద్ధాస్యతి భూతార్థం? సర్వో మాం తూలయిష్యతి.
శఙ్కనీయా హి లోకే అస్మిన్నిష్ప్రతాపా దరిద్రతా, అర
భోః, కష్టమ్.

శ్లో. యది తావత్కృతాస్తేన ప్రణయో అర్థేషు మే కృతః,
కిమిదానీం నృశంసేన చారిత్ర మపి దూషితమ్? అగే

విదూ—అహం ఖి ల్వపలపిష్యామి - 'కేన దత్తమ్, కేన
గృహీతమ్. కో వా సాక్షీ' ఇతి. [అహం క్షు అవలవిస్సమ్ - 'కేణ
దిణ్ణమ్, కేణ గహీదమ్. కో వా సక్షీ.' త్రి.

శ్లో. అర. కః = ఎవఁడు, భూతార్థం = పరమార్థమును - నిజమును, -
దొంగిలింపఁబడిన దనుటను, శ్రద్ధాస్యతి = నమ్ముఁగలఁడు? సర్వః = ఎల్లరు,
మాం = నన్ను, తూలయిష్యతి = తూలనాఁడుదురు (చులుకనచేయుదురు) కాదా
అల్పబలతో సమీకరింతురు. అస్మిన్ లోకే = ఈలోకాన, నిష్ప్రతాపా = పౌరుష
హీనమైన, దరిద్రతా = (ఈ) లేమిడి, శఙ్కనీయా హి = గుమాను పడదగినది
గదా!

ఇట్టి సందర్భములలో లోకాన నిజమును ఎవఁడు నమ్మును? నేనే కన్నము
వేయుట మొదలగువానిని పైకి చూపి, దానిని నేనే వారింపితిని - తినివేసతిని అని
యనుకొందురు. దారిద్ర్యము అంత బలహీనము, పసలేనిది; లోకాన అన్ని గుమాను
లకు ఆస్పదము.

భోః కష్టమ్ = కటకటా!

శ్లో. అగ. కృతాస్తేన = విధిచేత, నృశంసేన = దయమాలి (ననానివేత,)
మే అర్థేషు = నాధనమునందు, ప్రణయః = కోరిక, యది కృతః తావత్ =
ఒకవేళ వహింపఁబడెనేని, (సర్వమును వారింపఁబడినది - లేమిడి వచ్చినది -
సరే -) ఇదానీం = ఇప్పుడు, చారిత్రం అపి దూషితం కిమ్ = శీలము సయితము
చెఱపఁబడినదే, ఏమి?

నాయాస్తి సర్వము పోయినపోనీ, నాదురదృష్టముచేత. నాపేరుకూడ,
నన్ను దొంగనుచేసి, చెఱపవలెనా? వాతవిధి!

అహం ఖిలు అపలపిష్యామి = నేనే ఇయ్యలే దని చెప్పెదను - కేన
దత్తమ్ ... = ఎవరు ఇచ్చినారు, ఎవరు తీసికొన్నారు, ఎవరు సాక్షి - అని.

చారు—అహ మిదానీ మన్మత మభిధాన్యే?

శ్లో. భైత్యేణా ప్యర్జయిష్యామి పున ర్న్యాయస్ప్రతిక్రియామ్,
అన్మతం నాభిధాన్యామి చారిత్రభంశకారణమ్. ౨౬

రద—(సంభ్రమమ్) త ద్యావ దార్యాధూతాయై గత్వా
నివేదయామి. [తా జావ అజ్ఞధూదావ గదుల ణివేదేమి].

(ఇతి నిష్కాంతా.)

(తతః ప్రవిశతి చేట్యా సహ చారుదత్తవధూః)

వధూః—(సంభ్రమమ్) అయి, సత్య మపరిక్షితశరీర
ఆర్యపుత్రి, ఆర్యమైత్రేయేణ సహ? [అఱి, సచ్చం అవరిక్షద
సరీరో అజ్ఞడత్తో అజ్ఞమిత్తేపణ సహ]

చేటి—భర్త్రి, సత్యమ్, కిం తు యః స వేశ్యాజన స్యాలం
కారకః సో ౭పహృతః. [భట్టిణి, సచ్చమ్. కిం తు జో సో వేశ్సా
జణకేరణో అలంకారః సో అవహిదో].

(వధూ మోహం నాటయతి)

చేటి—సమాశ్వసి త్వార్యాధూతా. [సమస్ససదు అజ్ఞా
ధూదా].

అహం ఇదానీం ... ధాన్యే = నేను ఇప్పుడు బొంబ పలుకఁగలనా?

శ్లో. ౨౬. న్యాస్ప్రతిక్రియాం = ఇల్లడ తీపుకను, - దానికి ఈడగు
సామ్మును అనుట, భైత్యేణా అపి = బిచ్చ మెత్తుటచేసినను, అజ్ఞాయిష్యామి =
సంపాదింపఁగలను. చారిత్ర భంశ కారణం = శీలము తొలఁగుటకు కారణ మగు,
అన్మతం = అసత్యమును, న అభిధాన్యామి = చెప్పఁజాలను.

నేను బిచ్చమె త్తయినను సంపాదించి ఇల్లడం దీతుకను, కాని, అబద్ధము
చెప్పి, శీలము చెఱుపుకొనను.

వధూః—(సమాశ్వస్య) చేటి, కిం భణిని - 'అపరిక్షతశరీర ఆర్యపుత్రః' ఇతి. పర మిదానీం స శరీరేణ పరిక్షతః, న పున శ్చార్పితేణ. సాంప్రత ముజ్జయిన్యాం జన ఏవం మన్త్రయిష్యతి - 'దరిద్రత యార్యపుత్రే నై వేద్యశ మకార్య మనుష్ఠితమ్' ఇతి. (ఊర్ధ్వ మవలోక్య నిఃశ్వస్య చ) భగవ న్కృతాస్త, పుష్కర పత్రపతిత జలబిడ్డుచచ్ఛిలైః క్రీడసి దరిద్రపురుషభాగధేయైః. ఇయం చ మమ ఏకా మాతృగృహాలభ్యా రత్నావలీ ణిష్ఠతి. ఏతా మ ప్యతిశౌణ్డిరత యార్యపుత్రో న గ్రహీష్యతి. చేటి, ఆర్యమైత్రేయం తావ దాహ్వయ.

త ద్యావత్ - మఱి యత్తేన, నేను పోయి ధాతమృత ఎఱింగింతును. (ఈజరిగిన దానిని చెప్పిన దానిని - అంతటిని) చారుద త్రవధూః = చారుదత్తుని యిల్లాలు - (చారుదత్తునియాడామె); లోట్రుపాటుతో (= ససంభ్రమమ్)

అయ - ఏమె, అపరిక్షత ... = ఆర్యపుత్రునికి ఏమి దెబ్బ, గాయము తగులలేదు గదలే; మైత్రేయయ్యకు కూడ. భృత్రిక = దొరసానమృ, నిజమే - (తగుల లేదు.) కింతు = మఱేమనగా ... = ఆబోగముదాని నగ యుండినదే, అది అపహరింపబడినది. వధూః ... = ఆమె మూఁచును అభినయించుచు - ఇది వేషగా నికి అభినయోపదేశము, కథలో మోహము' నిజమే, నటనగాదు. చేటి ... = ఓసి చేటి. ఆర్యపుత్రునికి ఏమియు గాయముకాలేదు అనెదవేమే - ఇపుడు ఆయనకు దేహమునకు గాయ మయినను పరనాలేదు, చారిత్రమునకు - శీలమునకు, మంచి చేరునకు, దెబ్బ తగులుట మేలు కాదే - అది చాల సెబ్బర. ఇప్పుడు ఉజ్జయినిలో జనులు ఇట్లు చెప్పగలరు. దరిద్రుడగుటచేత ఆర్యపుత్రునిచేతనే ఇట్టి కూడని పని చేయబడినది - అని. స్వామి, కృతాంతుడా (= విధి).

పుష్కరపత్త్రీ ... = తామరాకుపై బడిన నీటిబొట్టువలె నిలుకడ లేని దరిద్రపు మానుసుల భాగ్యముతో - నెత్తివ్రాతతో - అటలాడుదువే. ఇయం చ... = ఇదిగో, ఇదొక్కటి మాయమృయింతు పొందబడినది - మాయమృ నాకు పెట్టినట్టిది - రతనాలహారము ఉన్నది. ఏతాం అపి ... = దీనినైనను, అత్యున్నతః

[హజ్జే, కిం భణసి - 'అవరిక్ష్టదసరీరో అజ్జఉత్తో' త్తి. వరం దాణిం సో సరీరేణ పరిక్ష్టదో, ణ ఉణ చరిత్తేణ. సంపదం ఉజ్జఇదీస జణో ఎవ్వం మత్తఇస్సది - 'దలిద్దదాప అజ్జఉత్తేణ జ్ఞేవ ఈదిసం అకజ్జం అణుచిటిదమ్'. త్తి. భఅవం. కలన్త, పోక్ఖరవత్తపడిదజల బిన్దుచఇచ్చలేహిం కీలసి దలిద్దపురిసభాలధేసహిం. ఇలం చ మే ఏక్కా మాదుఘురలద్ధా రఅణావలీ చిత్తది. ఏదం పి అదిసోడ్డీరదాప అజ్జఉత్తో ణ గేణ్ఠిస్సది. హజ్జే, అజ్జమిత్తేలం దావ సద్దావేహి].

చేటి—య దార్యాధా తాజ్ఞాపయతి. (విదూషక ముప గమ్య) ఆర్యమైత్రేయ, ధూతా త్వా మాహ్వయతి. [జం అజ్ఞా ధూదా ఆణవేది. అజ్జమిత్తేల, ధూదా దే సద్దావేది].

విదూ—కుత్ర సా. [కహిం సా].

చేటి—ఏషా తిష్ఠతి. ఉపసర్ప. [ఏసా చిట్టిది. ఉపసప్ప].

విదూ—(ఉపసృత్య) స్వస్తి భవత్యాః. [సోఢి భోదీస].

వధూ—ఆర్య, వద్ధే. ఆర్య, పురస్తాన్ముఖో భవ. [అజ్జ వన్దామి. అజ్జ, పౌరుణ్ఢిమాముహో హోహి].

విదూ—ఏష భవతి, పురస్తాన్ముఖః సంవృత్తో ౭స్మి. (ఏసో భోది, పౌరుణ్ఢిమాముహో సంప్రత్తో హి).

వధూ—అజ్జ, వడిచ్చ ఇమమ్. [ఆర్య ప్రతీ చేపమామ్].

విదూ—కిం నిద్దమ్. [కిం జ్ఞేదమ్].

చిత్తేడు - మనస్వి - యగుటచేత, ఆత్మ గౌరవము కలవాడగుటచేత - ఎంత వచ్చినను భార్యవగను పుచ్చుకొందునా అనుచింతిస్తూచిచేత - పుచ్చుకొనఁబోఁడు. ౬ సి, చేటి, మైత్రేయశ్చున పిలువవే.

ఉపగమ్య = చేరఁబోయి, శబ్దాపయతి = పిలుచుచున్నదయ్యా, ఏషా తిష్ఠతి - ఇదిగో - ఇక్కడ అనుట - గొన్నది, భవత్యాః = అమ్మగారికి - పురస్తాన్ముఖః భవ = తూర్పు ముగము గలవాడవు కమ్ము. ప్రతీచ్చ = పుచ్చుకో, కిం ను ఇదమ్ = ఇది ఏమిటి ?

వధూ—అహం ఖలు రత్నవస్త్రీ ముపోషి తానమ్. తత్ర
యథావిభవానుసారేణ బ్రాహ్మణః ప్రతిగ్రాహితవ్యః. సచనప్రతి
గ్రాహితః తత్తస్య కృతే ప్రతీచ్ఛేమాం రత్నమాలికామ్. [అహం
క్తు రలణసత్తిం ఉవవసిదా ఆసి. తహిం జధా విహవాణుసారేణ
బహ్మణో పడిగ్గా హిదవ్యో. సో అ ణ పడిగ్గాహిదో. తా తస్య
కిదే పడిచ్చ ఇమం రలణమాలికమ్].

విదూ—(గృహీత్వా) స్వస్తి. గమిష్యామి ప్రియవయస్యస్య
నివేదయామి. [సోఢి. గమిస్సమ్. పిలవలస్సస్య ణివేదేమి].

వధూ—ఆర్యమైత్రేయ, మా ఖలు మాం లజ్జితాం కురు.
[అజ్జమిత్రేల, మా క్తు మం లజ్జావేహి]. (ఇతి నిష్కా)నా

విదూ—(సవిస్మయమ్) అహో, అస్యా మహానుభావతా.
[అహో, సే మహానుభావదా].

చారు—అయే, చిరయతి మైత్రేయః. మా నామ వైక్లబ్యా
దకార్యం కుర్యాత్. మైత్రేయ, మైత్రేయ.

రత్నవస్త్రీం ఉపోషితా ఆనమ్ = రత్నవస్త్రీయంతయు - ద్వితీయప అత్యంత
సందోగము అథకాము - ఉదయము మొదలు మఱు ఉదయమువఱకు అనుట -
ఉపవాసము - శుక్లృపవాసము - నిత్రు. అనుట - ఉంటిని - చేసితిని - పశ్చి
మూడు దినాలక్రింద, నేడునవమి. మఱి అందు - అనగా దానికోసము, బ్రాహ్మ
ణుడు = విధవముకొలదియు, దాన మియ్యబడవలయును. అది ఈబడలేను.
కావున, దానికోసము (=తస్యకృతే) ఈరతనాలమాలను పుచ్చుకో. ప్రియ
వయస్యస్య నివేదయామి - ప్రియవయస్యునికిం జెప్పెదను. ... = అయ్యా, నన్ను
సిగ్గుపఱుపకు - ఎంతెంత లేసియో దానము లిచ్చినయాయనకు ఈ నాదానపుమాట
చెప్పకు నాకు సిగ్గును - నేను ఏపాటి, నా యిచ్చినది యేపాటి అనుట. కాదా
దీనిని ఆయన గ్రహించునట్లు చేయుము. నాకు సిగ్గు లేకుము.

సవిస్మయమ్ = ఆశ్చర్యముతో - ఆమెవినయమునకును పాతివ్రత్యమునకును,
ఎంత మహానుభావురాలు ఈమె! చిరయతి = జాగుసేయుచున్నాడు. మా నామ

విదూ—(ఉపసృత్య) ఏజో ౭స్మి. గృహః శైతామ్.
[ఏసో హి, గేష్టా ఏదమ్]. (రత్నావలీం దర్శయతి

చారు—కి మేతత్ ?

విదూ—భోః, య త్వే సదృశదారసంగహస్య ఫలమ్.
[భో, జం దే సరిసదారసంగహస్య ఫలమ్).

చారు—కథమ్! బ్రాహ్మణీ మా మనుకమ్పితే. కష్టమ్.
ఇదానీ మస్మి దరిద్రః.

శ్లో. ఆత్మభాగ్యక్షతద్రవ్యః స్త్రీద్రవ్యేణానుకమ్పితః

అర్థతః పురుషో నారీ యా నారీ సార్థతః పుమాన్. ౨౭

అథవా, నాహం దరిద్రః. యస్య మమ

వైకల్యాత్ ... = వీడు పిటికితనముచేత, దిటపులేమిచేత, కూడని పని ఏమియు
చేయకుండునుగాక. కిం ఏతత్ = ఏమి యిది? భోః ... = ఓయి, ఇది తగిన
భార్యం బెండ్లియాడినందుల ఫలము.

కథమ్ = ఏమి! - ఆశ్చర్యాథకము. బ్రాహ్మణి, నాయిల్లాలు, నామీద
దయఁ బూనుచున్నదా - జాలిగొనుచున్నదా! కష్టం = అయ్యో - ఇదానీం అస్మి-
ఇప్పుడయ్యో అగుచున్నాను (నిజముగా.) ఇన్నాశ్మీన నేను దరిద్రుడను కాను.

శ్లో. ౨౭. ఆత్మభాగ్యక్షతద్రవ్యః = తన యవృష్టమున - దురదృష్టము
చేత అనుట - నాశనమైన ద్రవ్యము కలవాడై, స్త్రీ ద్రవ్యేణ అనుకమ్పితః =
భార్యధనముచేత జాలికొని ఆడుకొనబడిన, పురుషః = మగవాడు, అర్థతః =
ప్రయోజనముం బట్టి (నిజముగా), నారీ = స్త్రీ, యా నారీ = అట్టిదైన స్త్రీ
యేదో, సా = అది - అట్టిది, అర్థతః = అథకముం బట్టి - నిజముగా, పుమాన్ =
పురుషుడు.

తన భాగ్యహీనిచే ధనహీనిపొంది, తన స్త్రీ ధనముతో ఆడుకొనబడిన
వాడు, తా మగవాడయ్యును ఆడుదానింబోలె. అట్టియాడుది యాడుది
యయ్యు, తాను మగవానింబోలె.

అట్లుకాదు (= అథవా). నేను దరిద్రుడం గాను. యస్య మమ = ఏనాకు -
ఏలయన; నాకు అనుట.

శ్లో. విభవానుగతా భార్యా సుఖదుఃఖసుహృద్భవాన్

సత్యం చ న పరిభ్రష్టం య ద్దరిద్రేషు దుర్లభమ్.

౨౮

మైత్రేయ, గచ్ఛ రత్నావలీ మాదాయ వసంతసేనాయాః సకాశమ్.
వక్తవ్యా చ సా మద్వచనాత్ - 'యత్ ఖల్వస్మాభిః సువర్ణభాణ్ణా
మాత్మీయ మితి కృత్వా విస్రమ్భా ద్ధ్యౌతే హరితమ్. తస్య కృతే
గృహ్యతా మియం రత్నావలీ' ఇతి.

శ్లో. ౨౮. విభవానుగతా భార్యా = విభవమునకు తగిన వ్యవహారము
(= నడువడి) గల, భార్యయు, సుఖదుఃఖసుహృత్ = సుకములందును కష్టము
లందునుం గూడ - ఒక్కతీజైన - సర్వకాలపు - మిత్రమును; నామేలు కోరు
చుండువాడవు - నీకు ఇచ్చినదానిం గూడ, నాకు తెచ్చియిచ్చు చున్నావు -
సత్యం చ = నిజమును, న పరిభ్రష్టం = నాశము కాలేదు - యత్ = ఏది -
యనుట - ఈత్రయము, మూడును అనుట, దరిద్రేషు = పేదవారియెడ, దుర్లభ
మ్ = అరుదు,

మానిసి పేదవడిన, భార్య (అతని) మాటవినక అలక్ష్యము చేయును -
మిత్రము వీడి పోవును - సత్యమును దూరమగును - బాంకును కలుగును. నాకు ఈ
దరిద్ర లక్షణము లొక్కటియు లేవు. కావున నేను దరిద్రుడఁ గాను.

ఇప్పుడు, భార్యచే ఆదుకొనబడఁగా, నేను దరిద్రుడను అని, అంతట
మరల లెస్సగా విచారించి నే దరిద్రుడఁగాను. అనుటచే అలంకారము ఆక్షేపము.
'ఆక్షేపః స్వయము క్తస్య ప్రతిషేధో విచారణాత్.'

మైత్రేయ గచ్ఛ, రత్నావలీం ... = మైత్రేయ, పొమ్ము, రత్నావలీని
తీసికొని వసంతసేనకడకు, ఆమెతో నామాటగా చెప్పము - "యత్ = ఏకారణ
మున, సువర్ణభాణ్ణం ... = (ఆ) బంగారునగ, ఆత్మీయం ఇతి కృత్వా = నాదే
అని యెంచి, విస్రమ్భాత్ = నమ్మకమువలన, (ఓటమిరాదు గదా అని నమ్మి, ఒడ్డి),
హరితమ్ = ఓడి, పోఁగొట్టుకొనబడినదో, అందులకై ఈరత్నాలహారము తీసికొనఁ
బడునుగాక - అని.

విదూ—మా తావ దఖాదిత స్వాభుక్త స్వాల్పమూల్యస్య
చౌరై రపహృతస్య కారణా చ్చతుఃసముద్రసారభూతా రత్నావలీ
దీయతే. [మా దావ అక్థాదశస్స అభుత్తస్స అష్టముల్లస్స చోరేహిం
అవహిదస్స కారణాదో చతుఃసముద్రసారభూదా రత్నావలీ దీలది].

చారు—వయస్య, మా మైవమ్.

శ్లో. యం సమాలమ్భ్య విశ్వాసం

న్యాసో ౭స్మాసు తయా కృతః,

త సైత నృహతో మూల్యం

ప్రత్యయ సైత దీయతే.

౨౯

మాతావత్ ... = కూడదు. కూడదు, అఖాదితస్య = తినబడని,
అభుక్తస్య = అనుభవించబడనిదానికి, అల్పమూల్యస్య = కొద్ది వెలగలదానికి,
చౌరై ... = దొంగలచే హరింపబడిన దానికిని విన, కారణాత్ = కారణము
వలన - అనగా అట్టిదానికోసము చతుః ... = దీయతే = నాలుగుసముద్రాల,
సారమైన, రత్నాలహారము - దీయతే = ఈబడుచున్నదే - ఎంతమాత్రము
ఆపని చేయకూడదు.

రత్నము రత్నాకరమగు సముద్రపు సారము - ఎన్ని రత్నములు ఎంతెంతలు
ఆరత్నావలీ నుండునవి! అట్టి దానిని అనువణభాండమునకు బరులుగా
ఇచ్చివైచుటయో? ఎంతమాత్రము కూడదు - దాని నేమి మనము తిన్నామా,
పెట్టుకొన్నామా, ఏమియుఁగూడదు - అని భా.

శ్లో. ౨౯. (వయస్య, నీవు చెప్పమాట సరికాదోయి. అట్లు కాదు, కాదు.
చూడు.) యం విశ్వాసం = ఏ విశ్వాసమును, (నమ్మకమును అనుట), సమాలమ్భ్య =
పట్టుకొని, - కారణముగాఁ గొని, తయా = ఆమెచేత, అస్మాసు = నాయెడ -
నాచేత, న్యాసః కృతః = ఇల్లడయుంపబడెనో, తస్య మహతః ప్రత్యయస్య
ఏవ = ఆగొప్ప నమ్మకమునకే, మూల్యం ఏతత్ = వెలయైన యది, దీయతే =
ఇయ్యబడుచున్నది,

తద్వయస్య, అస్మచ్ఛరీరస్పృష్టికయా శాపితోఽసి, నైనామగ్రా
హయి త్వాత్రా గస్తవ్యమ్. వర్ధమానక,

శ్లో. ఏతాభి రిష్టికాభిః సంధిః

క్రియతాం సుసంహతః శీఘ్రమ్

పరివాద బహుల దోషా

న్న యస్య రక్షాం పరిహరామి.

30

ఇది ఆనువణ-భాండమునకు ఈడగు వెల అని కాదు, ఇట్లు ఈబడుట.
న్యాసముంచినపుడు ఆమె ఏమి చెప్పినది; ఇది వట్టి తొట్టికొంపయే యని నే
నన్నందులకు? కొంపయందు కాదు ఇల్లడ పెట్టుట, మానిసియందు కదా. అని
యనెనుగదా. దరిద్రుడైన నేమి? ఆగొప్ప నమ్మకమునకు వెల యింత యని
చెప్ప నలవిపడునా? దాని వెలగా, ఈడుగా దీనిని ఇచ్చుట.

తత్ = కావున, అస్మత్ శరీర స్పృష్టికయా = నాయొళ్ళు తాకుటచే -
నాయొంటిమీద, శాపితః అసి = ఒట్టుపెట్టబడితివి. - అనగా ఈపని నీవు
చేయకున్న నీవు నన్ను చంపుకొన్నట్లు - అది ఒట్టు పెట్టు తీటు. ఏనాం అగ్రాహ
యిత్వా = దీనిని ఆమె ఒప్పుకొని తీసికొనునట్లు చేయక, న ఆత్ర ఆగస్తవ్యమ్ =
(మఱి) ఇక్కడికి రాఁగూడదు. (ఏమనుకొన్నావో - అని అంతగట్టిగా చెప్పి
పంపుచున్నాడు. వర్ధమానకుడు చారుదత్తయ్య నొకరు.

శ్లో. 30. ఏతాభిః ఇష్టకాభిః = ఈ యిటికలతో, గుణిః = కన్నము,
శీఘ్రం = త్వరగా, తెల్లవారకమునుజే, సుసంహతః = చక్కగా మూయబడి
నదిగా, క్రియతాం = చేయబడునుగాక. పరివాద బహుల దోషాత్ = నిందవలని
గొప్ప తప్పువలన, అనగా అధికలుగనీక, యస్య = దేనియొక్క, అనగా దీని
యొక్క, రక్షామ్ = కాపాడుటను - అనగా ఇట్లు మూయుటను, నపరిహరామి =
మానబాలను.

దీనిని ఇప్పుడే ఈయిటికలతోనే చక్కగా, గుఱుతు తెలియనీక, మూసి
జేయుము. అలస్యము చేయఁగూడదు - తెల్లవాణి, యిది అందఱి కంటను పడిన

వయస్య మైత్రేయ, భవతా ప్యకృపణశౌణ్డీర్య మభిధాతవ్యమ్.

విదూ—భోః, దరిద్రః కి మకృపణం మన్త్రయతి? [భో, దలిద్దో కిం అకిపణం మన్తేది?]

చారు—అదరిద్రో ౭స్మి సభే, యస్య మమ [‘విభవాను గతా భార్యా’ ఇత్యాది పునః పఠతి.] తద్దచ్చతు భావాః. అహ మపి కృతశౌచః సంధ్యా ముపాసే.

లేనిపోని గొప్పనిండ కలుగును. కావున దీని రక్షను - అనగా, ఇప్పుడే చక్కగా కట్టుటను, అది లేకుండఁజేయుటను - నేను మానలేను - వాయిదా వేయలేను - ఆలస్యము చేయఁగూడదు.

ఓరి, వధకామానా, ఈకన్నమును ఇప్పుడే ఈయిటికలతోనే గట్టిగా మూసి వేయుము. గుఱుతు తెలియఁగూడదు. ఇతరుల కంటఁ బడిన లేనిపోని నిందలు పలుకుదురు. అది పెద్ద దోష మగును. అది లేకుండ, మఱి వాయిదా - తర్వాత రేపు అని - వేయక - బొక్కను పూడ్చవలయును. బొక్కకు రక్ష పూడుపే.

వయస్య ... = నీవును - (భవతా అపి), దైన్యముతోఁపనిక గట్టిగా - బింకముగాను పొంకముగాను - పలుక వలయును.

భోః ... = ఓయి, దరిద్రుఁడు అదీనముగా పలుకునా? నేను దరిద్రుఁడను కాను, మిత్రమా, ఏనాకు - విభవమునకు తగినట్లు నన్ను అనుసరించు భార్యయు ... ఇత్యాది - మరల పఠించి - కావున నీవు తప్పక పొమ్ము - నేనును శౌచము - ప్రాతః - మడియగుటకు చేసికొనవలసిన దెల్ల చేసికొన్నవాడనై - స్నాన ధాత ధార తాది యంతయు చేసికొని, సంధ్యా ముపాసేయ = సంధ్యావందనము చేసెదను. వేఁకువ, నక్షత్రములు మాసిపోకముందే సంధ్య ఆరంభించి, ఉదయమునకు ఉపస్థానము చేయవలసినదని - శాస్త్రము. వేదవడినను ఈమడియను సానముల నొక్కటియు మానఁడు, చారుడత్తుఁడు. తొలియంకమున (సాయం) సంధ్యావందనాంగ గాయత్రీజపము కావించినాడని యున్నది. ఇందు వేఁకువనే, కాలాతిక్రమణము చేయక అందులకుం గడంగునట్లు చెప్పఁబడినది.

[ఇతి నిష్క్రంతాః సర్వే]

ఇతి సందిచ్చేదో నామ

తృతీయోఽజ్ఞః

మదనత్రయోదశినాఁడు వసంతసేన చూపులచే చారుదత్తునికి 'మేజనితః కామః' అని అభిలాష అంకురించినది. ఒక వారము గడవకపూర్వమే ఆపె తానై యింటికి వచ్చినది. చంద్రలేఖవలె కన్నులను మిటుమిట్లు గొల్పినది. తా నేమో మాటలాడినాఁడు. మగవారితో ధారాళముగా మాటలాడున దయ్య బదులుపలు కను బిడియపడినది. అట్లు తన మనసును చారుదత్తునికి పట్టియిచ్చినది. అతఁడు పరిచారిక యనుకొన్నందులకు తలవాల్చి మన్నింపు అడుగఁగా, తానును అనుమతి లేక లోపలికి వచ్చినందులకు మన్నింపు అడిగినది.

అంతట అంత గబ్బిగానుండువాఁడె చారుదత్తుఁడు 'కానీ, అనురాగము నిలుపు' అన్నాఁడు. దాన తన్ను ఆపూట అక్కడ నుండు మనుచున్నాఁడు రత్తికై అని మనస్సు ఎంతో చలించియు, అప్పుడే అక్కడ నిలువకూడ దని, దారి భయాని కిం బోలె తన నగను వానికడ ఇల్లడ పెట్టిపోవుచు మైత్రేయుని తోడు పంపు మనఁగా తానే వెన్నెలలో తోడుపోయి ఇల్లు సేర్చి అనురాగపుఁ జూపులతో వీడ్కొని మరలినాఁడు. మఱి యతని చిత్తము ఎంత విరాళికి అగ్గమై యుండదు ! సాయంరాత్రులు జాగరములే. దినములు గడచుచున్నవి. 15, 20 దినా లైనవి. వైకాఖ శుక్లనవమి కాఁబోలు, నాఁడు రేఖిలభావ వీణకచ్చేరి ఎందో జరుగఁగా, తాను ఎంతయో సంగీతరసీకుఁడు, దానికి పోయినాఁడు - ఆనందముతో మరలి నాఁడు. వీణెంగూర్చి ఆతని తొలి తలంపులు 'ఉత్కణ్ఠితస్య హృదయానుగుణా వయస్యా' 'రక్తస్య రాగపరివృద్ధికరః ప్రమోదః' అని. ఆపాట చెబిలోవినంబడుచుం బోలెనే ఉండఁగా, అయిల్లడమాట వసంతసేనను జ్ఞప్తిసేయఁగా ఆయపరరాత్ర మున గాఢముగానే నిదురపోయినాఁడు.

మఱి యింక దొంగ సొచ్చి అయిల్లడనగనే దొంగిలించుకొని పోయినాఁడు. అది యిల్లడయే, ఇంక దానికి ఎట్లు తీర్పు అని మనసున నెంతయు ఆందోళనపడి నాఁడు. దొంగతనమునకు దుఃఖితయైన ధూత తన రత్నహారమును పశ్చిదానమిషచే

మైత్రేయనకు దాన మీయఁగా, దానిం గొని చీకటితోనే తాను ఇల్లడకు పంపిన తీర్పుగా వానిచేతనే వసంత సేనకుం బంపినాఁడు, చారుడత్తు ననురాగము న్యాస చార్యముచే దెబ్బతినునా? రత్నాలహార నిష్క్రియశౌండిర్యముచే మఱియు గాట మగును. ఆ నిష్క్రియ దూత్య ఫలమును ఎదురునూచు చున్నాఁడు - దానిం దాల్చిన వసంత సేనను చూడఁగోరు నేమో. (మఱి యీశ్వరిలకుడే ఆ పితూరి సర్వ నాశుకఁడు.)

ఇ ది క న్న ము వే యు ట

అ ను మూ ఁ డ వ యం క ము

ము గి సి న ది

చతుర్థో ౭ జ్కః

(తతః ప్రవిశతి చేటి)

చేటి—అజ్ఞాస్తాస్మి మా త్రాత్రాయాః సకాశం గన్తుమ్. ఏ
షార్యా చిత్రఫలక నిష్ణాదృష్టి ర్మదనికయా సహ కి మపి మన్త
యన్తి తిష్ఠతి. త ద్యావ దుషసర్పామి. (ఇతి పరిక్రామతి)
[అజ్ఞాత్తస్మి అత్తాప అజ్ఞాతప సతసం గన్తుమ్. ఏసా అజ్ఞాత చిత్తపలల
ణిసన్ణదిట్ఠీ మదణిలప సహ కింపి మన్తఅన్తి చిటిది. తాజావ ఉవ
సప్పామి].

(తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టా వసన్తసేనా మదనికా చ)

వసన్తసేనా—చేటి మదనికే, అపి సుసదృశీయం చిత్రా
కృతి రార్యచారుదత్తస్య. [హజ్జో మదణియే, అపి సుసదిసీ ఇలం
చిత్రాకిదీ అజ్ఞాచారుదత్తస్య].

ఇంక నిందు మదనికను దాస్యమునుండి విడిపింపను శర్వలకుడు - అందు
లకు తగినవెలయగునని తాను దొంగిలించిన బంగారునగను వసంతసేనకు ఇచ్చు
టయు, మైత్రేయుడు ఇల్లడం దీచుకొట్టకై చారుదత్తుడు పంపిన రత్నావళిని
ఇచ్చుటయు - ప్రస్తావింపఁ బడుచున్నది.

తతః ... = అంతట (వసంతసేన) చేటి - దాసి - ప్రవేశించుచున్నది,
అజ్ఞాస్తా అస్మి ... అమృతే ఉత్తరువు చేయఁబడితిని - అక్కడకు పోవుటకు. ఏసా
అర్యా ... = ఇదిగో అక్క, చిత్తరుపలకపై చూపు నిలిపి, మదనికతో ఏమో
చెప్పుచున్నది. తతో యావత్ ... = కావున సమీపించెదను, (అని పరీక్రమించును.)

అంతట యథానిర్దిష్ట - ఆనఁగా చిత్తరువును పరకాయించి చూచుచు
మదనికతో మాటలాడుచు వసంతసేన ప్రవేశించుచున్నది. హజ్జో - అని దాసికి
'పిలుపు' మాట - ఓసి అనుట. అపి సుసదృశీ ... = ఈచిత్తరువులోని యాకా

మదనికా—సుసదృశీ. [సుసదీసీ].

వసస్త—కథం త్వం జానాసి? [కథం తుమం జానాసి?]

మద—యే నార్యాయాః సుస్నిగ్ధా దృష్టి రనులగ్నా. [జేణ అజ్జఱప సుసిణిగ్ధా దిట్టీ అణులగ్నా].

వసస్త—చేటి, కిం వేశవాసదాక్షిణ్యేన మదనికే, ఏవం భణసి? [హజ్జే, కిం వేశవాసదాక్షిణ్యేణ మదణిప, ఎవ్వం భణసి?]

మద—ఆర్యే, కిం య ఏవ జనో వేశే ప్రతివసతి, స ఏ వాలీకదక్షిణో భవతి? [అజ్జప, కిం జో జ్జేవ జణో వేసే పడివసది, సో జ్జేవ అలీల దక్షిణో భోది].

వసస్త—చేటి, నానాపురుషసజ్జేన వేశ్యాజనో లీకదక్షిణో భవతి. [హజ్జే, నానాపురీససజ్జేణ వేస్సాజణో అలీల దక్షిణో భోది].

రము చారుద త్తయ్యను చక్కగా పోలియున్నదటే. సుసదృశీ ... = అవును, చక్కగా పోలియున్నది. నీవు ఎట్లు ఎఱుగుచువు? యేన ఆర్యాయాః ... = ఎట్లా? అక్క ప్రేమలొనుకు చూపు అందు తగులుకొని యున్నందున. ఇంక వేఱు రుజువు ఎందులకు దానికి? - అనుట.

కిం వేశవాస ... = ఏమే, బోగమువీధివారి సాజ్జమైన మోమోటమిచేత ఇట్లు పలుకుచున్నారటే? - వేశవాసజనమునకు డబ్బు మీదనే ఆస. వారు అది పొందను ఇతరుల యభిప్రాయమునే మోమోడి అనుసరించు చుందురు. ఆవాడుక చేత అట్లు కల్లబొల్లిగా పలుకుచున్నారా అనుట. ఆర్యే, కిం య ఏవ ... = అక్క, ఏ జనము వేశ్యలవాడలో కాపురముండునో అజనము కపటపు మోమోటమి కలదియగునా? అనగా అందుకాపుర మున్నమాత్రన ఎల్లవారు కపటము గానే ఉందురా - అనుట. నానాపురుష ... = అనేక విధములగు పురుషుల లోడికూడిక నలన, అందఱిని అనుసరింపవలసినందున బోగమువారు బొల్లు దాక్షి

మద—యత స్తావ దార్యాయా దృష్టి రి హాభిరమతే హృదయం చ, తస్య కారణం కిం పృచ్ఛ్యతే? [జనో దావ అజ్ఞాతవ దిట్టి ఇథ అభిరమది హిలలం చ, తస్య కారణం కిం పుచ్ఛీతి?]]

వసంత—చేటి, సఖీజనా దుపహసనీయతాం రక్షామి. [హజ్జో, సహిజణాదో ఉపహసణీలదాం రక్షామి].

మద—ఆర్యే, ఏవం నేదమ్. సఖీజనచిత్తానువ ర్త్యబలా జనో భవతి. [అజ్ఞవ, ఎవ్వం నేదమ్. సహిజణచిత్తానువర్త్య అబలా జనో భోది].

[ప్ర. చేటి—(ఉపసృత్య) ఆర్యే, మా తాజ్ఞాపయతి - 'గృహీతావగుణానం పక్షద్వారే సజ్జం ప్రవహణమ్. త ద్గచ్ఛ' ఇతి. [అజ్ఞవ, అత్తా అణవేది - 'గృహీదావగుణానం పక్షదురవ సజ్జం పవహణమ్. తాగచ్ఛ' త్తి].

ణ్యము గలవారు అగుదురు. యతః తాపత్ ... = మఱి యెందువలన అక్క చూపు ఇందు ప్రీతి గొనుచున్నదో, అట్లే హృదయమును ప్రీతి గొనుచున్నబో, అందుల కారణము అడుగఁబడునా? అది సిద్ధమే కదా?

హజ్జో సఖీజనాత్ ... = ఓనీ, సఖీజనమువలన ఎగతాళి చేయఁబడుటను (రక్షామి =) తప్పించుకొనుచున్నాను. ఎగతాళి చేయుదురేమో అని చెప్ప వున్నాను.

ఆర్యే ఏవం న ఇదమ్ = అక్క ఇట్లు గాదు, ఇది. సఖీ జన చిత్తాను వర్తి ... = చెలల (= వసంత నేనబోంట్ల) చిత్తమును - అభిప్రాయమును - అనువర్తించునది కదా, అబలాజనము (మదనికాది) అగును. వసంత నేన యెడ చనవుచే సఖియనిఉపచారము. అక్క చిత్తమును నేను అనువర్తించనా? ఎగతాళి చేయుదునా? చెలిని కదా నేను - ఏల చేయుదును? అనుట. అమ్మ అజ్ఞాపించు చున్నది. గృహీతావగుణానం ... = మునుప వేయఁబడినదై దిడ్డి - వాకిటిచెంత

వసన్త—చేటి, కి మార్యచారుడత్తో మాం నేష్యతి?
[హఙ్గా, కిం అజ్ఞ చారుడత్తో మం ణశ్చస్మది?]

చేటి—ఆర్యే, యేన ప్రవహణేన సహ సువర్ణదశసాహస్రికో
ఽలంకారో ఽనుప్రేషితః. [అజ్ఞప్ర, జేణ ప్రవహణేణ సహ సువర్ణ
దశసాహస్రికం అలంకారవో అణుప్రేషితో].

వసన్త—కః పునః సః. [కో ఉణ సో].

చేటి—ఏష ఏవ రాజశ్యామకః సంస్థానకః. [ఏసో జేవ
రాఅస్సాలో సంతాణట].

వసన్త—(సక్రోధమ్) అపేహి, మా పున రేవం భణిష్యసి.
[అవేహి మా పుణో ఎవ్వం భణిస్ససి.]

చేటి—ప్రసీదతు ప్రసీదతు ఆర్యా. సందేశే నాస్మి ప్రేషితా.
[ప్రసీదదు ప్రసీదదు అజ్ఞప్ర. సందేశేణ స్మి పేసిదా].

సిద్ధముగా నున్నది బండి. కావున పొమ్ము - అని. హఙ్గా కిం ఆర్యచారుడత్తః ... =
ఏమే, చారుడత్తయ్య నన్ను కొనిపోవు చున్నాడా? - నాకోసము బండి పంపి
నాడా? - అనుట.

ఆర్యే, యేన ప్రవహణేన...ఎవనిచేత బండితో కూడ పదితల సువర్ణాల
అనఁగా మొహరిల వెలగల అలంకారము (= నగ) (సువర్ణము - అనునది
ఎనుబదిరతుల బరువుగల నాణెము). పంపబడినదో. కః పునః సః = ఎవడే మఱి
వాడు? ఏష ఏవ ... = వాడేఅక్కా, రాజామఱుడి, సంస్థానకుడు. సక్రోధమ్ =
కోపముతో - సంస్థానకుని పేరు వినఁగానే కోపము వచ్చినది. అపేహి ... = పో
అవతలకు. పలుక బోకు మరల ఇట్లు. ప్రసీద ... = మన్నించు అక్కా
మన్నించు - సందేశేన = సమాచారముతో - సమాచారము చెప్పము అని - పంప
బడితిని నేను.

వసంత—అహం సందేశ వైవ కుప్యామి. [అహం సందేశ జ్ఞాన కుప్యామి].

చేటి—త త్కిమితి మాతరం విజ్ఞాపయిష్యామి? [తా కిం తి అత్తం విణ్ణవిస్సమ్?]]

వసంత—ఏవం విజ్ఞాపయితవ్యా - 'యది మాం జీవంతీ మిచ్ఛతి, త దైవం న పునరహం మాత్రాజ్ఞాపయితవ్యా' [ఎవ్వం విణ్ణవిదవ్యా - జగ్గ, మం జీవంతీ ఇచ్ఛసి తా ఎవ్వం ణ పుణో అహం అత్తావ ఆణ్ణవిదవ్యా'].

చేటి—యథా తే రోచతే. [జథా దే రోఅది],

(ఇతి నిష్క్రान్తా)

[ప్రవిశ్య]

శర్వీలకః—

శ్లో. దత్త్వా నిశాయా వచసియదోషం

నిద్రాం చ జిత్వా నృపతే శ్చ రక్షాక

అహం సందేశాయ ఏవ ... = నేను (అ) సమాచారమునకే కోపపడుచున్నాను. తత్ కిం ఇతి ... = మఱి నేను అమ్మతో ఏమని మనవిచేయుదును? - ఆమెతో నన్ను ఏమి చెప్పుమందువు? ఏవం విజ్ఞాపయితవ్యా ... = (ఆమెతో) ఇట్లు విన్నపము చెప్పవలసినది. యది మాం జీవంతీ ... = నేను బ్రదికి యుండవలయునని కోరుదునేని ఆపక్షమున ఇక నెప్పుడును నేను అమ్మచే ఇట్లు ఆజ్ఞాపింపఁ బడఁగూడదు - అని. నేను బ్రదికియుండవలయు ననుకొన్నట్లైన అమ్మ ఇక నెప్పుడును ఇట్టి సమాచారము పంపఁగూడదు - యథా తే రోచతే = నీకు ఇష్టము వచ్చినట్లు. అనఁగా నీయిచ్చచోప్పుననే చెప్పుదును అని.

శ్లో. ౧. నిశాయాః = రాత్రికి, వచసియదోషం = నిందింపఁదగినది అను తప్పును - సొడ్డును, దత్త్వా = బిసంగి - అనఁగా కలిగించి, లోకులు నాపనిని దూషింపదు, రాత్రి యనఁగా అట్టిది యిట్టిది అని దూషింతురు - అట్లు దానికి సొడ్డు కలిగించి, నిద్రాం చ జిత్వా = నిద్రను జయించియు - నిదుర కాచియు, (అట్లే) నృపతేః రక్షాక చ = రాజు కావలెవారిని కూడ జయించి - అనఁగా వారికి దొర

న వీష సూర్యోదయ మన్ద రశ్మిః
క్షపాక్షయా చ్చంద్రో ఇ వాస్మి జాతః.

౧

అపి చ,

శ్లో. యః కశ్చి త్వరితగతి ర్నిరీక్షతే మాం
సంభ్రాంతం ద్రుత ముపసర్పతి స్థితం వా,
తం సర్వం తులయతి దూషితో ౭స్తరాత్మా
వైద్వద్దోష్టై ర్భవతి హి శక్తితో మనుష్యః.

౨

కక తప్పించుకొని, సవీషః = ఇదిగో నేను, క్షపాక్షయాత్ = రాత్రిముగియుట
వలన, సూర్యోదయ మన్దరశ్మిః = నూర్యుని పొడుపుచే మాసిపోయిన కాంతిగల,
చంద్రోజన = చంద్రునివలె, జాతః అస్మి = ఐనవాడనైతిని - ఐతిని - అనుటయే.

రాత్రి యనునది వట్టి పాడుకాలము - దొంగలు అంకుటాంధ్రు తిరిగి ఏమేమో
చేయు కాలము అను నిందను - దానికి కలిగించితిని - నేను దొంగతనము చేసితిని.
తెల్లవాలువఱకు నిద్రం గాచితిని - మానితిని. సర్కారువారి యారెఖలం దప్పించు
కొంటిని. అట్లు నామహిమ యెల్ల కలిగియుంటిని. ఇప్పుడు సూర్యోదయమున
చంద్రాస్తమయమున - ఆమహిమ లేవియు లేని, వట్టి మానిసిగా కాంతిలేక పాలిన
చంద్రునివలె - ఐతిని. ఇటు వచ్చితిని - అనుట.

౨. యః కశ్చిత్ = ఎవడేని యొకఁడు, త్వరితగతిః = వడివడిగా నడచు
చున్న, మాం = నన్ను, నిరీక్షతే = చూచును. సంభ్రాంతం = భయముగొన్నవాఁ
డనై, ఆకలితుడనై, స్థితం = నిలుచున్నవానిని, (మాం = నన్ను - అనుట),
ద్రుతం = వడివడిగా, ఉపసర్పతి = సమీపించును. అట్లు నాఁడు చూడవచ్చుట
చేతనే నాకు సంభ్రమము - భయమును ఆకలితయు - అనుట. తం సర్వం = దాని
నెల్ల, అనిరీక్ష జోషసపఃజాదికము నంతయు, దూషితః = నాతప్పులచేత దెబ్బ
తిన్నదైన, అస్తరాత్మా = (నా) మనసు, తులయతి = పోల్చుచుండును - అట్లు
కాఁబోలు, ఇట్లు కాఁబోలు - అట్లుచుకొన్నాఁడు - కాఁబోలు, ఇట్లుచుకొన్నాఁడు
కాఁబోలు - అని, సరిపెట్టుచుండును. మనుష్యః = మానవుఁడు, వైద్వద్దోష్టైః = తన
తప్పులచేతనే, శక్తితః = జంకు - భయము - గలవాఁడు, భవతిహి = అవునుగదా.

నేను వడిగా పోవుటను ఒకఁడు ఆక్కఱతో చూచును, నేను ఒకచోట
నిలుచున్నప్పుడును, ఒకఁడు నన్ను సమీపించి ఆక్కఱతో చూచును. దాన నాకు

మయా ఖలు మదనికాయాః కృతే సాహస మనుష్ఠితమ్.

శ్లో. పరిజనకథాసక్తః కశ్చి న్నరః సముపేక్షితః,
క్వచి దపి గృహం నారీనాథం నిరీక్ష్య వివర్జితమ్,
నరపతిబలే పార్శ్వాయాతే స్థితం గృహదారువ
ద్వ్యవసితశతై రేవప్రాయై ర్నిశా దివసీకృతా.

3

(ఇతి పరిక్రమతి.

మనసు ఆకులపాటు చెందును, - వీర డెవడో ఎందులకో నన్ను నిలిచి చూచుచున్నాడే అని. వాడును నన్నేమియు చేయలేదు, వీడును నన్నేమియు చేయలేదు. తప్పులే చేయు నామనసే దానినెల్ల అట్లు కాబోలు, ఇట్లు కాబోలు - అని నామీడికి సరిపెట్టుకొనుచుండును. లోకాన మానిసి తన కావించు తప్పుల చేతనే జంకు కలవాడగును - అంతే. తన దోషానికై తానే భయపడుచుండును.

ఇందు అలంకారము అథాంతరన్యాసము, స్వదోషైః ఇత్యాది సామాన్యముచేత తక్కిన విశేషము లెల్ల సమర్థింపఁ బడినందున.

ఉక్తి రథాంతరన్యాసః స్యాత్సామాన్య విశేషయోః
సామాన్యం వా విశేషో వా త దస్యేన సమర్థకతే
యత్తు సోఽథాంతరన్యాసః సాధమ్యేన జేతరేణ వా.

మయా ఖలు ... = తమ్ = నాచేత మదనికకోసము గదా యీసాహసము - తెగించినపని - చేయబడినది.

శ్లో. 3. కశ్చిత్ నరః = ఒక మానిసి, పరిజన కథాసక్తః = నాకరులతోడి మాటలలో తలిలియున్నవాడు, సముపేక్షితః = ఒప్పుకింపబడినాడు - దాన వానిం ద్యజించితిని అనుట. క్వచిత్ అపి = మఱియొక చోటను, గృహం = ఇల్లు, నారీనాథం = ఆడువారిపై తనములో నున్నదానిని - ఉండుటను అనుట, నిరీక్ష్య = పరికించి, వివర్జితం = విడువబడినది, నరపతి బలే = రాజు సేన - పోలీసులు? పార్శ్వాయాతే = నాప్రక్కకు రాగా, గృహదారువత్ = (దావున నున్న) ఇంటి కొయ్య (స్తంభము)వలె, స్థితం = ఉంటిని. ఏవం ప్రాయైః = ఇట్టివైన, వ్యవసితశతైః = నూర్ల యుపాయములచేతను - చేపలచేతను - నిశా = రాత్రి, (శ్యతి వ్యాపారాత్ = వ్యాపారములు లేనిది.) దివసీకృతా = పగలుగా - విక్రాంతి లేనిదిగా - చేయబడినది.

వసంత—చేటి, ఇమం తావ చ్చిత్రఫలకం మమ శయనీయే
స్థాపయిత్వా తాలవృంతం గృహీత్వా ల ఘ్నాగచ్ఛ. [హజ్జె,
ఇమం దావ చిత్తఫలకం మమ సలణీప కావిల తాలవేణ్ణలం గేణ్ణీల
లహు ఆలచ్ఛ].

మద—య దా ర్యాజ్ఞాపయతి. [జం అజ్జక ఆణవేది].

(ఇతి ఫలకం గృహీత్వా నిష్కాగ్రంతా.

శర్వి—ఇదం వసంత సీనాయా గృహమ్. త ద్యావ త్వవి
శామి. (ప్రవిశ్య) క్వ ను మయా మదనికా ద్రష్టవ్యా?

(తతః ప్రవిశతి తాలవృంత హస్తా మదనికా)

శర్వి—(దృష్ట్వా) అయే, ఇయం మదనికా!

ఒక యింటికడ మానిసి పరిజనులతో మాటలం దవలి, కావుననే వారునుం
దానును కూడ, మేల్కొని యున్నారని పరికించి, దానిని వదలితిని. ఒక యింట
ఆడువాది పెత్తన ముంటంగని, - వారు భీరువులు, గాఢముగా నిద్రింపరు, ఏరవంత
సా కన్నను మేలుకొందురు పెద్దగా కేకలు వేయుదురు - వారిం జంపను
గూడదు - అని అటను కన్నపు - పాటుపడనైతిని. మఱొక్కయెడ పోలీసులు
నాప్రక్కకు వచ్చిరి. అంతట చెంగటి యింటి కూచమువలె కదలక నిలంబడితిని.
ఇట్లు అందఱు విశ్రాంతి గొనుకాలమైన రాత్రి, నానోపాయములు మెలఁకువలు
అవలంబించుటచేత పనులపాటుతో నిండిన పగలుగా చేయబడినది.

పరిక్రామతి - రంగన కొన్నియడుగులు నడచును. హజ్జే = ఓసి, చేటి,
ఇమంతావత్ చిత్రఫలకం ... = ఈ చిత్రఫలకము నా పడుకంటింట జాగ్రత్తిగా
పెట్టి - నెలకొల్పి, విసనకట్ట చేతఁ గొని త్వరగా (= లఘు) రమ్మ. క్వను మయా
మదనికా ద్రష్టవ్యా = మదనికను ఎక్కడ గాఢముగా నిద్రింప, విసనకట్ట చేతఁగొని మదనిక
ప్రవేశించును.

అయే ఇయం మదనికా - ఓహో, ఇదిగో మదనిక.

శ్లో. మదన మపి గుణై ర్విశేషయన్తీ
రతి రివ మూర్తిమతీ విభాతి యేయమ్
మమ హృదయ మనగ్గ వహ్నితప్తం
భృశ మివ చన్దనశీతలం కరోతి.

౪

మదనికే.

మద—(దృష్ట్వా) ఆశ్చర్యమ్. కథం శర్వలకః! శర్వలక,
స్వాగతం తే. కుత్ర త్వమ్? [అమ్మా, కథం సర్వలక! సర్వలక
సాలదం దే. కహిం తుమమ్.]

శ్లో. ౪. గుణైః = రూపము యావనము మొదలగు గుణములచే, మదనం
అపి = మన్మథుని సైతము, ఎల్లవారిని కైపు కొలుపువానిని, విశేషయన్తీ = మించు
చున్నదై, - మగవానిని అడుది గుణాలతో మించుటేమి? ఏల, ఆకైపు కొలుపుట
యందె, అట్టే పండితుఁడును నిఘంటువున విశేషయన్తీ అనియే పఠించినాఁడు.
విశేషయన్తీ - అనిపా. అగునా? వియోగతాపాన చిక్కిపోవునట్లు చేయు
చున్నదై. - మూర్తిమతి = రూపుగొన్న, రతిః ఇవ = నాప్రీతియో - అనురాగమో -
యన, - రతీదేవి - అనంగుని వలె మూర్తిలేనిది కాదే, మఱి మూర్తిమతి యన
నేల? - ప్రత్యక్షమైన అని యనవచ్చునేమో - అయినను పరభార్య కదా యగును.
ఇక్కడ ప్రీతియే. ఇయం విభాతి = ఈమె ఒప్పుచున్నది. యా = ఏమె -
అనఁగా - ఈమె, మమ హృదయం = నామనస్సును, అనగ్గవహ్నితప్తం = మదనాగ్నిచే
త్రాగినదానిని, భృశం = ఎంతయు, చన్దనశీతలమ్ = గంధపుర బూతతో చల్లనైన
దానింగా, కరోతి ఇవ = చేయుచుం బోలె ఉన్నది.

మదనిక యన వలపుకైపు గొల్పునది. అంద చందములచే, మదనునైనను
క్రావ వలంతి. నాయనరాగమే ఇట్లు, రూపుగొన్నదా యన విరాజిల్లుచున్నది.
ఈమెం బాడఁగానే, అనంగునిలో త్రాగిన నాహృదయమునకు చల్లని గుబా
లించు గంధపురబూత చిక్కఁగా అలందినట్లు ఆప్యాయముగా నున్నదే,

విభాతి ఇవ, కరోతి ఇవ - అనుటచే అలంకారము ఉత్పేక్ష.

సంభావనా స్యాదుత్పేక్షా వస్తుహేతుఫలాత్మనా. అమ్మా! కథం శర్వ
లకః! = అమ్మా! ఎట్లు! శర్వలకఁడు! వచ్చినాఁడే! - అని శేషము. సంతో

శర్మ—కథయిష్టామి.

(ఇతి సానురాగ మన్యోన్యం పశ్యతః.)

వసంత—చిరయతి మదనికా. త త్కుత్ర ను ఖలు సా? (గవాక్షకేన దృష్ట్వా) కథమ్! ఏషా కే నాపి పురుషకేణ సహ మన్త్రయన్తి తిష్ఠతి. య థాతి స్నిగ్ధయా నిశ్చలదృష్ట్వా పిబన్తి వైతం నిధ్యాయతి తథా తర్కయామి, ఏష స జన ఏనా మిచ్ఛ త్యభిజిష్యాం కర్తుమ్. త ద్రమతామ్. రమతామ్. మా క స్వాపి ప్రీతిచ్ఛేదో భవతు. న ఖ ల్వాకారయిష్టామి.

[చిరమిది మదణిః. తా కహిం య క్షు సా. కథమ్! ఏసా కేనాపి పురిసకేణ సహ మన్తయన్తి చిట్టది. జథా అదిసిణిద్ధావ నిచ్చలదిట్టివ ఆపిబన్తి విల ఏదం నిష్ఠామిది తథా తక్కేమి ఏసో సో జణో ఏదం ఇచ్చది అభిజిస్సం కాదుమ్. తా రమదు, రమదు. మా క స్సావి వీదిచ్ఛేదో భోదు. ణక్ఖ సద్ధావిస్సమ్.]

మద—శర్మిలక కథయ. [సవ్యిలల. కథేహి].

మమ - కుత్ర త్వమ్ = ఎక్కడ నీవు? కథయిష్టామి = ఇదిగో చెప్పెదను - ఇతి సానురాగం ... = అని అనురాగముతో ఒండొరులం జూచుకొందురు. గవాక్షేణ దృష్ట్వా = కిటికీగుండ చూచి - కథమ్! = ఎట్లా! - ఆశ్చర్యముం దెలుపును. ఏషా కేన ఆపి ... = ఈపె ఎవనితోనో మగవానితో మాటలాడుచు నిలుచున్నది. యథా అతిస్నిగ్ధయా ... = దేన ఎంతయు స్నేహము తోనుకుచు కదలని ఏకతా నపుఁ జూపు తోడి కంట త్రాఁగివేయు చున్నదియుం బోలె పీనిని పరకాయించి చూచుచున్నదో దాన ఊహింతును, ఇతఁడు అల్ల యా జనుఁడు, దీనిని బోగపు దాస్యము తీజినదానిం గా చేయఁగోరినవాఁడు అని. కావున, రమింపనీ, సంతోషిం పనీ, తృప్తిపడనీ. ఎవరికి గాని ప్రీతిచ్ఛేదము (= నాశము) కలుగకుండును గాక. నేను పిలువఁబోను. సశబ్దం దిశః అవలోకయతి - జంకుతో - భయముతో - చుట్టు - దిక్కులు చూచును.

(శర్వలకః సశజ్జం దిశో ౭వలోకయతి)

మద—శర్వలక, కిం న్విదమ్. సశజ్జ ఇవ లక్ష్యసే.
[సన్విలల. కిం న్విదమ్. ససజ్జో విల లక్ష్మీలసి].

శర్వి—వత్సే త్వాం కించి ద్రహస్యమ్. త ద్వివిక్త మిదమ్.
మద—అథ కిం. [అథ ఇం].

వసన్త—కథం పరమరహస్యమ్! త న్న శ్రోష్యామి. [కథం
పరమరహస్యమ్! తా ణ సుణిస్సమ్].

శర్వి—మదనికే, కిం వసన్తసేనా మోక్ష్యతి త్వాం నిష్క్రయేణ?

వసన్త—కథం మమ సంబంధినీ కథా. త చోప్రీప్యా
మ్యనేన గవాక్షేణాపవారిత శరీరా. [కథం మమ సంబంధినీ కథా.
తా సుణిస్సం ఇమిణా గవాక్షేణ ఓవారిదసరీరా].

మద—శర్వలక, భణితా మ యార్యా తదా భణతి - 'యది
మమ ఛన్దస్తదా వినార్థం సర్వం పరిజన మభుజిష్యం కరిష్యామి.'

కిం 'సశజ్జ ఇవ లక్ష్యసే - ఏమి, భయముగలవానివలె అగపడుచున్నావే!
కిం ను ఇదమ్? = ఇదేమి? తత్ వివిక్తం ఇదమ్ = మఱి ఇట్ల నిజానమేకదా -
ఎవరు లేరు కదా. అథకిం = అవును; లేదు నిజానమే. కథం పరమరహస్యమ్ -
ఏమీ, మిక్కిలియు రహస్యమా? ఇట్లుపఠించుటమేలో - పరరహస్యం - ఇతరుల
రహస్యము వినఁగూడదు అని. తత్ న శ్రోష్యామి = కావున, నేను వినను. కిం వసన్త
సేనా మోక్ష్యతి త్వాం నిష్క్రయేణ = ఏమి! వసంతసేన నిన్ను విడుదల
చేయునా, నిష్క్రయమునకు - బానిసతనము తీర్చు వెలకు?

కథం! మమ సమ్బంధినీ కథా - ఏమీ! నాకు సంబంధించినదే మాటలు!
తత్ ... = కావున విందును, ఈకిటికీ చేత మఱుగుపఱుపఁబడిన యొళ్ళు కలదాన
నుగా. శరీరము, చెప్పితిని నేను అక్కలో - దానికి చెప్పచున్నది - 'నాయిచ్చ

అథ శర్వీలక, కుత స్త ఏతావా నిర్వభవః, యేన మా మార్వాన కాశా న్కోచయిష్యసి? [సవ్వీలల, భణిదా మవ అజ్జిత, తదో భణాది - జగ్గ మమ ఛన్దో తదా విణా అత్థం సవ్వం పరిజణం అభు జిస్సం కరణస్సమ్.] అథ సవ్వీలల, కుదో దే ఏత్తిఓ విహవో. జేణ మం అజ్జితసతసాదో మోఆగ్గస్ససి].

శర్వీ—

శ్లో. దారిద్ర్యేణాభిభూతేన త్వత్సేహానుగతేన చ

అద్య రాత్రౌ మయా భీరు త్వదర్థే సాహసం కృతమ్. ౫

వసంత—ప్రసన్నా స్వాకృతిః సాహసకర్మతయా పున రుద్వేజనీయా. [పసంతా సే ఆకిదీ, సాహసకర్మదాప ఉణ ఉవ్వే అణీత].

(పాటింపబడున) యేని, అప్పుడు ధనము (= నిష్క్రియము) లేకయే, పరిజనము నెల్ల బానిస కానిదానింగా - స్వేచ్ఛకలదానింగా, చేయఁగలను - అని. అథ - మఱి యడిగెదను - శర్వీలక, కుతః ... = ఎక్కడిది నీకు ఇంత ధనము నన్ను ఆక్కడనుండి విడుదల చేయఁగలంత ?

శ్లో. ౫. భీరు = ఓభయకాలినీ, పిఱికిదానా, దారిద్ర్యేణాభిభూతేన = పేదటికము పైకొన్నట్టియు, త్వత్ సేహా ... = నీమీఁద మరులుకొన్నట్టియు, మయా - నేను - కమణికి కర్తరిగా తెలుఁగు - అద్య రాత్రౌ = ఈ రాత్రి యందు, త్వదర్థే = నీకోసము, సాహసం కృతమ్ = సాహసము = తెగువపని - దొంగతనము - చేసితిని.

నే నేమో దరిద్రుఁడను. మఱి నాకు నీమీఁద ఇంతంత యనరాని యనురా గము. కావున నీకోసము, పిఱికిదానా - భయపడకు, ఈరాత్రివేళలో తెగించి దొంగతనమును చేసితిని - దొంగిలించి తెచ్చితిని కావలసిన ధనమును.

ప్రసన్నా అస్య ఆకృతిః = వీని యాకారము నిర్మలముగాను దయ సంతోషములతో నిండియు, ఉన్నది. (పునః = కాని,) సాహసంపుఁ బనిచేసినవాఁ

యజ్ఞార్థ మభ్యుద్ధృతమ్ ;
 ధాత్యుత్పజ్జగతం హరామి న తథా
 బాలం ధనార్థీ క్వచి ;
 త్కార్యాకార్యవిచారిణీ మమ మతి
 శ్చార్థే ౭పి నిత్యం స్థితా.

౬

త ద్విజ్ఞాప్యతాం వసంత సేనా

శ్లో. 'అయం తవ శరీరస్య ప్రమాణా దివ నిర్మితః

అప్రకాశో హ్యాలంకారో మత్స్నేహా ధార్యతా మితి'. ౭

వాడ గాను. ఆధో = ఆఖ = తవాత, మఱియు, యజ్ఞార్థం = జన్మము
 కోసము - వేటుగాపెట్టుకొనబడిన - సమకూర్చుకోబడిన, కాఞ్చనం = బంగారును
 గాని - ధనమును అనుటయే, (న హరామి,) తథా = అట్లే - మఱియు - అనుట;
 క్వచిత్ - ఎక్కడగాని, ధనార్థీ = డబ్బుకోరినవాడనై - దాని కోసము,
 ధాత్యుత్పజ్జగతం = దాదియొడిలోనున్న, బాలం = (మగ) బిడ్డను, న హరామి =
 దొంగిలను. మమ మతిః = నాబుద్ధి, చార్థే అపి = దొంగతనమందైనను, నిత్యం =
 ఎల్లప్పుడును, కార్యాకార్య విచారిణీ = ఇది తగినపని ఇది తగనిపని అను పర్యాయ
 లోచన కలదిగానే, స్థితా = ఉన్నది.

దొంగతనముం బూసుకొన్నను, నేను ఎప్పుడును ఇది దొంగిలింపఁ దగును,
 ఇది కూడదు - అను వివేకము కలిగియే చేయుదును. పూచిన తీగలో పూవులు
 కోసినట్లు, న న్నైవ రడుగుదురు అని దయ మాలి అబలనగలను దొంగిలింపను.
 బ్రాహ్మణధనమునుగాని, యజ్ఞమునకు కూడఁబెట్టుకొన్నదానిం గాని దొంగిలను.
 దాదియొడిలో సుమాళముగా నున్న పాపను, దానిమీఁది నగలు తీసికొంద
 మనియో - దానినే అమ్ముకొంద మనియో - దొంగిలింపను.

తత్ విజ్ఞాప్యతాం వసంత సేనా = కావున విన్నపించు, వసంత సేనకు.

శ్లో. ౭. అయం = ఇదిగో, తవ శరీరస్య ప్రమాణాత్ ఇవ = నీదేహము
 నకు అదిపెట్టినట్లుం బోలె, నిమిత్తః = చేయబడినది, అప్రకాశః = ఎవరు
 ఎఱుంగనిది, రహస్యమైనది, అలంకారః హి = నగ గదా, అక్కా, మత్స్నేహా
 చాత్ = నాకైన కూరిమివలన, ధార్యతాం - ఇతి ... = పెట్టు కొనబడును
 గాక అని.

మద—శర్వీలక, అప్రకాశో లలంకారః, అయం చ జన
 ఇతి ద్వయ మపి న యుజ్యతే. త దుపనయ తావత్. పశ్యా
 మ్యేన మలంకారమ్. [సర్వీలల అప్రకాశో అలంకారః. అలం చ
 జనో త్తి దువే వి ణ జుజ్జది. తా ఉవణేహి దావ. పేక్ళామి ఏదం
 అలంకారలమ్].

శర్వీ—ఇద మలంకరణమ్. (ఇతి సశబ్దం సమర్పయతి.

మద—(నిరూప్య) దృష్టపూర్వ ఇ వాయ మలంకారః. త
 ద్భణ కుత స్త ఏషః. [దిట్టపువ్వో విల అలం అలంకారః. తా
 భణేహి కుదో దే ఏసో].

శర్వీ—మదనికే, కిం త వానేన? గృహ్యతామ్.

మద—(సరోషమ్) యది మే ప్రత్యయం న గచ్ఛసి, త
 త్కిం నిమిత్తం మాం నిష్క్రిణాసి. [జగ్గ మే పచ్ఛలం ణ గచ్ఛసి.
 తా కిం నిమిత్తం మం నిష్క్రిణాసి].

అక్క, నీదేహమునకు ఆది చూచియుం బోలె రహస్యముగా చేయబడిన
 యీనగను, నామీఁది కూరిమివలన పెట్టుకో - అని.

అప్రకాశః అలంకారః = రహస్యమైనది నగ, అయం చ జనః - ఇదియు
 జనము - బోగముది, రహస్యముగానిది, బజారుది. 'ప్రకాశనారి'. ఈ రెండును
 ఒండొంటికి సరిపడవు. సరే, తే ఇటు, చూచెదను ఆయలంకారమును. ఇదం అలం
 కరణమ్ - ఇదిగో నగ. - అని జంకుచు - భయముతో - చేతికి ఇచ్చుచున్నాఁడు.
 నిరూప్య = పరిశీలించి చూచి, దృష్టపూర్వ ఇవ ... = మునుపు (ఎక్కడనో)
 చూడబడినదియుం బోలె నున్నది, ఈనగ. తత్ భణ ... = కావున చెప్పు -
 ఎక్కడిదో నీకు ఇది. మదనికే కిం ... = మదనికా, ఎందులకు, నీకు దానితో.
 నీకు దానితో - ఎక్కడి దగునో అనుదానితో - ఏమి? తీసికో. సరోషమ్ =
 కోపముతో, యది మే ప్రత్యయం న గచ్ఛసి = నా - నామీఁద - నమ్మకము
 పొందజేసి - నామీఁద నీకు నమ్మకము లేదేని, తత్ కిం ... = మఱి నన్ను
 ఎందుకు డబ్బు పెట్టి పెడుదల చేసెదవు - విలుతువు?

శర్వి—అయి, ప్రభాతే మయా శ్రుతం శ్రేష్ఠిచత్వరే.
యథా - 'సార్థవాహస్య చారుదత్తస్య' ఇతి.

(వసస్తసేనా మదనికా చ ముర్ఖాం నాటయతః)

శర్వి—మదనికే, సమాశ్వసిహి. కి మిదానీం త్వం.

శ్లో. విషాదత్రస్త సర్వాజ్ఞీ సంభ్రమభ్రాంతలోచనా

నీయమానా భుజిష్యా త్వం కమ్పసే నానుకమ్పసే.

౮

అయి - ఒలే, మంచిదానా, ప్రభాతే ... = తెల్లవాఱగానే నాచేత పెట్ట
చాకులో వినబడినది - యథా - ఏమని యనగా పెట్టిమహా తైరుడైన చారుదత్తుని -
(అని - అనగానే - వసంతసేన - కిటికీమరుగున తాను ఉన్నచోటను, మదనిక
శిఖిలకుని యెదుటను, మూర్ఖును నటించురు - అభినయించురు - అని యిది యా
వేసాలవారికి ఉపదేశము, కవిచేయునది.

మదనికే సమాశ్వసిహి ... = మదనికా ఊఁబడిల్లవే. ఎందులకే
ఇప్పుడు నీవు.

శ్లో. ౮. విషాదత్రస్త సర్వాజ్ఞీ = దుఃఖమువలన అదరుచున్న యెల్ల యంగ
ములు గలిగి, సంభ్రమ భ్రాంత లోచనా = తొట్రుపాటుచే నుడియు కన్నులు గల
దానవై, భుజిష్యా = బోగముదానవు, నీయమానా = (ఇదిగో, ఇప్పుడే విడిపించి)
కొనిపోబడుచున్నదానవే, త్వం = నీవు, కమ్పసే = అదరెదవు, వణఁకుతో
నిండియున్నావు - న అనుకమ్పసే = (అందులకై నాపడినశ్రమకు నాపై) దయ
గొనకున్నావు.

(ఇప్పుడే) విడుపు - స్వేచ్ఛ - పొందుచున్న - పొందఁబోవుచున్న అనుట -
బోగముదానవు నీవు ఇట్లు వణఁకుచున్నావేమే! దుఃఖముచే నీయంగము లన్నియు
జాతినట్లు వణఁకు చున్నవి! కన్నులు తొట్రుపాటుతో నుడియుచున్నవి! యింత
శ్రమపడిన నాపై అనుకంప - జాలి - దయగొనకున్నావే.

నీకై నే నెంత కష్టపడినాను! ఇదిగో నీవు బానిసతనమునుండి విడుదల
పొందుచున్నావు - పొందినట్లే - నేను దానికి తగినంత సొమ్ము తెచ్చితిని. మఱి
వణఁకెదవేమే - దుఃఖపడెదవేమే - తొట్రు పడెదవేమే - కన్నులు నుడియింతు
వేమే! మఱి నాపై జాలిగొనకున్నావేమే.

మద—(సమాశ్వస్య) సాహసిక, న ఖలు త్వయా మమ కారణా దిద మకార్యం కుర్వతా తస్మి న్నేహే కోఽపి వ్యాపాదితః పరిక్షతో వా? [సాహసిక, ఇ క్షు తువ మమ కారణాదో ఇమం అకజ్ఞం కరంతే తస్మిం గేహే కోవి వావాదిదో పరిక్షదో వా?]

శర్వి—మదనికే భీతే సుప్తే న శర్విలకః ప్రహరతి. త న్మయా న కశ్చి ద్వాప్యపాదితో నాపి పరిక్షతః.

మద—సత్యమ్? [సచ్చమ్?]

శర్వి—సత్యమ్.

వసంత—(సంజ్ఞాం లభ్యా) ఆశ్చర్యమ్, ప్రత్యుపజీవి తాస్మి. [అమ్మహే, పచ్చువజీవిదమ్మ].

మద—ప్రియమ్. [పిఅమ్].

శర్వి—(సేర్ష్యమ్) మదనికే, కిం నామ ప్రియ మితి?

విషాదస్రస్త - అనియు పాఠము - దుఃఖాన తూలియాడు ... = సమాశ్వస్య = ఊఱడిల్లి ... = నాకోసము ఈకూడని పని చేయుచో, నీచేత ఆయింట నెవ్వరు చంపబడలేదు గదా, గాయపడునట్లు చేయబడలేదు గదా.

మదనికే ... = మదనికా, (ఈ) శవికలకుడు భయపడిన వానిం గాని, నిద్రపోవుచున్న వానిం గాని కొట్టెడు. కావున నాచే ఎవ్వరు చంపబడలేదు. గాయపఱుపబడను లేదు. నిజమా? నిజము.

సంజ్ఞాం లభ్యా = (మూఢకానుండి) తెలివి పొంది, ప్రత్యుజ్జీవితా అస్మి - మరల బ్రదికితిని.

ప్రియం = ప్రియముగా నున్నది - ప్రీతి కలిగించుచున్నది. అం దెవ్వరిని చంపలేదు కొట్టలేదు అని యనఁగా - ఇది నాకు కూచుకనది యని నే ననుకొనుచున్నట్టిది - అమాటను 'ప్రియం' అనుచున్నదే - దీనికి మఱి యెవరితోను, అందును ఆయింట, ఏమి అని వానికి ఈష్యక కలిగినది? కిం నామ ప్రియం ఇతి - ప్రియ మనఁగా ఏమిటే? 'ప్రియం' అనుచున్నావే !

శ్లో. త్వత్సేహబద్ధ హృదయో హి కరో మ్యకార్యం
సద్వృత్త పూర్వపురుషే ౭పి కులే ప్రసూతః
రక్షామి మన్మథవిపన్నగుణో ౭పి మానం
మిత్రం చ మాం వ్యపదిశ స్వపరం చ యాసి,
(సాకూతమ్)

శ్లో. ఇహ సర్వస్వఫలినః కులపుత్ర మహాద్రుమాః
నిష్ఫలత్వ మలం యాన్తి వేశ్యావిహగభక్షితాః

౧౦

శ్లో. ౯. సద్వృత్త పూర్వ పురుషే కులే ప్రసూతః అపి = మంచి నడువడిగల తొంటి పురుషులుగల వంశమున పుట్టినవాడ నయ్య, త్వత్ సేహ బద్ధ హృదయః హి = నీకైన స్నేహముతో - ఆనురాగముతో కట్టబడిన - కూడు కొన్న - మనసు గలవాడవైకదా, (అందులకై) కూడని పని జేయుదును. మన్మథ విపన్న గుణః అపి = మన్మథునిచే - మనసునే త్రచ్చుచుచే - ఆపదబొందిన - అనగా పోయిన సత్యశాచాది గుణములు గలవాడ నయ్య, మానం రక్షామి = పరువును కాపాడుచున్నాను - పోనీక యున్నాను. మాం = నన్ను, మిత్రం = నేస్తగానిగా, వ్యపదిశసి చ = ప్రకటముగా పలికెదవు - ప్రకటింతువు, అపరం యాసి చ = అన్యం బొందెదవు - కూడుదువు. ఏమిటే ఇదంతయు ?

మాకులపుర బూర్వపు పెద్దలు ఎంతెంతవారు! అట్టి కులమున పుట్టిన మఱి నీపై మనసుపడితిని - అందుచేత కదా కూడని (దొంగతనంపు) పనిని చేసిన వాడనైతిని. మన్మథుడు - నీమీడివలపు - నా సత్య శాచాదిమంచి గుణములను పోగొట్టినాడు. అయినను, ఎంత యయినను, పరువును మానకన్నాను. నన్ను నేస్తగాఁడని ప్రకటింతువు - మఱి యన్యం గూడెదవు. కాకున్న ఏమో 'ప్రియం' అన్నావే, ఆ దేమిటి? అదియు నా యెదురనే, నాతోడనే!

సాకూతమ్ = అభిప్రాయగభకముగా.

శ్లో. ౧౦. ఇహ = లోకాన, సర్వస్వ ఫలినః = తమ సకల (స్వ =) ధనమే ఫలములుగా గలవైన, కులపుత్ర మహాద్రుమాః = గొప్పవంశమున పుట్టిన కొడుకు లను పెనువృక్షములు - ఎత్తును వైశాల్యమును దట్టపునీడయు గల్గి ఎల్ల వారికి ఆశ్రయము కాగలవి - వేశ్యావిహగ భక్షితాః = బోగమువా రను పక్షు లచే తినబడినవై, ఆలం = ఎంతయు, నిష్ఫలత్వం = పండ్లులేమిని - విపోవుటను, యాన్తి = పొందును.

శ్లో. అయం చ సురభ్యాలః కామాగ్నిః ప్రణయేన్ద్రనః

న రాణాం యత్ర హూయన్తే యావనాని ధనాని చ. ౧౧

వసన్త—(సస్మితమ్) అహో, అ స్యాస్థాన ఆవేగః!

[అహో, సే అత్థాణే ఆవేట].

ఈలోకాన గొప్పయింట పుట్టిన యువలు, పెద్ద మ్రావలం బోని వారు. వారి సర్వస్వమే - సకలసంపదయే - వాని పండ్లు. దానిని బోగమువారే, పక్షులు వాని పండ్లనుం బోలె, తిని కేయదురు - హరితురు. చెట్లు ఫలహీనము లయినట్లు, వారును సంపదీనులు - దరిద్రులు అగుదురు. ఇందు వేశ్యల దోషము చెప్పబడినది.

శ్లో. ౧౧. చ - మఱియు, అయం కామాగ్నిః = కామము అను ఈయగ్ని, ప్రణయేన్ద్రనః=అనురాగ మే కట్టెలుఁగాఁగలది. సురభ్యాలః = సురభిమే జ్వాలగాఁగలది. యత్ర = ఎందు, దానిలో అనుట, నరాణాం = పురుషుల, యావనాని, జవ్వనములును, ధనాని చ = (అన్ని విధాల) ధనమును సంపదయు, హూయన్తే = వేల్చబడును.

ఈకామము అగ్నింబోనిది, ఎంతయు తాపము కలిగించున దగుటం జేసి. ప్రణయము - అనురాగ మే దానికి కట్టెలం బోనిది. దాన అది రాజాన. సురభిమే - కామఫలమైనది - ఆయగ్నికి జ్వాల - మంట - దానింబోనిది అనుట. అట్లు రాజు అట్లు మండు నాయగ్నిలో పురుషుల యావనములు - హోమద్రవ్యములు వోలె వేల్చబడును. సర్వమును వ్యయమగును - ముసలి తనమును పేదఱికమును పెకొనును. ఇందు బాజాంగుల దోషము చెప్పబడినది.

ఈరెంటును సావయవ రూపకాలంకారము. చెట్టుయొక్క యవయవము లన్నియు నిష్పయొక్క యవయవములన్నియు వరుసగా కలపుత్రులందును కానుమందును రూపింపబడినవి.

విష య్యభేద తాద్రూప్య రజ్జానం విషయస్య యత్ రూపకం తత్.

(ఈసుభాషితముం గనఁదగును. (శ్లో॥ 11)

వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేన్ద్రన సమేధితా

కామిభి ర్యత్ర హూయన్తే యావనాని ధనాని చ.)

శర్వ—సర్వథా

శ్లో. అపణ్డితా స్తే పురుషా మతా మే
యే స్త్రీషు చ శ్రీషు చ విశ్వసంతి ;
శ్రియో హి కుర్వంతి త దైవ నార్యో
భుజ్జగన్యా పరిసర్పణాని.

౧౨

శ్లో. స్త్రీషు న రాగః కార్యో,
ర క్తం పురుషం స్త్రీయః పరిభవంతి.
ర క్తేవ హి రస్తవ్యా
విరక్తభావా తు హతవ్యా.

౧౩

శ్లో. ౧౨. ఎటు చూచినను - ఎల్ల తెలుగులను - యే = ఎవరు - ఏ పురుషులు, స్త్రీషు = ఆడువారియందును, శ్రీషుచ = సంపదలందును, విశ్వసంతి = నమ్మకము ఉంతురో, తే పురుషాః = ఆజనులు, మే = నాకు, అపణ్డితాః = ఎఱుక లేనివారు, తత్త్వ మెఱుంగనివారు అని, మతాః = తోచుదురు. హి = ఏలన, శ్రియః = సంపదలును, తథా ఏవ = అట్లే, నార్యః = స్త్రీలును, భుజ్జగన్యా పరిసర్పణాని = పాముచెలువ ప్రాకుటలను - గమనములను, కుర్వంతి = చేయుదురు. పాము అంతలో అగపడును, అంతలో మాయమగును. స్త్రీలమనోవృత్తియు అతిచపలము - 'క్షణక్షణముల్ జనరాండ్ర చిత్తముల్...' భుజ్జగ - (విటులు) పాము పిల్లలు అని క్లేష. డగ్గతిన కఱచునని భయము.

సిరులు గాని నారులు గాని అతిచపలలు - నిలుకడ లేనివారు, వారిని నమ్మనే రాదు. నమ్ముట తెలివిమాలిన పని.

శ్లో. ౧౩. స్త్రీషు = స్త్రీలయందు, రాగః - అనురాగము, న కార్యః = ఉంపఁగూడదు. (ఏలయన,) ర క్తం పురుషం = రాగ ముంచిన మగవానిని, స్త్రీయః = స్త్రీలు, పరిభవంతి = ఆవమానింతురు. మఱి - రక్తా ఏవ = అనురాగము కలదేని, రస్తవ్యా = రమింపఁబడదగును - విరక్తభావా తు = రాగములేని చిత్త వృత్తికల దన్ననో, హతవ్యా = విడిచిపెట్టఁబడ దగినది.

నేను ఈమదనికయందు ఎంతయో అనురాగ ముంచితిని. మఱి అది యిట్లు నన్నవమానించినది. రాగము కలదానితోనే రమింపఁదగును - నిజమైన తృప్తి

సుప్థు ఖ ల్విద ముచ్యతే —

శ్లో. ఏషా హసన్తి చ రుదన్తి చ విత్త హేతో
ర్విశ్వాసయన్తి పురుషం న తు విశ్వసన్తి
తస్మా న్నరేణ కులశీలసమన్వితేన
వేశ్యాః శృశానసుమనా ఇవ వర్జసియాః.

౧౪

అపి చ,

కలుగును. రాగము లేనిదానిని, ఊరక పైకి ఉన్నట్లు అభినయించు (మదనికం బోని) దానిని విడిచిపెట్టడగును. నిజ మెఱుంగక ఇట్లు అస్థానోపన్యాసము చేయుచున్నాడు. అది యింకను ముగియనే లేదు.

సుప్థు ఖలు ఇదం ఉచ్యతే - లెస్సగాఁగదా ఇది చెప్పబడుచున్నది - ఏదనఁగా.

శ్లో. ౧౪. ఏతాః వేశ్యాః = ఈబోగమువారు, విత్తహేతోః = డబ్బు కోసము, హసన్తి చ = నవ్వుదురు, రుదన్తి చ = ఏడురు - సమయాన ఆయా కారణమునకు నవ్వు అభినయింతురు, అట్లే ఏడ్చును అభినయింతురు - ఏదియు మనసున భావన పుట్టినది కాదు. పురుషం = మగవానిని, ధన మిచ్చి తమ కడకు వచ్చినవానిని - అనుట - విశ్వాసయన్తి = తమ్ము నమ్మునట్లు చేయుదురు - నమ్మింతురు. న తు విశ్వసన్తి = మఱి తామేమో వానిని నమ్మరు. తస్మాత్ = కావున. కులశీలసమన్వితేన = మంచి కులమును మంచి నడువడియుగల. నరేణ = పురుషుని చేత, శృశానసుమనాః ఇవ = మనసంపుట బూలవలె - అక్కడ మొలచిన చెట్టులో పూచిన పూలవలె, ఏకవ. ఐనజాజివలె అని. వజ్రసియాః - విడిచిపెట్టడగినవారు.

మంచి యింట పుట్టి మంచి నడువడిగల పురుషునిచేత బోగమువారు - అందచందములు కలిగియున్నను, అందమును వాసనయు కలిగియున్న మనసంపుట బూలవలె - మానుకొనబడఁదగినవారు. మాసిసిని ఇచ్చకములు పనికి అంతలో తమ్ము నమ్మునట్లు చేసికొందురు, తామేమో వానిని ఇంచుకయు నమ్మరు, ధన మిచ్చినాఁడని బొల్లురాగము చూపుచు వానిం గూడి నవ్వవలసినందులకు నవ్వుదురు, ఏడువ వలసినందులకు ఏడురు - నవ్వును ఏడ్చును వట్టి తెచ్చుకోలు - అభినయము, వారి భావమునం బుట్టినది గాదు.

శ్లో. సముద్ర వీచీవ చలస్వభావాః
సంధ్యాభ్రలేఖేభేవ ముహూర్తరాగాః
స్త్రియో హృతార్థాః పురుషం నిరర్థం
నిష్పీడితాలక్తకవ త్యజన్తి.

౧౫

స్త్రియో నామ చపలాః

శ్లో. అన్యం మనుష్యం హృదయేన కృత్వా
అన్యం తతో దృష్టిభి రాహ్వయన్తి

శ్లో. ౧౫. సముద్ర వీచీ ఇవ = కడలి తరగ వలె, చలస్వభావాః = చలపు - నిలుకడలేని - స్వభావముగలవారును, సంధ్యాభ్రలేఖా ఇవ = సంధ్యా కాలపు మేఘపంక్తివలె; ముహూర్తరాగాః = క్షణమాత్రపు తునురాగముగలవారును - మేఘపరముగా ఎఱుని కాంతి - వి, స్త్రియః = స్త్రీలు - కేశ్యలు అనుట - ఎల్ల స్త్రీలను సమానముగా చెప్పట కాదు, - హృతార్థాః = హరింపఁబడిన ధనముగలవారై, (వాన) నిరర్థకం = ధనము లేనివాడై పోయిన, పురుషం = పురుషుని, నిష్పీడిత అలక్తకవత్ = రసము పిండివేయఁబడిన అల్పక దూదవలె, త్యజన్తి = విడిచి పెట్టుదురు.

కడలి తరగవంటిది (వారి) స్త్రీ స్వభావము - అంత చంచలము; సాంధ్య మేఘాల వలె రవంతనే ఉండును దాని రాగము - అనురాగము (ఎఱుపును) నూర్యకాంతి పూర్తిగా మాసిపోవుపాటి వలకై - రవంత నేపే ఉండునది. మిండని డబ్బు మెదలవలకే (అభినయమాత్రముగా) ఉండునది, వారి రాగము. వారు డబ్బుగంజుకొని, పురుషుని డబ్బులేనివానిం జేసి విడిచిపెట్టుదురు - పిండి వైచిన అల్పక పిప్పిం బోలె.

స్త్రియః నామ చపలాః - స్త్రీలు ఎంతయు చపలలు గదా, చంచల స్వభావలు.

శ్లో. ౧౬. అన్యం మనుష్యం = ఒక్క మానిసిని, హృదయేన కృత్వా = మనసున ఉంచుకొని, ఒకనిపై మనసు పెట్టి, తతః అన్యం ... = అంతకన్న జ్ఞతైనవానిని చూపులతో (సన్నచే అనుట) రమ్మని పిలుతురు. అన్యత్ర = అంత

అన్యత్ర ముష్చన్తి మదప్రసేక
మన్యం శరీరేణ చ కామయన్తే.

౧౬

సూక్తం ఖలు క స్యాపి,

శ్లో. న పర్వతాగ్రే నలినీ ప్రరోహతి
న గర్దభా వాజిధురం వహన్తి
యవాః ప్రకీర్ణా న భవన్తి శాలయో
న వేశజాతాః శుచయ స్త ధాన్తనాః.

౧౭

కన్నను వేటొక్కనియొడ, - లేక వేటొక్కనిచేత అనికాని, మదప్రసేకం = వీర్య
స్రావమును, ముష్చన్తి - విడుతురు, విడుచునట్లు చేయుదురు. శరీరేణ చ = దేహ
ముతో, అన్యం కామయన్తే = మటొకనిం గామింతురు.

వెలయాండ్రు అలిచపలలు. మెఱపుఁదీగెం బోని వారు. మనసున ఒక్కని
ఉంచుకొందురు. వేటొకని చూపులచే రమ్మందురు. వేటొక్కని యొడ మద
(= Semen Virile - Apte 11.)పు నిషేకమును (వెలువరింపును, కమ్మరింపును)
చేయుదురు. కాదా వేటొక్కనిచే చేయింతురు. అంతకన్న వేఱు మానిసిని
దేహముతో - చుంబనాలింగనాదులు చేసి, కామింతురు.

సూక్తం ఖలు కస్య అపి = ఇది యెవనిదో సూక్తి - లెస్సయైన మాట -
కదా - ఏదనఁగా.

శ్లో. ౧౭. పవకతాగ్రే = కొండకొనన - తాత్పర్య, నలినీ = తామర,
న ప్రరోహతి = మొలవదు - (సరస్సుననే) గర్దభాః = గాడిదలు, వాజి
ధురం = గుఱ్ఱాల బరువును, న వహన్తి = మోయ (లాగ)జాలవు. యవాః
ప్రకీర్ణాః = చల్లినయవలు, న శాలయః భవన్తి = వరులు గావు. తథా = అట్లే,
వేశజాతాః = బోగము వీధిలోపుట్టిన, అజ్ఞనాః = సొగసుకత్తెలు - స్త్రీలు, న
శుచయః = శీలాది శౌచము (చిత్తశుద్ధి) గలవారు కారు.

చిత్తన మొకటియు చెట్టొకటియు ఎన్నిటికిని కారు. వేశవాడపుట్టువేమి!
మడిగా ఉండులేమి? తామర కొండకొనన రాత్రిపై మొలచునా? గాడిద
ఏసాటి గుఱ్ఱమునకు ముందు, అది దాని బరువును మోయఁగలదా?

ఆ: దురాత్మక చారుదత్తహతక, అయం న భవసి.

(ఇతి కతిచి త్పదాని గచ్ఛతి.

మద—(అచ్చలే గృహీత్వా) అయి అసంబద్ధభాషక, అసంభావనీయే కుప్యసి. [అగ్ని అసంబద్ధభాషక, అసంభావనీయే కుప్యసి].

శర్వి—కథ మసంభావనీయం నామ?

మద—ఏష ఖ ల్వలంకార ఆర్యాసంబద్ధి. [ఏసో ఖ్త అలంకారః అజ్ఞాతకేరః].

శర్వి—తతః కిమ్?

మద—స చ త స్యార్యస్య హస్తే వినిక్షిప్తః. [స చ తస్య హస్తే వినిక్షిప్తః].

శర్వి—కిమర్థమ్?

మద—(కణ్ఠే) ఏవ మివ. [ఎవ్యం విల]

ఆ: దురాత్మక - ఓరీదురాత్మా, పాదుమండా కొడుకా, చారుదత్తిగా - ఇదే ఇతః నీవు బ్రదుకవురా - (చంపివేయదును - నిన్ను - నేను కామించిన మనవి కను నిన్ను కామింపఁ జేసికొందువా! అని కొన్నియడుగులు నడచును.

అబ్బ! యెంత యస్థానసంభ్రమము - 4 పుటలయు 9 శ్లోకాలయు విస్తరము గలది!

అచ్చలే గృహీత్వా = గుడ్డకొసన పట్టుకొని, అసంబద్ధభాషక = సంబంధము - పొందిక - లేని మాటలవాఁడా, అసమ్భావనీయే = కలుగునని ఊహింపనేని పాపఁగనిదానికై కోపింతువు. కథం అసమ్భావనీయం నామ - అసంభావనీయము అన్న అడెట్లు? ఏష ఖలు అలంకారః ... = ఇది కలదే అలంకారము, అది అక్కడి - అక్క సుబంధముగలది. తతః కిమ్ = ఐన నేమి? స చ తస్య ఆర్యస్య ... = అది ఆర్యులచేత కాపాడుమని ఇల్లడ పెట్టబడినది. కిమర్థమ్ = ఎందులకు? కణ్ఠే = చెవిలో చెప్పును - ఇట్లు ఇట్లు - ఇందులకు - అని. సవై లక్ష్యమ్ = ఆశ్చర్యముతోడి సిగ్గుతో - వైలక్ష్యము, ఇతరు లెవరు ఎఱుఁగరనుకొని గుట్టు తాఁక నాడినపుడు కలుగు సిగ్గుతోడి ఆశ్చర్యము.

శర్వి—(సవైలత్యమ్) భోః కప్తమ్,

శ్లో. ఛాయార్థం గ్రీష్మసంతప్తో

యా మే వాహం సమాశ్రితః

అజానతా మయా నైవ

పత్తై శ్వాఖా వియోజితా.

౧౮

వసంత—కథ మేషోఽపి సంతప్యత ఏవ. త దజాన తైతే నైవ మనుష్ఠితమ్. [కథం ఏసోవి సంతప్పది జ్ఞేవ. తా అజానస్తేణ ఏదిణా ఎవ్వం అణుచిత్తిదమ్].

భోః కప్తమ్ = అయ్యో, కటా.

శ్లో. ౧౮. గ్రీష్మ సంతప్తః = ఎండవేడిచే మాడ్చబడినవాడనై, ఛాయార్థం = నీడకోసము, యాం ఏవ = ఎవతెనే, అహం సమాశ్రితః = నేను ఆశ్రయించితిను, సా ఏవ కాఖా = ఆకొమ్మయే, అజానతా మయా = ఎఱుంగని నాచేత, పత్తైః వియోజితా = ఆకులుగిల్లివేయబడినదిగా చేయబడినది.

ఎండవేడికి తాళలేక నీడకై ఏకొమ్మను ఆశ్రయించితిను దాని యాకులనే దుల్చితిను.

నీమీఁది మరులుకాకం దీచుకొన, నిన్ను నాకు ఆమ్మ మని యెవతెను ఆశ్రయించితిను, ఆవసంతనేన చేత - చారుదత్తునిమీఁది మరులుకై, అతనికడ తనభావపుఁ బ్రతినిధిగా వీయిల్లడ యుంపబడెను, దానినే హరించితిను.

ఇందు అలంకారము అప్రస్తుతప్రశంస - నీడ నొసంగి బ్రోచినకొమ్మ యాకులనే దుల్చుటయను నప్రస్తుతము - శవికాలకచౌర్య వృత్త మను ప్రస్తుతమును ఆశ్రయించి యున్నది.

అప్రస్తుతప్రశంసా స్యాత్ సా యత్ర ప్రస్తుతాశ్రయా.

కథం! ఏమః అపి సంతప్యత ఏవ - ఎట్లా! ఇతఁడును (పశ్చాత్) తాపము చెందుచునే యున్నాఁడు. తత్ అజానతా ... = కావున, పాపము, ఇతఁడు ఎఱుంగకయే ఇట్లు చేసినాఁడు.

శర్వి—మదనికే, కి మిదానీం యుక్తమ్.

మద—అత్ర త్వ మేవ పణ్డితః. [ఇతం తుమం జ్ఞేన పణ్డిత].

శర్వి—నైవమ్ ; పశ్య

శ్లో. ప్రియో హి నామ ఖి లేవీతా నిసర్గా దేవ పణ్డితాః

పురుషాణాం తు పాణ్డిత్యం శాస్త్రై రే వోపదిశ్యతే. ౧౯

మద—శర్విలక, యది మమ వచనం శ్రూయతే, తదా త
వైవ మహానుభావస్య ప్రతినిర్భాతయ. [సవ్వీలల, జగి మమ
వలణం సుణీలది, తా తస్స జ్ఞేవ మహానుభావస్స పడిణ్డిజ్ఞాదేహి].

శర్వి—మదనికే, య ద్యసౌ రాజకులే మాం కథయతి?

మద—న చ ద్దా దాతపో భవతి. [ఇ చద్దాదో ఆదవో
హోది].

వసంత—సాధు మదనికే సాధు. [సాహు మదనివ సాహు].

కిం ఇదానీం యుక్తమ్ = ఏది ఇప్పుడు తగును? ఇందుల కిప్పుడు ఏమి చేయఁ
దగును? ఏమి యుపాయము? అత్ర త్వం ఏవ ... = ఈ విషయమున - ఈ
యుపాయచింతలో నీవే పండితుడవు - అన్ని దారులు ఎఱిగినవాడ వనుట.
మా ఏవం = ఇట్లుగాదు, పశ్య = చూడు.

శ్లో. ౧౯. ఏతాః - స్త్రియః = ఈ స్త్రీలు, హి నామ ఖిలు - ఇది లోకాన
ఎంతయుఁబ్రసిద్ధము - ప్రసిద్ధిం చెలుపు మాట తునుకల ప్రోవు ఇది; నిసర్గాత్
ఏవ = స్వభావముచేతనే, పణ్డితాః = ఎంతయు (పండ =) నిశితబుద్ధి గలవారు.
పురుషాణాం తు = మగవారికన్ననో, పాణ్డిత్యం = తెలివి, శాస్త్రైః ఏవ = శాస్త్ర
ములచేతనే, ఉపదిశ్యతే = నేర్పఁబడును.

స్త్రీలు పుట్టు పండితలు. పురుషులు నేచుకొనవలసినవారు - స్త్రీజ్ఞా
మశిషీత పటుత్వ మమానుషీషు సందృశ్యతే - ఇత్యాది. కావ - V.

యది మమ వచనం శ్రూయతే ... = నీవు నామాట విందువేని, అప్పుడు -
ఆపక్షాన - ఆమహానుభావునికే మరల కొనిపోయి యిమ్ము. యది అసౌ ... = ఒకవేళ
అతఁడు నన్ను రాజుకచ్చేరిలో చెప్పి పట్టియిచ్చునేని? ఈయఁడు - న చద్దాత్
ఆతపః భవతి = చంద్రునివలన ఎండకలుగునా? సాధు ... = బలి, మదనికా, బలి.

శర్వ—మదనికే

శ్లో. న ఖలు మమ విషాదః సాహసేఽస్మి నభయం వా,
కథయసి హి కి మర్థం తస్య సాధో ద్దణాం స్త్వమ్?
జనయతి మమ వేదం కుత్సితం కర్మ లజ్జాం
నృపతి రిహ శతానాం మాదృశాం కిం ను కుర్యాత్? ౨౦

తథాపి నీతివిరుద్ధ మేతత్. అన్య ఉపాయ శ్చిన్త్యతామ్.

మద—సోఽ ప్యయ మపర ఉపాయః. [సో అలం అవరో ఉవాఙ్].

వసన్త—కః ఖ ల్వపర ఉపాయో భవిష్యతి? [కో క్తు అవరో ఉవాఙ్ హువిస్సది?]

శ్లో. ౨౦. అస్మిన్ సాహసే = ఈ ప్రాణమునకు తెగించిన పనియందు, మమ = నాకు, న ఖలు విషాదః = విషాదము (ఇంచుకయు) లేదుగదా - భయం వా = భయముగాని లేదుగదా. తస్య సాధోః - ఆసజ్జనునియొక్క, గుణాః = (మేలి) గుణములను, త్వం = నీవు, కిమర్థం కథయసి హి? = ఎందుల కింత ఉగ్గడించువో? మమ = నాకు, ఇదం కుత్సితం కర్మ = ఈనింద్యమైనపని, లజ్జాం = సిగ్గును, జనయతి వా = కలిగించునా? నృపతిః = రాజును, ఇహ = ఈవిషయమున, మాదృశాం శతానాం = నాబోఁటిఖలులకు, కిం ను కుర్యాత్ = ఏమి నేయఁగలఁడు?

ఈసాహసపుఁబనియందు నాకు దుఃఖము లేదు, భయమును లేదు - నా కెందులకు నీవు ఆసాధువుయొక్క గుణములను పారాయణము చేయుదువు? నాకు దాన సిగ్గా? రాజు మాత్రము నాబోఁటి శతల నేమి నేయఁగలఁడు? దిద్ది తీవఁగలఁడా. నేను అన్నిటినికీ అన్నివిధాల కాయకాచినవాఁడను. నన్ను దిద్దగలది ఏమియు లేదు.

నీవు చెప్పిఁట్లు నేను చేయఁగలను. తథా అపి = ఐనను, నీతి విరుద్ధం ఏకత్ = ఇది న్యాయము గాదు - న్యాయమునకు విరుద్ధము - నేనేదొంగిలి తినని చెప్పి నేనే మరల ఇచ్చుట - న్యాయమునకు తగియుండదు. అన్య ఉపాయః ... =

మద—త వైవార్యస్య సంబంధీ భూ త్వేమ మలంకారక
మార్యాయా ఉపనయ. [తస్య జ్ఞేవ అజ్ఞస్స కేరట భవిల ఏదం అలం
కారలం అజ్ఞాప ఉపజేహి.]

శర్వి—ఏవం కృతే కిం భవతి?

మద—త్వం తావ దచారః. సోఽ ప్యార్యోఽనృణః,
అర్యాయా స్వకోఽలంకార ఉపగతో భవతి. [తుమం దావ
అచోరో, సోవి అజ్ఞో అరిణో, అజ్ఞాప సకం అలంకారలం ఉప
గదం భోది].

శర్వి—న న్వతి సాహస మేతత్.

మద—అయి, ఉపనయ, అన్య థాతిసాహసమ్. [అఇ,
ఉపజేహి, అణ్ణథా అదిసాహసమ్].

వసన్త—సాధు మదనికే, సాధు. అభుజి ష్యేవ మన్త్రితమ్.
[సాహు మదణివ, సాహు. అభుజిస్సవ విల మన్త్రిదమ్].

శర్వి—

శ్లో. మ యాప్తా మహతీ బుద్ధి ర్భవతీ మనుగచ్ఛతా

నిశాయాం నప్తచన్ద్రాయాం దుర్లభో మార్గదర్శకః. ౨౧

ఒండుపాయము ఆలోచింపుము, తస్య ఏవ ఆర్యస్యసమ్మనీ భూత్వా = ఆయయ్య
యొక్కయే సంబంధము గలవాడవు - వాని దూతవు వి, ఈనగను అక్కకు
ఇమ్ము. ఏవం కృతే కింభవతి = ఇట్లు చేసిన, ఏమగును? నీవేమో దొంగవు కాక
పోవుదువు, ఆయయ్య (ఇల్లడ) అప్పు తీతినవాడగును. అక్కకును ఆమె
సొంత నగ ఆమెకు చేరిన ట్లగును. అతిసాహసం నను ఏతత్ = అతిసాహసముగదా
ఇది? అయి, ఉపనయ - ప్రియండ, ఇవ్వవయ్యా. అన్యథా - ఈటన్న నే -
మతీ యెటు చేసిననే - అతిసాహసమ్ = మిక్కిలి సాహసము అగును, సాధు ... =
బలి మదనికా బలి, దాని కానట్లు - దొరసానివోలె - చెప్పితివి.

శ్లో. ౨౧. భవతీం అనుగచ్ఛతా = నిన్ను అనుకరించువాడైనా,
మయా = నాచేత. మహతీ బుద్ధి = గొప్ప బుద్ధి, ఆప్తా = పొందబడినది. నప్త
చన్ద్రాయాం = చంద్రుడు లేని - అస్తంగతుడైన - రాత్రియందు, మార్గ
దశకః = దారి చూపువాడు, దుర్లభః = దొరకడు.

మద—తేన హి త్వ మస్మి న్నామ దేవగేహే ముహూర్తకం తిష్ఠ. యావ దార్థ్యాయై త వాగమనం నివేదయామి. [తేన హి తుమం ఇమస్మి కామ దేవగేహే ముహూర్తలం చిట్ట, జావ అజ్జతప తుహా అగమణం ణీవేదేమి].

శర్వి—ఏవం భవతు.

మద—(ఉపసృత్య) ఆర్యే, ఏష ఖలు చారుదత్తస్య సకాశా ద్బ్రాహ్మణ ఉపగతః. [అజ్జప, ఏసో ఖ్ఘ, చారుదత్తస్య సఅసాదో బహ్మణో ఆఅదో].

వసంత—చేటి, తస్య సంబ స్థితి కథం త్వం జానాసి? [హజ్జే, తస్య కేరలం త్తి కథం తుమం జాణాసి].

మద—ఆర్యే, ఆత్మసంబద్ధిన మపి న జానామి? [అజ్జప, అత్తణ కేరలం వి ణ జాణామి?]

వసంత—(స్వగతమ్, సశిరఃకమ్పూ విహస్య) యుజ్యతే (ప్రకాశమ్) ప్రవిశతు, [జుజ్జది. పవిరదు].

చంద్రుడులేని రాత్రియందు బోలె, దారి తెలియక, ఇతికర్తవ్యతా మూఢుడైన యుండఁగా నాకు ఉపాయము - దారి - ఉపదేశించితివి - వెలుఁగుం జూపితివి,

తేనహి - అట్లేని - ఇందులకు ఒప్పుకొని నీవు ఇట్లు చేయుదువేని, త్వం ... = నీవు ఇదిగో కామనిదేశమైన ఈయఱలో ఉండు, ఒక ముహూ ర్తము. నేను అక్కకు నీరాకను ఎఱింగింతును. ఆర్యే, ఏష ఖలు ... = అక్కా, వీడుగో చారుదత్తునికడనుండి బ్రాహ్మణుఁడు వచ్చినాఁడు, తస్య సమ్మస్థీ = ఆయనకు సంబంధించినవాఁడని నీవు ఎఱ్ఱెఱుఁగుదువు? ఆర్యే ... = అక్కా, ఏమి (మన) సాంతిబంధువుల సయితము ఎఱుఁగనా?

స్వగతం సశిరఃకమ్పూ విహస్య - తనలో మదనిక ప్రత్యుత్పన్నమతిత్వము నకు - సమయానికి తగినమాటలు తోచిన జాణతనము మెచ్చునకు తలయుచు

మద—య దా ర్యాజ్ఞాపయతి (ఉపగమ్య) ప్రవిశతు శర్విలకః.
[జం అజ్ఞాత ఆణవేది. పవినదు సర్విలక].

శర్వి—(ఉపసృత్య సవైలక్ష్యమ్) స్వస్తి భవత్యై.

వసస్త—ఆర్య, వదే, ఉపవిశ త్వార్యః. [అజ్ఞ, వదామి.
ఉపవినదు అజ్ఞో].

శర్వి—సార్థవాహ స్త్వాం విజ్ఞాపయతి—‘జర్జరత్వా ద్దృహస్య
దూరత్వ మిదం భాణ్డమ్. త ద్దృహ్యతామ్’.

(ఇతి మదనికాయాః సమర్ప్య ప్రస్థితః.

వసస్త—ఆర్య, మ మాపి తావ త్ప్రతిసందేశం త త్రార్యో
నయతు. [అజ్ఞ, మమా వి దావ పదిసం దేశం తహిం అజ్ఞో జేదు].

శర్వి—(స్వగతమ్) క స్తత్ర యాస్యతి? (ప్రకాశమ్) కః
ప్రతిసందేశః?

టయ, నవ్వుటయ. అనగా మదనికా శర్విలకల పన్నకమంతయు తాను కిటికీ
చాటుననుండి చూచుచు వినుచు నున్నది గదా. యజ్ఞతే = పాసరియ యున్నది.
ప్రవిశతు = ప్రవేశించునుగాక. సవైలక్ష్యమ్ - వైలక్ష్యముతో - అనగా దానిని
కమ్ముకొననేరక దాయెను.

సార్థవాహః = వతకకముఖ్యుడు నీతో మనవిచేయు చున్నాడు -
జర్జరత్వాత్ గృహస్య - ఇల్లు గులగులగా నున్నందున, ఇదం భాణ్డమ్ = ఈనగ,
దూరత్వమ్ - దూరత్వమ్ - కాపాడను శక్యము గాకున్నది. తత్ గృహ్యతామ్ =
కావున (ఇది) పుచ్చుకొనబడునుగాక. అని మదనికచేత నుంచి బయలుదేరి
నాడు. ... తత్ర ఆర్యః నయతు = అక్కడికి చారుదత్తయ్యకు ఆర్యుడు కొని
చనును గాక.

స్వగతమ్ = తనలో, కః తత్ర యాస్యతి = ఎవరెక్కడికి పోవును?
నేను అక్కడినుండి రానులేదు - అక్కడికి పోవనుం బోను, ఇదంతయు వట్టి

వసంత—ప్రతీచ్ఛ త్వార్యో మదనికామ్. [పడిచ్చదు అజ్ఞో మదనికామ్].

శర్వి—భవతి, నఖి ల్వవగచ్ఛామి.

వసంత—అహం అవగచ్ఛామి. [అహం మవగచ్ఛామి].

శర్వి—కథ మివ

వసంత—అహం మార్యచారుదత్తేన భణితా - 'య ఇమ మలంకారం సమర్పయిష్యతి, తస్య త్వయా మదనికా దాతవ్యా. త త్స ఏ వైతాం తే దదా తీ త్యేవ మార్యేణావగన్తన్యమ్. [అహం అజ్ఞచారుదత్తేన భణితా - 'జో ఇమం అలంకారం సమర్పయిష్యతి, తస్య తు ఏ మదనికా దాదవ్యా' - తా సో జ్ఞేవ ఏదం దేదితి ఎవ్వం అజ్ఞేణ అవగచ్ఛిదవ్యమ్].

శర్వి—(స్వగతమ్) అయే, విజ్ఞాతో ౭హ మనయా. (ప్రకాశమ్) సాధు ఆర్యచారుదత్త, సాధు.

పన్నకముగదా - మదనికా శర్విలవతి. ఆర్యుడు మదనికను కైకొనునుగాక. ఈమాటలు అతని కేమియు బోధపడలేదు. ఆమాటే అనుచున్నాడు - అందు లకు వసంతసేన యనుచున్నది - నేను చక్కగా బోధపఱచుకొన్నాను - నాకు చక్కగా బోధపడుచున్నది. ఎటువలె? నాతో చారుదత్తయ్య చెప్పినాడు - ఎవడు ఈయలంకారమును నీకు సమపికాంపఁగలఁడో, అతనికి నీవు మదనికను ఈవలసినది. కావున ఆయనే ఈమెను నీకు ఇచ్చుచున్నాఁ డని యిట్లు ఆర్యుడు ఎఱుంగవలయును. అయే విజ్ఞాతః అహం అనయా = అహో, నేను ఈమెకు తెలిసి పోయితిని. నన్ను ఈమె తెలిసికొన్నది - చారుదత్తయ్య బలి! నేనుఁ దొంగి లించితినిని బొంకితినిని కనుగొన్నది!

శ్లో. గుణే ప్లేవ హి కర్తవ్యః ప్రయత్నః పురుషైః సదా
గుణయుక్తో దరిద్రో ౭పి నేశ్వరై రగుణైః సమః. ౨౨

అపి చ,

శ్లో. గుణేషు యత్నః పురుషేణ కార్యో
న కించి దప్రాప్యతమం గుణానామ్.
గుణప్రకర్షా దుడుపేన శంభో
రలంఘ్య ముల్లఙ్ఘిత ముత్తమాజ్ఞమ్. ౨౩

శ్లో. ౨౨. పురుషైః = మానుసులచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, గుణేషు
ఏవ హి = గుణములయందే - గుణసంపాదనమందే అనుట, ప్రయత్నః = జతనము,
కర్తవ్యః = చేయబడదగును, గుణయుక్తః = గుణములుగలవాడు, దరిద్రః
అపి = దరిద్రుడైనను, అగుణైః = గుణహీనులైన, ఈశ్వరైః = దొరలతో, న
సమః = తుల్యుడు - సాటి - కాడు.

ఈశ్వరుడు అగుణుడైన, గుణియగు దరిద్రునకు సాటి కాడు. అగుణేశ్వ
రుని కన్న సగుణదరిద్రుడు మేలు అనుట.

శ్లో. ౨౩, పురుషేణ = మానిసిచేత, గుణేషు = గుణములయందనే - వనిని
సంపాదించుటయందే, అనుట, యత్నః = జతనము, కార్యః = చేయదగిన.
గుణానాం = గుణాలకు, అప్రాప్యతమమ్ = పొందరానిది లేదు. గుణప్రకర్షాత్ =
గుణములపెంపువలన. ఉడుపేన = సత్కృతాల దొరయగు చంద్రునిచేత, అలంఘ్యం =
దాట (పొంద) నలవిగాని, శంభో = ఈశ్వరునియొక్క, ఉత్తమాజ్ఞమ్ = శిరస్సు,
ఉల్లఙ్ఘితమ్ = (ఎగిరి) పొందబడినది. గుణ, ఉడుప - త్రాడు పడవ అని శ్లేషయు
నిరూప్యము.

ప్రకాశకత్వము, ఆహ్లాదకత్వము, చల్లదనము మొదలగు గుణముల పెంపువల
ననే, వలచి, శంభుడే చంద్రుని తన తలపై దాల్చినాడు. కావున గుణములు
పొందనే ప్రయత్నింపవలయును. గుణములున్న వారికి మఱి పొందరానిది ఉండదు -
అనుట.

వసంత—కో అత్ర ప్రవహణికః? [కో ఏత్థ ప్రవహణిట].

[ప్రవిశ్య సప్రవహణః]

చేట—ఆర్యే, సజ్జం ప్రవహణమ్. [అజ్జవ సజ్జం పవహణమ్].

వసంత—చేటి మదనికే, సుదృష్టాం మాం కురు. ద త్తాసి. ఆరోహ ప్రవహణమ్. స్మరసి మామ్. [హజ్జో మఅణివ, సుదిట్టం మం కరేహి. దిణ్ణాసి. ఆరుహ పవహణమ్. సుమరేసి మం].

మద—(రుదతీ) పరిత్యక్తా స్మార్యయా. [పరిచ్ఛత్తమ్మి అజ్జఆవ].
(ఇతి పాదయోః పతితి.)

వసంత—సాంప్రతం త్వమేవ వద్దసీయా సంవృత్తా. త ద్దచ్చ. ఆరోహ ప్రవహణమ్. స్మరసి మామ్. [సంపదం తుమం జ్ఞేవ వద్దణీఆ సంవృత్తా. తా గచ్చ. ఆరుహ పవహణమ్. సుమరేసి మమ్].

శర్వి—స్వస్తి భవత్త్యై. మదనికే,

కః అత్ర ప్రవహణికః - ఎవఁడురా అక్కడ బండివాఁడు. ? 'ఎవరురా అక్కడ -' ఇది దొరలు దొరసానులు నౌకరులను ఎచ్చరించుమాట. పెక్క - అన్ని - నాటకములందును ఇట్లే యుండును. సజ్జమ్ = సిద్ధముగా ఉన్నది. సుదృష్టాం మాం కురు - నన్ను బాగుగా చూడవే. దత్తా అసి ... = ఇచ్చివేయఁ బడితివి, ఎక్క బండి. నన్ను మఱవకే. పరిత్యక్తా అస్మి ఆర్యయా = అక్కచేత విడిచి పెట్టఁబడితిని. ఈవియోగమునకు - చిరకాల స్నేహ సంయోగఁపు తలంపు వలన కంట నీరు ఉబుకుచున్నది - ఈవియోగమునకు. సాంప్రతం త్వం ఏవ వద్ద సీయా సంవృత్తా. ఏలయన తా నేమో బోగముదే - మదనిక ఇప్పుడు కలపుత్తి బ్రాహ్మణ శర్వీలకుని భార్య యయిపోయినది. స్మరసి మామ్ = నన్ను స్మరింతువా?

స్వస్తి భవత్త్యై - స్వస్తి అమృత - వసంత సేనకు - అనుట.

శ్లో. సుదృష్టః క్రియతా మేష శిరసా వద్వృతాం జనః

యత్ర తే దుర్లభం ప్రాప్తం వధూశబ్దావగుణానమ్. ౨౪

(ఇతి మదనికయా సహ ప్రవహణ మారుహ్య గన్తుం ప్రవృత్తః.

[నేపథ్య]

కః కో ౭త్ర భోః, రాష్ట్రీయః సమాజ్ఞాపయతి. — ‘ఏష ఖి ల్వార్యకో గోపాలదారకో రాజా భవిష్య తీతి సిద్ధాదేశ ప్రత్యయ

శ్లో. ౨౪. ఏషః జనః = ఈజనము - ఈమె, వసంత సేన, సుదృష్టః = స్నేహముతోను కృతజ్ఞతతోను లెస్సగా - కంట కన్నులిలిపి - చూడబడినదిగా చేయబడును గాక - ఆట్లు చూడుము - ఈమెను, ఆచూచుటయొక్క అభిప్రాయమును ప్రాధాన్యమును తెలుపుట, ఇంతగా ఇట్లు చెప్పట. శిరసా వద్వృతాం = తలతో - తల మోపి నమస్కరింపబడును గాక. యత్ర = ఎక్కడ - ఈమెకడ - అనుట, తే = నీకు, దుర్లభం = ములుపుగా పొందరాని, వధూశబ్ద అవగుణానమ్ - భార్య అనుమాటతో కూడిన మేలు మునుగు, ప్రాప్తం = పొందబడినదో, పడినది అనుట. కులాంగనకు మేలుమునుగు ధరించుట మర్యాద - గౌరవనూచకము. ‘మదని కాంబ’ విపోయినది.

మదనికా, అమృతకడ సెలవుగొనుము - కంట కన్ను కలిపి స్నేహకృతజ్ఞత లతో చూడుము - శిరసు మోపి నమస్కరింపుము - ఆమెవలన కదా వచ్చినది నీకు - ‘వధువు’ అన్న పేరును, అవగుంతనమును.

అని మదనికం గూడి బండి యెక్కి పోవ సమకట్టినాడు. ఇంతలో లోపలి నుండి - అనుగా ఉజ్జయిని రాజపీఠినుండి వినవచ్చినది... ఏమనగా.

ఓహోయి - ఎవరు ఎవరు అక్కడ! రాష్ట్రీయుడు - గట్టిగా ఉత్తరువు చేయుచున్నాడు - రాష్ట్రీయుడు - అనగా రాష్ట్రమున కొత్తాలు - పోలీసు అధికారి - సాధారణముగా అతడు రాజు భార్యకు వజాకవరుడగు తోఁబుట్టువుగా నుండును. ఇందు శకారుడుగా అగపడినవాడు - వానిమాటగా, వాని వాడు, ఒకడు పలుకుచున్నాడు - ఏమనగా - పీఠు గదా ఆర్యకుడు గోపాల

పరిత్రస్తేన పాలకేన రాజ్ఞా ఘోషా దానీయ ఘోరే బద్ధనాగారే
బద్ధః. తతః స్వేషు స్వేషు ఘానే వ్యవ్రమత్యై రభవద్భి రభవితవ్యమ్.

శర్వీ—(ఆకర్ణ్య) కథం రాజ్ఞా పాలకేన ప్రియసుహృ దార్యకో
మే బద్ధః! కలత్రవాం శ్వాస్మి సంవృత్తః. ఆః కష్టమ్. అథవా

శ్లో. ద్వయ మిద మతీవ లోకే

ప్రియం నరాణాం సుహృ చ్చ వనితా చ.

సంప్రతి తు సుద్వరీణాం

శతా దపి సుహృ ద్విశిష్టతమః.

౨౫

భవతు. అవతరామి.

(ఇ త్యవతరతి.

దారకుడు (= గొల్లపిల్లవాడు) రాజు కాగలఁ డన్న సిద్ధుని యాదేశమునందలి
నమ్మకముచే భయపడిన రాజైన పాలకునిచేత గొల్లపిల్లనుండి తెచ్చి భయంకరమైన
జైలులో చెలసాలలో కట్టివేయబడినాడు. కావున మీరు అందఱును వారి వారి
స్థానములయందు ఆప్రమత్తులుగా - మెలకువ గల వారుగా ఉండవలసినది.”

కథం! = ఎట్లా! పాలకరాజుచేత నాప్రియమిత్రము ఆర్యకుడు కట్టివేయఁ
బడినాఁడా! నేనా భార్యగలవాఁడ నైతిని అయ్యో కటకటా! అయినను.

శ్లో. ౨౫. లోకే = ఈలోకాన, ఇదం ద్వయం = ఈరెండును,
నరాణాం = జనులకు, ఆతీవ ప్రియమ్ = మిక్కిలియు ఇష్టము, సుహృత్ = మిత్ర
మును, వనితా చ = భార్యయు - సంప్రతి తు = ఇప్పు డన్ననో - ఈయిక్కట్టున
ఆపదలో, అనుట - సుద్వరీణాం శతాత్ అపి = నూఱుచెలవల - భార్యలకన్నను,
సుహృత్ = మిత్రము, విశిష్టతమః = మిక్కిలియు విశేషముతో కూడుకొన్న వాడు.

లోకాన మనుజునికి భార్యయు మిత్రమును రెండును ప్రియములే - ఇరువురును
ప్రియులే - వినను, ఇట్టి యాపదలో - మిత్రునికి కలిగినదానియందు - వానిం
గాన, నూర్గురు చెలవలనైనను విడిచి, పూనిక వహింపఁదగును.

కావున, కానీ, దిగెదను (బండినుండి). అని దిగును. మదనిక - కన్నీళ్ళతో
కేల్తోడ్చి, ఇట్లు కాదు ఇది - అనఁగా నన్ను బండిలో విడిచి తటాకున దిగఁ

మద—(సాస్ర మజ్జలిం బధ్వా) ఏవం నేదం. త త్పరం నయతు మామార్యపుత్రః సమీపం గురుజనానామ్. [ఎవ్వం నేదమ్. తా పరం నేదు మం అజ్జఉత్తో సమీపం గురులణాణమ్].

శర్వి—సాధు ప్రియే. సాధు. అస్మచ్చిత్త సదృశ మభిహితమ్. (చేట ముద్దిశ్య) భద్ర, జానీషే రేభిలస్య సార్థవాహ స్యోద వసితమ్.

చేటః—అథ కిమ్, [అథ ఇం].

శర్వి—తత్ర స్రాపయ ప్రియామ్.

చేటః—య దార్య అజ్ఞాపయతి. [జం అజ్ఞో ఆణవేది].

మద—య ధార్యపుత్రో భణతి, అప్రమత్తేన తావ దార్యపుత్రేణ భవితవ్యమ్. [జథా అజ్జఉత్తో భణాది. అప్పమత్తేణ దావ అజ్జఉత్తేణ హోదవ్వమ్]. (ఇతి నిష్క్రిస్తా.

శర్వి—అహ మిదానీం

గూడదు. తత్పరం = (మందుగా) అక్కఱతో అమృతనాయనలకడకు - అనగా అత్తమామలకడకు చేచునుగాక ఆర్యపుత్రుడు - భార్య వినందున మగని యథాసమదాచారముగా ఆర్యపుత్ర అనుచున్నది. - ఇంతకు ముందువలకు శవిశాలక అని పేరుతో పిలుచుచుండినది. ప్రియా సరే, మంచిది, మేలు - అట్లే - అస్మత్ చిత్త సదృశం అభిహితమ్ = నామనసునకు - అభిప్రాయమునకు ఎంతయు తగినట్లు చెప్పితివి. భద్ర, రేభిలుడని కలఁడే సెట్టి, వాని యిల్లు ఎఱుగుదువా? యథా ఆర్యపుత్రో భణతి - ఆర్యపుత్రుడు చెప్పినట్లే కానిమ్ము. ఆర్యపుత్రుడు ప్రమాద పడక (ఈపనిలో) ఎంతయు మెలకువ గలిగి ఉండవలయును.

శ్లో. జ్ఞాతీ స్వీటా స్వభుజ విక్రమ లబ్ధవర్ణా
 న్రాజాపమానకుపితాం శ్చ నరేంద్రభృత్యాన్
 ఉత్తేజయామి సుహృదః పరిమోక్షణాయ
 యాగంధరాయణ ఇ వోదయనస్య రాజ్ఞః.

౨౬

అపి చ,

శ్లో. ప్రియసుహృద మకారణే గృహీతం
 రిపుభి రసాధుభి రాహితాత్మశఙ్కైః

శ్లో. ౨౬. రాజ్ఞః ఉదయనస్య (పరిమోక్షణాయ) యాగంధరాయణ ఇవ = ఉదయనరాజును విడిపింప యాగంధరాయణం బోలె, సుహృదః = మిత్రము యొక్క, పరిమోక్షణాయ = విడుదలకు, జ్ఞాతీక్ = జాతులను - జాతిశ్చేత్ - అనలేన కిం అని జాతులు సహజశత్రువు లగుదురు - వారిని, విటాక్ = బోగమువారితో తిరుగు సోమరి విలాసిజనమును జూదరులును - అట్టివారు దండనభయమునకు రాజు నెడ అపరక్షులుగా నుందురు, జనులలో గ్రాహ్య వాక్కు లగుదురు. సమయాన తిరుగబడి పరాక్రమకీర్తులు పొందుదురు - అట్లే వారికిని స్వభుజవిక్రమేత్యాది చెల్లునేమో, స్వభుజవిక్రమలబ్ధవర్ణాక్ = తమ బాహువిక్రమముచేత - సమయాన - పొందబడిన కీర్తిగలవారును, రాజు కావించినమానహానికి కోపించిన వారును ఐన నరేంద్రభృత్యాన్ = రాజునొకరులను, ఉత్తేజయామి = ఉత్సాహము పెంచి రగిల్చెదను.

మిత్ర - గోపాలదారక - ఆర్యక - విమోచనమునకు నాచేతినైనంత ప్రయత్నము చేయుదును. ఎవ రెవరిని ఎట్లెట్లు రెచ్చగొట్టె దగునో అట్లెట్ల కావించి అందఱిని ప్రోవు చేసెదను, మిత్రుని విడిపింప. మునుపే II. లో దర్దరవండు చెప్పినాడు గదా - వాడు వీనికి ప్రియవయస్యుడట - (చూ. పు.) నాబోంట్లందఱు వానిని - ఆర్యకుని - ఆమసరించుచున్నా రని.

శ్లో. ౨౭. అసాధుభిః = దుర్మార్గులును, అహితాత్మశఙ్కైః = తమ (దుండగములకై) తమమీద తమకే శంకగలవారును ఐన, రిపుభిః = శత్రువులచే, అకారణే = నిష్కారణముగా - అతఁడు ఎవరికిని ఏమియు అపకారము చేయకు

సరభస మభిపత్య మోచయామి

స్థిత మివ రాహుముఖే శశాంజ్ఞాబిమ్బమ్.

౨౭

(ఇతి నిష్కాంతః.

[ప్రవిశ్య]

చేటీ—ఆర్యే, దిప్త్యా వర్ధసీ. ఆర్యచారుదత్తస్య సకాశా
ద్బ్రాహ్మణ ఆగతః. (అజ్ఞప్త, దిట్టిత వడ్డసి, అజ్ఞచారుదత్తస్య
సతసాదో బమ్మణో ఆలదో].

వసంత—అహో రమణీయ తాద్య దివసస్య. త చేటీ,
సాదరం బన్ధులేన సమం ప్రవేశ యైనమ్. [అహో రమణీయదా అజ్ఞ
దివసస్య. తా హజ్జే, సాదరం బన్ధులేన సమం పవేసేహి ణమ్].

చేటీ—య దా ర్యాజ్ఞాపయతి. [జం అజ్ఞత ఆణవేది].

(ఇతి నిష్కాంతః.

న్నను, ఎవడో సిద్ధుడు ఏమో చెప్పినాడని, పట్టుకొనబడిన, ప్రియసుహృదం =
నాయనంగు మిత్రుని - ఆర్యకుని. సరభసం అభిపత్య = వీక్షయే (ఆశత్రువుల)
పైబడి యెదుర్కొని, రాహుముఖే = రాహువునోట, స్థితం శశాంజ్ఞా బింబమ్
ఇవ=ఉన్నట్టి చంద్రబింబముం బోలె, మోచయామి=విడిపింతును. తప్పక అని నూ.

శత్రువులు నా ఆర్యకుని నిష్కారణముగా పట్టి చెఱిం బెట్టినారు. అందు
ఒక్కడైనను సుజనుడు లేడు, అందఱు వట్టి దుర్మార్గులు, తమ తప్పులకు
తమమీద తమకే జంతుగలవారు - వట్టి పిలువలు - వీక్షతో వారిపై దూకి
రాహు ముఖమునుండి చంద్రుంబోలె ఇదె విడిపింతును.

దిప్త్యా వర్ధసే = నీకు బలె అదృష్టము! చారుదత్తయ్యకడనుండి బ్రాహ్మ
ణుడు వచ్చినాడు.

అహో రమణీయతా ... = అహో ఎంత రమణీయమే ఈదినము! వాటి
ఓసి చేటీ, ఆయనను ఎంతయు ఆదరముతో ఒక లంజకొడుకును తోడుచేసి ప్రవేశ
పెట్టుము - అట్లు తోడుచేయుటయు బోగముదానియింటి మర్యాదలలో చేరినది
కాబోలు.

(విదూషకో బద్ధులైన సహ ప్రవిశతి)

విదూషకః—ఆశ్చర్యం భోః, తపశ్చరణక్లేశవినిర్జితేన రాక్షస రాజో రావణః పుష్పకేణ విమానేన గచ్ఛతి. అహం పున రాప్రహ్లాణో ఒకృత తపశ్చరణక్లేశో ఒపి నరనారీజనేన గచ్ఛామి. [హీ, హీ, భోః తపశ్చరణకిలేనవిణిజ్జిదేణ రక్తసరాట రావణో పుష్పకేణ విమాణేణ గచ్ఛది. అహం ఉణ బహ్మణో అకిద తపశ్చరణకిలేనో విణరణారీజణేణ గచ్ఛామి].

చేటి—ప్రేక్షతా మార్యో ఒస్మదీయం గేహద్వారమ్. [పేక్షదు అజ్ఞో అహ్మకేరకం గేహ దుఆరమ్].

విదూ—(అవలోక్య సవిస్మయమ్) అహో సలిసిక్త మార్జిత కృత హరితోపలేపనస్య వివిధసుగంధికుసుమోపహార చిత్రలిఖిత భూమి భాగస్య గగనతలావలోకన కాతూహల దూరోన్నామిత శీర్షస్య దోలాయమానావలమ్బితై రావణ హస్తభ్రమాగత మల్లికా

తపశ్చరణక్లేశవినిర్జితేన = తపస్సు చేయు శ్రమచే - తపస్సు చేసి యెంతో శ్రమపడి యట్లు ఒడిచికొన్న - ఇదెల్ల చారుదత్తయ్య చెప్పిన 'గబ్బి' తనపు మాటల తెఱగు కాఁబోలు. అహం పునః - మఱి నేనో - బ్రాహ్మణమాత్రుడను, అట్టి క్లేశాలు పడ్డ వాడఁ గాను - మఱి నాకు ఇటు చేటియు అటు బంధులుఁడును పరివారించుచున్నారు. అట్లు పోవుచున్నాను. పుష్పకమువలె అనివారితగితిని.

ప్రేక్షతాం ఆర్యః అస్మదీయం గేహద్వారం = చూచునుగాక, అయ్య, మాయింటి వాకిలిని, అహో-ఎంత ఆశ్చర్యకరముగా ఉన్నది! సలిసిక్త ... = నీటితో తడుపఁబడి చిమ్మఁబడి. ఆకుపచ్చని పూతపూయఁబడినది. గోమయము అలుకుటచే అని వ్యాఖ్యాతలు - కాక రంగుపూత యగునా? వివిధసుగంధి ... గస్య - అచటి ప్రదేశ మంతయు పలు తెఱంగులును పరిమళించునవియు నగు పూల (ఉపహార =) ప్రోవులచే చిత్తరపులు వ్రాయఁబడిన టున్నది - పూవుల ప్రోవులతోనే మ్రుగ్గులు పెట్టఁబడినదియుం బోలె నున్నది. గగనతల అవలోకన ... = మింటింజూడ వేడుక పడి మిక్కిలిగా ఎత్తఁబడిన తల - పైపై - కలది - మింటి నొరయుచున్నది అనుట - అతిశయోక్తిం బుట్టిన పేతూత్పేక్ష; దోలాయమాన ... =

దామగుణాలంకృతస్య సముచ్చిత దన్తి దన్తతోరణావభాసితస్య
మహారత్నోపరాగోపశోభినా పవనబలాన్దోలనాలల చ్చుష్పలాగ్ర
హస్తేన 'ఇత ఏహి' ఇతి వ్యాహర తేవ మాం సౌభాగ్యపతాకా
నివహే నోపశోభితస్య తోరణధరణస్తమ్భవేదికా నిక్షిప్త సముల్లసద్ధ
రిత చూతపల్లవ లలామస్ఫటిక మజ్జల కలశాభిరామోభయపార్శ్వస్య
మహాసుర వక్షాఃస్థల దుర్భేద్యవజ్ర నిరన్తరప్రతిబద్ధ కనక కపాట
దుర్గతేజనమనోరథాయాసకరస్య వసన్తసేనాభవనద్వారస్య సశ్రీక తా!
యత్సత్యం మధ్యస్థ స్యాపి జనస్య బలా ద్ద్రవ్యి మాకారయతి.

(గాలికి) ఊగులాడుచున్న - వ్రేలఁగట్టిన - విరావతముయొక్క తొండమో -
విరావతము తెల్లయేనుఁగుగదా - యను భ్రమగుల్పు మల్లికాహారముతో -
మాలతో - అలంకరింపఁబడినది - సముచ్చిత ... = ఎత్తైన ఏనుఁగుదంతపుఁ
దోరణము తో ప్రకాశించుచున్నది; మహారత్న ... = పెను (వెలచేని ఆనుట)
రత్నములకాంతితో ప్రకాశించుచున్నదియు, పవనబల ... = గాలివేగముచే
కదలాడుచు ఒప్పారుచు (= లలతో) కదలు అంచు అను మంజేతితో నన్ను -
'ఇక్కడికి రా' అని పలుకుచు పిలుచుచుం బోలె సౌభాగ్యపు - గుఱుతైన - జెం
డాల గుంపుతో ఒప్పారుచున్నది; తోరణధరణ ... = తోరణమును మోయు
స్తంభముల యడుగున రంగులపై ఉంపఁబడి కాంతులీను పచ్చని మావి చివుళ్ళ
యలంకారపు - చివుళ్ళై అలంకారమైన - మంగళాధామైన పటికంపుఁ గుండలతో
సొబగారు ఇరుపాశ్వకములు గలది; మహాసురవక్షాఃస్థల ... = (హిరణ్యకశిపు
రావణులం బోని) గొప్పరాక్షసుల యురముంబోలి పగల్ప నలివిపడనిదియు,
వజ్రాలే (గుబ్బలుగా) సందులేక తాచిన బంగర తలుపు గలది, అద్భుతప్రీతులైన -
పేదలైన - జనుల కోరికలకు ఆయాసము కలిగించునది. - వారికి (చూడ) అందని
దగుటచేతి ననుట - వసన్త ... = వసంత సేనయింటి వాకిటి యందము - యత్
సత్యం = నిజముగా, మధ్యస్థస్య ఆపి = ఉదాసీనుని యొక్కయు - అందమైనది -
కానిది అను భేదమును జయించిన నిస్పృహునియొక్కయు, చూపును - ఇటురా -
ఇటు తిరుగు అనుచుంబోలె, - బలాత్ = బలాత్కారముగా - పిలుచుచున్నది.

[అహో సలిసిత్త మజ్జద కేదహరిదోవలేవణస్స వివిహ సులన్నికుసుమోవహార చిత్త విహిద భూమి భాలస్స గలణతలా అలోలణ కోదూహల దూరుణ్ణామిదసీసస్స దోలాఅమాణావలమ్మి దైరావణ హత్త బృహమాఇద మల్లికదామ గుణాలంకిదస్స సముచ్చిద దన్తి దన్త తోరణావభాసిదస్స మహారఅణోవ రాఁవసోహిణా వవణబలన్దోలణాల లన్తచఞ్చుల గ్గహత్థేణ 'ఇదో ఏహి' త్తి వాహార న్తేణ విల మం సోహగ్గ పడాఆణివహే ణోవసోహిదస్స తోరణధరణ త్థమ్మవేది ఆణిక్ఖిత్త సముల్లసన్త హరిద చూద పల్లవ లలమ ఫటిహ మజ్జల కలసాభిరామోహ అపాస్సస్స మహాసురవక్ఖ త్థల దుబ్బెజ్జ వజ్జణిరన్తర పడిబద్ధకణల కవాడస్స దుగ్గద జణమణోరహాఆకరస్స వసన్తసేణాభవణ దుఆరస్స సస్సిరీలదా! జం సచ్చం మజ్ఞత్థస్స వి జణస్స బలా ద్దిట్టిం ఆఆరేది].

చేటి—ఏ త్వేతు, ఇమం ప్రథమం ప్రకోష్ఠం ప్రవిశ త్వార్యః. [ఏదు ఏదు. ఇమం పథమం పట్టం పవినదు అజ్ఞో].

విదూ—(ప్రవి శ్యావలోక్య చ) ఆశ్చర్యం! భోః, అ త్రాపి ప్రథమే ప్రకోష్ఠే శశిశ్ఛమృణాలసచ్చాయా వినిహితచూర్ణముష్టిపాణ్డూరావివిధరత్నప్రతిబద్ధకాఞ్చనసోపానశోభితాః ప్రాసాద పద్మయో

ఇమం ప్రథమం ప్రకోష్ఠం ... = ఈ మొదటిలోగిటిని, ప్రవిశతు ఆర్యః - ఆయ్య ప్రవేశించును గాక. ఆశ్చర్యం! అత్రాపి ప్రథమప్రకోష్ఠే = ఈ మొదటి లోగిటిలోను, ప్రాసాదపద్మయః - నగ శృవరుసలు - శశిశ్ఛ...యాః = చంద్రుని తోను శంఖములతోను, తామరతూశ్మతోను సమానమైన (తెల్లని తళతళని) కాంతి గలవి; వినిహిత ... = చక్కగా - అనగా - అందమైన మ్రుగులుగా - పెట్టె బడిన (తెల్లని) నాసనపొడుల - పిడికిళ్ళం దెల్లనైనవి, నానావణముల రతనాలు

౭వలమ్మిత ముక్తాదామభిః స్ఫటిక వాతాయనముఖచంద్రై ర్నిధ్యాయ
స్త్రీ వోజ్జయినీమ్. శ్రోత్రియ ఇవ సుఖోపవిష్టో నిద్రాతి దౌవారికః.
సదధ్నా కలమోదనేన ప్రలోభితా న భక్షయన్తి వాయసా బలిం
సుధాసవర్ణతయా. ఆదిశత భవతీ.

[హీ, హీ భోః, ఇథో వి పథమే పటప్తే ససిసజ్జముణాల
సచ్చాహూట విణిహిద చుణ్ణ ముట్టి పాణ్ణరాట వివిహారలణ పడిబద్ధ
కఇచ్చణ సోబాణ సోహిదాట పాసాదపన్తిట ఓలమ్మిద ముత్తాదా
మేహిం ఫటిహవాదాలణముహచంద్రేహిం ణిజ్ఞాలస్త్రీ విల ఉజ్జయి
ణిమ్. సోత్తిట విల సుహోపవిష్టో ణిద్దాలది దౌవారిక. సదహిణా
కలమోదనేన పలోహిదాణ భక్ష్తన్తి వాయసా బలిం సుధాసవర్ణదావ.
ఆదియదు భోదీ].

చేటి—వ త్వే త్వార్యః, ఇదం ద్వితీయం ప్రకోవం ప్రవిశ
త్వార్యః. [ఏదు ఏదు అజ్ఞో, ఇమం దుదిలం పటప్తం పవిసదు
అజ్ఞో].

విదూ—(ప్రవి శ్యావలోక్య చ) ఆశ్చర్యం భోః, ఇహాపి
ద్వితీయే ప్రకోష్ఠే పర్యంతో పసిత యవసబుసకవలసుపుష్టా స్తైలాభ్యక్త

తాపిన బంగరు మెట్లతో - ఒప్పురునవి; (అట్టినగళ్ళు) అవలమ్మిత = వ్రేల
గట్టిన, ముత్యాలసరులు గల పటికంపు కిటికీ లమెడు చందురుంబోలిన మొగాలతో,
ఉజ్జయినీం = ఉజ్జయిని నగరమును చక్కగా చూచుచుంబోలె నున్నవి. దౌవారి
కుండు - వాకిటి కావలివాండు, వైదికబ్రాహ్మణునివలె, హాయిగా కూచుండి,
తూంగాడు చున్నాడు - సదధ్నా ... = పెరుగుతోడి కలమాన్నముతో ఆస
గొల్పబడినను, కాములు, సున్నపురంగు కలదగుటచేత, ఆ (భూత) బలిని తినకున్నవి.
ఆదిశత భవతీ - (తరువాత) సెల విచ్చును (= చెప్పును) గాక అమ్మ. ఆదిశతు
అనుట మర్యాదకు. ద్వితీయం ప్రకోవం = రెండవకక్ష్యను. పర్యంతకపసిత ... =
చుట్టుపట్టులనుండి తేబడిన గడ్డిపాలు కడులతో చక్కగా బలిసినవియు, (రంగు)

అట్లాదరో అవమానిదో విల కులీణో దీహంజీసనది సేరిహో. ఇదో
అ అవణీదజ్ఞస్థస్స మల్లస్స విల మద్దీలది గీవా మేసస్స. ఇదో ఇదో
అవరాణం అస్సాణం కేసకప్పణా కరీలది. అలం అవరో పాడచ్చురో
విల దిడబద్ధో మద్దురాప సాహమిట. ఇదో అ కూరచ్చుల తేల్ల
మిస్సం పిణ్డం హత్థీ పడిచ్చాబీలది మేత్త పురీసేహిం. ఆదినదు భోదీ].

చేటి—వ త్వే త్వార్యః. ఇమం తృతీయం ప్రకోష్ఠం ప్రవిశ
త్వార్యః. [ఏదు ఏదు అజ్ఞో. ఇమం తుఇలం పట్టం పవినదు
అజ్ఞో].

విదూ—(ప్రపిశ్య దృష్ట్యా) ఆశ్చర్యం, ఇ హాపి తృతీయే
ప్రకోష్ఠే ఇమాని తావ త్కులపుత్త్రజనోపవేశన నిమిత్తం విరచితా
న్యాసనాని. అర్థవాచితం పాశకపీఠే తిష్ఠతి పుస్తకమ్. ఏత చ్చ
స్వాధీనమణిమయసారికా సహితం పాశకపీఠమ్. ఇమే చాపరే

ఏనుగు తినిపింపబడు చున్నది. బలిమాలుకొనక తినదు. ఇక మూడవకత్తు -
ఇమాని తావత్ = ఇవి యన్ననో - కాదా - ఇవి యన్నియు, కలపుత్ర ... =
గొప్పయింటికొడుకులు, ఆగభక్త్రీమంతులు, కూచుండుటకోసము (వరుసలుగా)
ఏపాటు చేయబడిన ఆసనములు - కరిచీలు - సోఫాలు మొదలైనవి - ఆధిక
వాచితం - సగము - కొంత - చదువబడిన పుస్తకము - పాశకపీఠే - తరువాత
మరల పాచికలతోడంగూడ ఆయాటపీట చెప్పబడినందున - పాశకపీఠం అనియే -
ఈపాశకపీఠము 'పాతకపీఠం' అనుటకుం బొరపాటు కానోపును. కాదా తాళ్ళతో
పీటవలె అల్లిన దేనియైనగును - వ్యాసపీఠము. పుస్తకమ్ - అనగా కామకాస్త్రమును
కౌతుక కథలు మొదలైనవియు - అందురు - యవలకు యవతులకు కాలక్షేపము
నకుం దగినది. స్వాధీనమణిమయ ... = స్వాధీన అనగా ఎవరు చేత గొన్నను వారికి
ఆధీనముగానుండు - మంత్రబద్ధములు కృత్రిమములుం గావు - శబని పాండవులతో
ఆడినట్టివియు, పుష్కరుండు నళినితో ఆడినట్టివియుం గావు. ఎవరేని ఋజువుగా
ధర్మముగా ఆడఁదగినవి. ఆవి వసంతసేనయింటికిం దగినట్లు రతనాలు తాపి
యొన్నవి. స్వాధీన-అనేనునుపుగా నున్నందున-సులువుగా దొరలునవి-అని యేని,

మదనసంధివిగ్రహచతురా వివిధవర్ణికావిలిప్త చిత్రఫలకాగ్రహస్తా
ఇత స్తతః పరిభ్రమన్తి గణికా వృద్ధవిటా శ్చ. ఆదిశతం భవతీ.

[హీ, హీ, భో. ఇదో వి తల్లి పట్టే ఇమూర్గా దావ
కులఉత్తజణోవవేనణిమిత్తం విరచిదాఇం ఆనణాఇం, అద్ధవాచిదో
పాసలపీతే చిట్ట ఇ పోత్తట, ఏసో అ సాహీణముణిమలసారిఆసహిదో
పాసలపీతో ఇమే అ అవరే మలణసంధివిగ్రహచదురా వివిహవణ్ణి
ఆవిలిత్త చిత్రఫలకగ్రహస్థా ఇదో తదో పరిబ్రమతి గణిక బుడ్డ
విటా అ. ఆదినదు భోదీ].

చేటి—ఏ త్వే త్వార్థః. ఇమం చతుర్థం ప్రకోష్ఠం న్రవిశ
త్వార్థః. [ఏదు ఏమ అజ్ఞో. ఇమం చఉట్టం పట్టం పవినదు
అజ్ఞో].

విదూ—(ప్రవి శ్యావలోక్య చ) ఆశ్చర్యం భోః, ఇ హపి
చతుర్థే ప్రకోష్ఠే యువతికరతాడితా జలధరా ఇవ గమ్భీరం నదన్తి
మృదన్తాః. క్షీణపుణ్యా ఇవ గగనా త్రారకా నిపతన్తి కాన్య

ఇమే చ అపరే-పీరుగో మణియు ఇతరులు-గణికాః వృద్ధవిటాః చ-బోగమువారును,
ముసలి బొజుంగులును - మదన సంధి విగ్రహ చతురాః - వలపుకూటములలోను
వలపుజగడాలలోను - కూపకాను వేర్పలుపను విడదీయును వన మాటలనిపుణులు -
పలురంగులు పూసిన చిత్తరుచులకలను చేతః గొని తిరుగాడుచునే ఉన్నారు.
ఇక నాలవది. - కక్ష్య. - యువతికర తాడితాః = జన్యనులచేతులతో వాయింపఁ
బడినవై, మృదంగములు (గమ్భీరం) లోతుమోతకలవై మేఘములవలె మ్రోగు
చున్నవి. కాన్యతాళాః = కంచుతాళములు, క్షీణపుణ్యాః = చేసినపుణ్యము -
అనుభవముచే - క్షీణించి పోయిన, తారకాఇవ = నక్షత్రాకారమున నున్నవారిం
బోలె - కావున నక్షత్రములంబోలె - అనుట - గగనాత్ = మింటినుండి - వాదన
నైపుణిచే పైకి మింటికి ఎగురవేయఁబడినవై అందుండి - అనఁగా పైనుండి -
నేలకు చేతిలోనికి (అందముగా శబ్దించుచు) పడుచున్నవి. మింటినుండి అపు
డపుడు నక్షత్రములు రాలుట కాననగును. దానిని కొందరు చచ్చి నక్షత్రా

తాలాః. మధుకరవిరుత మివ మధురం వాద్యతే వంశః. ఇయ మప
రేర్హ్యప్రణయ కుపిత కామి నీ వాజ్ఞా రోపితా కరరుహ పరామర్శేన
సార్యతే వీణా. ఇమా అపరాః కుసుమరసమత్తా ఇవ మధుకర్యో
౭తిమధురం ప్రగీతా గణికాదారికా నర్త్యస్తే. నాట్యం పాత్యస్తే
సశృంజారమ్. అపవల్లితా గవాక్షేషు వాతం గృహ్లాన్తి సలిలగర్గర్యః.
ఆదిశత భవతీ.

కారమును - దేవతాకారమును అనుట - చెందినవారు - 'క్షీణే పుణ్యే' అన్న
శాస్త్రము బడి, అందుండి రాలి పోవునురనుట కలిగినదే. తాళములు - కంచువి -
గుండ్రమైనవి నిరంతరము వాదనలో ఒరయికకలిగి, తళతళ నక్షత్రములవలె ప్రకా
శించుచుండును. వానిని తాళనిపుణులు అండముగా ఎగిరిపడునట్లు చేయుదురు. ఆపు
డది మింటినుండి డుల్లిన నక్షత్రమువలె తళతళలాడు చుండును. వంశః = పిల్లనగ్రోవి -
తుమ్మెదల మోతవలె ఇంపుగా వాయింపఁ బడుచున్నది. క్రోవిమోతను
గుమ్మెదధ్వనియనుట మైత్రేయుని వణకన. ఇయం అపరా వీణా - ఇదిగో మఱి
యొకటి, వీణె., ఈమ్యాప్రణయకుపిత ... = ఈవ్యక్త ప్రణయకుపితయైన
కామినివోలే. - కోపమతీచుకటకు నాయకుని ఒడిలోనికి ఎక్కించుకోఁబడిన
దానివలె - ఒడిలో పెట్టుకొనఁబడినదై, గోళ్ళ మీటుటచే వాయింపఁబడుచున్నది -
కామినియు కాంతుని చుంబన కరరుహపరామర్శలం బొందును, అలుక తీపకను.
ఇమే అపరే గణికాదారికాః ... = వీరుగో. వీరు వేటు - బోగముపిల్లలు, కుసుమరస
మత్తా మధుకర్య ఇవ - మకరందముచే మత్తాగొన్న ఆడుతుమ్మెదలవలె అతిమధురం
ప్రగీతాః = ఎంతయు చెవికి ఇంపుగా పాడుచున్నవారై, నాట్యము నేపకఁబడు
చున్నారు - ఆడింపఁబడు చున్నారు, శృంగారముతో కూడుకొన్న నాట్యమును -
నాట్యవస్తువును, పాత్యస్తే = చదివింపఁబడు చున్నారు. వాచికాభినయము నేపకఁ
బడు చున్నారు. వాక్యముల యుచ్చారణలో అథానుగతమగు మెలఁకువలు
ఎన్నియో వలయును. అట్లెల్ల నేపకఁబడుచున్నది. గవాక్షేషు = కిటికీలయందు,
సలిలగర్గర్యః = నీటివండలు, గరగలు, అపవల్లితాః = ప్రేలఁగట్టఁబడినవై.
వాతం = గాలిని, గృహ్లాన్తి = గ్రహించుచున్నవి - అట్లు గాలికి వాటముగా నుంచిన
వండలనీరు ఎక్కవ చలువగలదియగును.

[హీ హీ భో. ఇదో వి చఉత్తే పటత్తే జువదికరతాడిదా జలధరా విల గమ్భీరం ఇదన్తి ముదజ్జా. హీణపుణ్ణాట విల గల తాదో తారటట ణివడన్తి కంసతాలా, మహులరవిరులం విల మహురం వజ్జది వంసో. ఇలం అవరా ఈసాప్పణల కువిదకామిణీ విల అజ్జా-రోవిదా కరరుహపరామరిసేణ సారిజ్జది వీణా. ఇమాట అవరాట కుసుమరసమత్తాట విల మహులరిట అదిమహురం పగీదాట గణితదారిట ణచ్చీలన్తి, ణట్టలం పదీలన్తి, ససిజ్జారట. ఓవగ్గిదా గవక్ఖేసు వాదం గేణ్ణన్తి సలిల గగ్గరీట. ఆదిసదు భోదీ].

చేటి—వ త్వే త్వార్యః. ఇమం పశ్చమం ప్రకోష్ఠం ప్రవిశ త్వార్యః. [ఏదు ఏదు అజ్జో. ఇమం పశ్చమం పటట్టం పవినదు అజ్జో].

విదూ—(ప్రవిశ్య దృష్ట్వా చ) ఆశ్చర్యం భోః, ఇమాపి పశ్చమే ప్రకోష్ఠే ౭యం దరిద్రజనలోభోత్పాదనకర ఆహర త్యుపచితో హిజ్ఞుతైలగన్ధః. వివిధ సురభిధూమోద్ధారై ర్నిత్యం సంతాప్యమానం నిఃశ్వసి తీవ మహానసం ద్వారముఖైః అధిక ముత్సుకాయతే. మాం సాధ్యమాన బహువిధభక్ష్యభోజనగన్ధః.

ఇలక - పశ్చమం - విదవకత్యు.

దరిద్రజన ... = షేదలకు ఆసపుట్టించునది, అయం = ఇదిగో, ఉపచితః = చేరిన, హిజ్ఞుతైలగన్ధః - ఇంగువ (కూడిన) నూనియవాసన అంతటను ఆకషిణంచుచున్నది. నిత్యం సంతాప్యమానం ... = ఎల్లప్పుడు, వేగుచున్నదై, మహానసం = వంటయిల్లు, ద్వారముఖైః = ద్వారము లను నోళ్లగుండ, వివిధసురభి ... = పలు తెఱంగుల నువాసనలుగల పొగల త్రేన్పులతో, నిట్టూర్చుకొను బోలె నున్నది. ఉత్పేక్ష. మాం అధికం ఉత్సుకయతి = నన్ను మిక్కిలి ఆసగొల్పుచున్నది - నాకు తిను నాన పుట్టించుచున్నది, - (ఏదనగా) సాధ్యమాన ... = తయారు చేయబడుచున్న పలు తెఱంగుల తినుబండములయ్య (అప్పచ్చులయ్య), చిత్రాన్న

అయ మపరః పటచ్చర మిన హతపశూదర పేశిం ధావతి రూపిదారకః.
బహువిధాహార వికార ముప సాధయతి సూపకారః. బధ్యస్తే
మోదకాః, పచ్యస్తే ౭పూపకాః. (ఆత్మగతమ్) అపీదానీ మిహ
వర్ధితం భుజ్జ్య ఇతి పాదోదకం లప్స్యే. (అన్యతో ౭నలోక్య చ)
ఇహ గన్ధర్వాప్సరోగణై రివ వివిధాలంకార శోభితై ర్గణికాజ్జనై
ర్బద్ధులై శ్చ యత్సత్యం స్వర్గాయత ఇదం గేహమ్. భోః కే
యూయం బద్ధులా నామ.

[హీ హీ భో, ఇదో వి సచ్చమే పటప్తే అలం దలిద్ద జణ
లోహుస్పాదణలరో ఆహరణ ఉపచిదో హిజ్ఞుతేల్లగన్ధో. వివిహసుర
హిధూముగ్గరేహిం ణిచ్చం సంతావిజ్ఞమాణం ణీసనది విల మహాణసం
దువారము హేహిం. అధిలం ఉసుసావేది మం సాహిజ్ఞమాణ బహువిహ
భక్తభోలణగన్ధో. అలం అవరో పడచ్చరం విల పోట్టిం ధోలది రూపి

ములయు వాసన. అయం ఆపరః - ఇది మఱియొకటి - రూపి దారకః = సూసరి
బాలుఁడు - వంటకు జంతువులను జంపి మాంసాదికము సిద్ధముచేయువాఁడు - గుడ్డ
పేలికవలె చంపినదాని పొట్టలోని మాంసఖండమును - ధావతి = కడుగుచున్నాఁడు.
సెత్తుటిమరకలు మొదలైనవమొల పోవునట్లు - సూపకారః - వంటవాఁడు, బహు
విధ - ఆహారవికారం = పలు తెఱంగుల యాహారముల (వికార =) కలపుటలను
చేయుచున్నాఁడు. మోదకాః = లడ్డులు - (మొదలైనవి) బధ్యస్తే = ముద్దపట్ట
(కట్ట) బడుచున్నది. అపూపకాః - వడ్డలు మొదలైనవి, పచ్యస్తే = ఉడికింపఁ
బడుచున్నవి. పీని నన్నింటిని చూడఁగా బాపనయ్యకు నోరు ఊరిపోవుచున్నది. ఆత్మ
గతమ్ - తనలో అనుకొనుచున్నాఁడు - ఇదానీ ... = ఇప్పుడు ఇక్కడ వడ్డన
చేయఁబడును - భోజనము చేయుము అని. పాద్యము పొందుదునా? తినఁబోవు
మందు కాళ్ళు కడుగుకొనుటకు. ఈలంజ ఆమాట యనఁగూడదా అని వాని
యాస - అన్యతః అవలోక్య = మఱియొక వైపుచూచి. ఇక్కడ - గన్ధర్వాప్సరో
గణైః ఇవ ... = గంధర్వులయు అచ్చరలయు గుంపులచేతం బోలె పలు తెఱం
గుల యలంకారములతో రాజించు బోగమువారిచేతను బంధులులచేతను, (యతో
సత్యం =) నిజము చెప్పెదను, స్వగమో యన నున్నది యీయిట్లు. భో కే
యూయం...మీరెవరు, బంధులులు అనఁగా.

దారఁ బహువిహాహార వితరం ఉవసాహేది సూవతరో. బద్ధున్తి
మోడత. పశ్యన్తి అపూవత. అవి దాణిం ఇహ బద్ధిలం భుజ్యసు
త్తి పాదోదతం లహిస్సమ్. ఇదో గన్ధవ్వచ్చరగణేహిం విలం వివిహా
లంకార సోహిదేహిం గణికా జణేహిం బద్ధలేహిం అ జం సచ్చం
సగ్గీలది ఏదం గేహమ్. ఛో, కేతుహ్యే బద్ధులాణామ్].

బద్ధులా—వయం ఖలు

శ్లో. పరగృహాలలితాః పరాన్నపుష్టాః

పరపురుషై ర్జనితాః పరాజ్ఞానాను,

పరధననిరతా గుణే వ్యవాచ్యా

గజకలభా ఇవ బద్ధులా లలామః.

౨౮

విదూ—ఆదిశత్రు భవతీ. [ఆదిసదు భోదీ].

చేటీ—ఏ త్వే త్వార్యః, ఇమం వష్టప్రకోష్ఠం ప్రవిశ
త్వార్యః. [ఏదు ఏదు అజ్ఞో. ఇమం ఛట్టం పట్టం పవినదు అజ్ఞో].

శ్లో. ౨౮. పరాజ్ఞానాను = పరాయస్త్రిలకు, పరపురుషే = పరాయి
పురుషులచే, జనితాః = పుట్టినారము - పరగృహాలలితాః = పరాయివారియిండ్లలో
ఆడుకొన్నాము - పనితనము గడపినా మనుట, పరాన్నపుష్టాః = పరాయివారి
అన్నముతో బలిసినారము, పరధననిరతాః = పరాయివారి ధనముననే ఎప్పుడును
ఆసక్తులము, గుణేషు = గుణములయందు - ఆప్రస్తావమున, అవాచ్యాః = చెప్ప
గూడనివారము, గజకలభాఇవ = ఏనుగు గున్నలవలె, లలామః = విలసిల్లుదుము.

ఒకనికి, పరాయివానికే, ఒక పరాయిదానియందు పుట్టి, మఱొక పరాయి
యింట పెరిగి, పరులయన్నముతో బలిసినారము, పరాయివాడే మాకువలయు
డబ్బు పెట్టును, - మంచి గుణాలప్రస్తావమున, మాపేరైనను చెప్పగూడదు.
ఏనుగు గున్నలవలె, మాయగా విచ్చలవిడి విలసించుచుందుము - విలాసముగా
తిరుగుచుందుము.

ఇక ఆజనకత్త్య - కట్టుట చెక్కట మలచుట సానపట్టుట మొదలగు
సన్నిపనుల నేపకరులగు అగసాలెలు ఉన్నారు - ఇక్కడ - శిల్పినః - శిల్పులు -

విదూ—(ప్రవి శ్యావలోక్య చ) ఆశ్చర్యం భోః, ఇ హాపి
షష్ఠే ప్రకోష్ఠే ౭మూని తావ త్సునర్ణరత్నానాం కర్మతోరణాని
సీలరత్నవినిక్షిప్తా నీన్ద్రాయుధస్థాన మివ దర్శయన్తి. వైడూర్య
మాక్తిక ప్రవాలక పుష్పరా గేన్ద్రసీల కర్కేతరక పద్మరాగ మరకత
ప్రభృతీ స్రత్నవిశేషా నన్యోన్యం విచారయన్తి శిల్పినః. బధ్యన్తే
జాతరూపై ర్మాణిక్యాని. ఘట్టన్తే సువర్ణాలంకారాః. రక్తసూత్రేణ
గ్రధ్యన్తే మాక్తికాభరణాని. ఘృష్యన్తే ధీరం వైడూర్యాణి.
చిద్యన్తే శృణ్భాః. శాన్తై ర్ఘృష్యన్తే ప్రవాలకాః. శోష్యన్త ఆద్రి
కుంజుమ ప్రస్తరాః. సార్యతే కస్తూరికా. విశేషేణ ఘృష్యతే
చందనరసః. సంయోజ్యన్తే గన్ధయుక్తయః. దీయతే గణికాకా

సక్తి పనివారు - సువర్ణరత్నానాం ... = బంగారుయొక్కయు రతనాలయొక్కయు
సక్తితోరణములు, ఇంద్రసీలములు తాపినవి, ఇంద్రాయుధము - ఇంద్రధనుస్సు
ఉండు చోటుం బోలె, తోపించుచున్నది. వైడూర్య ... = మొదలగునవి నవ
రత్న భేదములు - కర్కేతనక - ఇదియు ఒకరకపు రత్నము - అన్యోన్యం విచార
యన్తి - ఓండ్లరులతో ఆలోచించుకొనుచున్నారు - మంచిపెబ్బరలను - ఇట్లు
కూతుకమా అట్లు కూతుకమా అని. బంగారుతో మాణిక్యములఁ గట్టుచున్నారు -
(కొందఱు) బంగారునగలే చేయుచున్నారు - రక్తసూత్రేణ ... = ఎఱ్ఱని దార
ముతో ముత్యాల యాభరణములు - హారములు - అనుట. కట్టఁబడుచున్నవి. ఎఱ్ఱ
దారమైన తెలుపు ఎఱుపుఁకూడి దండె ఎక్కువ యందముగా నుండును. ఘృష్యన్తే
ధీరం ... = వైడూర్యములు (ధీరం =) గట్టిగా - అవి చాల కఠినమైన వైసం
దున - సానపట్టఁబడుచున్నవి - శంఖములు పగులఁగొట్టఁబడుచున్నది, ప్రవాలకాః =
పగడాలు - శాన్తైః = సానలతో - ఆద్రఃకుంజుమప్రస్తరాః - పచ్చి కంకుమ
చట్టలు గండపుబిళ్ళలవలె శోష్యన్తి = అఱపెట్టఁ బడియున్నవి - సార్యతే =
కఱగఁబడుచున్నది - కస్తూరి - విశేషేణ ... = ఎక్కువగా చందనద్రవము
సానపై తీయఁబడుచున్నది - సంయోజ్యన్తే = కలుపఁబడుచున్నవి - (నానా)
గువాసనలు - పరిమళద్రవ్యములు - గణికా కాముకానాం = బోగమువారి
(కిని వారి)ం గూడవచ్చిన కాముకులకు - కోడెకాండ్రకు - పచ్చకప్పు

మఃకయోః సకర్పూరం తామూర్బులమ్. అవలోక్యతే సకటాక్షమ్.
ప్రవర్తతే హాసః. వీయతే చానవరతం ససీత్కారం మదిరా. ఇమే
చేటాః, ఇమా శ్చేటికాః, ఇమే అపరే ౭వధీరితపుత్రదారవిత్రా
మనుష్యా ఆసవకరకాపీతమదిరై ర్గణికాజనై ర్యే ముక్తా స్తే పిబన్తి.
ఆదిశత భవతీ.

[హీ, హీ భోః. ఇదో వి ఛట్టే పటతే అముం దావ సువణ్ణ
రలణాణం కమ్మతోరణాణం ణీలరలణవిణిశ్ఛిత్రాణం ఇంద్రాడహ్మటాణం
విలదరిసలన్తి. వేదురిల మోత్తిల పవాలల పుష్పారాల ఇన్దణీల కక్కే
తరల పద్మరాల మరగల పహుదిలం రలణవిసేసాణం అణ్ణోణం
విచారేన్తి సిప్పిణో. బజ్జన్తి జాదరూవేహిం మాణిక్యాణం, ఘడి
య్జన్తి సువణ్ణాలంకారా, రత్తసు త్రేణ గత్థీలన్తి మోత్తిలభరణాణం.
ఘసీలన్తి ధీరం వేదురిలం. ఛేదీలన్తి సజ్జత. సాణిజ్జన్తి పవాలల.
సుక్థవిలన్తి ఓల్లవిదకుజ్జుమపత్తరా. సాలీలది సలజ్జలమ్. విస్సాణీ
లది చన్దణరసో. సంజోళులన్తి గన్ధజుత్తట. దీలది గణిలకాముకా

రముతోడి తాంబూలము ఒసంగబడుచున్నది. అవలోక్యతే సకటాక్షం = కడ
కంటం జాడబడుచున్నది - ప్రవర్తతే ... = నవ్వులు ప్రవర్తించుచున్నవి.
అనవరతం ... = తెంపులేక, నిమిసమేని నిలువక, 'సీ' అనుప్రాతతో చప్ప
రింపబడుచున్నది, కల్లు. ఇమే చేటాః = వీరుగో నాకరులు - చేటలు - చేటి
కలు - ఆడుదాసీజనము - ఇంకను వీరుగో, మఱికొందఱు, మనుష్యాః = మాను
సులు - అవధీరిత ... = సరకునేయబడని కొడుకులు భార్యలు ధనము గలవారు -
సవకము మానుకొని బోగమువారిపాలైనవారు, అక్కడ ధనము విపోగా,
వారిచే విడిచిపెట్టబడినవారు - విసనువారిని మానజాలక వారివాకిటనే పడి
యిండువారు. ఆసవకరకాపీత మదిరై - (కల్లు) దుత్తలతో త్రాగుబడిన
కల్లుగల, గణికాజనైః = బోగముపెల్లలచేత ఇంక పొమ్మని విడిచిపెట్టబడినవారు -
కల్లుగోషి లోనికి రాసేబడినవారు - అందఱు (కల్లు) త్రాగుచున్నారు - గోషికి -
ఆపానమునకు పోగా - మిగిలిన దానిని అనుట.

ణాం సకప్పురం తా మ్బాలం. అవలోకాది సకడక్ఖలమ్. పలట్టది హాసో. పిబీలది అ అణవరలం ససిక్కారం మఇరా. ఇమే చేడా, ఇమా చేడిఆట, ఇమే అవరే అవధీరిద పుత్తదారవిత్తా మణుస్సా ఆసవకరఆపీదమది రేహిం గణిఆజణేహిం జే ముక్కా తే పిలన్తి. ఆదిసదు భోదీ].

చేటి—౪ త్వే త్వార్యః. ఇమం సప్తమం ప్రకోషం ప్రవిశ త్వార్యః. [ఏదు ఏదు అజ్ఞో. ఇమం సత్తమం పట్టం పవినదు అజ్ఞో].

విదూ—(ప్రవి శ్యావలోక్య చ) ఆశ్చర్యం భోః, ఇ హాపి సప్తమే ప్రకోష్ఠే సుశ్లిష్టవిహాజ్జవాటీసుఖనిషణ్ణా న్యన్యోన్యచుమ్మన పరాణి సుఖ మనుభవన్తి పారావత మిధునాని. దధిభక్తపూరితో దరో బ్రాహ్మణ ఇవ సూక్తం పఠతి పజ్జరశుకః. ఇయ మపరా సంమాననాలబ్ధప్రస రేవ గృహదాసీ అధికం కురకురాయతే మదన

ఇక (సప్తమ =) ఏడవకత్య - లోగిలి. - ఇహ అపి = ఇందును - వానం బోలెనే - పారావతమిధునాని - పాపురా జతలు - పెంటియు పోతును కూడినవి, - సుశ్లిష్ట ... = అందముగా అమర్చబడిన పక్షులవాడలో హాయిగా కూచుండి, ఒండొంటిని ముద్దుగొనుటయందు ఆసక్తి మైనవి, హాయి యనుభవించుచున్నవి. ధధి భక్త ... = పెరుగుకూటిలో నింపబడిన పొట్ట - కడుపు - గలదై, (అట్లు పొట్ట నింపుకొన్న) బ్రాహ్మణునివలె (సూక్తం =) చక్కగానేపిన మంచి మాట లను - పొరుషాదిజేదనూ క్తముంబోలె - పలుకుచున్నది. ఇయం అపరా - ఇది మఱి యొకటి, మదనసారికా - మదన లేఖలం గొని పోవును కాబోలు - (దీనిమాటిన దేశ్యరూపమగునా - మైనావరివి-అని చే. వేం.కాస్తులవారి యాశంక.) ఈసారిక - గొరవంక. సమ్మాననా లబ్ధప్రసరాఇవ - మఱిత ఆదరముతో చూచుటచే ఎక్కువ చునువు - చొరవ - పొందినదై, అట్టిదే విన యింటి పనికత్తెవలె, అధికం = పెల్లుగా, కురకురాయనుచునే యున్నది - పనికత్తెయు అట్టిది, కలుగఁజేసికొని, ఏదియో గొలు

సారికా. అనేక ఫలరసాస్వాదప్రహృష్టకణ్ఠా కుమ్భదా సీవ కూజతి
పరపుష్టా. ఆలమ్బితా నాగదన్తేషు పజ్జరపరమ్పరాః. యోధ్యన్తై
లావకాః. ఆలాప్యన్తై కపిజ్జాలాః. ప్రేష్యన్తై పజ్జరకపోతాః. ఇత
స్తతో వివిధమణి చిత్రిత ఇ వాయం సహర్షం నృత్య ప్రవికిరణ
సంతప్తం పక్షిత్వేన్తై ర్విధువ తీవ ప్రాసాదం గృహమయూరః.
(అన్యతో ఒవలోక్య) ఇతః పిణ్డీకృతా ఇవ చన్ద్ర)పాదాః పదగతిం
శిక్షమాణా నీవ కామినీనాం పశ్యా త్పరిభ్రమన్తి రాజహంసమిధు
నాని. ఏతే ఒపరే వృద్ధమహల్లకా ఇవ ఇత స్తతః సంచరన్తి

గురు చెప్పచునే యుండును. అనేక ఫలరసాస్వాద ప్రహృష్ట కణ్ఠా - నానాఫల
ముల రసములు రుచిగా త్రాగి సంతసమున రక్తియొక్కిన గొంతుతో, ఆడుకొ
యిల కూయుచున్నది - కుమ్భదాసీ ఇవ - తావుకడుక తైవలై - (ఆప్తే), దేవళము
లలో హారతియొత్తు కంభ(దీప)మును తెచ్చునది - కాబోలు - అది హారతిపాట
యుం బాడును. ఒక న్యాఖ్యాత - ఇంటికి నీటికుండ మోయు పనికత్తై, కుండ
మోతలో శ్రమవినోదమునకు (మధురముగానే) హుంకరించునది - అన్నాడు.
నాగదంతములయందు - గోడలో నిడుపుగా బిగించిన మేకులందు - పజ్జరపర
మ్పరాః = పంజరముల బారులు - లావకాః - లావుకపిట్టలు - యోధ్యన్తే =
యౌధము చేయింపబడుచున్నవి - అదియు వినోదముగా చూడఁదగియుండును -
కపిజ్జాలాః = కముజాలు - పిట్టవిశేషము - ఆలాప్యన్తే = మాటాడింపఁ బడుచున్నవి.
పజ్జరకపోతాః - పంజరములందలి పావురములు - జాబులతో - ఊరకే - కాని,
ప్రేష్యన్తే = పంపబడుచున్నవి. అట్లవి పోయి మింట తిరిగి మరల ఏవేళకు
ఇంటికి చేరఁబాటును. గృహమయూరః - పెంపునుగెమిలి, వివిధమణి చిత్రిత ఇవ =
నానారంగుల మణులు తాపినదియుంబోలె, ఇతః తతః = ఇక్కడ అక్కడ సంతో
షముతో ఆడుచున్నదై, రవికిరణ సంతప్తం = సూర్యకిరణములకు వేడియొక్కిన,
ప్రాసాదం = మేడను, పక్షి ఉత్తేప్తైః = రెక్కలను పైకివిసరుటలతో, పీచుచుం
బోలె నున్నది, ఇతః = (మఱి) యిక్కడ, పిణ్డీకృతాః - మొత్తముచేయబడిన,
చన్ద్ర)పాదా ఇవ = చంద్రకిరణములంబోనివి, రాజహంసమిధునాని = రాయంచలజ
తిలు - పెంటిగండ్లు, పదగతిం శిక్షమాణాని ఇవ = పదముల నడకను నేచుకొను
చున్నవియుం బోలె, కామినీనాం పశ్యాత్ = పోయలుక త్తియల వెనువెంటనే,

గృహసారసాః. ఆశ్చర్యం భో, ప్రసారణం కృతం గణికాయా నానాపక్షీసమూహైః, యత్సత్యం ఖలు నన్దనవన మివ మే గణికా గృహం ప్రతిభాసతే. ఆదిశతు భవతీ.

[హీ హీ భో, ఇథో వి సత్తమే పటత్యే సులిట్ట విహజ్జ వాడీసుహాణీసన్ణాఇం అణ్ణోణ్ణ చుమ్మణపరాఇం సుహం అణుభవన్తి పారావదమిహుణాఇం. దమీభత్తపూరిదోదరో బమ్మణో విల సుత్తం పడది పజ్జరసుట. ఇలం అవరా సంమాణణాలద్ధపసరా విల ఘర దాసీ అథిలం కురుకురాలది మదణసారిట. అణేఽఫలరసాస్సాద పహుట్టకణ్ణా కుమ్మదాసీ విల కూలది పరపుట్టా. ఆలమ్మిదా ణాగ దన్తేసు పజ్జరపరమ్మరాట. జోథీలన్తి లావట. ఆలవీలన్తి కవిజ్జలా. వేసీలన్తి పజ్జలకవోదా, ఇదో తదో వివిహ మణిచిత్తలిదో విల అలం సహరిసం ణచ్చన్తో రవికిరణ సంతత్తం పక్కుక్కేవేహిం విఘవేది విల పాసాదం ఘరమోరో. ఇదో పిణ్ణీకిదా విల చన్దపాదా పదగదిం సిక్ఖన్తా విల కామిణీణం పచ్చాదో పరిబ్బమన్తి రాలహంసమిహుణా. ఏదే అవరే వుడ్డమహల్లకా విల ఇదోతదో సంచరన్తి ఘరసారసా. హీ హీ భో, ప్రసారణం కిదం గణికాపక్షీసమూహేహిం. జం సచ్చంక్ఖణన్దణవణం విల మే గణికాఘరం పడిభాసది. ఆదిసదు అజ్జో.]

ఇటునటు తిరుగుచున్నవి - పెంపుడువి కావున వెంటందిరుగుట - అది గతి నేచుకొనుటకో యని ఉత్పేక్ష - గృహసారసాః - పెంపుడుబెగ్గురులు - వృద్ధమహల్లకా ఇవ = ముసలి పండుల - పేడులవలె, నానాపక్షీసమూహైః - ఈ పలు తెలుగుల పక్షుల గుంపులచేత, గణికాయాప్రసారణం కృతం = బోగముదానియొక్క - వసంత సేనయొక్క వ్యాప్తి - కీతిప్రతిస్థాపనము అనుట - కృతం = కావింపబడినది. యత్సత్యం - (ఇంతయెందులకు?) నిజముపలికెదన - నన్దనవనం ఇవ = ఇంద్రనిలోటవలె - అనగా ఈలోకాన మఱి యేదియు సాటి గాదు - ఈబంగారావ. గణికాగృహం - బోగముదాని - వసంత సేనయొక్క - యిల్లు; ప్రతిభాసతే ఖలు - లోపింపజేయుచు ప్రకాశించుచున్నది.

చేటి—వ త్వే త్వార్యః. ఇమ మష్టమం ప్రకోష్ఠం ప్రవిశ త్వార్యః. [ఏదు ఏదు అజ్ఞో. ఇమం అట్టమం పట్టం పవినదు అజ్ఞో.]

విదూ—(ప్రవి శ్యావలోక్య చ) భవతి, క ఏష పట్టప్రావారక ప్రావృతో అధికతర మత్యద్భుత పునరుక్తాలంకారాలంకృతో అజ్ఞభజ్ఞైః పరిష్ఠల నిత స్తతః పరిభ్రమతి.

[భోది, కో ఏసో పట్టప్రావారలపాడో అధిఅదరం అచ్చ బుద్ధ పుణరుక్తాలంకారాలంకితో అజ్ఞభజ్ఞేహిం పరిష్ఠలన్తో ఇదో తదో పరిబ్రమది].

చేటి—ఆర్య, ఏష ఆర్యాయా భ్రాతా భవతి. [అజ్ఞ, ఏసో అజ్ఞాతా భాదా భోది].

విదూ—కియ త్తపశ్చరణం కృత్వా వసంతసేనాయా భ్రాతా భవతి. అథవా [కిత్తిలిం తవచ్చరణం కుదు అ వసంతసేనావ భాదా భోది. అథవా]

ఇది యోనిమిదవ కశ్య -

ప్రవిశ్య అవలోక్య - ప్రవేశించి చూచి, భవతి, క ఏషః ... = అమ్మా, ఎవడీయన, పట్టు ఉత్తరీయముతో కప్పబడినవాడై, అత్యద్భుతములైన, రకమునకు రెండును, మూడును ఐన ఆభరణములతో - అధికతరం = ఎక్కువగా అలంకరింపబడినవాడై, అజ్ఞభజ్ఞైః = ఒడలి విఱుపులతో, తోట్రుపడుచు, ఇటునటు తిరుగాడు చున్నాడు!

ఆర్యాయాః భ్రాతా = అక్కకు - వసంతసేనకు - తోబుట్టువు - అన్న - కియతో తపశ్చరణం కృత్వా ... = ఎంత తపస్సు చేసి వసంతసేనకు అన్నయగును? అథవా = అట్లుగాదు.

శ్లో. మా తావ ద్య ద్య ప్యేష

ఉజ్వలః సిగ్ధశ్చ సుగన్ధశ్చ

త థాపి శ్మశానవీధ్యాం

జాత ఇవ చమ్పకవృక్షో ౭నభిగమనీయో లోకస్య. ౨౯

[మా దావ జఇ వి ఏసా

ఉజ్జలో సిగ్ధో అ సుఅన్ధో అ

తహ వి మసాణవీధీ

ఏజాదో విల చమ్పలరుక్షో అణహిగమణీఓ లోఅస్య].

(అన్యతో ౭వలోక్య) భవతి ఏషా పునః కా పుష్పప్రావారక
ప్రావృ తోపానద్యగుల నితీప్త తైల చిక్కణాభ్యాం పాదాభ్యా
ముచ్చాసన ఉపవిష్టా తిష్ఠతి. [భోది, ఏసా ఉణ కా పుల్లపావార
అపాడదా ఉవాణజహులలణిక్లిత్త తేల్ల చిక్కణేహిం పాదేహిం
ఉచ్చాసనే ఉవవిట్టా చిట్టది].

శ్లో. ౨౯. మా తావత్ = కూడదు కూడదు - అట్లనంగూడదు -
యద్యపి ఏషః ఉజ్వలః ... = ఇతఁడు ప్రకాశించుచున్నను, ఇతని దేహము
నున్నగా తళతళన ఉన్నను, - అట్లున్ననుం గూడ, శ్మశానవీధ్యాం ... = మన
నంపు వాడలో మొలచిన సంపెంగ - చెట్టు వలె, లోకమునకు - జనులకు -
చేరఁబోరానివాఁడు - కూడఁగూడనివాఁడు.

భవతి, ఏషా పునః ... = అమ్మా మఱి ఈమె! పూలు అద్దిన ఉత్తరీయ
ముతో - ముసుగుతో - కప్పబడినదై. ఉపానద్యుగళ ... = చెప్పలజోడులో
పెట్టబడినవియు - చెప్పలు తొడుగబడినవియు - నూనె(కాటుచుం) బోలె
నున్నగా నున్నవియు నగు పాదాలతో (కూడుకొన్నదై) ఎత్తైన ఆసనమున
కూచుకొండియున్నది.

చేటి—ఆర్య, ఏమో ఖ ల్వస్యాక మార్యామా మాతా.
[అజ్ఞ ఏసా క్షు అహ్మణం అజ్ఞాతం అత్తి].

విదూ—అహో అస్యాః కపర్దకడాకిన్యా ఉదరవిస్తారః. త
త్తి మేతాం ప్రవేశ్య మహాదేవ మివ ద్వారశోభా ఇహగృహే
నిర్మితా? [అహో సే కవట్టడాఇణీవ పోట్టవిత్థారో. తా కిం ఏదం
పవేసిల మహాదేవం విల దుఆరసోహ ఇహ ఘరే నిర్మితా?]]

చేటి—హతాశ, మైవ ముపహ సాస్మాకం మాతరమ్.
ఏమో ఖలు చాతుర్థికేన వీడ్వతే. [హదాస, మా ఎవ్వం ఉవహస
అహ్మణం అత్తిఅమ్, ఏసా క్షు చాఉత్థిపణ వీడిఅది].

విదూ—(సపరిహాసమ్) భగవం శ్చాతుర్థిక, ఏతే నోప
కారేణ మా మపి బ్రాహ్మణ మవలోకయ. [భావం చాఉత్థిల,
ఏదిణా ఉవఆరేణ మం పి బహ్మణం ఆలోప హి].

ఆర్య ఏమో ... = అయ్య, ఈమె మాయకక్కు అయ్యదా? అహో -
ఆశ్చర్యము - అస్యాః = ఈమెకు - అపవిత్రాన్నము తినుడాకినికిం బోలె -
పిశాచమునకుం బోలె పొట్టపెంపు! తత్ కిం = మఱి ఏమి, ఏతాంప్రవేశ్య ... =
ఈమెను, మహాదేవం ఇవ = పెద్దదేవుని (విగ్రహముం) బోలె - లోపల ప్రవేశ
పెట్టి ఈయింట - ద్వార శోభా = ద్వారము, దాని యలంకారము - అదంతయు,
నిమిత్తా కిం = నిమిత్తంబుబడినదా - కట్టి తయారుచేయబడినదా? ఈమెను
ఈమెపొట్టనుం జూచిన అవి ద్వారమున పట్టునట్లు లేవే.

హతాశ - నిభాగ్యుడా, మాయమ్మను ఇట్లు ఎగతాళిచేయకు. ఈమె
చాతుర్థికము అను రోగముచే బాధపడుచున్నది - చాతుర్థికము అని
ఒకవిధమైన జ్వరము - అది ప్రతి నాలుగుదినములకు ఒకతూటి కాయును -
జ్వరముల - విధములు - దినము మూచి దినము వచ్చునది, రెండు దినాలకు ఒక
దినము కాయునది - మూడుదినాలకు - నాలుగుదినాలకు - అని కలవు.

భగవత్ చాతుర్థిక ... = స్వామీ చాతుర్థికయ్యా, ఏతేన ఉప
కారేణ ... = ఈ యుపకారముతో - ఇంత పొట్టపెట్టుట మొదలైనదానితో -
బ్రాహ్మణుని నన్నుం గూడ చూడుమా. అనుగ్రహింపుమా.

చేటి—హతాశ, మరివ్యసి. [హదాస మరిస్ససి].

విదూ—(సపరిహాసమ్) దాస్యాఃపుత్రి, వర మీదృశః
శూనపీనజరరో మృత ఏవ [దాసీవ ధీవ వరం ఈదిసో శూణపీణ
జరరో ముదో జ్ఞేవ.]

శ్లో. సీధుసురాసవమత్తా

ఏతావదవస్థాం గతా హి మాతా

యది మ్రియతే అత్ర మాతా

భవతి శృగాలసహస్రపర్యాప్తికా.

30

[సీధుసురాసవమత్తిల ఏతవత్తం గదాహి అత్తిల

జగ్గ మరగ్గ ఏత్త అత్తిల భోది సిలలసహస్సపజ్జత్తిల.]

హతాశ, మరివ్యసి - నిభాఽగ్యుఁడా, చతువు - ఆజ్వరాన. దాస్యాః
పుత్రి ... = లంజెకూతురా, ఈదృశః ... = ఈవాపు (= ఉబ్బు), బలుపు -
ఎత్తును వైకాల్యమును గల పొట్ట కలిగినవాఁడు, మృత ఏవ వరం = చచ్చిననే
మేలు.

శ్లో. 30. సీధు సుర ఆసవ మత్తా - చెఱుకు పండినట్లైన దాని రసాన
వచ్చునది సీధువు, లేతదైన, ఆసవము - వరిదంటు బెల్లము పిండి - మొదలైనవాన
తయారగునది సుర - ఇవి మద్యభేదములు - వీనితో కైపెక్కి, ఏతావద్ ... =
ఇంతటి యవస్థకు వచ్చినదిగదా, అత్తా - అమ్మ, మాతా = అమ్మ, యది అత్ర
మ్రియతే = ఇక్కడచచ్చునేని, శృగాల ... కాభవతి = నక్కలువేయింటికి -
వేయి నక్కలకు (తృప్తికి) చాలినట్టిది అగును.

అన్ని విధాల మద్యములు త్రాగి అమ్మ ఇట్లు ఇంతగా బలిసినదే - అమ్మ
యిక్కడ చచ్చెనా - ఈకళేబరము వేయినక్కల యాహారమునకు చాల
బోలును.

భవతి, కిం యుష్మాకం యానపాత్రాణి వహన్తి? [భోది, కిం తుమ్మాణం జాణవత్తా వహన్తి?]

చేటి—ఆర్య, నహి నహి. [అజ్ఞ, ణహి ణహి].

విదూ—కిం వాత్ర పృచ్ఛ్యతే. యుష్మాకం ఖలు ప్రేమ నిర్మలజలే మదనసముద్రే స్తననితమ్బజఘనా న్యేవ యానపాత్రాణి మనోహరాణి. ఏవం వసన్తసేనాయా బహువృత్తాన్త మప్తప్రకోషం భవనం ప్రేక్ష్య యత్సత్యం జానామి, ఏకస్థ మివ త్రివిప్లవం దృష్టమ్. ప్రశంసితుం నాస్తి మే వాగ్విభవః. కిం తావ ద్దణికాగృహమ్, అథవా కుబేరభవనపరిచ్ఛేద ఇతి. కుత్ర యుష్మాక మార్యా.

[కిం వా ఏతథ పుచ్చీలది. తుమ్మాణం క్షుప్తే మృణిమృలజలే మలినసముద్రే త్థణిలమ్బజహణా జ్ఞేవ జాణవత్తా మణహరణా. ఏవం వసన్తసేనావ బహువృత్తాన్తం లిప్తపట్రా భవణం పేష్ఠిల జం సచ్చం జాణామి, ఏకత్థం విల త్రిలిప్తలం దిప్తమ్. పసంసిదుం ణత్థి మే వాఽవిహావో. కిం దావ గణిఽఘరో అహవా కుబేర భవణ పరిచ్ఛేదో త్తి. కహిం తుమ్మాణం అజ్ఞాత].

భవతి, కిం యుష్మాకం యానపాత్రాణి వహన్తి - ఏమి మీకు ఓడలు (వ్యాపారమునకు) ప్రయాణముచేయునా? ఓడ వ్యాపారమునం గాక ఇంత సంపద కలుగునా! - అని అడుగుచున్నాడు.

ఆర్య నహి ... అయ్య, లేదు లేదు.

కిం వా అత్ర పృచ్ఛ్యతే - ఈవిషయమున అడుగవలయునా? యుష్మాకం ఖలు ... = మీకు ప్రేమయను నిమకల - ఉప్పున కాని జలము గల మదన - కాముడను - సముద్రమందు, స్తన ... = పాలిండ్లు పిట్టలు మొలలునే ఓడలు.

ఏవం వసన్తసేనాయా ... = ఇట్లు వసంతసేనం గూచికన చాలవృత్తాంతము, ఎనిమిది లోగిళ్ల భవనముం జూచి నిజముచెప్పుచున్నాను, నాకు ఏమి లోచన దనగా ఒక్కటం జేరిన ముల్లకములం జూచితి నని. దానిం బొగడుటకు నాకు

చేటి—ఆర్య, ఏషా వృక్షవాటికాయాం తిష్ఠతి. త త్ప్రవిశ త్వార్యః. [అజ్ఞ ఏషా రుక్ష్ణవాడితప చిట్టది. తా పవినదు అజ్ఞో].

విదూ—(ప్రవిశ్య దృష్ట్వా చ) ఆశ్చర్యం భోః, అహో వృక్షవాటికాయాః సశ్రీకతా. అచ్ఛరీతికుసుమప్రస్తారా రోపితానేక పాదపాః, నిరస్తరపాదపతల నిర్మితా యవతిజఘన ప్రమాణా పట్టదోలా, సువర్ణయాధికాశేఫాలికా మాలతీ మల్లికానవమల్లికా కురబకాతిముక్తక ప్రభృతి కుసుమైః స్వయం నిపత్తితై ర్యతనత్వం లఘూకరోతీవ నస్తనవనస్య సశ్రీకతామ్. (అన్యతో ౭వలోక్య) ఇత శ్చ ఉదయతసూర్యసమప్రభైః కమలరక్తోత్పలైః సంధ్యాయతే ఇవ దీర్ఘికా. అపి చ

[హీ హీ, భో, ఏషా రుక్ష్ణవాడితప సస్పరీలదా. అచ్ఛరీది కుసుమ పత్థారా రోవిదాలజేల పాదవా, ణిరస్తరపాగవతలణిమ్మిదా జవదిజహణప్పమాణా పట్టదోలా, సువర్ణజూధిల సేహాలిల మాలళా మల్లిల ణోమాలిల కురబల అదిమోత్తలప్పహుది కుసుమేహిం సలం

మాటలసంపద - శక్తి - చాలదు. ఇదేమి బోగముసానియిల్లా - లేక కుజేరుని బంగాళా పెద్ద తునకయా! ఎక్కడ మీయక్క? ఇదిగో ఈతోటలో ఉన్నది. తత్ ... = కావున అయ్య ప్రవేశించునుగాక. అహో - ఆశ్చర్యము - వృక్షవాటికా ... = ఏమి తోటరామణీయకము! రోపితానేకపాదపాః = పెంపఁబడిన నానావిధ వృక్షములు, అచ్ఛ రీతి కుసుమ ప్రస్తారాః = ఎక్కువ తక్కువలు లేక ఎగుడు దిగుడులు లేక ఒక్క తెఱంగైన పూలసమృద్ధులు గలిగి యున్నవి - నిరస్తర పాదప తల నిమిత్తాః = సందులేక చెట్ల క్రింద నిమిఁపఁ బడియున్నవి, అచెట్లకే వ్రేలునట్లు అనుట. యవతి ... జవ్వనుల మొలకొలతకు సరిపోవునట్టివి పట్టుత్రాళ్లువ్రేలగట్టిన (పట్టు) ఉయ్యలలు. సువణా ... = చంపక ములు, అడవిమల్లెలు, వావిలలు, జాజులు, మల్లెలు, విరజాజులు గోరటలు బండిగురు వెండలు మొదలగు పూలచేత నందనవనరామణీయకమును చులకన చేయుచుంబోలే నున్నది. మఱియు.

ణివడిదేహి. జం సచ్చం లహుక రేది విల ణస్తణవణస్స సస్సిరీఅదమ్.
ఇదో అ ఉదలస్తసూరసమప్ప హేహిం కమలరత్తోప్ప లేహిం సంఝా
అది విల దీహిఆ. అవి అ,]

శ్లో. ఏషోఽశోకవృక్షో నవనిర్గమకుసుమ పల్లవో భాతి
సుభట ఇవ సమరమధ్యే ఘనలోహితపఙ్క-చర్చికః. 30

[ఏసో అసోఅవుచ్చో ణవణిగ్గమ కుసుమపల్లవో భాది
సుభడో వ్వ సమరమధ్యే ఘణలోహితపఙ్క-చర్చికో].

భవతు. త త్కుత్ర యుష్మాక మార్యా. [భోదు, తా కహిం
తుష్ఠాణం అజ్జఆ.]

చేటి—ఆర్య, అవనమయ దృష్టిమ్. ప శ్యార్యామ్. [అజ్జ
ఓణామేహి దిట్టిమ్. పేక్ష అజ్జఆమ్].

విదూ—(దృష్ట్వా ఉపసృత్య) స్వస్తి భవత్యై. [సోఞ్ఞి
భోదీవ].

శ్లో. 30. ఏషః అశోకవృక్షః = ఈ అశోకవృక్షము, నవనిగమ ... =
క్రొత్తగా మొలకెంచిన పూలును చివుళ్లును గలదై - అన్నియు ఎఱ్ఱనివే - సమర
మధ్యే = యుద్ధము నడుమనున్న - దట్టంపు రక్తచందనపు బురద పూత గలిగి
మేలి - మొనగాండైన నీపాయువలె, భాతి = ప్రకాశించుచున్నది.

పూతయు చివురును - చెట్టు నిండి యున్నట్టివి - రెండును యెఱుపే ఐనం
దున, అవి నిరంతరముగా నున్న యాయశోకము యుద్ధమునడుమ నున్న ఎఱ్ఱని
చిక్కని మైపూతతోడి మేలి భటుడో యన ఉన్నది.

అవనమయ దృష్టిం = చూపును వంచు - క్రిందికి చూడు - చూడు ఆక్కను.
దృష్ట్వా ఉపసృత్య - చూచి సమీపించి - స్వస్తి భవత్యై - అమ్మా, నీకు స్వస్తి.
వసంతసేన, సానియగుటచే సంస్కృతమును ఎఱుగును. తన గొప్ప తెలియుటకై

వసంత—(సంస్కృత మాశ్రిత్య) అయే, మైత్రేయః !
(ఉత్థాయ) స్వాగతమ్. ఇద మాసనమ్. అ త్రోపవిశ్యతామ్.

విదూ—ఉపవిశతు భవతీ. (ఉపవినదు భోదీ).

[ఉభా వుపవిశతః]

వసంత—అపి కుశలం సార్థవాహపుత్రస్య

విదూ—భవతి, కుశలమ్. (భోది, కుశలమ్).

వసంత—ఆర్య మైత్రేయ, అ పీదానీమ్

శ్లో. గుణప్రవాలం వినయప్రశాఖం

విశ్రమ్భమూలం మహనీయపుష్పమ్

తం సాధువృక్షం స్వగుణైః ఫలాఢ్యం

సుహృద్విహ్లాః సుఖ మాశ్రయన్తి?

39

వీనితో సంస్కృతము మాటలాడు చున్నది. అయే ... = ఓహో మైత్రేయయ్య -
ఉత్థాయ - లేచి నిలబడి - మర్యాదకు - ఇతనికి సాంతముగాను, చారుదత్తుని
మానిసియగుటకును. ఇదం ఆసనమ్ = ఇదిగో ఆసనము - ఇందు కూచుండుము -
ఆమ్మ నీవును కూచుండుము - ఉభయులును కూచుండురు, అపి కుశలం -
అపి - ప్రశ్నందోడంగును - కుశలమా - వతఃకపుత్రునికి - ఇంచుమించుగా 'ఆర్య
పుత్రునికి' అనుటంబోనిదే ఇది. - వాజ్ఞాకై న నిర్దేశము. పేరు గ్రహింపదు.

శ్లో. 39. గుణప్రవాళం = (బోదార్యాదిమేళి) గుణములే చివుళ్లుగాఁ
గలది, వినయప్రశాఖం = అడకువయే కొమ్మలుగాఁ గలది, విశ్రమ్భమూలం =
నమ్మకమే వేరుగాఁ గలది, మహనీయ(తా)పుష్పం = గౌరవాహితయే-కీర్తియే-
పూతగా గలదియు ఐన, తం సాధువృక్షం = ఆగొప్ప - మంచి - వాడు - మేటి
వతఃకుడు అను చెట్టును, స్వగుణైః = తన యుపకారములచేతనే. ఫలాఢ్యం =
(అవియే) పంటగా, కాపుగా గలదానిని, సుహృద్విహ్లాః = మిత్రులను పక్షులు,
సుఖం సులువుగాప్రీతితో, ఆశ్రయన్తి = ఆశ్రయింతురా?

మంచివాడైన - వతఃకుడైన అతడే చెట్టు - నమ్మకమే - నమ్మకదగు
టయే - వేరు - ఇంద్రియనిగ్రహము - అడకువ కొమ్మలు - గుణాలే చివుళ్లు, గొప్ప

విదూ—(స్వగతమ్) సు ఘోషలక్ష్మితం దుష్టవిలాసిన్యా
(ప్రకాశమ్) అథ కిమ్. [సుట్టు ఉపలక్ష్పిదం దుష్టవిలాసిణీవ, అథ
ఇం].

వసంత—అయే, కి మాగమనప్రయోజనమ్?

విదూ—శృణోతు భవతీ. తత్రభవాం శ్చారుదత్తః శీర్షే
ఽజ్ఞాలిం కృత్వా భవతీం విజ్ఞాపయతి. [సుణాదు భోదీ. తత్రభవం
చారుదత్తో నీనే అజ్ఞాలిం కదుఅ భోదీం విణ్ణవేదీ].

వసంత—(అజ్ఞాలిం బద్ధ్వా) కి మాజ్ఞాపయతి.

విదూ—మయా త త్సువర్ణభాణ్డం విశ్రమ్భా దాత్మీయ మితి
కృత్వా ద్యూతే హరితమ్. స చ సభికో రాజవార్తాహరీ న జ్ఞాయతే

తనమే పూత - ఉపకారమే పంట - అన్నియు ఆశ్రయాహారం దెలుపును -
కావున మిత్రపక్షులు నులువుగా ఆశ్రయించుచున్నారా? (న్నవా?) నుష్ఠ ఉప
లక్ష్మితం - చక్కగా కనిపట్టినది, వణికించినది ఈకొంటె బోగముది! అథకిం =
అవును, అట్లే. అయే కిం ఆగమనప్రయోజనమ్ - ఓయి, అయ్యా, ఏమి వచ్చిన
పని? తత్రభవాం - పూజ్యుడైనవాడు; శీర్షే అజ్ఞాలిం బద్ధ్వా = తలపై
కేల్కోడ్చి - బ్రాహ్మణుడు నాయకుడు, బోగముదానికి నాయకకు ఇట్లు నమస్కరిం-
చుట ఉచితమా? 'బాణోచ్ఛిష్టం జగత్సవం' - జగత్తంతయు బాణకవి
యెంగిలియే - అనగా అతడు చెప్పనిది లేదు - మఱి యతనికి సాటి పండితుడును
కవియు లేడు. అతడు కాదంటే చంద్రాపీఠులు ఒండొరులకు అంజలి జేయుటం
జెప్పినాడు. సీతపాదములకు - (మాటిమాటికిని కడసారిగాను) - రాముడు మొక్కు
టను - భవభూతి చెప్పినాడు. కాళిదాసు దువ్యంతుడు శవంతల పాదముల వ్రాలు
టయు చెప్పినాడు. కావున కూడినదే అట్టి యుపచారము. చూ. I కడవేటను. విస
మ్భాత్ = నమ్మకమువలన - ఓడను గదా అనియు, ఓడినను దానిని మరల తీసి ఈలేనా
అనియు నమ్మకమువలన, ఆత్మీయం ఇతి కృత్వా = తనదే అని యెంచి, జాదాన
పోగొట్టుకొనఁ - ఓడఁ - బడినది. స చ సభికః - ఆయాటలో మేస్త్రి, రాజ
వాతాహరీ - సరకారు దూత - వాతాలు, సందేశాలు సమాచారాలు - కొని
పోవువాడు - ఒక చోట నిలుకడగా నుండువాడు కాఁడు, అతని పోబడి

కుత్ర గత ఇతి. [మమ తం సువర్ణభంజితం విస్మయాదో అత్తణకేర కేత్తి కదుల జూదే హరిదమ్. సో అ సహిం రాఅవత్తహరి ణ జాణీ అది కహిం గదో త్తి].

చేటి—ఆర్యే, దిప్త్యా, వర్తసే ఆర్యో ద్యూతకరః సంవృత్తః. [అజ్ఞస దిట్టిత వడ్డసి, అజ్ఞో జూదిఅగో సంపుత్తో].

వసంత—(స్వగతమ్) కథమ్, చారణాపహృత మపి శౌణ్డీ రతయా ద్యూతే హరిత మితి భణతి. అత ఏవ కామ్యతే. [కథమ్ చోరేణ అవహిదం పి సోణ్డీరదాప జూదే హరిదం త్తి భణాది. అదో జ్ఞేన కామిఅది.

విదూ—త త్తస్యకారణా ద్ధృష్టాతు భవ తీమాం రత్నా వలీమ్. [తా తస్య కారణాదో గేణ్డదు భోదీ ఇమం రతణావలిమ్].

వసంత—(ఆత్మగతమ్) కిం దర్శయామి తావ దలంకారమ్. [కిం దంసేమి తం అలంకారమ్] (విచిన్త్య) అథవా న తావత్. [అథవా ణ దావ].

(తెలియలేదు.) కావున అనుచు భండమునే (బంగారునగనె -) తీసి ఇయ్యను పీలు కాలేదు. ఆర్యే, దిప్త్యా వర్తసే-అక్కా, ఏమమ్మ నీయదృష్టము, బలి!- అనుట ... = అయ్య జూదగాఁ దైనాఁడు!

కథమ్ = ఎట్లా! చారణ ... = దొంగచే దొంగిలబడినదానినైనను, పరువుచేత జూదాన ఓడబడినదని చెప్పుచున్నాఁడు - అత ఏవ = అంత పరువు, ప్రతిష్ఠ, చిత్తోన్నతి కలవాఁడ వయినందుననే నేను నిన్ను కామింతును - సీకై మేలుపడుదును - తత్ = కావున, తస్యకారణాత్ = దానికోసము - అమ్మ దీనిని అంగీకరించును గాక, ఆత్మగతమ్ = తనలో అనుకొనుచున్నది - చూపుదునా (ఇతనికి) ఆయలంకారమును - శవికాలకునివలన మదనిక కోసము తన చేతికి వచ్చి యున్నదానిని. విచిన్త్య - ఆలోచించి - అది యితనికి చూపఁగూడదు - అది నాకు సొంతముగా ఆతనిం జూచుటకు కారణము కాఁగలదులే - అని. 'అథవా నతావత్' - అనుటయు స్వగతమునం జేరినదే. తటాలున జవాబుచెప్పక కొంచెము

విదూ—కిం తావ న్న గృహ్లాతి భవ తీమాం రత్నావలీమ్.
[కిం దావ ణ గేష్టాది భోదీ ఎదం రఅణావలీమ్],

వసంత—(విహస్య సఖిముఖం పశ్యన్తి) మైత్రేయ, కథం న
గ్రహీష్యామి రత్నావలీమ్? [మిత్రేయ, కథం ణ గేష్టిస్సం రఅణా
వలీమ్]. (ఇతి గృహీత్వా పార్శ్వే స్థాపయతి. స్వగతమ్) కథం
హీనకుసుమా దపి సహకారపాదపా నృకరస్థ బిస్థవో నిపతన్తి.
[కథం హీనకుసుమాదో వి సహకారపాదపాదో మురరస్థబిస్థటః ణివ
డన్తి] (ప్రకాశమ్) ఆర్య, విజ్ఞాపయ తం ద్యూతకరం మమ
వచనే నార్యచారుదత్తమ్ - 'అహ మపి ప్రదోష ఆర్యం ప్రేక్షీతు
మాగచ్ఛామి.' - ఇతి. [అజ్ఞ. విజ్ఞవేహి తం జూదిఅరం మమ
వఅణేణ అజ్ఞచారుదత్తమ్ - 'అహం పి పదోసే అజ్ఞం ప్రేక్షీదుం
ఆఅచ్ఛామి' - త్రి.

విదూ—(స్వగతమ్) కి మన్య త్తత్ర గత్వా గ్రహీష్యతి?
[కిం అజ్ఞం తహిం గదుఅ గేష్టిస్సది] (ప్రకాశమ్) భవతి, భణామి

అనుమానించు చున్నట్లు ఆలస్యము చేసినందున - ఈతలపోతలతో, కిం
తావత్ ... = ఏమి అమ్మ దీనిం దీసికొనదా? విహస్య - పెద్దగా నవ్వి, - చారు
దత్తుని - యీపని మాటలు అన్నియు, అబద్ధమును, నిజమును దాచుటకును -
పరువునకును, పడుపాట్లును అని - తన మనసునకు తెలియును గావునను, ఈహారము
తనకు మరల నొక మాటు చారుదత్తుం జూడఁబోవ నవకాశము కలిగించును గావు
నను, ఇంచుక హేళనమును గభామున ఉన్న పెద్దనవ్వు - ఇది. చెలి మొగము
చూచుచు - మైత్రేయ, ఎట్లు! తీసికొన కుందునా? అని చేతం గొని తన
ప్రక్కన ఉంచుకొన్నది - తనలో అనుకొనుచున్నది. ఎట్లు! పూలు లేనిదాని
నుండియు, తీయమామిడినుండి పూఁదేనెబొట్లు రాలు చున్నవి! ప్రకాశమ్ -
మైత్రేయునితో - అయ్యో, నామాటగా ఆజూదరికి చారుదత్తయ్యకు విన్నపించు.
నేనును, మనుమాపున అయ్యను చూడను వచ్చుచున్నాను - అని. స్వగతమ్ -
వాఁడు అనుకొనుచున్నాఁడు - ఏమి ఇంకను దేనినైనను - దానికి ఇది చాలదు
అని - అడిగి కైకొనఁగలదా? భవతి, భణామి = అమ్మా (అట్లే) చెప్పెదను - అని

(స్వగతమ్) 'నివర్తతా మస్మా ద్దణికాప్రసక్తాత్' ఇతి. [ణిత్ర
అదు ఇమాదో గణితప్రసక్తాదో త్రి]. (ఇతి నిమా)న్తః.

వసన్త—చేటి, గృహ జైత మలంకారమ్. చారుదత్తమ్
అభిరన్తుం గచ్ఛామః. [హజ్జే, గేణ్ణ ఏవం అలంకారమ్. చారు
దత్తం అహిరమిదుం గచ్ఛన్తు].

చేటి—ఆర్యే పశ్య పశ్య, ఉన్నమ త్యకాలదుర్దినమ్. [అజ్జన్
పేళ్ళ పేళ్ళ, ఉణ్ణమది అకాల దుర్దినమ్].

వసన్త—

శ్లో. ఉదయన్తు నామ మేఘా

భవతు నిశా వర్ష మవీరతం పతతు

గణయామి నైవ సర్వం

దయితాభిముఖేన హృదయేన.

33

చేటి, హారం గృహీత్వా శీఘ్ర మాగచ్ఛ. [హజ్జే, హారం
గేణ్ణిత్ర లహం ఆలచ్ఛ].

మనసున తాను చెప్పబోవుమాటలు ఇవి - 'చెప్పెదను' కు వేటు కనుకం జెప్పు
చున్నాడు - 'మానుకొనవయ్యా మరల్చుకోవయ్యా మనసును - ఈబోగముప్రసం
గము - ప్రస్తావము - నుండి - అని. అని వెడలిపోయినాడు. అభిరన్తుమ్ =
సంతోషపెట్టుటకు - అతడు నగయిచ్చి సందేశము పంపినాడు - నేను బదులు
ఆయనకడకే పోయి మంచిమాట చెప్పవలదా - వ్యవహారంపు నాణెమునకు -
ఉన్నమతి - పైకొనుచున్నది - అకాలదుర్దినం - అకాలవర్షము. మొయిళ్ళు కమ్ముట.

శ్లో. 33. ఉదయన్తు ... = లేచును గాక మ్రబ్బులు, అగును గాక
రాత్రి, పడునుగాక వాన తెంపులేక, అన్నింటిని - దేనినిగూడ - తెక్కింపను -
కాంతుమిడికి మళ్లిన చిత్తముతో.

నాకు మనసున ఆకొరిక, ఆయనం గలసికొనవలెనని పొడమినది - ఇంక
మానసు, నిలువను, ఓసి హారముం గొని త్వరగా రావే.

[ఇతి నిష్కాస్తాః సర్వే]

మదనికా శర్వలకో నామ

చతుర్థోఽఙ్కః

తాను దొంగిలించిన నగతో శర్వలకుఁడును, అయిలడతీర్పుకైన రత్నావళితో మైత్రేయుఁడును ఆయుదయమున నే వసంత సేనయింటికి బయలుదేరినారు కదా.

వసంత సేన తా చారుదత్తుం జూచి ఇరువది దినాలు కావచ్చినది. విరాళి వినోదముగా చారుదత్తుని ఫలకాన చిత్రించి చూచుచు వినోదించుకొనుచున్నది.

ఇంతలో సంస్థానకుఁడు పదివేల మొహరీలనగతో కూడ బండి పంపినాఁడు, పోవే అన్న యమృతసందేశముం దెచ్చిన చేటిని, ఇంక నిట్టి సందేశములు పంపిన తాను ప్రాణత్యాగము చేయుదునని అమృత ప్రతిసందేశించి పంపివేసినది.

అంతట వసంత సేన ఆచిత్రఫలకమును తన పడుకటింట పెట్టి, (వేసంగి కదా అని) విననకఱ్ఱు త్వరగా తెచ్చున్నది మదనికను. ఆపెను అట్లే దానిం గొని మరలు దారిలో శర్వలకుఁడు కలసికొన్నాఁడు. తాను ఎంతయో సాహసమునకు ఓర్చి దాని నిష్క్రమమునకు చాలగల నగను దొంగిలించి తెచ్చితి నని చూపును. వీరి మాటలను వసంత సేన అందు తనపేరు వచ్చినందున పొంచి వినుచున్నది. ఆనగ చారుదత్తునింట వసంత సేన యుంచినదే, వసంత సేనదే, దానితో నెట్లు నిష్క్రమము అని, ఇంక ఆబేరము చెడినదని మదనికా శర్వలకులు తలంతురు. మరి నగను ఏమి సేయుట యని ఆలోచించి, మదనికసలహాతో, చారుదత్తుమానిసిగా శర్వలకుఁడు దానిని వసంత సేనకు ఇచ్చి పోదగునని యనుకొని, అట్లే శర్వలకుఁడు దానిని వసంత సేనకు ఇచ్చి పోదొడంగినాఁడు. ఈసంవిధానము నంతయు చూచుచు వినుచు నుండిన వసంత సేన వానిం బ్రతిసందేశముం గొనిపోయిని బిలిచి, చారుదత్తయ్య ఇది నాకు తెచ్చియిచ్చినవానికి మదనికను ఇమ్మున్నాఁడని యన్నది. అంతట శర్వలకుఁడు తన గుట్టంతయు తెలిసిపోయినదని ఎకరారుపడి చారుదత్తు గుణములం దలంచి పూజించి, వసంత సేనను మహాపకారిణినిగా నెంచి, మదనికం బుచ్చుకొని తన జనముకడకుం దరలి, ఇంతలో తన ప్రాణమిత్రము గోపాలబాలుఁడు ఆర్యకుఁడు రాజుచే పట్టి బంధింపఁబడినాఁడని విని, మదనికను దారిలో రేఖిభావయింటికిఁ బంపి తాను వానిని విడిపించు జతనములు సేయం బోయినాఁడు. ఇంతలో మైత్రేయుఁడు వచ్చి, తనకు వసంతచేటి ఆబంగళానం

తయు ఎంతయో గౌరవముగా చూపఁగా చూచి, ఆసంపదకు అబ్బురపడి నసంత
సేనం గలిసికొని చారుదత్త సందేశమును - బంగారునగను తాను జూదాన ఓడితి
ననియు, ఆజూదరి మరల దొరక లేదనియు దానికి బదులు ఆరత్నాలహారముం బంపి
తిననియు-అను దానిం జెప్పెను. నసంత సేన-చార్యమును జూదపుటోటమిగా చెప్పి,
రత్నాలహారము పంపిన యాశౌండిర్యమునకు “అత ఏక కాయ్యతే” అని తన యను
రాగము కలుజులు తెగఁబూఁడగా, తాను ఆప్రదోషముననే ఆయనం జూడ వత్తు
నని ప్రతిసందేశము పంపివేసి అందులకు కడంగినది.

అని - అందఱును నిష్క్రమింతురు

మ ద ని కా శ ర్వి ల క ము అ ను

(మ ద ని కా ప్ర దా న ము)

నా ల వ యం క ము

ము గి నీ న ది

ప ఇచ్చ మో ౭ జ్జుః

(తతః ప్రవిశ త్వాసనస్థః సోత్కణ్ఠ శ్చార్చుదత్తః)

చారుదత్తః—(ఊర్ధ్వ మవలోక్య) ఉన్నమ త్యకాలదుద్దినమ్.
య దేతత్

శ్లో. ఆలోకితం గృహశిఖణ్డిభి రుత్కులాపై

ర్హంసై ర్యయాసుభి రపాకృత మున్మనస్కైః

ఆకాలికం సపది దుద్దిన మస్తరీక్ష

ముత్కణ్ఠితస్య హృదయం చ సమం రుణద్ధి.

౧

తతః ప్రవిశతి ... = అంతట ఆసనమునం గూర్చుండి ఉత్కంఠితుఁడు -
వసంతసేన వియోగముచే - ఆసంయోగము ఎట్లు కలుగునా అని కోరికగలవాఁడు
ప్రవేశించుచున్నాఁడు చారుదత్తుఁడు - ఊర్ధ్వం అవలోక్య ... = ఊర్ధ్వం -
పైకి - మింటివంక - చూచి - అకాలదుద్దినమ్ = అసమయమున, పక్షా-
కానప్పుడు, మేఘాలు కమ్మిన - వాన - దినము పైకొను చున్నదే - అనును. వాన
మొయిలుదశానము ఉద్దిపకము.

శ్లో. ౧. గృహ శిఖణ్డిభిః = (ఇంటి) పెంపుడు నెమిళ్ళచేత, ఉత్కు-
లాపైః = ఎగ విప్పిన పురులు గలవానిచేత, సంతోషముతో అట్లు పురులు విప్పు-
కొని - అనుట - ఆలోకితం = చూడఁబడినదియు, (భావేక్త) హంసైః = అంచలచేత,
యయాసుభిః - (మానస సరస్సుకు) పొంగోరినవియు, ఉన్మనస్కైః = ఉత్కంఠతో
కూడినమనస్సు గలవియు, ఐనవానిచేత, అపాకృతం = నిరసింపఁబడినదియు,
అనుచు, ఆకాలికం = కాలముకాని కాలాన కలిగినదియునగు, దుద్దినమ్ =
ఈమ్రబ్దుకమ్మిన (వాన)దినము, సపది = ఇప్పుడే, అస్తరీక్షం = ఆకసమును,
ఉత్కణ్ఠితస్య హృదయం చ = వియోగమున, సంయోగము ఎట్లుగునా అని కోరిక
గలవాని హృదయమును - నాహృదయమును అనిభా. రెంటిని, సమం = ఒక్క-
మ్యుడి, రుణద్ధి = ఆవరించుచున్నది - అడ్డగించుచున్నది.

అపి చ,

శ్లో. మేఘో జలార్ద్రమహిషోదరభృజ్జనీలో

విద్యుత్ప్రభారచితపీతపటోత్తరీయః

ఆభాతి సంచాత బలాక గృహీతశబ్దః

ఖం కేశవో ౭వర ఇ వాక్రమితం ప్రవృత్తః.

౨

అపి చ,

శ్లో. కేశవగాత్రశ్యామః కుటిలబలాకావలీరచితశబ్దః

విద్యుద్గుణకౌశేయ శ్చక్రధర ఇ వోన్నతో మేఘః.

౩

తటాలున ఉన్నట్టుండి మ్రబ్బులుకమ్మినవి - అంతట సంతోషున నెమిళ్ళు పురులు విప్పుకొన్నవి. మింట చూపు నిలిపినవి - ఆడనుం దొడంగినవి అనుట. అంచలప ఇక్కడ ఇక నుండఁగూడ దని మనసు కలతచెందినది. మానసమునకుం బోవ నాన కలిగినది. అవి మింటిని చీకొట్టినవి - తటాలున ఈ మేఘాడంబరము విరచుల మనస్సును ఆడ్డగించినది - వారికి ఏమియుతోపకుండఁ జేసినది, మింటిని కమ్మినది, తన యవస్థ నే నూచించుచున్నాఁడు.

శ్లో. ౨. జలాద్రక్ ... నీలః = నీటి తడితో నున్నవి కావున మఱియు నలుపెక్కిన ఎనుముకడుపువలెను తుమ్మెదలవలెను నల్లనై, విద్యుత్ ... = మెఱపుకాంతిచే అనుపఁబడిన పీతాంబరోత్తరీయము గలదై, సంచాత ... = మొత్తములైన కొంగలచే, శంఖముం గలది యై, మేఘః = మ్రబ్బు, అపరః కేశవః ఇవ = మఱియుక కేశవుడో యన, ఖం = మింటిని, ఆక్రమితం ప్రవృత్తః = కమ్మఁ దివరినది.

త్రివిక్రమమున (రెండవ విక్రమమున =) మలిదాటున. పాదమున మింటిం గమ్మెను కదా, కేశవుఁడు - ఒండు కాలమునను ఇపుడు తాను కమ్మ విజృంభించిన నల్లని దేహమువాఁడు, పీతాంబరోత్తరీయుఁడు, చేత బలాకాధవళి (పాంచజన్య) శంఖము గలవాఁడో! ఆట్లు కమ్మఁ బడినట్లున్నది, మిన్ను - నీటిమ్రబ్బుచేత, మెఱపుఁడిఁగతోడి దానిచేత, వెంటబలాకల గుంపు చేరువఁగలదాని చేత.

శ్లో. ౩. కేశవగాత్ర ... = కేశవుని ఒడలివలె నల్లనై, కుటిల ... = వంకర (వంపు) తిరిగిన కొంగల గుంపుచే ఏర్పడుపఁబడిన శంఖము గలదై, మెఱపుఁడిఁగమును పచ్చపట్టు (ఉత్తరీయము) గలదై, మేఘః = మేఘము, చక్రధర ఇవ = విష్ణువువలె, ఉన్నతః = పైకి లేచినది.

శ్లో. ఏతా నిషిక్తరజతద్రవసంనికాశా

ధారా జవేన పతితా జలదోదరేభ్యః

విద్యుత్ప్రదీపశిఖయా త్షణనష్ట దృష్టా

శ్చిన్నా ఇ వామృరపటస్య దశాః పతన్తి.

౪

శ్లో. సంసక్తై రివ చక్రవాకమిథునై ర్హంసైః ప్రడీనై రివ

వ్యావిధై రివ మీనచక్రమకరై ర్హరైర్దై రివ ప్రోచ్ఛితైః

తై స్తై రాకృతివిస్తరై రనుగతై ర్మేఘైః సమభ్యున్నతైః

పత్రచ్ఛేద్య మి వేహ భాతి గగనం విశ్లేషితై ర్వాయునా.

౫

2 న చెప్పినదానినే ఇందును అంతగా మార్పులేకయే చెప్పినాడు. ఐనను ఏకాంతయో మార్పు గలదు. దేవునియా దాటు కవిభావనలో అంతయున్నది.

శ్లో. ౪. ఏతాః = ఇవిగో, నిషిక్త రజతద్రవ ... = (కరగి) కాఠిన వెండినీటిం బోలి, జలదోదర ... = మేఘముల కడుపులనుండి వడితో పడిన (వాన) ధారలు, విద్యుత్ ప్రదీప ... = మెఱపు - అను పెద్దదీపజ్వాలచేత, త్షణ నష్టదృష్టాః = నిమిసము అగపడి అంతలో అగపడకపోయినట్టివి, అమృర పటస్య = ఆకాసమున వస్త్రముయొక్క తెగిన కొసలో యన పడుచున్నవి.

ఇవిగో వానధారలు పెల్లుగా పడుచున్నవి, మేఘాల కడుపునుండి మెఱపు పెద్ద జ్వాల తళుక్కున వెలుతురున (తెల్లగా) కరగిన వెండిధారలో యన పడుచున్నవి. మిన్నను వస్త్రముయొక్క తాల్పంగా వ్రేలు తెగిన కొసలో యన పడుచున్నవి.

శ్లో. ౫. సంసక్తైః చక్రవాకమిథునైః ఇవ = ఒండొంటింగూడిన చక్ర వాకముల - ఆలుగండ్ల - జంటలచేతనుం బోలెను, ప్రడీనైః హంసైః ఇవ = ఎగిరిన హంసలచేతనుం బోలెను, వ్యావిధైః = పొడువబడినట్లు త్రుళ్ళిపడిన చేపల గుంపులచేతను మొసళ్ళచేతనుం బోలెను, ప్రోచ్ఛితైః ... = మిక్కిలియు ఎత్తుగా పెరిగిన మేడలచేతనుం బోలెను, వాయునా విశ్లేషితైః = గాలిచేత, వేలులు చేయబడినవై, చెదరగొట్టబడినవై, సమభ్యున్నతైః = మిక్కిలియు ఎత్తులోనున్నవై, తైః తైః ఆకృతివిస్తరైః = ఈ చెప్పబడినవియు, ఇంకను ఇతరములునైన రూపభేదముల పెంపుతో, అనుగతైః = కూడుకొన్నవైన మేఘముల చేత, ఇహ = ఇక్కడ, గగనం = ఆకాసము, పత్రచ్ఛేద్యం ఇవ = పత్రభంగము

శ్లో. ఏత త్త దృతరాష్ట్ర వక్త్ర సదృశం మేఘాన్ధకారం నభో
హృష్టో గర్జతి చాతిదర్శితబలో దుర్యోధనో వా శిఖి
అక్షద్యూతజితో యుధిష్ఠిర ఇ వాద్వానం గతః కోకిల
హంసాః సంప్రతి పాణ్డవా ఇన వనా దజ్ఞాతచర్యాం గతాః. ౬

వలె - అలంకారము నానాకారములుగా - కర్పూర చందన కంకుమాదులతో
మకరికాద్యాకారములతో గీయబడిన 'పత్రభంగము' అనబడు దానివలెనున్నది.

గాలిచే చెదరగొట్టబడి మేఘములు - మింట నానాకారములుగా -
జక్కవజతలవలెను హంసలవలెను చేపలగుంపులవలెను మొసళ్లవలెను ఎత్తైన మేడల
వలెను పర్వయున్నవి. దాన మిన్నే పత్రభంగమువలెను, నానాకారముల గీతల
బొమ్మలప్రవృత్తి ప్రకాశించుచున్నది.

శ్లో. ౬. ఏతత్ తత్ నభః - ఇదిగో ఆయాక సము, మేఘా ... రం =
మేఘముల చీకటితో కూడుకొన్నది, ధృత ... శం = ధృతిరాష్ట్రాని మొగమువలె
(నున్నది). రెండు కన్నులు తేమి చే వానికి మొగము పెనుకాటుచీకటివలెనే
యుండును, శిఖి = నెమిలి, సంతోషముగలదై, ఎంతయు గర్వముతోడి బలము
గలదై కూయుచున్నది, దుర్యోధనోవా = దుర్యోధనుడో యన, కోకిలః ... =
కోయిల దారిలోకి - బాటలో వలసపోయినది. అక్షద్యూతజితః = పాచికల జూదాన
గెలుచుబడిన యుధిష్ఠిరునివలె, ఇవుడు, హంసలు, వనాత్ = నీటినుండి (అడవి
నుండియు అని పాండవ పరము), అజ్ఞాతచర్యాం = ఎటుంగఁ బడక తిరుగాడు
టను - మానసముకడ నుండుటను, (మత్స్యరాజాస్థానమున) పాండవా ఇన =
పాండవులవలె, గతాః = పొందినవి.

ఉపమేయములకు - ప్రకృతములకు, ఉపమానములు విధేయములుగా
అన్వయము.

ఈ వర్ణవృత్తము మహాభారతవృత్తముగా తోచుచున్నది. చీకట్లమిన్ను
ధృతరాష్ట్రాని గ్రుడ్డి మొగమువలెను, పొగరుకొని సంతోషముతో కూయు నెమిలి
దుర్యోధనునివలెను, కోకిల, దారిలోనికి వచ్చినది (కూయుట)యు - జూదాన
ఓడి అడవిదారింబట్టిన యుధిష్ఠిరునివలెను, హంసలు నీళ్లుమానుకొని అగపడకుండ
మానసమునకుం బోయినవి - పాండవులు అడవినుండి అజ్ఞాతవాసముననుం బోయి
నట్లు, చారుదత్తునికి తన దారిద్ర్యమున ఈ పాండవవృత్తము స్మరితమైనది,
ఉపమానముగా.

(విచిన్త్య) చిరం ఖలు కాలో మైత్రేయస్య వసన్తసేనాయాః
సకాశం గతస్య. నా ద్యాపి అగచ్ఛతి.

[ప్రవిశ్య]

విదూ—అహో గణికాయా లోభో దక్షిణతా చ, యతో
స క థాపి కృ తాన్యా. అనేకథా స్నేహానుసారం భణిత్యా కి
మపి, ఏవ మేవ గృహీతా రత్నావలీ. ఏతావత్యా ఋధ్యా స
త యాహం భణితః - 'ఆర్యమైత్రేయ, విశ్రమ్యతామ్. మల్లకేన
పాసీయ మపి వీత్వా గమ్యతామ్' ఇతి. త న్మా తావ ద్దాస్యాః
పుత్ర్యా గణికాయా ముఖ మపి ద్రక్ష్యామి. (సనిర్వేదమ్) సుష్టు ఖ
లూచ్యతే - 'అకన్ద(కర్దమ - పా)సముత్థితా పద్మినీ, అవచ్ఛకో వణిక్,
అచోరః సువర్ణకారః, అకలహో గ్రామసమాగమః, అలుభా గణి

విచిన్త్య - ఆలోచించి, చాలసేపైనదికదా మైత్రేయుడు వసంతసేన
కడకుం బోయి. ఇంకను రాకున్నాడు. ఇది మైత్రేయ ప్రవేశ నూచనయు, నగ
పోవుట, తాను రత్నావలీం బంపుట - దీన వసంతసేన ఏమనుకొనునో అని ఆదే
స్మరణగానున్నది.

అహో గణికాయాః లోభః - ఏమి బోగముదాని ఆస! పినితనము,
మోమోటమి లేమియు. ఏలన - ఆట్లేల యందుననగా - వేలేమాట ప్రస్తావము
కూడ చేయలేదు, అనేకథా ... పెక్కుభంగుల, స్నేహమునకుం దిగినట్లు ఏమో
పలికి, ఇట్లే రత్నావలీని తీసికొన్నది. ఏతావత్యా ఋధ్యా ... = ఇంత సంపద
తోను - ఈమాట - ఈపాటిమాట యైనను అనలేదు - మైత్రేయయ్య, సేదదేలి
వయ్యా, మల్లకేన ... = చిప్పతో - కెంకాయచిప్పతో మంచినీళ్ళైనను త్రాగి
పొమ్ము. - అని, తత్ మాతావత్ ... = కావున ఆ బోగము లంతెక్కుతు మొగ
మైనను చూడబోను, సనివేదమ్ - వినువతో - వైరాగ్యముతో - ఇది ఎంతయో
చక్కగా చెప్పబడినది - ఆకన్ద ... = గడ్డలో మొలవని తామర, మోసము
చేయని కోమటి, దొంగ కాని కంసాలి, జగడములేని పల్లె(జను)ల కూడిక, లుబ్ధ

కేతి దుష్కర మేతే సంభావ్యస్తే' - త త్ప్రియవయస్యం గ త్వాస్మా
ద్గణికా ప్రసక్తా నివర్తయామి. (పరిక్రమ్య దృష్ట్వా) కథం ప్రియ
వయస్యో వృక్షవాటికాయా ముపవిష్ట స్తివృత్తి. త ద్యావ దుప
సర్పామి. (ఉపసృత్య) స్వస్తి భవతే. వర్ధతాం భవాన్.

[అహో గణితప లోభా అదక్షిణదా అ, జదో ణ కథా వి
కిదా లణ్ణా. అణేకహా సిణేహాణసారం భణిల కిం పి, ఏమ మేత
గహిదా రలణావలీ. ఏత్తితప ఋద్ధిప ణ తప అహం భణిదో -
'అజ్ఞమిత్తేఅ, వీసమీలదు, మల్లకేణ పాణీలం పి పిబిల గచ్ఛీలదు'
త్తి. తా మా దావ దాసీప ధీతప గణితప ముహం పి పేక్షీస్సమ్.
సుట్టుళ్లు వుచ్చది. - అకన్ద సముత్థితా పడమిణీ, అవఇచ్చట వాణిట,
అచోగో సువణ్ణాతరో, అక లహో గామసమాగమో, అలుద్ధా
గణితత్తి దుక్కరం ఏదే సంభావీలన్తి'. తా పిలవలస్సం గదుల
ఇమాదో గణిత పసక్తాదో ణివత్తావేమి. కథం పిలవలస్సో రుక్ష్
వాడితప ఉపవిష్టో చిట్టది. తా జావ ఉపసర్పామి. సోత్థి భవదే.
వడ్డదు భవమ్.]

చారు—(విలోక్య) అయే, సుహృ స్నే మైత్రేయః ప్రాప్తః.
వయస్య, స్వాగతమ్. ఆస్యతామ్.

విదూ—ఉపవిష్టో ౭స్మి. [ఉపవిష్టో ఘ్ని].

చారు—వయస్య, కథయ త త్కార్యమ్.

(పిసిని) కాని బోగముది, - అని ఇవి, కలుగుట చాల కష్టము అని, తత్ ... =
కావున ప్రియవయస్యనికడకు పోయి ఈగణిక జోలినండి మరలెచ్చదను - మాన్పె
దను, కథం ... = ఏమి, ప్రియవయస్యుడు తోటలో కూర్చుండియున్నాడు.
సమీపించి - స్వస్తి భవతే ... = స్వస్తి నీకు, దీరాయవపుకమ్మ - మేళ్ళు
పొందుము.

కథయ తత్ కార్యం = చెప్పు ఆపనిని - ఏమైనదో చెప్పు - అనుట. వానికి
అంత అక్రమగా ఉన్నది తన ఘరానాకై, తన ప్రియురాలియెడ, తత్ ...

విదూ—తత్థలు కార్యం వినప్తమ్. [తం క్షు కజ్జం విణట్టమ్].

చారు—కిం తయా న గృహీతా రత్నావళి?

విదూ—కుతో అస్మాక మేతావ ద్భాగధేయమ్. నవనలిన కోమల మజ్జలిం మస్తకే కృత్వా ప్రతీష్ఠా. [కుదో అష్టాణం ఏత్రిఅం భానధేఅమ్. ఇవణలిణకోమలం అజ్జలిం మత్థప కదుఅ పడిచ్చిఅ].

చారు—త త్కిం బ్రవీషి వినప్త మితి?

విదూ—భోః, కథం న వినప్తమ్? య దభుక్తపీతస్య చౌరై రపహృత స్యాల్పమూల్యస్య సువర్ణభాణ్డస్య కారణా చ్చతుః సముద్ర సారభుతా రత్నమాలా హారితా. [భో కథం ణ విణట్టమ్, జం అభుత్తపీదస్య చోరేహిం అవహిదస్య అప్పముల్లస్య సువర్ణభాణ్డ అస్య కారణాదో చదుస్సముద్దసారభూదా రఅణమాలా హారిదా].

నప్తం = ఆపని నాశనమైనదిగదా, కిం తయా ... = ఏమి ఆమెచేత రత్నావళి తీసికొనబడలేదా? కుతః అస్మాకం ... = మనకు అంత అదృష్టమెక్కడిది? క్రొందామరయంత కోమలముగా - అందముగా - భోగముదాని నేర్పుతో అనుట - తన తలపై కేలు మొగిడ్చి, గ్రహింపబడినది, తత్ కిం ... = మఱి ఏమిటి నప్తమైనది అంటితే, భోః కథం ... = ఓయి ఎట్లు నప్తము కాలేదు? ఏలన - తినని(యు) త్రాగని(యు) దానియొక్క, దొంగలచే అపహరింపబడిన దాని యొక్క, కొద్ది వెలగలదాని యొక్క, బంగారునగయొక్క కారణమువలన, నలు సముద్రముల సారమైన - అంత మేలి రత్నములదైన - రత్నావళి పోగొట్టుకొనబడినది - కైకొనునట్లు చేయబడినది.

ఆకేల్యోద్బును, గ్రహణమును, చారుదత్తాదు చిత్తాన సరిగానే గ్రహించినాడు. కావున, వయస్య మా మా ఏకమ్ - వయస్యా, కాదు, అట్లు కాదు -

చారు—వయస్య, మా మైవమ్.

శ్లో. యం సమాలమ్భ్య విశ్వాసం న్యాసో ౭స్మాను తయా కృతః
త సైత్యత న్మహతో మూల్యం ప్రత్యయ సైవ దీయతే. ౭

విదూ—భో వయస్య, ఏత దపి మే ద్వితీయం సంతాప
కారణం య తస్మీజనదత్తసంజ్ఞయా పటాంతాపవారితం ముఖం కృ
త్వాహ ముపహాసితః. త దహం బ్రాహ్మణో భూ త్వేదానీం
భవంతం శీర్షేణ పతిత్వా విజ్ఞాపయామి - 'నివర్త్యతా మా త్మా
స్మా ధృహుప్రత్యవాయా ద్దణికాప్రసక్లాత్' - గణికా నామ పాదు
కాంతరప్రవి ప్తేవ లేప్టుకా దుఃఖేన పున ర్నిరాక్రియతే. అపి చ
భోవయస్య, గణికా హస్తీ కాయస్థో భిక్షు శ్చాటో రాసభ శ్చ
య త్రైతే నివసన్తి తత్ర దుష్టా అపి న జాయన్తే.

శ్లో. ౭. చూ. III-29.

వయస్య - ఏతత్ అపి ... = వయస్యః, ఇదియ నా సంతాపమునకు -
దుఃఖమునకు రెండవ కారణము - యత్ ... = ఏదనగా సఖులకు సన్నచేసి,
గుడ్డచే మొగము కనబడసేక అడ్డముపెట్టి, కప్పికొని అనుట - (దానిచే) నేను
నవ్వబడితిని - హేళనము చేయబడితిని - చతుర్థాంకాంతమున రత్నావళిం
గొనుచో ఇట్లన్నది కదా - చూ. పు - 'విహస్య సఖీముఖం దృష్ట్వా, మైత్రేయ
కథం నగ్రహీష్యామి ... - ఇత్యాది దానిని వసంతసేన అటు చారుదత్తుడు
ఇటు సరిగా గ్రహించిరి. ... = అహం బ్రాహ్మణః - నేను బ్రాహ్మణుడను
తలతో పడి - నీపాదాలకు తల తాకించి - విన్నవించును, బహుప్రత్యవాయాత్ =
అనేక దోషములున్నందువలన, పాదుకాంతం ప్రవిష్టా = ముచ్చెలో దూతిన మట్టి
తునుక - గులక వలె, చాలకష్టముతో తొలగింపబడును - అపిచ ... = మఱియు,
బోగముది - (సవకాస్యము హరించునది), ఏనుగు - (అసాధ్యపు వ్యయము చేయిం
చునది - మేతకు గీతకు,) కాయస్థుడు - (దొంగలెక్కులువ్రాసి దివాలా తీయిం
చును) సన్న్యాసి - (వైరాగ్య ముపదేశించుచు - ఏనుగుమును అనుభవించసేడు.)
చాటుడు. దూబగాడు, మెల్లగా స్నేహము సంపాదించి, దుశ్యకాయాదులు
చేయించి దుమాకాకమున నడిపించి కొల్లగొట్టి నాశనముచేయు మోసగాడు.
రాసభః చ = గాడిదయు - (పెరు మేసివేయును, దశకాన మే అశుభావహ మందురు.)

[భో వలస్స, ఏదం పి మే దుదిలం సంతావకారణం జం
సహీలణదిణ్ణ సంజ్ఞాప పడన్తోవారిదం ముహం కదుల అహం ఉవ
హసిదో. తా అహం బవ్వుణో భవిల దాణిం భవన్తం సీసేణ
పడిల విణ్ణవేమి - 'ణివత్తీలదు అప్పా ఇమాదో బహుపచ్చవాటదో
గణిఆపసన్గోదో' - గణిఆ కామ పాదులన్తరప్పవిట్టా విల లేట్టుల
దుక్ఖేణ ఉణ ణిరాకరీఅది. అవిల భో వలస్స, గణిఆ హత్థీ కాఅత్థఓ
భిక్ఖు చాటో రాసహో అ జహిం ఎదే ణివసన్తి తహిం దుట్టా విణ
జాలన్తి].

చారు—వయస్య, అల మిదానీం సర్వం పరివాద ముక్త్యా.
అవస్థ యై వాస్మి నివారితః. పశ్య,

శ్లో. వేగం కరోతి తురగ స్త్వరితం ప్రయాతుం
ప్రాణవ్యయా న్న చరణాస్తు తథా వహన్తి
సర్వత్ర యాన్తి పురుషస్య చలాః స్వభావాః
ఖిన్నా స్తతో హృదయ మేవ పున ర్విశన్తి.

౮

చారు, అవి యన్నచోట దుష్టులు సయితము - పుట్టరు - వధిశల్లరు - అనుట.
అలం ... ఉక్త్వా - ఈదూషణ మెల్ల చెప్పవలదు - 'అల' మనకు 'క్త్వా'
యోగమునను నిషేధము అథాము - అవస్థయావన ... = అవస్థచేతనే - నా పేదటి
కముచేతనే - నేను ఏమియు (అట్టివి) చేయకుండ - బోగముదాని పొందు మొదలై
నవి చేయకుండ, మాన్పించుడితి నే. చూడు - చారుదత్తుడు ఉత్కంఠ గట్లుపొరిలి
నను, ఈమెత్రేయునికి పట్టియ్యఁడు. గబ్బిగానే పలుకుచున్నాఁడు,

శ్లో. ౮. తురగః = గుఱ్ఱము, త్వరితం ప్రయాతుం = వడిగా పోవుటకు,
వేగంకరోతి = వేగ (ప్రయత్నమును - పూనికను - అనుకొనుటను,) మును చేయును.
తు = కింతు = కాని, ప్రాణ వ్యయాత్ = (ముసలితనము మొనలైన కారణములచేత)
బలము తఱుగుటవలన, చరణాః = కాళ్లు, న తథా వహన్తి = అట్లు - ప్రయత్నము
నకు తగినట్లుగా - పాఱువు, పరువెత్తవు - పురుషస్య = మోనిసియొక్క, చలాః
స్వభావాః = చంచలములైన (స్వ =) సొంత (భావాః =) అభిప్రాయములు,

అపి చ వయస్య,

శ్లో. య స్యాథ్థా స్తస్య సా కాంతా ధనహార్యో హ్యసౌ జనః
(స్వగతమ్) న గుణహార్యో హ్యసౌ జనః (ప్రకాశమ్) -

వయ మ్మర్తైః పరిత్యక్తా నను త్యక్తైవ సా మయా.

౯

సకలత్ర యాన్తి = అంతటను - మనోజేగముతో ననుట - పోవును, (పోయి, ఏమియు చేయలేక) ఖేదము - అలపు - చెందినవై, తతః = అక్కడినుండి, హృదయం ఏవ = మనసు నే, పునః విశన్తి = మరల ప్రవేశించును.

గజ్జము ముసలిదై బక్క చిక్కినది - కమిచీదెబ్బ తగులునేమో యని, తగిలిననుంగూడ, అది యెంత ప్రయత్నించినను - బలము తఱిగిపోయినందున, కాళ్లు రానందున, అట్లు పోజాలదు. మానిసి మనసులో భావములు, అతి చపలములు - అనుకొనునంతలో ప్రపంచ మంతయు చుట్టి రాగలవు - మఱి ఏమియు సాధింపలేక దుఃఖముతో, ఎక్కడినుండియు, మరల మనసునే ప్రవేశించును. దరిద్రునికి కోరికలు ఉన్నను ఫలించునా అనుట.

ఈ సంవాదముం గన నగు - (V. 8)

ఉత్థాయ హృది లీయస్తే దరిద్రాణాం మనోరథాః

బాల్యవైధవ్యదగ్ధానాం కులస్త్రీణాం కుచా ఇవ.

శ్లో. ౯. యస్య అథాః = ఎవనికి ధనమో - ధనము కలదో అనుట, తస్య సా కాంతా = వానికి ఆ కాంత, చెలువ. హి = ఏలన, అసౌజనః = ఈజనము బోగముది. ధనహార్యః = ధనముచే పొందఁదగినది - వెలయాలు గదా - వెలకు ఆలు. తనలో అనుకొనును - న గుణహార్యః ... = గుణములచే - సత్యశౌచ శీలాదులచే, పొందఁగినది కాదే - వయం = నేను, అథ్తాః = సంపదచే - ధనముచే, పరిత్యక్తాః = విడువఁబడినవాడను, (కావున) సా = ఆమె - ఆనాని, మయా త్యక్తా ఏవ నను = నాచే విడిచిపెట్టఁబడినదే కదా - నేను దానిని మానుకోవలసి నదే కదా.

కావున నీకెందులకు ఆదిగులు, అది నన్నేమేని చేయు నని. అది దరిద్రుడైన నాకడకు ఏల వచ్చును? రానేరదు,

విదూ—(అథో ౭వలోక్య స్వగతమ్) య తైష ఊర్ధ్వం
ప్రేత్య దీర్ఘం నిశ్చసితి, తథా తర్కయామి మయా వినివార్యమాణ
స్యాధికతరం వృద్ధా స్యోత్కణ్ఠా. త త్సుప్తం ఖ లేవ ముచ్యతే -
'కామో వామః' ఇతి. (ప్రకాశమ్) భో వయస్య, భణితం చ
తయా - భణ చారుదత్తమ్ - 'అద్య ప్రదోషే మయా త్రాగ
న్తవ్యమ్' ఇతి. త త్తర్కయామి రత్నావల్యా అపరితుష్టాపరిం
యాచితు మాగమిష్య తీతి.

[జథా ఏసో ఉద్ధం. పేక్షిత దీహం నిస్సది, తథా తక్కేమి
మవ విణివారిఅన్తస్స అధిఅవరం వడ్డిదా సే ఉక్కణ్ఠా. తా సుట్టు
ఖ్ఖ ఏవ్వం వుచ్చది - 'కామో వామో' త్తి. భో వలస్స, భణిదం
అ తావ - భణహి చారుదత్తమ్ - 'అజ్జ పటసే మవ ఏత్థ ఆఅన్తవ్వం'
త్తి. తా తక్కేమి రలణావలీప అపరితుట్టా అవరం మగ్గిదుం
ఆమిస్సది త్తి].

చారు—వయస్య, ఆగచ్ఛతు. పరితుష్టా యాస్యతి.

యథా ఏష ఊర్ధ్వం ప్రేత్య ... = ఎట్లు - ఏకారణాన - ఇతఁడు పైకి
చూచి, బిట్టు నిట్టూర్చుచున్నాడో, అట్లు - ఆకారణాన ఊహించున్నాను -
నాచే మాన్వబడుకొలఁదియు ఇతనికి ఉత్కంఠ - పొందఁగోరిక - వసంత సేనా
విరహమునం గలిగినది - పెరిగినది అని. కావున ఇట్లు చెప్పబడు సే - సామెత -
అది లెస్స - కదా - ఏమనఁగా - 'కామో వామః' - కాముఁడు ప్రతికూలుఁడు,
వంకరవాఁడు - అని. నా తగ్గింపునకు మాన్పుటకు నైన ప్రయత్నాన వృద్ధి పొందు
టయు, ఆవంకకు మఱింత మరలుటయు కలుగును - తత్ = కావున, తక
యామి ... = ఊహింతును. - రత్న హారమునకు తృప్తిపడక ఇంకను ఏమేని
(ఇమ్మని) అడుగుటకు రాఁగలదు - అని. పరితుష్టా యాస్యతి = తృప్తిపడినదై,
పోగలదు. మనసున చారుదత్తుఁడు వసంత సేన చిత్తమును చక్కఁగా కనిపట్టును,
మైత్రేయుని మాటలతో పసిలేడు.

చేటః—(ప్రవిశ్య) అవేత మానవాః, [అవేధ మాణహే],

శ్లో. యథా యథా వర్ష త్యభ్రఖణ్డం
తథా తథా తిమ్మతి పృష్ఠచర్మ
యథా యథా లగతి శీతవాత
స్తథా తథా వేపతే మే హృదయమ్.

౧౦

[జథా జథా వశ్యతి అమృఖణ్డే
తథా తథా తిమ్మది పుట్టిచమ్మే
జథా జథా లగ్గది శీదవాదే
తథా తథా వేవది మే హలక్కే].

(పశ్య)

శ్లో. వంశం వాదయామి సప్తచిద్రం సుశబ్దం
వీణాం వాదయామి సప్తతన్త్రిం నదన్త్రిమ్

అశేత మానవాః - మానవులారా, తొలగుండు.

శ్లో. ౧౦. యథా యథా వర్షత్యభ్రఖణ్డం = మ్రబ్బుతునుక, ఎట్లెట్లు - ఎంతెంత - వషింతుచున్నదో - తథా ... = అట్లెట్లు అంతంత, పృష్ఠచర్మ = వీపు (మీది) తొలు, తిమ్మతి = (తిమ్మిరిగా) తడియుచున్నది. (వానలో నడుచుటచేత.) యథా యథా = ఎట్లెట్లు - ఎంతెంత - చల్లగాలి తగులుచున్నదో, అట్లెట్లు - అంతంత - నాగుండె అదరుచున్నది.

వీనిది పైన ఉత్తరీయపుఁ గప్పు లేనిపాటి యుడుపే - కావున వానకొలది వీపు తడియుచున్నది - గుండె - తొమ్ము - అదరుచున్నది.

ప్రహస్య - పెద్దనవ్వు నవ్వి -

శ్లో. ౧౧. సప్తచిద్రం సుశబ్దమ్ ... = ఏడు రంగ్రములుగలదియు మధురమైన (పెద్ద) శబ్దముగలదియు నగు పిల్లనగ్రోవిని వాయించును - వీణాం ... = వీణెను, ఏడుతంతులుగలిగి మొరయుచున్నదానిని వాయించును. గదాభస్య అను

గీతం గాయామి గర్వభ స్యానురూపం
కో మే గానే తుమ్మరు ర్నారదో వా.

౧౧

[వంశం వాప శత్రుచిద్దం శుశద్ధం
వీణం వాప శత్రుతన్తిం ణదన్తిమ్
గీలం గాప గర్వహ శ్యాణులూలం
కే మే గాణే తుమ్మలూ ణాలదే వా].

ఆజ్ఞ ప్రోఽస్మి ఆర్యయా వసన్త సేనయా - 'కుమ్భిలక, గచ్చ త్వమ్. మ మాగమన మార్యచారుదత్తస్య నివేదయ.' ఇతి. త ద్యావ దార్యచారుదత్తస్య గేహం. గచ్చామి. (పరిక్రమ్య ప్రవిష్టకేన దృష్ట్వా) ఏష చారుదత్తో వృక్షవాటికాయాం తిష్ఠతి. ఏషో ఽపి స దుష్టవటుకః. త ద్యావ దుషసర్పాసి. కథ మాచ్ఛాదితం ద్వారం వృక్షవాటికాయాః. భవతు. ఏతస్య దుష్టవటుకస్య సంజ్ఞాం దదామి. (ఇతి లోష్టగుటికాః క్షిపతి).

రూపం = గాడిదెక తగిన - సమానమైన, గీతం గాయామి = పాట పాడెదను, గానే మే = పాటలో నాకు, తుంబు ... = కః - అతడుగాని ఇతడుగాని ఎవడు. నామందు వారు ఎక్కడ, ఏపాటి? చేటుడు బోగముదానియింటి నొకరు - భాష, భావము, సంభాషణలో, దానికిం దగినట్లు త్రుట్లుపాటు కలిగి ఉండును. అధికప్రసంగము కలిగి యుండును. ఆయింట నుండువాడు గావున, అక్కడ వానికి అన్ని వాద్యములు, నోటిపాట, కొంతపరిచితులే. ఎవరు లేక చూచి ఒక్కొక్కదానిని మోగించి చూచుచుండును. నోటనుం బాడుచునే యుండును. ఈ పెద్దయింటికి వచ్చినందున నోరు చేతులు పురపురలాడుచున్నవి.

నివేదయ - తెలుపుము - ఏష చారుదత్తః ... = వీడుగో చారుదత్తుడు తోటలో ఉన్నాడు - స్వగతమున ఈబోగమింటివానికి - చారుదత్తనామము నకు 'అయ్య' కూడ లేదు. మైత్రేయుని, బాపని ఇట్లు అనును. దుష్టవటుకః - కొంటెవడుగు. సంజ్ఞాం దదామి = సన్న చేసెదను. లోష్ట గుటికాః క్షిపతి = మట్టి

[ఆణత్తహి అజ్జఅప వసంత శేణావ - 'కుమ్భిలక, గచ్చ తుమమ్. మమ ఆగమణం అజ్జచారుదత్తశ్శ ణివేదేహి' త్తి. తా జావ అజ్జచారుదత్తశ్శ గేహం గచ్చామి. ఏ శే చాలుదత్తే రుక్ఖవాడి ఆప చిట్టిది. ఏ శే వి శే దుట్టవడుకే. తా జావ ఉవశప్పేమి. కథం థక్కిదే దువాలే రుక్ఖవాడిఆప. భోదు. ఏదశ్శ దుట్టవడుకశ్శ శణ్ణం దేమి].

విదూ—అయే, క ఇదానీ మేష ప్రాకారవేష్టిత మివ కపిత్థం మాం లోప్తకై స్తాడయతి. [అప, కో దాణిం ఏసో పాతర వేట్టిదం విల క ఇత్థం మం లోట్టకేహిం తాడేది].

చారు—ఆరామప్రాసాదవేదికాయాం క్రీడద్భిః పారావతైః పతితం భవేత్.

విదూ—దాస్యాపుత్త్ర, దుష్టపారావత, తిష్ఠ తిష్ఠ యావ దేతేన దణ్ణకాష్ఠేన సుపక్వ మివ చూతఫల మస్తృత్పాదా ద్భూమా సాతయిష్యామి. [దాసీవపుత్త దుష్టపారావత, చిట్ట చిట్ట, జావ ఏదిణా దణ్ణక ఘ్నేణ సుపక్వం విల చూతఫలం ఇమాదో పాసాదాదో భూమివ పాడఇస్సమ్]

(ఇతి దణ్ణకాష్ఠ ముద్యమ్య ధావతి.

చారు—(యజ్ఞోపవీత ఆకృప్య) వయస్య, ఉపవిశ. కి మనేన. తిష్ఠతు దయితాసహిత స్తపస్వీ పారావతః.

పెళ్ల యుండలు వేయచున్నాడు - ప్రాకార వేష్టితం కపిత్థం ఇవ - (ఎక్కనీక) వెలుగు - వరణము - చే చుట్టబడిన వెలగనుం బోలె (కాయలకై చెట్టుంబోలె) నన్ను మంటిపెళ్లలం గొట్టుచున్నాడు, ఆరామప్రాసాద ... = బంగాళా యరగు మీద నాడుకొను పావురాళ్లు పడవేసియుండును - దాస్యాపుత్ర దుష్టపారా వత ... = లంజాకొడుకా కొం టెపావురమా, ఉండు ఉండు - ఈకట్టతో బాగుగా పండినమామిడిపండుంబోలె, మేడనుండి నేలపై పడునట్లు కొట్టెదను, యజ్ఞోప వీతం ఆకృప్య = జంచెమును లాగి - అది తెగునని ఇంక కదలకుండును - దిశః

చేటః—కథం పారావతం పశ్యతి. మా న పశ్యతి. భవతు. అపరయా లోష్టగుటికయా పున రపి తాడయిష్యామి. [కథం పారావదం పేక్ష్యది. మం ణ పేక్ష్యది. భోదు. అవరావ లోష్టగుడికావ పుణో వి తాడయిష్యమ్]. (తథా కరోతి.

విదూ—(దిశో ౭వలోక్య) కథం కుమ్భాలకః. త ద్యావ దుపసర్పామి. (ఉపసృత్య, ద్వార ముద్ఘాట్య) అరే కుమ్భాలక, ప్రవిశ, స్వాగతం తే. (కథం కుమ్భాలకం. తా జావ ఉపసర్పామి. అరే కుమ్భాలక, ప్రవిశ. సాలదం దే].

చేటః—(ప్రవిశ్య) ఆర్య, వందే. [అజ్ఞ, నందామి].

విదూ—అరే, కుత్ర త్వమీదృశే దుద్దినే ౭న్ధకార ఆగతః. [అరే, కహిం తుమం ఈదిసే దుద్దినే అన్ధకరే ఆలవో].

చేటః—అరే, ఏషా సా. [అలే, ఏశాశా].

విదూ—కైషా, కా. [కా, ఏశాశా].

చేటః—ఏషా సా. [ఏశాశా].

విదూ—కి మిదానీం దాస్యాపుత్ర, దుర్భిక్ష కాలే వృద్ధరజ్జు-
ఇ వోర్ధ్వకం శ్వాసాయసే - 'ఏషా సా సా' - ఇతి. [కిం దానిం
దాసీవ పుత్రా, దుర్భిక్ష కాలే వృద్ధరజ్జో విల ఉద్ధకం సాసాలసి -
'ఏసా సా సే' త్తి.

ఆవలోక్య - (నలు) దిక్కులు చూచి - కథం కుమ్భాలకః! ఓహో కుంభీలకుడు!
ద్వారం ఉద్ఘాట్య - వాకిలి తెరిచి, అరే, కుత్ర ... = ఓరి, ఎక్కడరా నీవు ఈ
వానలోను చీకటిలోను వచ్చితివి, అరే ఏషా సా ... = ఒరే ఇదిగో ఆమె - కా
ఏషా కా - ఎవరురా, ఎవరురా ఆమె - కిం ఇదానీం ... = ఏమి - ఎందులకు -
ఇప్పుడు కి అవుకాలాన ముసలిసన్నాసివలె ఎగశ్వాసిం చెదవు - ఆయాసపడెదవు -

చేటః—అరే, త్వ మ పీదానీ మిన్ద్ర)మహాకాముక ఇవ
సుష్టు కిం కా కా ఇతి. [అలే, తుమం పి దాణిం ఇన్ద్రమహాకాముకో
విల సుట్టు కిం కాకాలసి - 'కాకే'త్తి

విదూ—త త్కథయ. [తా క హేహి].

చేటః—(స్వగతమ్) భవతు. ఏవం భణిష్యామి. (ప్రకాశమ్)
అరే ప్రశ్నం తే దాస్యామి [భోదు. ఏవ్వం భణిశ్యమ్. అలే,
పణ్ణం తే దఇశ్యమ్].

విదూ—అహం తే మస్తకే పాదం దాస్యామి. [అహం దే
ముణ్డే గోడ్డం దఇశ్యమ్].

చేటః—అరే, జానీహి తావత్, తేన హి. కస్మిన్ కాతే
చూతా ముకులితా భవన్తి. [అలే, జాణాహి దావ, తేణహి.
కశ్యం కాతే చూత మోలేన్తి].

విదూ—అరే దాస్యాపుత్ర, గ్రీష్మే. [అరే దానీవ పుత్రా,
గిష్టే].

చేటః—(సహానమ్) అరే, నహి నహి. [అలే, ణహి ణహి].

విదూ—(స్వగతమ్) కి మి దానీ మత్ర కథయిష్యామి.
(విచిన్త్య) భవతు చారుదత్తం గత్వా ప్రత్యూమి. (ప్రకాశమ్)

ఏమ సా సా సా సా అని. అరే త్వం అపి - ఓరి నీవును ఇంద్రోత్సవమునకై ఆస
గొన్నవానివలె బాగుగా కాకివలె కా కా కా కా అని యనుచున్నావే. తతో
కథయ - కావున అదేమా చెప్పు - ఓరే నేను నీ కొక ప్రశ్న ఇత్తును - ని న్నొక
ప్రశ్న యడిగెదను - అనుట. అహం తే మస్తకే ... = నేను నీతలపై పాదము
ఉంతును - జవాబు చెప్పి ఓడింతును, అడుగురా - అనుట - అరే జానీహి ... =
తేన హి - అట్లేని, నీవు అంతటివాడవేని - ఎఱుఁగుదువా ... చెప్పుము, ఏకా
లన మామిళ్లు మొగ్గతొడుగును? ఓరి అంజాకొడుకా, ఎండకాలమునరా - వాని
జవాబునకు వానికి నవ్వువచ్చినది. ఓరి కాదు కాదు. కిం ఇదానీమ్ ... మఱి యిపుడు
ఏమి చెప్పుదును - కానీ, పోయి చారుదత్తుని అడిగెదను, ఓరి రవంత నేపు ఉండు -

అరే, ముహూర్తకం తిష్ఠ. (చారుదత్త ముపసృత్య) భో వయస్య, ప్రత్యౌమి తావత్, కస్మి న్కాలే చూతా ముకులితా భవంతి. [కిం దాణి ఏత్థ కహిస్సమ్. భోదు, చారుదత్తం గదుల పుచ్చిస్సమ్. అరే ముహూర్తలం చిట్ట. భో వలస్స, పుచ్చిస్సం దావ, కస్సిం కాలే చూత మోలేంతి].

చారు—మూర్ఖ, వసంతే.

విదూ—(చేట ముపగమ్య) మూర్ఖ, వసంతే. [ముక్ఖ, వసంతే].

చేటః—ద్వితీయం తే ప్రశ్నం దాస్యామి. సుసమృద్ధానాం గ్రామాణాం కా రక్షాం కరోతి. [దుదిల దే పట్టాం దఇశ్వమ్. శుశమిద్ధాణం గామాణం కా లక్ష్మలం కలేది].

విదూ—అరే, రథ్యా, [అరే రచ్చా]

చేటః—(సహసమ్) అరే, నహి నహి. [అలే, ణహి ణహి].

విదూ—భవతు, సంశయే పతితో ఽస్మి. (విచిన్త్య) భవతు చారుదత్తం పునరపి ప్రత్యౌమి. [భోదు, సంసప పడి దమ్మి. భోదు, చారుదత్తం పుణో వి పుచ్చిస్సమ్].

(పున ర్నిర్వృత్య చారుదత్తం తథై వోదాహరతి

చారు—వయస్య, సేనా.

మూఖ - అది తెలియదటయ్యా - వసంతమున. ద్వితీయం తే ... = నీకు రెండవ ప్రశ్న యిత్తును - సుసమృద్ధానాం ... = మంచి సంపన్నములైన గ్రామములకు ఏది రక్షణ ఒసఁగును? రథ్యా = రస్తా... కాదు కాదు - భవతు ... కానీ సంశయాన పడితిని. కానీ - మరలను చారుత్తుని అడిగెదను - తథై వోదాహరతి - చేటుని మాటలను ఉన్నవి ఉన్నట్లుగా చెప్పను - సుసమృద్ధానాం ...

విదూ—(చేట ముపగమ్య) అరే దాస్యాపుత్త్ర, సేనా.
[అరే దాసీప పుత్తా, సేనా.]

చేట—అరే, ద్వే అ ప్యేకస్మి న్కృత్వా శీఘ్రం భణ.
[అలే, దువే వి ఏకస్మిం కదుల శిగ్ధం భణాహి].

విదూ—సేనావసంతే. [సేనావసంతే].

చేట—నను పరివర్త్య భణ. [ణం పలివత్తిల భణాహి].

విదూ—(కాయేన పరివృత్త) సేనా వసంతే. [సేనా వసంతే].

చేట—అరే మూర్ఖ వటుక, పడే పరివర్తయ. [అలే ముక్ఖ బడుకా, పదాఞం పలివత్తావేహి].

విదూ—(పాదౌ పరివర్త్య) సేనా వసంతే. [సేనా వసంతే].

చేట—అరే మూర్ఖ, అక్షరపడే పరివర్తయ. [అలే ముక్ఖ. అక్షలపదాఞం పలివత్తావేహి].

విదూ—(విచిన్త్య) వసంత సేనా. [వసంత సేనా].

చేట—ఏషా సాగతా. [ఏశా శా ఆలదా].

విదూ—త ద్యాన చ్చారుదత్తస్య నివేదయామి. [ఉపసృత్య]
భో చారుదత్త ధనిక స్త ఆగతః. [తా జావ చారుదత్తస్య ణివే
దేమి. భో చారుదత్త, ధణిఓ దే ఆఅదో].

ఇత్యాదిని, ఓరి లంజాకొడుకా, సేనరా. ద్వే అపి ఏకస్మిన్ కృత్వా = రెంటి
నొక్కటచేచి. శీఘ్రం భణ = త్వరగాపలుకు. సేనా వసంతే..., పరివర్త్య -
మల్లించి = కాయేన పరివృత్త - దేహముతో - దేహమును - త్రిప్పి, పడే - అడు
గులను ..., మూర్ఖ వటుక - తెలివిలేనివాడా, వడుగా - (కాలి అడుగులను
కాదు) - త్రిప్పి చెప్పరా. విచిన్త్య - ఆలోచించి - వసంత - విభక్తి తొలగించి,
తెలివిగా అనుట - వసంత సేనా - ఏషా సా ఆగతా = ఇదిగో ఆమె వచ్చినది.
ధనికో తే ఆగతః - నీ ధనికుడు వచ్చినాడు - నాకవడు ధనికుడు - మౌఖల

చారు—కుతోఁ జెప్ప తుంటే ధనికః.

విదూ—యది కులే నాస్తి, తద్వారేఁ జెప్పి. ఏమా వసంతసే
నాగతా. [జగ్గి కులే ఇత్తి, తా దువారే అత్తి, ఏనా వసంతసేనా
ఆలదా].

చారు—వయస్య, కిం మాం ప్రతారయసి.

విదూ—యది మే వచనే న ప్రత్యయసే, త దియం కుమ్భి
లకం పృచ్ఛ. అరే దాస్యాఃపుత్ర కుమ్భిలక ఉపసర్ప. [జగ్గి మే
వలణే న పత్తిఆలసి, తా ఏదం కుమ్భిలకం పృచ్ఛ. అరే దాసీవ
పుత్తా కుమ్భిలక. ఉపసర్ప].

చేటః—(ఉపసృత్య) ఆర్య, వందే. [ఆజ్ఞ వందామి].

చారు—భద్ర, స్వాగతమ్. కథయ సత్యం ప్రాప్తా వసంత
సేనా?

చేటః—ఏమా సాగతా వసంతసేనా. [ఏశా శా ఆలదా
వశంతసేనా].

చారు—(సహర్షమ్) భద్ర, న కదాచి త్ప్రియవచనం
నిష్ఫలీకృతం మయా. తద్గ్రహ్యతాం పారితోషికమ్.

[ఇ త్యుత్తరీయం ప్రయచ్ఛతి.

ములో ధనికుడు లేచే - యది కులే ... = కులములో లేకపోయిన, ఆవాకిట ఉన్నది.
ఇదిగో వసంతసేన వచ్చినది. వయస్య, కిం ... = మిత్రమా, ఏమి నన్ను మోస
గింతువా? యది మే వచనం ... = నామాటను నమ్మవేసి, అప్పటికి ఈకుంభిలకుని
అడుగుము. ఏమా సాగతా ... = ఇదిగో ఆమె వచ్చియున్నది, వసంతసేన.

- ఓరి మంచివాడా, నేను ఎప్పుడును ప్రియవచనమును - నా కెవ రైనను
చెప్పినదానిని, నిష్ఫలము చేయలేదు. కావున గ్రహింపుము ఈ యినామును - అని
యొత్తరీయము నొసంగును.

చేటః—(గృహీత్యా ప్రణమ్య సపరితోషమ్) యావ
చార్యాయా నివేదయామి. [జావ అజ్జతపి ణివేదేమి].

(ఇతి నిష్కా) న్తః.

విదూ—భోః అపి జానాసి, కిం నిమిత్త మీదృశే దుర్దిన
ఆగ తేతి. [భో, అవి జానాసి కింణిమిత్తం ఈదిసే దుద్దిణే ఆలదే
త్తి].

చారు—వయస్య. న సమ్య గవధారయామి.

విదూ—మయా జ్ఞాతమ్, అల్పమూల్యా రత్నావలీ, బహు
మూల్యం సువర్ణభాణ్డ మితి న పరితుష్టాపరం యాచితు మాగతా.
[మన జాణిదమ్, అప్పముల్లా రత్తణావలీ, బహుముల్లం సువర్ణభాణ్డలం
త్తి ణ పరితుష్టా అవరం మగ్గిదుం ఆలదా].

చారు—(స్వగతమ్) పరితుష్టా యాస్యతి.

(తతః ప్రవిశ త్యుజ్జ్వలాభిసారికావేషేన వసంతసేనా ;

సోత్కణ్ఠా. ఛత్రధారిణీ, విటశ్చ)

విటః—(వసంతసేనా ముద్దిశ్య)

సపరితోషమ్ = సంతోషముతో.

భోః అపి జానాసి .. = ఓయి ఎఱుంగుదువా, ఎందులకు ఇట్టి వాన దినాన
వచ్చినదో. న సమ్యక్ అవధారయామి = నేను సరిగా నిశ్చయింపలేను ఎఱుం
గను. మయా జ్ఞాతమ్ = నాచే ఎఱుంగబడినది - అల్పమూల్యా ... = రవంత
వెలయే - కలది - సువర్ణభాండము చాల వెలగలది. అని, తృప్తిచెందనిదై
మఱి దేనినైనను ఇమ్మని అడుగుటకు వచ్చినది. పరితుష్టా యాస్యతి = చక్కగా
తృప్తి చెందినదై పోగలదు. - చారుదత్తునికి వసంతసేన గుట్టు తెలియును. మైత్రే
యునికిం జెప్పఁడు.

ఉజ్జ్వల - అభిసారికా - చీరలయు నగలయు కాంతితో మెఱయు
చున్నది - అట్టివేసముతో, ఉత్కంఠకలదై వచ్చినది. గొడుగుపట్టునొకరు - వాన

శ్లో. అపద్మా శ్రీ రేషా ప్రహరణ మనన్దస్య లలితం
 కలస్త్రీణాం శోభో మదనవరవృక్షస్య కుసుమమ్
 సలీలం గచ్ఛన్తి రతిసమయలజ్జాప్రణయినీ
 రతిక్షేత్రే రన్తే ప్రియపథిక స్థాన్తై రనుగతా.

౧౨

కావున - వసంతసేన గొడుగును తా చేతఁగొనదు - తనకు నాకరు పట్టవలయును,
 తోడుగా ఒక విటుఁడును - ఇంట కనుపెట్టుకొనియుండు మగ స్నేహితుఁడు -
 విటుఁడు - వాఁడును తోడగుటకే వచ్చినాఁడు. చేటియు కలదు.

ఉజ్జ్వలాభిసారికాపేషణ -

విచిత్రోజ్జ్వల వేషా తు చలన్నాపురనిస్వనా
 ప్రమోదస్త్రేరవదనా స్యా ద్వేశ్యాభిసరే ద్యది. సా. ద.

వసంతసేన తాను వసంతశోభ, అతిసంపన్నురాలు ఎంతయు హార్దాను
 రాగముతో అభిసరించుచున్నది. ఇంక ఎట్లుండదు! ఇతరులు అభిసరణమున
 ఆటలుండరు.

సలీనా స్వేషు గాత్రేషు మూకీకృతవిభూషణా
 ఆవగుణనసంపితా కల జాభిసరే ద్యది.

శ్లో. ౧౨. ఏషా = ఈమె, అపద్మా - పద్మములేని (- పుట్టుటకును,
 చేతవిలాసధారణకును -) శ్రీః = లక్ష్మీ - (అందాలకును సౌభాగ్యమునకును
 దేవతయైనట్టిది), (- అందు ఆమెయే - ఆమెకు సాటి -) అనన్దస్య = మన్మథుని
 నికి, లలితం = ఎంతయు సుకుమారమైన, ప్రహరణం = ఆయుధము ... = ఎంతటి
 యెట్టివానినైనను సుకుమారముగానే ఓచుటకు సాధనము - కలస్త్రీణాం =
 కులాంగనలకు. ఎంతటి స్వాధీనపతికలైనవారికిని, మఱి యితరనాయికల మాట
 చెప్ప వలయునా - శోకము - శోకమునకు కారణము - తమ భతకల వలపును,
 దాననే ధనాదికమును దీని పాలయి పోవునేమో అని భయమును దాన శోకమును:
 మదన - వరవృక్షస్య = మదనుఁడను మేలి వృక్షమునకు, కుసుమమ్ = పూవు,
 పూతెలలిత ప్రహరణ ప్రయోగ ఫలము ఇదియే - ఆకామవృక్షమునకు పూతెంబో
 నిది - సలీలం గచ్ఛన్తి - సయ్యాటగా నడచుచున్నదై, రతి సమయలజ్జా - ఆసమ

వసన్త సేన, పశ్య పశ్య,

శ్లో. గర్జన్తి తైలశిఖరేషు విలమ్బిభిమ్భా

మేఘా వియక్తవనితాహృదయానుకారాః

యేషాం రవేణ సహ సోత్పత్తితై ర్మయూరైః

ఖం వీజ్యతే మణిమయై రివ తాలవృన్దైః.

౧౩

యాన తోచు సిగ్గే - ఈమె. నడకయందమున ఆసిగ్గుతో కూడిన సాభాగ్యము ఉన్నది - ఆసమయంపు సిగ్గే - ఈమెయాకారమున నున్నది. రతిత్రేత్రే = సురత భూమియందు, ప్రణయినీ = నేస్తుకత్తియ, రక్తే - నాట్యస్థానమున = ప్రియులైన తెరువరులు గుంపులతో, అనుగతా = కూడుకొన్నది. వెంబడింపబడునది.

భాగ్యాలకు, అందాలకు, సాక్షాత్తులక్ష్మీ; మన్మథుడు ఈమెను ప్రయోగించి గెలువలేనివాడు ఎందును లేనే లేడు. ఇల్లాలు తన భర్త ఎప్పుడు ఎట్లో దీని వెంటబడి పోవునో అని దుఃఖించుచుండును. మదనుడు అను మేలిచెట్టున్నదే - దాని పూవు - సంయోగశృంగారము రూపుదాల్చిన పూవు - ఈమె. హాయిలు మీసిన యీమె నడక - రతికాలపులజ్జ - నడకలో ఒక సిగ్గు దాగియున్నది. అది యల్ల యది తాల్చిన రూపమే. రతిత్రేత్రమందు - నేస్తురాలు - నీ చిన్న చేష్టయందును అడుగకయే కనువెట్టినట్టి ఈజనము సాయముండును - నాట్య రంగమందు - దారిన పోవువాడు అటు చూచినను - అక్కడ నిలిచి పోవలసినదే - అట్లు ఆగుంపులు వెంటబడుదురు. అంతయు పలురకముల రూపకాలంకారము. తనవిటుండు చెప్పినయిదియంతయు వట్టి ఆచారపుమాటలేకాని. వసంతసేనం గూర్చిన తత్వము వాడెఱుంగడు, బోగము జాతిలో తప్ప బుట్టినదాసిగ్గుట్టు వాడెఱుంగడు.

శ్లో. ౧౩. మేఘాః = మేఘములు, వియక్త...కారా - వియోగినుల హృదయములం బోలిన వల్లనై, తైలశిఖరేషు - కొండశిఖ్మయందు, వ్రేలుచు - కొంత జాగునేయుచు - బింబాకారముగలవై, ఉలుముచున్నవి. యేషాం రవేణ ... = (లేని =) వానివ్రాతచేత, (సంతోషము పొంగి) తటాలున మింటి కెగిరిన నెమిళ్ల చేత, మణి ... = రతనాలు తాపిన విసనకట్టలతోనుం బోలె, ఖం వీజ్యతే = ఆకసము వీకబడుచున్నది.

అపి చ,

శ్లో. పక్కక్లిన్నముఖాః పిబన్తి సలిలం

ధారాహతా దర్దురాః,

కణ్ఠం ముఞ్చతి బర్హిణః సమదనో,

నీపః ప్రదీపాయతే,

సన్నాస్యసః కులదూషణై రివ జన్తై

శ్రేమై ర్వృత శ్చన్ద్రమా

విద్యు స్నీచకులోద్ధ తేవ యువతి

రైఃకత్ర సంతిష్ఠతే.

౧౮

సల్లపేఘాలు మండలాలు మండలాలుగా గుండ్ర - గుండ్రముగా కొండశిఖరాలమీద, దాటిరాక, కొంతసేపు ఆగి ప్రేలాడి ఉఱుచుచున్నవి. ఆశబ్దమునకు ఎంతో సంతోషముతో నెమిళ్లు పురులు విప్పుకొని వడివడిగా ఎగురుచున్నవి. అందుండు కన్నులు తాపినరత్నాలవలె ఉన్నవి, కావున, అట్లెగురుటచేత వానిచే, రతనాలవిసనకట్టలతో ఆకసము వీవబడుచున్నట్లు ఉన్నది. అదెల్ల చుట్టరా ఎత్తున అగపడుచున్నది.

శ్లో. ౧౮. దదురాః = కప్పలు, పక్కక్లిన్నముఖాః = బురదతో తడిసిన మూతులుగలవై, ధారాహతాః = వానధారలతో కొట్టబడినవై, సలిలంపిబన్తి = నీరు త్రాగుచున్నవి. బర్హిణః = నెమిలి, సమదనః = కామ (వికార)ము చేరి, కణ్ఠంముఞ్చతి = గొంతువిప్పి (బిగ్గరగా) పెద్దహత కూయుచున్నది. పెంటిని తన్నుం జేరఁ బిలుచుచున్నది. నీపః = ఎఱ్ఱపూలకడిమి - వాన గాలికి తటాలున ఒక్కట చెట్టునిండ మొగ్గ తొడుగును గాన - పెద్ద దీప మగుచున్నది - దీపమాయన ప్రకాశించుచున్నది.

మరు న్నవామ్భః ప్రవిఘాత సిక్తా

కదమ్బయప్తిః స్ఫుటకౌర కేవ -

నీపం దృష్ట్వా హరితకపిశమ్ -

ఉ. రా. చ., మాలతి.

మేఘ.

వసంత—భావ, సుఖ తే భణితమ్. ఏమా హి [భావ, సుఖ దే భణితమ్. ఏమా హి]

శ్లో. మూఢే నిరస్తరపయోధరయా మ యైవ

కాంతః స హాభిరమతే యది కిం త వాత్ర?

కలదూషణైః - (పుట్టిన మంచి) కలమును, (దూషణైః -) దూషించు వారైన - దుఃశీలములచే చెడ్డపేరు - అపకీర్తి - కలదిగా చేయువారైన, జనైః - జనులచే, సన్న్యాసభవ = సన్న్యాసముం బోలె, మేఘైః = మేఘులచేత, చంద్రమాః = చంద్రుడు, వృతః = కప్పబడినాడు - సన్న్యాసపక్షమున - వరింపబడినది. పూనబడినది - ఆకాలాన అట్టి సన్న్యాసులు, అట్టిది లోకాక్షి, ఉపమానోక్షి, విపోవునట్లుగా వాడుకలో నుండెడివారు - విద్యుత్ = మెఱుము, నీచకల ఉద్గతా యువతిః భవ = నీచకలమునం బుట్టిన జవ్వనివలె, చెడిపె వి పూటకు ఒక్కనిం గూడునట్లు, న ఏకత్ర సంతిష్ఠతే = ఒక్కచోట కుదురుగా ఉండుట లేదు. - ఇప్పుడు ఇక్కడ క్షణము తళుక్కున్న, ఇంతలో అక్కడ క్షణము తళుక్కునును.

బోగమువాడవారికి లోకానుభవము పాండిత్యము ఉండునని కాసు కాస్త్రజ్ఞులు - కావున విటుడు వానను ఇట్లు వణికించుచున్నాడు, బహిణము సమదనము విసదట - దాన గొంతెత్తి పెద్దకూత కూయుచున్నదట, నీపము వెలుగు కాగడా - దివ్యటి - యైనది, అట్టివారు సన్న్యాసము వరించు నట్లు మేఘాలు చంద్రుని కమ్మివేసినవి - ఈవిటుడు తానును ఒకనాడు అట్లు సన్న్యాసముం గొనునేమో. అట్టి యువతులు బోగమువారికన్నను నిజముగా చెడి పెలు - వీనికి వారు సులువుగా ఉపమానమైనారు.

భావ = భావ (= పండితుడా), సుఖ ... = నీవు చెప్పిన దెంతయు సరిగా ఉన్నది. ఏమా హి = ఈ రాత్రి (శ్లోకములో తరువాత ఉన్నది.) యన్నో -

శ్లో. ౧౫. మూఢే = మూఢురాలా, - అపాటి తెలివి కూడ లేదాయెనే నీకు! - నిరస్తరపయోధరయా = ఎడము - సందు - లేని మేఘములు - పాలిండ్లు అని శబ్దభర్తని - గలదాననైన - మయా ఏవసహ = నాతోడనే (వక్త్రి నిశ) కాంతః = కాంతుడు, (చారుదత్తుడు) అభిరమతే యది = సంతోషముతో ఆటగా

మాం గర్జితై రపి ముహు ర్వినివారయన్తి

మార్గం రుణద్ధి కుపి తేవ నిశా సపత్నీ.

౧౫

విటః—భవతు, ఏవం తావత్. ఉపాలభ్యతాం తావదియమ్.

వసంత—భావ కి మనయా స్త్రీస్వభావదుర్విదగ్ధ యోపాలబ్ధయా? పశ్యతు భావః

గడపునేని - కామక్రీడలం చేలునేని అని ధ్వని, అత్ర = ఈవిషయమున, తనకిం = నీ కేమే? - నీది ఏమి పోయినది? - ఇతి - అని - అట్లనినటులుగా, ముహుః = మాటి మాటికి, మాం = నన్ను, గర్జితైః = ఉరుములచే, నివారయన్తి = వలదు వలదు, అనుచు, కుపితా = కోపముచెందిన, సపత్నీ ఇన = సవతియుం బోలె, మార్గం రుణద్ధి = దారి అడ్డుచున్నది.

మ్రబ్బులు సందులేక కమ్మినవి, చారుదత్తుఁడు ఆమేఘాలకు సంతోషించుచుంబోలె నున్నాఁడు (ఉండును అని యనుకొనుట.) దాన సందులేని పాలిండ్ల కాంతతో (తనతోనే) కేడుకగా ప్రొద్దుపుచ్చుచున్నట్లున్నాఁడు అని మాటలలో ధ్వని. కాబట్టి ఆరాత్రి (కేళ) మేఘాలయరుములతో నన్ను పోవలదు పోవలదు అనుచున్నట్లున్నది. దారి చీకటితో నిండిపోయియున్నది - తనకు అటు నడువను దారి తెలియక పోయినట్లున్నది. అది ఆరాత్రి సవతివలె తాఁ గోపించి నన్ను పోనీక నాకు దారి అడ్డునట్లున్నది. అనుట - నేను నడువలేకున్నాను చీకటిలో.

భవతు ... = కానీ; ఇట్లుకానీ (నీవు). ఉపాలభ్యతాం ... = దీనిని (నోటికివచ్చినట్లు) నిందింపుము - భావ ... = భావ, దానిని ఉపాలంభించి ఏమి ప్రయోజనము? స్త్రీ స్వభావ దుర్విదగ్ధయా - తన అడుతనము చేత తా నెఱుంగదు, ఒకరు చెప్పిన వినదు - తెలివిమాలినది, తెలివిగలయట్లు తలచు పొగరు పోతు - కిం = దానితోనేమి - భావ చూచునుగాక - ఎవరు ఏమి చెప్పినను చేసినను నేను మానను, మరలను.

శ్లో. మేఘా వర్షన్తు గర్జన్తు ముచ్చాన్త్యశని మేవ వా
గణయన్తి న శీతోష్ణం రమణాభిముఖాః స్త్రియః. ౧౬

విటః—వసన్తసేనే, పశ్య పశ్య అయ మపరః

శ్లో. పవనచపలవేగః స్థూలధారాశరాఘః
స్తనితపటహనాదః స్పష్టవిద్యుత్పతాకః
హరతి కరసమూహం భే శ శాఙ్కస్య మేఘో
నృప ఇవ పురమధ్యే మన్దవీర్యస్య శత్రోః. ౧౭

శ్లో. ౧౬. మేఘాః వర్షన్తు గర్జన్తు ... = మేఘములు వాన కురియన్తి, ఉఱుము ఉఱుమునీ, అశనిం ఏవ వా = పిడుగునే, ముచ్చాన్తు = (నామిదికి పిడుగునే) విసరన్తి. రమణాభిముఖాః స్త్రియః = కాంతునికి అభిముఖులు ఐన - కాంతునికడకు బయలుదేరిన అనుట - స్త్రీలు, శీత ఉష్ణం = చలిని వేడిని - వానను ఎండను - న గణయన్తి = లెక్కింపరు - లక్ష్యపెట్టరు.

వాన ఉఱుము, అంతియ కాదు, పిడుగు - మేఘముయొక్క పీనిని దేనిని కాంతుంగూఁచి వెడలినవారు సరకునేయరు. దేనికిని వెనుదీయరు.

అయం అపరః = ఇది మఱియొకటి

శ్లో. ౧౭. మేఘః = (ఈ) మేఘము, పవన చపల వేగః = గాలిచే దుడుకైన వేగము - త్వరయు బలమును గలదై, స్థూలధారా ... ఘః = (కురియు) లావు ధార లనుబాణాల మొత్తముగలదై, స్తనిత ... నాదః = ఉరుమే భేరీభాంకారముగాఁ గలదై, స్పష్ట ... = కః = (ఎట్ట ఎదుట) స్పష్టముగా తోచు; మెఱుమను జెండా ఎత్తించుకొని, భే = మింట, పురమధ్యే = నట్టనడియూరిలోనే, మన్దవీర్యస్య శత్రోః = పలుచబాటిన పరాక్రమము గల శత్రువుయొక్క, (కరసమూహం = కప్పపు మొత్తమును) నృప ఇవ = (శత్రు అధి) రాజుంబోలె, శశాఙ్కస్య = చందురునియొక్క, కరసమూహం హరతి = కిరణాల మొత్తమును - కాంతిని - పోగొట్టుచున్నది.

ఈవాన నడుము, మింట రవంత తెఱపి కలిగి దాన చంద్రుఁడు తోఁపగా (ఈదినము శుక్ల నవమియో దశమియో కానోపును - దొంగతనపుమఱుదినము -

వసస్త—ఏవం నిద్దమ్. త త్కథ మేషో ౭పరః. [ఎవ్వం
జేఁమ్. తా కథం ఏషో అవరో]

శ్లో. ఏతై రేవ యదా గజేంద్రమల్లినై

రాధ్యాతలమోబ్ధరై

రక్షద్భిః సతడి ధృలాకశబలై

రేమైః సశల్యం మనః

త త్కిం ప్రోషితభర్తృవధ్యపటహో

హాహా హతాశో బకః

కావునమంచి వెన్నెలదినము) అంతలో మఱియొక మేఘము వానిని కమ్మి, ఆ
వెన్నెల లేకుండ చేసినది. అది యెటువలె నున్నదనగా - కప్పుము బాకీపడిన
వీర్యహీన శత్రువును (అధి)రాజు వానియూరి నట్టనడుమునే, దుడుకుగా పైకొని
పటు బాణములం గొట్టి భేరిభాంకారముతో జెండా యెత్తించుకొని
ఒక్కమ్మడి కప్పుము నెల్ల ఒడుచుకొన్నట్లు, ఈమేఘము గాలిచే యెడుపు
గలవేగముతో లావుధారలవాన కురియుచు ఉఱుముచు, మెఱుముచు మింట
చంద్రుని కిరణజాలమును పొంగొట్టినది - లేకుండ, చీకటికమ్మునట్లు చేసినది.

మా. ఋతుసంహర -

ససీక రామోభర మత్త క్షణర స్తడిత్పతాశో ౭శనిశబ్దమర్దలః

సమాగలో రాజవ దుద్ధతిద్యుతి ర్ననాగమః కామిజనప్రియః ప్రియే.

ఏవం న ఇదమ్ = ఇట్లే ఉన్నది ఇది, నీవు చెప్పినది సరియే, తత్ కథం
ఏష అపరః = మఱి యెట్లు ఈమఱియొకటి, (పాడు కొక్కార కూయుచున్నదే,
చూడు.)

శ్లో ౧౮. యదా = ఎప్పుడు, ఏతైః ఏవ మేమైః = ఈమేఘాలచేతనే,
గజేంద్రమల్లినైః = మత్తగజమువలె నల్లనై, ఆధ్యాతలమోబ్ధరైః = (నీటితో) నిండ
పూరింపబడి వ్రేలు బొజ్జలుగలవై, గజకద్భిః = ఉఱుముచున్నవై, సతటిత్ ...
శబరైః = మెఱుముతో కూడుకొనియు (డాసిన) బెగురులతోను, కూడుకొనియు
నానారంగులవి విసవానిచేత, మనః = (నా) మనస్సు, సశల్యం = బాణపుములకి
గుచ్చుకొన్నవై ఉన్నది. హాహా = అయ్యయ్యో, తత్ కిం = మఱియిప్పుడు, ఏమి,

ప్రావృట్ ప్రావృ డితిబ్రవీతి శతధీః

తూరం త్త తే ప్రక్షిపక్.

౧౮

విటః—వనస్తనేనే, ఏవ మేతత్. ఇద మపరం పశ్య

శ్లో. బలాకాపాణ్డారోష్ఠీషం విద్యదుక్షీప్తచామరమ్

మత్తవారణసారూప్యం కర్తుకామ మి వామ్భరమ్.

౧౯

హతాశః బకః = పాడు నిభాః గ్యపు - కొంగ, శతధీః = పైకొకటి లోపలికి ఒకటిగా చూపు (మోసపు) బుద్ధి గలదై, త్త తే = గాయమున, తూరం = కారమును, ప్రక్షిపక్ = దట్టముగా చలుచున్నదై, ఉన్న బాధను ఎంతయు వృద్ధి చేయుచున్నదై అనుట, ప్రోషితభర్తృ ... హః = కాంతుల నెడబాసినవారికి చావుకు కొట్టు భేరివలె, ప్రావృట్ - ఇతి = అని పలుకుచున్నది.

మొదలనే ఉఱుముల మెఱుముల పెను కడుపుల మేఘాలకే నా (విరహిణి) గుండె గాయపడి (వెత వెట్టుచు) ఉన్నది. మఱి అందులో కారము క్రుక్కినట్లు ఈ బకాలు భయంకరముగా 'ప్రావృట్'ని కూయఁదొడంగినవే - !

ప్రావృట్ - 'బలేవాన, బలేవాన' (= 'ప్రకృష్ట వృష్టి' అని) ఉప మోక్షేత్తులు.

అవును - ఇట్లే యున్నది - మఱి యిది యిం కొకటి చూడు.

శ్లో. ౧౯. అమ్బరమ్ = మిన్ను, బలాకా - పాణ్డారోష్ఠీషం = కొంగల (గుంపును)ను తెల్లని తలపాగా కలిగి, విద్యుత్ ఉత్తి ప్త చామరమ్ = మెఱుము అని పైకి ఇడ్డ చామరములును గలిగి, మత్తవారణ ... = మదపుటేనుఁగు సమరూపతను, పోలికను, కతుఃకామం ఇవ = చేయఁ (పాండఁ) గోరినదియుం బోలె నున్నది.

నల్లమేఘాలమిన్ను పెద్ద ఏనుఁగువలె నున్నది. బెగురులు గుండ్రముగ చుట్టురా తిరుగుట దానికి చుట్టిన తలపాగావలె నున్నది. మెఱుము (మెఱయుటయు అడంగుటయు) వీఁచుచో ఎత్తబడుచును దింపబడుచును ఉన్నట్టి, చామరమువలె నున్నది. ఏనుఁగునకును ఉష్ణీషముపెట్టి చామరములను వ్రేలవేయుదురు - అని గాలికి పైకి క్రిందికి కదలుట వానితో దానిని వీఁచున టున్నది. ఉత్పేక్ష.

వసంత—భావ, పశ్య పశ్య, [భావ, వేక్ష వేక్ష,]

శ్లో. ఏతై రార్ద్రతమాలపత్రమల్పినై

రావీతసూర్యం నభో,

వల్గీకాః శరతాడితా ఇవ గజాః

సీదన్తి ధారాహతాః,

విద్యుత్ కా-ఇచ్చనదీపి కేవ రచితా

ప్రాసాదసంచారిణీ

జ్యోత్సాన్ని దుర్బలభర్తృ కేవ వనితా

ప్రోత్సార్య మేమై హ్లాతా.

౨౦

శ్లో. ౨౦. ఆద్రక తమాలపత్ర మల్పినై = తడిసిన చీకటిచెట్లయాకుల వలె నల్లనైన, ఏతైఃమేఘైః = ఈమేఘాలచేత, నభః ఆపీతసూర్యం = ఆకాశము త్రాగివేయబడిన - లేకుండఁజేయబడిన - సూర్యుడుకలది ఐనది, వల్గీకాః = పుట్టలు పెద్ద పెద్దవి అయ్యును వట్టి బోలు మట్టి దిబ్బలే కదా; కావున), ధారా హతాః = ధారలచే (- పడువాననీటి చాళ్యచే) కొట్టబడినవై, శరతాడితాః గజాః ఇవ = బాణములచే కొట్టబడిన ఏనుగులవలె, సీదన్తి = క్రుంగిపోవుచున్నవి. విద్యుత్ = మెఱుము, ప్రాసాద సంచారిణీ = మేడలపై, (ఇపుడు దీనిపై, ఇంతలో దానిపై అన్నట్లు) తిరుగాడు, కాఇచ్చన దీపికా ఇవ = బంగారు దీపమువలె, రచితా = ఏర్పఱుపబడినది. జ్యోత్సాన్ని = వెన్నెల, దుర్బల భర్తృకా = బలహీనుడైన మగఁడుగల, వనితా ఇవ = స్త్రీవలె, మేఘైః మొయిళ్ళచేత, ప్రోత్సార్య = (వానిం) దఱుమగొట్టి, హ్లాతా = అపహరింపఁబడినది.

ఈనల్లని మేఘాలు మింట సూర్యుని, త్రాగివేసినట్లు, లేకుండఁజేసినవి. లావు ధారలతో, బాణాలతో ఏనుగులం బోలె పుట్టలను అడగార్చినవి. అందలిదే మెఱుపుతీరగ మిద్దెమీదినుండి మిద్దెమీదికి బంగారుదీపము వలె తిరుగుచున్నది. మొయిళ్లు చంద్రుని మాపి వెన్నెల లేకుండఁ జేసినవి.

విటః—వసంతసేనే, పశ్య పశ్య,

శ్లో. ఏతే హి విద్యుద్గుణబద్ధకః

గజా ఇ వాన్యోన్య మభిద్రవంతః

శక్రాజ్ఞయా వారిధరాః సధారా

గాం రూప్యరజ్జ్వేన సముద్ధరన్తి.

౨౧

అపి చ పశ్య,

శ్లో. మహావాతాధ్మాతై ర్మహిషకులనీలై ర్జలధరై

శ్చలై ర్విద్యుత్పతై ర్జలధిభి రి వాన్తః ప్రచల్తితైః

ఉత్పేక్షలు.

శ్లో. ౨౧. ఏతే వారిధరాః = ఇవిగో ఈ మొయిళ్లు, విద్యుత్ గుణ ...
 ట్యై = మెఱుము అను ప్రగమతో - బంగరుదానింబోని దానితో - కట్టబడిన
 నడుము త్రాడులు - మోతులుగలవై, అన్యోన్య అభిద్రవంతః = ఒండొంటిపైకి
 పరువెత్తుచున్నవైన, గజా ఇవ = ఏనుగులవలె, సధారాః = ధారలతో కూడు
 కొన్నవై, శక్రాజ్ఞయా = ఇంద్రుని యుత్తరువుచేత, గాం = భూమిని, రూప్య
 రజ్జ్వ = వెండి చేరుతో, సముద్ధరన్తి ఇవ = పైకి ఎత్తుచుంబోలె ఉన్నవి.

ఇంద్రుడు త్రిజగతికి పతి. కావున భూమికిని, దానిని చేరువున చూచి
 మన్నింపనో దండింపనో, వెండి త్రాటిం గట్టి పైకి చేదించు కొనున ట్లున్నది.
 బంగరు మొలమోతులు గలిగి ఒండొంటి తట్టు పరువెత్తు ఏనుగులంబోలె
 ఈ మేఘాలు మెఱపుత్రాళ్లుగలిగి యొండొంటింగూడుచు ఈధారలు నేలపై
 గురియుట.

ఉపమోత్పేక్షలు.

శ్లో. ౨౨. మహా వాత ఆధ్మాతైః = పెనుగాలితో బూరటిల్లినవై, మహి
 షకులనీలైః = ఎనుములగుంపువలె నల్లనై, విద్యుత్ పత్యైః = మెఱుములు అను
 టెక్కలతో, చలైః = పరువులెత్తుచున్న, జలధరైః మేఘములచేత, అన్తః =
 (మింటి) నడుమ, విద్యుత్ పత్యైః = వైద్యుతమను వెలుతురే టెక్కలుగాగలిగి,
 ప్రచల్తితైః = వెల్లివిరిసి పాటు, జలధిభి రివ = సముద్రములచేతనుం బోలె - అట్టి

ఇయం గన్తోద్దామా నవహరితశ్చాష్టాశ్చరవతీ

ధరా ధారాపాతై ర్మణిమయశ్చై ర్భిద్యత ఇవ. ౨౨

వసన్త—భావ ఏవో ౭వరః. [భావ, ఏవో అవరో].

(పొంగిన) నలుసముద్రములంబో లియున్న వానిచేత - అనుట, గన్తోద్దామా = పైకి లేచిన - ఉచ్చస్థింఛిన మంటివాసన యను గవణము గలదియింబోలె నున్నదియు, నవహరిత ... తీ = క్రొత్త పచ్చపచ్చిక మోనులు (అంతట దండిగా) గలదై, ధరా = ధర = భూమి, ధారాపాతైః = పెనుపోతగా పడుచున్న (వషణ) ధారల - కొసలవిసరులచేత. మణిమయశ్చైః = వజ్రాలబాణాలతో, భిద్యత ఇవ = చీల్చబడుచున్నదియింబోలె ఉన్నది.

పెనుగాలి రేగి కొట్టుచున్నది. దానిచే మేఘములు బూరటిల్లినట్లెనవి - దాన అవి ఎడములగుంపువలె నున్నవి. అంతలో తళుక్కుమనుచు అంతలో మాయ మగుచు నున్నవి. మెఱుములు, అవి యాడించు తెక్కలవలె నున్నవి. వానితో మొయిళ్లు పఱచుచున్నవి. (దాన) అవి నడుమ వైద్యుతమను వెలుతురు తెక్కలుగా గలిగి వెలువంబాటు నలుసముద్రములవలె ఉన్నవి - అట్టివానిచేత తూట్లు పగునంత విసరుగా కరియు తెఱపిలేని వానధారలచేత మణి - తెల్లని వజ్రము - చే నిమిత్తమైన బాణములచేతంబోలె, ధర - 'ధరతి విశ్వ మితి' - పెనను లోనను అన్నింటిని మోయునదైన భూమి, భిద్యత ఇవ = పగుల్చబడుచుంబోలె ఉన్నది - ఏలన - (మంచి మంటి) వాసన - మదమునలె - పైకి పొంగినది, క్రొత్త పచ్చ గఱికమోనులు లేచినవి - కావున ఇంకను ఏమేమో లోపల వాచుకొనియున్నది - వానిని వెడలించుముగాక అని.

ఉపమోత్పేక్షలు.

ఏష అపరో మేఘః సముత్థిష్ఠతి - వాన తెఱపి లేక కరియుచున్నను అంతలో పెద్దదియు అంతలో చిన్నదియు అగుచుండును - ఏలన క్రొత్త మేఘము కాలుకొనుచు లేచుచును కరిసి పలుచ నగుచును, మఱల నొకటి లేచుచును అది పరిసి పలుచనగుచును ఉండును. అట్లు నడుమ లేచిన మఱియొక కాలుమేఘమును చూపి చెప్పట.

శ్లో. ఏ హ్యే హీతి శిఖణ్డినాం పటుతరం కేకాభి రాక్రన్దితః
ప్రోడ్డి యేవ బలాకయా సరభసం సోత్కణ్ణ మాలిజ్జితః,
హంసై రుజ్జితపజ్కుజై రతితరాం సోద్వేగ ముద్వీక్షితః
కుర్వ న్నజ్జనమేచకా ఇవ దిశో మేఘః సముత్త్రిప్తతి. ౨౩

విటః—ఏవ మేతత్. తథా హి పశ్య

శ్లో. నిష్పన్దికృతపద్మవణ్ణనయనం నప్తక్షపావాసరం
విద్యుద్భిః క్షణనప్తదృప్తతిమిరం ప్రచ్ఛాదితాశాముఖం

శ్లో. ౨౩. ఇదిగో మఱియొకటి - ఏహి ఏహి ఇతి = రా రమ్ము అని, శిఖణ్డి
నాం = నెమిళ్ళయొక్క, కేకాభిః = కేకల చేత - 'కేక' అని నెమిలికూత యను
క రణమును, పటుతరం - గట్టిగా, బిగ్గరగా, ఆక్రన్దితః - అఱచి పిలువబడినదై,
సరభసం = తొందరతో, ప్రోడ్డియ = ఎగిరి (పోయి), సోత్కణ్ణం = ఎంతయు
ఆసతో ఆలిజ్జిత ఇవ = కాగిలించుకొనఁ బడినది బోలె ఉన్నదై, ఉజ్జిత
పజ్కుజైః = విడువబడిన తామరలు గల, తామరలను విడిచి వచ్చినవైన,
హంసైః = అంచలచేత, సోద్వేగం = భయముతోను రోతతోను, అతితరాం
ఉద్వీక్షితః = ఎంతయు తల నిగిడ్చి చూడబడుచున్నదై, దిశః = దిక్కులను,
అజ్జనమేచకాః = కాటుకవలె నల్లనివిగా, కుర్వన్ ఇవ = చేయుచుం బోలె
నున్నదియు నై, (ఏవ అపరః) మేఘః = ఇదిగో ఇంకొక మేఘము, సముత్త్రిప్తతి =
లేచుచున్నది.

మరల నొక పెద్ద క్రొత్త మేఘము లేచుచున్నది. దాన లోకమంతయు
కాటుకపూతచేతనుం బోలె నల్లనైనది. నెమ్మల పెద్ద కేకలు దానిని రారమ్ముని
పిలిచినట్లున్నది. బలాకలు ఎగిరిపోయి ఆసాసతో దానిని కాగిలించుకొన్నవి.
అంచలు తామరలకు దూరముగా పోయి మిక్కిలి భయముతో దానినే మోమెత్తి
చూచుచున్నవి.

శ్లో. ౨౪. నీవు చెప్పినది సరిగానే ఉన్నది. - చూడు. - జగత్ =
జగము, స్థిత అమృతధర ధామ = విశాలమైన మేఘమే తనకు ఇల్లుగాఁ గలిగి,
నైక జలద చ్ఛత్రాపిధానం = పెక్కు మేఘము లనుగొడుగులే, మూతగా -
మేలుకట్టుగాఁ గలిగి, పయోధారా గృహస్తగతం = వాన నీటిధారలు అను

నిశ్చేష్టం స్వపి తీవ సంప్రతి పయోధారాగృహోన్మగతం
 స్థితామౌఢధరధామనైకజలద చ్ఛత్రాపిధానం జగత్ . ౨౪
 వసంత—భావ, ఏవం నిద్దమ్. త త్పశ్య పశ్య [భావ,
 ఏవ్యో ణేదమ్. తా పేక్ష పేక్ష].

శ్లో. గతా నాశం తారా ఉపకృత మసాధా వివ జనే,
 వియక్తాః కాన్తేన స్త్రియ ఇవ న రాజన్తి కకుభః,

యంత్రధారాగృహములోపల (స్నానమునకుతగినట్లు కురియుధారలు), నిశ్చేష్టం =
 ఏమియు చేపట్టలు లేక అసంగ కదలక మెదలక, సంప్రతి = ఇప్పుడు, స్వపితి
 ఇవ = నిద్రించుచుంబోలె నున్నది, నిష్పన్నీ ... నయనం = (అనిద్రలో) కదలక
 ఆడక యున్నట్టి తామరతంపర యను కన్నులు గలిగియున్నది, నప్త త్పావాసరం =
 (ఇది) రాత్రియో పగలో లేదను తెలియకున్నది, విద్యుద్భిః = మెఱుములచేత,
 త్తదదృష్ట ... తిమిరం = నిమగ్నమున - అంతలో - అగపడి, నిమగ్నముననే -
 అంతలోనే - అగపడక పోయిన చీకట్లు కలిగి యున్నది, ప్రచ్ఛాదితాకాముఖం =
 (ఆకాముఖం =) దిక్కుల మొదళ్ళు - అడుగుభాగములు - అను, మొగమును కప్పు
 కొనియున్నది.

లోకము, ఎట్లు మాసినది అట్లే యుండునట్లు తామర తంపరయను కన్నులు
 గలదై, రాత్రియో పగలో తెలియక, మెఱుములకు అంతలో పోయి అంతలో
 కమ్మకొనుచీకట్లు గలదై, మొగ మగపడనీక కప్పుకొని మేఘాలనుబంగాళాలో,
 మేఘాలచాందినిక్రింద, వహధారల యంత్రధారాగృహమునందు కదలక మెదలక
 ఒక్కటే నిద్రగా నిద్రపోవుచున్నదో అన్నట్లున్నది.

అవును అట్లే యున్నది. మఱి చూడు చూడు.

శ్లో. ౨౫. అసాధా జనే = అసత్పురుషునందు, ఉపకృతం ఇవ = ఉప
 కారము - మేలు - వలె, తారాః = నక్షత్రాలు, నాశంగతాః = నాశనము - అగ
 పడమి - పొందినవి, కకుభః = దిక్కులు, కాన్తేన వియక్తాః స్త్రియః ఇవ =
 ప్రియుని వియోగము పొందిన స్త్రీలవలె, న రాజన్తి = ప్రకాశింప కున్నవి,

ప్రకామాస్తస్తప్తం త్రిదశపతి శస్త్రస్యశిఖినా
ద్రవీభూతం మన్యే పతతి జలరూపేణ గగనమ్.

౨౧

అపి చ, పశ్య,

శ్లో. ఉన్నమతి నమతి వర్షతి

గర్జతి మేఘః కరోతి తిమిరాఘమ్

ప్రథమశ్రీ రివ పురుషః

కరోతి రూపా న్యనేకాని.

౨౭

గగనమ్ = మిన్ను, త్రిదశపతిశస్త్రస్య శిఖినా = ఇంద్రుని యాయుధమైన పిడుగు యొక్క యగ్నిచేత, ప్రకామ అంతః తప్తం = (మూసలోనుం బోలె)లోపల ఎంతయు కాగినదై, ద్రవీభూతం = కరిగినదై, జలరూపేణ పతతి = నీటిరూపాన పడుచున్నది, (ఇతి = అని), మన్యే = తలంతును.

నక్షత్రాలుపోయినవి - దిక్కులు నల్లపడి ప్రకాశింపకున్నవి. ఇంద్రుని పిడుగువేడికి, మూసలో కరిగినట్లు, మిన్నుకరిగి నీటిరూపాన ప్రవహించుచున్నట్లున్నది.

ఈదుర్దినవర్ణనలో ప్రాయికముగా ఉత్ప్రేక్షలు -

మన్యే శక్నే ధ్రువం ప్రాయో నూన మి త్యేరమాదిభిః

ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దై రివ శబ్దోఽపి తాదృశః. దండి. II - 234.

పెక్కు శ్లోకములు సుభాషిత రత్నభాండాగారమున ఉదాహృతములు. అట్లగుటయు లోకాన మెచ్చే.

శ్లో. ౨౭. ప్రథమశ్రీః పురుష ఇవ = (గర్భకదరిద్రుడగు) పురుషుడు తనకు తటాలున తోలుమాటు మితిమీరిన సంపద కలిగినట్లైన, వాఁడెట్లో అట్లు, మేఘః = మెయిలు, అనేకాని రూపాణి = పెక్కు రూపములు పొందుచున్నది - పెక్కు వేషాలు వేయుచున్నది - పెక్కు చేష్టలు చేయుచున్నది - పైకి లేచుచున్నది - పురుషుడును క్రొవ్వున పైకి నిగుడును - పైకే చూచును, (అంతలో) వంగును (కురియుటకు), పురుషుడును క్రిందికి చూచును (ఎదుటివానిమీఁద చూపునిలపక); వషాతి = కురియును - పురుషుడు దండిగా ఇచ్చును, గజాతి = ఉఱుమును - పురుషుడు బడాయి మాటలు ప్రేలును, తిమిరాఘమ్ కరోతి = చీకటి మొత్తమును కలిగించును - పురుషుడు మోహాంధకారమును -

విటః—ఏవ మేతమ్,

శ్లో. విద్యుద్భిర్జ్వల తీవ సంవిహస తీ

వోచై ర్బలాకాశతై

మాహేంద్రేణ వివల్ల తీవ ధనుషా

ధారాశరోద్ధారిణా

విస్పష్టాశని నిస్సనేన రస తీ

వాఘూర్ణ తీ వానిలై

నీలైః సాస్త్ర మి వాహిభి ర్జలధరై

ధూపాయ తీ వామ్బరమ్.

౨౭

కన్నుగానమిం - బొందును, అనేకాని చూపాడి కరోతి = మేఘము లెక్కలేని
రూపములను - ఏనుగులవియు కొండలవియు పెద్ద మేడలవియునగు ఆకృతులం -
బొందును, పురుషుడును నిలుకడలేని స్వభావము గలవాడై, పెక్కు విధాల
వేసాల తోచును.

మేఘము దారిద్ర్యమునుండి తటాలున మితిలేని సంపద పొందినవాడు
ఎట్లెట్లు నడచుకొనునో అట్లెట్లు తాను నిలుకడలేక నడుచుకొనుచున్నట్లున్నది.

అవును. అట్లే...

శ్లో. ౨౭. అమ్బరం = మిన్ను, విద్యుద్భిః = మెఱుములచేత, జ్వలిత
ఇవ = మండుచుంబోలె ఉన్నది, బలాకాశతైః = (మేఘాలపై మూగిన) లెక్కలేని
బెగ్గరులచేత, ఉచైః సం ... = బొబ్బనవ్వు నవ్వుచున్నట్లున్నది, ధారా -
శరోద్ధారిణా = ధార లనుబాణాలను క్రమమునను, మాహేంద్రేణ ధనుషా =
మహేంద్రునిదైన వింటితో, బామ్మభొరడుతో, వివల్లతి ఇవ = (పైకి) దుముకుచుం
బోలె నున్నది, విస్పష్టాశని నిస్సనేన = మిక్కిలి బిగ్గరయైన పిడుగులమ్రోత
చేత, రసతి ఇవ = మొరయుచుంబోలె ఉన్నది, అనిలైః = గాలులచేత, అఘూ
ణాతి ఇవ = సుడియుచుంబోలె ఉన్నది, నీలైః అహిభిః ఇవ = నల్లని పాములతోనుం
బోలె, సాస్త్రం = దట్టముగా, జలధరైః = మేఘములచే, ధూమాయతి ఇవ =
పొగయుచుంబోలె, పాగచే కమ్మబడినదియుంబోలె, ఉన్నది.

వసన్త—

శ్లో. జలధర, నిర్లజ్జ స్త్వం
య న్మాం దయితస్య వేశ్మ గచ్ఛస్తీమ్
స్తనితేన భీషయిత్యా
ధారాహస్తైః పరామృశసి.

౨౮

భోః శక్ర,

శ్లో. కిం తే హ్యహం పూర్వరతిప్రసక్తా,
య త్వం నద స్యమ్బుదసింహనాదైః?

మేఘముమంటలు, బలాకలబొబ్బనవ్వులు, ఇంద్రధనుధాఁరాబాణోద్ధారములు, పిడుగు మోతలు, గాలులనుళ్ళు, జలధరామల పొగలు - వీనితో నిండియున్నది ఆకాశము.

శ్లో. ౨౮. జలధర = మేఘుఁడా, త్వం = నీవు, నిలఁజ్జ = వట్టి సిగ్గిడివి, యత్ = ఏల (అట్లనుచున్నాన)న, దయితస్య వేశ్మ గచ్ఛస్తీం = ప్రియుని యింటికి పోవుచున్నదానిని, స్తనితేన భీషయిత్యా = ఉఱుముతో బెడరించి, ధారాహస్తైః = ధారలనుచేతులతో, పరామృశసి = తాఁకుచు తడవుచు ఉన్నావు.

మేఘుఁడా, సిగ్గులేదాయే నే నీవు. నేను నాప్రియునింటికి పోవుచుండఁగా నన్ను ఉఱిమి బెడరింతువు, నీచేతులం దాఁకెదవు! తడవెదవు!

భో శక్ర - ఓ ఇంద్రుఁడా,

నీవు కదా మేఘములను విప్పి తోలి యిట్లు వాన కరియించువాఁడవు, కావున నిన్ను అడిగెదను.

శ్లో. ౨౯. అహం హి = నేను గదా, తే = నీవు, పూర్వరతి ప్రసక్తా కిం = ముందు (నీతోడి) రతిలో ఆసక్తురాలనై ఉంటినా? మనకు ఎన్నడైనను రతి సంబంధము ఉండెనా? యత్ = ఏల (అడిగెదన)న, త్వం = నీవు, అమ్బుదసింహనాదైః = మేఘముల (ఉఱుములను) సింహనాదములతో. నదసి = అఱచెదవు?

న యుక్త మేత త్ప్రియకాష్ఠితాయా
మార్గం నిరోద్ధం మమ వర్షపాతైః.

౨౯

అపి చ,

శ్లో. యద్వ దహల్యా హేతో ర్మృషా
య దసి శక్ర గౌత మోఽస్మీతి
తద్వ స్మ మాపి దుఃఖం
నిరపేక్ష నివార్యతాం జలదః.

30

సీపు నన్నేమో బెదరించి నామీడనేమో - అటమచున్నావే అడేమిటయ్యా?
ప్రియకాష్ఠితాయా = ప్రియునిచే ఎదురునూడబడుచున్నదాననైన, కాదా -
ప్రియునిమీడ ఆసగొన్నదాననైన - మమ = నాయొక్క, మార్గం = దారిని,
నిరోద్ధం = అడ్డుటకు, న యుక్తం = తగవు గాదు.

అయ్యా, అడిగెదను, నేను వసంతిసేనను మునుపు ఎన్నడైన సీమీడ
మనసుపడియుంటినా? సీతోడి రతిసంబంధము కలిగియుంటినా? సీదాననా
నేను? మఱి సీకేల ఈయటపులు బెదరింపులు? నేను నాప్రియుం గూడఁ గోరి
పోవుచున్నాను. అతఁడు నాకై కనుపెట్టుకొని యున్నాఁడు. ఇట్లు జల్లులతో
నాదారి యడ్డుట సీకు తగవుగాదు, తరహా కాదు.

వసంతసేన మంచి శీలవతియే. ఐనను బోగముది ఐనందున ఎల్లెఱికము
లేక ఇట్లు ఎన్నడయినను మునుపు నిన్ను కూడియుంటినా పరపురుషునితోనుం
బోలే అనుచున్నది. శీలవతి కలాంగన ఇట్లనదు. రసాభాసకారణ మగును.
దేవతయగుటచే మర జీయము కాఁబోలు.

శ్లో. 30. శక్ర = శక్రఁడా, ఇంద్రా, యద్వత్ = ఎటువలె, అహల్యా
హేతోః = అహల్యకోసము, గౌతమః అస్మి ఇతి మృషా = నేను, గౌతముడనే
అని అసత్యమును, వదసి = చెప్పరువో - ఎన్నడో చెప్పినను ఇప్పుడు చెప్పిన
ట్లున్నది అది నాకు - తద్వత్ = అటువలెనే, మమ అపి దుఃఖం = నాకు సయితము
(వియోగ) దుఃఖము, నిరపేక్ష = ఓయి (ఇతరుల దుఃఖమును) సరకుసేయనివాడ,
జలదః = (ఈ) మొయిలు, నివార్యతాం = మాన్పఁబడును గాక.

అపి చ,

శ్లో. గర్జ వా వర్ష వా శక్ర
ముచ్చ వా శతశో ౭శనిమ్,
న శక్యాహి స్త్రియో రోద్ధుం
ప్రస్థితా దయితం ప్రతి.

3౧

శ్లో. యది గర్జతి వారిధరో
గర్జతు, త న్నామ నిష్ఠురాః పురుషాః
అయి విద్యుత్ప్రమదానాం
త్వ మపి చ దుఃఖం న జానాసి.

3౨

అపుడు నీకు ఎంత దుఃఖము కలుగఁగా, మగఁడు గౌతముఁడు ఇంట లేనపుడు, నేను గౌతముఁడనే వచ్చితినే, తియ్యవే తలుపు అని లోపల దూతిన వాడవు కావా? నా దుఃఖమును అట్టిదేకదా. మఱి యీమొయిలుచే నన్నేల అడ్డుదువు? నీవానిని అవతలికి పిలుచుకో - నన్ను పోనిమ్ము.

శ్లో. 3౧. శక్ర = ఇంద్రుఁడా, గజఁ వా = ఉటుముము, వషఁ వా = (కాదేని) కరియుము, ముచ్చ వా శతశః అశనిమ్ = కాదేని పిడుగులను నూలుతూర్లు విసరు, దయితంప్రతి ప్రస్థితాః = ప్రియుంగూర్చి బయలువెడలిన, స్త్రీయః = స్త్రీలు, శోద్ధుం న శక్యాః = అడ్డగింప నలవిపడరు.

ప్రియుంగూర్చి యిల్లు వెడలిన స్త్రీలు దేనను ఆపరారు, అపుటకైన సీప్రయత్నములు వృథా. నీవు ఉటుమవోయి. కరియవోయి, పిడుగులు విసర వోయి, దేనను నన్ను ఆపలేవు పో.

శ్లో. 3౨. యది గర్జతి = ఉటుమునేని, వారిధరః గజఁతు = మేఘము ఉటుమనీ, తత్ నామ = కావుననే, అదే, పురుషాః = మగవారు, నిష్ఠురాః = కూరులు - కఠినులు - దయారహితులు, అంతే, అయి విద్యుత్ = ఒలే మెటుమా, త్వం అపి చ = నీవు సయితము, ప్రమదానాం = జవరాండ్ర, దుఃఖం = దుఃఖమును, న జానాసి = ఎఱుగకన్నా వే!

విటః—భవతి, అల మల ముపాలమృగం. ఉపకారిణీ త
వేయమ్.

శ్లో. విరావతోరసి చ లేవ సువర్ణరజ్జుః

శైలస్య మూర్ధ్ని నిహితేవ సితా పతాకా

ఆఖణ్డలస్య భవనోదరదీపి కేయ

మాఖ్యాతి తే ప్రియతమస్య హి సంనివేశమ్.

33

వసంత—భవ, ఏవం త దే వైతద్గేహమ్. [భావ ఎవ్వం
తం జ్ఞేవ ఏదం గేహమ్].

మెయిలు మగవాడు, కితినుడు, ఉతీమిన ఉటుమనీ, అమ్మి మెటుమా,
నీవు ఆడుదానవే, నీకైనను నాయాడుదాని దుఃఖము తెలియదటే.

భవతి = అమ్మ, అలం అలం = కూడదు కూడదు - ఉపాలమృగం =
దూటుట - ఉపకారిణీ = సాయము చేయునదే, తవ ఇయం = నీకు ఇది. (ఎట్లన,)

శ్లో. 33. హి = ఏలన, ఇయం = ఇది, యా మెటుము, విరావత ఉరసి -
ఇంద్రుని తెల్లయేనుగు - విరావతము - దానికడుపు - తొమ్మి - మీద, చలా =
కదలాడు, సువర్ణరజ్జుః ఇవ = బంగారు పగ్గమువలె ఉన్నది, శైలస్య మూర్ధ్ని =
కొండతల(కొమ్మ)మీద, నిహితా = ఉంపబడిన, సితా పతాకా ఇవ = తెల్ల
జెండా వోలె ఉన్నది, ఆఖణ్డలస్య = ఇంద్రుని యొక్క, భవన ఉదర దీపికా
ఇవ = ఇంటిలోపలి దీపమువలె ఉన్నది, ఇట్లెల్ల ఎత్తున తళితళలాడుచు అగపడు
చున్నదై, తే = నీకు, ప్రియతమస్య సన్నివేశమ్ = నీ యత్యంత దయతుని యింటిని,
ఆఖ్యాతి = తెలుపుచున్నది.

మెటుముతోడి మేఘము తెల్లవీనుగువలెను మెటుము వాని కత్తుబంధము
వలెను ఉన్నది. మేఘము కొండవలె ఉన్నది. మెటుము దాని కొమ్మన కట్టిన
జెండావలె ఉన్నది. మేఘము ఇంద్రుని (నీమెంటువూత) బంగారావలె ఉన్నది.
మెటుము అందులోని దీపమువలె ఉన్నది. అట్లు ఆవెలుగులచే నీకు ప్రియతమని
యింటిని ఈవానచీకటిలో ఇదిగో ఇక్కడ అని చూపుచున్నది.

ఏవం = ఇట్లే, తత్ ఏవ ... = అదియే అతని యిల్లు.

విటః—సకలకలాభిజ్ఞాయా న కించి దిహ త వోపదేష్టవ్య మస్తి. త థాపి స్నేహః ప్రలాపయతి. అత్ర ప్రవిశ్య కోపో ౭త్యంతం న కర్తవ్యః.

శ్లో. యది కుప్యసి నాస్తి రతిః ;

కోపేన వి నాథవా కుతః కామః ?

కుప్య చ కోపయ చ త్వం

ప్రసీద చ త్వం ప్రసాదయ చ కాంతమ్.

౩౪

సకలకలాభిజ్ఞాయా = ఎల్లకళలు ఎఱింగినదానవైన నీకు, న కిచ్చిత్ ఉప దేష్టవ్యం = ఇంచుకయు నేర్పవలసినది లేదు, త థాపి స్నేహః ప్రలాపయతి = ఐనను (నీకైననా) (స్నేహః) స్నేహము, (ప్రలాపయతి) పలికించుచున్నది, స్నేహపుఁబెంపుచే ఈమాటలు చెప్పట, సలహాజెప్పట, మానలేకున్నాను - చెప్పుకున్న తరువాత పశ్చాత్తాపముపాలు అగుదునేమో. కావున చెప్పుదును. కోపః అత్యంతం న కర్తవ్యః = ఎక్కువగా కోపపడకుడను.

శ్లో. ౩౪. యది కుప్యసి = కోపపడుదువేని, న అస్తి రతిః = ప్రీతి - అనురాగము - కేళి - ఆట - ఉండదు, అథవా = అట్లు కాక మఱి, కోపేన వినా = కోపము లేక, కుతః కామః = కామము - అనురాగము - రతి - యొక్కడిది? కోపముతో కూడుకొన్నదైననే - పాలయలుక కల దైననే, కామము - రతి - రాజించును - 'పాలయలుక నాఁటి నిదురయు' అని, యది యమూల్యమని సుమతి శతకకవియు చెప్పినాఁడు - 'సోఽజ్ఞీ కృతో భగవతా మకరధ్వజేన' అని కాంత కాలి తాపు తిన్న కాంతుని మదనుఁడు మెచ్చుకొనునట - అమరుకము, కుప్య చ = కోపపడియు, కోపయ చ త్వం = నీవు (కాంతునికి) కోపము కలిగింపుము, కోప పడు - దానిండిపక కాంతుఁడు బలిమాలినను, పాదాలలో వ్రాలినను, తేరకుం డుము, అంతట కాంతునికి కోపమువచ్చును, అంతట - ప్రసీద త్వం = నీవు ప్రసన్నురాలవు - ఆలుక తీఱినదానవు కమ్ము - ప్రసాదయ కాంతమ్ = కాంతు నిం దేఘము.

కోపపడుము. కాని ఎక్కువగా పడకు. ఒక్కట కోపమే ఐన రతము - కూటమి లో సంతోషము ఉండదు. మఱి కోపమే - పాలయలుకే - లేకున్నను

భవతు. ఏవం తావత్. భో భోః, నివేద్యతా మార్యచారుదత్తాయ

శ్లో. ఏషా పుల్లకదమ్బనీపసురభా కాలే ఘనోద్భాసితే

కాస్త్రస్యాలయ మాగతా సమదనా హృష్టా జలాద్రాలకా

విద్యుద్వారిదగర్జితైః సచకితా త్వద్దర్శనాకాక్షిణీ

పాదౌ నూపురలగ్న కర్దమధరా ప్రక్షాలయస్తీ స్థితా. 3౫

సంతోషము రసవంతముగా నుండదు. కోపపడు - వాడు తేర్చినను తేటక
యుండుము - వానికిని కోపమువచ్చుటకు. నీవు తేలుము - వానినిం దేర్చుము -
అంతట ఇంతి యని వెలపెట్టరానంత సురతనుభము అనుభవింపుము.

ఈ యుపదేశమెల్ల - ఇది కన్నెఱికమగుటచేత చేయుఁబడినది.

భవతు = మఱి కానీ - పో - అనుట. ఉండు నేను తెలిపెదను. నివేద్య
తాం ... = చారుదత్తయ్యకు చెప్పఁడు, ఎఱింగింపుడు.

శ్లో. 3౫. ఏషా = ఇదిగో, పుల్లకదమ్బ నీప సురభా కాలే = వూచిన
ఎఱ్ఱనియు తెల్లనియు కడుముల పరిమళముగల కాలమున - ఈతొలకరి సంధ్యా
వేళలో - ఘనోద్భాసితే = మేఘాలచే మిక్కిలియు ఒప్పుచున్న సమయమున,
సమదనా = కామప్రేరితయై - మనసు కామముతో - ఉత్కంఠతో నిండఁగా -
తాళ లేక - హృష్టా = హరుసముగొన్నదై, జలాద్రకాలకా = (వాన) నీటితో
తడిసిన ముంగురులు గలదై - ముంగురులు తడిసి వానబొట్లు రాలుచుండఁగా,
కాస్త్రస్య ఆలయం = కాంతుని (= మనశ్చోరుని) యింటికి, ఆగతా = (తానై)
వచ్చినది. విద్యుత్ వారిద గర్జితైః = మెఱుములచేతను ఉఱుములచేతను,
సచకితా = భయముగొల్పఁబడినది. త్వత్ దర్శన ఆకాక్షిణీ = నినుచూడను
ఏంటేని కోరికవహించి యున్నది. నూపురలగ్న ... = అందెలలో తగులుకొన్న
(దారి) బురదగల, పాదౌ = పాదములను, ప్రక్షాలయస్తీ = కడుగుకొనుచు, స్థితా =
(వాకిట) నిలంబడి యున్నది.

మెయిళ్లతో ప్రకాశించుచు ఎఱుపు తెలుపు కడుముల వూతపరిమళము
వెదఁజల్లుచున్న యీ కాలమున, మనసున రలి రేగి, ముంగురులు తడియుచున్నను
లక్ష్మ్యపెట్టక, వల్లభునియింటికి అభిసరించినది, ఆమెను మెఱుములు ఉఱుములు

చారు—(ఆకర్ణ్య) వయస్య, జ్ఞాయతాం కి మేత దితి.

విదూ—య దృవా నాజ్ఞాపయతి. (వసంతసేనా ముప
గమ్య, నాదరిమ్) స్వస్తి భవత్తై. [జం భవం ఆణవేది. సోఞ్ఞి
భోదీప].

వసంత—ఆర్య వస్తే. స్వాగత మార్యస్య (విటం ప్రతి) భావ
ఏషా ఛత్రధారికా భావ వైస్య భవతు. [అజ్ఞ, వద్దామి. సాఅదం
అజ్ఞస్య. భావ, ఏసా ఛత్రధారికా భావస్య జ్ఞేవ భోదు].

విటః—(స్వగతమ్) అనే నోపాయేన నిపుణం ప్రేషితో ౭స్మి.
(ప్రకాశమ్) ఏవం భవతు. భవతి వసంతసేనే

జ్ఞో. సాటోపకూటకపటాన్మతజన్మభూమేః,

శాత్యత్మకస్య రతికేలికృతాలయస్య,

జడిపించుచున్నది. నిన్ను చూడను ఎంతేని వాచిపోయియున్నది. శాలి యందె
లలో బురద - తడి వీధిలో నడిచినందున - అంటుకొని యున్నది. దానిని కడుగు
కొనుచున్నది. వాకిట కనుపెట్టుకొని యున్నది. ఇట్లు అత్యుద్దీపనకాలమున వచ్చి
ఉన్నది.

కిం ఏతత్ ఇతి జ్ఞాయతాం = ఏమిటియో ఇది కనుగొనవయ్యా.

నిపుణం ప్రేషితః ఆస్మి = నేపు=మీఱ, నేను పంపివేయఁబడితిని.

జ్ఞో. 3౬. సాటోప కూట కపట అన్మత జన్మభూమేః = గవ=ముతో
కూడుకొన్న (కూట =) మాయలు, (కపట =) నిజమును, కలరూపును. వాచు
టలు, కల్లలు - ఇట్టి వీనికి పుట్టిని ల్లయినది, శాత్యత్మకస్య = మోసము - లేనిది
యున్నట్లు నటించుటయే - ప్రాణముగా సారముగా గలదియు, రతికేళి...స్య =
రతి - అనురాగములతోడి - యాటలే స్త్రీ పురుషులకలయిక యందలి యాటలే
యిట్లుగాఁ గలదియు, సురతోత్సవ సజ్జహస్య = సురతమునందలి కోరికలు

విదూ—(స్వగతమ్) ఆశ్చర్యం భోః, ద్యూతకర ఇతి భణ
న్త్యాలంకృతః ప్రియవయస్యః. (ప్రకాశమ్) భవతి ఏష ఖలు
శుష్కవృక్షవాటికాయామ్. [హీ హీ భో జూదిఅరో త్రి భణస్త్రీప
అలంకిదో పిలవఅస్సో. భోది, ఏసో ఖ్వు సుఖ్వురుఖ్వువాడిఅప].

వసంత—ఆర్య, కా యుష్మాకం శుష్కవృక్షవాటి కోచ్ఛతే?
[అజ్ఞ, కా తుహ్మణం సుఖ్వురుఖ్వువాడిఅ వుచ్చది].

విదూ—భవతి, యత్ర న ఖాద్యతే న పీయతే. [భోది,
జహిం ణ ఖాయీఅది ణ పీఈఅది].

(వసంతసేనా స్థితం కరోతి)

విదూ—తస్మా త్ప్రవిశతు భవతీ. [తా పవినదు భోదీ].

వసంత—(జనాన్తికమ్) అత్ర ప్రవిశ్య కిం మయా భణిత
వ్యమ్ [ఏత్థ, పవిసిఅ కిం మప భణిడవ్వమ్].

చేటీ—ద్యూతకర, అపి సుఖ స్తే ప్రదోష ఇతి. [జూదిఅర
అవి సుహో దే పదోసో త్రి].

వసంత—అపి పారయిష్యామి. [అవి పారఇస్సమ్].

చమత్కరించు పేరుగా నిపుణముగానే వ్యవహరించున్నది, దాన అతినిని సంతోష
పెట్టుదును అని. మైత్రేయుడు దానిని వసంతసేన చారుదత్తునికి పెట్టిన అలం
కారము అనుచున్నాడు.

అపి సుఖః తే ప్రదోషః - ఈమనిమాపు నీకు సుఖముగా హాయిగా
నున్నదా?

అపి పారయిష్యామి = నేను (అంతకు - అట్లునుటకు) చాలుదునా, సమ
ర్థుని అగుదునా? తటాలున కలసికొన్న ప్రియునితో అత్యుత్కృంతిత తాను
అధీరతమాని అట్లు ధీరముగా, ఇంచుక హేళన గర్భముగా పలుకఁగలనా?

చేటి—అవసర ఏవ పారయివ్యతి. [అవసరో జ్ఞేవ పార ఇస్సది].

విదూ—ప్రవిశతు భవతీ, [పవినదు భోదీ].

వసంత—(ప్రవి శ్యోపసృత్య చ, పుష్పై స్తాడయస్తీ) అయి ద్యూతకర, అపి సుఖ స్తే ప్రదోషః. [అథ జూదిఅర, అవి సుహో దే పదో సో].

చారు—(అవ లోక్య) అయే, వసంత సేనా ప్రాప్తా. (సహర్ష ముత్థాయ) అయి ప్రియే,

శ్లో. సదా ప్రదోషో మమ యాతి జాగ్రతః

సదా చ మే నిశ్వసతో గతా నిశా

త్వయా సమేతస్య విశాలలోచనే

మ మాద్య శోకాంతకరః ప్రదోషకః.

32

అవసర ఏవ పారయివ్యతి = సమయమే సామర్థ్యముం గూర్చును, పుష్పైః తాడయస్తీ - పూవులతో కొట్టుచు. అందులకై చేత పూవులు పట్టుకొనియే యున్నది. చేత పూలు విలాసమును పెంచును. లక్ష్మీ కేల్దమ్మి ప్రసిద్ధముగదా.

అయే ... = ఓహో వచ్చినది వసంత సేన. అయి - అని కోమలామంత్రణము - ఓప్రియసీ.

శ్లో. 32. సదా = ఎల్లప్పుడును. ప్రదోషః = మునిమాపు, మమ జాగ్రతః యాతి = నాకు (నిద్రలేని) మెలఁకువతోడనే కడచును, సదా చ = ఎల్లప్పుడునే, మే = నాకు, నిశా = రాత్రి, నిశ్వసతః = నిట్టూర్చుచునే, గతా = కడచుచుండెను, విశాలలోచనే = నన్ను చూడఁగా ఇంత విప్పాఱినచే నీకన్నులు - ఓవెడందకన్నుల (కోమలీ), ఆద్య = ఇప్పుడు, త్వయా సమేతస్య మమ = నీతో కూడగా నాకు - నీవు నన్నుం గూడఁగా, ప్రదోషకః = (ఆ జాగరణాది బహుదోషములతో కూడినదే (ఈ) మునిమాపు, శోకాంతకరః = (నా) శోకములన్నియు తీర్చినదాయెను.

త త్స్వాగతం భవత్త్యై. ఇద మాసనమ్, అ త్రోపవిశ్యతామ్.

విదూ—ఇద మాసనమ్, ఉపవిశతు భవతీ. [ఇదం ఆసనమ్, ఉపవిసదు భోదీ].

(వసంత సే నాసీనా. తతః సర్వ ఉపవిశంతి.

చారు—వయస్య పశ్య పశ్య.

శ్లో. వర్షోదక ముద్గిరతా

శ్రవణాస్తవిలమ్బినా కదమేన

ఏకః స్తనో ౭భిషిక్తో

నృపసుత ఇవ యావరాజ్యస్థః.

3౮

నేను మునిమాపును ఎప్పుడును జాగరముతోనే మేలుకొనియే పుత్తును. రాత్రి నిట్టూర్పులతోనే పుత్తును దాని దోషాలనే ఎంచుకొందును, దీని బీడు తనమునకునిట్టూర్చుచుందును మఱి యిప్పుడు నీతో కూడితిని. నీవు నన్నుం గలసి కొంటివి. ఓవెడందకన్నులకలికీ, ఇప్పుడు ఈమునిమాపు అన్ని శోకములం దోలి నన్ను సుఖమున - సంతోషమున - ముంచుచున్నది. (మఱి రాత్రియో ?).

శ్లో. 3౮. వర్షోదకం ఉద్గిరతా = వాననీరు క్రక్కుచున్నదైన, శ్రవణాస్తవిలమ్బినా = చెవికొనలో శ్రేలుచున్న, పూఁగమ్మయైన, కదమేన = కడిమి పూవుచేత. ఏకః స్తనః = (దానికి సరిగా క్రిందనున్న) ఒక్క చన్ను, యావరాజ్యస్థః = యావరాజ్యముందు (అభిషేకింపబడుచు)న్న, నృపసుత ఇవ = రాజు కొమరుబలె, అభిషిక్తః = అభిషేకింపబడుచున్నది.

నాయన (పెద్ద) రాజు ప్రక్కన నిలంబడి (సంతసపు - పొంగుతో) చూచుచుండఁగా పెద్దకొడుకు యావరాజ్యమున అభిషేకింపబడును. అట్లున్నది - (రెండవ చన్నును పొంగి చూచుచుండఁగా) ఆయొక్క చన్ను - ఎడమచేయగును, విలాసవతులు పూఁగమ్మను ఎడమచేవిసే తాల్తురు, ప్రాయశముగా - కదంబము విప్పిరి వంగి వంచిన కలశవలె నున్నది - అందుండి కారు వాననీరు దానఁగుమ్మరించు అభిషేకోదకమువోలె నున్నది.

త ద్వయస్య, క్లిన్నే వాసనీ వసంతసేనాయాః. అన్యే ప్రధానవాసనీ సముపసీయేతా మితి.

విదూ—య ద్భవా నాజ్ఞాపయతి. [జం భవం ఆణవేది].

చేటీ—ఆర్యమైత్రేయ, తిష్ఠ త్వమ్. అహ మే వార్యాం శుశ్రూషయిష్యామి. [అజ్ఞ మిత్రేత, చిట్ట తుమమ్. అహం జ్ఞేవ అజ్ఞలం సుస్సూసృశ్నమ్]. (తథా కరోతి.

విదూ—(అపవారితకేన) భో వయస్య, పృచ్ఛామి తావ త్తత్రభవతీం కి మపి. [భో వలస్స, పుచ్ఛామి దావ తత్థభోదిం కిం పి].

చారు—ఏవం క్రియతామ్.

విదూ—(ప్రకాశమ్) అథ కింనిమిత్తం పున రీదృశే ప్రసవ్య చంద్రాలోకే దుర్దినాథకార ఆగతా భవతీ. [అథ కింనిమిత్తం ఉణ ఈదిసే పణట్ట చంద్రాలోప దుద్దిణ అన్ధఆరే ఆలదా భోదీ].

చేటీ—ఆర్యే, ఋజుకో బ్రాహ్మణః. [అజ్ఞప్, ఉజుట బహ్మణో].

తత్ = కావున, వసంతసేన యుడుపులు తడిసిపోయినవి, ప్రధానవాసనీ = రెండు మేలి చీరలు, పృచ్ఛామి కిం అపి = ఏమైనను అడిగెదను - పలుకరించి కలుపుగోలుగా నుండుట నాజ్ఞము మర్యాదయుం గావున.

అథ ... పునః - మఱి - ఇట్లు - అని ప్రశ్నను నాజ్ఞాపకగా తోడంగుట. ప్రణవ్యచంద్రాలోకే = వెన్నెల రేకపోయిన, దుర్దికానానకారే = మబ్బుకమ్మిన కటికి చీకటిలో - వాసలోను చీకటిలోను, ఆగతా భవతీ = ఆమ్మగారు వచ్చినారే - ఆమ్మ వచ్చినదే! ఋజుకః బ్రాహ్మణః = వంకర - లోతు - లేనివాడు (ఈ) బ్రాహ్మణుడు - కల్లకపటము ఎఱుంగనివాడు, అనాగరకుడు అనుట. అట్లనకు -

వసంత—నను నిపుణ ఇతి భణ. [ణం ణిఉణే త్రి భణాహి].

చేటి—ఏషా ఖ ల్వార్యా ఏవం ప్రప్తు మాగతా -
'కియ త్తస్యా రత్నావల్యా మూల్యమ్' ఇతి. (ఏసాఖ్ఘ అజ్జ ఆ ఏవ్వం
పుచ్చిదుం ఆ అదా - 'కేత్తి అంతా ఏర అణావలీ ఏ ముల్లం' త్తి)

విదూ—(జనాన్తికమ్) భోః, భణితం మయా, య థాల్ప
మూల్యా రత్నావలీ, బహుమూల్యం సువర్ణభాణ్డమ్. న పరితుప్తా.
అపరం యాచితు మాగతా. [భో, భణిదం మఏ, జథా అప్ప
ముల్లా రఅణావలీ, బహుముల్లం సువర్ణభాణ్డలమ్. ణ పరితుప్తా.
అపరం మగ్గిదుం ఆలదా].

చేటి—సా ఖ ల్వార్యయా ఆత్మీ యేతి భణిత్వా ద్యూతే
హరితా. న చ సభికో రాజవార్తాహరీ న జ్ఞాయతే కుత్ర గత ఇతి.
[సా ఖ్ఘ అజ్జఆప అత్తణకేరకేత్తి భణిల జాదే హరిదా. సో అ
సహిట రాఅవాత్తహరీ. ణ జాణీఅది కహిం గదో త్తి].

నను నిపుణ ఇతి భణ = ఓయి, నిపుణుడు, చెప్పనిదానిం గూడ ఊహించి యెరుంగు
నేర్పు కలవాడె, అనుము, కియత్ తస్యాః రత్నావళ్యాః మూల్యం = ఎంత
ఆ రతనాలహారపు వెల?

అపరం మాగతాయితం = మఱి యింకను దేనినైనను అడిగి తీసికొనుటకు.
సా ఖలు ఆర్యయా ... = అది అక్కచేత తన సొంతము అని చెప్పి జూదాన ఒడ్డి
ఓడబడినది కదా - స చ సభికః ... = ఆజూడపు నాయకుడు ..., ఇత్యాది
యంతయు మనువు చారుడత్తుడు సువర్ణభాండమును పోగొట్టినందులకు మైత్రే
యునిచే చెప్పిపంపిన సమాధానపు మాటలే, ఇపుడు వసంతసేన చేటిచే రత్నావళిం
గూర్చి చెప్పించుచున్నది. - తానును దానిని ఒడ్డి జూదమాడి పోగొట్టుకొన్నట్లు,
మరల ధనమిచ్చి దానినే తీసికొందమన్న ఆజూడపు నాయకుడు రాజునకు వార్తా
హరి - సమాచారము కొనిపోవు ఉద్యోగమువాడు, ఒకచోట నుండువాడును

విదూ—భవతి, మన్త్రిత మేన మన్త్ర్యతే. [భోది, మన్త్రిదం జ్ఞేవ మన్త్రీ అది]

చేటీ—రూప తోస్ నిన్విష్యతే తావ దిదమేవ గృహాణ సువర్ణభాణ్డమ్. [జావ సో అణ్ణేసీ అది తావ ఏవం జ్ఞేవ గేణ్ణా సువర్ణభాణ్డ అమ్].
(ఇతి దర్శయతి.)

(విదూషకో విచారయతి)

చేటీ—అతిమాత్ర మార్యో నిధ్యాయతి. త త్కిం దృష్ట పూర్వం తే. [అదిమేత్తం అజ్ఞో ణిహ్వా అది. తా కిం దిట్టపు రువ్వం దే].

విదూ—భవతి, శిల్పకుశలత యావబధ్నాతి దృష్టిమ్. [భోది, సిష్పకుశలదావ ఓబద్దేది దిట్టిమ్].

చేటీ—ఆర్య, వశ్చితో ఽసి దృష్ట్యా. త దే వేదం సువర్ణ భాణ్డమ్. [అజ్ఞ, వశ్చిదోసి దిట్టీవ. తం జ్ఞేవ ఏదం సువర్ణ భాణ్డ అమ్].

సులువుగా దొరకువాడును కాడు - ఎక్కడికి పోయినాడో - ఆమాటే ఆసు చున్నాడు, మైత్రేయుడు - భవతి మన్త్రితం ఏవ మన్త్ర్యతే = అమ్మా (మా) చెప్పినదానినే నీవును చెప్పుచున్నావే.

అతిమాత్రం ఆర్యో నిధ్యాయతి - అయ్య ఎంతయు పరికించి చూచు చున్నాడు! తత్ కిం దృష్టపూర్వం తే = మఱి యేమి ఇది మునుపు (ఎప్పుడైనను) చూడబడినదా? శిల్పకుశలతయా - (కంసాలి). పని నేర్పుగలదగుటచేత, ... చూపును పట్టుకొనుచున్నది - తన మీదనే నిలుపునట్లు చేయుచున్నది - అందముగా నుండి ఆకర్షించుచున్నది. వశ్చిత్తః ఆసి ... = చూపుచే మోసపోయి

విదూ—(సహర్షమ్) భో వయస్య, త దే వేదం సువర్ణ
భాణ్డమ్, య దస్మాకమ్ గృహే చోరై రపహృతమ్. [భో వయస్య,
తంజ్ఞేన ఏదం సువర్ణ భాణ్డ అమ్, జం ఆప్స్తాణం, గేహే చోరేహిం
అవ హిదమ్).

చారు—వయస్య,

శ్లో. యో ౭స్మాభి శ్చిన్తితో వ్యాజః

కర్తుం న్యాసప్రతిక్రియామ్

స ఏవ ప్రస్తుతో ౭స్మాకం

కిం తు సత్యం విడమ్బనా.

౩౪

విదూ—భో వయస్య, సత్యం శపే బ్రాహ్మణ్యేన. [భో
వయస్య, సచ్చం సబామి బహ్మణ్యేన].

తీవి. అదియే ఈసువర్ణభాండము, యత్ అస్మాకం గేహే చోరైః అపహృతమ్ =
ఏది మనయింటిలో దొంగలచే దొంగిలించబడినదో - గాని నే మరల వీరిచేత చూడఁ
గలిగినందులకు 'హషణము.'

శ్లో. ౩౪. న్యాస ప్రతిక్రియాం కర్తుం = ఇల్లడకు ప్రతికారము - మారు
సేతగా - దానికి ఈదుగా ఇచ్చుటకు, యః వ్యాజః = ఏనాకు, అస్మాభిః చిన్తితః =
మనచే ఆలోచింపబడినదో, స ఏవ = అదియే, అస్మాకం = మనకు, ప్రస్తుతః =
తొడంగబడినది, చేయబడినది - కింతు = మఱి, సత్యం = నిజమో, విడమ్బనా =
మోసమా?

ఇల్లడను ఇచ్చి తీర్చుటకు మనము ఆలోచించి (ప్రయోగించి)న నాకునే
మనకును ప్రయోగించుచున్నారు - నిజమో, ఇది మోసమో - తెలియకున్నది.

బ్రాహ్మణ్యేన - బ్రాహ్మణ భావముమీఁద, శపే = ఒట్టుపెట్టెదను - ఇది
'సత్యము' అని. అది యసత్య మగునేని నాకు బ్రాహ్మణ్యము పోవు గాక - అది
ఒట్టుపెట్టుతీరు.

చారు—ప్రియం సః ప్రియమ్.

విదూ—(జనాన్తికమ్) భోః పృచ్ఛామి నను కుత ఇదం సమాసాదిత మితి. [భో, పృచ్ఛామి ణం కుదో ఏదం సమాసాదిదంతి].

చారు—కో దోషః?

విదూ—(చేట్యాః కర్ణే) ఏవ మివ. [ఎవ్వం విల].

చేటీ—(విదూషకస్య కర్ణే) ఏవమివ. [ఎవ్వం విల].

చారు—కి మిదం కథ్యతే? కిం వయం బాహ్యః?

విదూ—(చారుదత్తస్య కర్ణే) ఏవ మివ. [ఎవ్వం విల].

చారు—భద్రే, సత్యం త దే వేదం సువర్ణభాణ్డమ్.

చేటీ—ఆర్య, అథకిమ్. [అజ్ఞ, అథం ఇం].

చారు—భద్రే, న కదాచి త్ప్రియనివేదనం నిష్ఫలీకృతం మయా. త ద్ద్రవ్యతాం పారితోషిక మిద మజ్ఞలీయకమ్. (ఇ త్యనజ్ఞలీయకం హస్త మవలోక్య లజ్ఞాం నాటయతి).

వసన్త—(ఆత్మగతమ్) అత ఏవ కామ్యసే. [అదో జ్ఞేవ కామీఅసి].

కణే = చెవిలో - రహస్యముగా చెప్పుచున్నందున - కిం వయం బాహ్యః = నే నేమి బయటి - పరాయి - వాడనా, వినగూడదా? సత్యం తత్ ఏవ ... = నిజముగా అదియేనా ఈ సువర్ణ భాండము, అథ కిం = అవును, ఇదం అజ్ఞలీయకం = ఈ యంగరము, పారితోషికం = ఇనాము.

అతః ఏవ కామ్యసే = అందువలననే కామింపఁబడుచున్నావు - నేను నిన్ను కామించుచున్నాను, 'చారుదత్తుడవు' అని - అందమైన (దత్తము - ఈవి -

చారు—(జనాన్నికమ్) భోః, కప్తమ్!

శ్లో. ధన్వై ర్వియుక్తస్య సరస్య లోకే
కిం జీవితే నాదిత ఏవ తావత్
యస్య ప్రతీకారనిరర్థకత్వా
తోపప్రసాదా విఫలీభవన్తి.

౪౦

అపి చ,

శ్లో. పక్షవికల శ్చ పక్షీ శుష్క శ్చ తరుః సర శ్చ జలహీనమ్
సర్ప శ్చోధృతదంష్ట్ర స్తుల్యం లోకే దరిద్రశ్చ.

౪౧

అపి చ,

ఇనాము) కలవాడవు, దాన దారిద్ర్యము నైనను విలుచుకొన్నవాడవు - అని.
వసంతసేన ఇట్లు తన యనురాగనిబంధనను చెప్పుచున్నది, ధనమునకు వలచుదానం
గాను, త్యాగశీలమునకు వలచుదానము - అని.

శ్లో. ౪౦. ధన్వై ర్వియుక్తస్య సరస్య = ధనముచే విడువబడిన - ధనము
లేని - జనునికి, లోకే = లోకాన, అదిత ఏవ తావత్ = అసలు మొదటనే,
తొలుతనే, కిం జీవితేన = బ్రదుకు ఎందులకు? యస్య = ఏలన, ఆతనియొక్క
కోపప్రసాదాః = కోపములును అనుగ్రహములును, ప్రతీకార నిరర్థకత్వాత్ =
ప్రతికారము - బదులు - చేయలేక నిష్ప్రయోజనములగుటవలన, విఫలీభవన్తి =
నిష్ఫలము లగును.

ఇట్లు పేదవడితి నే, సంతోష నూచకముగా ఇనాం ఈయలేక పోయితి నే,
ఇంక నెందులకు అసలు నేను బ్రదుకుట?

శ్లో. ౪౧. పక్షవికలః పక్షీ చ = టెక్కలు విడిగిన పక్షియు, శుష్కః
తరుః చ = ఎండిపోయిన చెట్టు, జలహీనమ్ సరః చ = నీరు లేని చెరువును, ఉద్ధృ
తదంష్ట్రః = కోటలు పెరికివేయబడిన, సపకః చ = పామును, దరిద్రః చ =
పేదయు, లోకే = లోకాన, తుల్యం = సమానము.

ఇది లోకాన ఉపయోగహీనమైనవాని జాబితా - అందరివాఁడు దరిద్రుఁడు.

శ్లో. శూన్యైర్గృహైః ఖలు సమాః పురుషా దరిద్రాః

కూపై శ్చ తోయరహితై స్తరుభి శ్చ శీర్షైః

య ద్దృష్టపూర్వజనసంగమవిస్మృతానా

మేవం భవంతి విఫలాః పరితోషకాళాః.

౪౨

విదూ—భోః, అలమతిమాత్రం సంతాపితేన. (ప్రకాశమ్ సపరిహాసమ్) భవతి, సమర్పితాం మమ స్నానశాటికా [భో అలం అదిమేత్తం సంతప్సిదేణ. భోది, సమప్సీఅదు మమ కేరిత ఘోణసాడిత].

శ్లో. ౪౨. దరిద్రాః పురుషాః = పేదవడిన జనులు, శూన్యైః గృహైః = పాడువడిన యిండ్లతోను, తోయరహితైః = నీళ్ళులేని, కూపైః చ = బావులతోను, శీర్షైః = ఎండిచీలిన, తరుభిః చ = చెట్లతోను, సమాః ఖలు = సమానులు గదా యో = ఏలన, దృష్టపూర్వజన సంగమ విస్మృతానాం = మునుపుమాచి (దాననే మరలఁజూడఁగోరిన) జనుల సంగమమున, ఇప్పటి పేదదశను మఱచి (పూర్వపు సంపన్నదశను తలంపునకు తెచ్చుకొను) వారికి, పరితోషకాళాః = ఎంతయోసంతోషము అనుభవించవలయు (ఈసమాగమ) కాలము, ఏవం విఫలాః భవంతి = ఇట్లు విఫలములు - ప్రయోజనహీనములు - అగును.

చేటికి పరితోషమున పారితోషికాంగుళీయకము ఈయలేకపోయితిని కదా - అట్టే - వసంత సేనయు నా మునుపటి సంపన్నదశను ఎఱింగినదే, ఇప్పుడు నన్నుంగలసికొన్నది - దానికి ఎంత సంతోషమునకు, నాకు ఎంత సంతోషమునకు ఇది కాలము! మఱి ఇది - యీసమాగమము - విఫలమే కదా అగును. నా సంపద నాకు స్మరణకు వచ్చి ఏమి ప్రయోజనము? (దానికి వచ్చియు నేమి?), నిష్ప్రయోజనమే కదా అగును. ఇది యెంత పరితోషకాలము! దానికి ఎంత అవకాశము లేకయున్నది! (నాసంపద నాకు వట్టిజాపకమాత్రము.) అని యిట్లెల్ల 40, 41, 42, జనాంతికము - చారుదత్తు, దుఃఖపుండలపోత వయస్యతో.

స్నానశాటికా - స్నానము చేయునపుడు నేను కట్టుకొను (పాత) గుడ్డ పాత, సువణఁభాండమును అందు మూటకట్టియుంటిని. అది ఆపేలిక నాది, దానిని నాకు ఇచ్చినేయుము - ఇది మైత్రేయుఁడు చేయు పరిహాసము, వసంత సేనను - అది నీవద్ద నేనుంచిన న్యాసము - అని.

వసంత—ఆర్య, చారుదత్త, యుక్తం నేద మనయా రత్నా
చల్య ఇమం జనం తులయితుమ్. [అజ్ఞ చారుదత్త, జత్తం జేదం
ఇమావ రతిణావలీప ఇమం జణం తులయితుమ్].

చారు—(సవిలక్షణిత్వమ్) వసంత సేనే పశ్య పశ్య,

శ్లో. కః శ్రద్ధాస్యతి భూతార్థం ?
సర్వో మాం తులయిష్యతి.
శజ్జనీయా హి లోకే ౭స్మి
నిష్ప్రీతాపా దరిద్రతా.

౪౩

విదూ—చేటి, కిం భవత్యా ఇ హైవ సుప్తవ్యమ్ ?
[హజ్జే, కిం భోదీప ఇధజ్జేన సువిదవ్యమ్ ?]

ఆర్యచారుదత్త - అని పేరుతో సంబోధించు చున్నది, వసంతసేన - చారు
దత్తస్య - ఇమాం జనం తులయితుం = ఈజనమును - నన్ను అనుట - నన్ను
చులకన చేయుట కాని పరీక్షించుట కాని తగదు. నేను భవపరను ఆభరణా
సక్తను కాను - అనుట. సవిలక్షణ ... = విలక్షణ - మమము తాళనాడినం
గలుగు సిగ్గు తోడి నవ్వుతో.

శ్లో. ౪౩. కః = ఎవఁడు, భూతార్థం = నిజమును - నిజముగా జరిగిన
దానిని, శ్రద్ధాస్యతి = నమ్మఁగలఁడు ? సర్వః = ఎల్లరు, మాం = నన్ను తుల
యిష్యతి = చులకనచేసి సుదేహింతురు - గుమానుపడుదురు. నిష్ప్రీతాపా =
పౌరుషహీనమైన, దరిద్రతా = దారిద్ర్యము, అస్మిల్లోకే = ఈలోకాన, శజ్జ
నీయా హి = సందేహపడఁదగినది కదా - చూ. III. 24.

దొంగలు పడినారు అని కల్పించి, దరిద్రుఁ డగుట, తానే అనువణభాండ
మును హరింపఁగోరినాఁడు - అని అందురు లోకులు. పేదతీకమును ఇతరులు లక్ష్య
పెట్టఁగల ప్రతాపము - బలము - పౌరుషము - లేదు, లోకమున.

కిం ... ఇహైవ స్వప్తవ్యమ్ - మీరు ఇక్కడనే నిద్రింపవలయునా,
నిద్రింతురా ఏమి - ఇది వట్టి వెక్కలియైనవాఁడు అడుగఁదగిన ప్రశ్న - కావుననే

చేటి—(విహస్య) ఆర్యమైత్రేయ, అతిమాత్ర మిదానీం
ఋజు మాత్మానం దర్శయసి [అజ్ఞ మిత్రేల, అదిమేత్తం దాణిం
ఉజాలం అత్తాణలం దంసేసి].

విదూ—భో వయస్య, ఏష ఖి ల్వపసారయన్నివ సుఖోప
విప్తం జనం పున రపి విస్తారివారిధారాభిః ప్రదృప్తః పర్జన్యః. [భో
వలస్య, ఏసో క్షు ఓసారలన్తో విల సుహోపవిప్తం జణం పుణో వి
విత్థారివారిధారాహిం పవిత్రో పజ్జణో].

చారు—సమ్య గాహ భవాన్

శ్లో. అమూర్హి భిత్త్వా జలదాన్తరాణి

పజ్కాన్తరాణివ మృణాలసూచ్యః

పతన్తి చన్ద్రవ్యసనా ద్విముక్తా

దివోఽశ్రుధారా ఇవ వారిధారాః.

రర

చేటి ఆనుచున్నది - 'అతిమాత్రం బుజం - మిక్కిలియు బోళా మానిసివి -
ఉత్తాన మృదయుండు - కల్ల కపటము ఎఱుంగనివాడు - బోగము వారు వారు,
వారు వచ్చుట నిద్రించుటకే - కాఁగా - వారు రాత్రి యగుచున్నను - వాన
చీకట్లుగా ఉన్నను - ఇంకను సెలవు గొనక ఉన్నారే - అన్నట్లు - ఇది మోటు
గాని మాట. అది బోగముది; జాణ; కావున - ఈబాపనయ్య ఏమియు లోక
వృత్తమే ఎఱుంగని వాడుగా ఉన్నాడే అని మొగాననే - ఋజువుండు - అని
యనుచున్నది. అపసారయన్ ఇవ = తొలఁగిపోయ్యుచుం బోలె - పొండు లోప
లికి అని తఱిమినట్లు, విస్తారివారిధారాభిః = మిక్కిలియైన వక్షధారలతో -
ప్రదృప్తః పజన్యః = కురిసినది మేఘము - 'పజన్యః' - ధ్వనదంబుదము -
ఉఱుముమేఘము. పుల్లింగముచే - ధారలను కట్టలతో - (బెదరించి) తఱిమినట్లు.
తఱిమినాడు ఆనుట.

శ్లో. రర. అమూః = ఇవిగో, వారిధారాః = వాననీటిధారలు (= చాళ్లు),
పజ్కాన్తరాణి = బురదనడిమి - చోట్లను, మృణాలసూచ్యః ఇవ = తామర
మోసుల వలె, జలదాన్తరాణి = మేఘముల నడిమిప్రదేశమును, భిత్త్వా = పగుల్చు

అపి చ,

శ్లో. ధారాభి రార్యజనచిత్తసునిర్మలాభిః,

చణ్డాభి రద్భునశరప్రతికర్కశాభిః,

మేఘాః స్రవంతి బలదేవపటప్రకాశాః

శక్రస్య మాక్తికనిధాన మి వోద్ధిరంతః.

రగి

ప్రియే, పశ్య పశ్య,

కొని, చంద్రవ్యసనాత్ = చంద్రుని (తనకాంతుని) ఆపదవలన, విముక్తాః = విడువ
(= రాల్ప)బడిన, దివః = మింటి (మిన్నను నాయికయొక్క), ఆశ్రుధారా
ఇవ = కన్నీటిచాల్లవలె, పతంతి = పడుచున్నది.

నల్లని మేఘాలు కమ్మిన మింటినుండి వానధారలు పడుట యెట్లున్నది
అనగా, బురదను చీల్చుకొని తామరతూటమోనులు వెలువడుటవలె నున్నది.
చంద్రుడను కాంతుని చావునకు మిన్నమృ రాల్ప కన్నీటి ధారవలె ఉన్నది.

శ్లో. రగి. బలదేవ పటప్రకాశాః = నీలాంబరని వస్త్రపుర గాంతివంటి
కాంతిగలవై, మేఘాః = మొయిళ్లు, ఆర్యజనచిత్త ... = సాధువుల మనస్సువలె,
అతి నిమకలములై, చణ్డాభిః = మిక్కిలివేగముగలవై, అజ్ఞానశర ... =
అజ్ఞానానుని బాణముల వలె కఱకును గట్టియు ఐన, ధారాభిః = ధారల (చాల్ల)
చేత, శక్రస్య = ఇంద్రునియొక్క, మాక్తికనిధానం ఇవ = ముత్యాల కొటారుం
బోలె, ఉద్ధిరంతః = క్రమముచున్నవై, స్రవంతి = కురియుచున్నవి.

మేఘాలు - నీలాంబరాలవలె నున్నవి. వాని వానధారలు నిమకలములుగా
తెల్లగా ఉన్నవి - చాల వడియు కఱకును కలిగియున్నవి, ఇంద్రుని ముత్యాల
కొటార్లు స్రవమృరింపబడుచున్నవా అన్నట్లు ఉన్నవి.

ప్రియే - ప్రేయసి - చారుడ త్తయ్య వసంత సేనను ఇట్లు - ప్రియురాలా -
అని సంబోధించినాడు - ఋజుక మైత్రేయుడు గాని - జాణ చేటి గాని - వారి
శృంగారపుమాటలకును చేతలకును అడ్డము గారు.

శ్లో. ఏతైః పిష్టతమాలవర్ణకన్నిభై రాలిప్త మమ్భాధరైః
 సంసక్తై రుపవీజితం సురభిభిః శీతైః ప్రదోషానిలైః
 ఏ షామ్భాదసమాగమప్రణయినీం స్వచ్ఛంద మభ్యాగతా
 రక్తా కాంత మి వామ్బరం ప్రియతమా విద్యు త్సమాలిజ్జతి.

శ్లో. ౪౬. పిష్టతమాల వణకనిభైః = నూతిన చీకటిచెట్ల పూలముద్ద మైపూతం బోని, ఏతైః = అమ్భాధరైః = ఈ మేఘాలచేత, లిప్తం = పూయబడి నదియు - నల్లగా నున్నగా మెఱుంగలుచున్నదియు, శీతైః - చల్లనిదియు, సుర భిభిః = నువాసన గుబాళించుచున్నవియునై, సంసక్తైః = వీడక, తెఱపి లేక అంటుకొన్నట్లు వీచుచున్న, ప్రదోషానిలైః = మునిమాపుగాలులచే (ఆప్యాయ ముగా) వీవబడినదియు అగు, అమ్బరం = మింటి (నాయకు)ని, పుంలింగము అవి వక్షితుము; ఏషా = ఇదిగో, అమ్భాదసమాగమ ప్రణయినీ = మేఘపురాకచే, ఎంతయు (ప్రణయ =) అనురాగముగలదై, స్వచ్ఛందం = తనంతట - తనయిచ్చ మెయి - ఆగతా = వచ్చినదై, స్వయంబ్రాహ్మణ్యముగా అనుట, రక్తా = అనురాగము గల, ప్రియతమా = ప్రేయసి, కాంతం ఇవ = కాంతునిం బోలె, సమాలిజ్జతి = బిగ్గ కాగిలించు కొనుచున్నది.

మైపూతతో నిగనిగలాడుచు (అత్తరువుల) నువాసన గమ్మనుచుండు కాంతుని వానచలిమిరిలో అనురాగవలెయైన కాంత తానై పైకొని కాగిలించు కొన్నట్లు, అట్టి మింటిని మెఱపుతీగబోడి తానై పైకొని కాగిలించు కొన్నది.

అట్లు పలుకుటచే తానును ఆచల్లనివేళలో వెచ్చని వసంతసేన స్వయంబ్రా హ్మణ్య గౌరవి కోరినట్లు నాకాకుగా రసికుడై నూచించినాడు. వసంతసేనయు ఉద్దీప్త అయ్యేయున్నది. తానును అట్టి స్వయంబ్రాహ్మణ్యసౌఖ్యమునకు ఉవ్విళ్ళూలుటను నూచించినాడు - వసంతసేన ప్రోడ, ఇంగితమెఱింగినది - కావున ఆపెను ఇముడక శృంగారభావము వెలువడినది. దానిని వెలివలుచుచు చారుదత్తుని కాగిలించుకొన్నది. అప్పుడు చారుదత్తునికి ఎట్లుండును! ఆతాకుడు నుకమునకు సొగయుచు ప్రత్యాలింగముచేసి - కాగిలింతలో నే పలుకు చున్నాడు.

(వసంతసేనా శృంగారభావం నాటయన్తి చారుదత్త మాలిజ్జతి)

చారు—(స్వర్గం నాటయ స్పృత్యాల్లిజ్జతి)

శ్లో. భో మేఘ గమ్భీరతరం నద త్వం

తన ప్రసాదా తస్మిన్ పీడితం మే

సంస్పర్శనోమాఞ్చిత జాతరాగం

కదమ్బపుష్పత్వ ముపైతి గాత్రమ్.

౪౭

విదూ—దాస్యఃపుత్ర దుర్దిన, అనార్య ఇదాసీ మసి త్వమ్, య దత్ర భవతీం విద్యుతా భీషయసి. [దాసీవపుత్త దుర్దిన, అణ్జో దాణిం సి తుమమ్, జం అత్తభోదిం విజ్ఞాప భీయావేసి].

శ్లో. ౪౭. భోమేఘ = ఓయి మెయిలయ్యా, త్వం = నీవు, గమ్భీర తరం = ఇంకను లోతుమ్రోతగా - బిగ్గణగా, నద = ఉలుము. తన ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమువలన, మే = నాయొక్క, స్మృరపీడితం గాత్రం = మరునిచే నలుపఁబడి (వసంతసేన) దేహము, సంస్పర్శ = రోమాఞ్చిత జాతరాగం = తాఁకుడునకు పులకరించి, అనురాగము పొడమినదై, కదమ్బపుష్పత్వం = (ఎట్టు) కడిమి పూత యగుటను, ఉపైతి = పొందుచున్నది.

ఓయి, నాకాంత నన్నుంగూడినది - గర్జ అయోగ వియోగములయందు బాధకమైనది, సంయోగమున సుఖవర్ధక మగును. మునుపటికంటెను గట్టిగా ఉలుము - నీయనుగ్రహమువలన వసంతసేన స్మృరపీడితయై నన్ను గూడవచ్చి, ఇదె తానై నన్ను కౌగిలించుకొన్నది. దాని ధీరతచే కౌగిలి మఱియు బిగియును - హాయిగొల్పును. నాదేహము (గ్రీష్మమునకు కడిమివోలె) మరునిచే ఎంతయు నలిగినది. ఈకౌగిలితాఁకుడువలన, నీ నీటిమీదిగాలికి కడిమిపువ్వు ఎట్లు ఒక్కుమ్మడి పొడమి అకరువులుపొడిచి ఎఱ్ఱనగునో అట్లు పులకలుపొడిచి, కూటమి కోరిక పొడమినదైనది. నీగర్జ నాకెంతయు ఉపకారకము.

దాస్యఃపుత్ర - అని అలుక సమాసము - లంజాకొడుకా - అని తిట్లు దాని యధఃము. దుడికన = దుడికనిగా, అనార్యః = చెడ్డవాడవు - ఖలుడవు - యత్ - ఏలన - అత్రభవతీం = ఈ వసంతసేనమ్మను ... = మెఱుముచే బెదరింతువు!

చారు—వయస్య, నార్హ స్యపాలబ్ధమ్.

శ్లో. వర్షశత మస్తు దుర్దిన

మవిరతధారం, శతప్రదా స్ఫురతు

అస్యద్విధదుర్లభయా

య దహం ప్రియయా పరిష్వక్తః.

౪౮

అపి చ, వయస్య,

శ్లో. ధన్యాని తేషాం ఖలు జీవితాని

యే కామినీనాం గృహమాగతానామ్,

ఆద్రాణి మేఘోదక శీతలాని

గాత్రాణి గాత్రేషు పరిష్వజన్తి.

౪౯

నాహాని ఉపాలబ్ధమ్ = (ఇప్పుడు) తిట్టంగూడదు నీవు.

శ్లో. ౪౮. వర్షశతం = నూతేండ్లు, అవిరతధారం = మానని - తెంపు లేని - జల్లులుగలదిగా, దుర్దినం అస్తు = ఇట్లు మేఘములు కమ్మిన దినముగానే అగుగాక, శతప్రదా = మెఱుమును, స్ఫురతు = మెఱయనీ, యత్ = ఏలన, అహం = నేను, అస్మత్ విధ రులభయా = నాబోంట్లకు వారకబోని, ప్రియయా = ప్రేయసీచేత, పరిష్వక్తః = కాగిలించుకొనబడితిని.

తిట్టకోయి - నూతేండ్లు ఇట్లు తెఱపిలేక దుర్దినమే అగునుగాక. మెఱుము - (నూలు ధమధమలు గలది) మెఱయనీ. నాకు హాయియే - (ఇంక భయము లేదు.) ప్రియ నన్ను కాగిలించుకొని యున్నది.

శ్లో. ౪౯. (ఓయి,) యే = ఎవరు, గృహమాగతానాం = ఇంటికి వచ్చిన కాంతల, ఆద్రాణి = తడిసినవియు, మేఘోదక శీతలాని = మబ్బునీటిచే - వానచే, చల్లనైనవియునగు, గాత్రాణి = అవయవములను, గాత్రేషు = తమ గాత్రములయందు, పరిష్వజన్తే = (కాగిలించుకొందుతో =) హత్తుకొందుతో - తేషాం జీవితాని ధన్యాని ఖలు = వారి బ్రదుకు ఎంతో పుణ్యవంతము గదా.

ప్రియే వసంతసేనే,

శ్లో. స్తమేభు ప్రచలితవేదినంచయాంతం
శీర్ణత్వా త్కథమపి ధార్యతే వితానమ్,
ఏషా చ సుభటితసుధాద్రవానులేపా
త్సంక్లిన్నా సలిలధరేణ చిత్రభిత్తిః.

౫౦

(ఊర్ధ్వ మవలోక్య) అయే ఇన్ద్రధనుః, ప్రియే పశ్య పశ్య,

మిత్రమా, వా రంతధన్యులయ్య, (ఇప్పుడు నేనును) - తమ యింటికి చేర
వచ్చిన ప్రియల తడిసి చల్లనైన యవయవములను తమ యవయవములందు - దేన
దేన దాని దాని - హత్తుకొనఁగందులో - ఏమి నేఁడు నాభాగ్యము! - అనుట.

ప్రియా వసంతసేనా,

శ్లో. ౫౦. ప్రచలిత వేది స ఇచ్చ యాంతం = కదలిపోయిన దిమ్మె (= వేది)
యింటికలప్రోవుల నడిమిభాగముగల, వితానం = మేలుకట్టు, శీర్ణత్వాత్ చివికిన
దగుటవలన, స్తమేభు = కంబములయందు, కథం అపి = ఎట్టకేలకు, ధార్యతే =
నిలిచియున్నది. అది నిజముగా పడిపోదగును. మఱి యెట్లో అందదుకులుగా
నిలిచియున్నది - ఇక్కడనున్న, మన తలపై పడినను పడును. ఏషా, చిత్రభిత్తిః
చ = ఈచిత్రరువుల గోడయు, సుభటిత సుధాద్రవ అనులేపాత్ = పొక్కి
చెమ్మగిల్లిన సున్నపు నీటిపూతవలన, సలిలధరేణ = (ఊరిన) లేక, కాటిన నీటి
మొత్తముతో, సంక్లిన్నా = ఎంతయు తడిసియున్నది.

చారుదత్తుఁడు మిత్రలేని సంపద కలిగియుండినాఁడు. వానిది పెద్ద బంగారా -
అందు అన్ని అమరకలును ఉండెడివి. ఇప్పుడు అన్నియు పాతవడినవి, చివికినవి,
ఉప్పురిసినవి, పూత పొక్కి రాలుచున్నది. తోటలో దాని స్తంభాలు, చాందిని
దిమ్మెల కదలి నడుమ తెఱచికొన్నవి. వానికి తగిల్చిన చాందిని, గోడమీఁద చిత్ర
పులు - అన్నియు ఉన్న పూర్వసంపన్నదశయు ఇప్పటి దరిద్రదశయు - దేనిని
కాపాడుకొనలేని, చక్క దిద్దుకొనలేని యవస్థలో నుండుటయు సూచితము - ఇంత
సేపును వారు చిత్రరుగోడల శుష్కవృక్షవాటికలో ఉన్నారు. మంచిదే - అది
ఇప్పుడు చివికి కనిగి ఎట్లో నిలిచియున్నది. దాని చాందినికిందనే ఉన్నారు.

శ్లో. విద్యుజ్జిహ్వే నేదం మహేంద్రచాపోచ్చితాయతభుజేన
జలధరవివృద్ధ హనునా విజృమ్భిత మివాస్తరిక్షేణ. ౧౧

తదేహి, అభ్యస్తర మేవ ప్రవిశావః. (ఇత్యుత్థాయ పరిక్రామతి)

శ్లో. తాలీషు తారం విటపేషు మన్ద్రం
శిలాసు రుక్షం సలిలేషు చణ్డం
సంగీతవీణా ఇవ తాడ్యమానా
స్తాలానుసారేణ పతన్తి ధారాః. ౧౨

అయే ఇన్ద్రధనుః - ఓహో, ఇదిగో బామ్మభొరడు. అది రాత్రులందును
ఆగపడునని వరాహమిహిరు బృహత్సంహిత.

చూ. జలమధ్యే ౭ నావృష్టిః భువి సస్యవధ స్తరాస్థితే వ్యాధిః
వర్షికే శస్త్రభయం నిశి సచివవధాయ ధనురైస్త్రమ్.

‘నిశి’ అని కలదు, సచివయనుట రాజునకుం జెల్లి పాలకరాజుచావు నూచితమా?

శ్లో. ౧౧. ఇదం = ఇదిగో. విద్యుత్ జిహ్వేన = మెఱుము అను నాలుక
కలిదియు, మహేంద్రచాప ... భుజేన = ఇంద్రధనువను పైకి నిగిడ్చిన పొడుగు
పాటి బాహువు గలిదియు, జలధర వివృద్ధ హనునా = మేఘమును పెరిగిన
గడ్డముగలిదియునై, అస్తరిక్షేణ = మిన్ను, విజృమ్భితం ఇవ = ఆవులించినట్లు
ఉన్నది. ఉత్పేక్ష.

సంస్కృతపు భాషేప్రయోగమునకు ‘కతః’గా తెలుఁగుమర్యాదగా
టీక. రూపకములగుంపు - పరంపర. ఆవులింకలోను, నాలుక బయటికి తోచును,
చేయెత్తి విఱుచుకొనుట కలుగును, గడ్డమును పెరుఁగును - నోరు విశాలముగా
తెఱచుటచేత. అనఁగా మరల పెద్ద జల్లు కొట్టునట్లున్నది. కావున లోపలికి
ప్రవేశితము(= అభ్యస్తరంవన ప్రవిశావః).

శ్లో. ౧౨. తాలానుసారేణ = తాలమును - పాటలో కాలక్రియామా
నము - (కొలతగా పడును తాళము -)ను అనుసరించి, తాడ్యమానాః = మీటఁ
బడుచున్న - కొట్టఁబడుచున్న, సంగీతవీణాః ఇవ = పాటలు వాయింపఁబడుచున్న

[ఇతి నిష్కాంతాః సర్వే]

దుర్దినో నామ

ప ఇచ్చ మో ౭ జ్ఞ :

వీణలవలె, ధారాః = వానధారలు, తాలీషు = తాడులందు = వాని యాకులం బడుటచే = 'తారము' గట్టి మ్రోత కలిగియు, విటపేషు = చెట్లకొమ్మలయందు - మద్ద్యం = బొంగుమ్రోతగాను, శిలాసు = తాలపై, రూక్షం = కఠినముగాను, సలిలేషు = నీళ్ళయందు, చడ్డమ్ = విసరుమ్రోతతోను - పతన్తి = పడుచున్నది.

పెద్దవాన చుట్టు లోకమంతట పడుచున్నది. దేనం బడునో దానికి తగిన మ్రోత, పాటవాయించు వీణయొక్క పలు తెలుగుల మ్రోతవలె, కలిగియున్నది. వీణవాదనమందును రాగము చక్కగా చెవికి ఇంపగుటకు తారత్వము మంద్రత్వము తీవ్రత్వము తుములత్వమును కలిగింపబడును. చారుదత్తునియింటిపట్టుననే ఇన్ని విధాలమ్రోత వినదగును!

ఇవ - అని ఉపమ.

తొలియంకమున ఒక యభిసరణము చేసినది, వసంతసేన. అది తన యింటను ఒకపాటి రహస్యముగా నుంచినది. విటప్రధాన చేటికలకు చెప్పలేదు. ఇరువురు చేటికలను ఒక చేటుని వెంటఁ గొని బయలుదేరినది. అప్పటికి చారుదత్తుని యావ నము ఉదాసీనమో అనుదాసీనమో ఎఱుఁగదు. నాడు కామదేవయాత్రలో చూపులు కలసి తనకు అభిలాష అంకురించినదే, చూతము కానీ అని బయలుదేరినది. దారిలో మంచి తోడు లేనందున చాల ఇబ్బందులు పడినది.

ఇప్పుడు ఈయంకమునందలిదియు ఒక యభిసరణమే. తాను నాటి ప్రదోష మున రాఁగలనని చారుదత్తునికి ముందు సందేశము పంపి, అంతట బయలుదేరినది. మనసున ఎంతయు నమృతము ధైర్యము కలిగియున్నది. చేత సువర్ణ భాండమును రత్నావళియు, ఒక్కొక్కటియు తన వృత్తాంతముగలది యున్నది. ఉఱుములు మెఱుములు గాలులు వానలు చీకటులు. వానిని లెక్కనేయలేదు. కూడ విటుఁడు నిపుఁడు, తోడు. తాను ఎప్పుడెప్పుడు చారుదత్తుం గాంచి, ఎకసక్కెములతో స్వయంగ్రాహాలింగము గావించునా అనునంత ఉత్కంఠతోడి సంబరము కలిగి యున్నది.

చారుదత్తుడు ఉదయాన రత్నావళిని వసంతసేన కిచ్చి రమ్మని మైత్రేయుం బంపిష్టాడు. కాని మైత్రేయుడు అట్లు ఇచ్చినాడుకాని, తాను అప్పుడే మరల లేదు. ప్రతిసందేశము గ్రహించినాడు. మఱి తన వాడుకబడి అందందు తిరిగి, పాపురము గూటికిం బోలే, ప్రదోషమునకు (తన సంద్యాదిక మంతయు ముగించు కొని) తనకై కనుపెట్టి కొనియున్న చారుదత్తుం జేరబోయినాడు. చారుదత్తుడు విరాళిచే సంతప్తుడగుచున్నాడు. దానిని ఎవరితోను వాచిచ్చి చెప్పడు. మైత్రేయునితో సయితమును. మైత్రేయుడు బోగముదాని పొత్తు వల దనియు అనును. మైత్రేయుడు ఆయభినరణ ప్రతిసందేశమును ఇప్పుడు చారుదత్తునికిం జెప్పినాడు. ఇంతలో చేటునిచే తెలుపుకొన్నది, వసంతసేనయు.

వసంతసేన అత్యుజ్వలముగా ఆలంకరించుకొన్నది. తన విటుని కూడ రమ్మ న్నది. వసంతసేనసంపదకు అంతస్తుకు తగినవాడు వాడు, తన వెంట ఉత్సాహము గొల్పుచు 'వేశోఽచారకళలో వాగ్మీ మధురోఽథ' అనుటకుం దగినట్లు ఆయకా లాకస్మికవైకాఖ సాయంవర్షమును మధురముగా వణింపచుచు వచ్చుచున్నాడు. వసంతసేనయు తనకు నిశ దారి యడ్డు సపత్నియయ్యెననియు, కొంగ 'బలే వాన' 'బలే వాన' అని తన్ను బెడరించుచున్న దనియు, మేఘుడు వెన్నెలను చంద్రు నుండి ఒడిచి తనతో లాగుగొనిపోయె ననియు, దిక్కులు వియోగిబలం బోలే రాజిల్లకున్నవనియు, మేఘుడు తన్ను ఉఱిమి బెడరించి, ధారలచేతులతో తడవు చున్నాడనియు, ఇంద్రుడు మునుపు తాను అహల్యకై పడినపాటు మఱచి, వానతో తన్ను అడ్డఁజూచుట తగవు గాదనియు, మఱి యెవరు గాని ఇఁక తన్ను ఎట్లును ఆపలే రనియు - ఆగాలివానదారిలో తన యుత్కంఠకు తగినట్లు పొంగిన భావములం బల్కుచు, చారుదత్తువాకిలి చేరి, విటచేటాదుల తన యింటికి పంపివేసి, చేటితో లోపలఁ జొచ్చినది. ఎక్కడ ఉన్నాడో చారుదత్తుడు అక్కడికి పొయి, ఎట్లో ధైర్యము పూని పూలు చల్లి, ఓయి జూదరి నీకు ఈమునిమాపు హాయిగా నున్నదా అని కుశలప్రశ్న అడిగినది. 'ఇప్పుడు, నీవు నన్ను కూడఁగా' అని యన్నాడు చారుదత్తుడు. అంతట తడి యుడుపులు మార్చుకొని సువర్ణ భాండ రత్నావళుల గుట్టులం జెప్పుకొని వసంతసేనా చారుదత్తులు ఎకరారు పడిరి. ఇంతలో మరల క్రొత్తి మచ్చులేవఁగా, మెఱపుతీఁగ కాంతుం బోలే అంబరముం గొంగిలింపఁగా, వసంతసేన ఇఁక తాళ లేక చారుదత్తుని స్వయం గ్రాహింకనము చేసికొన్నది. అంతట జల్లు పెద్దదికాఁగా చారుదత్తుడు తానును కాంగిలిబిగించి, ఆయాంకనముతోనే ఆకాంతను లోఁగటికి కొంపోయినాడు.

అంతట లోపల ఏమేమి ప్రవర్తనలో తలెత్తెను, ఊహింపదగును. వ్యసాంకారంభవాక్యములవలన ఊహింపదగును. వసంతసేన సురతత్రాంతయై ఆక్కడనే తెల్లవాలువఱకు నిద్రించినది. ఒకవేళ ఆమె ఆరాత్రియే తన యింటికి మరలునేమో యని చారుదత్తుడు వర్ధమానపని రాత్రియే బండి వూన్చి సిద్ధముగా పెట్టు మన్నాడు. మఱి యట్లు పోలేదు. వసంతసేన తాను ఇంటిలోఁగటం జూచ్చినందులకు సంతసించి, లోపల పరిజనుల నందఱిం గలసికొని, పనుపడి, కూరిమితో ఎల్లర మనస్సులం జూఱఁగొన్నది, అంతలోనే, ఒండొరుల యెడఁ బాటున ఒండొరులకు దుఃఖముకలుగునంత; ధూతమ్మతో తాను దానియే యనుచు ఆక్కఱ చెల్లెలి చెలిమి కలిపినది. తాను చారుదత్తయ్యగుణనిర్జితదాసిగా నడుచు కొన్నది. సత్పురతోత్సవ మయినది కాఁబోలు. రతపరిత్రాంతయై తెల్లవాఱినను నిద్ర మేలుకొనలేదు. చారుదత్తుడు వసంతసేనను లేపక ఆపెను చెప్పక, మైత్రేయుని వర్ధమానకునికి చెప్పమని, తానే చేటికిని చెప్పి వసంతసేనను జీర్ణపుష్ప కరండమునకు రమ్మనుమని, పిలుచుకొని రమ్మని, ఏర్పాటుచేసి తా నచటికి పోయి నాడు. వసంతసేనకును అట్లు పోవలయునని ఎంతయు ఆసక్తిలిగియున్నది. ఇంతలో అబ్బాయి రోహనేనుఁడు రదనికవద్ద తనకు బంగారు ఆటబండి కావలయును, మట్టిబండి - మృచ్చకటి - అక్కఱలేదని మువరుతనము చేయం జూచి, ఆయింటి పేదఱికము తన మనస్సునకు కళుక్కుమనఁగా, వానిని బుజ్జగించి తన సువర్ణభాండమును వాని మట్టిబండిలో నింపి వానిని దానితో బంగారుబండి చేయించుకొమ్మని సముదాయించి పంపి, ఇంతలో వర్ధమానకుఁడు బండి తేఁగా వానిని తాళుమని తాను కాంతుదర్శనమునకుం దగినట్లు సాగసుచేసికొని ముస్తాబగుదునని బోయినది.

దుర్దినము అను

ఐదవ యంకము

ముగిసినది

షష్ఠా ౭ జ్ఞాః

(తతః ప్రవిశతి చేటీ)

చేటీ—కథ మ ద్యా వ్యార్యా న విబుధ్యతే, భవతు.
ప్రవిశ్య ప్రతిబోధయిష్యామి. [కథం అజ్ఞవి అజ్ఞతా విపుష్పది,
భోదు. పవసితి పడిబోధయిస్సమ్]. (ఇతి నాత్మేన పరిక్రामతి.

(తతః ప్రవిశ త్యాచ్ఛాదితశరీరా ప్రసుప్తా వసంతసేనా)

చేటీ—(నిరూప్య) ఉత్తిష్ఠ తూత్తిష్ఠ త్వార్యా. ప్రభాతం
సంవృత్తమ్. [ఉత్థేదు ఉత్థేదు అజ్ఞతా. వభాదా సంవృత్తమ్].

తతః ప్రవిశతి చేటీ - అంతట చేటీ ప్రవేశించుచున్నది. ఈ యంకమున
పుష్పకరండకోద్యానమునకు చారుదత్తుని కడకు వసంతసేనం గొనిపోవలయు
ఎడ్లబండిలో చెఱసాలనుండి కట్టులెంపుకొని పరార్మయైన గోపాలదారకుడు
తా నెవరికి అగపడక తప్పించుకొనుటకై ఎక్కుటయు, వసంతసేన ఇందు
ఎక్కువలసినది, పొరపాటున శకారని ఎడ్లబండిలో ఎక్కుటయు - ప్రస్తావించు
టకు కడంగబడుచున్నది. ఈచేటీ చారుదత్తుని యింటిది. వసంతసేన రతిశ్రమ
ప్రసుప్త తెల్లవాతినను ఇంకను నిద్రలేవనందున ఆమెను లేపుచున్నది. అంతట
వసంతసేన ప్రవేశించుచున్నది - అనగా రంగమున ప్రేక్షకులకు అగపడుచున్నది.
ఆచ్ఛాదితశరీరా = (నిద్రలక్షణముగా -) కప్పకొనబడిన - దేహముగలదై -
ప్రసుప్తా-గాటముగా నిద్రించుచున్నట్టిది. అట్టిది ప్రవేశించుట యనగా నాటకమున
అట్లు రంగాన అగపడుట, అని అర్థము. రంగాన నిద్రం జూపకూడ కున్నను -
ఇది అంతలో మేల్కొంచునది మహాజీయము మా...శయన.....వజ్జితః...
అజ్ఞాః - ' నా. ద. 283. ప్రభాతం సంవృత్తమ్ = తెల్లవాలుట ఐనది - తెల్ల
వాతినది - అనుట.

వసంతసేనా—(ప్రతిబుధ్య) కథం రాత్రి రేవ ప్రభాతం సంవృత్తమ్. [కథం రత్తి జ్ఞేవ పభాదం సంవృత్తమ్].

చేటీ—అస్మాక మేత త్ప్రభాతమ్. ఆర్యాయాః పునా రాత్రి రేవ. [అష్టాణం ఏసో పభాదో. అజ్జాప ఉణ రత్తి జ్ఞేవ].

వసంత—చేటీ, కుతః పున ర్యుష్మాకం దూత్యకరః? [హష్టే, కహిం ఉణ తుష్టాణం జూదిఅనో].

చేటీ—ఆర్యే, వర్ధమానకం సమాదిశ్య పుష్పక రణ్ణకం జ్యేష్ఠోద్యానం గత ఆర్యచారుదత్తః. [అజ్జవ, వడ్డమాణలు సమాది సిల పుష్పకరణ్ణలం జిణ్ణజ్జాణంగదో అజ్జచారుదత్తో].

కథం ఏమి! ఆశ్చర్యముం దెలుపును. రాత్రిః ఏవ ప్రభాతం సంవృత్తమ్ - రాత్రియే తెల్లవాటిపోయినది. నాకు తెల్లవాటికయే రాత్రికి తెల్లవాటినదే, ఇంతలో అనుట. తనకు అది యింకను రాత్రిగానే ఒక్క నిమిషముగానే తోచుచున్నది - కామక్రీడచేతను రవంత నిద్రచేతను అదంతయు ఒక్క నిమిషమువలె - ఇంచుక రాత్రియే యనునట్లున్నది - కాని అంతలో తెల్లవాటిపోయినది. ఇది భవభూతి ఉ. రా. చ. లో చెప్పిన 'అవిదితగతయామా రాత్రి రేవ వ్యరంసీత్' వంటిమాట. కుత్ర పునః ... = మఱి మిజూదరియేడీ? చారుదత్తునికి పేరు చెప్పక జూదరి యనుట సుకుమారప్రణయ నిర్దేశము. చేటీతో పేరు చెప్పి యడుగుట నాణెము నాజూకు చమత్కారకార్యము కాదు. చమత్కారహీనపు మాట ప్రగల్భ ఆమె పలుకదు.

వర్ధమానకం సమాదిశ్య = నౌకరునకు వర్ధమానుడను పేరివానికి ఉత్తరువు చేసి, పుష్పకరండకము - పూలకరాటము - ఎవ్వరగా పూలచెట్లు ఉండి అవి దండిగా పూచుటచే తోటయే పూలబరణి యనదగిన ట్లుండుటచే ఆ 'సంజ్ఞ' పొందినది. మఱి యిప్పుడు అది జీహోద్యానము - పెక్కెండ్లపాతది, ముదిరి ముసలిదై పోయినది. పూత - కాపు ఉడిగి ఎండబాటు చెట్లు గలదైనందున 'జీహోద్యానము' అనియు పేరుపడినది. తాను వసంతసేన ఒక వేళ రాత్రియే యింటికి మరలునేమో అని, అందులకై రాత్రియే బండిపూన్ని సిద్ధము గానుంచును

వసంత—కిం సమాదిశ్య. [కింసమాదిసిల].

చేటి—యోజయ రాత్రౌ ప్రవహణమ్. వసంతసేనా గచ్ఛత్వితి. [జోషహి రాత్రివ పవహణమ్, వసంతసేనా గచ్ఛదు త్తి].

వసంత—చేటి, కుత్ర మయా గంతవ్యమ్. [హజ్జో, కహిం మవ గంతవ్యమ్].

చేటి—ఆర్యే, యత్ర చారుదత్తః. [అజ్జవ, జహిం చారు దత్తో].

వసంత—(చేటిం పరిష్వజ్య) చేటి, సుప్తు న నిధ్యాతో రాత్రౌ. త దద్య ప్రత్యక్షం ప్రేక్షిష్యే. చేటి, కిం ప్రవిష్టాహ మి హాభ్యంతర చతుఃశాలమ్? [హజ్జో, సుప్తు ణ నిష్క్వాదో రాత్రివ. తా అజ్జ పచ్చక్షం పేక్షిస్సమ్. హజ్జో, కిం పవిట్టా అహం ఇహ అబ్భంతర చదుస్సాలఅమ్].

వర్తమానకునికి ఉత్తరువు చేసినాడు. మఱి వసంతసేన అట్లు మరలిపోలేదు. అక్కడనే రత్రాంతయై, తెల్లవాతినను మెలకవ రానంత గాఢముగా నిద్రపోయి నది. తాను లేవలేదు. తానేమో జీర్ణోద్యానమునకు పోవుచు, నిద్రలేచిన తర్వాత వసంతసేనను అబండ్లిలో అక్కడికి పిలుచుకొని రమ్మని అతనికి చెప్పియు, ఈ యేర్పాటునెల్ల చేటికిం జెప్పియు పోయినాడు. కావున, కిం సమాదిశ్య - ఏమని యుత్తరువు చేసి అని వసంతయడుగుచున్నది.

యోజయ రాత్రౌ ప్రవహణమ్ = రాత్రి బండి పూపుము - కట్టుము - వసంతసేన పోవును గాక - అని. కుత్ర = ఎక్కడికి? యత్ర చారుదత్తః - ఎక్కడ చారుదత్తయ్య ఉన్నాడో అక్కడికి - ఆప్రాత పూలబరణి తోటకు. చారుదత్తుని కడకు - అనుమాట తనకు ఎంతో ఆప్యాయముగా ఆమెతగా ఉన్నది. అది పలికిన చేటిని దాన అలింగనము చేసికొని బహుమానించుచున్నది. చెప్పుచును ఉన్నది. సుప్తు న నిధ్యాతః రాత్రౌ = రాత్రియందు నేను రెస్సగా చూడలేదే అయ్యను, నాసామిని. త దద్య ... = కావున ఇప్పుడు ప్రత్యక్షముగా చూడఁగలను. తొలుమాటు దగ్గల ముఖముఖిగా నిలబడినపుడు.

చేటి—న కేవల మభ్యంతర చతుఃశాలమ్. సర్వజన స్వాసి హృదయం ప్రవిష్టా. [న కేవలం అభ్యంతరచదుస్సాలమ్. సర్వ జణస్స వి హేలలం పవిట్టా].

వసంత—అపి సంతప్యతే చారుదత్తస్య పరిజనః [అపి సంత ప్పది చారుదత్తస్య పరిలః].

చేటి—సంతప్స్యది. [సంతప్సిస్సది].

వసంత—కదా? [కదా?]

“కతూహలవాక్ అపి నిసర్గశాలీనః స్త్రీ జనః, పశ్య, కాత్నేన్ద్ర్యేన నివర్ణయితుం చ రూప

మిచ్ఛన్తి తత్పూర్వ సమాగతానామ్

న చ ప్రేయే హ్యయతలోచనానాం

సమగ్రపాతీని విలోకనాని.”

మాళ. IV. - 8.

కాంతలు కాంతుపై తొలిచూపున చూపు ధీరముగా ఆనింపజాలరు - కాపునను, మఱియు, రాత్రి దీపపు తెలుతురునను వానచీకట్లలోను నేను సరిగా చూడనైతిని. ఇపుడు తనివితీసి చూతునే. వాణ్ణే, ప్రవిష్టా అహం ఇహ అభ్యంతర చతుఃశాలమ్ = ఏమే, నేను ఇక్కడ లోపలి భవంతిలోపలికి ప్రవేశించితిని - రాత్రి ఆయనవెంట నడచితిని ఎల్లెట్లు ఏమేమి ప్రవేశించితిని పరికింపనైతినే...

లోపలి భవంతిలోపలికే కాదు, (ఇక్కడ మా) యెల్లర హృదయము లోనికి గూడ - నీవు ఈలోపలియింట చొచ్చి - ఇంటిదానింబోలె నగుట మాత్రమే కాదు - మాకెల్లరకు నీమీదనే హృదయము - ప్రీతి, తలఁపు. మాహృదయములలోను పదము గొంటివి.

అపి సంతప్యతే ... = చారుదత్తయ్య పరిజనము (నాకై) (ఇదేమి ఈపె ఒకతె వచ్చినదే ధూతమ్మసవతిగా అని యీసెత్తి - అనుట) సంతాపముపడు చున్నదా? కాదు కాదు, సంతోషము పడుచున్నది - సీసమాగమముచేత, (ఇప్పుడు.) (ఇకను నీవు బయలుదేలి పోవుదువని నీవియోగమునకు - అన్న మాట -) సంతప్యతే = సంతాప - దుఃఖ - పడఁగలదు. అదియే ఆమె యడు

చేటి—య దార్యా గమిష్యతి. [జదో అజ్ఞాత గమిస్తుంది].

వసంత—తదా మయా ప్రథమం సంతప్తవ్యమ్ (సానునయమ్)
చేటి గృహః ణమాం రత్నావలీమ్. మమ భగిన్యా ఆర్యాధూతాయై
గత్వా స్సమర్పయ. వక్తవ్యం చ - అహం శ్రీచారుదత్తస్య గుణ
నిర్జితా దాసీ, తదా యుష్మాక మపి. త దేహ త వైవ కణ్ఠా
భరణం భవతు రత్నావలీ. [తదో మమ పథమం సంతప్తిదవ్యమ్.
హజ్జో గేణ్ఠా ఏదం రతిణావలీమ్. మమ బహిణీఆప అజ్ఞాధూదాప
గదుల సమప్పేహి. భణిదవ్యం చ - 'అహం సిరిచారుదత్తస్య
గుణణిజ్జిదా దాసీ, తదా తుహ్మణం పి. తా ఏసా తవ జ్ఞేవ
కణ్ఠాహరణం హోదు రతిణావలీ].

చేటి—ఆర్యే, కుపిష్యతి చారుదత్త ఆర్యాయై తావత్
[అజ్ఞాత, కుపిస్తుంది చారుదత్తో అజ్ఞాత దావ].

వసంత—గచ్ఛ, న కుపిష్యతి. [గచ్ఛ. ణ కుపిస్తుంది].

గుటయు, చేటిపలుకుటయు - 'కదా?' 'యదా ఆర్యా గమిష్యతి' - అని. తదా
మయా ప్రథమం ... = అప్పుడు, మిమ్ముంబాసి పోయినప్పుడు, నేనే (మికంటె)
ముందు సంతాపము చెందుదును. ఈ సంతాప ప్రస్తావమున కలుగఁబోవు శకార
సమాగమ సంతాపాదులు నూచింపఁబడుచున్నవి కాఁబోలు - ఇప్పుడు వసంతనేనా
చేట్రాదులకు దాని పొగయేని లేకున్నను - దైవము నోట పలికించినట్లుగా -
చూపఱకు ఏమేని తోచుచుండఁదగును. రంగన వక్తకును శ్రోతకును తోఁపక
చూపఱకు తోచు ఇట్టి భాషితము ఒక తెఱఁగు 'Dramatic Irony' అందురు.
మమ భగిన్యాః ఆర్యా ధూతాయాః - నాయక్కుడు ధూతమ్మకు - వక్తవ్యం
చ = ఇట్లు చెప్పవలసినది - అహం ... = నేను శ్రీ చారుదత్తునికి (ఆయన)
గుణములచే డక్కఁగొనఁబడిన - సాంతము ఐ పోయిన - దానిని - అప్పటికి -
(= కాబట్టి -) అనుట - నీకును. కావున, ఏమీ తవ ఏవ ... = ఈరత్నావలి
నీకే కంతాభరణము అగునుగాక - నీవే మెడలో ధరింతువుగాక.

చేటి—(గృహీత్వా) య దాజ్ఞాపయతి. (ఇతి నిష్క్రమ్య) పునః ప్రవిశతి) ఆర్యే భణ త్యార్యాధూతా - 'ఆర్యపుత్రేణ యుష్మాకం ప్రసాదీకృతా. న యుక్తం మ మైతాం గ్రహీతుమ్. ఆర్యపుత్రే)వ వ మ మాభరణవిశేష ఇతి జానాతు భవతీ,' [జం లణవేది. అజ్ఞాత, భణాని అజ్ఞాధూతా - 'అజ్ఞాతేణ తుష్ఠాణం ప్రసాదీకీదా ణ జత్తం మమ ఏదం గేణ్ఠిదుమ్. అజ్ఞాతో జ్ఞేవ మమ ఆహరణవిసేసో త్తి జాణాదు భోదీ.?]

(తతః ప్రవిశతి దారకం గృహీత్వా రదనికా)

రదనికా—ఏహి వత్స, శకటికయా క్షీడయావః. [ఏహి వచ్చ, సలడికవ కీలమ్మ].

దారకః—(నకరుణమ్) రదనికే, కిం మ మైతయా మృత్తి కాశకటికయా. తా మేవ సౌవర్ణశకటికాం దేహి. [రదణివ, కిం మమ ఏదావ మట్టిక సలడికవ. తం జ్ఞేవ సౌవర్ణసలడికం దేహి].

రద—(సనిర్వేదం నిశ్వస్య) జాత, కుతో ౭స్మాకం సువర్ణ వ్యవహారః? తాతస్య పున రిపి ఋధ్యా సువర్ణశకటికయా క్షీడిష్యసి.

ఆర్యపుత్రేణ యుష్మాకం ... = ఆర్యపుత్రునిచేత నీవ దయసేయబడినది. దీనిని నేను తీసికొనుట తగదు. ఆర్యపుత్రవ ... = నాకు ఇట్టి బంగారులు రత నాలు సొమ్ములు ఆక్కఱలేదు - ఆర్యపుత్రుడే నాకు మేలియాభరణము - ఈవిష యము అమ్మ (వసంత) ఎఱుంగును గాక.

శకటికయా క్షీడావః = బుచ్చిబండితో ఆడుకొందము, కిం మమ ... = ఎందులకే నాకు ఈమట్టిబండి? దానినే ఆబంగరుబండినే ఇమ్ము. సువర్ణవ్యవ హారః = బంగారు వాడుక, ప్రచారము - తాతస్య = నాయనకు, పునః అపి, ఋధ్యా = మరలను బుద్ధి సంపద - కలిగిన అప్పుడు - బంగరుబండి (చేయించు కొందువులే. అప్పుడు దాని)తో ఆడుకొందువులే. అంతట అబ్బాయిని ఆడింపను వినోదపెట్టు అని వసంతకడకు తెచ్చినది.

త ద్యావ ద్విసోదయా మ్యేనమ్. ఆర్యయా వసంతసేనాయాః
సమీప ముపసర్పిష్యామి. (ఉపసృత్య) ఆర్యే, ప్రణమామి.
[జాద, కుదో అహ్వాణం సువణ్ణవవహారో. తాదస్స పుణో వి రిద్ధీప
సువణ్ణసలడిఆప కీలిస్ససి. తదా జావ విణోదేమి ణమ్. అజ్జఱ
వసంతసేనావ సమీపం ఉవసప్పిస్సమ్. అజ్జవ, పణమామి].

వసంత—రదనికే, స్వాగతం తే. కస్య పున రయం దారకః.
అనలంకృతశరీరో ౭పి చంద్రముఖ ఆనందయతి మమ హృదయమ్.
[రదణీవ, సాలదం దే. కస్సఉణ అలం దారఓ, అణలంకిదసరీరోవి
చందముహో ఆణన్దేది మమ హిలలమ్].

రద—ఏష ఖ ల్వార్య చారుదత్తస్య పుత్రో రోహసేనో
నామ. [ఏసో ఖ్థ అజ్జచారుదత్తస్స పుత్తో రోహసేణో ణామ].

వసంత—(బాహూ ప్రసార్య) ఏహి మే పుత్త్రక, ఆలిఙ్గ.
(ఇత్యజ్ఞ ఉపవేశ్య) అనుకృత మనేన పితృరూపమ్. [ఏహి మే
పుత్తఱ, ఆలిఙ్గ. అణుకిదం అణేణ పిదుణో రూపమ్].

రద—న కేవలం రూపమ్. శీల మ పీతి తర్కయామి. ఏతే
నార్యచారుదత్త ఆత్మానం వినోదయతి. [ణ కేవలం రూపమ్,
సీలం పి త్తి తక్కేమి. ఏదిణా అజ్జచారుదత్తో అత్తాణలం విణోదేది].

వసంత—అథ కిన్నిమిత్త మేష రోదితి. [అథ కిం ణిమిత్తం
ఏసో రోలిది].

అనలజ్ఞ్యతశరీరః అపి = అలంకరింపబడని దేహముఁగలిగియు, ఒంటి
మీఁద ఏసొమ్మును లేకున్నను - చంద్రముఖుఁడు (నా మనసునకు) ఆనందము
కలిగించుచున్నాఁడు. ఏష ఖలు ... = ఇతఁడు చారుదత్తయ్య కొడుకు గదా,
రోహసేనుఁడు. ఆలిఙ్గ - కౌఁగిలించుకో - అనుకృతమ్ = పోలబడినది. శీలం అపి
తకాయామి = శీలముగూడ అని ఊహింతును. ఏతేన ... = వీనితోనే ఆయన
తాను ప్రొద్దుపుచ్చుచుండును కిన్నిమిత్తం ... = ఎందునిమిత్తమై - ఎందుకోసము.

రద—న తేన ప్రతివేశికగృహపతిదారకస్య సువర్ణశకటికయా
క్రీడితమ్. తేన చ సా సీతా. తతః పున స్తాం యాచతో మ
యేయం మృత్తికాశకటికా కృత్వా దత్తా. తతో భణతి - 'రదనికే,
కిం మ మైతయా మృత్తికాశకటికయా. తా మేవ సౌవర్ణశకటికాం
దేహి' ఇతి. [ఏదినా పడివేసిలగహవధదారల కేరిలప సువర్ణ
సలడిలప కీలిదమ్. తేణ ల సా ణీదా. తదో ఉణ తం మగ్గన్తస్స
మవ ఇలం మట్టిసలడిల కదుల దిణ్ణా. తదో భణాది - 'రదణిప
కిం మమ ఏదావ మట్టిసలడిలప. తం జ్ఞేవ సౌవర్ణసలడిలం
దేహి' త్తి.]

వసన్త—హా ధిక్, హా ధిక్. అయ మపి నామ పర
సంపత్త్యా సంతప్యతే. భగవ న్కృతాన్త, పుష్కరపత్రపతిత జల
బిన్దు సదృశైః క్రీడసి త్వం పురుషభాగధేయైః. (ఇతి సాస్రా) జాత,
మా రుదిహి. సౌవర్ణశకటికయా క్రీడిష్యసి. [హద్ధీ హద్ధీ. అలం
పి ణామ పరసంపత్తీవ సంతప్పసి. భలవం కలన్త, పృథ్వరవత్త పడిద
జలబిన్దుసరిసేహిం కీలసి తుమం పురిసభాలధేవిహిం. జాద, మా
గోద సువర్ణ సలడిలప కీలిస్ససి].

ప్రతివేశికగృహపతి ... = పొరుగింటి యింటియాయన యబ్బాయియొక్క ...
తాం మాగమాణస్య = దానిని అడుగుచున్నవానికి - అయం అపినామ = ఇతఁడు
సయితమునా, పరసంపత్త్యా = పరులసంపదచే, సంతప్యతే = సంతాపపడుచు
న్నాఁడు! 'అపినామ' - అటుకాకపోరాదా అను ఆసం చెలుపును. పుష్కర
పత్ర ... తామరాకు ... వసంతసేనకు కంట నీరు తేటినది. బిడ్డ తనకు అంత
సొంతముగా తోచినాఁడు - వానికై, కంట నీరు తానై తేలునంత. అబ్బాయి
ఈమె ఎవరు అని రదనికను అడుగఁగా వసంత తానై కలుగఁజేసికొని జవాబు
చెప్పుచున్నది - మీ నాయన దానినిరా, ఆయనగుణములచే బందిగొనబడినదానను -
అని. రదనికయు చెప్పుచున్నది - మీయమ్మరా, నాయనా - అని.

దార—రదనికే, కైమా? [రదణివ, కా ఏసా].

వసంత—పితు నే గుణనిర్జితా దానీ. [పిదుణ్ దే గుణ నిర్జితా దానీ].

రద—జాత, ఆర్యా తే జననీ భవతి. [జాద, అజ్జల దే జణణీ భోది].

దార—రదనికే, అలీకం త్వం భణసి, య ద్యస్మాక మార్య జననీ, త త్కిమర్థ మలఙ్కృతా? [రదణివ, అలిలం తుమం భణసి. జఇ అప్స్తాణం అజ్జల జణణీ, తా కీస అలంకిదా].

వసంత—జాత, ముగ్ధేన ముఖే నాతికరుణం మన్త్రయసి. (నాత్యే నాభరణా న్యవతార్య రుదతీ) ఏ షేదానీం తే జననీ సంవృత్తా. త ద్గృహా నైత మలంకారమ్. సౌవర్ణశి కటికాం

అలీకం = అసత్యము, యది అస్మాకం ఆర్యా జననీ = నాకు అమ్మ అమ్మయగు నేని, తత్ కిమర్థం అలఙ్కృతా = మఱి యీమె యేల అలంకరింపబడియు న్నది? మాయమ్మకు సొమ్ములు లేవే - ధూతమ్మ, పాపము, ఎంతో సొమ్ములు గలది - ఇప్పుడు దారిద్ర్యముచే అన్నియు పోయినవికాబోలు. దరిద్రచారుడత్తు నికి అనుగుణయగు పాతివ్రత్యముచే సొమ్ములే లేక యున్నది, “సొమ్ములు లేమి” అమ్మకు లక్షణముగా బిడ్డకు తోచునంతగా అవేవియు లేకయున్నది - అని దీన ఊహింపదగియున్నది.

జాత - బిడ్డా, నాయనా, ముగ్ధేన ముఖేన = ముద్దుగాఱు మొగముతో, అతి కరుణం = ఎంతయు జాలిగా - జాలితోచునట్లుగా, మన్త్రయసే - పలుకుచున్నా వురా. మాయమ్మయైన ఆమెకు నగలుండవే. అను బాలునిమాట ఆయింట కలిగి యుండు ప్రకృతపు దైన్యమును చిత్తమునకు తేగా - దాన చాల జాలి తోచునట్లున్నది వసంతకు. అవతార్య - ఉడ్చి, తీసి, రుదతీ - వసంతసేనకు ఆగని యేడ్పు వచ్చినది. అట్లు ఏడ్చుచు (= రుదతీ), ఏమి ఇదానీం లే జననీ సంవృత్తా = ఇదిగో (ఇప్పుడు నేను) మీ యమ్మను వితిని. తత్ గృహణ ... కావున, కైకొనుము ఈసొమ్మును - సౌవర్ణ ... = బంగరుబండి చేయించుకో - అశేహి - పోహా -

కారయ, [జాద, ముద్దేణ ముహేణ అదికరుణం మన్తేసి. ఏసా దాణిం దే జణణీ సంపుత్తా. తా గేణ్ణి ఏదం అలంకారఅమ్. సోవణ్ణసఅడిఅం ఘడావేహి].

దార—అపేహి, న గ్రహీష్యామి. రోదిషి త్వమ్. [అవేహి ణగేణ్ణిస్సమ్. రోదసి తుమమ్].

వసంత—(అశ్రూణి ప్రమృజ్య) జాత, న రోదిష్యామి. గచ్ఛ, క్షీడ, (అలంకారై ర్మృచ్ఛకటికం పూరయిత్వా) జాత, కారయ సోవర్ణశకటికామ్. [జాద ణ రోదిస్సమ్. గచ్ఛ. కీల. జాద, కా రేహి సోవణ్ణసఅడిఅమ్].

(ఇతి దారక మాదాయ నిష్కా)న్తా రదనికా.

(ప్రవిశ్య ప్రవహణాధిరూఢః)

చేటః—రదనికే, రదనికే, నివేద యార్యాయై వసంత సేనాయై - ‘అపవారితం పక్షద్వారకే సజ్జం ప్రవహణం తిష్ఠతి’. [లదణివ, లదణివ, ణివేదేహి అజ్జతవ వశంత శేణావ - ‘ఓహలిఅం పక్షదుఅలవ శజ్జం పవహణం చిట్టది].

న గ్రహీష్యామి = నేను తీసికొనను - రోదిషి త్వం = ఏడుచున్నావు నీవు. తన యమ్య విధియెగుడు దిగుడులకు ఏడువని గబ్బి వివేకవతి - అనుట. ప్రమృజ్య = తుడుచుకొని. జాత న రోదిష్యామి = బిడ్డా, నాయనా, నేను ఏడువనులే ... = పో, ఆడుకో, అలక్కారైః ... = సొమ్ములతో మట్టిబండిని నింపి, నాయనా, చేయించుకో బంగరుబండిని, ఇతి - అట్లనఁగానే బిడ్డను ఎత్తుకొని రదనిక పోయినది.

ప్రవహణాధిరూఢః - బండిపై ఎక్కిన (కూచుకన్నవాడు - చేటః - నాకరు, వధకమానకుడు - అపహృతితం = వెనుక మూత, ఎక్కుటకు సులువగు నట్లు, తెఱవబడినదై - ఎక్కుకానే మరల మూసికొనవచ్చును - గొప్పవారి గృహజనమునకు, రాణివాసుమునకు తగినట్లుగా, గోపాగా మూసికొనఁదగినట్లు - అట్లు మూతను తాను ఎత్తియుంచుట వసంతకు సులువగుటకును, మర్యాదకును.

(ప్రవేశ్య)

రదనికా—ఆర్యే, ఏమ వర్ధమానకో విజ్ఞాపయతి - 'పక్ష ద్వా రే సజ్జం ప్రవహణమ్.' ఇతి. [అజ్జవ, ఏసో వడ్డమాణట విణ్ణ వేది - పక్షదుఆరప సజ్జం పవహణం' త్తి].

వసంత—చేటి, తిష్ఠతు ముహూర్తకమ్. యావ దహ మాత్మానం ప్రసాధయామి. [హజ్జే, చిట్టదు ముహూత్తలమ్. జావ అహం అత్తాణం ప్రసాధేమి].

రద—(నిష్క్రమ్య) వర్ధమానక, తిష్ఠ ముహూర్తకమ్. యావ దా ర్యాత్మానం ప్రసాధయతి. [వడ్డమాణట, చిట్ట ముహూత్త లమ్. జావ అజ్జత అత్తాణం ప్రసాధేది].

చేటః—హీ హీ భోః, మ యాపి యానాస్తరణం విస్మృ తమ్. త ద్వావ ద్ద్రుహీ త్వాగచ్ఛామి. ఏతే నాసికారజ్జుకటుకా బలీవర్దాః. భవతు. ప్రవహణే నైవ గతాగతిం కరిష్యామి [హీ

సజ్జం = పూన్చి సిద్ధముగానుండునది. 'అపవారితం' - అని ఛాయపాఠమున నేని - వెనుక తెర మూసియున్నట్టిది. ఈ మెయెక్కవలసినది అని తెరతగిలింపబడి నది - చారుదత్తయ్య యొక్కనపుడు తెర యుండదు - వసంత యొక్కవలసినది గదా అని తెర తగిలించి తేబడినది - అనుట. పక్షద్వారే = దిడ్డివాకిట - ఇంటికి పక్షమున, ఒకప్రక్కన, ఉండువాకిలి; ఎదురుగానుండు సింహద్వారము గాదు, ప్రసాధయామి = అలంకరించుకొందును. తలరేంగి మొగము మొదలైనది జడ్డుకలిగి యుండును, ఇప్పుడే నిద్రలేచినందున, ఆ వేసాన బయటికి అందును చారుదత్త య్యకడకు, పోవుట అనుచితము, నాణెముగాదు. మఱియు వసంత సేనను ప్రతిదినము ప్రభాతమున ప్రసాధనము వాడుకయు.

యానాస్తరణం = బండిలోని పఱిపో, రత్నకంబళియో తివాసియో - మఱిచి పోబడినది - నాసికారజ్జు కటుకాః = ముక్కుత్రాటిమంటకు కుదురుగా నిలువక

హీ భో, మన వి జాణతలకే విశుమలిదే. తా జావ గేజ్జిల
ఆలచ్చామి. ఏదే ఇశ్శాలజ్జు కడుఆ బఇల్లా. భోదు. పవహణేణ
జ్జేవ గదాగదిం కలిశ్శమ్]. (ఇతి నిష్కాన్త శ్చేటః.

వసంత—చేటి, ఉపనయ మే ప్రసాధనమ్. ఆత్మానం
ప్రసాధయిష్యామి. [హజ్జే, ఉవణేహి మే పసాహణమ్. అత్తా
ణలం పసాధిష్యామ్]. (ఇతి ప్రసాధయన్తి స్థితా.

(ప్రవిశ్య ప్రవహణాధిరూఢః)

స్థావరక శ్చేటః—అజ్ఞప్తౌ ౭స్మి రాజశ్యాలక సంస్థానేన,
'స్థావరక, ప్రవహణం గృహీత్వా పుష్పకరండకం జీర్ణోద్ధ్యానం
త్వరిత మాగచ్ఛ' ఇతి. భవతు, త త్త్రైవ గచ్ఛామి. వహతమ్
బలివద్ధాః, వహతమ్. (పరిక్ర మ్యావలోక్య చ) కథం గ్రామ
శకతై రుద్ధో మార్గః. కి మిదానీ మత్ర కరిష్యామి. (సాటోపమ్)
అరే రే, అపసరత అపసరత. (ఆకర్ణ్య) కిం భణథ - 'ఏత త్కన్య

ఉన్నది. భవతు=కానీరే ... బండితోడనే పోయి వచ్చెదను. ఇతి ప్రసాధయన్తి,
స్థితా = అని తన్ను అలంకరించుకొనుచు ఉన్నది. ఇంతలో సంస్థానక శకారని,
చేటుండు, స్థావరకు డనువాడు ప్రవేశించుచున్నాడు - చెప్పుచున్నాడు తన
సంగతిని.

అజ్ఞప్తః అస్మి - ఇత్యాది - ఉత్తరువు చేయుబడితిని - ఇత్యాది. వహ
తమ్ - చో చో డిరో డిరో - నడుపుడు నడుపుడు - ఇది బండియెట్లం దోలు మాటలు -
అవి నోరులేని వైనను వానితోను, గజ్జాలు కుక్కలు మొదలైన పెంపుడు మృగా
లతోను మాటలాడుట మానుసులకు వాడుకయే. కథం! = ఏమి! ఎట్లు! గ్రామ
శకతైః రుద్ధో మార్గః = ఊరిబండ్లచేత దారి అడ్డగింపబడినది, దారిలో ఊరి
బండ్లు అడ్డముగా ఉన్నవే - అపసరత = తొలఁగుండు - కిం భణథ = ఏమి
చెప్పుచున్నారు - ఇది మరల 'ఆకాశభాషితము' - రంగాన లేనివాని నడుగుటయు,
వాడు ఏమోజవాటు చెప్పినట్లు తా విన్నట్లు - ఆమాటలం దాఁ బలికి ఇదియూ
నీవు చెప్పుట అనుటయు. చూపఱకు కథ తెలిసి సాగుటయు - రాజశ్యాలక -

ప్రవహణమ్' ఇతి. ఏత ద్రాజశ్యాలక సంస్థానస్య ప్రవహణ మితి. త చ్చీఘ్ర మపసరత. (అవలోక్య) కథమ్, ఏ షోపరః సభిక మివ మాం ప్రేక్ష్య సహ సైవ ద్యూతపలాయిత ఇవ ద్యూతకరో ఒపవార్యాత్మాన మన్యతో ఒపక్రాంతః. త త్కః పున రేషః. అథవా కిం మ మైతేన. త్వరితం గమిష్యామి. అరే రే, గ్రామ్యాః, అపసరత అపసరత. కిం భణథ - 'ముహూర్తకం తిష్ఠ, చక్రపరివృత్తిం దేహి' ఇతి. అరేరే రాజశ్యాలకసంస్థాన స్యాహం శూర శ్చక్ర పరివృత్తిం దాస్యామి? అథవా ఏష ఏకాకీ తపస్వీ. త దేవం కరోమి. ఏత త్ప్రవహణ మార్యచారుదత్తస్య వృక్షవాటికాయాః పక్షద్వారే స్థాపయామి. (ఇతి ప్రవహణం సంస్థాప్య) ఏషో ఒ స్థ్యాగతః. (ఇతి నిష్కా)ంతః.

[ఆణత్తప్పి లాలశాలలశంతాణేణ - 'థావలఱ, పవహణం గేట్టిల పుప్పకలణ్డలం జిణ్ణజ్జాణం తులిదం ఆలచ్చేహి' త్తి. భోదు.

మహారాజుపండి - కావున తొలఁగుదు వెంటనే. ఇంతలో మఱియొకఁ డెవఁడో ఎదురుపడి దాఁటిపోవుచున్నాఁడు - వానిం గూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు. కథం = ఎట్లా! ఏషః ఆపరః = వీఁడుగో మఱియొకఁడు, మాం = నన్ను, దృష్ట్వా = చూచి, సభికం ద్యూతకర ఇవ - జూదపు మేస్త్రీని చూచి జూదరి, జూదమునుండి పరారియైనవాఁడు వోలె, తన దేహమును అగపడనీక (అపవార్య =) కప్పుకొని - తా నెవరో నులువుగా తెలియనీక, అన్యతః అప్రక్రాంతః - మఱియొక తట్రునకు తప్పించుకొని పోయినాఁడు. అథవా = ఐన నేమి? కిం మమ ఏతేన = నాకు వీనితో నేమి? (నేను త్వరగా పోవలయును, అది నాకు ఉత్తరపు - కావున), ముహూర్తకం తిష్ఠ = రవంతనేపు ఉండు. చక్రపరివృత్తిం దేహి = చక్రము వేయవయ్యా - బలవంతముగా దొర్లనట్లు చేయవయ్యా - అది దొర్లకున్నది - అందుచేత ఆఁగఁబడినది - అనియా? నేను అంతటి వాఁడను! అల వానివాఁడను! శూరుఁడను! - (నీకు) చక్రము వేయదునా, త్రిప్పదునా? అథవా = అట్లు కాదు - పోనీలే పాపము - ఒంటరిగాఁడు. ఏతత్ ప్రవహణం - ఈబండిని, చారుదత్తయ్యతోఁట దిడ్డివాకిట నిలిపెదను, ఇదిగోనయ్యా వచ్చినవాఁడనే.

తేహిం జేస గచ్చామి. వహధ బద్ధిల్లా, వహధ. కధం గామశల
 తేహిం లుద్దే మగ్గే. కిం దాణిం ఏత్త కలగ్గశ్శమ్. అలే లే, ఓశలఘ
 ఓశలఘ. కిం భణాధ - 'ఏశే కశ్శకేలకే పవహణే' త్తి. ఏశే
 లాలశాలల శంతాణకేలకే పవహణే త్తి. తా శిష్టుం ఓశలఘ. కధమ్,
 ఏశే అవలే శహిలం విల మం పెట్టిల శహశ జ్ఞేవ జూదపలాఇదే
 విల జూదిలలే ఓహలిల అత్తాణలం అణ్ణదో అవక్కన్తే. తా ణో
 ఉణ ఏశే. అధవా కిం మమ ఏదిణా. తులిసం గమిశ్శమ్. అలే
 లే గామలుక, ఓశలధ ఓశలధ. కిం భణాధ - 'ముహుత్తలం చిట్ట.
 చక్కపలివట్టిం దేహి' త్తి. అలే లే, లాలశాలలశంతాణకేలకే
 హగ్గే శూలే చక్కపలివట్టిం దగ్గశ్శమ్? అధవా ఏశే ఏకళ
 తవశ్శే. తా ఎవ్వం కలేమి. ఏదం పవహణం అజ్జచాలుదత్తశ్శ
 రుక్ఖవాడికప పక్ఖదుకలప థావేమి. ఏశే హ్మి ఆలదే.]

చేటి—ఆర్యే, నేమిశబ్ద ఇవ శ్రూయతే. త దాగతం
 ప్రవహణమ్. [అజ్జఏ, ణేమిసద్దో విల సుణీలది. తా ఆలదో
 పవహణో].

వసంత—చేటి గచ్చ, త్వరయతి మే హృదయమ్. త
 దాదిశ పక్షద్వారమ్. [హజ్జో, గచ్చ, తువరది మే హిలలమ్.
 తా ఆదేసిహి పక్ఖదుకలలమ్].

చేటి—ఏ త్వే త్వార్యా. [ఏదు ఏదు అజ్జల].

వసంత—(పరిక్రమ్య) చేటి విశ్రామయ త్వమ్ [హజ్జో,
 వీసమ తుమమ్].

నేమి శబ్ద ఇవ = బండికంటి కడకమ్మి (= అంచు) సర్దు వలె (ఉన్నది),
 కావున (తివాసికోసము పోయిన) వచ్చినది బండి. ఈసావరహనిబండిని వధ=మా
 నహనిబండి అని బ్రతుకినది, పాపము. హజ్జో విశ్రామయ త్వం = ఓసి(ఇంక)నీవు

చేటి—య దా ర్యాజ్ఞాపయతి. [జం అజ్ఞాత ఆణవేది].

(ఇతి నిష్కాన్తా).

వసంత—(దక్షిణాక్షిస్పందనం సూచయిత్వా ప్రవహణ మధి
రుహ్య) కిం నిద్రితం స్ఫురతి దక్షిణం లోచనమ్. అథవా చారుదత్త
స్వైవ దర్శన మనిమిత్తం ప్రమాజ్ఞయిష్యతి. [కిణ్ణేదం పురది
దాహిణం లోఅణమ్. అథవా చారుదత్తస్స జ్ఞేవ దంసణం అణిమిత్తం
పమజ్జిఇస్ససి].

(ప్రవిశ్య)

స్థావరక శ్చేటః—అపసారితా మయా శకటాః, త ద్వాప
ద్గచ్ఛామి. (ఇతి నాప్యే నాధిరుహ్య చాలయిత్వా, స్వగతమ్)
భారవ త్ప్రవహణమ్. అథవా, చక్రపరివర్తనేన పరిశ్రాంతస్య
భారవత్ప్రవహణం ప్రతిభాసతే. భవతు. గమిష్యామి. యాతం
గావో యాతం. [ఓశాలిదా మప శలదా. తా జావ గచ్ఛామి.
భాలికే పవహణే. అథవా చక్రపరివర్తితం పరిశ్రాంతస్య భాలికే
పవహణే పడిభా శేది. భోదు. గమిశ్యమ్. జాధ గోణా, జాధ.

పో—(అలపు తీచుకో) వసంత సేనకు బండి ఎక్కుచుండగా కుడికన్ను అదరినది.
స్త్రీకి కన్ను, బాహువు, తొడ మొదలైనవి, కుడివి, అదరుట అవశ్యకము. తల,
చుకొనుచున్నది - ఏమి యిది! కుడికన్ను అదరుచున్నది! అథవా = ఐనకేమి?
పోనీలే... చారుదత్తుని దశానమే (ఈ) యవశ్యకమును తుడిచివేయునులే, అని
లేకునతోనే ఎక్కి కూరుచున్నది.

ఇంతలో - ప్రవిశ్య - ప్రవేశించి - స్థావరకుడు - మయా ... = నేను
(అడ్డమున్న బండ్లను అవతలికి తొలగించితిని. కనుక ఇంక పోయెదను - అని బండి
యెక్కి (చాలయిత్వా =) తొలి కదలించి - బరువుకలదిగా నున్నది బండి.
కాదు కాదు - చక్రములు వేసి, త్రిప్పించి, అలసిన నాకు (అట్లు) బరువు కలదిగా
తొలచుచున్నది. వాడు అట నిలిసినపుడు, బండి వట్టిది, తేలికగా ఉండినది.

(నేపథ్యే)

అరే రే దావారికాః, అప్రమత్తాః స్వేషు స్వేషు గుల్మ
స్థానేషు భవత. ఏషో ౭ద్య గోపాలదారకో గుప్తిం భక్త్వా గుప్తి
పాలం వ్యాపాద్య బద్ధనం భిత్త్వా పరిభ్రష్టో ౭పక్రామతి. తం
గృహ్ణీత గృహ్ణీత. [అరేరే దోవారిక, అప్రమత్తా సవసు సవసు
గుమ్మటాణేషు హోధ. ఏసో అజ్ఞ గోపాలదారః గుప్తిలం భజ్జల
గుప్తివాలలం వావాదిల బద్ధణం భేదిల పరిభ్రష్టో అవక్రమది. తా
గేహ్లాధ గేహ్లాధ].

(ప్రవి శ్యాపటిక్షేపేణ సంభ్రాంత ఏకచరణలగ్న నిగడో
౭వగుణిత ఆర్యకః పరిక్రామతి)

ఇంతలో ఇప్పుడే వసంతసేన అందు ఎక్కినది - కావున అది బరువెక్కినది - అట్లు
తోచినది - వాడు అప్పుడే ఆగి, బండిని పరిశీలించియుండఁ దగును. దైవికము.
వాడు అట్లు చేయలేదు - తన యలయికచే అట్లు భ్రమగొల్పుచున్నది - అని యను
కొని సాగిపోవుచున్నాడు.

గుల్మస్థానేషు - పోలీసు తాజాలయందు, ఊరి కావలిసలములయందు -
గుప్తిం = ప్రాకారమును, చెఱసాల చుట్టు కాఁపుకోట యుండునే, దాని ప్రాకా
రమును, భక్త్వా = పగులఁగొట్టి, గుప్తిపాలకం = ఆకావలినాయకుని (వ్యాపాద్య =)
చంపి, బద్ధనం = సంకెలను, భిత్త్వా = తెగఁగొట్టుకొని - తెంచుకొని, పరి
భ్రష్టః = తప్పించుకొని బయటికి వచ్చినాడు, అపక్రామతి = పరారియగుచు
న్నాడు. తం గృహ్ణీత ... = వానిం బట్టుకొనుఁడు, పట్టుకొనుఁడు. నగర్యాం -
పట్టణమున, మహాకా సంభ్రమః = మిక్కిలియు తత్తరపాటు కలిగినది.

ప్రవిశ్య అపటిక్షేపేణ సంభ్రాంతః - రంగాన అనూచితముగా తెర పట్టకయే,
తత్తరపాటుతో వడిగా ప్రవేశించి - ఏకచరణ లగ్ననిగడః = ఒక పాదమునకు
మాత్రము సంకెల తగులుకొనియుండఁగా, అవగుణితః = మునుపవైచుకొని -
పరిక్రామతి - రంగాన నడుచును. సాధారణముగా ముఖ్యపాత్ర ప్రవేశమునకు

చేటః—(స్వగతమ్) మహాన్నగర్యాం సంభ్రమ ఉత్పన్నః.
తత్త్వరితం త్వరితం గమిష్యామి. [మహాస్తేణాలీవ శంభమే
ఉప్పణ్ణే. తా తులిదం తులిదం గమిశ్యమ్. (ఇతి నిష్క్ర)ంతః.

ఆర్యకః—

శ్లో. హి త్వహం నరపతి బన్ధనాపదేశ
వ్యాపత్తి వ్యసన మహాణ్ణవం మహాస్తమ్
పాదాగ్రస్థిత నిగడైక పాశకర్షీ
ప్రభ్రష్టో గజ ఇవ బన్ధనా ద్భ్రమామి.

౧

భోః, అహం ఖలు సిద్ధాదేశజనిత పరిత్రాసేన రాజ్ఞా పాలకేన
ఘోషా దానీయ విశసనే గూఢాగారే బన్ధనేన బద్ధః. తస్మా చ్చ

నూచనయు తెర పట్టుటయు ఉండును. సంభ్రాంత ప్రవేశమునకు ఆవి ఉండవు.
అ + పటిత్తేషేణ - అని కాని, పట + అత్తేషేణ అని కాని ఈరంగనూచన
నాటకములం దుండును.

శ్లో. ౧. అహం = నేను, మహాస్తం = పెద్దదియైన, నరపతిబన్ధన - అపదేశ -
వ్యాపత్తి వ్యసన మహాణ్ణవం = రాజుకట్టివైచుట - చెఱంబెట్టుట - అనుగొప్ప
ఆపద (= చావే అనుదాని) వలనిదుఃఖమును పెనుగడలిని, హిత్వా = తొలగఁ
ద్రోసికొని, పాదాగ్రస్థిత నిగడైక పాశ కర్షీ = అడుగుకొనస ఉన్న సంకెల
యొక్క ఒక్కత్రాటిని - ఉచ్చును - లాగుకొనుచున్నవాఁడనై, బన్ధనాత్ =
కట్టునుండి - ప్రభ్రష్టః = తప్పించుకొని, బన్ధనాత్, ప్రభ్రష్టః = కట్టునుండి తప్పించు
కొన్న (అట్టిదే ఐన) గజఇవ = ఏనుఁగువలె, భ్రమామి తిరుగుచున్నాను.

బంధన మని పేరే కాని నిజముగా చావే ఐన దుఃఖ సముద్రమును, పెద్ద
దానిని, తొలగఁ ద్రోసికొని ఒకపాదము కొనస ఉన్న సంకెలయొక్క ఉచ్చును
(నేలన) లాగుకొనుచు, కట్టునుండి తప్పించుకొన్న యేనుఁగువలె తిరుగుచున్నాను.

భోః - అయ్యో! కట్టా! అహం ఖలు - నేను ఉండి, సిద్ధా ... = సిద్ధునియుప
దేశమున కలిగిన మహాభయముగల పాలకరాజుచేత (నా) గొల్లపల్లియనుండి (పట్టి)
తెచ్చి, విశసనే = చంపుటకయ్యే, రహస్యపు కొట్టున, సంకెలం గట్టఁబడితిని.

త త్కుత్ర గచ్ఛామి మద్దభాగ్యః (విలోక్య) ఇదం క స్యాపి
సాధో రనావృత పక్షద్వారం గేహమ్.

శ్లో. ఇదం గృహం భిన్న మదత్తదణ్డో

విశీర్ణసంధి శ్చ మహాకపాటః

ధ్రువం కుటుమ్భా వ్యసనాభిభూతాం

దశాం ప్రపన్నో మమ తుల్యభాగ్యః.

3

త దత్ర తావ త్ప్రవిశ్య తిష్ఠామి.

ఎవనిదో సాధువుది, అపావృతపక్షద్వారం = దిడ్డివాకిలి తెఱచియుంపఁబడిన,
గేహమ్ = ఇల్లు - నాకు సమయానికి ఇల్లు ఆశ్రయమిచ్చున దగుటయే దాని సాధువు
దగుట, అట్లుకొరినవారి ఆశ్రయముకానీ అని తెఱచియుంచుట ఇంటివాని సాధు
త్వము. - అనిభావము.

శ్లో. 3. ఇదం గృహం = ఈ యిల్లు, భిన్నం = పగిలి - పాతదగుటచే
క్రక్కదలి - పోయినది; మహాకపాటః = పెద్ద తలుపు, అదత్తదణ్డః = గడియ -
అర్గళము - (వే. వేం.) వేయక యున్నది - విశీర్ణం ... = నానియదుకు
(చెక్క)లు చీలిపోయియున్నవి. (కావున) ధ్రువం = నిజము, కుటుమ్భా = (దీని
వాడు) కుటుంబి - కుటుంబముగలవాడు, వ్యసనాభిభూతాం = దుఃఖములు
పైకొన్న, దశాం = దశనుస్థితిని, ప్రపన్నః = పొందినవాడు, మమ తుల్యభాగ్యః =
నాతో సమానముగల అదృష్టముగలవాడు.

పగిలి గులగులన ఉన్న యాయిల్లు, ఈపెద్ద తలుపు - చెక్కల యదుకులు
చెదరి చీలి యున్నవి. ఎవనిదో కుటుంబిది. వాడును నావలె వ్యసనాభిభూతుఁడు,
అదృష్టహీనుఁడు - ఇదెల్ల ఇంటిని తలుపును గడియను తక్కిన తీటును చూడఁగా
ఇట్లు ఊహింపఁదగియున్నది.

తత్ ఆత్ర తావత్ ప్రవిశ్య ... = కావున ఇందు ప్రవేశించి ఉండెదను
గాక. ఇంతలో ఎడ్లను తోలు మాటలు వినవచ్చినవి. అయే - ఓహో - (ఈ)
బండి ఇటే వచ్చుచున్నది.

(నేపథ్యే)

యాతం గావౌ యాతమ్. [జాధ గోణా, జాధ]

ఆర్య—(ఆకర్ణ్య) అయే ప్రవహణ మిత ఏ వాభివర్తతే

శ్లో. భవే ద్గోష్ఠీయానం న చ విషయశీలై రధిగతం

వధూసంయానం వా తదభిగమనోపస్థితమిదమ్

బహి ర్నేతవ్యం వా ప్రవరజనయోగ్యం విధివశా

ద్వివిక్తత్వా చూఛన్యం మమ ఖలు భవే దైవవిహితమ్. ౪

శ్లో. ౪. బండి నిశ్శబ్దముగా వచ్చు చున్నది. పెద్దరిగాను అగపడు చున్నది - కావున ఈయాహలు - గోష్ఠీయానం = నలుపురు పదుగురు గుంపుగా ఎక్కిన బండి యగునా, విషయశీలైః = ఒకరి శీలమువంటిది మఱియొకరిది కాని వారిచే ఎక్కబడినది, వివిధ శీలములు గలిగి ఒండొకళ్ళతో వాదులు జగడాలు ఆడుకొనువారు కానివారు ఎక్కిన గోష్ఠీయానమగునా? వారి నడుమ నాకు ప్రవేశముండునా - సమశీలరు కావున ఉండునేమో. వా - కాదా. ఇదం = ఇది = వధూసంయానం = (ఏదైన నొక స్త్రీ) కోసమైన బండియా, తదభిగమన ఉపస్థితమ్ = ఆమె తన చోటికి పోవుటకై, వచ్చినట్టిది అగునా? ప్రవరజన యోగ్యం = శ్రేష్ఠజనమునకు తగినది, విధివశాత్ = (దుర్) విధిపైకొనుటచే, దాని నాడు దిగిపోయినందున, బహిః నేతవ్యం వా = (ఊరి) బయటికి కొనిపోవలసినది యగునా? గోష్ఠీయానమా, వధూసంయానమా, ప్రవరజనయానమా? బండి పెద్దది - నిశ్శబ్దముగా నడచుచున్నది - ఈ యింటివైపు వచ్చుచున్నది. ఇ దెవరిది యెట్టిది యగును? వివిక్తత్వాత్ = ఏకాంతముగా - కూడ ఎవరును లేక - ఉండుటవలన, చూన్యం = ఎవరు ఎక్కనిది, మమ = నాకు, దైవ విహితం భవేత్ ఖలు - దైవము సమకూచికనది అగును గదా.

ఈ పెద్దబంగళాలో తోటదిడ్డివాకిట చొచ్చితిని. ఆసమయమునకే ఎవ్వరు లేనిది ఏకాంతముగా ఉండునట్టిది, పెద్ద బండి ఇటు వచ్చుచున్నది. ఇది నాకు విధియే పంపినది యగునా?

(తతః ప్రవహణేన సహ ప్రవిశ్య)

వర్ధమానక శ్చేటః—ఆశ్చర్యమ్. ఆసీతం మయా యానా స్తరణమ్. రదనికే, నివేద యార్థాయై వసంతసేనాయై - 'అవస్థితం సజ్జం ప్రవహణ మధిరుహ్య పుష్పకరణ్ణకం జీర్ణోద్యానం గచ్ఛ త్వార్యా'. [హీమాణహే ఆణీదే మప జాణత్థలకే. లదణివ, నివేదేహి అజ్జతప వశస్తశేణావ - 'అవస్థితే శజ్జే పవహణే అహి లుహిల పుష్పకలణ్ణలం జిణ్ణజ్ఞాణం గచ్ఛదు అజ్జత'].

ఆర్య—(ఆకర్ణ్య) గణికా ప్రవహణ మిదమ్. బహిర్యానం చ భవతు. అధిరోహమి. (ఇతి స్వైర ముపసర్పతి.

చేటః—(శ్రుత్వా) కథం నూపురశబ్దః. త దాగతా ఖి ల్వార్యా. ఆర్యే, ఇమా నాసికారజ్జు కటుకౌ బలీవద్దై. త త్పుష్పత ఏ వారోహ త్వార్యా. [కథం నేడలశబ్దే. తా ఆలదా శ్చ అజ్జత. అజ్జవ, ఇమే ణశ్శకడుత బఇల్లా. తా పిట్టదో జ్జేవ ఆలుహదు అజ్జత].

బండివాడు రదనికతో వసంతసేనకుం జెప్పుచున్నాడు. రదనికయు లేచు - ఆర్యయు లేచు. మఱి ఆర్యకుడున్నాడు - వాడు ఎక్కి కూచున్నాడు - వాడు వికల్పించుకొన్న మూడు తెఱంగులలో ఈమాటలం బట్టి యిది వధూసం యానముగా ఏర్పడుచున్నది. మఱి అట్టివా రెవ్వరును అగపడలేదు - తాను ఎక్కి నాడు - అట్టిదగుటచే ఒకవేళ తనకు నిరపాయముగా ఉండుననియు అనుకొన్నాఁ డేమో. వధూమానకుడు వెనుక తట్టుగా బండిలోనికి ఎవరు ఎక్కినదియు తాను చూడలేదు - ముక్కుత్రాటి మంటకు ఎద్దులు వానిని కదలనీయ లేదు. ఆర్యకుడు ఎక్కుట - అప్పుడైన ఆతెగిన సంకెల మ్రోత, వసంతసేన యందెలమోత యని తలంచి, బండి బరువెక్కుటచే వసంతసేన ఎక్కియైన దని నిశ్చయించుకొని యెడ్లను కదలించినాడు. బండి రాజమార్గాన పుష్పకరండక జీర్ణోద్యానమునకు

(ఆర్యక స్తథా కరోతి)

చేటః—పాదోత్పలచాలితానాం నూపురాణాం విశ్రాంతః
శబ్దః. భారాక్రాంతం చ ప్రవహణమ్. తథా తర్కయామి
సాంప్రత మార్యయారూఢయా భవితవ్యమ్. త ద్దచ్చామి.
యాతం గావో, యాతమ్. [పాదుష్పలచాలిదాణం జేడలాణం
విశ్రాంతో. భలక్కస్తే అ పవహణే. తథా తక్కేమి శంపదం
అజ్జలప ఆలూఢాప హోదవ్యం. త గచ్చామి. జాధ గోణా, జాధ].
(ఇతి పరిక్రమతి.

(ప్రవిశ్య)

వీరకః—అరే రే, అరే జయ, జయమాన, చందనక,
మజ్జల, పుష్పభద్రప్రముఖాః, [అరే రే, అరే జల, జలమాణ,
చందనల, మజ్జల, పుష్పభద్రప్రముహా],

శ్లో. కిం స్థ విశ్రద్ధాః యః స గోపాలదారకో బద్ధః

భిత్వా సమం వ్రజతి నరపతిహృదయం చ బద్ధనం చాపి, ౫

[కిం అచ్చధ వీసద్ధా జో సో గోపాలదారక బద్ధో

భేత్తూణ సమం వచ్చధి ణరవధిహిలలం అ బద్ధణం చావి].

చారుదత్తయ్యకడకు పోవుచున్నది. ఇట్లు ప్రవహణ విపర్యాసమును కవి చాల
నేర్పుమీఱఁ గూచిఁనాఁడు, అబండి వసంత సేనతో సంస్థానక శతారుకడకును,
ఈబండి ఆర్యకునితో ఆర్యచారుదత్తునికడకును చేరఁగలవు.

వీరకః - వీఁడు రాజసేనాపతి; జయుఁడు, జయమానుఁడు, చందనకుఁడు -
మొదలైనవారు - సైనికులు,

శ్లో. ౫. కిం విస్రద్ధాః స్థ? = ఏమి సంభ్రమము లేక హాయిగా నమ్మకముగా,
జంతు కొంతు లేక యున్నారే. యః సః గోపాలదారకః బద్ధః = ఏ యా గోపాల
బాలుఁడు - గొల్లపిల్ల గాఁడు, బద్ధః = (కట్టి) చెఱునుంపబడెనో, (సః = అతఁడు),
సమం = ఒక్కటే, నరపతిహృదయం = రాజుమనసును, బద్ధనం చ అపి = చెఱును -
సంకలను, భిత్వా = పగులఁగొట్టుకొని, వ్రజతి = పోవుచున్నాఁడు.

అరే, పురస్తా త్ప్రతోలీద్వారే తిష్ఠ త్వమ్, త్వ మపి పశ్చిమే, త్వ మపి దక్షిణే, త్వ మ ప్యుత్తరే. యో ౭ ప్యేష ప్రాకారఖణ్డః, ఏన మధిరుహ్య చన్దనేన సమం గ త్వావలోకయామి, ఏహి చన్దనక, ఏహి. ఇత స్తావత్. [అరే, పురస్థిమే పదోలీదుఆరే చిట్ట తుమమ్, తుమం పి పశ్చిమే, తుమం పి దక్షిణే, తుమ పి ఉత్తరే, జో విష సో పాఆరఖణ్డో, ఏదం అహిరుహిల చన్దణేణ సమం గదుల అవలోపమి. ఏహి చన్దణల, ఏహి, ఇదో దావ].

(ప్రవిశ్య సంభ్రాంతః)

చన్దనకః—అరే రే వీరక, విశల్య, భీమాజ్ఞద, దణ్డశూర ప్రముఖాః, [అరే రే వీరల, విసల్ల, భమజ్ఞల, దణ్డకాలల, దణ్డ సూరప్రముహా,]

శ్లో. ఆగచ్ఛత విశ్వస్తా స్త్వరితం యతధ్వం లఘు కురుత
లక్ష్మీ ర్యేన వ రాజ్ఞః ప్రభవతి గోత్రాన్తరం గన్తుమ్. ౭

అల వానివలన ఏదియో యాపద అని కదా వానిం చెచ్చి బంధించుట. మఱి యట్టివాఁడు బంధనముం ద్రెంచుకొని పోయినాఁడు - దాన రాజాహ్వాదయము చాల వ్యభపాలైనది.

అరే - పురస్తాత్ = తూర్పుకన, ప్రతోలీద్వారే = వీధిమొగళ్ళమున నిలు, ఏష ప్రాకార ఖణ్డః = ఇదిగో ఈప్రాకారభాగము - (తునుక) - దానిని చంద నకునితో కూడ నెక్కి చూచెదను, అది చాల ఎత్తైనదగుటచే - అక్కడినుండి ఊరంతయు అగ పడును.

శ్లో. ౭. విశ్వస్తాః = సంభ్రమము ఉడిగి - నెమ్మదితో - ఆగచ్ఛత = రండు, త్వరితం = వడిగా, యతధ్వం = ప్రయత్నింపుడు. లఘు = వడిగా, కురుత = చేయుడు - ఏమనగా - యేన = దేన, రాజ్ఞఃలక్ష్మీః = రాజాలక్ష్మి, రాజ్యము, గోత్రాన్తరం = మఱి మొకవంశమునకు, క్షత్రియము మాని గొల్లదానికి, గన్తుమ్ = పోవను, న ప్రభవతి = సమభాముకాక పోవునో - దానిని అనుట.

[అలచ్చధ వీసత్థా తురిలం జత్తేహ లలు కరేజ్జహ
లచ్చ జేణ ణ రణ్ణోపహవఱ గోత్తన్తరం గన్తుమ్].

అపి చ [అవి అ]

శ్లో. ఉద్యానేఘ సభాసు చ మార్గే నగర్యా మాపణే ఘోషే
తం త మన్వేషయత త్వరితం శజ్జా వా జాయతే యత్ర. ౭

[ఉజ్జాణేసు సహాసు అ మగ్గె ణలరిల ఆవణే ఘోషే
తం తం జోహహ తురిలం సజ్జా వా జాలవ జత్త].

శ్లో. రేరే వీరక కిం కిం దర్శయసి భణసి తావ ద్విశ్రభమ్
భిత్త్వా చ బన్ధనకం కః స గోపాలదారకం హరతి. ౮

[రేరే వీరల కింకిం దరిసేసి భణహి దాన వీసద్ధమ్
భేత్తూణ అ బన్ధణలం కో సో గోపాలదారలం హరఱ]

శ్లో. ౭. నగర్యాం = నగరములో - ఉజ్జయినిలో, ఉద్యానేఘ = తోటలలోను, సభాసు = జనులుగుమిగుడుచోటులను, అనగాసభలందును, మార్గే = దారులయందు, ఆపణే = అంగశ్చయందు, ఘోషే = గొల్ల పల్లెయందు, యత్ర వా = ఎక్కడెక్కడ, శజ్జా జాయతే = సందేహము గుమాను కలుగునో, తత్ర = అక్కడ నంతయు, తంతం = వానిని వానిని - తగినవానిని ఒక్కొక్కని, యోజయత = (వెదకుపనిలో) కూపుడు - పూన్పుడు.

శ్లో. ౮. రే రే వీరక = ఓరోరి వీరక. తావత్ విశ్రభమ్ = అంత నెమ్మదిగా - సంభ్రమము గొనక, కిం కిం దశకాయసి = ఏమేమి చూపుదువో; భణసి పల్కెదవో - బన్ధనకం భిత్త్వా = చెఱుసంకెలలను పగులగొట్టి, కః సః = ఎవడు వాడు, గోపాలక దారకం హరతి = గోపాలదారపుని కొనిపోవుచున్నాడు?

శ్లో. క స్వాప్తమో దినకరః కస్య చతుర్థ శ్చ వర్తతే చంద్రః
పథ శ్చ భార్గవగ్రహో భూమిసుతః పశ్చిమః కస్య? ౯

శ్లో. భణ కస్య జన్మపథో జీవో నవమ స్త ధైవ సూరసుతః
జీవతి చంద్రనకే కః స గోపాలదారకం హరతి, ౧౦

[క స్సట్టమో దినారో కస్య చఉత్థోల వట్టవ చంద్రో
ఛట్లో ల భగ్గవగ్రహో భూమిసుట పశ్చిమో కస్య
భణ క స్స జన్మపథో జీవో ణవమో తహేల సురసుట
జీలస్తే చంద్రణవ గో సో గోపాలదారలం హరతి]

వీర — భట చంద్రనక, [భడ చంద్రణల]

శ్లో. అపహరతి గో ౭పి త్వరితం చంద్రనక శపే తవ హృదయేన
య ధాన్తోదితదినకరే గోపాలదారకః ఘటితః. ౧౧

శ్లో. ౯. వానికి నిజముగా గ్రహచారము చాలలేదు - కస్య = ఎవనికి,
అష్టమోదినకరః = సూర్యుడు - జాతకగ్రహచక్రమునను - గోచారమునను అష్టమము
నను, చంద్రః = చంద్రుడు, చతుర్థశ్చ = నాలుగవవాడుగాను ఉన్నాడు?
భాగవగ్రహః = శుక్రుడు, పథః = చ = అటవవాడును, కస్య భూమిసుతః
పశ్చిమః = ఎవనికి భూమిసుతుడు అంగారకుడు విడవవాడు?

శ్లో. ౧౦. భణ = చెప్పము, కస్య = ఎవనికి, జీవః = శుక్రుడు, జన్మ
పథః = జన్మలగ్నమునను అటంట నున్నాడు? తథా వీర = అట్లే, నవమే =
నావ్యుడింట, సూరసుతః = శని - జీవతి చంద్రనకే = చంద్రనకుడు బ్రదికియుండగా,
కః స గోపాలదారకం హరతి = ఎవడువాడు, గోపాలదారకుని హరించువాడు?

శ్లో. ౧౧. యథా = ఎట్లు, ఏకారణాన, అధోదితదినకరే కారే =
సూర్యుడు అరపాడిచిన సమయమందు - అరుణోదయమందే అనుట, గోపాలదార
కః ఘటితః = గోపాలదారకుడు, బంధము తెగగొట్టబడినవాడైనాడో,
చంద్రనక - చంద్రనకుడా, దానిచేత, నీహృదయముమీద ఒట్టు పెట్టి చెప్పెదను -
కో ౭పి = ఎవడో, త్వరితం = వడివడిగా, హంతిహినిహింపు చున్నాడు.

[అవహరణ కో వి తురితా చంద్రణా సవామి తుజ్జ హిలవణ
జగ అద్భుతదిణితరే గోవాలలదారట ఖుడిదో].

చేటః—యాతం గావో యాతమ్. [జాధ గోణా, జాధ].

చంద్ర—(దృష్ట్యా) అరే రే పశ్య పశ్య, [అరే రే, పేక్ష
పేక్ష].

శ్లో. అపవారితం ప్రవహణం వ్రజతి మధ్యేన రాజమార్గస్య
ఏత త్తావ ద్విచారయ కస్య కుత్ర ప్రోషితం ప్రవహణ మితి.

[ఓహరిట పవహణో వచ్చు ఇ మధ్యేణ రాలమగ్గస్య
ఏవం దావ వితరహ కస్య కహిం పవసిట పవహణో త్రి].

వీర—(అవలోక్య) అరే ప్రవహణవాహక, మా తావ
దేత త్ప్రవహణం వాహయ. క నైత త్ప్రవహణమ్. కో వా ఇ
హారాధః. కుత్ర వా వ్రజతి. [అరే పవహణవాహక, మా దావ
ఏవం పవహణం వాహేహి. కస్యకేరకం ఏదం పవహణమ్. కో
వా ఇధ ఆరూఢో, కహిం వా వజ్జి].

చేటః—ఏత త్థలు వా ప్రవహణ మార్యచారుదత్తస్య. ఇ
హార్యా వసంత సే నారూఢా. పుష్పకరిణ్ణకం జిగ్గోద్యానం క్రిడితుం

శ్లో. ౧౨. ప్రవహణం = బండి, అపవారితం = ఆచ్ఛాదించబడినదై,
రాజమార్గస్యమధ్యేన = రాచబాటనట్టనడుము, వ్రజతి = పోవుచున్నది. ఏతత్
తావత్ విచారయ - ఇది యంతయు దీనినంతయు విచారింపుము - ప్రవహణం =
బండి, కస్య = ఎవరిది, కుత్ర ప్రోషితం = ఎక్కడికి పోవుచున్నది.

ప్రవహణవాహక = బండి (తోలు) వాడా, మా తావత్ - బండి తోల
కుము - నిలుపుము - (చెప్పుము) కస్య ... = ఎవనిది, కోవా ... = ఎవరు అందు
ఎక్కి ఉన్నారు? ఎక్కడికి పోవుచున్నది?

చారుదత్తస్య నీయతే. [ఏశే ఘ్న పవహణే అజ్ఞచారుదత్తాహ కేలకే. ఇథ అజ్ఞత వశస్తశేణా ఆలూఢా పుష్పకరణ్డలం జిణ్ణజ్ఞాణం కీలిదుం చారుదత్తశ్చ ణీతిది].

వీర—(చస్తన ముపసృత్య) ఏష ప్రవహణవాహాకో భణతి - 'ఆర్యచారుదత్తస్య ప్రవహణం వసస్తసే నారూఢా. పుష్పకరణ్డకం జిణ్ణోద్యానం నీయతే' ఇతి. [ఏసో పవహణవాహాః భణాది - అజ్ఞచారుదత్తస్య పవహణం వశస్తశేణా ఆలూఢా. పుష్పకరణ్డలం జిణ్ణజ్ఞాణం ణీతిది ' త్తి.

చస్త—త ద్దచ్చతు. [తా గచ్చదు].

వీర—అనవలోకిత ఏవ. [అణవలోఇదో జ్ఞేప].

చస్త—అథ కిమ్. [అథ ఇం].

వీర—కస్య ప్రత్యయేన. [కస్స పచ్చవణ].

చస్త—ఆర్యచారుదత్తస్య. [అజ్ఞచారుదత్తస్య].

వీర—క ఆర్యచారుదత్తః, కా వా వసస్తసేనా, యే నానవలోకితం వ్రజతి. [కో అజ్ఞచారుదత్తో, కా వా వసస్తసేణా, జేణ అణవలోఇదం వ్రజ్యి].

చస్త—అరే ఆర్యచారుదత్తం న జానాసి, న వా వసస్తసేనాం. య దార్యచారుదత్తం వసస్తసేనాం వా న జానాసి, తదా గగనే జ్యోత్స్నాసహితం చస్త్రమపి త్వం న జానాసి. [అరే అజ్ఞ

క్రీడితుం చారుదత్తస్య నీయతే = ఆడుకొనుటకు, చారుదత్తునికడకు కొని పోబుడుచున్నది. కస్య ప్రత్యయేన = ఎవరినమ్మకముచేత? తదా గగనే జ్యోత్స్నా ... = ఆప్పుడు - ఆపుటికి - అట్టేన, మింట వెన్నెలతో కూడిన చంద్రునిసయితము నీ వెఱుంగవు!

చారుదత్తం య జాణాసి, య వా వసంతసేణియమ్. ఇతి అజ్ఞచారు
దత్తం వసంతసేణియం వా య జాణాసి, తా గతణే జోష్ణాసహిదం
చంద్రం పి తుయం య జాణాసి].

శ్లో. క స్తం గుణారవిందం శీలమృగాజ్ఞం జనో న జానాతి
అపన్న దుఃఖమోక్షం చతుఃసాగరసారం రత్నమ్. ౧౩

ద్వా వేవ పూజనీయా విహ నగర్యాం తిలకభూతౌ చ
ఆర్యా వసంతసేనా ధర్మనిధి శ్చారుదత్త శ్చ. ౧౪

[కో తం గుణారవిందం శీలమిలజ్ఞం జనో య జాణాది
అపణ్ణదుక్ష్మమోక్షం చండసాలరసారం రతిణమ్.

దో జ్ఞేవ పూజణీయ ఇవ యతిరీవ తిలకభూదా అ
అజ్ఞా వసంతసేనా ధర్మణిహీ చారుదత్తో ల].

వీర—అరే చంద్రనక, [అరే చంద్రణల].

శ్లో. ౧౩. కః జనః = ఏజనుడు, తం గుణారవిందం = గుణములచే తామరస
మైనవానిని, పూలలో తామర ఎట్లుప్రకృష్టమో, పురుషులలో చారుదత్తుడు,
సత్యశాచశీలదార్యాదులచే, అట్టి ఉత్తముడు; వానిని; శీలమృగాజ్ఞం = చం
ద్రునివలె, శీలముచే ఎల్లరకు అభినందనీయుడైనవానిని, అపన్నదుఃఖమోక్షం =
అపదచెందిన వారియొక్క దుఃఖమునకు అపసానము - తీటుట ఐనవానిని, చతుః
సాగర సారం = నలుసముద్రముల సారమైన - కాస్తూభమువంటి - రత్నమైన
వానిని, న జానాతి = ఎఱుంగుడు?

అట్లు అన్నిట ప్రసిద్ధుని ఎఱుంగనివా రుందురా?

శ్లో. ౧౪. ఇహ నగర్యాం = ఈపట్టణమున, ద్వా ఏవ = ఇరువురే, ఆర్యా
వసంతసేనా = వసంతసేనమ్మయు, ధర్మనిధిః = ధర్మమునకు కొటారు ఐన,
చారుదత్తః చ = చారుదత్తుడును, పూజనీయా = పూజింపఁదగినవారు, తిలక
భూతౌ = మొగానబొట్టువలె మొదలనే శోభకలిగించువారు - శ్రేష్ఠులైనవారు.

శ్లో. జానామి చారుదత్తం, వసంతసేనాం చ సుప్తు జానామి,
ప్రాప్తే చ రాజకార్యే పితరమ ప్యహం న జానామి. ౧౧

[జానామి చారుదత్తం వసంతసేనాం అ సుప్తు జానామి
పత్రే అ రాజకార్యే పితరం పి అహం న జానామి].

ఆర్య—(స్వగతమ్) ఆయం మే పూర్వవైరీ, ఆయం మే
పూర్వబంధు. యతః,

శ్లో. ఏకకార్యనియోగో ఒపి నానయో స్తుల్యశీలతా
వివాహే చ చితాయాం చ యథా హుతభుజో ద్వయోః.

చంద్ర—త్వం తన్మిత్రః సేనాపతీ, రాజ్యః ప్రత్యయితః. ఏతౌ
ధారితౌ మయా బలీవర్తౌ. అవలోకయ. [తుమం తన్మిత్రో సేనా
వళు, రణ్ణో పచ్చ్యదో. ఏదే ధారిదా మప బిల్లా. అవలోకహి].

శ్లో. ౧౧. చారుదత్తం = చారుదత్తుని, జానామి = ఎఱుంగుదును; వసంత
సేనాం చ = వసంత సేనంగూడ, సుప్తు = చక్కగా, జానామి = ఎఱుంగుదును.
చ = తు = మఱి, రాజకార్యే ప్రాప్తే = రాజుపనివచ్చినప్పుడు, అహం = నేను,
పితరం అపి = నాయనను సైతము, న జానామి = ఎఱుంగను - ఎఱింగినట్లుండను,
చేయవలసిన సోదాలు దండనలు అన్నియు చేయుదును - అనుట.

ఆయం మే పూర్వవైరీ - వీడు (వీరకుడు) నాకు తొంటి శత్రువు.
వీడు (చందనకుడు) నాకు తొంటి బంధువు. యతః = ఏలన.

శ్లో. ౧౨. వివాహే చ = పెండ్లియందును, చితాయాం చ = సాదయం
దును, ద్వయోః హుతభుజోః = రెండు నిప్పులకు, యథా = ఎట్లో - (అట్లే),
ఏకకార్య నియోగే అపి = ఒక్కపనిలో - రాజుపనివలుగానైన - నాకరి (పనుపు)
యందు, అనయోః = ఈయిరువురికి సమానమైన శీలముకలిగియుండుట కలుగదు.

రెండు నిప్పులకును పని కాల్యుచే - ఐన ఒకటి వధూవరులంగూచి శుభ
ములు కూచును. మఱియొకటి వధూవరులను, స్త్రీలయు పురుషులయు శవము
లను - ప్రాణహీనదేహములను - కాల్యును, ఒకటి శుభము - ఒకటి యశుభము.

వీర—త్వ మపి రాజ్యః ప్రత్యయితో బలపతిః. తస్మా త్వ మే వావలోకయ, [తుమం పి రణ్ణో పచ్చిషదో బలవతః. తా తుమం జ్ఞేవ అవలోపహి].

చందన—మ యావలోకితం త్వ యావలోకితం భవతి, [మపి అవలోషదం తుపి అవలోషదం భోది].

వీర—య త్వయా వలోకితం త ద్రాజ్ఞా పాలకే నావలో కితమ్. [జం తుపి అవలోషదం తం రణ్ణో పాలవణ అవలోషదమ్].

చందన—అరే, ఉన్నామయ ధురమ్. [అరే ఉణ్ణామేహి ధురమ్].

(చేట స్తథా కరోతి)

ఆర్యకః—(స్వగతమ్) అపి రక్షిణో మా మవలోకయన్తి అశక్త శాస్త్రస్మి మద్దభాగ్యః. అథవా,

అగ్ని ఒక్క తీటుగా తీట్లు మైనదే, మఱి అది అందు అట్లు, ఇందు ఇట్లు. సోదాలు మొదలైన వానికి శత్రువుల నెదుర్కొని పైబడవలసి వచ్చినప్పుడు - వీరకుడు వీరకుడు, దుఃశీలుడు, చందనకుడు చందనమే, చల్లనివాడును. అది మంచి వాసనయు గలదైనట్లు మంచియు కలవాడు - తన్మితః = రాజ్యతంత్ర (= శింతా) పరుడవు, సేనాపతిః రాజ్యః = రాజునకు సేనాపతివి, ప్రత్యయితః - ఆప్తుడవు, నమ్మకమును చూఱకొన్నవాడవు, త్వం అపి... నీవును ఆప్తుడవే రాజునకు, నమ్మకము చూఱకొన్నవాడవే, సేనాపతివియు. ఏతా ధారితా = ఇవిగో పట్టుకొని ఆపబడినవి. చూడు (= అవలోకయ). మయావలోకితం త్వయా అవలోకితం భవతి - నాచేత చూడబడినది నీచేతను చూడబడిన దగును - అనగా నేను చూచిన నీవు చూచినట్లే. అది రాజుచే పాలకునిచేత చూడబడిన దగును. ఉన్నమయ ధురం = కాడె ఎత్తరా. అశస్త్రః చ = ఆయుధము - కత్తికటారి వంటివి - లేనివాడను. అథవా = ఐన సేమిలే. నాబాపమే నాకు ఆయుధ మగుగాక.

శ్లో. భీమ స్యానుకరిష్యామి బాహుః శస్త్రం భవిష్యతి.

వరం వ్యాయచ్చతో మృత్యు ర్న గృహీతస్య బద్ధనే. ౧౭

అథవా సాహసస్య తావ దనవసరః.

(చన్దనకో నాట్యేన ప్రవహణ మారు హ్యవలోకయతి)

ఆర్య—శరణాగతో ౭స్మి.

చన్ద—(సంస్కృత మాశ్రిత్య) అభయం శరణాగతస్య.

ఆర్య—

శ్లో. త్యజతి కిల తం జయశ్రీ

ర్జహతి చ మిత్రాణి బద్ధవర్గ శ్చ

శ్లో. ౧౭. భీమస్య = భీమని, అను ... = అనుకరింపఁగలను - పోలఁ గలను. అనుకరించుటకు కమఁ పక్షిలో - భీమస్య - ఉండును, బాహుః = బాహువే, శస్త్రం భవిష్యతి = ఆయుధము కాఁగలదు. వ్యాయచ్చతః = పరులను ఆక్రమించువానికి, మృత్యుః వరం = చావు - అనఁగా దానఁ గలుగునది - మేలు. బద్ధనే గృహీతస్య = చెఱినాఁలలో సంకెళ్ళం బట్టుకొనఁబడినవానియొక్క, మృత్యుః = చావు, చంపఁబడి చచ్చుట - న (వరమ్) = మేలుకాదు.

ఆత్మరక్షకై స్వతంత్రముగా బాహువుతో నైనను పోరుచు మడియుట మేలు - చెఱిం గట్టువడి పరాధీనముగా చచ్చుట మేలు గాదు.

అథవా = అట్లుగాదు - సాహసస్యతావత్ = పౌరుషమునకు అన్ననో, అనవసరః = ఇది సమయము గాదు.

శరణాగతః అస్మి = (నిన్ను) శరణు జొచ్చినవాడ నైతిని - నన్ను రక్షించు - శరణాగతస్య = శరణుజొచ్చినవానికి, అభయం = రక్షణమే, భయ ముక్కఱలేదు - నేను కాపాడెదను.

శ్లో. ౧౮. యః ఖలు = ఎవఁడుగన, శరణాగతం త్యజతి = శరణు జొచ్చినవానిని (కాపాడ దివురక) విడిచిపెట్టునో, తం = వానిని, జయశ్రీః = జయలక్ష్మి, త్యజతి కిల = విడిచిపెట్టును గదా. మిత్రాణి చ = మిత్రులును,

భవతి చ స దోషహస్యో

యః ఖలు శరణాగతం త్యజతి.

౧౮

చంద్ర—కథ మార్యకో గోపాలదారకః శ్వేనవివ్రాసిత ఇవ
పత్రరథః శకునికస్య హస్తే నిపతితః. (విచిన్త్య) ఏషో ౭నపరాధః,
శరణాగత, ఆర్యచారుదత్తస్య ప్రవహణ మారూఢః, ప్రాణప్రదస్య
మమ ఆర్య శర్మిలకస్య మిత్రమే. అన్యతో రాజనియోగః. త త్త్వి-

జహతి = విడిచిపెట్టుదురు: బహుకరణః చ = బంధువుల గుంపును - ఎల్ల బంధువు
లును, (జహతి - అని యేకవచనము చేసికొని అన్వయించుకొనవలయును) విడిచి
పుచ్చును. సదా = ఎల్లప్పుడు, (ఎల్లరకు), ఉపహాస్యః = హేళనము చేయఁదగిన -
వాఁడు, భవతి = అగును.

శరణాగతుని వదలఁగూడదు. వదలినట్లైన, దాన ఎన్నియో సెబ్బరలు
నష్టములు కలుగును - వానికి ఒకనాఁడును ఎందును జయము చేకుటదు. వాఁడు
నమ్మకముల గోలుపోవును - వానిని మిత్రులు విడిపెట్టుదురు, సమయాన సాయ
పడక; బంధువులును. ఎప్పుడును ఎల్లరును పరిహాసము చేయుచుందురు.

కథం - ఎట్లా! ఆర్యకః గోపాలదారకః! = ఆర్యకుఁడు గోపాలదారకుఁడు!
నీవా బాబూ! - అనుట. శ్వేనవివ్రాసితః = డేగకు బెదరి పఱచి, పత్రరథః =
పక్షి, శకునికస్య = (పక్షి) వేటగాని (బండని), హస్తే నిపతితః = చేతం
బడినది, ఆచావుం దప్పించుకొనఁ బోయి అంతకన్నను ఘోరపుఁ జావునం బడితివే!
ఏమః = ఇతఁడు, అనపరాధః = ఏతప్పును ఎఱుఁగఁడు - చేసినవాఁడుకాదు. ఆర్య
చారు ... = చారుదత్తయ్య బండి యొక్కియొన్నాఁడు - అదియు వీనిని సేను
గావను మఱి యొక కారణమే - చారుదత్తుని ఒకవిధముగా ఆశ్రయించినవాఁడ
గును - కావునను రక్ష్యుఁడు. మే ప్రాణప్రదస్య = నాప్రాణములం గాచిన, ఆర్య
శర్మిలకస్య = శర్మిలకయ్యకు సేస్తగాఁడు. కావున ఇట్లు ఇన్ని కారణము
లున్నవి, నాకు వీనిం గావ. మఱి రాజనియోగః = రాజు నాజ్ఞ, అన్యతః = వేఱు
తీటుగా - వీనిని పట్టియీవలసినదిగా - చంపవలసినదిగా నున్నది. తత్ కిం ఇదా
నీం ... = కావున ఇప్పుడు ఏమి చేయుట (యుక్తము =) సరియగును. అథవా -

మిదానీ మత్ర యుక్త మనుష్ఠాతుమ్? అథవా య ద్భవతి తద్భవతు,
ప్రథమ మే వాభయం దత్తమ్.

శ్లో. భీతాభయ ప్రదానం

దదతః పరోపకారరసికస్య

యది భవతి భవతు నాశ

స్త ధాపి ఖలు లోకే గుణ ఏవ.

౧౯

(సభయ మవతీర్య) దృష్ట ఆర్యః - (ఏ త్యన్తోక్తే) న, ఆర్యా
వసంతసేనా, త దేహా భణతి - 'యుక్తం నేదమ్, సదృశం నేదమ్,
య దహ మార్యచారుదత్త మభినర్తుం గచ్ఛన్తి రాజమార్గే పరి
భూతా'.

ఎందులకు ఈ ఆలోచన? యద్భవతి తద్భవతు = ఏమి ఆగునో అది కానిమ్ము -
ప్రథమం ఏవ = లోలుతనే, అభయం దత్తమ్ = అభయము ఈ బడినది - కాపాడె
దను, భయముక్క అలేదు అని యింటినిగదా, మఱిమాట తిరుగఁదగునా?

శ్లో. ౧౯. భీత అభయ ప్రదానం దదతః = భయముగొన్నవానికి (అభ
యము =) రక్షణ నొసంగువానికి, (అట్లు) పరోపకారరసికస్య = పరునికి ఉప
కారముచేయుటయొక్క చవి యెఱిగిన ఉత్సాహవంతునికి, యది నాశః భవతి =
నాశము కలుగునేని, భవతు = కలుగును గాక. తథా అపి = అట్లయినను, లోకే =
లోకాన, గుణ ఏవ ఖలు = గుణమే - మేలే - కదా?

సభయం అవతీర్య = భయముతో (బండినుండి) దిగి - తనకు ఈవీరకునివలన
ఇప్పుడును రాజువలన తరువాతను ఏమగునో - ఎట్లు తప్పించుకొనుటో అని భయము.
చెప్పుచున్నాడు - దృష్టః = ఆర్యుని చూచితిని - అని ఆధోక్తే = సగము
మాటలో - ఆహ, కాదు, ఆర్యుడు కాదు - పారపాటు. ఆర్యా = అమ్మ - వసంత
సేనా = వసంతసేన. తత్ ఏహ భణతి = మఱి ఈమె చెప్పుచున్నది - యుక్తం
ను ఇదమ్ = కూడునా ఇది? సదృశం ను = తగునా ఇది? తరహానా? యత్ =
ఏదనఁగా, అహం = నేను, ఆర్యచారుదత్తం అభిసారయతుం గచ్ఛన్తి = చారు
దత్తయ్యను మరులుకొని కలసికొనం బోవుచుండఁగా, రాచబాటలో - నడిపిథిలో,
పరిభూతా = అవమానింపబడితి నే - బండి అపి లోపలికి ఎక్కి, ఇట్లు చూడఁబడి
తినే - అది అవమానింపబడుట గదా?

[కథం అజ్ఞాతం గోవాలదారట సేనావిత్రాసిదో విల పత్తరహా సాడణిలస్స హత్థే ణివడిదో. ఏసో అణవరాధో సరణాలదో అజ్ఞ చారుదత్తస్స పవహణం ఆయాధో, పాణప్పదస్స మే అజ్ఞసవ్వలలస్స మిత్తమ్. అణ్ణదో రాఅణిటట. తా కిం దాణిం ఏత్థ జత్తం అణు చిట్టిదుమ్. అథవా జం భోదు తం భోది తం పడమం జ్ఞేవ అథలం దిణ్ణమ్.

భీదాభలప్పదాణం దత్తస్స పరోవఆరరసిఅస్స

జఇ హోఇ హోడె ణాసో తహ వి హు లోప గుణో జ్ఞేవ.

దిట్టో అజ్ఞో - (ఇత్థ్యోక్తే)ణ, అజ్ఞాత, వసంతసేనా, తదో ఏసా భణాది - 'జత్తం జేదమ్, సరిసం జేదం, జం అహం అజ్ఞచారు దత్తం అహిసారిదుం గచ్చంతి రాఅమగ్గే పరిభూదా'].

వీర - చందనక, అత్ర మే సంశయః సముత్పన్నః. [చందనాల, ఏత్థ మహా సంసట సముప్పణ్ణో].

చంద్ర - కథం తే సంశయః? [కథం చే సంసట].

వీర -

శ్లో. సంభ్రమఘర్షరకణ్ఠ

స్త్య మపి జాతో ౭సి య త్వయా భణితమ్

...సంశయః ఉత్పన్నః = ఇందు, ఈవిషయమున, నాకు సందియము కలిగినది.

శ్లో. ౨౦. త్వం అపి = నీవు - రాజా బలపతివి - సయితము, సంభ్రమఘర్షరకణ్ఠః = తొట్టుపాటుతో ఘర్షణ అను గొంతుకలవాడవు, జాతః అపి = అయితే - త్వయా = నీచేత, భణితమ్ = చెప్పబడినది, దృష్టో మయా ఖలు ఆర్యః = చూడఁ బడినాఁడు నాచేత ఆర్యుఁడు - అని, పునః అపి = మరలను - దానిని సవరించుకొనునట్లుగా - ఆర్యా వసంతసేనా ఇతి = ఆర్యును - స్త్రీలింగముగా మార్చి - ఆర్యా - అమృత, వసంతసేన - అని.

దృష్టో మయా ఖి ల్పార్యః

పున ర వ్యార్యావసంత సే నేతి.

౨౦

అత్ర మే అప్రత్యయః.

[సంభమఘగ్ధరకణ్ఠో

తుమం పి జాదో సి తువ భణిదమ్

దిట్టో మవ క్షు అజ్ఞో

పుణో వి అజ్ఞా వసంత సేణే త్రి.

ఏత్థ మే అప్పచ్చట].

చంద్ర—అరే, కో అప్రత్యయ స్తవ. వయం దాక్షిణాత్యా అవ్యక్తభాషిణః. ఖష-ఖత్తి-కడ కడట్టాబిల-కణ్ణాట-కణ్ణ-ప్రావరణ-ద్రవిడ-చోల-చీన-బర్బర-భేర-ఖాన-ముఖ-మధుఘాత ప్రభృతీనాం వ్లేచ్చజాతీనా మనేకదేశభాషాభిజ్ఞా యధేష్టం మన్త్రయామః, దృషో దృషా వా, ఆర్య ఆర్యావా.

[అరే, కో అప్పచ్చట తుహ. వలం దక్షిణత్తా అవత్త భాసిణో. ఖస, ఖత్తి, ఖడో, ఖడట్టావినల, కణ్ణాట, కణ్ణ, వ్వావణల,

అట్లు నీతడబాటు గొంతులో గరగర తొలుత ఆర్య అనుట తరువాత ఆర్యా అని సవరించుకొనుట, ఈయంతటివల్లను, అత్ర మే అప్రత్యయః = ఇందు నాకు అపసమ్మికగా నున్నది.

అరే - ఓరి, కః అత్ర అప్రత్యయః తవ = ఏమిటిరా ఇందు అపసమ్మిక నీకు ? వయం దాక్షిణాత్యాః = మేము దాక్షిణాదివారము - అవ్యక్తభాషిణః - చక్కగా నుచ్చటముకాని మాటలవారము. ఖష - ఖత్తి - కడ - కడట్ట - ఓబిల - కణ్ణాట - కణ్ణ - ప్రావరణ - ద్రవిడ - చోళ - చీన - బర్బర - భేర - ఖాన - ముఖ - మధుఘాత - ప్రభృతీనాం = ఈచెప్పినవేర్లు మొదలుగాఁగల - వ్లేచ్చజాతీనాం అనేకదేశభాషాభిజ్ఞాః - వ్లేచ్చజాతుల అనేకదేశభాషలను చక్కగా ఎఱింగిన

దవిడ, చోల, చీణ, బర్బర, భేర, ఖాన, ముఖ, మధుఘావ పహుదాణం
మిలిచ్చజాదీణం అణేతదేసమాసాభిణ్ణా జహేటం మస్త్రమ, దిష్టో
దిట్టా వా, అజ్ఞో అజ్ఞా వా].

వీర:—న స్వహ మపి ప్రలోకయామి, రాజా జ్ఞేమా, అహం
రాజ్ఞః ప్రత్యయితః. [ణం అహం పి పలోఏమి, రాజఅజ్ఞా ఏసా,
అహం రజ్ఞో పచ్చథిదో].

చంద్ర—త త్కి మహ మప్రత్యయితః సంవృత్తః? [తా కిం
అహం అప్పచ్చథిదో సంవృత్తో?]]

వీర—నను స్వామినియోగః. [ణం సామిణీట].

చంద్ర—(స్వగతమ్) ఆర్యగోవాలదారక ఆర్యచారుదత్తస్య
ప్రపహణ మధిరు హ్యపక్రామ తీతి యది కథ్యతే, త దార్యచారు
దత్తో రాజ్ఞా శాస్యతే, త త్కో ౭త్రోపాయః, (విచిన్త్య) కర్ణాట

వారము - (కావున) యథేష్ఠం = ఇచ్చవచ్చినట్లు - ఎట్లు కోరిన అట్లు - మాట
లాడుదుము, దృష్టః అని కాని, దృష్టా అని కాని, ఆర్య అని కాని ఆర్యా అని
కాని, అని. నను - ఓరి, అహం అపి విలోకయామి = నేను కూడ పరికించెదను.
రాజాజ్ఞా ఏషా = రాజును త్తరువు కదా ఇది. - నేను రాజునకు నమ్మికయైన వాడను
తత్ = అట్లేని, కిం అహం ... = నేను నమ్మకమైనవాడను కాక పోయినా?
నను స్వామి నియోగః - దొరియు త్తరువు గదా.

స్వగతమ్ - తన (మనసు)లో తలపోసికొనుచున్నాడు - ఆర్యగోపాల
దారకః ... = గోవాలదారకయ్య, చారుదత్తయ్య బండిలో ఎక్కి తప్పించుకొని
పరారియగుచున్నాడు అని, చెప్పబడునేని - వీడు ఎక్కి చూచి అట్లు చెప్పు
నేని, అప్పుడు, చారుదత్తయ్య రాజుచే దండింపబడఁగలడు. తత్ కః ఆశ్ర
ణపాయః - ఇతనికి ఆభయమిచ్చితిని, ఆతఁడు నాకు పూజ్యుడు, ఆశ్రయమైన
వాడు - ఇరువురిని నేను తప్పింపవలసినవాడనే. తత్ ... ఉపాయః? = మఱి
యందులకు ఉపాయము ఏమగును? కణాటక కలహ ప్రయోగం కరోమి = కర్ణా

కలహప్రయోగం కరోమి. (ప్రకాశమ్) అరే వీరక, మయా
చన్దనకేన ప్రలోకితం పున రపి త్వం ప్రలోకయసి. క స్త్వమ్.

[అజ్ఞగోవాలదారఁ అజ్ఞచారుదత్తస్స పవహణం అహిరుహిల
అవక్కమ దిత్తి జగ్గ కహిజ్జది, తనో అజ్ఞచారుదత్తో రణ్ణా సాసిజ్జగ్గ,
తా కో ఏత్థ ఉవాఁ, కణ్ణాటకలహప్పటం కలేమి. అరే వీరల,
మప చన్దణకేణ పలోఇదం పుణో వి తుమం పలోఏసి. కో
తుమమ్].

వీర—అరే, త్వ మపి కః. [అరే, తుమం పి కో].

చన్ద—పూజ్యమానో మాన్యమాన స్త్వ మాత్మనో జాతిం న
స్మరసి. [పూయిజ్జన్తో మాణిజ్జన్తో తుమం అప్పణో జాదిం ణ
సుమరేసి].

వీర—(సక్రోధమ్) అరే, కా మమ జాతిః. [అరే, కా
మహ జాదీ].

చన్ద—కో భణతు. [కో భణఉ].

వీర—భణతు. [భణఉ].

టకుల జగడమును ప్రయోగించెదను. కార్యసాధనకై కావలయునని గిల్లి, జగడము
పెట్టుకొనుట కర్ణాటకలహము. అట్లు ఆర్యకరక్షణకై జగడమాడి తన్ని తఱిమి
దను, వీరకుని - అనుకొనుట. అట్లు నాకార్యము సాధింతును.

అరే వీరక ... ఓరి వీరక, నేను చందనకుండను చూచిన తరువాత మరల
నీవు చూతువా? కః త్వమ్ = (అట్లుచూచుటకు) నీ వెవడవురా? అరే, త్వం అపి
కః - ఓరి, నీవు సయితము ఎవడవురా? పూజ్యమానః మాన్యమానః - (సేనాపతివి
చేయబడి) పూజింపబడుచు మన్నింపబడుచు నుండి, జాతిం న స్మరసి = (నీ)
జాతిని మఱితువటరా? అరే కా మమ జాతిః - ఏమిరా నా జాతి? కోభణతు =
ఎవరు చెప్పవలయునురా? ... చెప్పు. అథవా... ఊహు నేను చెప్పును.

చంద్ర—అథవా న భణామి. [అథవా ణ భణామి].

శ్లో. జాన స్మపి ఖలు జాతిం
తవ చ న భణామి శీలవిభవేన
తిష్ఠతు మ మైవ మనసి
కిం చ కపిత్థేన భగ్వేన.

౨౦

[జాణంతో వి హు జాదిం
తుష్ట్య అ ణ భణామి సీలవిహవేణ
చిట్టడ మహాద్విల మణే
కిం చ కపిత్థేణ భగ్వేణ].

వీర—నను భణతు భణతు. [ణం భణడ, భణడ].

(చంద్రనకః సంజ్ఞాం దదాతి)

వీర—అరే, కిం నిద్దమ్. [అరే కిం జేదమ్].

శ్లో. ౨౦. తవ జాతిం జానన్తా ఆపి = నీ జాతిని ఎఱింగినవాడనయ్య, శీలవిభవేన = (నీ) శీలముగొప్పదగుటచే, న భణామి = చెప్పను. నీవు నేనా నాయకుడవుగా నున్నావు, మంచివాడవును, కావున నీజాతి ఏదైన నేమి, నేను చెప్పను. మమ = నాయొక్క, మనసి ఏవ = మనస్సునందే, తిష్ఠతు = ఉండనీ, కిం చ కపిత్థేన భగ్వేన = వెలగకాయను పగులగొట్టిన ఏమగును, ఏమిప్రయోజనము? మైన చూచుటకు తెల్లగా నున్నగా వాసనయుం గొట్టుచు ఉండు వెలగను పగులగొట్టిన ఏమగును = లోపల నల్లగా గిజారు, దానినిండ విత్తులును వికారముగా ఉండును. ఎందులకు దానిని పగులగొట్టుట? గిజారును తెలుగున 'బేసము' అనియు నందురు.

చూ. తీయని పండ్లకు గదియంగ బడి కయ్యంబు నేసి.

యేసరేగి బేసంబులు గాసంబులు గొని.

భాగ. ౪ స్కం.

చంద్రనకుడు 'సంజ్ఞాం దదాతి' - సన్న చేయుచున్నాడు - చేతితోతల పెంట్లుకలు గొరుగుట నభినయించుచున్నాడు - వాడు మంగలి అని. అరే కిం ను ఇదమ్ - ఓరి ఏమిటిరా నీ సన్న?

చంద్ర—

శ్లో. శీర్షశిలాతలహస్తః పురుషాణాం కూర్చగ్రన్థిసంస్థాపనః

కర్తరీవ్యాపృతహస్త స్త్వ మపి సేనాపతి ధ్వాతః.

౨౨

[శీర్ష శిలాతలహస్తో పురిసాణం కుచ్చగ్రన్థిసంథవణో
క త్తరివాప్రదహస్తో తుమం పి సేనావధి జాదో].

వీర—అరే చంద్రనక, త్వ మపి మాన్యమాన, ఆత్మనో జాతిం
న స్మరసి. [అరే చంద్రణక, తుమం పి మాణిజ్ఞంతో అప్పణోకేరికం
జామిం ణ సుమరేసి].

చంద్ర—అరే, చంద్రనకస్య చంద్రవిశుద్ధస్య జాతిః. [అరే, కా
మహ చంద్రణలస్స చంద్రవిశుద్ధస్స జాదీ].

వీర—కో భణతు. [కో భణఉ].

చంద్ర—భణతు భణతు. [భణఉ భణఉ].

శ్లో. ౨౨. శీర్ష శిలాతల హస్తః = తునిగిన రాతిని - రాతితునుకను -
క త్రిని మాటిమాటికి తీడుటకైనదానిని - చేతఁ గొన్నవాఁడవు, పురుషాణాం =
మగవారికి, కూర్చ= గ్రన్థి సంస్థాపనః = గడ్డపు గుచ్చమును (ప్రక్కల క త్రితో
బడిగించి) చక్కదిద్దువాఁడవు. కర్తరీ వ్యాపృత హస్తః = కత్తెరతో - ముక్కు
లోని వెండ్రుకలు బామలవి మీసాలవి క త్తరించి చక్కదిద్దుటకు కత్తెరతో - పని
వడుచేయి గలవాఁడవు, (అట్టి) త్వం అపి = నీవు సయితము, సేనాపతిః జాతః =
సేనాపతివి ఐతివి.

మంగలివిరా నీవు - చేతి సానరాతి తునుకపై క త్రి తీడి గడ్డము గొలుగు
వాఁడవు, చేత కత్తెరం గొనియు పనిచేయువాఁడవు - ముక్కు వెండ్రుకలు చేతి
గోళ్ళు మొదలగునవి క త్తరించువాఁడవు - రాజుసేనాపతివి ఐతివి!

అరేచంద్రనక ... = ఓరి చందనక, నీవును బలపతివై మాన్యుడవై నీజాతిని
మఱచితివిరా - అరే కామమ ... = ఓరి నాకు, చంద్రునివలె విశుద్ధుడవై,
ఏమిరా నాజాతి?

(వీరకో నాట్యేన సంజ్ఞాం దదాతి)

చంద్ర—అరే, కిం స్విదమ్. [అరే, కిం జేదమ్].

వీర—అరే శృణు శృణు, [అరే సుణాహి సుణాహి],

శ్లో. జాతి స్తవ విశుద్ధా మాతా భేరీ పి తాపి తే పటహః
దుర్ముఖ కరటకభ్రాతా త్వ మపి సేనాపతి ర్జాతః. ౨౩

[జాదీ తుష్టి విశుద్ధా మాదా బేరి పితా వి దే పడహా
దుమ్ముహ కరడలభాదా తుమం పి సేనావ ఈ జాదో].

చంద్ర—(సక్రోధమ్) అహం చంద్రనక శ్చర్మకారః, త
త్రలోకయ ప్రవహణమ్. [అహం చంద్రణట చమ్మారట, తా
పలోపహి పవహణమ్].

వీర—అరే ప్రవహణవాహక, పరివర్తయ ప్రవహణమ్.
ప్రలోకయిష్యామి. [అరే పవహణవాహక పదివర్తావేహి పవ
హణమ్. పలోఱస్యమ్].

వీరకుడు అభినయముచే సన్న చేయుచున్నాడు - ఏమిటిరా ఆయభిన
యము? వినరా.

శ్లో. ౨౩. తవ జాతిః విశుద్ధా = నీజాతి యెంతయు శుద్ధమైనదిరా!
హేళనము - మాతా = తల్లి, భేరీ = భేరి, దుందుభి; పితా అపి = నాయనయు,
తే = నీకు, పటహః = తప్పేట. దుముఖ = తప్పుడు కూతలు కూయువాడా,
కరటకభ్రాతా = కరటకమునకు - అదియు ఒక చమకవాద్యము - అన్నపు. త్వం
అపి = నీవును, సేనాపతిః జాతః = బలపతిని విలివి.

అహం చంద్రనకః చమకకారః - నేను చందనకుండను మోదిగవాడను!
తత్ ప్రలోకయ ప్రవహణమ్ = కావున బండినిపరికింపు! - అని బెదిరింపు
మాటయే, పరికింపరా, నిన్ను ఏమిచేయుదునో చూతువు. - అనుట, పరివర్తయ =
త్రిపురా (బండిని).

(చేట స్తథా కరోతి; వీరకః ప్రవహణ మారోధు మిచ్ఛతి.

చంద్రనకః సహసా కేశేషు గృహీత్వా పాతయతి,

పాదేన తాడయతి చ.)

వీర—(సక్రోధ ముత్థాయ) అరే, అహం త్వయా విశ్వస్థో
రాజాజ్ఞప్తిం కుర్వ సహసా కేశేషు గృహీత్వా పాదేన తాడితః.
త చ్ఛృణు రే, అధికరణమధ్యే యది తే చతురజ్ఞం న కల్పయామి,
తదా న భవామి వీరకః. [అరే, అహం తువ వీనత్థో రాజాజ్ఞప్తిం
కరేన్తో సహసా కేశేసు గేఢ్ఢల పాదేన తాడిదో. తా సుణు రే,
అహిలరణ మయ్యే జఇ దే చండరజ్ఞం ణ కప్పావేమి, తిదో ణ హోమీ
వీరట].

చంద్ర—అరే, రాజకుల మధికరణం వా వ్రజ. కిం త్వయా
శునక సదృశేన. [అరే, రాజకులం అహిలరణం వా వచ్చ. కిం
తువ సుణులసరీసేణ].

వీర—తథా.

(ఇతి నిష్కాన్తః.)

ఆరోధుం ఇచ్ఛతి - ఎక్కగోరును, అనగా ఎక్కబోవును. కాలు ఎత్తి
పెట్టును. ఇంతలో - సహసా కేశేషు గృహీత్వా = తటాలున బలాత్కారముగా
జుట్టునం బట్టుకొని క్రిందికి ద్రొబ్బును. కాలితో తన్నును. సక్రోధం ఉత్థాయ -
కోపముతో లేచి. అరే, అహం త్వయా విశ్వస్థః ... = నేను నమ్మకమైనవాఁ
డను, రాజనాజ్ఞ జరుపుచో, నీచే జుట్టుపట్టుకొని లాగి కాలితో తన్నుబడితిని.
కావున వినరా ఓరి, కచ్చేరినదును నీబలిసిన దేహమును కోయింపనేని నేను వీరభం
డను కానురా!

అరే రాజకులం అధికరణం వా ... = రాజునింటికి పో, కచ్చేరికి
పో - ఎక్కడికైనను పోరా. కిం త్వయా ... = నీతో నేమిరా, మక్కతో
సమానునితో.

చంద్ర—(దిశో ౭వలోక్య) గచ్చు రే ప్రవహణవాహక,
గచ్చు. యది లో ౭పి పృచ్ఛతి తదా భణ - 'చంద్రనకవీరకాభ్యా
మవలోకితం ప్రవహణం వ్రజతి.' ఆర్యే వసంతసేనే. ఇదం చాభి
జ్ఞానం తే దదామి. (ఇతి ఖడ్గం ప్రయచ్ఛతి).

ఆర్య—(ఖడ్గం గృహీత్వా సహర్ష మాత్మగతమ్)

శ్లో. అయే శస్త్రం మయా ప్రాప్తం స్పందతే దక్షిణో భుజః,
అనుకూలం చ సకలం హస్త సంరక్షితో హ్యహమ్. ౨౪

చంద్ర—ఆర్యే, [అజ్ఞప్త],

దిశః అవలోక్య - దిక్కులు - ఎవ్వరు లేకుండుటను - చూచి గచ్చు రే
ప్రవహణవాహక ... = పోరా ఓరి బండివాడు. ఎవరైనను అడిగినట్లైన,
అప్పుడు చెప్పుము - చందనకునిచేతను వీరకునిచేతను - ఇరువురిచేతను - పరికింపఁ
బడినదై బండి పోవుచున్నది. - అంతటివారు చూచియైనది గాన, మరెవ్వరును
చూడనక్కఱలేదు - అని. ఆమ్మా వసంతసేనా - ఆర్యకుని తాను వసంతసేనగా
వ్యవహరించినాడు గదా - బండివానికిని అదియే నమ్మకము. ఆయాలోపణము
పోసీయక అట్లే సంబోధించుచున్నాడు ఆర్యకుని. ఆర్యకుడును తెలివిగలవాడు -
ఆయాలోపణమును పాటించుచున్నాడు. ఆభిజ్ఞానం = గుర్తు - తనికీ చేయఁబడినదని
రాజపురుషుల - సేనాపతుల గుర్తు - అమాటయే విన్నాడుగాని బండివాడు,
అదేమిటో, దానిం జూడలేదు, అక్కడ మఱివ్వరును లేరు - ఆర్యకుడు
మునుపు అనుకొన్నాడు - తనకు చేత ఒక ఆయుధమైనను లేదాయేనే అని.
ఆశస్త్రశ్చ అస్మి మద్భాగ్యః - అని. గుట్టు ఎఱిగి సాయపడు బంధువు చంద
నకుడు తన కత్తి నే వానికి ఇచ్చినాడు - దానిమీఁద రాజ్యచిహ్నము - బలపఱిది
విసది ఏదేని యుండునేమా.

శ్లో. ౨౪. అయే = అహో - సంతోషముం దెలుపును. శస్త్రం మయా
ప్రాప్తం = కత్తి నాచే పొందఁబడినది - నాచేతికి వచ్చినది. స్పందతే దక్షిణః =
భుజః = కుడిబాహువు అదరుచున్నది. సకలం చ = అన్ని (సందభాములును)
అనుకూలం చ = అనుకూలముగా ఉన్నవి. హస్త - బలి. ఆహం సంరక్షితః హి =
నేను కాపాడఁబడినవాడనే - ఇంక నాకు ఘర్షా లేదు పో!

శ్లో. అత్ర మయా విజ్ఞప్తా ప్రత్యయితా చందన మపి స్మరసి
న భణా మ్యేష లుబ్ధః స్నేహస్య రసేవ బ్రూమః. ౨౧

[ఏతథ మపి విణ్ణవిదా పచ్చిదా చందనం పి సుమ రేసి
ణ భణామి ఏన లుద్ధో జేహస్య రసేణ బోల్లామో].

ఆర్య—

శ్లో. చందన శృద్ధిశీలాఢ్యో దై వా దద్య సుహృ స్మమ
చందనం భోః స్మరిష్యామి సిద్ధాదేశ స్తథా యది. ౨౨

నేను కోరకయే కత్తి ఇది నాచేతికి వచ్చినది - ఇప్పుడే నాకుడిభుజము
అదరుచున్నది. అన్ని సందభములను అనుకూలముగా ఉన్నవి. రాజపురుషులు
సోదాచూచియు నన్ను తప్పించి కాపాడినారు. అనగా మాచందనకుడే. కావున
దైవముచే నే నీక కాపాడబడినట్లే.

శ్లో. ౨౧. ఆర్య - అని - వసంత సేనయపదేశముననే చందనకుడు ఆర్యకు
నికి చెప్పుచున్నాడు. - అత్ర = ఇక్కడ, మయావిజ్ఞాపితా - నాచే విన్నపము
చేసికొనబడితిని, నేను విన్నవించుకొంటిని అనుట; ప్రత్యయితా = నమృకము
కలిగింపబడితిని - నీవిషయమై నమృకము కలిగించితిని - (కావున) చందనం అపి =
(ఈ) చందనకుని సయితము, స్మరసి = జ్ఞాపి ఉంచుకొనుము, ఏషః = ఇదియో నేను,
లుబ్ధః = (ఏదేనిలాభమునకు) ఆసగొన్నవాడనై, న భణామి = చెప్పుటకాదు.
స్నేహస్యరసేన = మైత్రియందలి - నీకైన కూరిమియందలి తీపుచే - చవిచేరుచితే,
బ్రూమః = చెప్పుచున్నాను.

నేను విన్నవించుకొంటిని, నమృకముగొలిపితిని - ఈచందనుని మఱకబోకు,
నీవు రాజవయినపుడు, నాకు కలుగఁగల - నీవు ఈఁగల ధనాదిలాభమునకు ఆసపడి
కాదు, నేను ఇందు ఇట్లు పనిచేడుట, కేవలము స్నేహమాధుర్యముచేతనే - స్నేహము
వలని ప్రీతిచేతనే, నీయందలి స్నేహమువలని యవ్యాజజప్రీతితో చెప్పుచున్నాను.

శ్లో. ౨౨. చంద్రశీలాఢ్యః చందనః = చంద్రుని శీలమువంటి యత్యంతాహ్లా
దక శీలము గలవాడు, నాకు ఎంతయు చల్లనివాడు, దైవాత్ = (నా) భాగ్య
వశమున, ఆద్య = (ఈ) సమయాన, మమ సుహృత్ = నాకు మిత్రమైనవాడు,

చంద్ర—

శ్లో. అభయం తవ దదాతు హరో
విష్ణు ర్భ్రహ్మ రవిశ్చ చంద్రశ్చ
హత్వా శత్రుపక్షం
శుమ్భ నిశుమ్భా యథా దేవీ.

౨౭

[అభయం తుహ దేవీ హరో
విష్ణో బహ్మో రవీ అ చంద్రో అ
హత్వా శత్రుపక్షం
శుమ్భ నిశుమ్భ జదా దేవీ].

(చేటః ప్రవహణేన నిష్కాగ్రతః)

చంద్ర—(నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) అరే, నిష్కాగ్రమతో
మమ ప్రియవయస్యః శర్వీలకః. పృష్ఠత ఏవానులగ్నో గతః భవతు.

భోః - ఓయి బాబూ, యది సిద్ధాదేశః తథా = సిద్ధాదేశము అట్లే అగు నేని -
ఘటించునేని, నేను రాజ నగుదునేని, చంద్రం స్మరిష్యామి = చంద్రుని స్మరిం-
పఁగలను - తలఁపునకు తెచ్చుకొనఁగలను తప్పను.

నాకు భాగ్యవశమున ఇప్పుడు, ఈయెడరున, చంద్రుఁడు, చంద్రునిం
బోలిన చల్లనినాఁడు, నాకు మిత్రము ఐనాఁడు. అట్టి దైన సిద్ధాదేశమే నెఱవేలు నేని,
తప్పక చంద్రుని తలఁచుకొనెదను.

శ్లో. ౨౭. దేవీ = గౌరి, దుగళ, శుమ్భ నిశుమ్భ హత్వా యథా = శుంభుని
నిశుంభుని చంపి యెట్లో - తథా = అట్లును, తవ = నీకు, నీశత్రుపక్షమును చంపి.
హరః, విష్ణుః, బ్రహ్మ, రవిః చ చంద్రః చ - ఈదేవతలందఱు, అభయం దదాతు =
అభయము - రక్షణ - ఒసంగుదురు గాక.

అరే - ఓరి - ఇంక నీతో నేమిరా - అని తిరస్కారము - వీరకుం దలఁచు
కొని. నిష్కాగ్రమతః = నేను ఇంటినుండి బయటికి వచ్చునప్పుడే, మమ పృష్ఠతః =
నా నెను వెంటనే, అనులగ్నః = తగులుకొన్నట్లు వచ్చినాఁడు, ప్రియమిత్రము,

[ప్రధానదణ్డధారకో వీరకో రాజప్రత్యయకరో విరోధితః. త ద్యావ
దహ మపి పుత్రభ్రాతృపరివృత ఏవ మే వానుగచ్ఛామి. [అరే,
ణిక్కమస్త స్స మే పిలవఅస్సో నవ్విలట, పిట్టదో జ్ఞేవ అణులగ్గో
గదో భోదు. పధాణదణ్డధారట వీరట రాలపచ్చలఅరో విరోహిదో.
తా జావ అహం సి పుత్రభ్రాదుపడివుదో ఏదం జ్ఞేవ అణుగచ్ఛామి].

[ఇతి నిష్కా)న్తః సర్వే]

ఇతి ప్రవహణవిపర్యయో నామ

షష్ఠో ఒజ్జ్ఞః

శవికలకుడు. మఱి, క్యాపి యాతః = ఎక్కడికో పోయినాడు. (వాడే అట్లే
పోయి ఆర్యకుని కారాగారమునుండి తప్పించినాడు - పై ప్రయత్నములలో నుం
డును), ఎక్కడికి పోయినాడో. సరి, అది యుండనీ. ప్రధాన దణ్డధారకః =
ప్రధానసేనాపతి. వీరకుడు - వీరకుడు సేనాపతి అని ముందే నిదిఃపఱచుడు.
(ఈ చందనకుడును.) మఱి వాడు ప్రధానతరుడు - దండ మనగా సేన.
సేనాపతిని సాధారణముగా దండధరుడు అనకున్నను - దండించు నియోగి
కాదగినను, ఆ పూర్వపు 'సేనాపతి' అన్నమాటం బట్టి ఇక్కడ ఇట్లు చెప్పటం.
రాజ ప్రత్యయ కారః - రాజునకు నమ్మకము కలిగించువాడు - ఇతని మాటలందు
రాజునకు చాల నమ్మకము. మఱి యట్టివాడు - విరోధితః = శత్రువుగా చేసికొనం
బడినాడు. కావున సేనును (= అహ మపి యావత్), పుత్రభ్రాతృ పరివృతః =
కొడుకులను తోబుట్టువులను కూచుకొని, ఏతం = వీనినే శవికలకునే, కాదా
ఆర్యకునే, అనుగచ్ఛామి = అనుసరింతును.

ఇందు 'మృచ్చకటిక'లో రోహసేనునికై వసంతసేన నగలు నింపి పంపువఱకు
నుండు కథాభాగము చాల గంభీరారముగలది. శాకుంతలపాపాంశమున ఆనువంగిక
ముగా శకుంతలాదువ్యంత గాంధర్వము (III) జరిగిన రాత్రిమొదలు ఇష్టి ముగిసి
దువ్యంతుడు శకుంతలను వీడ్కొనువఱకు వారు ఎట్లు కాలముపుచ్చికో ఆసంభోగ
శృంగారచరితము నూచింపబడినది, అట్లే యిందును ఆయొక్క రాత్రియేయైనను,
వసంతసేన మునుపు 'మందభాగినీ ఖల్వహం త వాభ్యంతరస్య' అని తలపోసికొని
గుటుకలుమింగినట్టిది రాత్రి చారుదత్తయ్యకాగిటిలో లోపల ప్రవేశపెట్టబడినది.

(అతఁడును ఆవధ్యమార్గములో (X - 13)

‘శశివిమలమయూఖ శుభ్రదన్తి

సురుచిరవిద్రుమ సన్నిభాధరోషి

తవ వదనభవామృతం నిషీయ

కథమవశో హ్యాయశోవిషం పిబామి?’ అని

దుష్యంతుఁడు VI.20 లో

‘పీతం మయా సదయమేవ రతోత్సవేషు బిహ్వాధరం - (చూ. బ. వ.)

(కొన్నాళ్లు - అనుట)

అని యన్నట్లై తలపోసికొని తనయు వసంతసేనయు ఆరాత్రి వృత్తమునే నూచించినాఁడు. మఱి అది యిటలేదు. అది యిక్కడి యంతటికిని వ్యాఖ్యంబోలే యగును.]

అట్లు చతుఃశాలాభ్యంతరము చొచ్చి అక్కడ చేటులు మొదలగు ఎల్ల వారిలోను ఎట్లెట్లు గడపినదో నూచింపఁబడినది. ఇప్పుడు అట్లు ప్రదోషమున వచ్చిన మఱి రాత్రి భోజనాదిక మో? ఇప్పుడు తొలిపనిగా ధూతమ్మకు రత్నావళిని, ఆమె యేమియు అనదులే అనియు, చారుదత్తయ్యయు ఏమియు అనఁడులే అనియు, ఆమెకు ఇచ్చిరమ్మని పంపినది. ఆమెయు ప్రతిస్నేహసమ్మానముగా అది వసంతకే ఉండనిమ్మని తాను తీసికొనలేదు గాక. దీనిచే రాజింబోని వసంతసేన తాను గుణనిర్జితదాసి యనుచునే ఎట్టి చెల్లెలియక్కలస్నేహము నెఱపినదో, చనువు పొందినదో ఊహకు అందుచున్నది. ఇది తప్ప వారికి మఱి సమాగమము లేదు. నాటకసంహారమునం దప్పు. దశమాంకమున చారుదత్తునితోడ.

‘సమాశ్వసితు ఆర్యః, తత్ర గత్వా జీవయతు ఆర్యామ్. అన్యథా అన్యః సంభావ్యతే’ అనియు,

ధూతా వసంతసేనలు.

‘(వసంతసేనాం దృష్ట్యా) దిష్ట్యా కళలినీ భగినీ !

వసంతసే - అధునా కళలినీ సంవృతాస్మి

అని యొండొరులం బరామర్శించుకొనుటయు నూచించు చనువు ఈరాత్రి సమాగమమున కుదరినదే.

రాత్రియగుటచే, పెండలకడ నిద్రపోవు ఒక్క రోహసేనుం గలసికొనలేదు. వానిం జూచుకొనుచు వానితో ఎక్కడనో ఉన్న రదనికనుంగూడ కలసికొన

లేదేమో. అది యిప్పుడు తఱిసి నమస్కరించి స్వాగతము పొందుచున్నది. ఈయంప చారప్రకారమును గుర్తింపఁదగినదే, నువ్వరశకటికప్రస్తావముచే ఆయంటిదారిద్ర్యము నకు బాలుఁడును దానిం దలంపించుటకు, వసంత సేనకు ఎంతయో జాలి తోచినది. మఱి వాఁడు తన యమ్మకు గుఱులే నగులులేమి అని బుచ్చినోట ముద్దుగా పలికి నందులకు, వసంత సేనకు దుఃఖము పొరలినది, అట్లు ఒక్కరాత్రి సమాగమముననే ఆన్నివిధాల ఆయంటి స్వజనమువోలె ఐపోయినది. ఆయంటియిల్లాలివలె ఐపోయినది. అభినయము గాదు, వర్ణము. 'స్నేహశ్చ నిమిత్తసవ్యపేక్ష ఇతి విప్రతిషిద్ధ మేతత్. తథాహి - వ్యతిషజతి పదార్థాన్ ఆన్తరః కోపి హేతుః' అను భవధూతి యుపన్యసించిన స్నేహమిమాంస స్మరణకురకమానదు.

అంతట వర్ణమానకుఁడు బండి తెచ్చి వసంత సేనకు తెలిపినాఁడు. వసంత సేన తాను సాగనుచేసికొని వచ్చువఱకు తాళుమని యన్నది. వాఁడు బండిలో లివాసి మఱచివచ్చినవాఁడు, దానిని వేగ కొనివచ్చెదనని పోయినాఁడు. వసంత సేన సాగను చేసికొనుట ముగియునప్పటికి శకారనిబండి, పుష్పకరండమునకు పోవునదే ఏదో అడ్డముతగిలినందున ఆచారదత్తయ్య దిడ్డివాకిటనే నిలిచినది. అబండిరాకమ్రాత విని వసంత సేన వచ్చి తెలియక పొరపాటున అది తనకోసమైన వర్ణమానకు బండియే యని తలచి ఎక్కి కూర్చుండి తలుపుమాసికొన్నది. అడ్డము తొలఁగఁగానే బండివాఁడు వచ్చి దానిని కదలించి తోలుకొనిపోయినాఁడు. ఇంతలో ఆగొల్ల ఆర్యకుఁడు కారాగారమునుండి తప్పించుకొని నక్కినక్కి వచ్చుచున్న వాఁడు వాకిలి తెఱచియున్న చారుదత్తయ్య బంగళాలో చొచ్చి తల దాచుకొని అదిడ్డివాకటికడకే వచ్చినాఁడు. ఆసమయమునకే చారుదత్తునిబండిని, వసంత సేన కైనదానిని, వర్ణమానకుఁడు మరల తోలుకొని వచ్చినవాఁడు, అక్కడ నిలిపి ఎద్దుల పరాకున ఉండఁగా అం దెక్కినాఁడు ఆర్యకుఁడు. సరి వసంత సేన యొక్కియైన దని వర్ణమానకుఁడు బండి కదలించి తోలుకొని పోఁగఁడంగినాఁడు. ఇట్లు రెండు బండ్లును పొరపాటున నెక్కిన మానుసులతో పుష్పకరండమునకు సాగి పోఁజొచ్చినవి. ఇతి - ముగిసినది ఆటవయంకము, ప్రవహణ విపర్యయ - (అనునది), బండ్ల మాటుపాటు - ఒకరిది మఱి యొకరిది అగుట.

బండ్ల మాటుపాటు అను

ఆటవయంకము

ముగిసినది

సప్తమోఽంకః

(తతః ప్రవిశతి చారుదత్తో విదూషక శ్చ)

విదూ—భోః, పశ్య పశ్య, పుష్పకరణ్ణక జీణోద్యానస్య సశ్రీకతామ్. [భో, పేష్ట పేష్ట, పుష్పకరణ్ణక జిణ్ణజ్ఞానస్స సస్సిరీ అదామ్].

చారు—నయస్య. ఏవ మేతత్. తథా హి,

శ్లో. వణిజ ఇవ భాన్తి తరవః పణ్యా నీవ స్థితాని కుసుమాని

శుల్క మివ సాధయన్తో మధుకరపురుషాః ప్రవివరన్తి. ౧

తతః ప్రవిశతి చారుదత్తః ... = అంతట చారుదత్తుడును విదూషకుడును ప్రవేశించుచున్నారు.

పుష్పకరణ్ణక జీణోద్యానస్య - పూలబరణి అని చెప్పదగినట్లు అన్ని పూలచెట్లు కలిగి వాని పూతచే ఎంతయు సౌబగాయనదే ఐనను, తోట చాల ముసలిది - చాలకాలపుఁ జెట్లుకలది యై - జీణ (= ముసలి) తోట అనియు పేరుపడినది. సశ్రీకతాం = అందముకలిగియుంటను - అందమును - అనుటయే. ఏవం ఏతత్ - అట్లే ఇది - నీవు చెప్పినట్లు కాంతి అందము కలదిగానే ఉన్నది.

శ్లో, ౧. తరవః = చెట్లు, వణిజ ఇవ = నెట్లవలె, భాన్తి = ఒప్పురు చున్నవి. కుసుమాని = పూలు, పణ్యాని ఇవ = (అంగళ్ళ) సరకువలె, స్థితాని = ఉన్నవి. శుల్కం = సుంకమును - అంగడివారు సరకారునకు కట్టవలసినది - సాధయన్త ఇవ = వనూలుచేయుచున్నవారుం బోలె, మధుకరపురుషాః = తుమ్మెదలు అను నాకరులు, ప్రవివరన్తి = తిరుగుచున్నారు. తుమ్మెదలన్నియు ఒక్క వేషమున నుండును - శుల్కమువనూలుచేయు ఉద్యోగస్తులు స్కూరువారు ఇచ్చు ఒక్కటే విధమైన ఉడుపులు ధరింతురు గదా "Uniform" 'డ్యూటీ'లో ఉండగా, అట్లున్నవి ఆ తుమ్మెదలు (వే. వే.).

కర్మాన్వోజ్ఞితదారువారితగతి

ర్మార్గాంతరం యాచతే ?

స్వైరం ప్రేరితగోయుగః కి మథవా

స్వచ్ఛంద మాగచ్ఛతి ?

౨

(ప్రవిశ్య గుప్తార్థకప్రవహణస్థః)

చేటః—యాతం గావో, యాతమ్. [జాధ గోణా, జాధ].

మఱి యెట్లో - ప్రభువులే = చేయుచున్నాడా? అథవా = అట్లునం గాకున్న, ప్రగ్రహః ఛిన్నః వా = పగ్గము తెగినదా? కర్మాన్వ = (కొయ్య - దూలమో మఱి యేదో దాని) పని నడుమ, (ముగియనందున) ఉజ్జిత దారువారితగతిః = (అవతలికి దారి కడ్డము లేకుండునట్లు కొనిపోక ఆక్కడనే) విడువబడిన కొయ్యచే గమనము అడ్డగింపబడగా, మార్గాన్తరం = జేటు మార్గము, యాచతే = కోరుచున్నాడా? అథవా = అట్లునం గాదేని, స్వైరం ప్రేరిత గోయుగః = మెల్లగా వాని యిచ్చమెయి - తటుమక - తోలబడిన యెడ్లజతకలవాడై, స్వచ్ఛందం ఆగచ్ఛతి కిం = తనయిచ్చమెయి చాల మెల్లగా వచ్చుచున్నాడా?

ఏమి యగును ఈయాలస్యమునకు కారణము? తనకు ముందు రస్తామీడ మఱియొక బండి మెల్లగా తనకు అడ్డముగా పోవుచున్నందున దానిని తప్పించుకొని ముందునకు రాలేక పోయినాడా? దారిలో ఇరుగు విఠిగి దానిని మాపించుకొన నో కాయించుకొననో వలసివచ్చినదా? పగ్గము తెగినదా? దారిలో అడ్డముగా సగముపనితో విడిచిపోయిన దూలమో మఱిదైనను బరువుకొయ్యలో అడ్డముతగిలినదా? లేక ఎడ్లను మెల్లగా తోలుచు తన యిచ్చమెయి, నేను 'లఘు లఘు' అన్నానే - ఆమాటలను సరకుసేయక వచ్చుచున్నాడా?

గుప్త ఆర్థక ప్రవహణస్థః - రహస్యముగా (చందనునిచే కాపాడబడిన ఆర్యకుండు (తన) బండిలోనున్నవాడుగా, చేటుండు వధకమానకుండు ప్రవేశించుచున్నాడు, వానికి ఇప్పటికిని తన బండిలో వసంతసేన లేదనియు ఆర్యకుండు ఉన్నాడనియు తెలియదు, వసంతసేనయే యున్నదని తలంచుచున్నాడు. మైత్రేయ చారుడత్తులకు ఏసందేహము లేదుగదా - వారును వసంతసేనయే కొనిరాబడినది అని యనుకొనున్నారు.

ఆర్య—(స్వగతమ్)

శ్లో. నరపతిపురుషాణాం దర్శనా ద్భీతభీతః

సనిగడ చరణత్వాత్సావశేషాపసారః

అవిదిత మధిగూఢో యామి సాధో స్తు యానే

పరభృత ఇవ నీడే రక్షితో వాయసీభిః.

3

అహో, నగరా త్సుదూర మప్రకాంతోఽస్మి. త త్కి మస్మా త్ప్రవహణా దవతీర్య వృక్షవాటికా గహనం ప్రవిశామి. ఊ తాహో

శ్లో. 3. నరపతి పురుషాణాం = రాజపురుషుల - రాజానౌకరులయిన పోలీసువారికి, దశకానాత్ = అగపాటువలని - కంటబడుదునో అని - భీతభీతః = ఎంతయు భయపడినవాడనై, స + నిగడచరణత్వాత్ = సంకెలతో కూడుకొన్న పాదము గలవాడైనగుటవలన, సావశేష అపసారః = (ఖైదునుండి) తప్పించు కొనుట సగము మిగిలియున్నవాడనై, ఖైదు గుర్తు సంకెల తీసిపోక నాకాలిలో సగము మిగిలియే యున్నవాడనై, తు = మఱి, సాధోః = పరాథకపరాయణుడైన ఆసాధువు - చారుడత్తునియొక్క, యానే = బండిలో, అవిదితం = రహస్యముగా, ఎవరికి తెలియకుండ, నీడే = గూటిలో, రక్షితః = కాపాడబడిన, పరభృతఇవ = కోయిలగండువలె, యామి = పోవుచున్నాను.

అక్కడ వీరకచందనకులచేత పడి తప్పించుకొన్నవాడనైనను, మరల చారిలో ఏపోలీసువాడు చూచి ఏమిగేయునో అని దిగులుకలిగియే యున్నది. ఒక కాలిలో సంకెల ఊడక అట్లేయున్నందున, వీడెవరో తప్పించుకొని పరార్మైన వాడురా అని పట్టుపడు గుర్తు అంటుకొనియే యున్నది. చూచిన వారికి దొరకిపోవుదును. పాపము - ఈ సాధువుబండి దైవికముగా దొరకినందున ఎవరికి తెలియకుండ అందు ఎక్కి కూచుంటిని. కాకులచే తమ గూటిలో కాపాడబడుచున్న గండుకోయిలలాగు ఉన్నాను.

అహో - ఘర్వాలేదు - నగరాత్ సుదూరం అప్రకాంతః అస్మి = నగరము నకు చాలదూరము దాటి వచ్చితిని. తత్ = కావున, అస్మాత్ ప్రవహణాత్ ... = ఈబండినుండి దిగి తోటజీబుతోనికి దూఱుదునా? ఊ తాహో = లేక, ప్రవహణ

ప్రవహణస్వామినం పశ్యామి. అథవా కృతం వృక్షవాటికా గహ
నేన అభ్యుపపన్న వత్సలః ఖలు తత్రథవా నార్యచారుదత్తః
శ్రూయతే. త త్ప్రత్యక్షీకృత్య గచ్ఛామి.

శ్లో. స తావ దస్మా ద్వ్యసనార్ణవోఽథితం

నిరీక్ష్య సాధుః సముపైతి నిర్వృతిమ్

శరీర మేత ద్దత మీదృశీం దశాం

ధృతం మయా తస్య మహాత్మనో గుణైః.

౪

స్వామినం పశ్యామి = బండిసాంతగానిని చూతునా? దైవికముగానైనను వాని
బండి దొరకుటచే. (వానిపేరు గొప్పచే కాపాడబడుట) వాని సాయము దొరకు
టయే కదా ఐనది. కావున ఆ కృతజ్ఞతతో ఆయనంజూతునా? అథవా = ఎందు
లకు ఆలోచన - కృతంవృక్ష...నేన = తోటజీబు వలదు. అభ్యుపపన్న వత్సలః =
తనరక్షణంగోరి యాశ్రయించిన వారియెడ ఎంతయు వాత్సల్యము - తల్లికి బిడ్డ
యందుగల దయప్రీతులవంటిదయప్రీతులు గలవాడు గదా - ఆపూజ్యుడు (= తత్ర
థవా), చారుదత్తయ్య - తత్ = కావున, ప్రత్యక్షీకృత్య = ఎదురుగ నగపడి,
చూచిదశానము చేసికొని మఱి - గచ్ఛామి = పోయెదను.

శ్లో. ౪. అస్మాత్ వ్యసనాత్ = (నిష్కారణముగా చెఱునుంపబడిన)
యీ దుఃఖమునుండి, నవఉత్థితం = క్రొత్తగా తప్పించుకొని లేచినవానిని - నన్ను,
ససాధుః తావత్ నిరీక్ష్య = ఆయన గన చూచి - ఆసజ్జనము గన చూచి, నిర్వృ
తిం = ఎంతయో సంతోషమును - ఊహింపను, సముపైతి = పొందగలడు.
ఈదృశీం దశాం = ఇట్టి దశను, గతం = పొందిన, ఏతత్ శరీరం = ఈదేహము,
తస్య మహాత్మనః గుణైః = ఆవిడ్డవాని (సద్) గుణములచేత, మయా ధృతం =
(నాకు) బ్రదికినది.

‘గణికప్రవహణం బహిర్యానం’ బోగముదానిది బండి, బయటికి పోవునది -
అని అక్కడి మాటలం బట్టి ఊహించి యెక్కితిని. మఱి చందనకుని విచారణలో
అది చారుదత్తునిదనియు వసంతసేనను ఎక్కించుకొనవలసినదనియు, ఆస్థానమున
నేను ఉన్నవాడనైతినియు అక్కడ తెలియవచ్చినది. (వసంతసేన పేరును),
ఆయనపేరును విని, వారి గొప్పను తలంచుకొని, నన్ను కాపాడినాడు చంద

చేటః—ఇదం తదుద్యాసమ్. యావ దుపసర్పామి. (ఉపసృత్య) ఆర్యమైత్రేయ. [ఇమం తం ఉజ్జాణమ్. జావ ఉపసర్పామి. అజ్జ మిత్తేఅ].

విదూ—భోః, ప్రియం తే నివేదయామి. వర్ధమానకో మస్త్రయతి. ఆగతయా వసంతసేనయా భవితవ్యమ్. [భో, పిలందేణివేదేమి. వర్ధమాణః మస్తేది. ఆగదావ వసంతసేనావ హోదవ్యమ్].

చారు—ప్రియం, నః ప్రియమ్.

విదూ—దాస్యాపుత్ర, కిం చిరాయితోఽసి? [దాసీవ పుత్రా, కిం చిరఇదో సి].

చేటః—ఆర్య మైత్రేయ, మా కుప్య, యా నా స్తరణం విస్మృత మితి కృత్వా గతాగతిం కర్వం శ్చిరాయితోఽస్మి. [అజ్జ మిత్తేఅ, మాకుప్ప, జాణత్థలకే విశుమలిదే త్తి కదుల గదాగదిం కలేన్తే చిలఇదోమ్హ].

నకుడు, ఆశేరుచెప్పియే వీరకుని త్రోసి కాలితో తన్ని తఱిమినాడు. అట్లుకాక అటు పట్టుకొనబడియేయున్న, ఇంక నేమున్నది, ఇప్పటికి చంపివేయబడియుండును గదా. చారుడత్తుని శేరు నిజముగా నున్న బ్రదికించినది,

ఇదం తత్ ఉద్యాసం - ఇది ఆతోట, (పుచ్చకరండకము అనబడునది.)

వర్ధమానకః మస్త్రయతే = వర్ధకమానకుడు మాటాడుచున్నాడు - కావున వసంతసేన వచ్చియుండవలయును అదే నీకు ప్రియము ఎఱింగించుచున్నాను. ప్రియం నః... సంతోషము, నాకు సంతోషము, దాస్యాపుత్ర = అంజాకొడుకా - తిట్టు - ఐనను చనవుగలనాకరు వర్ధకమానకుడు పడి సమాధానము చెప్పుకొనఁ గలఁడు - అది సామాన్యమైన తిట్టే.

యానా స్తరణం విస్మృతం ఇతి ... = బండిలివాసి మఱవబడినదని దాని కోసమయిన రాకపోకలచే ఇంచుక ఆలస్యమైనది. పరివర్తకాయ - త్రిపురా -

చారు—వర్ధమానక, పరివర్తయ ప్రవహణమ్. నభే మైత్రేయ, అవతారయ వసంతసేనామ్.

విదూ—కిం నిగడేన బద్ధా వస్యాః పాదా, యేన స్వయం నావతరతి? (ఉత్థాయ ప్రవహణ ముద్ధాట్య) భోః, న వసంతసేనా, వసంతసేనః ఖిల్వేషః. [కిం నిగడేన బద్ధా సేగోడ్డా, జేణ సలం ణ ఓదరేది. భో, ణ వసంతసేనా, వసంతసేనోఽస్థి ఏసో].

చారు—వయస్య. అలం పరిహాసేన, న కాల మపేక్షతే స్నేహః. అథవా స్వయం మే వావతారయామి. (ఇ త్యుత్తిష్ఠతి.

ఆర్య—(దృష్ట్వా) అయే, అయ మేవ ప్రవహణస్వామిః : న కేవలం శ్రుతిరమణీయః దృష్టిరమణీయోఽపి. హంత, రక్షితోఽస్మి.

చారు—(ప్రవహణ మధిరుహ్య దృష్ట్వా చ) అయే త త్కోఽయమ్!

అవతారయ ... = వసంతసేనను దింపు. కిం నిగడేన ... = ఏమి సంకలతో కట్టబడియున్నదా ఆమె పాదాలు. దాన సాంతముగా దిగజాలదా? (దింపు మనెద వేల?) అనుచు లేచి బండితెరిచి - వెనుక మూత యున్నది - దానిని తొలగించి, ఓయి, కాదు వసంతసేన - మఱివఁడో వసంతసేనుఁడు గదా వీఁడు. అలం పరిహాసేన = మాను ఎగతాళి. న కాలం అపేక్షతే స్నేహః - అనురాగము కాలమును - విలంబమును - కోరదయ్యా - ఓవఁడు - అనుట. అథవా - నీవు వలదులే - స్వయం ఏన ... = నేనే సాంతముగా దింపెదను.

ఆర్యవఁడు చారుదత్తుం జూచి - అయే = అహో - సంతోషము, నకేవలం శ్రుతిరమణీయః = (గుణములచే) వినికికి మాత్రము రమణీయుఁడు (=ప్రియుఁడు) కాఁడు - దృష్టి ... = చూపునకును రమణీయుఁడు, ఎంత అందగాఁడయ్యా! - అని అనుకొనుట. అయే - ఆశ్చర్యముగా నున్నది - తత్ కః అయమ్ = మఱి యితఁ డెవరు?

శ్లో. కరికరసమబాహుః, సింహపీనోన్నతాంసః,

పుష్పతరసమవతౌ, స్తామ్రలోలాయతాక్షః.

కథ మిద మసమానం ప్రాప్త ఏవం విధో యో

వహతి నిగడ మేకం పాదలగ్నం మహాత్మా.

౫

శ్లో. ౫, ఆద్యకుడు గొల్లవాడైనను రాజు కావలసినవాడు - ఆలక్షణాలన్నియు ఉన్నవి - ఊరక చూచినమాత్రకు చారుదత్తుడు వణింపుచున్నాడు - పరికింపడగును. కరికరసమబాహుః - భుజములు - ఏనుగుతోడమువలె - పీఠరమాంసలమస్పృశముగా - ఆజూపులుగా - ఉన్నవి (అచట). అట్టివి కలిగియున్నాడు. సింహ పీన ఉన్నత అంసః = మూపులు - సింహమునకుంబోలె - కండ గలిగి ఎత్తుగా ఉన్నవి - అట్టి మూపులు గలిగియున్నాడు. పుష్పతర సమ వత్సః = ఉరము - విశాలముగా (ఎగుడుదిగుడులేక) ఏకరీతిగా ఉద్దామముగా ఉన్నది. తామ్ర లోల ఆయతాక్షః = ఎఱ్ఱగా, కన్నులలో ఎఱుపు - మహాపురుషలక్షణములతో చేరినది - ఉ. రా. చ. లవకుశలకన్నులలో జనక రాములు - ఎఱ్ఱనను - ఎఱ్ఱచారలను పరికించిారు - 'నేత్రే పున ర్య ద్యపి రక్తస్తీలే' అని - (భయము గలదు గదా దాన) తరళముగాను విశాలముగాను ఉన్నవి కన్నులు - అట్టికన్నులు కలిగియున్నాడు - (ఎవడగును వీడు?) యః = (ఎవడో - అనగా వీడు, ఏవం విధః = ఇట్టి మహాపురుషలక్షణములు గలిగినవాడయ్యి, మహాత్మా = మహాత్ముడు - మహాప్రభావముగలవాడు, ఇదం = ఇదిగో ఈ, అసమానం = తగని - ఈమాహాత్మ్యమునకు అనురూపముగాని, పాదలగ్నం = పాదమునం దగుల్కొనియున్న, ఏకం నిగడం = ఒకసంకెల, వహతి = మోచుచున్నాడు. అట్టి ఇతడు, కథంప్రాప్తః = ఎట్లు దొరికినాడు, ఇందులోనికి ఎట్లు వచ్చినాడు!

ఎవ రితడు! కథం ప్రాప్తః = ఎట్లు ఇందులోనికి వచ్చినాడు! బాహువులు - మూపులు - వక్షస్సు - అన్నియు గొప్ప సమ్రాట్టు లక్షణములు కలవిగా ఉన్నవి. మఱి ఏలోకో - కన్నులలో సాధారణముగా మగవానికిం దగనిది, లాల్యము ఉన్నది - అది స్త్రీకి సహజమును, పురుషునికి భయకార్యమును. అట్టి పినికి ఇంచుకయు తగనట్లు ఒంటి కాలికి సంకెల తగులుకొని యున్నది!

తతః కో భవాత్.

ఆర్య—శరణాగతో గోవాలప్రకృతి రార్యకో ౭స్మి.

చారు—కిం ఘోషా దానీయ యో ౭సౌ రాజ్ఞా పాలకేన
బద్ధః ?

ఆర్య—అథ కిమ్.

చారు—

శ్లో. విధి నై వోపసీత స్త్వం చక్షుర్విషయ మాగతః

అపి ప్రాణా నహం జహ్యం, న తు త్వాం శరణాగతమ్. ౬

(ఆర్యకో హర్షం నాటయతి)

చారు—వర్షమానక, చరణాన్నిగడ మపనయ

తతః కః భవాత్ - కావున అడిగెదను - ఎవరు నీవు? శరణాగతః - (నీకు) శరణాగతుడను - అది నన్నుం గూచిత్ తొలుతనే నీతో చెప్పవలసినమాట - గొల్లపుట్టువను, పుట్టువుం జెప్పుట వినయమునను-ఎదుటివానియందలి గౌరవమునను ఆర్యకుడను. కిం ఘోషాత్ ఆనీయ ... = ఏమి, గొల్ల పల్లెనుండి తెచ్చిపాలక రాజు చేత చెఱుబెట్టబడినాడే అల్లవాఁడు - వాడవా నీవు?

శ్లో. ౬. త్వం = నీవు, విధినా ఏవ = విధిచేతనే, ఉపసీతః = నాకడకు కొనిరాబడి, చక్షుర్విషయం = కంటికి అగపడువాడ వగుటను, ఆగతః = పొందితివి. అపి ప్రాణాత్ = (నా) ప్రాణమునైనను, తెనుఁగున ఏకవ., సంస్కృతమున బహవ. జహ్యం = విడుతును, తు = కాని, శరణాగతం త్వాం న (జహ్యం) = శరణాగతుని నిన్ను విడువను.

చరణాత్ నిగడం అపనయ - పాదమునుండి సంకెలను ఊడఁదీసివేయుము. ఆర్య అప నీ తాని నిగడాని - సంకెళ్ళు తీసివేయఁబడినవి. దాన నే మఱి వేఱువి - సంకెలలే - ఊబడినవి, తగిలింపఁబడినవి - అంతకంటెను -

చేటః—య దార్య ఆజ్ఞాపయతి. (తథా కృత్వా) ఆర్యః
అపసీతాని నిగడాని. [జం అజ్ఞో ఆణవేది. అజ్ఞ అవణీదాఇం
ణిగళాఇం].

ఆర్య—స్నేహమయా నన్యాని దృఢతరాణి దత్తాని.

విదూ—సంగచ్ఛస్వ నిగడాని. ఏషో ౭సిముక్తః. సాంప్రతం
వయం వ్రజిష్యామః. [సంగచ్ఛేహి ణిలడాఇం, ఏషో వి ముక్తో.
సంపదం అప్తే వచ్చిస్సామో?]

చారు—ధి క్షాన్తమ్.

ఆర్య—సభే చారుదత్త, అహ మపి ప్రణయే నేదం ప్రవ
హణ మారూఢః. త త్క్షాన్తవ్యమ్.

దృఢతరాణి = గట్టియైనవి - (ఏలయన, ఇవి) స్నేహమయాని - స్నేహపువి. ఆయా
టంగాని మైత్రేయఁడు చారుదత్తునికిం జెప్పచున్నాఁడు! సంగచ్ఛస్వ నిగడాని =
తగిలించుకో సంకెలలను. స్నేహపుసంకెలలు - పరస్పరమైనవి స్నేహితులకు -
వాఁడు తగిలించుకొన్నాఁడు నిన్నుంగూచి - నీవును తగిలించుకో - వాని లోడి
స్నేహమునకైనవి. ఇనుపసంకెలలు పగచే చేతితో తగిలింపబడునవి - పగులఁ
గొట్టవచ్చునవి స్నేహపు సంకెలలో మనసున మనసుతో తగిలింపబడునవి -
సులువుగా తివిచివైనరానివి.

మఱియు రాజ నిగ్రహ పాత్రుని సంకెలలు నీవు ఊడ్చితివి. కావున నీవు
రాజనిగ్రహమునకు పాల్పడితివి - ఈసంగతి రాజునకుం దెలిసిన ఆతఁడు నీవు
ఊడ్చిన వాని సంకెలలను నీకు తగిలించును. కాదా - మనకు తగిలించును. అది
మైత్రేయుని యభిప్రాయము - సాంప్రతం వయం వ్రజిష్యామః = ఇప్పటికి మనము
పోవుదము - అని మైత్రేయుని భావము.

‘వ్రజ’ ధాతువు సకలగత్యర్థములుగలది. అది చారుదత్తునికి ‘ఇప్పుడు
మనము పొందుదుము’ - సంకల్పము - అని కేవలముగా - అధికముకాగా - అది
అశీలమని - ధిక్ - చీ - ఇనీ ఏమి మాట అది అనుట. కాన్తమ్ - అడంగును గాక
ఆయశీలము. అని యనుచున్నాఁడు. అహం అపి = నేనును - నేను అన్ననో, ప్రణ
యేన = నమృకముచేత - విస్రంభముచేత - ఇందైన మన కంతగా అపాయము

చారు—అలంకృతో ౭స్మి స్వయం గ్రాహప్రణయేన భవతా.

ఆర్య—అభ్యనుజ్ఞతో భవతా గన్తు మిచ్ఛామి.

చారు—గమ్యతామ్.

ఆర్య—భవతు, అవతరామి.

చారు—సఖే, నావతరితవ్యమ్. ప్రత్యగ్రాపనీతసంయమనస్య భవతో ౭లఘుసంచారా గతిః. సులభపురుషసంచారే ౭స్మి న్ప్రదేశే ప్రవహణం విశ్వాసముత్పాదయతి. తత్ప్రవహణే నైన గమ్యతామ్.

ఆర్య—య ధాహ భవాక్.

చారు—

శ్లో. డేమేణ వ్రజ బాన్ధవాక్,

ఆర్య— నను మయా లబ్ధో భవా న్బాన్ధవః

ఉండదని - తత్ డేమేణ = 'అది' మన్నింపవలసినది - 'కావున' మన్నింపవలసినది, స్వయంగ్రాహ ప్రణయేన = నీవై కొన్న యానమ్మకముచేతను నీహముచేతను. అలంకృతః అస్మి = అలంకరింపబడితిని - నీకు కలిగిన యెడరున, నీవు నావాడవు, నేను నీవాడను - అని నీవు తోవఁజేయుటచేత - అభ్యనుజ్ఞతః = నీచే సెలవుగొన్నవాడనై, పొంగొరదను. ప్రత్యగ్ర ఆపనీత సంయమనస్య = క్రొత్తగా - ఇప్పుడే - తొలఁగింపబడిన కట్టు - సంకెలు - గల నీకు, అలఘుసంచారా = వడిగా, సులువుగా నడవలేని - అడుగులు పెట్టఁజాలని - నడక యగును. 'సంచారా' అని పా. ఎంతయు అడ్డము కలిగినట్లు తడబాటు కలిగిన దగును. సులభ పురుష సచ్చారే అస్మిక్ ప్రదేశే = సులవుగా - ధారాళముగా జనుల సంచారము గల ఈచోట - జనులు లేని చోట పోవుబండి సందేహము కలిగించును, అట్లుగాక - బండి మంచి నమ్మకమునకు కారణ మగును - ఎవరికి తొంగిచూచుట సోదాచూచుట మొదలైనవి చేయవలయునని తోపడు, కావున బండిమీఁదనే పోవుదువుగాక. యథా౭హ భవాక్ = నీవుచెప్పినది సరిగానే ఉన్నది. అట్లే చేసెదను.

శ్లో. ౩. డేమేణ = డేమముతో - నిరపాయముగా - బాన్ధవాక్ వ్రజ = నీబంధువులం (- తో) జేరుము. వారేల? భవాక్ = నీవు, బాంధవః = బాంధవుడవు, మయా లబ్ధః నను - నాచేత పొందఁబడితివి గదా. భవతా = నీచేత,

చారు—

స్మర్తవ్యోఽస్మి కథాంతరేషు భవతా,

ఆర్య—

స్వాత్మాపి విస్మర్యతే?

చారు—

త్వాం రక్షస్తు పథి ప్రయాస్త మమరాః,

ఆర్య—

సగరక్షితోఽహం త్వయా,

చారు—

వైర్భాగ్యైః పరిరక్షితోఽసి,

ఆర్య—

నను హే తత్రాపి హేతు ర్భవాత్. 2

చారు—య దుద్యతే పాలకే మహతీ రక్షా న వర్తతే, త

చీప్ర మపక్రామతు భవాత్.

కథాంతరేషు = (ఆయా) ప్రస్తావములయందు, స్మృతకవ్యః అస్మి = స్మరింపఁదగిన వాఁడను అగుచున్నాను - అందందు ఆప్యడవుడునన్ను స్మరింతువుగాక. అది నాకు చెప్పవలయునా? స్వాత్మాపి విస్మర్యతే - నాశరీరము సయితము - నేనే సయితము - మఱవఁబడునా, మఱవఁబడుదునా? పథి ప్రయాస్తం = దారిం బోవుచున్న, త్వాం = నిన్ను, అమరాః = దేవతలు, రక్షస్తు = కాపాడుదురుగాక. దేవత లేమి? నిజము చెప్పుచున్నాను - అహం = నేను, త్వయా = నీచేత, సగరక్షితః = చక్కఁగా కాపాడఁబడితిని - కాకున్న ఎప్పుడో పట్టువడి ప్రాణము కోలుపోయి యుందునే. నేను కాదు నిన్ను కాపాడినది. నేను ఏమి చేసితిని నిన్నుం గావ? నీ భాగ్యములచే అదృష్టములచే - దైవములచే - నీవు కాపాడఁబడితివి - మఱి పురుషునిచేత కాదు. అది నిజమే అనుకొనుము - అయినను - అందును - దైవము కావించిన రక్షణమందును, నీవే హేతువవు - నీయింట దూఱితిని, నీబండియొక్కి తిని, నీచందనకుచేత పడితిని, నీవసంత సేననైతిని, నిన్నుంగంటిని - సవకమును అట్లు దైవచేష్టలే ఐనను, అందు ప్రకాశించినది, కార్యకరమైనది - నీవే - నీచేత.

ఉద్యతే పాలకే = పాలకుఁడు పూనుకొనిన, మహతీ రక్షా = మిక్కుటమయిన కాపు - పోసిన ఖైదు. యత్ నవతకాలే = దేవ కలుగకుండునో - తత్ - దాన శీఘ్రం అపక్రామతుభవాత్ = నీవు త్వరగా తప్పించుకొని నీచోటును నీవారిని చేరగ)ందువో. నీకై పాలకుఁడు మరల పూనుకొనులోపల తప్పించుకొని నీవారిం

ఆర్య—ఏవం పున ద్దర్శనాయ.

(ఇతి నిష్కా)న్తః.

చారు—

శ్లో. కృత్యైవం మనుజపతే ర్మహా ద్వ్యలీకం

స్థాతుం హి క్షణ మపి న ప్రశస్త మస్మిన్

మైత్రేయ, క్షిప నిగడం పురాణకూపే

పశ్యేయః క్షితిపతయో హి చారదృష్ట్యా.

౮

(వామాక్షి స్పందనం సూచయిత్వా) సభే మైత్రేయ వసంతసేనా
దర్శనోత్సాహో ౭యం జనః. పశ్య,

జేరుము. ఏవం = అలాగే. పునదర్శనాయ - మరల అగపడుటకు - పెద్దవారి
వలన నెలవుగొనుక్రమము ఇది - నేను పోయెదను అనక, పోయివచ్చెదను అను
టయు, వచ్చెదను అని మాత్రమే చెప్పటయు - నెలవుగొందును అనుటయు -
మర్యాదతోడి ఆమంత్రణము పలు తెలింగులు.

శ్లో. ౮. ఏవం = ఇట్లు, మనుజపతేః = రాజునకు, మహత్ వ్యలీకం =
గొప్పయివ్వియమును - చేసి, అస్మిన్ = ఈయెడ - పుష్పకరండకమున, క్షణం
అపి స్థాతుం = నిమిషమైనను ఉండుటకు, న ప్రశస్తం హి = శ్లాఘ్యము కానే
కాదు. మైత్రేయః - నిగడం - సంకెలను, పురాణకూపే = పాత - పాడు -
బావిలో, క్షిప = పడచేయుము. హి = ఏలన, క్షితిపతయః = రాజులు, చార
దృష్ట్యా = కేగుచూపున, పశ్యేయః = చూతురు, కనిపట్టుదురు. వామాక్షి స్పన్
దనం = ఎడమకన్ను అదరుటను. అయం జనః = ఈజనము - నేను అనుట. ... =
దశనఉత్సాహః = చూడను ఉవ్విళ్ళూలుచున్నాడు - ఉన్నాను.

ఇట్లు రాజునకు ఇంత ఆప్రియము చేసి ఇంకను ఇటు ఉండదగదు - పోవు
దము పద, ఇంటికి. ఆసంకెల ఎక్కడను అగపడఁగూడదు. రాజులకు కేగు
చూపులు - దానిని ఆపాత బావిలో - సాధారణముగా ఎవరును కనిపట్టనేరని చోట -
పాఱవేయుము.

శ్లో. అపశ్యతోఽద్య తాం కాంతాం
వామం స్ఫురతి లోచనమ్,
అకారణపరిత్రస్తం
హృదయం వ్యథతే మమ.

త దేహీ. గచ్ఛావః (పరిక్రమ్య) కథ మభిముఖ మనాభ్యుదయికం
శ్రమణక దర్శనమ్. (విచార్య) ప్రవిశ త్వయ మనేన పథా. వయ
మ వ్యనే నైవ పథా గచ్ఛామః.

(ఇతి నిష్కాంతః)

ఇ త్యార్యకాపహరణం నామ

సప్తమోఽఙ్కః

శ్లో. ౯. తాం కాంతాం = ఆరమణిని, అపశ్యతః = చూడనినాకు, అద్య =
ఇప్పుడు, వామం లోచనం స్ఫురతి = ఎడమకన్ను అదరుచున్నది. మమ హృదయం =
నాడెందమును, అకారణపరిత్రస్తం = నిష్కారణముగా భయముఁగొన్నదై,
వ్యథతే = బాధపడుచున్నది.

నిష్కారణ - అకాండ - హృత్ప్రాసవ్యథ - కలుగుచున్నది. ఎడమ కన్నును
అదరుచున్నది - రెండును గొప్ప ఆవశకునములు - ఆమెకైన చూడం గోరికతో
ఈరెండు ఆవశకునములును - మిలిత మైనవే - తత్ ఏహి = మఱి రమ్మ - పోవుదము -
అంచులకై - పరిక్రమ్య = రెండు అడుగులు నడచి - ఇంతలో - కథం = ఎట్లు!
అభిముఖం శ్రమణకదశకానమ్ = ఎట్టయెదుట (ఈ) శ్రమణకుఁడు అగపడుట -
అదియు ఆవశకునమే - అనాభ్యుదయికం = అభ్యుదయముం గూఢానిది - మిక్కిలి
కీడుంగూచుకొనది - అనుట. రవంత తడసి - విచార్య = ఆలోచించుకొని - ప్రవిశతు
అయం ... = ప్రవేశించిపోనీ వాఁడు ఈదారిచే - ఇతః - గచ్ఛామః = పోవుదము.

పాపము, చారుత్తునికి ఇన్ని ఆవశకునములు! ఏమగునో?

ఈ యంకమున చారుదత్తుఁడు వసంత సేనతోడి విస్రంభవిహారములకు ఆసపడి,
మిత్రు మైత్రేయుంగూడి జీర్ణపుష్పకరండకోద్యానమునకుంబోయి ప్రతీక్షించుచుండి,

తన యేర్పాటు మేరకు ఆమెను ఎక్కించుకొన్న తన బండి ఇంకను ఏలరాలేదో అని యనుకొను చున్నాడు. ఇంతలో వర్ధమానకుడు బండితోలుకొని తోటకు వచ్చి చేరినాడు. అంత వసంతసేనను దించుకొన బండి తలుపు తీయఁగా, ఆచోట తానెన్నఁడు చూడని క్రొత్త పురుషుఁడు, మహాపురుషులక్షణ లక్షితుఁడు అగపడి, తాను గోపాలదారకుఁడను, అల్లయాయార్థకుఁడ నని శరణుజొచ్చినాడు. చిత్తము ఆశ్చర్యసంతోషములతో నిండి పోయినది. తాను ప్రాణములనైన విడుతును ఆతని రక్షించుటకు అని నిశ్చయించుకొని, ఆతనికాల మిగిలియున్న సంకలను ఊడ్చి తోట ప్రాంత బావిలోపారవేయించి, తన బండిలో పోవుటయే సులువు, త్వేమ కరము అని ఆతనిని అందే స్వజనముం జేరఁబంపెను,

ఆతనితోఁ గాని మఠెవరితోఁ గాని ఒక్క మాటయేని మాటాడ తోఁప లేదు. అది యింతంతయనరాని రాజాపథ్యము. ఏవేఁగు చూచునో యన్న శంక. ఇంక అక్కడ నిమసమేని యుండరాదు - అని ఇంటికి తరలెను.

మనసున వసంతసేనం జూడ నత్యంతోత్కంఠ. కన్నదరినది శ్రమణకుఁ డెదురైనాడు, మనసు ఏదో చెప్పరాని వెత కడుచుచున్నది. అవశకునములు! విసవిస ఇంటికి పోవుచున్నాడు.

ఇతి - స ప్రమాజ్ఞః

ఆర్యకుని అపహరణము అను

ఏడవ యంకము

ముగిసినది

అష్టమో ౭ జ్ఞః

(తతః ప్రవిశ త్యాద్ధ్రీచీవరహస్తో భిక్షుః)

భిక్షుః—అజ్ఞాః, కురుత ధర్మసంచయమ్. [అజ్ఞా, కలేధ ధమ్మశంచయమ్].

ఆద్రా చీవర హస్తః = తడి సన్నాసిగుడ్డను, కావిని, చేతగలవాడై భిక్షుకః - శాక్యసన్నాస్యిని - ప్రవేశించును. - వీడు పూర్వాంకాంతమున చారు దత్తునికి అగపడినవాడే. వాడైనను ఎవడు - ? ఆర్యచారుదత్తుని కడ సంవాహ కుడుగా నుండి, తరువాత ఆశయహీనుడై, జూదరియై, అందులో ఓడి దెబ్బలు తిని, కడపట వసంతసేనచే సభికునికి వానిబాకీ కట్టి విడిపింపబడి, తరువాత బ్రదుకుపై రోతగలిగి శ్రమణకుడైనవాడు. చారుదత్తుడు వానిని ఏలాకో గుర్తు పట్టలేదు - వేసము మాటినందునను, తనవద్ద మానుకొనిపోయి చాలకాలమైనందు నను, ఇప్పుడును దూరాన శ్రమణకుడు అని కాషాయాదిక వేషముచే దూరాన నుండి చూచి ఫలానా అని యెఱుంగనక్కఱ లేనందునను చాలినంత దగ్గఱకు రానందునను - ఆనవాలుపట్టక విడువబడినవాడు.

మఱియు శకాగుడు సంస్థానకుడును కుసుమకరండక జీణోకద్యానమునకే పోయియున్నాడు, అక్కడికి తన చేటుని స్థావరకుని తన బండి కట్టుకొని రమ్మ న్నాడు - తాను మరల ఇంటికి మరలుటకు. చారుదత్తుడును ఆయుదయము - వేగుజాముననే కాబోలు, తనయింట పడుకలో పరండి నిద్రించుచున్న వసంతసే నను విడిచి, తానును పుష్పకరండక జీణోకద్యానమునకే పోయి, వధామానకుని తెల్లవాఱగానే వసంతసేనను తన బండిలో ఎక్కించుకొని పుష్పకరండక జీణోక ద్యానమునకే తన కడకు తీసికొనిరమ్మని ఏర్పాటుచేసి పోయినాడు. కావున ఆపుష్పకరండకజీణోకద్యానము చాల పెద్దదై - ఒక్కవంక చారుదత్తునికి విహార మునకు వాడుకపడినదయ్యు, ఒకవంక రాష్ట్రీయసంస్థానకునకు కొంత సొంత మను

శ్లో. సంయచ్ఛత నిజోదరం

నిత్యం జాగ్రత ధ్యానపటహేన

విషమా ఇన్ద్రియచౌకా

హరన్తి చిరసంచితం ధర్మమ్.

౧

[శంజమ్మధ నిలపోటం

నిచ్చం జగ్గేధ జ్ఞానపడహేణ

విషమా ఇన్ద్రియచౌలా

హలన్తి చిలశంచిదం ధర్మమ్].

కొనునంత వాడుకపడియు, ఉన్నది కాబోలు. అట్లు రాష్ట్రీయునికి కలదని భిక్షుకుని మాటలవలన తెలియును. ఊరి గొప్పవారు విహారమునకు వచ్చునది కాబోలు - అది.

‘సృష్టిత కషాయాదకం ఏతచ్ఛీవరకమ్. యావ దేతత్ రాష్ట్రీయశ్శాలకస్య ఉద్యానే ప్రవిశ్య పుష్కరిణ్యాం ప్రత్యుల్య లఘు లఘు ఆపక్రమిష్యామి -’ అని. VIII - 3.

శ్రమణులు తమలో తాము జాడనుతన్నాకులు పఠించు చుందురు - విను శ్రోతృజనమునకు ధర్మకాబోధయు అగుచుండు నని.

అజ్ఞా = ఓయెఱుక లేని వారలారా, ధర్మక మెఱుంగని వారలారా; వరుత ధర్మక సజ్ఞాయమ్ = ధర్మకముంగూచుట - కూడఁబెట్టుట చేయుండు.

శ్లో. ౧. నిజోదరం = మికడుపును, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, సంయచ్ఛత = నిగ్రహించుచుండు. తిండిమీఁద ఆసకలవారుగా బౌద్ధులుగా ఉండకుండు. నిత్యం = ఎల్లప్పుడును. ధ్యానపటహేన = ధ్యానమునెడు తప్పెటతో - అవిద్య యను నిద్రను పోగొట్టువానితో, జాగ్రత = జాగ్రత్త కలవారుగా ఉండుడు విషమా = భయంకరులైన, ఇన్ద్రియ చౌరా = ఇంద్రియములను దొంగలు, చిరసజ్ఞితం ధర్మకం = చిరకాలము కూడఁబెట్టుబడిన - నిధివోలె నున్న, ధర్మకమును, హరన్తి = దొంగిలించురు.

కేవలము బౌద్ధులుగా నుండక కడుపును - ఆహారమును అనుట, నిగ్రహించుచుండు, జిహ్వలోల్యము మానుండు. ధ్యానమును నిత్యమును ఆభ్యసించుచుండు -

అపి చ, అనిత్యతయా ప్రేక్ష్య కేవలం తావ ద్ధర్మాణాం శరణ మస్మి, [అపి అ, అణిచ్చదాప ప్లేఖితాణవలం దావ ధర్మాణం శలణ మ్మి].

శ్లో. పశ్చజనా యేన మారితా

అవిద్యాం మారయిత్వా గ్రామోరక్షితః

అబలః క్వ చణ్డాలో మారితో

ఽవశ్యమపి సనరః స్వర్గం గాహతే.

౨

దానితో తప్పెటతోనుం బోలె నిద్రం బోని అవిద్యను తోలుడు. ఇంద్రియములు భయంకరులగు దొంగలు (మిరు) కూడబెట్టుకొన్న ధర్మము నెల్ల దొంగిలించుకొని పోవుదురు.

అనిత్యతయా ప్రేక్ష్య = ఏదియు (లోకాన) నశ్వరమని నిశ్చయించుకొని, (ప్రేక్ష్య - తెలివిపొంది). కేవలం ధర్మాణాం = ధర్మములకు మాత్రమే, శరణం = ఇల్లు, అస్మి = ఐతని, ధర్మోపదేశము విరోధాభాసాలంకార మార్గమునం జేసిన చక్కగా మనకునక్కను, అనుష్ఠానమునకు పురికొల్పును అని ప్రాయశ్చముగా అట్లుచేయుట కలదు. అట్లే యిందు.

శ్లో. ౨. యేన = ఎవనిచేత, పంచజనాః = ఐదుగురు మానుసులు, మారితాః = చపబడిరో, అట్లే, స్త్రియం = స్త్రీని - ఒక ఆడుదానిని, మారయిత్వా = చంపి, గ్రామః = ఊరు, రక్షితః = కాపాడబడినదో, క్వ = ఎక్కడ, అబలః = బలహీనుడైన, చణ్డాళః = మాదిగవాడు, మారితః = చంపబడి నాడో, సనరః = ఆజనుడు, అవశ్యం అపి = తప్పకుండ, స్వర్గం = (సుఖముల స్థానమైన) స్వర్గమును, గాహతే = పొందును.

అయిదుగురు మానుసులను చంపి, ఒక స్త్రీని చంపి, గ్రామమును కాపాడి, బసహీనుడగు ఒక మాదిగవానిం జంపి తప్పక స్వర్గమున ప్రవేశించును. ఏమిటి యీ యుపన్యాసము! అందఱినిచంపి, ఒక స్త్రీనిం గూడఁ జంపినవానికి స్వర్గము దొరకునట! ఎంతయు విరుద్ధముగా తోచుచుండలేదా. మఱి పరిహారము ఎట్లనఁగా - పంచజనులు అయిదు ఇంద్రియములు జయింపబడినవి, తమ

[పచ్చజ్జణ జేణ మాలిదా
ఇత్థిల మాలిల గామలక్ఖిదే
అబల క చణ్ణాల మాలిదే
అవసం వి శేణల శగ్గ గాహది].

శ్లో. శిరో ముణ్డితం తుణ్ణం ముణ్డితం
చిత్తం న ముణ్డితం కిమర్థం ముణ్డితమ్
యస్య పునశ్చ చిత్తం ముణ్డితం
సాధు సుప్థు శిర స్తస్య ముణ్డితమ్.

3

[శిల ముణ్డిద తుణ్ణ ముణ్డిదే
చిత్తం ముణ్డిద కీశ ముణ్డిదే
జాహ ఉణ అ చిత్త ముణ్డిదే
శాహు శుత్తు శిల తాహ ముణ్డిదే].

పనులనుండి మాన్పబడినవి - నిగ్రహించి జయింపబడినవి అనుట. స్త్రీని - అవిద్య యనుదానిని, విద్యచే నాశనము చేసి, (గ్రామః =) దేహము కాపాడబడినది, అధర్మములం బొరసక ధర్మమునం బ్రతిష్ఠింపబడినది. చణ్ణాలః మాదిగవాడు, అనగా అహంకారము, అవిద్యయు, దాని కార్యమును అను దాని (= అహంకారపు) సహాయులులేక తొలగిపోవుట జేసి, తుట్టమర అడంపబడినది. ఇతను అట్టివాడు స్వగౌరవమున - నిత్యసుఖమున - ఓలలాడును. సర్వసంతాపము నివర్తిల్లగా, పరనివాణమును పడయును.

శ్లో. 3. శిరః = తల, ముణ్డితం = నున్నగా గొలుగబడినది; తుణ్ణం = మొగము(ను), ముణ్డితం = నున్నగా గొలుగబడినది. చిత్తం = మనసు, న ముణ్డితం = గొలుగబడలేదు. (ఇతను) ఖతః ముణ్డితం = ఎందులకు ఈగొఱిగింపులు? నిజముగా ఏమి గొలుగుకొనినట్లు? పునః = మఱి, యస్య = ఎవనికి, చిత్తం = మనసు, ముణ్డితం = గొలుగుకొనబడినదో, తస్య = వానికి, శిరః = తల, సాధు సుప్థు ముణ్డితమ్ = చక్కగా నున్నగా గొలుగబడినదగును.

మనస్సును సంస్కరించుకొననివానికి, ఈబయటి సంస్కారములు ఎందులకును కొఱగావు.

గృహీతకషాయోదక మేత చ్చీవరమ్, యావ దేత ద్రాష్ట్రీయ
శ్యాలకే స్యోద్యానే ప్రవిశ్య పుష్కరిణ్యాం ప్రతౌల్య లఘు ల
ఘృపక్రమిష్యామి. [గిహిద కశాఓదవ ఏశే చీవలే, జావ ఏవం
లట్టిలశాలకాహకేలకే ఉజ్జాణే పవిశిల పోక్ఖవిణవ పఘ్నాలిల లఘుం
లఘుం అవక్రమిశ్యమ్]. (పరిక్రమ్య తథా కరోతి.

(నేపథ్యే)

శకారః—తిష్ఠ రే దుష్టశ్రమణక, తిష్ఠ, [చిట్ట లే దుట్ట
శమణకా, చిట్ట]

భిక్షుః—(దృష్ట్వా సభయమ్) ఆశ్చర్యమ్, ఏష స రాజ
శ్యాలసంస్థానక ఆగతః. ఏకేన భిక్షుణాపరాధే కృతే అన్య మపి
యత్ర యత్ర భిక్షుం పశ్యతి, తత్ర తత్ర గా మివ నాసికాం వి
ద్ధావవాహయతి. త త్కు త్రాశరణః శరణం గమిష్యామి?
అథవా భట్టారక ఏవ బుద్ధో మే శరణమ్. [హీ అవిదమాణహే
ఏశే శే లాలశాలశం తాణే ఆలదే. ఎ క్కేన భిక్కుణా అవలాహే

ఏతత్ చీవరం=ఈనాగుడ్డ కావిరంగునీరు పట్టింపబడినది. ఏతత్ యావత్=
మఱిదీనిని, రాష్ట్రీయశ్యాలకస్య = రాష్ట్రీయుడైన శకారసంస్థానకుని తోఁటలో
ప్రవేశించి, తామరలతో నేట, ప్రతౌల్య = ఉదికి, గుంజి, లఘు లఘు అపక్రమామి =
వడివడిగా తొలగి పోయెదను.

హీ అవిదమాణహే = అయ్యో, ఎట్లు! ఏషః = వీడుగో, స రాజశ్యాలః
సంస్థానకః - ఆరాజమఱుది సంస్థానకుడు వచ్చినాడు. ఏకేన భిక్షుణా - ఎవని
చేతనో ఒక సన్న్యాసిచేత, అపరాధే కృతే = తప్పు చేయబడగా, ... = ఇతరుని
సయితము, ఎక్కడెక్కడ, సన్న్యాసిం గనునో, అందండు వాని నెల్ల ఎదునుం
బోలె ముక్కు కట్టి - పొడిచి - అవతలికి తఱుముచున్నాడు. మఱి ఆశరణుడను,
ఎవని శరణు జూత్తును? అథవా - అట్లు అనుకొననేల? భట్టారక ఏవ బుద్ధః ... =
స్వామి బుద్ధుడేవుడే నాకు రక్షకుడు.

కిదే అణ్ణం పి జహిం జహిం భిక్షుం పేక్షది తహిం తహిం గోణం విల
ణాసం విద్ధిల ఓవాహేది, తా కహిం అశలణే శలణం గమిశ్శమ్.
అథవా భట్టాలకే జ్ఞేవ బుద్ధే మే శలణే].

(ప్రవిశ్య సఖిజ్ఞేన విశేన సహ)

శకా—తిష్ఠ రే దుష్టశ్రమణక, తిష్ఠ. ఆపానకమధ్యప్రవిష్ట
స్యేవ రక్తమూలకస్య శీర్షం తే భజ్జ్యామి. [చిట్ట లే దుట్టశ్రమణకా,
చిట్ట. ఆవాణలమద్ధపవిట్టశ్చ విల లత్తమూలలశ్చ శీదం దే మోడ
ఇశ్శమ్]. (ఇతి తాడయతి.

విటః—కాణేలీమాతః, న యుక్తం నిర్వేదధృతకషాయం
భిక్షుం తాడయితుమ్. త త్క్రి మనేన. ఇదం తావ త్సుఖోపగమ్య
ముద్వానం పశ్యతు భవాన్.

శ్లో. అశరణశరణప్రమోదభూతై

ర్వనతరుభిః క్రియమాణచారుకర్మ

శకారుడు ప్రవేశించును, వానితో వానికి సదాసహాయుడు విటుడును,
చేత కృత్రి గొన్నవాడు ప్రవేశించును.

ఆపానక మధ్య ప్రవిష్టస్య - త్రాగుబోతుల గోష్ఠి నడుమ చొచ్చిన, రక్త
మూలకస్య ఇవ = ఎఱ్ఱ ముల్లంగియొక్కం బోలె, తల పగుల గొట్టెదను. ముల్లంగికి
ఆకులుగల పైభాగముం గోసివేసి, త్రాగుడులో ఊరుగాయలాగు కొఱుకు
కొందురు. కావున వానికి ఈకావిగుడ్డలవారిని గూర్చి ఆయుపమానము తోచినది.

కాణేలీమాతః - శకారసంభోధన - విటునిచే ముద్దుగా గౌరవముగా చేయఁ
బడునది. న యుక్తం = తగదయ్యా, నివేద ధృతకషాయం = అన్నింటి మీఁద
(నివేదము) వినుకు గొని సన్నాసియైనవానిని కొట్టుట. తత్ ... = కావున
వానితో నేమి? వదలిపెట్టు - వానిని పోనీ. ఇదం ... = భవాన్ = దీనిని,
హయిక్తే నులువుగా చేరఁదగిన తోటను చూడవయ్యా, నీవు.

శ్లో. ౪. అశరణ శరణ ప్రమోద భూతై = ఇల్లు లేనివారికి ఆశ్రయ
సంతోషము అయినవి కలిగించునవి - అనుట, ఐన, వనతరుభిః = తోటచెట్లు

హృదయ మివ దురాత్మనా మగుప్తం

నవ మివ రాజ్య మనిర్జితోపభోగ్యమ్.

౪

భిక్షుః—స్వాగతమ్, ప్రసీద తూపాసకః. [శాలదమ్. పశీ
దదు ఉవాశకే].

శకా—భావ, పశ్య పశ్య, ఆక్రోశతి మామ్. [భావే,
పేక్ష సేక్ష, ఆక్రోశది మమ్].

చేత, క్రియమాణ చారుకము = కావింపబడుచున్న మంచి పని గలది, పరోపకారి.
(పశ్యతు - అని శేషము - చూతువుగాక.) సన్నాసిని కొట్టఁబూనెదవు నీవు,
వానికి ఈచెట్లు నిలువ నీడ నొసఁగి కాపాడును. తోఁట అందము అనునది వీనిం
బట్టినది కదా. దురాత్మనాం = దుష్టస్వభావము గలవారియొక్క, హృదయం
ఇవ = మనసువలె, అగు ప్తం = దాఁపబడనిది. వారిహృదయపు సెబ్బర దాఁగదు,
వెలికి ప్రకటమగుచునే ఉండును, అందు ఏదియు చొచ్చుచుండును, (అగు ప్తం)
కావలి కాఁపు లేనిది, అందఱికి ఉమ్మడియైనది గడటయ్యా యితోట అన్నట్లు,
అనిజీత ఉపభోగ్యం = చక్కఁగా వశీకరింపబడని సుఖానుభవములుగల
నవరాజ్యం ఇవ - క్రొత్త రాజ్యమువలె. అట్ల ట్లున్న ఈతోటను - అన్నియు
తోటకు విశేషణములు,

ఈతోట అందఱికి ఉమ్మడి, అందును ఇట్టి దిక్కులేని సన్నాసులకు
ఆశ్రయమైనది. దీనిని చూడవయ్యా - నీకు వాని జోలి యెందులకు? ఆశరణు
లకు శరణప్రమోదము కలిగించు చెట్లచే, చేయబడు (పరోపకారమును) అందమైన
పనిగలది. దీనికి కాఁపు ఉన్నదా? అందఱు ప్రవేశింపఁదగినది, (కావున
ఈసన్నాసి వచ్చినాఁడు) దురాత్మలహృదయములో అడ్డుములేక ఏదేని చొరరు?
(కావున ఈసన్నాసి చొచ్చినాఁడు). కొత్తగా చేతికి వచ్చిన రాజ్యము వంటిది.
ఇంకను అందలి ఉపభోగ్యము లెల్ల ఆక్రోశతవానికి వశము కాలేదు, అవి అందఱికి
ఉపభోగ్యములే - (కావున ఈసన్నాసి చొచ్చినాఁడు. అట్లు ఉద్యానముం
గూచికన మాటలచేతనే వానిని సన్నాసి జోలికి పోనీకుండుటకు ప్రయత్నించు
చున్నాఁడు.

విటః—కిం బ్రవీతి.

శకా—ఉపాసక ఇతి మాం భణతి కి మహం నాపితః.
[ఉపాసకే త్త్రి మం భణాది. కిం హగ్నే నావిదే].

విటః—బుద్ధోపాసక ఇతి భవంతం స్తౌతి.

శకా—స్తును శ్రమణక, స్తును, [ధుణు శమణకా ధుణు].

భిక్షుః—త్వం ధన్యః, త్వం పుణ్యః. [తుమం ధన్యే, తుమం పుణ్యే].

శకా—భావ, ధన్యః పుణ్య ఇతి మాం భణతి కి మహం చార్వాకః కోష్ఠకః రుమ్భకారో వా. [భావే, ధన్యే పుణ్యే త్త్రి మం భణాది. కిం హగ్నే శలావకే, కోష్ఠకే, కోమ్భక లే వా].

విటః—కాణేలీమాతః, నను 'ధన్య స్త్వమ్, పుణ్య స్త్వమ్' ఇతి భవంతం స్తౌతి.

ఉపాసకః - బౌద్ధసన్న్యాసి అందఱిని బుద్ధభక్తులుగా ఉపాసకులుగా సంబోధించుచు నిదేశించుచు ఉండును. అది ఊరక 'అయ్యా' అన్నపాటియే.

ప్రసీదతు - కోపపడకుము - మన్నింపు - ఈమాటలకు అథకము తెలియక - 'అక్రోశతి - తిట్టుచున్నాడు' నన్ను, అని విటునితో చెప్పుచున్నాడు. 'ఉపాసక - ఆనుచున్నాడు - నేనేమి 'నాపితః' - మంగలినా? ఊపాసక - ఉప + ఆసక - దగ్గట కూచుండువాడు - గొలుగునపుడు చాల దగ్గటగా కూచుండునుగదా మంగలి.

కాదయ్యా - నిన్ను స్తోత్రము చేయుచున్నాడు - బుద్ధోపాసక - బుద్ధుని ఉపాసించువాడా - కొలుచువాడా - అని. త్వం ధన్యః, పుణ్యః - ఇవియు స్తుతికే - నీవు ధన్యుడవు, పుణ్యః - ధార్మికుడవు - పుణ్య కార్యములు చేయువాడవు అని. మఱి శకారుడు - వానికి అపాథకము చేసికొనును. నేనేమి చార్వాకుడనా, కోష్ఠకమనా, రుమ్భకారుడనా - ధన్యః - లోకాన ధనమే ప్రధానము - దానికలిమియే - సుఖభోగము - మోక్షము - అని నాస్తిక

శకా—భావ, త త్కిమర్థ మేష ఇ హాగతః? [భావే, తా క్షేషే ఏశే ఇథ ఆగదే].

భిక్షుః—ఇదం చీవరం ప్రతౌలయితుమ్. [ఇదం చీవలం పక్థాలిదుమ్].

శకా—అరే దుష్ట శ్రవణక, ఏత స్మమ భగినీపతినా సర్వో ద్యానానాం ప్రవరం పుష్పకరణ్ణోద్యానం దత్తమ్, యత్ర తావ చ్ఛనకాః శృగాలాః పానీయం పిబన్తి. అహ మపి ప్రవరపురుషో మనుష్యకో న స్నామి. శత్ర త్వం పుష్కరిణ్యాం పురాణ కులిత్థ యూషసవర్ణా న్యుగ్రగస్థిని చీవరాణి ప్రతౌలయసి. త త్త్వా మేక ప్రహారికం కరోమి.

[అలే దుష్టశమణకా ఏశే మమ బహిణీవదితా శువ్వజ్ఞాణాణం పబలే పుష్పకలణ్ణజ్ఞాణే దిణ్ణే, జహిం దావ శుణహకా శిఆలా పాణిలం పిలన్తి. హగ్గే వి పబలపులిశే మణుశ్యకే ణ ణ్ణాఆమి. తహిం తుమం పుక్ఖలిణీప పులాణకులుత్థజూశశవర్ణాణం ఉశ్యగ్గిఆణం చీవలాణం పక్థాలేశి. తా తుమం ఏక్కపహాలిలం కలేమి].

చార్వాకమతము, 'అనిత్యాని శరీరాణి, ఋణం కృత్వా ఘృతం పిబ' - ఈ దేహములు నశ్వరములు, ఉన్న రెండు దినాలు అనుభవించుడు - అని చార్వాక మతము - 'అప్పు సప్పు చేసి పప్పు ధప్పుశ మె కొడ్డామురా!' - అన్నట్లు. 'పుణ్య' మనఁగా పశువుల నీటితోటి అని యొకయథము, వాని సంపన్నమైనయింట అని ఉన్నవి కాఁబోలు. తటాలున ఆయథము తోచినది, వానికి, పసరాలకు నీటి తోటిని కుమ్మరివాఁడు చేయుగాన - ఆయథమును తోచినది, యత్ర = ఎక్కడ - అనఁగా - ఇక్కడ - శునకాః - కుక్కలు, శృగాలాః = నక్కలు పానీయం పిబన్తి = నీరుత్రావును. అహం అపి - నేను సయితము, ప్రవరపుషః - పురుష శ్రేష్ఠుడను - న స్నామి = స్నానముచేయను. పురాణ కులిత్థ యూష సవర్ణాణి - పాతవి, ఉలవల కట్టు - రంగువి - ఉగ్రగస్థిని = కారు - కారపు - గాటువాసన కొట్టునవి - నీగుడ్డలు గుండెదవా? తత్ = కావున - ఏకప్రహారికం = ఒక్కచెబ్బ గానిం జేసెదను - ఒక్కపెట్టుకే చచ్చినవానిం గా.

విటః—కాణేలీమాతః, తథా తర్కయామి య థానే నాచిర
ప్రవజితేన భవితవ్యమ్.

శకా—కథం భావో జానాతి? [కథం భావే జానాది?]]

విటః—కి మత్ర జ్ఞేయమ్. పశ్య,

శ్లో. అద్యా ప్యస్య త తైవ కేశవిరహః

గౌరీ లలాట చ్చువిః,

కాల స్యాల్పతయా చ చీవరకృతః

స్కందే న జాతః కిణః,

నాభ్యస్తా చ కషాయవస్త్రరచనా

దూరం నిగూఢాస్తరం,

వస్త్రాంతం చ పటోచ్చాయా త్ప్రీతిధిలం

స్కందే న సంతిష్ఠ తే.

౫

తథా తర్కయామి = అట్లు ఊహింతును. ఎట్లనగా - అచిరప్రవజితేన =
క్రొత్తగా సన్నాహియైనవాడు కానోపును - భావ ఎట్లు ఎఱుంగును? ఎట్లు అట్లని
తలంచును?

కిం అత్ర జ్ఞేయమ్ = ఇందు ఎఱుంగవలసిన దేమున్నది?

శ్లో. ౫. అద్యాపి = ఇప్పటికిని, కేశ విరహః = వెండ్రుకలులేమి, మొల
క త్తమి వలన, లలాటచ్ఛువిః = నుదుటి రంగు, తథా ఏవ = అట్లే, గౌరీ = తెల్లదిగా,
(ఉన్నది.) కాలస్య అల్పతయా = కాలము కొద్దియే యగుటచేత, స్కందే =
మూపున, చీవరకృతః = (కాలి) గుడ్డచేకలిగినట్టిది, కిణః = కాయ, న జాతః =
కాయ (= కలుగ) లేదు, కిణః - గుర్తు అనుట మేలేమో, కాయ అనుటకన్నను.
గుడ్డకు కాయ కాయదు - వీడని వస్త్రధారణమున ఆచోట రవంత రంగు భేదము -
తేలుపు - అగపడెదగును - కషాయవస్త్రరచనా = కావిగుడ్డంజేయుట, గుడ్డను
కావిలోతడుపుట, న అభ్యస్తా చ = ఇంక వాడుక పడలేదు - పడియున్న గుడ్డను
అట్లెక్కువ గుంజవలసినట్లు కవురు ఉండదు - 'గృహీతకషాయోదకమ్' - అని
అన్నాడు - క్రొత్తగా తడుపబడినది - అన్నట్లు. చ - మఱియు, వస్త్రాంతం =

భిక్షుః—ఉపాసక, ఏవమ్. అచిరప్రవ్రజితో ఽహమ్.
[ఉవాశకే, ఏవ్వమ్. అచిలప్పవ్వజిదే హగ్గె].

శకా—తత్కిమర్థం త్వం జాతమాత్ర ఏవ న ప్రవ్రజితః.
[తా కీశం తుమం జాతమేత్తక జ్ఞేవ ణ పవ్వజిదే].
(ఇతి తాడయతి.

భిక్షుః—నమో బుద్ధాయ, [నమో బుద్ధశ్శ].

విటః—కి మనేన తాడితేన తపస్వినా, ముచ్చతామ్.
గచ్చతు.

శకా—అరే, తిష్ఠ తావత్, యావ తస్సప్రధారయామి.
[అలే, చిట్ట దావ, జావ శంపథాలేమి].

వస్త్ర అస్తం = వలువకొస, కొంగు, పట ఉచ్చాయాత్ = దాని (= వలువ)
పాడుగువలన. దూరం = మిక్కిలి, నిగూఢాస్తరం = దాఁపబడిన - కుటుచచేయఁ
బడిన - నడిమిభాగముగలదయి, ప్రశీధిలం = సళ్ళువాటినదై, జాటిపోవునదై
స్కంఠే = బుజాన, న సంతిష్ఠతే = స్థిరముగా నిలుచుటలేదు.

తలతెల్లగానే ఉన్నది, బుజానకాని కావిగుడ్డ వీడకతాల్చిన గుర్తులేదు -
కావితడుపుకొన నేర్వలేదు. ఇంకను ఆకావిని ధరించు నేర్పుచాలకున్నది, ఇతనికి,
అది బుజాన జాటి జాటి పోవుచున్నది.

వీడు సంవాహకుడైన, వీడు సన్ననించి ఎన్నాల్లేనది - 2-8 అంకాలకు
ఎంతయెడము? II. చైత్ర బ. సప్తమి or పక్షి-VIII వైశాఖ శు. ద్వాదశి-కావున
 $12 + 8 = 20$ (?) దినాలు, ఇందు వపన ఆశ్రమస్వీకారములు ఎన్నడో?

జాతమాత్ర ఏవ = పుట్టఁగానే ... = ఏల సన్నానివి కాలేదు? చూటి
చూటికి చీటికి చూటికి కొట్టుచునే ఉన్నాఁడు, పొగరుచేతను మూఁఖతచేతను.
కిం అనేన తాడితేన = వానిని ఎందుకు కొట్టుట? విడిచిపెట్టు - పోవును - పోసి.
అరే తిష్ఠ తావత్ = ఓరి ఉండరా అంటాక - యావత్ సంప్రధారయామి = నేను

విటః—కేన సార్థమ్?

శకా—అత్తనో హృదయేన. [అత్తనో హడక్కేణ].

విటః—హస్త, న గతః.

శకా—పుత్రక హృదయ, భట్టారక పుత్రక, ఏష శ్రమణో
౭పి నామ కిం గచ్ఛతు, కిం తిష్ఠతు. (స్వగతమ్) నాపి గచ్ఛతు,
నాపి తిష్ఠతు. (ప్రకాశమ్) భావ, సంప్రధారితం మయా హృదయేన
సహ. ఏత స్మయ హృదయం భణతి. (పుత్రకా హడక్కా,
భష్టకే పుత్రకే, ఏతే శ్రమణకే అవిణామ కిం గచ్ఛదు, కిం
చిత్తదు. ణావి గచ్ఛదు, ణావి చిత్తదు, భావే, శంపథాలిదం మపి
హడక్కేణ శహ, ఏతే మహా హడక్కే భణాది].

విటః—కిం బ్రవీతి?

శకా—మాపి గచ్ఛతు, మాపి తిష్ఠతు, మా పుష్పచ్ఛసితు,
మాపి నిశ్చసితు. ఇహైవ ఝటితి పతిత్వా మ్రియతామ్. [మా వి
గచ్ఛదు, మా వి చిత్తదు. మా వి ఉశ్శశదు, మా వి ణీశశదు
ఇథ జ్ఞేవ ఝత్తి పడిల మలేదు].

భిక్షుః—నమో బుద్ధాయ శరణాగతో ౭స్మి. [ణమో
బుద్ధశ్య. శలణాగద మ్హి].

పర్యాలించుచువలెను. కేన సార్థమ్ = ఎవరితో? - నాతోడనేకదా నీకు ఆలో
చన. నేనేమో చెప్పివేసితిని కదా, పోనీయవయ్యా అని. కాదు - అత్తనో హృద
యేన = నామనస్సుతోడనే. హస్త న గతః = అయ్యో, వీడు పోలేదు - పోనియ్య
నందున. శకారుడు తన మనస్సునే సంబోధించి ఆలోచించుచున్నాడు... పుత్రక
హృదయమా, సామి పుత్రక, ఈశ్రమణకుడు పోవచ్చునా, ఉండవలయునా? న
అపి గచ్ఛతు ... = పోఁగూడదు, ఉండను గూడదు. కిం బ్రవీతి = ఏమిచెప్పు
చున్నది - నీహృదయము ... = న అపి ఉచ్ఛస్వసితు, న అపి నిశ్చసితు - ఊపిరి
లోనికి కొనఁగూడదు, వెలికి పుచ్చగూడదు - ఊపిరి యెటును ఆడింపక ఉండ

విటః—గచ్ఛతు.

శకా—నను సమయేన. [ణం శమవణ].

విటః—కీదృశః సమయః.

శకా—తథా కర్దమం ప్రక్షిపతు, యథా పానీయం పజ్కా-
విలం న భవతి. అథవా పానీయం పుష్టకృత్య కర్దమే క్షిపతు.
[తథా కర్దమం ఫేలదు, జథా పాణిలం పజ్కా-ఇలం ణ హోది.
అథవా పాణిలం పుష్టకదుల కర్దమే ఫేలదు].

విటః—అహో మూర్ఖతా

శ్లో. విపర్యస్తమనశ్చేష్టైః శిలాశకలవర్షభిః

మాంసవృక్షై రియం మూర్ఖై ర్భారాక్రాంతా వసుంధరా. ౬

వలసినది. ఇహ ఏవ ... = ఇక్కడనే చట్టన పడి చచ్చునుగాక. నను సమయేన =
ఓయిప్రతిజ్ఞతో - కీదృశః సమయః = ఎట్టిది, ఏమని ప్రతిజ్ఞ? తథా కర్దమం
ప్రక్షిపతు ... = బురదను అట్లు తీసిపాటవేయనీ, ఎట్లు దాన నీరు బురదతో మరి
నము గాదో. అట్లుకాదేని, నీటిని అంత సమృద్ధము చేసి, బురదను పాటవేయనీ -
తెలియకుండునట్లు చేయనీ, అహో మూర్ఖతా ఎంత తెలివిమాలినతనము! ఆశ్చ-
ర్యము! నీటిలో ఉన్నబురద సంతయు తీసిపాటవేయనీ - లేకున్న నీటిని అంత
ఎక్కువచేయనీ, ఎట్లు అది - బురదపోయినట్లు, తేటగానగునో - నీటినుండి
బురదను గానీ, బురదనుండి నీటిని గాని తీయతరమా! ఏమిమూర్ఖత.

శ్లో. ౬. ఇయం వసుంధరా = ఈభూమి (వసు - బంగారు రతనాలు
కలది యను పేరుగలదైనను) విపర్యస్తమనః చేష్టైః = తలక్రిందులై, లోకవిపరీత
మైన మనసును పనులును గలిగి, శిలాశకలవర్షభిః = (మానిసిరూపాన చెక్కిన)
రాతి తునుకల దేహములు గలిగి, మాంసవృక్షైః = మాంసపు - మాంసమయ -
వృక్షములయిన, మూర్ఖైః = (ఇట్టి) తెలివిమాలిన వారిచేత, భారాక్రాంతా =
ఎంతయు (మోయలేని) బరువుతో ఆక్రమింపబడి యున్నది, క్రందుచున్నది!

(భిక్షు ర్నామో నాక్రోశతి)

శకా—కిం భణతి. [కిం భణాది].

విటః—స్తాతి భవన్తమ్

శకా—స్తును, స్తును, పున రపి స్తును. [ఘణు, ఘణు, పుణో వి ఘణు].

(తథా కృత్వా నిష్క్రాంతో భిక్షుః)

విటః—కాణేలీమాతః పశ్యేద్యానస్య శోభామ్,

శ్లో. అమీ హి వృక్షాః ఫలపుష్పశోభితాః

కతోరనిష్పద్దలతోపవేష్టితాః

నృపాజ్ఞయా రక్షిజనేన పాలితా

నరా సదారా ఇవ యాన్తి నిర్వృతిమ్.

2

మనసును చేష్టయు ఈమూఖులకు ఇంత లోకవిరుద్ధముగా నున్నవి - మానిసి కాడు, రాతి చెక్కడపు దేహముగలవాడు, మాంసపుచెట్టు - జడుడు, నిష్ఠురుడు, జ్ఞానశూన్యుడు, వట్టి మోయరాని బరువు భూమికి.

నాశ్చేన ఆక్రోశతి - తిట్టుటను గొణిగియు మూలిగియు అభినయించును - నోటబలికిన మరల కొట్టును తన్నును ఆని భయపడి. దానిని గూచియు మరల అడుగుచున్నాడు - ఏమి అనుచున్నాడు - అని. స్తాతి ... = స్తోత్రముచేయు చున్నాడు - నిన్ను. స్తుతించు, మరల మరల స్తుతించు. అశ్లే తిట్టుటనే అభినయించుచు నిష్క్రమించినాడు ఎట్లో, తప్పించుకొని పోయినాడు.

ఉద్యానస్య శోభాం పశ్య - తోట యందమును - రామణీయకమును చూడు.

శ్లో. 2. అమీ వృక్షాః హి = ఈచెట్లు గన, ఫలపుష్పశోభితాః = పండల తోను పూలతోను ప్రకాశించుచున్నవై కతోర నిష్పద్దలతా ఉపవేష్టితాః = ముదిరినవియు, కదలాడక (అంటుకొనియే ఉండునవియు) నైన తీవలచే చుట్టబడినవై - అట్లుకొనబడినవై, నృపాజ్ఞయా = రాజును తరువుచేత, రక్షిజనేన = కావలి నాండ్రచేత, పాలితాః = కాపాడబడిన, సదారాః నరాః ఇవ = (తమ) భార్యల (కాగిళ్ళం) గూడిన పురుషులవలె - మానుసులవలె, నిర్వృతిం యాన్తి = సుఖమును పొందుచున్నవి.

శకా—సుష్టు భావో భణతి. [శుష్టు భావే భణాది].

శ్లో. బహుకుసుమవిచిత్రితా చ భూమిః

కుసుమభరేణ వినామితా శ్చ వృక్షాః

ద్రుమశిఖరలతావలమ్బమానాః

పనసఫలా నీవ వానరా లలన్తి.

౮

[బహుకుసుమవిచిత్రితా అభూమి

కుసుమభరేణ విణామితా అ రుక్ష్ణ

ద్రుమశిఖరలదాలలమ్బమాణా

పనసఫలావిల వాణలా లలన్తి].

లోకాన జనులు రాజరక్షితులై మనఃకాంతియు భద్రమును గలవారై, తమ భార్యల కాగిశ్యలో నుఖింతురు గదా. రాజ్యాన కాంతి భద్రము రక్షణ లేకున్న కటుంబులకు నుఖము లేదు గదా. అట్లు రక్షణములోనున్న కాంతులవలె నున్నవి - ఈ చెట్లను తీవలును.

సుష్టు భావః భణతి - భావుఁడు చక్కఁగా చెప్పచున్నాఁడు - నీవు చెప్పినది ఎంతయు ఒప్పుయున్నది.

శ్లో. ౮. భూమిః చ = భూమియు, బహు కుసుమ విచిత్రితా - పలు (వన్నెల) పూలచేత, పలువన్నెలుగలిగి, ఉన్నది. వృక్షాః చ = చెట్లును, కుసుమభరేణ వినామితాః = పూలమొత్తపు బరువుతో వంగి యున్నవి. ద్రుమ శిఖరలతావలమ్బమానాః = చెట్ల తలమీఁది తీగల పట్టుకొని ప్రేలాడుచు, వానరాః = కోతులు, పనసఫలాని ఐవ = పనసపండ్లవలె, లలన్తి = ఒప్పురుచున్నవి.

భూమి రాలిన పెక్కుపూల పలురంగులచేత, (రంగులమ్రంగులతోనుం బోలె) విచిత్రముగా నేత్రచిత్రాకాకముగా ఉన్నది. చెట్లు నిండారిన పూలమొత్తముచే బరువుతో వంగిపోయి యున్నవి. చెట్లతలపై తీగలట్లుకొనియున్నవి, కోతులు వానిం బట్టుకొని ప్రేలాడుచున్నవి. (అవి పెద్దవియై తీగలలో చెట్లలో ప్రేలాడుచున్నందున) పనసపండ్లవలె ఉన్నవి. పనసలు చెట్టునంగాచునవి, తీగలంగాచునవి కావు. అయినను ఇది శకారభాషితము - విరుద్ధములుగలవి కాదగును.

విటః—కాణేలీమాతః, ఇదం శిలాతల మధ్యాస్యతామ్.

శ కా—ఏషో ౭ స్మృతితః (ఇతి విశేష స హోపవిశతి) భావ, అధ్యాపి తాం వసంతసేనాం స్మరామి. దుర్జనవచన మివ హృదయా న్నాపసరతి, [ఏకే ష్టి ఆశిదే. భావే అజ్ఞ వి తం వశంత శేణే అం శ మలామి. దుర్జనవఅణం విల హడక్కాదో ణ ఓశలది].

విటః—(స్వగతమ్) తథా నిరస్తో ౭పి స్మరతి తామ్. అథవా

శ్లో. స్త్రీభి ర్విమానితానాం కాపురుషాణాం వివర్ధతే మదనః
సత్పురుషస్య స ఏవ తు భవతి మృదు, రైవ వా భవతి. ౯

ఇదం శిలాతలం; అధ్యాస్యతామ్ - ఇదిగో రాతిపలక (రాతిపకమిద) కూచుండుము ... = భావ, ఇప్పుడను, ఆ వసంతసేనసే స్మరింతునయ్యా. దుష్టునిమాటవలె - ఒకసారి విని మనసునం జొచ్చినది యెట్లో అట్లు - హృదయాత్ ... = చిత్తమునుండి తోలఁగిపోలేదు - మఱపునకు రాలేదయ్యా. తథా నిరస్తః అపి - అట్లు తిరస్కరింపఁబడిన వాడయ్యా - 'అపేహి, అనార్యం మన్త్రయసి; గుణః ఖలు అనురాగస్య కారణమ్ - న బలాత్కారః' - ఇట్లెల్ల చీ - పోవయ్యా అని అనఁబడిన వాడయ్యా, అట్లే నగ ధనముతోడి బండి మరలఁ గొట్టిఁబడినవాడయ్యా, తాంస్మరతి = ఆమెను తలఁచుచున్నాఁడు. అథవా - అది యట్లే అగునులే.

శ్లో. ౯. స్త్రీభిః = స్త్రీలచే, విమానితానాం = అవమానింపఁబడిన. కాపురుషాణాం = నీచులగు - నీచస్వభావముగల - పురుషులకు, మదనః = కామండు - కామము అనుట, ఏవవర్ధతే = వృద్ధిపొందును - ఎక్కువ వయగును. సత్పురుషస్య తు = సజ్జనునికి, అన్ననో, స ఏవ = అతఁడే - అదియే, మృదుః = మెత్తనివాడుగా, తగ్గిపోయినవాడు మెత్తపడినదిగా, కాని స ఏవ వా = (అసలు) లేనివాడే - లేక పోయినదే కాని, భవతి = అగును.

నీచునికి, తన రాగమును స్త్రీ తిరస్కరించినట్లైన, అది మఱింత గాఢ మగును. గదఃభి కాలితన్నన గదఃభమునకు కామము రేగును, ఉత్కటమగు నట. సజ్జనునికి తగ్గిపోవును, కాదా లేకయే పోవును,

శకా—భావ, కాపి వేలా స్థావరకచేటస్య భణితస్య 'ప్రవ
హణం గృహీత్వా లఘు ల ఘ్నాగచ్ఛ' ఇతి. అ ద్యాపి నాగచ్ఛ
తీతి చిర మస్మి బుభుక్షితః. మధ్యాహ్నా న శక్యతే పాదాభ్యాం
గన్తుమ్. త త్పశ్య పశ్య.

శ్లో. సభోమధ్యగతః సూర్యో దుఃప్రేక్ష్యః కుపితవానరసదృక్షః
భూమి ర్ద్రిఢశంతస్తా హతపుత్రశ తేవ గాన్ధారీ. ౧౦

[భావే, కాపి వేలా ధావలకచేడశ్చ భణితశ్చ 'ప్రవహణం
గేఙ్ఘ్రిల లహుం లహుం ఆలచ్ఛే' త్తి. అజ్ఞ వి ణ ఆలచ్ఛది త్తి
చిలమ్మిబుభుక్షిదే. మధ్యాహ్నే ణ శక్కిలది పాదేహిం గన్తుమ్ తా
పేక్ష పేక్ష,

ణహమజ్ఞగదే శూలే దుష్పేక్షే కువిదవాణలశలిచ్ఛే
భూమి దధశంతస్తా దహపుత్రశదే వ్య గన్ధారీ].

కా ఆపి వేలా = ఎంతయో కాలము, లఘు లఘు - త్వరగా త్వరగా అని
నేను రెట్టించి చెప్పితిని. అద్య ఆపి ... = ఇప్పటి కింకను రాకున్నాడు. ఇతి
అన్నమాట. చిరం అస్మి బుభుక్షితః = చాలనేపటినుండి ఆకలిగొని యున్నాను,
మధ్యాహ్నా ... = మధ్యాహ్నమందు - ఇప్పుడు మధ్యాహ్నము వనది యనుట.
ఆట్టి యిప్పుడు - న శక్యతే ... = శక్యము గాదు పాదాలతో (= నడిచి)
పోవుటను, తత్పశ్య ... = కావున చూడు చూడు.

శ్లో. ౧౦. సభోమధ్యగతః సూర్యః = మింటినడిమికి చేరినాడు
సూర్యుడు: దుష్పేక్షః - చూడరాక - మిఱుమిట్లుగొల్పి త్రోయుచు -
ఉన్నాడు. కుపిత వానర సదృక్షః - కోపించిన కోతివలె ఉన్నాడు - కోపాన
కోతి పండ్లన్నియు ఆగపడునట్లు నోరు తెఱచి యుటిమి భయపెట్టును - మాయ
కన్నులును - జనులు - తొలఁగునట్లుచేయును. భూమిః = నేల, హతపుత్రశతా
గాన్ధారీ ఇవ = సూర్యుడొడుకులును చంపబడి పోయిన గాంధారీవలె - సూర్యుర
పుత్రుల యొక్కమ్మడి నాశమున అమృత ఎంత "సంతాపము" దుఃఖము కలుగును! -
(అంత ఓర్వరాని) వేడి కలిగియున్నది.

విటః—ఏవ మేతత్

శ్లో. ఛాయాసు ప్రతిముక్తశష్పకవలం
నిద్రాయతే గోకులం,
తృష్ణారై శ్చ నిపీయతే వనమృగై
రుష్ణం పయః సారసమ్,
సంతాపా దతిశక్కితై ర్న నగరీ
మార్గోనరైః సేవ్యతే
తప్తాం భూమి మపాస్య చ ప్రవహణం
మన్యే క్వచి త్సంస్థితమ్.

౧౧

ఇప్పుడు ఈయెండలో నేలమీద అడుగుపెట్టనే శక్యముగాదు. ఏవ మేతత్ - ఇట్లే ఇది - నీవు చెప్పినది సరియే, ఇది వేసంగి.

శ్లో. ౧౧. గోకులం = గోవుల - ఆవులయు ఎడ్లయు గుంపు - మంద, ఛాయాసు = నీడలలో - (చెట్లక్రింద), ప్రతిముక్త శష్ప కవలం = జాతివిడువఁబడిన - కాదా - మరల (నెమరువేయుటకై) నోటికి తెచ్చుకొనఁబడిన లేత పచ్చిక కడులు గలదిగా - అనఁగా అట్లు తెచ్చుకొని నెమరువేయుచు - అనుట, నిద్రాయతే - తూఁగాడుచున్నది. తృష్ణారైః = దప్పించే వీడింపఁబడినవైన, వనమృగైః చ = తోఁటలోని జంకలచేతను, సారసం = జలాశయములోనున్న, ఉష్ణం పయః = వేడినీరు, నిపీయతే = త్రాఁగఁబడుచున్నది. సంతాపాత్ = వేడివలన, అతిశక్కితైః = ఎంతయు భయపడిన, నరైః = జనులచేత, నగరీమాగః = నగరములోనికి పోవు దారి, న సేవ్యతే = ఆశ్రయింపఁబడుట లేదు, (పట్టఁ = త్రొక్కఁ = బడుట లేదు - ఊరికి పోవు వీధిలో ఎవరు నడచుటలేదు. (కావున) మన్యే = తలంతును - ఏమని యనఁగా - తప్తాం భూమిం అపాస్య = కాలిపోయిన నేలకు తొలఁగి (నీడలో రవంత సేపు) ప్రవహణం చ = (నా) బండియు, క్వచిత్ సంస్థితమ్ = ఎక్కడనో నిలిచినది.

గోవులు మృగములు సయితమును నీడను ఆశ్రయించి తాపము తీర్చుకొనుచున్నవి. మనుష్యప్రాణి బయట వీధిలో అగపడుటలేదు. కావున బండి ఎక్కడనైనను ఒక చెట్టునీడను ఆశ్రయించి నిలఁబడియుండునని తలంచెదను.

శకా—భావ [భావే]

శ్లో. శిరసి మమ నిలీనో భావ సూర్యస్య పాదః

శకుని ఖగ విహక్లా వృక్షశాఖాసు లీనాః

నరపురుషమనుష్యా ఉష్ణదీర్ఘం శ్వసంతో

గృహశరణనిషణ్ణా ఆతపం నిర్వహన్తి.

౧౨

[శిలశి మమ నిలీనే భావ శుజ్జశ్చ పాదే

శఉణి ఖగ విహక్లా లుక్ష్మశాహాశు లీణా

ణలపులిశమణుశ్చ ఉష్ణదీహం శశన్తా

ఘలశలణ ణిశణ్ణా ఆదపం నిర్వహన్తి].

భావ, అ ద్యాపి స చేటో నాగచ్ఛతి. ఆత్మనో వినోదననిమిత్తం
కి మపి గాస్యామి. (ఇతి గాయతి) భావ, భావ, శ్రుతం త్వయా

శ్లో. ౧౨. భావ = భావా, మమ శిరసి = నాతల మీద, సూర్యస్య పాదః = సూర్యుని కిరణ (పాద)ము(లు) నిలీనః = చక్కగా దూఱి దాఁగుకొన్నది, శకుని ఖగ (విహక్లాః = పక్షులు - ఇది శకారములభభాషిత పునరుక్తులు, వృక్షశాఖాసు = చెట్లకొమ్మలయందు, లీనాః = అయించినవి - దూఱి దాఁగినవి. నరపురుషమనుష్యాః = మానుసులు - మరల అట్టిదే శకారపునరుక్తి - ఉష్ణదీర్ఘం = తాపమునకు కడు దీర్ఘముగా, శ్వసన్తః = నిట్టాచుచున్నవారై; గృహ శరణ నిషణ్ణాః - (గృహ - శరణ - మరులపునరుక్తి) ఇండ్లలో కూరుచున్నవారై, ఆతపం = ఎండను, నిర్వహన్తి = పుచ్చుచున్నారు, గడపుచున్నారు.

తోటలో తలమఱుగు లేనందున సూర్యుడు మాడు మాడ్చు చున్నాడు - ఎండ అంటుకొని పోయినది. చెట్లకొమ్మలలో కిరణాలు దూఱి దాఁగినవి - ఆకులు రవంత తల వేలవేసి యున్నవి - నీవు నేను మఱియందఱును పెద్ద వేడి నిట్టార్పులు పుచ్చుచున్నాము. జనులు ఇండ్లలోపల కూచుండి ఎండవేళను ఎట్లో దాటు చున్నారు.

ఆత్మనః వినోదననిమిత్తం కిం ఆపి గాస్యామి - నాకై వినోదమునకై ఏమైన పాడుదును. అని పాడుచున్నాడు - ఏమిపాటయో కవి పాటను తా రచింపఁ డయ్యె. న్యాయ్యముగా రచించియుండఁదగును - ఇట్లు ఏదియో పాడును అని అని

య న్మయా గీతమ్. [భావే, అజ్ఞ వి శే చేడే తా ఆలచ్చది. అత్తణో విణోదణణిమిత్తం కింపి గాఢశ్యామ్. భావే భావే, శుదం తువ జం మవ గాఢదమ్].

విటః—కి ముచ్చతే. గన్ధర్వో భవాః.

శ కా—కథం గన్ధర్వో న భవిష్యామి. [కథం గన్ధర్వేణ భవిష్యమ్]

శ్లో. పిష్టాజ్జ్వలా జీరకభద్రముస్తా

వచాయా గ్రన్థిః సగుడా చ శుక్తి

ఏషా మయా సేవితా గన్ధయుక్తిః

కథం నాహం మధురస్వర ఇతి.

౧౩

దిష్టముగా వదలరాదు. ఐనను మాటలుచేర్చని వట్టి రాగాలాపన యగునేమో? అట్లే యుండును, మాటలపాట యేని కవి రచింపవలయును. శకారసదృశముగా, ఈకాలపు తెలుగునాటకాలలో నారదుండును కవీరును తా న్నేనును పాడుదురు అని చెప్పి - పాట వ్రాయకుండురే అట్లున్నది. కవి హృదయము ఆలాపనమాత్రము కానోపును - గొంతు బాగు తెలియుటకు.

భావ ... = భావ నాపాట? చెప్పనలెనా = ఏమిచెప్పుదును? గంధ వుండవు - దేవగాయకుండవు - నీవు. విటుండు వానికి వినోదము గూర్చవలసిన వాడు - కావున అనుసరించి పలుకుచున్నను - సమయము వచ్చినపుడు అక్కఱ గలిగినపుడు గట్టిగా మందలింపను నేచును. అనుసరణయు సమయాన హేళన గర్భముగా నుండును. అట్లే యిపు డిది - గంధవుండవు - కథం గన్ధవః = న భవిష్యామి-నేను ... ఎట్లు కాకపోవుదును. వాడుమూర్ఖు, నిజమునుకొనును.

శ్లో. ౧౩. నాగొంతు నాతిండిచే ఎంత చికిలీయగుననుకొన్నావు! ఏషా గన్ధయుక్తిః = ఈవాసనద్రవ్యాల యోగము - మందు కూర్పు, మయా సేవితా = నాచే త్రాగబడినది. అందు ఏమేమి ఉన్న దనగా, హింగు ఉజ్జ్వలా = ఇంగువ వాసన బాగుగా గొట్టుచున్న - అనగా దానితో కూడిన, జీరక భద్రముస్తా = జీల కఱయు నాగమునైయును, వచాయా గ్రన్థిః = వసయొక్క గణుపు, సగుడా = బెల్లముతోకూడిన, శుక్తి = సాంటియు. (కావున) అహం = నేను, కథం ఇతి న మధురస్వరః = ఎట్లని, ఇంపైన గొంతుపలుకువాడఁ గాకపోవుదును?

[హిక్కుజ్జలే జీలకభద్ధముశ్చే
 వచాహా గణ్ఠీ శగుడా అ శుణ్ఠీ
 ఏశే మప శేవిద గన్ధజుత్తీ
 కథం ణ హగ్గే మధులశ్శలే త్తి].

భావ, పున రపి తావ ద్దాస్యామి. (తథా కరోతి) భావ, భావ
 శ్రుతం త్వయా య నృయా గీతమ్. [భావే, పుణోవిదావ గా
 ఇశ్యమ్. భావే భావే, శుదం తువ జం మప గాఇదమ్].

విటః—కి ముచ్యతే, గన్ధర్వో భవాన్.

శకా—కథం గన్ధర్వో న భవామి. [కథం గన్ధర్వే ణ
 భవామి].

శ్లో. హిక్కుజ్జ్వలం దత్తమరీచచూర్ణం
 వ్యాఘారితం తైలఘృతేన మిశ్రమ్
 భుక్తం మయా పారభృతీయమాంసం
 కథం నాహం మధురస్వర ఇతి.

౧౪

[హిక్కుజ్జలే దిణ్ణమరీచచుణ్ణే
 వద్ధులిదే తేల్లఘృపణమిశ్నే
 భుత్తే మప పాలహుదీలమంశే
 కథం ణ హగ్గే మధులశ్శలే త్తి].

ఇంగువతోడి జీలకఱ్ఱయు నాగముస్తయు వన, బెల్లముతోడి సొంటి-ఇవన్నియు
 గొంతుమీఁద పనిచేయునశే - కఫహరములే - స్వర శోధక వధాకములే - శకా
 రునికి వీనిం గూచికన వినుకలి యుండును. కావున ఇంట వాడుటయు.

శ్లో. ౧౪. మయా పారభృతీయ మాంసం భుక్తం = నాచేత శోకిల
 మాంసము తినబడినది - అదెట్టి దనఁగా - హిక్కుజ్జ్వలం = ఇంగువ(వాసన) పైకి
 ప్రకాశించుచున్నదియు, దత్తమరీచ చూర్ణం = మిరియపుం బాడుము వేసి
 నదియు, వ్యాఘారితం = నేయి పోయబడినది. తైలఘృతేన మిశ్రం - మరల
 ఆమాటయే, శకారభాషిత పునరుక్తి.

భావ, అ ద్యాపి చేట్ నాగచ్చతి. [భావే అజ్జ వి చేడేణా అచ్చది].

విటః—స్వప్నో భవతు భవాన్ సంప్ర త్యే వాగవిష్యతి.

(తతః ప్రవిశతి ప్రవహణాధిరూఢా వసంతసేనా చేట శ్చ)

చేటః—భీతః ఖ ల్వహమ్. మాధ్యాహ్నికః సూర్యః. మేదానీం కుపితో రాజశ్యామలసంస్థానకో భవిష్యతి. త త్త్వరితం వహామి, యాతం గావో, యాతమ్. [భీదే క్షు హగ్నై. మధ్యహ్నికే శుజ్ఞే. మా దాణిం కువిదే లాలశాలశంతాణే హువిశ్శది. తా తులిదం వహామి. జాధ గోణా జాధ].

వసంత—హా ధిక్, హా ధిక్, న ఖలు వర్ధమానక స్వాయం స్వరసంయోగః. కిం న్విదమ్? కిం ను ఖ ల్వార్యచారుదత్తేన వాహన

కథం ఇతి న ఆహం మధురస్వరః = ఎట్లని నేను తియ్యని యింపైన గొంతు వాడఁ గాక పోవుదును? వట్టి కోయిల మాంసము తిన్ననే కోయిలగొంతు రాదా? మఱి నేను ఆందు గొంతున క్లేష్మహరముగా స్వరర క్తివర్ధకముగా ఇంగువ, మిరియపుంబొడుము, నేలితాలింపును పెట్టించితిని. కోయిలకు తియ్యని పంచమస్వరము కాని దాని మాంసము అది కలిగించునా? అది యీ మూఖుని యూహ కాఁబోలు,

స్వప్నః - భవతు - నెమ్మదిగా నుండువుగాక ... = ఇప్పుడే రాఁగలఁడు. అంతట బండిలో వసంతసేనయు, తోలుచు చేటుఁడును ప్రవేశింతురు - భీతః ఖలు ఆహం = నేను భయపడితినికదా. మాధ్యాహ్నికః సూర్యః = మధ్యాహ్నపు సూర్యుఁడు - అయి వాఁడు - మింటినడిమికి వచ్చినాఁడు. న ఇదానీం కుపితో ... = ఇప్పుడు రాజశ్యామల సంస్థానకుఁడు కుపితుఁడు కాఁడా? తత్ త్వరితం వహామి = కావున త్వరగా తోలేదను. చో చో - డిర్ డిర్ - ఎద్దులూ!

హాధిక్ - ఆయ్యా ఇనీ. న ఖలు ... = స్వరసంయోగః - ఈగొంతు పలుకు సవ్వడి వర్ధమానకునిది కాదే. కిం ను ఇదమ్ = ఇదేమిటి? కిం ను ఖలు ఆర్య

పరిశ్రమం పరిహర తాన్యో మనుష్యోఽన్య త్ప్రేమహాణం ప్రేషితం
భవిష్యతి. స్ఫురతి దక్షిణం లోచనమ్. వేపతే మే హృదయమ్.
శూన్యా దిశః. సర్వ మేవ విసంఘటం పశ్యామి. [హద్దీ హద్దీ. ణ
క్తు వడ్డమాణఅస్స అలం సరసంజోఁ. కిం జేదమ్. కిం ణ క్తు అజ్జ
చారుదత్తేణ వాహణపడిస్సమం పరిహరంతేణ అణ్ణో మణుస్సో అణ్ణం
పవహాణం పేసిదం భవిస్సది. పురది దాహిణం లోఅణమ్. వేవది
మే హిఅలమ్. సుణ్ణాఁ దిసాఁ. సవ్వం జ్ఞేవ విసంఘటం పేక్ఖామి].

శకా—(నేమిఘోష మాకర్ణ్య) భావ భావ, ఆగతం ప్రవ
హాణమ్, [భావే, భావే, ఆగదే పవహాణే].

విటః—కథం జానాసి?

శకా—కిం న పశ్యతి భావః. వృద్ధశూకర ఇవ ఘురఘురాయ
మాణం లక్ష్మ్యతే. [కిం ణ పేక్షది భావే. బుద్ధశూఅలే విఅ ఘుల
ఘులాఅమాణే లక్ష్మీఅది].

విటః—(దృష్ట్వా) సాధు లక్ష్మితమ్. అయ మాగతః.

శకా—పుత్రక స్థావరక చేట, ఆగతోఽసి. [పుత్రకా
థావలకా చేడా, ఆగదే శి].

చారుదత్తేన ... = చారుదత్తయ్యచేత ఎడ్లకు - ఒకసారి నడచివచ్చినవి మరల
నడచిన చాల అలసిపోవును అని దానిని (పరిహరతా=) మాన్యువాడై వేటు
మానిసియు వేటు బండియు పంపబడి యుండునా? స్ఫురతి ... = (నా) కుడి
కన్ను ఆదరుచున్నది - అవశకునము. మే హృదయం వేపతే - నాగుండె ఆదరు
చున్నది. శూన్యా దిశః-దిక్కులు శూన్యములు (గా వినవి.) సవ్వం ఏవ విసంఘటం
పశ్యామి - అంతయు ఎగుడుదిగుడుగా - విపరీతముగా - నాకు తోచుచున్నది.

నేమిఘోషం = చక్రాల యంచులచుట్టు కమ్మి - పట్టాతోడిది - దాని
ప్రవృత్తి - కథం జానాసి = ఎట్లు ఎఱుంగుచువు? వృద్ధ శూకర ఇవ ఘుర
ఘురాయమాణః = ముసలి పంది వలె ఘురఘురయనుచు వినబడుచుండలేదా?

చేటః—అథ కిమ్. [అథ ఇం].

శకా—ప్రవహణ మ ప్యాగతమ్. [ప్రవహణే వి ఆగదే].

చేటః—అథ కిమ్. [అథ ఇం].

శకా—గావావై ప్యాగతా. [గోణా వి ఆగదే].

చేటః—అథ కిమ్. [అథ ఇం].

శకా—త్వ మ ప్యాగతః. [తుమం పి ఆగదే].

చేటః—(సహాసమ్) భట్టారక, అహ మ ప్యాగతః.
[భట్టకే, అహం పి ఆగదే].

శకా—త స్ప్రవేశయ ప్రవహణమ్. [తా పవేశేహి పవ
హణమ్].

చేటః—కతరేణ మార్గేణ? [కదలేణ మార్గేణ].

శకా—ఏతే నైవ ప్రాకారభట్టేన, [ఏదేణ జ్ఞేవ సగాల
భట్టే].

చేటః—భట్టారక, వృషభౌ మ్రియేతే. ప్రవహణ మపి
భజ్యతే. అహ మపి చేటో మ్రియే. [భట్టకే, గోణా మలేన్తి.
ప్రవహణే విభజ్జేది. హగ్గే వి చేడే మలామి].

(శబ్దము వినబడుటను శకారుడు ఆగపడుటగా చెప్పును,) - పుత్రక - మొద
లైనవి బండి తెచ్చినందులకై చేటునికి సంతోషపు సంబోధనలు. ప్రవేశయ ప్రవ
హణం ... = బండిని లోపలికి రాని. కతరేణ మార్గేణ = ఏదారి గుండా?
ఏతే నైవ ప్రాకారభట్టేన = ఈ ప్రాకారపు తునుకమీదుగా, అట్లు ప్రాకారపు
తునుక, ఎత్తుగా నుండునదే-దాని మీదుగా వచ్చిన-వృషభౌ మ్రియేతే ... =
ఎడ్లు చచ్చును, బండియు విరిగిపోవును, నేను చేటుడను చతును.

శకా—అరే రాజశ్యామలకోఁడహమ్. వృషభౌ మృతౌ, అపరా క్రైష్ణామి, ప్రవహణం భగ్నమ్ అపరం కారయిష్యామి, త్వం మృతః అన్యః ప్రవహణవాహకో భవిష్యతి. [అలే, లాలశాలకే హగ్నే గోణా మలే అవలే కీణిశ్యమ్. పవహణే భగ్నే అవలం ఘాథిశ్యమ్. తుమం మలే, అణే పవహణవాహకే హువిశ్యది].

చేటః—సర్వం ఉపపన్నం భవిష్యతి, అహ మాత్మీయో న భవిష్యామి. [శవ్వం ఉపవణ్ణం హువిశ్యది. హగే అత్తణకేలకే ణ హువిశ్యమ్].

శకా—అరే, సర్వ మపి నశ్యతు. ప్రాకారఖణేన ప్రవేశయ ప్రవహణమ్. [అలే, శవ్వం పి ణశ్యదు. పాగాల ఖణ్డేణ పవేశేహి పవహణమ్].

చేటః—విభజ్జ రే ప్రవహణ, సమం స్వామినా విభజ్జ; అన్య త్ప్రవహణం భవతు. భట్టారకం గత్వా నివేదయామి. (ప్రవిశ్య) కథం న భగ్నమ్. భట్టారక, ఏత దుపస్థితం ప్రవహణమ్. [విభజ్జ లే పవహణ, శమం శామిణా విభజ్జ. అణ్ణే పవహణే భోదు. భట్టకే గదుల నివేదేమి. కథం ణ భగ్న. భట్టకే, ఏశే ఉపత్థిదే పవహణే].

అరే రాజశ్యామలకః అహమ్ ... = ఓరి నేను రాజుగారి మఱినిరా (ఏమను కొన్నావో!) అన్ని చచ్చిన, అన్నియు కొత్తవి కొందును - నీకు బలులు మఱిొక చేటుని పెట్టుకొందును. సవకం ఉపపన్నం భవిష్యతి - (నీకు) అన్నియు దొరకును. (కాని) 'నేను నావాడను నాకు లేకపోవుదును.' వే. వేం.

అరే సవకం అపి నశ్యతు - అంతయు నాశనమై పోనీ - ప్రాకారపు తునుక మీదగానే బండిని ప్రవేశపెట్టుము. విభజ్యస్య రే ప్రవహణ - విలుగరా ఓరి బండీ! స్వామితో - ఒడయనితో - కూడ విలుగరా, అన్యత్ ప్రవహణం భవతు - (ఇది విఠిగిపోయిన) మఱియొక బండి అగునుగాక. భట్టారకం గత్వా నివేదయామి = దొరవద్దకు పోయి నివేదించెదను. ప్రవిశ్య - (అత్తే) ప్రవేశించి, కథం! న భగ్నమ్ = ఏమీ! ఎట్టా! విలుగలేదే దొరా, ఇదిగో బండి దగ్గల వచ్చినది.

శకా—న చిన్నా వృషభా. న మృతా రజ్జవః. త్వమపి న మృతః. [ఐ చిన్ఱా గోణా, ఐ మలా లజ్జ. తుమం పి ఐ మలే].

చేటః—అథ కిమ్. [అథ ఇం].

శకా—భావ, ఆగచ్ఛ. ప్రవహణం పశ్యావః. భావ, త్వమపి మమ గురుః, పరమగురుః ప్రేక్ష్యసే సాదరకోఽభ్యంతరక ఇతి పురస్కరణీయ ఇతి త్వం తావ త్ప్రవహణ మగ్రతోఽధిరోహ. [భావ, ఆలచ్చ, పవహణం పేక్షామో, భావే, తుమం పి మే గులు, పలమగులు. పేక్షీఅశి శాదలకే అబ్భంతలకేత్తి పులక్కలణ్ణీమి త్తి తుమం దావ పవహణం అగ్గదో అహిలుహ].

విబః—ఏవం భవతు. [ఇ త్యారోహతి].

శకా—అథవా తిష్ఠ త్వమ్. తవ పితృసంబంధి ప్రవహణమ్, యేన త్వ మగ్రతోఽధిరోహసి? అహం ప్రవహణస్వామి. అగ్రతః ప్రవహణ మధిరోహామి. [అథవా చిత్తే తుహ. తుహ బప్పకేలకే పవహణే, జేణ తుమం అగ్గదో అహిలుహశి. హగ్గే పవహణశామి. అగ్గదో పవహణం అహిలుహామి].

న చిన్నే వృషభా న మృతా రజ్జవః - ఎట్లు చావలేదు త్రాళ్లు తెగలేదు! శకారుని విపర్యస్త భాషితము - ఎట్లు తెగలేదా, త్రాళ్లుచావలేదా - అనుట.

భావ ఆగచ్ఛ ... = భావ-రా, బండిని చూతము. ... = నీవు నాకు గురువవు, పరమగురువవు; అభ్యంతరకః = (రాజానకు) అంతరంగికుడైనవాఁడు, పురస్కరణీయః = గౌరవింపఁదగినవాఁడు - ఇతి అని - నాగొప్పతనమును ఎంచి, సాదరకః = ఎంతయు ఆదరముకలవాఁడనై, ప్రేక్ష్యసే = చూతువు. (కావున), త్వం తావత్ = నీవే, ప్రవహణం = బండిని, అగ్రతః అధిరోహ = ముందుగా ఎక్కు. ఏవం భవతు - ఇతే కాసి - అని ఎక్కును, అథవా - వలదులే - ఇంతలో దానిని - వాఁడు ముందు ఎక్కుటను - ఓర్వలేక అనుచున్నాఁడు. తిష్ఠ = ఉండులే, త్వం = నీవు. తవ పితృసంబంధి ప్రవహణమ్ - నీ యబ్బదిగన బండి! యేన = దేన = దాన, త్వం

విటః—భవా నేవం బ్రవీతి.

శకా—య ద్య ప్యహ మేవం భణామి, తథాపి త వైష
ఆచారః 'అధిరోహ భట్టారక' ఇతి భణితుమ్. [జగ వి హగ్నే ఎవ్వం
భణామి, తథా వి తుహ ఏశే ఆగలే 'అహిలుహ భష్టకే' త్రి
భణిదుమ్].

విటః—ఆరోహతు భవాన్.

శకా—ఏష సాంప్రత మధిరోహామి. పుత్రక స్థావరక చేట,
పరివర్తయ ప్రవహాణమ్. [ఏశే శంపదం అహిలుహామి. పుత్రకా
థావలకా చేడా, పరివర్తయేహి పవహాణమ్].

చేటః—(పరావృత్త్య) అధిరోహతు భట్టారకః.

శకా—(అధిరు హ్యవలోక్య చ శక్ష్మాం నాటయిత్వా
త్వరిత మవతీర్య విటం కణ్ఠే నవలమ్బ్య) భావ భావ, మృత్యో
నసి, మృతోనసి; ప్రవహాణాధిరూఢా రాక్షసీ చోరో వా ప్రతివసతి.

ఆగ్రతః ... = అహం ప్రవహాణ స్వామి ... = నేను బండి సాంతగాడను ...
నేను ముందు బండి ఎక్కడను. యద్యపి అహం ఏవ భణామి - నేనే ముందు
ఎక్కు - అని చెప్పిననుం గూడ, తథాపి = అట్లేనను, తవ ఏవ ఆచారః - నీకే
ఆచారము - అనగా నన్నే ఎక్కుమనవలసినది, అట్లు ఉపచారము గౌరవము
చూపవలసినది - 'అధిరోహ భట్టారక - ఎక్కవయ్యా, దొర -' అని చెప్పటకు
అట్లు చెప్పి గౌరవింపవలసినది, సరి. ఆరోహతు భవాన్ = ఎక్కుదువుగాక -
నీవు, సాంప్రతం = ఇప్పుడు - పరివర్తయ = త్రిప్పు.

శక్ష్మాం = భయమును - నాటయిత్వా = అభినయించి - అని వేసగానికి
ఎచ్చరిక. విటం కణ్ఠే అవలమ్బ్య = విటుని మెడం బట్టుకొని, భావ ... = మృతః
అసి ... = భావ భావ చచ్చితివి - చచ్చితివి - బండిలో ఎవడో రాక్షసియో
దొంగయో ఉన్నాడు. రాక్షసియైన మనమిరువురమును దొంగిలించబడినవారమే -
దొంగయైన ఇరువురము తినివేయబడినవారమే ! - శకారుని విపర్యస్త భాషితము -

తద్యది రాక్షసీ, త దోభావసి ముషితౌ. అథ చౌరః త దోభావసి ఖాదితౌ. [భావే భావే, మలేశి, మలేశి; పవహణాధిలూఢా లక్ష్మశీ చోలేవా పడివశది. తా జయి లక్ష్మశీ, తదో ఉభే వి మూశే. అథ చోలే తదో ఉభే వి ఖజ్జే].

విటః—న భేతవ్యమ్. కుతో ౭త్ర వృషభయానే రాక్షస్యాః సంచారః. మా నామ తే మధ్యాహ్నార్క తాపచ్ఛిన్నదృష్టేః స్థావరకస్య సకళ్ళుకాం ఛాయాం దృష్ట్వా భ్రాన్తి రుత్పన్నా.

శకా—పుత్రక స్థావరక చేట, జీవసి. [పుత్రకా భావలకా చేడా, జీవేశి].

చేటః—అథ కిమ్. [అథ ఇం].

శకా—భావ, ప్రవహణాధిలూఢా స్త్రీ ప్రతివసతి. త దవ లోకయ. [భావే, పవహణాధిలూఢా ఇత్థితి పడివశది. తా అవ లోపహి].

విటః—కథం స్త్రీ

శ్లో. అవనతశిరసః ప్రయామ శీఘ్రం

పథివృషభా ఇవ వర్ష తాడితాతాః

ముషితఖాదితములను ఇటు అటు చెప్పట - దీనికి దానిని, దానికి దీనిని - చెప్పట. న భేతవ్యం = భయపడవలదు. ఎడ్ల బండిలో రాక్షసికి ఎక్కడి సంచారము? మధ్యాహ్న అర్క తాప చ్ఛిన్నదృష్టేః = మట్ట మధ్యాహ్నపు సూర్యుని వేడికి తెగిపోయిన, చీకట్లుకమ్మిన, చూపుగల నీవ (కంచుక =) ఒంటిపై కప్పతోడి చేటుని నీడను చూచి భ్రాంతి కలిగినది. జీవసి = బ్రదికియున్నావటరా? ... = స్త్రీ బండిలోనికి ఎక్కి ఉన్నది. తత్ అవలోకయ = కావున చూడు. కథం స్త్రీ = ఎట్లు అడుదియ!

శ్లో. ౧౫. వషణ తాడిత తాః = వానచే కొట్టబడిన కన్నులుగల, వృషభా ఇవ = ఎడ్లవలె, పథి = దారిలో, శీఘ్రం = వడిగా, అవనత శిరసః = నంచుకొన్న తలగలవాడనై, ప్రయామ = పోయెదను, బహువచనమునకు ఉత్తిమ

మమ హి సదసి గౌరవప్రియస్య

కులజనదర్శనకాతరం హి చక్షుః.

౧౫

వసంత — (సవిస్మయ మాత్మగతమ్) కథం మమ నయనయో
రాయాసకర ఏవ రాజశ్యామలః. త త్సంశయి తాస్మి మన్దభాగ్యా.
ఏత దిదానీం మమ మన్దభాగిన్యా ఊషరక్షేత్రపతిత ఇవ బీజముష్టి
ర్నిష్ఫల మి హాగమనం సంవృత్తమ్. త త్కి మత్ర కరిష్యామి.
[కథం మమ ణలణాణం ఆఆసలరో జ్ఞేన రాలసాలట. తా సంస
ఇదమ్మి మన్దభాఆ ఏసో దాణిం మమ మన్దభాఇణీప ఊసరక్షేత్రపడిదో
విల బీజముష్టి ణిప్పలో ఇథ ఆగమణో సంవృత్తో. తా కిం ఏత్థ
కరఇస్సమ్].

శకా — కాతరః ఖి లేష్వ వృద్ధచేటః ప్రవహణం నావలోక
యతి. భావ, ఆలోకయ ప్రవహణమ్. [కాదలే ఖ్వు ఏశే బుడ్డచేడే,
పవహణం ణావలోఏది. భావే, ఆలోఏహి పవహణమ్].

పురుషలో వివక్షచే ఏకవచనమును ఆర్థము, మమ హి = నాకన్ననో, సదసి =
సభలో - నలుగురినడుమ, గౌరవప్రియస్య = గౌరవముందు ప్రీతిగలవానికి, చక్షుః =
కన్ను, కుల జన దశాన కాతరం హి = కులస్థిని - పరభార్యను - చూచుటకు
భయపడునది కదా.

స్త్రీ అనెదవు - ఏకులాంగనయో, ఎవని భార్యయో, ఆమెం జూచుట
ఆగౌరవముం గలిగించును. నాకా పరువుమీఁద ప్రీతి. కావున వాన చినుకులు
కండ్లపై బడిన యెడ్లవలె, తలవంచుకొని వడివడిగా నాదారిం బోయెదను.

కథం! = ఎట్లా! మమ నయనయోః ... = నా కన్నులకు పీడకలిగించు
వాడే! ఆరాజశ్యామలేడే! దిగులు కొన్నదాననైతిని, మంద భాగ్యురాలను. అదృష్ట
హీనురాలనైన నేను ఇక్కడికి వచ్చుట చవుటిపొలాలన పడిన విత్తనాల పిడికిలి
వలె, నిష్ఫలమై పోయినది - [చారుదత్తుం గలసికొందును, క్రీడింతును అని కొం
డంత ఆసతో వచ్చితిని. అదంతయు - చవుటినేలం బడ్డ గింజువలె ఐపోయినది.
(అత్ర =) ఈసందభామున నేను ఏమి చేయుదును ?

కాతరః ఖిలు ... = ఈముసలిచేటుఁడు పిటికి. బండిని చూడఁడు. భావ,
చూడవయ్యా బండిని. తప్పేమి? అట్లే కానీ - (చూచెదను - అనుట.) కథమ్ =

విటః—కో దోషః భవతు. ఏవం తావత్.

శకా—కథమ్ శృగాలా ఉడ్డీయంతే, వాయసా వ్రజంతి. తద్భావ ద్భావోఽక్షిభ్యాం భక్త్యతే దంతైః ప్రేక్ష్యతే. తావ దహం పాలయిష్యే. [కథమ్, శిశులా ఉడ్డీంతి వాతశా వచ్చేంతి, తా జావ భావే అక్షిహిం భక్షి అది, దంతైహిం ప్రేక్షి అది, తావ హగ్గే పలాశశమ్].

విటః—(వసంత సేనాం దృష్ట్వా. సవిషాద మాత్మగతమ్) కథ మయే, మృగీ వ్యాఘ్ర మనుసరతి. భోః కష్టమ్.

శ్లో. శరచ్చంద్ర ప్రతీకాశం పులినాంతర కాయినమ్

హంసీ హంసం పరిత్యజ్య వాయసం సముపస్థితా.

౧౬

(జనాన్తికమ్) వసంత సేనే, న యుక్త మిదమ్, నాపి సదృశ మిదమ్.

ఎట్లా! నక్కలు ఎగిరిపోవుచున్నవి, కాకులు చూచుచున్నవి - ఇవి శకారాని విపరీత పుమాటలు - ఎగురుటకు చూచుటయు, చూచుటకు ఎగురుటయు! తత్ యావత్ = మఱి భావ, కన్నులతో తినును, పండ్లతో చూచును, ఈలోపల నేను పరాయగుచును, విటుడు బండిలో వసంత సేనం జూచి, దుఃఖముతో - తనలో అనుకొనుచున్నాడు - కథం = ఎట్లబ్బా! లేడి పులివెంట బడినది! అయ్యో! కట్టా.

శ్లో. ౧౬. శరత్ చంద్ర ప్రతీకాశం = శరత్కాలపు (పున్నమ) చంద్రునికి సాటియైనదియు - అట్లు ప్రకాశించునది అనుట, పులినాంతర కాయినమ్ = ఇసుక దిబ్బపైన పరున్నదియు నగు, హంసం = (రాజ) హంసను, పరిత్యజ్య = విడిచి, హంసీ = హంసి, వాయసం సముపస్థితా = కాకిని చేరవచ్చినది.

చారుదత్తుని, సకలగుణసంపన్నుని సాటి లేని అందగానిని వదలి వసంత సేన ఈ శకారిగానిని చేరవచ్చినదే - అనుట. రాకాచంద్రునిని బోలిన సైకతాసీన హంసను మాని హంసి (మాల) కాకిని చేరవచ్చినట్లున్నది.

జనాన్తికమ్ - రంగార ఇతరులకు వినబడకుండ, వారి చెంతనే ఉన్నచోటనే మూడు వ్రళ్ళు ఎత్తి పట్టిన పతాక చేతిని అడ్డమంచుకొని, ఒకరు ఒకరితో మాట

శ్లో. పూర్వం మానా దవజ్ఞాయ ద్రవ్యాధై జననీ వశాత్

వసంత—న. [ణ].

(ఇతి శిర శ్చాలయతి.

విటః—

అశౌణ్డీగ్యస్వభావేన వేశభావేన మన్యతే.

౧౭

లాడుట జనాంతిక మనబడును. ఉన్నచోటు తలగి ఆల్లే మాటలాడిన అది అప వారిత మనబడును. ఇక్కడ శకారచేటులకు వినబడకుండ విటవసంత సేనలు మాటలాడుకొనుట. వసంత సేన ఇది యుక్తము (= న్యాయము) గాదు - సదృశము (= అనురూపము) గాదు, - అట్టి అనురాగవంతుని - గుణవంతుని అందగానిని తటాలున విడిచి ఈ సవకథా నీచుని, డబ్బున కాసపడి ఇట్లు చేరవచ్చుట ఎంతయు తగదు - అనుట.

శ్లో. ౧౭. పూర్వం = మునుపు, మానాత్ = పరువువలన, అవజ్ఞాయ = తిరస్కరించి, “గుణః ఖలు అనురాగస్య కారణమ్” అని నీతులు పలికి, ద్రవ్యాధే = ధనముతోసము, జననీవశాత్ = అమృత వశమై అమృతకారణాన, దానికి సవంత సేన ‘న’ = కాదు అని. తల దానిం దెలుపుటకు (ప్రక్కకు) ఆడించును - తలను ప్రక్కకు అడ్డముగా ఆడించుట అనంగీకారమునకును ముందునకు పైకి కిందికి ఆడించుట అంగీకారమునకును లోకాన నూచనలు. ‘న’ అని మెల్లగా ఒక యక్షరము పలుకుట కంటెను, ఎక్కువ పలుకుట తన పరువుకు తగదు అని - చిత్తము లోత పరువు ద్వేషములతో నిండి పోయినది. వాగారంభము నోర్వదు. అశౌణ్డీగ్య స్వభావేన = పరువు మానిన - మాలిన - స్వభావముచేత, వేశభావేన = బోగముదానవుగా - బోగము తనముతో - తలంపబడుచున్నదే. (భావప్రయోగము.) కాదా - కర్మణిగా - గౌరవింపబడుచున్నాడే - వీడు - ఈబండిసాగితగాడు. అందు ఎక్కివచ్చితివే. మునుపు ఒక తూటి వాడు బండియు ధనమును పంపగా, అమృత వానిని అంగీకరింపుమని చేటిచే మాట పంపగా నిరాకరించి, ఇట్లు నుటొకమారు చెప్పిన తాను ప్రాణాలు విడుతునని అమృత చెప్పిపంపినది - అదంతయు భావ, తా శకారుని వాడు, ఎఱింగియుండును. ‘యది మాం జీవంతీం ఇచ్చసి, తదా ఏవం న పున రహం మాత్రా అజ్ఞాపయితవ్యా.’ తాను సొంతముగానే తొలియంకమున ‘సమ ముపచర’ - ఇత్యాది I-31. పలికినవాడు.

న నూక్త మేవ మయా భవతీం ప్రతి - 'నమ ముపచర భద్రే
సుప్రియం చాప్రియం చ'.

వసన్త—ప్రవహణవిపర్యాసే నాగతా. శరణాగ తాస్మి.
[ప్రవహణవిపర్యాసేణ ఆగదా. సరణాగదష్టి].

విటః—న భేతవ్యం, న భేతవ్యమ్. భవతు. ఏనం వచ్చాయామి.
(శకార ముపగమ్య) కాణేలీమాతః, సత్యం రాక్ష స్యే వాత్ర
ప్రతివసతి.

శకా—భావ భావ, యది రాక్షసీ ప్రతివసతి త త్కథం న
త్వా ముష్ణాతి, అథ చారః, తదా కిం త్వం న భక్షితః. [భావే
భావే, జగ్గ లక్ష్మణీ పడివశది, తా క్షణ తుమం మూశేది. అథ
చోలే, తా కిం తుమం న భక్షిదే].

విటః—కి మనేన నిరూపితేన. యది పున రుద్యానపర
మృరయా పద్యాన్త మేవ నగరీ ముజ్జయిసిం ప్రవిశావః, తదా కో
దోషః స్యాత్ ?

ప్రవహణ విపర్యయేణ - బండ్ల వ్యత్యాసము - పార(బాటు - ఒకదానికి
మఱొకటియైన మాటుపాటుచేత - శరణాగతా అస్మి - (నిన్ను) శరణుజొచ్చు
చున్నాను - కాపాడవలసినది.

న భేతవ్యం - భయపడవలదు, దిగ్భయపడవలదు - భవతు = కానీ, ఏనం
వచ్చాయామి - వీనిని మోసగించెదను. సత్యం రాక్షసీ ఏవ ... = నిజముగా (ఇందు)
రాక్షసియే యున్నది. తత్ కథం న త్వం ముష్ణాతి, అథచారః తదా కిం త్వం
నభక్షితః = మఱి ఎట్లు - ఏల - నిన్ను దోచలేదు, ... = నీవేల తినబడలేదు -
శకారని ఒకమాటకు వేఱొకమాటయైన విపరీత భాషితము. కిం అనే నిరూపి
తేన - దానిని పరీక్షించి రుజువుచేయుటచేత ఏమి ప్రయోజనము? పునః - మఱి,
యది ఉద్యానపరంపరయా ... = తోటల వరుసలోనే - చల్లగా కాలు కాలక
తలకాలక - పద్యాన్త - పాదములతోనే - నడచియే - ఉజ్జయిననగరముం జొత్తు

శకా—ఏవం కృతే కిం భవతి. [ఏవం కిదే కిం భోది].

విటః—ఏవం కృతే వ్యాయామః సేవితో, ధుర్యాణం చ పరిశ్రమః పరిహృతో భవతి.

శకా—ఏవం భవతు. స్థావరక చేట, నయ ప్రవహణమ్. అథవా తిష్ఠ తిష్ఠ. దేవతానాం బ్రాహ్మణానాం చాగ్రత శ్చరణేన గచ్ఛామి. నహి నహి. ప్రవహణ మధిరుహ్య గచ్ఛామి, యేన దూరతో మాం ప్రేక్ష్య భణిష్యన్తి - 'ఏష రాష్ట్రీయ శ్యాలో భట్టారకో గచ్ఛతి.' [ఏవం భోదు. ధావలతి చేడా, నేహ సవహణమ్. అథవా చిత్త చిత్త దేవదాణం చ అగ్గనో చలణేణ గచ్ఛామి. ణహి ణహి, పవహణం అహిలుహిల గచ్ఛామి. జేణ దూలదో మం పేక్షిత భణిష్యన్తి - 'ఏశే శే లబ్ధిలశాలే భజ్జాలకే గచ్ఛది'].

మేని, అప్పటికి - దాన - ఏమి తప్పకలుగును? నడిచిపోదము రా. ఏవం కృతే ... = అట్లు చేసిన ఏమగును? - ఎందులకు అది ఉపాయ మగును - అనుట. ఏవం కృతే వ్యాయామః ... = ఇట్లు చేసిన వ్యాయామః - కసరతు, కాళ్ళకు దేహానికి బలముకలిగించు అభ్యాసము - నడమట ఒంటికి మంచి కసరత్తు - సేవితః - చేయబడినది; అగును - తరువాత స్నానభోజనాలప బాగుగా అనుకూల ముగా నుండును; ధుర్యాణం ... = ఎడ్లకు ఆలపు తప్పించుట యగును, ఎంతో ఎండలో వచ్చినవి. బరువులేక కులుపుగా మెల్లగా పోగలవు. కష్టము ఉండదు. ఏవం భవతు - అట్లే అగుగాక - కానిమ్మ, శ్యాలకుడు సాటిలేని మూఖుడగును, అతిచపలచిత్తుడగును - ఒక మాటమీద నిలుచునాడు కాడు. దేవతానాం బ్రాహ్మణానాం చ ... = దేవతలయ బ్రాహ్మణులయ నెదుర కాలినడకతో పోవుదునా? నహినహి - ఊహ - వలదు వలదు, ప్రవహణం ... = బండి యెక్కియే పోవుదును. దేన - అనగా దాన, దూరతో .. = దూరమునుండియే నన్ను చూచి చెప్పకొందురు - 'వీడుగో రాష్ట్రీయుడు శ్యాలుడు దొర పోవుచున్నాడు - అని,

విటః—(స్వగతమ్) దుష్కరం విష మాషధీకర్తుమ్. భవతు. ఏవం తావత్. (ప్రకాశమ్) కాణేలీమాతః, ఏషా వసంతసేనా భవంత మభిసారయితు మాగతా.

వసంత—శాంతం పాపమ్, శాంతం పాపమ్. [వసంతం పాపమ్, వసంతం పాపమ్].

శకా—(సహర్షమ్) భావ భావ, మాం ప్రవరపురుషం మనుష్యం వాసుదేవకమ్. [భావే భావే, మం పవలపులిశం మణుశ్యం వాసుదేవకమ్].

విటః—అథ కిమ్.

శకా—తేన హ్యపూర్వాశ్రీః సమాసాదితా. తస్మి న్కాలే మయా రోషితా, సాంప్రతం పాదయోః పతిత్వా ప్రసాదయామి. [తేన హి అపుర్వాశ్రీలీ శమాశాదిదా. తస్మిం కాలే మే లోశా విదా. శంపదం పాదేశుం పడిల పశాదేమి].

విటః—సా ధ్యభిహితమ్.

స్వగతమ్ - తనలో అనుకొన్నాడు - దుష్కరం విషం ఔషధీకర్తుమ్ - విషమును, (చంపుదానిని) ముందుగా - రోగము మాన్పి కాపాడుదానిగా చేయుట, దుష్కరం = అలవిపడదు. భవంతం అభిసారయితుం - నిన్నుం గూడుటకు వచ్చినది. కాపాడెద నన్నవాడు ఈమాట విమి యుపాయమని చెప్పినాడో భావుడు.

శాంతమ్ పాపం - తేన అభిసరించెద నన్నమాట వినుటవలని పాపము శమించునగాక, మాం ప్రవరపురుషం = నన్ను ఈశ్రేష్ఠపురుషునా? తక్కినమాటలు - మనుష్యం ఇత్యాది శకారనిపునరుక్తులు. తేన హి అపూర్వాశ్రీః ... = అట్లేని. ఎప్పుడు తేని - క్రొత్త - సిరి - సమాసాదితా = పొందబడినది. బలి - అనుట. తస్మింకాలే ... = ఆసమయమున - మనము వెంట తఱిమితిమే - I. అప్పుడు - మయా రోషితా = నాచేత కోపపడునట్లు చేయబడినది. (అందువలన) సాంప్రతం ... = ఇప్పుడు పాదాలలో పడి అలకతీచి ప్రసన్నురాలిం జేసెదను, సాధు

శకా—ఏష పాదయోః పతామి. (ఇతి వసంతసేనా ముప
సృత్య) మాతః, అమ్మికే, శృణు మమ విజ్ఞప్తిమ్. [ఏశే పాదేశం
పడేమి. అత్తికే, అమ్మికే. శృణు మమ విజ్ఞప్తిమ్].

శ్లో. ఏష పతామి చరణయో ర్విశాలనేత్రే,

హస్తాజ్జాలిం దశనభే తవ శుద్ధదన్తి

య త్తవ మ యాపకృతం మదనాతురేణ

త త్తామితాసి వరగాత్రి త వాస్మి దానః.

౧౮

[ఏశే పదామి చలణేశు విశాలనేత్రే

హస్తాజ్జాలిం దశనహే తవ శుద్ధదన్తి

జం తం మప అవకిదం మదనాతురేణ

తం ఖమ్మిదాశి వలగత్రి తవ మ్మి దాశే].

అభిహితమ్ = చక్కగా చెప్పితివి. ఏష పాదయోః పతామి - ఇదిగో పాదము
లలో పడుచున్నాను. అత్తికే - అమ్మికే ... = అమ్మ తల్లి ... = ఇట్లు తనకు
భోగ్యగా తలంపబడినదాని సంబోధనము - మూఖత - తెలివిలేమి,
ఉపసృత్య = తఱిసి.

శ్లో. ౧౮. విశాలనేత్రే = ఓవెడందకన్నులదానా, ఏషః = ఇదిగో,
చరణయోః = పాదాలలో, పతామి = పడెదనే, శుద్ధదన్తి = తెల్లని - తళతళని -
దంతములుగలదానా, తవ = నీకు - దశనభే - (పాదాల) పదిగోళ్యందును -
హస్తాజ్జాలిం = చేతులు - (పదిగోళ్య గలవానిని) మోడ్చుటను, కరోమి - అని
శేషము - చేసెదనే. వరగాత్రి - అందమైన - శ్రేష్ఠ - అంగములుగలదానా,
మదనాతురేణ మయా = మదనబాధపడుచుండిన నాచేత, తవ = నీకు, యతో
అపకృతం = ఏ అపకారము ... = ఏమి గభాదాసీ - అనియు, యథా న పరిభ్రశ్యతే
తథా కరు - అనియు - ఇట్టిది అపకార ప్రకారము 1. అని యిట్లెల్ల - ఏయపకారము
చేయబడినదో, తతో త్తామితా అసి = అది మన్నించునట్లు చేయబడితివి. దాని
నెల్ల మన్నింపనే అని ఆడుగుచున్నాను, తవ దానః అస్మి = నీకు దానుడను అగు
చున్నాను.

నీపాదాలలో పడి మ్రొక్కెదనే - నా తప్పులు మన్నింపనే - నీదానుడను.

వసంత—(సక్రోధమ్) అపేహి. అనార్యం మస్త్రీయసి.
[అపేహి, అణజ్ఞం మస్త్రీసి]. (ఇతి పాదేన తాడయతి.

శకా—(సక్రోధమ్)

శ్లో. య చ్చుమ్భిత మమ్భికా మాతృకాభిగతం
న దేవానా మపి య త్ప్రమాణమ్
త త్పాతితం పాదతలేన ముణ్డం
వనే శృగాలేన యథా మృతాజ్ఞమ్.

౧౯

[జే చుమ్భితే అమ్భిక మాదుకేహింగ దే
ణ దేవాణం వి జే పణామమ్
శే పాడిదే పాదతలేణ ముణ్డే
వణే శిరాలేణ జథా ముదజ్జే]

అపేహి = పాము ఆవరికి, అనార్యం = మర్యాదకాని తప్పుడు మాటలు పలుకుచున్నావు. అని కోపముతో పలికి - పాదేన తాడయతి - కాలితో తన్నుచున్నది. సక్రోధమ్ - దానికి శకారునికి కోపము వచ్చినది - కోపముతో చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో. ౧౯. అమ్భికా మాతృకాభిః - బహువచనము శకారభాషితపు మామూలు తప్పుః పునరుక్తియు, (నా) తల్లిచేత, యత్ = ఏది, చుమ్భితమ్ = ముద్దుగొనబడినదో, దేవానాం అపి = దేవతలకు సయితము. యత్ ప్రణామమ్ న గతం = ఏది (వంగి) నమస్కరించుటను పొందలేదో, తత్ ముణ్డం = ఆ (నా) తలకాయ, వనే = అడవిలో, శృగాలేన = నక్కచేత, మృతాజ్ఞమ్ యథా = పీనుగు - పీనుగు నవయవము - వలె, పాతితం = పడఁగొట్టబడినది.

నాతల మాయమ్మ ముద్దుగొన్నది, 'దేవుళ్ళ' కైనను మ్రొక్కునిది. అది (సీపాదాలలో వ్రాలి) నీచే - కాలితో - పడఁగొట్టబడినది - అడవిలో నక్కచే పీనుగు వలె.

అరే స్థావరక చేట, కుత్ర త్వ యైషా సమాసాదితా. [అలే ధావలత చేడా, కహిం తుప ఏశా శమాశాదిదా].

చేటః—భట్టక, గ్రామశకతై రుద్ధో రాజమార్గః. తదా చారుదత్తస్య వృక్షవాటికాయాం ప్రవహణం స్థాపయిత్వా త త్రావ తీర్య యావ చ్చక్రపరివృత్తిం కరోమి, తావ దేషా ప్రవహణ విపర్యాసే నే హారా ధేతి తర్కయామి. [భష్టకే, గామశలలేహిం లుద్ధే లాలమగ్నై. తదో చారుదత్తస్య లుక్ష్మవాడితపి పవహణం ధావిల తహిం ఓదలిత జావ చక్ర-పరివృత్తిం కలేమి, తావ ఏశా పవహణవిపజ్ఞాశేణ ఇహ ఆలూధే త్తి తక్కేమి].

శకా—కథమ్. ప్రవహణ విపర్యాసే నాగతా! న మా మభిసారయితుమ్. త దవత రావతర, మదీయా త్ప్రవహణాత్. త్వం తం దరిద్రనార్థవాహపుత్రక మభిసారయసి. మదీయా గావో వాహయసి! త దవత రావతర గర్భదాసి, అవత రావతర.

కుత్ర ఏషా త్వయా సమాసాదితా - ఎక్కడ దొరకినదిరా ఈమె నీకు? రాజ మార్గః - సర్కారు బాట, - ఊరిబండ్లచే అడ్డగింపబడి (యండి) నది. తదా చారుదత్తస్య ... = అప్పుడు చారుదత్తుని తోటలో - తోటకడ అనుట - బండి నిలిపి, అక్కడ దిగి, చక్రాలుత్రిప్పట - అవతలకు జరుగునట్లు - చేయఁ బోగా, అప్పుడు ఈమె, బండిమాటుపాటు వలన, ఇహ ఆరూఢా ఇతి తకా యామి = ఇందు ఎక్కినది అని ఊహించుచున్నాను. కథం! = ఎట్లా! బండి మాటుపాటుచే వచ్చినదా! నన్ను వలచి కూడుటకు కాదు. తత్ అవతర ... = కావున అవతర ... = దిగు దిగు నాడైన బండినుండి. త్వం తం దరిద్ర సాధక వాహపుత్రకం అభిసారయసి = నీవు ఆ దరిద్రుని కోమటివానికొడుకును వలపుగొని చేరఁబోవుచువు, మదీయా గావో వాహయసి = నావైన యెడ్లను (నిన్ను) మోయింతువు (వానికడకు) - ఇవి కట్టిన బండిలో పోయెదవు! వాని మొగానికి ఎడ్లు కూడనా! తత్ అవతర ... = కావున దిగు దిగు, పుట్టుదాసీ, (బోగముదానా. ఇంత పొగరా, నీకు!)

[కథమ్ పవహణవివక్షాశేణ ఆగదా. ణమం అహిశాలిదుమ్. తా ఓదల ఓదల మమకేలకాదో పవహణాదో. తుమం తం దలిద్దశత్థ వాహపుత్తకం అహిశాలేశి. మమ కేలకాణం గోణాణం వాహేశి. తా ఓదల ఓదల గబ్బదాశి, ఓదల ఓదల.]

వసంత—త మార్యచారుడత్త మభిసారయ సీతి యత్సత్తమ్, అలంకృతా స్త్యమునా వచనేన. సాంప్రతం య ద్భవతి తద్భవతు. [తం అజ్ఞచారుడత్తం అహిసారేశి త్తి జం సచ్చమ్, అలంకిదమ్మి ఇమిణా వఅణేణ. సంపదం జం భోది తం భోదు].

శకా—

శ్లో. ఏతాభ్యాం తే దశనఖోత్పలమణ్డలాభ్యాం

హస్తాభ్యాం చాటుశతతాడనలమ్పటాభ్యామ్

కర్నామి తే వరతనుం నిజయానకా

త్యేశేషు వాలిదయితా మివ యథా జటాయుః. ౨౦

తం ఆర్యచారుడత్తం ... = యత్సత్త్యం ... - అలంకృతా అస్మి ఆమునా వచనేన - 'ఆ చారుడత్తయ్యను వలచి వానిం జేరఁబోవుచున్నావు' అని - ఆమాట లచే - నిజముగా అలంకరింపఁబడితిని. చారుడత్తుని అభిసరింతును అన్నమాట మాత్రమును, విశేషముగా ఈఖలునినోట సయితము వెలువడినది - అదెట్టి భూషణము నాకు! సాంప్రతం - ఇప్పుడు - ఇఁకను, యద్భవతి త ద్భవతు - ఏమగునో అదికానిమ్ము - ఇఁకనా కేమైనను గానిమ్ము. నాకు ఇఁక ప్రాణముపోయినను పోనీ, నాకు భయము లేదు, నష్టములేదు లాభమే.

శ్లో. ౨౦. ఏతాభ్యాం=ఇదిగో ఈ, దశనఖం - పదిగోళ్ళ నల్లగలువల బింబ ములు - కాదా మొత్తము - గల, హస్తాభ్యాం = చేతులతో, చాటు శత తాడన లమ్పటాభ్యాం = నూలు ప్రియోత్తలు (తాడన - శకారభాషితమున =) పలు కుట అను కొట్టుయందు ఎంతయు ఆసగొన్నవైన - తగులము గొన్నవైన, హస్తాభ్యాం = చేతులతో, తే = త్యాం (- శకారని విభక్తి పారపాటు) నిన్ను, వరతనుం = మంచి (అందమైన) దేహము గలదానిని, నిజ యానకాత్ = నాబండి

[ఏదేహిం దే దశణహుష్పలమణ్డలేహిం
హత్యే హిం చాడుశేదతాడణలమ్మడేహిం
కట్టామి దే వలతణుం ణిలజాణకాదో
కేశేశు వాలిదణ్డలం వి జహా జడాఊ].

విటః—

శ్లో. అగ్రాహ్య మూర్ధజే స్వేతాః స్త్రియో గుణసమన్వితాః
న లతాః పల్లవచ్ఛేద మర్హా స్త్యుపవనోద్భవాః. ౨౧

త దుత్తిష్ఠ త్వమ్. అహ మేనా మవతారయామి. వసంత సేనే,
అవతీర్యతామ్.

నుండి, జటాయుః = జటాయువు - (హనూమాక = హ - హనుమంతుడు -
కోటికి కోటి సరిగానుండి మేలు పాతము అగు నేమె; శకారని పురావృత్తవిరోధ
భాషితమునకు ఏదైనను సరే) వాలిదయితాం ఇవ యథా = వాలి ప్రేయభార్యం
బోలె (శకారపునరుక్తియు), కేశేషు = వెండ్రుకలలో - కొప్పనం - (బట్టుకొని)
క మ్ = లాగెదను.

ఇందలి శకారభాషితనులభములగు భాషితస్వలను ఎన్నుకొనదగును.

నాచేతులతో నీ వెండ్రుకలం బట్టుకొని, మాటలం గొట్టుచుం బోలె తిట్లు
తిట్టుచు, బండినుండి నిన్ను - క్రిందికి లాగి పాజ్జైతును.

శ్లో. ౨౧. ఏతాః స్త్రియః = (ఇట్టి =) ఈ స్త్రీలు - గుణసమన్వితాః =
(‘వరతనుం’ అన్నావే - అట్లు) అందము మొదలగు గుణములతో కూడుకొన్న -
నుకుమారమైనవారు - మూర్ధజేషు = వెండ్రుకలలో, అగ్రాహ్యః = పట్టుకొన
దగినవారు కారు. ఉపవన - ఉద్భవాః = తోటలో పుట్టినవైన - మనము ఎంతయో
దయతో ప్రీతితో పెంచునవైన, లతాః = తీవలు, పల్లవఉచ్ఛేదం = చివుళ్లుగిల్లు
టను, న అహాన్తి = (చేయఁ) తగవు.

కొప్పము వచ్చినను వారి గుణముం బట్టి అట్లు క్రూరముగా లాగి పెట్టికి
బాధింపదగరు. తోటలో పెంచిన తీవల చివుళ్ళను గిల్లుదురా?

(వసంతసే నావతీ రైకాన్తై స్థితా)

శకా—(స్వగతమ్) యః స మమ వచనావమానేన తదా
రోషాగ్నిః సంధుక్షితః, అద్యైతస్యాః పాదప్రహారేణానేన ప్రజ్వ
లితః. త త్సాంప్రతం మారయా మ్యేనామ్. భవతు. ఏవం
తావత్ (ప్రకాశమ్) భావ, భావ, [జే శే మమ వచనావమానేన
తదా లోశగ్ని శంధుక్షిదే, అజ్ఞ ఏదావ పాదప్రహారేణ అణేణ పజ్వలిదే.
తం శంపదం మలేమి ణమ్. భోదు. ఎవ్వం దావ, భావే, భావే],

శ్లో. య దీచ్ఛసి లమ్బదశావిశాలం

ప్రావారకం సూత్రశతై ర్యుక్తమ్

మాంసం చ ఖాదితుం తథాతుష్టిం కర్తుం

చుహూచుహూ చుక్కుచుహూ ఇతి.

౨౨

తత్ ఉత్తిష్ట త్వం = కావున నీవు లే. అహం - ఏనాం ... = నేను
ఈమెను దింపెదను. వసంతసేన దిగి ఎడముగా ఏకాంతమున నిలంబడినది.

తదా - అప్పుడు, యత్ తత్ మమ రోషాగ్నిః = ఏ యా నా కోపపునిప్పు -
యత్ తత్ - అను లింగవ్యత్యాసము శకారభాషితమగుటచేత, సంధుక్షితః =
రగుల్పబడినదో, తత్ = (సః అనుట) అది, అద్య = ఇప్పుడు, ఏతస్యాః, అనేన
పాదప్రహారేణ = ఈకాలి తన్నుచేత, ప్రజ్వలితః = పెను జ్వాలగా మండజేయఁ
బడినది. తత్ సాంప్రతం ... = కావున ఇప్పుడు ఈపెను చంపివేసెదను. కానీ.
ఏవం తావత్ = ఇట్లుగా - (అందులకు పన్నకము మనసులో కుదుచుకొనుచు అను
కొనుమాటలు - కానీ, ఇట్లుగా - ఇత్యాది, స్వగతము.) అంతట - ప్రకాశముగా. -
భావ, భావ.

శ్లో. ౨౨. లమ్బదశావిశాలం = వ్రేలాడు కొనలు గలిగి వెడల్పును
పొడవును విసదియు, సూత్రశతై ర్యుక్తమ్ = లెక్కలేని నూలు చుంగుళ్ళు
కలదియు - విస, ప్రావారకం = కప్పుడు, ఉత్తరీయమును, తథాచ = అట్లే
మఱియు, మాంసం ఖాదితుం = మాంసము తినుటకును, చుహూ చుహూ చుక్కు

[య దిచ్చ శే లమ్బదశావిశాలం
 సావాలలం శుత్ర శ దేహిం జుత్తమ్
 మంశం చ ఖాదుం తహ తుష్టికాదుం
 చుహూచుహూ చుక్కు చుహూచుహూత్తి].

విటః—తతః కిమ్?

శకా—మమ ప్రియం కరు. [మమ పిలం క లేహి].

విటః—బాధం కరోమి, వర్జయిత్వా త్వకార్యమ్.

శకా—భావ, అకార్యస్య గన్ధోఽపి నాస్తి, రాక్షసీ కాపి
 నాస్తి. [భావే, అకజ్జాహ గన్ధే వి ణ్ఠి, లక్ఖశీ కావి ణ్ఠి].

విటః—ఉచ్యతాం తస్మా.

శకా—మారయ వసంతసేనామ్. [మా లేహి వశంతశేనే
 అమ్].

విటః—(కర్ణా పిథాయ)

చుహూ చుహూ ఇతి - ఇట్లు జుట్టుచు పీల్చుచు లాట్ట చేయుచు, తుష్టిం కతుకం =
 తృప్తి చేసికొనుటకును - ముక్కు మునుగఁ దినుటకును, యది ఇచ్చసి =
 కోరుదువేని.

తతః కిం = దాన నేమి? అట్లు కోరుటవలన నేమి? మమ ప్రియం కరు -
 నాకు ఇష్టమైనదానిం జేయము. బాధం = ఆలాగే - కరోమి = చేసెదను; వజ్జ-
 యిత్వా అకార్యం = కూడనిపని తప్ప - కూడని పనిని మాత్రము చేయను -
 కూడినదైన, సరే, చేసెదను.

రాక్షసీ కా అపి నాస్తి = రాక్షసి ఎవరును లేరు - నీవు అకార్యము అని
 శంకించుటకు - ఏదేని రాక్షసిం గూచింప దై నంగదా అకార్యమనుటకు. మారయ
 వసంతసేనామ్ = చంపవయ్యా, వసంత సేనను. కణ్ఠా పిథాయ = (అమాటనే వినఁ
 గూడనట్లు) చెవులు మూసికొని - ఎంత అకార్యము! - అన్నట్లు.

శ్లో. బాలాం స్త్రియం చ నగరస్య విభూషణం చ

వేశ్యా మవేశసదృశప్రణయోపచారామ్

ఏనా మనాగస మహం యది ఘాతయామి

కే నోడుపేన పరలోకనదీం తరిష్యే.

౨౩

శ కా—అహం తే ఉడుపం దాస్యామి. అన్య చ్చ వివిక్తే ఉద్యాన ఇహ మారయంతం క స్త్వాం ప్రేక్షిష్యతే. [అహం తే భేడకం దఇశ్యమ్. అణ్ణం చ వివిక్తే ఉజ్జాణే ఇథ మాలంతం కో తుమం పేక్షిశ్యది].

శ్లో. ౨౩. బాలాం = చిన్నదానిని, ఇంకను ఎన్నాళ్ళోబ్రదికి ఏమేమో నుఖాలు అనుభవించవలసిన దానిని - అనుట, స్త్రియం చ = ఆడుదియైనదానిని - ఆడుదానిం జంపగూడదు కదా అనుట, నగరస్య విభూషణం చ = (ఈయుజ్జయిని) నగరమునకే ఆభరణమువంటిది - అందముచేతను గుణములచేతను - వినదానిని, అవేశ సదృశ ప్రణయోపచారాం = బోగముపీఠికిని యింటికిని తగని స్నేహము - అనురాగము - చూపు మర్యాద - గౌరవ - ఆచరణలు గలదైన, వేశ్యాం = బోగము దానిని, ఏనాం = ఈపెను, అనాగసం = ఏతప్పును ఎఱుంగనిదానిని, ఘాతయామి యది = చంపుదునేని, కేన ఉడుపేన = ఏపడవతో, పరలోకనదీం = పరలోకమునకు చేర్చవలయు నదిని, తరిష్యే = దాటఁగలను?

దాటనే లేనయ్యా - ఇది బాలవధ, స్త్రీవధ, ఊరికంతటికి పెబ్బరచేసి దుఃఖముకలిగించుట. నేనా విటుడను, వేశ్యలు ఆశ్రయమైనవాడను - నాకును ఒక తీటుగా ఆశ్రయమైనదానింజంపుట, ఆశ్రయద్రోహము, కృతఘ్నత, 'శరణం గతాస్మి' అన్నది - కావున అట్టి ప్రణయినింజంపుట, నిరపరాధం జంపుట - ఇం దొక టొకటియు పరలోకమునకు రానీక క్రిందబడఁద్రోయునదే. మఱి ఇన్ని! చెప్పవలయునా?

ఏపడవయ్యా? పడవను నే నిచ్చెదను. ఆనదిం దాటునట్టి పడవ యెట్టిదో యెఱుంగలేక, ఎడ్లబండిగల తాను, ఒక పడవను ఈలేనా అన్నట్లు - ఇచ్చెదను అనుచున్నాడు - మూఖతాప్రఖ్యాపనము. అన్యత్ చ - మఱియొకటియు, అనఁగా ఒక అనుకూలము గలదు. వివిక్తే ఉద్యానే ఇహ = మఱి ప్రాణి లేని -

విటః—

శ్లో. పశ్యన్తి మాం దశదిశో వనదేవతా శ్చ

చంద్ర శ్చ దీప్తకిరణ శ్చ దివాకరో ఽయమ్

ధర్మానితా చ గగనం చ త థాంతరాత్మా

భూమి స్తథా సుకృతదుష్కృతసాక్షిభూతా. ౨౪

శకా—తేన హి పటాంతాపవారితాం కృత్వా మారయ.

[తేన హి పడంతోవవారిదం కదుల మా లేహి].

విటః—మూర్ఖ, అపధ్వస్తో ఽసి.

నిజానమైన - తోటలో ఇక్కడ - మారయ న్తం కః త్వాం ద్రత్యతి = చంపు చుండఁగా నిన్ను ఎవఁడు చూడఁగలఁడు? ఎంత రహస్యము! పరలోకమునకు అడ్డమగునట్లు సాక్ష్యము ఎవరు? ధారాళముగా నిరాఘాటముగా చేయవచ్చును.

ఆదేవిమాటయ్యా, మన పనికి మాటకు లోకాన ఎందఱు సాక్షులున్నారనుకొన్నావు!

శ్లో. ౨౪. మాం = నన్ను, దశ దిశః = పది దిక్కులును, వనదేవతాః చ = (ఈ) వనమును ఆధిష్ఠించినవారు - వనదేవతలును, చంద్రః చ = చంద్రుఁడును, దీప్తకిరణః = (మధ్యాహ్నమగుటచే ఎంతయు) ప్రకాశించు కిరణములుగలవాఁడు, ఆయం దివాకరః చ = ఈ సూర్యుఁడును, ధర్మః అనితా చ = ధర్మఁదేవతయు, గాలియు, గగనం చ = ఆకాశమును, తథా = అట్లే - మఱియు అనుట - అంతరాత్మ - (నా) అంతరాత్మయు, తథా = అట్లే - మఱియు, సుకృతదుష్కృత సాక్షి భూతా - సుకృతము - పుణ్యముగాని, దుష్కృతము - పాపముగానీ, తన మీఁదనో తన యెదుటనో తప్ప మఱొక్కడను జరుగుటకు లేదు గావున, వానికి తప్పక సాక్షియైన భూమియు, - పశ్యన్తి = చూతురు - చూచుచున్నారు. వీరి కందఱికి దేవతాభూతులకు కన్నులేదు అనుకొన్నావా? ఇందఱును చూతురు.

తేన హి = అట్లేని, పటాంతాపవారితాం కృత్వా = గుడ్డతో మఱుగు పఱుపఁబడినదానిం గాఁ జేసి, మూఖః = తెలివిమాలినవాఁడా, అపధ్వస్తః అసి =

శకా—అధర్మభీరు రేష వృద్ధకోలః. భవతు. స్థావరకం చేట మనునయామి. పుత్త్రక, స్థావరక చేట, సువర్ణకటకాని దాస్యామి. [అధర్మభీలూ ఏశే బుద్ధకోలే. భోదు. ధావలలం చేడం అణుజేమి. పుత్త్రకా ధావలకా చేడా, శోవణ్ణఖండులభం దధిశ్యమ్].

చేటః—అహ మపి పరిధాస్యామి. [అహం పి పహిలిశ్యమ్].

శకా—సౌవర్ణం తే పీఠకం కారయిష్యామి. [శోవణ్ణం దే వీధకే కాలధిశ్యమ్].

చేటః—అహ మ ప్యుపవేక్ష్యామి. [అహం పి ఉపవిశిశ్యమ్].

శకా—సర్వం త ఉచ్చిష్టం దాస్యామి. [శవ్వం దే ఉచ్చిష్టం దధిశ్యమ్].

చేటః—అహ మపి ఖాదిష్యామి. [అహం పి ఖాయిశ్యమ్].

చీ! చీ! అతినీచుడ వైతివి! దేవతలకు గుడ్డ ముఱుగటయ్యా, ఏష వృద్ధ కోలః = ఈముది నక్క, అధమభీరుః = అధర్మమునకు భయపడుచున్నాడు - వట్టి పిఠికి, భవతు = కానీ, స్థావరకం చేటం అనునయామి = అనుకూలపఱుచు కొందును - ఒప్పింతును, ... చేట, సువర్ణకటకాని దాస్యామి = బంగారు మురుగులు ఇత్తును, ప్రాకృతమున శోవణ్ణ ఖండు ఆ ఇం = అనియున్నది - ఖండువా తెలుగు కండువాకు ప్రకృతి యగునా? ఆపక్షాన బంగారు (జరిపనిచేసిన) అంగ వస్త్రము - అగును, చేటుని జనాబు - అహం అపి పరిధాస్యామి = నేనును ధరింతును - అనునది కండువా - సరిగవస్త్రము - అనుటకు సరిపడుచున్నది.

తే సౌవర్ణం పీఠకం = నీకు బంగారు పీట, ఉపవేక్ష్యామి = కూరుచుండఁ గలను - కూర్చుండెదను, సవం తే ఉచ్చిష్టం = ఎంగిలిగా నేను తిన మిగిలినది - చేటుడు - ఎంగిలి యానాదులవలె ఎంగిలియు, వీని యింట దిను వాడుకపడి యున్నాడేమో - అందు మేలి మాంసపుఁదాలింపుల శేష ముండును కాబోలు,

శకా—సర్వచేటానాం మహత్తరకం కారయిష్యామి.
[శవ్వచేడాణం మహత్తలకం కాలశ్శమ్],

చేటః—భట్టక, భవిష్యామి. [భట్టకే హువిశ్శమ్].

శకా—త స్మన్యస్వ మమ వచనమ్. [తా మణ్ణేసా మమ వలణమ్].

చేటః—భట్టక, సర్వం కరోమి వర్జయిత్వా ఒకార్యమ్.
[భట్టకే, శవ్వం కలేమి వజ్జిల అకజ్జమ్].

శకా—అకార్యస్య గన్ధో ఒపి నాస్తి. [అకజ్జహ గన్ధ విణ్ఠి].

చేటః—భణతు భట్టకః. [భణాదు భట్టకే].

శకా—ఏనాం వసంతసేనాం మారయ. [ఏణం వసంతశేణిలం మాలేహి].

చేటః—ప్రసీదతు భట్టకః. ఇయం మ యానార్యేణార్యా
ప్రవహణపరివర్తనే నాసీతా. [ప్రశీదదు భట్టకే. ఇలం మఏ అణ
జ్జేణ అజ్జ పవహణవలివత్తణేణ ఆణీదా].

శకా—అరే చేట, త వాపి న ప్రభవామి. [అలే చేడా,
త వావిణ పహవామి].

చేటానాం మహత్తరకం = చేటులకు అధ్యక్షుని - చేటులమేస్త్రిని, కార
యిష్యామి - చేయించెదను - బావతో రాజుతో చెప్పి - సిఫారసు చేసి, మన్య
స్వ మమ వచనమ్ = నామాటను ఆదరించు, వర్జయిత్వా అకార్యం = కూడని
పనిని మాని, ...పని తప్ప, గన్ధః అపి = వాసన సయితము.

మయా అనార్యేణ = పాపుడనైన నాచేత - ఆమెం దెచ్చుట పాపిష్ఠమైన
పని. అది కావించితిని - అజ్ఞానముచేత - పొరపాటుచేత, ప్రవహణపరివర్తన =
బండిమార్పుచేత, తవ అపి న ప్రభవామి = నీమీద సయితము నాకు ప్రాభవము -

చేటః—ప్రభవతి భట్టకః శరీరస్య, న చారిత్రస్య. త త్ప్రసీదతు ప్రసీదతు భట్టకః, బిభేషి ఖ ల్వహమ్. [ప్రహవది భట్టకే శలీలాహ, ణ చాలిత్రాహ, తా పశీదదు పశీదదు భట్టకే, భాఆమి ఖ అహమ్].

శకా—త్వం మమ చేటో భూత్వా కస్మా ద్బిభేషి? [తుమం, మమ చేడే భవిల కశ్చ భాఆశి?]

చేటః—భట్టక, పరలోకాత్. [భట్టకే, పలలోకశ్చ].

శకా—కః స పరలోకః? [కేశే పలలోక?]

చేటః—భట్టక, సుకృతదుష్కృతస్య పరిణామః. [భట్టకే, శుకీదదుష్కీదశ్చ పరిణామే].

శకా—కీదృశః సుకృతస్య పరిణామః? [కేలిశే శుకీదశ్చ పరిణామే?]

చేటః—యాదృశో భట్టకో బహుసువర్ణమణ్డితః. [జాదిశే భట్టకే, బహుసువర్ణమణ్డీదే].

శక్తి రేదటరా. కలదు నా దేహమునకు - దేహముమీఁద - అనుట, న చారిత్రస్య = నడువడిమీఁద కాదు, మన్నించు దొరా (= భట్టక), బిభేషి ఖలు అహమ్ = నేను భయపడుదునుగదా, త్వం మమ చేటో భూత్వా = నీవు నాకు చేటుఁడవు - నాకరవు - ఐ, ఎవరివలన - దేనివలన - భయపడెదవు?

పరలోకాత్ = పరలోకమువలన - చచ్చిన తర్వాత పోగల చోటువలన. (పరలోకము) సుకృతదుష్కృతస్య పరిణామః = పుణ్యపాపములయొక్క ఫలము భవము - కీదృశః సుకృతస్య పరిణామః? = పుణ్యముయొక్క ఫలము ఎట్టిది? యాదృశః భట్టకః = ఎట్టివాఁడో దొర - అది - అనుట - అనఁగా బహుసువర్ణములచే - పలు బంగారునగలచే అలంకరింపఁబడినాఁడో, దొర, అది, అనుట. అది సుకృతమునకుఫలము.

శకా—దుష్కృతస్య కీదృశః? [దుష్కృతస్య కేలిశే?]

చేటః—యాదృశో ౭హం పరపిణ్డభక్షకో భూతః, త
దకార్యం నకరిష్యామి. జాదిశే హగ్నే పలపిణ్డభక్షకే భూదే. తా
అకజ్జం ణ కలఇశ్యమ్],

శకా—అరే, న మారయిష్యసి? [అరే, ణమాలిశ్యశి?],
(ఇతి బహువిధం తాడయతి.)

చేటః—తాడయతు భట్టకః, మారయతు భట్టకః, అకార్యం
న కరిష్యామి. [పిట్టయదు భట్టకే, మాలేదు భట్టకే, అకజ్జం ణ
కలఇశ్యమ్].

శ్లో. యే నాస్మి గర్భదాసో వినిర్మితో భాగధేయదోషైః
అధికం చ న క్షీణిష్యామి తే నాకార్యం పరిహరामి. ౨౫

దుష్కృతస్య కీదృశః = పాపమునకు ఎట్టిది ?

యాదృశః అహం పరపిణ్డ భక్షకో భూతః = నేనెట్టివాడనో - పరులచేతి
(పిండి=) యన్నపు ముద్దను తినువాడనైతినో, తత్ అకార్యం న కరోమి = కావున
కూడని పనిని చేయును.

అరే న మారయిష్యసి - ఓరి చంపవా? తాడయతు ... మారయతు =
కొట్టసి, చంపసి, అకార్యమును చేయును.

శ్లో. ౨౫. యేన = ఏకారణముచేత, భాగధేయదోషైః = అదృష్టపు
దోషములవలన - దురదృష్టములచేత, గర్భదాసః = పుట్టకనుండి నౌకరుగా,
వినిమితః = సృష్టింపబడితినో, అధికం చ = (ఇక) ఎక్కువను, న క్షీణి
ష్యామి = కొనబోనో, తేన అకార్యం పరిహరामి = దాన కూడని పనిని మాను
చున్నాను.

దురదృష్టవశమున ఇప్పటికే గర్భదాసుడనుగా ఉన్నాను, ఇంకను ఇంత
కష్టముగా కొనను - భాగధేయ దోషులను. కావున నేను పాపమును - కూడని
పనిని, మానుచును,

[జేణ మ్ని గబ్బదా శే విణిమ్మదే భాఅధేఅనో శేహిం
అహిలం చ ణ కీణిశ్శం తేణ అకజ్జం పలిహాలామి].

వసంత—భావ, శరణాగతాస్మి. [భావ, శరణాగతాస్మి].

విటః—కాణేలీమాతః మర్షయ, మర్షయ. సాధు స్థావరక,
సాధు,

శ్లో. అ ప్యేష నామ పరిభూతదశో దరిద్రః

ప్రేష్యః పరత్ర ఫలమిచ్ఛతి నాస్య భర్తా
తస్మాదమీ కథ మి వాద్య నయాన్తి నాశం
యే వర్ధయన్త్యసదృశం సదృశం త్యజన్తి

౨౬

అపి చ

వసంతసేన మరలం గూడ విటుని శరణు జొచ్చుచున్నది. వాడు ఏమి
సేయునో, ఏమి సేయ శక్తుడో!

మషాయ - మన్నించు, పాపము చేటుని, బలి స్థావరక బలి.

శ్లో. ౨౬. ఏషః అపి నామ = ఇతఁడు ఐనను - ఇంత నీచుఁడు సయితము,
పరిభూతదశః = ఎల్లరచేత అవమానింపబడు దశగలవాఁడు - చేటుఁడైనవాఁడు,
దరిద్రుఁడు, నాకరు - పరత్ర = ఆముష్మికమున, ఫలం = (మంచి) ఫలము (కానలయు
నని), ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాఁడు, అస్య భర్తా = వీని స్వామి, న(ఇచ్ఛతి) =
కోరఁదాయెను, తస్మాత్ = అందువలన, యే = ఎవరు, అపసదృశం = తగని
దానిని - పాపమునే, వర్ధయన్తి = వృద్ధిపఱుతురో, సదృశం = తగినదానిని,
పుణ్యమును, త్యజన్తి = మానుదురో, అట్టి, అమీ = వీరు, శకారుని బోంట్లు,
అద్య = ఇప్పుడు, కథం ఇవ నాశం న యాన్తి = ఎటువలె నాశనము జొందరు?

ప్రకృత రాజపదము గాను అన్వయింతురు - యే = ఎవరు, అసదృశం =
అయోగ్యుని - శకారుఁబోఁటివానిని, వర్ధయన్తి = పోషింతురో, సదృశం =
యోగ్యుని, త్యజన్తి = విడిచిపెట్టుదురో, అమీ = అట్టివీరు, కథం ఇవ = ఎటువలె,

శ్లో. రద్ధానుసారీ విషమః కృతాంతో

య దస్య దాస్యం తవ చేశ్వరత్వమ్

శ్రియం త్వదీయాం య దయం న భుజ్నే

య దేతదాజ్ఞాం న భవా న్కరోతి.

౨౭

శ కా—(స్వగతమ్) అధర్మభీరుతో వృద్ధశృగాలః. పరలోక
భీరు రేష గర్భదానః. అహం రాష్ట్రీయశ్యాలః కస్మా ద్విభేమి

అద్య = ఇప్పుడు - సద్యః ఆనుట, నాశం న యాన్తి = నాశనముపొందరు? ఈ
రాష్ట్రీయుంబోలే అసదృశుడు అకృత్యముచేయువాడు తన పాపముచేత తన
పోషకుని - నాశయతి = నాశముచేయును. కావున ఇట్టివానికి సంపద నొసగుట
రాజునకే నాశకారణము.

చేటుండైనను పరలోక ఫలమునకు జడియును గాని రాష్ట్రీయుడు వెఱవడు
గదా. మఱి అకృత్యమును - హత్యను, స్త్రీహత్యను, చేయుచును, చేయును.
జంకడుగదా. మఱి యిట్టివానికి లోకాన నాశములేదుగదా.

శ్లో. ౨౭. కృతాంతః = విధి, విషమః = భయంకరుడు, రద్ధానుసారీ =
(మానిసికి కలుగు) తప్పునో దూఱునో వెదకి అనుసరించును, యత్ = ఏలన, ఏల
యిట్లు చెప్పట యనగా - అస్య = వీనికి, దాస్యం = నౌకరుగా ఉండుటయు, తవ
చ = నీకును - నీకో, ఈశ్వరత్వమ్ = (వానికి) దొరగా నుండుటయు, (అందులకే
వివరము), యత్ = ఏలన, త్వదీయాం శ్రియం = నీసంపదను, అయం న భుజ్నే =
ఏడు అనుభవించుట లేదు, యత్ = ఏలన, ఏతదాజ్ఞాం = వీని యుత్తరువును,
భవాన్ = నీవు, న కరోతి = చేయుటలేదు.

విధి చాల భయంకరుడు, నమ్ముటకు లేదు, రంధ్రమును కనుపెట్టుచునే
యొండును - మానిసికి కలుగఁడగిన తప్ప, దూఱు - వానికి తటాలున చొచ్చుటకు
సందు. మానిసి జాగ్రత్త పూన శక్తుడు కాడు. అందుచేత లోకాన ఇట్టి యెగుడు
దిగుడులు - చేటుడు గుణము తెలివి గలవాడు, నీవు వట్టి మూర్ఖువు. మఱి వీనికి
దాస్యము వ్రాసి నాడు, నీకు ఈశ్వరత్వము వ్రాసి నాడు, నీసంపదను ఏడు
అనుభవించుటలేదు, వీని యాజ్ఞను నీవు చేయుటలేదు.

వరపురుషమనుష్యః. (ప్రకాశమ్) అలే గర్భదాస చేట, గచ్ఛత్వమ్. అపవారకే ప్రవిశ్య విశ్రాంతే ఏకాంతే తిష్ఠ. [అధమ్నభీలువ బుద్ధభోధే. పలలోఅభీలూ ఏశే గబ్బదాశే. హగ్గె లట్టిఅశాలే కశ్య భాఆమి వలపులిశ మణుశ్యే. అలే గబ్బదాశే చేడే, గచ్ఛతుమమ్. ఓవలకే పవిశిల ఏశన్తే ఏలన్తే చిత్త].

చేటః—య దృట్టక ఆజ్ఞాపయతి. (వసన్తసేనా ముపసృత్య) ఆర్యే, ఏతావా న్యే విభవః. [జం భట్టకే ఆణవేది. అజ్ఞవ, ఏత్తికే మే విహవే]. (ఇతి నిష్కా)న్తః.

శకా—(పరికరం బద్నక్) తిష్ఠ వసన్తసేనే, మారయిష్యామి. [చిత్త వశన్తశేణిప చిత్త, మాలఇశ్యమ్].

వృద్ధ శృగాలః ... = ఈ ముదినక్క (విటుడు), అధమమునకు జడియుచున్నాడు, గర్భదాసః ... = ఈ పుట్టు దాసుడు చేటుడు పరలోకమునకు జడియుచున్నాడు, అహం రాష్ట్రీయః - నేను రాష్ట్రీయుడను, రాజ్యపువాడను, రాజు బంధువను. కస్మాత్ ... = ఎవనివలన దేనివలన వెళుతును? కావున ఈ మారణ కార్యమును నేన చేసెదను. అపవారకే ప్రవిశ్య ... = మఱుగు పెట్టినచోట - గదిలో చొచ్చి అలుపు తీచుకొనుచు ఏకాంతమున - ఒంటరిగా, నిన్ను ఎవరు ఏమియు అనక చేయక ఉండుచోట ఉండు.

వసంతసేనాం ఉపసృత్య - వసంతసేనను సమీపించి - ఆర్య - అహ్మ, ఏతావా మే విభవః = ఇంతే నా శక్తి, నీకు ఇంతకన్నను నేను ఏమియు సాయము చేయలేను-వీడు ఒకరికి ఎవరికిని అటపని మొండి మూఖు. ఎట్లబ్బా! వీని బారింబడి తినే - అన్నట్లు తన యసహాయతం జెప్పి నిష్క్రమించినాడు.

పరికరం బద్నక్ - నడికట్టు - దట్టి - బిగించి కట్టుచు - మారణపుబనికి సన్నద్ధుడగుచు.

వసంతసేన ఏకాంతమున ఇచ్చెల్ల కనుచు వినుచు, వాడు చంపఁ గోరుటయు, అందులకు విటు నడిగి తిరస్కృతుడగుటయు, చేటు నడిగియు తిరస్కృతుఁ

విటః—అః, మ మాగ్రతో వ్యాపాదయిష్యసి?

(ఇతి గవే గృహ్లాది.

శ కా—(భూమా పతతి) భావే భట్టకం మారయతి.
[భావే, భట్టకం మాలేది].

(ఇతి మోహం నాటయతి. చేతనాం లభ్యా

శ్లో. సర్వకాలం మయా పుష్టో మాంసేన చ ఘృతేన చ
అద్య కార్యే సముత్పన్నే జాతో మే వైరికః కథమ్? ౨౮

[శర్వకాలం మవ పుష్టే మంశేణ అ ఘివణ అ

అజ్జ కజ్జే శముప్పణ్ణే జాదే మే వైలివ కథమ్?]

డగుటయు, అంతట తానె అందులకు కానె బిగించుకొనుటయు చూచుచున్నది -
పాపము! ఆసహాయ, స్త్రీ, అప్పుడు ఆమెమనసున ఎట్టి దిగులు ఉండును! ఎవరు
వణికంపఁగలరు!

విటుఁడు చేటునివలె ఊరక పోలేడు. వసంతసేన తన్ను రెండు తూర్పు
శరణుజొచ్చినది. ఆమెను చంపఁగూడమికి తనకు వేయికారణము లున్నవి. ఆ
మూర్ఖు తానెంత చెప్పినను వినలేదు. మఱి నడుము బిగించి కట్టుకొన్నాఁడు.

అః - అ, మమ అగ్రతః ... = నాయెదుర చంపుదువా? ఇతి గతే
గృహ్లాతి - అని మెడ (గొంతు) పట్టుకొనును. శక్తారుఁడు శేలవైబడి, భావో భట్టకం
మారయతి = భావుఁడు భట్టకుని - దొరను - చంపుచున్నాఁడు - మోహం =
మూఢక - నాటయతి - ఇది వేసగానికి నటనోపదేశము, చేతనాం లభ్యా =
మూఢకానుండి - తేజి తెలివిపొంది. ఇ డెల్ల ఆత్మగతము.

శ్లో. ౨౮. సర్వకాలం = ఎల్లప్పుడును - నిమిషమైనను ఎడతెగక, మాం
సేన చ ఘృతేన చ = ఎఱచితోను నేతితోను, మయాపుష్టః = నాచేత పోషింపఁ
బడి, అద్య కార్యం సముత్పన్నే = ఇప్పుడు పని పొసఁగఁగా, మే వైరికః జాతః
కథమ్ = నాకు శత్రువవైతివే ఆ దెట్లు?

(విచిన్త్య) భవతు. లబ్ధో మ యోపాయః. దత్తా వృద్ధశృగా లేన శిరశ్చాలనసంజ్ఞా. త దేతం ప్రేష్య వసంతసేనాం మారయి య్యామి. ఏవం తావత్. (ప్రకాశమ్) భావ, య త్త్వం మయా భణితః. త త్కథ మహా మేవం బృహత్తరైః మల్లకప్రమాణైః కులైర్జాతాః ౭కార్యం కరోమి. ఏవ మేత దగ్గీకారయితum మయా భణితమ్. [భోదు, లద్ధై మఏ ఉవాచ. దిన్తా బుద్ధభోడేణ శిల శ్చాలనశ్చణ్ణా. తా ఏదం పేశిల వశన్త కేణిలం మాలగ్నశ్శమ్. ఎవ్వం దావ, భావే, జం తుమం మఏ భణిదే, తం కథం హగ్నే ఎవ్వం వద్ధకేహిం మల్లక్క-ప్రమాణేహిం కులేహిం జాదే అకజ్జం కలేమి? ఎవ్వం ఏదం అగ్గీకలావేదుం మఏ భణిదమ్].

విటః—

శ్లో. కిం కులే నోపదిష్టేన శీల మే వాత్ర కారణమ్

భవన్తి సుతరాం స్థితాః సుక్షేత్రే కణ్డక్రిదుమాః.

౨౯

న్యాయ్యమా ధనుఃమా అని శకారుని నిష్ఠురోక్తి. భవతు - కానీ, లబ్ధః మయా ఉపాయః = నాకు ఉపాయము దొరకినది. ఈముది నక్క - విలుడు - శిరశ్చాలనసంజ్ఞా - తలయాడించునన్న చేసినాడు. వసంతసేనకు - ఏమీ ఘర్వా లేదులే అన్నట్లు. తత్ ఏతం ప్రేష్య ... = వీనిని పంపిచేసి (నాయుక్తిచేత) (తవాత్) వసంతసేనం జంపెదను. ఏవం తావత్ - ఇట్లు అగుంగాక. యత్ త్వం మయా భణితః - నీవు నాచేత ఏమి చెప్పబడితివో అది, అహం మల్లక ప్రమాణైః బృహత్తరైః కులైః జాతః - నేను మూకుళ్ళంత - టెంకాయచిప్ప లంత - గొప్ప కులాన పుట్టినవాడను - గొప్పకు ఉపమానముగా చిప్పును మూకుడుంజెప్పట శకారుని మూఖాత్ - మహాసముద్రవిశాలమైన - అని వాని భావము. కులైః అని పంచమికో సప్తమికో తృతీయయు - శకారభాషయగుట చేత, ఏవం అకార్యం కరోమి-ఇట్లు కూడనిపని చేయుదును! ఏత దగ్గీకారయితమ్ = ఈపెను అంగీకరింపజేయుటకు, ఏతాం - కు. ఏతత్ - అన్నాడు.

శ్లో. ౨౯. కులేన ఉపదిష్టేన కిం = కులమును చెప్ప (కొను)టచే ఏమి (ప్రయోజనము)? అత్ర = ఇందు, ఈవిషయమున అకార్యమును మూసెడ, శీలం

శకా—భావ, ఏషా త వాగ్రతో లజ్జతే, న మా మజ్జీ
కరోతి. త ద్ధచ్చ, స్థావరకచేటో మయా తాడితో గతో ౭పి.
ఏష ప్రపలాయ్య గచ్ఛతి. తస్మా త్తం గృహీ త్వాగచ్ఛతు భావః.
[భావే, ఏశా తవ అగ్గదో లజ్జాలది, ణ మం అజ్జీకలేది. తా
గచ్ఛ భావలలచేడే మప పిజ్జిదే గదేవి. ఏశే పలాఇతి గచ్ఛది.
తా తం గేణ్ఠితి ఆలచ్చదు భావే].

విటః—(స్వగతమ్)

శ్లో. అస్మత్సమత్వం హి వసంతసేనా

శౌణ్డిర్యభావా న్న భజేత మూర్ఖమ్

ఏవకారణమ్ = నడువడియే కారణము - ప్రయోజకము. సుత్రేతే = మంచిపాలాన,
కట్టకిద్రుమాః = ముండ్ల చెట్లు, సుతరాం స్థితాః = మిక్కిలియు బలిసినవి, భవంతి =
అగుచున్నవి - ఉంటున్నవి.

కులము గాదు, సుకార్యకార్య గ్రహణాగ్రహణములకు కారణము, మతే
మనఁగా, కీలమే అందుల కారణము. మంచి సారవంతపు పొలములో పడ్డ ముండ్ల
చెట్లు (తుమ్మ - జెముడు) మఱింత లావుగా ఎదుగవా?

ఏషా తవ అగ్రతః లజ్జతే - ఈపె నీయెదురుగా సిగ్గుపడుచున్నది. (అందు
చేత)నన్ను ఒప్పుకొనకున్నది. తత్ గచ్ఛ - కావున(నీవు)పొమ్ము, విటుని పంపను
సాకుచెప్పుచున్నాడు - స్థావరకః చేటః ... = చేటుడు స్థావరకుడు, నాచే
కొట్టబడినాడు, ఇక్కడినుండి పోవనుం బోయినాడు. ఏష ప్రపలాయ్యగచ్ఛతి -
వా డెక్కడి కైనను పరారియగునేమో. కావున (నీవు పోయి)వానిం గొనిరమ్ము -
అట్లు పాటిపోనీకు. విటుడు స్వగతముగా శకారునిమాట అంగీకార్యమే అని యను
కొనుచున్నాడు.

శ్లో. ౩౦. హి - ఏకారణాన, అస్మత్ సమత్వం = నాయెదుట, వసంతసేనా,
శౌణ్డిర్యభావాత్ = పరువునభిప్రాయము (= తలంపు) వలన, మూర్ఖం న భజేత =

తస్మాత్కరో మ్యేష వివిక్త మస్యా

వివిక్తవిశ్రమ్భరసో హి కామః.

30

(ప్రకాశమ్) ఏవం భవతు. గచ్ఛామి,

వసంత—(పటాస్తే గృహీత్వా) నను భణామి శరణాగ
తాస్మి. [ణం భణామి శరణాగద మ్హి].

విటః—వసంతసేనే, న భేతవ్యం న భేతవ్యం. కాణేలీ
మాతః, వసంతసేనా తవ హస్తే న్యాసః.

శకా—ఏవమ్, మమ హస్త ఏషా న్యాసేన తిష్ఠతు. [ఎవమ్.
మమ హస్తే ఏషా నాశేణ చిత్తదు].

విటః—సత్యమ్.

మూఁఖుని పొందదో, తస్మాత్ = అందువలన, ఏషః = ఇదిగో నేను, అస్యాః = ఈమెకు, వివిక్తం కరోమి = విజనము చేసెదను - ఎవరు లేక, శకారునితో మాత్రమే ఉండు ఏకాంతమును కలిగించెదను. కామః = కామము, వివిక్తవిశ్రమ్భరసః హి = విజనమునందలి - ఎవరు చూడరు వినరు, అంతయు రహస్యము - అను నమృతము (= విశ్రమ్భః), సారముగా రుచిగా గలది.

ఎట్లును వసంతసేన బోగముది, అమృమాట విని యుండవచ్చును, తానును చాపలము వహించియుండవచ్చును, ధనమునకు. బండ్లమార్పు అనుట ఉత్తమాటయే కావచ్చును. అందును నేను తొలుతనే - ఇది సదృశమా యుక్తమా అని అనియు ఉన్నాను. సిగ్గు కావచ్చును. కనుక నేను పోయెదను అని పోవఁగా - పాపము వసంతసేన మరల వాని ఉత్తరీయముకొన పట్టుకొని - నను భణామి ... = ఓయి, అయ్యి, చెప్పుచున్నానుగదా - శరణాగతురాలను అని. ఇది మూఁడవ తూటి గట్టిగా గుడ్డను లాగిచెప్పట. వసంతసేనా తవహస్తే న్యాసః ... = నీచేత ఇల్లడయ్యా - కాపాడి, ఎప్పటివలె, అప్పగింపవలయును - అన్న మాట. న్యాసం అన్నమాటను రెట్టించి చెప్పించి, సత్య మనిపించి పోయినాఁడు. 'న్యాస'కు ప్రాకృతమైన శాశకు 'నాశము' అనియు అగును. ఐనను శకారునికి అంత తెలివియా? ఇందుల చూపజను ఏమేని అట్టిది తోఁపవచ్చును - 'Dramatic Irony' అనఁదగినది. వానికి అప్పగించుచున్నాఁడు, నాశమునకే! అని మరల అంతలో -

శకా—సత్యమ్. [శచ్చమ్].

విటః—(కించి ద్గత్వా) అథవా మయి గతే నృశంసో హన్యా
దేనామ్. త దపవారిత శరీరః పశ్యామి తావ దస్య చిక్కిరి తమ్.

(ఇ త్యేకాస్తే స్థితః.

శకా—భవతు. మారయిష్యామి. అథవా కపటకాపటిక
ఏష బ్రాహ్మణో వృద్ధశృగాలః కదాచి దపవారిత శరీరో గత్వా
శృగాలో భూత్వా కపటం కరోతి. త దేతస్య వశ్చనానిమిత్త
మేవం తావ త్కరిష్యామి. (కుసుమాపచయం కుర్వ న్నాత్మానం
మణ్డయతి) బాలే బాలే, వసంతసేనే, ఏహి. [భోదు. మాల
ఇశ్యమ్. అథవా కవడకావడికే ఏకే బహ్మణే బుద్ధభోడే కదాచి
ఓవాలిదశలీలే గడిల శిలీ భవిల హలుభులిం కలేది. తా ఏత
దశ్య వశ్చణాణిమిత్తం ఎవ్వం దావ కలఇశ్యమ్. వాశూ వాశూ,
వశంతేణివ, ఏహి.

విటః—అయే, కామీ సంవృత్తః. హస్త నిర్వృతోఽస్మి,
గచ్ఛామి. (ఇతి నిష్క్ర)ంతః.

కిచ్చి ద్గత్వా - రవంత పోయి, అథవా మయి గతే ... = అట్లు గాదు, నేను
పోగానే, (నృశంసః =) క్రూరుఁ డీతఁడు ఈమె నొకవేళ చంపునేమో.
తత్ = కావున, అపవారిత శరీరః - దాఁపఁబడిన శరీరముగలవాఁడనై, ఇంత
టంతట దాఁగియుండి, పరికించెదను. అథవా = అట్లుగాక ఒకవేళ, కపటకాపటి
కః - 'కపట' అనునది శకాయని పునరుక్తివంటి చేర్పు. 'కాపటిక' అనియే మాట -
కపటకీలః = మోసపు స్వభావము గలవాఁడు - కుసుమాపచయం కుర్వత్ - ఆత్మా
నం... పూవులు కోయుచు వానితో తన్ను అలంకరించుకొనును. వాసు వాసు -
పిల్లా, బాలా, ఇది యనురాగంపు సంబోధన. ఈచేష్టలం జూచి, తన్ను మోస
పుచ్చుండేసినవి అని యనుకొనక, పర్వా లేదు, కామియైనాఁడు - ఇంక వసంత
సేనకు ఏమియు చేయఁడు, హస్త - సంతోషము! నివృత్తః అస్మి = డొఱట

శకా—

శ్లో. సువర్ణకం దదామి ప్రియం వదామి

పతామి శీర్షేణ సవేష్టనేన

తథాపి మాం నేచ్ఛసి శుద్ధదన్తి

కిం నేవకం కష్టమయా మనుష్యాః.

3౧

[సువర్ణలం దేమి పిలం వదేమి

పదేమి శీర్షేణ శవేష్టనేణ

తథా వి మం నేచ్ఛసి శుద్ధదన్తి

కిం నేవతిం కష్టమతి మణుశ్వా].

చెందినవాడను - దిగులుతీసినవాడను వితిని. పోయెదను - అని నిష్క్రమించును. చేటుడు ముందే పోయినాడు - వీడు ఇప్పుడు - ఇక నట నెవడును (సాక్షి) లేడు - శకారకృత్యములను.

శ్లో. 3౧. సువర్ణకం దదామి = బంగారు - నగలు - ఇచ్చెదను, ప్రియం వదామి = ప్రియము - ఇంపుగా - మాటలాడుదును, సవేష్టనేన - పాగాతోడి, శీర్షేణ = తలతో, పతామి = (పాదాలలో) పడెదను. తథా అపి = ఐనను. శుద్ధదన్తి = తెల్లని దంతాలదానా, మాం న ఇచ్ఛసి = నన్ను ఇచ్చుగొనవు! కిం = ఏమి, తే = నీకు, వయం = నేను (ఏకవచనార్థము), కాష్టమయా మనుష్యాః = కొయ్యతో చేసిన మానిసినా?

కిం తే వయం - తే వయం అను దానిప్రాకృతము 'తే వయః' - అనుదానికి 'నేవకం' అనియు ఛాయ యగును. ఆ పక్షాన, దానభూతుని, మాం న ఇచ్ఛసి - అని అన్వయము. కాష్టమయా మనుష్యాః - అని రెండుమాటలు ఒక కాటవాక్యము... మానిసి - అనగా నేను అని అధ్యాహార్యము, కొయ్యతో చేయబడితివా?

నేను మానిసికాదేమీ, కొయ్యబామ్మనా? బంగారము పెట్టెదను, ప్రియము పలికెదను, పాదములం బడెదను అన్నను, తెల్లనిపండ్లదానా, నీ అందమునకై కదలే నేను వాచిపోవుచుండునది, ఒల్లనందువేమే!

వసంత—కో అత్ర సందేహః? [కో ఏత్థ సందేహో?]

(అవసతముఖీ 'ఖలచరిత' ఇత్యాది శ్లోకద్వయం పఠతి)

శ్లో. ఖలచరిత నికృష్ట జాతదోషః

కథ మిహ మాం పరిలోభసే ధనేన?

సుచరితచరితం విశుద్ధదేహం

న హి కమలం మధుపాః పరిత్యజంతి.

32

శ్లో. యత్నేన సేవితవ్యః పురుషః కులశీలవా స్థరిద్రో అపి

శోభా హి పణస్త్రీణాం సదృశజనసమాశ్రయః కామః.

33

కః అత్ర సందేహః = ఇందు - నీవు కొయ్యవగుటలో - సందేహ మేమి?

శ్లో. 32. ఖలచరిత - క్రూరపు, దుష్టమైన నడవడికలవాడా, నికృష్ట = అధముడా, జాతదోషః = (ఎల్ల) దోషములుగలవాడవు, ఇహ = ఇటు, మాం = నన్ను, ధనేన కథం పరిలోభసే = డబ్బుతో, ఎట్లు ఆసగొల్పుదువు? సుచరిత చరితం = సుజనుని చరితమువంటి చరితము - సాధుపులకు సత్కార్యములకు ఉపయోగపడుటయే అది - కలదియు, విశుద్ధదేహం = నిమలమైన దేహముగలవియు నగు, కమలం = పద్మమును, మధుపాః = (మరందమాను) తుమ్మెదలు, నపరిత్యజంతి హి = విడిచిపెట్టవు గదా.

అడుదానిని నన్ను చంపుడు, నేను చంపుదును - అని పూని అనుచు నే యున్నావు, ఇందాకటినుంచి, క్రూరాత్మ, నీచుడ, ఇట్లు నీదోషాలు ప్రకటముగా ఎఱుంగబడుచునే యున్నవి. అట్టి నీవు నన్ను ధనముతో ఆసగొల్పి బెల్లింపఁ జూచెదవు. తుమ్మెద కమలమును వీడునా? ఏమి దాని అందము చందము సౌరభము, మరందపు మధురిమ! అట్టి చారుదత్తుని నేను వీడుదునా? - అనుట.

శ్లో. 33. కుల శీలవాక్ పురుషః = కులము (గొప్ప యింటి పుట్టుక) గుణము గల పురుషుడు, దరిద్రః అపి = దరిద్రుడైనను, యత్నేన = పూనికతో, సేవితవ్యః = సేవింపఁదగినవాడు, - పొందఁదగినవాడు, వానికి సేవలుసేయఁదగును - పణస్త్రీణాం = వెలయాండ్రకు, ఊరక వెలపెట్టిన మాత్రకు సేవించుట కాదు గుణము; సదృశజనసమాశ్రయః = తగినజనమును - రూపశీలములుగలవానిని ఆశ్ర

అపి చ, సహకారపాదపం సేవిత్వా న పలాశపాదప మణ్ణీకరిష్యామి.
[అవి అ, సహకారపాదపం సేవితా న పలాశపాదపం అణ్ణీకరిస్సమ్].

శకా—దాస్యాపుత్రి, దరిద్రచారుదత్తకః సహకారపాదపః
కృతః, అహం పునః పలాశో భణితః. కింశుకోఽపి న కృతః.
ఏవం త్వం మహ్యం గాలీం దద త్వ ద్యాపి త మేవ చారుదత్తకం
స్మరసి. [దాశీయేధీయే, దలిద్దచారుదత్తకే శహకారపాదపే కడే,
హగ్నే ఉణ పలాశే భణితే, కింశుకే విణ కడే, ఏవ్యం తుమం మే
గాలిం దేన్తి అజ్జ వి తం జ్ఞేన చారుదత్తకం శుమలేశి].

వసంత—హృదయగత ఏవ, కిమితి న స్మర్యతే. [హిల
అగదో జ్ఞేవ; కిం త్తి న సుమరీఅసి?]

యించిన, కామః = కామము, శోభా హి = కీర్తి కలిగించునది, అలంకారమగునది
కదా. దాని వలననే - చారుదత్తుని, గుణశీలమహత్తుని దారిద్ర్యము ప్రస్తావింపఁ
బడినపు డెల్ల వసంతనేన 'అత ఏవ కామ్యనే - అత ఏవ కామ్యతే' అని యనుచునే
యుండినది, పూర్వతరాంక ప్రస్తావములలో.

అపి చ - మఱియు - అంతయ కాదు అనుట - సహకారపాదపం సేవిత్వా -
తీయమామిడిచెట్టును అనుభవించి, మోదుగుచెట్టును నేను అంగీకరింపను.

దాస్యాపుత్రి = లంకేశుతరా, (ఆ) దరిద్రుడు చారుదత్తిగాఁడు చారు
దత్తక - అని 'క' నిందంబెలుపును. - తీయమామిడి చేయబడినాఁడు, మఱి నేను
మోదుగు అనబడితిని - కింశుక మనియైనను అనబడనైతిని. 'పలాశః' అని రెండును
పర్యాయములు - అమరము. వేఱుగా వానిం దలఁచుట శకారుని మూఖా
భాషితము.

ఏవం త్వం మహ్యం గాలీం దదతి - ఇట్లు నీవు నాకు నిందనేఁ జెసంగుచు,
అద్య అపి = ఇప్పుడును, తం చారుదత్తకం = ఆ చారుదత్తిగానినే స్మరసి =
తలఁచుకొనుచున్నావు. హృదయ గత ఏవ ... నాహృదయముననే ఉండు
వాఁడు - హృదయముగదా తలంపులకు చోటు - ఇంక తలంపబడుచున్నాఁడు -
అని వేఱుగా చెప్పవలయునా? తలంపబడక యెట్లుండును?

శకా—అద్యాపి తే హృదయగతం త్వాం చ సమ మేవ
మోటయామి. తద్దరిద్రసార్థవాహక మనుష్యకాముకిని, తిష్ఠ, తిష్ఠ.
[అజ్ఞ వి దే హిలలగదం తుమం చ శమం జ్ఞేవ మోడేమి. తా
దలిద్దశత్రవాహల మణుశ్యకాముకిణి, చిత్త చిత్త].

వసంత—భణ భణ, పున రపి భణ. శ్లాఘనీయా న్యేతా
న్యక్షరాణి. [భణ భణ పుణో వి భణ సలాహణితి ఇం ఏదా ఇగ
అక్షరాణం].

శకా—పరిత్రాయతాం దాస్యఃపుత్రో దరిద్రచారుదత్తక
స్తామ్. [పరిత్రాలధు దాశీవపుత్రే దలిద్దచారుదత్తకే తుమమ్].

వసంత—పరిత్రాయతే యది మాం ప్రేక్షతే. [పరిత్రాలది
జది మం ప్రేక్షది].

అద్యాపి = ఇప్పుడే, తే హృదయగతం త్వాం చ సమం ఏవ...నీహృదయ
గతుని నిన్నుం గూడ ఒక్కమృడి, మోటయామి = చంపెదను. నిన్ను చంపెదను,
నీతో నీహృదయము చచ్చును, హృదయముతో వాడును, అక్కడ కాపు
రించువాడు, చచ్చును - నిన్ను చంపి, నిన్ను వాడు చంపి నా డని
వ్యాజ్యము చేసి వానిం జంపింతును - అని సూచనకలదా? ఐనను శకారుని మాట
లలో, వట్టిమూఁఖభాషితములలో, వాచ్యాభాము తప్ప మఱేదియు వెనుక
జనదు, చూపజకు dramatic irony ఉండునేమో, తద్దరిద్ర సార్థవాహక
మనుష్య కాముకిని - అదరిద్రపుంగోమటి మానిసి కాముకురాలా - ఇట్లు పలుకుటలో
దీనిని ఒక తిట్టంతగా తలంచుచున్నాడు శకారుడు. వసంతసేనయో దానిని
తన పాలిత్రత్యముం శ్రుతిష్ఠించు జెండాగా, ఈమారిక సమయమున తనకు
నివృత్తి కూచుక మంత్రముగా తలంచుచున్నది. కావుననే - భణ భణ ... =
చెప్పము చెప్పము, దానినే అని అనుచున్నది. పరిత్రాయతాం ... = అలంబా
కొడుకు, దరిద్రచారుద త్రిగాడు కాపాడునుగాక (నిన్ను). పరిత్రాయతే, యది
మాం ప్రేక్షతే - (తప్పక) కాపాడును, నన్ను చూచునేని.

శకా—

శ్లో. కిం స శక్రో వాలిపుత్రో మహేంద్రో
రమ్భాపుత్రః కాలనేమిః సుబన్ధుః
రుద్రో రాజా ద్రోణపుత్రో జటాయు
శ్చాణక్యో వా దున్ధుమార స్త్రిశంకూః.

3౪

[కిం శే శక్రో వాలిపుత్రే మహేంద్రే
లమ్భాపుత్రే కాలనేమి శుబన్ధూ
లుద్రే లాఽద్రోణపుత్రే జటాఽఽ
చాణక్యే వా దున్ధుమారే త్రిశంకూః.]

అథవా, ఏతే ౭పి త్వాం స రక్షన్తి [అథవా, ఏదే వి దేణ
లక్ష్మన్తి]

శ్లో. చాణక్యేన యథా సీతా మారితా భారతే యుగే
ఏవం త్వాం మోటయిష్యామి జటాయు రివ ద్రౌపదీమ్.

35

[చాణక్యేన జథా శీతా మాలిదా భాలదే జువ
ఎవ్వం మే మోడయిష్యామి జటాఽఽ విల దోవ్వదీమ్]
(ఇతి తాడయితు ముద్యతః.

శ్లో. 3౪. కిం సః - వాఁడేమి, శక్రఁడా, వాలిపుత్రఁడైన మహేం
ద్రుఁడా, రంభకొడుకు కాలనేమియా, సుబంధుఁడా, రుద్రరాజా, ద్రోణసికొడుకు
జటాయువా, చాణక్యఁడా, దుంధుమారుఁడా, త్రిశంకువా - దండన్వయముగా
వ్రాయఁబడినది. అథవా ... = అట్లుగాదు - వారే కాదు, ఏతే అపి - వీరు కూడ,
త్వాం స రక్షన్తి = నిన్ను కాపాడలేరు.

శ్లో. 35. భారతే యుగే = భారతయుగమందు, చాణక్యేన = చాణక్యని
చేత, సీతా యథా మారితా = సీత యెట్లు చంపఁబడినదో, జటాయుః = జటా
యువు, ద్రౌపదిం యథా = ద్రౌపదిం బోలె, త్వాం = నిన్ను, ఏవం మోటయి
ష్యామి - ఇట్లు చంపెదను.

వసంత—హా మాతః, కు త్రాసి, హా ఆర్యచారుదత్త, ఏష జనో అసంపూర్ణమనోరథ ఏవ విపద్యతే. త దూర్ధ్వ మాక్రస్త యిష్యామి. అథవా వసంత సే నోర్ధ్వ మాక్రస్త తీతి లజ్జనీయం ఖల్వేతత్. నను ఆర్యచారుదత్తాయ. [హా అత్తే, కహిం సి, హా అజ్జచారుదత్త, ఏసో జణో అసంపూర్ణమనోరథో జ్ఞేవ వివజ్జది. తా ఉద్ధం అక్కస్తథిచ్చమ్. అథవా వసంత సేనా ఉద్ధం అక్కస్తతి త్తి లజ్జణీలం ఖ్వు ఏదమ్. ఇమో అజ్జచారుదత్తస్స].

పురాణములలోను ఇతిహాసములలోను బృహత్కథలోను ప్రసిద్ధములైన గొప్ప గొప్ప పురుషులయు స్త్రీలయు పేరులను చెప్పి ఉగ్గడించి, వారికి సాటి వాఁడా యేమి ఆ చారుదత్తిగాఁడు అని అతిక్రొధహేళనము పలికినట్లు పలుకుచున్నాఁడు - అన్నియు అసంబద్ధపు పేరులు, అసంబద్ధపుకూర్పులు, చేపుకాలు - శకారునికి దగినవి.

మహేంద్రుని వాలిపుత్రుఁ డనుట, కాలసేమిని రంభాపుత్రుఁ డనుట, కవియైనవానిని కవియని యెఱుఁగకయే - సుబంధం జెప్పట - రుద్రుని రా జనుట, జటాయువును ద్రోణపుత్రుఁ డనుట, ధుంధుమారః - అని పరుషాత్మరములతో పెద్ద ధ్వనిగా తోఁచునది - ఒకానొక రాజో, పురుగో(ఇంద్రగోపము అనం బడునది). భారతయుగముని కృత త్రేతా ద్వాపర కలులం బోలినదానింగా, ఒక ప్రాచీనపురాణాలకాలపుఁ బేరుగా పలుకుట - అన్నియు శకారుని తప్పుడు మాటలు - వట్టి మోఁత ప్రధానముగా పలుకంబడినవి. భారతము పురాణము, కాదా 'వషణ'ము - భూభాగదేశవిశేషపుఁ బేరు.

ఈ రాద్రోపన్యాస మెల్ల చారుదత్తుని డిందుపలుపను, తన్ను ఉత్కర్షించు కొనను - నిజమూర్త్యము.

ఇతి తాడయతుం ఉద్యతః - అని కొట్టఁ బూనినాఁడు. హామాతః ... = అయ్యో అమ్మా, ఎక్కడ ఉన్నావు - (ఏనిం జూడు, నన్నేమి చేయుచున్నాడో అన్నట్లు) అయ్యయ్యో చారుదత్తయ్యా! ఏష జనః = ఈజనము - నేను అనుట, అసంపూర్ణ మనోరథః ఏవ = కోరిక తీరినదయ్యే, చచ్చిపోవుచున్నదే! తత్ = కావున, ఉద్వేగం ఆక్రందిష్యామి = బిగ్గరగా అఱచెదను, ఏద్యేదను - నిన్నరాత్రి

శకా—అ ద్యాపి గర్భదాసీ త వైవ్రవ పాపస్య నామ
గృహ్లాతి. (ఇతి కణ్ఠే వీడయన్) స్మర గర్భదాసి స్మర. [అజ్ఞ పి
గర్భదాశీ తశ్శజ్జేవ పావస్సణామం గేహ్లాది. శుమల గర్భదాశి
శుమల],

వసంత—నమ ఆర్యచారుదత్తాయ. [ణమో అజ్ఞచారు
దత్తస్స].

శకా—మ్రియతాం గర్భదాసి, మ్రియతాం. [మల గర్భ
దాశి. మల]. (నాప్యేన కణ్ఠే నివీడయన్ మారయతి.

(వసంతసేనా మూర్ఛితా నిశ్చేష్టా పతతి)

శకారః—(సహర్షమ్)

యైట్లెట్లు ఎంతెంతనుఖముగా చారుదత్తకవుంగిళ్ళలో గడపితిని. ఈదినము ఇప్పుడు
అతోటలో, వానిం గన్నారజూచుచు అనుభవించుచుందును - అందులకు అని
అన్ని అలంకారములు చేసికొని బండి యెక్కితినే - నాకు ఒకటియు తీటలేదే -
ఇట్లు వీనివాత పడితినే - ఆయ్యయ్యా, ఆయ్యా - అని.

అభవా = అట్లు కాదు, కూడదు ... = వసంతసేన బిగ్గర అటచుచున్నది,
కుయి వెట్టుచున్నది - అనుట - సిగ్గుపడఁదగినది గదా. నమస్కారము చారు
దత్తయ్యకు.

అద్య అపి గర్భదాసి ... = ఇప్పుడు సయితము, ఓసీ పుట్టు అంజా,
ఆపాపుని పేరు ఎత్తుచున్నావు! తలఁచుకోవే అంజ తలఁచుకోవే - అని - కణ్ఠే
వీడయన్ = మెడ - గొంతు - పినుకుచు - తలఁచుకోవే అంజా...ఆకడపటి
ఉత్కృంఠినిమిషమునను పతివ్రతగా పతినామస్మరణ చేయుచున్నది - నమస్క-
రించుచున్నది. మ్రియస్య ... = చావవే చంపుచున్నాడు. వసంతసేన మూఁచిక
తయై చేపదక్కి (నేలం) బడును.

శకారుడు - సహర్షమ్ - సంతోషముతో - అట్టి అందాల చందాల స్త్రీని
అట్లు చేతితో నులిమి చంపి సంతోషించుచున్నాడే!

శ్లో. ఏతాం దోషకరణ్ణికా మవినయ స్వావాసభూతాం ఖలాం
రక్తాం తస్య కి లాగతస్య రమణే కాలాగతా మాగతామ్
కి మేష సముదాహరామి నిజకం బాహ్యోః శూరత్వం
నిఃశ్వా సాపి మ్రియతే ౭మ్భా సుమృతా సీతా భారతే. ౩౬

[ఏదం దోషకలణ్ణికం అవిణల శ్వావాసభూదం ఖలం
లత్తం తస్య కి లాగదస్య ఇమణే కాలాగదం ఖాలదమ్
కిం ఏశే శముదాహలామి నిలలం చాహూణ శూలత్తణం
ణీశాశే వి మలేథి అంబ శుమలా శీదా జధా భాలదే].

‘దూరాధ్యా చ వధో యద్దం ... కాపోత్సగః
మృత్యు రతం తథా ... ఏభి వజజితః -’

సా. ద. VI 282 ...

ఇట్లు అంకాన రంగాన వధ మృత్యువులు చూపఁగూడదని, మఱి రంగాన
చూడనే అశక్యమైన యాడుదాని గొంతుపిసికి చంపుట చూపఁబడినది. ఇది గొప్ప
వ్యతిక్రమమే. చూపఱ ఓర్వలేనిది; వెగటుపడునది, భయపడునది; అభినయమును
అసాధ్యము కావుననే మానుట.

శ్లో. ౩౬. ఏతాం = ఈమెను, దోషకరణ్ణికాం = దోషముల పెట్టెను -
పెట్టెయైనదానిని - అట్లే యితరమును - అవినయస్య = అడకువ లేమికి పొగురుకు,
ఆవాసభూమిం - కాపురపు చోటును, ఇల్లు - విసదానిని - ఖలాం = చెడ్డనడువడి
కలదానిని, కూళను, తస్య అగతస్య రమణే కిల రక్తామ్ = ఆ గతిలేనివాని -
దిక్కుమాలినవాని (తోడి) రతీయందు ఆసక్తురాలిని, కాలాగతామ్ = కాలము
(= చావు) వచ్చిన దానిని - చావుమాడిన దానిని, అగతాం = (తానై నా
బారికి) వచ్చిన దానిని ! ఆహా చంపఁగంటిని కదా - అని సంతోషపు పొంగు - తల
పోతె. ఏమః - ఈ (నేను), నిజకం బాహ్యోః శూరత్వం = నాదైన బాహువుల
పరాక్రమమును, కిం సముదాహరామి = ఏమి చెప్పుదును ! అది అనివచనీయము -
వణికంప నలవిపడనిది. అమ్మా - ఈతల్లి - వసంత సేన, నిఃశ్వాసా అపి = శ్వాస
ఆగి యున్నది గన. మ్రియతే - చచ్చినది, సుమృతా = బాగుగా చచ్చినది -
ఇని శకారభాషితపుఁ బునరుక్తులు. సీతా యథా భారతే = భారతమున సీతవలె,

శ్లో. ఇచ్ఛంతం మాం నేచ్ఛతీతి గణికా
 రోషేణ మయా మారితా
 శూన్యే పుష్పకరణ్డక ఇతి సహసా
 పాశే నోత్రాసితా
 సేవావశ్చతో భ్రాతా మమ పితా
 మా తేవ సా ద్రౌపదీ
 యా ౭ సౌ పశ్యతి నేదృశం వ్యవసితం
 పుత్రస్య శూరత్వమ్.

౩౭

భారతమున నీత లేదు, నీత చావను లేదు - అంతయు శకార భాషితపు తెలుగు. తా నొక్కడే అయినను, అంతయు స్వగతప్రాయమైనను, అంతయు వికత్తనమే - నిజ గవోక్తియే.

దుష్ట, అవినీత, ఖల, దరిద్రరక్త, కాలముతీతినది, తానై వచ్చి చేతికిం జిక్కినది - ఏమి నాయదృష్టము! - అని యనుకొనుట. నాభుజకార్యమును ఏమని ఎంతని చెప్పుదును. (నాచే అవలీలగా) చచ్చినది యీమె!

శ్లో. ౩౭. ఇచ్ఛంతం మాం = వలచిన నన్ను, న ఇచ్ఛతి ఇతి = (తాను) ఇష్ట పడలేదు అని, కోపముచే బోగముది నాచే చంపఁబడినది. దీనితో 'ఉత్త్రా' సీతా'ను చేర్చవలయును. ఇది శకారనితస్సు - శూన్యే పుష్పకరణ్డకే ఇతి - ప్రథమకు సప్తమి శకారని భాషితస్సు - ఎవరు లేనిది, పుష్పకరండము అని - ఇట సాక్షు లెవరును లేరు గదా అని, సహసా - తటాలున - బిరబిరన, ఎవరైనను వత్తురో అని - బలాత్కారముగా - ఇంచుక నవ్వుచునుం గాఁబోలు, పాశేన = బాహువులనే పినుకుటకు - నులుముటకు - తగినట్లు - గొంతు చుట్టం జొనిపి, త్రాటివలె చేసి దానితో - ఆ పాశముతో - ఉత్త్రా) సీతా = ఇక్కడ 'మారితా' అని ఉండవలయును. 'మారితా' 'ఉత్త్రా) సీతా' - ఒకదాని కొకటి చోటు మాటి నది, శకారభాషితమున. యః అసౌ - ఏ యితఁడు, మమ భ్రాతా = నా అన్న, పితా = నాయన, ద్రౌప దీవ సా మాతా = ద్రౌపదింబోని నాయమ్మ - పుత్రస్య = పుత్రుఁడనైన నాయొక్క, వ్యవసితం = పూనఁబడిన, శూరత్వం శూరత్వం = ఇట్టి పరాక్రమకాలిత, న పశ్యతి = చూడలేదో, ఆజన మంతయు - అన్న అబ్బ అమ్మ -

[ఇచ్చంతం మమ జేచ్చతి త్రి గణిత

లోశేణ మే మాలిదా

శుణ్ణే పుష్పకలణ్ణకే త్రి

శహశా పా శేణ ఉత్తాశిదా

శేవావళ్ళిద భాదుకే మమ పిదా

మాదేవ శా దోష్పదీ

జేశే పేక్షది జేదిశం వవశిదం

పుత్తాహ శూలత్తణమ్],

భవతు. సాంప్రతం వృద్ధశృగాల ఆగమిష్య తీతి. తతో ఒపసృత్య
తిష్ఠామి. [భోదు. సంపదం బుద్ధభోడే ఆగమిశ్యది త్రి. తా
ఓశాలిల చిష్టామి]. (తథా కరోతి.

సేవావళ్ళితః = నాసేవచే మోసపుచ్చబడిరి - సేవ పొందరైరి - చూడరైరి -
సేవ వారి కంటఁ బడక వారిని మోసపుచ్చినది. అనుట. ఈనా శూరత్వముం జూడ
నా రెవరును ఎదుట లేరైరి - ఉన్న ఎంతయో సంతోషించియుందురు!

అట్టి స్త్రీఘాతం గావించి తరువాత సైతము పశ్చాత్తాప పడక ఇట్లు తలఁ
చుకొని తలఁచుకొని, తానే తన్ను పొగడుకొని పొగడుకొని సంతోషించు
చున్నాడు - ఎట్టి కాపురుషుడో!

ఇందలి వ్యాకరణదోషములు, ద్రౌపదియనుట మొదలగు పురాణదోషములు
శకారభాష. 'హోషేణ మాలితా' అనియు. 'పాశేన ఉత్తాశితా' అనియు, ఒక
దానిది మఱియొకదానితో కూచుంటు - శకారభాష.

భవతు - కానీ. సాంప్రతం వృద్ధశృగాలః ... = ఇది ఇప్పుడు విటునికి వాఁ
డేపకలుచున్న నిదేశశబ్ద పేరు - ముదినక్క. వానిని చేటుం బట్టుకొని
రమ్మని పంపెను గదా - వాడు రాగలఁడు - ఇది పాత్రప్రవేశనూచనయు, తతః -
కావున, అపసృత్యతిష్ఠామి = అవలికి తొలఁగిపోయి యుండెదను.

(ప్రవిశ్య చేటన సహ)

విటః—అనునీతో మయా స్థావరక శ్చేటః. త ద్వావ త్కాణేలీ మాతరం పశ్యామి. (పరిక్ర మ్యావలోక్య చ) అయే. మార్గ ఏవ పాదపో నిపతితః. అనేన చ పతతా స్త్రీ వ్యాపాదితా. భోః పాప. కి మిద మకార్య మనుష్ఠితం త్వయా. త వాపి పాపినః పతనాత్ స్త్రీవధదర్శనే నాతీవ పతితా వయమ్. అనిమిత్త మేతత్, యత్సత్యం వసంతసేనాం ప్రతి శశ్కితం మే మనః. సర్వథా దేవతా స్వస్తి కరిష్యన్తి (శకార ముపసృత్య) కాణేలీమాతః, ఏవం మ యానునీతః స్థావరక శ్చేటః.

శకా—భావ, స్వాగతం తే, పుత్రక స్థావరక చేట, త వాపి స్వాగతమ్. [భావే, ఆలదం దే. పుత్రకా ధావలకా చేడా, త వాపి శాలదమ్].

చేటః—అథ కిమ్. [అథ ఇం].

విటః—మదీయం న్యాస ముపనయ.

శకా—కీది శే ణా శే? [కీదృశో న్యాసః?]

అయే - ఓహో - ఆశ్చర్యము. మాగే = ఏవ = దారిలోనే, పాదపః నిపతితః = చెట్టు పడియున్నది. అనేన చ పతతా ... = పడుచున్నదనిచేత, అది పడుటచేత, స్త్రీ వ్యాపాదితా - ఎవరో అడుది చంపబడినది. ఆదశానము గొప్ప యవశకునము తనకు - ఒళ్ళు తెలియనంత కోపదుఃఖములు కలిగినవి - చెప్పు చున్నాడు, చెట్టును అచేతనమునైనను సంబోధించి - భోః పాప ... = ఓరి పాపిష్ఠుడా, ఈయకార్యమును, స్త్రీవధమును, చేసితివిగదరా. పాపి వైన నీ పాటువలన కలిగిన స్త్రీవధను - చచ్చిన(ఈ)స్త్రీని చూచి, పాతితా వయం - నేను సర్వథా చెడితి నే. - నాశనమై పోయితి నే - ఇది అవశకునము. యత్ సత్యం = నిజముగా, వసంతసేనం గూచిక నామనను భయపడుచున్నది. సర్వథా ... = అన్నివిధాల దేవతలు కుభము కూర్చుండుగాక. మదీయం న్యాసం ఉపనయ - నాదైన యిల్లడను తెమ్ము - చూపుము - అనుట. కీదృశః న్యాసః = ఎట్టిది యిల్లడ?

విటః—నసన్త సేనా

శకా—గతా [గడా]

విటః—క్వ?

శకా—భావస్యైవ పృష్టతః. [భావస్య జ్ఞేవ పిష్టదో].

విటః—(సవితర్కమ్) న గతా ఖలు సా తయా దిశా.

శకా—త్వం కతమయా దిశా గతః. [శుమం కదమాప దిశాప గడే].

విటః—పూర్వయా దిశా

శకా—సాపి దక్షిణయా గతా. [శావి దక్షిణాప గడా].

విటః—అహం దక్షిణయా

శకా—సా ప్యుత్తరయా. [శా వి ఉత్తలాప].

విటః—అత్యావలం కథయసి. న శుద్ధ్యతి మే అన్తరాత్మా. త త్కథయ సత్యమ్.

శకా—శపే భావస్య శీర్ష మాత్మీయాభ్యాం పాదాభ్యామ్.

వసంతసేన - సీతనుకనే పోయినదే. (సవితర్కమ్) తనలో విమోచించుకొని - ఆదిహ్నున పోలేదే. త్వం కతమయా దిశా ... = నీవు ఏదిహ్నునం బోయితివి? పూర్వయా దిశా = తూర్పుదిక్కున. ఆమె దక్షిణదిక్కునం బోయినది. నేను దక్షిణముగా, ఆమె ఉత్తరముగా.

అత్యావలం కథయసి = ఎంతయు అపలపాటు కలుగునట్లుగా పలికెదవు. న శుద్ధ్యతి మే అన్తరాత్మా - నాయంతరాత్మ శుద్ధముగా, నిమలముగా ప్రసన్నముగా లేదు. తత్ కథయ సత్యం - కావున నిజము చెప్పు. శపామి - ఒట్టు పెట్టెదను. భావస్య శీర్షం ఆత్మీయాభ్యాం పాదాభ్యాం - ఇది శకారుని

తతః సంస్థాపయ హృదయమ్ ఏషా మయా మారితా. [శవామి భావశ్చ శీశం అత్తణకేలకేహిం పాదేహిం. తా శంతావేహి హిల అమ్. ఏశా మప మాలిదా].

విటః—(సవిషాదమ్) సత్యం త్వయా వ్యాపాదితా?

శకా—యది మమ వచనే న ప్రత్యయసే, త త్వశ్య ప్రథమం రాష్ట్రీయశ్యాలసంస్థానస్య శూరత్వమ్. [జగ్గ మమ వలణే నపత్తి ఆలశి తా పేక్ష పడమం లబ్ధి అశాలశంతాణాహ శూలత్తణమ్].

(ఇతి దర్శయతి.

విటః—హా, హతోఽస్మి మన్దభాగ్యః. [ఇతి మూర్ఛితః పతతి].

శకా—హీహీ, ఉపరతో భావః. [హీహీ, ఉవలదే భావే].

భాష - మనము సరిగా ఎట్లో అన్వయించుకొనవలయును - భావుని తలమీదను, నాపాదాలమీదను - ఒట్టు. తతః సంస్థాపయ హృదయం - కావున నీ మనసును కుదురుపఱచుకో - ఆకలముగా నున్నది అన్నావే - సంజేహములు ఏమియు, లేవు ఏషా మయా మారితా = ఈమె - నాచేత చంపబడినది. సవిషాదం - విషాదముతో - భావునికి ఎంతో దుఃఖము కలిగినది - తన్ను మూడు ఊర్లు శరణు జొచ్చినది - వాడు నడుము కట్టుకొన్నప్పుడు తాను వాని మెడను గొంతును పట్టు కొని క్రిందత్రోసినాడు - ఇంకను ఏమియో చేయఁగలఁడు. తరువాత వాడు పలికిన మాటలకు మోసపోయి వసంతసేన అతనికిడ తన న్యాయము అనిచెప్పి వాడు కొంత కాముకుఁ డగుటం గూడ చాటునుండి పొంచి చూచి ఇంక ఫర్వాలేదని యెంచి కదా తాను పోయినాడు.

ప్రథమం... శూరత్వం = తొలి శూరత్వమును - తొలి శౌర్యకార్యమును - వసంత సేనవధను. హా! హతః అస్మి మన్దభాగ్యః - అయ్యో! చెడితివే భాగ్య హీనుడను! - అని దుఃఖాన మూఁఛిల్లి పడును. హీహీ - సంభ్రమముం చెలు పును అన్నారు - నవ్వుచును ఉన్నాఁడా - చచ్చినాడు భావ - అ విచారితం

చేటః—సమాశ్వాసితు సమాశ్వాసితు భావః. అవిచారితం ప్రవహణ మానయ తైవ మయా ప్రథమం మారితా. [శమశ్శశదు శమశ్శశదు భావే. అవిచారిణం పవహణం ఆణస్తేణ జ్ఞేవ మవ పథమం మాలిదా].

విటః—(సమాశ్వాస్య సకరుణమ్] హా, వసంతనేనే.

శ్లో. దాక్షిణ్యదక వాహినీ విగలితా, యాతా స్వదేశం రతి,

ర్హా హాలంకృతభూషణే సువదనే క్రీడారసోద్భాసిని

హా సౌజన్యదీ ప్రహసపులినే హా మాదృశా మాశ్రయే

హా హా నశ్యతి మన్మథస్య విపణిః సౌభాగ్యవణ్యాకరః 3౮

ప్రవహణం ఆనయతా ... = విచారింపక, బండిలో ఎవరు ఎక్కినారు - విమి బరువు - అని పరీక్షింపక, తాను దారిలో ఊరిబండ్ల చక్రాలు తిప్పి దారికి తొలగించిన అలసటకు, వట్టి బండియే బరువుగా తోచినది అని తోలుకొనివచ్చి నాడు. అట్లు గాక అక్కడనే తాను పరికించియుండిన టైన ఇదేదియు జరిగియుం డదు. అట్లు పరికింపక బండిని తోలుకొనివచ్చినందున నాచేత ముందే ఆమె చంపఁ బడినది, నేను కదా వీనికి వసంతనేన దొరకునట్లు చేసితిని - సకరుణమ్ - దుఃఖ ముతో జాలిగా.

శ్లో. 3౮. భా ... = ఆయ్యా వసంతనేనా - దాక్షిణ్య ఉదక వాహినీ = దయ - మర్యాద - అను నీటికి (ప్రవహించు) నదియైనట్టిది, విగలితా = విసప్తమై పోయినది - అగపడక పోయినది. - రతిః = రతీదేవి, భూలోకమున ఆవతరించినట్టిది. (వసంత అట్టిది అనుట - ఇక ఈలోకాన రతిలేదు) స్వదేశం = తన చోటికి, స్వగమనకు, యాతా = పోయినది. హాహా = అయ్యయ్యా, అలంకృతభూషణే, ఆభరణ మునకు ఆభరణమైనదానా, సువదనే = చక్కని - చంద్రుం బోలిన - మోముగలదానా, (దానికి ఉపమానము లేదు - సాటి లేనిది - కావున - ను (= మంచి) మొగముగల దానా - అనుట, క్రీడారసోద్భాసిని = (శృంగారపు) ఆటలయందలి ప్రీతిచే మిక్కిలియు ప్రకాశించుదానా, హా = అయ్యా! సౌజన్యనది = మంచితనమునకు నదియైనదానా, ప్రహసపులినే = (ఆనదిలో) నెద్దనవ్వే - పులినముగా గలదానా,

(సాస్రమ్) కష్టం భోః, కష్టమ్,

శ్లో. కిం ను నామ భవేత్కార్యమిదం యేన త్వయా కృతమ్

అపాపా పాపకల్పేన నాగరశ్రీ ర్నిపాతితా.

౩౯

(స్వగతమ్) అయే, కదాచి దయం పాప ఇద మకార్యం మయి సంక్రామయేత్. భవతు, ఇతో గచ్ఛామి. (ఇతి పరిక్రామతి.

హ - మాదృశాం = నాబోంట్లకు, (రసికులకు) ఆశ్రయమయినదానా, హ హ! సాభాగ్యపణ్య ఆకరః = అందాలు అను సరకుకు నిధియైన, మన్మథస్య విపణిః - కామునిదుకాణము, నశ్యతి = ఇక లేకపోయినది - నశించినది.

దయ యెప్పుడు ఎండకప్రసహించునది - నీగడప యెక్కి 'దేహి'యని 'సహి'యని యనిపించుకొనువాడు - ఒకనాడును లేదుగదమ్మ; అట్టిది పోయినది. ఇకను ఈదేశాననే రతి - శృంగారప్రీతి - ఆట - లేడు - తన దేశము, స్వగతము చేరి పోయినది. ఏ నగ గాని, నీవు పెట్టుకొందువేని, దానిచేత నీవు కాదు రాణించుట, మఱి నీచేత అది కదా రాణించును; నవ్వుల తెల్లనియినుకదిబ్బలుగల, మంచితనమును నదిని, నాబోంటి విటులు, రసికులు ఎందఱు నిన్ను ఆశ్రయించుచుండిరి, ఇక వారికి చోలేది; అందమైన రూపము, అందమైన పలుకు, అందమైనభావము మొదలగు అందాలకు నిధియైన మన్మథుని దుకాణమువే - మఱి లేకపోతివే - ఇక నెట్లు ఈలోకాన!

శ్లో. ౩౯. యేన త్వయాకృతమ్ = ఏ నీచేత చేయబడినదో, ఇదం కార్యం = ఈపని, కిం ను నామ భవేత్ = అది యెట్టిది అగును? ఎంత చేయఁగూడని పని! దానిని ఎటువలె ఎందులకు చేసితివి? అపాపా = ఏపాపము ఎఱుగనిది, పుణ్యశీల, నగరశ్రీః - ఈయుజ్జయినికి లక్ష్మీ, పాపకల్పేన = మూలిక గొన్న పాప మవైన నీచేత, నిపాతితా = నాశనము చేయబడినది.

అయే - ఓహో - కదాచిత్ = ఒకవేళ. అయం పాపః = ఈపాపుడు - పాపాత్ముడు, ఇదం ఆకార్యం = ఈ పాపమును. మయి సంక్రమేత్ = నామీద పెట్టినను పెట్టును, కానీ - నేను ఇక్కడినుండి పోయెదను, అని రంగాన నాలు

(శకార ఉపగమ్య ధారయతి)

విటః—పాప, మామా స్పృక్ష్మీః. అలం త్వయా. గచ్ఛామ్యహమ్.

శకా—అరే, వసంతసేనాం స్వయ మేవ మారయిత్వా మాం దూషయిత్వా కుత్ర పలాయసే. సాంప్రత మిదృశోఽహ మనాథః ప్రాప్తః. [అలే, వశస్తశేషితం శలం జ్ఞేవ మాలిల మం దూశిత కహిం పలాలశి, శంపదం ఈదిశే హగ్నే అణాధే పావిదే].

విటః—అపథ్యస్తోఽసి.

శకా—

శ్లో. అర్థం శతం దదామి సువర్ణకం తే
కార్షాపణం దదామి సహోడిణం తే
ఏష దోషస్థానం పరాక్రమో మే
సామాన్యకో భవతు మనుష్యకాణామ్.

రం

గడుగులు నడచును, శకారుడు చేరబోయి పట్టుకొనును. పాప ... = పాపాత్ముఁడా, తాఁకకు తాఁకకు - ఇక నాకు నీతో పనిలేదు - చాలు నీతో - నేను పోయెదను.

అరే ... = ఓరి, వసంతసేనను నీవే చంపి, నన్ను తిట్టి నామీఁద పెట్టి, ఎక్కడికి పరువెత్తెదవు? సాంప్రతం ... = ఇప్పుడు నేను ఇట్టి దిక్కుమాలిన వాఁడను దొరకితివా?

అపథ్యస్తః ఆసి = చీ! చీ! నాశనమైపోయితివి పో.

శ్లో. రం. తే = నీకు, శతం సువర్ణకం అర్థకం = నూలు బంగారు నాణెములు డబ్బు ఇచ్చెదను. సహోడికం - కానుకతో కూడ, కార్షాపణం = ఆ పేరి బంగారునాణెమును, తే దదామి = నీకు ఇచ్చెదను. ఏషః - ఇదిగో, దోషస్థానం పరాక్రమః = దోషమునకు నెలవైన, నా పరాక్రమము - పరాక్రమకార్యము.

[అథం శదం దేమి శువణ్ణం దే
కహావణం దేమి శవోడితిం దే
ఏశే దుశ్శ్రాణ పలక్కమే మే
శామాణ్ణం భోదు మణుశ్శరణమ్].

విటః—ధిక్, త వై వాస్తు

చేటః—శాస్త్రం పాపమ్. [శాస్త్రం పాపమ్].

(శకారో హసతి)

విటః—

శ్లో. అప్రీతి ర్భవతు విముచ్యతాం హి హాసో
ధి క్ప్రీతిం పరిభవతారికా మనార్యామ్
మాభూ చ్చ త్వయి మమ సంగతం కదాచి
దాచ్ఛిన్నం ధను రివ నిర్గుణం త్యజామి.

రచ

వసంతసేనం జంతుట, మనుష్యకాణాం = మనుష్యులకందటికి - నీకు నాకు చేతునికి
ఇంకను ఇతరులకును, సామాన్యకః భవతు = ఉమ్మడియైనది కానీ - మన యందటి
మీదను పెట్టుకొందము.

ధిక్ - చీ చీ, తవ ఏవ ఆస్తు = నీకు మాత్రము ఆగునుగాక, శకారుడు
నవ్వుచున్నాడు.

శ్లో. రచ. అప్రీతిః భవతు - పశ్చాత్తాపమువలని అప్రీతి - చిత్తభేదము -
కలుగునుగాక - (నీకు అనుట), హాసః హి = నవ్వుగన - మాను, పరిభవతారికాం - అర
మానము కలిగించునదైన, అనార్యాం ప్రీతిం ధిక్ - నింద్యమైన ఈప్రీతి, ధిక్ -
చీ చీ - త్వయి మమ సద్గతం = నీతో నాసంగతము, కదా అపి మాభూత్ - చ =
(ఇంక) ఎప్పటికిని కాకుండును గాక. దాచ్ఛిన్నం ధనుః ఇవ = విలుగఁగొట్టఁ
బడిన వింటివలె, కావుననె, నిర్గుణం = ఏగుణమును లేక, అల్లెత్రాఁడులేనిదానిం
బోలెనున్న, (నిన్ను), త్యజామి = విడిచిపెట్టెదను.

శకా—భావ, ప్రసీద ప్రసీద, ఏహి. నలిన్యాం ప్రవిశ్య
క్రీడావః. [భావే, పశీద పశీద. ఏహి. ఇలిణీవ పవిశిల తేష్టు].

విటః—

శ్లో. అపతిత మపి తావ త్సేవమానం భవంతం
పతిత మివ జనో ఽయం మన్యతే మా మనార్థమ్
కథం మహా మనుయాయాం త్వాం హతస్త్రిక మేనం
పున రపి నగరస్త్రిశక్తి తార్థాక్షిదృష్టమ్. ౪౨

(సకరుణమ్) వసంత సేనే,

చేసినపనికి ఏడువ వలసియుండగా, నవ్వెద వేమయ్యా. చీచీ-ఏమి నవ్వు
అది! అవమానము కదా పడవలయును - ఎంత నింద్యమైనది! ఇక నీతో నా
కెప్పటికి సంగతము అక్కఱలేదు. విఠిగిన వింటిని, అల్లె (= గుణము) లేనిదానిం
బోలే, గుణహీనుని నిన్ను వదలి నే పోయెదను.

భావ - మన్నించు. రా - తామరకొలనిలో ఈగులాడుదము,

శ్లో. ౪౨. అపతితం అపి = (పాపముచే) పడనివాని నైనను, భవంతం
సేవమానం తావత్ = నిన్నుం గూడినవాని నన్ననో, మాం = నన్ను, అయం జనః =
ఈలోకము, అనార్థం పతితం ఇవ మన్యతే = చెడ్డవానింగా, పాపములుచేసి పడి
నవానింగా, శీలభ్రష్టునిగా, తలచునట. మఱి యిపుడన్ననో - అహం = నేను,
హతస్త్రికం ఏనం త్వాం = స్త్రీహత్యగావించిన యానిన్ను, నగరస్త్రి ... =
ఊరియొడువారిచేత భయముతో, అర్థాక్షముగా - సగమగునట్లుగా కన్నులు సంకో
చించుకొని చూడఁబడువానిని, పున రపి = మరల ఇంకను, కథం అనుయాయాం =
ఎట్లు కూడి వెంటవత్తునయ్యా.

నీవు ఇట్టి పాపము చేయనినాడే, నిన్నుం గూడినందులకు నన్ను, గౌరవ
హీనునిగా, పాపము చేసిన నీచునిగా లోకము పాతికచూపు చూచుచుం
డెనే. మఱి యిప్పుడు ఇంత ఘోరహత్యాపాపము కావించితివే, నిన్ను ఊరియొడు
ఎంతయు (భయ జుగుప్సా) సంకోచదృష్టులం జూతురే - అట్టి నీవెంట నేను ఇంకను
వత్తునటయ్యా.

శ్లో. అన్యస్యా మపి జాతౌ మా వేశ్యా భూ స్త్వం హి సుద్ధరి
చారిత్రగుణసంపన్నే జాయేథా విమలే కులే. ౪౩

శకా—మదీయే పుష్పకరణ్ణకజ్జిన్తోద్యానే వసంతసేనాం మార
యిత్వా కుత్ర పలాయనే. ఏహి. మమ ఆవుత్త స్యాగ్రతో వ్యవ
హారం దేహి. [మమకేలకే పుష్పకలణ్ణకజ్జిన్ణజ్జాణే వశంతకేణిలం
మాలిల కహిం పలాలశి. ఏహి. మమ ఆవుత్తశ్శ అగ్గదో వవహాలం
దేహి]. (ఇతి ధారయతి.

విటః—ఆః, తిష్ఠ జాల్మ, [ఇతి ఖడ్గ మాకర్షతి].

శకా—(సభయ మపసృత్య) కిం లే, భీతో ౭సి, త ద్గచ్ఛ.
[కిం లే, భీదే శి, తా గచ్ఛ].

అమ్మ, వసంతసేనా.

శ్లో. ౪౩. సుద్ధరి - నీ యాయందముతో నాకన్నుల యెదుట నున్నట్లే
ఉన్నావే, ఓ చక్కనిచుక్కా, అన్యస్యాం జాతౌ అపి = వేటొండు జన్మాన
విసను, త్యాం మా వేశ్యా భూః = నీవు బోగముదానవు కాకుమా. చారిత్రగుణ
సంపన్నే = ఏమి నీనడువడి! ఏమి నీగుణాలు! అట్టివానితో నిండినదానా, పాతి
వ్రత్యపు మేలిమితో కూడుకొన్నదానా, (వానింబట్టియే, అవియే ఆఫలము నీకీచ్చి
నట్లుగా), విమలే కులే = దోసములేని (బ్రాహ్మణ) కులమున పుట్టుదువుగాక.

నీవు బోగముదానవు కాదగినదానవు ఎంతమాత్రము గావు - సరి, పోయినావు,
నీనడవడికిని మంచిగుణాలకును, నీపాతివ్రత్యమునకు, ఈతూటి మంచి దొడ్డకులమున
పుట్టువు గాంతువుగాక.

మమ ఆవుత్తస్య అగ్రతః = నాబావ (= రాజు) ఎదుట వ్యవహారం
దేహి - వ్యాజ్యమున సమాధానము ఇమ్ము - చెప్పము - నేను వ్యాజ్యము
వేసెదను నీమీఁద, సమాధానము చెప్పము, అనుట. ఇతి ధార యతి =
అని పట్టుకొనును.

ఆః తిష్ఠ జాల్మ - ఆ - కోపోక్తి - వివేకహీనుఁడా, నీచుఁడా, నిలు.
అని కత్తి దూయును. శకారుఁడు వట్టి పిఱికి, పంద - సభయం = భయముతో,
అపసృత్య - ఎడముగా పోయి - తొలగి; ఇట్లు తాను భయపడి వానిని అను

విటః—(స్వగతమ్) న యుక్త మవస్థాతుమ్. భవతు. య
త్రార్య శర్వీలక చందనక ప్రభృతయః సన్తి, తత్ర గచ్ఛామి.

(ఇతి నిష్క్ర)స్తః.

శకా—నిధనం గచ్ఛ, అరే స్థావరక పుత్రక, కీదృశం
మయా కృతమ్. [నిధణం గచ్ఛ. అలే ధావలకా పుశ్తకా,
కీలిశే మప కడే].

చేటః—భట్టక, మహా దకార్యం కృతమ్. [భట్టకే,
మహస్తే అకజ్జకడే].

శకా—అరే చేట, కిం భణ స్యకార్యం కృత మితి. భవతు
ఏవం తావత్. (నానాభరణా న్యవతార్య) గృహః ణేమ మలం
కారమ్. మయా తావ ద్దత్తమ్. యావత్త్యాం వేలాయా మలం
కరోమి తావతీం వేలాం మమ. అన్యాయ తవ. [అలే చేడే, కిం

చున్నాడు - భీతః అసి - భయపడితివి! పిటికి టక్కరిమాటి. న యుక్తం
అవస్థాతుం = ఇక్కడ ఇంక నుండరాదు. కానీ, యత్ర ఆర్య శవికాలక
చందనక ప్రభృతయః = ఎక్కడ శవికాలకయ్య చందనకుడు, మొస్తలెనవారు -
గోపాలకదారకుని పక్షమువారు - వీని బావకుంగానివారు, ఉన్నారో, అక్కడికి
పోయి వారిం గూడెదను.

నిష్క్రమించును - నిష్క్రమించువానిం జూచి వానివెనుకనే - నిధనం
గచ్ఛ - చావు (పో.) కీదృశం మయా కృతం - ఎట్లున్నదిరా, నేను చేసినది -
నాపని? మహత్ ఆకార్యం = మిక్కిలియు కూడని పని, పెనుబాపము.
నానాభరణాని ఆవతార్య - అన్నిసగలను (మేనినుండి) దింపి - దింపి అనగా,
తీసి. పుచ్చుకోరా యీ ఆలంకారమును. మయా తావత్ దత్తం - నాచే
(నీకు) ఈబడినది. యావతీం వేలాం ... = ఎంత నేపు, అలజ్గురోమి = అలంక
రించుకొందునో - పెట్టుకొందునో, తావతీం వేలాం మమ = అంతనేపు, (మమ =)
నాకు; అన్యాయ (వేలాం ఇతి శేషః) తక్కినకాలము, తవ = నీది, అనగా ఇవి
తమాం నీకు ఈయను - నేను పెట్టుకొన్నంతనేపు నావి, తీసి పెట్టునప్పుడు నీవి.

భణాశి అకజ్జే కడేత్తి. భోదు. ఎవ్వం దావ. గేట్టా ఏదం అలం
కారమ్. మవ తావ దిట్టే. జేత్తికే వేలే అలంకలేమి తేత్తికం
వేలం మమ. అట్టం తవ].

చేటః—భట్టక ఏ వై తే శోభన్తే ; కిం మ మైతైః ? [భట్టకే
జ్ఞేవ ఏదే శోహన్తి. కిం మమ ఏదేహిం].

శకా—త ద్దచ్చ, ఏతౌ వృషభౌ గృహీత్వా మదీయాయాం
ప్రాసాదబాలాగ్రప్రతోలికాయాం తిష్ఠ. యావ దహ మాగచ్ఛామి.
[తా గచ్ఛ. ఏదాఇం గోణాఇం గేట్టిల మమకేలకావ పాశాద
బాలగ్గపదోలికావ చిత్త. జావ హగ్గే ఆలచ్ఛామి].

చేటః—య ద్భట్టక ఆజ్ఞాపయతి. [జం భట్టకే ఆణవేది].
(ఇతి నిష్కా)న్తః.

శకా—ఆత్మపరిత్రాణే భావో గతో ౭దర్శనమ్. చేట మపి
ప్రాసాదబాలాగ్ర ప్రతోలికాయాం నిగడపూరితం కృత్వా స్థాప

భట్టకే ఏవ = దొరయందే - దొరయెంటిమీదనే, ఏలే శోభన్తే = ఇవి
రాజించును, కిం మమ ఏలే = నాకెందులకు ఇవి ?

తత్ గచ్ఛ = మఱి యింక నీవు పో మదీయాయాం = నాదైన, ప్రాసాద
బాలాగ్ర ప్రతోలికాయాం - మేడమీది క్రొత్త కొనవసారాలో, కాదా చాల
క్రొత్త - లేక ఏనుగుగున్న బొమ్మగల ముందు (ప్రతోలికాయాం) దారి చెంత
కొట్టులో - కొట్టునులే మేలు - దాని ప్రాతకిటికీగుండ వాడు తరువాత క్రిందికి
దూకును. బంగాళా ముందు వాకిటిపై డాబ్బాపై (బాల =) క్రొత్త కొన
వసారాలో అందలు నడయాడు చేపట్టు ప్రక్కన (- అగపడుచును మరలతిప్పించు
కొనలేకయు నుండునట్లు) తిష్ఠ = ఉండుము. యావత్ అహం అగచ్ఛామి = నేను
వచ్చునంతవఱకు; ఇంతలో నేనును వచ్చెదను. ఆత్మపరిత్రాణే = తన్ను కాపాడు
కొనుటయందు - ఆప్రయత్నమందు, భావః గతః ఆదశానం = భావ అగపడక
పోయినాడు. చేటునిం గూడ నామేడమీది బాలాగ్రప్రతోలికాయందు -

యిష్యామి. ఏవం మన్తో) రక్షితో భవతి. త ద్గచ్ఛామి. అథవా
పశ్యామి తావ దేనామ్. కి మేషా మృతా, అథవా పున రపి
మారయిష్యామి. కథం సుమృతా. భవతు. ఏతేన ప్రావారకేణ
ప్రచ్ఛాదయా మ్యేనామ్. అథవా నామాఙ్కిత ఏషః. త త్కో-2
వ్యార్యపురుషః ప్రత్యభిజ్ఞాస్యతి. భవతు ఏతేన వాతాళీపుష్పజేన
శుష్క-వర్ణపుటేన ప్రచ్ఛాదయామి. భవతు ఏవం తావత్.
సాంప్రత మధికరణం గత్వా వ్యవహారం లేఖయామి, య థార్థస్య
కారణ త్సార్థవాహకచారుదత్తకేన మదీయం పుష్పక రణ్ణకం
జీర్ణోద్ధానం ప్రవేశ్య వసంతేనా వ్యాపాది తేతి.

లేక మిదైమిఁడ (బాల = క్రొత్త - లేక - ఏనుఁగునన్న (బొమ్మ) పెట్టియుండు
ముందు కొట్టన - ప్రత్యోళిక - తిరుగాడు దారి, నిగడపూరితం కృత్వా = సంకల్పితో
నిండినవానింజేసి, స్థాపయిష్యామి = కదలనీకుండ ఉంచెదను. ఏవం మన్త్రః
రక్షితః భవతి = ఈవిధముగా (మన్త్రః =) రహస్యము పొక్కకుండ కాపాడఁ
బడినది, చాపబడినది - ఆగును. తత్ గచ్ఛామి = కావున ఇఁక పోయెదను.
అథవా - అట్లు గాదు. ఈమెను గన (మరలనొకమాటు) చూతును - ఈమె చచ్చి
నదా? అథవా=లేక, పున రపి మారయిష్యామి=మరల చంపుదునా? ఆవలోక్య=
చూచి, పరికించి, కథం = ఎట్టా! సుమృతా = తమాం చచ్చినది. ఏతేన ప్రావా
రకేణ ... = ఈయుత్తరీయముతో కప్పెదను ఈమెను. అథవా = వలదులే -
నామాఙ్కితః ఏషః = పేరు గుర్తు పెట్టబడియున్నది. తత్ కః ఆపి ఆర్య
పురుషః = ఎవఁడైనను, (ఆర్యపురుషః =) పూజ్యుఁడైన మానిసి - అక్షరాలు
వచ్చినవాడు, గుర్తుపట్టఁగలఁడు - భవతు = కానీ, వాతాళీపుష్పజేన = గాలులు,
దట్టముచేసిన, ప్రోవుగూచిన, ఎండుటాకుదొప్పలచేత కప్పెదను. ఆకులు ఎండఁ
బాటిన పైను దొప్పలవలె నగును. సాంప్రతం అధికరణం గత్వా = ఇప్పుడు కచ్చేరికి
పోయి ఫిర్యాదు వ్రాయించెదను. యథా = ఏమని యనఁగా - అథకస్యకార
ణాత్ = డబ్బుకారణమువలన - డబ్బు - నగల - కొసము, వర్తకుఁడైన చారు
దత్తిగానిచేత నాడైన పుష్పకరండకము అను ముసలి - ప్రాత - తోటబొనికి
కొంపోయి, వసంతసేన చంపబడినది - అని.

జ్ఞో. చారుదత్తవినాశాయ కరోమి కపటం నవమ్

నగర్యాం విశుద్ధాయాం పశుఘాత మివ దారుణమ్. ౪౪

భవతు. గచ్ఛామి. (ఇతి నిష్క్రమ్య దృష్ట్వా సభయమ్) అవిద
మాదికే. యేన యేన గచ్ఛామి మార్గేణ, తేనైవేష దుష్ట
శ్రమణో గృహీతకషాయోదకం చీవరం గృహీత్వాగచ్ఛతి. ఏష
మయా నాసాం చిత్త్వా వాహితః కృతవైరః కదాపి మాం ప్రే
క్ష్యతేన మారి తేతి ప్రకాశయిష్యతి, త త్కథం గచ్ఛామి.
(అవలోక్య) భవతు ఏత మర్థపతితం ప్రాకారఖణ్డ ముల్లభ్యై
గచ్ఛామి.

జ్ఞో. ౪౪. చారుదత్త వినాశాయ = చారుదత్తుని అడుగంట నాశము
చేయుటకు, నవం కపటం = క్రొత్తమాయను - మోసమును, విశుద్ధాయాం
నగర్యాం = నిర్మలమైన ఇట్టి హత్యప్రస్తావములు మునుపు లేని - నగరమునందు,
దారుణం = ఎంతయు క్రూరమైన, పశుఘాతం ఇవ = నలుగాలి దానిని - గొట్టెను -
జంపుటంబోని దానిని, కరోమి = చేసెదను.

ఘాతలు మొదలైనవి, యెన్నుండును లేని నగరమందు క్రూరమగు పశుఘాత
వలె, చారుదత్తుని నాశము చేయుటకు ఒక క్రొత్తవిధమగు మాయను, జిత్తును,
చేసెదను.

అవిదమాదికే - భయముతోడి యాశ్చర్యముం దెలుపును. శ్రమణకుడు
ఎదురుపడుటను చూచి ఆవశకునమును ఎంచుకొని పలుకుట - అబ్బో! యేన గచ్ఛామి
మార్గేణ = ఏదారిని నేఁబోవుదునో, లేన ఏవ ... = దాననే ఈచెడ్డ బాధ
సన్నాహిని కషాయపురంగునీరు పట్టింపబడిన - చాయవేయబడిన (తన) గుడ్డను
చేతంగొని వచ్చుచున్నాడు. ఏష మయా ... = వీడు నాచేత ముక్కుకోయఁ
బడి తఱుమఁగొట్టబడినాడు, (కావున) పగ వాఁడుగా చేయబడినాడు, కదా అపి -
ఎప్పుడైనను ఒకవేళ, మాం ప్రేక్ష్య = నన్ను చూచి, ఏలేన మారితా ... =
వీనిచే చంపబడినది అని ప్రకటింపఁగలఁడు. తత్ ... = కావున మఱి యెటు
పోవుదును? కానీలే - ఈ సగమువిఠిగి పడిన ప్రహరితునుకను ఎగిరి దాఁటి
పోయెదను,

శ్లో. ఏషోఽస్మి త్వరిత్వరితో లక్ష్మీనగర్యాం గగనే గచ్ఛన్
భూమ్యాం పాతాలే హనూమచ్ఛిఖర ఇవ మహేంద్రః. ౪౫
(ఇతి నిహా)స్తః.

[అత్తపలిత్రాణే భావే గదే అదంతణమ్. చేడం వి పాశాద బాలగ్గపదోలికావ నిగలపూలిదం కదుల భావఇశ్వమ్. ఎవ్వం మన్నె లిక్కిదే భోది. తా గచ్ఛామి. అథవా పేక్షామి దావ ఏదమ్. కిం ఏశా మలా ఆదు పుణో వి మాలఇశ్వమ్. కథం శుమలా. భోదు. ఏదిణా పావాలఏణ పచ్ఛాదేమి ణమ్. అథవా ణామక్కిదే ఏశే. తా కే వి అజ్జపులిశే సచ్చసీ జాణేది. భోదు. ఏదిణా వాదా లీపుజ్జదేణ శుక్లపణ్ణపుడేణ పచ్ఛాదేమి. భోదు. ఎవ్వం దావ. సంపదం అధిలలణం గచ్ఛిల వవహాలం లిహవేమి, జహా అత్తశ్చ కాలణాదో శత్రవాహచాలుదత్తకేణ మమకేలకం పుష్పకలణ్డకం జిణ్ణుజ్జాణం పవేళిల వశస్త్రశేణిః వావాదిదే త్రి

చాలుదత్తవిణాశాయ కలేమి కవడం ణవమ్
ణాలీవ విశుద్ధాప పశుఘాదం వ్య దాలుణమ్.

భోదు. గచ్ఛామి. అవిదమాదికే. జేణ జేణ గచ్ఛామి మగ్గేణ, తేణ జ్ఞేవ ఏశే దుత్తశమణకే గహిదక శాటదకం చీవలం గేడ్డిల

శ్లో. ౪౫, ఏషః = ఇదిగో నేను, త్వరిత త్వరితః = ఎంతయువడిగలవాఁడనై, లక్ష్మీనగర్యాం = లంకానగరమందు, గగనే = మింట, భూమ్యాం = మంట, పాతాలే = పాతాళాన, మహేంద్రః = మహేంద్రుఁడు, హనూమచ్ఛిఖరే ఇవ = హనుమంతుని శిఖరమందుం బోలె - హనుమంతుఁడు మహేంద్ర (పవకత) శిఖరమందుంబోలె అనుటకు శకారుని విపరీతభాషితము - నేలను నింగిని పాతాళానం బోవుటయనఁగా - ఎందును తగులకయు అన్నిటికిం దగులునట్లును - అనుట - ఒకే పరుగున పోయెదను అనుట. గచ్ఛక్ అస్మి = పోవుచున్నాను.

అలచ్చది. ఏశే మన ఇణిం చ్చిదియ వాహిదే కిదవేలే కదావి మం
పేక్షిత ఏదేణ మాలిదే త్తి పఆశఇశ్శది. తా కథం గచ్చామి.
భోదు. ఏదం అద్దపడిదం పాలలఖణ్డం ఉల్లజ్జిత గచ్చామి.

ఏశేష్టు తులిదతులిదే లజ్జాణలలివ గలదే గచ్చనే

భూమివ పాలలే మానూమశిహలే విల మహేదే].

(ఇతి నిష్కా)స్తః

(ప్రవి శ్యాపటిక్షేపేణ)

సంవాహకో భిక్షుః—ప్రత్యాలిత మేత న్మయా చీవరఖణ్డమ్.
కిం ను ఖలు శాఖాయాం శుష్కం కరిష్యామి. ఇహ వానరా
విలుమ్పన్తి. కిం ను ఖలు భూమ్యామ్. ధూలీదోషో భవతి. త

అపటిక్షేపేణ - తెరవేయకయే - తెరపట్టకయే - సంభ్రాంతుడుగా వడి
వడిగా - ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి - ఆ + పటిక్షేపేణ అని యేని, పట + అక్షే
పేణ - అనియేని - రంగవ్యవహారము, నాటకాలలో. దానికి సరియైనయర్థము
చర్చించి నిణకాయంపఁ దగును.

సంవాహకః భిక్షుః - రెండవయంకమున జూదరిగా ఓడి, బాక్సీకై ఎదిరి
చేతను సభికునిచేతను కొట్టబడి, తప్పించుకొన వసంతసేనయింట జొచ్చి, ఆమె
దాక్షిణ్యముచే తప్పించుకొని, తాను మునుపు చారుదత్తునికి సంవాహకుడుగా ఉంటి
ననియు, దిక్కుమాలినవాడననియు, లోకాన విసిరివేలిననియు, నిర్వేదముం జెంది,
ఆమెతోను చెప్పి, శ్రమణకాశ్రమముం జొచ్చినవాడు. ఈయంకారంభమున ఒక
తూతీ శకారునిచికిత్సి దెబ్బలు తిని, ఎట్లో విటునిదయచే అంతటనైనను తప్పించు
కొని పోయినవాడు ఇతఁడే యగును. అప్పుడు అనియుండెను, క్రొత్తగా కావిపట్టిం
చిన తన సన్నాసియుడువును అచటి కోనేటిలో గుంజుకొనుటకు వచ్చితిని అని.
వీడు వాడె కానోపును. తన యిప్పటి భాషితమును అప్పటిదానితో కలుపు
చున్నాడు. ప్రత్యాలితం ఇత్యాదిగా. శుష్కంకరిష్యామి = ఎండవేసికొందునా?
ఇక్కడ కోతులు చింపును, కాదా కొనిపోవును, నాకు లేవండఁ జేయును.

తుత్ర ప్రసార్య శుష్కం కరిష్యామి. (దృష్ట్వా) భవతు. ఇహ వాతాలీపుష్పోతే శుష్కపత్రసంచయే ప్రసారయిష్యామి. (తథా కృత్వా) నమో బుద్ధాయ. (ఇత్యుపవిశతి) భవతు ధర్మాక్షరాణ్యుదాహరామి. ('పచ్చిజనా యేన మారితా' ఇత్యాది పూర్వోక్తం పఠతి.) అథ వాలం మ మైతేన స్వర్గేణ. యావత్తస్యా వసంతసేనాయా బుద్ధోపాసికాయాః ప్రత్యుపకారం న కరోమి, యయా దశానాం సువర్ణకానాం కృతేన ద్యూతకారాభ్యాం నిష్క్రితః, తతః ప్రభృతి తయా క్రిత మి వాత్మాన మవగచ్ఛామి (దృష్ట్వా) కిం ను ఖలు పణ్ణోదరే సముచ్చసితి. అథవా

నేలమీద? (వలను) ఆక్కడ దుమ్ముదోషము కలుగును. తత్ కృత ప్రసార్య ... - మఱి యొక్కడ పఱచి ఎండినది చేసికొందును? కానీ. ఇహ వాతాలీపుష్పోతే ... = ఇక్కడ గాలిచే దట్టముగా ప్రోవుగా త్రోయబడిన ఎండుటాకులప్రోవుపై పఱచెదను. (అట్లు పఱచి) నమో బుద్ధాయ = నమస్కారము బుద్ధుడేవునికి. ధర్మాక్షరాణీ ఉదాహరామి - ధర్మసంబంధమైన మంచియుతురములు - అనగా నూక్తులు - ఉదాహరామి = నోటఉచ్చరింతును - అది భిక్షువు ఎప్పుడును చేయవలయుపని. సాదుని యనుష్ఠానము. అథవా అలం మమ ఏతేన స్వర్గేణ - ఎందులకు నాకు అది (= అథవా), నాకు ఈస్వర్గము - సుఖము - ఆక్కఱ లేదు. తృతీయతో 'అలం'కు నిషేధము అథాము, '... = అవశ్య మపి స నరః స్వర్గం గామాతే. VIII - 2.' యావత్ - ఎంతవఱకు అనగా - తస్యాః బుద్ధోపాసికాయాః వసంత సేనాయాః ... = బౌద్ధసన్న్యాసి - అనగా శ్రమణకుడు - అందఱిని - వారు బౌద్ధులైనను కాకున్నను - బుద్ధోపాసక, బుద్ధోపాసిక అని సంబోధించును, నిరదేశించును, వ్యవహరించును - అందు ఏమియు తాత్పర్యము లేదు - వట్టి ఆచారమాత్రము - మాటవరుస - ప్రత్యుపకారం నకరోమి - ప్రత్యుపకారము చేయకుందునో - నాచిత్తమంతయు దానిమీదనే యున్నది. యయా = ఏమెచేత - అనగా ఆమెచేత, ... = పదిదినారముల కొనుము జూదమువలన నేను, నాబాకీ కట్టి, విడిపింపబడితిను? (= నిష్క్రితః), తతః ప్రభృతి = అప్పుడు మొదలుకొని, నేను నన్ను, నాశరీరము ఆమెచే కొనబడినట్లు, నేను ఆమెకు పరాధీనుడనైపోయినట్లు, అనుకొందును. కిం ను ఖలు పణ్ణోదరే ... = ఏమిటి ఆకులలోపల ఊపిరియాడునట్లున్నది!

శ్లో. వాతాతపేన తప్తాని చీవరతోయేన స్తిమితాని పత్రాణి

ఏతాని విస్తీర్ణపత్రాణి మన్యే పత్రాణివ స్ఫురన్తి. ౪౬

[పత్రాలిదే ఏశే మమ చీవలఖణ్డే. కిం ణుక్తు శాహావ శుక్ష్మావ ఇశ్వమ్. ఇథ వాణలా విలుమ్నున్తి కిం ణుక్తు భూమీవ ధూలీదోశో హోది. తా కహిం పశాలిల శుక్ష్మావఇశ్వమ్. భోదు. ఇథ వాదాలీ పుజ్జదే శుక్ష్మవత్తసంచవ పశాలఇశ్వమ్. ణమో బుద్ధశ్య. భోదు. ధమ్మక్ఖలాఇం ఉదాహలామి. (పఞ్చజ్జణ జ్ఞేణ మాలిదా' (౮-౨) ఇత్యాది పూర్వోక్తం పఠతి) అథవా అలం మమ ఏదేణ శగ్గణ జావ తావ వశన్తశేఽపి బుద్ధోవాశిఽపి పచ్చువకాలం ణ కలేమి, జావ దశాణం శువణ్ణకాణం కిదే జూదిక లేహిం ణిక్కిదే తదోపహుది తావ కీదం విల అత్తాణలం అవగచ్ఛామి. కింణుక్తు పఞ్ణోదలే శముశ్యశది. అథవా

వాదాదవేణ తత్తా చీవలతోవేణ చిమ్మిదా పత్తా

ఏదే విధిణ్ణపత్తా మణ్ణే పత్తావిల ఫులన్తి].

శ్లో. ౪౬. వాతాతపేన = గాలితేతను ఎండచేతను, తప్తాని = కాగినవి, వేడియెక్కినవి - తమాం ఎండిపోయినవి, చీవరతోయేన = నా కాషాయవస్త్రపు నీటిచే, తిమితాని = తడిసినవై, విస్తీర్ణం ప్రాప్తాని = పెడల్పుపొందినవి - ఎండినదొప్పంబోని ముడుతలు విప్పారినవై, పత్రాణి = ఆకులు, స్ఫురన్తి ఇవ = కదలున ట్లున్నవి అని తలంతును - ఎండకు ఎండి ముడుచుకొనిపోయినవి క్రొత్త నీటితడుపున ఇంచుక వికసించి విప్పారును అనుట.

విస్తీర్ణపత్రాః = విప్పబడిన తెక్కలుగల పక్షులవలె - అనియు ననఁ జగును. పత్త్రీమ అనఁగా 'అకాది' చేత ప్రత్తి - పక్షి. అని.

(వసంతసేనా సంజ్ఞాం లబ్ధ్యా హస్తం దర్శయతి)

భీషుః—హా హా, శుద్ధాలంకారభూషితః స్త్రీహస్తో నిష్కామతి. కథమ్. ద్వితీయోఽపి హస్తః. (బహువిధం నిర్వర్ణ్య) ప్రత్యభిజానా మీ వైతం హస్తమ్. అథవా, కిం విచారేణ. సత్యం, స ఏవ హస్తో యేన మే లభయం దత్తమ్. భవతు. పశ్యామి. (నాట్యే నోద్ఘాట్య దృష్ట్వా ప్రత్యభిజ్ఞాయచ) సైవ బుద్ధోపాసికా. [హా హా, శుద్ధాలంకారభూషితే ఇత్థం హస్తే ణిక్కమది. కథమ్. దుదియే వి హస్తే. పచ్చభిరణామివిల ఏదం హస్తమ్. అథవా, కిం విచారేణ, శచ్చం శే జ్ఞేవ హస్తే జ్ఞేన మే లభలం దిణ్ణమ్. భోదు. ప్పేళ్ళమ్. శా జ్ఞేవ బుద్ధోవాశిల].

వసంతసేనా సంజ్ఞాం లబ్ధ్యా = వసంతసేన తెలివి పొంది - మూర్ఖ - కారబోలు ఆమెకు శకారుని గొంతుపిసికిడివలనఁ గలిగినది. ప్రాణము తమాం పోలేదు. అది యిప్పటికి దైవయోగమున తేలుచున్నది.

శుద్ధాలంకారభూషితః - మేలి - ఆసలు బంగారు రతనాలుగల - నగలతో అలంకరింపబడియున్నది, అనుట సరిపడదు.

శకారునిఘోషము, నగలన్నియు ఒలిచి తీసికొని చంపెననిగదా. దానికి రుజువుగా అవి IXలో మైత్రేయుని సంకనుండి పడి చారుదత్తు మెడకుట్టఁ బడును. శుద్ధాలంకారభూషితః - నిరలంకార భూషితముగా - సామ్యులేకయే (శుద్ధ =) వట్టిమేని కాంతియే భూషణముగా గలిగి ఉన్నది. ఒకవేళ 'శుద్ధో' లె నలంకారభూషితః అనియుండునా?

వసంతసేన తనయొంటి మీఁదినగలను 'మృచ్ఛకటి'లో పెట్టి రోహసేనునికి ఇచ్చినది. 'మీయమ్మనైతిని' అన్నది. మఱి నగందాఁచునా? మఱి చారుదత్తుంజాడఁ బోవుటకు 'ప్రసాదయామి' అన్నదే - అది వట్టికడుగుటలు పూయుటలు తొడుగుట లం బోనివే అగును. కాకున్న అలంకారమునకు 'శుద్ధ' అనువిశేషణమేమి? పువ్వులంబోనివి, 'శుద్ధము'లగునా?

(వసంతసేనా పానీయ మాకాజ్ఞాతి)

భిక్షుః—కథమ్. ఉదకం యాచతే. దూరే చ దీర్ఘికా. కి
మిదానీ మత్ర కరిష్యామి. భవతు. ఏత చ్చీవర మస్యా ఉపరి
గాలయిష్యామి. [కథమ్. ఉదలం మగ్నైది. దూరే చ దీర్ఘికా.
కిం దాణిం ఏత్థ కలఱిశ్శమ్. భోదు. ఏదం చీవలం తే ఉవలి గాల
ఱిశ్శమ్]. (తథా కరోతి.

(వసంతసేనా సంజ్ఞాం ల భ్యోత్తిష్ఠతి భిక్షుః
పటాన్తేన వీజయతి)

వసంత—ఆర్య, క స్త్వమ్. [అజ్ఞ, కో తుమమ్].

రక్తాశోకరుచా విశేషితగుణో విమృద్ధరాలక్తకః
ప్రత్యాఖ్యాత విశేషకం పరవకం శ్యామావదాతారుణం
ఆక్రాంతా తిలకక్రియాపితిలకై లక్ష్యద్విరేఖాజ్ఞానైః
సావజ్ఞేన ముఖప్రసాధనవిధౌ శ్రీరూఢవీయోపితామ్. మాశవిక.

ఇది ముఖ ప్రసాధనములు - కాళిదాసు చెప్పినది. చెవికమ్మలు ముక్కుపుడ
కలు మొదలగు ప్రస్తావనలేదు.

ఈచేతిని నేను అనవాలుపట్టుచున్నట్లు అగుచున్నాను - నాకు అడియా
లము - గుఱుతు అగుచున్నట్లు లున్నది. అథవా - అట్లేల, సందియ మేల? కిం
విచారేణ = ఆలోచన యెందులకు? సత్యం న ఏవ ... = నిజముగా అదే. నాకు
అభయమిచ్చిన చేయియే. అట్లు గుఱుతుకు వచ్చు నట్టి యసాధారణలోకోత్తర
సౌందర్యముగలది. అనుట, ఉద్ఘాట్య - ఆకులు తొలగించి, దేహము బయటపడు
నట్లు చేసి, నా ఏవ = ఆమెయే - ఆబుద్ధోపాసకయే - ఆజనమే అనుట - అంత
కన్నను బుద్ధోపాసకకు ఎక్కువ యథాము లేదు.

పానీయం ఆకాజ్ఞాతి = త్రాగుటకు నీరు కోరుచున్నది - అందులకైన సన్న
చేయుచున్నది, గాలయిష్యామి = పిండెదను - పిండి నీరు కాటునట్లు చేసెదను.
తెలివిపొంది లేచుచున్నది. బిక్షువు గుడ్డ చెఱుగుతో - కొంగుతో - వీచుచున్నాడు.

భిక్షుః—కిం మాం న స్మరతి బుద్ధోపాసికా దశసువర్ణ నిష్క్రి-
తమ్. [కిం మం ణ శుమలేది బుద్ధోవాశిత దశశువర్ణ నిష్క్రిదమ్].

వసంత—స్మరామి. న పున ర్యథార్థో భణతి. వర మహా
ముపర తైవ. [సుమరామి. ణ ఉణ జథాఅజ్ఞో భణాది. వరం
అహం ఉవరదా జ్ఞేవ].

భిక్షుః—బుద్ధోపాసికే, కిం నిష్క్రిదమ్. [బుద్ధోపాశివ, కిం
జ్ఞేదమ్].

వసంత—(సనిర్వేదమ్) య త్సదృశం వేశభావస్య, [జం
సరిసం వేశభావస్య]

భిక్షుః—ఉత్తిష్ఠ తూత్తిష్ఠతు. బుద్ధోపాసి కైతాం పాదప
సమీపజాతాం లతా మవలమ్భ్య. [ఉత్తేదు ఉత్తేదు బుద్ధోవాశిత
ఏదం పాదపసమీపజాదం లదం ఓలమ్భిఅ]

(ఇతి లతాం నామయతి.

(వసంత సేనా గృహీ త్వోత్తిష్ఠతి)

భిక్షుః—ఏతస్మి నిర్వహారే మమ ధర్మభగిని తిష్ఠతి. తత్ర
సమాశ్వస్తమనా భూ త్వోపాసికా గేహం గమిష్యతి. త చ్ఛనైః

ఆర్య ... = ఆర్య, నీవు ఎవరు? కిం మాం న స్మరతి ... = ఏమి, నన్ను
మఱచినదా - పది దినారములచే విడిపించి కావబడినవానిని. వరం అహం ఉపరతా
ఏవ = నేను చచ్చియుండిననే మేలు అయ్యెడిని, కిం ను ఇదం = ఇదేమిటి
అమ్మా? యత్ సదృశం ... = బోగముతనమునకు ఏది తగునో అది, ఇది - అనుట.
ఉత్తిష్ఠతు ... = లేచును గాక ... = చెట్టుప్రక్కన మొలచియున్న యీ
తీరగంబట్టుకొని - అని లతాం నామయతి - తీరగను వంచుచున్నాడు. వసంత సేన
పట్టుకొని లేచుచున్నది.

ఏతస్మిన్ విహారే - ఈబౌద్ధాలయములో - బౌద్ధసన్న్యాసులుండు మతమున,
మమ ధర్మభగిని - నాకు, పూనినసన్న్యాసుధర్మముం బట్టిన అక్క, = ఒక బౌద్ధ
సన్న్యాసిని, పరివ్రాజిక ఉన్నది, తత్ర ... = అక్కడ మనసునకు ఊటట కలుగు

శనై ర్గచ్ఛతు బుద్ధోపాసికా. (ఇతి పరిక్రమతి. దృష్ట్వా) అప
సరత ఆర్యాః. అపసరత. ఏష తరుణీ స్త్రీ. ఏష భిక్షు రితి
శుద్ధో మ మైష ధర్మః

శ్లో. హస్తసంయతో ముఖసంయత

ఇన్ద్రియసంయతః స ఖిలు మనుష్యః

కిం కరోతి రాజకులం తస్య

పరలోకో హస్తే నిశ్చలః.

౪౭

వఱకు ఉండి, ఇంటికి పోగలదు. తత్ - శనైః ... = కావున మెల్లగా మెల్లగా
పోవునుగాక - ఆర్యాః అపసరత - అయ్యలారా, తొలగిండు (దారి అనుట.)
ఏషతరుణీ స్త్రీ. ఏష భిక్షుః - ఈమె జవరాలు, స్త్రీ, ఇతడు భిక్షువు - సన్నాసి -
ఇతి - అని, శుద్ధః మమ ఏవ ధర్మః - నాధర్మము పరిశుద్ధమైనది - ఒరసిచూచినం
గదా బంగారు తెలియనగును. నాభిక్షుధర్మము ఒరగంట బంగారువలె పరీక్షకు
నిలిచి శుద్ధమైనది; ఈ స్త్రీ సన్నికర్షణమున.

శ్లో. ౪౭. మనుష్యః సః ఖిలు = మనుష్యుడైన వాడు అన్ననో హస్త సం
యతః - చేతులం గట్టబడినవాడు, అనగా హస్తము ఇతర కమేంద్రియముల
కును ఉపలక్షణము - కమేంద్రియములను నిగ్రహించు కొన్నవాడును, ముఖ
సంయతః - నోటంగట్టబడినవాడు. దేని నన్ను దానిని పలుకని కట్టుబాటు గల
వాడు - ఒకరి భూషణ లేదు దూషణయు లేదు - ధర్మసూక్తులు చెప్పుకొనుట
తప్ప, ఇంద్రియసంయతః - బాహ్యేంద్రియములనే కాక మానసాదులైన అంత
రింద్రియములను జయించినవాడు - (వానికి) కిం కరోతి రాజకులం - రాజు ధర్మా
ధర్మములు విచారించు కచ్చేరి, ఏమి సేయును? తస్య = వానికి, పరలోకః =
పరలోకము - నివాణస్థానము, హస్తే = (అట) చేత, నిశ్చలః = సందియము
లేక - నిరముగా (ఉండును).

చేతులు వాక్కు సకలేంద్రియములు - అన్నియు జయించినవానికి ఈలోకానఁ
గాని ఆలోకానఁ గాని భయము లేదు. నివాణము స్థిరస్థిరము.

[ఏతశ్చిం విహాలే మమ ధమ్మబహిణిత చిట్టది. తహిం శమ శ్శశిదమణా భవిల ఉవాశిత గేహం గమిశ్శది. తా శేణం శేణం గచ్చదు బుద్ధోవాశిత. ఓశలఘ అజ్ఞా, ఓశలఘ, ఏశా తలుణీ ఇత్థిత, ఏశో భిక్ఖ త్తి శుద్ధో మమ ఏశే ధమ్మే.

హత్థశంజదో ముహశంజదో

ఇన్దియశంజదో శే ఖ్ఖ మాణుశో

కిం కలేది లాలఉలే తత్త

పలలోఓ హత్థే ణిచ్చలే].

(ఇతి నిష్కా) న్తః)

ఇతి వసన్త సేనామోటనో నామ

అష్టమో ఒక్కః :

ఈయంకమున పుష్పకరండకమున ప్రొద్దుపుచ్చను శకారుడు విటునితో వచ్చును. అం దగపడిన ఒక బౌద్ధశ్రమణునిని, చీవరమును తోనేట గుంజాకొనుటకు వచ్చినవానిని హింసయాటల తాను రవంత సేపు వృథాగా సతాయించి పంపును. అంత తా మిరువురును ఒక శిలాతలమునం గూరుచుందురు. శకారుడు తిరస్కృతుడైనను, వసంతసేనం దఱుముకొని, ఆపెమీదియాస తన మనసును వీడలేదనును. ప్రొద్దు మింటినడిమికి వచ్చినను, మిడియెండ కాయుచున్నను, ఇంకను బండి తోలుకొని రాలేదే చేటుడు అని యనుకొనును. కాలక్షేపమునకు గొంతెత్తి పాడి విటునికి వినుచు చుండును.

ఇంతలో చేరవచ్చుచున్నబండివాడు, మధ్యాహ్న మైనదే, దొర యేమనునో కదా అని యనుకొనును. అందు కూరుచుండియున్న వసంతసేన ఆగొంతు వర్ధమానకునిదిగా లేదే, నాకు కన్ను గుండె అవశేషనముగా అదరుచున్నవి అని యనుకొనును. బండి తోటలోనికి వచ్చినది. శకారుడు ఎక్కబోయి, అందు స్త్రీని కాంచి రాక్షసి యనుకొని భయపడి, విటుం జూడుమనును. వాడు అందున్న వసంతసేనం గాంచి, ఓహో శకారు నభిసరించినచ్చినది, చీచి - అని యనుకొనును. కాదని, బండ్లమాటుపాటు జరిగిన దని, ఆపె తన్ను కాపాడు మని విటుని బతి

మాటకొనును. వాడును శకారనికి బండిమాన్ని వానిని ఇంటికి నడిపింపఁ బ్రయత్నించును. అది వదురుదు. అంతట వసంతసేన నిన్ను ఆభిసరించి బండిలో వచ్చి యున్నదని శకారునితో అనును, శకారుడు కడుసంతసించి మునుపటి తన కాని మాటలకు అనునయము పలుకుచు ఆపెపాదాలలో తల వాల్చును, ఆపె కోపాన ఎగసి తలం దన్నును; అందుల కెంతయు కోపించి, చారుదత్తుడివాకిట నిలిపిన తన బండిలో వానిది అని బ్రతుసి వాని నభిసరింపవచ్చినదని యెఱింగి బండినుండి దింపి వేసి దానిని చంప నిశ్చయించుకొనును. ఆపె విటుని మరలను శరణుజొచ్చినది. శకారుడు విటునితో దానిం జంపుము, ఎంతేని ఇనాము ఇత్తును అనును. వాడు ఆయసత్కార్యమును తాను చేయఁజాల ననును. అంత అట్లే చేటుని అడుగును. వాడును అట్లే అనును. వానిని అంతట నామాట వినవా అని చావఁగొట్టును. చంపినను తాను అసత్కార్యమును చేయ ననును. వసంతసేన మరలను విటుని శరణుజొచ్చును. అంతట శకారుడు తానె కానెదిగించుకొని ఆపెను చంపఁ గడంగును. ఏమీ, నాయెదురుగా చంపుదువా అని విటుడు వానిని గొంతుపట్టి లాగి త్రోయును. ఎట్లో లేచి, వారిరువుర నక్కడ లేవండఁ జేయు నుపాయ మాలోచించి, చేటుని చాటునకు మరుగుచోటికి - పొమ్మని, విటుని ఆతనియెదుట ఆపె సిగ్గుపడుచున్నది, కావున ఆవలికి పోయి చేటుని వెడకిపట్టుకొని రమ్మని పంపును. విటుడు, అట్లును ఉండునేమో బోగముదానిదారు లెవ రెఱుంగుదురు అనుకొని, తాను పోగడంగి ఒకింత దూరాన నిలిచి పొంచిచూచి, అతఁడు కామి యొనట్లు గ్రహించి, పర్వాలేదని వెడలిపోయెను. అంతట శకారుడు వంతసేనం గొట్టి, చారుదత్తుని పేరే మంత్రముగా జపించుచున్నదానిని తన చేతులతోనే గొంతు పిసికి చంపినాడు. ఆపీనుఁగును అక్కడనే తోఁట - యెండుపంటాకులరాశి - లో దాచినాడు. పట్టరానిసంతోషముతో నున్నాడు. అంతట చేటుం గొని విటుడు వచ్చినాడు. వానివలన వాని చైదము విని, వసంతసేనం దలఁచుకొని ఎంతయు నేడిచి, ఇంక నీపొందు నాకు వలదని శకారుని దిగనాడి తాను పితూరి దారులం జేరుదు నని పోయెను. చేటుని బండితోలుకొని ఇల్లు చేరి అందు మిద్దెమీఁది ముందఱిగొట్టులో నుండు నేను వత్తు నని పంపివేసెను. విటుఁ డేమో ఇటు తన్నుం దాఁచుకొని కాపాడుకొనుటకు పోయినాడు. చేటుని నేఁ బోయి సంకెలలం గట్టిగా కట్టియుంతును. ఇంక దీనికి సాక్షి యెవరు? నేను, దరిద్ర చారుదత్తుడు సొమ్ములు తీసికొని వసంతసేనం జంపినాఁ డని కచ్చేరిలో ఫిర్యాదు చేసెద నని ఎంతయు వడిగా, శ్రమణకుఁ డెదురుగుటను పాటింపక, ఇల్లు చేరెను.

అశ్రమణకుడు తాను గుడ్డను గుంజుకొని వచ్చి, దానిని ఎండవేయను, తెలియక
 వసంతసేన పీనుగుం గప్పిన ఎండుటూకులరాశిపై పడచును. ఇంతలో అందు
 మూర్ఛ తొలగి ప్రాణము మరలుచున్న వసంతసేన పైకి చాపిన చేయిం జూచి.
 కప్పు తివిచి గుర్తుపట్టి తన గుడ్డనీళ్లు పైన పిండి తేర్చి, మెల్లగా లేపుకొని, సమీప
 మున తన తోడి సన్న్యాసినులున్న మఠమునకు ఉపచరించి ప్రకృతిం బొదింప
 చేర్చును.

వసంతసేనం జంపుట అను

ఎనిమిదవ యంకము

ముగిసినది

నవమో ౭ జ్ఞః

(తతః ప్రవిశతి శోధనకః)

శోధనకః—అజ్ఞప్తో ౭ స్యృధికరణభోజకైః - 'అరే శోధనక, వ్యవహారమణ్డపం గ త్వాసనాని సజ్జీకురు' ఇతి. తద్వ్యావ దధికరణమణ్డపం సజ్జీతుం గచ్ఛామి. (పరిక్ర మ్యావలోక్య చ) ఏషో ౭ధికరణమణ్డపః, ఏష ప్రవిశామి (ప్రవిశ్యా సంమార్జ్యా

అంతట శోధనకుడు ప్రవేశించుచున్నాడు. శోధనకుడు అన్వఢానాముడు - కార్యములను - వ్యవహారములను - విచారించు అధికరణమండపమును చిమ్మి, ఆసనములు తుడిచి, ధర్మాధికారులు వచ్చి కూచుండి తమపని చేసికొనుటకు అన్నియు తుడిచి సిద్ధముగా నుంచి, వారు పిలిచిన పలుకుచు చెప్పినది చేయుచు, ఉండువాడు నౌకరు. శోధనకుడు - అని పేరు - సంజ్ఞ.

ఈయంకమున శకారుడు అధికరణమున వసంత సేనవధ సేరమును చారుదత్తునిపై మోపుటయు, అది రుజువగుటయు, చారుదత్తునికి రాజుచే మరణదండన విధింపఁబడుటయు - కథావస్తువు.

అధికరణభోజకైః - ధర్మావిచారణాధికారులచే - ఇది ధర్మము ఇది కాదు అని వ్యాఖ్యములలో విచారించి నిర్ణయించువారిచేత - అధికరణమనఁగా వ్యవహార పరీక్ష. దానిని భుజించువారు, పాలించువారు అధికరణభోజకులు, 'జడ్జెస్'. ఆసనాని సజ్జీకురు = ఆసనములను సిద్ధపఱుపుము, సజ్జయితుం = సిద్ధపఱుచుటకు, ఏషః... = మణ్డపః, ఏష ప్రవిశామి - ఇట్లు చెప్పట రంగాన, మంచి తెరలు, ఇది మండపము ఇది ద్వారము - అని తెలియునట్లు, లేనందున. ఇంచుక పరిక్రమించి, వట్టి ఎదుట చోటును మండపము అనుటయు, ద్వారమని తెలియఁగలయట్లు ఏమియులేనందున, ప్రవేశించెదను అనుమాటచే ద్వారమునట్లును చొచ్చినట్లును తలంపవలయు నని. మండపము గాని ద్వారము గాని యెట్టెదుట ప్రేక్షకులకు అగపడుచున్న,

ససమాధాయ) వివిక్తః కారితో మయాధికరణమణ్డపః, విరచితాని
మయాసనాని, తద్ద్యావదధికరణికాణాం పునర్నివేదయామి.
(పరిక్రమ్యావలోక్యచ) కథమ్, ఏష రాష్ట్రీయశ్శాలో దుష్ట
దర్జనమనుష్య ఇత ఏవాగచ్ఛతి. తద్దృష్టిపథం పరిహృత్య గమి
ష్యామి.

[అణత్తప్ప్తి అధిలరణభోధిపహిం - 'అరే సోహణఆ, వవహార
మణ్డవం గదుల ఆసణాఇం సజ్జికరేహి' త్తి. తా జావ అధిలరణ
మణ్డవం సజ్జిదుం గచ్ఛామి. ఏదం అధిలరణమణ్డవమ్. ఏస పవి
సామి. వివిత్తం కారిదం మవ అధిలరణమణ్డవమ్. విరఇదా మవ
ఆసణా, తా జావ అధిలరణిఆణం ఉణాణివేదేమి. కథమ్, ఏసో
రట్టిఅస్సాలో దుట్టదుజ్జణమణుస్సో ఇదో ఎవ్వ ఆలచ్ఛది. తా
దిట్టిపథం పరిహారిల గమిస్సమ్. (ఇ త్యేకాస్తే ఫిలః.

(తతః ప్రవిశ త్యుజ్జ్వలవేషధారీ శకారః)

శకారః—

ఈమాటలు చెప్ప నేల? వివిక్తః = నిజానము - విరచితాని ... = ఆసనములను
ఏర్పఱచితిని. కథం! = ఎట్టా! - ఆశ్చర్యాధికము - ప్రకారాధికము
గాదు - దుష్టరుజాన మనుష్యః - వాడు నగరమున - పాలకరాజ్యమున - అట్లు
ప్రసన్నుడై ఉన్నాడు - వీనిలోనే పాలకుఁ డిట్టివానికి చొరవ చనువు ఇచ్చినవాఁ
డని ప్రసన్నుడై యుండుట పరికింపఁదగును. పాలకరాజ్య - అధార్మికస్థితిం
చెలుపుటకే శకారుఁడు - వాడు మాభావతో తంటా చెప్పుదు నని కంఠరవము
తోడనే చెప్పును. తద్దృష్టిపథం పరిహృత్య - వానికి అగపడకుండ - అగపడిన
వాఁడేమేని ఆనఁగూడనిది అనును, వానికి. ఏకాస్తే - వానికి అగపడని మఱుఁ
గైన రహస్యపుఁజోట. ఉజ్జ్వలవేషధారీ - కన్నులకు మిఱుమిట్లు గొలుపువేషము -
బంగారును వెండియు నగలుగా మేన, సరిగయుండుపులుసుం గాఁబోలు.

శ్లో. స్నాతో ౭హం సలిలజలైః పానీయై
రుద్యాన ఉపవనకాననే నిషణ్ణః
నారీభిః సహ యువతిభిః
ప్రీభి ర్గర్భరైః సువిహితై రజ్జకైః.

[వ్రాదే హం శలిలజలేహిం పాణివహిం
ఉజ్జాణే ఉపవనకాణణే నిశణ్ణే
ణాలీహిం శహ జువదీహిం ఇత్తిఆహిం
గన్ధవేహిం శువిహిదవహిం అజ్జకేహిం]

శ్లో. త్షణేన గ్రన్థిః త్షణజూలికా మే
త్షణేన బాలా త్షణకున్తలా వా
త్షణేన ముక్తాః త్షణ మూర్ధ్వచూడా
శ్చిత్రో విచిత్రో ౭హం రాజశ్యాళః.

శ్లో. ౧. ఆహం = నేను, సలిలజలైః పానీయైః = సీశ్వతో, స్నాతః = స్నానము చేసినవాడనై, ఉద్యానే ఉపవనకాననే = మాయింటి తోటలో, నారీభిః యువతిభిః ప్రీభిః సహ = జవరాండ్రతో కూడ, నిషణ్ణః సత్ = కూర్చున్నవాడనై, సువిహితైః అజ్జైః = అవయవములను చక్కగా అలంకరించుకొన్నవాడనై, చక్కగా అలంకరించుకొనబడిన అంగములతో, గన్ధవః ఇవ = గంధర్యునివలె (ఉన్నాను.)

నేను సీశ్వతో స్నానము చేసి, అంగములను చక్కగా అలంకరించుకొన్నవాడనై, తోటలో జవరాండ్రం గూడి కూర్చున్నవాడనై గంధర్యునివలె ఉన్నాను. ఉంటిని - ఇటు కదలివచ్చు వఱకు - ఆనుట.

ఇందలి పునరుత్తులు అన్నియు శకార భాషా స్వభావ సులభములు.

శ్లో. ౨. మే = నాకు, త్షణేన గ్రన్థిః - ఒకక్షణము ముడి, త్షణ జూటకః వా - ఒకక్షణము జడ, త్షణేన వాలాః = త్షణము వెండ్రుకలు, ముక్తాః = ఊరక విడిచినపెట్టబడినవి, త్షణం ఊధ్వః చూడః = ఒకక్షణము పైకివెత్తిపట్టబడిన

[ఖణేణ గణ్ఠీ ఖణజూలకే మే
ఖణేణ బాలా ఖణకున్తలే వా
ఖణేణ ముక్కే ఖణ ఉద్ధమాడే
చిత్తే విచిత్తే హగే లాలశాలే].

అపి చ, విషగ్రన్థిగర్భప్రతిష్ఠే నేవ కీటకే నాన్తరం మార్గమాణేన
ప్రాప్తం మయా మహా దన్తరమ్, త త్క స్యేదం కృపణచేష్టితం
పాతయిష్యామి. (స్మృత్వా) ఆం, స్మృతం మయా, దరిద్రచారు
దత్త స్యేదం కృపణచేష్టితం పాతయిష్యామి, అన్యచ్ఛ, దరిద్రః
ఖలు సః, తస్య సర్వం సంభావ్యతే. భవతు, అధికరణమణ్డపం

జాట్టు - తలవెండ్రుకలను ఇట్లు బహుభంగుల పెట్టుకొన్నవాడు - రాజశ్యాంః
అహం = రాజమహాదేవి నేను, చిత్రః విచిత్రః - ఆశ్చర్య చేపితుడనుగా ఉన్నాను.
అసాయంకాలము రాత్రియు పట్టరాని సంతోషమున ఇదే తలపోతే.

వసంతసేనం జంపి, దానికి సాధ్యము లేకుండ తప్పించుకొని వచ్చి యిల్లుచేరి
నాడు - కని తీచుకొన్నాడు, చారుదత్తుని పగతీచుకొన మాగము నిశ్చ
యించుకొన్నాడు - శకారానికి వట్టి ఒళ్లు తెలియని త్రుళ్లు కలిగి యున్నది - దాని
వాగారంభము ఈశోకాలు.

విషగ్రన్థిమధ్యప్రవిష్టేన = విషపు - వసనాభి (?) - గణపునం జొచ్చిన,
పురువువలె (వెలువడు - అంతరం =) దారి, అవకాశము వెదకుచున్న నాకు -
వసంతసేనపై కని తీర్చుకొనుటకు, మహత్ అన్తరం = పెద యవకాశము, సందు,
దొరకినది, దానినేమో చేతులార సొంతముగా మెడ నులిమివేసితిని. తత్ కస్య
ఇదం ... = మఱి ఎవనికి - ఎవనిమీద ఈపాడుపనిని పెట్టుదును? ఆం - జ
ప్తి
తెచ్చుకొనుటం దెలుపును. ఆ - అన్నట్లు - అవును - అన్నట్లు. స్మృతం మయా =
నాకు జ్ఞప్తికివచ్చినది, దరిద్రచారుదత్తస్య - దరిద్రుడైన చారుదత్తునికి - చారు
దత్తునిమీద. అన్యచ్ఛ - మఱి యెఁకటియు. దరిద్రః ఖలు సః = వాడు బీద
వాడు గదా - తస్య సర్వం సంభావ్యతే - వానికి - వానియెడ - అన్నియు - సరి,
ఉండవచ్చును, కాబోలు - అని యెంచదగి, నమ్మదగియుండును. 'Every

గ త్వాగ్రతో వ్యవహారం లేఖయిష్యామి, యథా చారుదత్తేన వసంతసేనా మోటయిత్వా మారితా. త ద్యావ దధికరణమణ్డప మేవ గచ్ఛామి. (పరిక్ర మ్యావలోక్య చ) ఏవ సో ౭ధికరణ మణ్డపః. అత్ర ప్రవిశామి. కథమ్, ఆసనాని దత్తాని తిష్ఠన్తి. యావ దాగచ్ఛ స్త్యధికరణభోజకాః, తావ దేతస్మి స్థూర్వాచత్వరే ముహూర్త ముపవిశ్య ప్రతిపాలయిష్యామి.

[అవిల, విశగణ్ఠగబ్ధపవిక్షేణ విల కీడవణ అన్తలం మగ్గ మాణేణ పావిదం మవ మహ దన్తలమ్. తా కశ్య ఏదం కివిణచేజ్జిలం పాడఱశ్యమ్. ఆం, శుమలిదం మవ, దలిద్దచాలుదత్తశ్య ఇదం కివిణ చేజ్జిలం పాడఱశ్యమ్. అణ్ణం చ దలిద్దే ఖ్ఠు శే. తశ్య శవ్వం శంభాపి లది. భోదు. అధిలలణమణ్డవం గదుల అగ్గదో వవహాలం లిహావ ఱశ్యమ్, జథా చాలుదత్తకేణ వశ న్తశేణిఆ మోడిల మాలిదా. తా జావ అధిలలణమణ్డవం జ్జేవ గచ్ఛామి. ఏదం తం అధిలలణమణ్డవమ్, ఏత్థ పవిశామి. కథమ్, ఆశణాఇం దిణ్ణాఇం చిత్తన్తి. జావ ఆల శ్యన్తి అధిలలణభోజల, దావ ఏదశ్శిం దువ్వచత్తలే ముహూత్తలం ఉవవిశిల పడివాలఱశ్యమ్]. (తథా స్థితః.

thing will be believed in him.' (వే. వేం.) అగ్రతః = అన్నిటికంటెను ముందుగా, ఈదిసానికి ఇదియేతోలిది యగునట్లుగా, వ్యాజ్యము వ్రాయించెదను - యథా = ఏమని యనఁగా. - చారుదత్తేన వసంతసేనా ... = చారుదత్తునిచేత ... = నలిపి - గొంతు - పినికి ఆనుట - చంపఁబడినది. తత్ యావత్ ... = కనుక వ్యవహార మండపమునకే పోయెదను.

కథం=ఎట్లు! ఆసనాని ...=ఆసనములు వేయఁబడిఉన్నవి. కనుక ఇఁకను ఆలస్య ముండదు. ఇంతలో ప్రాడ్వివాకులు - వ్యవహారము విచారించు ధర్మాధికారులు - దూవాచత్వరే - పచ్చిగడ్డి (మొలచియున్న) ముంగిట, ముహూర్తం ... = రవంతసేపు కూచుండి వేచియుందును, ఆపచ్చికముంగిలి మండపమునకు ముందు వ్యవహారపు బనులమీద వచ్చువారు కూచుండుటకు ఉద్దేశిం

శోధ—(అన్యతః పరిక్రమ్య, పురో దృష్ట్వా) ఏతే ల్లధికర
ణికా ఆగచ్ఛన్తి. తద్యావ దుపసర్పామి. [ఏదే అధికరణిక ఆల
చ్ఛన్తి. తా జావ ఉపసర్పామి]. (ఇ త్యుపసర్పతి.

(తతః ప్రవిశతి శ్రేష్ఠికాయస్థాదిపరివృతో ల్లధికరణికః)

అధికరణికః—భో భోః శ్రేష్ఠికాయస్థా.

శ్రేష్ఠికాయస్థా—ఆజ్ఞాపయ త్వార్యః. [ఆణవేదు అజ్ఞో].

పఁబడిన దేమో. అధికరణికః - ధర్మము విచారించి నిర్ణయించు అధికారి -
Magistrate - అని యందులే, వీరితో ప్రాయశఃముగా రాజును ఉండవలయును -
వీరు రాజునకు సహాయులే. ఏదేని కారణముచేత రాజు ఖుద్దన ఉండలేనప్పుడు,
అధికరణికఁడు - ప్రాద్వివాకుడే - తీర్మానించును - ధర్మగతికి దాన ఆలస్య
మును వాయదా పడుటయు ఉండదు. ఇపు డిక్కడ రాజు యజ్ఞాన వ్యాపృతుడై
యజ్ఞ వాటమున ఉన్నాఁడు - రాలేక పోయినాఁడు. కావున అధికరణికఁడే,
చూ - కావం - VI. E.

“వేత్రవతి, చిరప్రబోధా న్నసంభావితం అస్మాభి ధర్మమాసన మధ్యా
సితుమ్ - య త్ప్రత్యవేక్షితం పారకార్యం. ఆర్యేణ, త త్ప్రత్యూహోప
దీయతా. మితి.”

అధికరణికఁడు వ్యవహారముం జూచువాఁడు - శ్రేష్ఠి డబ్బు దండన మొదల
యినవానిని వ్యవహారవశమునం గలుగువానిని పరీక్షించుట లెక్కించుట మొదలగు
నవి చేయు సహాయుఁడు, గుమాస్తా. కాయస్థుఁడు, వ్యవహారమును వ్రాయువాఁడు -
అతఁడును ఒక గుమాస్తా.

సప్రాద్వివాకః సామాత్యః సబ్రాహ్మణ పురోహితః
ససభ్యః ప్రేక్షతో రాజా, స్వగౌ తిష్ఠతి ధర్మతః.

... ..

లోకరజ్ఞానాథం కతిపయై వణిగ్భిర పృథిష్ఠితం
సదః కథేవ్యమ్.

వల్ల శీల వయో వృత్త విత్తవద్భి రమత్సరైః

అధి—అహో, వ్యవహారపరాధీనతయా దుష్కరం ఖలు
పరచిత్తగ్రహణ మధికరణకై:

శ్లో. ఛన్నం కార్య ముపక్షిపన్తి పురుషా
న్యాయేన దూరీకృతం

వణిగ్నిః స్వాత్ కతిపయైః కులభూతై రధిష్ఠితమ్.
అపశ్యతా కార్యవశాద్ వ్యవహారాన్ సృజేణ తు
సఖ్యైః సహ నియోక్తవోన్ బ్రాహ్మణః సవకధమకవిత్.

వ్యవహారలక్షణము - మితాక్షర.

ప్రతి శ్లోతర సంశయ హేతుపరామర్శక ప్రమాణ నిణాయ ప్రయోజనా
త్మకో వ్యవహారః

“వ్యవహార దశకనమ్ = వ్యవహార పదమ్ = Judicial investigation. అధి
కరణమున కార్య - కజ్జ - విచారణ. వ్యవహారపాదః - any one of the four
stages of a legal proceeding. These are four—

(1) పూర్వపక్ష - The Plaint, (2) ఉత్తరపక్ష = The Defence,
(3) క్రియాపాద - Adducing evidence, oral or written. - (4) నిర్ణయ
పాద - That part which Concerns the verdict or decision. వ్యవహారస్థితి
Judicial procedure.” — Apte.

అహో వ్యవహార పరాధీనతయా ... = పిర్యాది చెప్పినదానిని, ప్రతివాది
ముద్దాయి, చెప్పినదానిని, ఆవ్యవహారమున ప్రకటప్రకసక్తమైనదానిని మాత్రము అను
సరించి నిజము తెల్పి ధర్మనిణాయము చేయవలసినందున, తనకు బయటి యితర
విధములచే తెలిసినదానిని ఉపయోగింపఁగూడనందున ధర్మనిణాయము ఎంతయు
శ్లేశావహ మని తలపోసికొనుట. పిర్యాది = వాది - మనసున నిజముగా నేమున్నదో,
ముద్దాయి - ప్రతివాది - మనసున నిజముగా ఏమున్నదో, అందు దూతీ కనుఁగొనుట
శక్యముగాని పని.

శ్లో. 3. పురుషాః = జనులు, వ్యవహారమున సంబంధపడిన ఫిర్యాది
ముద్దాయాలు - వాదిప్రతివాదులు - న్యాయేన = ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములకు, దూరీ
కృతం = (అందక) ఎడసిపోయినట్టియు, ఛన్నం = నిజము దాపఁబడినట్టియు,

స్వాస్తోమా సుఖయన్తి నాధికరణే

రాగాభిభూతాః స్వయమ్

తైః పక్షాపరపక్షవర్ధితబలైః

ద్వైమై స్తప్తపః స్పృశ్యతే

సంక్షేపా దపవాద ఏవ సులభో

ద్రష్టు ర్గుణో దూరతః.

3

అపిచ,

కార్యం = వ్యవహారమును - కజ్జాను, ఉపక్షిపన్తి = తొడంగుదురు. అధికరణే = వ్యవహారవిచారణసాధనమున, రాగాభిభూతాః = కజ్జాలో సాధింపవలయును, జయింపవలయు ననుకోరిక చే ఎంతయు పైకొనబడినవారై, స్వయం = సొంతముగా, స్వాత్ = తమ తప్పును, పారఁబాట్లను, స కథయన్తి = చెప్పుదు. పక్ష అపరపక్ష వధికత బలైః ఒకళ్లోకళ్ళనిఁగఁగఁపెంపొందించిన దోషములుగల, తైః = వారిచేత, స్తప్తపః = రాజు. స్పృశ్యతే = అంటఁబడును. ఏలన దండ్యుని దండింపనియు అదండ్యుని దండించినట్టియు దోషము - పాపము - రాజునకు చెందు నని మన్వాయుల కాస్త్రము. (కావున) సంక్షేపాత్ = టూకీగా చెప్పవలసిన - విస్తరము మానినట్లయిన, ద్రష్టుః = విచారించువానికి - ప్రాడ్వివాకునికి, అపవాదః ఏవ = దూతే, సులభః = సులువుగా కలుగును; గుణః = ప్రశంస, దూరతః - చేరరాదు - తొలఁగి పోవును.

వాది తనతట్టుకు బలముగూఁచుకొనని మాత్రమే చెప్పును. ఇతరమును అడంచును. ప్రతివాదియు అట్లే. తమ తమ పద్ధి సాధించుకొనుటకై, తమలో నున్న తప్పులను బయటికి రానీరు. ఆ తప్పులు, ప్రాడ్వివాకుఁడు కనుగొనలేకున్న, వానిని అంటును. వాఁడు నిజముగా దండ్యుని కనిపట్టలేక దండింపక పోయినను, అదండ్యుని కనిపట్టలేక దండించినను, ఆ దోషము పాపము వానిని అంటును - మొత్తము నకు, టూకీగా చెప్పవలయునని వానికి లోకాన దూతే సులువుగా కలుగును, మెప్పు ఎప్పుడో ఎక్కడనో!

శ్లో. ఛన్నం దోష ముదాహరన్తి కుపితా

న్యాయేన దూరీకృతాః

స్వాన్వోపా న్కథయన్తి నాధికరణే

సన్తో ౭పి నష్టా ద్రువమ్

యే పతాపరపక్షదోషసహితాః

పాపాని సంకుర్వతే

సంక్షేపా దపవాద ఏవ సులభో

ద్రష్టు ర్గణో దూరతః.

౪

యతః, అధికరణికః ఖలు

శ్లో. ౪. అధికరణే = ధర్మవిచారణ కచ్ఛేరిలో, సన్తః = సజ్జనులు, సాధువులు, సాక్షులుగా వచ్చినవారు (?) యే = ఎవరు, అనగవారు, పక్షపరపక్ష కుపితాః = (ఎదిరిమీఁద) కోపముచెందినవారై, న్యాయేన దూరీకృతాః = ఆజ్ఞా వమునకు ఎడసినవారై, (కాటిల్యము పూని) ఛన్నం = (ఎదిరిచేత) దాఁపఁబడిన, దోషం = తప్పును, ఉదాహరన్తి = చెప్పుదురు, (కాని) స్వాన్వోదోషాన్ = తమ (పక్షపు) దోషాలను, న కథయన్తి = చెప్పురు. దోషసహితాః = తమవారియు ఎదిరియు దోషములతో కూడుకొన్నవారై - పాపాని సంకుర్వతే = (ఆమాగాఁన) దోషములు చేయుదురు, కూడఁబెట్టుకొందురు, (తే = వారు), సన్తః అపి = సాధువులువనను, నష్టాః = చెడినవారే - పాదైపోయినవారే - ద్రువం = నిజము, సందియములేదు, సంక్షేపాత్ అపవాద ఏవ ... పూర్వశ్లోకమునం బోలెనే,

వాదప్రతివాదులం గూచిఁగన మాటయే వారి వారి సాక్షులంగూచియు చెప్పఁదగును. వారు ఎంత సజ్జను లయినను, తాము ఏతట్టునకై వత్తురో దానికి బలము గూర్చి, ఎదిరికి లేని దోషమును చెప్పి ఉన్న మంచిని అడంపవలసినవారగుదురు. వారి సాక్ష్యమును అధికరణికునికి ఉపకరింపదు. వానికి అపవాదమే సిద్ధించును, గుణము ఎక్కడికో పోవును.

యతః - ఏలయన, అధికరణికః ఖలు - ప్రాడ్వివాకుఁడు గన.

శ్లో. శాస్త్రజ్ఞః కపటానుసారకుశలో

వక్తా న చ శ్రోధన

స్తుల్యో మిత్రపరస్వకేషు చరితం

దృష్ట్యైవ దత్తోత్తరః

క్షీబా న్పాలయితా శతా న్స్వ్యథయితా

ధన్యో న లోభాన్వితో

ద్వారాభవే పరతత్త్వబద్ధహృదయో

రాజ్జశ్చ కోపాపహః.

౫

శ్లో. ౫. శాస్త్రజ్ఞః - (ధర్మ - ఆది) శాస్త్రముల నెఱిగినవాడు - ఇతరశాస్త్రజ్ఞానమును అవశ్యకమే; కపట అనుసార కుశలః - వ్యవహారమునకు వచ్చిన వాడి ప్రతివాదులయు, ఉభయసాక్షులయు, ఇంకను ఇతరులయు, మోసమును అనుసరించి (దాని గట్టును కనుగొనుటయందు) నేపకరి; వక్తా = (పొందికగా, నేర్పుగా) మాటలాడువాడును; (కాదగును) న చశ్రోధనః - లోపస్వభావముగలవాడు ఎంతమాత్రము కాఁగూడదు; మిత్ర పర స్వకేషు = మిత్రులయు, ఇతరులయు - శత్రువులయు, ఉదాసీనులయు, - తన సొంతమైనవారియు నెడ, తుల్యః = సముడు - పక్షపాత ద్వేషములు గాని మొండి తాటస్థముగాని లేకుండువాడు, చరితం దృష్ట్యా ఏవ = నడవడిని - వ్యాపారమును, తనకు అప్పుడు ఎదుటఁ జరిగినదానిని, దృష్ట్యా ఏవ = చూచియే, దత్తోత్తరః = జవాబు చెప్పవాడును; క్షీబా = ఆసరురులను - నిజమునైనను చెప్ప వెఱచునశక్తులను, పాలయితా = కాపాడువాడును, శతా = ఎగుట ఒకరీతిగా మఱుగున నొకరీతిగా నుండు వంచకులను, స్వ్యథయితా = బాధ పెట్టువాడును - శాస్త్రమును మాన్పఁ బ్రయత్నించువాడును, ధన్యః = (తాను) ధర్మము పొడనివాడును, న లోభాన్వితః = సొంతమునకు ఏమేని కావలయునన్న అసలేనివాడును, భావే = భావే = భావముల విషయమున - ఎప్పుడు ఎవరియెడ జేసికి ఏభావము వహింపవలయునో, దానికి - తన మనసులోన ప్రవేశించుటకు - తెలిచిపెట్టిన - ద్వాః ద్వారమైన వాడును, కతినుడు కాని వాడును చుట్టకై వాడును, పర తత్త్వ బద్ధ హృదయః - (ఇన్ని మేలుములును

[శ్రీశ్రీ—ఆర్యస్యాపి నామ గుణే దోష ఇ త్యుచ్యతే. య ద్యేవమ్, తదా చద్వాలోకే ౭ప్యన్ధకార ఇ త్యుచ్యతే. [అజ్ఞస్స విణామ గుణే దోషో త్తి పుచ్చది. జఇ ఎవ్వమ్, తా చాద్వాలోప పిలన్ధఆరో త్తి పుచ్చది].

తనకు కలుగుటకు) చిత్తమును పరతత్త్వమందు చింతాధ్యానములచే కట్టియుంచిన వాఁడును, ఏకాగ్రముగా నిలిపినవాఁడును - ఆవన్నియు ఒక యెత్తు, ఇవి యొక యెత్తు అనుటగా - రాజశ్చ = రాజునకును, కోపాపహః = (నచ్చు జెప్పి) కోపము తొలగించువాఁడును. (కాదగును.)

ప్రాడ్వివాకుఁడు, తగవరి - ఇన్ని గుణములు గలిగిఉండవలయును, ఇవన్నియు నాయందుఁ గలవా? నేను ఎట్లు వ్యవహరనిర్ణయము చేయుదునో కదా. వినయముచేతను, ధర్మ లోపము కలిగింతునో అను భయముచేతను ఈతల పోత. అనఁగా ధర్మనిర్ణయమున లెస్సగానే మనసు ఉంచియున్నాఁడు - అట్లు ఉంచువాఁడే - అనుట.

మనను ఇతఁ డేమి క్రొత్తవాఁడా? చిరకాలముగా తగవరికా నుండువాఁడే కదా, ఇప్పుడు ఈ 3, 4, 5 శ్లోకాల తలపోత ఇతనికి ఏల? పనిలో చొరవలసి నది - అందు ఏదేని సందర్భము కలిగిన అప్పుడు తదనుగుణముగా ఏదేని తల పోతకు చొరఁదగును, లేక ప్రతిదినము తన యాసనమునకు రాఁగానే. ఏతత్కార్య గౌరవముం బట్టి ఈతలపోత ఒకమాటు చిత్తమున లేచుచునే యుండునా? లేవు కొనుచునే ఉండఁదగునేమో.

ఆర్యస్య అపినామ గుణే దోషః ఇతి ఉచ్యతే? = ఏమి, ఆర్యునియు - ఆర్యుని యొక్కయు గుణమున దోషమని, చెప్పఁబడునా? 'If even your merits are decreed as drawbacks' నే. నేం. దోషమే లేదు, అంతయు గుణమే అను శ్లాఘ. వీరు అతని నాకరులు - వీరి ఇచ్చకపుమాటయు కాదగును. ఆయనకు సర్వగుణకాలి యను ప్రసిద్ధియు ఉండఁదగును. యది ఏవమ్ ... = అట్లేని, ఆర్యుని గుణానను దోషము చెప్పిన అప్పుడు వెన్నెలలోను చీకటి అని చెప్పఁబడును.

అధి—భద్ర, శోధనక, అధికరణమణ్డపస్య మార్గమాదేశయ.

శోధ—ఏ త్వేతు అధికరణభోజక, ఏతు. [ఏదు ఏదు అధిఅరణభోజక, ఏదు]

(ఇతి పరిక్రమన్తి)

శోధ—అయ మధికరణమణ్డపః. త త్ప్రవిశ స్వధికరణ భోజకాః. [ఏదం అధిఅరణమణ్డపమ్. తా పవినన్తు అధిఅరణ భోజక].

(సర్వే చ ప్రవిశన్తి)

అధి—భద్ర శోధనక, బహిర్నిష్క్రమ్య జ్ఞాయతామ్ — ‘కః కః కార్యాధీ’ ఇతి.

శోధ—య దార్య ఆజ్ఞాపయతి (ఇతి నిష్క్రమ్య) ఆర్యాః, అధికరణికా భణన్తి — ‘కః క ఇహ కార్యాధీ’ ఇతి. [జం అజ్ఞో ఆణవేది, అజ్ఞా అధిఅరణికా భణన్తి — ‘కో కో ఇధ కజ్జతీ’ త్రి].

శకా—(సహర్షమ్) ఉపస్థితా అధికరణికాః. (సాటోపం పరిక్రమ్య) అహంవరపురుషో మనుష్యో వాసుదేవో రాష్ట్రీయశ్శాలో రాజశ్శాలః కార్యాధీ. [ఉపస్థితా అధిఅరణికా. హగ్నే వలపులిశే మణుశ్యే వాసుదేవే లబ్ధిఅశాలే లాలశాలే కజ్జతీ].

బహి నిష్క్రమ్య జ్ఞాయతామ్ - బయటికి పోయి కనుగొనుము - ఎవరో వరు కార్యము - వ్యవహారము - కోరినవారు, వ్యాజ్యము చేయను, వచ్చియున్నారు అని. సహషమ్ = సంతోషముతో - ఉపస్థితాః = వచ్చినారు, అహం ... = కార్యాధీ = నేను వ్యవహారము గోరి వచ్చియున్నాడను. తన కార్యమును ముందు విచారింపవలయును, తనకు అనుకూలముగాను - అని నూచించుటకు తన గొప్పను మామూలు పునరుత్థితోఁజెప్పుచున్నాడు - అందు ముఖ్యమైన మాట -

శోధ—(ససంభ్రమమ్) హస్త, ప్రథమ మేవ రాష్ట్రీయ శ్యాలః కార్యాధీ. భవతు. ఆర్య, ముహూర్తం తిష్ఠ, తావ దధి కరణికానాం నివేదయామి, (ఉపగమ్య) ఆర్యాః, ఏష ఖలు రాష్ట్రీయ శ్యాలః కార్యాధీ వ్యవహార ముపస్థితః. [హీమాదికే, పథమం జ్వేవ రట్టిఅసాలో కజ్జతీ. భోదు. అజ్జ, ముహూర్తం చిట్ట. దావ అధిఅరణిఆణం నివేదేమి. అజ్జా, ఏసో ఖ్వు రట్టిఅసాలో కజ్జతీ వవహారం ఉవత్తిదో].

అధి—కథమ్, ప్రథమమేవ రాష్ట్రీయ శ్యాలః కార్యాధీ. యథాసూర్యోదయ ఉపరాగో మహాపురుషనిపాత మేవ కథయతి. శోధనక, వ్యాకులే నాద్య వ్యవహారేణ భవితవ్యమ్. భద్ర, నిష్క్ర) మ్యోచ్యతామ్ — ‘గ చ్చాద్య, న దృశ్యతే తవ వ్యవహారః’ ఇతి.

శోధ—య దార్య ఆజ్ఞాపయతి. (నిష్క్ర)మ్య శకార ముప గమ్య) ఆర్య, అధికరణికా భణంతి — ‘అద్య గచ్ఛ న దృశ్యతే తవ వ్యవహారః’ [జం అజ్జో ఆణవేది త్తి, అజ్జ, అధిఅరణిఆ భణంతి - ‘అజ్జ, గచ్ఛ, ణ దీశది తవ వవహారో’].

‘రాజశ్యాలః’ అనుట - రాజమఱుదిని. వ్యవహారం ఉపస్థితః - వ్యవహారము (ప్రాప్తః =) పొందినాడు - వ్యవహారమునకై అర్జీ వేయుటకై - పిర్యారు చేయుటకై - వచ్చినాడు.

కథమ్ = ఎట్టు! తొలుతనే, ఈదినము ఎత్తుకొనఁగానే, రాజమఱుది దావాదారు - వాది! పిర్యది! ఈదినము ఏదియో ఆపద - సెబ్బర రాసున్నది - అన్నట్లు - ఉన్నది - యథా = ఎట్లు - ఎటువలె - సూర్యోదయే, ఉపరాగః = సూర్యుని యుద్ధయముననే (కలుగు) గ్రహణము, మహాపురుష నాశనమును చెప్పినో - అట్లు - అనుట. గచ్ఛ అద్య = పొమ్ము ఇప్పుడు, న దృశ్యతే ... = నీవ్యవహారము ఇప్పుడు విచారింపఁబడు - అని.

శకా—(సక్రోధమ్) టః, కిం న దృశ్యతే మమ వ్యవహారః. యది న దృశ్యతే, తదావృత్తం రాజానం పాలకం భగినీపతిం విజ్ఞాప్య భగినీం మాతరం చ విజ్ఞా ప్యైత మధికరణికం దూరీకృ త్యా త్రాస్య మధికరణికం స్థాపయిష్యామి. [టః, కిం ణ దీశది మమ వవహారే. జగ్గ ణ దీశది, తదో ఆవృత్తం లాఽణం పాలకం బహిణీ వదిం విణ్ణవిల బహిణిం అత్తికం చ విణ్ణవిల ఏదం అధిలరణిలం దూలే ఘేలిల ఏత్థ అణ్ణం అధిలరణిలం తావత్తశ్శమ్].

(ఇతి గన్తు మిచ్ఛతి.

శోధ—ఆర్య రాష్ట్రీయశ్వాల, ముహూర్తం తిష్ఠ. తావ దధికరణికానాం నివేదయామి. (అధికరణిక ముపగమ్య) ఏష రాష్ట్రీయశ్వాలః కుపితో భణతి. [అజ్ఞ రట్టిఅశాలల, ముహూర్త లం చిట్ట. దావ అధిలరణిలం ణివేదేమి. ఏసో రట్టిఅశాలో కువిదో భణాది].

(ఇతి తదుక్తం భణతి.

అధి—సర్వ మస్య మూర్ఖస్య సంభావ్యతే. భద్ర ఉచ్యతామ్ — ‘ఆగచ్ఛ; దృశ్యతే తవ వ్యవహారః’

కిం న దృశ్యతే ... = ఏమి, విచారింపబడదా? రాజా పాలకుడునా బావ, ఆయనకును. నా అక్కకును విన్నపించి, ఈ అధికరణికునితోలగించి, ఇక్కడ మఱొక అధికరణికుని ఏర్పఱింపింతును. అని - గన్తుం ఇచ్ఛతి = పోబోవును. ఆర్య రాష్ట్రీయశ్వాల ... = ఆర్య రాష్ట్రీయా, శ్వాలా, ముహూర్తం తిష్ఠ = రవంతేపు ఉండు, అధికరణికులకు ఎఱింగించెదను, పీడుగో ... = కుపితుడై - భణతి = చెప్పుచున్నాడు. అని అతడు చెప్పిన ధానిం జెప్పును. సవం ఆస్య మూర్ఖస్య సంభావ్యతే - అంతయు - ఈ చెప్పిన దంతయు, ఈమూర్ఖునికి - ఇతనియెడ - అనుకొనదగినదే - వాడు ఇంతయు చేయగలవాడే. దృశ్యతే తవ వ్యవహారః - నీవ్యాజ్యము, పిర్యాదు విచారింప

శోధ—(శకార ముపగమ్య) ఆర్య, అధికరణికా భణన్తి - 'ఆగచ్ఛ దృశ్యతే తవ వ్యవహారః' త త్ప్రవిశ త్వార్యః. [అజ్ఞ అధిలరణిక భణన్తి — 'ఆలచ్ఛ, దీసది తవ వవహారో, తా పవినదు అజ్ఞో].

శకా—ప్రథమం భణన్తి న దృశ్యతే, సాంప్రతం దృశ్యత ఇతి. త న్నామ భీతభీతా అధికరణభోజకాః. య ద్యభణిష్యామి త త్త త్ప్రత్యాయయిష్యామి. భవతు. ప్రవిశామి. (ప్రవి శ్యోప సృత్య) సుసుఖ మస్మాకమ్, యుష్మాక మపి సుఖం దదామి న దదామి చ. [ప్రథమం భణన్తి న దీశది. సంపదం దీశది త్తి. తా నామ భీదభీదా అధిలరణభోజక. జేత్తిలం హగ్గే భణిశ్యం తేత్తిలం పత్తిఆవశ్యమ్. భోదు. పవిశామి. శుశుహం అహ్మణం పి శుహం దేమి ణ దేమి చ].

అధి—(స్వగతమ్) ఆహో. స్థిరసంస్కారతా వ్యవహారాద్ధిసః (ప్రకాశమ్) ఉపవిశ్యతామ్.

బదును - తత్ ప్రవిశతు ఆర్యః - కావున ప్రవేశించునుగాక (మండపములో) ఆర్యుడు. ... భీతభీతాః-కావున, అధికరణికులు ఎంతయు, భయపడినా రన్నమాట (= తన్నామ), యత్ యత్ అహం భణిష్యామి = ఏమేమి నేను చెప్పుదునో, తత్ తత్ ప్రత్యాయయిష్యామి = దాని నెల్ల రుజువు పఱతును - నమ్మజేయుదును. సుసుఖం అస్మాకం = మాకెంతయు సుఖము - నేను రాజుమఱచి నగుటచేత, యుష్మాకం అపి సుఖం దదామి న దదామి చ - మీకును సుఖ మొసంగుదును, ఒసంగకయుం బోవుదును. - అనగా వ్యవహారమును నాతట్టుగా తీమాకానించిన, మీకు సుఖ మొసంగుదును - ప్రతికూలముగా తీమాకానించిన సుఖము ఒసంగను - ఇబ్బందులు కలిగింతును - అనుట. ఆహో - వ్యవహారాధికనః స్థిరసంస్కారతా - వ్యవహారముం గోరినవానియొక్క - ఈపిర్యాదియొక్క - స్థిరమైన సంస్కారపుఁ గలిమి ! వ్యవహారాన జయమో అపజయమో అని సందియము లేకుండ - తనకు జయమే అను స్థిరసంకల్పము కలిగియుండుట ! అధికరణికుడు గౌరవముగా

శకా—అం, ఆత్మీ యైషా భూమిః. త ద్యత్ర మహ్యం
రోచతే త త్రోపవిశ్యామి. (శేష్ఠినంప్రతి) ఏష ఉపవిశామి
(శోధనకం ప్రతి) న న్వ త్రోపవిశామి. (ఇత్యధికరణిక మస్తకే
హస్తం దత్వా) ఏష ఉపవిశామి. [అం, అత్తణకేలకా శే భూమి.
తా జహిం మే రోఅది తసిం ఉపవిశామి. ఏత ఉపవిశామి. ణం ఏత్త
ఉపవిశామి. ఏత ఉపవిశామి]. (ఇతి భూమా వ్రపవిశతి.

అధి—భవా న్కార్యాధీ

శకా—అథ కిమ్? [అథ ఇమ్]

అధి—త త్కార్యం కథయ.

శకా—కర్ణే కార్యం కథయిష్యామి. ఏవం బృహతి మల్ల
ర్కప్రమాణస్య కులే ౭హం జాతః,

శ్లో. రాజశ్వశురో మమ పితా రాజా తాతస్య భవతి జామాతా

రాజశ్యాలో ౭హం మ మాపి భగినీపతీ రాజా.

౬

‘కూచుండుము’ అనగా - ‘అం’ = అవును, ఆత్మీయా ఏష భూమిః = ఈ నేల
నాది. కావున నాకు ఎక్కడ ఇష్టమో అక్కడ కూచుండెదను. శ్రేష్ఠినం ప్రతి =
శ్రేష్ఠింగూచి - శ్రేష్ఠితో - ఏష ఉపవిశామి - ఇదిగో కూర్చుంటున్నాను. శోధ
నకునితో - నను అత్ర ఉపవిశామి - ఓయి ఇక్కడ కూచుండెదను. అధికరణి
కుని తలమీద చేయి యుంచి, (మఱి) ఇదిగో కూర్చుంటున్నాను, అని నేలమీద
దనే కూర్చుంటును - సవకము మూఖం ... = అవలేప - ఉద్ధారచేష్టితములు.

తత్ కార్యం కథయ - ఇక వ్యవహారమును - పిర్యాదును - చెప్పుము -
కణే కార్యం కథయిష్యామి - చెవిలో ... = చెప్పుదును. నేను రాజవల్లభుఁ
డను, దొరను, అందఱితలె నాదము ప్రతివాదము మొదలగు క్రమమును పాటిం
పను, ఏవం బృహతి ... = ఇట్లు పెద్దప్రమిద - మూకుడు కొలతగల పెద్ద కుల
మని చెప్పుటకు ప్రమిదయు మూకుడును మూఖుని కొలతలు.

[కణ్ణే కజ్జం కధయిశ్యమ్. ఎవ్వం వడ్డకే మల్లక్క-ప్పమాణాహకుడే హగ్గే జాదే.

లాఅశశులే మమ పిదా లాఆ తాదశ్య హోఇ జామాదా
లాఅశిలాలే హగ్గె మ మావి బహిణీవదీ లాఆ].

అధి—సర్వం జ్ఞాయతే

శ్లో. కిం కులే నోపదిష్టేన శీల మే వాత్ర కారణమ్

భవంతి నితరాం స్థితాః సుక్షేత్రే కట్టకిద్రుమాః.

౭

త దుచ్యతాం కార్యమ్.

శకా—ఏవం భణామి అపరాధ స్వాపి న చ మే కి మపి
కరిష్యతి, తత స్తేన భగినీపతినా పరితుష్టేన మే క్రీడితుం రక్షీతుం

శ్లో. ౬. రాజశ్వశురః మమ పితా = రాజుమామ నాకు నాయన, రాజా =
రాజు, తాతశ్య - (నాయనకు, జామాతాభవతి = అల్లుడగును. అహం = నేను,
రాజశ్యాలుః - రాజు బావమఱుదిని, మమ ఆపి = నాకన్ననో, రాజా = రాజు,
భగినీపతిః = బావ.

సవకం జ్ఞాయతే - అన్నియు ఎఱుంగఁబడుచున్నది, అన్నియు - అంతయు -
ఎఱుంగుదును అనుట.

శ్లో. ౭. కులేన ఉపదిష్టేన కిం = కులమును చెప్పిన దాన నే మగును?
శీలం ఏవ అత్ర కారణమ్ = నడవడియే వ్యవహారదులబో, కారణమ్ = ప్రయోజ
కము - ఇత్యాది చూ. VII - 29.

తత్ ఉచ్యతాం కార్యం = కావున కార్యమును చెప్పుము. ఏవం - భణామి -
అలాగే - చెప్పెదను. అపరాధస్య ఆపి మే = తప్పుచేసివానికైనను నాకు, నేను
తప్పు చేసినను అనుట, న చ మే కిమపి కరిష్యతి = నాకు ఏమియు చేయఁడు -
(రాజు అనుట) తతః - తరువాత - ఇదిగో చెప్పుచున్నాను. - లేన భగినీపతినా... =
అబావచేత, నాయెడ మిక్కిలి సంతోషించినవానిచేత, మే = నాకు, క్రీడితుం,
రక్షీతుం ... = ఆడుకొనుటకు, కాపాడుటకు, (ఉద్యానమునే అనుట) సవోకా

సర్వోద్యానానాం ప్రవరం పుష్పకరణ్ణక జీర్ణోద్యానం దత్తం. తత్ర చ ప్రేక్షీతు మనుదివసం శుష్కం కారయితుం శోధయితుం పుష్టం కారయితుం లూనంకారయితుం గచ్ఛామి. దైవయోగేన పశ్యామి, న పశ్యామి వా స్త్రీశరీరం నిపతితమ్.

[ఎవ్వం భణామి, అవలద్ధాహవి ఇలమే కిం పి కలగిశ్శది, తదో తేణ బహిణీవదిణా పరితుష్టేణ మే కీలిదుం లక్ష్మీదుం శత్రుజ్ఞాణాణం పబలే పుష్పకలణ్ణక జిణ్ణజ్జాణే దిణ్ణే. తహిం చ పేక్షిదుం అణుదిఅహం శోశా వేదుం, శోధావేదుం, పోత్థావేదుం, లుణా వేదుం గచ్ఛామి. దేవ్వజోపణ పేక్షామి, ఇ పేక్షామి వా, ఇతి ఆశలీలం ణివడిదమ్].

అధి—అథ జ్ఞాయతే కా స్త్రీ విపన్నేతి?

శకా—అహో అధికరణభోజకాః, కి మితి న జానామి తాం తాదృశీం సగరమణ్ణనం కాఞ్చనశతభూషణాం కే నాపి కుపుత్రే

ద్యానప్రవరం = అన్నితోటలలో శ్రేష్ఠమైన పుష్పకరణ్ణకజీర్ణోద్యానం = ఆ పేరుగలతోట ఈబడినది. తత్ర చ = అక్కడ నన్ననో, అనుదినం = ప్రతిదినమును, ప్రేక్షీతుం, శోధయితుం ... = చూచుటకును, ఎండఁబెట్టుటకును (= శ్రవ్యకము పెట్టుటకు) శుభముచేయుటకును (చిమ్మించి చల్లించి - అనుట), పెంపొందుటకును - (నీరు పోసి, కత్తిరించి, ఎరువు పెట్టి), గచ్ఛామి = పోవుదును. దైవయోగేన = విధివిధానముచేత, నిపతితం ... = పడియున్న స్త్రీ శరీరమును చూచితిని - కాదా, చూడనైతిని.

అథ జ్ఞాయతే కా స్త్రీ విపన్నా ఇతి = ఎఱుంగబడునా, నీవెఱింగితివా - నీకు తెలియునా - ఏస్త్రీ చనిపోయినదో. కిం ఇతి న జానామి - ఏల యెఱుంగను? అట్టి ఆపెను, ఊరికి అలంకారము, నూలు బంగారు తొడవులతో అలంకృతయైయున్నదానిని. కేన అపి కుపుత్రేణ ... = ఎవనిచేతనో చెడ్డవానిచేత, అథశ

కార్థకల్యవర్తస్య కారణా చూహ్యం పుష్పకరణ్ణక జీర్ణోద్యానం
ప్రవేశ్య బహుపాశబలాత్కారేణ వసంత సేనా మారితా. న మయా
[హంహో అధిఅలణభోఇతి, కింతిం ఇ జాణామి, తం తాదిశిం
ణఅలమణ్ణణం కచ్చణశదభూశణిఅం కేణ వి కుపత్రేణ అత్థకల్లవత్తశ్శ
కాలణాదో శుణ్ణం పుష్పకలణ్ణక జిణ్ణజ్ఞాణం పవేశిఅ బాహుపాశబల
క్కారేణ వసంత శేణిఆ మాలిదా. ఇ మవ].

(ఇ త్యర్థోక్తే ముఖ మావృణోతి.

అధి—అహో నగరరక్షీణాం ప్రమాదః. భోః శ్రేష్ఠీ
కాయస్థా, న మ యేతి వ్యవహారపదం ప్రథమ మభిలిఖ్యతామ్.

కాయ—య దార్య ఆజ్ఞాపయతి. (తథా కృత్వా) ఆర్య,
లిఖతమ్. [జం అజ్ఞో ఆణవేది. అజ్ఞ, లిపిదమ్].

కల్యవర్త=స్య కారణాత్ ... ధనమును చలిదియన్న పు. కారణాన - చలిదియన్నము
పాటిచై ఆసపడఁదగినదికాని ధనము కోసము, ఎవరు లేని ... = ఉద్యానమున
ప్రవేశపెట్టి, త్రాళ్ళం బోని బాహువులతో (గొంతు) పిసికి వసంత సేన చంపఁబడి
నది. న మయా = నాచేతకాదు. మయా - అయ్యా నాచేతనే - ణం మవ అను
ప్రాకృతమునకు 'న మయా' అనియు రూపములు. అహో నగర రక్షీణాం ప్రమాదః -
అహో ఆరెకల అజాగ్రత్త, పరాశ! 'నను మయా' - నాచేతనే - అయ్యా - అను
పిర్యాదు అజీ-మాటలు మొట్టమొదట వ్రాయఁబడును గాక. 'నాచేతనే' అను
మాటలు వ్రాయుఁడు. 'నమయా' - 'నాచేతకాదు' అన్నను - 'ఎవరి చేతనో' -
ఎఱుఁగుదువా? - అనుప్రశ్న లేకయే - 'నాచేత కాదు' - అని కలుగఁజేసికొని చెప్పిన
మాట, లేని పోని సందియమునకు ఎడమిచ్చును. మఱి స్పష్టముగా 'నను మయా'
నాచేతనే - అవధారణపూర్వకముగా చెప్పినమాటంగూర్చి ఏమి చెప్పఁదగును?
'ఛన్నం' అని అధికరణికుడు అన్నాఁడే, అట్లు కాక, ఇట్లు ప్రకటమైన స్పష్ట
వాక్కు.

శకా—(స్వగతమ్) ఆశ్చర్యమ్. త్వరాం కుర్వాణే నేవ పాయసపిష్టారకేణాద్య మయా త్రైవ నిర్వాశితః, భవతు. ఏవం తావత్ (ప్రకాశమ్) అహో అధికరణభోజకాః, నను భణామి, మయైవ దృష్టా. కిం కోలాహలం కురుత. [హీమాదికే, ఉత్తరాంతేణ విల పాలశపిష్టాలకేణ అజ్ఞ మప అత్తా ఏవ్య చిష్టాశిదో. భోదు. ఏవ్యం దావ, అహో అధిలలణభోజక, ణం భణామి, మప జ్ఞేవ దిట్టా, కిం కోలాహలం కలేఘ].

(ఇతి పాదేన లిఖితం ప్రోచ్ఛతి.

అధి—కథం త్వయా జ్ఞాతం యథా ఖల్వర్థనిమిత్తం బాహు పాశేన వ్యాపాదితా?

హీమాదికే - ఆయ్యో! ఉత్తరాయమాణేన = ఉడుకుటచే వడిగా పైకి పొంగుచున్న, పాయస పిష్టారకేణ ఇత = పాయసాన్నముచేతం బోలె, ఆద్య = ఇపుడు, మయా = నాచేత, అత్మా ఏవ = నేనే, ని నాకశితః = బాత్రిగా - పూర్తిగా నాశనముచేయబడితిని. పాయసమున అన్నము ఉడికి పొంగి మరల క్రంగి మెత్తనై పాలతో కలసిపోయి, తన స్వరూపముం గోలుపోవును - అందు ఇమిడి పోవును - అట్లు నేను నన్నే నాశనము చేసికొంటినే - నాచేతనే అని చెప్పి వేకతినే! భవతుకానీ. ఏవం భవతు = ఇట్లుగుం గాక - దానిని దిద్దివేసెదను అనుట.

ఓహో ప్రాడ్వివాకులారా, నను భణామి = చెప్పుచున్నాను గదా - మయా ఏవ దృష్టా = నాచేతనే చూడబడినది. కిం కోలాహలం కురుత - ఏమి కలకలము - అలబలము - చేసెదరు? ఇతి పాదేన లిఖితం ప్రోచ్ఛతి = అనుచు పాదముతో వ్రాతను తుడుచుచున్నాడు.

కథం త్వయా జ్ఞాతం = నీచేత ఎట్లు ఎఱుంగబడినది? నీ వెట్లు కనుగొంటివి - అనుట ... = అథకనిమిత్తం = ధనము కోసము, బాహుపాశేన - భుజాల '(పాశేన=) త్రాటితో మెడనులిమి - చంపబడినది అని నీ వెట్లెఱింగితివి? శవ దర్శనమాత్రమున చంపబడిన - చచ్చిన -

శకా—హంహో, నూనం పరిశూన్యయా మోఘస్థానయా గ్రీవాలికయా నిఃసువర్ణకై రాభరణస్థానై స్తర్కయామి. [హంహో ణూణం పరిశూణావ మోఘట్టాణావ గీవాలిపవ నిశువర్ణకేహిం ఆహలణట్టాణేహిం తక్కేమి].

[శేష్టికా—యుజ్యత ఇవ. [జుజ్జది విల].

శకా—(స్వగతమ్) దిప్త్యా ప్రత్యుజ్జీవితో ౭స్మి. అవిద మాదికే. [దిప్తిత పచ్చుజ్జీవిదమ్మి. అవిదమాదికే].

[శేష్టికా—భోః, క మేష వ్యవహారో ౭వలమ్బతే. [భో, కం ఏసో వవహారో అవలమ్బది].

అధి—ఇహ హి ద్వివిధో వ్యవహారః.

[శేష్టికా—కీదృశః? [కేరిసో?]

అధి—వాక్యానుసారేణ, అథానుసారేణ చ, య స్తావ ద్వాక్యానుసారేణ. స ఖ ల్వర్థిప్రత్యర్థిభ్యః, య శ్చార్థానుసారేణ స చాధికరణిక బుద్ధి నిష్పాద్యః.

తీటు ఎట్లు తెలియగలదు? నూనం = నిజముగా, శూనశూనయా = వాచినదియు, మోషస్థానయా = నిలిపినందున అచట దుర్బలముగు అచటి తీటు గలదియు నగు, గ్రీవాలికయా = మెడచేతను, నిఃసువర్ణకైః = బంగారులు లేకపోయిన సొమ్ము లుండవలయు చోట్లచేతను, తక్కయామి = ఊహింతును. యుజ్యత ఇవ = సరి పడునట్లు ఉన్నది. దిప్త్యా ప్రత్యుజ్జీవితః అస్మి - సంతోషము! - బ్రదికినానురా బాబూ, పోయిన ప్రాణము వచ్చినది నాకు.

భోః - బాబూలారా, కం ఏషవ్యవహారః ఆవలమ్బతే = ఎవనిని ఈవ్యవహారము ఆవలంబించుచున్నది? దీనికి సంబంధించినవారు ఎవరు? ఇహ హి వ్యవహారః ద్వివిధః = ఏలన, ఇక్కడ - ఈవిషయమున కాదా కచ్చేరిలో వ్యవహారము ఇరుదె అంగులు. కీదృశః = ఎట్టిది? అవి యెట్టివి? వాక్యానుసారేణ ... = వాక్యమును అనుసరించినదియు, వాక్యాథకము ననుసరించినదియు, యః తావత్ వాక్యాను సారేణ - వాక్యమును అనుసరించిన దేవో అది, అధికప్రత్యర్థిభ్యః - వాదిప్రతి

[శ్రేషికా—తద్వస్తస్తేనామాతర మవలమ్బుతే వ్యవహారః.
[తా వస్తస్తేనామాదరం అవలమ్బుది వవహారో].

అధి—ఏవ మిదమ్. భద్ర శోధనక, వస్తస్తేనామాతర
మనుద్వేజయ న్నాహ్వయ.

శోధ—తథా. (ఇతి నిష్క్రమ్య గణికామాత్రా సహ
ప్రవిశ్య) ఏ త్వే త్వార్యా. [తథా. ఏదు ఏదు అజ్ఞా].

వృద్ధా—గతా మే దారికా మిత్రగృహ మాత్మనో యశావన
మనుభవితుమ్. ఏష పున ద్దీర్ఘాయు ర్భణతి — ‘ఆగచ్ఛ. అధి
కరణిక ఆహ్వయతి. త న్మోహపరవశ మి వాత్మాన మవగచ్ఛామి.
హృదయం మే ప్రకమ్పితే. ఆర్య, ఆదిత మహ్య మధికరణమణ్ణ
పస్య మార్గమ్. [గదా మే దారికా మిత్రఘరణం అత్తణో జోవ్వణం
అనుభవిదుమ్. ఏసో ఉణ దీహఃఉ ఖణాది — ‘ఆలచ్ఛ. అధి
అరణీః సద్దావేది’. తా మోహపరవసం విల అత్తాణలం అవ
గచ్ఛామి. హిలలం మే ధరధరేది. అజ్ఞ, ఆదేసేహి మే అధి
అరణమణ్ణవస్స మగ్గమ్].

నాదులకు. ఏ ఏ ఆధకమును అనుసరించినదో - అది ప్రాడ్వివాహంబు బుద్ధితో
ఊహించి తేల్చవలసినది. కావున ఇది యిపుడు మన పనియే, అర్థమును లోతునకు
దిగి లెస్సగా ఆలోచించి సత్యాసత్యములు తేల్చవలసినది. కావున ఈవ్యవహారము
వసంత సేనతల్లికి చెందును.

ఏరం ఇదమ్ = అట్లే ఇది - అవును అనుట. అనుద్వేజయకా = ఏమియు
కలవరపెట్టక - నీకూతును ఎవరో గొంతుపిసికి చంపినారు - అని
తటాణున ఇట్లు చెప్పిన ఎంతైన కలవరము కలుగును. అట్లు కలుగని విధాన -
ఏతు ఏతు ఆర్యా = వచ్చునుగాక - రా, రా, అమ్మా - అనుట. గతా మే దారికా
మిత్రగృహం = నాకూతురు - నేస్తగాని యింటికి పోయినది, ఆత్మనః యశావనం
అనుభవితుం = తన జర్వన (నుఖమును) అనుభవించుటకు. ఏష పునః దీర్ఘకాయః -
మఱి యీ కచ్చేరిఅబ్బాయి చెప్పుచున్నాడు - రా, అధికరణికుడు పిలుచు

శోధ--ఏ త్వే త్వార్యా. [ఏదు ఏదు అజ్ఞా].

(ఉభౌ పరిక్రమతః)

శోధ--ఏషో ౭ధికరణమణ్డపః. అత్ర ప్రవిశ త్వార్యా.
[ఏదం అధిఅరణమణ్డపమ్. ఏత్థ పవిసదు అజ్ఞా].

(ఇ త్యుభౌ ప్రవిశతః)

వృద్ధా--(ఉపసృత్య) సుఖం యుష్మాకం భవతు భావ
మిశ్రాణమ్. [సుహం తుష్టాణం భోదు భావమిస్సాణమ్].

అధి--భద్రే స్వాగతమ్ ఆస్యతామ్.

వృద్ధా--తథా. [తథా]. (ఇ త్యుపవిష్టా.

శ కా--(సాక్షేపమ్) ఆగ తాసి వృద్ధకుట్టని, ఆగ తాసి,
[ఆగదాసి బుడ్డకుట్టణి, ఆగదాశి].

అధి--అయే, త్వం కిల వసంతసేనాయా మాతా?

వృద్ధా--అథ కిం? [అథ ఇం?]

అధి--అ ధేదానీం వసంతసేనా క్వ గతా?

చున్నాడు అని. కావున మూఁకమైకము వచ్చినట్లుగా ఉన్నది నాకు - అట్లు
తోచుచున్నది - నా హృదయము దిగుబుతో 'ధరధర' అనుచున్నది! ఉపసృత్య =
సమీపించి - వృద్ధ లెస్సగా లోకానుభవము లోకజ్ఞానము గలది - అధికరణికునికి
అనవలసినమాట అనుచున్నది - పండితులవారికి మీకు సుఖము కలుగును గాక -
'సుఖమ' అను ప్రశ్న మర్యాద కాదు - 'సుఖము' అను ఆశీస్సే సాధువు. సాక్షే
పఠ్ = తిట్టుచు - నిందించుచు - ఆగతా అసి ... = వచ్చినావంటే బోగము
ముసలి - ముసలికుం టెనక త్రియా - ముసలితార్పడుదానా - కూతునకు మగవానిం
గూచుదానా - వచ్చినావా! అయే = అమ్మా, నీవు వసంతసేనకు అమ్మ వంట.
ఆవును - అథ ఇదానీం ... = ఇప్పుడు వసంతసేన ఎక్కడికి పోయినది? మిత్రు

వృద్ధా—మిత్రగృహమ్. [మిత్రఘరము].

అధి—కింనామధేయం తస్యా మిత్రమ్?

వృద్ధా—(స్వగతమ్) హా ధిక్! హా ధిక్! అతిలజ్జనీయం ఖల్విదమ్. (ప్రకాశమ్) జనస్య పృచ్ఛనీయో ఽయ మర్హః, న పునరధికరణీకస్య. [హదీ హదీ, అదిలజ్జణీలం క్షు ఏదమ్. జనస్య పృచ్ఛణీః అలం అత్తో, ఇ ఊణ అధిలరణీలస్య].

అధి—అలం లజ్జయా. వ్యవహార స్త్వాం పృచ్ఛతి.

శ్రేష్ఠికా—వ్యవహారః పృచ్ఛతి. నాస్తి దోషః. కథయ. [వవహారో పృచ్ఛది. ఇతి దోషో. కథేహి].

వృద్ధా—కథం వ్యవహారః య ద్వేషం, తదా శృణ్వ స్త్వై ర్యమిత్రాః; న ఖలు సార్థవాహవినయదత్తస్య నష్టా, సాగరదత్తస్య తనయః, సుగృహీతనామధేయ ఆర్యచారుదత్తో నామ, శ్రేష్ఠీ చత్వరే ప్రతివసతి. తత్ర మే దారికా యశావనసుఖ మనుభవతి.

నింటికి. కింనామధేయం = ఏపేరివాడు? ఆమెమిత్రముచే రేమి? హా ధిక్ - హా ఇనీ ... , అతిలజ్జనీయం ఖలు ఇదం = ఎంతయు సిగ్గుపడవలసినది గదా ఇది. జనస్య పృచ్ఛనీయః అయం అథః ఈవిషయము ఎవరైనను మానినీ అడుగడగినదే, కాని అధికరణీకునికి (ఇట్లు కచ్చేరిలో అడుగడగినది) కాదు.

అలంలజ్జయా = సిగ్గుపడకు - సిగ్గుమాను. వ్యవహారః త్వాం పృచ్ఛతి - వ్యవహారము-వ్యాజ్యము - నిన్ను అడుగుచున్నది. కథం! వ్యవహారః! - ఏమీ! వ్యవహారమా? ఇంది ఏవం=అట్లేని, వినుండు ఆర్యమిత్రులు..., ఆర్యుడు పూజ్యుడు, మిత్రముతీయు పూజ్యవాచకము. కావున మొత్తమునకు మిక్కిలియుపూజ్యుడు - బోగము ముసలిది ఎంతయు గౌరవముతో అధికరణీకులతో మాటలాడును. సార్థవాహవినయదత్తస్య నష్టా, సాగరదత్తస్య తనయః సుగృహీతనామధేయ ఆర్యచారుదత్తో నామ, శ్రేష్ఠీచత్వరే ప్రతివసతి ... = వినయదత్తుని మనుమడు ... కుమారుడు, పేరు ప్రసిద్ధిగలవాడు - తెల్లవాఱుగానే మంచిపేరుగా పేర్కొన

[కథం వవహో జ్ఞ ఎవ్వమ్, తా సుణన్తు అజ్ఞమిస్సా. సోఘ్ఘ సత్థవాహవిణాఅదత్తస్స ఇత్తిట, సాఅరదత్తస్స తణట, సుగహీద ణామహేట అజ్ఞచారుదత్తో ణామ, సేత్తిచత్తరే పడివసది. తహిం మే దారిక జోవ్వణసుహం అణుభవది].

శకా—శ్రుత మార్తైః. లిఖ్యంతా మేతా న్యక్షరాణి. చారు దత్తేన సహ మమ వివాదః. [శుదం అజ్ఞేహిం లిహీఅన్తు ఏదే అక్ఖలా, చాలుదత్తేణ శహ మమ వివాదే].

[శ్రేష్ఠికా—చారుదత్తో మిత్ర మితి నాస్తి దోషః. [చారుదత్తో మిత్రో త్తి ఇత్తి దోషో].

అధి—వ్యవహారో ౭యం చారుదత్త మవలమ్భతే.

[శ్రేష్ఠికా—ఏవ మివ. [ఎవ్వం విల].

వలసిన పుణ్యాత్ముడు - శ్రేష్ఠిచత్వరే - శోమట్లచౌకీలో - తత్ర - అతనియింట, మమ దారికా = నాకూతురు, యావనసుఖం అనుభవతి - ఇది బోగము ముసలిదాని నాజూకు మాటలు - 'యావనసుఖం' అని, ఈముసలి బోగముదానికి మునుపు వయసున 'యావనానుభవము' ఉండియుండునా ఆతాతనాయనలతో? బాగుగా ఎఱిగినట్లు గౌరవముగలయట్లు, నోటినిండ పలుకుచున్నది. చారుదత్తైన సహ మమ వివాదః - నాకు వ్యాజ్యము చారుదత్తునితో - ఇదంతయు వ్రాయబడును గాక, చారుదత్తం అవలమ్భతే - చారుదత్తుని అవలంబించియున్నదా? ఏరం ఇవ = అటువలెనే ఉన్నది - ఇప్పటికి అట్లు తోచుచున్నది. ధనదత్త - ఇది శ్రేష్ఠికాయస్థులలో శ్రేష్ఠి పేరు కాబోలు, వసంతసేనా ఆర్య ... = వసంతసేన చారుదత్తయ్య ఇంటికి పోయినది - అని - లిఖ్యతాం ... = చాదః = వ్యాజ్యమున మొదటి భాగము, ప్రైవిషయము చారుదత్తయ్య చెప్పవలసి యుండును.

అధి—ధనదత్త, వసంతసే నార్యచారుదత్తస్య గృహం గతేతి లిఖ్యతాం వ్యవహారస్య ప్రథమః పాదః. కథమ్. ఆర్యచారుదత్తో ఒప్యస్మాభి రాహ్వయయితవ్యః. అథవా వ్యవహార స్తమాహ్వయతి. భద్ర శోధనక, గచ్ఛ, ఆర్యచారుదత్తం స్వైర మసంభ్రాంత మనుద్విగ్నం సాదర మాహ్వయ. ప్రస్తావేన — ‘అధికరణిక స్త్యాం ద్రష్టు మిచ్ఛతి’ ఇతి.

శోధ—య దార్య ఆజ్ఞాపయతి. (ఇతి నిష్కా)ంతః. చారుదత్తేన సహ ప్రవిశ్య చ) ఏ త్వే త్వార్యః. [జం అజ్ఞో ఆణవేది. ఏదు ఏదు అజ్ఞో].

చారు—(విచిన్త్య)

శ్లో. పరిజ్ఞాతస్య మే రాజ్ఞా శీలేన చ కులేన చ

యత్సత్య మిద మాహ్వన మవస్థా మభిశబ్దతే.

౮

కథమ్! = ఎట్టా! ఆర్యచారుదత్తః అపి - చారుదత్తయ్యకూడ మనచే పిలిపింపబడవలసినవాడు - అంతిగొప్పవానిం గూడ పిలిపించుటయా అని తలపోసికొనుట ఇది. అథవా = అట్లు కాదు - మనము ఏమి చేయఁగలము? వ్యవహారః తం ... = వ్యాజ్యము ఆయనం బిలుచుచున్నది. - ఇందు ఆయనకు సంబంధము ఉన్నట్లు లున్నది కావున. స్వైరం అసమ్భ్రాంతం అనుద్విగ్నం సాదరం - ఎన్ని విశేషణములు - చారుదత్తయ్య ఊరిలో అందఱి మనసున స్థిరముగా ఆట్టి కీర్తి ప్రతిష్ఠలు గౌరవము కలిగిఉన్నాడు, ‘త్యాం ద్రష్టు మిచ్ఛతి’ - రమ్మని పిలుచుటకు గౌరవంపు మాటలు వే. వేం.

శ్లో. ౮. శీలేన చ కులేన చ = నడువడిచేతను, (గొప్పయిల్లు అని) కులముచేతను, రాజ్ఞా = రాజుచేత, పరిజ్ఞాతస్య = చక్కఁగా ఎఱుంగబడినవాడనైన, మేనాకు, యత్ సత్యం = నిజముగా, ఇదం అహ్వనం = ఈపిలుపు, అవస్థాం = దుఃఖాతిని, అనఁగా పేదఱికమును, అభిశబ్దతే = సందేహించుచున్నది - (అంతే)

నన్ను రాజు బాగుగా ఎఱుంగును, నాశీలమును ఎఱుంగును, కులమును ఎఱుంగును, మఱి నాకు కచ్చేరికి ఈపిలుపు! నిజముగా వాడు నాపేదఱికమును సందే

(సవితర్కం స్వగతమ్)

శ్లో. జ్ఞాతో హి కిం ను ఖలు బద్ధనవిప్రయుక్తో
మార్గాగతః ప్రవహణేన మ యాపనీతః
చారేక్షణస్య నృప తేః శ్రుతి మాగతో వా
యే నాహ మేవ మభియుక్త ఇవ ప్రయామి.

౯

హించుచున్నాడు - అంతే, అనగా, దానిం బట్టి నామీద ఏమో గుమానుపడు
చున్నాడనుట. ఈపిలుపు నాయవస్థను - పేదజీకమును - సందేహించు చున్నది.
నా పేదజీకముంబట్టి నాకీపిలుపు - అనుట.

శ్లో. ౯. బద్ధన విప్రముక్తః = నిబంధము - బంధినుండి తప్పించుకొన్న
వాడు, (ఆర్యకుడు అనుట). మార్గాగతః - దారివసమున వచ్చినవాడు, ప్రవ
హణేన = బండిచే, మయా ఆపనీతః - నాచే బయటికి పంపబడినాడు అని,
జాతః కిం - హి ను ఖలు = ఎఱుంగబడినాడా - వేగులవలనగాని, మేడమీద
దగాని మఱొక్కడగాని అగపడఁ దగినచోటనున్న తనచే సొంతముగాగాని,
ఎఱుంగబడినాడా? ఎట్లేని ఇది వాని చెవికి వచ్చియుండునా? కంటికి
తోచియుండునా? చారేక్షణస్య = చారులే - వేగులే - కన్నులుగాగల, నృపతేః =
రాజునకు, (ఎవరివలన గాని) శ్రుతిం ఆగతః వా = చెవికివచ్చినదా. ఎందేని కం
టితో చూచినాడా, ఎటులేని విన్నాడా? యేన - దేన = ఏల యిట్లునుట -
అనగా - అహం = నేను, ఏవం = ఇట్లు, ఆభియుక్తః ఇవ = పగచే, పిర్యాదిచే
ఎదిరింపబడినవానివలె - ముద్దాయితలె నామనసుకు తోచుచుండగా, ప్రయామి =
(వీని వెంట) పోవుచున్నానే!

బంధనమునుండి తప్పించుకొని యాదారిని వచ్చిన యార్యకుని నాబండిలో
ఎక్కించి దాటువేసితీ నని (చూచి) ఎఱిగినాడా రాజు? లేక వేగులవలన
విన్నాడా? ఇట్లు నన్ను కచ్చేరికి పిలిపించినాడే - పేదవెంటఁ బోవువానివలె
పోవుచున్నానే. నామనసులో అట్లు గిలిగా ఉన్నదే.

రాజును కచ్చేరిలో విచారించుచోట ఉండుట ప్రాయశ్చము. ఈదినము
ఏదియో కారణాన లేకున్నను, ఆధికరణికుడు పిలిపించినను రాజే అని, రాజుమాట
మీదనే అని అనుకొనుట.

అథవా కిం విచారితేన, అధికరణమణ్డప మేవ గచ్ఛామి. భద్ర
శోధనక, అధికరణస్య మార్గ మోదేశయ.

శోధ—ఏ త్వే త్వాయః. [ఏదు ఏదు అజ్ఞో].

(ఇతి పరిక్రామతః.

చారు—(సశబ్దమ్) త త్కి మపరమ్.

శ్లో. దుక్షస్వరం వాశతి వాయసో ఽయ,

మమాత్యభృత్యా ముహు రాహ్వాయన్తి,

సవ్యం చ నేత్రం స్ఫురతి ప్రసహ్య

మ మానిమిత్తాని హి భేదయన్తి.

౧౦

శోధ—ఏ త్వే త్వార్యః స్వైర మసంభ్రాంతమ్. [ఏదు
ఏదు అజ్ఞో స్వైరం అసంభ్రాంతమ్].

చారు—(పరిక్ర మ్యాగ్రతో ఽవలోక్య చ)

అథవా = అట్లుగాదు. కిం విచారితేన = ఎందులకు ఇట్లు విచారించుట,
తలపోయుట ? అక్కడికే - గచ్ఛామి = పోయెదను.

శ్లో. ౧౦. ఆయం వాయసః = ఈకాకి, దుక్షస్వరం = కఱకఱనిగొంతు
కలుగునట్లుగా, శోపమతోనుంబోలె, వాశతి = కూయుచున్నది. అమాత్యభృత్యాః -
(నా) సహాయులును నౌకరులును, మాటికి - పిలిచెదరు - బయలుపెడలినవానిని
వెనుకఁబిలుచుట అవశ్యకము, సవ్యం నేత్రం = ఎడమ కన్ను, ప్రసహ్య = ఎక్కు
వగా - బలంతముగా, మాన్వరాక, స్ఫురతి = అడరుచున్నది. మమ = నాకు,
అనిమిత్తాని = (ఈ) యవశ్యకములు, భేదయన్తి హి = దుఃఖము కలిగించుచున్నవి
కదా.

స్వైరం - నెమ్మదిగా - తొందరపడకుండ, అసంభ్రాంతం = తొట్టుపడక.

శ్లో. శుష్కవృక్షస్థితో ధ్యాజ్ఞ ఆదిత్యాభిముఖ స్తథా
మయి చోదయతే వామం చక్షుస్థోర మసంశయమ్. ౧౦

(పున రన్యతో ౭వలోక్య), అయే, కథ మయం సర్వః

శ్లో. మయి వినిహితదృష్టి ర్భిన్ననీలాజ్ఞానాభః

స్ఫురిత వితత జిహ్వః శుక్లదంష్ట్రాచతుష్కః

అభిపతతి సరోహో జిహ్వాతాధ్మాతకుక్షీ

ర్భుజగపతి రయం మే మార్గ మాక్రమ్య సుప్తః ౧౧

అపి చ ఇదమ్,

శ్లో. ౧౦. ధ్యాజ్ఞః = కాకి, శుష్కవృక్షస్థితః - ఎండిపోయిన చెట్టు మీద (వాలి) యున్నది - ఆపాటికే అది యవశకునము; తథా = అట్లే - మఱియు అనుట - ఆదిత్య అభిముఖః సూర్యునికి ఎదురుగా తిరిగి (చూచుచు) ఉన్నది. వామం చక్షుః = ఎడమకన్ను, అసంశయం = సందేహము లేక - నిజముగా, ఘోరం = (వీడియో) గొప్ప భయమును, మయి = నాయందు, నామనసున - అనుట, చోదయతి = రేపుచున్నది.

అన్యతః ఆవలోక్య = ఒండునై పుమాచి. అయే = ఆహా - కథం = ఏమీ! అయం సపః = ఇదిగో పాము.

శ్లో. ౧౧. భిన్న నీలాజ్ఞాన ఆభః = పగలచీసిన నల్లకాటుక కాంతి కలదై - పగలచీసిన లోపలికాంతి మఱియు నల్లగానుండును, పైసకాంతి దుమ్ము వెలుతురు మొదలైన వానిచే మాసి యుండును - కాపున - భిన్న అనుట, అయం భుజ గ పతిః = ఈపెనుకబాము, మే మార్గం ఆక్రమ్య సుప్తః = నాదారికి అడ్డముగా దానిని ఆక్రమించుకొని, నిద్రించుచున్నట్టిది - ఇదె అతికిడికి మేల్కొని, సరో వః = తోపముగలదై, జిహ్విత ఆధ్మాతకుక్షీః - బుసకు (ఊపిరి విడిచినందులకు) వంకరయయ్యు, (ఊపిరి పీల్చినందుకు) నిండియు ఉన్న కడుపు కలదై - బుసకు సన్నగిలుచు లావెక్కుచు నున్నదై, స్ఫురిత వితత జిహ్వః = ఆడుచు చాగుచు నుండు నాలుకలు గలదై, తెల్లని నాలుగుకోణలు (కానబడుచు) గలదై, అభి పతతి - నాకెట్టుకు పరువెత్తుచున్నది.

శ్లో. స్థలతి చరణం భూమా న్యస్తం న చార్ద్రితమా మహీ,
 స్ఫురతి నయనం వామో బాహు ర్మహు శ్చ వికమ్పతే,
 శకుని రపర శ్చాయం తాప ద్విరాతి హి నైకశః
 కథయతి మహాఘోరం మృత్యుం న చాత్ర విచారణా.

శ్లో. ౧౩. చరణం = పాదము, భూమా న్యస్తం = నేలపైపెట్టబడినది - నడచుటకు, స్థలతి = జాలుచున్నది. మహీ చ = మఱి నేల యన్ననో, న ఆద్ర= తమా = ఎక్కువ తడిగా లేదు, వామః నయనః = ఎడమకన్ను, స్ఫురతి = ఆదరు చున్నది; బాహుః చ = భుజమును, ఎడమదియనుట - మహుః = మాటికి, వికమ్పతే = వణకుచున్నది. ఆయం తావత్ = ఇదిగో ఇది, అపరః శకునిః చ = మఱియొక పక్షియు, నైకాశః = పలుమాఱు, విరాతి హి = కూర్చున్నది కదా. (ఇదెల్లను -) మహాఘోరం = ఎంతయు భయంకరమైన, మృత్యుం = చావును, కథయతి = చెప్పు చున్నది - తెలుపుచున్నది - ఆత్ర విచారణా న చ = ఇందు విచారణ వలదు. సందియము లేదు.

బృహత్సంహితలోను వసంతరాజశకునమునను ఇట్టివన్నియు ముప్పవూర్పునని చెప్పబడియున్నది.

దారుణనాద స్తరుకోటకోపగో వాయసో మహాభయదః
 విద్రావ్యది దిగవలోకీ నూర్యాభిముఖో రువక్ గృహే గృహిణః
 రాజభయ చోర బద్ధన కలహః న్యుః పశుభయం చేతి
 భిన్నాగ్రే ఒజ్జచ్ఛదః కలహః శుష్కద్రుమస్థితే ధ్వాక్షే
 వామ స్యాధఃస్ఫురణ మసకృత్ సజ్జరే భజ్జహేతున్
 తస్యై వోర్ధ్వం హరతి నితరాం మానసం దుఃఖజాలమ్.

... ..

దక్షిణ మద్గం పుంసః స్త్రియా శ్చ వామం శుభావహం స్ఫురితమ్

ఉ త్ర నేలలో జాలుపాటును ఆవశకునమే, అమంగళనూచకము

స్వపాదయానస్థలనం నృపాణాం భజ్గః క్వచి ద్యానపలాయనంచ
 ద్వారాభిమా తాధ్వగశస్త్రపాతాః ప్రస్థానభజ్గం కథయన్తి యాతుః.

సర్వథా దేవతాః స్వస్తి కరిష్యంతి.

శోధ—ఏ త్వే త్వార్యః ఇమ మధికరణమణ్డపం ప్రవిశ త్వార్యః. [ఏదు ఏదు అజ్ఞో. ఇమం అధికరణమణ్డపం పవినదు అజ్ఞో].

చారు—(ప్రవిశ్య సమంతా దవలోక్య) అహో, అధికరణ మణ్డపస్య పరా శ్రీః. ఇహ హి

శ్లో. చింతాసక్త నిమగ్న మన్త్రిసలిలం

ధూ తోర్మిశ జ్ఞా-కులం

పర్యస్తస్థిత చారనక్రమకరం

నాగాశ్వహింసాశ్రయమ్

నానావాశక కజ్జ-పక్షిరచితం

కాయస్థసర్వాస్పదం

సర్వథా దేవతాః స్వస్తి కరిష్యంతి = ఎల్ల తెఱంగుల దేవతలు మేలు చేయఁగలరు - ఈయవశకున పరంపర చూడఁగా ఇది దేవతలు అడ్డపడవలసిన సమయము కాని, మానుసులు ఏమియు చేయఁజాలిన దని తోఁపదు.

అధికరణ మణ్డపస్య పరా శ్రీః = కచేరి మండపము - ఎంత అందముగా ఉన్నది.

శ్లో. ౧౪. చింతా సక్త నిమగ్న మన్త్రి సలిలం = ఆలోచనలో ఆసక్తి కలిగి మునిగిన - అనగా చింతలో మునిగిన అనుటయే - మంత్రులే నీరుగా గలదియు, దూత ఊమిక శబ్ద ఆకులమ్ = దూతలే అలలును శంఖములును వి, వానితో కలఁగినదిగా నుండునదియు, పర్యస్త స్థిత చార నక్ర మకరం = అంచులలో నున్న చారులలేడి మొసళ్ళు పెద్ద చేపలు గలదియు, నాగాశ్వ ... = ఏనుఁగులు గుఱ్ఱాలు అను (హింస =) చంపుజంతువులకు (ఆశ్రయం =) చోటైనదియు, నానా వాశక ... = పలు తెఱంగుల కూయు - పలు తెఱంగుల గొంతులుగల జనులు (చూపఱ) అనెడు నారాయణపక్షులు దట్టముగా వారియున్నట్టిదియు, కాయస్థఁ

నీతిక్షుణ్ణతటం చ రాజకరటం

హింసైః సముద్రాయతే.

౧౮

భవతు. (ప్రవిశ భిరోఘాత మభినీయ సవితరమ్) అహహ, ఇద మపరమ్,

శ్లో. సవ్యం మే స్పదతే చక్షు రైవరాతి వాయస స్తథా

పథా సర్వేణ రుద్ధో ఽయం స్వస్తి చాస్మాసు దైవతః. ౧౯

తావ త్ప్రవిశామి.

(ఇతి ప్రవిశతి.)

దను సపకమునకు చోటయినదియు, నీతిక్షుణ్ణ తటం = నీతులు అను (నీతి=నది) నదులచే చీల్చబడిన - పొడిచేయబడిన గట్టుగలదియు, రాజకరణం = రాజే దేహమే ఐన, అధికరణ మండపము కచ్చేరి, హింసైః - చంపుట మొదలగు దండనలను క్రూరమృగములు గలదియు నై, సముద్రాయతే - సముద్రమువలె ఉన్నది.

మంత్రులే నీళ్ళు, దూతలే అలలును శంఖములును, చారులే మొసళ్ళు - (నక్రము మకరము - రెండురకములైన ఒక జాతి జలజంతువులే పర్యాయములనంటివి, సమయాన వేటులును) ఏనుగులు గుఱ్ఱాలే చంపు నీటిజంతువులు, పలు గొంతులు - పలు భాషలు మాటలాడుచు మూగిన జనమే కంకపక్షులు - రావులుగులు - నారాయణపక్షులు - సముద్రతీరాన మెండుగా నుండునవి, కాయస్థుడు పాము, నీతులే గట్టుంజీల్చునదులు, రాజే దేహము, ఇరన్నియు కలిగియుండునది ఈమండ పము ఒక సముద్రమే.

ఇట్లు రకాలవారిలో నుండు దీని రామణీయకము సముద్రమో యన చారు దత్తుని, పుత్రత్పన్నమును నాగరకమునైన చిత్తముం దాకినది.

భిరోఘాతమ్ - గడపయో గుంజయో గోడయో తలకు తగిలినది - తలకొట్టు కొన్నట్లయినది - ప్రవేశమున భిరోఘాతమును గొప్పయనశకునము.

శ్లో. ౧౯. అన్ని యవశేషములను మరల తలచుకొనుచున్నాడు - మే = నాకు, సవ్యం చక్షుః స్పదతే, = ఎడమకన్ను ఆదరుచున్నది - తథా = అట్లే = మఱియు అనుట, వాయసః = కాకి, విరాతి = కూయుచున్నది; అయం పథాః - ఇదిగో చారి, సర్వేణ రుద్ధః = పాముచే అడ్డబడినది. చ = కావున, అస్మాసు స్వస్తి దైవతః - నాయొడ మంగళము కేవలము దైవమువలననే.

అధి—అయ మసా చారుదత్తః. య ఏషః,

శ్లో. ఘోణోన్నతం ముఖ మపాజ్ఞవిశాలనేత్రం

నైత ద్ధి భాజన మకారణదూషణానామ్,

నాగేషు గోషు తురగేషు తథా నరేషు

న హ్యకృతిః సుసదృశం విజహతి వృత్తమ్.

౧౬

ఇన్ని యవశకనములు ఒక్కమృడియు, మాటిమాటికిని అగుట సంభవమా? సంభవమే. ఏల కాదు - ? ప్రకాంతముగానో, వసంతసేనం దలచుకొని శుభ పుంజులలు కనుచునో యున్న వానికి ఈకొఱుత కెక్కించుటకైన యధికరణికు పిలుపు ఇంతటిని సంభవ మనిపించును. అంతటిది కదా ఆకస్మికముగా ఆరాసున్నయాపద, హత్యనిందకై కొఱు!

అయం అసౌ చారుదత్తః - వీడుగో ఆ చారుదత్తుడు - అన్నివిధాల గొప్ప వాడుగా ప్రసిద్ధుడై ఉండువాడు - అనుట.

శ్లో. ౧౬. ముఖం = మోము, ఘోణోన్నతం = ఎత్తైన ముక్కు గలదియు, అపాజ్ఞవిశాలనేత్రమ్ - కడల విశాలములైన కన్నులుగలదియు; ఏతత్ హి = ఇది = ఇది ఒక నాడును, అకారణదూషణానాం = కారణములేని నిందలకు - తప్పులకు, నభాజనమ్ = పాత్రముగాదు. నాగేషు గోషు తురగేషు, తథా నరేషు = ఏనుగులందును, ఎడ్లయందును, గుఱాలయందును, అట్లే మానునులందును, ఆకృతిః = రూపము, సుసదృశం = ఎంతయు తనకు తగినట్టి, వృత్తమ్ - (మంచి) నడువడిని, న విజహతి హి = విడువదు కదా.

కవి యీ నాయకునియందమున 'ముక్కును' ముందుకు తెచ్చినాడు. ఉన్నతమైన నాగు, వెండదకన్నులు గల ఈ మొగము - అట్లు అంత అందమైనది. మంచి నడువడికి ఒక నాడును తొలగిపోదు.

సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించుటచే అర్థాంతరన్యాసము. 'నహ్యకృతిః సుసదృశం విజహతి వృత్తమ్' అను సామాన్యముచే చారుదత్తకీల మను విశేషము సమర్థింపబడినది,

చారు—భోః అధికృతేభ్యః స్వస్తి. హంహో నియుక్తాః, అపి కుశలం భవతామ్.

అధి—(ససంభ్రమమ్) స్వాగత మార్యస్య. భద్ర శోధనక, ఆర్య స్వాసన ముపనయ.

శోధ—(ఆసన ముపనీయ) ఇదం ఆసనమ్. అ త్రోపవిశ త్వార్యః. [ఏదం ఆసనమ్. ఏత్థ ఉపవిసదు అజ్ఞో]
(చారుదత్త ఉపవిశతి.

శకా—(సక్రోధమ్) ఆగతో 2సి రే స్త్రీఘాతక, ఆగతో 2సి. అహో న్యాయో వ్యవహారః, అహో ధర్మో వ్యవహారః, య దేతస్మై స్త్రీఘాతకా యాసనం దీయతే. (సగర్వమ్) భవతు, నను దీయతామ్. [ఆగదే శి లే ఇత్థిఆఘాదఆ, ఆగదే శి. అహో శావ వవహారే, అహో ధమ్మే వవహారే, జం ఏదాహ ఇత్థిఆఘాద కాహ ఆశణే దీఅది. భోదు, ఇం దీఅదు].

అధి—ఆర్యచారుదత్త. అస్తి భవతో 2స్యా ఆర్యయా దుహిత్రా సహ ప్రసక్తిః ప్రణయః ప్రీతి ర్వా?

అధికృతేభ్యః? అధికరణీకలకు స్వస్తి. నియుక్తాః = నియోగులారా = శ్రేష్ఠి కాయస్థులారా, అపి కుశలం ... మీకు క్షేమమా? ఇదం ఆసనం = ఇదిగో ఆసనము, అని ఆసనము పెట్టించుటకు ఎంతయు తొందరడును, అంత గౌరవము. సక్రోధమ్ = కోపముతో - ఆగతః అసి రే స్త్రీఘాతక - శకారుడు ఆర్య చారు దత్తుని నిస్సంకోచముగా 'ఓరి' అని నీచుంబోలే వ్యవహరించుచున్నాడు. దానికి అధికరణీకలు వాని నేమియు అనుట లేదు. ఏతస్మై స్త్రీఘాతకాయ ఆసనం దీయతే - వీనికి, అడుదానిం జంపినవానికి, అభియంతకునికి ఆసనము వేయించు చున్నాడు! కానీలే - వీని పని పట్టించునులే - అనుట.

అస్యా ఆర్యయాః దుహిత్రా = ఈయమ్మకొమార్తతో, ప్రసక్తిః = సంబంధము, ప్రణయః = స్నేహము, ప్రీతిః = ప్రేమ, అధికరణీక ప్రశ్న - ఇందుఁ నూత్నుభేదమునందు తాత్పర్యము లేదు - ఇంచుమించుగా పర్యాయములే కాఁదగును, ఎట్టిదో ఏపాటిదో ఒక సంబంధము కలదా అనుట.

చారు—క స్యాః ?

అధి—అస్యాః. (ఇతి వసంత సేనామాతరం దర్శయతి.

చారు—(ఉత్థాయ) ఆర్యే, అభివాదయే.

వృద్ధా—జాత, చిరం మే జీవ. (స్వగతమ్) అయం స చారుదత్తః! సునిశ్చీప్తం ఖలు దారికాయా యావనమ్. [జాద, చిరం మే జీవ. అలం సో చారుదత్తో, సునిశ్చీత్తం క్షు దారికావ జోవ్వణమ్].

అధి—ఆర్య, గణికా తవ మిత్రమ్ ?

(చారుదత్తో లజ్జాం నాటయతి)

శ కా—

౩౪౯. లజ్జయా భీరుతయా వా

చారిత్ర మలీకం నిగూహితుమ్

అయం స చారుదత్తః - ఈయన ఆచారుదత్తుడు. ధనముకొనము నేను మతెవ్వనిం జెప్పినను వినక, ఇతనిమీఁద నే చిత్తము తగిల్చియుండెనే అమ్మాయి. అందులకు తగినవాడే అని యనుకొనుట. సునిశ్చీప్తమ్ = చక్కగా ఉంపబడినది. - ఇల్లడ పెట్టినట్లు దాంపర్యబడినది, వృద్ధును చారుదత్తునికి అన్యోన్య సముదాచారము గుర్తింపదగును - ఇతని అభివాదనము, ఆపే, జాత = బిడ్డ, అబ్బాయి అనుట అశీస్సు పలుకుటయు - ఇంకను చారుదత్తుడు అధికరణికునికి జవాబు పలుక లేదు - వృద్ధాచారుదత్తుల సముదాచారవినియముమే కొంత రుజువు చేయును.

మరల కచ్చేరిదే ప్రశ్న - గణికా తవ మిత్రమ్ = బోగముది నీ నేస్తురాలు ! లజ్జాం నాటయతి - సిగ్గును అభినయించును - ఇని యావేసగానికి అభినయింపుమని ఉపదేశము - అది అసలు చారుదత్తునికి నిజము - హర్షము కాదు అనుట కాదు.

౪౦౯. ౧౭. ఈయభినయము సిగ్గో, పిఠికితనమా కాని - లజ్జయా = సిగ్గు చేతనో, భీరుతయావా = పిఠికితనముచేతనో - చారిత్రం = నడువడిని (చెడ్డదానిని),

స్వయం మారయి త్వార్థకారణా

దిదానీం గూహతి స తద్ధి భట్టకః.

౧౭

[లజ్జాప భీలుదాప వా

చాలిత్తం అలీపణిగూహిదుమ్

శలం మాలిల అత్తకాలణా

దాణిం గూహది ణ తహిం భవ్తకే].

[శేష్టికా—ఆర్యచారుదత్త, భణ, అలం లజ్జయా వ్యవహారః ఖి లేష్వః. [అజ్జచారుదత్త, భణాహి. అలం లజ్జాప. వవహారో ఖ్య వసా].

చారు—(సలజ్జమ్) భో, అధిక్యతాః. మయా కథ మీదృశం వక్తవ్యమ్, యథా గణికా మమ మిత్ర మితి. అథవా యశావన ముత్రాపరాధ్యతి. స చారిత్తమ్.

నిగూహితుం = దాచుటకు - అతీకం = అసత్యాభినయము. భట్టకః = దొర - దరిద్రుని వెక్కిరించు మాట, అథకాకారణాత్ = డబ్బుకోసము, స్వయం మారయిత్వా = సొంతముగా చంపి, ఇదానీం గూహతి = ఇప్పుడు దాచుచున్నాడు. తత్ సహి - అది చెల్లదు.

ఆర్యచారుదత్త - చారుదత్తయ్య, చెప్ప, సిగ్గు పడకు. ఇది వ్యవహారము గదా. మయా = నాచేత, కథం = ఎట్లు, మీదృశం = ఇట్టిది, వక్తవ్యం = చెప్పదగినది అగును. నాబోటివాడు ఇట్టిదానిని ప్రకటముగా చెప్పడగునా, నిజమే ఐనను? యథా - ఏమని యనగా - గణికా మమ మిత్రం ఇతి - బోగముది నాకు మిత్రము అని. అథవా = అట్లుగాదు - యశావనం అత్ర అపరాధ్యతి - జవ్వనము ఈవిషయమున తప్పు చేయుచున్నది, స చారిత్తమ్ = నడువడి కాదు. బోగముదాని సంగతము అంతగా కాస్త్రనిషిద్ధము, చారిత్రాపరాధము గావన్నను, అతిమాత్రమే నది, పలువురితోడిది లంపటత దోషమే అగును - చారిత్తదోషమే అగును. మఱి యిప్పుడు ఇది అట్టిది కాదు. అది యిండుకే - యశావనాపరాధలేశమాత్రము - వత్సేక దుష్కంతాదులకును భాసకాలిదాసాదులు భోగినులం జెప్పియున్నారు.

అధి—

శ్లో. వ్యవహారః సవిఘ్నో ౭యం త్యజ లజ్జాం హృది స్థితామ్
బ్రూహి సత్య మలం ధైర్యం ఛల మత్ర న గృహ్యతే. ౧౮

అలం లజ్జయా. వ్యవహార స్త్వాం పృచ్ఛతి.

చారు—అధికృత, కేన సహ మమ వ్యవహారః?

శ కా—(సాటోపమ్) అరే, మయా సహ వ్యవహారః?
[అలే, మప శహ వవహాలే].

చారు—త్వయా సహ మమ వ్యవహారః సుదుస్సహః.

శ్లో. ౧౮. ఆయం వ్యవహారః = ఈవ్యాజ్యము, సవిఘ్నః = విఘ్నముతో
కూడిన దగును - నీవు జవాబు చెప్పకున్న - హృది స్థితాం = మనసులో నున్న,
లజ్జాం = సిగ్గును, త్యజ = విడువుము. సత్యం బ్రూహి = నిజము చెప్పుము.
ధైర్యము, ఆలం = సమర్థము - ఇట్టి పట్టుల సాధకము - కార్యసాధకము -
అత్ర = ఇందు, అనగా వ్యవహారమున, ఛలం = మోసము, ఏదేని యుక్తి, న
గృహ్యతే = అంగీకరింపబడదు.

నీవు ప్రతివాదివి ముద్దాయి వియున్నావు, నీకు తెలియుకో తెలియదో; నీ
జవాబు తెప్పక అవసరము. అది చెప్పకున్న వ్యవహారము సాగదు, కావున మనసు
లోని సిగ్గును మాను, నిజము పలుకు - ధైర్యము కార్యసాధకము. మోసము అంగీ
కరింపబడదు.

కేన సహ మమ వ్యవహారః - ఎవరితో నాకు వ్యాజ్యము? ఫిర్యాది ఎవరు?
శ కారుడు బడాయితో చెప్పుచున్నాడు - ఓరి, నాతో రా...

త్వయా సహ = నీతో, మమ వ్యవహారః = నాకు వ్యాజ్యము. సుదుస్సహః =
ఎంతయు ఓవకరానిది అగును. నీతో నేమి! నా కేమి! వ్యవహార మేమి! అట్టిది
యెంతయు సుదుస్సహము.

శకా—అరే స్త్రీఘాతక, తాం తాదృశీం రత్నశతభూషణాం
వసంతసేనాం మారయిత్వా, సాంప్రతం కపటకాపటికో భూత్వా,
నిగూహసి. [అరే ఇథితిఘాదః, తం తాదిశిం లలణశదభాశణిలం
వశంతశేణిలం మాలిల, శంపదం కవడకావడికే భవిల నిగూహేశి].

చారు—అసంబద్ధః ఖ ల్వసి

అధి—ఆర్యచారుదత్త, అల మనేన. బ్రూహి సత్యమ్.
అపి గణికా తవ మిత్రమ్?

చారు—ఏవ మేవ.

అధి—ఆర్య, వసంతసేనా క్వ.

చారు—గృహం గతా.

శ్రేష్ఠికా—కథం గతా, కదా గతా, గచ్ఛంతి వా కే
నానుగతా.

చారు—(స్వగతమ్) కిం ప్రచ్ఛన్నం గ తేతి బ్రవీమి.

అరే స్త్రీఘాతక ... = ఓరి ఆడుదానిం జంపినవాడా, ఆపెను, అట్టి
దానిని - అందగత్తెను పడుచును - లెక్కలేని రతనాల యలంకారముల నలం
కృతను, వసంతసేను మారయిత్వా = చంపి, ఇప్పుడు మిక్కిలి మోసము అవలం
బించినవాడవై, దాచుచున్నావురా!

అసంబద్ధః - (బండ్రింటికి) అడుకని - సంబంధపడని - మాటలవాడవు -
ఖలు అసి - కదా అగుచున్నావు.

అలం అనేన = వానితో నేమి? (పోనీ,) చెప్పు నిజము, బోగముది
నీకు మిత్రమా? ఏవ మేవ = అలాగే - అవును అన్నమాట. వసంతసేనా క్వ =
వసంతసేన ఎక్కడ? ఇంటికి పోయినది. కథం గతా, కదా ... = ఎట్లు పోయి
నది? - బండిలోనా నడిచియా - అనుట. ఎప్పుడు. గచ్ఛంతి వా కేన అనుగతా -
పోవుచున్నది ఎవరిచే వెంబడింపబడినది? ఎవరు తోడు? కిం ప్రచ్ఛన్నం గ తేతి
బ్రవీమి? రహస్యముగా పోయినదని చెప్పదునా? గృహంగతా = ఇంటికిపోయి

[శేషి కా—ఆర్య, కథయ. [అజ్ఞ, కదేహి].

చారు—గృహం గతా. కి మన్య ద్భ్రమిమి?

శకా—మదీయం పుష్పకరణ్ణక జిణ్ణోద్యానం ప్రవే శ్యార్థ నిమిత్తం బాహుపాశబలాత్కారేణ మారితా. అయే సాంప్రతం వదసి గృహం గ తేతి. [మమకేలకం పుష్పకలణ్ణక జిణ్ణజ్ఞాణం పవేశిల అత్థణిమిత్తం బాహుపాశబలత్కారేణ మాలిదా. అవ శం పదం వదశి ఘలం గదే త్తి].

చారు—ఆః అసంబద్ధప్రలాపిక్

శ్లో. అభ్యుక్తితో ౭సి సలిలై ర్న బలాహకానాం

చాపాగ్రపక్షసదృశం భృశ మన్తరాలే

నది - మఱేమి చెప్పుదును ? తనతో రాత్రి గడవినది, తాను తోటకుపోవుచు, రత్తక్రాంతనిద్రితను లేపక, లేచినపుడు తన కడకు తోటకు బండిలో పిలుచుకొని రమ్మని చెప్పి పోయినాడు - మఱి యిప్పుడు చంపబడిన దని వ్యవహారము జరుగు చున్నది - కావున తన యేపాక పెల్ల ఏమయినదో తనకు తెలియదు - ఆవివరము లేదీయు అప్పట్నుగా వ్యవహారాన చెప్పఁగూడదు - ఎట్లు పోయి ఎట్లు వచ్చునో - మఱియు వసంత సేన తన కడకు రావలయు తన బండిలో ఆర్యకుఁడు తప్పించు కొన్నవాఁడు వచ్చి శరణాధికయైనాడు, దాని వివరములును తాను అప్పు డేమియు విచారింపలేదు. తన బండిలో ఆర్యకుఁడు ఎక్కినది వర్ధమానకుఁడు ఎఱుంగక వసంత సేనయే అనియనుకొన్నాడు. స్థావరకుఁడు చేటుఁడు తన బండిలో కలిగిన వసంత సేనవలని బరువును గుర్తింపక, తన యలసటవలని భ్రాంతి అట్లు బరువుగా తోచుట అని వాఁడును వసంత సేనం బరికింపఁడు. నిజముగా చారుడత్తునికి సవక మును గండరగోళముగా ఉన్నది. కావున - వ్యవహారమున ఈపాటి యిట్లు చెప్పు చున్నాడు - ఇంటికి పోయినది - ఇది తా నెఱిగినది - సత్యము - దోషము లేనిది యగునని.

అసమ్బద్ధ ప్రలాపిక్ - అసంబద్ధములం బ్రేలువాఁడా.

శ్లో. ౧౯. వలాహకానాం = మేఘములయొక్క, సలిలైః = నీళ్ళతో - వానతో, న అభ్యుక్తితః అసి = తడుపబడినవాఁడవు గావు. - ఇప్పుడు వాన

మి ధ్యైత దానన మిదం భవత స్తథా హి
హేమస్తపద్మ మివ నిష్ప్రభతా ముపైతి.

౧౯

అధి—(జనాన్తికమ్)

శ్లో. తులనం చాద్రిరాజస్య సముద్రస్య చ తారణమ్

గ్రహణం చానిల స్వేవ చారుదత్తస్య దూషణమ్.

౨౦

(ప్రకాశమ్) ఆర్యచారుదత్తః ఖ ల్వసౌ కథ మిద మకార్యం
కరిష్యతి. (' ఘోణా ' ఇత్యాది పఠతి)

కుఠీయలేదు - మఱి, భవతః ఇదం ఆననం = నీయ మొగము, అస్తరాశే = నడుమ -
బొమలకును నొసటికిని నడుమ అనుట, భృశం = ఎంతయు, చాపాగ్రపక్షసదృశమ్ =
చాపమును పక్షియొక్క తెక్కలకొను, ఎంతయు నలుపైనది - దానికిసమానముగా
నున్నది, ఏతత్ = ఇది, నీమాట, వట్టి యబద్ధము, తథా హి = అట్లేగదా, (ఇదం
ఆననం) హేమస్తపద్మం ఇవ = హేమంతపు (మంచుకు మాడిన) కమలమువలె.
నిష్ప్రభతాం = కాంతిలేమిని, ఉపైతి = పొందుచున్నది.

నీమొగ మే నీవు చెప్పనది ఆసంబద్ధము - మిథ్య అని తెలుపుచున్నది. (నీవు
ఎంత విఱివీగుచున్నను) నొసట ఆచెమరు కాటులేమి ? (వాన కురిసినదా ?)
చాపము చావిన తెక్కల కొనవలె (కాటుకంత) నలుపుగా, మంచుకు మాడిన
తామరవలె నున్నదే మొగము, అదేమి !

శ్లో. ౨౦. చారుదత్తస్య దూషణమ్ = చారుదత్తనియందు దోషము -
పాపము - చెప్పట - రుజువుచేయుట, అద్రిరాజస్య = పెనుగొండను, (అచలమును)
తులనం ఇవ = కదల్చుట - ఊపుటవలె, సముద్రస్య తారణం ఇవ = సముద్రమును -
పారాపారమును - ఆవలిగట్టులేనిదానిని, దాటుటవలె, అనిలస్య గ్రహణమ్ ఇవ =
(' సదాగతి సమీరణ ' అనబడు) గాలిని పట్టుకొనుట - నిలుపుటవలె.

అసాధ్యము అనుట - అని జనాన్తికమ్ - అధికరణికుడు వానికచ్చేరి
వారితో ననుట - ఇతరులు వినకుండునట్లు.

ఆర్యచారుదత్తః ఖలు అసౌ = అన్ని మేలిగుణములకును ఆవాసము, అందును
విశేషముగా దానదయా దాక్షిణ్యములకు నెలవు అని ప్రసిద్ధుడగుదా - అనుట,
కథం ... = ఇట్టి కూడనిపనిని ఎట్లు చేయును ? ఇది నమ్మదగనిదిగా ఉన్నది.

శకా—కిం పక్షపాతేన వ్యవహారో దృశ్యతే. [కిం పక్ష
పాదేన వ్యవహారే దీశది].

అథి—

శ్లో. వేదాధాన్వాకృత స్త్వం వదసి న చ తే
జిహ్వ నిపతితా
మధ్యాహ్నా వీక్షసే ౭ర్కం న తవ సహసా
దృషి ర్విచలితా
దీప్తాగ్నా పాణి మంత్రః క్షిపసి న చ తే
దగ్ధో భవతి నో
చారిత్రా చారుదత్తం చలయసి న తే
దేహం హరతి భూః.

౨౧

కిం పక్షపాతేన ... = ఏమి పక్షపాతముతో వ్యాజ్యము విచారించబడునా?

అపేహి ... = తొలగి మూర్ఖుడా.

శ్లో. ౨౧. ప్రాకృతః - తత్కవచణమువాడవు, వేదాధాన్వా =
జేదములందలి విషయములను, వదసి = చెప్పుదువు. చ - మఱి, తే జిహ్వ =
నీనాలుక, న నిపతితా = పడదాయె, మధ్యాహ్నా = మట్టమధ్యాహ్నమున,
ఆకాం, వీక్షసే = సూర్యుం జూతువు; తవ దృష్టిః = నీచూపు, సహసా =
అప్పుడే, తటాలున, న విచలితా = పోలేదే! దీప్తాగ్నా = మండుచున్న
నిప్పులో, అంతః = (జ్వాలిత) లోపలికి, పాణిం క్షిపసి = చేతిని వేయుచున్నావు,
చ = మఱి, స = అది, తే = నీకు, దగ్ధః నో భవతి = కానిపోలేదే!
చారిత్రాత్ = (ప్రసిద్ధినిందిన) నడువడినుండి, చారుదత్తం = చారుదత్తుని, చల
యసి = ఊపుదువు - (మఱి) తే దేహం = నీదేహమును, భూః = భూమి, న
హరతి = లోంగొని పూడ్చుకొనకున్నదే.

చారుదత్తుని వ్యపదేశ మేమి, వాడు స్త్రీహత్య చేసినాడనుట ఏమి!
ఎంత విపరీతము! ఎంత పాపిష్ఠము! మహాపాపములు చేసినవారిని అప్పుడే అవి కొట్టి
అడగాచుకనే, మఱి నిన్ను భూమి లోంగొనకున్నదే - నీవు పూడిపోక యున్నావే.

అర్యచారుదత్తః కథ మకార్యం కరిష్యతి,

శ్లో. కృత్వా సముద్రముదకోచ్చయమాత్రశేషం

దత్తాని యేన హి ధనా న్యనపేక్షితాని

స శ్రేయసాం కథ మి వైకనిధి ర్మహాత్మా

పాపం కరిష్యతి ధనార్థ మవైరిజాప్తమ్.

౨౨

వృద్ధా—హతాశ, య స్తదానీం న్యాసీకృతం సువర్ణభాణ్డం
రాత్రౌ చారై రపహృత మితి తస్య కారణా చ్చతుఃసముద్రసార

అవరవణుఁడు వేదము పఠింప నాలుక వ్రయ్యను! మిడియెండ నూర్యం జూచిన,
కన్నులు గ్రుడ్డివిపోవును - అట్లట్లు సద్యః ఫల మొసంగునే - చారుదత్తునిమీఁద నిల్లు
చెప్పుచున్నావే - ఇది వానింబోలినది - నీవు వూడిపోదువు !

శ్లో. ౨౨. యేన = ఎవనిచేత, సముద్రం = సముద్రమును, ఉదక
ఉచ్చయమాత్రశేషం = నీటిపెక్కువమాత్రము మిగులునట్లుగా - ఒక రత్నమైనను
మిగులకుండ, కృత్వా = చేసి, ధనాని = ధనములు, అనపేక్షితాని = కోరఁబడ
నివి సయితము - అడుగనివారికి సయితము, (దత్తానిహి) = దానముచేయఁబడెనో,
సః - అట్టివాఁడు, శ్రేయసాం = పుణ్యకమఁలకు, ఏకనిధిః = ఒక్కటే పాఠము,
మహాత్మా = గొప్ప మనస్సు ఆత్మ కలవాఁడు, ధనార్థం = డబ్బుకోసము, అవీర
జాప్తమ్ = ఎవఁడేని పంద నేవీంప - చేయవలసినట్టి, = పాపం = పాపమును -
స్త్రీహత్యను, కథం ఇవ = ఎటువలె, కరిష్యతి = చేయఁగలఁడు?

రత్నాకరము వట్టి నీరాకర మగునట్లుగా, ధనములు, కోరనివారిని సయి
తము పిలిచి పిలిచి దానము చేసినవాఁడు చారుదత్తుఁడు - ఉజ్జయినిలోని పుణ్య
కార్యము లెల్ల - చెఱువులు త్రవ్వుట, దేవశములు ప్రతిష్ఠించుట - సత్రాలు
ఏర్పరుచుట - మొదలగునవి, చేసినవాఁడు, గొప్పమనస్సు స్వభావము గలవాఁడు,
ధనముకోసము, ఎవఁడేని పందకు దగిన, స్త్రీవధంబోని పాపము చేయునా?
(ఎవర నమ్ముదురు?)

హతాశ - నిభాఁగ్యుడా, ఎవఁడు అప్పుడు ఇల్లడపెట్టిన బంగారునగను
దొంగలు ఎత్తుకొనిపోయినారని, దానికి బదులు, నాలుగుసముద్రములయు సారము

భూతాం రత్నావలీం దదాతి, స ఇదానీ మర్థకల్యవర్తస్యకారణా
దిద మకార్యం కరోతి! హా! జాతే, ఏహి మే పుత్తి. [హదాస,
జో తదాణిం కానీకిదం సువణ్ణభణ్ణం రత్తిం చోరేహిం అవహిదం
త్తి తస్స కారణాదో చదుస్సముద్దసారభూదం రఅణావలిం దేది, సో
దాణిం అత్థకల్లవత్తస్స కారణాదో ఇమం అకజ్జం కరేది. హా! జాదే,
ఏహి మే పుత్తి.]. (ఇతి రోదితి.

అధి—ఆర్యచారుడత్త, కి మసౌ పద్భ్యాం గతా ఉత
ప్రవహజేన?

చారు—నను మమ ప్రత్యక్షం న గతా. త న్న జానే కిం
పద్భ్యాం గతా, ఉత ప్రవహజే నేతి.

(ప్రవిశ్య సామర్షః)

వీర—

శ్లో. పాదప్రహరపరిభవవిమాననా బద్ధగురుకవైరస్య
అనుశోచత ఇయం కథ మపి రాత్రిః ప్రభాతా మే. ౨౩

అని చెప్పదగిన, కొంతలేని వెలగల రత్నాల హరిమును ఇచ్చినాడో, అట్టి
వాడు, ధనమును చదియన్నముకోసము ఈ, కూడని పనిం జేయునా? అయ్యో
(నా) బిడ్డా, రావే నాకూతురా!

ఆర్యచారుడత్త ... = చారుడత్తయ్య, ఆమె కాళ్ళతో నడిచిపోయినదా,
లేక బండిలో పోయినదా?

నను - అయ్యో, మమ ప్రత్యక్షం ... = నాకన్నుల యెదుట పోలేదు.
కావున ఎఱుంగను, పాదాలతో పోయినదో, లేక బండిలో పోయినదో.

ప్రవిశ్య సామర్షః - (అప్పుడు సమయానికి) ప్రవేశించి కోపముతో వీరకుడు -
ఆర్యకుని పట్టుకొనవెట్టకుచున్న సకాల ఊరికాపుదారివారికి నాయకుడు.

శ్లో. ౨౩. పాదప్రహర ... = కాలితాపుతో అవమానించుటకును, (పోరా
వట్టి కుక్కపు నీవు అని) తూలనాడుటకును ఎంతయు పెద్ద పగ పూని, వానిని

[పాదస్పహారపరిభవవిమాణాణా బద్ధగురులవేరస్స
అణసోఅస్తస్స ఇలం కథం పి రత్తి పభాదా మే]

తి ద్యావ దధికరణమణ్ణప ముపసర్పామి. (ప్రవేష్టకేన) సుఖ
మార్యమిశ్రాణామ్. [తా జావ అధిలరణమణ్ణపం ఉపసర్పామి.
సుహం అజ్జమిస్సాణామ్].

అధి—అయే, నగరరక్షాధిక్యతో వీరకః. వీరక, కి మాగ
మనప్రయోజనమ్?

వీర—హీ, బద్ధనభేదనసంభ్రమ ఆర్యక మన్వేషయన్, అప
వారితం ప్రవహణం వ్రజ తీతి విచారం కిర్వ న్నన్వేషయన్, 'అరే,
త్వయా ప్యాలోకితమ్, మయా ప్యాలోకితవ్యమ్' ఇతి భణ న్నేన
చద్దనమహత్తిరకేణ పాదేన తాడితో 2స్మి. ఏత చ్చ త్వార్య
మిశ్రాః ప్రమాణమ్. [హీ, బద్ధనభేదనసంభ్రమే అజ్జకం అణ్ణేసన్తో,
ఓవాడిదం పవహణం వచ్చది త్తి ఏవరం కరన్తో అణ్ణేసన్తో. 'అరే,

తలఁచుకొని దుఃఖించుచున్న నాకు ఈరాత్రి ఎట్లో తెల్లవాణి నది. తత్ యావత్ అధి
కరణమణ్ణపం ... = కావున అధికరణమండపమునకు గనపోయెదను. ప్రవేష్టకేన =
ప్రవేశించుటతో - అనఁగా ప్రవేశించుటను ఆభినయించి, సుఖం ఆర్యమిశ్రాణాం =
అయ్యగారలకు పెద్దలకు సుఖమా? అయే = ఓహూ, బద్ధన భేదన సంభ్రమే -
కారాగారము పగులఁగొట్టుట వలని (యాయూరి) = తోట్రుపాటున - గందరగోళ
మున - ఆర్యకుని వెదకుచు, అపవారితం ప్రవహణం వ్రజతి - ఇతి ... = మూయఁ
బడి - లోపల ఎవరున్నది బయటికి తెలియనీక - బండి పోవుచున్న దని విచారిం
చుచు వెదకుచున్నవాఁడు, ఓరి నీచేతను చూడఁబడినది నాచేతను (సోదా) చూడఁ
బడవలె నని చెప్పుచునే చందనకమహత్తరనిచేత కాలితో తన్నఁబడితిని. ఏతత్
క్రుత్వా ఆర్యమిశ్రాః ప్రమాణమ్ = దీనిని విని అయ్యగారు ఇందుకు ఏమి నీయఁదగునో
నిర్ణయింతురు గాక.

తువ వి ఆలోచిదే, మవ వి ఆలోచిదవో' త్తి భణన్తో జ్ఞేవ చద్దణ
మహత్తరపణ పాదేణ తాడిదో మ్మి. ఏదం సుణిల అజ్జమిస్సా
పమాణమ్].

అధి—భద్ర, జానీమే కస్య త త్ప్ర)వహణ మితి?

వీక—అ స్యార్యచారుదత్తస్య వసంతసే నారూఢా పుష్ప
కరణ్ణక జ్ఞోద్ధానం క్షీడితుం నీయత ఇతి ప్రవహణవాహకేన
కథితమ్. [ఇమస్స అజ్జచారుదత్తస్స. వసంతసేనా ఆరూఢా పుష్ప
కరణ్ణఅజ్ఞాజ్ఞాణం కీలిదుం ణీఅది త్తి పవహణవాహపణ కహిదమ్].

శ కా—పున రపి శ్రుత మార్తైః. [పుణోవి శుదం అజ్ఞేహిం].

అధి—

శ్లో. ఏష భో నిర్మలజ్యోత్సోన్న రాహుణా గ్రస్యతే శశీ
జలం కూలావపాతేన ప్రసన్నం కలుషాయతే.

౨౪

ఆస్య ఆర్య చారుదత్తస్య = ఈచారుదత్తయ్యది. వసంతసేన ఎక్కి
ఉన్నది. పుష్పకరండక జ్ఞోద్ధానమునకు; ఆమె ఆటలాడుటకు తీసికొని
పోబడుచున్నది అని బండితోలువానిచేత చెప్పబడినది.

పునః ఆపి శ్రుతం ఆర్తైః - ఆయ్యగారలు మరలను విన్నారా?

చారుదత్తుడు తాను కంటితో చూడలేదనియు, కాలినడకతో పోయినదో
బండిలో పోయినదో ఎఱుగననియు చెప్పినాడు. ఇప్పుడు వసంతసేన అతనిబం
డిలో ఎక్కి పుష్పకరండజ్ఞోద్ధానమునకు (కాముని) ఆటలాడుటకు పోవుచుండెనని,
బండివానిమాట - తాము విన్నట్లు వీరకుడు చెప్పినాడు. అధికరణికునికి పెద్ద
సందియము ఏవకాదనది. చారుదత్తయ్య అబద్ధము చెప్పుచున్నట్లు తోచినది. ఇది
రుజువనియే తోచుచున్నది - సకాలము ఊరిగ స్తువారు పట్టుకొని చూచి చెప్పిన
మాట.

శ్లో. ౨౪. భోః - అయ్యో, ఏషః = వీడుగో, నిమలజ్యోత్స్యః = తేట
తెల్లని వెన్నెలగలవాడు, శశీ = చంద్రుడు, రాహుణా గ్రస్యతే = రాహువుచే

వీరక, పశ్చాద్దిహ భవతో న్యాయం ద్రక్ష్యామః. య ఏషోఽధి
కరణద్వా ర్యశ్వ స్తిష్ఠతి, త మేన మారుహ్య గత్వా పుష్పకరణ్ణ
కోద్యానమ్, దృశ్యతా మస్తి తత్ర కాచి ద్విపన్నా స్త్రీ, న వేతి.

వీర—య దార్య ఆజ్ఞాపయతి. (ఇతి నిష్కా)న్తః, ప్రవిశ్య
చ) గతోఽస్మి తత్ర, దృష్టం చ మయా స్త్రీకలేవరం శ్వాపదై
ర్విలుప్త్యమానమ్. [జం అజ్ఞో ఆణవేది. గదోఘ్ని తహిం. దిట్టం
చ మవ ఇత్థి ఆ కలేవరం సావపహిం విలుమ్పన్తమ్].

శ్రేష్ఠికా—కథం త్వయా జ్ఞాతమ్ స్త్రీకలేవర మితి. [కథం
తువ జాణిదం ఇత్థి ఆ కలేవరం త్తి].

మింగబడుచున్నాడు - జలం = (ఏటి) నీరు, ప్రసన్నం = తేటగా ఉన్నట్టిది,
కూల అపహితేన = గట్టు (విఠిగి) క్రింద (నీటిలో) పడుటచేత కలుషాయతే =
కలగిపోయిన దగుచున్నది.

చారుదత్తయ్య తెలివెన్నెలతోడి చంద్రుడు అని అనుకొనుచుండగా,
రాహువుపట్టుచున్నట్లు, ఆతనిబండిలో ఎక్కి వసంత సేన పుష్పకరండకమునకు
ఆతనితో (కామ) క్రీడలాడుటకై పోవుచుండినది అని ప్రబలసాక్ష్యము పలుకఁ
బడినది. బండిని పట్టుకొన్నవారు చూచినవారు విడిచినవారును, విన సకారం
గుల్మాధికారులు చెప్పుచున్నారు. బండివాడును అమాటయే చెప్పినాడనియు
చెప్పుచున్నారు ఇక నేమి కావలయును రుజువు?

వీరక, పశ్చాత్ ఇహ ... = వీరక, తరువాత నీన్యాయమును విచారించును.
ఇదిగో కచ్చేరివాకిట గుట్ట మున్నదే, దానిని ఎక్కి పుష్పకరండక - ఉద్యానమునకు
పోయి, చూడు, అక్కడ ఎవతె వినను అడుది చచ్చియున్నదా లేదా అని.
వీరకుడు అట్లే పోయి మరలివచ్చి చెప్పుచున్నాడు-గతః అస్మి తత్ర ... = అక్కడికి
పోయితిని. నాకు స్త్రీకలేవరము, హింస్రములచేత - కుక్కలచేతను, నక్కల
చేతను మఱియట్టి వానిచేత పీడితినివేయబడుచున్నట్టిది ఆగపడినది - చూచితిని.

వీర—సావశేషైః కేశహస్తపాణిపాదై రుపలక్ష్మితం మయా.
[సావసేహిం కేశహస్తపాణిపాదేహిం ఉపలక్ష్మితం మమ].

అధి—అహో, ధిగైషమ్యం లోకవ్యవహారస్య
శ్లో. యథా యథేవం నిపుణం విచార్యతే
తథా తథా సంకట మేవ దృశ్యతే
అహో సుసన్నా వ్యవహారనీతయో
మతి స్తు గౌః పజ్కగ తేవ నీదతి.

౨౫

సాక్ష్యము - చారుడ త్రయ్యుప ప్రతికూలముగా ఎంత బలము పొందుచున్నది!
వీరవండు అధికరణికునిమాటమీద పోయి వచ్చినవాడు - పోకయే చూడకయే
అబద్ధము చెప్పుననుట పొసగదు. నిజముగా అపీనుఁగు విటునికి అవశకునభయము
కలిగించిన, చెట్టుపడఁగా దానిక్రిందఁబడి చచ్చిన, యాడుదానిది కాఁబోలును. సావ
శేషైః ... = మిగుళ్ళతోఁ గూడిన వెండ్రుకల మొత్తము - కేశహస్తమనఁగా కేశ
హాము - వెండ్రుకల మొత్తము. ఉపలతమ్ = గుర్తు పట్టఁబడినది.

శ్లో. ౨౫. ధిక్ - ఇనీ, లోకవ్యవహారస్య వైషమ్యం = లోకవృత్తము
ఎంత పూర్వోత్తరవైషమ్యము - విరోధము కలిగి యున్నది - ఇదం - ఇది, చారుత్తుని
వృత్తము, యథా యథా = ఎట్టెట్లు, నిపుణం = నేపుకతో, విచార్యతే = పరి
శీలింపఁబడుచున్నదో, తథా తథా = అట్లట్లు, అంతంత, సంకటం ఏవ = చిక్కె.
దృశ్యతే = అగపడుచున్నది, తోఁచుచున్నది. సాక్ష్యముమీద సాక్ష్యము అత్యంత
ప్రతికూలముగా ఏపఁడుచున్నది, చారుడ త్రయ్యమీదికి. అహో - ఆశ్చర్యము.
వ్యవహారనీతయః = వ్యవహారమాగములు, సుసన్నాః - ఎంతయు అడగారి
పోయినవి. మతిః తు = బుద్ధియన్ననో, పజ్కగతా = అడుసులో పడిన, గౌః
ఇవ = ఆవువలె, నీదతి = క్రంగుచున్నది,

చారుడ త్రయ్యయో అంతటి వ్యపదిష్టుఁడు - అట్టివానిమీద స్త్రీహత్య
నేరము మోపఁబడినది. అది రుజువును అగుచున్నది కాని మనసుమాత్రము సమాధాన
పడక ఉన్నది. ఎక్కడనో పొరపాటు ఉండవలయును. అది కనిపట్ట రాక
యున్నది. వ్యవహారమాగములు అడగారినవి. బుద్ధి, ప్రసారము లేక, ఊహలేక
అడుసులో పడ్డ ఆవువలె క్రంగిపోవుచున్నది.

చారు—(స్వగతమ్)

శ్లో. య దైవ పుష్పం ప్రథమే వికాశే
సమేత్య పాతం మధుపాః పతన్తి
ఏవం మనుష్యస్య విపత్తికాలే
ఛిద్రే వ్యసర్థా బహుళీభవన్తి.

౨౬

అధి—ఆర్యచారుదత్త. సత్య మభిధీయతామ్.

చారు—

శ్లో. దుష్టాత్మా పరగుణమత్సరీ మనుష్యో
రాగాన్ధః పర మిహ హస్తకామబుద్ధిః

శ్లో, ౨౬. యథా ఏవ = ఎట్లుగా, పుష్పం = పూవును, ప్రథమే వికాశే = (అది) విరియఁ దొడఁగఁగానే - వాసన లేవఁదొడఁగఁగానే, మధుపాః = తుమ్మెదలు, సమేత్య = గుంపుగూడి, పాతం = (మరందముం) ద్రావ. పతన్తి = వాలునో, ఏవం = అట్లే, మనుష్యస్య = మానవునికి, విపత్తికాలే = విపత్తు - ఆపద - నాశనము వచ్చినప్పుడు, ఛిద్రేఘ = రంధ్రములందు, - తప్పులందు, అసర్థాః = కీడులు, బహుళీభవన్తి = పెక్కుగా పేరును.

చారుదత్తుఁడు ఎంతయు తెలివిగలవాఁడే కదా. ఆ యవశకునములం జూచి నాఁడు - ఇక్కడ ఈ కేరము మోపఁబడినాఁడు. దాని రుజువునకు తాను ఎట్లును ప్రతిఘటింపలేని సాక్ష్యము బలముగొనుచున్నది. ఇది కేవలము దైవచేష్ట యని తెలింపనేరనివాఁడు కాఁడు. తన బండి, తన బండివాఁడు, వసంతసేన, పుష్పకరండము, స్త్రీశవము - ఇవి యెట్టి మూయరాని రంధ్రములు! అసర్థకములు ఎట్లు పేరుకొనవు!

ఆర్యచారుదత్త - చారుదత్తయ్య, నిజము చెప్ప.

శ్లో. ౨౭. యః మనుష్యః ఏమానిసి, దుష్టాత్మా = (తాను) దోషములుగల స్వభావముగలవాఁడు, పరగుణమత్సరీ = పరుల (రూపాదార్యాది) గుణములందు మచ్చు రీఁడు, చలముగలవాఁడు, రాగాన్ధః = (ఒకతెమిఁది) రాగముచేత మఱి కన్నులు కాననివాఁడు, ఇహ = ఇట్లు (ఆసందర్భముననే), పరం = ఇతరుని - దాననే కానివానిని, హస్తకామబుద్ధిః = చంపవలయునను కోరికతోడి బుద్ధిగలవాఁడు,

కిం యో య ద్వదతి మృ మైవ జాతిదోషా
త్త ద్ధ్రాగ్భ్యాం భవతి న త ద్విచారణీయమ్.

౨౭

అపి చ,

శ్లో. యో ౭హం లతాం కుసుమితా మపి పుష్పహేతో

రాకృష్య నైవ కుసుమాపచయం కరోమి

సో ౭హం కథం భ్రమరపక్షురుచౌ సుదీర్ఘే

కేశే ప్రగృహ్య రుదతీం ప్రమదాం నిహన్తి?

౨౮

యత్ = దేనిని, మృషా ఏవ = అసత్యమునే, జాతిదోషాత్ - తన పుట్టుక -
కులము - దోషమువలన, వదతి = చెప్పనో, తత్ = అది, గ్రాహ్యం భవతి =
గ్రహింపఁదగినది అగునా? (కావపుచే - ప్రశ్న), తత్ = అది, విచారణీయమ్ =
విచారింపఁదగినది కాదా?

ఇందు చారుదత్తుఁడు శకారునివ్యాజ్యము అసత్యోత్థము అనుటకు ఏయే సం-
దర్భములు, ఎట్టెట్టివి చెప్పఁదగునో, వానిని ఎంతయు చక్కఁగా ఉపపన్నముగా
ఉపన్యసించినాఁడు. అధికరణీకుని చిత్తమున వానిని హత్తుటకుం జూచినాఁడు.
(మఱి దానికి ఇంకను అతనికి సాక్ష్యము ఏమియు లేదు - తన చిత్తమును, ఎదిరి
చిత్తమును, దైవమును తప్ప. మఱి యెట్లో!)

శ్లో. ౨౮. యః ఆహం = ఏనేను, పుష్పితాం = పూచిన, లతాం అపి =
తీవనైనను, పుష్పహేతోః = పూవుకోసము, ఆకృష్య = లాగి, కుసుమప్రపచయం =
పూలుగిల్లుటను, నైవకరోమి = చేయనేచేయనో, సః ఆహం = అట్టినేను, భ్రమర
పక్షురుచౌ = తుమ్మెదతెక్కల (నిగనిగనినల్ల) కాంతి గలిగి, సుధీఘే = ఎంతయు
పొడువైన, కేశే = వెండ్రుకలందు, ప్రగృహ్య = (చేయించుకొని) పట్టుకొని,
ప్రమదాం = (సంతోషముతో నిండియుండవలసినదానిని), స్త్రీని, రుదతీం =
ఏడ్చుచున్నదానిని, కథం నిహన్తి = ఎట్లు చంపుదును?

చంపుటకు ఇం దుపన్యస్తమైన సందర్భమును విశేషమును ఒక్కటొక్క-
టియే అడ్డుచుండఁగా, వానినిగు ర్తింపఁగలవాఁడను నేను ఎట్లు చంపుదును? నాకు
అనుకూలమైనవాదమును, నాతట్టుకు కావలసినదానిని, ఎదిరివాదమును ప్రతిహతము
చేయఁగల నాప్రతివాదమును, ఇంతకన్నను నేను చెప్పఁదగినవి ఏదియు లేదు,

శకా—హంహో! అధికరణభోజకాః, కిం యూయం పక్ష పాతేన వ్యవహారం పశ్యత, యే నాద్యా ప్యేష హతాశ చారుదత్త ఆసనే ధార్యతే. [హంహో! అధిలలణభోజిత, కిం తుష్టే పక్ష వాదేణ వవహారం పేక్షధ, జ్ఞేణ అజ్ఞ వి ఏ శే హదాశ చాలుదత్త ఆశనే ధాలీఅది].

అధి—భద్ర శోధనక, ఏవం క్రియతామ్.

(శోధనక స్తథా కరోతి)

చారు—విచార్యతామ్. భో అధికృతాః, విచార్యతామ్. [ఇ త్యాసనా దవతీర్య భూమా వుపవిశతి.

శకా—(స్వగతమ్, సహర్షం నర్మిత్వా) హీ, అనేన మయా కృతం పాప మన్యస్యచుస్తకే నిపతితమ్. త ద్యత్ర చారు దత్త ఉపవిశతి త త్రాహ ముపవిశామి. (తథా కృత్వా) చారు

కిం పక్షపాతేన వ్యవహారం పశ్యథ = పక్షపాతముతోవ్యాజ్యమును చూతురా, అరయుదురా? యేన - ఏల యడుగుచున్నా ననగా, అద్య అపి = ఇపుడు(ఇంక)ను, ఈనిభాగ్యుడు చారుదత్తుడు ఆసనమున గూచుండ పెట్టఁ బడియున్నాడు! నేరము జేసినవానిని, హత్య చేసినవానిని కచ్చేరిలో కూచుం డనిత్తురా? శోధనకుడు నాకరు పోయి ఆతనిని దింపుచున్నాడు. ఆతఁడును దిగి నేలం గూచుండుచునే - ఆలోచింపుడు ఆలోచింపుడు, అధికరణికులారా, అని ఎచ్చరించుచున్నాడు. తన్ను వానిమాటమీఁద అట్లు దింపుటచే, అధికరణి కులు అటు వానితట్టుకు మొగ్గుట ఆతనికిం దోచినది.

సహజం నతితత్వా - సంతోషముతో నృత్యముచేసి ఒళ్ళు తెలియక ఆనుకొనుచున్నాడు. హి హీ - అనేన మయా కృతం ... = ఈనాచేత కావించబడిన పాపమును, అన్యస్యచుస్తకే నిపాతితమ్ = మఱియొక - ఈచారుదత్తుని - తలపై పడవేయబడినది. తత్ = కావున, యత్ర ... = ఎక్కడ చారుదత్తుడు కూచుండునో ఆక్కడనే నేనును కూచుండెదను. (అట్లు చేసి) చారుదత్త,

దత్త పశ్య పశ్య మామ్, త ద్భూత భణ మయా మారి తేతి [హీ,
అణేణ మప కడే వావే అణ్ణశ్య మత్తకే నివడిదే. తా జహిం చాలు
దత్తాకే ఉవవిశది తహిం హగ్గే ఉవవిశామి, చాలుదత్తా పేళ్ళ పేళ్ళ
మమ్, తా భణ భణ మప మాలిదే త్రి].

చారు—భో అధిక్యతాః (‘దుష్టాత్మా -’ ఇతి పూర్వోక్తం
పఠతి. సనిశ్వాసం స్వగతమ్)

శ్లో. మైత్రేయ భోః, కి మిద మద్య మ మోపఘాతో,

హ బ్రాహ్మణి ద్విజకులే విమలే ప్రసూతా,

హ రోహసేన హి న పశ్యసి మే విపత్తిం,

మి ధ్రైవ నద్దసి పరవ్యసనేన నిత్యమ్.

౨౯

చూడు, (ఇటు) చూడు, నన్ను; తత్ భణ - మఱి చెప్ప - మయా మారితా ఇతి -
నాచేత చంపబడినది అని. ఈమాటలు దైవము శకారునిచేతనే చారుదత్తునికి
అనుకూలసాక్ష్యము చెప్పించుచున్నట్లును, చారుదత్తునిం గూడ చెప్పమునుచున్న
ట్లును - ఒక ధ్వని తోఁచునట్లుగా ఉన్నది - ‘నాచేత చంపబడినది’ అని. సని
శ్వాసం స్వగతమ్ - నిట్టూచిక తనలో.

శ్లో. ౨౯. భోః మైత్రేయ, = ఓ మైత్రేయ, అద్య = ఇప్పుడు, కిం ఇదం =
ఇదేమిటి? మమ = నాకు, ఉపఘాతః = చావు! హ! బ్రాహ్మణి - అయ్యో!
ఇల్లాలా, విమలే ద్విజకులే ప్రసూతా = ఏపాపము ఎఱుంగని పుణ్యమైన బ్రాహ్మణ
కులమున పుట్టితివి. రోహసేన - అయ్యో (బాబూ) రోహసేనా. మే విపత్తిం =
నా (కు మూడిన) చావును, న హి పశ్యసి = చూడవు గదా, ఎఱుంగవు గదా.
నిత్యం = ఎప్పుడును, పరవ్యసనేన = ఇతరులదుఃఖముచేత, మిథ్యా ఏన = అబద్ధము
గానే, కారణములేకయే, నిజము కాకయే, ఊరకే, నద్దసి = సంతోషించెదవు.
ఇతరుల దుఃఖముం జూచియు సంతోషింతువు, నోరు ఎఱుగవు. దుఃఖ మన నెట్టిదో
ఎఱుంగనే ఎఱుంగవు, ఏడువనే నేరపు మఱి యిపుడు నాకే విపత్తి - చావు - కలిగి
నదే - నీవు దాని నెఱుంగనే ఎఱుంగనే!

తద్వ్యాతాన్వేషణాయ - ఆమె (వసంతసేన) వాతాను విచారించుటకు -
పుష్పకరండమునకు బండివచ్చినది, కాని అందు వసంతసేన రాలేదు - ఆర్యకుండు

ప్రేషిత శ్చ మయా తద్వార్తాన్వేషణాయ మైత్రేయో వసంతసేనా
సకాశం శకటికానిమిత్తం చ తస్య ప్రదత్తా న్యలంకరణాని ప్రత్యర్ప
యితుమ్. త త్కథం చిరయతే.

(తతః ప్రవిశతి గృహీతాభరణో విదూషకః)

విదూష—ప్రేషితో స్మార్యచారుడత్తేన వసంతసేనాసకాశమ్,
త త్రాలంకరణాని గృహీత్వా, యథా — ‘ఆర్య మైత్రేయ,
వసంతసేనయా వత్సో గోహసేన ఆత్మనో లంకారేణాంకృత్య
జననీసకాశం ప్రేషితః. అస్యా ఆభరణం దాతవ్యమ్, నపున
ర్గహీతవ్యమ్. త త్సమర్పయ’ ఇతి. త ద్యావ ద్వసంతసేనాసకాశ
మేవ గచ్ఛామి. (పరిక్ర మ్యావలోక్య చ ఆకాశే) కథం భావ
రేభిలః, భో భావరేభిల, కినిమిత్తం త్వ ముద్విగ్న ఉద్విగ్న ఇవ
లక్ష్మసే, (ఆకర్ణ్య) కిం భణసి — ‘ప్రియవయస్య శ్చారుడత్తో
లంకరణమణ్డప అహూతః’ ఇతి. త న్న ఖ ల్వల్పేన కార్యేణ

ఉండినాఁడు, వానిం గలసికొనుట మాటాడుట, ఆబండిలో నే వానిం బంపుట జరిగి
నది. మఱి ఆబండిలో నామాటబడి వసంత సేన కదా వచ్చియుండవలసినది. మఱి
రాలేదే - ఆసందర్భాన బండివానిని నే నేమియు అడుగ లేదు వాఁడును ఏమియు
చెప్పలేదు. కావున ఏమైనది, ఏమి జరిగినదియు తెలియలేదే. అని మైత్రేయుని
పోయి విచారించి రమ్మనుచు, అట్లే ఆమె ఇచ్చిన నగలను బంగారుశకటికం జేయిం
చుకొమ్మని ఒంటను పెట్టి, ఆమట్టిబండిలోను నింపెనే, వానిం గొనిపోయి వసంత
సేనకు మరల ఇచ్చివేయుమనియు, పంపినాఁడు.

ఇది మైత్రేయప్రవేశమునకును సూచన. అతడు నగలం బట్టుకొని ప్రవేశించు
చున్నాఁడు. అస్యాః ఆభరణం దాతవ్యం = ఆమెకు నగ(లు) ఇచ్చివేయవలసినది,
మఱి మరల (ఆమెయిచ్చినను) తీసికొనఁగూడదు. కావున ఇచ్చివేయుము. అని.
కావున వసంత సేనకడకే పోయెదను. అని పరిక్రమించి చూచి, రేభిలభావ (వైచిక
సంగీతవిద్వాంసుఁడు) అగపడినట్లు - అతని ప్రవేశము లేకయే, ఆకాశభాషిత
రూపాన తాను అడుగుటకు అతఁడు బదులిడుటను తానే విని అనువదించుటంజేసి

భవితవ్యమ్. (విచిన్త్య) త త్పశ్చ ద్వసన్తసేనాసకాశం గమి
మ్యామి. అధికరణమణ్డపం తావ ద్గమిమ్యామి. (పరిక్ర మ్యావ
లోక్య చ) అయ మధికరణమణ్డపః. త ద్యావ త్వ్రవిశామి.
(ప్రవిశ్య) సుఖ మధికరణభోజకానామ్. కుత్ర మమ ప్రియవయస్యః.

[పేసిదో హ్ని అజ్జచారుదత్తేణ వసన్త సేనాసకాశమ్. తహిం
అలంకరణాశ్చం గేణ్ణీల, జధా 'అజ్జమిత్రేల, వసన్త సేనావ వచ్చో
రోహసేణో అత్తణో అలంకారేణ అలంకరీల జణణీసకాశం పేసిదో
ఇనుస్స ఆహారణం దాదవ్వమ్, ఇ ఉణ గేణ్ణీదవ్వమ్. తా నమ
పేహి' త్తి. తా జావ వసన్త సేనాసకాశం జ్ఞేవ గచ్ఛామి. కథం
భావరేభిలో. భో, భావరేభిల, కిం ణిమిత్రం తుమం ఉవ్విగ్గో
విల ల్ఘీలసి. కిం భణాసి — 'పిలవలసో చారుదత్తో అధిలరణ
మణ్డవే సద్దాఇదో' త్తి. తా ఇ హు అప్పేణ కజ్జేణ హోదవ్వమ్.
తా పచ్ఛా వసన్త సేనాసకాశం గమిస్సమ్. అధిలరణమణ్డపం దావ
గమిస్సమ్. ఇదం అధిలరణమణ్డపమ్. తా జావ పవిసామి. సుహం
అధిలరణభోజకానామ్. కహిం మమ పిలవలసో].

అధి—న స్వేష తిష్ఠతి.

విదూ—వయస్య, స్వస్తి తే. [వలస్య, సోత్థి దే].

వసంత సేనకడకుం బోవుట మానుకొని అధికరణమునకే వచ్చుచున్నాడు. త్వం
ఉద్విగ్న ఇవ దృశ్యసే - నీ వేకారణమున దిగులుపడినవానివలె అగపడుచున్నావు.
అధికరణమణ్డపే శబ్దాపిఠః - కచ్చేరికి పిలువబడినాడనియో? తత్ న ఖలు ఆత్మేన
కార్యేణ భవితవ్యమ్ - అది యేదియో చిన్నపనికిగా ఉండదు. పెద్దదానికిగానే
ఉండవలయును. కావున తరువాత వసంత సేనకడకు పోయెదను. ముందు కచ్చేరికే
పోయెదను. సుఖం అధికరణభోజకానాం - అధికరణికులను ఇట్లు అడుగుట అధికరణ
సముదాచారమువలె ఉన్నది. వసంత సేనతల్లియు 'మీకు సుఖమగుగాక' అని
యన్నది. ఆర్య చారుదత్తుడును 'స్వస్తి' అన్నాడు. మైత్రేయుడు -
సందర్భము తెలియక ఆచారోక్తి పలికినాడు - స్వస్తి తే - అని, తాను

చారు—భవిష్యతి.

విదూ—అపి తేమం తే. [అవి క్షేమం దే].

చారు—ఏత దపి భవిష్యతి.

విదూ—భో వయస్య, కింనిమిత్త ముద్విగ్న ఉద్విగ్న ఇవ లక్ష్మ్యసే. కుతో వాహూతః. [భో వలస్స, కింనిమిత్తం ఉద్విగ్నో ఉద్విగ్నో విఅ లక్ష్మీలసి. కుదో వా సద్దాఇదో].

చారు—వయస్య,

శ్లో. మయా ఖలు నృశంసేన పరలోక మజానతా
 (స్త్రీ) రతి ర్వా విశేషేణ శేష మేషోఽభిధాస్యతి.

30

విదూ—కిం కిమ్. [కిం కిమ్].

చారు—(కర్ణే) ఏవ మేవమ్.

వ్యాఖ్యమున ఇటువలెనని అది ప్రాణముమీదికి వచ్చియున్నందున - 'భవిష్యతి' కాగలదు - అని బదులు చెప్పి, దానిని గ్రహించుచున్నాడు. అట్లే అపి తేమం తే - నీకు తేమమా - అని యడిగినందులకును అట్లే. కిన్నిమిత్తం ... = ఎందు వలన దిగులుపడినవానివలె అగపడుచున్నావు? ఏల (ఇచటికి) పిలిపింపబడితివి?

శ్లో. 30. నృశంసేన = క్రూరుడను, పరలోకం అజానతా = పరలోకమును - స్వగణమును నరకమును, పుణ్యమునకు అది పాపమునకు ఇది అని, ఎఱుంగక, మయా ఖలు = నాచేత కదా - 'ఖలు' ఖేదముం దెలుపును. (స్త్రీ) - ఆడుది, విశేషతః = అందును విశేషించి, రతిఃవా = రతింబోనిది, ... = శేషం ఏమః అభిధాస్యతి - మిగిలినది ఏడు చెప్పగలడు. 'చంపబడినది (= వ్యాపాదితా)' అని తాను నోట ఉచ్చరించుటకును ఒల్లడు. దానిని శకారునిచేతనే ఇందు చెప్పించును.

కిం కిమ్ - ఏమి ఏమి - ఇదేదియో క్రొత్తది అభూతకల్పనగా ఉన్నదే - అని రెట్టించుట.

విదూ—క ఏవం భణతి. [కో ఎవ్వం భణాది].

చారు—(సంజ్ఞయా శకారం దర్శయతి) న స్వేష తపస్వీ
హేతుభూతః కృతాంతో మాం వ్యాహరతి.

విదూ—(జనాన్తికమ్) ఏవం కిమర్థం న భణ్యతే, గృహం
గ తేతి. [ఎవ్వం కీస ణ భణీతి, దేహం గ దే త్తి].

చారు—ఉచ్యమాన మ ప్యనస్థాదోషా న్న గృహ్యతే.

విదూ—భో భో ఆర్యాః, యేన తావ త్పురస్థాపన విహారా
రామ దేవాలయ తడాగ కూప యూపై రలంకృతా నగ ర్భుజ్జయినీ,
సో ౭నీశో ౭ర్ధకల్యనర్తకారణా దీదృశ మకార్య మనుతిష్ఠ తీతి.
అరేరే కులటాపుత్ర రాజశ్యామలసంస్థానక ఉచ్ఛృంభిక కృతజనదోష

నను ఏష తపస్వీ హేతుభూతః - ఓయి, వీడు పాపము ఊరక హేతు
మాత్ర భూతుడు. కృతాంతః మాం వ్యాహరతి - దైవము నన్నుంగూర్చి చెప్ప
చున్నాడు. సవకమున కృతాంతచేష్టితము!

ఉచ్యమానం అపి = చెప్పబడుచున్నదాని నైనను - నీవు చెప్పిన మాటను, -
(ఇప్పటి) దశదోషముచేత, ఇప్పటి నాదశం బట్టి - దారిద్ర్యము చేతం గాబోలు,
అమాటగ్రహింప(అంగీకరింప)బడుటలేదు.

పురస్థాపన విహార ఆరామ దేవాలయ తడాగ కూప యూపైః - ఊరిని
(వీధులు మొదలైనవనిచే) నీరముసేయుట, కాదా (కొత్త) ఊరులు స్థాపించుట,
బౌద్ధాలయములు తోటలు దేవళములు చెఱువులు బావులు యజ్ఞ సంభములు - అను
ఇన్నింటితో ఉజ్జయినీనగరము (ఎవనిచే) అలంకరింపబడినదో, సః అట్టివాడు,
అనీశః = తనకు వైవాడులేనివాడు, అథకల్యవర్తకారణాత్ = ధనమును
చల్లియన్నపురగారమువలన - ఆపాటిదానికి అసపడి, ఇట్టి కూడనిపనిని చేయును
అనియా! యజ్ఞ సంభములు - అనఁ గాయజ్ఞములు సేయుటో సేయించుటో - వానఁ
గదా యజ్ఞ పశువుం గట్టు కంబములు ఏర్పడును. కాణేలీనుత - లంజాకొడుకా,
రాజుమఱిగా సంస్థానకా కట్టులేనివాఁడా జనులు దూషించువాఁడా(తిట్టువాఁడా)

భణ్ణ బహుసువర్ణమణిత మర్కటక, భణ భణ మ మాగ్రతః, య
ఇదానీం మమ ప్రియవయస్యః కుసుమితాం మాధవీలతా మ
ప్యాకృష్య కుసుమాపచయం న కరోతి కదాచి దాకృష్టతయా పల్లవ
చ్ఛేదో భవ తీతి, స కథ మీదృశ మకార్య ముభయలోకవిరుద్ధం
కరోతి. తిష్ఠ రే కుట్టసిపుత్ర, తిష్ఠ, యావ దేతేన తవ హృదయ
కుటిలేన దణ్ణకాష్ఠేన మస్తకం తే శతఖణ్డం కరోమి.

[భో భో అజ్ఞా, జేణ దావ పురటావణ విహా రారామ దేఉల
తడాగ కూవ జూవేహిం అలంకిదా ఇలరీ ఉజ్జలణీ, సో అణీసో అథ
కల్లవత్త కారణాదో వీరిసం అకజ్జం అణుచిట్టిదిత్తి. అరే రే కాణే
లీసుదా నాలశ్శాలసంతాణా ఆసుజ్జలక కిదజణదోస భణ్ణక బహు
సువణ్ణమణ్ణిద మక్కడక, భణ భణ మమ అగ్గదో, జో దాణిం
మమ పిలవఅస్సో కుసుమిదం మాధవీలదం పి ఆకీటల కుసుమాపచయం
ణ కరేది కదా వి ఆకీటిదావ పల్లవచ్ఛేదో భోది త్తి, సో కథం
వీరిసం అకజ్జం ఉహలలోలివిరుద్ధం కరేది. చిట్ట రే కుట్టణిపుత్తా,
చిట్ట. జావ ఏదిణా తవ హిలల కుడిలేణ దణ్ణకాష్ఠేణ మత్థలం దే
నదఖణ్డం కరేమి].

బండ-వోస్యపుఁబూతులు కూయువాఁడా, బండ, నీచుండ, కోతి చెప్పురా చెప్పు.
నాయెదుట. ఏనాప్రియవయస్యుఁడు పూచిన బండిగురి వెందతీయవను సయితము, లాఁగి,
పూవులు గిల్లఁడో, అట్లు లాగినట్లైన ఒక వేళ దాని చివుళ్ళు తునిగిపోవునేమో
ఆని, అట్టివాఁడు ఎట్లు ఇట్టియకార్యమును ఇహపరములకు రెంటికని కానిదానిని -
ఇక్కడ అపకీర్తిని అక్కడ రౌరవమును కలిగించుదానిని చేయును! ఉండురా,
తోత్తుకొడుకా, ఉండు - ఈనాకట్టతో, నీహృదయమువలె వంకర - కఠినము.
క్రూరము - వినదానితో నీతలను నూలు వ్రక్కలు చేసెదను. వినుఁడు వినుఁడు
అయ్యగారలారా, చారుదత్తునితో, నాకు తగవో, వ్యాజ్యమో. మఱి యెందులకు
ఈకాకికాళ్ళ తలగాఁడు నాతలను నూలు వ్రక్కలు చేయును? కూడదు కూడదు -
ఒరే లంజాకొడుకా దుష్టుఁడా - అంతట మరల విడువకుఁడు ఆపూర్వపుఁ దవ

శకా—(సక్రోధమ్) శృణు శృణ్వ న్వా ర్య మిశ్రాః .
చారుదత్తేన సహ మమ వివాదో వ్యవహారో వా. త త్కిమర్థ
మేష కాకపదశీర్షమస్తకో మమ శిరః శతఖణ్డం కరోతి. మా
తావత్. రే దాస్యాపుత్ర దుష్టవటుక. [శృణు శృణు అజ్ఞ
మిశ్నా. చాలుదత్తకేణ శహ మమ వివాదే వవహారే వా. తాం
శీశ ఏశే కాకపదశీశమస్తకా మవ శీలే శుదఖణ్డే కలేది. మాదావ.
లే దాశీవపుత్రా, దుట్టబడుకా].

(విదూషకో దణ్డకాష్ట ముద్యమ్య పూర్వోక్తం పఠతి. శకారః
సక్రోధ ముత్థాయ తాడయతి. విదూషకః ప్రతీపం తాడ
యతి. అన్యోం తాడయతః విదూషకస్య కక్షదేశా దాభ
రణాని పఠన్తి)

శకా—(తాని గృహీత్వా, దృష్ట్వా ససాధ్వసమ్) పశ్యన్తు
పశ్యన్తు పశ్య న్వా ర్యాః. ఏతే ఖలు తస్యా స్తపస్విన్యా అలం
కారాః. (చారుదత్త ముద్దిశ్య) అస్యార్థకల్యవర్తస్య కారణా
దేహ మారితా వ్యాపదితా చ. [పేక్షన్తు పేక్షన్తు అజ్ఞా ఏదే ఖు
తావ తపశ్శిణీవ కేలకా అలంకాలా ఇమశ్చ అత్థకల్లవత్తశ్చ కాల
ణాదో ఏశా మాలిదా వావాదిదా అ].

మాటలు పలుకును. కట్టనుఎత్తి కొట్టఁబూనును - శకారుఁడును బదులుగా
కోపముతో లేచి పీనిం గొట్టును. విదూషకుఁడు అడ్డముగా, అది తనకు తగుల
కుండునట్లుగా, కొట్టును. ఒండొరులు కొట్టుకొందురు. విదూషకుని సంకనుండి
నగలు పడును.

తాని గృహీత్వా దృష్ట్వా ససాధ్వసమ్ - వానిం జేతఁ గొని, చూచి, భయ
ముతో - భయ మేమి? ఇరువుర దొమ్మిజగదాన తన సంకనుండియే పడిన వని
అధికరణికులు తలంతురేమో - అని. ఏతే ఖలు తస్యాః తపస్విన్యాః ... = ఇవి
తప్పక పాపము ఆ దీనురాలియొక్క నగలు - ఈడబ్బుసదిక్కుటి కారణమున ఈమె
చంపఁబడినది! అధికారులు అందఱును మొగాలు వేలవేసికొన్నారు. చారు
దత్తుఁడు మైత్రేయునితో మాత్రము (జనాంతికముగా.)

(అధికృతాః సర్వే ఽధోముఖాః స్థితాః)

చారు—(జనాన్తికమ్)

శ్లో. అయ మేవం విధే కాలే దృష్టో భూషణవిస్తరః

అస్మాకం భాగ్యవైషమ్యా తృప్తితః పాతయిష్యతి. 30

విదూ—భోః, కిమర్థం భూతాఙ్గో న నివేద్యతే. [భో, తీన భూదత్తం ణ ణివేదీఅది]

చారు—నయస్య

శ్లో. దుర్బలం నృపతే శ్చక్షు, రైత తత్త్వం నిరీక్షతే

కేవలం వదతో దైన్య మశ్లాఘ్యం మరణం భవేత్. 31

శ్లో. 30. అయం భూషణవిస్తరః - ఈనగల పెద్దమొత్తము, అస్మాకం భాగ్యవైషమ్యాత్ = నా దైవపుక్తార్యమువలన, వివంవిధే కాలే = ఈవిధమైన కాలములో, పతితః = పడినదై, దృష్టః - చూడబడినదై, పాతయిష్యతి = నాశనముచేయఁగలదు. అస్మాక్ - అనిశేషము - నన్ను. “నాభాగ్యవైషమ్యము చేత ఇట్టికాలములో ప్రత్యక్షముగా పడిన యీనగలపెంపు నన్ను కూల్చి వైచును.” వే - వేం.

సమయమున వచ్చిన వీరకుని మాట, స్త్రీకళేబరదళకానము, (ఇప్పుడు) ఈ నగలు అగపడుట - వ్యవహారమును తిరుగులేక నాకు ప్రతికూలము చేయు సాక్ష్యములు - నామాటను ఎవరిమాటను ఎక్కనీయనట్టివి!

భూతాఙ్గః - నిజము, సనివేద్యతే = చెప్పబడదు? ఏల దాపరిక మనుట. ఉన్నమాట ఏల చెప్పివేయఁగూడదు? ఆర్యా ఏల ఉన్నమాట చెప్పఁగూడదు? (లేక - చెప్పవు!) అనఁగా ఈనగలు వసంతసేనవి. అవి పిల్లనానికి పెట్టి పంపఁగా సేను మరల దానికే ఇమ్మని ఈవిదూషకునిచేత ఇచ్చి పంపినట్టివి. అని. అందులకు చారుదత్తునియు తర్కము ‘నన్మరు’ అని! వే. వేం.

శ్లో. 31. నృపతేః చక్షుః = రాజా కన్ను - ధమకమును విచారించు వాని యధికరణకులయు - అనుట - వారే రాజాస్థానాన. దుర్బలం = బలహీనమైనది. ఏతత్ = ఇది, తత్త్వం = నిజమును, సనిరీక్షతే = కనిపట్టదు, వదతః = చెప్ప

అధి—కష్టం భోః, కష్టమ్,

శ్లో. అక్షారకవిరుద్ధస్య ప్రక్షీణస్య బృహస్పతేః

గ్రహో ౭య మపరః పార్శ్వే ధూమకేతు రి వోఽథితః. 33

శ్రేష్ఠికా—(విలోక్య, వసంతసేనామాతర ముద్దిశ్య) అవ
హితా తావదా ర్యేదం సువర్ణభాణ్ణ మవలోకయతు, త దే వేదం
న వేతి. [అవహితా దావ అజ్ఞా ఏదం సువర్ణభాణ్ణం అవలోచితు,
సో జ్ఞేవ ఏసో ణ వేత్తి].

వానికి, దైన్యం - ఆ చెప్పికొను దీనత్వము - కార్పణ్యము, కేవలమ్ = మాత్రమే -
మఱిమియు ప్రయోజనము లేదు. ఆశ్లాఘ్యం = అపకీర్తికరమైన, మరణం
భవతో = చావు కలుగును,

రాజుకన్ను లోపలిగట్టును కనిపట్టనేరదు. పైపై అగపడువానినే చూడఁ
గలదు. తత్త్వమును - నిజమును - చూడఁ(జాల)దు. నీవు చెప్పినట్లు మనము ఏమేని
చెప్పిన, ఆ చెప్పకొన్న దైన్య మొకటే మనకు మిగులును. పాడుచావు (కానీ)
అగును - రానేవచ్చును.

శ్లో. 33. అయ్యో కటకటా!

బృహస్పతేః = గురువునకు, అక్షారక విరుద్ధస్య = శత్రుస్థానమందు అంగార
రవఁడు ఉన్నవానికి, ప్రక్షీణస్య = బలము తఱిగి పోయినవానికి, అయం అపరః =
ఇది మఱియొకటి, పార్శ్వే = ప్రక్కన, గ్రహః = రాహువు, ఉత్థితః = లేచి
నాఁడు - ధూమకేతుః ఇవ - తోఁకచుక్కవలె.

బృహస్పతికి అంగారరవఁడు శత్రుస్థానమున చేరినాఁడు - బలము ఎంతయు
తగ్గిపోయియున్నది. మఱి ప్రక్కన రాహువును బలముతో విరుద్ధుఁ డైనాఁడు.
ప్రక్కనే - అనగా ప్రక్కయింట కాదు - తన యింటనే తనప్రక్కన - ఆభరణాల
మూట చారుదత్తునింటినుండి కదా వచ్చినది మైత్రేయుని సంకలానికి; ఇంక నేము
న్నది? ధూమకేతుదశఃనమే - సవకనాశనమే. చారుదత్తుఁడు గురువుంబోని
వాఁడు - వానికి శకారుఁడు అంగారవంబోలె శత్రువైనాఁడు - దానికే కొలుకొలే
కున్నాఁడు. మఱి యిప్పుడు ఈనగలుపట్టువడుట - రాహువు ప్రక్కనచేరుట.
ఇంక ధూమకేతుదెబ్బయే. తప్పని పరాజయము - దాన మరణము.

వద్దా—(అవలోక్య) సదృశ మేతత్, న పున స్తత్.
[సరిసో ఏసో, ఇ ఉణ సో].

శకా—ఆం వృద్ధకుట్టని, అక్షిభ్యాం మన్త్రితం వాచా
మూకితమ్. [ఆం బుడ్డకుట్టణి, అక్షిహిం మన్త్రిదం వాలవ మూకిదమ్].

వృద్ధా—హతాశ, అవేహి. [హదాస, అవేహి].

శ్రేష్ఠికా—అప్రమత్తం కథయ. త దే వై త న్నవే తి. [అప్స
మత్తం కథేహి, సో జ్ఞేవ ఏసో ఇ వేత్తి].

వృద్ధా—ఆర్య, శిల్పకుశలత యావబధ్నాతి దృష్టిమ్. న
పునస్తత్. [అజ్ఞ, సిప్పికుసలదావ ఓబద్దేది దిట్టిమ్. ఇ ఉణ సో].

అధి—భద్రే, అపి జానా స్యేతా న్యాభరణాని.

వృద్ధా—నను భణామి, న ఖలు న ఖ ల్వభిజ్ఞాతః. అథవా
క దాపి శిల్పినా ఘటితో భవేత్. [ఇం భణామి, ఇహు ఇహు
అణభిజాణిదో. అహ వా కదా వి సిస్పిణా గడిదో భవే].

అధి—పశ్య శ్రేష్ఠిక్,

శ్లో. వస్త్యస్తరాణి సదృశాని భవన్తి నూనం

రూపస్య భూషణగుణస్య చ కృత్రిమస్య

అవహితా - ఎచ్చరికగలదిగా, ఆర్య, చూచునుగాక, ఈనగలను. సదృశ
ఏమః, న పునః సః - పోలికగలది ఇది, మఱి అది గాదు. హతాశ = నిర్భాగ్యుడా.
అప్రమత్తం = పొరపాటు, పరావ, లేవండ, న ఖలు న ఖలు అనభిజ్ఞాతం - కావు
కావు గుర్తు తెలియనివి. ఒక వేళ కంసాలిచేత (అట్టివిగానే వేటు) చేయబడియుండ
వచ్చును. శ్రేష్ఠిక్ పశ్య - సెట్టి చూడు.

శ్లో. 38. వస్త్యస్తరాణి = వేటువస్తువులు, సదృశాని = పోలికగలవి,
భవన్తి = ఉండును. నూనం = నిజము. కృత్రిమస్య - పనిచే తయ్యారుచేసిన,
రూపస్య = ఆకారమునకును, భూషణ గుణస్య = నగయొక్కగుణమునకును,

దృష్ట్యా క్రియా మనుకరోతి హి శిల్పివర్గః

సాదృశ్య మేవ కృతహస్తతయా చ దృష్టమ్. ౩౪

శ్రేష్ఠికా—ఆర్యచారుడత్తీయా న్యేతాని. [అజ్ఞచారుడత్తస్య కేర కాఞ్గం ఏదాఞ్గం].

చారు—న ఖలు న ఖలు.

శ్రేష్ఠికా—తదా కస్య? [తా కస్య?]

చారు—ఇహ అత్ర భవత్యా దుహితః.

శ్రేష్ఠికా—కథం ఏతాని తస్యా వియోగం గతాని? [కథం ఏదాఞ్గం తా ఏ విటలం గదాఞ్గ?]

చారు—ఏవం, గతాని. ఆం, ఇదమ్.

క్రియాం = (ఐన) పనిని, దృష్ట్యా = చూచి, శిల్పివర్గః = కంసాలులు - నగలు చేయుశిల్పి మెరిగినవారు - అనుకరోతి హి = అనుకరింతురు - వానివలెనే చేయుదురు. కృతహస్తతయా చ(వారి) చేతులు చక్కగా తీతినవి - పని నేచిఁనవి - అగుటవలన, సాదృశ్యం ఏవ = పోలికయే - దృష్టమ్ = చూడఁబడినది, కనిపట్టఁబడినది.

పోలికను చెప్పవచ్చునేకాని, అవే ఇవి అని చెప్పశక్యముగాదు.

ఆర్యచారుడత్తీయాని ఏతాని = చారుడత్తయ్యవా ఇవి? నఖలు నఖలు - కావుకావు. తదా కస్య - అప్పటికి ఎవరివి? ఇహ అత్ర భవత్యా దుహితః = ఈయమ్మగారి కూతురివి.

కథం! = ఎట్లు! ఏతాని తస్యా వియోగం గతాని = ఇవి ఆమె వియోగము గాంచినవా? ఆమె (దేహమునుండి) తీసినవా? ఏవం = అట్లే. అవును. గతాని = (వియోగం) పొందినవే - ఆమె తీసివేసినవే. ఆం = అవును, ఇదం = ఇదే, చారుడత్తయ్య తనకు ప్రతికూలమైన మాటలను గట్టిగా చెప్పుచున్నాఁడు - ఏలన, అవి సత్యములు - అనుకూల ప్రతికూలములను అతఁడు పరికింపఁడు.

[శ్రేష్ఠికా—ఆర్యచారుదత్త, అత్ర సత్యం వక్తవ్యమ్. పశ్య
పశ్య.

శ్లో. సత్యేన సుఖం ఖలు లభ్యతే
సత్యాలాపే న భవతి పాతకమ్
సత్య మితి ద్వే అ ప్యక్షరే
మా సత్య మలీకేన గూహయ.

3౫

[అజ్ఞచారుదత్త, ఎత్తం సచ్చం వత్తవ్యమ్. పేక్ష, పేక్ష.

సచ్చేణ సుహం క్షు లబ్ధి
సచ్చాలావేణ హోయ పావమ్
సచ్చం త్రి దువే వి అక్షరా
మా సచ్చం అలీవణ గూహేహి].

చారు—ఆభరణా న్యాభరణా నీతి న జానే. కి న్నన్త
ద్వహ దానీతా నీతి జానే.

మఱి, సత్యమునే. శ్రేష్ఠికాయస్థులకు ఇతఁడు కా వన్న బాగుగానుండునే అని, ఒత్తి మఱొకమాటు అడుగుచున్నారు. ఆర్యచారుదత్త అత్ర సత్యం వక్తవ్యం, పశ్య పశ్య - అని. మఱియు సత్యముంగూచి - ఉపన్యసించుచున్నారు - 'లెక్చర్' ఇచ్చుచున్నారు - శ్లోకముచేత.

శ్లో. 3౫. సత్యేన = సత్యముచేత - నిజముచేత, సుఖం = సుఖము, లభ్యతేఖలు = పొందఁబడునుగదా. సత్యాలాపే = సత్యముపలుకుటలో, పాతకం న భవతి = పాపము కలుగదు. సత్యం ఇతి ద్వే అపి - సత్యం అని రెండే ఐనను, (అక్షరే =) నాశనములేనివి - (అక్షరములు). (కావున) సత్యం = నిజమును, అలీకేన = అన్యతముచేత, మాగూహయ = దాఁపకుము.

అభరణాని అభరణాని ఇతి న జానే - అభరణములు అభరణములు అని నే నెఱుంగను. (నేను వానింజూచినవాడను తాఁకినవాడను - ఎప్పుడును కాను,) మఱి మాయంటినుండి వచ్చినవి అవి యెఱుంగుదును.

శకా—ఉద్యానం ప్రవేశ్య ప్రథమం మారయసి. కపట
కాపటికతయా సాంప్రతం నిగూహసి. [ఉజ్జాణం పవేశిత పథమం
మాలేశి. కవడకావడిఆప శంపదం నిగూహేశి].

అధి—ఆర్యచారుదత్త, సత్యమభిధీయతామ్.

శ్లో. ఇదానీం సుకుమారే ౭స్మి
నిఃశబ్దం కర్కశాః కళాః,
తవ గాత్రే పతిష్యన్తి
సహస్యాకం మనోరథైః.

3౬

ఉద్యానం ప్రవేశ్య ... = తొలుత తోటలో ప్రవేశింపజేసి చంపుదువు,
మిక్కిలి వంచకతచేత ఇప్పుడు దాచెదవు.

చారుదత్తయ్య, నిజము చెప్పము.

శ్లో. 3౬. ఇదానీం = ఇప్పుడు, సుకుమారే = కొమలమైన, అస్మిక్ తవ
గాత్రే = ఈ నీ దేహన, నిఃశబ్దం = కొంపలేక, కర్కశాః = కఱవలైన,
కళాః = కొరడాలు, అస్యాకం మనోరథైః సహ = నిన్ను దోషికానిక కాపాడ
వలయు ననుకొన్న మా కోరికలతోడం గూడ, పతిష్యన్తి = పడఁగలవు -
వ్యథము కాఁగలవు,

నీమేను ఎంతయు సుకుమారము - నీప్రతిష్ఠంబట్టి నిన్ను కాపాడవలయును'
నీకు నింద సోకనీకూడదు, అని మాకు ఎంతేని మనోరథము. వ్యాజ్యముతొలుత
నుండి మేము ఆసమ్యక్మును వీడక మాచేతనైనంత చూచుచున్నాము. చేయుచు
న్నాము. మఱి యాయాభరణములకు వ్యవహారమున నిజాకాయకత్వము కలుగు
చున్నది. వానికి నీసంబంధము రుజువైన, ఇంక నేమున్నది, వ్యవహారము రుజువై
నట్లే. నీవు దోషియైనట్లే. నీకు దండనపడును. నిన్నుం గావనైన మాకోరికలును
కూలిపోవును.

తుల్యయోగితాలంకారము. 'వర్ణ్యానా మితరేషాంవా ధర్మైశ్చామ్'
ప్రకృతా ప్రకృతముల ధర్మైశ్చామ్ - కళా మనోరథములకు.

చారు—

శ్లో. అపాపానాం కులే జాతే

మయి పాపం నవిద్యతే

యది సంభావ్యతే పాప

మపాపేనచ కిం మయా?

32

కొరడాప్రేటులు - 'సత్యం వక్తవ్యం' అని మాటిమాటికిం జెప్పుచున్నను - చారుడత్తుఁ డేమో తా నెఱింగిన సత్యమునే, అసత్యస్పృశయైనను లేక, చెప్పుచుండ, మఱి దానికి రుజువు అధికరణిపలకు అగపడుట లేదు. పిర్యాదిమాటచే సత్యము లైనట్లు నేరము రుజువైనట్లు అధికరణిపలకు తోచుచున్నది. ఆభరణములు అనెట్టివో తాను ఎఱుంగను అన్నాడు; అవి వసంతనేనవి అని అన్నాడు - తన యింటినుండి, పుష్పకరండకమునుండి కాదు, వచ్చినవి అన్నాడు. అవి మైత్రేయుని సంకలానికి ఎట్లు వచ్చినవి, ఇట్లు క్రిందపడుటకు? ఈవిషయములు ఈయాక్షేపణలు అధికరణిపలకు తెలియనే లేదు. వారు వానింగూర్చి ఏమియు అనుకొనరు. 'మయా మారితా' అనుమాటలు - మఱొకనివిగానే, శకారునినోటనే పలికించుచు చారుడత్తుడు, తన నోట చెప్పడు. ఉచ్చరించుటకును ఏవ పడును.

శ్లో. 32. అపాపానాం = ఎంతయు పాపులు కాని - కేవలము పుణ్యలే వినవారి, కులే జాతే మయి = కులమునం బుట్టిన నాయందు, పాపం = పాపము, నవిద్యతే = లేదు. నేను నామనసున నిశ్చయముగా ఎఱుంగుదును. యది పాపం సంభావ్యతే = పాపము (నాయందు) సంభావనచేయబడునేని, (ఇతరులచే) తలంపబడునేని, అపాపేన చ = మఱి పాపుడను కాని, మయా = నాచేత, కిం = ఏమి - లాభము?

ఇది కచ్చేరివ్యవహారము - నే నేమో గొప్పకులీనుడను. నాయందు ఏపాపమును లేదు. మఱి నాయందు మీరు పాపము సంభావించుచునేని, (నామనసున) నేను అపాపుడనగుటచేత ఏమి లాభము? అది కార్యకరము కాదుగదా - అది వ్యవహార నిర్ణాయకము కాదుగదా.

(స్వగతమ్) న చ మే వసంతసేనావిరహితస్య జీవితేన కృత్యమ్.
(ప్రకాశమ్) భోః, కిం బహునా?

శ్లో. మయా కిల సృశంసేన లోకద్వయ మజానతా

స్త్రీరత్నం చ విశేషేణ, శేష మేషో ౭భిధాన్యతి. ౩౮

శకా—వ్యాపాదితా. అరే, త్వ మపి భణ, మయా వ్యాపాది తేతి. [వావాదిదా. అలే, తుమం పి భణ, మవ వావాదిదే త్తి.

చారు—త్వ యై వోక్తమ్.

శకా—శృణుత శృణుత భట్టారకాః, ఏతేన మారితా. ఏతే నైవ సంశయ శ్చిన్నః. ఏతస్య దరిద్రచారుదత్తస్య శరీరో

స్వగతమ్ - తనలో - మే చ = నాకును, వసంతసేనా విరహితస్య = వసంతసేన నెడబాసినవానికి, జీవితేన = బ్రదుకుటచే, కృత్యం న = చేయవలసినది ఏమియు లేదు, దుఃఖముని మాట నమ్మి, సరిగా విమర్శింపక, నాపై పడవేసిన పాపమునకు, కలరూపు - సత్యము - మఱెవడో చంపినాడన్న రుజువు చేయుటచే నాకేమియు లాభము లేదు. వసంతసేన యేమో చంపబడిపోయినది. ఇంక లేదు, వసంతసేనా విరహితముగా నాకు బ్రదుకు అక్కఱలేదు.

అధికరణికుడు 'సత్యము పలుకు, కొరడా దెబ్బలు కొట్టవలసినప్పుడు సత్యము చెప్పించుటకు' అను మాటలకు బదులు చెప్పుచున్నాడు చారుదత్తుడు - అయ్యలారా (= భోః), కిం బహునా = విస్తర మెందులకు? ఏలపలుమాటలు?

శ్లో. ౩౮, = ౩౦ శ్లో.

వ్యాపాదితా = చంపబడినది - అరే, త్వ మపి భణ, మయా వ్యాపాదితా ఇతి - ఓరి, నీవును చెప్పు, నాచేచంపబడినది అని.

త్వయా ఏవ ఉక్తమ్ = నీచేతనే చెప్పబడినదే - నే నెందులకు చెప్పుట? దాన ఇటు నిణాకాయమునకు ఏమి ప్రయోజనము? నేను ఆమాట చెప్పును.

శృణుత శృణుత భట్టారకాః - వినుడు, వినుడు, దొరలారా, వీనిచే చంపబడినది. ఏతేన ఏవ సంశయః శ్చిన్నః = వీనిచేతనే సందేహము తీరబడినది. (కావున) ఏతస్య దరిద్రచారుదత్తస్య శరీరః దణ్ణః = శరీరసంబంధమైన దండన -

దణ్ణో ధార్యతామ్. [శుశేధ శుశేధ భట్టారకా, ఏదేణ
మాలిదా. ఏదేణ జ్ఞేవ శంశప చిణ్ణే. ఏదశ్య దలిద్దచాలుదత్తశ్య
శాలీలే దణ్ణే ధాలీలదు].

అధి—శోధనక, య దాహ రాష్ట్రీయః. భో రాజపురుషాః,
గృహ్యతా మయం చారుదత్తః.

(రాజపురుషా గృహ్యంతి)

వృద్ధా—ప్రసీదన్తు ప్రసీదన్తు ఆర్యమిత్రాః. ('జో దావ
చోరేహిం అవహిదస్స' ఇత్యాది పూర్వోక్తం పఠతి.) తద్యది వ్యాపా
దితా మమదారికా వ్యాపాదితా. జీవతు మే దీర్ఘాయుః. అన్యచ్ఛ.
అథిప్రత్యర్థికో ర్వ్యవహారః. అహ మర్థిసి. త న్ముచ్చ తైనమ్.
[ప్రసీదన్తు ప్రసీదన్తు అజ్ఞమిస్సా. తా జది వావాదిదా మమ దారికా
వావాదిదా. జీవదు మే దీహణ్డః. అణ్ణం చ. అథిపచ్ఛథిణ్ణం వవ
హారో. అహం అథిణీ. తా ముచ్చధ ఏదమ్].

అనఁగా వధ, విధింపబడును గాక, దండప్రకారముకూడ కారీరః అని వాఁడే
చెప్పుచున్నాఁడు. అధికరణికుఁడు మఱుమాట ఆడక - యథా ఆహ రాష్ట్రీయః -
రాష్ట్రీయుఁడు చెప్పినట్లు - అని ఉత్తరువు చేయుచున్నాఁడు. వాని రాష్ట్రీయతను
రాజునకు మఱుదియగుటను రాణికి తోబుట్టువగుటను నిర్దేశించుచున్నాఁడు.
గృహ్యంతాం ఏష చారుదత్తః - ఈచారుదత్తుఁడు పట్టుకొనబడునుగాక, - తొలుత
ఆసనమునం గూచుకొండ బెట్టినాఁడు, తివాకతి నేలం గూచుకొండఁ బెట్టినాఁడు,
అధికరణికుఁడు.

ప్రసీదన్తు ... = మన్నింపుఁడు - అయ్యలారా, నాకూతురు చంపబడిన
దేని చంపబడినదే. నా దీక్షాయువు చారుదత్తుఁడు బ్రదుకునుగాక. మఱి
యొకటియు - వాదిప్రతివాదులకు ఫిర్యాదిముద్దాయితకు - వ్యాజ్యము. (నిజముగా)
వాదినిని నేను. (నాది వ్యాజ్యము), కావున వీనిని విడిచిపెట్టుఁడు.

శకా—అవేహి గర్భదాసి, గచ్ఛ. కిం త వైతేన.
[అవేహి గర్భదాశి, గచ్ఛ. కిం తవ ఏదిణా].

అధి—ఆర్యే, గమ్యతామ్. హే. రాజపురుషాః నిష్కామయ త్రైనామ్.

వృద్ధా—హా జాత! హా పుత్రక! [హా జాద, హా పుత్రల].
(ఇతి రుదతీ నిష్కా)న్తా.

శకా—(స్వగతమ్) కృతం మ యైత స్యాత్మనః సదృశమ్, సాంప్రతం గచ్ఛామి. [కడం మవ ఏదస్స అత్తణో శలిశమ్. శంపదం గచ్ఛామి]. (ఇతి నిష్కా)న్తః.

అధి—ఆర్యచారుదత్త, నిర్ణయే వయం ప్రమాణమ్, శేషే తు రాజా. తథాపి, శోధనక, విజ్ఞాప్యతాం రాజా పాలకః -

అవేహి ... = పోవే పుట్టుదానీ - బోగముదానా - కిం తవ ఏతేన = నీకేమి దీనితో [నేను పిర్యాదినీ - నీవు పో]. ఆర్యే గమ్యతామ్ - ఆమ్మా, పోవచ్చును - పిలిపించినాను, ఆపని ఐనది, ఇంక నీవు పోవచ్చును. నీలో ఏమియు ఇంక పనిలేదు. నిష్కామయత = బయటికి కొనిపొండు.

హాజాత హాపుత్రక - అయ్యోబిడ్డా, అయ్యో అబ్బాయి, చారుదత్తా ... = అని యేడ్చుచు బయటికి పోయినది.

కృతం మయా ఏతస్య (ఆత్మనః) సదృశమ్. = నాచేత వీనికి నేను చేయదగినది చేయబడెనది. 'అథవా అనిర్యాతయతః మరణాంతికం వైరం భవిష్యతి - అట్లుగాక అప్పగింపలేని మరణముతో తీటు పగ కాంగలదు' అని తొలియంకము కడపట బెదరించినాడు. అది వానికి నెగ్గినది. ఇంక వాడు, తన పని ఐనది అని, వెడలిపోయినాడు.

చారుదత్తయ్య - నిర్ణయే వయం ప్రమాణమ్ - శేషే తు రాజా - తప్పు అగును కాదు అను నిర్ణయము మాత్రమే మాయధికారము, మాచెల్లుబడి. శేషే తు - మిదిలిసదానియందు అన్ననోడండన ఫలానా అని విధించు విషయమున - రాజా ప్రమాణము - రాజుమాటకు చెల్లుబడి. తథా అపి అట్లయినను, శోధనక, రాజు పాలకుడు - మామాటగా - విన్నవించబడును గాక.

శ్లో. అయం హి పాతకీ, విప్రో న వధ్యో మను రబ్రవీత్,
రాష్ట్రా దస్మా త్తు నిర్వాప్యో విభవై రక్షతైః సహ. ౩౯

శోధ—య దార్య ఆజ్ఞాపయతి. (ఇతి నిష్క్రమ్య పునః ప్రవిశ్య) ఆర్యాః, గతోఽస్మి తత్ర. రాజా పాలకో భణతి - యే నార్థకల్యవర్తస్య కారణాద్ వసంతసేనా వ్యాపాదితా, తం తాన్యే వాభరణాని గలేబద్ధ్యా డిణ్డియం తాడయిత్వా దక్షిణశ్మశానం సీత్వా శూల భక్తుః ఇతి. యతః కోఽప్యపర ఈదృశ మకార్య మనుతిషతి స ఏతేన సనికారదణ్డేన శాస్త్యతే.

శ్లో. ౩౯. అయం హి పాతకీ = ఇతః దేహా పాతకి - పాతకము - స్త్రీ వాత్యదోషము - చేసినవాడు. (అయినను) విప్రః = బ్రాహ్మణుడు. న వధ్యః = చంపదగినవాడు కాదు - ఇతనికి మరణదండన విధింపఁగూడదు - మనుః అబ్రవీత్ = (అట్లు) మనువు చెప్పినాడు. అక్షతైః విభవైః సహ = వాని విభవములకు - ఆస్తిపాస్తులకు సేగిలేక, అన్నింటితో కూడ - అన్నియు వానికే ఉండ నిచ్చి, అస్మాత్ రాష్ట్రాత్ = ఈ రాజ్యమునుండి, నివాకస్యః = బయటికి పంపఁ బడఁదగును. అంతే.

శోధనకుడు రాజుకు విన్నపించి రాజాజ్ఞం గొనివచ్చువాడు, వాడును, సామ్రాజ్యకన్నీళ్ళతో అందించుచున్నాడు రాజాజ్ఞను.

యేన అథకల్యవర్తస్య కారణాత్ ... = ఎవనిచేత డబ్బుసద్దికూటి కారణమువలన వసంతసేన చంపఁబడినదో, వానిని, అనగలసే మెడకు కట్టి, (డిండి మము =) డప్పు కొట్టి (ప్రకటించి), దక్షిణశ్మశానమునకు కొనిపోయి, కొట్టున, చంపుడు. యః కః ఆపి ... = (మఱి) ఎవఁడైనను ఇతరుడు, ఇట్టి తప్పును చేయునేని వాడును ఈ డప్పుచాటు నవమానముతోఁ గూడిన దండనతో - (శిష్యతే =) చంపఁబడును. 'శిక్షింపఁబడును' అనుమాటకు సేర్పఁబడును, సేర్పఁ బడును అనియే యథాము గాని దండింపఁబడును అని యథాము లేదు. మఱి యిప్పుడు తెలుఁగులలో నుండు 'దండింపఁబడు'నను ప్రాయశాఢము, ఉత్త తప్పు. అది యీ శిక్షింపఁబడును - శేషింపఁబడును - అనుదానిభ్రాంతిచే కలిగినది కాబోలు.

[జం అజ్ఞో ఆణవేది. — అజ్ఞా, గదమ్మి తహిం. రాతి పాలట భణాది. — 'జేణ అత్తకల్లవత్తస్స కాలణాదో వసంతసేణా వావాదిదా, తం తాథం జ్ఞేవ ఆహరణాథం గలె బద్ధిత డిణ్ణిమం తాడిల దక్ఖిణమసాణం ఇథతి సూలే భజ్జేథ' త్రి. జో కో వి అవరో ఏరిసం అకజ్జం అణుచిట్టది సో ఏదిణా సణిఆరగణ్ణేణ సాసీ అది].

చారు—అహో అవిమృశ్యకారీరాజా పాలకః. అథవా,

శ్లో. ఈదృశే వ్యవహారాగ్నౌ మన్త్రిభిః పరిపాతితాః

స్థానే ఖలు మహీపాలా గచ్ఛన్తి కృపణాం దశామ్. ౪౦

అపి చ

శ్లో. ఈదృశైః శ్వేతకాశీయైః రాజ్ఞః శాసనదూషకైః

అపాపానాం సహస్రాణి హన్యంతే చ, హతాని చ. ౪౧

అవిమృశ్యకారీ - ఎంత జాల్ముడు పాలకరాజు! తా నొక క్షణమైనను ఇంచుకయైనను సొంతముగా ఆలోచింపను (పునర్) నిణకయింపను పూనుకొననే లేదు, అథవా = అట్లన నేల. రాజు మంత్రిసలహాను అనువతింతుట ప్రాయికముగా కలిగినదే కదా,

శ్లో. ౪౦. ఈదృశే = ఇట్టి - (చాల చిహ్న - సంకటము - ఐన,) వ్యవహారాగ్నౌ = వ్యవహారాగ్నియందు, మన్త్రిభిః = మంత్రిులచేత, పరిపాతితాః = నెట్లనత్రోయబడినవారై, మహీపాలాః = రాజులు, కృపణాం దశాం = దీనపు దశను, రాజ్యము తొలఁగుటో, శత్రువుచేరిం బడుటో, అను దానిని - స్థానే ఖలు = న్యాయ్యముగానే గదా, గచ్ఛన్తి = పొందురు.

ధర్మము నూత్నము నిశితముగా కనిపట్టవలసినది యగు వ్యాజ్యముల గన గనని నిష్పలో మంత్రిులచే త్రోయబడి చెడుటయు మడియుటయు న్యాయ్యమే.

శ్లో. ౪౧. శ్వేతకాశీయైః - పొందుపడని పొసఁగని మాటలంజెప్ప వారైన, తెల్లకాకులంబోనివారిచేత, ఈదృశైః = ఇట్టి, రాజ్ఞః శాసన దూషకైః = రాజాజ్ఞను చెఱుపువారు, రాజుచేత చెడ్డ - కూడని - న్యాయ్యముగాని ఆజ్ఞను

సభే మైత్రేయ, గచ్చ. మద్వచనా దమ్బా మపశ్చిమ మభివాద
యస్య. పుత్రం చ మే రోహసేనం పరిపాలయస్య.

చేయించువారిచేత, అపాపానాం = పాపముచేయనివారియొక్క సహస్రాణి =
వేలు - పాపముచేయనివారు వేలువేలుగా, హస్తస్తే = చంపబడుచున్నారు,
హతాని చ = చంపబడినారు - పూర్వమును చంపబడినారు, ఇప్పుడును చంప
బడుచున్నారు.

తెల్ల కాకి వాలినది అను నట్టి అసంభావ్యాథకమును చెప్పువారిలో అగ్ర
సరుడు శకారుడు. అట్టి వారల మాటను నమ్మి రాజు దండులను విడిచి, అదండు
లను వేలువేలుగా చంపినాడు, చంపుచున్నాడు.

ఇట్టివానిని, శకారుం బోనివానిని, స్వాలుండని రాష్ట్రయుం జేయఁ
దగునా? మఱియు, చారుదత్తుడు జగము నమ్మిన శీలవంతుడు, అతనియెడ శీల
హీనుడు, దుజ్జనము ఐన శకారుడు చెప్పినమాటను నమ్మవచ్చునా? వాఁ
డైనను వసంతసేనను చారుదత్తుడు చంపుచుండఁగా నేను చూచితిని, అని కంటితో
తాను చూచినట్లు చెప్పినాడా? లేదే. బండియొక్క యున్నది వసంతసేన అని
చందనకుడు చెప్పెనని, తన్ను చూడనీయలేదనియు వీరకుడు చెప్పెనే. వీరకు
నికే చందనకుని మాటలో నమ్మకము లేకపోయెనే. మఱి ఆమాటను ఎట్లు నమ్మఁ
దగును? చచ్చిన శ్రీశవదశకము విన్నతవాత, అది వసంతసేన యగునా
కాదా అని చక్కఁగా విచారించి లేల్చుకొనక, వసంతసేన మారణ ప్రస్తావము
ఉన్నమాత్రకే అది తత్కేబర మని యెట్లు నిశ్చయింపఁదగును? ఓసమాలలోనే
హంసపాది యన్నట్లు, శకారుడు తన తొలిమాటలలో వసంతసేన తనచేత చంపఁ
బడినది - 'నను మయావన మారితా' అని చెప్పెనే. దానిని అధికరణికుడు గుర్తిం
పనుగుర్తించి గుమాస్తాలను అట్లు 'ఫిర్యాదు' వ్రాయు మనెనే, తరువాత వాడు
సగములో మొగము కప్పకొనుట, దిద్దుకొని 'మయా దృష్టం' అనుటయు, వారు
అంతలోనే కొంతకోలాహము చేయుటను వాడు కనిపట్టుటయు జరిగి యుండెనే -
ఇంకను ఇట్లు ఎన్నియో పొరపాట్లుండెను. అధికరణికులు ఎటువలె చారుదత్తుని
యందు తప్పు నిణఁయింపఁ గలరు? మఱి నిణఁయించినారు - రాజుకుం జెప్పి
నారు - రాజు కొఱుతం జంపుచున్నాడు. కావుననే చారుదత్తుడు అనుట -
'ఈదృశైః శ్వేతకాకైః -' ఇత్యాదిని. తా నేమో కొఱుమనుకడకు నడపఁ

విదూ—మూలే ఛిన్నే, కులః పాదపస్య పాలనమ్? [మూలే ఛిన్నే కుదో పాదపస్య పాలనమ్],

చారు—మూ మైనమ్.

శ్లో. నృణాం లోకాన్తరస్థానాం దేహప్రతికృతిః సుతః
మయియోవై తవ స్నేహో, రోహ సేనే సయజ్యతామ్. ౪౨

విదూ—భో వయస్య, అహం తే ప్రియవయస్యో భూత్వా,
త్వయా విరహితాన్ ప్రాణాన్ ధారయామి? [భో వయస్య, అహం
తే పిలవలస్యో భవిల తువ విరహిదాఇం ప్రాణాఇం ధారేమి?]

బడుచున్నాడు, ఇక నిమిషములలో చంపబడఁగలడు. తాను ఇట్లు కదలి
వచ్చునపుడు తనకు ఇచ్చేదియు తెలియదు. ఇటు ఇట్లుగనని తెలియదు. ఇంటిలో తన
ముసలియమ్మ శిశువు రోహ సేనుఁ డున్నాడు, పత్నివ్రత యిల్లాలు ధూతమ్మ ఉన్నది.
కావున మైత్రేయుని వారికడకు, వారికిం జెప్పటకు, ఇంటికి పంపుచున్నాడు.

మద్వచనాత్ ఆమ్బం పశ్చిమమ్ ఆభివాదయస్య - నామాటవలన అమ్మకు
కడపటిసమస్కారము పెట్టుము. పుత్రంచ ... = నాకొడుకును రోహ సేనుని
కాపాడుము - అపశ్చిమమ్ - పా. - ఇక దాని తరువాత మఱొకటిలేనిది - అనుట -
కడపటిది అనుట.

మూలే ఛిన్నే, కులః పాదపస్య పాలనమ్ = వేరు తెగఁగొట్టబడఁగా,
ఇక చెట్టును కాపాడుట ఎట్లు, ఎందులకు? నీవువేరు, కొడుకు చెట్టు. వేరు తెగిన
తవాకత చెట్టును కాపాడుట దేనితో? అది యెండి పోక బ్రదుకునా? మా మా
వీరమ్ - కాదు కాదు, అట్లు కాదు,

శ్లో. ౪౨. లోకాన్తరస్థానాం నృణాం = పరలోకమున నున్న వరులకు,
అనఁగా చనిపోయిన మానుసులకు, సుతః = కొడుకు, దేహప్రతికృతిః = దేహము
నకు మాఱురూపు - ప్రతిమ. మయి = నాయంను, యః వై తవ స్నేహః -
నీకు వీస్నేహము గలదో, సః = అది, రోహ సేనే = రోహ సేనునందు, యజ్య
తామ్ = కూర్చులసినది - గట్టిగా ఉంపవలసినది. అహం తే ప్రియవయస్యో
భూత్వా ... = నేను నీకు ప్రియవయస్యుడనై యుండి, నీవు లేని (నా) ప్రాణా
లను ధరింపఁజాలను. నీవు పోయినత వాకత నీవు లేక నేను బ్రదికియుందునా?

చారు—రోహసేన మపి తావ ద్దర్శయ.

విదూ—ఏవం. యుజ్యతే. [ఎవ్వమ్. జుజ్జది].

అధి—భద్ర శోధనక, అపసార్యతా మయం వటుః.

(శోధనక స్తథా కరోతి)

అధి—కః కో అత్ర భోః — చాణ్డాలానాం దీయతా మాదేశః.

(ఇతి చారుదత్తం విసృజ్య నిష్క్రान్తః సర్వే రాజపురుషాః.

శోధ—ఇత అగచ్ఛత్సార్యః. [ఇదో ఆ అచ్చదు అజ్జో].

చారు—(సకరుణమ్ - మైత్రేయ భోః కిమిదమద్య IX ౨౯.

ఇత్యాది పఠతి.)

[అకాశే]

రోహసేనం అపి తావత్ దశాయ - రోహసేనుని చూపనైనను చూపు నాకు. ఏవం - యుజ్యతే - అట్లే. అది సరిగానే ఉన్నది. ఆమాట యుక్తము గానే ఉన్నది. అపసార్యతాం అయం వటుః = ఈవడుగు - మైత్రేయుడు - ఆవతలికి పంపబడునుగాక.

కః కః అత్రభోః - ఎవరురా అక్కడ? ఇది నౌకరును ఎచ్చరించులెఱుగు. చాణ్డాలానాం ఆదేశః దీయతామ్ = చండాలులకు - దండ్యాలని నిశ్చయింపబడిన వారిని దండింపను సర్కారు ఏర్పఱచినవారు. ప్రాయశ్చముగా చండాలుజాతి వారుగా ఉండురు - మాదిగవారు. చారుదత్తు నొక్కని శోధనకునికి అప్పగించి, ఈయుత్తరువు చేసి, అధికరణమండపమున నున్నవా రందఱు వెడలిపోయినారు.

అకాశే - మింటజూచి చెప్పుచున్నాడు - మఱి అభోకపక్షేపములలో చేరిన ఆకాశభాషితమువంటిది గాదు పాలక ఆకాశభాషితము - రాజుం గుఱిపెట్టి శపించుచున్నాడు. ఇది వే. వేం, కాస్తులవారి బొబ్బిలియుద్ధము II. లోని 'ఓరోరి నానగండా' ఇత్యాది రంగారాయనియు, 'రంగారాయడు వేంకేశేంద్రుడనుఁ గుల్' - ఇత్యాది. IX - లోని పాపారాయ భాషితముంబోసిది - అమర్నోన్మాదవా

శ్లో. విషసలిల తులాగ్నిప్రాథితే మే విచారే
క్రకచ మిహ శరీరే వీక్ష్యదాతవ్య మద్య
అథ రిపువచనాద్వా బ్రాహ్మణం మాం నిహంసి
పతసి నరకమధ్యే పుత్రపౌత్రైః సమేతః.

౪౩

అయ మాగతో ౭స్మి.

[ఇతి నిష్కాంతాః సర్వే]

ఇతి వ్యవహారో నామ

నవమో ౭ జ్ఞ :

క్కగును - పాలకరాజుం గుఱిపెట్టినది. కాపోక్తి - అట్లే ముద్రారాక్షసమున ఈ
చాణక్య భాషితములును ఇట్టివే - I (27) ఆకాశే అత్యుబద్ధా - దురాత్మక
రాక్షస, క్వేదానం గమిష్యసి? ఇత్యాదియు (III - 31) - ఆకాశే అత్యుబద్ధా
స్వగతమ్ - రాక్షస రాక్షస, ఏషభవతః కాటిత్యబుద్ధి విజిగీషాః బుద్ధేః ప్రకర్షః -
ఇత్యాదియు. అర్థోపక్షేపక - ఆకాశభాషితముగాదు.

శ్లో. ౪౩. మే విచారే = నా విచారణ. విష సలిల తులాగ్ని ప్రాథితే -
నేరమును రుజువు చేయు దివ్యోపాయములు, విషము సలిలము తుల అగ్ని - ఇవి ఎందు
ప్రాథితములో - అట్టిది కాఁగా, ఇహ శరీరే = ఈనాశరీరమందు, అద్య = ఇప్పుడు,
క్రకచం దాతవ్యం = అంపము, కత్తి యీవలసినది - ప్రయోగింపవలసిన దని,
వీక్ష్య = నీవు సొంతముగానే అట్టి దివ్యసాహాయ్యము లేకయే, చూచి నిశ్చయించి,
అథవా - అట్లుకాకున్న, నీవు సొంతముగాఁగాకున్న, రిపువచనాత్ వా = నాకు
కాని (శకారుని నీమఱుంది) - మాటవలనం గాని, బ్రాహ్మణం మాం = బ్రాహ్మ
ణుని నన్ను - చంపఁగూడ దని మన్నాదులును, నీమంత్రులును చెప్పినవానినే,
నిహంసి = చంపుచున్నావు. (కావున) పుత్రపౌత్రైః సమేతః = పుత్రులతోను
పౌత్రులతోనుం గూడ - మూడు తరాలవారితో - నరకమధ్యే = నరకములో,
పతసి = పడుదువు. ఇది కాపోక్తివలె ఉన్నది.

శకారుడు స్నానము చేసి ఉజ్జ్వలవేషము దాల్చి అధికరణమండపమునకు పోయి, అధికరణికుడు రాగానే తనదే నాటి తొలిఫిర్యాదుగా విచారింపకున్న బావతో చెప్పెదనని బెదరించి ఒప్పించి, దరిద్రచారత్తుడు తన పుష్పకరండక జీర్ణోద్యానమున వసంతసేనను, నగలు తీసికొని గొంతు పిసికి చంపినాడు, పీనుగుపై నగలు లేవు మెడ వాచియున్నది, నేను చూచితిని - అని పిర్యాదువ్రాసినాడని చెను. అంతట అధికరణికుడు వసంతసేనతల్లిని బిలిపించి 'నీకుఁతురు ఎక్కడ' అని యడుగఁగా చారుదత్తునింటికి పోయినదని చెప్పినది. అంతట చారుదత్తుడు పిలువఁబడినాడు - అతనికి లెక్కలేని యసాధారణపు దుఃశకునము లైనవి, మనస్సు వెతచెందినది, అధికరణమండపమునకు వచ్చినాడు. అతని యాకారముం జూచి, అతఁడేపాపమును చేయువాడు కాఁడే అని యనుకొని, వసంతసేనంగూర్చి యడుగ, ఆమె తనకు నేస్తురాలు, తన యింటికి వచ్చినది. మఱి తర్వాత తన యింటికి మరలినది. ఎట్లు పోయినదో తాను కంటిలో చూడలేదు అని యనెను. ఆసయమునకు అచటికి వచ్చిన సర్కారుగుల్మాధికారి పీఠకుడు వసంతసేన నిన్న చారుదత్తుని బండిలోనే పోయినది. తాను తన వారు బండిని చూచినారమని అన్నాడు. అంతట వానినే తటాలున వాకిట నున్న గుఱ్ఱముమీఁద పోయి ఆతోటకడ స్త్రీశవమున్నదా చూచిరమ్మనఁగా, అతఁడట్లే చూచినచ్చి, ఉన్నది శవము, స్త్రీదే, కుక్కలు నక్కలు పీఠకి తినుచున్నవి అన్నాడు. ఇంతలో మైత్రేయుడు, చారుదత్తునిచే వసంతసేనం జూచి, ఆవెనగలు ఆపెన ఇచ్చి రమ్మని పంపబడి ఆటు పోవుచుండి ఇంతలో చారుదత్తుడు కచ్చేరికి పిలువఁబడినాడని విని, ఇటు కచ్చేరికి వచ్చినాడు. అక్కడ ఫిర్యాదు విని, మిత్రునిమీఁది ప్రీతిగౌరవములచేత అతని గుణముల నుగ్గడించి, అతనిపై ఈయసత్య వ్యవహారము చేయుదువటరా అని శకారుం దిట్టి కొట్టఁబోఁగా, అతఁడును బదులు కొట్టఁగా ఆజగదాన అతని సుంకనుండి వసంతసేన నగలఘాట క్రిందపడి, అనగలు వసంతసేనవే అని చారుదత్తుఁడే అనఁగా, ఆచూకితో పట్టువడినట్లు ఫిర్యాదు గట్టిగా రుజువై పోయినది. చారుదత్తుడు తన తట్టు చెప్పవలసినదిగా ఏమియు చెప్పలేదు. నమ్మబడ దనియు ఆర్యకునిబండిమాట బయటికి పొక్కుననియు, అతనికి తా నభయమిచ్చితి ననియు ఊరకుండెను. శకారుడు జయబోధముతో తన యింటికి మరలినాడు అంతట చారుదత్తుడు దోషియే యను నిర్ణయమును అధికరణికుడు పాలకరాజునకుం

దెలిపెను, దోషి బ్రాహ్మణుడైనను లెక్క సేయక రాజు అతనిని కొఱ్ఱునెక్కించి
చంపవలసినదని యుత్తరువుపంపెను. అధికరణికుఁడు చారుడత్తుని చండాలుర
కప్పగింపు మని ఆజ్ఞ చేసి వెడలిపోయెను.

చారుడత్తుఁడు తన తల్లికి తన కడనమస్కారము చెప్పుమనియు, రోహ
సేనుం దెచ్చి తనకు చూపుమనియు మైత్రేయునితో చెప్పి పంపెను.

వ్యవహారము అను

తొమ్మిదవ యంకము

ముగిసినది

దశమో ౭ జ్ఞాని

(తతః ప్రవిశతి చాణ్డాలద్వయేనాను గమ్యమాన
శ్చారుదత్తః)

ఉభౌ—

శ్లో. త త్కిం న కలయ కారణం నవవధబద్ధనయనే నిపుణౌ
అచిలేణ శీర్షచ్ఛేదన శూలారోపేషు కుశలా స్వః.

[తత్కిం ణ కలల కాలణ ణవవహబద్ధణలణే ణిఉణా
అచిలేణ శీశచ్ఛేలణ శూలారోపేషు కుశలమ్ము]

ఇందు వసంతసేన బ్రదికి లేచి వచ్చుటచే చారుదత్తుని మోక్షమును, ఆర్యకుండు రా జగుటయు, శవిశాలకుండు కలసికొనుట మొదలగునది, నాటకము ముగింపు చెప్పబడును.

చాణ్డాలద్వయేన అనుగమ్యమానః - ఇరువురు చండాలురచే వెంబడింపఁ బడుచు - చారుదత్తుండు ప్రవేశించును.

శ్లో. ౧. తత్ కిం = మఱొందుట? కారణం = కారణమును - ఎందుకు చంపుట అని - న కలయ = ఆలోచింపట - కారణముతో మన కేమి పని? రాజాజ్ఞ, దానిని నెఱవేర్చుము. అంతే. నవ వధ బద్ధన = కొత్త కొత్త విధాన చంపుట, కారాగారమున కట్టివేయుట - వీనిని జరుపుటలో, నిపుణే = నేర్పరులము! అచి లేణ = విలంబమే లేక, శీఘ్రచ్ఛేదన శూల ఆరోపేషు = తల నఱుకుట, కొట్టు ఎక్కించుటలయందు, కుశలా స్వః = నేపథ్యుల మగుదుము.

మాకు అనుకొనవలసినది ఏ మున్నటి? కారణమును ఆలోచింపము, దానితో మాకు పనిలేదు. సర్కారు ఉత్తరువు, కొత్త విధముగా చంపుట, కొత్తవిధముగా

అపసరత ఆర్యాః, అపసరత, ఏష ఆర్యచారుదత్తః, [ఓశలధ
అజ్ఞా, ఓశలధ. ఏశే అజ్ఞచారుదత్తే]

శ్లో. దత్తకరవీరదామా

గృహీత ఆవాభ్యాం వధ్యపురుషాభ్యాం

దీప ఇవ మన్దస్నేహః

స్తోకం స్తోకం శ్మయం యాతి.

౨

[దిణ్ణకలవీలదామే గహీదే అష్టేహిం వజ్ఞపులిసేహిం

దీవే వ్య మన్దహేణే ధోలం ధోలం ఖలం జాది].

చారు—(సవిషాదమ్)

కారాగారమునకు తెచ్చి పడవేయుట - వీనియందు నేర్పరులము. ఒక్కనిమిష
ములో తల నఱికివేయుదుము, ఒక నిమిషములో కొలు ఎక్కింతుము. (అందు)
ఎంతయు నేర్పరుల మగుదుము.

అపసరత ఆర్యాః - అయ్యలారా, తొలగిపొండు - (దానినుండి) పొండు
తొలగి - ఏషః ఆర్యచారుదత్తః = వీడుగో ఆర్యచారుదత్తుడు.

శ్లో. ౨. దత్తకరవీరదామా = ఎఱ్ఱగ న్నేరు పూలమాలలు వేయబడి
నాడు - ఆవాభ్యాం వధ్యపురుషాభ్యాం = చంపు నాకరులమైన మాచేత,
గృహీతః = పట్టుకొనబడినాడు. మన్దస్నేహః = చమురు తగ్గి పోయిన, దీప
ఇవ = దీపమువలె, స్తోకం స్తోకం = కొంచెము కొంచెముగా, శ్మయం యాతి =
తాటి పోవుచున్నాడు.

మెడలో ఎఱ్ఱగ న్నేరుదండలు వేసినాము - పూతలమైన మేము పట్టు
కొన్నాము. (మఱి మేము ఏమియుచేయకయే, ఆసాటికే) అయ్య, చమురు తగ్గి
పోయిన దీపమువలె - తాటిపోవుచున్నాడు. ఇంకేమున్నది?

సవిషాదమ్ = దుఃఖముతో.

శ్లో. నయనసలిసిక్తం పాంశు రూక్షీకృతాజ్ఞం

పితృవనసుమనోభిర్వేష్టితం మేశరీరమ్,

విరసమిహ రటన్తో రక్తగన్ధానలిప్తం

బలిమివ పరిభోక్తుం వాయసా స్తర్కయన్తి.

3

చాణ్డాలా—అపసరతార్యాః, అపసరత, [ఓశలధ అజ్ఞా
ఓశలధ]

శ్లో. కిం పశ్యత చిద్యమానం సత్పురుషం కాలపరశుధారాభిః.

సుజనశకునాధివాసం సజ్జనపురుషద్రుమ మేతమ్.

౪

శ్లో. 3. మేశరీరం = నాడేహము, నయన సలిసిక్తమ్ = కన్నీటితో
తడుపఁబడినది. పాంశు రూక్షీ కృతాజ్ఞమ్ = ధూళిచే కఱువవాటిన యవయవములు
గలదైనది. (అ దెంత కోమలము సుకుమారము - మఱి ఇట్లైపోయినది,) పితృవన
సుమనోభిః వేష్టితమ్ = వల్లకాటి పూలచేత చుట్టఁబడినది. రక్తగన్ధానలిప్తమ్ =
ఎఱ్ఱ గంధము పూయఁబడినది - ఇవన్నియు ద్విత్వీయలు - అట్టిదీనిని, బలిం ఇవ =
పూజానివేదనము - కానుకం బోలె, విరసం = చెవికి వెగటుగా, రటన్తః =
కూయుచున్నవై, వాయసాః = కాకులు, పరిభోక్తుం = పొడిచి మెక్కుటకు,
తకకాయన్తి = కోరుచున్నవి.

బలి చల్లినప్పుడు, తొట్టుపాటుతో మిక్కిలియు కూయును, కాకులు -
బలికిని పూజపువ్వులు కలయిక ధూళికమ్ముట మేక కోడి మొదలైనవాని నెత్తురును,
వాసనలును చేచిక చల్లుదురు కదా. కావున ఇప్పుడు నావేసిన నేను అట్టి బవలిలె
ఉన్నాను. అట్టి వారిని ఇటకు తెచ్చుటయు చంపిపాతవేయుటయు, పీనుగుమీఁద
తాము మూఁగుటయు ఆచోటి కాకులకు అలవాటుపడియున్నది. ఇప్పుడు వీనియె
డను అవి అట్లు ఆచరించుచున్నవి.

శ్లో. ౪. కిం పశ్యథ = ఏమి చూచెదను! సత్పురుషం = సజ్జనుని! కాల
పరశు ధారాభిః = కాలమునెడు గొడ్డటికఱకు వాదచేత, అంచుచేత, చిద్యమానం =
తెగఁగొట్టఁబడుచున్న, సుజన శకున అధివాసం = సుజనులు అనుపక్షులకు ఉనికి
పట్టిన, సజ్జనపురుషద్రుమం ఏతమ్ = సాధువనుఁడొకఁడును, కిం పశ్యథ = ఏమి
చూచెదను!

[కిం పేక్షధ చిజ్జన్తం శప్పలిశం కాలపలశుధాలాహిం
శులణశఉణాధివాశం శజ్జణపులిశద్దుమం ఏదమ్]

ఆగచ్చ రే చారుదత్త ఆగచ్చ. [ఆలచ్చ లే చాలుదత్తా, ఆలచ్చ].

చారు—పురుషభాగ్యానా మచిన్త్యాః ఖలు వ్యాపారాః, య
దహా మీదృశీం దశా మనుప్రాప్తః.

శ్లో. సర్వగాత్రేషు విన్యస్తై రక్తచద్దనహస్తకైః

పిష్టచూర్ణావకీర్ణశ్చ, పురుషో ౭హం పశూకృతః. ౫

(అగ్రతో నిరూప్య) అహో, తారతమ్యం నరాణాం! (సకరుణమ్)

అందఱకు మీకు ఆశ్రయమైనవాఁడు పోయినాఁడు! ఇదిగో చచ్చినాఁడు!
చచ్చినట్లే! ఇంక నేమి చూచెదరు!

ఆగచ్చ రే చారుగ త్త - ఓరి చారుదత్త, రారా. - తామును ఈపొగడ్తులు,
తా మెఱిగిన జనవాక్యములు పలుకుచున్నను, తమ నొకరింబట్టియు - ఆతఁ
డిప్పుడు తమచే కొఱున వేయఁబడవలసినవాఁ డగుటంబట్టియు, అట్టి రాజాజ్ఞయు
ఉండరాబట్టియు - ఓరి - అనుట. నేరము రుజువు కాక దండింపఁ బడఁడుగదా.
ఇంక గౌరవ మెక్కడిది? ఓరి - అనుటయే.

పురుషభాగ్యానాం = జనుని అదృష్టాలయొక్క వ్యాపారాః = పనులు,
అవి యెప్పటికి ఏమి నేయునో, అచిన్త్యాః ఖలు = ఊహింపఁదగినవి కావుగదా.

శ్లో. ౫. పురుషః = మానిసిసే, (నేను), సర్వగాత్రేషు = అన్నియవ
యవములందును, విన్యస్తైః = ఉంపఁబడిన, హస్తకైః = (విదులేళ్ళు అగపడు
చున్న) చేతుల ముద్రల - గుర్తుల - చేత - ఇట్టివానిని ఇట్లు అలంకరింతురు అనుట.
పిష్టచూర్ణావకీర్ణః చ = అంతట పిండిపొడి చల్లఁబడినవాఁడను సయితము వి,
అహం = నేను, పశూకృతః = (దేవతలకైన) వేటపొతుగా చేయఁబడితిని.

నాదేహాన ఈమాలలు పూతలు చల్లులు నన్ను వేటపొతుం జేసివేసినవి.

అగ్రతః నిరూప్య - ఎదుట పరికించి చూచి,

శ్లో. అమీహి దృష్ట్యా మదుపేత మేత
 స్మర్త్యం ధిగ స్త్వి త్యుపజాతబాష్పాః
 అశక్నవంతః పరిరక్షీతుం మాం
 స్వర్గంలభ స్వేతి వదంతి పౌరాః.

౬

చాణ్డాలా—అపసర తార్యాః, అపసరత. కిం పశ్యత?
 [ఓశలధ అజ్ఞా, ఓశలధ. కిం పేక్షధ?]

శ్లో. ఇద్వః ప్రవాహ్యామాణో
 గోప్రసవః సంక్రమ శ్చ తారాణామ్
 సు పురుషప్రాణవిపత్తి
 శ్చత్వార ఇమే న ద్రష్టవ్యాః.

౭

శ్లో. ౬. అమీ పౌరాః = వీరుగో పౌరులు, మదుపేతం = నాచేపాదం బడిన, ఏతత్ = దీనిని - ఈదశను, దృష్ట్యా = చూచి, మత్యం ధిక్ - మృత్యువు నకు వకుండు మనిసి ఇనీ చీచీ ఏమి జన్మ అని, ఉపజాతబాష్పాః - పొడమిన కన్నీరు గలవారై, మాం పరిరక్షీతుం అశక్నవంతః = నన్ను కాపాడను అసమర్థులై, స్వర్గం లభస్వ ఇతి వదంతి = స్వర్గమును పడయుము అని, పలుకుచున్నారు.

వీరుగో పౌరులు నన్ను చూచుచున్నారు. ఈనాదశను చూచి, చీచీ మత్యం జన్మ యెందుకు, ఇట్లు చావుకు వసమగునది - అని కన్నుల నీరు కాచుచు తాము నన్ను కాపాడ నశక్తులు అని తెలిసి (మఱి నన్నెంతయు ఎఱుంగుదురు గాన)పో స్వర్గము చేరు అని పలుకుచున్నారు.

కిం పశ్యథ = ఏమి చూతురు! పొండు, అవతలికి పొండు.

శ్లో. ౭. చూడకూడదు! ప్రవాహ్యామాణః = వలసపోవుచున్న - తన రాజ్యమునుండి తఱునుబడి బయటికి పోవుచున్న, ఇద్వః = రాజు - న ద్రష్టవః - చూడబడదగఁడు. అతే గోప్రసవః చ = ఆవుఈనుటయు - తారాణాం = నక్ష

[ఇంద్రే స్పవాహితన్త

గోష్పశవే సంకమం చ తాలాణమ్

శుపులిశపాణవిపత్తీ

చత్తాలి ఇమే ణ దట్టవ్యా].

ఏకః—అరే ఆహీన్త, పశ్య పశ్య, [హణ్డే ఆహీన్త, పేక్ష
పేక్ష],

శ్లో. నగరీప్రధానభూతే వధ్యమానే కృతాన్తాజ్ఞయా

కిం రోది త్యన్తరిత్ మథ వానశ్రే పతతి వజ్రమ్.

౮

[ణలీపథాణభూదే వజ్రీఅన్త కదన్త అన్తావ

కిం లుఆది అన్తలిక్తే ఆదు అణచ్చే పడది వజ్రే]

త్రములయొక్క, సంక్రమః = దాటుట, జరుగుట - జరిగిపడుటయు - ఆట్లే,
సుపురుష ప్రాణ విపత్తిః చ = సజ్జనుని ప్రాణమునకు ఆపదయు - చంపఁబడు
టయు - అనుట - ఈనాలుగును చూడఁగూడనివి - చూడఁగూడదు.

చండాలురను చారుదత్తుని సుపురుషుఁడనుచున్నారు. మఱి తాము రాజు
నాకరులు, చంపవలసిది తమ పని, వానిని చంపు మని రాజు పట్టియిచ్చినాఁడు;
తాము పట్టుకొని పోవుచున్నారు. మీరు ఏమి చూతురు? కూడదు పాండు - అని
చెప్పుచున్నారు.

ఓరి ఆహీంతా, చూడురా చూడు - ఆహీంతుఁడని వానిపేరు.

శ్లో. ౮. కృతాన్తాజ్ఞయా = విధినియోగముచేత, నగరీ ప్రధానభూతే =
ఈయూరి కంఠటికి ప్రధానుఁడైనవాఁడు, (చారుదత్తుఁడు) వధ్యమానే చంపఁ
బడుచుండఁగా, కిం అన్తరిత్ రోదితి = ఏమి బయలు - ఆకసము - ఏడ్చుచున్నది!
అనశ్రే = మ్రబ్బు లేకుండఁగా, వజ్రం పతతి = పిడుగుపడుచున్నది! ఈయంతావ
ములు తోచినవి.

గొప్పవారి చావున ఉత్పాతములు ఇట్టివి అగపడుట ప్రసిద్ధమే. వట్టి బయలులో
ఏడ్చు, మ్రబ్బు లేకయే పిడుగుపాటు! మఱి పాలక రాజు నాశనమును ఆర్యకుని

ద్వితీయః—అరే గోహ, [అలే గోహ,]

శ్లో. నచగోది త్యస్తరిక్షం నైవానప్రేపతతి వజ్రమ్.

మహిళాసమూహ మేఘాన్నిపతతి నయనామ్బుధారాభిః. ౯

[ణ అలులది అస్తలిక్ష్ణేణే అ అణచ్చే పడది వజ్రే
మహిలాశమూహ మేహే నివడది అలణమ్బుధారాహిం].

అపి చ, [అవి అ],

శ్లో. వధ్యే నీయమానే జనస్యసర్వస్య రుదతః

నయనసలిలైః సిక్తో రథ్యాతో నోన్నమతిరేణుః ౧౦

[వజ్రమ్మిణీఅమాణే జణశ్చ శవ్యశ్చ లోదమాణశ్చ
అలణశలిలేహి శిక్తే లచ్చాదో అ ఉణ్ణమృగ లేణా].

రాజ్యమును నూచించునవియు అగునా? అవియే ప్రధానతరము లేమో ఎవరును ఇప్పుడు ఎఱుఁగరు, ఊహింపరు. అరే గోహ - ఒరి గోహ. అహీంత అనియు గోహ అనియు ఆ ఘాతకుల పేర్లు. ప్రవేశముననే, పేరు చెప్పకున్నను, తామెవరో తామే చెప్పుకొన్నారు - నవవధుబన్ధనే నిపుణో - మొదలైనదిగా, ప్రేక్షకులకు వారెవరో తెలియుటకు - రంగాన ప్రవేశించినవారు ఘలానా అని తెలియుటకు వేఱు బాహ్యమార్గములు ఆపేక్షణీయములు కాకూడదు - నాటక మాడించు వారు ప్రకటించు కరపత్రములంబోనివి, ఇప్పుడు వారి యొండొరుల సంబోధనచే వారిపేర్లును తెలిసినవి.

శ్లో. ౯. అస్తరిక్షం న చ గోదితి = ఆకాశమును ఏడ్చుటలేదు. అనప్రే వజ్రమ్ నైవ పతతి = మ్రబ్బులేక పిడుగును పడుటలేదు. (అవి కాదు అవి - మఱి) మహిళా సమూహ మేఘాత్ = స్త్రీలగుంపు అను మేఘమునుండి, నయనామ్బు = కన్నీరు, ధారాభిః = ధారలుగా, నిపతతి = పడుచున్నది.

శ్లో. ౧౦. వధ్యే నీయమానే = ఈచంపదగినవాఁడు కొనిపోఁబడుచుం డఁగా, రుదతః = ఏడ్చుచున్న, సర్వస్య జనస్య = ఎల్లజనులయు, నయన సలిలైః కన్నీళ్ళతో, సిక్తః = తడిసినదై, రథ్యాతః = బాటనుండి, రేణుః = దుమ్ము, న ఉన్నమతి = లేచుటలేదు.

చారు—(నిరూప్య సకరుణమ్)

శ్లో. ఏతాః పున ర్హర్మ్యగతాః స్త్రియో మాం

వాతాయనార్ధేన వినిఃసృతాస్యాః

హః చారుద త్రే త్యభిభాషమాణా

బాష్పం ప్రణాళీభి రి వోత్సృజన్తి.

౧౧

చాణ్డా—ఆగచ్ఛ రే చారుదత్త, ఆగచ్ఛ. ఇదం ఘోషణ స్థానమ్. అహత డిడ్డిమమ్. ఘోషయత ఘోషణమ్. [ఆగచ్ఛ లే చారుదత్త, ఆగచ్ఛ. ఇమం ఘోషణట్మాణమ్. అహతేధ డిడ్డిమమ్, ఘోషేధ ఘోషణమ్.]

నిరూప్య సకరుణమ్ = పరికించి, ఎంతయు దుఃఖముతో - బాలితోచునట్లుగా.

శ్లో. ౧౧. ఏతాః పునః = పిరుగో మఱి, హర్మ్యగతాః = మేడలం జేరినవారై, - అభిధిలోనంతయు మేడలే, అంత గొప్ప సంపన్నమైన నగరము ఉజ్జయిని - అనుటయు అనుపంగికముగా - మనకు తెలియవచ్చును - స్త్రీయః = స్త్రీలు, మాం = నన్ను, వాతాయనార్ధేన = కిటికీ భాగముగుండా, వినిః సృతాస్యాః = వెలికి వచ్చిన మొగములు గలవారై, హః చారుదత్త ఇతి అభిభాష మాణాః = అయ్యో చారుదత్త అని నన్ను పిలుచుచున్నవారై, నాకు తమ్ముం చెలువుచు తమ దుఃఖమును అసహాయతను తెలఁచుకొనుచు, బాష్పం = కన్నీటిని, ప్రణాళీభిఃఇవ = గొట్టాలతోనుం బోలె, ఉత్సృజన్తి = విడుచుచున్నారు - కన్నులే చేపల గీపల రూపపు మూతులు గల గొట్టములు - అనుట, అనీశ్వతో వారి మనస్సునిండి అది యీ గొట్టములగుండ బయటికి పాటుచున్నది.

ఇదం ఘోషణస్థానమ్ = ఇది చాటింపు చోటు - మొదటిది? ఇట్లు వధ్యుం గొనిపోవునపుడు వాఁడు ఫలానా అనియు, వాని నేరము ఫలానా అనియు, దానికి ఈదండన యనియు మఱివర్తనను అట్టిది చేసిన అట్లే కలుగుననియు, అట్టివి ఇక కలుగనీకుండుటకు దేశాన కాంతికి భద్రమునకు సర్కారు చాటింపు. అహత డిడ్డిమమ్ = కొట్టుఁడు రాయిడిగిడిగిడిని - డప్పును, ఘోషణాం = చాటింపును, ఘోషయత = చాటింపుఁడు.

ఉభౌ—శృణు తార్యాః, శృణుత. ఏష సార్థవాహవిసయ
దత్తస్య నస్తా. సాగరదత్తస్య పుత్రక ఆర్యచారుడత్తో నామ.
ఏతేన కి లాకార్యకారిణా గణికా వసంతసేనా అర్థకల్యవర్తస్య
కారణా చూఢస్యం పుష్పకరణ్ణకజ్జిన్ద్యానం ప్రవేశ్య బాహుసాశ
బలాత్కారేణ మారి తేతి ఏష సలోప్తో గృహీతః, స్వయం చ
ప్రతిపన్నః. తతో రాజ్ఞా పాలకేన వయ మాజ్ఞప్తా ఏతం మార
యితుమ్. య ద్యపర ఈదృశ ముభయలోకవిరుద్ధ మకార్యం
కరోతి త మపి రాజా పాలక ఏవ మేవ శాస్తి.

[శుణాథ అజ్ఞా, శుణాథ. ఏశే శత్రవాహవిణలదత్తశ్చ
ణత్థికే, శాలలదత్తశ్చ పుత్తకే, అజ్ఞచాలుదత్తే నామ. ఏదిణా
కిల అకజ్జకాలిణా ఘణిక వశంతసేనా అర్థకల్యవర్తశ్చ కాలణాదో
శుణ్ణం పుష్పకలణ్ణఅజ్ఞాజ్ఞాణం ప వేశిల బాహుసాశబల్లక్కా లేణ
మాలిదే త్తి ఏశే శలోత్తే గహిదే, శలం అ పడివణ్ణే. తదో లణ్ణా
పాలవణ అప్పే ఆణ్ణత్తా ఏదం మాలేదుమ్ - జది అవలే ఈదిశం
ఉభలలోఅవిలుద్ధం అకజ్జం క లేది తం పి లాఱ ఎవ్వం జ్ఞేవ శాశది],

ఏతేన కిల అకార్యకారిణా = కూడనిపని - పాపము - చేయు ఈతనిచేత
నట, గణికా ... = బోగముది వసంతసేన దబ్బుసద్దికూటి కారణమువలన, ఎవరు
లేని పుష్ప కరండక జీణోద్యానము అనుతోటలోనికి కొనిపోయి, భుజములే
త్రాళ్ళుగా చుట్టి బలవంతముగా గొంతుపినికి చంపబడినది అని ఇతఁడు అదొంగి
లించిన వస్తువులతో పట్టుకొనబడినాఁడు. తాను సొంతముగా (తప్పును) ఒప్పు
కొన్నాఁడు. కావున(అంతట) పాలకరాజుచేత మేము అజ్ఞాపింపబడితిమి - వీనిని
చంపుటకు. యది అపరః ఈదృశం ... = మఱియొకఁడేని, ఇట్టి యిహపరములకు
రెంటికిం గాని అకార్యమును - చేయఁగూడనిపనిని - పాపమును, చేయు నేని, వానిని
సయితము రాజు పాలకుఁడు ఇట్లే దండించును. (కబడ్డార్).

చారు—(సనిర్వేదం, స్వగతమ్)

శ్లో. మఖశతపరిపూతం గోత్ర ముద్భాసితం మే

సదసి నిబిడచైత్యబ్రహ్మఘోషైః పురస్తాత్,

మమ మరణదశాయాం వర్తమానస్య పాపై

స్తదసదృశమనుష్యైర్ఘృష్యతే ఘోషణాయామ్. ౧౨

(ఉద్వీక్ష్య, కత్వా పిథాయ) హా ప్రియే వసంతసేనే,

దుఃఖముతో, సనిర్వేదమ్ = (విహికములమీద) శోతపడుచునిరాశ.

శ్లో. ౧౨. పురస్తాత్ = మునుపు, మే గోత్రమ్ = నావంశము, మఖ శత పరిపూతం = నూలుల యజ్ఞములచేత, పవిత్రముచేయఁబడి, నిబిడచైత్యబ్రహ్మ ఘోషైః = తెంపులేక గట్టిగా బిగ్గరయైన (యజ్ఞ)గ్ని సంబంధమైన వేదధ్వనులతో, సదసి = యజ్ఞ సదస్సునందు, ఉద్భాసితం = విరాజిల్లఁ జేయఁబడినది. మరణదశాయాం వర్తమానస్య = చావుదశలో ఉన్నవాడనైన, మమ తతో = నాఅది, అట్టిది, గోత్రము - నాతాత పేరును నాయన పేరును నాపేరుతో కూడ చెప్పి, యాగోత్రము, అసదృశపురుషైః = నీచులైన చండాలులచేత. ఘోషణాయాం = చాటింపులో, పాపైః = పాపములతో కూడినదిగా, ఘృష్యతే = చాటింపఁబడుచున్నది.

మునుపు మాతాత, నాయన, నేను లెక్కలేని యజ్ఞములు చేసినాము. యజ్ఞ సదస్సు అవిరత - ఉచ్చైర్ - వేదఘోషములతో ధ్వనించినది. వానిచే వంశము ఎంతయో పవిత్రమై పోయినది. అట్టి పవిత్రతయు పొగడ్తయు గన్న ఆగోత్రము ఇప్పుడు ఈమాదిగ వారిచేత దీనాధిక స్త్రీహత్యా దోషముతో చాటింపఁ బడుచున్నది.

ఘోషణముం దలంచుకొని ఉద్వేగము పొంది - వినఁగూడని మాటలు, పాపిష్ఠములు, అని చెవులుమూసికొని, హా ప్రియే వసంతసేనా! హాప్రేయసి వసంతసేన.

శ్లో. శశివిమలమయూఖశుభ్రదన్తి,

సురుచిరవిద్రుమసన్నిభాధరాష్ఠి,

తవ వదనభవామృతం నిపీయ

కథ మవశో హ్యాయశోవిషం పిబామి.

౧౩

ఉభౌ—అవసర తార్యాః, అవసరత, [ఓశలభ అజ్ఞ, ఓశలభ],

శ్లో. ఏష గుణరత్ననిధిః సజ్జనదుఃఖానా ముత్తరణసేతుః

అసువర్ణం మణ్డనక మపనీయతే ఽద్యవగరీతః.

౧౪

[ఏతే గుణలబణాణిహీ శజ్జణదుష్టాణ ఉత్తరణ సేదూ

అశువర్ణం మణ్డనలం అవణీఅది అజ్ఞ ణాలీదో].

శ్లో. ౧౩. శశి విమల మయూఖ శుభ్రదన్తి = చంద్రుని పశ్చిమశని కిరణ కులవలె తెల్లనైన దంతములుగలదానా, సురుచిర విద్రుమ సన్నిభాధరాష్ఠి = ఎంతయు అందమైన పడమనకు సమానమైన అధోష్ఠము గలదానా - తవ వదన భవ ఆమృతం నిపీయ = నీనోటపుట్టిన (యధరా) మృతమును అని, కథం = ఎట్లు, అవశః = నావసమలో లేనివాడనై, ఇట్లు ఘాతుకులచేతం బడి, అయశోవిషం = ఈనిన్ను గొంతు పిసికితి నను అపకీర్తియను విషమును. పిబామి = త్రాగుదును!

మెన్న రాత్రి నీవు నవ్విన నవ్వులయా పండ్లవెన్నెలకు తనిసితిని. అంతట ఆయధరామృత మానితిని. (తోటలో కలిసికొని కాలక్షేపము చేయుదమని సంకేత మేర్పఱచి, మఱిం తెంతకో ఉవ్విభులూరితి నే,) మఱి యిట్లు నీగొంతుపిసికి చంపిలినను ఆపయశస్సు చెవులు నిండుచున్నదే, ఈఘోషణచే దానిని ఎట్లు త్రాగుదునే ప్రేయసీ!

శ్లో. ౧౪. ఏషః=ఏడు ఈయన, గుణరత్ననిధిః=సద్గుణము లను రత్నము లకు నిక్షేపము - పాతల, సజ్జన దుఃఖానాం ఉత్తరణ సేతుః - సజ్జనలకు లేమిడిమొదలగు దుఃఖములకు, (సముద్రముం బోని వానికి) దాటుటకైన వంతెన, నగరీతః = పట్టణమునుండి (బయటికి వల్లకాటికి), అ సువర్ణంమండనకం = (బంగారముతో చేయబడని) పురుషరూపమైన (ఈపట్టణపు) తోడవు, అపనీయతే = తొలగించి కొనిపోబడుచున్నది.

అస్య చ్చ, [అణ్ణం చ],

౨. సర్వః ఖలు భవతి లోకే

లోకః సుఖసంస్థితానాం చింతాయుక్తః

వినిపతితానాం నరాణాం

ప్రియకారీ దుర్లభో భవతి.

౧౫

[శవ్యేష్ఠ హోధ లోప

లోప శుహశంతిదాణ తత్తిల్లః

విణిపడిదాణం ఇలాణం

పితకాలీ దుర్లహో హోది]

చారు—(సర్వతో ౭వలోక్య)

౩. అమీ హి వస్తాన్తనిరుద్ధవక్త్రాః

ప్రయాన్తి మే దూరతరం వయస్యాః

సద్గుణకాలి సజ్జనోపకారి, ఊరికి తొడవైనవాడు వల్లకాటికి కొనిపోయి
బడుచున్నాడు. పొండు, అవతలికి, మీరు పొండు.

౪. ౧౫. లోకే సర్వః లోకః = లోకమున ఎల్లజనమును, సుఖసంస్థితానాం = సుఖములో నున్నవారికే, చింతాయుక్తః భవతి ఖలు - సాయపడు ఆలోచనతో కూడుకొన్నది ఆవునుగదా, వినిపతితానాం = సుఖము తొలగి విపత్తులం బడిన కష్టకాలము వచ్చిన, నరాణాం = మానుసులకు, ప్రియకారీ = ప్రియముచేయువాడు, దుర్లభః భవతు = అరుదు అగును.

కలవానికే దాన మిచ్చుటయు, బాగుగా - మంచిస్థితిలో - ఉన్నవానికే సాయపడుటయుగాని, లోకాన లేనివానికి దానమిచ్చుటయు కష్టాలలో పడిన వానికి ఆదుకొనుటయు అరుదు.

సర్వతః అవలోక్య = అంతట కలయంజూచి.

౫. ౧౬. అమీ మే వయస్యాః = వీరుగో నా మిత్రులు, సరివయసువారు, వస్తాన్త నిరుద్ధ వక్త్రాః = ఉత్తరీయపు కొన - చెరగుతో - మొగము చాటు

పరోఽపి బన్ధుః సమసంస్థితస్య,

మిత్రం న కశ్చి ద్విషమాస్థితస్య.

౧౬

చాణ్డాలా—అపసారణం కృతమ్, వివిక్తో రాజమార్గః. తదానయ త్రైత్యం దత్తవధ్యచిహ్నమ్. [ఓశాలణం కిదమ్, వివిత్తం లాలమగ్గమ్. తా ఆణేధ ఏదం దిణ్ణవజ్ఞచిహ్నమ్].

(చారుదత్తో నిఃశ్వస్య 'మైత్రేయ భోః' IX ౨౯

ఇత్యాది పఠతి)

[నేపథ్యే]

చేసికొని, దూరతరం ప్రయాన్తి = ఎంతయు ఎడసిపోవుచున్నారు, సమసంస్థితస్య = మంచినీటిలో ఉన్నవానికి - దైవము అనుకూలముగా నున్నవానికి, పరః అపి = శత్రువును - పరాయివాఁడును, బన్ధుః = బంధుఁడగును, విషమాస్థితస్య = దైవము ప్రతికూలించి యిబ్బందులలో నున్నవానికి, న కశ్చిత్ మిత్రమ్ = ఎవఁడును మిత్రము గాఁడు,

వీరుగో నావయన్యులే. మొగము కప్పకొని, ఎఱుంగనివారివలె, ఎడసి దూరముగా పోవుచున్నారు. నాకు కాలము ఇట్లు వచ్చినది. కాలము బాగుగా నుండి మంచినీటిలో నుండఁగా, పరాయివాఁడే లేఁడు - శత్రువు సయితము బాంధవము పాటించును. కాలము చెడి, ఆపదలలో పడిన, అప్పుడు ఒక్కఁడును మిత్రుఁడు కాఁడు.

అపసారణం కృతం = జనులను తొలగించుట వినది. దూరముగా తెచ్చి నాము. ఇక్కడ రాజమార్గము, వివిక్తం = నిర్జనముగా నున్నది, తత్ = కావున, దత్తవధ్యచిహ్నం = చంపబడుటకైన గుఱుతు పెట్టబడినవానిని, ఆనయత = చేరఁగొని రండు - అట్లు చేరరావలసినవారు ఎవరైనను ఉన్న. ఇది రోహసేన మైత్రేయ ప్రవేశ నూచనయు.

చారుదత్తుఁడు మైత్రేయుని, ఇల్లాలిని, కొడుకును రోహసేనుని తలఁచుకొని యేడ్చును. చూ. IX - 29 శ్లో.

హా తాత, హా ప్రియవయస్య. [హా తాద, హాపిలవలస].

చారు—(ఆకర్ణ్య, సకరుణమ్) భోః స్వజాతిమహత్తర,
ఇచ్చా మహ్యం భవతః సకాశాత్ ప్రతిగ్రహం కర్తుమ్.

చాణ్డాలా—కి మస్మాకం హస్తాత్ ప్రతిగ్రహం కరోమి?
[కిం అమ్మాణం హత్వాదో పడిగ్రహం కలేశి?

చారు—శాస్త్రం పాపమ్. నాపరీక్ష్యకారీ దురాచారః పాలక
ఇవ చాణ్డాలః. తే త్వరలోక్తార్థం పుత్రముఖం ద్రష్టు మభ్యర్థయే.

చాణ్డాలా—ఏవం క్రియతామ్. [ఎవ్వం కరీఅదు].

[నేపథ్యే]

హాతాత - అయ్యో నాయనా, హాప్రియవస్య, అయ్యో ప్రియవయస్యడా -
అని తెరలోపలనుండి రోహసేన మైత్రేయుల ఏడుపు - ఆఱపు - వినబడినది.

స్వజాతిమహత్తర - ఓ మాదిగదారా, నీవలనను దానము గొనుటకు కోరెదను -
కోరిక తీచుకొనఁ గోరెదను.

కిం అస్మాకం ... = ఏమి మాచేతినుండియు పుచ్చుకొందువా?

శాస్త్రమ్ పాపమ్ = ఆ (అట్లుప్రతిగ్రహించు) పాపము శమించును గాక. న
అపరీక్ష్యకారీ దురాచారః = సరి సరికాదు అని ఆలోచింపక పనిచేయువాడు
కాడు - పాలక ఇవ = పాలకునివలె.

నేను తన్ను అడుగుటయు, అట్లు అడిగించుకొని తాను నాకు ఇచ్చుటయు
అను కూడనిపనిని చేయుడు మాదిగ వాడైనను వీడు. అట్లు చేయువాడు రాజు
పాలకుడు. తాన వెనుదీయుట - ఆప్రశ్న - కొందువా అనుట. నేను ఒక కోరి
కను యాచించితిని గాని మీవలన ఏదేని దానముంగాదు, తత్ = కావున, పరలో
కార్థం పుత్రముఖం ద్రష్టుం అభ్యర్థయే - కోరుచున్నాను. నాబిడ్డను నాకు
చూపుడు.

ఏవం క్రియతాం = అట్లు చేయబడును గాక.

హా తాత, హా పితః. [హా తాద, హా ఆవుక].

(చారుదత్తః శ్రుత్వా సకరుణమ్. 'భోః స్వజాతి
మహత్తర' ఇత్యాది పఠతి)

చాణ్డాలా—హే పౌరాః, క్షణ మస్తరం దత్త. ఏష ఆర్య
చారుదత్తః పుత్రముఖం పశ్యతు. (నేపథ్యాభిముఖమ్) ఆర్య, ఇత
ఇతః. ఆగచ్ఛ రే దారక ఆగచ్ఛ. [అలే పడెలా, ఖణం అస్తలం
దేధ. ఏశే అజ్ఞచాలుదత్తే పుత్రముహం పేక్షదు. అజ్ఞ, ఇదో ఇదో.
అఅచ్ఛ లే దాలఆ ఆఅచ్ఛ],

(తతః ప్రవిశతి దారక మాదాయ విదూషకః)

విదూ—త్వరతాం త్వరతాం భద్రముఖః. పితా తే మార
యితుం నీయతే. [తువరదు భద్రముహో, పిదా దే మారిదుం
ణీలది].

దార—హా తాత, హా పితః! [హా తాద, హా ఆవుక!]

విదూ—హా ప్రియవయస్య, కుత్ర మయా త్వం ద్రప్తవ్యః?
[హా పిలవఅస్స, కహిం మవ తుమం పేక్షిదవో?]

క్షణం అస్తరం దత్త = ఒకనిముసము సందు - ఆనకాశము - ఇండు. ఆర్య
ఇతః ఇతః - అయ్యా ఇటు, ఈతట్టు (చూడు అనుట. ఇటువచ్చును అబ్బాయి -
అని) రా, ఓ అబ్బాయి, రా.

తతః ప్రవిశతి ... = అంతట బాలుంగొని విదూషకుడు ప్రవేశించు
చున్నాడు. త్వరతాం త్వరతాం భద్రముఖ = త్వరపడు త్వరపడు, ఓయించి
యబ్బాయి, మీనాయన చంపబడుటకు కొనిపోబడు చున్నాడు. హా తాత!
హా ఆవుక! అయ్యా నాయనా, అయ్యా నాయనా. హా ప్రియవయస్య - కుత్ర మయా
త్వం ద్రప్తవ్యః - అయ్యా ప్రియవయస్య, (ఇంక) ఎక్కడ నిన్ను నేను
చూడవలసినది?

చారు—(పుత్రం మిత్రం చ వీక్ష్య) హా పుత్ర, హా మైత్రేయ, (సకరుణం) భోః, కష్టమ్?

శ్లో. చిరం ఖలు భవిష్యామి పరలోకే పిపాసితః

అత్యల్ప మిద మస్మాకం నివాపదకభోజనమ్.

౧౭

కిం పుత్రాయ ప్రయచ్ఛామి? (ఆత్మాన మవలోక్య, యజ్ఞోపవీతం దృష్ట్వా) ఆం, ఇదం తావ దస్తి మమ చ

సామాన్యముచే, సమవిషమస్థితుల విషయము చే చారుడత్తయన్యుల విషయము సమర్థింపబడుటచే ఆర్థాంతరన్యాసము. శార్ఙ్గధరుని యాస్మాక్తి - సం వదించును.

ఇహ లోకేఽపి ధనినాం పరోఽపి స్వజనాయతే

స్వజనోఽపి దర్శిద్రాణాం తత్త జా దుర్జనాయతే.

పుత్రం మిత్రం చ వీక్ష్య = పుత్రుని మిత్రముం గూడ చూచి, భోః కష్టమ్ - అయ్యో కట్టా!

శ్లో. ౧౭. చిరం ఖలు = చాలకాలము గదా, పరలోకే = పరలోకమున, చచ్చినతర్వాత చేరినచోట, పిపాసితః = దప్పిగొన్నవాడను, భవిష్యామి = కాగలను! అస్మాకం = నాకు, ఇదం నివాప ఉదకభోజనమ్ = తపకణము విడుచు నీళ్ళు అను నీ ఆహారము, అత్యల్పం = చాలకొద్ది. పర్యాప్తము, చాలునది, కాదు.

ఒక్కడే కొడుకు, వాడును ఇంకను బాలుడు - అగుటచేత - కాబోలు ఇట్లునుట. ఇంకను ఎన్నాళ్ళకో వీడు ఎదిగి నాకు పుడిసెడు నీళ్ళు - తపకణము - ఇయ్య గలుగుట - నోరెరుగని శిశువు. అదైనను నాకు చాలగలదా?

వల్లకాటికి కొనిపోబడు ఈకడపటి నిముసమున ఇల్లునాకడకు వచ్చిన కొడుకునకు ఇయ్యను నావద్ద ఏమియులేదే - ఏమియిత్తును? ఆత్మానం అవ లోక్య ... = తన్ను చూచుకొని, యజ్ఞోపవీతం దృష్ట్వా - జందె మొకటి యుండుటం జూచి, అవును, ఇది గన ఉన్నది నాకు.

శ్లో. అమాత్రిక మసౌవర్ణం బ్రాహ్మణానాం విభూషణమ్
దేవతానాం పితౄణాం చ భాగో యేన ప్రదీయతే. ౧౮

(ఇతి యజ్ఞోపవీతం దదాతి).

చాణ్డాలః—ఆగచ్ఛరే చారుదత్త, ఆగచ్ఛ. [ఆలచ్ఛ లే
చాలుదత్తా ఆలచ్ఛ].

ద్వితీయః—అరే ఆర్యచారుదత్తం నిరుపపదేన నామ్నా
ఆలపసి. అరే పశ్య [అలే అజ్ఞచాలుదత్తం నిలువపదేణ నామేణ
ఆలపేశి. అలే, పేక్ష]

శ్లో. అభ్యుదయే ౭వసానే త దైవ రాత్రిందివ మహతమాగ్ధా
ఉద్దా మేవ కిశోరీ నియతిః ఖలు ప్రత్యోషితుం యాతి. ౧౯

శ్లో. ౧౮. అ మాత్రికం = ముత్తైములది కానిదియు, అసౌవర్ణం ... =
బంగారుదియు కానిదియు; యేన = దేనిచేత - అనగా దీనిచేత, దేవతానాం =
దేవతలకు (ఉపవీతముగాను) పితౄణాం = పితరులకును (ప్రాచీనావీతముగాను)
భాగః - హవ్యకవ్యములు, ప్రదీయతే - ఒసంగబడుచున్నది.

ఇతి యజ్ఞోపవీతం దదాతి - అని జంబమును ఇచ్చును.

రే చారుదత్త - ఓరి చారుదత్త. ఆర్య చారుదత్తం నిరుపపదేన నామ్నా
ఆహ్వాయసి. అరే, పశ్య. చారుదత్తయ్యను ఓరి చారుదత్త అని 'అయ్య'ను
చేర్చక పిలుచుచున్నావు! ఓరి, చూడు,

శ్లో. ౧౯. అభ్యుదయే = సంపదయందును, అవసానే = ఆపదయందును,
చావునందును - తథా ఎవ = అట్లే, రాత్రిందివం = రేబవలును, అహతమాగాః =
అడ్డములేని దారిగలదై పోవుచునే ఉండునదై, ఉద్దామా = కట్టుత్రాడులెగిన,
కిశోరీషవ = ఆడుగుట్టుపులిలవలె ప్రత్యోషితుం = (ప్రాణిని అనుట) వడివడిగా
ఎదుర్కొనుటకు, ఆక్రమించుటకు, నియతిః = నిధి, యాతి ఖలు = పోవుచుండును
గదా.

[అబ్బునవ అవశానే తహే అ లత్తిందివం అహదమగ్గా
ఉద్దామే వ్య కిశోలీణి అదీ ఖ పడిచ్చిదుం జాది],

అన్యచ్చ [అణ్ణం చ],

శ్లో. శుష్కం అపి ప్రదేశా అన్య
కిం వినమితమస్తకే కర్తవ్యమ్,
రాహుగృహీతో ౭పి చన్దో
న వన్దనీయో జనపదస్య?

౨౦

[శుష్కా వివదేశా తే కిం విణమితమథ్యపణ కాళవ్యమ్
రాహుగహిదే వి చన్దేణ వన్దనీవ జనపదస్య].

దార—అరే రే చాణ్డాలాః, కుత్ర మమ పితరం నయత?
[అరేరే చాణ్డాలా, కహిం మే ఆవ్రకం ణేధ?]

సంపదయందు గాని ఆపదయందు గాని - అన్ని దశలయందును అనుట,
రాత్రి కాని పవలు కాని, అన్ని కాలములందును అనుట. నియతి - వాని వాని
విధి, కట్టుతాడు తెగిన ఆడు గుట్టపుపిల్లవలె అతిత్వరితముగా ఎగిరిదూకినట్లు -
అందులకే ఆడుగుట్టపుపిల్లం జెప్పట - (మానిసిని) ఎదుర్కొనం బహుచునుగదా.

శ్లో. ౨౦. అన్య వ్యపదేశాః శుష్కాః = ఇతని కీర్తులు - పేరుప్రతిష్ఠలు,
శుష్కాః = ఎండిపోయినవి. - ఈవ్యాజ్యము విచారణ తీపుక - వీనిచే - అనుట.
(వినను), వినమితమస్తకం = వంచినతల (- నమస్కారము అనుట), అనగా
తలవంచుట, కిం న కర్తవ్యం = చేయబడ నక్కఱలేదా? చన్ద్రః = చంద్రురెడు,
రాహుగృహీతః అపి రాహువుచే పట్టబడినను, జనపదస్య = గ్రామమునకు - తజ్జ
నులకు అనుటయే, న వన్దనీయః = మొక్కవలసినవాడు కాఁడా?

మఖశత పరిపూత తాది పేరు ప్రతిష్ఠలు ఎండిపోయిననే మాత్రము, ఇతనికి
తలవంచి నమస్కరింప వలదా. గ్రహణముపట్టిన చంద్రునికి నమస్కరింపమా?

కుత్ర నయత? = ఎక్కడికి తీసికొనిపోవుచున్నారు?

చారు—వత్స,

శ్లో. అంసేన భీభ త్కరవీరమాలాం

స్కన్ధేన శూలం హృదయేన శోకమ్

ఆఘాతమ్ ద్యాహ మనుప్రయామి,

శామిత్ర మాలబ్ధు మి వాధ్వరే లజః.

౨౧

చాణ్డాలాః—దారక, [దాలకా],

శ్లో. న ఖిలు వయం చాణ్డాలా శాచ్చాణ్డాలకులే జాతపూర్వా అపి

యే లభిభవన్తి సాధుం తే పాపా న్తే చ చాణ్డాలాః.

౨౨

[ఇ హు అప్తే చాణ్డాలా చాణ్డాలకులమ్మి జాదపువ్వా వి
జే అహిభవన్తి శాహుం తే పాపా తే అ చాణ్డాలా].

శ్లో. ౨౧. అంసేన = బుజాన - మెడలో అన్నమాటయే - అది బుజా
లకు తగలుచు వ్యాపించుచు ఉండును, కరవీరమాలాం = ఎఱ్ఱగ న్నేరులమాలను,
స్కన్ధేన = మూపున, శూలం = కొఱ్ఱుమానును, హృదయేన = మనసున, శోకం =
దుఃఖమును, భీభత్ = మోయుచున్నవాడనై - కలవాడనై, అధ్వరే = యజ్ఞ
మున, అజః = మేక, అలబ్ధుం - అలంభమును - పొందుటకు, శామిత్రం ఇవ = చం
పువా డుండు చోటికిం బోలే, అద్య = ఇప్పుడు, ఆఘాతం = కొలచోటును, అను
ప్రయామి = కూచి పోవుచున్నాను.

యజ్ఞాన యజ్ఞపశువైన మేక చంపబడుటకు చంపుచోటికిం బోలే నేను
కొఱుత వేయబడుటకు ఆఘాతమునకు - చంపుచోటికి పోవుచున్నాను.

సంవాదమునకు - హితోపదేశమునుండి.

అసన్నతరతా మేతి వృత్త్యు రన్తో రి నే దినే

ఆఘాతం నీయమాస్య వధ్య స్తేర పదే పదే

శ్లో. ౨౨. (ఆరేరే చణ్డాలౌ - అని పిలిచితివి.) ఆవాం = మేము

చాణ్డాలకులే జాతపూర్వా అపి = చండాలకులమున పుట్టినవారమే ఐనను, న

ఖిలు చాణ్డాలౌ = చండాలరము కాముగదా, యే = ఎవరు, సాధుం = సాధువును,

అభిభవన్తి = దూషించి తిరస్కరింతురో, తే పాపాః = అపాపాత్ములు,

చాణ్డాలాః = చండాలురు,

దార—త త్కిమర్థం మారయత పితరమ్? [తా కీస
మారేధ ఆపుకమ్?]

చాణ్డాలః—దీర్ఘాయుః, అత్ర రాజనియోగః ఖలు అపరా
ధ్యతి, న ఖలు వయమ్. [దీహట, అత్త లాలణిట ఖ్వు అవల
య్విది, న ఖలు అష్టే].

దార—వ్యాపాదయత మామ్. ముఞ్చత పితరమ్. [వావా
దేధ మమ్, ముఞ్చథ ఆపుకమ్].

చాణ్డాలః—దీర్ఘాయుః, ఏవం భణం శ్చిరం మే జీవ.
[దీహట, ఏవం భణస్తే చిలం మే జీవ].

చారు—(సాస్రం పుత్రం కణ్ఠే గృహీత్వా)

శ్లో. ఇదం త త్స్నేహ సర్వస్వం సమ మాఢ్యదరిద్రయోః
అచన్దన మనాశీరం హృదయ స్యానులేపనమ్. ౨౩

తత్ = అట్లేని, ఖతో మారయథః మీ రేల చంపుదురు? దీర్ఘాయుః =
ఓరి దీర్ఘాయు, అత్ర = ఇందు, ఈవిషయమున, రాజనియోగః ఖలు = రాజా
ను త్తరువుగదా, అపరాధము చేయుచున్నది - తప్పు నియోగించుటలో నున్నది.
న ఆవాం = మేము కాము అపరాధము చేయువారము.

వ్యాపాదయత మాం = నన్ను చంపుడు. ముఞ్చత ఆపుకం = నాయనను
వదలుడు.

ఏవం భణక్ = ఇట్లు పలుకువాడవుగా, చిరం మే జీవ = నాకోసము
చిరకారము బ్రదుకు. చారుదత్తుడు - కణ్ఠే గృహీత్వా = మెడకాగిలించుకొని.

శ్లో. ౨౩. ఇదం తత్ = ఇదే అది, స్నేహసర్వస్వం స్నేహసారము -
పుత్రగాత్రాలింగనము - ఆఢ్య దరిద్రయోః = సంపన్నునికిని పేదవానికిని తుల్యమై
నది - అది వాని కెంతో పీనికిని అంత చల్ల నైనది - హృదయస్య = మనసునకును -
ఉరమునకును - లోపలికిని బయటికిని సమానమైనది, అచాన్దనం = గండముది
కానిదియు, అనాశీరం = వట్టి పేరుది కానిదియు - నగు, అనులేపనమ్ పూత.

(అంసేన బిభ్రత్ X - ౨౧, ఇత్యాది పునః పఠతి. అవ
లోక్య స్వగతమ్. అమీహి వస్తా)న్త X - ౧౬ ఇత్యాది
పునః పఠతి.)

విదూ—భో భద్రముఖాః, ముచ్చత ప్రియవయస్యం చారు
దత్తమ్. మాం వ్యాపాదయత. [భో భద్రముహా, ముచ్చత పిల
వలస్సం చాలుదత్తమ్! మం వావాదేధ].

చారు—శాన్తం పాపమ్. (దృష్ట్వా స్వగతమ్) అ ద్యావ
గచ్ఛామి. (సమసంస్థిత X - ౧౬. ఇత్యాది పఠతి) (ప్రకాశమ్)
(ఏతాః పున ర్హర్మ్యగతాః. ప్రీయో X - ౧౧ ఇత్యాది పునః
పఠతి.).

చాణ్డాలః—అపసర తార్యాః, అపసరత. [ఓశలధ అజ్ఞా,
ఓశలధ].

పుత్రునికొగిలి ఉరమునకు బయటికిని చల్లగా ఆప్యాయముగా నుండును,
అంతరంగమునకు లోపలికిని చల్లగా ఆప్యాయముగా ఉండును. ఆధ్యునికిని
దర్శిద్రినికిని సమానమైనది - ఉభయులు ఒక్క విధముగా ఒక్కంతగా అనుభ
వింపఁదగినది - మఱి అందు గందము లేదు - వట్టివేరును లేదు.

ఇందు వాత్సల్యము పొరలి పాటుచున్నది. చూ. ఉ. రా. చ. III.

అస్త్రకరణత త్వస్య దమ్పత్యోః స్నేహసంశ్రయత్
అనన్దగ్రన్థి రేకో ఽయ మపత్య మితి బధ్యతే.

భోభద్రముఖాః - ఓ మంచివాండ్రారా, విడుపుఁడు ప్రియవయస్యుని,
చారుదత్తుని. మాం వ్యాపాదయ = నన్ను చంపుఁడు.

శాన్తం పాపమ్ - నిన్ను చంపు పాపము అడంగును గాక - అదేమి మాట?
అద్య అవగచ్ఛామి = ఇప్పుడు ఎఱుంగుచున్నాను.

శ్లో. కిం పశ్యత సత్పురుష మయశోవశేన ప్రణప్తజీవాశమ్,
కూపే ఖడ్గితపాశం కాఞ్చనకలశ మివ మజ్జంతమ్. ౨౮

[కిం పేక్ష్యథ శస్పలిశం అజశవశేణ ప్పణట్టజీవాశమ్
కూపే ఖడ్గితపాశం కఞ్చనకలశం వివిదుబ్బంతమ్].

(చారుదత్తః సకరుణమ్ ' శశివిమలమయూఖ ' X - ౧౩

ఇత్యాది ౨౮తీ)

అపరః—అరే, పున రపి ఘోషయ. (చాణ్డాల స్తథా
కరోతి) [అరే, పుణో వి ఘోశేహి].

చారు—

శ్లో. ప్రాప్తో ౭హం వ్యసనకృశాం దశా మనార్యాం
య త్రేదం ఫల మపి జీవితావసానమ్
ఏషా చ వ్యథయతి ఘోషణా మనో మే
శ్రోతవ్యం య దిద మసౌ మయా హ తేతి. ౨౯

శ్లో. ౨౮. అయశోవశేన = అపకీర్తికారణముగా - ప్రణప్త - జీవాశం =
నాశనమైన బ్రదుకునాసగలవానిని, సత్పురుషం = (ఈ) సజ్జనుని, కూపే = బావిలో,
ఖడ్గితపాశం = తెగిన చేత్రాడుగలిగి, మజ్జంతమ్ = మునుగుచున్న, కాఞ్చనకలశం
ఇవ = బంగారు కుండవలె, ఉన్నవానిని, కింపశ్యథ = ఏమి చూచెదరు - బావిలో
చేత్రాడుతెగిన బంగారుకుండ మునిగి అడుగునకు పోకుండునా - దానిని ఎవరు
తప్పింపగలరు ? అట్లు మునుగుచున్నాడు చారుదత్తుడు, అపయశముచే జీవితాశ
వదలుకున్నవానిని ఏమి చూచెదరు - తప్పింప ఉపాయమే లేదే - అపసతత -
పొందు.

శ్లో. ౨౯. ఆహం = నేను, వ్యసనకృశాం = లేమిడిచేత హీనమైనదియు,
అనార్యాం = పరువుపూరితదియు నగు, దశాం = గతిని, ప్రాప్తః = పొందితిని,
యత్ర = ఎందు ఆనగా అందు, ఇదం జీవితావసానం అపి = ఈ చావుసయితము,

(తతః ప్రవిశతి ప్రాసాదస్థో బద్ధః స్థావరకః)

స్థావరకః—(ఘోషణా మాకర్ణ్య సవైక్లబ్యమ్) కథం!
అపాప శ్చారుదత్తో వ్యాపాద్యతే. అహం నిగడేన స్వామినా బద్ధః.
భవతు. ఆక్రద్దామి. శృణు తార్యాః, శృణుత. అ స్తీదానీం

ఫలం = ఫలము (వినది) (అంతంబోక), అసౌమయాహతాఇతి = ఈ మేనా చేతచంపఁ
బడినది, ఇతి = అని, యత్ ఇదంత్రోతవ్యం = వియిది వినవలసిన వచ్చినదో, ఏషా
ఘోషణా = ఈచాటింపు, మేమనః = నామనసును, వ్యథయతి = వెత వెట్టు
చున్నది.

ఈ లేమిడిచే ఎంతయు హీనమైతిని, పరువుకోలుపోయితిని నాదశాట్టిదివినది.
ఈదశదానికి ఫలముగా ఈచావును వచ్చినది. అంతంబోక, ఈమెను నేను చంపి
తిని అను ఈచాటింపు వినవలసి వచ్చినదే - దానికి ఎంతేని వెత చెందుచున్నాను.

తతః ప్రవిశతి ప్రాసాదస్థః బద్ధః స్థావరకః - అంతట బంగళాలో ఉండు
వాడు, (చేతులకాళ్లు సంకెలం) గట్టబడినవాడు స్థావరకుడు - శకారనిచేటుడు
ప్రవేశించు చున్నాడు. అనగా అట్టివాడుగా రంగన ప్రేక్షకులకుం గనబడు
చున్నాడు - అనగా ప్రాసాదమును అందు వాడు అట్లున్నట్లును అగపడవలెను -
ఇప్పటి రంగ నిర్మాణ నిపుణులు అట్టి దృశ్యములను ఎంతయు నిజమని భోచు
నట్లుగా అట్లే చూపఁగలరు. మఱి యాకాలమున కూద్రకకవి దీనిని భావించినపుడు
ఎట్లు చూపబడెనో. మఱి అట్టివాడు ప్రేక్షకులకు అగపడుచు మాటలాడుచు
ఉన్నాడు.

ఘోషణాం ఆకర్ణ్య = చాటింపును విని - ఇప్పుడు చారుదత్తుని శృకాన
మునకైన ఊరేగింపు చండాలురు జరుపుచుండునది, ప్రేక్షకపౌరజనముతో నిండినది
సంస్థానకు నింటి చేరువునకు వచ్చినది.

సవైక్లబ్యం = దుఃఖముతో అవయవములు విలవిలపోవుచుండ, కథం =
ఏట్లా - ఎట్లోకదా! అపాపః చారుదత్తః వ్యాపాద్యతే = ఏపాపము లేనివాడు
చారుదత్తుడు చంపబడుచున్నాడే! అహం నిగడేన స్వామినా బద్ధః - నేను
సంకెలతో (మా) దొరచే - శకారనిచే - కట్టివేయబడితిని. భవతు = కానీ -
ఆక్రద్దామి = అఱచెదను - శృణుత ఆర్యాః = వినుడు అయ్యలారా, వినుడు -

మయా పాపేన ప్రవహణవరివర్తేన పుష్పకరణ్ణకజ్జీవోద్ధానం వసన్త
సేనా నీతా. తతో మమ స్వామినా మాం న కామయస ఇతి
కృత్వా బాహుపాశబలాత్కారేణ మారితా. న పున రేతే
నార్యేణ. కథమ్ విదూరతయా న కోఽపి శృణోతి! త త్కిం
కరోమి? ఆత్మానం పాతయామి. (విచిన్త్య) య ద్వేషం కరోమి,
త దార్యచారుదత్తో న వ్యాపాద్యతే. భవతు. అస్యాః ప్రాసాద
బాలాగ్రప్రతోళికాత ఏతేన జీర్ణగవాక్షే జాత్మానం నిషీపామి.
వర మహా ముపరతః, న పున రేష కలపుత్రవిహగానాం వాస
పాదప ఆర్యచారుదత్తః. ఏవం యది విపద్వే, లభ్యో మయా పర
లోకః. (ఇ త్యాత్మానం పాతయిత్వా) ఆశ్చర్యమ్! నోపరతో
ఽస్మి. భగ్నో మే దణ్ణనిగడః. త చ్చాణ్డాలఘోషం సమన్విష్యామి
హంప్రే, చాణ్డాలాః, అన్తర మన్తరమ్.

అస్తి - విషయము చెప్పబోడంగు వాక్యాలంకారపు మాట. ఇదిగో ఇప్పుడు ఇటు
చూడుడు! మయా పాపేన ... = పాపుడనైన నాచేత, బండి మాటుపాటు
చేత, పుష్పకరండక జీవోద్ధానమునకు వసంతసేన కొనిపోబడినది. తతః మమ
స్వామినా ... = అంతట నాదొరచేత, నన్ను కామింపవలె అని కారణము చెప్పి,
పగములంబోని బాహువులతో బలవంతముగా గొంతుపిసికి చంపబడినది. మఱి
ఈ యయ్యచేత కాదు. కథమ్ = ఎట్లబ్బా! విదూరతయా ... = చాల దూర
మగుటచే (నామాటలు) ఎవరును వినుటలేదు. కావున మఱి ఏమి చేయుదును? ఆ
త్మానం పాతయామి = నన్ను క్రిందికి త్రోసికొందును. (అలోచించుకొని) యద్వే
షం ... = ఇట్లు చేయుదునేని చారుదత్తయ్య చంపబడకపోవును. భవతు =
కానీ. అస్యాః ప్రాసాదబాలాగ్ర ... = బంగళామిదైమిది క్రొత్త మందరితట్టున్న
కొట్టునుండి, ఏలేన జీర్ణగవాక్షేణ = ఈచివికిటాయిన పాతకిటిగిగుండా. నన్ను
క్రిందపడవేసికొందును - క్రిందికి పడెదను. వరం అహం ఉపరతః = నేను చచ్చి
నను మేలే - ఫవాలేదు. న పునః ఏషః ... = మఱి యితఁడు, గొప్పవారు -
కులనపుట్టినవారు - అను పక్షులకు, వాసపాదపః = కాపురపుచెటు - ఎల్లరకు
ఆశ్రయ మిచ్చువాఁడు, చారుదత్తయ్య (చాన) కూడదు. ఏవం యది విపద్వే ... =

[కథం! అపావే చాలుదత్తే వావాదీఅది. హగ్గే గీతిలేణ శామిణా బద్ధిదే. భోదు, ఆక్కద్దామి, శుణాధ అజ్ఞా, శుణాధ, అత్తి దాణిం మవ పావేణ పవహాణపడివత్తేణ పుష్పకలణ్ణల జిణ్ణజ్ఞాణం వసస్తశేణా గీదా, తదో మమ శామిణా మం ణ కామేశి త్తి కదుల బాహుపాశబలక్కాలేణ మాలిదా, ణ ఉణ ఏదిణా అజ్ఞేణ, కథమ్ విదూలదావ ణ కో వి శుణాది! తా కిం కలేమి? అత్తా ణలం పాడేమి, జఇ ఎవ్వం కలేమి, తదా అజ్ఞచాలుదత్తే ణ వావాదీ అది, భోదు, ఇమాదో పాశాదబాలగ్గపదోళికాదో ఏదిణా జిణ్ణ గవత్తేణ అత్తాణలం గీత్తిపామి, వలం హగ్గే ఉవలదే, ణ ఉణ ఏశే కులపుత్తవిహగాణం వాశపాదవే అజ్ఞచాలుదత్తే, ఎవ్వ జఇ వివ జ్ఞామి, లద్ధే మవ పలలోవ. హీ హీ! ణ ఉపలదమ్మి, భగ్గే మే ధణ్ణణిలలే, తా చాణ్ణాలఘోశం శమణ్ణేశమి, హంహో చాణ్ణాలా, అన్తలం, అన్తలమ్,],

చాణ్ణాలా—అరే, కో ఎన్త రం యాచతే? [అలే, కే అన్త లం మగ్గేది?]

(చేట:—శుణాధ ... ఇతి పూర్వోక్తం పఠతి)

చారు—అయే!

ఇట్లు నేను చతుస్థానీ నాకు (ఉత్తమ) పఠలోకము కలుగును. ఇతి ఆత్మానం పాత యిత్వా = అట్లు తన్ను పడవైచికొని - క్రిందికి దుముకి - హీ హీ - సంతోషము! న ఉపరతః అస్మి = చావనైతిని. (అంతియ కాదు) నాకు దండనగా జేసిన సంకెల విడిగిపోయినది - (కావున నడువఁగలిగితిని). తత్ చణ్ణాలఘోషం = ఆచండాలర చాటింపును వెదకెదను, ఓమాదిగలారా, సందు - సందు - దాతి దారి, అని చేటుఁడు - వినుఁడు ఆయ్యలారా ... = ఇత్యాది, మునుపు చెప్పినదానిని మరల చెప్పుచున్నాఁడు.

అయే - అహో, ఆశ్చర్యము.

శ్లో. కో ౭యం ఏవంవిధే కాలే, కాలపాశస్థితే మయి
అనావృష్టిహతే సస్యే ద్రోణమేఘ ఇ వోదితః! ౨౬

భోః, శ్రుతం భవద్భిః?

శ్లో. స భీతో మరణా దస్మి కేవలం దూషితం యశః
విశుద్ధస్య హి మే మృత్యుః పుత్రజన్మసమో భవేత్. ౨౭

శ్లో. ౨౬. కః అయం = ఎవఁ డితఁడు! ఏవంవిధే కాలే = ఇట్టి సమయ మందు - మయి కాలపాశస్థితే = నేను యముని పాశమున (కట్టబడి) ఉండఁగా, అనావృష్టి హతే సస్యే = వజ్రపుచే పైరు చావఁగా, ద్రోణమేఘఇన = (దోనె లుగావానకురియు) ద్రోణము అను మేఘమువలె, ఉదితః = బయటికి వచ్చినాఁడే! లేచినాఁడే!

ద్రోణము అని ఒకానొక మేఘమునకు పేరు అని అందురు - కడవలు దోనె లుగా - కుంభవృష్టి ద్రోణవృష్టి అనియు అందురు. దోనెలతో కుమ్మరించినట్లు కురియు వాన. నేను వసంతసేనం జంపితి ననుటకు తృప్తికరమగు సాక్ష్యమే లేక, ఉన్నంతలో ఎన్నియో పొరపాట్లు సందేహోద్బవములును ఉండఁగా, నిణా యము ఆసాధ్యమే కాఁగా, అధికరణికులు అనిపుణముగా - రాజునకు రాజమఱిదికిని నెఱచి ఇట్లు నిణాయముచేయఁగా, వీఁడుగో, ఆపాత్యన ప్రత్యక్షముగా చూచిన సాక్షి - ప్రత్యక్షపుమాటం జెప్పుచున్నాఁడు. వ్యభిచారము సందియము తప్పట - లేని రుజువు - కావున వాని రాకను తన పాలిటికి, వాడి యెండిన పైరునకు ద్రోణ వృష్టివోలె, సకలసందియములందొలఁచి శూలారోపణము తప్పించి బ్రదికించి వికసింపజేయున దగును అను ఊఱటమాట - కో ౭యం - ఇత్యాది.

ద్రోణమేఘము - చూ. జ్యోతిషతత్త్వమున -

ఆవర్త నిర్జల మేఘః సంవర్త శ్చ బహూదకః

పుష్కరో దుష్కరజలో ద్రోణః సస్యప్రపూరకః.

భోః - ఓమాదిగలారా, (ఓపారులారా,) శ్రుతం భవద్భిః - విన్నారా) మీరు - (వినబడినదా మీచేత)

శ్లో. ౨౭. మరణాత్ స భీతః అస్మి = చావువలన భయపడినవాఁడఁ గాను, కేవలం యశః = యశము - నా పేరొక్కటే - నిందపాలైనది - నాయశమం

అన్యః చ్చ,

శ్లో. తే నా స్మృత్యతవైరేణ త్సుద్రేణాత్యల్పబుద్ధినా

శరేణేవ విషాక్తేన దూషితే నాపి దూషితః.

౨౮

చాణ్డాలా—స్థావరక, అపి సత్యం భణసి? [భావలల,
అవి శచ్చం భణాశి?]

తయ మసినది - అని దానికి భీతుడను ఐతిని. విశుద్ధస్య = నిందలేనివాడనైన,
మే = నాకు, మృత్యుః = చావు, పుత్ర జన్మ సమాభవత్ హి = కొడుకుపుట్టు
టతో సమానమగును గదా.

నేను చంపలేదు వసంతసేనను. చంపితి నన్న అపయశము వచ్చినది - అది
తొలగిన నాకు చావు కొడుకుపుట్టుటతో సమానము. అంత సంతోషావహము.
నన్ను వలచి, నాకై, ప్రాణము బలాత్కారమరణమున పోగొట్టుకొన్న వసంతసేన
లేక నాకేల బ్రదుకు? అందులకైన, చావు మఱి పుత్తుంగాంచినంత సంతోష
కరము.

శ్లో. ౨౮. అత్యతవైరేణ = నాచేత నేమియు తనకు వైర(కార్య)ము
చేయబడినవాడను, త్సుద్రేణ = నీచుడను, అత్యల్పబుద్ధినా = చాలతక్కువ
బుద్ధిగలవాడను - మంచిసెబ్బరలు ఎఱుంగు వివేకము లేనివాడను, దూషితేన =
జాలి శీలాది హీనుడను వసంతసేనను, తన చేతితో చంపిన దోషముగలవాడను -
ఐన, తేన = వానిచేత - శకారనిచేత, విషాక్తేన శరేణ ఇన = విషముపూసిన
బాణముచేతంబోలె, దూషితః అస్మి = మలినము చేయబడినవాడను, చంప
బడిన వాడను అగుచున్నాను.

నేను వాని కేమియు కాని పని, అపకారము, చేసినవాడఁ గాను. వాడు
నీచుడు అవివేకి, జాలిశీలహీనుడు, వసంతసేనం జంపినవాడను - (ఇప్పుడు చేతుని
మోటుచే రుజువు ఐనది), అట్టివానిచేత నేను మలినము చేయబడి చంపబడితిని.
వాడు విషముపూసిన బాణ మైనాడు. విషము దేహాన చొచ్చి మైకమును
చావును కలిగించును కదా.

చేటః—సత్యమ్. అహ మపి మా క స్యాపి కథయిష్యసీతి
ప్రాసాదబాలాగ్రప్రతోళికాయాం దణ్డనిగడేన బద్ధ్వా నిక్షిప్తః.
[సచ్చమ్. హగ్నే వి మా కశ్చ వి కథయిష్యశి త్తి పాశాద బాలగ్న
పదోళికావీ దణ్డణిలలేణ బద్ధిల నిక్షిప్తే]

(ప్రవిశ్య)

శకారః—(సహర్షమ్)

శ్లో. మాంసేన తి క్తామైన భక్తం

శాకేన సూపేన సమత్స్యకేన

భుక్తం మ యాత్మనో గేహే

శాలీయకూరేణ గుడోదనేన

౨౯

అపి సత్యం భణి - నిజము చెప్పుచున్నావా? సత్యం = సత్యము! అహం
అపి ... = నేనును 'ఏవ్వరికి చెప్పకుండువు గాక' అని ప్రాసాదబాలాగ్ర ప్రతోలి
కలో దండనకైన, లేక కాలిని ఇచ్చమెయి ముడువనీక చాపనీక కట్టిన కొయ్య
సంకెలతో కట్టి పడవేసి పెట్టబడితిని.

చారుదత్తుని చావుడఃరేగింపు రాజవీధిలో రాష్ట్రీయుని యింటిచెంతకు
వచ్చినట్టు లున్నది. చేటుఁడు చాటింపు విని దూకినాఁడు, శకారుఁడును తనకు
సంతోషమును వినోదమును కలిగించునదైన గొప్ప భోజనముచేసి ఐన త్రేనుపులతో
విచారించి చూచుటకు వచ్చుచున్నాఁడు.

శ్లో. ౨౯. మయా = నాచేత, ఆత్మనః గేహే = నాయొంటిలో, మాం
సేన = మాంసముతోను తిక్తామేన = చేదును పులుసునైన, సమత్స్యకేన = చేపలతో
కూడిన, శాకేన - పొట్లబెండ మొదలగు శాకములతో, సూపేన = పప్పుతోను.
భుక్తం = అన్నము - శాలీయకూరేణ = వరియన్నముతోను, గుడోదనేన = బెల్లపు -
అన్నముతోను - ఇవి అన్నమునకు శకారుని బడాయి పునరుక్తులు. భుక్తం = భోజ
నము చేయబడినది.

[మంశేణ తికామిలకేణ భత్తే

శాకేన శూపేణ శమచ్ఛకేణ

భుత్తం మప అత్తంణలశ్చ గేహే

శాలిశ్చకూలేణ గులోదణేణ.]

భిన్న కాంస్యవత్ ఖజ్జణాయా శ్చాఙ్గాలవాచాయాః స్వరసంయోగః. యథా చైష ఉద్గీతో వధ్యడిణ్ణిమశబ్దః పటహీనాం చ శ్రూయతే, తథా తర్కయామి, దరిద్రచారుదత్తకో వధ్యస్థానం నీయత ఇతి. త త్ప్రేక్షిష్యే. శత్రువినాశో నామ మమ మహాకౌ హృదయస్య పరితోషో భవతి. శ్రుతం చ మయా — యో లపి కిల శత్రుం వ్యాపాద్యమానం పశ్యతి, త స్యాస్యస్మి జ్ఞాన్నాస్తరే లక్షిరోగో న భవతి. మయా ఖలు విషగ్రన్థిగర్భప్రవిష్టే నేవ కీటకేన కి మ ప్యంతరం మృగయమాణే నోత్పాదిత స్తస్య దరిద్రచారుదత్తస్య వినాశః. సాంప్రత మాత్మీయాయాం ప్రాసాదబాలాగ్రప్రతోళి కాయా మధిరు హ్యేత్మనః పరాక్రమం పశ్యామి. (తథా కృత్వా, దృష్ట్వాచ) హీ హీ, ఏతస్య దరిద్రచారుదత్తస్య వధ్యం నీయ

నేను మాయంటి మాంసముతోను చేపలతోను పప్పుతోను కాయకూరల తోను బెల్లముతోను వరియన్నము తింటిని.

కణంధత్వా = చెవియొగ్గి - నటునికి ఎచ్చరిక.

భిన్న కాంస్య ఖజ్జణాయాః = పగిలిన కంచువలె, ఖం ఖణ యను, చణ్డాలవాచః స్వరసంయోగః = చండాలుల మాటలగొంతుసవ్వడి - ఉత్థాలికః = ఉత్కృటమైన - బిగ్గరయైన, వధ్యడిండ్డిమశబ్దః = చంపుటకైన దప్పమ్రోత, పటహీనాం = తప్పెటలయు - మ్రోత, తథా చ ఏషః శ్రూయతే - ఇదిగో వినఁబడుచున్నందున (= యథా), తథా తర్కయామి = దాన ఉహించును - దరిద్రచారుదత్తుడు కొలచోటికి కొనిపోఁబడు చున్నాఁడు అని, కావున దానిని చూతును. శత్రువినాశో నామ ... = శత్రువుయొక్కచావు అనఁగా, మమ మహాకౌ ... = నాకు మనస్సునకు గొప్ప సంతోషము కలుగును. శ్రుతం చ

మానస్య ఏతావా జ్ఞానసంమర్దః, యస్యాం వేలాయా మస్మాదృశః
ప్రవరో వరమనుష్యో వధ్యం నీయతే, తస్యాం వేలాయాం కీదృశో
భవేత్ ? కథమ్ ! ఏష స నవబలీవర్ద ఇవ మణ్డితో దక్షిణాం దిశం
నీయతే. అథ కిన్నిమిత్తం మదీయాయాః ప్రాసాదబాలాగ్ర ప్రతో
లికాయాః సమీపే ఘోషణ నిపతితా, నివారితా చ (విలోక్య)
కథమ్ ! స్థావరక శ్చేటో ౭పి నా స్తీహా. మా నామ తే నేతో
గత్వా మన్త్రభేదః కృతో భవిష్యతి. త ద్యావ దేన మన్విష్యామి.
(ఇ త్యవతీ ర్యోపసర్పతి.

[భిణ్ణకంశ ఖజ్జణావ చాణ్ణాలవాఆవ శలశంజోపజఢా అ ఏశే
ఉత్థాలిదే వజ్జడిణ్ణిమశద్దే పడహాణం అ శుణీఅది, తథా తక్కేమి,
దలిద్దచాలుదత్తాకే వజ్జట్టాణం ణీఆది త్తి. తా పేక్షిశ్శమ్. శత్తు
విణాశేణామ మమ మహంతే హలక్కశ్శ పలిదోశే హోది, శుదం
అ మవ, జే వి కిల శత్తుం వావాదఅంతం పేక్షది, తశ్శ అణ్ణశ్శిం
జమ్మంతలే అక్కిలోగేణ హోది. మవ క్కు విశగణ్ణిగబ్భపవిట్టేణ

మయా - నేను వినియు ఉన్నాను. ఎవఁడు శత్రువును చంపఁబడుచున్నవానిని -
చంపఁబడుచుండఁగా ఆనుట - చూచునో, వానికి రాఁగల జన్మాన కంటిరోగము
రాదు అని. విషగ్రన్థిప్రవిష్టేన ... = విషపు ముడిలో - ముప్పినాభిగణుపులో -
చొచ్చిన పురువు ఏదియో దారివెదకుచున్నట్లు నాచేత వాని వినాశమునకు
ఏదియో సందు - దారి - కలిగింపఁబడినది - వసంత సేనహత్య - అధికరణక వ్యవ
హారము, నేరమురుజువు - దండ - అనునది. సాంప్రతం ఆత్మీయాయాం ... =
ఇప్పుడు నాదైన ... = ప్రతోళికయందు, ఎక్కి, నా పరాక్రమమును - అది
కావించినపనిని - చారుదత్తవధను - చూచెదను, హి హి హి - ఈదరిద్రచారుదత్తుని
చంపంగొనిపోఁ బడువానికి, ఇంత పెద్ద జనులగుంపే. యాం వేశాం ... = ఏశే
శలో నా బోఁటివాఁడు గన కొలచోటికి కొనిపోఁబడునేని, ఆవేశలో ఎట్టిది -
ఇంకను ఎంత పెద్దగుంపు అగునో. కథమ్ = ఎట్టు ! ఏష సః నవ బలీవదః
ఇవ ... = వీఁడుగో వాఁడు, కొత్త ఎద్దువలె అలంకరింపఁబడి దక్షిణపు దిక్కునకు
కొనిపోఁబడుచున్నాఁడు. ప్రతోళికచేత చాటింపు ఆఁగినది, వారింపను బడినది.

విలకిడవణ కిం పి అస్తలం మగ్గమాణేణ ఉప్పాడిదే తాహ దల్లిద్ద
చాలుదత్తాహ విణాశే. శంపదం అత్తణకేలికావ పాశాదబాలగ్గ
పదోలికావ అహిలుహిల అత్తణో పలక్కమం పేక్ఖామి హీ హీ,
దల్లిద్దచాలుదత్తాహ వర్జ్జం ణీఅమాణాహ ఏవత్తే జణశంమదే, జం
వేలం అమ్మాలికే పబలే వలమణుశ్శే వర్జ్జం ణీఅది తం వేలం కీదిశే
భవే. కథమ్. ఏశే శే ణవబద్దకే విల మణ్ణిదే దక్ఖిణం దిశం
ణీఅది. అథ కింణిమిత్తం మమకేలికావ పాశాదబాలగ్గపదోలికావ
శమివే ఘోశణా ణివడిదా, ణిపాలిదా అ. ... కథమ్! థావ
లకే చేడే వి ణ్ణి ఇథ. మా ణామ తేణ ఇదో గదుల మస్తభేదే
కడే భవిశ్శది. తా జావ ణం అణ్ణేశామి].

చేటః—(దృష్ట్వా) భట్టారకాః, ఏష స ఆగతః. [భట్టా
లకా, ఏశే, శే ఆగదే].

చాణ్డాలా—

శ్లో. అపసరతి దత్త మార్గం,

ద్వారం సిధత్త, భవత తూష్ణీకాః

అవి నయతీక్ష్ణ విషాణో

దుష్టబలీవర్ద ఇత ఏతి.

30

కథమ్ = ఎట్టా!...చేటుఁడును ఇక్కడలేఁడు. మా నామ తేన ఇతో
గత్వా ... = వానిచేత ఇక్కడినుండి పోయి - మస్తభేదః - రహస్యము వెలువ
రించుట చేయబడదు గదా. తద్వారత్ ... = కావున వానిని వెదకెదను. ఇత్యా
వతీర్య - అని దిగి (జనమును) సమీపించుచున్నాఁడు.

భట్టారకాః ఏష స ఆగతః = దొరలారా, వీఁడుగో ఆతఁడు వచ్చినాఁడు.

శ్లో. 30. అపసరత = తొలఁగుఁడు. మార్గం దత్త = దారి యిండు.
ద్వారం = వాకిలి, సిధత్త = మూయుఁడు - తూష్ణీకాః = ఏమియు మాటలాడక
ఊరకుండువారుగా, భవత = కండు. అవి నయతీక్ష్ణ విషాణః = పొగరు అను వాడి
కొమ్ముగలది, దుష్టబలీవరదః = పోకిరి యొద్దు, ఇత ఏతి = ఇటువచ్చుచున్నది.

[ఓశలధ దేధ మగ్గం

దాలం ధ క్కేధ హోద తున్హే ఆ

అ విణ అతి క్ష వి శా జే

దుట్టబగ్గల్లే ఇదో ఏది],

శ కా—అరే అరే అన్తర మన్తరం దత్త. (ఉపస్మత్వ)
పుత్రక స్థావరక చేట, ఏహి గచ్ఛావః. [అలే అలే, అన్తలం
అన్తలం దేధ. పుశ్తకా థావలకా చేడా, ఏహి. గచ్ఛన్తు].

చేటః—హీ హీ అనార్య, వసన్తసేనాం మారయిత్వా
న పరితుష్టో ౭సి. సాంప్రతం ప్రణయిజనకల్పపాదప మార్యచారు
దత్తం మారయితుం వ్యవసీతో ౭సి. [హీ హీ అణజ్జ, వశన్త
శేణిఅం మాలిఅ ణ పలితుత్తేశి. శంపదం పణిజణకప్పపాదపం
అజ్జచాలుదత్తం మాలగ్గదుం వవసీదేశి].

శ కా—న హి రత్నకుంభసదృశో ౭హం, స్త్రీయం వ్యాపా
దయామి.

శ కారుడు తమ్ము సమీపించుటను చండాలురు చెప్పుచున్నారు - ఇట్లు ఆ
యూరిలో అందఱికిని వాని పొగరు వాని యపకారము ఎంతయు అనుభూతచరము.
చండాలురు అనుచున్నారు - తొలంగుడు, దారియిండు, (అంతట) వాకిలి -
దారి - మూయుడు. గవ్ చువ్! ఊరకమాట పలుకు లేక ఉండుడు, పొగరు
కొన్న వాడికొమ్ముల పోకిరియెద్దు ఇటు వచ్చుచున్నది!

ఇది చండాలుర అనుభవమైన శ కారుని తెఱంగు. పుత్రక స్థావరక ... =
చాల బుజ్జలీమతోనుం బోలె పలుకుట, మఱి వాడు చాలకాలపు నౌకరు వీనిని
చక్కగా ఎఱుంగును, అనార్య, వసన్తసేనాం ... = దుజ్జనుడా, వసంతసే
నను చంపి తృప్తిపడినవాడవు కావు. ఇపుడు అధిజనకల్ప వృక్షమైన - కోరిన
వారికి కోరినట్లు ఇచ్చు ఈవిప్రమైన, చారుదత్తం మారయితుం వ్యవసీతః - చారు
దత్తం జపింపఁబూనితివి. న హి రత్నకుంభసదృశః ... = రతనాలవండం
బోలిన వాడను నేను స్త్రీని చంపను.

సర్వే—అహో త్వయా మారితా, నార్యచారుదత్తేన,
[అహో తువ మాలిదా, ఇ అజ్జచాలుదత్తేణ].

శకా—క ఏవం భణతి? [కే ఎవ్వం భణాది?]

సర్య—(చేట ముద్దిశ్య) న న్వేష సాధుః. [ఇం ఏసో సాహూ].

శకా—(అపవార్య, సభయమ్) హస్త, కథం, స్థావరక
శ్చేటః సుష్టు న మయా సంయతః. ఏష ఖలు మ మాకార్యస్య
సాక్షీ. (విచిన్త్య) ఏవం తావత్ కరిష్యామి. (ప్రకాశమ్)
అలీకం భట్టారకాః. అహో ఏష చేటః సువర్ణచోరికయా మయా
గృహీత స్తాడితో మారితో బద్ధశ్చ. త త్కృతవైర ఏవ య
ద్భణతి కిం సత్యమ్? (అపవారితకేన చేటస్య కటకం ప్రయచ్ఛతి.
స్వైరకమ్) పుత్రక, స్థావరక చేట, ఏత ద్గృహీ త్వాన్యథా భణ.

పౌరలండరు అనుచున్నారు - అయ్యో, త్వయా మారితా ... = నీచేత చం
పబడినది, చారుదత్తయ్యచేత కాదు. నను ఏష సాధుః = ఓయీ వీడుగో ఈ
సాధువు. అపవార్య - ఇతరులకు తొలగి - వారు వినకుండ - ఆత్మగతము
అనుటయే. హస్త = అయ్యో! కథం = ఎట్లా! స్థావరకచేటః సుష్టు న
మయా ... = చేటుండు స్థావరకుండు, చక్కగా గట్టిగా - నాచేత కట్టివేయబడ
లేదు. ఏష ఖలు ... = వీడు కదా నాయకార్యమునకు (ఒక్కడే విన) సాక్షి.
ఆలోచించి, సరి ఇట్లుగన చేయుదును. అలీకం భట్టారకాః ... = దొరలారా -
అయ్యలారా, అసత్యము - అహో ఏష చేటః ... = ఆహా - ఈచేటుండు బం
గారు దొంగతనముచేత - దొంగిలించినాడని - నాచేత పట్టుకొనబడి కొట్టబడి
చంపబడి కట్టివేయబడినాడు. తత్ కృతవైరః ... = అందుచేత పగబూని
వీడు ఏదిచెప్పినో అది సత్యమా? అపవారితకేన ... ఇతరులకు (రంగన) తెలి
యనీకుండ చేటునికి మురుగు ఇచ్చుచున్నాడు. స్వైరకమ్ = నెమ్మదిగా,
పుత్రక ... = అబ్బాయి స్థావరకచేట, దీనిని తీసికొని వేటువిధముగా చారు
దత్తునిమీద చెప్ప.

[అవిదమాదికే, అవిదమాదికే, కథం థావలకే చేడే శుశు ణ మవ శంజదే - ఏశే ఖ్తు మమ అకజ్జశ్శ శఙ్ఖీ. ఎవ్వం దావ కల ఇశ్శమ్. అలీలం భట్టాలకా. హం హో, ఏశే చేడే శువణ్ణచోలి ఆవ మవ గహిదే పిత్తదే మాలిదే బద్ధే అ. తా కిదవేలే ఏశే జం భణాది కిం శచ్చమ్. ... పుత్తకా థావలకా చేడా, ఏదం గేష్ఠాల అణ్ణథా భణాహి].

చేటః—(గృహీత్వా) పశ్యత పశ్యత భటారకాః. అహో సువర్ణేన మాం ప్రలోభయతి. [పేక్షధ పేక్షధ భటాలకా, హంహో శువణ్ణేణ మం పలోభేది].

శ కా—(కటక మాచ్ఛిద్య) ఏత్తత్ తత్ సువర్ణకమ్, యస్య కారణా న్మయా బద్ధః. (సక్రోధమ్) హంహో చాణ్డాలాః, మయా ఖలు ఏష సువర్ణభాణ్డారే నియుక్తః, సువర్ణం చోరయన్ మారిత స్తాడితః. త ద్యది న ప్రత్యయధ్వం తదా పృష్ఠం తావ త్పశ్యత. [ఏశే శే శువణ్ణకే, జశ్శ కాలణాదో మవ బద్ధే. హం హో చాణ్డాలా, మవ ఖ్తు ఏశే శువణ్ణభణ్డాలే ణిడత్తే శువణ్ణం చోల అన్తే మాలిదే పిత్తదే. తా జది ణ పత్తిఆఅధ, తా పిళిలం దావ పేక్షధ].

చేటుడు దానిని పుచ్చుకొని, పశ్యత ... = చూడుడు దొరలారా - బం గారుతో నన్ను (నాకు అనుట) ఆసపెట్టుచున్నాడు. చేటుడు దానిం జూపి జనులకు ఆమాటచెప్పఁగానే - కటకం ఆచ్ఛిద్య = మురుగును పెఱుకుకొని, ఏత్తత్ తత్ ... = ఇదే ఆబంగారు మురుగు దేనికొసము నాచేత కట్టి వేయఁబడినాడో. సక్రోధమ్ = కోపముతో - హంహో చణ్డాలా ... = ఓహోయి చండాలులారా, నాచేత వీడు బంగారులు పెట్టు గదిలో (కావలికి) నియోగింపఁబడినాడు - ఊండుమని ఏర్పాటు చేయఁబడినాడు. బంగారు దొంగిలించుచో కొట్టఁబడి నాడు, చంపఁబడినాడు. తత్ యది ... = అది నమ్మలేని అప్పుడు వాని పిప్రు గన చూడుడు. శోభనం భణతి = చక్కఁగా చెప్పినాడు - నిజమే. వారలు చేయఁబడిన చేటుడు ఏమి పలవరింపడు?

చాణ్డాలా—(దృష్ట్వా) శోభనం భణతి. వితప్త శ్చేటః
కిం న ప్రలపతి? [శోహణం భణాది. వితప్తే చేడే కిం ణ ప్పల
వది?]

చేటః—హస్త, ఈదృశో దాసభావః, యత్సత్యం క మపి
న ప్రత్యాయయతి. (సకరుణమ్) ఆర్య చారుదత్త. ఏతావాక్
మే విభవః. [హిమాదికే ఈదిశే దాశభావే, జం శచ్చం కం పి
ణ పత్తిఆలది. అజ్ఞచాలుదత్త. ఎత్తికే మే విహవే.]

(ఇతి పాదయోః పఠతి.

చారు—(సకరుణమ్)

శ్లో. ఉత్తిష్ట భో పఠితసాధుజనానుకమ్పిక్

నిష్కారణోపగతబాన్ధవ ధర్మశీల

యత్నః కృతే అపి సుమహా మమ మోక్షణాయ

దైవం న సంవదతి, కిం న కృతం త్వయాద్య.

30

ఈదృశః దాసభావః = దాస్యము ఇట్టిది - దాసుని నిజమును అబద్ధము - దొరది
అబద్ధమును నిజము! యత్ సత్య = నిజముగా నేను ఎవనిని నమ్మింపజాలను.
దాసునిదని నామాట నమ్మబడదు. దొర ఒడుపుగా కాదు అనును - అంతే.
ఏతావాక్ మే విభవః = ఇంతే నా శక్తి, అని చారుదత్తుని పాదములవ్రాలును.

శ్లో. 30. ఉత్తిష్ట భోః - లేవవయ్య ఓయి - పఠితసాధుజన అను
కమ్పిక్ = (అపదచేక్రింద) పడిన సాధువులపై దయగలవాడా, నిష్కారణ ఉపగత
బాన్ధవ = ఏకారణము లేకయే చేరవచ్చిన చుట్టమా, ధర్మశీల = సహజమగు
ధార్మికవాడా, ధర్మముచేయు స్వభావముగలవాడా - శీలము స్వభావము అను
టచే అది తోడబుట్టువు తెచ్చుకోలు కాదు అనుట, మమ మోక్షణాయ = నా విడి
పించుటకు - నన్ను అనుట. సుమహా యత్నః = ఎంతయు గొప్ప యత్నము,
కృతః అపి = చేయబడినను, దైవం = విధి, న సంవదతి = కూడిరాలేదు, సరిపడ
దాయెను - అద్య = ఇప్పుడు, త్వయా కిం న కృతమ్ = నీవు ఏమి చేయలేదు -
ఎంత చేయఁదగునో ఏమి నేయఁదగునో అంతయు అదియు చేసితివి - అనుట.

చాణ్డాలా—భట్టక, తాడయి త్వైతం చేటం నిష్కాసయ.
[భట్టకే, పిట్టిల ఏదం చేడం నిష్కాలేహి].

శ కా—నిష్కామ రే (ఇతి నిష్కామయతి) అరే అరే
చాణ్డాలాః, కి విలమ్బధ్వం? మారయ త్వైతమ్. [నిష్కామ లే.
అలే చాణ్డాలాః కిం విలమ్బధ? మాలేధ ఏదమ్].

చాణ్డాలా—యది త్వరయసే, తదా స్వయ మేవ మారయ.
[జది తువలశి తా శలం జ్ఞేవ మాలేహి].

రోహ—అరే చాణ్డాలాః, మాం మారయత. ముఖ్యత
పితరమ్. [అలే చాణ్డాలాః, మం మాలేధ. ముఖ్యధ ఆవుకమ్].

శ కా—సపుత్ర మే వైతం మారయత. [శపుత్రం జ్ఞేవ ఏదం
మాలేధ].

చారు—సర్వ మస్య మూర్ఖస్య సంభావ్యతే. త ద్గచ్ఛ, పుత్ర,
మాతుః సమీపమ్.

రోహ—కిం మయా గతేన కర్తవ్యమ్? [కిం మవ గదేణ
కాదవ్యమ్?]

భట్టక ... = నిష్కాసయ - దొరా, కొట్టి ఈచేటుని ఊరిబయటికి తఱిమి
జేయును. ఇతి నిష్కామయతి - అని బయటికి పంపు చున్నాడు. కిం విలమ్బధే =
ఏల ఆలస్యము చేయుచున్నారు. యది త్వరసే = తొందరపెట్టుదువేని, అప్పటికి
(నీవే) సొంతముగానే చంపు. సపుత్రం ఏవ ఏతం మారయతం = పిల్లవానితో
కూడనే వీనిం జంపుడు - ఇరువురిం జంపుడు అనుట. సవకం ఆస్య
మూర్ఖస్య సంభావ్యతే - అంతయు (పిల్లవానిం జంపించుట సయితమును) ఈ
ఈ మూర్ఖుడు - అనగా ఇతనియెడ జరుగుననియే తలంపడగును. నిన్నుంగూడ
చంపించినను చంపించును. తత్ గచ్ఛ - కావున పొమ్ము, మాతుః సమీపమ్ =
అమ్మకడకు - కిం మయా గతేన కర్తవ్యమ్ = నేను పోయి ఏమిచేయడగును.

చారు—

శ్లో. ఆశ్రమం వత్స గస్తవ్యం గృహీత్వా ద్వైవ మాతరమ్

మా పుత్ర పితృదోషేణ త్వమప్యేవం గమిష్యసి. 30

తద్వయస్య, గృహీత్వైవం వ్రజ.

విదూ—భో వయస్య, ఏవం త్వయా జ్ఞాతమ్, త్వయా వినాహం ప్రాణాన్ ధారయిష్యామితి. [భో వయస్య, ఎవ్వం తువ జాణిదమ్. తువ విణా అహం పాణాన్ ధారేమి త్రి.]

చారు—వయస్య, స్వాధీనజీవితస్య న యుజ్యతే తవ ప్రాణపరిత్యాగః.

విదూ—(స్వగతమ్) యుక్తం న్నిదమ్. తథాపి న శక్నోమి ప్రియవయస్యవీరహితః ప్రాణాన్ ధర్తుమితి. తద్బ్రాహ్మణ్యై

శ్లో. 30. వత్స=నాయనా, అద్య ఏవ=ఇప్పుడే, మాతరం=గృహీత్వా=అమ్మను తీసికొని, ఆశ్రమం గస్తవ్యం=ఆశ్రమమునకు-తపోవనమునకు, పోవలసినది. పుత్ర=నాయనా, పితృదోషేణ=నాయనతప్పుచేత, త్వం అపి=నీవును, మా ఏవం గమిష్యసి=ఇట్లు పోవకుము-నావలె నీవును చావకుము. నీడు నిన్నును సాతోకూడ చంపుమనుచున్నాడు. నీవు వెంటనే వెడలిపోయి అమ్మను కలసికొని, ఆమెను పిలుచుకొని తపోవనమునకు పోవలసినది.

మద్రాక్షాసమున కొరికి కొనిపోబడుచున్న చందనదాసుని కొడుకు బాలుడు 'నన్నేమి చేయుమందువు నాయనా, నీవు ఇట్టే లేకపోయిన తరువాత' అని యడుగఁగా చెప్పినాడు - 'చాణక్యవీరహితే దేశే వస్తవ్యమ్' అని.

ఏవం త్వయా జ్ఞాతం, త్వయా వినా అహం ప్రాణాన్ ధారయామి ఇతి - ఇట్లు నీవు తలంచితీవి - నీవు లేక నేను బ్రదికియుండు నని.

వయస్య, స్వాధీనజీవితస్య నయుజ్యతే తవ ప్రాణపరిత్యాగః. - తనప్రాణము తన యధీనములో నున్నవానికి నీకు ప్రాణములు విడుచుట - ఆత్మహత్య కూడదు. ప్రాణము, కాలము తీటి తనంతట పోవలెను. ఎవఁడేని కొలచేసిన అప్పుడు పోవలెను కాని, నీస్వాధీనములో నుండఁగా ఆత్మహత్య ఉచితముగాదు.

దారకం సమర్ప్య ప్రాణపరిత్యాగేన ఆత్మనః ప్రియవయస్య మను
గమిష్యామి. (ప్రకాశమ్) భో వయస్య, పరానయా మ్యేతం
లఘు. (ఇతి సకణ్ఠాగ్రహం పాదయోః పతతి. దారకో ౭పి రుదక్
పతతి). [జుత్తం జేదమ్. తథా వి ణ సక్కుణోమి పులవలస్స
విరహిదో పాణాఇం ధారేదుం త్తి. తా బహ్మణీవ దారలం సమ
ప్పిల పాణపరిచ్ఛావణ అత్తణో పిలవలస్సం అణుగమిస్సమ్. ... భో
వలస్స, పరాణేమి ఏదం లహుమ్].

శ కా—అరే నను భణామి, సపుత్రకం చారుదత్తం వ్యాపా
దయ తేతి. [అలే, ణం భణామి శపుత్తాకం చారుదత్తాకం వావా
దేధ త్తి].

(చారుదత్తో భయం నాటయతి)

చాణ్డాలా—న హ్యస్మాక మిదృశీ రాజాజ్ఞప్తిః, యథా
సపుత్రం చారుదత్తం వ్యాపాదయ తేతి. తన్నిష్కామ రే దారక,
నిష్కామ. (ఇతి నిష్కామయతః.) ఇదం తృతీయం ఘోషణా

యుక్తం న ఇదమ్ - ఇది యుక్తమే గదా. తథా అపి - అట్లేనను న
శక్నోమి ... = ప్రియవయస్యుడు లేనివాడనై ప్రాణాలు ధరింప - బ్రదికియుండ -
శక్తుండగాను, తత్ బ్రాహ్మణ్యై ... = కావున ఇల్లాలికి కొడుకును ఆపగించి
నేను ప్రాణములువీడి ప్రియవయస్యుని వెంట రాగలను. పరానయామి ఏతం
లఘు - ఇతనిని శీఘ్రముగా దూరముగా కొనిపోవుదును. ఇతి సకణ్ఠాగ్రహం
పాదయోః పతతి - అని కంతాలింగనము చేసికొని పాదముల వ్రాలును. కొడుకును
ఏడ్చుచు (అట్లే) పడును. అరే నను భణామి - ఓరి చెప్పుచున్నాను గదా, కొడు
కుతో గూడనే చారుదత్తుని చంపుడు అని.

న తు ఆపయోః ఈదృశీ రాజాజ్ఞప్తిః. - మాకు ఇట్టి రాజాజ్ఞ లేదు. -
కొడుకుతోడం గూడ చారుదత్తుని చంపుడు అని. తత్ - కావున, రేదారక =
ఓరిషిల్ల వాడా, నిష్కామ - బయటికి వెడలిపోరా.

స్థానమ్. తాడయత డిడ్డిమమ్. [ణహి అష్టాణం ఈదిశీ లాల
ణ్ణత్తి జధా శపుత్తం చాదుదత్తం వావాదేధ త్తి. తా ణిక్కమ
లే దాలళ, ణిక్కమ. ... ఇమం తథిలం ఘోశణ్ణట్టాణమ్ తాడేధ
డిడ్డిమమ్, (పున ఘోషయతః.

శకా—(స్వగతమ్) కథ! మేతే న ప్రత్యయస్తే పౌరాః!
(ప్రకాశమ్) అరే చారుదత్తవటుక, న ప్రత్యయత ఏష పౌరజనః.
త దాత్మీయయా జిహ్వయా భణ, మయా వసంతసేనా మారి
డేతి. [కథం! ఏశే ణ పత్తిలలన్తి పాలా. ... హంహో చాలు
దత్తావటుకా, ణ పత్తిలలది ఏశే పాలజణే. తా అత్తణకేలికావ
జేహావ భణాహి మవ వశంతశేణా మాలిదే త్తి].

(చారుదత్త స్తూష్టి మాస్తే)

శకా—అలే చాణ్డాలమనుష్య, న భణతి చారుదత్తవటుకః.
త ద్భణయ తానేన, జర్జరవంశఖణ్డేన శఙ్ఖలేన తాడయిత్వా తాడ
యిత్వా. [అలే చణ్డాలగోహే, ణ భణాది చారుదత్తవడుకే. తా
భణావేధ ఇమిణా జజ్జలవంశఖణ్డేన శఙ్ఖలేన తాలిల తాలిల].

చాణ్డాలః—(ప్రహర ముద్యమ్య) భోః చారుదత్త, భణ.
[భో చారుదత్త, భణాహి].

కథం! ఎట్లబ్బా! ఏతే న ప్రతియన్తి పౌరాః = ఈపౌరులు నమ్మకున్నారే!
అరే చారుదత్తవటుక - ఓరిచారుదత్త వడుగ, న ప్రత్యేతి ... = ఈయూరిజనము
నమ్మకున్నది. తత్ ఆత్మీయయా ... = కావున నీనాలుకతో చెప్ప, మయా వసంత
సేనా మారితా ఇతి - నాచేత వసంతసేన చంపబడినది - అని. అరే చణ్డాల
మనుష్య ... = ఓరి చండాళమనుష్య, తత్ భణయత - కావున పలికింపుము, అనేన
జజ్జరవంశఖణ్డేన శఙ్ఖలేన తాడయిత్వా తాడయిత్వా - జర్ - జర్ అని శబ్దించు
చున్న తప్పెటకొట్టు వెదురుపుల్లతో కొట్టి కొట్టి - ఒక్కొక్కచూటికి ఒక్కొక్క
దెబ్బ - చెప్పింపుము. చణ్డాలః ప్రహరం ఉద్యమ్య - దెబ్బ (కొట్ట) వూని - ఓ
చారుదత్త - పలుకు.

చారు—(సకరుణమ్)

శ్లో. ప్రాప్తైత ద్వ్యసనమహర్ణవప్రపాతం

న త్రాసో న చ మనసో ౭ స్తి మే విషాదః,

ఏకో మాం దహతి జనాపవాదవహ్ని

ర్వక్తవ్యం య దిహ మయా హతా ప్రియేతి.

33

(శకారః పున స్తథైవ)

చారు—భోభోః పారాః. ('మయా ఖలు నృశంసేన')

IX 30, 3౧. ఇత్యాది పునః పఠతి).

శకా—వ్యాపాదితా. [వావాదిదా].

చారు—ఏవ మస్తు.

శ్లో. 33. ఏతత్ ద్వ్యసనమహర్ణవప్రపాతం = ఈవధ దండన దుఃఖ మహాసముద్రమునందు నిట్రనదూకుటను - నెట్టనపడుటను, ప్రాప్త్య = పొంది, - అట్లు అందు మునిగియుండఁగా, మే = నాకు, త్రాసః = భయము లేదు, మనసః = చిత్తమునకు, న చ విషాదః = ఏదుఃఖమును, బంధువియోగమువలనంబోనిది, లేదు. ఏకః జనాపవాదవహ్నిః = జనులనింద - వసంత సేనంజంపినాఁడు అనునది - యను నిష్ఠ జక్కుటి, మాం దహతి = నన్ను కాల్చి వేయుచున్నది. ఎవ్వరు నమ్మనప్పుడు ఇక ఆపవాద మేమి యన, యత్ - ఏమియన - ఏలయన, ఇహ = ఇట్లు, మయా హతా ప్రియా ఇతి - ప్రేయసి నాచే చంపబడిన దని, వక్తవ్యం = చెప్పు వలసియున్నది. ఇంతలోనే, శకారః పునః తథా ఏవ = శకారుఁడు మరల అట్లు చెప్పుచున్నాఁడు - కావున - చారుదత్తుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు - ఓహోయి పొరులారా,

'మయాఖలు ... = ఇత్యాదిని IX. 30 - మరల చెప్పుచున్నాఁడు. 'శేషం ఏషో ౭భిదాస్యతి' అని ముగింపఁగానే - శకారుఁడు - చెప్పుచున్నాఁడు - చంపబడినది, ... అదియెల్ల శకారుని మాటగా శకారుఁడు తనచేత చంపబడినది అనునట్లుగాను ధ్వనించును. చారుదత్తుఁడు - అట్లే అనుగాక - అనుచున్నాఁడు -

ప్ర. చాణ్డాలః—అరే త వాత్ర వధ్యపాలికా. [అలే, తవ అత్ర వజ్ఞపాలిక].

ద్వి. చాణ్డాలః—అరే తవ. [అలే తవ].

ప్రథమః—అలే లేఖం కుర్మః. (ఇతి బహువిధం లేఖకం కృత్వా) అరే యది మదీయా వధ్యపాలికా, తదా తిష్ఠతు తావ న్మహూర్తకమ్. [అలే లేఖం కలేష్టు. ... అలే, జది మమ కేలికా వజ్ఞపాలిక, తా చిట్టదు దావ ముహూర్తలమ్].

ద్వితీయః—కింనిమిత్తమ్? [కింనిమిత్తమ్?]

ప్రథమః—అరే భణితోఽస్మి పిత్రా స్వర్గం గచ్ఛతా. యథా-పుత్ర వీరక, యది తవ వధ్యపాలికా భవతి. మా సహసా వ్యాపాదయసి వధ్యమ్. [అలే, భణిదోష్టి పిదుణా శర్గం గచ్ఛ న్నేణ, యథా. పుత్ర వీరక, జగ తుహ వజ్ఞపాలిక హోది, మా శహశా వావాదలశి వజ్ఞమ్].

ద్వితీయః—అరే, కింనిమిత్తమ్? [అలే, కింనిమిత్తమ్].

ప్రథమః—కదాపి కోఽపి సాధు రర్థం దత్త్వా వధ్యం మోచయతి. కదాపి రాజ్ఞః పుత్రో భవతి, తేన వృద్ధిమహోత్స

అదియే కదా నిజము అని రహస్యము. అరే తవ ఆత్ర వధ్యపాలికా = ఓరి నీదిరా ఇందు - చంపువంతు (నీ) కత్తివాదరరా ఈతూటి. లేఖం కుమః - వ్రా (నీ) యటం జేయదము - ఎవరు ఎన్ని (నీ) సార్లు నటికినారు, ఎవరు ఎన్నిసార్లు నటికినారు - అని లెక్కవ్రాసి నిశ్చయింకము, యది మదీయా ... = వంతు నాదే యగునేని - అప్పటికి - రవంతనేపు ఉండనీ - ఆగును గాక - కిన్ని మిత్తం = ఎందుకోసము? అరే భణితః అస్మి పిత్రా, స్వగం గచ్ఛతా = (మా) నాయన స్వగమునకు పోవుచు నాకు చెప్పినాడురా - కొడుకా చంపువంతు నీది యగునేని, తటాలున చంపకు, వధ్యుని. ఎందుకోసము? కదా అపి కః ఆపి ... = ఎప్పుడైనను ఒక జేళి, ఎవడైనను, సాధువు ధనము ఇచ్చి వధ్యుని విడిపించును. (లేక),

వేన సర్వవధ్యానాం మోక్షో భవతి. కదాపి హస్తీ బద్ధం ఖడ్జాయతి, తేన సంభ్రమేణ వధ్యో ముక్తో భవతి. కదాపి రాజపరివరో భవతి, తేన సర్వవధ్యానాం మోక్షో భవతి. [కదా వి కో వి సాహూ అత్తం దఇల, వజ్ఞం మోఆవేది. కదా వి లణ్ణో పుత్తే భోది, తేణ వద్ధావేణ శవ్వవజ్ఞాణం మోక్ఖే హోది. కదా వి హస్తీ బద్ధం ఖడ్జేది, తేణ శంభ మేణ వజ్జే ముక్కే హోది, కదా వి లాలపలివత్తే హోది, తేణ సవ్వవజ్ఞాణం మోక్ఖే హోది.].

శకా—కిం కిం, రాజపరివరో భవతి? [కిం కిం లాలపలివత్తే హోది?]

చాణ్డాలః—అరే వధ్యపాలికాయా లేఖం కుర్మః. [అలే, వజ్ఞపాలికావ లెక్ఖలం కలేమ్మః].

శకా—అరే శీఘ్రం మారయత చారుదత్తమ్. [అలే, శిగ్గం మూలిథ చాలుదత్తాకమ్].

(ఇ త్యుక్త్వా చేటం గృహీ త్వైకాస్తే స్థితః)

చాణ్డాలః—ఆర్యచారుదత్త, రాజనియోగః ఖల్వపరాధ్యతి - న ఖలు వయం చాణ్డాలాః. త త్స్మర య త్స్మర్తవ్యమ్. [అజ్ఞ

ఎప్పుడైనను, రాజుః పుత్రో భవతి ... = రాజునకు కొడుకు పుట్టును. ఆ (కుల) వృద్ధి మహోత్సవమున వధ్యుల కందఱికి విడుదల యగును. ఒకప్పుడు ఒకవేళ ఏనుఁగు కట్టుతెంపుకొనును, ఆతొట్టుపాటున వధ్యుఁడు ముక్తుఁడు అగును. కదా ఆపి రాజపరివరః భవతి ... = ఒకప్పుడు రాజు మాటుట కలుగును, అప్పుడు దాన వధ్యుల కందఱికి మోక్షము కలుగును. కిం కిం ... = ఏమి, ఏమన్నావు, రాజు మాటిపోవుటయ! ఆమాటకు వానిమనస్సున కళుక్కుమన్నది - 'నాబావపోవునా' అని. ఆరే వధ్యపాలికాయాం ... = ఓరి - చంపువంతుకు వ్రాసిమాతము. బహు విధం లేఖంకృత్వా. - తెక్కపెట్టకనేల పై గీతలుగీచి, అంతట ఒకటి వదలి యొకటిగా కొట్టివేసిన, కడపట మిగులనది కొట్టివేయబడినదో, పడనిదో చూచుట వంతును నిర్ణయించును. ఒక మూఢ విశ్వాసపు తెక్క. ఇది ఉక్త్య

చాలుదత్త, లాలణిపీట క్షు అవలంబి, ఇ క్షు అప్ప్లే చాడ్జాలా. తా శుమలేహి జం శుమలివ్వమ్].

చారు—

శ్లో. ప్రభవతి యది ధర్మో దూషిత స్యాపి మే ౭ద్య,
ప్రబలపురుషవాక్యై ర్భాగ్యదోషాత్ కథంచిత్
సురపతిభవనస్థా యత్ర తత్ర స్థితా వా
అపనయతు కళంకం స్వస్వభావేన సైవ. 3౪

... = అని పలికి చేటుని తీసికొనిపోయి ఏకాంతమున - కొంచెముదూరాన ఒంటరిగా రహస్యముగా నిలిచినాడు. ఆర్యచారుదత్త ... చారుదత్తయ్య - ఇది రాజు సుత్తరువుతప్పు గాని, చండాలరమగు మాది కాదు. తత్ స్మర ... = కావున తలఁచుకొ (నీకు) ఏది తలఁచుకొన వలయునో,

శ్లో. 3౪. భాగ్యదోషాత్ = (నా) విధిదోషము - ప్రాతికూల్యము - వలన, ప్రబలపురుషవాక్యైః - రాజు రాష్ట్రీయుఁడు అధికరణికుఁడు మొదలగు ప్రబలులైన మానుసుల మాటలచేత, దూషితస్య అపి = నేరము మోపబడినవాని కైనను, మే = నాకు, అద్య = ఇప్పుడు, కథంచిత్ = ఎట్లకేలకు, ఎట్లో ఒకయట్లు ధమకః = ధమకము, ప్రభవతియది = ప్రాభవము - శక్తి - చూపునేని, సురపతి భవనస్థా = స్వగమన నున్నదియో. యత్ర తత్ర స్థితావా = మఱి యెక్కడెక్కడ నేని, ఉన్నదియో, కలంకం = (ఈ) మచ్చను - అపకీర్తిని, స్వస్వభావేన = తన స్వభావముచేత తానుగానే, సా ఏవ = ఆవసంతసేనయేవచ్చి, వ్యపనయతు = తొలఁగించును గాక.

నాకు గ్రహచారము చాలమిచేత, ఈగొప్పవారందఱిచేతను నేను నేరము మోపబడినవాడనైనను - ఇంక నీవిషయమున మఱి యేసాత్వమును ఉపయోగ పడదు-ధమకము ప్రాభవము చూపునేని ఆనుస్వభావముచూతర యావసంతసేనయే - ఎందున్నదో - స్వగమననో మఱెక్కడనో - తాను సొంతముగానే వచ్చి నాయీమచ్చను తుడిచివేయును గాక - (అంతికున్న నాకిపుడు తలఁచుకొంటున్న ఏదియు లేదు.) మహానుభావుఁడు - మహాధార్మికుఁడు - అతనివాక్కు ఫలించునేమో, దైవ యోగమున, ఈనుక్తింగననగును - 'ధర్మ ఏవ హతోహన్తి, ధర్మోరక్షతి రక్షితః' అని. తన అదంభానుష్ఠిత ధమకము సమయాన చారుదత్తుంగాచినది. అనుగుదా వాఁడు తన నమ్మకమును

భో: క్వ తావ న్మయా గన్తవ్యమ్?

చాణ్డాలః—(అగ్రతో దర్శయిత్వా) అరే ఏత దృశ్యతే దక్షిణశ్మశానమ్, య త్వేక్ష్య వధ్యా యుటితి ప్రాణా ముచ్చన్తి. పశ్య పశ్య. [అలే, ఏదం దీశది దక్షిణమశాణమ్, జం పేష్ఠి అ వజ్ఞౌ యుత్తి ప్రాణా ఇం ముచ్చన్తి పేష్ఠ పేష్ఠ].

శ్లో. అర్థం కలేబరం ప్రతివృత్తం కర్షన్తి దీర్ఘగోమాయవః

అర్థ మపి శూలగ్నం వేశ ఇ వాట్టహాసస్య.

3౫

తపసా మనసా వాగ్భిః పూజితా బలికర్మభిః

తుస్యన్తి శమినాం నిత్యం దేవతాః కింవిచారితైః.

చారుదత్తుడు ఎంతయు ధర్మపరుడు, దానపరుడు - మంచి చిత్త సంస్కారము గలవాడు. తన 'మీది' సేరము బొత్తిగా అబద్ధ మని యెఱుఁగును. మఱి అతని చిత్తమున నిర్వేదపు ఉడుకు ఎంత యుండదు! శకారనికిని తన బనాయింపు నెగ్గిన దని ఎంత సంతోషము! ఇంతలో శకారచేటుడును అగపడి అఱచి పోయినాడు. అది తటాలున వినబడిన ధర్మ వాక్కేమో అనియు తోచియుండును. తన ధర్మపరతయు దానపరతయు ఇట్లు ధర్మ ప్రభావమును శరణు జొరుమని ప్రేరించి యుండును.

అరే ఏతత్ దృశ్యతే దక్షిణశ్మశానమ్=ఓరి ఇదిగో అగపడుచున్నదే దక్షిణపు వల్లకాడు. యత్ - దేనిని = దానిని - చూచి, (ఇక్కడికి కొనితేబడు వధ్యలు, మఱి చంపబడకయే) అంతకే చట్టున ప్రాణమువదలుదురు. చూడు, చూడు.

శ్లో. 3౫. పరివృత్తం = సుడిసిన - తలక్రిందైన, అధఃం కలేబరం = సగము (పీనుఁగు) దేహమును, దీర్ఘగోమాయవః = ఎత్తైన - పెద్ద - ఎగిరినిక్కిన నక్కలు, కషాన్తి = లాఁగుచున్నవి. అధఃం అపి = మఱి సగము, శూలగ్నం = కొట్టున తగులుకొనియే యున్నది - అట్టహాసస్య - శ్మశానముయొక్క బొబ్బనవ్వు యొక్క, వేషఇవ - (తాల్చిన) రూపమో యన ఉన్నది. పై భాగము తలకదా. మొగాన పండ్లయిగిలెంత యుండును. అది వల్లకాటి బొబ్బనవ్వు!

[అద్ధం కలేవలం పడివుత్తం కట్టన్తి దీహగోమాఱ
అద్ధం పి శూలలగ్నం వేశం విల అట్టహఃశశ్శ].

చారు—హః హతో ఽస్మి మద్దభాగ్యః. (ఇతి సావేగం
ఉపవిశతి.)

శకా—న తావ ద్గమిష్యామి. చారుదత్తకం వ్యాపాద్య
మానం తావత్ పశ్యామి. (పరిక్రమ్య దృష్ట్వా) కథం! ఉప
విష్టః! [తా దావ గమిష్యామ్. చారుదత్తాకం వావాదలంతం దావ
పేక్షామి. ... కథం ఉపవిశే!]]

చాణ్డాలః—చారుదత్త, కిం భీతో ఽసి? [చారుదత్తా, కిం
భీదో శి?]]

చారు—(సహ సోత్థాయ) మూర్ఖ, (న భీతో మరణా
దస్మి X ౨౭ ఇత్యాది పునః పఠతి.)

చాణ్డాలః—అర్యచారుదత్త, గగనతలే ప్రతివసంతా చంద్ర
సూర్యా వసి విపత్తిం లభేతే. కిం పున ర్జనా మరణభీరుకా మానవా
వా. లోకే కో ఽప్యంతితిః పఠతి, కో ఽపి పతితో, ఽప్యంతి

పీఠటకు ఆందని సగము, శూలమునకు తగులుకొని యుండునది శృకానపు
నవ్వురూపముగా భయంకరముగా - అనుట ఉన్నది. హః హతః అస్మి - అయ్యో
చచ్చితిని, నిభాఙ్గ్యుడను - అని సావేగం = దుఃఖపుఁ ద్రోటుపాటుతో -
కూచుకొందును, న తావత్ గమిష్యామి = నేను గన పోను. చారుదత్తుని చంపఁ
బడుచున్నవానిని - కొట్టు ఎక్కించుట వాడు బాధలుపడుట ప్రాణము వదలుట
ఇది నాకు తమాష, ఆమెత - ఇదంతయు చూచెదను. మఱి కథం ఎట్లు - ఉప
విష్టః - కూరుచున్నాఁడే. చారుదత్త, కిం భీతః అసి? ... = ఏమి భయపడితివా?
మూర్ఖ = మూఁఖుఁడా, 'న భీతో మరణా దస్మి' X - 27 పఠించును. అర్య
చారుదత్త - చారుదత్తయ్య, గగనతలే ... = మింట కాపురముండు సూర్య
చంద్రులు కూడ చావు పొందుదురు. కిం పునః ... = మఱి చెప్పవలయునా జనులు -

ప్రతే. ఉత్తిష్టత్పతతో వసనపాతికా శవస్య పున రస్తి. ఏతాని హృదయే కృత్వా సంధార యాత్మానమ్. (ద్వితీయ చాణ్డాలం ప్రతి) ఏతచ్ఛత్రుర్థం ఘోషణాస్థానమ్. తదుద్ఘోషయావః. [అజ్ఞ చాలుదత్త, గలగదలే పడేవశంతా చస్తశుజ్ఞావి విపత్తిం లహన్తి. కిం ఉణజణా మలణభీలుల మాణవావా? లోప కోవిఉట్టిదోపడది, కోవి పడిదోవి ఉట్టేది. ఉట్టన్త పడన్తా హ వశణపడిల శవశ్మఉణ అత్తి. ఏదాఇం హిఅప కదుల సంధాలేహి అత్తాణఅమ్. ఏదం చఉటం ఘోశణటాణమ్, తాఉగ్గోశన్తు.]

(పున స్తదై వోద్ఘోషయతః)

చారు—హా ప్రియే ననన్తసేనే, (శశివిమల మయూఖ X ౧౩. ఇత్యాది పునః పతతి)

(తతః ప్రవిశతి ససంభ్రమా వసన్తసేనా భిక్షుశ్చ)

మానుసులు చావుకు భయపడుదురు అని. లోకే కోరిక ఉత్తిష్టః పతతి ... = లోకమున లేచినవా డొక్కొక్కడును పడును, పడినవాడు ఒక్కొక్కడును లేచును. ఉత్తిష్టత్ పతతః శవస్య - లేచుచు పడుచున్న శవమునకు. పునః వసన పాతికా అస్తి = మరల గుడ్డ పడుట కలదు. అనగా గాలికి లేచిన గుడ్డ తనంతనే గాలి తగ్గగానే పడునుగదా. అట్లే కలేబరము పూర్వకముగా లేపగా - పుట్టిం పగా - లేచినది - అనగా పుట్టుపుగన్నది. ఆకమః శాంతిపగా, తానే మరల వాలిపోవును. ఏతాని హృదయే కృత్వా = ఈ (నా) మాటలను మనసున ఉంచు కొని, నిన్ను నిలువరించుకో (= సంధారయ ఆత్మానం). పునః తద్దైవ ఉద్ఘోష యతః - మరల అట్లే చాటుచున్నారు. ఆచాటింపున వసంతసేన బలాత్కారముగా చారుదత్తునిచేత గొంతుపిసికి చంపబడినది - అను మాటలే, అవి ఒక్కొక్క తూటి విన్నపమును వసంతసేనం గూర్చి ఒక్కొక్క తెర ఏడ్చు చారుదత్తునికి ఒక్కొక్క విధముగా పొంగుచున్నది. ఇపుడు - శశిమలమయూఖ - ఇత్యాది పారలివచ్చినది.

తతః ప్రవిశతి ... అంతట తొట్రుపడుచు వసంతసేనయు భిక్షువును ప్రవేశించుచున్నారు. భిక్షువు తాను వసంతసేనను బ్రదికించి లేపినపుడు 'ఏతస్మిన్'

భిక్షుః—ఆశ్చర్యమ్! అస్థానపరిశ్రాంతాం సమాశ్వాస్య వసంత
సేనికాం నయ న్ననుగృహీతోఽస్మి ప్రవ్రజ్యయా. ఉపాసికే,
కుత్ర త్వాం నేష్యామి? [హీమాణహే! అట్టాణపలిశ్చంతం శమ
శ్వాశిత వశంత కేశీలం యస్తే అణుగహిదహ్ని పవ్వజ్జాప ఉవాశికే,
కహిం తుమ ణిశ్శమ్].

వసంత—ఆర్యచారుదత్త స్త్యైవ గేహమ్. తస్య దర్శనేన
మృగలాఞ్చన స్త్యైవ కుముదినీ మానన్తయ మామ్. [అజ్ఞచాలు
దత్తస్య జ్ఞేవ గేహమ్. తస్య దంసజేణ మిలలాఞ్చణస్య విల కుముదిణి
ఆణద్దేహి మమ్].

భిక్షుః—(స్వగతమ్) క త రేణ మాగ్నేణ ప్రవిశామి?
(విచిన్త్య) రాజమాగ్నేజ్ఞేవ ప్రవిశామి. ఉపాసికే, ఏహి. అయం
రాజమార్గః. (ఆకర్ణ్య) కిం ను ఖ త్వేషరాజమాగ్నే మహాక కల
కలః శ్రూయతే! [కదలేణ మగ్నేణ పవిశామి? లాలమగ్నేణ జ్ఞేవ
పవిశామి. ఉవాశికే, ఏహి. ఇమం లాలమగ్గమ్. ... కిం ణుక్తు
ఏశే లాలమగ్నే మహస్తే కలలలే శుశీలది].

విహారే ... సమాశ్వాస్తయనా భూత్వా గేహం గమిష్యతి' అని చెప్పి తీసికొని
పోయినాడు - 'అట్టాణ'ము అనగా శౌద్ధాలయము - ఆవిహారమునకు నిదేశము -
'అస్థాన' అను ఛాయ - నిష్కారణముగా అను నభావముగలది పనికిరాదు. అట్టాణ
మున పరిశ్రాంతయైయున్న, వసంతసేనికాం - వసంతసేనను ఊహించి కొనిపోవుచు
ప్రవ్రజ్యయా అనుగృహీతః అస్మి - నాసన్న్యాసముచే ఉపకారము చేయఁ
బడితిని, అది కదా నాకు ఈయవకాశము కలిగించింది. అట్లు సేన వసంతసేనకు
నన్ను పది దినారాలు ఇచ్చి జూదరులనుండి విడిపించి కాంచినందులకు ప్రత్యుపకా
రము చేయు నవకాశమును దైవికముగా పొందితిని.

ఆర్యచారుదత్తస్య ఏనం గేహం = చారుదత్త మ్యయింటికే. నాకు ఆయనం
జూపు - చంద్రుం గన్నకలువతీవలె ఆనందింతును. ఏహి ఇమం రాజమార్గం =

వసంత—(అగ్రతో నిరూప్య) కథం! పురతో మహాజన సమూహాః! ఆర్య, జానీహి తావత్ కిం న్విద మితి. విషమభ రాక్రా న్తేవ వసుంధరా ఏకవాసోన్నతోజ్జయినీ వర్తతే. [కథం! పురదో మహాజనసమూహో. అజ్ఞ, జాణాహి దావ కిం జేదం త్రి. విసమభరక్కన్తా విల వసుంధరా ఏలవాసోన్ణదా ఉజ్జయినీ వట్టది].

చాణ్డాలః—ఇదం చ పచ్చిమం ఘోషణాస్థానమ్. త త్తాడ యత డిణ్డమమ్. ఉద్ఘోషయత ఘోషణమ్. (తథా కృత్వా) భోః. చారుదత్త, ప్రతిపాలయ, మా బిభీహి, శీఘ్ర మేవ మార్యసే. [ఇమం అ పచ్చిమం ఘోషణాస్థానమ్. తా తాలేధ డిణ్డమమ్. ఉద్ఘోషేధ ఘోషణమ్. ... భో చారుదత్త, పడివాలేహి, మా భాతహి, లుహం జ్ఞేవ మాలీలశి].

చారు—భగవతో వ్రేవతాః.

భిక్షుః—(శ్రుత్వా సంభ్రమమ్) ఉపాసితే, త్వం కిల చారు దత్తే న మారి తా నీతి చారుదత్తో మారయితుం నీయతే. [ఉపా శిక్ష్, తుమం కిల చారుదత్తేణ మాలిదాశి త్రి చారుదత్తో మాలిదుం ణీ అది].

రా ఈరాజమాగ్గమునకు - కథం = ఏమి! ఎట్టా! పురతః మహాజనసమూహాః - ఎదురుగా పెద్ద జనసమూహము - గుంపు. విషమభరాక్రాన్తా ఇవ వసుంధరా - సమానముకాని - హెచ్చు తక్కువయగు - బరువుతో ఆక్రమింపబడిన వసుంధర వోలె నున్నది. ఏకవాశ్వో ఉన్నతా = ఒకతట్టు చాల ఎత్తుగా ఉన్నది, ఉజ్జయినీ. జానీహి తావత్ కిం ఇదం ఇతి - తెలిసికొనుము, ఇది యేమిటియో అని. పచ్చిమం - కడపటిది - ఇక్కడ విదవది - ప్రతిపాలయ = సిద్ధముగానుండు - కనుపెట్టు - మా బిభీహి - భయపడకు - శీఘ్రం ఏవ మార్యసే - త్వరగా - చాలసేపు బాధపడనీక - శ్రుత్వా - చాటింపు విని. ఉపాసితే - బాధమతపు మాట - భక్తురాలా - ఆన్నమాట. త్వం కిల చారుదత్తేన మారి తాసి ఇతి చారుదత్తో మారయితుం నీయతే - నీవు అంటే, చారుదత్తునిచేత చంపబడితివి

వసంత—(ససంభ్రమమ్) హః ధిక్, హః ధిక్! కథం! మమ మద్దభాగిన్యాః కృత ఆర్యచారుడత్తో వ్యాపాద్యతే. భోః త్వరితం త్వరిత మదిశ మార్గమ్. [హడ్ధీ, హడ్ధీ! కథం మమ మద్దభాగిణీప కిదే అజ్ఞచాలుడత్తో వావాదీఅది. భో, తురిదం తురిదం ఆదేసేహి మగ్గమ్].

భిక్షుః—త్వరతాం త్వరతాం బుద్ధోపాసికార్యచారుడత్తం జీవంతం సమాశ్వాసయితుమ్. ఆర్యాః, అన్తరం మన్తరం దత్త. [తువలదు తువలదు బుద్ధోవాశికా అజ్ఞచాలుడత్తం జీవన్త శమశ్వా శిదుమ్. అజ్ఞా, అన్తలం అన్తలం దేధ],

వసంత—అన్తర మన్తరమ్. [అన్తలం అన్తలమ్].

చాణ్డాలః—ఆర్యచారుడత్త, స్వామినియోగో ఒపరాధ్యతి. త త్స్మర య త్స్మర్తవ్యమ్. [అజ్ఞచాలుడత్త శామణిఓట అవలంబిది. తా శుమలేహి జం శుమలిదవ్యమ్].

చారు—కిం బహునా? (ప్రభవతి X - 3ర ఇత్యాది క్లోకం పఠతి.)

చాణ్డాలః—(ఖడ్గ మాకృష్య) ఆర్యచారుడత్త, ఉత్తానో భూత్వా సమం తిష్ఠ, ఏకప్రహరేణ మారయిత్వా త్వాం స్వర్గం

అని చారుడత్తుడు చంపబడుటకు కొనిపోబడుచున్నాడు. కథం = ఎట్లా! భాగ్యహీననైన నాకోసము చారుడత్తయ్య చంపబడుచున్నాడు! భోః - ఓయి - త్వరితం ఆదేశయ మగ్గం = త్వరగా దారిచెప్పు - త్వరతాం త్వరతాం ... త్వరపడునుగాక - ఉపాసిక - చారుడత్తయ్యను ప్రాణముతో నుండఁగానే ఊరి డించుటకు. ఆర్యాః అన్తరందత్త = అయ్యలారా - దారి యిండు. స్వామి నియోగః ఆపరాధ్యతి - దొరయ్య త్తరువు తప్పుచేయుచున్నది - బుద్ధిపూర్వముగా నేను కాదు, తత్ స్మర యత్ స్మర్తవ్యమ్ - కావున తలచుకో నీకు ఏది తలచుకొనవలయునో - కిం బహునా = ఏల పలుమాటలు? 'ప్రభవతి' ఇత్యాది పఠించుచున్నాడు.

నయామః. [అజ్ఞచాలుదత్త, ఉత్తానే భవిల సమం చిట్ట. ఎక్కప్ప హా లేణ మాలిల తుమంశగ్గం జేమ్మ].

(చారుదత్త స్తథా తిష్ఠతి)

చాణ్డాలః—(ప్రహర్తు మీహతే, ఖడ్గపతనం హస్తా దభి నయన్) హీ, కథమ్! [హీ, కథమ్!]

శ్లో. ఆకృష్టః సరోషం ముష్టా ముష్టినా గృహీతో ౭పి

ధరణ్యాం కిమర్థం పతితో దారణకో ౭శనిసన్నిభః ఖడ్గః? ౩౬

[ఆలట్టిదే శలోశం ముట్టిప ముట్టినా గహీదే పి

ధలణి వీశ పడికే దాలుణకే అశణిశణిహే ఖగ్గే].

య థై తత్ సంవృత్తమ్, తథా తర్కయామి, న విపద్యత ఆర్య చారుదత్త ఇతి. భగవతి, సహ్యవాసిని, ప్రసీద ప్రసీద, అపి నామ

ఉత్తానః భూత్వా = ఒళ్ళు పైకి చావుకొని, నిద్రముగా వంపులేక సరిగా ఉండు - ఏక ప్రహారేణ ... = ఒక్కదెబ్బతో చంపి నిన్ను స్వగమనకు కొనిపోవుదుము - చేర్తుము. ప్రహతుణం ఈహతే - కొట్టగోరును - కత్తి యెత్తును - కత్తి చేతి నుండి పడును. హిహీ - కథం = ఏమి ఇట్లు! ఎట్టూ!

శ్లో. ౩౬. సరోషం - చంపుటకైన కోపముతో, ఆకృష్టః = లాగఁ బడినది, ఎత్తఁబడినది, ముష్టా ముష్టినా గృహీతః అపి = (కత్తి) పిడి యందు పిడి కిటితో పట్టుకొనఁబడినప్పటికిని, దారుణకః = తీక్షణమై, ఆశనిసన్నిభః = పిడుగుం బోని, ఖడ్గః = కత్తి, ధరణ్యాం = నేలపై, పతితః = పడినది - కిమర్థం = ఎందులకో!

యథా ఏతత్ సంవృత్తమ్ = ఎందులకు ఇది జరిగినదో, తథా - అందులకే, - ఇట్లు ఇది జరిగినందువలన, ఊహింతును, తలంతును, చారుదత్తయ్య చావఁడు అని. దేవి సహ్యవాసిని - సహ్యమును కొండయందున్న దుర్గము - అది యీ మాదిగల కులదేవత - ప్రసీద - అనుగ్రహింపు - అపినామ ... చారుదత్తునికి విడుదల

చారుదత్తస్య మోక్షో భవేత్, త దానుగృహీతం త్వయా చాణ్డాల
కులం భవేత్. [జథా ఏదం సంప్రత్తమ్, తథా తక్నేమి, ణ వివ
జ్జది అజ్జచాలుదత్తే త్తి. భలవది శఙ్ఖవాహిణి, పశీద పశీద, అవి
ణామ చాలుదత్తస్య మోక్షే భవే. తదో అణుగహీదం తుప
చాణ్డాలఉలం భవే].

అపరః—అథాజ్ఞప్త మనుతిషావః. [జథాణ్డత్తం అణు
చిట్టప్తు].

ప్రథమః—భవతు, ఏవం కుర్వః. [భోదు, ఎవ్వం
కలేప్తు].

(ఇ త్యుభౌ చారుదత్తం శూలే సమారోపయితు మిచ్ఛతః.
చారుదత్తః 'ప్రభవతి' X-3ర ఇత్యాది పునః పఠతి.)

భిక్షు ర్వసంతసేనా చ—(దృష్ట్వా) ఆర్యాః, మా తావ న్నా
తావత్. ఆర్యాః, ఏ షాహం మన్దభాగినీ యస్యాః కారణా దేష
వ్యాపాద్యతే. [అజ్ఞా, మా దావ మా దావ. అజ్ఞా ఏసా అహం
మన్దభాగినీ, జావ కారణాదో ఏసో వావాదీతి].

కలుగునా? కలిగిన బాగుగా నుండును - కలుగవలయు నను కోరికం దెలుపును
'అపినాను' తోడి ప్రశ్న, అట్లు కలుగునేని (=తదా), మాదిగకులమే నీచేత అను
గ్రహింపబడినది అగును. మాకందఱికి కోరిక అది, కావలసినది అది - అది ఒసం
గినదాన వగుదువు. (వింధ్యవాసినీ అన్నట్లు) ఈసమ్యావాసినీ ప్రస్తావముచే ఈచం
దాలరును ఈయుజ్జయినీ సర్కారున, చందనకుంభోలెనే దాక్షిణాత్యులు - దీన
కవికిగల దాక్షిణాత్య పక్షపాతము ఊహింపదగను, సమ్యాము కావేరినది పుట్టిన
కొండ. యథాజ్ఞప్తం అనుతిషావః - ఉత్తరువు కత్తితో కొట్టుమని కాదు - కొట్టు
నెక్కింపు మని. అందుకే కొట్టుకొయ్య చారుదత్తుని బుజాననే మోయింపబడినది.
ఈకత్తితో కొట్టు ప్రయత్నము వీరి సౌతముది, ఇది ఇట్లైనది = దాన అతఁడు
చంపబడఁడు - అతనికి చావు రాదు అని తోచినది, ఐనను రాజాజ్ఞను సరిగా

చాణ్డాలః—(దృష్ట్వా)

శ్లో. కా పున స్త్వరిత మే మాంసపతతా చికురభారేణ

మా మేతి వ్యాహర స్త్వత్థితహ స్తేత ఏతి.

32

[కా ఉణ తులిదం ఏశా అంశపడన్తేణ చిక్షలభారేణ

మా మేత్తి వాహలస్తీ ఉట్టిదహత్తా ఇదో ఏతి].

వసంత—ఆర్యచారుదత్త, కిం నివదమ్. [అజ్ఞచాలుదత్త కిం
ణేదమ్?] (ఇ త్యురసి పతతి.)

చేయలే దందుకేమో అని కొఱ్ఱుయత్నమునకు కడంగుచున్నారు. ఇద్దఱును వానిని కొఱ్ఱుపైకి ఎక్కింపజూచుచున్నారు - భిక్షువసంత సేనలు దానిం జూచి - ఆర్యాః మా తావత్ మా తావత్ - ఆయ్యలారా, కూడదు కూడదు - ఇట్లు చేయకుండు - ఆయ్యలారా, ఏమి అహం ... = ఇదిగో నేను, ఎవలెక్కోనము ఈయన చంపబడుచున్నాడో. దృష్ట్వా - ఆమాటవినబడినతట్టు చూచి.

శ్లో. 32. ఏషా కా పునః = మఱి యెవరు ఈ మే, ఈ వచ్చుచున్నట్టిది, త్వరితం = వడిగా, అన్యుపతతా = బుజాలమీద పడుచున్న (వీడిరేగిన) వెండ్రుకల మొత్తముతో - రూపవతికి అదృష్టకాలినికి తలలో వెండ్రుకలు చాల మొత్తముగాను పిఱుదులుదాకను ఉండును - అవి యిపుడు బుజాలమీద మొత్తముగా పడియున్నవి - వానిని సరిదిద్దుకొనలేని దిగులు తొట్టుపాటుతో - మా మా ఇతి వ్యాహరస్తీ - కూడదు కూడదు - తాళుండు - అని పలుకుచున్నదై, ఉత్థితహస్తా = ఎత్తిన చేతులు కలదై - మాను మనుటకు చేతుల యభినయము - ఇత ఏతి = ఇటు వచ్చుచున్నది!

మఱి ఎవరు ఈ మే - బిరుబిరవచ్చుచున్నది - ఆ వేగమునకు తొట్టుపాటుకు వెండ్రుకలు వీడి రేగి బుజాల పడియున్నవి, చేతులు ఎత్తి 'కూడదు తాళుండు' అని అటచుచున్నది - ఇటు ఇక్కడికి వచ్చుచున్నది!

ఆర్య చారుదత్త కిం ను ఇదం - చారుదత్తయ్యా ఏమిటి ఇది! అనుచు వసంత సేన చారుదత్తుని యురమున వ్రాలినది - భిక్షువు పాదాఱలో వ్రాలినాడు - వారివారికి తగినట్లు - ప్రేయసియు, పూర్వపునాకరు, ఉపకృతుండును.

భిక్షుః—ఆర్యచారుదత్త, కిం నిద్వదమ్, [అజ్ఞచాలుదత్త కిం జేదమ్?] (ఇతి పాదయోః పతితి.

చాణ్డాలః—(సభయ ముపసృత్య) కథమ్! వసంతసేనా! నను ఖల్వస్యాభిః సాధు ర్న వ్యాపాదితః. [కథమ్! వశంతసేనా! ఇం ఖ్న అప్లేహిం శాహూ ఇ వావాదిదే].

భిక్షుః—(ఉత్థాయ) అరే జీవతి చారుదత్తః! [అలే జీవది చాలుదత్తే].

చాణ్డాలః—జీవతి వర్షశతమ్. [జీవది వశ్యశదమ్].

వసంత—(సహర్షమ్) ప్రత్యుజ్జీవి తాస్మి, [పచ్చుజ్జీవిద మ్హి],

చాణ్డాలః—త ద్యావ దేత ద్యృత్తం రాజ్ఞే యజ్ఞవాల్మగతస్య నివేదయావః. [తా జావ ఏదం వత్తుం రాజ్ఞిణ్ణో జ్ఞానవాడగదశ్య ణివేదేష్టు]. (ఇతి నిష్క్రమతః.

శకా—(వసంతసేనాం దృష్ట్వా, సత్రాసమ్) ఆశ్చర్యమ్! కేన గర్భదాసి జీవనం ప్రాపితా. ఉత్కాంతా మే ప్రాణాః. భవతు. పలాయిష్యే. [హీమాదికే! కేణ గర్భదాశీ జీవావిదా? ఉక్తాంతా ఇం మే సాణా ఇం. భోదు, పలాఇశ్యమ్].

చండాలుడు చకితుడై తొలగి-ఎమీ! వసంతసేన! నను ఖలు సాధుః ... = పాపము, ఓరి (=నను) మనచేత సాధువు చంపబడలేదుగదా! (చంపియున్న ఎంతపారపాటు, పాపము, చేయుబడినది ఐయుండునో)గదా. అరే జీవతి చారుదత్తః - ఓరి, బ్రదికిఉన్నాడు, చారుత్తుడు. జీవతి ... = ఇంక నూతేండ్లు బ్రదుకును - ఇంక వానికి సేగి లేదు. ప్రత్యుజ్జీవితా అస్మి = బ్రదికింపబడితిని. రాజః యజ్ఞవాల్మగతస్య - రాజా (పాలకునికి) 'జన్మవాడ'లో నున్నవానికి, హీమాదికే = అయ్యయ్యా - కేన గర్భదాశీ ... = ఎవనిచేత ఈపుట్టు తొత్తు బ్రదికింపబడినది? ఆస్యాః ప్రాణాః ... = ఈపై ప్రాణాలు పైకి లేచి పోయి

(ఇతి పలాయతే)

చాణ్డాలః—(ఉపసృత్య) అరే న న్వస్మాక మిదృశీ రాజా
జ్ఞప్తిః — యేన సా వ్యాపాదితా, తం మారయ తేతి, త ద్రాష్ట్రీ
యశ్యాల మే వాన్విష్యావః. [అలే, ణం అష్టాణం ఈదిశీ లాట
ణ్ణత్తి — జేణ శా వావాదిదా, తం మాచేధ త్తి. తా లట్టి
అశాలటం జ్ఞేవ అణ్ణేశమ్మ]. (ఇతి నిష్కా)న్తా

చారు—(సవిస్మయమ్)

శ్లో. కేయ మభ్యుద్యతే శస్త్రే మృత్యువక్త్రగ తే మయి

అనావృష్టిహతే సస్యే ద్రోణవృష్టి రి వాగతా.

3౮

(అవలోక్య చ)

నవే - చచ్చినదే - భవతు ... = కానీ, పరారియయ్యెదను. ఇతి పలాయతి - అని
పరువెత్తుచున్నాడు. ఉపసృత్య = సమీపించి - నను ఆస్మాకం ఈదృశీ రాజా
జ్ఞప్తిః - మనకు ఇట్టిది గదా రాజానాజ్ఞ - ఎవనిచేత ఆపె చంపబడినదో వానిం
జంపుమని. కావున రాష్ట్రీయుని రాజామఱచిన నే వెదకుదము. సవిస్మయమ్ =
ఆశ్చర్యముతో.

శ్లో. 3౮. కా ఇయం = ఈమె ఎవరు, శస్త్రే అభ్యుద్యతే = కత్తి
(నాపైకి) ఎత్తబడఁగా, మయి = నేను. మృత్యువక్త్రగ తే = మృత్యువునోటిం
జేరఁగా - నోటంబడఁగా అప్పుడే చావబోవుచుండఁగా, అనుట, సస్యే = పైరు,
అనావృష్టి హతే = వఱపుచే (ఎండి) చావఁగా, ద్రోణవృష్టిః ఇథ = ద్రోణమున
మేఘముయొక్క (దోనల) వానవలె, ఆగతా = వచ్చినది!

పైరును చచ్చినవానిం బ్రదికింప అదెట్లో, అట్లే, పైరు వఱుపుకు ఎండియే
గడ్డి ఐ పోయి నంతట వేరుకొనలో కొన ఊపిరి కూడకాని రవంత పచ్చి ఉండును.
నన్ను మృత్యువారనున్న వానిని బ్రదికింప ఈమె వచ్చినది - ఎవరోకదా!

అవలోక్య - పరికించి - చూచి.

శ్లో. వసంతసేనా కి మియం ద్వితీయా?

సమాగతా సైవ దివః కి మిథమ్?

భ్రాంతం మనః పశ్యతి వా మ మైనాం

వసంతసేనా న మృతాథ సైవ.

3౯

అథవా

శ్లో. కిం ను స్వర్గాత్ పునః ప్రాప్తా మమ జీవాతుకామ్యయా

తస్యా రూపానురూపేణ కిము తా న్యేయ మాగతా? రం

వసంత—(సాస్ర ముత్థాయ పాదయో ర్నిపత్య) ఆర్యవారు

దత్త, సై వాహం పాపా, యస్యాః కారణా దియం త్వయా సద్వ
శ్యవస్థా ప్రాప్తా. [అజ్ఞచాలుదత్త, సా జ్ఞేవ అహం పాపా, జావ
కారణాదో ఇతి తువ అసరిసీ అవస్థాపావిదా].

శ్లో. ౩౯. ఇయం ద్వితీయా వసంతసేనా కిము = ఈమె మఱియొక -
రెండవ - వసంతసేనయా? సా ఏవ = ఆమెయే. దివః = స్వర్గము (మింటి)
నుండి, ఇతం సమాగతా కిం = ఇట్లు నన్ను చేర వచ్చినదా? మమ మనః =
నామనసు, భ్రాంతం = భ్రమ - మిథ్యామతి - గొప్పదై, ఏనాం = ఈమెను,
పశ్యతి వా = వసంతసేనగా చూచుచున్నదా? అథ - ఇవేవియు కాక, ఇంక,
సావసంతసేనా ఏవ = ఆవసంతసేనయే, న మృతా = చావలేదా? - కాకులుచే
ప్రశ్న.

అథవా = అట్లు (నుం) గాదేని.

శ్లో. ౪౦. మమ జీవాతుకామ్యయా = నన్ను మరల బ్రదికించుకోరికతో,
స్వర్గాత్ = స్వర్గమునుండి, పునః ప్రాప్తా కిం ను = మరల వచ్చినదా ఏమి?
కిముత = అట్లుగాదేని, తస్యాః రూపానురూపేణ = ఆమెయొక్క రూపపుపోలి
కతో, ఇయం అస్యా ఆగతా = ఈమె మఱియొకతే వచ్చినదా?

నన్నుం గావ స్వర్గమునుండి, అక్కడికి చేరిన వసంతసేన మరల వచ్చి
నదా. మఱియొకరైనను ఆమెపోలికతో వచ్చినదా ఈమె (ఎవరో)?

పాదయోః నిపత్య - పాదాలలో వ్రాలి - ఆపాపాత్మనే నేను. - ఎవతె
కోసము నీవు ఈ(యెంతయు నీకు) తగని యవస్థను పొందితివో - ఆశ్చర్యమే

[నేపథ్యే]

ఆశ్చర్య మాశ్చర్యమ్. జీవతి వసంత సేనా. [అచ్చరిలం అచ్చరి
అమ్. జీవది వసంత సేనా]. (ఇతి సర్వే పఠన్తి.

చారు—(ఆకర్ణ్య సహ సోత్థాయ స్పర్శశుభ మభినీయ నిమి
లితాక్ష ఏవ హర్షగద్గదాక్షరమ్) ప్రియే వసంత సేనా శ్వామ్.

వసంత—నై వాహం మద్దభాగ్యా. [సా జ్ఞే వాహం మద్ద
భాత].

చారు—(నిరూప్య సహస్వమ్) కథం! వసంత సే నైవ!
(సానస్వమ్)

శ్లో. కుతో బాష్పమ్బుధారాభిః స్పృశయన్తీ పయోధరా
మయి మృత్యువశం ప్రాప్తే వి ద్యేవ సముపాగతా. రగ
ప్రియే వసంత సేన,

ఆశ్చర్యమ్ - ఆశ్చర్యము! వసంత సేన బ్రదికి యున్నది - (ఆని జనులు అందఱు
తెరలోపల పలుకుచున్నారు.) ఆజనవాక్యము విని, (నమ్మి) తటాలున లేచి స్పృశ-
వలని గుభముతో - వసంత సేన తొమ్మన చాలియున్నది గదా - అభినయించి
ఆనుట వసగానికి ఎచ్చరిక, కన్నులు మూసికొనియే - ప్రేయసీ, వసంత సేనవానివు!
సా ఏవ ఆహం ... = ఆహేనే నేను - అదృష్టహీనురాలని.

నిరూప్య - కన్నులు తెఱచి చూచి పోల్చుకొని, హర్షముతో - కథం -
ఎట్లా! వసంత సేనా ఏవ = వసంత సేనయే - ఆనందముతో.

శ్లో. రగ. బాష్పమ్బుధారాభిః = కన్నీటిధారలతో, పయోధరా =
పాలిండ్లను, స్పృశయన్తీ = తడుపు. (స్నానమాడించు) చున్నదాననై, మయి =
నేను, మృత్యువశంప్రాప్తే = మృత్యువునకు లొంగుటను పొందఁగానే -
చావునకు అధీనమై పోఁగానే - (మఱి చేయునదిలేక) చావఁగానే, కుతః =
ఎందుండి, విద్యా ఇవ = రూపుదాల్చిన గుండెవని విద్యవలె, దుగాఢదేవతలె -
(అత్రువులు ఆనందాత్రువులు - వసంత సేనకు రాగ స్నేహానందము - విద్యకు
వాత్సల్యానందము -) సముపాగతా = వచ్చితివి?

శ్లో. త్వదథ మేత ద్వినిపాత్యమానం

దేహం త్వయైవ ప్రతిమోచితం మే

అహో ప్రభావః ప్రియసంగమస్య

మృత్యోఽపి కో నామ పునర్ద్రియేత.

౪౨

అపి చ. ప్రియే పశ్య,

శ్లో. రక్తం త దేవ వరవస్త్ర మియం చ మాలా

కాంతాగ మేన హి వరస్య యథా విభాతి.

ఏతే చ వధ్యపటహధ్వనయ స్త దైవ

జాతా వివాహపటహధ్వనిభిః సమానాః.

౪౩

శ్లో. ౪౨. త్వదథకం = నీకోసము, వినిపాత్యమానం = పడఁగొట్టబడుచున్న - నాశనము చేయబడుచున్న - చంపబడుచున్న, మేదేహం = నాయొడలు, త్వయా ఏవ ప్రతిమోచితమ్ = నీచేతనే, - (బ్రదికి మరల వచ్చిన) నీచేతనే ధరింపఁబడినది - పునరుజ్జీవింపబడినది - మరల బ్రదికింపఁ బడినది. అహో - ఆశ్చర్యము - ఇంత యని చెప్పవలవిపడదు అనుట - ప్రియసద్గమస్య - ప్రియమైనదానిం గలసికొనుటయొక్క, ప్రభావః = మహిమ! ప్రియా - అని స్త్రీ లింగము వివక్షితము గాదు - ఆ ప్రభావమే కాకున్న - మృతః అపి = చచ్చినవాడైనను, కో నామ - ఎవఁడు - నీవే చెప్ప - పునః ద్రియేత - మరలబ్రదుకును ?

శ్లో. ౪౩. రక్తం తత్ ఏవ = ఎఱ్ఱనిది - వధ్యచిహ్నముగా నాకు కట్టినది, అట్లే - ఆయెఱ్ఱవస్త్రమే, వరవస్త్రం = పెండ్లికొడుకు (పసుపు మొదలైనవానిలో తడుపఁబడిన) వస్త్రము. ఇయం మాలా చ = ఈ మాలయు - ఆయెఱ్ఱగ న్నేరులదే, - కాంతా అగ మేన - పెండ్లికొడుకైన కాంత (అందమైనవధువు) ఐన నీ యొక్క రాకచేత, యథా వరస్య = పెండ్లికొడుకునకు ఎట్లో - అట్లు - విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది - ఒప్పారుచున్నది. ఏతే చ = ఇవియు, వధ్యపటహధ్వనయః - వధ్యుని (చంపుటందెలుపుటకైన) తప్పెటప్రమోతలు, తథా ఏవ = అట్లే, వివాహ పటహధ్వనిభిః = మన పెండ్లికైన పటహధ్వనులతో. సమానా జాతాః = సమానములు - కుల్యములు - ఐనవి.

వసంత—అతిదక్షిణతయా కిం స్విదం వ్యవసిత మార్జేణ.
[అదిదక్షిణదావ కిం జేదం వసనిదం అజ్జేణ].

చారు—ప్రియే, త్వం కిల మయా హ తేతి,

శ్లో. పూర్వానుబద్ధవై రేణ శత్రుణా ప్రభవిష్టునా
సర కే పతతా తేన మనా గస్మి నిపాతితః. రర

వసంత—(కర్ణా పిధాయ) శాంతం పావమ్. తే నాస్మి రాజ
శ్యాతేన వ్యాపాదితా. [సంతం పావమ్, తేన ష్వి రాఅసాలేణ
వావాదితా].

చారు—(భిక్షుం దృష్ట్వా) అయ మపి కః?

వసంత—తే నానార్జేణ వ్యాపాదితా. ఏతే నార్జేణ జీవం ప్రాపి
తాస్మి. [తేణ అణజ్జేణ వావాదిదా. ఏదిణా అజ్జేణ జీవావిదమ్మి].

నాకు (నీకోసమే ఐన) మృత్యుమండనమును వాద్యములును, నాకు
(నీకోసమే ఐన) పెండ్లిసింగారంపులును, పెండ్లివాద్యములును ఐనవి! అతి
దాక్షిణ్యతయా - అత్యంతమైనదయగలవాడవగుట చేత - (బౌదార్యముచేత -)
ఇది (ఈ ఆత్మాపకాణము) పూనబడినది?

త్వం కిల మయా హతా ఇతి - నీ వంట నాచేతచంపబడితివి అని.

శ్లో. రర. పూర్వానుబద్ధవై రేణ - విధువకుండ పూనబడిన ప్రాత్ర
నైరము - పగ - కలవాడైన, తేన శత్రుణా - ఆపగతునిచేత, ప్రభవిష్టునా = తన
రాష్ట్రీయత రాజశ్రావ్యతలచేతా ననుకొన్నది చేయగల సామర్థ్యము గలవాని
చేత, సరకేపతతా మనాకో - నెట్టన కేవలము సరకమునం బడవానిచేత - అనగా
అట్లు తప్పక సరకమునం బడుభలమునకే నిపాతితః అస్మి = పడగొట్టె - నాశ
నము చేయఁ - బడితిని.

క జేక పిధాయ - ఆ ట్లితనిం జంపుటయను పాపము శమిల్లుచుగాక.

అయం అపి కః - మఱి యితఁ డెవరు?

తేన అనార్జేణ వ్యాపాదితా ... = అయనార్యునిచేత చంపబడితిని, ఈ
యార్యునిచేత బ్రదికింపబడితిని. కః త్వం ఆకారణబంధుః - ఇటు నివ్యాకాజముగా

చారు—క స్వమకారణబద్ధః?

భిక్షు:—న ప్రత్యభిజానాతి మా మార్గః. అహం స ఆర్యస్య
చరణసంవాహచింతకః సంవాహకో నామ. ద్యూతకరైః గృహీత ఏత
యోపాసిక యార్య స్యాత్మీయ ఇ త్యలజ్జారపణనిష్క్రితోఽస్మి.
తేన చ ద్యూతనిర్వేదేన శాక్యశ్రమణకః సంవృత్తోఽస్మి. ఏషా
ప్యార్యా ప్రవహణవిపర్యాసేన పుష్పకరణ్ణక జీర్ణోద్యానం గతా. తేన
చానార్యేణ న మాం బహుమన్యస ఇతి బాహుపాశబలాత్కారేణ
మారితా, మయా దృష్టా. [ణ పచ్చభిజానాది మం అజ్ఞో. అహం
శే అజ్ఞశ్చ చరణసంవాహచింతవ శంవాహకే నామ. జూదిలలేహిం
గహిదే ఏదావ ఉవాశికావ అజ్ఞశ్చ కేలకే త్తి అలంకాలపణిక్కిదే
ష్టి. తేణ అ జూదణివ్వేదేణ శకశ్రమణకే శంవుత్తేష్టి. ఏశా వి
అజ్ఞా పవహణవిపర్యాసేన పుష్పకరణ్ణక జిర్ణుజ్ఞాణం గదా. తేణ అ
అణజ్ఞేణ ణ మం బహుమన్యేశి త్తి బాహుపాశబలత్కారేణ
మాలిదా, మవ దిట్టా.]

బాంధవము నెఱపినవాడవు, నాప్రియసిం బ్రదికించినవాడవు, నీవు ఎవరు? న
ప్రత్యభిజానాతి = నన్ను గుర్తుపట్టలేదు ఆర్యుడు, అహం సః ఆర్యస్య ... = నేను
వాడను - ఆర్యుడు పాదాలు పినుకుటయందు ఆక్రమించి యుండినవాడను,
సంవాహకుడని పేరు. ద్యూతకరైః ... = జూదగాండ్రచేత (పణము కట్టమిక్త)
పట్టు కొనబడినవాడనై. ఈ భక్తురాలిచేత, ఆర్యుడు కావలసినవాడనని అలం
కారమును పణముగా కట్టి విడిపింపబడినవాడను అయితిని. ఆ జూదముగొల్పిన
విహిక జగన్ను (= నివేదము) చేత శాక్య (= బౌద్ధ) శ్రమణకుడను (= సన్నా
సిని) అయితిని. ఆర్య యామేయు బండ్ల తాఱుమాటుచేత పుష్పకరండక జీణో
ద్యానమునకు పోయినది, తేన చ అనార్యేణ ... = అసీనునిచేత - నన్ను ఒల్లవా-
గారనింపవా - అని భుజములే తాళ్ళుగా చుట్టి బలవంతముగా - గొంతు పిసికి -
చంపబడినది. (అంతట) నాచేత చూడబడినది, కలకలః - అలబలము - తుముల
మైన శబ్దము.

(నేపథ్యే కలకలః)

శ్లో. జయతి వృషభ కేతు ర్దక్షయజ్ఞస్య హస్తా
తదను జయతి భేత్తా వణ్ముఖః క్రౌంచశత్రుః
తదను జయతి కృతాన్నిం శుభ్రకైలాసకేతుం
వినిహతవరచైరీ చార్యకో గాం విశాలామ్.

౪౫

(ప్రవిశ్య సహసా)

శర్వీలకః—

శ్లో. హత్వా తం కున్రుప మహం హి పాలకం భో
స్త ద్రాజ్యే ద్రుత మభిషిచ్య చార్యకం తమ్,

శ్లో. ౪౫. జయతి - జయంచుచున్నాడు - తేజరిల్లుచున్నాడు - దక్ష
యజ్ఞస్య హస్తా = దక్షయజ్ఞ ధ్వంసకుడు - ఎద్దుజెండా దేవుడు - ఈశ్వరుడు!
తదను = అంతట - అట్లే - జయతి, క్రౌంచశత్రుః - క్రాంచపవతము అను శత్రు
వును, భేత్తా = పగిల్చినవాడు చీల్చినవాడు, ఈతట్టునుండి ఆతట్టునకు ఓకేదెబ్బన
ఒకేబాక్క కొట్టినవాడు. వణ్ముఖః = అణు మొగాలదేవుడు. క్రౌంచశత్రుః -
అనిప్రభువుగాగొన్న, 'భేత్తా' అని అంత నూటిగా ఏటివేసినదానికి కర్మలేక
పోవును. కావున వ. వేం. గారు శత్రుః - అని పష్టిగా, క్రాంచును శత్రువు
(యొక్క)ను పగిల్చినవాడు - అని పఠించిరి. ఒక్కటైన ఆ పా. లేదు. తదను -
అట్లు వారు తేజరిల్లినంతట - తత్ఫలముగా, వారి భక్తుడు - ఆర్యకః = ఆర్యకుడు,
వినిహత వరచైరీ = చంపబడిన (బలాధ్యుడగుటచే) శ్లాఘ్యుడైన శత్రువు - పాల
కరాజుగలవాడు - కృతాన్నిం = సమస్తయైన, విశాలాం గాం = విశాలమైన -
భూమిని - హిమాలయము మొదలు నేరువువఱకును, పూర్వకముద్రము నుండి
పశ్చిమముద్రమువఱకు వ్యాపించియున్నదానిని, (కావున నే) శుభ్రకైలాసకేతుం =
తెల్లని కైలాసమే - (ఉత్తరపు కొనన తన తెల్ల తళితళయే జెండాగుడ్డగా ఎగురు
చుండు) జెండాగా గల దానిని, జయతి = జయించినాడు - తన వసముచేసి
కొన్నాడు. ప్రవిశ్య సహసా = వడిగా ప్రవేశించి - చారుదత్తుం జంపుచున్నాడ
టనే దానిం దప్పింపవలదా - అను ఒడుపువడితో - ప్రవేశించి.

శ్లో. ౪౬. అహం హి = నేనన్ననో, భోః - ఓహో, వినుడు - కున్రుపం =
కున్రుపజైన, తం పాలకం = ఆ పాలకుని, హత్వా = చంపి, తద్రాజ్యే = ఆతని

తస్యాజ్ఞాం శిరసి నిధాయ శేషభూతాం

మోక్ష్యే ౭హం వ్యసనగతం చ చారుదత్తమ్.

౪౬

శ్లో. హత్వా రిపుం తం బలమన్త్రిహీనం

పౌరా సమాశ్వాస్య పునః ప్రకషాత్

ప్రాప్తం సమగ్రం వసుధాధిరాజ్యం

రాజ్యం బలారే రివ శత్రురాజ్యమ్.

౪౭

(యా) రాజ్యమున, తం ఆర్యకం = ఆర్యవని, ద్రుతం = వడివడిగా, అభిషిచ్య - అభిషేకించి, - చారుదత్తుం గావ రాజాజ్ఞ కావలెను, లేకున్న ఆపని సరిగాకాదు - కావున అతని నభిషేకించుటను నిరవధింపించి, తస్య ఆజ్ఞాం = ఆతనియాజ్ఞను, శేషభూతాం = తల పూదండయైనదానిని, శిరసి నిధాయ = తలపై ఉంచుకొని మోసి కొని - ఆయాజ్ఞను శిరసావహించి. అనుట - వ్యసనగతం = ఆపదలోపడిన, చారుదత్తం = చారుదత్తుని, అహం మోక్ష్యే = నేను విడిపింతును.

చూ. కుమార - III - 22.

తథేతి శేషమివ భర్త రాజా మాదాయ మార్ధ్ధానుదనః ప్రతస్థే,
విరావతాస్సానినకర్కశేన హస్తేన పశ్చర్య తదజ్ఞమిద్ధః.

శ్లో. ౪౭. రిపుం తం = ఆ శత్రువును, బలమన్త్రిహీనం = బలము గాని - అనగా నేన గాని, మంత్రులు గాని, లేనివానిని, హత్వా = చంపి, పునః = మరల. ప్రకషాత్ - (ఇట్లు గల బలముయొక్కయు మంత్రులయొక్కయు ఇంకను ఇతర ములయొక్కయు) ప్రకషాత్ = పెంపువలన, పౌరా = పౌరులను, సమాశ్వాస్య = ఊఱడించి, ఒప్పించి, సమాధానపఱచి, ప్రీతివశవత్కలం జేసికొని, శత్రురాజ్యం సమగ్రం = శత్రుని రాజ్యముగానున్న దానిని, సమగ్రం వసుధాధిరాజ్యం = సమగ్రమైన వసుధయొక్క ఆధిరాజ్యముగా, బలారే = ఇంద్రుని యొక్క, రాజ్యం ఇవ = రాజ్యమువలె, ప్రాప్తం = టాందబడినది - వశికరింపఁబడినది.

నేనలులేనియు, మంత్రులులేనియు ఆ శత్రువు పాలకుఁడు అవలీలగా చంపఁబడినాఁడు. మరల (బలములయు మంత్రులయు) ఉత్కర్షణవలననే - పురజనులను, (అంతలోనే) ఊఱడించి ఒప్పించి, శత్రువుచేతిలో నుండిన రాజ్యమే సకల

(అగ్రతో నిరూప్య) భవతు, అత్ర తేన భవితవ్యమ్, య త్రాయం జనపదసమవాయః. అపి నా మాయ మారమ్భః క్షీతిపతే రార్యక స్వార్యచారుదత్తస్య జీవితేన సఫలః స్యాత్ ? (త్వరితతర ముపస్మత్య) అపయాత జాల్యాః. (దృష్ట్వా సహర్షమ్) అపి ధ్రియతే చారుదత్తః సహ వసంత సేనయా. సంపూర్ణాః ఖ ల్వస్మ త్స్వమినో మనోరథాః.

శ్లో. దిష్ట్యా భో వ్యసనమహార్ణవా దపారా

దుత్తీర్ణం గుణధృతయా సుశీలవత్యా

నా వేన ప్రియతమయా చిరాన్నిరీక్ష్యే

జ్యోత్యశ్యం శశినమి వోపరాగముక్తమ్.

రృ

వనుధాధిరాజ్యముగా బలారిరాజ్యమువలె పొందఁబడినది. శత్రువు ఏలుబడిలోనున్న రాజ్యముతో వనుధాధి రాజ్యము సముగ్రముగా - సామంతుల నందఱి చక్కఁగా జయించి ఒప్పించి అనుకూలరంజేసికొని ఇంద్రుని రాజ్యమువలె పొందఁబడినది.

అత్ర తేన భవితవ్యమ్ = ఇక్కడనుండవలయును, అతఁడు, యత్ర ... = ఎక్కడ ఈపల్లెజనులగుంపా - ఉన్నదో అనుట. అపినామ ... = అపినామ - ప్రశ్నయడుగువానికోరికం దెలుపును - అట్లేకట్లున్న బాగుగానుండునే అన్నట్లు. క్షీతిపతేః ఆర్యకస్య ... = ఈయారంభము - పాలక హాసన పౌరసమాశ్వా సాధిరాజ్యప్రాప్తియనునది, చారుదత్తుఁడు బ్రదుకుటతో సఫలమగునా? అనఁగా దాని కంటిటికిని ఉద్దిష్టఫలము అది యనుట. అపయాత జాల్యాః = తొలఁగిపొందు మూఁఖులారా - విమశింపకయే పనులుచేయవారలారా. అపి ధ్రియతే ... = వసంత సేనతోనుం గూడ చారుదత్తుఁడు బ్రదికియున్నాఁడా! (ఇరువురం జూచి అనుకొనుటయే ఇది - ఆశ్చర్య సంతోషములతో) సమ్పూర్ణాఃఖలు ... = మోదోర కోరికలు నిండినవి, తీజినవి కదా.

శ్లో. రృ. దిష్ట్యా = సంతోషము సంతోషము! భో = ఓహోయి - వ్యసన మహాణాత్ - (చావు ఆపద యను ఒడ్డులేని మహాసముద్రమునుండి, గుణధృత యా = పగములతో పట్టుకొనఁబడినదియు - పయనములలో మంచి స్వభావము గలదియు. బోక్స ఓడు లేచియుండు, నానా ఇవ = ఓడచేతం బోలె, గుణధృత యా = గుణములచే వశీకరింపఁబడినదియు - గుణములను, ధనముం గాదు, వలచి

త త్కృతమహాపాతకః కథ మి వై న ముపసర్వామి. అథవా, సర్వ
త్రార్జవం శోభతే. (ప్రకాశ ముపసృత్య బద్ధాజ్ఞలిః) ఆర్య
చారుదత్త.

చారు—నను కో భవా?

శర్మి—

శ్లో. యేన తే భవనం భిత్వా న్యాసాపహరణం కృతమ్
సోఽహం కృతమహాపాప స్త్వా మేవ శరణం గతః. ౮౯

వచ్చినదియు సుశీలవత్సా = చక్కనినడువడి స్వభావముగలదియైన ప్రియతమ
(వసంతసేన) చేత ఉత్తీర్ణం = దాటిన వానిని, చిరాత్ = ఎన్నాళ్ళకు - ఉపరాగ
ముక్తం = గ్రహణముచే వదలబడినవాడును, జ్యోత్స్నాన్విధ్యం = వెన్నెలగలవాఁ
డును ఐన, శశినం ఇవ = చంద్రునివలె, నిరీక్ష్యే = చూచుచున్నాను!

ఎటువంటి ఆపదలోపడినాఁడు చారుదత్తుఁడు - ఒడ్డులేని సముద్రమువంటిది.
అందుండి ఈమె చేత దాటింపబడినాఁడు - ఈమెయే ఆతనిగుణములను వలచి
వచ్చినదియు గొప్పశీలవతియు. మహాసముద్రమును పగ్గములతో పట్టుకొనబడిన
ఒడు వాలు లేని ఒడచేత సులువుగా దాటుదురు గదా - అట్లే అన్నట్లు. ఇప్పుడు
ఈమెతో గూడినచారుదత్తుఁడు గ్రహణము వీడి వెన్నెలంగూడిన చంద్రునివలె
ఎన్నాళ్ళకు నేత్రపవకము గావించుచున్నాఁడు!

తత్, మఱి, కృత మహాపాతకః ... = గొప్ప పాపము చేసినవాఁడను.
(ఈయనయెడ - ఇంటికి కన్నమువేసి బంగారునగలను దొంగిలించితిని కదా నాఁడు.)
కథం ఇవ ... = ఎటువలె ఈయనను సమీపింతును? అథవా = అట్లుగాదు.
సవత్ర = అన్నియెడలను, ఆజ్ఞాపకమ్ = కపటములేక సరిగా - చేసినతప్పును
ఒప్పుకొనుట మొదలైనది. - నిష్కాపట్యము - శోభతే = రాణించును.

శ్లో. ౮౯. యేన = ఎవనిచేత, తే భవనం భిత్వా = నియింటికి కన్నము
వేసి, న్యాస ఆపహరణం కృతమ్ = ఇల్లడను దొంగిలుట చేయబడెనో, సః
అహం = నాఁడును నేను, కృతమహాపాపః = గొప్ప పాపము చేసినవాఁడను, త్వం
ఏవ శరణంగతః - నిన్నే శరణు జొచ్చితిని.

చారు—సఖే, మైవమ్, త్వయాసా ప్రణయః కృతః.

(ఇతి కణ్ఠే గృహ్లాతి.

శర్వి—అన్యచ్చ

శ్లో. ఆర్యకేణార్యవృత్తేన కులం మానం చ రక్షతా
పశువ ద్యజ్ఞవాటస్థో దురాత్మా పాలకో హతః.

౫౦

చారు—కిమ్?

శర్వి—

శ్లో. త్వద్ద్యానం యః సమారుహ్య
య(గ.పా.)త స్త్వాం శరణం పురా

సఖే - మిత్రమా, మా ఏవమ్ = అట్లుగాదు, త్వయా = నీచేత, అసా ప్రణయః = ఈ స్నేహము - కృతః - చేయబడినది - 'కృతమహాపాపః' - గొప్ప పాపము చేసినవాడ నంటివి - కాదు - 'కృతమహాస్నేహః' అనవలయును. గొప్ప స్నేహము చేసినవాడవు. అంతయు కాక వసంతసేనం గూడినవానికి నాకు, ఇది (నీ సంగతము అనుట) మఱియొక ప్రియమును అగును. నీవు కావించినవి - స్నేహమును ప్రియమును, కాని పాపము గాదు. ఇతి కణ్ఠే గృహ్లాతి - అని మెడం గొంగి లించుకొనును.

స్వాసాపహరణమున స్నేహమే చేయబడినది, ప్రియమే చేయబడినది! అదియే వసంతసేనం గూర్చుటకు అవకాశమైనది. అపకారము ఇంచుకయులేదు.

అన్యచ్చ - ఇది మఱియొకటి.

శ్లో. ౫౦. ఆర్య వృత్తేన = గొప్ప - గౌరవింపదగిన నడువడి గలవాఁ డును. కులం = కులమును, మానం చ = గౌరవమును, రక్షతా = కాపాడువాఁడును ఐన, ఆర్యకేణ = ఆర్యకునిచేత, పశువత్ - గొట్టెవలెను మేకవలెను - యజ్ఞ వాటస్థః = 'జన్నవాడ' యందున్న వాడైన, దురాత్మా = పాడు స్వభావముగల వాడైన - ఎంతయు ఖలుడైన, పాలకః = పాలకుఁడు, హతః = చరపబడినవాఁడు.

కిం = ఏమి! (నిజమా?)

శ్లో. ౫౧. యః = ఎవఁడు, పురా = మునుపు, త్వద్ ద్యానం సమారుహ్య = నీబండిని యెక్కి, త్వాం శరణంగతః = నిన్ను శరణుజొచ్చెనో, తేన = వానిచేత,

పశువ ద్వితతే యజ్ఞే

హత స్తే నాద్య పాలకః.

గీ.

చారు—శర్వీలక, యో ౭ సౌ పాలకేన ఘోషా దానీయ
నిష్కారణం కూటాగారే బద్ధ ఆర్యకనామా, త్వయా మోచితః?

శర్వీ—య థాహ తత్రభవాత్.

చారు—ప్రియం నః ప్రియమ్.

శర్వీ—ప్రతిష్ఠితమాత్రేణ తవ సుహృ దార్యకే ణోజ్జయిన్యాం
వేణాతటే కుశావత్యాం రాజ్య మతిసృష్టమ్. త త్ప్రతిమాన్యతాం
ప్రథమః సుహృత్ప్రణయః (పరివృత్త్య) అరే రే ఆనీయతా మయం
పాపో రాప్తీయశతః.

(నేపథ్యే)

య థాజ్ఞాపయతి శర్వీలకః.

అద్య = ఇప్పుడు, పాలకః = పాలకుడు, వితతే యజ్ఞే = చేయబడుచున్న యజ్ఞ
మందు, పశువత్ = మేకవలె, హతః = చంపబడినాడు.

శర్వీలక, యః ఆసౌ పాలకేన ... = ఎవడుగన పాలకునిచేత, గొల్లపల్లె
నుండి తెచ్చి, కారణము లేకయే, కూటాగారే = మేడపైకొట్టులో సంకల్ప వేసి
ఉంపబడినాడో, ఆర్యకుడు అని, నీచేత (అందుండి) విడిపింపబడినాడే -
వాడే గదా.

య థాహ తత్రభవాత్ - అవును. అంతయు, పూజ్యుడవు నీవు చెప్పినట్లే -
ప్రియం ప్రియమ్ నః = ఎంతయు ప్రియ మది నాకు.

ప్రతిష్ఠిత మాత్రేణ ... = అట్లు (రాజ్యమందు) ప్రతిష్ఠింపబడగానే,
వెంటనే = త్వణమైనను కడవనీక, నీ మిత్రమైన ఆర్యకునిచేత, నీకు, ఉజ్జయిని
యందు, వేణానదియొద్దన (ఉన్న), కుశావతియందు - ఆతరుగల నగరమందు -
రాజ్యము ఒసంగబడినది - నీవు కుశావతిరాజుగా చేయబడితివి. తత్ = కావున,
ప్రథమః = తొలిదియైన, సుహృత్ ప్రణయః = మిత్రునికోరిక - యాచన - దానిని
అంగీకరింపుమనునది - ప్రతిమాన్యతాం = గౌరవింపబడునుగాక - (అంగీకారము

శర్వీ—ఆర్య, న న్వయ మార్యకో రాజా విజ్ఞాపయతి. —
ఇదం మయా యుష్మద్గుణోపార్జితం రాజ్యమ్. త దుపయుజ్యతామ్.

చారు—అస్మద్గుణోపార్జితం రాజ్యమ్!

(నేపథ్యే)

అరే రే రాష్ట్రీయశ్యాలక, ఏ హ్యేహి. స్వ స్యావినయస్య
ఫల మనుభవ.

(తతః ప్రవిశతి పురుషై రధిష్ఠితః పశ్చా

ద్బాహుబద్ధః శకారః)

శకారః—ఆశ్చర్యమ్! [హీమాదికే!]

శ్లో. ఏవం దూర మతిక్రాంత ఉద్దామ ఇవ గర్దభః

అనీతః ఖ ల్వహం బద్ధః కుక్కురో ౭న్య ఇవ దుష్కరః. ౧౭

చేత అనుట.) పరివృత్త్య - అటుతిరిగి - నేపథ్యము - తెరతట్టుగా - వేసగానికి
ఎచ్చరిక - అరేరే - ఓరి - ఆనీయతాం ... = ఆపాపాత్ముడు - పాలకుని మఱచి,
దుమాణగుణుడు - ఇక్కడికి తేబడునుగాక - తెండు వానిని ఇక్కడకు. ఆయం
ఆర్యకః రాజా = ఈయార్యకరాజా విన్నవించుచున్నాడు, ఇదం ... = ఈ
రాజ్యము నాచేత నీగుణములచేత సంపాదించబడినది - ఇది నీవిచ్చినది నాకు -
నీదే - తత్ = కావున, ఉపయుజ్యతాం - నీకు తోచినట్లు ఉపయోగింపబడును
గాక. అస్మద్గుణ ఉపాజితమ్! = ఏమి నాగుణములచేత సంపాదించబడినదా!

స్వస్య అవినయస్య ... = నీదుండగమునకు ఫలము అనుభవించువుము - రారా,
రా. పశ్చాత్ బాహుబద్ధః = పెడకట్టుకట్టబడినవాడు - బాహువులను వెనుకకు
విడిచి కట్టబడినవాడు - దొంగలను ఖలులను దండనకై విచారణకు తెచ్చునపుడు
ఆట్లు కట్టుదురు - చేతులను - దాన వారిని - వారివనములో ఉండనీకుండుటకు.

అయ్యో!

శ్లో. ౧౮. దూరం అతిక్రాంతః = చాల దూరము తప్పించుకొని పరుకై త్తి
నట్టివాడను, ఉద్దామః గదాభ ఇవ = కట్టుత్రాడు తెంపుకొని పాటిపోయిన
గాడిదవలె, బద్ధః = (మరల) కట్టబడినవాడనై, దుష్కరః అన్యః కుక్కుర ఇవ -
అఱపని పోకిరియైన ఒక కుక్కవలె, అనీతః = కొనిరాబడితిని.

[ఎవ్వం దూలమదిక్కస్తే ఉద్దామే విల గద్దహే
అణిదేళ్ళు హాగే బద్దే హుడే అణ్ణే వ్వ దుక్కలే].

(దిగో 2వలోక్య) సమస్తత ఉపస్థిత ఏష రాష్ట్రీయబద్ధః. త త్క-
మిదానీ మశరణః శరణం వ్రజామి? (విచిన్త్య) భవతు. త మే
వాభ్యుపపన్నశరణవత్సలం గచ్ఛామి? (ఇ త్యుపసృత్య) ఆర్యచారు
దత్త, పరిత్రాయస్వ పరిత్రాయస్వ. [... శమస్తదో ఉపట్టిదే
ఏశే లబ్ధిలబద్ధే. తా కం దాణి అశలణే శలణం వజామి. ...
భోదు. తం జ్ఞేవ అబ్బువవణ్ణ శలణ వచ్చలం గచ్ఛామి. అజ్జచాలు
దత్త. పవిత్రాఽహి, పవిత్రాఽహి]. (ఇతి పాదయోః పతతి.

(నేపథ్యే)

ఆర్యచారుదత్త, ముఱ్ఱ ముఱ్ఱ, వ్యాపాదయామ ఏతమ్.
[అజ్జచాలుదత్త ముఱ్ఱ ముఱ్ఱ, వావాదేష్టు ఏదమ్].

శ కా—(చారుదత్తం ప్రతి) భో అశరణశరణ, పరిత్రా
యస్వ. [భో అశలణశలణేపలిత్రాఽహి].

చారు—(సానుకమ్పమ్) అహహ, అభయ మభయం
శరణాగతస్య.

నేను కట్టు తెగిన గాడిదవలెను అతిపని పోకిరిబక్కవలెను ఎక్కడికో పరు
వెత్తితిని - మఱి నన్నుపట్టుకొని కట్టివేసి తెచ్చినారు - సమస్తతః - బద్ధః = ఇదిగో
రాష్ట్రీయునికి ఈకట్టు అంతటనువచ్చినది - ఎటును తప్పించుకొనుటకు శక్యము
గాదు అనుట - తత్ కం ఇదానీం ... = కావున ఇప్పుడు ఇట్లు దిక్కుమాలినవాఁ
డనైతి నే, ఎవరిని శరణుజొత్తును? భవతు = కానీ - తం ఏవ = అతనినే - అభ్యు
పపన్నశరణవత్సలం - రక్షణగోరెఱిసి శరణుఅన్నవారియొడ వత్సలుడైన బిడ్డల
యందు తల్లింబోరె ప్రీతిగలవాడైన - వానినే - గచ్ఛామి = తఱిసేదను - ఆర్య
చారుదత్త - చారుదత్తయ్య, కాపాడవయ్య, కాపాడు. అని పాదముల వ్రాలు
చున్నాడు. సానుకమ్పమ్ = కనికరముతో - అభయం శరణాగతస్య - భయము

శర్మ—(సావేగమ్) ఆ: అపనీయతా మయం చారుదత్త
పార్శ్వార్థే. (చారుదత్తం ప్రతి) న నూచ్యతాం కి మస్య పాప
స్యానుషీయతా మితి.

శ్లో. ఆకర్షన్త సుబ ధైన్యం శ్వభిః సంఖాద్యతా మథ
శూలే వా తిష్ఠతా మేష పాత్యతాం క్రకచేన వా. ౫౩

చారు—కి మహం యద్భ్రమిమి, త త్క్రియతే?

శర్మ—కో ౭త్ర సందేహః?

శకా—భట్టారక చారుదత్త. శరణాగతో ౭స్మి. త త్పరి
త్రాయస్య. య త్తవ సదృశం త త్కురు. పున ర్నేదృశం కరి
ష్యామి. [భట్టాలక చారుదత్తా, శలణాగదే హ్మి. తా పలిత్రా
అహి. జం తువ శలిశం తం కలేహి. పుణో ణ ఈదిశం కలిశ్యమ్].

లేదు - రక్షణయే - శరణుపొందినవానికి. సావేగమ్ = సంభ్రమముతో - నను -
అయ్యో, ఉచ్యతాం = చెప్పబడునుగాక - నెలవీయవయ్యా ఈపాపాత్మునికి ఏమి
సేయదగినో.

శ్లో. ౫౩. ఏనం సుబద్ధ్వా = వీనిని గట్టిగా కట్టి, ఆకషకాన్తు = బడబడ
ఈడ్చురుగాక. అథ - అట్లుగాకున్న, కాదా, అటుతవాత, శ్వభిః సంఖాద్యతాం =
వక్కులచే తినిపింపబడునుగాక, వక్కులకు వేయబడునుగాక, తినుటకు - శూలే
వా ఏష తిష్ఠతాం - కొట్టుననేని నిలంబడునుగాక ఇతిఁడు; వా = కాదేని,
క్రకచేన = అంపముచేత, పాత్యతాం = చీల్చబడునుగాక.

ఇట్టి దండనలం బొందింపబడునుగాక - అందులకు మాచేతులు కన్నులు -
చేయింపను చూడను - పురపురలాడుచున్నవి - అనుట.

కిం ఆహం యద్ బ్రమిమి తత్ క్రియతే - ఏమి, నేను ఏమి చెప్పిన అది
చేయబడునా? - నేను చెప్పినట్లు చేయుదురా వీనికి. కః ఆత్ర సందేహః? =
ఆ విషయమున సందేహ మేమున్నది. యత్ తవ సదృశం తత్ పరుః నీకు (అనగా)
నీయాదార్య ఘనతలకు వీది తగునో దానిని చేయుము. (వీరిమాటలు వినకుము.

(నేపథ్యే)

పౌరాః, వ్యాపాదయత. కింనిమిత్తం పాతకీ జీవ్యతే? [పౌరాః,
వావాదేధ. కింనిమిత్తం పాదకీ జీవావీలది?]

(వసస్త్రసేనా వధ్యమాలాం చారుదత్తస్య కణ్ఠా
దపసీయ శకార స్యాపరి క్షీపతి)

శకా—గర్భదాసీపుత్రి, ప్రసీద ప్రసీద. న పున ర్మార
యిష్యామి. త త్పరిత్రాయస్వ. [గర్భదాశీధీవ. పశీద పశీద. ణ
ఉణ మాలగళ్యమ్. తా పలిత్రాఆహి].

శర్వి—అరే రే, అపనయత — ఆర్యచారుదత్త, ఆజ్ఞాప్య
తామ్ — కి మస్య పాప స్యానుష్ఠీయతామ్.

చారు—కి మహం య ద్భ్రవీమి, తత్క్రియతే?

శర్వి—కో ఒత్రసద్దేహః?

చారు—సత్యమ్?

శర్వి—సత్యమ్.

చారు—య ద్యేవం, శీఘ్రం మయం -

శర్వి—కిం హన్యతాం?

చారు—నహి నహి - ముచ్యతామ్.

శర్వి—కిమర్థమ్?

కిన్నిమిత్తం పాతకీ జీవ్యతే = ఎందులకు పాతకి చంపక విడువబడుట?
అని పౌరుల వాక్కు విసంబధింపబడినది. వసంతసేన వధ్యమాలను చారుదత్తుని మెడ
నుండి తినిచి శకారునిమీఁద పడవేసినది - పాఠజేసినది. గర్భదాసీ - పుట్టుతొత్తా -
మన్నించు మన్నించు - మరల చంపను (నిన్ను) కావున కాపాడుము - అపనయత -
అననికి కొనిపొందు, యది ఏవం = అట్లుగ నేని, త్వరగా వీడు నిడిచి పెట్టబడును
గాక - కిమర్థమ్ = ఎందులకు?

చారు—

శ్లో. శత్రుః కృతాపరాధః శరణ ముపేత్య పాదయోః పతితః.

శస్త్రేణ న హస్తవ్యః

శర్వి—ఏవమ్. తస్మి శ్వభిః ఖాద్యతామ్

చారు—న హి -

ఉపకారహత స్తు కర్తవ్యః. గౌర

శర్వి—అహో ఆశ్చర్యమ్, కిం కరోమి? వద త్వార్వ్యః.

చారు—త న్ముచ్యతామ్.

శర్వి—ముక్తో భవతు.

శకా—ఆశ్చర్యమ్! ప్రత్యుజ్జీవితో ౭స్మి. [హీమాదికే!
ప్రత్యుజ్జీవిదే హ్ని.] (ఇతి పురుషైః సహ నిష్క్రాంతః.)

శ్లో. ౫౪. శత్రుః = పగతుడు, కృతాపరాధః = తప్పుచేసినవాడు, శరణం ఉపేత్య = శరణుపొంది, పాదయోః పతితః = పాదములం బడినవాడు, శస్త్రేణ న హస్తవ్యః = ఆయుధముతో - కత్తి కటారి కొట్టు - మొదలగువానితో, చంపబడఁగూడదు; తు = మఱేమన. ఉపకారహతః = ఉపకారముచే - కొట్టఁ బడినవాడు - చంపబడినవాడు. కర్తవ్యః = చేయఁబడఁదగును.

కత్తితోకొట్టిన - వాడు తీటి పోవును, కొట్టిన వానికి కసి తీటిపోవును - నిజముగా వాడేమో మనసా చావఁడు. దేహననే, ఉపకారములచే చంపిన - ఇది వానిమనసుకు దండన యగును - దానికి చచ్చినంత యగును - దాని నిజముగా ఎంతయో సంస్కారము వానికిని లోకమునకుం గూడను కలుగును - 'హతః' - నిజముగావాడు ఆయుధముచే, మనసా, ఇక నెప్పటికిని లేవకుండునట్లు చచ్చును.

'పాసంగ మేలు చేసి పొమ్మనుటే చావు'. (= ఉపకారహతః) నే. వేం. శరణాగత రక్షణ మానరానిది - చూ. రామా. - IV - 18.

బద్ధాశ్చలిపుటం దీనం యాచంతం శరణాగతమ్

న హన్యా దానృశంస్యార్థ మపి శత్రుం పరంతప.

(నేపథ్య కలకలః)

(పున ర్నేపథ్య)

ఏ షార్వచారుదత్తస్య వధూ రార్యా ధూతా పదే వసనాశ్చలే విలగంతం దారక మాక్షిపన్తి బాష్పభరితనయనై ర్జనై ర్నివార్య మాణా ప్రజ్వలితే పావకే ప్రవిశతి. [ఏనా అజ్జచాలుదత్తస్య వహుత అజ్జ ధూదా పదే వసనాశ్చలే విలగంతం దారలం ఆక్లివన్తి బాష్ప భరిద ఇలణేహిం జణేహిం ణివారిజ్జమాణా పజ్వలిదే పావప పవినది].

శర్వి—(ఆకర్ణ్య నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) కథం! చంద్ర నకః, చంద్రనక, కి మేతతో?

చంద్ర—(ప్రవిశ్య) కిం న పశ్య త్యార్యః? మహారాజ ప్రాసాదం దక్షిణేన మహా జ్ఞానసమ్మద్ధో వర్తతే. (ఏషా ... ఇత్యాది పునః పఠతి) కథితం చ మయా తస్యై. యథా — 'ఆర్యే, మా సాహసం కురుష్వ. జీవ త్యార్య చారుదత్తః' ఇతి. పరం తు దుఃఖవ్యాప్తతతయా కః శృణోతి? కః ప్రత్యయతే?

ప్రత్యుజ్జీవితః అస్మి - అబ్బ - మరల బ్రదికినానురా బాబూ. ఏషా ఆర్య చారుదత్తస్య వధూః - ఇదిగో ఈమె, చారుదత్తయ్య భార్య, ధూతమ్మ, పాదము నందు (కదలనీకయు) వసనాంచలమున - చీరకొంగున (పోనీకయు), విలగంతం = తగులుకొనుచున్న బాలుని అవలకు త్రోయుచు, కన్నీరు నిండిన కన్నులుగల జనులచే వలదని మాన్పబడుచున్నదై, మంటమండుచున్న నిప్పులో ప్రవేశించు చున్నది. - అని లోపలమాటలు - వినబడినవి. తెరవంకచూచి - కథం చంద్రనకః! ఎట్లూ! చందనకుండు! (ఇదిగో వచ్చినాడే అనుట.)

కిం న పశ్యతి ఆర్యః - ఏమి అయ్య చూడలేదా - మహారాజప్రాసాదం దక్షిణేన ... = మహారాజు బంగారాకు దక్షిణమున, ... పెద్ద జనుల గుంపు ఉన్నది, కథితం చ మయా తస్యై - నాచేత ఆమెకు చెప్పబడినది - ఆమెకు నేను చెప్పితిని - సాహసము చేయకమ్మ. చారుదత్తయ్య బ్రదికియున్నాడు అని.

[కిం ణ పేక్షది అజ్ఞో. మహారాలస్పాసాదం దక్షిణేణ మహన్తో జణ
సమ్మద్ధో వట్టది. ... కథిదం అ మవ తీవ జధా - అజ్ఞో, మా
సాహసం కరేహి, జీవది అజ్ఞచాలుదత్తో త్రి. పరం తు దుక్ఖవాపుడ
దావ, ణో సుణేది, ణో పత్తిఅపది].

చారు—(సోద్యేగమ్) హా ప్రియే, జీవ త్యపి మయి కే మేత
ద్వ్యవసితమ్? (ఉద్ధర్వ మవలోక్య దీర్ఘం నిశ్చస్య చ)

శ్లో. న మహీతలస్థితిసహాని భవ

చ్చురితాని చారుతరితే య దపి

ఉచితం త థాపి పరలోకసుఖం

న పత్తివ్రతే తవ విహాయ పతిమ్.

౫౫

(ఇతి మోహ ముపగతః)

శర్మ—అహో ప్రమాదః!

పరంతు = ఐనను, దుఃఖవ్యాపృతతయా ... దుఃఖము పడుచున్నందున - అందు
మునిగియున్నందున - ఎవరు వినదురు, ఎవరు నమ్ముదురు? హా ప్రియే, జీవత్యపి
మయి కిం ఏతత్ వ్యవసితమ్ - హాప్రియసి, నేను బ్రదికి యున్ననుం గూడ ఇదేల
పూసబడినది?

శ్లో. ౫౫. చారుచరితే = ఓచక్కని నడవడి గలదానా, భవచ్చురితాని =
నీ సద్యస్తములు, మహీతలస్థితిసహాని = భూలోకపు ఉనికిని ఓచుకనవి - దేవత
లకు తగినవి, యదపి భవన్తి యదపి న భవన్తి = తగినవైనను కాకున్నను, తథా
అపి - అట్లయిననుం గూడ, పత్తివ్రతే = ఓపత్తివ్రతా, పతిం విహాయ = భర్తను
విడిచి - తవ = నీకు ఒంటరిగా ఒకతెకే, పరలోకసుఖం = స్వర్గము, న
ఉచితమ్ = తగదు.

నీనడవడులు దేవతలకు తగినవి ఐనను, నీకు భర్తను విడిచి ఒంటరిగా పరలోక
సుఖము తగదు. నన్ను విడిచి పెట్టి నీవు పోదగదు. ఇతి మోహం ఉపగతః -
అనుచు మూఁఛిల్లినాడు.

శ్లో. త్వరయా సర్వణం తత్ర మోహ మాగ్న్యోఽత్రచాగతః
హా ధిక్ ప్రయత్నవై ఫల్యం దృశ్యతే సర్వతోముఖమ్. ౧౬.

వసస్త—సమాశ్వసి త్వార్యః. తత్ర గత్వా జీవయ
త్వార్యామ్. అన్యథాధీరత్వే నానర్థః సంభావ్యతే. [సమస్యసిదు
అజ్ఞో. తత్త గదుఅ జీవావేదు అజ్ఞామ్. అణ్ణధా అధీరత్తణేణ
అణ్ణతో సంభావీఅది].

చారు—(సమాశ్వస్య సహ సోత్థాయ) హా ప్రియే, క్వాసి?
దేహి మే ప్రతివచనమ్.

చస్త—ఇత ఇత ఆర్యః. [ఇదో ఇదో అజ్ఞో]
(ఇతి సర్వే పరిక్రामన్తి.

శ్లో. ౧౭. తత్ర = అచటికి - ధూతాదేవికడకు, త్వరయా సర్వణం =
వడిగాపోవుట!, అత్ర = (ఇంతలో) ఇక్కడ, ఆర్యః=అయ్య, మోహంచ ఆగతః =
మూఁఁగునుపొందినాఁడు! (కావున) హాధిక్ - అయ్యో ఇసీ, సహతోముఖమ్ =
అన్ని తెలుగులను, ప్రయత్నవైఫల్యం = ప్రయత్నము నెఱవేఱకపోవుట, దృశ్యతే
కాననగుచున్నది,

ధూతకడకుం బోవలెను, చారుదత్తునిఁ గొనిపోవలెను - ఈయనం జూపి
ఆమెను మాన్చి రక్షించుటకు - రెండు పనులును - ఇదిగాని అదిగాని నెఱవేటునట్లు
ఆగపడలేదే!

సమాశ్వసేతు ఆర్యః - ఊఁడిల్లును గాక, అయ్య. తత్రగత్వా ... =
అక్కడికి పోయి అక్కను బ్రదికించును గాక. అన్యథా = లేకున్న - అట్లుగా
కున్న, అధీరత్వేన = ఆమె యధైర్యముచేత, అయ్య ముందుపోయి తాను వెనుక
చిక్కుదునేమో అను అధైర్యముచేత నిప్పులో దూకవలయునను తొందరచేత
అనర్థము కలుగునని తోచుచున్నది. 'అన్యథా...' = (నీవు) తాలిమి చేసిన
చెఱుపుగలిగెడిని' - పా-ధీరత్వేన - నే. నేం. అంతట యథానిదికష్ట ధూతా
దేవియు, చీరచెరగులాఁగుచు రోహనేనుఁడును, వానివెంట వానింగావ విదూషకు
డును, రదనికయు - ప్రవేశింతురు.

(తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టా ధూతా, చేలాఞ్చల మాకర్షక్
విదూషకేణానుగమ్యమానో రోహసేనో రదనికాచ)

ధూతా—(సానమ్) జాత, ముఞ్చ మామ్. మా విఘ్నం
కురుష్వ. బిభేమ్యార్యపుత్ర స్యామజ్జలాకర్షనాత్. [జాద ముఞ్చేహి
మమ్. మా విఘ్నం కరేహి. భీతిమి అజ్జఉత్తస్స అమజ్జళాకర్షణాదో.
(ఇ త్యుత్థా యాఞ్చల మాకర్ష్య పాపకాభిముఖం పరిక్రామతి).

రోహసేనః—మాత రాశ్యే, ప్రతిపాలయమామ్. త్వయా
వినా న శక్నోమి జీవితం ధర్తుమ్. [మాద అజ్జవి, పడివాలేహి
మమ్. తువ విణాణ సక్కు-రోమి జీవితం ధారేదుమ్].

(ఇతి త్వరిత ముపసృత్య పున రఞ్చలం గృహ్లాతి.

విదూ—భవత్యా స్తావ ద్భ్రాహ్మణ్యా భిన్నత్వేన చితాధి
రోహణం పాప ముదాహరన్తి ఋషయః. [భోదీవ దావ బహ్మ
ణీవ భిణ్ణత్తణేణ చితాధిరోహణం పాపం ఉదాహరన్తి రిసీట].

ధూతా—వరం పాపాచరణమ్. న పున రార్యపుత్ర
స్యామజ్జలాకర్షనమ్. [వరం పాపాచరణే. ణ ఉణ అజ్జఉత్తస్స
అమంగలాకర్షణమ్.]

జాత, ముఞ్చ మాం ... = బిడ్డా, విడువరా నన్ను. నాకు అడ్డము రాకు,
అంతరాయము కలుగనీకు - ఆర్యపుత్రునింగూచి=న యమంగళము వినుటవలన -
విందునో అని - భయపడుచున్నాను. మాతః ఆశ్యే - అమ్మా అమ్మా, ప్రతిపాలయ
మాం = కనుపెట్టు నన్ను; రాసి నన్నుగూడ నీతో. నీవు లేక నేను బ్రదికియుండ
లేను. అని త్వరగా సమీపించి, మరల కొంగు పట్టుకొనును, భవత్యాః తావత్
బ్రాహ్మణ్యాః ... = నీకుగనబ్రాహ్మణికి - ఒంటరిగా - భర్తతో కలియక, చిత
నెక్కుట పాప మని ఋషులు అందురు.

పుథక్ చితిం సమారుహ్య న విప్రాగస్తమర్హతి

అన్యాసామేవ నారీణాం స్త్రీ ధర్మోఽయం పరఃస్మృతః.

వరం పాపాచరణం - ఆపాపమునైనను చేయుట మేలు, ఆర్యపుత్రుం
గూచి=న యమంగళము వినుట మేలు గాదు. అహం అపి యథోపదేశిని అస్మి

శర్వి—(పురోఽవలోక్య) అసన్నహుతవ హార్యా. తత్త్వర్యతాం త్వర్యతామ్.]

(చారుదత్త స్వరితం పరిక్రమతి)

ఘాతా—రదనికే, అవలమ్బస్వ దారకమ్, యావ దహం సమీహితం కరోమి. [రలణివ, అవలమ్బ దారకమ్, జావ అహం సమీహితం కరేమి.]

చేటి—(సకరుణమ్) అహ మపి యథోప దేశి న్యస్మి భట్టిన్యాః. [అహం పి జథోప దేశిణి వ్హి భట్టిణివ.]

ఘాతా—(విదూషక మవలోక్య) ఆర్య స్తావ దవలమ్బ తామ్. [అజ్ఞో దావ అవలమ్బేదు.]

విదూ—(సావేగమ్) సమీహితసిద్ధ్యై ప్రవృత్తేన బ్రాహ్మణోఽగ్రే కర్తవ్యః. అతో భవత్యా అహ మగ్రణీ రభవామి. [సమీహితసిద్ధివ పడత్యేణ బహ్మణో అగ్గదో కాదవ్యో. అదో భోదీవ అహం అగ్గణీ హోమి.]

ఘాతా—కథమ్! ప్రత్యాదిష్టా స్మి ద్వాభ్యాం (బాలక మాలిన్య) జాత, త్వ మేవ పర్యవస్థాప యాత్మాన మస్మాకం తిలోదక దానాయ. అతిక్రాంతే కిం మనోరథైః? (సనిఃశ్వాసమ్) న

భట్టిన్యాః = నేనును అగ్నిపతనముపట్లు చేయవలయునో దానిని ఉపదేశించుదాన నగుదును భట్టినికి - దొరసానమ్మగారికి - నీకన్నముందే నేను అగ్నింజొత్తును అనుట. దానింతాచి అట్లే అమృతముచేయునుగాక అనుట. ఆర్యః తావత్ అవలమ్బతాం - అయ్యగన పట్టుకొనును గాక (బాలుని) 'సమీహితసిద్ధ్యై ప్రవృత్తేన - జనేన' అని శేషము - కొరికసిద్ధిం గోరి కడంగినవారికి, బ్రాహ్మణుడు ముందు ఉంచుకొనబడవలయును. ఆతః భవత్యాః - ... = కావున అమృత నేను ముందువాడనగుదును.

భి ల్వార్యపుత్ర స్త్వం పర్యవస్థాపయిష్యతి. [కథం పచ్చాదిట్టమి
దు వేహిం. ... జాద తుమం జ్ఞేవ పజ్జవట్టావేహి అత్తాణం, అమ్మాణం
తిలోదలదాణాల. ఆదిక్కస్తే కిం మణోర హేహిం. ... ఇ ఖు
అజ్జఉత్తో తుమం పజ్జవట్టావిస్సది].

చారు—(ఆకర్ణ్య సహ సోపసృత్య) అహ మేవ పర్యవస్థాప
యామి బాలిశమ్. (ఇతి బాలకం బాహుభ్యా ముత్థాప్య వక్ష
సాలిజ్ఞతి).

ధూతా—(విలోక్య) ఆశ్చర్యమ్! ఆర్యపుత్ర స్త్యైవ స్వర
సంయోగః. (పున ర్నిపుణం నిరూప్య సహర్షమ్) ది వ్యైర్యపుత్ర
ఏ వైషః. ప్రియం మే ప్రియమ్. [అమ్మహే అజ్జఉత్తస్సజ్ఞేవ
సరసంజోః. దిట్టిఆ అజ్జ ఉత్తోజ్ఞేవ ఏసో. పిలం మే పిలం.].

బాలకః—(విలోక్య సహర్షమ్) ఆశ్చర్యమ్! పితా మాం
పరిష్యజతి. (ధూతాం ప్రతి) ఆర్యే, వర్ధసే. తాత ఏవ మాం

కావున ఎవరును బాలుంబట్టుకొని నిలుపుటకు అంగీకరింపలేదు. జాత, త్వం
ఏవ ... = బిడ్డ నీవే నిన్ను నిలువరించుకోరా - సమాళించుకోరా నిన్ను, అస్మాకం
తిలోదకదానాయ = మాకు నువ్వుల నీళ్ళువదలుటకు. అతిక్రాస్తే, కిం మణోరథైః -
కాలము అతిక్రమించి పోయినతవాకాత, లేక 'దాటిపోయినదాని విషయమై'
కోరిక లెందులకు? వే. వేం. ఏమిప్రయోజనము అనుట. ఆర్యపుత్రుఁడేమో ఇంక
నిన్ను కాపాడఁబోఁడు - ఆర్యపుత్రుఁడు పోయినాఁడు, ఆర్యపుత్రుఁడు పోయి
నందున నేనును పోయినదాననే - నిన్ను నేను కాపాడుట ఎక్కడిది? నీవు లేక
నేను బ్రదికి ఉండలేనందులే - ఎట్లురా నాయనా - అనుట.

అహం ఏవ పర్యవస్థాపయామి ... = ఆమాటలు చెవింబడినవాఁడు చారు
దత్తుఁడే తటాలున డగ్గటి - నేనే నిలువరింపఁగలను - కాపాడఁగలను - అని
బాలుని రెండు బాహువులతో ఎత్తుకొని తొమ్మున కానించుకొని కాఁగిలించుకొను
చున్నాఁడు. అమ్మహే ఆర్యపుత్ర)స్య ఏవ ... = ఆహ! ఆర్య పుత్రునిదేగొంతు.
మరల నిపుణముగా పరకాయించి చూచి - ఏమి భాగ్యము! ఆర్యపుత్రుఁడే

పర్యవస్థాపయతి. [అమ్మో! ఆవుగోమం పరిస్పృశది. ... అజ్ఞప్త, వడ్డవీలసి. ఆవుగోజ్జేమం పజ్జవట్టావేది.] (ఇతి ప్రత్యాల్లింగతి.

చారు—(ధూతాం ప్రతి)

శ్లో. హా ప్రేయసి, ప్రేయసి విద్యమానే
గోఽయం కతోరో వ్యవసాయ ఆసీత్ ?

అమ్మోజినీలోచనముద్రణం కిం

భానా వనస్తంగమితే కరోతి.

౫౭

ధూతా—ఆర్యపుత్ర, అత ఏవ సాఽచేత నేత్యుచ్ఛతే.
[అజ్ఞఉత్త, అదోజ్ఞేవ సాఽచేత జేతి పుచ్చీఅది].

* విదూ—(దృష్ట్వా సహర్షమ్) ఆశ్చర్యం భోః! ఏతాభ్యా
మే వాక్షిభ్యాం ప్రియవయస్యః ప్రేక్ష్యతే - అహో, సత్యాః ప్రభావః!

ఈయన. నాకెంత ప్రియముగా ఉన్నది, ఆవుకః మాం ... = నాయన నన్ను
కాగిలించుకొనుచున్నాడు - అమ్మా - వధివల్లుచున్నావు! నాయనయే ...
అని బదులు నాయనను కాగిలించుకొనుచున్నాడు.

శ్లో. ౫౭. హా ప్రేయసి = నాయశ్యంతప్రియురాలా, ప్రేయసి విద్యమానే =
ప్రియుడను నేను ఉండగానే, కః అయం కతోరః వ్యవసాయః = ఈ ఓర్వ
రాని కతీనమయిన - అగ్ని ప్రవేశారంభము - ఏమి ఎట్టిది, ఎందులకు, ఆసీత్ =
ఆయెను. అమ్మోజినీ = తామరతీగ, భానా అనస్తంగమితే = సూర్యుడు
అస్తమింపకుండగా, లోచనముద్రణం కరోతి కిం = కన్నులు మూసికొనుటం
జేయునా?

ప్రేయసీ, ప్రియుడను నేను ఉండగా ఈభయంకరమైన ఖరమగు ఆరంభ
పూనిలివి? సూర్యుడు అస్తమించిన తవాత కదా తామర తీగ తామరపూలను
తనకనులను - మొగుడుచుకొనును.

అత ఏవ = అందువలననే అది ఆచేతన మని యనంబడును. 'చేతనమైనచో'
భానుడస్తమించువఱకు వేచునా? ముందుగానే కనులు మూసికొనును గాని'
వే. వేం. అహో సత్యాః ప్రభావః = ఆశ్చర్యము పతివ్రతయొక్క ప్రభావము.

యతో జ్వలనప్రవేశవ్యవసాయే నైవ ప్రియసమాగమం ప్రాపితా.
(చారుదత్తం ప్రతి) జయతు జయతు ప్రియవయస్యః. [హీహీభాః!
ఏదే హి జ్ఞేవ అచ్చీహి పిలవలస్సో వేక్షీతి. అహో సదీప పహావో!
జవో జలణప్పవేశవ్యవసావణ జ్ఞేవ పిలసమాగమం పావిదా. జేదు
జేదు పిలవలస్సో].

చారు—ఏహి మైత్రేయ. (ఇ త్యాల్లింగతి).

చేటీ—అహో సంవిధానకమ్! ఆర్య, వద్దే. [అహో సంవి
ధాణలమ్! అజ్ఞ, వద్దామి. (ఇతి చారుదత్తస్య పాదయోః పఠతి.)

చారు—(పృష్ఠే కరం దత్వా) రదనికే, ఉత్తిష్ఠ. (ఇ త్యు
త్థాపయతి).

దూతా—(వసంత సేనాం దృష్ట్వా) దిష్ట్యా కుశలినీ భగినీ!
[దిట్టిత కుసలిణీ బహిణిత].

వసంత—అధునా కుశలినీ సంవృత్తాస్మి. [అహుణా కుసలిణీ
సంవృత్తమ్మి]. (ఇ త్యనోన్యస్య మాలింగతః).

శర్వి—దిష్ట్యా జీవితసుహృద్వర్గ ఆర్యః.

... వ్యవసాయేన ఏవ - పూనుడలమాత్రముచేతనే - పనిని నిర్వర్తింపకయే -
అనుట, అహో సంవిధానకమ్ = ఎంత ఆశ్చర్యకరమైన సందర్భము - ఇది కవి
తన నాటకముంగూచి - పలికిన మాటయు అగును - భవభూతి అట్లే పాత్రభాషిత
మలవశమున - తన యుత్తరచరిత సంవిధానమును మాలతిలోని సంవిధానమును
తలచుకొని అరిచినాడు - దిష్ట్యా = నాభాగ్యాని, చెల్లెలు - అని ధూతచే వసంత
సేనకు నిదేశము - (వసంతసేన) కుశలిని - బ్రదికి షేమముగా ఉన్నది. అనూయ
మందునకును లేదు - చెల్లెలిప్రీతియే.

దిష్ట్యా - సంతోషము సంతోషము - అయ్య బ్రదికింపబడిన సుహృత్తుల -
చెలుల - వగముకలవాడు! యుష్మక్ప్రసాదేన - నీయునుగ్రహమున.

చారు—యుష్మత్ప్రసాదేన.

శర్వి—ఆర్యే వసంతసేనే, పరితుష్టో రాజా భవతీం వధూ శద్దే నానుగృహ్లాతి.

వసంత—ఆర్య, కృతా ధాస్యి, [అజ్ఞ, కథత్త ఘ్ని].

శర్వి—(వసంతసేనా మవగుణ్య చారుదత్తం ప్రతి) ఆర్య, కి మన్య భిక్షోః క్రియతామ్?

భిక్షుః—ఇద మిదృశ మనిత్యత్వం ప్రేక్ష్య ద్విగుణతరో మమ ప్రవ్రజ్యాయాం బహుమానః సంవృత్తః. [ఇమం ఈదిశం అణిచ్ఛ త్తణం పేక్షిల దిక్షణతలే మే పవ్వజ్ఞావ బహుమాణే సంవృత్తే].

చారు—సఖే, దృఢోఽస్య నిశ్చయః. త త్పృథివ్యాం సర్వ విహారేషు కులపతి రయం క్రియతామ్.

శర్వి—యథా హార్యః.

వధూశబ్దేన - కులవధువనుషేయతో - బోగముతనము మాన్వి - యథా కాస్త్రపు భార్యగా - అనుగ్రహించుచున్నాఁడు - పరితుష్టః - సంతోషించిన వాఁడై - వసంతసేన శవికలకునికి, దాన ఆర్యకునికి ఎంతయో సాయపడినది - వసంతసేనపేయతో ఆర్యకుఁడు బండిలో చందనకునిచేత తప్పింపఁ బడినాఁడు. శవికలకుఁడు లేకున్న ఆర్యకుఁడు లేఁడు, వసంతసేన లేకున్న శవికలకుఁడు లేఁడు. అవగుణ్య = మేల్గునుగు వైచి - అది దొరసాని - కులవధువు, నేపథ్యమున ఆ చారుము. భిక్షో కిం తవ బహుచుతమ్ = నీకు ఏమి యిష్టము? ఈజరిగిన దంతయు చూచి తలపోసికొనఁగా లోకమున సర్వమును అనిత్య మనునది మఱియు గట్టిగా తోచినది. కావున - ద్విగుణతరో మమ ... = నాకు సన్నాసమున బహుమానము - గౌరవము - అది యెంతయు జ్ఞాఘ్ని మను మతి రెండింత లైనది. పృథివ్యాం ... = ఈ భూలోకములో ఎల్ల విహారములకు - బౌద్ధసన్నాసాలయములకు, కులపతిగా ఇతఁడు చేయుఁబడునుగాక. వసంతసేనయు తన కృతజ్ఞతం దెలుపుచున్నది - చిక్షువునకు చేసిన బహుమానముచే - ఇప్పుడు బ్రతికితిని - అనుచున్నది - అతనికి ప్రత్యుపకారము, తన్ను అట్లు బ్రతికించినదానికి ఏమి చేయఁ

భీతుః—ప్రియం నః ప్రియమ్. [పిలం యో పిలమ్.]

వసంత—సాంప్రతం జీవాపి తాస్మి. [సంపదం జీవావిదమ్మి].

శర్వి—స్థావరకస్య కిం క్రియతామ్ ?

చారు—సువృత్తః అదానో భవతు, తే చాణ్డాలాః సర్వ చాణ్డాలానా మధిపతయో భవతు. చందనకః పృథివీదణ్డపాలకో భవతు. తస్య రాష్ట్రీయశ్యాలస్య య తైవక్రియా పూర్వ మాసీత్, వర్తమానే త తై వా స్యాస్తు.

శర్వి—ఏవం, యథా హార్యః. పర మేనం ముచ్చ ముచ్చ, వ్యాపదయామి.

చారు—అభయం శరణాగతస్య. (శత్రుః కృతాపరాధః X - గీర. ఇత్యాది పఠతి.)

గలనా అని కొడువ పడుచుండినది. ఇప్పుడు అది తీతినది. స్థావరకస్య కిం క్రియతాం- శకారునిచేటునికి చారుదత్తుని బ్రదికింపప్రాణమునకు తెగి మిడ్డమొడనుండి క్రిందికి దూకి ఆట్లంతయు ప్రయత్నించినాడే, తన శక్తికొలది.

సువృత్తః - మంచినడువడి కలవాడు - అని చారుదత్తయ్య మెప్పు. ఇంకను బానిసకాక, స్వతంత్రుడగునుగాక. తన పుట్టుబానిసతనమున కెంతయో దుఃఖించుచుండినాడు. తగిన బహుమానము. చందనకుడు - ఆర్యకునిబండి లోను ఆతడు రాజగుటలోను ఇంతంత యనరాని సాయముచేసిన వాడు - పృథివీ ... = ఈరాజ్యానికి - భూమికి అంతటికి (దణ్డపాలకః =) ప్రధాన సేనాపతి యగునుగాక. 'Let శకారు be happy and free as before, enjoying all his pleasures and possessions.' వే. వేం. ఆరాష్ట్రీయునికిని- మునుపటి అతని పని (= క్రియ), రాష్ట్రీయత, ఇప్పుడు ఈరాజ్యానను ఆల్లే యుండునుగాక. ఏవం - యథా ఆహ ఆర్యః - ఆల్లే - అన్నియు ఆర్యుడు చెప్పినట్లే జరుగును - పరం ఏనం ... = మఱి వీనిని మాత్రము విడుపు, విడుపుము - చంపుదును. అభయం శరణాగతస్య - వాడు శరణు అన్నాడు, నేను 'అభయం' అన్నాను, శత్రుః - ఇత్యాది చెప్పిలని కదా.

శర్వి—త దుచ్యతాం కిం తే భూయః ప్రియం కరోమి.

చారు—అతఃపర మపి ప్రియ మస్తి?

శ్లో. లబ్ధా చారిత్రశుద్ధి, శ్చరణనిపతితః

శత్రుర జ్యేష్ఠముక్తః,

ప్రోత్థాతారాతిమూలః ప్రియసుహృ దచలా

మార్యకః శాస్తి రాజా,

ప్రాప్తా భూయః ప్రి యేయం, ప్రియసుహృది భవాన్

సజ్జతో మే వయస్యో

లభ్యం కిం చాతిరిక్తం య దపర మధునా

ప్రార్థయే ౭హం భవంతమ్?

౫౮

తత్ ఉచ్యతాం ... = మఱి చెప్పబడును గాక - చెప్పము అనుట. కిం తే భూయఃప్రియం కరోమి = నీకు ఇంకను ఏమి ప్రియము ఒనరింతును?

శ్లో. ౫౮. చారిత్రశుద్ధిః - యశోనైఋత్యము, లబ్ధా = పొందబడినది - తఃపరానిం జంపిన నింద చారిత్రమునకు ఎంత మచ్చ - అది తుడువబడి నిఋత్యము చేయబడినది. శరణ నిపతితః = శరణు అని పాదాలలో వ్రాలిన శత్రువు సైతము ఇతఁడు (దాననే) విడిపింపఁ బడినాఁడు. - అదియు నా కొక పెద్దకోరిక తీలుటయే. - ఇప్పుడు కూడ నీవు అడిగితివి, వీనిని విడువు - చంపెదను అని - కావున అదియు నాకు పెద్ద సిద్ధియే. ప్రియసుహృత్ = ప్రియమిత్రము, అర్యకః = అర్యకుఁడు, ప్ర ఉతాత్ ఆరాతిమూలః = అడుగంటు త్రవ్వపాఱవై చిన శత్రువు వేరు కలవాడై - శత్రువును వేరుడఁబెఱికి, రాజా = రాజై, అచలాం శాస్తి = భూమిని ఇయం ప్రియా = ఈప్రేయసి, భూయః ... = చచ్చియు - చంపబడినంత యయ్య - మరల ప్రాప్తా = పొందబడినది. ప్రియసుహృది - నాయొక్క - నీయొక్కయు - ప్రియమిత్రమందు (అర్యకునందు) ఎంతయు అనురక్తుడవుగా కూడినవాడవు, (నీవు) మే వయస్యః - నాకు మిత్రమ వయితివి - మదనికను నీవును వపంతనేనను నేనును పొందుట చేతనుంగూడ నీవు నాకు వయస్యుడవే అయితివి. యత్ అపరం = ఏ వేరైన దానిని, అహం అధునా త్వం ప్రార్థయే = నేను ఇప్పుడు నిన్ను ప్రార్థించునో - (తత్ = అది). అతిరిక్తంచ = ఇంతకు మించినది, లభ్యం = (నాకు) పొందఁదగినది, కిం = ఏమున్నది?

శ్లో. కాంశ్చి త్తుచ్చయతి ప్రపూరయతి వా
 కాంశ్చి న్నయ త్యున్నతిమ్.
 కాంశ్చి త్పాతవిధౌ కరోతి చ
 పునః కాంశ్చి న్నయ త్యాకులాః
 అన్యోన్యం ప్రతిపక్షసంహతి మిమాం
 లోకస్థితిం బోధయన్
 ఏష క్రీడతి కూపయన్త్రిభుటికా
 న్యాయప్రసక్తో విధిః.

౫౯

నాకు కావలసినవన్నియు నీవు నాకు సంపాదించిచ్చితివి. ఇంతకు మించి నేను కావలయునని కోరఁదగినది ఏ మున్నది ?

శ్లో. ౫౯. కాఁ చిత్ = కొందఱిని, తుచ్చయతి = ఏమియు లేనివారిం జేయును, (అట్లే) ప్రపూరయతి వా = పూర్తిగా నింపును - నిండినవారిం జేయును - కాంశ్చిత్ = కొందఱిని, ఉన్నతిం = అభ్యుదయమును, నయతి = పొందించును. కాంశ్చిత్ = కొందఱిని, పాతవిధే కరోతి చ = పడం జేయును. పునః = మరల, కాంశ్చిత్ = కొందఱిని, ఆకులాః = ఆకులపాటు చెందినవారిని, నయతి = అటునిటు కొనిపోవును. అన్యోన్యం = ఒండొంటికి, ప్రతిపక్షసంహతిం = ప్రతిపక్షముల మొత్తము అయినది అని, ఇమాం లోకస్థితిం = ఈలోకమందలి - కాదా - లోకుల, దశను, బోధయన్ = తెలుపుచు, ఉపదేశించుచు, విధి, కూపయన్త్రిభుటికాన్యాయప్రసక్తః = బావి యేతపు వండల న్యాయమందు ప్రీతిగల వాఁడై, క్రీడతి = ఆడుచున్నాఁడు,

ఏతమును కొన్నివండలను ఏమియు నీళ్ళులేని వానిం జేయును, కొన్నింటిని పూర్తిగా నింపును. కొన్నిటిని పైకి కొనిపోవును, కొన్నిటిని క్రింద పడునట్లు చేయును - పడవైచును - కొన్నిటిని - ఇటు క్రిందికి కాక అటు పైకి కాక - నడుమంత్రమున ఉంచుచుండును. అట్లే విధియు క్రీడించుచున్నాఁడు - కొందఱిని గభక దరిద్రులను - ఏమియులేనివారిం జేయును - కొందఱిని ధనముతో నింపి అధ్యులం జేయును, కొందఱిని గొప్ప అభ్యుదయముం బొందించును, కొందఱిని చాలక్రింద, హీనదశలో ఉంచును. కొందఱిని ఇటు కాక అటు కాక, ఎప్పుడు వ్యగ్రులనుగా

తథా వీద మస్తు. (భరతవాక్యమ్)

శ్లో. క్షీరిణ్యః సస్తు గావో,

భవతు వసుమతీ సర్వసంపన్నసన్యా,

పర్జన్యః కాలవర్షీ,

సకలజనమనోనద్దినో వాస్తు వాతాః,

మోదంతాం జన్మభాజః

సతత మభిమతా, బ్రాహ్మణాః సస్తు సన్తః,

శ్రీమన్తః పాస్తు పృథ్వీం

ప్రశమిత రిపవో ధర్మనిష్ఠా శ్చ భూపాః.

౬౦

అవలపాటు చెందినవారింగా - అటు పైకిపోవనో ఇటు క్రిందకు పడనో - అన్నట్లు ఉంచును. ఇట్లు లోకమును ఒండొంటికి కానివాని మొత్తములతో నింపును - రిక్తులుపూర్ణులు అని ఒక ప్రతిపత్తులజత, ఉన్నతులు అధఃపతితులు అని ఒకజత - వైకా క్రిందికా అని అవల ప్రతిపత్తులజత - లోకాన జనులను ఇట్లు బావియేతము కండలం బోలె, ఆడించుచు లోకతత్త్వము ఉపదేశించుచు అడుకొనును విధి.

ఈనాటకమున సవకమును విధియాటయే కాని పురుషకారపు మాట ఇంచు కయు లేదు - అది వట్టి బలహీనము - విధిముందు నిలువదు - భరతవాక్యము - భరతుడైనగా నటుండు. ఇది చారుడత్తుండు చెప్పినను, చారుడత్తుండుగా చెప్పినది కాదు - అజేసము వేసిన నటుండు - తమ సమాజము తరపున చెప్పిన దగును.

శ్లో. ౬౦. గావః = ఆవులు, క్షీరిణ్యః = ఎప్పుడును ఎక్కువ పాలిచ్చునవి, సస్తు = అగుగాక; వసుమతీ = భూమి, సర్వసంపన్నసన్యా = అన్నిరకములయు ఘనవంతమయిన, వైరులు గలదిగా, భవతు = అగునుగాక - పర్జన్యః = మేఘుండు, కాలవర్షీ = కాలవలసినట్టియు కురియవలసినట్టియు కాలాన కురియువాండు (అగునుగాక.) సకలజన... = ఎల్లజనుల మనస్సును సంతోషపెట్టునవై, వాతాః వాస్తు = గాలులు పీచునుగాక, జన్మభాజః - జన్మమెత్తినవారు - ఎల్ల జనులును అనుట, సతతం = ఎప్పుడును, అభిమతాః = కోరికలు కలవారు - అనగా తీరిన కోరికల వారుగా, మోదంతాం = సంతోషింతురుగాక - బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మ

[ఇతి నిష్కాంతాః సర్వే]

ఇతి సంహారో నామ

దశ మో ౭ జ్ఞ :

ఋణు, సంతః = మంచివారుగా - సత్పురుషులుగా, సన్తు = అగుచురుగాక. భూపాః = రాజులు, శ్రీమన్తుః = సిరిగలవారై, ప్రళమిత రిపకః = అడంపఁ బడిన - జయింపబడిన శత్రువులుగలవారై, ధర్మకామస్థిః చ = ధర్మకామందు నెలకొన్న వారుగా - ధర్మకామే కాని అధర్మకాము చేయుని పట్టుదల గలవారుగా, పృథ్వీం = భూమిని, పాన్తు = పాలింతురుగాక.

చారుదత్తుఁడు బుజాన కొఱ్ఱుకట్టతో వధ్యవేషమున చండాలురచే రాజ మార్గమున పటహవాద్యముతో పౌరులకు అతని నేరమును దండనను చాటుచు ఆజనులు ఏడుచుచు జూచుచు గుంపులువడి తను వెంట వచ్చుచుండ, నడిపింపఁ బడుచున్నాఁడు. కొన్ని ఘోషజాస్థానములు కడచినవి. మైత్రేయుఁడు రోహ నేనుం దెచ్చినాఁడు. చారుదత్తుఁడు చండాలురను బతిమాలకొన్నాఁడు, తన్నుం బాలుం జూడనిండని. అంతట పితృపుత్ర సమాగమము ఎంతయు జాలిగొలుపుచున్నది. కొడుకుం గౌఁగిలించుకొని, వాని కిచ్చుటకు తన కేమియు లేదని తన జంఁదెముం దీసి వాని కిచ్చి, నాయనా ఆమృతో ఆశ్రమమునకుం బొమ్మని చెప్పెను. ఇంతలో ఆ యూరేగింపు శకారునియింటి చెంగటికి వచ్చినది. అక్కడ స్థావరకచేటుఁడు, మిద్దెమీఁద సంకెలతో కట్టియుంపబడినవాఁడు ఆచాటింపు విని, అయ్యో సాధువు చంపబడు చున్నాఁడే, తన దొర శకారుఁడు కదా వసంతసేనం జంపినవాఁడు అని అమాటను అక్కడినుండి క్రిందిగుంపుకు వినబడసే అని అఱచినాఁడు. మఱి అది దూర మగుటచే ఎవరికిని వినబడలేను. మఱి యెట్లని, వాఁడు చావుకు తెగించి అక్కడి కిటికీనుండి తన్ను నేలమీదికి పడవై చుకొన్నాఁడు. ఎట్లో చావు తప్పినది. ఆ దెబ్బకు సంకెల విఱిగి పడిపోయినది. అంతట పరువైత్తి గుంపులో దారి చేసికొని పోయి చండాలురతో నిజమును, తన దొర చంపినాఁడని, ఎల్ల జనులు విను చుండఁ జెప్పినాఁడు. దాన చారుదత్తునికి మోక్షమగునని అనుకొనుచుండఁగా, ఇంతలో శకారుఁడును ఆ చాటింపు విని 'తమాషా' చూడను మిద్దెమీదికి వచ్చి నాఁడు, చాటింపు ఆగుటం జూచి మిద్దెమీఁద స్థావరకుఁడు లేకపోఁగా, కొంత మునిగిన దని దిగులుపడి వచ్చి వెదకి వానిం బట్టుకొని 'నీకు ఈమరుగు ఇత్తును,

మాట తేలుగా చెప్పుమని, వాడు ఒప్పుకొననందున, వానిని తాను తన బంగారుల కొట్టుం జూచుకొమ్మనగా, వాడందుల బంగారు, ఇవిగో ఈయరుగును దొంగిలించి నాడు, చావఁగొట్టితిని, దాననా మీఁద ఈయబద్ధము చెప్పుచున్నాడని తెలియఁ జెప్పెను. చండాలురను ఇంకను ఆలస్యమెందుకురా, చంపివేయుఁడు త్వరగా చారు దత్తుని, ఆ కుమారునితో కూడనే చంపివేయుఁడు అనెను. చండాలురు తమకు అట్లు తరువు లేదనిరి. ఇంతలో మరల ఘోషణచోటు రాగా ఘోషించినారు. అంతట చండాలురు ఆదినము తమలో ఎవరిదో చంపువంతు నిర్ణయించుకొని, చారు దత్తుని ఇంక నీవు తలఁచుకో, దేనిం గడసారిగా తలఁచుకొందువో అనెను. అతఁడును 'ధర్మమే ప్రభావము చూపునేని, ఎందుండియేని ఎట్లో ఆవసంతసేనయే వచ్చి నా మచ్చను తుడుచునుగాక అని కోరుకొనెను. ఇంతలో మరల ఘోషణచోటు వచ్చెను, అప్పటికి వసంతసేన బాధచుతాన తేలుకొన్నట్టిది, భిక్షునితోడున చారుదత్తునింటికే తరలినది. దారిలో పెద్ద జనులగుంపుం జూచి భిక్షువు విచారించి ఆచాటింపుసంగతి వసంతసేనకుం జెప్పినాడు. అంతట అయ్యోయి ఎంతేని సంభ్రమముతో జనముం ద్రోసికొనుచు వారిరువురు పోజొచ్చినారు. ఇంతలో చారుదత్తుని నటుకఁజూచిన కత్తి చండాలుని గట్టిపట్టునుండియే తనంతట క్రిందపడినది. దాన నెంతేని ఆశ్చర్యము తోఁచిన చండాలునికి చారుదత్తుడు ఇంక చావఁడని తోఁచినది. అయినను రాజాజ్ఞయని, కొఱునాటి చండాలురు దానిమీదికి వాని నెత్తివేయఁబూనిరి. ఇంతలో చారుదత్తుడు ఆతని కడపటికోరికను 'ధర్మము ప్రభావము చూపునేని' ఇత్యాదిం గోరుకొనెను. అప్పుడే వీడి విరిసి బుజాన పడిన కొప్పు వెండ్రుకలతో, వసంతసేన పరువున వచ్చి చారుదత్తువత్సమున వ్రాలినది. దానిం జూచి శకారుడు ఎంతేని భయపడి, తనకు ప్రాణాలు లేచిపోవుచున్నవని పరారియైనాడు. చండాలురు వానిం బట్టితేర వెంబడించినారు, జనులును చారుదత్తుడు బ్రదికినాడు అనుచు మొగన వికాసముచెందిరి. చారుదత్తుడు వసంతసేనంచూచి, పోల్చుకొని. సంతోషవంత వచ్చితివే, 'ఆహా ప్రియసంగమప్రభావము!' అని యనుకొనెను. [ఒండెడ 'చావులు కూడ సాధుజన సంగభవంబులు తారకంబులే' ఉ. రా. చ. II - 2. అని శంబూకుఁ డనఁడా?] చారుదత్తుడు వసంతసేనతో శకారుడు ఆపూర్వవైరాన ఇంత చేసినాఁడనెను. తాను తోటలో చూచి వసంతసేనం బ్రదికించితి నన్న భిక్షువుం జూచి ఫలానా అని తెలిసికొని చారుదత్తుడు సంతోషించెను.

ఇంతలో యజ్ఞ వాటిలో పాలకుం జంపిన ఆర్యకుని యథావిధిగా అభిషేకించి, ఆతని యుత్తరువుం గొని శర్వలకుండు చారుదత్తు విడిపింప వచ్చి, ఆతఁ డప్పటికే బ్రదికి వచ్చిన వసంతసేనం గూడియుంటం గాంచి, సంతసించి, చారుదత్తునికి తన్నుం దెలుపుకొని ఆర్యకరాజు నుత్తరువుం గొనివచ్చితి నని, దాన చారుదత్తునికి వశావతిరాజ్య మొసఁగి వసంతసేనకు వధ్వవగుంతనముం బ్రసాదించి, ఇక తా నక్కడ అన్నియు చారుదత్తునియిచ్చయు త్తరువుల మెయి చేయుదు నన్నాడు. ఇంతలో పట్టి కట్టి తేబడిన శకారుని, తన పాదాలలోవ్రాలి శరణువానిని, అందఱు ఏకవాక్యముగా చంపవలసినదని యనుచుండఁగా, ఎవ్వరిమాటను వినక, పొసఁగ మేలు చేసి పొమ్మనుటే 'చావు' అని విడిచిపెట్టి, వాని రాష్ట్రీయత యందు ఎప్పటియట్ల నిలిపెను. వాఁడు బ్రతికినానురా బాబూ అని తిరిగి చూడక ఇల్లు చేరఁబోయెను.

ఇంతలో మఱొకవంక ధూతమ్మ ఎవరిమాటను వినక చారుదత్తుని యమంగళము వినకముందే నిష్పమంటలం దాఁకెద నని సంభ్రమించుచుండెనని చందనకుండు వచ్చి చెప్పెను. ఎట్లో వసంతసేనంగూడి చారుత్తుండును శర్వలకాదులును అక్కడికి పోఁగా చారుదత్తుండు రోహసేను నెత్తి తొమ్మున హత్తుకొని, ధూతమ్మను నిష్పవలన మాన్ని తేర్చెను. చారుదత్తుండు తన మిత్రుని పరిజనమును - అందఱిని కలిసికొనెను. ఇట్లు ఇట్టి చావులు తప్పి కలిసికొని అప్పుడే ఆభ్యుదయముం బొందిన వారిసంతోషమునకు మేరలుండునా! ఇక్కడ ఇందు గఱుతు పెట్టఁబడిన ప్రభావములు - మూఁడు.

‘అహో సత్యాః ప్రభావః

అహో ప్రభావః ప్రియసంగమస్య!

ప్రభవతి యది ధర్మో దూషితస్యాపి మేఽద్య.’

సంహారము - ముగింపు -

అన్నిటి నొక్కెడం గూర్చుట అను

పదియవ యంకము

ముగిసినది

శ్లోక సూచి

శ్లోకము	పుట	శ్లోకము	పుట
అంసేనబిభృత్	598	అమృహిం చణం అహి	51
అగ్రాహ్య మూరజేష్వతాః	454	అయంహి పతాకీ	572
అంగారకవిరుదస్య	563	అయం చ సురతజ్వాలః	240
అతశదం దేమి శువణఅం	487	అయం తవ శరీరస్య	235
అద్ధిం కలేవలం పడివుత్తం	624	అయ మేవంవిధే కాలే	562
అద్యాప్యస్య తక్షణ	425	అయం పటః సూత్ర	137
అనయాహి సమాలబం	192	అయే శస్త్రం మయా ప్రాప్తం	395
అన్యతేపలాత్మనీ	73	అలం చతుఃకాలమిమం	183
అన్యదృష్టిరివ	87	అవణేధ బాలఅజణం	163
అన్యమనుష్యం హృద	243	అవనతశరసః ప్రయామ	443
అన్యస్యామపి జాతామా	489	అవన్తిపుర్యాం ద్విజ	11
అన్యాసు భీత్తిషు మయా	191	అవసారఇహివి	379
అపండితాస్తే పురుషా	241	అవిజాతావసక్తేన	98
అపతితమపి తావత్	488	అశరణశరణ ప్రమాద	421
అపద్మా శ్రీకేషు	310	అక్షిగుతిక్త వలిచే	55
అపశ్యతోఽద్యతాం కాన్తాం	414	అసాహిత్యా	179
అపాపానాంవతే జాతే	568	అస్మత్సమక్షం హి వసన్త	468
అశ్వేష నామపరిభూత	463	అతచ్ఛ్రద్ధ వీసతా	377
అప్రీతిర్భవతు విముచ్య	487	అతటిదేశలేశం	629
అబ్బుదయే అవకాణే	597	అకర్మిణు సుముద్దేనం	647
అభలం తుహదేశ	397	అత్మభాగ్యక్షతద్రవ్యః	215
అభ్యుక్తితోఽసి సలిలై	543	అద్యకే జార్యవృత్తేన	643
అమిహిదృష్ట్యా మదు	584	అలానే గృహ్యాతే హస్తీ	88
అమిహి వస్త్రాన	591	అలోకవికాలామే	63
అమిహివృక్షాః ఫలపుష్ప	429	అలోకితం గృహ	290
అమూర్తి భిత్త్వాజల	344	అశ్రమం వత్స	616
అహ్మకమసౌవరం	596		

శ్లోకము	పుట	శ్లోకము	పుట
అహణి ఊణ సరోసం	166	ఏదేహిం దే దశణ	454
ఇచ్చన్తం మాం	479	ఏవ్యం దూలమదిక్కునే	645
ఇదంగృహం భిన్న	372	ఏకాణాకమూశకా	46
ఇదం తత్సేనా సర్వస్యం	599	ఏకాశివాకుశిలశి	75
ఇదానీం సుకుమారే నస్తి	567	ఏశేగుణలతాణిహీ	590
ఇనే పృథాహి అనే	585	ఏశేపదామి చలదేశు	450
ఇయంహి నిద్రా	184	ఏశేమితులిదతులిదే	495
ఇయం రంగప్రవేశేన	76	ఏష తే ప్రణయోవిప్ర	82
ఇహ సర్వస్వఫలినః	239	ఏష భో నిర్మలజ్యోతిరోన్మ	549
ఈదృశేవ్యవహారాగ్న	573	ఏషా పుల్లకదంబనిప	320
ఈదృశైః క్షేత్రకా	573	ఏషాని వయసో	74
ఉజ్జాణేసు సహాను	377	ఏషానాని చ	242
ఉక్తజ్ఞాతస్య	173	ఏసో అనో అప్రవో	282
ఉత్త్రాశితాగచ్ఛసి	43	ఏహేహ్యపీతిశిఖిణ్డే	321
ఉత్తిష్టభోః పతిత	614	ఐరావతోరసిచలేవ	328
ఉదయతి హి శకాంకః	108	ఓశలఘుదేఘుయగం	611
ఉదయన్తు నామమేఘః	287	ఓహంఓపవహణే	379
ఉన్నమతి నమతి	323	కః క్రద్ధాస్యతి ధూతార్థం	210
ఉపరితల నిపాతితేష్టనో	205	” ”	342
ఋగ్వేదం సామవేదం	9	కళాచలుతాగచ్ఛద	92
ఏకకార్యనియోగేన	382	కతాశదే జిణ్ణా అశ్వ	128
ఏతత్తద్ధృతరాష్ట్ర వక్త్ర	293	కరికరసముభాహుః	408
ఏతత్తు మాం దహతి	34	కస్సట్టమోదిణతరో	373
ఏతాః పునర్నర్యగతాః	587	కస్సతుహం తణుమజ్జే	157
ఏతానిషిక్తరజతద్రవ	292	కహిం కహిం నుసహిం	126
ఏతాభిరిష్టకాభిః	218	కాంక్షిత్తుచ్చయతిప్రహర	661
ఏతేన మాపయతి భిత్తిఘ	192	కాణిణ తులిదం ఏకా	631
ఏతేహి విద్యుద్దణ	319	కామం సీచమిదం వదన్తు	187
ఏతైః పిషతమాలవరక	346	కామప్రదోపతిమిరేణ	66
ఏతేరార్ద్రతమాలపత్ర	318	కిం అచ్చధ పీసదా	375
ఏతేరేవయదా	316	కిం యాత్యస్య పురః	402
ఏతేమవ విణవిదా	396	కిం యాశిధావశి	42
ఏదం దోశకలజ్ఞితం	478	కిం యాశి బాలకదభివ	44

స్వైకము	పుట	స్వైకము	పుట
కింశేక కే వాల్మీకి	475	చాళుదత్త విజ్ఞానాయ	494
కిం కలేనోపదిష్టేన	467	చింతాసక్త నిమగ్న	585
” ”	521	చిరం ఖలు భవిష్యామి	595
కిం తే హ్యహం పూర్వరతి	325	ఛన్నం కార్యముపక్షిపన్తి	511
కిం త్వం కటితట	50	ఛన్నం దోష ముదాహరిన్తి	513
కిం త్వం పదైర్మమ	45	ఛాయార్థం గ్రీష్మ సంతప్తో	246
కిం త్వం భయేన	41	ఛాయాస్పృశతిముక్త శమ్న	433
కిం ను నామభవే	485	జయ వజ్ర సిపాదాలం	125
కిం ను స్వర్ణాత్మనః	634	జదిచ్చనే లంబదశావికాలం	456
కిం పేకధ ఛిజనం	583	జధా జధా వశ్యది ఆంధ	301
కిం పేకధ శబ్దలిశం	601	జయతి వృషభకేతు	639
కిం భీమశేనే జవదగ్ని	54	జలధర నిరజస్వం	325
కుతో బాహ్నుమ్బుధారాభిః	635	జాణన్తో విహుజాదిం	391
కృత్వా శరీర పరిణాహ	185	జాణామి చారుదత్తం	382
కృత్వా సముద్రముదకో	545	జాణామి ణ కీలిశ్మం	128
కృత్వైవం మనుజపతేః	413	జాదీతు జ వినుదా	393
కేయనుభ్యుద్యతే	633	జాదేణ తం కదం మే	160
కేశవగాత్రశ్యామః	291	జే అత్త బలం జాణితి	147
కోతం గుణారవిందం	381	జే చుంబిదే అంబిక	451
కో 2య మేవం విధేకాతే	605	జేణ మ్మి గబ్బదాశే	463
క్షీరణ్యః సమ గావో	662	జాతీ నిర్మలాక్	258
క్షేమేణ వ్రజబానవాక్	411	జాతోహి కింనుఖలు	531
ఖణేణ గణీ	508	ఝూణ జణన్త బహు	49
ఖలచరితనికృష్ట	472	ణ అలీపధాణ భూదే	585
గతానాశం తారా	322	ణ ఆలు అనితనలికే	586
గర నిశైలశిఖరేషు	311	ణ వ బనణముక్కాయే	123
గర్జనా వర వాశక్ర	327	ణమామజ్జ గదే శూలే	432
గుణప్రవాలం విసయ	283	ణమూ అప్యే చాండాలా	598
గుణేషుయత్నః	253	ణివృక్తలం మూలక పేశి	95
గుణేష్యేవ హి కర్తవ్యః	253	ణ్నాదేహం శలిల జలేహిం	507
ఘోషోన్నతం మఖ	537	తక్కిం ణ కలకాలణ	580
చందన శ్చంద్ర శీలాధ్యో	396	తం తస్య స్వరసంక్రమం	176
చాణక్సేన జధాశిదా	475	తపనా మనసా వాగ్మిః	38

శ్లోకము	పుట	శ్లోకము	పుట
తయోరిదం సత్పురత	12	నఖలు మను విషాదః	248
తరుణజన సహాయ	59	నగణయతి పరాభవం	134
తాలీషు తారం	350	నపర్వతాగ్రేనలిసీ	244
తులనం చాద్రి రాజస్య	544	నభీతో మరణాదస్మి	605
తేనాస్మ్యకృతవైరేణ	606	నమహితలసితి	651
త్యజతి కిల తం జయశ్రీ	384	నయనసలిలీ సిక్తం	582
త్రేతా హృత సర్వస్వః	136	నరపతి పురుషాణాం	404
త్వత్సేహబద్ధ హృదయో	239	నిఃశ్వాసోఽస్య నశంకితః	195
త్వదర్థమేతద్వినిపాత్య	636	నివాసశ్చిన్తాయాః	37
త్వద్యానం యః	643	నిష్పన్నీకృత పద్మపద్మ	321
త్వరయా సర్పణం తత్ర	652	నృణాం లోకాస్తరస్థానం	575
దత్త్వా నిశాయా వచ	226	నృపతి పురుష శంకిత	186
దాక్షిణ్యాదక వాహినీ	484	నోముషా మృబలాం	234
దారిద్ర్యోహామి	70	పక్షవికలశ్చ పక్షీ	341
దారిద్ర్యాత్పురుషస్య	68	పంకజీన్నముఖాః	312
దారిద్ర్యాత్ హ్రీయమేతి	36	పంచజ్జణజేణ మాలిదా	419
దారిద్ర్యాన్మరణాద్వా	32	పద్మవ్యాకోశం	190
దారిద్ర్యేణాభిధూతేన	233	పరగృహాలితాః	270
దిణకలవీలదామే	581	పరిజనకథానక్తః	228
విప్ర్యాభో వ్యసన మహారణ	641	పరిజాతస్యమే	530
వీనానాం కల్పవృక్షః	85	పర్వంక గ్రంథి బంధ	1
దుర్బలం నృపతే	562	పవనచపలశేఖః	315
దుర్మణోఽసి వినష్టో	141	పశ్యన్తి మాం	458
దుష్టత్వా పరగుణ	552	పాతువోనీలకంఠస్య	2
దేశః కోనుజలావసేక	188	పాదప్రహరపరిభవ	547
దోజ్ఞేన పూతణీతి	381	పాదేనైకేన గగనే	137
ద్రవ్యం లబం ద్యూతేనైవ	135	పూర్వం మానా దవజ్ఞాయ	446
ద్వయమిదమతీన	256	పూర్వానుబద్ధవైరేణ	637
ద్విరదేంద్రగతి	8	ప్రభవతి యధిధర్మో	622
ధన్వైరియం కస్య	341	ప్రవిశగృహమితి	101
ధన్యాని తేహం ఖలు	348	ప్రసరసి భయవికవా	48
ధారాభిరార్య జన	345	ప్రాప్తోఽహంవ్యసన	601
ధిగస్తు ఖలు దారిద్ర్య	200	ప్రాప్త్యైతద్వ్యసన	619

శ్లోకము	పుట	శ్లోకము	పుట
ప్రియసుహృదమకారణే	258	యథా యథేదం నిపుణం	551
బాలకాపాణ్డురోష్ఠీహం	317	యథైవపుష్పం ప్రథమే	552
బహుకుసుమవిచిత్రదా	430	యదాతు భాగ్యక్షయ	97
బాలాం స్త్రియంచ నగరస్య	457	యది కపటసి నాస్తి రతిః	329
భణకస్సజమ్మభ్రతో	378	యది గరతివారిధిలో	327
భవేద్దోష్ఠీయానం	373	యదీచ్ఛశే	456
భాగ్యానిమే యది	371	యదితావత్కృతానేన	210
భీదాభటపుదాణం	386	యద్వదహల్యాహేహో	326
భీమస్యానుకరిష్యామి	384	యయామే జనితః కామః	99
భుజగ ఇవ గతా గిరిః	202	యస్సార్థస్య	299
భైష్యజాప్యర్థయష్యామి	211	యాసాంబలిః	29
భోమేఘగంభీరతరం	347	యేన తే భవనం	642
మంకేణ తికామి	608	యో ౭స్మాభిశ్చిన్తి	339
మఖశతపరిపూతం	589	యో ౭హం లతాం కనుమి	553
మదనమపి గుణైర్విశేష	230	రక్తం చ నామ	175
మమ మతణ మణజం	45	రక్తం తదేవ వర	636
మయాకిల నృశంసేన	569	రంధ్రానుసారీ విషమః	464
మయాఖలు నృశంసేన	553	రమయచరాజవల్లభం	49
మయాస్తా మహతీ బుదిః	249	రాజమారోహి	110
మయి వినిహిత దృష్టి	533	హతుస్తరం విశతి	532
మహా నాతా ధ్మాతే	319	శేకే వీరత	377
మదావ జయివి ఏసో	277	లజ్జాయే భీలుదావీ	540
మాదుగదో తి	80	లబ్ధ్యా చారిత్ర శుని	660
మార్గార క్రమణే	201	లాటశకులే మమ ప్రిదా	521
మాణే నిరస్తర పయోధర	313	లామేహి లాటవల్లభం	50
మేఘావర స్తు	315	లిమ్పితవ తమా ౭క్షాని	64
మేఘా జలార్ద్రమహిషోదర	291	లేఖక వానద హితం	123
మైత్రేయ భోః కి మిద	555	వంశం వా ఏక తత్త్విదం	302
యం సమాలమ్బ్య విశ్వాసం	217	వ జమిణీతమాణీతమాణే	586
” ”	297	వణిజ ఇవభాని	401
యః కశ్చిత్ప్రతి గతిః	227	వర శతమస్తు	348
యః స్వబం దివసాన్త	139	వరోదక ముదిరతా	335
యత్నేన సేవితవ్యః	472	వస్తి నసేనా కి మియం	634

శ్లోకము	పుట	శ్లోకము
వస్త్రస్తరాణి సదృశాని	564	శూలే విక్రనే పండవే
వాదాదవేణ తతా	497	సంసక్తేఽప చక్రవాక
వాహ్నిం స్నాతి	59	సకామోన్విష్యతే నైస్సా
విచలజ్ఞే ఉరజకలం	163	సజ్జం నైవహి కశ్చిదస్య
విద్యుజ్జహ్వనేదం	350	సచ్చేణ సుహం వఖు
విద్యుద్భిరజ్జ్వల తీవ	324	సతావదస్మా ద్ద్యృసనార్ణవ
విధి నైవోపనీత స్త్వం	409	సత్యం నమే విభవనాశ
విపర్యస్త మనశ్చేష్టైః	428	సదాప్రదోషో మమ
విభవానుగతా భార్యా	216	సమరవ్యసనీ ప్రమాద
నివసతి తులాగ్ని	577	సముద్రవీచీన చలక
నిపాదస్రస్త సర్వాంగీ	237	సంభమ ఘగరకణో
శేఖం కశోతి తురగ	298	సర్వగాత్రేషు విన్యసై
నేదార్థాన్వృత్త స్త్వం	545	సవ్యం మే స్పృష్టతే చతు
వైదేశ్యేనకృతో	206	సాటోపకూటకపటాన్య
వ్యవహారః సర్వఘ్న	541	సిణిసిలాతలవాతో
శక్కాలఘ్నే తు శజ్జణే	153	సీధునురాసవమృతిత
శంజన్మధ జిహ్వాటం	417	సుత్రణో వ భిచ్చాణుకంపకే
శత్రుః కృతాపరాధః	649	సుఖం హి యజ్ఞాన్యన
శరచ్చంద్ర) ప్రతీకాశం	445	సుదృఢః క్రియతామేష
శర్వకాలం మపి పుష్టే	466	సో నైస్మన్విధానాం
శ్చేష్ట హోమోన్వి	591	సలతి చరణం
శశివిమలమయూఖ	590	స్తమ్భేషు ప్రచలిత
శృవలక్ష్మవలహే	172	స్త్రీయోహినామ
శాస్త్రజ్ఞః కపటానుసార	514	స్త్రీభిర్విమానితానాం
శిఖాప్రదీపస్య	193	స్త్రీషు నరాగః కార్యః
శిశుమణిద తుణి	419	హతశంజదో ముహ
శిశి మమ జిహ్వే	434	హత్వా తం వనృప
శుకాని వదేశాశే	597	హత్వారిపుం తం
శువణకంఠేను	471	హ ప్రేయసి ప్రేయసి
శుక్లవృక్షసితో ధ్వాజ	533	హిత్వాహం నరపతి
శూన్య మపుత్రస్య గృహం	13	హిజుజలే జీరక
శూన్యైర్ద్రౌహైః ఖలు	342	హిజుజలే నిణ మరీచ